

ADY

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΛΟΓΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Αθήναι ΕΤΑΙΡΕΙΑ Ο "ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ," *2 Μαι 1923, Μυδρινόου.*

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΤΕΡΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ
ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΣΠΥΡΙΔ. ΚΟΥΣΟΥΔΙΝΟΥ

(Πλατεία Αγίων Θεοδώρων)

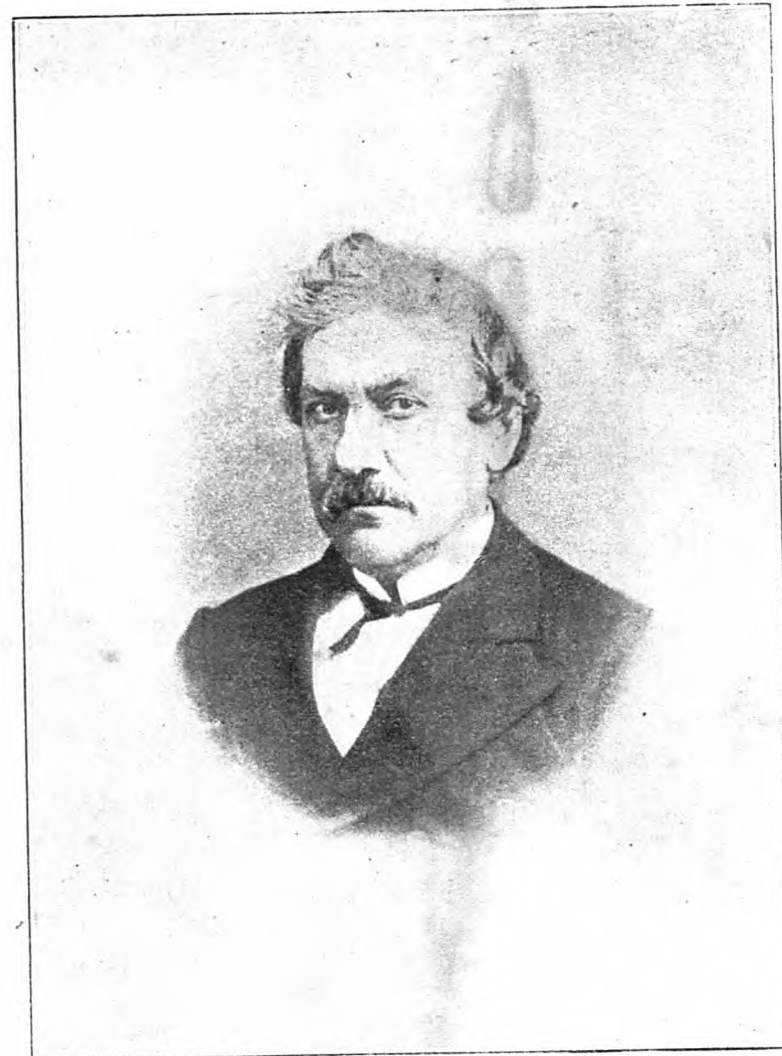
1899

450
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

32630

Πορίσματα ιστορίας
Εξελικτικῶν ἔθνων

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΩΡΕΑ
ΝΙΚ. ΔΙ. ΠΟΥΛΟΥ
1977

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθμός Εισαγωγής: 32630

Ημερ)νία Εισαγωγής: 19-9-78

Ταξινομικός Αριθμός: 900 ΓΕ

GRVH-00677

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ὁ τοσοῦτον συντελέσας διὰ πολυχρονίων καὶ ἐπισταμένων ἐρευνῶν εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ χρόνον ἐφιλοπόνησε τελευταῖον ἔργον, ἐπιγραφόμενον: ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΤΕΡΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ὁμολογεῖ ἐν τῷ προλόγῳ, «εἶνε οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐκλογὴ καὶ σύνοψις, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπανόρθωσις τῶν γεγονότων, ὅσα ἀφηγήθη ἐκτενέστερον ἐν ἐν τῇ πεντατόμῳ ἱστορίᾳ του.»

Εἶνε γνωστόν, ὅποια τυγχάνει ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου, ὃ περ ἐπὶ δύο περίπτου γενεάς ἐκτρέφει καὶ φωτίζει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀριθμεῖ δὲ τρεῖς μέχρι τοῦδε ἐκδόσεις. Ἡ ἤδη δημοσιευμένη σύνοψις τοῦ μεγάλου ἔργου, χωρὶς νὰ παρὰβλάψῃ τὸ παράπαν τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐθνικὴν χρησιμότητα, τυγχάνει οὐχ ἥττον πολλοῦ λόγου ἀξία, καθιστῶσα τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὸν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προσιτὴν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ νέᾳ σταδιοδρομίᾳ, πρέπει νὰ διδαχθῇ ἐκ τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, τοῦ τοσοῦτον ἐνδόξου, τοῦ τοσοῦτον συντελεστικοῦ εἰς τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν καὶ διάπλασιν παντὸς λαοῦ· διότι

ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία εἶνε ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Καθ' ὃν χρόνον τοσοῦτοι ἐπικρέμονται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ κίνδυνοι καὶ δοκιμασίαι, ἐπαπειλεῖται δὲ πανταχόθεν, ἡ μελέτη τῶν πατρίων εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ δύναμις, ἡ προσωρισμένη νὰ φωτίσῃ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἀλλ' ἅμα καὶ νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὸ καὶ καθοδηγήσῃ πρὸς τὸν μέγαν σκοπὸν, ὃν ἐπιδιώκει ἀπὸ τῆς νέας παλιγγενεσίας.

Διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας θέλει κατανοήσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ψυχὴν, τὸ παρελθόν, τὸ παρόν, θέλει προπαρασκευάσῃ τὸ μέλλον.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου, παραχωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἱστοριοδίφου εἰς τὸν παρ' ἡμῖν φιλότιμον ἐκδότην κ. Σπ. Κουσουλῆνον, ἀνετέθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ ἡμετέρᾳ ἐταιρείᾳ, ἥτις μετ' εὐχαριστήσεως ἀναλαμβάνει αὐτήν, ἐν πεποιθήσει φρονούσα, ὅτι γενναίαν προσφέρει ὑπηρεσίαν εἰς τὸ πολύμοχθον ἔργον τῆς ἐθνικῆς ἀναπλάσεως καὶ προόδου.

(Ἐκ τοῦ Γραφείου τῆς Ἑταιρείας).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

**Τὰ διδακτικώτερα πορίσματα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλ-
ληνικοῦ ἔθνους** εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐκλογὴ καὶ σύννομις.
ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπανόρθωσις τῶν γεγονότων, ὅσα ἀφηνήθην
ἐκτενέστερον ἐν τῇ πεντατόμῳ ἱστορίᾳ μου. Ἡ μόνη ἀξίωσις
τοῦ ἔργου τούτου εἶναι νὰ δικαιώσῃ τὸ λόγιον τοῦ Μακώλαι, ὅτι
τὸ ἐκλέγειν καὶ συνοψίζειν τὰ γεγονότα εἶναι τέχνη, δεο-
μένη πολλῆς μελέτης. Ἀπέφυγον δὲ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ
τὰς ιδιορρυθμοὺς δοξασίας, διότι, ὡς ὑπέδειξα ἐν τῷ περὶ τῆς
μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας προλόγῳ τοῦ παρόντος ἔργου,
ταῦτα πάντα εἶναι ἐνίοτε σφόδρα ἐπισφαλῆ. Εἰς τοὺς κατὰ
τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους προπάτορας ἡμῶν, εἶπον, ἀποδί-
δεται συχνάκις τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν, αὐτοὶ ὅμως οὗτοι
οὐδέποτε ὠνόμασαν ἑαυτοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀληθεύει τῶνόντι.
ὅτι ἐν τῇ 5ῃ ἐκατονταετηρίδι, κατὰ Γουίδον καὶ Φώτιον, ὁ μὲν
Πρίσκοις ἔγραψεν *Ἱστορίαν Βυζαντινὴν*, ὁ δὲ Μάλ-
χος *Βυζαντιακά*, ἀλλ' ἐκ τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν τῶν
προκειμένων ἱστοριῶν συνάγεται, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐγένετο λόγος
περὶ τῆς πόλεως τοῦ Βυζαντίου μᾶλλον ἢ περὶ τοῦ ὅλου βυ-
ζαντινοῦ κράτους. Ὅπωςδήποτε βέβαιον εἶναι, ὅτι Βυζαντι-
νοὺς ἐκάλεσαν ἡμᾶς πρῶτοι καὶ μόνοι οἱ Δυτικοί. Πρέπει
ἄρα γε νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς τὴν προσηγορίαν ταύτην;
Ἐν πρώτοις παρὰ τοῖς Δυτικοῖς συνδέεται αὕτη συνήθως
μετὰ περιφρονητικῶν καὶ χλευαστικῶν ἐκδοχῶν, δι' ὧν δὲν
ἠξεύρομεν διατί τινες τῶν ἡμετέρων προθυμοῦνται ν' ἀμφι-
σθώσιν, ἐρίζοντες μάλιστα πρὸς ἀλλήλους, περὶ τοῦ πῶς
πρέπει νὰ τονίζεται καὶ νὰ ὀρθογραφῇται ἡ λέξις. Ἐὰν ἡ
ἔρις αὕτη ἐξακολουθήσῃ, φοβούμεθα μήπως πονηρὸς τις
Ἐσπέριος βεβαιώσῃ, ὅτι καὶ ἐν ταῖς σημεριναῖς Ἀθήναις
ὑπάρχουσι Βυζαντινοί, ἢ Βυζαντινοὶ, ἢ Βυζαντινοί, ὅπως
θέλετε.

Λόγου δὲ ἐνταῦθα γινομένου περὶ ἐπισφαλῶν ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ νεωτερισμῶν, δὲν θέλω ἀναφέρει τὸν μεσαιωνοδίφην
ἡμῶν ἐκείνον, ὅστις πρὸ ἱκανῶν ἐνιαυτῶν ἀνηγορεύθη ἀί-
διος συνταξιούχος τοῦ ἑλληνικοῦ ταμείου. Ὁ ἄνθρωπος οὗ-
τος δὲν ἐνεωτέρισεν εἰμὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι παρεποίησε τὴν

σεμνήν τοῦ Θουκυδίδου ἐπιστήμην, μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἱλαροτραγωδίαν, ὅπως οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἐκάλουν πᾶσαν τῆς τραγωδίας διακωμῶδισιν.

Ὅθεν ἔρχομαι εἰς ἱστορικὴν τινὰ σχολὴν μᾶλλον ἀξιωμακρίαν. Κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς σχολῆς ταύτης, ὡς παρατηρεῖ ὁ γνωστὸς τῆς Revue des deux Mondes Ἀρίσταρχος Brunetiere, πρῶτον, ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει ποτὲ ἐν τοῖς ἐντύποις βιβλίοις, ἀλλὰ πάντοτε ἐν ἀνεκδότῳ τινὶ ἐγγράφῳ (la vérité n'est jamais dans un livre imprimé, mais toujours dans un document inédit)· καὶ δεύτερον, ἡ ἰδίως καλουμένη ἱστορία δεόν νὰ γράφηται, ὅπως ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἐν ἣ ὁ φυσιοδίφης μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς αὐτῆς σπουδαιότητος μελετᾷ τὰ κατὰ τὸν Ἑλέφαντα καὶ τὸ Ἄκαρι, τὰ κατὰ τὴν Κέδρον καὶ τὴν Ὑσσῶπον.

Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν ἀξιωμάτων τούτων ἔπεται, ὅτι ἱστορία δὲν εἰμυρεῖ νὰ γραφῇ ποτέ, διότι ὅσαίδηποτε καὶ ἂν προεξεδόθησαν μαρτυρίαι, πάντοτε ὑπάρχουσιν ἕτεραι ἀνεκδοτοί, ὅταν δὲ καὶ αὗται ἐκδοθῶσι, παύουσι, κατὰ τὴν προκειμένην σχολὴν, νὰ λέγωσιν ἀλήθειαν, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐξεδόθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου προπαρατεθέντος ἀξιώματος συνάγεται τὸ οὐδὲν ἥττον παράδοξον συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν ὑπάρχουσι γεγονότα μεγάλα καὶ μικρά, ἀλλὰ πάντα εἶναι ἰσότιμα, τὰ τε δηλαδὴ ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου καὶ τὰ μηδεμίαν δικαιοῦμενα νὰ ἔχωσι τοιαύτην ἀξίωσιν.

Ὅσοι ὅμως συγχέουσι τοιουτοτρόπως τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρά γεγονότα παρέχουσιν ἀσφαλέςτατον τεκμήριον τοῦ ὅτι ἀγνοοῦσι τί ἐστὶν ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἐνδιατρίβοντες λ. χ. περὶ τὴν μελέτην τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προσέχουσιν εἰς ἐπιγραφάς τινας τῶν χρόνων ἐκείνων μᾶλλον ἢ εἰς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μακεδονικοῦ, τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁμολογῶ προθύμως, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐτῶν εἶναι ἐνίοτε χρήσιμοι, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ἰσοφαρίζουσι πρὸς τὰ θαυμάσια κατορθώματα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, ἢ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἢ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἑκκλησίας πατέρων, ἢ τῶν πρωταθλητῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ προτιμῶνται τῶν διδακτικωτέρων τῆς ἱστορίας πορισμάτων, τῶν ὁποίων οἱ νέοι ἡμῶν, οἱ μέλλοντες ποτὲ νὰ κυβερνήσωσι καὶ νὰ διοικήσωσι τὴν Ἑλλάδα, οὐδεμίαν δυστυχῶς ἢ ἀτελεστάτην μόνον ἔχουσιν ἔνοιαν.

Ἀλλὰ, καθ' ἃ εἶπον ἐν τοῖς προτέροις, τὸ σφαλέρωτερον

Δημόσιον Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βεροῖας

δόγμα τῆς σχολῆς τῶν ἀνεκδότων μαρτυριῶν εἶναι, ὅτι οὐδεμίαν αὐτῇ ποιεῖ διάκρισιν μεταξύ μεγάλων καὶ μικρῶν γεγονότων. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἥρκει τοῦτο, οἱ ὁπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης περιπίπτουσι πολλάκις εἰς ἀλλόκοτόν τινα φαντασιοκοπίαν· πᾶν ὅ τι μέγα, παρίσταται αὐτοῖς ὡς μικρόν, καὶ πᾶν ὅ τι μικρόν, παρίσταται αὐτοῖς ὡς μέγα. Οἱ σὺφρονοῦντες ἄνθρωποι θαυμάζουσι καὶ γεραίρουσι τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου, τοῦ Πολυκλείτου, τοῦ Μύρωνος, τοῦ Σκόπα, τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ Λεωχάρους, τοῦ Βρυάξιδος, τοῦ Λυσίππου, ἐξ ὧν περὶ ἐνὸς οἱ ἡμέτεροι προπάτορες ἀνεφώνησαν :

Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δαῖξων
Φειδίαν, ἣ σὺ γ' ἔδης τὸν θεὸν ὁψόμενος.

Ἀλλ' οἱ ὁπαδοὶ τῆς σχολῆς, ὅστις δὲν διακρίνει τὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν μικρῶν γεγονότων, προτιμῶσι νὰ ἐνδιατριβῶσι περὶ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ποιότητα τοῦ λίθου, ἐξ οὗ ἐδημιουργήθησαν τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα ἔργα. Ὅπως δὲ εὐκρινεστέραν λάβωμεν ἐννοίαν τοῦ ψυχικοῦ τούτου νοσήματος, ριψώμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἐν Ἀθήναις δύο καλλιτεχνημάτων τῆς νεωτέρας τέχνης. Πᾶς ἔχων ἀρτίαν τὴν τοῦ καλοῦ συνείδησιν θέλει ἀποβλέψει μετ' ἀγαλλιάσεως πρὸς τὸν ἐναρμόνιον τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὸν πολυτελεῖ τῆς Ἀκαδημίας ρυθμόν. Πᾶς ὁ διερχόμενος μάλιστα ἐκεῖθεν καθ' ἡν ὥραν, δύοντες τοῦ ἡλίου, σελαγίζουσιν αἱ ἱστορικαὶ παραστάσεις, δι' ὧν ἐκοσμήθησαν τὰ προπύλαια τοῦ πρώτου καὶ ἐξαστράπτουσι τὰ περίχρυσα τῆς δευτέρας ἀετώματα, εἶναι ἀδύνατον, ἐὰν ἔχῃ καρδίαν εὐπαθεῖ, νὰ μὴ συγκινηθῇ ἐνώπιον τοῦ ἐξαισίου ἐκείνου θεάματος. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐπὶ ἑτέρους θέλουσι τραπῇ διαλογισμούς. Ἡ εὐρυθμία καὶ τὸ κάλλος τοῦ ἐνώπιον αὐτῶν ἐκπεπταμένου θεάματος, δὲν λέγω ὅτι οὐδόλως θέλουσι συγκινήσει αὐτούς, ἀλλὰ πολὺ ὑποπεύω, ὅτι οἱ λιθοξόοι, οἱ ἐξαγαγόντες ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ Πεντελικοῦ τοὺς ὄγκους, ἐξ ὧν κατεσκευάσθησαν οἱ κίονες τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ἀκαδημίας, θέλουσιν ὑποληφθῇ ὑπ' αὐτῶν ὡς συντελέσαντες εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἔργων ἐκείνων οὐδὲν ἥττον ἢ ὁ καλλιτεχνήσας ταῦτα ἀρχιτέκτων.

Καὶ ἐπειτα θέλετε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐννοήσωσι τί ἐστὶν ἱστορία· νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι τὸ ἔργον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνετελέσθη ὑπὸ τῶν ἡγετῶν αὐτῶν, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ παρὰ τούτων ἀγομένου δήμου· ὅτι ἡ Ρώμη δὲν ἐκυριάρχησε τοῦ κόσμου, εἰμὴ διότι ἐπὶ μακρότατον ἐν τῷ πολιτεύματι αὐτῆς ἐπεκράτουν οἱ ἀριστοί, οὐχὶ δὲ οἱ δημαγωγοί· ὅτι τὸ ἔργον

τοῦ Ἀλεξάνδρου κατωρθώθη, οὐχὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ ἀγοντος τοὺς μαχητὰς τούτους ἀνδρός· ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐθριαμβεύσε διὰ τῶν ἀτρύτων ἀγώνων τοῦ Ἀθανασίου, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Χρυσόστομου· ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε καὶ ἐσώθη διὰ τῶν Ἰουστινιανῶν, τῶν Ἡρακλείων, τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. ὦν ἄνευ Ἑλληνισμὸς τὴν σήμερον δὲν ἠθελεν ὑπάρχει· ὅτι Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία καὶ Ρωσία δὲν ἐμεγαλούργησαν, εἰμὴ διότι νῦντύχησαν νὰ ποδηγετηθῶσιν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ δαιμονίων ἡγεμόνων· ἐτι δὲ ὀλιγώτερον ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοήσωσιν οἱ ἰδιόρρυθμοὶ ἐκεῖνοι τῆς ἱστορίας τροφίμοι, ὅτι τὴν ἀκραίφνεστάτην πολιτικὴν τε καὶ ἠθικὴν χρησιμότητα ἀνέδειξεν οὐχὶ ὁ ἀρχαῖος κόσμος, οὐδ' ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τε τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλ' ἐν τῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἀκμασάντων τουρκικῶν φύλων.

Οἱ Σελδσουκίδαι δὲν εἶχον μόνον τὴν πολεμικὴν ὁρμήν, τὴν συνήθη εἰς ἅπαντας τοὺς νεοφύτους Μωαμεθανούς, ἀλλὰ καὶ ἀρετὰς ἄλλας, τὰς ὁποίας οἱ μὲν Ὀσμανίδαι οὐδέποτε ἐκτίσαντο, οἱ δὲ πρῶτοι Θωαμεθανοί, οἱ Ἀραβες, δὲν ἀνέδειξαν εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Οἱ Σελδσουκίδαι ὑπῆρξαν ζήλωται τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὃ περ συνέβη καὶ ἐν τῷ πρῶτῳ μωαμεθανικῷ κόσμῳ· ἀλλ' ὃ περ οὐδέποτε συνέβη καὶ ἐν τῷ πρῶτῳ τούτῳ μωαμεθανικῷ κόσμῳ, αὐτοὶ οἱ Σουλτάνοι τῶν Σελδσουκιδῶν, αὐτοὶ οἱ ὑπάτοι αὐτῶν λειτουργοὶ διέπρεπον ἐπὶ παιδείᾳ καὶ τῷ σπουδαιότατον, ἐφήρμοζον ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὰς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσας ἀρετὰς. Τῷ 1063 ἀπέθανεν ὁ Τογρούλβεγ, ὅστις ἐγένετο εἰς τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Σελδσουκικοῦ κράτους. Ἐπειδὴ υἱὸν δὲν εἶχε, διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν, ὅστις ἐφημίσθη ἐπὶ τε πολεμικοῖς κατορθώμασι καὶ ἐπὶ ἀκριβεῖ τηρήσει τῶν παραγγελμάτων τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ἐτι δὲ ὀνομαστότερος καθ' ὅλα ταῦτα ὑπῆρξεν ὁ βεζύρης αὐτοῦ Νιζάμ-ελ-Μούλκ. Ἦδη ὁ τοῦ Τογρούλβεγ βεζύρης Κχανεράν εἶχε φημισθῇ διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης ζῆλον αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ μεγάλου Θεολόγου Ἀβουσαΐδ Μεχεμέτ, ὅστις ἐζησεν ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν, καὶ ἐτέρου Ἀβουσαΐδ, ὅστις ὠνομάσθη βασιλεὺς τοῦ διανοητικοῦ βίου, καὶ τοῦ ποιητοῦ Ἀνουαρῆ, ὅστις ἠκμασε βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σανδζάρ, τὴν τετρακτὺν τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν, οὓς ἄχρι τοῦδε οἱ Πέρσαι ὑπολαμβάνουσιν ὡς τὰ κοσμήματα τοῦ Κχορασάν, τῆς χώρας. ἐξ ἧς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὠρμώντο. Ἀλλὰ πάντας τούτους ὑπερέβαλεν ὁ βεζύρης Νιζάμ-ελ-Μούλκ, ὅστις ὑπῆρξεν, οὐ μόνον κυ-

δερνήτης ἔμπειρος καὶ λόγιος περιφανής, ἀγωνισθεὶς, ὡς αὐ-
δεὶς ἄλλος, ὑπὲρ τῆς ἀναζωπυρῆσεως καὶ τῆς διαδόσεως τῆς
παιδείας καθ' ὅλον τὸν μωαμεθανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀνεδείχθη
προσέτι δικαστῆς μὲν ἀκριβέστατος, εὐεργέτης δὲ τῶν πενή-
των ἀκάματος.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πολέμιοι, πρὸς οὓς ἐδίδνε ν' ἀντιπαρτα-
χθῇ τῷ 1071 ὁ τότε βασιλεύων ἐν Βυζαντίῳ Ρωμανὸς Διογέ-
νης. Ἦττηθεὶς καὶ συλληφθεὶς αἰχμάλωτος, οὐ μόνον οὐδὲν
κακὸν ἔπαθε παρὰ τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν, ἀλλὰ καὶ ἔτυχε παρ'
αὐτῷ δεξιώσεως ἀδελφίνης. Ἀξίον δὲ μνείας εἶναι, ὅτι ἐν μιᾷ
τῶν ἡμερῶν ὁ Σουλτάνος ἠρώτησε τὸν βασιλέα τί ἠθέλε προ-
ξεί, εἰάν εἶχεν αὐτὸν ὑποχείριον· ὁ Ρωμανὸς ἀπήντησεν ἀνυ-
ποκρίτως, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἠθέλε τὸν τιμωρῆσαι δεινῶς.
• Ἀλλ' ἐγώ, εἶπεν ὁ Σουλτάνος, δὲν σὲ μιμοῦμαι, ὡς βλέπεις,
κατὰ τοῦτο· καὶ ἀπορῶ πῶς πρεσβεύεις σὺ τὰ ἐναντία, ἐνῶ
ἀκούω ὅτι ὁ ἡμέτερος Χριστὸς εἰρήνην ὑμῖν νομοθετεῖ καὶ ἀμνη-
στεῖαν κακοῦ. Καὶ τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντικαθίσταται, ταπεινοῖς δὲ
δίδωσι χάριν. Ἀφῆκε δὲ ἐλεύθερον τὸν Ρωμανόν, ὅστις ἐθανα-
τώθη ἔπειτα οἰκτρῶς ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐ-
τοῦ ἀντιπάλων, τῶν ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων. Ὅπόσον διάφοροι
ἀπέβησαν αἱ περιπέτειαι τοῦ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντος θανάτου
τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν. Ἐν τῷ ὑπὲρ τοῦ Ἰσλαμισμού ζήλῳ τὸν
ἠθέλησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Γεωργίας εἰς
τὸ νὰ ἀλλαξοπιστήσωσι, καὶ ἔπειτα μαθὼν, ὅτι ἐξεργάγησαν
ταραχαὶ εἰς Τουρκεστάν, ἠτοιμάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐκστρα-
τεῖαν ταύτην. Εἶχε δὲ ἤδη ἐπιθεωρήσει τὸν στρατὸν αὐτοῦ,
συγκείμενον ἐκ 200,000 ἰππέων καὶ εἶχεν ἀναγορεύσει διὰ
λαμπρῶν πανηγύρεων διάδοχόν του τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μαλέκ-
Σάχ, ἐπιτρέψας αὐτῷ τὴν ἐξακολουθήσιν τοῦ ἐν τῇ Γεωργίᾳ
πολέμου, ὅτε αἰφνης εἰς τῶν αἰχμαλώτων, ὃν ἠλεγξε διὰ τὴν
ἐπιμονήν, μεθ' ἧς εἶχεν ὑπερασπίσει ἑαυτὸν, καὶ ὃν ἠθέλησεν
ιδίᾳ χειρὶ νὰ τιμωρήσῃ, ἐξαγαγὼν ξίφος κεκρυμμένον, ἐτραυ-
μάτισε τὸν Σουλτάνον θανασίμως. Τότε ὁ Ἀλπ-Ἀρσλάν, ἀπο-
θνήσκων ὡμολόγησεν, ὅτι παρεβίασε τὴν ὀφειλομένην ἐνώπιον
τοῦ Θεοῦ ταπεινώσιν· ὅτι ὑπέλαβεν ἑαυτὸν ὡς τὸν μέγιστον
κυριάρχην καὶ ὡς ἀνώτερον πάσης προσβολῆς· ὅτι τοῦτου
ἕνεκα ὁ Θεὸς κατεκρήμνισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου
καὶ ἀπέδειξεν αὐτῷ διὰ τοῦ ἐλαχίστου τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀσθένειαν
τῆς δυνάμεώς του καὶ ὅτι διὰ ταῦτα πάντα καθικετεύει
τὸν Ὑψιστον νὰ συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματά του καὶ νὰ τῷ
ἐπιδαψιλεύσῃ τὴν ἑαυτοῦ χάριν. Διέταξε δὲ νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ
τάφου του ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή: • Ὑμεῖς πάντες, ὅσοι εἴδατε
τὴν μέχρι οὐρανῶν μετεωρισθεῖσαν μεγαλειότητα τοῦ Ἀλπ-

Ἄρσλάν, ἔλθετε εἰς Μερου καὶ ἰδέτε αὐτὴν εἰς κόνιν μεταβληθεῖσαν».

Οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι οὐδέποτε, ὥς προεῖπον, ἐκτῆσαντο τοιαύτας ἀρετάς. Ἐν τούτοις ἰσχυσαν καὶ οὗτοι ἐπὶ μακρὸν χάρις εἰς τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ Καρὰ Χαλήλ Τζεντερελή, τότε ὄντος ἀπλοῦ ἀστυνόμου τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ. Ὁ Καρὰ Χαλήλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων, ὅτι ἡ Τουρκομανικὴ φυλὴ, ἐξ ἡλικιῶς συνέκειτο ὁ στρατὸς οὗτος, ἦτο φύσει δυσήνιος καὶ δυσυπότακτος· τὸ δὲ κακὸν τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον, ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ἐκεῖνο κρατίδιον ὑπᾶρχον πλείστα ἄλλα μεγαλειτέρα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρόμενοι πειθαρχικῶς ἠδύναντο νὰ εὗρωσιν εὐχερῶς ἄσυλον καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρὰ Χαλήλ ἐσκεψθῆ, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος, διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωσῇ μεγάλα πράγματα καὶ ἰσῶς οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἱκανόν, πολεμούμενον ὑπὸ τε τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ὁμοθρόσκων. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος, ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς ἡγεμόνας αὐτοῦ ἐπιτήδειον τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὕξησιν δὲ τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν, ὅτι ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχόν, ἐκ μόνων Χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκείμενον, ἵνα ἅμα μὲν κατορθωθῇ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἅμα δὲ διὰ τῶν παραχώρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονεκτημάτων σαγηνευθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες Χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ βούλευμα τοῦτο εἴμφορῳ νὰ λογισθῇ ὥς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἀκούσιος ἢ ἐκούσιος ἀρνησιθρησκεία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε μὲν συνήθεστάτη καὶ ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων, ἦν προέτεινεν ὁ Καρὰ Χαλήλ Τζεντερελής, ὥς ἀκρογωνιαίον λίθον τοῦ ὀσμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὥς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν παγίωσιν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου. Οἱ ἀρνησιθρησκοὶ τῆς ὥριμου ἡλικίας σώζονσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὰς ἠθικὰς ἐντυπώσεις τοῦ προτέρου βίου. Ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι Χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς θρησκείας, οὔτε τῆς οἰκογενείας τὸ αἶσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς ἰὸν προηγούμενον βίον δεσμὸν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα καὶ μετέβαινον τῶντι ἀπὸ ἐνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν Σελήνην δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν,

ἀφ' οὗ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν οὕτω, μικρὸν ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, τὸ πρῶτον ἐκ Χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων χριστιανικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη Γενί-Τσερί, ὃ ἐστὶ νέος στρατός. Οἱ παῖδες ἠρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἰκῶν αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἐπὶ καὶ μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα, ἡσκαῖντο περὶ πᾶσαν στέρηναι καὶ σκληραγωγίαν καὶ ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην, μέχρις οὗ φθάσωσιν εἰς τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἠδύναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατὸν· οἰκείους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς συναγωνιστάς· πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸν ὑπατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, τοῦ ὁποῖου ἐσεμνύνοντο ὅτι ἦσαν δοῦλοι, ἦτοι τουρκιστὶ κοῦλ. Ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς αὐτῶν σημαίας ἡστραπεν ἡ ἀργυρὰ ἡμισέληνος καὶ ἡ δίστομος σπάθη τοῦ τρίτου τῶν Ἀράβων καλὶφου Ὁμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ἦτο ἱερὰ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς, ἀφ' ἧς ὁ ἰδρυτὴς τῆς πίστεως αὐτῶν ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου ἐκείνου διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν λόγων του. Κατὰ παράδοξον δὲ συγκυρίαν ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ὑπάρξει οὐδὲν ἦττον ἱερὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοικοῖς τῆς πόλεως, ἦν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὁσμανίδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους, διότι ἐξετυποῦτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπίδος δὲ τῆς ἀποικίης ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα, φέρον ἐπὶ κεφαλῇς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην, ἥτις ἐκλιπούσα, ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ Χριστιανισμός, ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὐθιγὲς ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἀνιδρυθείσης ὁσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ Γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιδεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατύν χιτῶνα, τὸν τοσοῦτον δύσχρηστον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὥπλισμένοι διὰ δύο ὅπλων, ἀποβάντων φοβερῶν εἰς τὰς χεῖρας τῶν, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κυρτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σείόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερὸν τοῦ ἐρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χεῖμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιπάλων στίφη καὶ πολλάκις ἐν ταῖς κοισιμωτάταις τῶν μαχῶν στιγμαῖς αὐτοί, δι' ὁρμῆς ἀκατασχέτου, ἀνεδείκνυνον τὸ κράτος νικηφόρον.

Τὸ ἔργον ὅμως τοῦ Καρὰ-Χαλὴλ Τζεντερελῆ ἤρχισε καταλυόμενον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος. Προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ εὐφύεστεροι τῶν Χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν· ἀλλ' ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλα-

μικώτερον προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκίνησαν τὸν ψθόνον τῶν ἐκ γενετῆς Μουσουλμάνων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπροσπάθησαν καὶ διὰ ποικίλων μηχανημάτων ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τε τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα καὶ εἰς τὰ μεγάλα ἀξιώματα, ἐν οἷς δὲν ἦσαν ἄλλοτε δεκτοὶ εἰμὴ μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς Χριστιανοί. Οἱ Τουρκόπαιδες δὲν ἐπέιθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηράν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν Χριστιανοπαίδων· ἤθελον πλὴν τούτου καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὃ περ εἰς οὐδένα Γενίτσαρον ἐπετρέπετο πρότερον. Ἐκτοτε δὲ τὸ σῶμα ἤρχισεν ἀναπληροῦμενον διὰ τῶν τέκνων τῶν Γενιτσαρῶν, ἐξ οὗ ἐπῆλθε πολλὴ μὲν αὐτοῦ αὐξησις, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμψίσθων γενιτσαρῶν ἀπὸ 12,000 συνεποσώθη εἰς 46,000, οἵτινες ἐξήντλουν ἐπὶ ματαίῳ τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον· εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων τρόπων παρεισέδυσον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Γενιτσαρῶν, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελημάτων καὶ προνομίων αὐτῶν. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος ὁ Σουλτάνος Ὅσμάν Β'. ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ἐξαχρειωθὲν ἐκεῖνο τάγμα δι' Αἰγυπτίων μισθοφόρων. Διαθρυσληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος, ἐξερράγη στάσις φοβερὰ, ἥτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τοῦ φόβου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνας, τοῦ πρώτου τοιοῦτου φόβου. ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ Δ'. ἐζήτησεν ἕτερον τρόπον θεραπείας, καταργήσας ἐντελῶς τὸ παιδομαζῶμα. Οὐδὲν ἥττον τὸ σῶμα διειτηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμούτ Β'. κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ὁφείλω δὲ ἤδη νὰ διαλάβω τινὰ καὶ περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ προκειμένου ἔργου. Τὰ κατὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν διῆλθον ἐπιτομώτατα διότι τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ διδάσκονται πάντες ὁπωσοῦν λεπτομερῶς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ἐπαναλάβω τὰς λεπτομερείας ταύτας, ἐπροτίμησα νὰ καταδείξω τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς ἀμαυρώσεως τοῦ λαμπροτάτου ἐκείνου ἱστορικοῦ μετεώρου, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἴσως ἐντελῶς ἐκκλίπει, ἐὰν μὴ ἐπῆρχετο ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ τοσοῦτον θαυμασίως ἀναπλάσας τὸν πρώτον Ἑλληνισμὸν καὶ καταστήσας αὐτὸν ἐπὶ αἰῶνα κυρίον ἀπάσης τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις πρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου παρέστησαν, ἐν τῇ εὐλογημένῃ ταύτῃ ὑπὸ τῆς Προνοίας χώρα, ἄνδρες, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀνήκοντες εἰς ἄλλους κόσμους καὶ εἰς ἄλλας κοινωνίας. Ὁ Πίνδαρος, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ᾄδει τὸν Μάκαρα μέγαν, ὅστις δὲν ἦτο ὁ μυθικὸς Ζεὺς, ὁ Θεός, ὁ μέτοχος τῶν ἀν-

θροπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἡ ὑψηλοτάτη καὶ καθαρωτάτη ἀντίληψις τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἥτις δὲν ἐμελλε νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἰμὴ μετὰ 500 ἔτη, διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ θεανθρώπου Ἰησοῦ. Ὁ Πίνδαρος λοιπὸν ὑπῆρξεν ἐν τῶν ὑψίστων ἐκείνων πνευμάτων, τῶν παραβληθέντων πρὸς τὰς κορυφὰς τῶν ὁρέων, αἵτινες πρῶται φωτίζονται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἐνῶ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι σκότος.

Μετὰ τὸν Πίνδαρον ἔρχεται ὁ Σωκράτης, ὅστις ἔλεγεν ἐαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς. Ἡ θεία αὕτη φωνὴ ἦτο ἀπὸ γε προάγγελος τῆς διδασκαλίας, ἥτις ἀντήχησε βραδύτερον ἐν Ἰουδαίᾳ; ἐὰν τοιαύτη ἦτο ἡ πεποιθήσις του, δὲν ἀνωμολόγησεν αὐτὴν παρρησία. Ἀπεναντίας ὁ Σωκράτης ἐκήρυττεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν εὐρεσιν τῆς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντὸς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη ἀξία λόγου φιλοσοφία εἶναι ἡ περὶ τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων ἔρευνα. Ὁ Σωκράτης λοιπὸν παρεσκεύασε μὲν τὰ πνεύματα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς μετὰ αἰῶνας πέντε γενομένης θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐθάρρησε νὰ προαγγείλῃ τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην.

Ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, οἵτινες ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι τοῦ περὶ αὐτοὺς κόσμου, ὕστατος ἔρχεται ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος. Καὶ ἐνταῦθα προκύπτει εἰς τὸ μέσον τὸ κυριώτατον τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ ζήτημα διατί τὸ ἔθνος τοῦτο, εἰς ὃ ἐπεδαψιλεύθησαν ὅλαι αἱ χάριτες καὶ ὅλαι αἱ μεγαλοφυΐαι τοῦ κόσμου τούτου, δὲν κατενόησε τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐνότητος, ὅπως πάντα μὲν τὰ ἔθνη τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἐν δὲ τῇ ἀρχαιότητι πλεῖστα κράτη καὶ αὐτῆς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ προσφορωτέρα ἀντιπαράθεσις τῶν πάλαι προπατόρων ἡμῶν εἶναι ἡ πρὸς τοὺς Ρωμαίους, διότι ἀμφότεροι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν, συγγενέστεροι ὅλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων, ἀμφότεροι ὤκησαν χώρας γείτονας, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφ' οὗ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτο ποτὲ Μεγάλη Ἑλλάς. Καὶ ὅμως αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέβησαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι.

Ἡ Ρώμη ἐκυριάρχησεν οὐ μόνον τῆς ἰταλικῆς Χερσονήσου, ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος κόσμου, ἐνῶ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν Ἑλλάδα. Διατί τοῦτο; διότι ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠξίωσαν, ὅτι ὀκτακισχίλιοι μα-

χηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμύριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τούτων, θέλουσιν ἄρξει συμπάσης τῆς ἁλλῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας οἱ μαχηταὶ συνεποσοῦντο εἰς πολλῶν ἑκατοντάδων χιλιάδας. Ἡ δὲ Ρώμη ἀπ' ἐναντίας ἤρχισε πρωϊμώτατα καταγράφουσα ὡς συμπολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων, ὃ ἔστι καθιστῶσα αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς ἐνότητος καὶ ἀφαιροῦσα οὕτως ἐκ τοῦ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ρώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσακισχιλίους, συνεποσώθη περὶ τὰ τέλη τῆς 4ης ἀπὸ κτίσεως τῆς Πόλεως ἑκατονταετηρίδος εἰς 160,000 καὶ ἐν τῇ 5ῃ ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000.

Τί συνέβαινε δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ἐν ἀρχῇ τῆς 5ης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὃ ἔστι τριάκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ρωμαϊκῆς βασιλείας, οἱ Σπαρτιάται ἦσαν ὀκτακισχιλίοι. Καὶ ἐπειδὴ εἰς οὐδένα ἄλλον Ἑλλήνα ἐπετρέπετο τὸ τοῦ Σπαρτιάτου δικαίωμα, δὲν ἔπαυσαν δὲ ἔκτοτε διεξάγοντες ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἐξωτερικοὺς καὶ ἐμφυλίους πολέμους, ὁ ἀριθμὸς ἐκεῖνος περιεστάλῃ ἐν τῇ 4ῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς χιλίους, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης εἰς ἑπτακοσίους, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἔστιν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ οὕτω φθισίῳσα πόλις ἔπνεε τὰ λοισθήα.

Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαθον ποτὲ τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐν Ἀθήναις οἱ μέτοικοι εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου ὥστε οἱ τρισμύριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἀραιοῦμενοι ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο διὰ τῆς εἰσπονήσεως ἑτεροπολιτῶν. Ἀλλ' οἱ τρισμύριοι Ἀθηναῖοι τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν οἱ τρισμύριοι τῆς 5ης. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κορυφωθείσα ὀχλοκρατία, τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι χορηγήματα, τὰ ὅποια καίτοι οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου εἶχον πολὺ ἐλαττωθῇ, ἐξηκολούθουν παρεχόμενα εἰς εὐπόρους τε καὶ ἀπόρους, ἠλλοίωσαν παραδόξως τὰ πολιτικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ἥθη. Οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως συνεκροτοῦντο ἥδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες οὐ μόνον ἡγεμονίαν τινὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἑλλάδι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διασώσωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς αὐτονομίας ἐπετάχυναν τὴν κατάλυσιν.

Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἀδεξιότητος, ἣν ἀπέδειξεν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς περὶ τὸν κάταρτισμὸν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἐνότητος, εἶναι πασίγνωστα. Ἐπὶ τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου ἐπι-

δρομῆς, ἐκ μὲν τῆς ἔσω Ἑλλάδος μόλις τὸ ἡμῖν τῶν πόλεων μετέσχε τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος· οἱ λοιποὶ ἢ ἀπράκτισαν ἢ μετὰ τῶν πολεμίων συνετάχθησαν. Ἐκ δὲ τῆς ἔσω Ἑλλάδος, ἥτις ἦτο τριπλασία τῆς ἔσω κατὰ τε τὴν ἑκτασιν καὶ τὸν πληθυσμόν, τοσοῦτοι ἐγένοντο οἱ μετὰ τῶν πολεμίων συνταχθέντες ἢ ὅλως ἀδιαφορήσαντες, ὥστε ἀναγκαίως περιερχόμεθα εἰς τὸ θλιβερόν συμπέρασμα, ὅτι ἐν γένει εἰπεῖν τὰ δύο τρίτα τῶν τότε Ἑλλήνων ἐστεροῦντο καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἀφοῦ παρεχώρησαν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ὁμοφύλους, ἐτρόπηνσαν αἰθῆς εἰς νέους ἐμφυλίους πολέμους, οἵτινες, δι' ὅσοσδήποτε αἰγλῆς καὶ ἂν περιεβλήθησαν ὑπὸ τῆς στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς τελευταίας ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις.

Περὶ τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν ἐνδιέτριψα πλείοτερον ἢ περὶ ὅλας τὰς λοιπὰς περιόδους τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου· καὶ τοῦτο διότι ἐνόμισα, ὅτι αἱ παροῦσαι γενεαὶ ταύτην τὴν περίοδον ὀφείλουσι νὰ γνωρίσωσιν ἀκριβέστερον πάσης ἄλλης. Ἐν αὐτῇ ζῶσι, πολιτεῖονται ἀγωνίζονται· ἄρα ἐν αὐτῇ θέλουσιν εὑρῇ τὰ διδακτικώτερα πορίσματα τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἵνα μὴ παρατείνω δὲ ἐπὶ πολὺ τὸν παρόντα πρόλογον, θέλω παραπέμψῃ τὸν ἀναγνώστην ἐπὶ τὸ κεφαλαιώδες πρῶτον εἰς τὰς σκιερωτέρας περιπετείας τοῦ νεώτερου ἡμῶν βίου, καὶ ἔπειτα εἰς τὰς λαμπροτέρας.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολυάριθμοι Ἕλληνες, πολιτικοί, στρατιωτικοὶ καὶ λόγιοι ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ ἐκεῖ ἐξελατινίσθησαν. Ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἡλαττώθη ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμός, ἀλλὰ καὶ δεινὴ ἀμάθεια ἐπεκράτησεν εἰς ὅλας τὰς ἐλληνικὰς χώρας. Ἐντεῦθεν ὡσαύτως ἡ Ἐκκλησία οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀφελῇ ἐκ τῶν ἀξιολόγων προνομίων, ὅσα παρέσχεν αὐτῇ ὁ κατακτητής, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς ἐξηυτελίσθη. Ἡ Πύλην περιέστη ἀπὸ τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας πολλὰ ἀνώτατα τοῦ Κράτους ἀξιώματα· καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τούτων ἐτίμησαν ἐαυτούς τε καὶ τὸ ἔθνος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπάτων ἐκείνων λειτουργειῶν, οὐχὶ ὅμως πάντες, πολλοὺ γε καὶ δεῖ. Ἐκραγείσης δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως, οὐδεμία κατ' ὠρθόην νὰ καταρτισθῇ Κυβέρνησις, ὅπως οὖν ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπανειλημμένως ἐγένοντο ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες ἤγαγον, κατὰ Σιμωνίδην,

ἀμῆς ἐστὶν κυῖαν ἐπὶ ξυροῦ Ἑλλάδα πᾶσαν.

Ἄλλ' οὐκ ὀλίγαι ὑπῆρξαν καὶ αἱ φαιναὶ σελίδες τῆς ιστορίας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· ἡ σημερινὴ κατάστασις τῶν ἡμετέρων δῆμων οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἐννοίαν τῶν ἀξιαγάστων τῇ ἀληθείᾳ ἀρετῶν, ἃς ἀνέδειξαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας πολλαὶ τῶν ἡπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Δυσαρίθμητοι δὲ εἶναι οἱ ναυτικοὶ καὶ οἱ πεζικοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἄθλοι, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐξέστη ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος· καὶ δυσπερίγραπτος ἡ καρτερία καὶ ἡ ἀφοσίωσις, ἣν ἀνέδειξαν Πελοποννήσιοι καὶ Ρουμελιῶται κατὰ τὰ τρία φοβερά ἐτῆ 1825, 1826 καὶ 1827. Τελευταῖον τὸ ἔθνος ἐσώθη· ἀλλὰ πρὶν τελειώσω τὸν πρόλογον τοῦτον, δὲν δύναμαι νὰ μὴν ὁμολογήσω, ὅτι ἐσώθημεν κυρίως δι' ἔργων ἐν ἡμέραις δουλείας παρασκευασθέντων, ἔργων τὰ ὁποῖα δὲν ἠξιώθημεν ἐτι τό γε νῦν νὰ συνεχίσωμεν καὶ νὰ συμπληρώσωμεν κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν παρόντων καιρῶν.

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΤΕΡΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου Παμίρ, ὤκουν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαί, αἵτινες, ἐξορμήσασαι ἀπὸ τούτων, ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἑσθίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ἀλλὰ ὠμίλουν δύο ἑσθίας κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μεταφρασθέντα γλωσσικὰ ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐπὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν ἑσθίων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα ταῦτα ἰδιώματα διεκρίθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰς δύο καὶ τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. Οἱ Σημίται ὠνομάζοντο τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σήμ, λογισθέντος κατὰ συνθήκην τῶν Ἀρίων ὅμως τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ῥίζας εἰς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλεῖτο ἔκπαλαι Ἀριοί, καὶ ἐν τῶν Βακτρίων ἔθνων, αὐτὸ ἔφερε τὸ ὄνομα. Οἱ δὲ Ἀριοὶ οὗτοι ἀνέτρεχον διὰ τῶν ἑσθίων μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζων εἰς Aīryane κατοικίαν τῶν Ἀρίων οὐ μακρὰν τοῦ ὄροπεδίου Παμίρ πλησίον ὀνόματος, ἥτοι Aryāvarta, συνεντευκτῶν ἐδήλουν οἱ Ἰνδοὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδο-

Τὰ σημεϊτικὰ ἰδιώματα, ὄντα πρὸ καιροῦ γνωστά καὶ ἤττον, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς πρὸ μιᾶς περιόδου

(Διδακτ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους, Κ. Παπαρρη)

κατορθωθείσης ἀναγνώσεως τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηναιοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Αἰθιοπῶν, ὧν ἀπάντων αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐγνώσθη ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἐκτοτε διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαβῶν, εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες, καίτοι ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς, σώζουσι τὰ αὐτὰ ριζικά γράμματα καὶ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ εἰπωμεν τὴν αὐτὴν γραμματικὴν.

Σημεῖται λοιπὸν καὶ Ἄριοι ἀπὸ ἐνὸς σημείου ὁρμώμενοι ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς, πρῶτοι οἱ Σημεῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἀρίων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους ὅσοι τῶν Ἀρίων ἐτράπησαν ὡσαύτως πρὸς δυσμὰς. Τελευταῖοι δὲ ἀποδημήσαντες Ἄριοι λαγίζονται οἱ πρὸς μεσημβρίαν τραπεῖντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῷ εἶχον τὰς αὐτὰς περὶ τοῦ θεοῦ δοξασίας, τὰς αὐτὰς παραδόσεις καὶ τὰς αὐτὰς οἰκήσεις, δύο ἑτερονόμους ἐμάχησαν γλώσσας, πότε ἤρχισεν ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διήλθε περιπετειῶν, διατὶ τότε οἱ Σημεῖται οὐδόλως πανδημεῖ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδὲ οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν ἀναφαίνονται κατέχοντες νέας χώρας, διηρημένοι εἰς ἔθνη πολλὰ καὶ πολυώνυμα, λαλοῦντες ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμενοι κατὰ διαφόρους τρόπους τὸν ἀγαθὸν τῆς ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὐρίσκαμεν ἐγκαθιδρυμένους εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον καὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κειμένην Ἰταλίαν, τὰς φυλὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν Ἑλληνολατινικὸν καλούμενον κλάδον τῶν Ἀρίων.

Τὰ ἀρχαιότατα γραπτὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια. Ἐνῷ δὲ ἐγράφησαν ἐν τῇ δεκάτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οὐδεμίαν ἀναφέρουσι διαίρεσιν τοῦ ἔθνους εἰς 4 φυλὰς: Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνες καὶ Ἀχαιοὺς. Ἀχαιοὺς ὀνομαζοῦσιν ἢ μοῖραν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας, ἢ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν. Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύουσιν, Ἴωνων δὲ ἀπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ ὅμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἴάονες δὲν παρίστανται ὡς φυλή, ἀλλ' ὡς ἑτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὀνομα. οὐ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα

διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Ἐπειῶν. Δωριεῖς οὐδὲν ἄν ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἅπασι μόνον, καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ. Τελευταῖον οὔτε Ἑλλάς ἐκαλεῖτο σύμπασα ἡ χώρα, οὔτε Ἕλληνες πάντες οἱ κάτοικοι αὐτῆς. Ἑλλάς ἦτο τμήμα τι τῆς Φθίας, Ἕλληνες δὲ καὶ Ἀχαιοὶ ὠνομαζόντο οἱ τοῦ τμήματος ἐκείνου κάτοικοι Μυρμιδόνες. Τὸ ὄνομα τῶν Πελασγῶν δὲν συνεδέετο εἰμὴ ἢ μετὰ τοῦ Ἀργους ἢ μετὰ τοῦ ἐν Δωδώνῃ ἱεροῦ τοῦ Διός, ἐνῶ, κατὰ τὴν ὁμόφωνον δοξασίαν τοῦ τε Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, ἴσχυσε ποτε ἐν Ἑλλάδι ὡς ὄνομα τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὐδεμία δὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς μαρτυρία ἱστορικὴν ἔχουσα ἀξίαν περὶ τοῦ πῶς, κατὰ τὰς 4 ἑκατονταετηρίδας τὰς διελθούσας μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν δύο ἱστορικῶν, τὰ ὀνόματα Ἑλλάς καὶ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν ἀπάντων τῶν λαιπῶν.

Ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἐν οἷς οὕτω ἀδελφοποιήθησαν ἡ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία, ὑπέστησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις παθήματα τινα, τὰ ὅποια ἐνίοτε ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομασθῶσι κωμικοτραγικά. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ὡς ἀριστουργήματα ἐνὸς ἀνδρός. Ὑπῆρξαν μὲν ἑκκαλὶ οἱ λεγόμενοι χωρίζοντες, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητὰς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περιωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολογούντων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἑκατονταετηρίδος, διάφοροι λόγιοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἐνότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Γερμανὸς Οὐόλφιος ὀριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερον ἐπρέσβευσεν ὅτι τὰ μέρη, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπικά ᾄσματα αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἐνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα, οὔτε δεσμὸν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· καὶ ὅτι ἡ εἰς ἓν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐν τῇ 6ῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινούργηθεῖσα αὕτη δόξα, ἃν καὶ ἀφ' ἐτέρου οὐδὲν ἦττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιράτου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια οὐδέποτε θέλουσι λυθῆ ὀριστικῶς· καὶ ἀπόδειξις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὐτὴ ἡ πεποιθήσις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἑκατέρῃ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησιμοδότησεν ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν

ἔπος ἐν τεχνηέντως πεποιημένον, θέλει πράξει καλῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Τανάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροὶ ἄπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὅρους, βεβαιοῖ ὅτι ὁ μὴ πειθόμενος περὶ τούτου στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν ταιούτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παῖδας πάντα ὅσα ἀνὴρ ὠριμος διαμιᾶς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφριος, ἀνωμολόγησεν ὅτι ἡ δοξασία αὕτη πρὸ πάντων ἔδει νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐνταυτῷ γινώσται τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷοι ὁ Κλόπστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ὑπατοὶ τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Schiller καὶ ὁ Goethe.

Ὀλιγώτερον θορυβῶδης ὑπῆρξεν ἡ διεξαγωγή τοῦ ζητήματος ἐὰν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς μόνον ἀπομνημονεύσεως. Πλεῖστα ὑπάρχουσι τὰ τεκμήρια ὅτι ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς. Ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε κάλλιστα τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον· ἐκ τούτου συνάγεται προδήλως ὅτι πολὺ πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρχε μεταξὺ τῆς χώρας ἐκείνης καὶ τῆς Ἑλλάδος σύντονος συγκοινωνία. Τοιαύτης δὲ προϋπαρχούσης συγκοινωνίας, πιθανώτατον καθίσταται ὅτι ἐγνώσθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ γραφή, ἀφοῦ πρὸ χιλιᾶδων ἐτῶν ἦτο αὕτη ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις. Ὅθεν ὅ,τι κυρίως πρόκειται νὰ διευκρινήσωμεν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε κάλλιστα τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεύς λεγόμενα περὶ τῆς χώρας ταύτης

τῇ πλεῖστα φέρει ζειδωρὸς ἄρουρα

φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μειμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·

ἱητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων

ἀνθρώπων,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἕκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι πάντα δ' ἱητρῶν ἐστὶ πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῆς δευτέρας π. Χ. χιλιετηρίδος καὶ αἵτινες κατονομάζουσιν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἶδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου ἐν Ἰλιάδι, αἱ ἐπὶ τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι, περί τε τὴν ὅλην ἀντίληψιν καὶ καθ' ἑκάστα, τὰς τοιχογραφίας τῶν αἰγυπτιακῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήϊον· ἐνθα δ' ἔριθαι
 ἡμῶν, ὅξειας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
 Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμου ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε,
 ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἔλλεδανοῖσι δέοντο.
 βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
 σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἡῖθεοι, ἀταλὰ φρονέοντες
 πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπὸν.
 Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι παῖς φόρμιγγι λιγυῇ
 ἡμερόεν κιθαρίζει· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν αἶδειν
 λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἀμαρτῇ
 μολπῇ τ' ἐυγμῶ τε ποσὶ σκαίροντες ἔποντο.

. δοῖω δὲ κυβιστητῆρι
 ἐδίνεον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὗται σκηναὶ σώζονται ἄχρι τοῦδε, ὡς προείπομεν, εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται κρατῶν σκῆπτρον, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, ἐργάζεται ἄδουσιν χρονομετροῦντες, κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀπλὴν συγκυρίαν· ὥστε ἀναμφισβητήτως οἱ ὁμηρικοὶ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἀλλὰ τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα ἔπη δὲν διέσωσαν μόνον τὸ παρελθὸν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ· παρέστησαν μέχρι τινὸς καὶ πῶς παρεσκευάσθη ὁ ἱστορικός αὐτοῦ βίος. Τυφόντι ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν προέκυψαν διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν πνευμάτων καὶ τῶν περιστάσεων αἱ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡγόρευαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου ἡγεμόνες. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζεται τὴν βίαν κατὰ τοῦ τεταγμένου ὑπ' αὐτὸν πλῆθους, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπειθῇ αὐτό· καὶ διὰ νὰ τὸ καταπείσῃ, διὰ νὰ τὸ παρασύρῃ, ὥφειλε νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδεῖως τοὺς ἰδίους διαλογισμούς, κοσμῶν μὲν αὐτοῦς δι' εἰκόνων δυναμένων νὰ ἐξά-

ψοσι τὴν τοσοῦτον εὐπετὴ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων δυναμένων νὰ κατανύξωσι τὴν τοσοῦτον εὐπαθεῖ αὐτοῦ καρδίαν.

Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων, ἀγανακτῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ ματαίου ἐκείνου δεκαετοῦς κατὰ τῆς Τροίας ἀγῶνος, ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρείαν τοῦ περὶ αὐτὸν μαχίμου πλήθους, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐνόμισε χρήσιμον νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὅτι ὑπολαμβάνει ἀκατόρθωτον τὴν ἄλωσιν καὶ ὅτι δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐπιβῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα, ὅπως ἐπιστρέψωσιν οἰκάδε; Συνεννοεῖται ὅμως ἐνταυτῷ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου, τοῦ ἡδυεποῦς Νέστορος, καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσεῶς, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἀναίρεσιν τοῦ λόγου αὐτοῦ. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἄμα ἄγορᾳ, καὶ ὁ ἀναξ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων ὅτι ἀνάγκη ἤδη νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων καὶ πρὶν ἔτι ἀγορεύσῃ ἄλλος τις, ἐκινήθ' ἡ ἀγορὰ ὡς κύματα μακρὰ τοῦ Ἰκαρίου πελάγους, τὰ μὲν τ' Εὐρύς τε Νότος τε ὥρορ', ἐπαίξας πατρὸς Διὸς ἐκ νεφελάων. Ἐν ἀκρεῖ ἑτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν, μόνος ὁ Ὀδυσσεὺς ἵστατο θεωρῶν τεθλιμμένος τὰ γινόμενα. Ἄλλ' αἴφνης ὑψώνει τὴν φωνήν, καὶ τοὺς μὲν βασιλεῖς καὶ ἐξόχους ἀνδρας ἐλέγξας διὰ λόγων κολακευτικῶν, τοὺς δ' ἐκ τοῦ δήμου ὀνειδίσας καὶ διὰ τοῦ σκήπτρου συνωθήσας, ἐπανάγει ὅλους εἰς τὴν ἀγοράν. Τότε ἔρχεται εἰς τὸ μέσον ὁ Θεραΐτης, εἰς τῶν Αἰτωλῶν ἡγεμόνων. Τὸ ὄνομα τοῦτο κατέστη παροιμιῶδες διὰ τὴν δεινῶς στιγματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀσχημίαν καὶ δειλίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὗτος εἶχε πολλὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν, καὶ ἰδοὺ αὐτὸς μετὰ πολλὰς κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὕβρεις, ἀγωνίζεται νὰ πείσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς νὰ μὴ μεταβάλλωσι τὴν περὶ ἐπινόου ἀπόφασιν. Ἀνίσταται ὅμως αὖθις ὁ Ὀδυσσεὺς, καὶ ἐπιτιμᾷ ἀφειδῶς τὸν Θεραΐτην, καὶ ἀπειλεῖ αὐτὸν καὶ πλήττει διὰ τοῦ σκήπτρου καὶ ἀναδεικνύει καταγέλαστον εἰς τοὺς πολλοὺς· ἔπειτα δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἀγοράν, καὶ τότε ἀγορεύσαντος αὐτοῦ παθητικῶς, λαλήσαντος δὲ καὶ τοῦ Νέστορος, οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, τὸ μὲν διὰ λόγων φιλοτιμίας, τὸ δὲ διὰ θρησκευτικῶν λόγων, πείθουσι τελευταῖον τὰ πλήθη, νὰ ἐγκρατερήσωσι μέχρις οὗ κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ Πριάμου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωηρὰ εἰκὼν μιᾶς τῶν συνεδριάσεων τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἣν εὐρίσκουμεν ἐν τῇ Ἰλιάδι. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν βεβαρημένοι ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ ἀτελεσφορήτου ἐκείνου ἀγῶνος· αὐτὸς ὁ ὑπατος τῶν βασιλέων εἶχεν

εἰπεῖ εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχον καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες· δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὤρμησαν πάντες ἐπὶ τὰς νῆας. Ἀλλὰ ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Ὀδυσσεύς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Νέστωρ, καὶ τὰ αὐτὰ πλήθη ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνοῦ ἐλαυνόμενα, ἐπανέρχονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μετεχειρίσθη ἐκ διαλειμμάτων καὶ τὸ σκήπτρον· οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ὁ δῆμος, ὅστις εἶχεν ὁμόφρονες καὶ τινὰς τῶν ἡγεμόνων, δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς πειθοῦς κυρίως ἔσχυσεν. Ὡς τε δύο τινὰ βλέπομεν ἐνταῦθα· ἄνδρες ὀρθῶς λέγοντας, καὶ λαοὺς πειθόμενους εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον· τεκμήρια δύο ἀλάτναστα ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐλευθερίας. Διότι τῆς ἐλευθερίας τελικὸς μὲν σκοπὸς εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, ὁργανον δὲ ὁ λόγος· καὶ παντοῦ ὅπου αὕτη ἦνθησεν, ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ παραστήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπῆρξαν δὲ λαοὶ ἐπιτήδειοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸν περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος λόγον.

Ἀλλὰ ἐν τῇ εὐλογημένῃ ταύτῃ χώρᾳ, εἰς ἣν τὸ πάλαι ἐπεδαφιλεύθη πᾶσα χάρις καὶ μεγαλοφύια, ἐγεννήθησαν καὶ τινες ἄνδρες, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀνήκοντες εἰς ἄλλους κόσμους καὶ εἰς ἄλλας κοινωνίας. Ὁ Πίνδαρος, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐλευνολογεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν, αἵτινες περιίπτανται ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασανιζόμεναι ὑπὸ πικρῶν ἰαλγηδόνων καὶ κακῶν ἀφεύκτων. ἐνῶ αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν, κατοικοῦσαι ἐν τῷ οὐρανῷ, ᾄδουσιν ἐν ὕμνοις τὸν μέγαν μάκαρα·

ψυχαὶ δ' ἀσεβέων ὑπουράνιοι
γαῖα πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίσις
ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν·
Εὐσεβέων δ' ἐπουράνιοι νόοισαι
μολπαῖς μάκαρα μέγαν αἰίδοντ' ἐν ὕμνοις.

Μάκαρα μέγαν! ὅστις δὲν ἦτο ὁ μυθικὸς Ζεὺς, ὁ Θεὸς ὁ μέτοχος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἡ ὑψηλότερα καὶ καθαρωτέρα ἀντίληψις τῆς δυνάμεως ἐκείνης ἥτις δὲν ἐμελλε νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἰμὴ μετὰ 500 ἔτη. Ὁ Πίνδαρος λοιπὸν ἀνήκει εἰς τὰ ὕψιστα ἐκεῖνα πνεύματα τὰ παραβληθέντα πρὸς τὰς κορυφὰς τῶν ὁρέων, αἵτινες πρῶται φωτίζονται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἐνῶ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι σκότος.

Μετὰ τὸν Πίνδαρον ἔρχεται ὁ Σωκράτης, ὅστις ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς. Ἡ θεὰ αὕτη

φωνή ἦτο ἄρα γε προάγγελος τῆς διδασκαλίας ἣτις ἀντήχησε βραδύτερον ἐν Ἰουδαίᾳ· Ἐάν τοιαύτη ἦτο ἡ πεποιθήσις του, δὲν ἀνωμολόγησεν αὐτὴν παρρησίᾳ. Ἀπεναντίας ὁ Σωκράτης ἐκήρυττεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν εὐρεσιν τῆς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν περὶ τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων ἐρευναν. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεούς, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντός ἄλλου τὰ πρὸς τοὺς θεούς, νέους ἢ ἀρχαίους, θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Ὁ Σωκράτης ἦτο πρὸ πάντων ἀδυσώπητος τοῦ καθήκοντος τηρητῆς· τὸ ἀπέδειξε κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργιναύσαις στρατηγῶν εἰς ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐπανεέλθωμεν· τὸ ἀπέδειξε κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως αὐτοῦ. Τούτου δ' ἕνεκα οἱ δημαγωγοὶ ἀπήτησαν τῷ 399 τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ ταῖς ἀνυποστάτοις προφάσεσιν ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεούς οὓς σέβεται ἡ πόλις, ἀλλὰ νέους παρεισάγει θεούς. Ὁ Σωκράτης λοιπὸν παρεσκεύασε μὲν τὰ πνεύματα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς μετὰ αἰῶνας πέντε γενομένης θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐθάρρησε νὰ προαγγεῖλῃ τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην.

Ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος οἵτινες ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι τοῦ περὶ αὐτοὺς κόσμου ὕστατος ἔρχεται ὁ Ἀριστοτέλης ὅστις ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος. Καὶ ἐνταῦθα προκύπτει εἰς μέσον τὸ κυριώτατον τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ ζήτημα διατὶ τὰ καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ τοσοῦτον δαιμόνιον τοῦτο ἔθνος δὲν κατενόησε τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐνότητος, ὅπως πάντα μὲν τὰ ἔθνη τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἐν δὲ τῇ ἀρχαιότητι πλεῖστα κράτη καὶ αὐτῆς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ προσφορωτέρα ἀντιπαράθεσις τῶν πάλαι προπατόρων ἡμῶν εἶναι ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, διότι ἀμφότεροι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν, συγγενέστατοι ὅλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων· ἀμφότεροι ὥκησαν χώρας γείτονας, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφοῦ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτό ποτε Μεγάλη Ἑλλάς· καὶ ὅμως αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέβησαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι. Ἡ Ῥώμη, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, προσέστη τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα, ἀπλώσασα τοὺς βραχίονας αὐτῆς, ἐκυριάρχησεν ἅπαντος τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος κόσμου, ἐνῷ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν

ἡδυνήθησαν νὰ ἐνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν ταύτην Ἑλλάδα. Ἡ πόθεν προήλθεν ἡ τοσοῦτον ἀνομοία τῶν πόλεων τούτων τύχη;

Τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνόη-
τος ἀπεδόθη πολλάκις ἢ εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρας κατακερματισμὸν
ἢ εἰς ἰδιοφυίαν τινὰ τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἡ Ἱταλικὴ Χερσόνησος δὲν εἶ-
ναι ὀλιγώτερον τῆς Ἑλληνικῆς κατατετμημένη. ἡ δὲ Σπάρτη καὶ αἱ
Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι νὰ μοναρχήσωσι τῆς Ἑλλάδος ἀπέδειξαν ὅτι
συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος. Αἱ πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς
δυσχέρεια δὲν ὑπῆρξαν ἐν Ἱταλίᾳ ὀλιγώτεραι ἢ ἐν Ἑλλάδι. Ἐὰν ἐν-
τεῦθεν τοῦ Ἰονίου πελάγους οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ
Εὐβοεῖς, οἱ Σάμιοι, οἱ Χῖοι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἀπάσας τὰς Ἑλ-
ληνίδας πόλεις, δὲν ἔπαυσαν ἐξεγειρόμενοι νῦν μὲν κατὰ τῆς Σπάρτης,
νῦν δὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. ἐκείθεν τοῦ Ἀδρίου οἱ Ἐτρούσκοι, οἱ Σα-
βῖνοι, οἱ Αἴκουοι, οἱ Οὐόλσκοι, οἱ Σαμνῖται καὶ οἱ Ἑλληνες τῆς κάτω
Ἱταλίας ἀντετάχθησαν οὐδὲν ἥττον πεισματωδῶς κατὰ τῆς Ρώμης
καὶ πλὴν τούτου αἱ μὲν δύο Ἑλληνίδες πόλεις ἐπεζήτησαν τὴν ἑνωσιν
ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων, τῆς δὲ παρὰ τὸν Τίβεριν πόλεως ὁμογε-
νεῖς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ Λατῖνοι· ὥστε ἡ Ρώμη ἐδέησε ν' ἀναλάβῃ πρὸς
τὰ λοιπὰ Ἱταλικά ἔθνη τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τοῦ νὰ ἄρξῃ αὐτῶν καὶ
ἐνταυτῷ νὰ τὰ ἐκλατινίσῃ.

Ἀλλαχοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου
προβλήματος καὶ οὐχὶ ἐν τῷ δόγματι ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ καὶ χώραι
φύσει ἀνεπιδέκτοι ἐνότητος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς
ἐπεζήτησε τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα διὰ τρόπων οἵτινες κατέστησαν αὐτὴν
ἀνέφικτον. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠξίωσαν ὅτι οἱ ὀκτακισχίλιοι
μαχηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμύριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τού-
των θέλουσιν ἄρξει συμπάσης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἧς οἱ μαχηταὶ
συνεπασσύντο εἰς πολλὰς ἑκατοντάδων χιλιάδας. Ὁ μέγιστος τῶν ἀγῶ-
νων οὗς ἐπεχείρησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται πρὸς ἐπιτυχίαν
τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος εἶναι ὁ καλούμενος Πελοποννησιακὸς πόλεμος·
καὶ ὅλοι γνωρίζομεν τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου καθ' ὃν ὑπὲρ τὸ
τέταρτον τοῦ αἰῶνος κατηναλώθησαν εἰς μάτην ἄνδρες οὗς ἤθελον φθο-
νῆσαι ἢ Ρώμῃ καὶ ἢ Ἀγγλίᾳ· ἐν Ἀθήναις Περικλῆς, Νικίας, Δημοσθέ-
νης, Φορμίων· ἐν Σπάρτῃ Βρασίδας, Γύλιππος, Καλλικρατίδας, Λύσαν-
δρος. Εἰς μάτην, εἶπομεν· διότι κατίσχυσε μὲν ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ μετ' οὐ
πολύ ἀπεδείχθη ὅτι οὐδὲ τῆς Σπάρτης ὁ θρίαμβος διήρκει ἐπὶ πολὺ.

Ὅποσον πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν οἱ Ῥωμαῖοι περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς Ἱταλικῆς ἐνότητος. Οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς προείπομεν, δὲν ἐκυριαρχήσαν τῆς Ἱταλίας ἀμαχητί· ἐπολέμησαν πρὸς τὰς φυλὰς αὐτῆς καὶ τὰς πόλεις πλείοτερον ἢ οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ φυλὰς· ἀλλὰ, καίτοι κατίσχυον αὐτῶν πολλάκις, ἐνόησαν ὅτι δὲν θέλουσιν ἀσφαλίσαι τὴν νίκην εἰμὴ ἐὰν καταγράψωσιν ὡς συμπολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων καθιστῶντες αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς ἐνότητος καὶ ἀφαιροῦντες οὕτως ἐκ τοῦ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσάκις χιλίους, συνεποσώθη περὶ τὰ τέλη τῆς 4 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἑκατονταετηρίδος εἰς 160,000 καὶ ἐν τῇ 5 ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000. Τοῦτο δὲ διότι περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολλαὶ πόλεις τῆς ἀρχαίας λατινικῆς ὁμοσπονδίας ἔλαβον πλῆρες τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου· τοῦ αὐτοῦ δὲ δικαιώματος ἡξιώθησαν πάσαι αἱ σαβινικαὶ κοινότητες, καὶ προσέτι πλείστοι Οὐόλσκοι ἐγένοντο ἀντὶ ὑπηκόων τέλειοι Ῥωμαῖοι πολῖται.

Τί συνέβαινε δὲ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ἐν ἀρχῇ τῆς 5 πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οἱ Σπαρτιάται ἦσαν ὀκτάκις χίλιοι. Καὶ ἐπειδὴ εἰς οὐδένα ἄλλον Ἑλληνα ἐπέτρεπον νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, δὲν ἔπαυσαν δὲ ἕκτοτε διεξάγοντες ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἑξωτερικοὺς καὶ ἐμφυλίους ἀγῶνας, ὁ ἀριθμὸς ἐκείνος περιεστᾶλη ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι εἰς χιλίους, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 3 εἰς 700, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἐστὶν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ οὕτω φθισισὰ πόλις ἔπνεε τὰ λοισθήια. Ἡ θεραπεία ἦν τότε ἐπεχείρησαν ὁ Ἄγις καὶ ὁ Κλεομένης ἐπετάχυνε τὸν θάνατον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονος, νικήσας αὐτοὺς περὶ Σελλασίαν, διώρισεν ἐπιστάτην τῆς Σπάρτης τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην. Μεθ' ὃ ἐπῆλθον αἱ ἐπαίσχυντοι τυραννίδες τοῦ Μαχανίδα καὶ τοῦ Νάβιδος καὶ αἱ ἄλλαι ἀνάξια τῇ ἀληθείᾳ σπουδαίου ἱστορικοῦ λόγου περιπέτειαί τῆς πάλαι περιπύστου πόλεως.

Αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἔπαθόν ποτε τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Οἱ μέτοικοι ἐνταῦθα εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἱστοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἱσοτελεῖς, εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὥστε αἱ τριεμίριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἡραιοῦντο μὲν καὶ οὗτοι ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο ὅμως διὰ νεοπολιτῶν. Ἀλλ' οἱ νεοπολιταὶ οὗτοι οὐδὲν κοινὸν

εἶχον πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους οἵτινες τοσοῦτον θαυμασίως ἐπει-
θάρχουν εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἀποδείξεις δὲ θλιβερω-
τάτῃ τοῦ ποιοῦ τῶν νεοπολιτῶν ἐκείνων εἶναι ἡ δίκη εἰς ἣν καθυπεβλή-
θησαν οἱ στρατηγοὶ οἱ κατατροπώσαντες τὸν Καλλικρατίδαν ἐν Ἀργι-
νούσαις περὶ τὰ τέλη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Τοῦτο τὸ ἐν Ἀργινοῦσαις τρόπαιον ὑπῆρξεν ἐν τῶν καλλίστων ὅσα
ἤγειρον οἱ τῶν Ἀθηνῶν ναυάται· καὶ ὅμως ἡ ἀφροσύνη τῆς νέας τῶν
λεγομένων Ἀθηναίων γενεᾶς εὗρε τέχνην νὰ μεταβάλλῃ τὸν θρίαμβον
ἐκείνον εἰς πένθος. Ἡ ἐκθεσις τῶν στρατηγῶν διελάμβανεν ὅτι ὁ στό-
λος τῶν Πελοποννησίων ἡττήθη κατὰ κράτος, ἀποβαλὼν τριήρεις 70
σὺν τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἡγεμόνι· προσέθετε δέ, ὅτι ἐπισυμβάντος ἀνέμου
καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, δὲν ἀπέβη δυνατὸν νὰ σωθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ οἱ
ναυαγοί. Ἀμέσως οἱ δημαγωγοί, ἐν δευτέρῳ θέντες τὴν νίκην, ἤξιω-
σαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ παρημέλησαν καθήκον ιερώτατον μὴ περισυλλέ-
ξαντες τοὺς πεπτωκότας. Ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου καθήρσεε τοὺς
στρατηγοὺς πρὶν ἐξακριβῶσθαι τὰ γεγονότα καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐπα-
νέλθωσιν οἰκοί. Ἐκ τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν οἱ δύο προβλέποντες τὴν τύ-
χην ἧτις τοὺς περιέμενε, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἐξ ἑσπευσαν νὰ ὑπα-
κούσωσι, καὶ ἅμα ἀφίκοντο παρέστησαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς ἵνα δώ-
σωσι λόγον τῶν πεπραγμένων. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν ἐξηγήσεων τὰς
ὁποίας ἔδωκαν, συζήτησις μὲν οὐδεμία ἐγένετο, εἰπόντος δέ, ὡς ἱστορεῖ
ὁ Ξενοφῶν, ἐνὸς τῶν βουλευτῶν, τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι χρὴ δεθέντας
εἰς τὸν δῆμον παραδοθῆναι, ἡ βουλὴ ἔδωκε. Συνήλθε λοιπὸν ἡ ἐκκλη-
σία, ἐν ἣ διαφόροι κατηγοροῦν τῶν στρατηγῶν, οἱ δὲ βραχέως ἕκαστος
ἀπολογούμενοι καὶ παρέχοντες μάρτυρας τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων
καὶ ἄλλους τῶν συμπλεόντων πολλούς, κατέστησαν ἀναμφισβήτητον ὅτι
τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος ἦτο τὸ κωλύσαν τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν.
Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐπῆλθεν ἡ νύξ, ὥστε ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ
ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ
βουλὴ προβουλευσάσα νὰ προτείνῃ ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνονται. Ἡ
βουλὴ ἀντὶ νὰ ὀρίσῃ, ὡς ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατὰ τίνα
τρόπον θέλουσι κριθῇ οἱ στρατηγοί, ἐψήφισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ
Καλλιζένου, ἀξίου συναδελφου τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι, ἐπειδὴ τῶν τε
κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν
τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἄλλο δὲν ὑπολείπεται
εἰμὴ νὰ τεθῶσιν εἰς ἐκαστὴν φυλὴν δύο ὑδρίαι, δηλαδὴ δύο κάλπαι,

ὡς λέγομεν σήμερον, ἵνα οἱ μὲν νομίζοντες ἐνόχους τοὺς στρατηγούς ψηφίσωσιν εἰς τὴν προτέραν, οἱ δὲ μὴ, εἰς τὴν ὑστέραν.

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεποίει τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ γενόμενα καὶ ἀποφασισθέντα. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ εἶχε γίνει ἀπλή προεισαγωγικὴ συζήτησις, οὐδεμίᾳ δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμίᾳ εὐλογος ἐδόθη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ὅπως παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Τοῦτο εἶχεν ὁμολογήσει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία προσκαλέσασα τὴν βουλὴν « εἰσενεγκεῖν ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίναιτο », ἡ δὲ βουλὴ εἰς ἀπάντησιν ἀπεφάνητο, ὅτι συμπληρωθείσης τῆς διαδικασίας, δὲν ὑπελείπετο ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποφασίσωσιν. Οὐδὲ ἤρκει τοῦτο. Καὶ δοθέντος ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἡδύνατο διὰ τὸ ἔκτακτον τῆς περιστάσεως, νὰ δικάσῃ αὐτὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ περὶ παραπομπῆς εἰς αὐτὴν προβούλευμα παρεβίαζεν ἀναμφισβητήτως τὸ ψήφισμα τοῦ Καννωνοῦ, καθ' ὃ περὶ ἐκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ ἔδει νὰ γίνεται ψηφοφορία, ἐνῶ νῦν ἡ ἐκκλησία προσεκαλεῖτο διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας νὰ ἀποφασίσῃ σύναμα περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ὅλων τῶν στρατηγῶν. Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφοφορίας ἦν ἐπέβαλλε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννωνοῦ, πάντοτε σωτήριος οὖσα, ἦτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοσαύτῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος, ὅσῳ διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας, ἡ ἀπόφασις, ἐὰν ἀπέβαινε καταδικαστικὴ, ἔμελλε νὰ μεταβληθῇ ἐν μέρει εἰς καθαρὸν δικαστικὸν φόνον. Ἐν τι τῶντι εἶχεν ἀποδειχθῇ ἀναμφισβητήτως, ὅτι ὁ στρατηγὸς Λυσίας ἦτο αὐτὸς ναυαγός, σωθεὶς ἐπὶ καταδύσεως νεώς. Δοθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἐνοχοί, ὁ Λυσίας ἦτο ὁμολογουμένως ἀθῶος· καὶ ὅμως ἡ ἐκκλησία ἐν περιπτώσει καταδίκης ἔμελλε ν' ἀποφασίσῃ ὅτι καὶ ὁ Λυσίας ἦτο ἐνόχος διότι, ναυαγὸς ὢν, δὲν ἔσωσε τοὺς ἄλλους ναυαγούς.

Τελευταῖον συνῆλθεν ἡ ἐκκλησία, καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος, τινὲς τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι παράνομα ἔγραψεν ὁ Καλλίξενος· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἐβόα « δεινὸν εἶναι εἰ μὴ τις ἔασι τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται. » Εἰς μάλιστα τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, ἠπέλιθε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἐὰν μὴ σιωπήσωσι, θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν· καὶ ἐπεκρότησεν ὁ ὄχλος, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ σιωπήσωσι. Τότε τινὲς τῶν Πρυτάνων, ἦτοι τῶν ἐπιτρόπων τῆς βουλῆς, οὔτινες προῆδρευαν τῆς ἐκκλησίας, ἐτόλμησαν νὰ εἰπωσιν ὅτι δὲν θέλουσι προτείνει τὴν διαψήφισιν ζητήματος προφανῶς παρα-

νόμου· ἀλλὰ τότε ὁ Καλλιξένος ἐπανελάθε τὴν ἀπειλὴν τοῦ Λυκίσκου, ὅτι δηλαδὴ θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Ὅθεν ὑπήκουσαν καὶ οἱ Πρυτάνεις, ὑπήκουσαν πάντες πλὴν ἑνός. Ἦτο δὲ ὁ εἰς καὶ μόνος ἐπιμείνας ὑπὲρ τοῦ νόμου διαμαρτυρόμενος, ὁ Σωκράτης, ὅστις καὶ πρὸ ἑννέα ἔτων εἰς μάτην ἀπέτρεπε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τὴν Σικελίαν ὀλεθρίου ἐπιχειρήματος.

Μετὰ πάντα ὅμως ταῦτα ἡδυνήθη εἰς τῶν καλῶν καὶ καθῶν ἀνδρῶν τῆς ἐκκλησίας, Εὐρυπτόλεμος ὁ Πεισιάνακτος, νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Εὐρυπτόλεμος ὡμίλησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδεύτητος καὶ μετριοπαθείας, μὴ διστάσας ἐντούτοις ν' ἀπευθύνῃ εἰς τὸν ἐξεστηκότα τὰς φρένας ἐκείνον ὄχλον τὴν πικρὰν εἰρωνείαν τοῦ νὰ μὴ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀπολλύντες ἀκρίτως παρὰ τὸν νόμον τοὺς ἀνδρας τοὺς ἀφαιρέσαντας ἀπὸ ἐκείνων ἐβδομήκοντα ναῦς καὶ κατατροπώσαντας αὐτούς. Ἀλλ' ὡμίλησεν εἰς ὅσα μὴ ἀκούοντων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκασε τοὺς σωτῆρας τῆς πατρίδος στρατηγούς, ὅκτω ὄντας· ἀπέθανον δὲ οἱ παρόντες ἕξ, ἐν οἷς καὶ ὁ ναυαγὸς Λυσίας.

Ἐνταῦθα ἠθέλομεν καταπαύσαι τὸν περὶ τοῦ ἀπαισίου ἐκείνου δράματος λόγον, ἐὰν ὁ περιώνυμος Ἀγγλος ἱστορικός Γρότε μὴ ἀνελάμβανε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Εἶναι πασίγνωστον ὅτι ὁ ἱστορικός οὗτος ἀνεδείχθη δι' ἀπαντος αὐτοῦ τοῦ ἄλλως ἀξιολόγου ἔργου, εὖνους πρὸς τοὺς δημαγωγούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς αἰσχίστους τῶν δημαγωγῶν τούτων. Ὅθεν μακρολογήσας περὶ τοῦ προκειμένου γεγονότος, περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ στρατηγοὶ ἔδει νὰ τιμωρηθῶσι ὥς μὴ ἀγωνισθέντες νὰ περισώσωσι τοὺς ναυαγούς. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οὗτοι παρημέλησαν τὸ καθήκον τοῦτο ἐπὶ μίαν στιγμὴν πῶς, ὁ Γρότε Ἀγγλος αὐτὸς ὢν, δὲν ἐνθυμήθη τί ἔπραξεν ἡ πατρίς αὐτοῦ, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ περιστάσεως ἀσυγκρίτῳ δεινοτέρας τῆς τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν. Ὁ λόρδος Clive, ὁ πρῶτος δημιουργὸς τοῦ ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀχανοῦς ἀγγλικοῦ κράτους, διὰ τῆς ἐξουσίας ἣν ἐπέκτητο ὡς ἀρχηγὸς τῆς αὐτόθι στρατιωτικῆς δυνάμεως, κατώρθωσε ν' ἀποσπάσῃ μέγα χρηματικὸν ποσὸν παρὰ τινος τῶν ἐγγυρίων μεγιστάνων. Μετὰ πολυετῆ δὲ καὶ ἐναγώνιον τῆς περὶ τούτου ἀνακρίσεως διεξαγωγὴν, ἐπέστη τελευταῖον ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἡ βουλὴ τῶν Λόρδων ἐξήνεγκε τὴν περὶ τῆς πολυθρύλητου ἐκείνης δίκης ἐτυμηγορίαν αὐτῆς. «Ναί, ἀπεφάνετο ἡ βουλὴ, ὁ λόρδος Clive, καταχωρῶμενος τῇ ἐξουσίᾳ ἣν ἐπέκτητο ὡς ἀρ-

χηγὸς τοῦ ἀγγλικοῦ ἐν τῇ Ἰνδικῇ στρατοῦ, κατώρθωσε νὰ ἀποσπᾷ μέγα χρηματικὸν ποσὸν παρὰ τινος τῶν ἐγγωρίων μεγιστάνων. » Τῇ αὐτῇ ὁμως ἐσπέρα ἡ βουλὴ ἀπεφάνητο ὅτι «ὁ λόρδος Clive παρέσχε συγχρόνως τῇ πατρίδι αὐτοῦ μεγάλας ἀναμφισβητήτως ὑπηρεσίας. » Τοιοῦτοτρόπως πολιτεύονται τὰ ἔθνη ὅσα ἤξέουρουν νὰ συμβιβάζωσι τὴν τιμὴν τῆς δικαιοσύνης μετὰ τῶν οὐδὲν ἥττον πολυτίμων συμφερόντων τῆς πατρίδος.

Καὶ ἤδη εἶναι ἀράγε ἀνάγκη νὰ ιστορήσωμεν διὰ μακρῶν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγαγεν ἡ περὶ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἀδεξιότης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς οἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἴωνες, Δωριεῖς καὶ Ἑλλησπόντιοι ἀπετέλεσαν μοῖραν ἀξιόλογον τῆς ναυτικῆς τοῦ μεγάλου βασιλέως στρατιᾶς. Ἀπὸ δυσμῶν, ἦτοι ἀπὸ τῆς Σικελίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, αἵτινες ἐβρίθον Ἑλληνίδων πύλεων ἰσχυρῶν καὶ πλουσιῶν, ἀπὸ δυσμῶν δὲν προσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν εἰμὴ μία τριήρης τῶν Κρωτωνιατῶν. Ἐκ Πελοποννήσου ἀντιπαρετάχθησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Ἀρχάδες, οἱ Ἡλείοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυῶνιοι καὶ οἱ Ἑρμιονεῖς. Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν Πελοποννησίων οἵτινες ἔμειναν οὐδέτεροι, ὁ Ἡρόδοτος λέγει «εἰ δὲ ἐλευθέρως ἔξεστι εἰπαι, ἐκ τοῦ μέσου κατήμενοι ἐμῇδιζον. » Ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων δὲν συνηγωνίσθησαν εἰμὴ οἱ Λευκάδιοι καὶ οἱ Κεφαλλῆνες· ἐκ τῆς δυτικῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, μόνοι οἱ Ἀνακτόριοι καὶ οἱ Ἀμπρακινῶται· ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Θεσπιεῖς καὶ οἱ Πλαταιεῖς. Οἱ δὲ Θεσσαλοὶ καὶ τὰ μετὰ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας μικρὰ ἔθνη καὶ οἱ πλείστοι Βοιωτοί, ἡ ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος ἢ μετὰ τῶν πολεμίων ἀναφανδὸν συνετάχθησαν. Τελευταῖον ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς νήσων δὲν συνηγωνίσθησαν εἰμὴ οἱ Στυρεῖς, οἱ Κύνιοι, οἱ Καῖοι, οἱ Αἰγινῆται, οἱ Νάξιοι, οἱ Μήλιοι, οἱ Σίφνιοι καὶ οἱ Σερῖφιοι. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἡπράκτησαν, μηδὲ τῆς Κρήτης ἐξαίρουμένης, ἥτις μετὰ χίλια ἔτη τοσούτους ἤθλησεν ἀγῶνας κατὰ Ἑγετῶν καὶ Τούρκων. Ἐκ τούτων δηλοῦται ὅτι ἐν μὲν τῇ ἔσω Ἑλλάδι μόλις τὸ ἡμῖς τῶν πόλεων μετέσχον τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, οὐκ ὀλίγοι δὲ τῶν λοιπῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ συντελέσωσι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἔξω Ἑλλάδος, οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἕλληνες ἐπέπλευσαν κατὰ τῶν ὁμοφύλων, καὶ μία μόνη τριήρης προσῆλθεν ἐπικουρος ἐκ δυσμῶν. Ἐὰν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἔξω Ἑλλάς ἦτο τριπλασία τῆς ἔσω κατὰ τε τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν πληθυσμόν, περιερχόμεθα

εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ δύο τρίτα τῶν τότε Ἑλλήνων ἐστεροῦντο καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος.

Ἐτι δὲ θλιβερωτέρα ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι εὐθύς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν συνεμάχησε διὰ τοῦ Κόνωνος μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ὅπως καταλύσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς κατέπεισε τὸν Πέρσην Φαρνάβαζον νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ· οἱ δὲ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ κατέστρεψαν περὶ Κνίδον τὸν στόλον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπέπλευσαν εἰς Κόρινθον, ὅπου οἱ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων διεπολέμουν πρὸς τοὺς συμμάχους τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐκεῖ, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου πρὸ ἐτῶν 87 εἶχε κατατροπωθῇ ὁ μέγας τοῦ Πέρσου στόλος, ὁ Φαρνάβαζος ἠυδόκησε νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων τὴν διαβεβαίωσιν τῆς εὐνοίας τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ νὰ χορηγήσῃ αὐτοῖς οὐκ ὀλίγα χρήματα εἰς κύρωσιν τῆς διαβεβαίωσης ταύτης. Καὶ ταῦτα δὲν ἤρκεσαν. Μετ' οὐ πολὺ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι πεισθεῖσαι ὅτι οὔτε ἡ μία, οὔτε ἡ ἄλλη ἡδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ νὰ συμφωνήσωσι περὶ τούτου πρὸς ἀλλήλας, προετίμησαν τὸν ἔσχατον ἐξευτελισμὸν τοῦ νὰ προχειρίσωσι ἐπιδικαιτητὴν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων τὸν μέγαν βασιλέα. Καὶ τῷ 387 συνελθόντων εἰς Σάρδεῖς τῶν πρέσβειων ὅλων τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων, ὁ Πέρσης Τιρίβαζος ἀνέγνωσε τὸ ἀκόλουθον δόγμα:

« Ἀρταξέρξης ὁ βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενᾶς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονόμους ἀφεῖναι, πλὴν Λήμνου, καὶ Ἰμβρου, καὶ Σκύρου, ταύτας δὲ ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων. Ὅπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτους πολεμήσει μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν ».

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης λαβὼν τὴν παραχωρηθεῖσαν αὐτῷ μερίδα τοῦ λείοντος, ἦται τὰς ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνίδας πόλεις, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενᾶς καὶ Κύπρον, οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑπ' αὐτοῦ ἀποφασισθέντων. Ὅθεν ἐπανελήφθησαν ἐν αὐτῇ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, πόλεμοι ἀγριοί, οἵτινες δι' ὅσηνδήποτε αἵγλης καὶ ἂν περιεβλήθησαν ὑπὸ τῆς στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ προαγάγωσι τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν παραμόρφωσιν τοῦ ἔθνους. Ὅπόσον δὲ οἰκτρὰ ἀπέβη ἡ ἀλλοίωσις αὕτη, κατέστη πρόδηλον

ἐν τῷ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντι ἱερῷ πολέμῳ. Ἐπὶ τοῦ πολέμου ἐκείνου ἐσυλήθησαν πάντα τὰ ἀναθήματα ὅσα ἢ πάλαι τοῦ ἔθνους εὐλάβεια εἶχεν ἀποθέσει εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα αὐτῶν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸ νὰ δωροδοκηθῶσιν οἱ ἄρχοντες τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἄρχοντες τῶν Θεσσαλῶν, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος, ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἑφοροὶ καὶ οἱ γέροντες τῆς πόλεως ταύτης· τὰ δὲ λοιπὰ κατησώτεύθησαν εἰς τὰς ἐρωμένας τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν τῆς Φωκίδος ἀνδρῶν, αἵτινες περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημένοι ὑπὸ τῶν ἱεροσυλημάτων ἐκείνων.

Εἰς ταῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ χεῖρονα ἀπέληξε πρῶτῳ ὁ βίος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ταῦτο διότι ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος, ὅστις κατανοήσας ἅπαντα τὰ μυστήρια τοῦ καλοῦ, ἰδημιούργησεν ἀριστουργήματα λόγου καὶ τέχνης λογιζόμενα μέχρι τῆς σήμερον ἀπαράμιλλα, δὲν κατενόησε τίνι τρόπῳ ὥφειλε νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ δόγμα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ἀποφνημαμένου ὅτι τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἠδύνατο πάντως ἄρχειν μιᾶς τυγχάνον πολιτείας. Τίς δὲ μετ' ὅλα ταῦτα δὲν θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γένους τούτου ἤθελεν ἀφανισθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἐν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος δὲν ἀνελάμβανε τὸν κατὰ τοῦ Περσικοῦ κράτους μέγαν ἀγῶνα καὶ τὸ ἔτι μείζον ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς ἄχανεις τοῦ κράτους ἐκείνου χώρας;

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐγεννήθη τῷ 356 π.Χ., ἀνηγορεύθη ἐν Κορίνθῳ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον τῷ 336, ἐν ἑαρί δὲ τοῦ 334 ἤθροισε καὶ ἐπεθεώρησε μεταξὺ Πέλλης καὶ Ἀμφιπόλεως τὸν στρατὸν τὸν ὀρισμένον νὰ διεξαγάγῃ τὸν πόλεμον ἐκείνον. Ὁ στρατὸς οὗτος, διαπεραιωθείς ἀπὸ τῆς ἐν Εὐρώπῃ Σηστοῦ εἰς τὴν ἐν Ἀσίᾳ Ἀβυδὸν καὶ ἐκεῖ ἐξετασθεὶς εὐρέθη μὴ ὑπερβαίνων κατὰ τὰς διαφόρους σωζόμενας ἐξαριθμήσεις, τὸν 40,500 ἢ τὸ πολὺ τὸν 48,500 ἀνδρας. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο δυσανάλογος πρὸς τὸ ἐπιχείρημα. Ἀλλὰ ἤγετο ὑπὸ ἀνδρῶν οἷτινες, ὡς ὁ Παρμενίων, ὁ Φιλώτας, ὁ Κάλλας, ὁ Κάσσανδρος, ὁ Ἡφαιστίων, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λάγος, ὁ Κρατερός, ὁ Περδίκκας, ὁ Λυσίμαχος καὶ πολλοὶ ἄλλοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀσκούμενοι περὶ τοὺς βαρυτάτους τῶν

ἀγώνων, κτησάμενοι οὕτως ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα πρὸς τὰς ὑποίας ἡκιστα ἠδύνατο νὰ ἀνταγωνισθῇ μόνη ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν μεγιστάνων. Τὸ κράτιστον ὅμως τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο τὸ δαιμόνιον στρατηγικὸν πνεῦμα τοῦ ὑπερτάτου αὐτοῦ ἡγεμόνος. Ὁ Ἀλέξανδρος βλέπων ὅτι κατὰ θάλασσαν ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου, πρῶτον καὶ κύριον σκοπὸν ἔθετο νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Πέρσας ἅπασαν τὴν δυτικὴν αὐτῶν παραλίαν. Καὶ εἰς τοῦτο ἡσχολήθη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ, λαμπρότατα ἐκτελέσας τὸ βούλευμα. Ἀφοῦ κατετρόπωσε περὶ Γρανικὸν τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ Δαρείου καὶ ἔπειτα περὶ Ἰσσὸν αὐτὸν τὸν Δαρεῖον κατέλαβε τὴν Αἴγυπτον· μεθ' ὃ δεύτερον πάλιν κατετρόπωσεν ἐν Γαυγαμήλοις τὸν Δαρεῖον, προήλασεν ἀκατάσχετος εἰς τὰς ἀχανεῖς ἐκείνας χώρας, κατακτῆσας τὰ περὶ τὴν Κασπίαν, τὴν Βακτριανὴν καὶ τὴν Σογδιανήν. Ἐν ἔτει δὲ 327 ἐκυρίευσεν τὰ μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ καὶ προῆλθε μέχρι τοῦ Ὑφάσιος ὅστις εἶναι τὸ τελευταῖον τοῦ Ἰνδικοῦ πενταποτάμου ρεῦμα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡτοιμάζετο νὰ περάσῃ καὶ τοῦτον τὸν ποταμὸν, πρῶτην ἤδη φοράν, ἀξιώματικοὶ καὶ στρατιῶται ἐξεδήλωσαν τοσοῦτον ἐπιμόνως τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῶν διὰ τοὺς ἀκαταπαύστους ἐκείνους ἀγῶνας, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ τῷ 326. Μετὰ τρία δὲ ἔτη ἐπέστρεψεν εἰς Βαβυλῶνα, ὅπου ἀπέθανε κατὰ Ἰούνιον τοῦ 323, ζήσας μὲν ἔτη 32, βασιλεύσας δὲ ἔτη 12. Εἰς τὸν θάνατόν του συνετέλεσεν ἡ ἀγωνία ἐν ᾗ διετέλει ἀναλογιζόμενος ὅτι οὐδένα ἔβλεπεν ἱκανὸν νὰ συντηρήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Καὶ τῶνόντι τὸ κράτος τὸ ὅποιον ἰδὴ μιοῦργησεν ἤρχισε καταλυόμενον ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ μεγάλου ἀνδρός, οὐδὲ διηγωνίσθη ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, εἰμὴ διότι συνεπήγαγε τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, περὶ ἣν καὶ θέλομεν ἡδὴ ἐκτενέστερον ἐνδιατρίψαι.

Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἦτο εὐχερής. Ἀπασα ἡ παραλία αὐτῆς ἦτο πρὸ πολλοῦ ἑλληνικὴ· ὥστε ἅμα καταλαβόντος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν μεσογαίαν φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν εὐρεῖαν ἐκείνην χερσόνησον. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι, ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δορικτήτορος διεμελίσθη τὸ κολοσσαιὸν αὐτοῦ κατασκέυασμα, καθ' ἅπασαν μὲν τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐδέσποσαν Ἕλληνες δυνάσται, οἱ Σελευκίδαι καὶ οἱ Πτολεμαῖοι, ἐν δὲ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ δὲν προέκυψεν εἰς μέσον εἰμὴ εἰς Ἕλληνα ἐκ καταγωγῆς, ὁ θησαυροφύλαξ τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρος, ὅστις ἱδρύσει τὸ Περγαμηνὸν ἐκεῖνο βασίλειον, ὅπερ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Εὐμένεις καὶ Ἀτ-

(Τὰ διδακτ. παρὶς τῆς Ἱστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους Κ. Παπαρηγοῦ) ἡκὴ 2

ταλοι ἀνέδειξαν νέαν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ἐλέγετο. Πάντες δὲ οἱ λοιποὶ ὑπῆρξαν ἰθαγενεῖς, ἀλλότριαι οἰκοθεν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, καὶ ὅμως ἐπράξαν πολλὰ καὶ θαυμασία πρὸς διαδοσιν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσιν. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ζιποίτου βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας, οἱ Προυσίαι, οἱ Νικομήδεις, τοσοῦτον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὥκειώθησαν ὥστε βραδύτερον ὅλως ἐλησμονήθη ἡ βάρβαρος αὐτῶν καταγωγὴ καὶ οἱ χρονογράφοι ἔλεγον αὐτοὺς «ὄντας ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων». Ὡς αὐτῶς οἱ τοῦ Πόντου δυνάσται, καίπερ ἔλκοντες τὸ γένος ἀπὸ Κύρου, μετεφύτευσαν ἀθρόαν τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δίκαιαν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Ἐν τῇ Ἀμασίᾳ τοῦ Πόντου ἐγεννήθη ὁ ἐπιφανέστερος τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων· τὰ δὲ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὑποδεικνύουσιν ὅποση ἐπιμιξία ἐγένετο αὐτόθι Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν, καὶ ὅποσον ἐν τῷ κράmati τούτῳ ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμός. Ἀγνωστον τίς ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Στράβωνος, ἀλλὰ ἡ μήτηρ τῆς μητρὸς του ἦτο θυγάτηρ μὲν τοῦ Ἑλλήνος Λαγέτα, σύζυγος δὲ ἐγχωρίου ἀνδρός· ὅθεν ἐκ μητρὸς ὁ μὲν πρόπαππος τοῦ Στράβωνος ἦτο Ἕλληνας, ὁ δὲ πάππος ἰθαγενής.

Περὶ τοῦ κατὰ τὴν 2 π. Χρ. ἑκατονταετηριδα ἐγχωρίου ἡγεμόνος τῆς Καππαδοκίας Ἀριαράθου Ε', λέγει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὅτι «ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάλαι ἀγνοουμένη Καππαδοκία, τότε τοῖς παιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν». Ὁ δὲ Ἑλληνισμός αὐτῆς δὲν ἔπαυσε προαγόμενος ἐπὶ Ῥωμαίων, διότι τὰ Μάζακα ἐγένοντο πόλις μεγάλη διὰ Τιβερίου, μετονομασθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ Καισαρεία. Καππαδόκαί δὲ ἐγένοντο ὁ περιγηγῆτης Πausανίας, καὶ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νιαζιανζηνός, καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῆς χώρας ταύτης Ἑλλήνας. Τελευταῖον τῆς Γαλατίας οἱ τε ἡγεμόνες καὶ πάντες οἱ περὶ αὐτοὺς ἐγκριτοὶ ἄνδρες ἠσπάθησαν ἀπὸ τῆς 2 πρὸ Χρ. ἑκατονταετηριδος τὴν Ἑλληνικὴν Ὑψηλοκίαν, παιδείαν καὶ γλῶσσαν. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ Γαλάται ἤδη ἐπὶ Στράβωνος Ἑλληνογαλάται ἢ Γαλλογαλαίκοι, ἡ δὲ χώρα αὐτῶν Γαλατία ἢ Ἑλληνίς ἢ Γαλλογαλαίκα. Καὶ βραδύτερον, οἱ ἀπὸ τῆς 3 μ. Χρ. ἑκατονταετηριδος ἐγκατασταθέντες ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Γότθοι, προσεπωνομάσθησαν προῖόντας τοῦ χρόνου, κατὰ Θεοφάνην, Γοτθογαλαίκοι.

Ἰνα λαβώμεν δὲ ἔννοιαν τινὰ τῆς ὁλοσχεροῦς ἀναμορφώσεως ἣν ὑπέστη ἡ μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τῆς 3 πρὸ Χρ. ἑκατονταετηριδος καὶ ἐφεξῆς, θέλομεν ἐκθέσει ὥς ἐπὶ παραδείγματος πῶς εἶχον τότε πολλὰ τῶν δευτερευουσῶν καὶ τρίτευουσῶν αὐτῆς πόλεων. Ἡ ἐν τῇ Κιλικίᾳ Ταρσὸς

ἦτο πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ ἤκιστα Ἑλληνικὴ πρὸ τῆς 3 πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Στράβων ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ἐκθειάζει τὴν αὐτόθι γενομένην σπουδὴν πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐγκύκλιον ἀπασαν παιδείαν, βεβαιῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερέβαλον κατὰ τοῦτο καὶ Ἀθῆνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴτινα ἄλλον τόπον δυνατόν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λογίων γέγονασιν, ἀναφέρει δὲ ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἐν αὐτῇ γεννηθέντας, τοὺς στωϊκοὺς Ἀντίπατρον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Νέστορα· ἔτι δὲ Ἀθηνοδώρους δύο, ὧν ὁ ἕτερος ἰσχυρεν αὐτόθι ὑπερβαλλόντως ἐπὶ Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος, εἰς πολλὰ ἀστεῖα δοὺς ἀφορμὴν, καθάπερ ἀκριβολογῶν ἱστορεῖ ὁ γεωγράφος. Οὗτοι μὲν στωϊκοὶ ἄνδρες, ἐξακολουθεῖ ἀκαδημαϊκὸς δὲ Νέστωρ ὁ καθ' ἡμᾶς, ὅστις καθηγητὴς γενομένου Μαρκέλλου τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος, πρέσβητι ὡς αὐτῶς τῆς πολιτείας, διαδεχόμενος τὸν Ἀθηνοῦδωρον. Μνημονεύει δὲ καὶ ἄλλων φιλοσόφων, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διογένοους καὶ γραμματικῶν, ὧν καὶ συγγράμματά εἰσι, τοῦ Ἀρτεμιδώρου καὶ τοῦ Διοδώρου· ἔτι δὲ ποιητοῦ τραγωδίας ἀρίστου, τοῦ Διονυσίου· ἄλλὰ, ἐπιφέρει, ἡ Ῥώμη μάλιστα δύναται διδάσκειν τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τῆςδε τῆς πόλεως φιλολόγων, διότι μεστὴ εἶναι Ταρσέων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἐν Ταρσῇ γεννηθεὶς καὶ παιδευθεὶς τὸ πρῶτον Παῦλος ἀπέβη ὁ εὐγλωττότερος καὶ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ ποιήσιν ἐμπειρότερος τῶν Ἀποστόλων. Ἡ δὲ Λαοδικεῖα ἢ ἐν Φρυγίᾳ, διαλαμβάνει ἀλλοχοῦ, μικρὰ πρότερον οὖσα, αὐξήσειν ἔλαθεν ἐφ' ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων πατέρων, ἰδίως διὰ τινων πολιτῶν, οἵτινες εὐτυχῆσαντες μεγάλῃ ἐποίησαν αὐτήν. Καὶ πρῶτος ὁ Ἰέρων, ὅστις ἀφ' αὐτοῦ ζῶν ἐκόσμησε τὴν πόλιν διὰ πολλῶν ἀναθημάτων, κατέλιπεν εἰς αὐτὴν 2,000 ταλάντων κληρονομίαν (ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία ἤθελε σήμερον συμποσωθῇ εἰς 50,000,000 δραχμῶν). Ὑστερον δὲ Ζήνων ὁ ῥήτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πολέμων, ὅστις καὶ βασιλείας ἠξιώθη διὰ τὰς ἀνδραγαθίας ὑπ' Ἀντωνίου μὲν πρότερον, ὑπὸ Καίσαρος δὲ τοῦ Σεβαστοῦ μετὰ ταῦτα. Πάλιν δὲ τὴν ἐν Καρίᾳ Στρατονίκειαν καλεῖ κατοικίαν Μακεδόνων καὶ προστίθησιν ὅτι ἐκοσμήθη κατασκευαῖς πολυτελεσίαις ὑπὸ τῶν βασιλέων, καὶ ὅτι ἀνέδειξεν ἄνδρα ἀξιόλογον τὸν ῥήτορα Μένιππον, Κατόχαν ἐπικαλούμενον, ὃν μάλιστα ἐπαινεῖ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ῥητόρων ὁ Κικέρων, συγκρίνων πρὸς τὸν Ξενοκλῆν καὶ τοὺς κατ' ἐκείνον ἀκμάσαντας. Ὡς αὐτῶς τὰ ἐν Καρίᾳ Μύλασα, κώμη ὑπάρξασα ἄλλοτε, ἦτο νῦν κεκοσμημένη παγκάλως διὰ στοῶν καὶ ναῶν. «Ἀξιολόγους δ' ἔσχεν ἄνδρας καθ' ἡμᾶς τὰ Μύ-

λασσα, ῥήτοράς τε ἄμα καὶ δημαγωγούς τῆς πόλεως, Εὐθύδημόν τε καὶ Ὑδρέαν.» Καὶ ὁ μὲν Εὐθύδημος, παρалаβὼν ἐκ παρόντων περιουσίαν καὶ δόξαν μεγάλην καὶ προσθεὶς εἰς ταῦτα τὴν δεινότητα, οὐκ ἐν τῇ πατρίδι μόνον μέγας ἦν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῆς πρώτης ἡξιοῦτο τιμῆς. Εἰς δὲ τὸν Ὑδρέαν δὲν κατέλειπεν ὁ πατήρ εἰμὴ ἡμίονον ξυλοφοροῦντα καὶ ἡμιονηγόν· ἀλλ' ἐκ τῶν μικρῶν καὶ ταπεινῶν τούτων ὁρμώμενος ὁ νέος ἐπαιδεύθη πρᾶσιν καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς πατρίδος ἀναμιχθεὶς, ταχέϊαν ἔλαβε τὴν αὖξιν καὶ ἐθαυμάσθη ἔτι μὲν Εὐθυδήμου ζῶντος, ἀλλὰ τελευτήσαντος μάλιστα κύριος γενόμενος τῆς πόλεως. Ἐπαινοῦσι δὲ τοῦτο τοῦ Ὑδρέου, ὅπερ δημηγορῶν ἐπὶ τῆς τελευτῆς ἐκείνου εἶπεν· «Εὐθύδημε, κακὸν εἶ τῆς πόλεως ἀναγκαῖον, οὔτε γὰρ μετὰ σοῦ δυνάμεθα ζῆν, οὔτε ἄνευ σοῦ». Ἐκ Λαμψάκου κατήγοντο Χάρων τε ὁ συγγραφεύς, καὶ Ἀδείμαντος καὶ Ἀναξιμένης ὁ ῥήτωρ, καὶ Μητροδῶρος ὁ τοῦ Ἐπικούρου ἑταῖρος· ἐκ ταύτης δὲ τῆς πόλεως ἀπήγαγεν Ἀγρίππας τὸν πεπτωκότα λέοντα, Λυσίππου ἔργον. Εἰς Σκηψὶν τῆς Τρωάδος ἐγεννήθη ἐν τῇ 2 πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδι ὁ Δημήτριος ἐκεῖνος, ὅστις ἔγραψε τὸν Τρωικὸν διάκοσμον, τὸν πολλὰκις ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευόμενον· καὶ μετὰ τοῦτον Μητροδῶρος, ὅστις τραπεῖς ἐκ φιλοσόφου ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον καὶ ἐκ πένητος γενόμενος διὰ γάμου λαμπροῦ πλούσιος, ἴσχυσε παρὰ Μιθριδάτῃ τῷ Εὐπάτορι. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκη, ἣν ὁ μὲν μέγας φιλόσοφος παρέδωκε τῷ Θεοφράστῳ, ὁ δὲ Θεόφραστος τῷ Σκηψίῳ Νηλεῖ. Τούτου οἱ ἀπόγονοι ἐπώλησαν ἀντὶ πολλῶν ἀργυρίων τὰ τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία εἰς Ἀπελλικῶντα τὸν Τήιον, ὅστις μετέφερε τὸν θησαυρὸν εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσεν αὐτόν· διότι ὁ Σύλλας γενόμενος κύριος τῆς πόλεως ταύτης, ἀπήγαγε τὴν βιβλιοθήκην εἰς Ῥώμην.

Ἐὰν δὲ τοιοῦτος καὶ τοσοῦτος ἐγένετο ὁ Ἑλληνισμός ἐν οὕτῳ μετρίαις πόλεσι, εὐχερῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅποῖός τις ἀπέβη ἐντὸς τῶν πολλῶν ἄλλων καὶ μειζόνων ἐστιῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς τὴν Χερσόνησον ταύτην ὀφείλει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸν Ἀρριανόν, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, τὸν Δίωνα τὸν Κάσιον, τὸν περιώνυμον Γαληνόν, τὸν οὐδὲν ἥττον ὀνομαστὸν Ἐπίκτητον, τὸν Δίωνα τὸν Χρισόστομον, τὸν Στράβωνα, τὸν Παυσανίαν, τὸν ἀπάστολον Παῦλον, τὰς ἐπὶ τὰς ἐκκλησίας, τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπηθανάτισεν ἡ Ἀποκάλυψις, τοὺς προμνημονευθέντας λαμπροτάτους τῶν ἐκ-

κλησιαστικῶν ῥητόρων, Βασίλειον καὶ Γρηγόριον, τοὺς δαιμονίους ἀρχιτέκτονας τοῦ μεγάλου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναοῦ, τὸν τε Τραλλιανόν Ἀνθέμιον, τὸν τε Μιλήσιον Ἰσιδωρον, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν ἅπαντα σχεδὸν τὸν πολιτικόν, στρατιωτικόν καὶ πνευματικόν αὐτοῦ βίον, κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

Ἄλλ' ἐκ τῶν ἄλλων χωρῶν ὅσαι κατεκτήθησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐν Ἀσίᾳ μὲν οὐδὲν ἔχνας Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρχε πρότερον, ἐν Αἰγύπτῳ δὲ μία μόνη ὑπῆρχε πόλις Ἑλληνίς, ἡ Ναύκρατις, ὥστε ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις ἐδέσθη νὰ δημιουργηθῇ ἐκ βάρβρων ὁ νέος Ἑλληνικὸς κόσμος ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν Πτολεμαίων.

Τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν ἠπλοῦτο κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Συρίας μέχρι τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν τῆς Παρθυαίας, τῆς Βακτριανῆς καὶ τῆς Ἰνδικῆς. Ἄλλ' ἤδη ὁ Σέλευκος Α' ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνώρισῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰνδικῆς, καίτοι δὲν ἔπαυσεν ἔχων σχέσεις πρὸς αὐτήν.

Εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τῆς Ἰνδικῆς χώρας προέκυψαν κράτη αὐτοτελῆ ἐπὶ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 3 πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος διὰ τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἀντιόχου Β'. Ἑλλην ἀγνώστου καταγωγῆς ὀνόματι Θεόδωτος ἢ Διόδωτος, στασιάζας ἱδρυσεν τὸ Βακτρικὸν βασίλειον, τὸ ὅποσον ἐξετάθη μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἀπέβη τοσοῦτον μέγα καὶ πυκνῶς οἰκούμενον ὥστε βεβαιοῦνται ὅτι περιελάμβανε πόλεις χιλιάς. Καὶ ὁ μὲν Θεόδωτος Β' κατεβλήθη περὶ τὸ 219 ὑπὸ τοῦ ἐκ Μαγνησίας Εὐθυδήμου, ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐθυδήμος διετέλεσεν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Ἀντιόχου Γ', συνομολογήσας ἀπλῶς πρὸς τοῦτον συμμαχίαν καὶ κηδεστίαν. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Εὐθυδήμου, περὶ τὸ 195 πρὸ Χριστοῦ, τὸ Βακτρικὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο. Ὁ τοῦ Εὐθυδήμου υἱὸς Δημήτριος διετήρησε μόνας τὰς περὶ τὴν Ἰνδικὴν πατρίδας κτήσεις, τὴν δὲ Βακτριανὴν κατέλαβεν ὁ Μένανδρος· ἄλλ' ὁ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Εὐκρατίδας Α'. ἐξώσας τῇ συμπτᾷ τῶν συμμάχων αὐτοῦ Πάρθων τὸν Δημήτριον καὶ ἀπὸ τῶν περὶ τὴν Ἰνδικὴν χωρῶν, ἐπέτυχεν αὖθις τὴν ἐνότητα τοῦ Βακτρικοῦ κράτους. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐκρατίδας Β' κατετροπώθη τῷ 134 ὑπὸ τῶν πρώην συμμάχων αὐτοῦ Πάρθων. Ἐν τούτοις τὸ Βακτρικὸν ἐκεῖνο βασίλειον, ἐπειδὴ ἐκυβερνήθη ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη ὑπὸ Ἑλλήνων, οὐ μόνον διετήρησε τὰ σπέρματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσα εἶχον καταθέσει αὐτόθι ὅ,τε Μ. Ἀλέξανδρος, ὅ,τε Σέλευκος Α', ἀλλὰ καὶ παραδόξως προήγαγεν αὐτά. Ἀνεφέρομεν πρὸ μικροῦ τοὺς

Πάρθους. Οἱ Πάρθοι οὗτοι, καθ' οὓς χρόνους ὁ Διόδωτος ἴδρυνε τὸ Βακτρικὸν βασιλεῖον, ἀπέστησαν εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης χώρας ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀρσάκην, καί, ἐκβαλόντες ἐκεῖθεν τὰς Σελευκιδικὰς ἀρχάς, παρέμειναν ἔκτοτε ἀνεξάρτητοι. Τινὲς μὲν λέγουσιν αὐτοὺς συγγενεῖς τοῦ Μηδοπερσικοῦ κλάδου τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἄλλοι δὲ ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἔν τῶν Ταυρικῶν ἐθνῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦσαν καὶ παρέμειναν νομάδες, τὸ δὲ κράτος αὐτῶν τὸ ὁποῖον, ὠφελοῦμενον ἀπὸ τὴν προαγομένην ἀσθένειαν τῶν Σελευκιδῶν περιέλαβε, περὶ τὰ μέσα τῆς 2 πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἀπᾶσας τὰς μεταξὺ τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τοῦ Εὐφράτου χώρας καὶ διετηρήθη περὶ τὰ 450 ἔτη, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὀνομασθῇ βάρβαρον. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐντὸς αὐτοῦ Ἑλληνίδες πόλεις διέσωσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν πάτριον χαρακτῆρα. Ἀποδείξεις τούτου εἶναι ὅτι σῶζονται νομίσματα αὐτῶν μέχρι τοῦ 196 ἔτους μετὰ Χριστόν, φέροντα τὴν τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ τῶν Πάρθων βασιλεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Ἀρσακίδαι καλούμενοι, δὲν ἔμειναν παντελῶς ἀναίσθητοι εἰς τὰς χάριτας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν θρυλεῖται ἀκμάσας τραγωδιῶν ὑποκριτὴς ἐπιτηδεύτατος, ὁ Τραλλιανὸς Ἰάσων, καὶ ἐν γενεῇ ἐφημίζετο τὸ πάλαι ὅτι Περσῶν, καὶ Σουσιανῶν, καὶ Γεδρωσίων παῖδες, χωρῶν ὑπαγομένων εἰς τὸ Παρθικὸν κράτος, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ᾗδον. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Σελευκίδαι ἠδυνήθησαν νὰ κτίσωσιν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πολλὰς πόλεις· διότι ἐν Περσίδι μὲν εὐρίσκομεν Λαοδικεῖαν, Στάσιν, Μεθώνην· ἐν Μηδεῖα, περὶ ἧς ὁ Πολύβιος λέγει γενικῶς ὅτι περιοικεῖται πόλεσιν Ἑλληνίσιν, ἀναφέρονται ὀνομαστί Ἐπιφάνεια (οὕτω μετωνομάσθησαν τὰ ἀρχαῖα Ἐκβάτανα), Ἀντιόχεια, Ἀχαΐς, Εὐρωπός, Λαοδικεῖα, Ἀπάμεια, Χάραξ· ἐν Παρθικῇ δέ, ἐν Ὑρκανίᾳ καὶ ἐν Ἀρείᾳ, μνημονεύονται Σύριγξ, Καλλιόπη, Φεραί, Ἐκατόμπυλος (Ἐκατόμπυλον, Ἐκατόμπολις, Ἐκατοντάπολις), Εὐμένεια, Σώτειρα, Χάρις, Ἀχαΐα. Τελευταῖον ἐν τῇ Βακτριανῇ εὐρίσκομεν Ἀντιόχειαν τὴν ἐν τῇ Μαργιανῇ, Ἀντιόχειαν τὴν ἐν Σκυθίᾳ, Θήραν, Εὐκρατιδίαν, Δημητριάδα καὶ Εὐθυδημίαν. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός, οὐ μόνον ἐν ταῖς χώραις τῆς διανοίας καὶ τῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πολιτικῇ δράσει ὁσάκις αἱ περιστάσεις, ἀντὶ νὰ ναρκώσωσιν, ἀνεξωπύρουν τὸ ὄντως δαιμόνιον αὐτοῦ πνεῦμα. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ πόλεις λόγου ἄξιαι δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ τρεῖς (ἐννοεῖται πλὴν τῆς μεγάλης ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἰδρυθείσης Ἀλεξανδρείας)· Φιλαδέλφεια, Πτολεμαῖς καὶ Ἀρσινόη. Καὶ περὶ τῆς Πτολεμαίδος, ἥτις

ἦτο κτίσμα τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Πτολεμαίων, τοῦ ἐπικαλουμένου Σω-
τῆρος, ὁ Στράβων λέγει· «πόλις μεγίστη ἐν τῇ Θηβαΐδι καὶ οὐκ ἐλάτ-
των Μέμφεως, ἔχουσα καὶ σύστημα πολιτικὸν ἐν τῷ ἑλληνικῷ τρόπῳ». Πολλὰ ὅμως ἐγένοντο παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν κτίσματα, ἐπὶ τῷ
σκοπῷ τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν πρὸς τὴν Ἰνδικὴν διὰ τῆς θαλάσσης ἐκεί-
νης ὁδόν, μάλιστα ἀφ' ἧς διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Σελευκιδῶν ἀποστασίαν
τῶν ἐπέκεινα τοῦ Τίγρεως χωρῶν, διεκόπη ἡ διὰ ξηρᾶς κοινωνία. Ἀρ-
χόμενοι ἀπὸ τῆς βορείου ἁκρας τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης εὐρίσκομεν Κλύ-
σμα, φρούριον Φιλωτέραν, Ἀρσινόην, Μυὸς ὄρμον, Βερενίκην. Μεταξὺ
τῶν παραλίων τούτων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου εἶχον κατασκευα-
σθῆ ὁδοί, τῶν ὁποίων οἱ διάφοροι σταθμοὶ παρῆχον εἰς τὴν ἐμπορίαν
πλείστας εὐκολίας. Ἐφερον δὲ οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἴδια ἑλληνικὰ ὀνό-
ματα, οἷον Διδύμη, Ἀριστωνίς, Ἀπολλωνίς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ τῆς
προμνημονευθείσης Βερενίκης καταπλέοντες τὴν παραλίαν εὐρίσκομεν
οὐκ ὀλίγα ἀξιόλογα ἑλληνικὰ ἰδρύματα. Ἀγάθωνος νῆσον, τὴν καὶ
Ὀφιῶδη καλουμένην, ὅπου συνελέγοντο τὰ πολλὰ τοπάζια. Πτολε-
μαῖδα Θηρῶν, ἧς ἐξηγῶν τὴν ἐπωνυμίαν ὁ περιώνυμος γεωγράφος Κλαύ-
διος Πτολεμαῖος, ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ μετὰ Χρ. ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας,
ἐπιφέρει πρὸς τῇ Θήρᾳ τῶν Ἐλεφάντων· τὰς Σάβας ἡ κατὰ Πτολε-
μαῖον Σαβάτ, Ἀντιφίλου λιμένα, Φιλίππου νῆσον, Ἀρσινόην, Ἀντιόχου
σωλήνα. Καὶ ἄλλα δέ τινα ἑλληνικὰ ὀνόματα παρατίθηναι ὁ Πτολε-
μαῖος· Δαφνίην, Ἀκανθίνην, Μακαρίαν. Ὁ δὲ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Ἀρ-
ριανὸν Περίπλους, περιγράφων τὸν Ἀδολικὸν κόλπον, τὸν οὐ μακρὰν τοῦ
πορθμοῦ τοῦ σήμερον καλουμένου **Bab-el-Mandeb**, λέγει περὶ τοῦ βα-
σιλέως τῶν χωρῶν τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἦτο καὶ «γραμμάτων
ἑλληνικῶν ἔμπειρος». Ὡσαύτως ὁ Περίπλους μνημονεύων ἐκεῖ που καὶ
τῆς Διοσκορίδου νήσου, λέγει περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ὅτι ἦσαν, ἐπί-
ξενοι καὶ ἐπίμικται Ἀράβων τε καὶ Ἰνδῶν καὶ ἔτι Ἑλλήνων τῶν πρὸς
ἐργασίαν ἐκπλεόντων». Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Ἀραβίας παρα-
λίαν ἀναφέρονται Ἀρέθουσα, Λάρισσα, Χαλκίς, Βερενίκη, Σωσίππου
λιμὴν.

Πάντα ταῦτα ἰδρύθησαν, ὡς προείπομεν, ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορικῷ.
Ἐβουλεύθη μὲν καὶ ὁ Σέλευκος Α'. νὰ συνάψῃ τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ
Εὐξείνου, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Ἀντίοχος Α'. διέταξε τὴν ἐπιμελεστέ-
ραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας Θαλάσσης, ἐπιτρέψας τὸ ἔργον εἰς τὸν Λα-
ρισσαῖον Πολύκλειτον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀναφέρομεν εἰμὴ ἵνα ὑποδείξω-
μεν ὅποσον τολμηρὰ ἦσαν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν βασιλέων ἐκείνων.

Πολὺ δὲ πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν ἐπιμεληθέντες τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν ἣτις ἔφερεν ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ὁδοῦ ἐπλούτησαν μὲν οὐ πολὺ κυρίως οἱ τοῦ Πόντου βασιλεῖς. Εἰς δὲ τοὺς Σελευκίδας ἀπέβη μάλιστα λυσιστελής ἢ παρὰ τὸν Τίγγριν ἰδρυθεῖσα μεγάλη Σελεύχεια, ἣτις κατέστη κέντρον ἐμπορίας σημαντικώτατον. Ἐκεῖ ἔφερον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν, καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγγριν· ἕως ἐκεῖ ἠδύναντο νὰ ἀναπλεύσωσι τὰ πλοῖα τὸν ὀξὺτατον Τίγγριν· ἐκεῖθεν μετῆγον οἱ Ἀρμένιοι ἰδίως τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν, ἢ ὑπὲρ τὸν Καύκασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἀρσσοι, οἱ τὸν Τάναϊν παρικοῦντες «ἐνεπορεύοντο καμῆλοις τὸν Ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν βαθυλώγιον, κατὰ Στράβωνα, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι» ἐχρυσόφουρον δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν». Πρὸς τούτοις εἰς τὴν μεγάλην Σελεύκειαν συνήρχοντο τὰ κερθάνια ἀπὸ τε τῆς ἄνω Περσίας καὶ τῆς Ἀραβίας· καὶ ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι τὰ Ἰνδικὰ ἐμπορεύματα τὰ ὅποια ἀνηλίσκοντο εἰς τὰς πολυτελεῖς πόλεις τῆς Συρίας προήρχοντο ὡχί ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ἐκ τῆς Σελεύκειας, ἃν καὶ δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς διὰ τίνων τρόπων προήγετο καὶ ἐπροστατεύετο ἡ ἐμπορία αὕτη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν.

Ἐκ τῶν πολυτελῶν ἐκείνων πόλεων τῆς Συρίας τέσσαρες ἦσαν αἱ ὀνομαστότεραι· Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Δάφνῃ, Σελεύχεια ἡ ἐν Πιερίᾳ, Λαοδίκεια ἡ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ Ἀπάμεια ἡ πρὸν Πέλλα, αἵτινες καὶ ἐλέγοντο «ἀδελφαὶ ἀλλήλων» κατὰ Στράβωνα, «ἀδελφοὶ δῆμοι» κατὰ τὰ νομίσματα. Ἡ Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Δάφνῃ ἐκτίσθη παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ἅμα ὡς ἐγένετο κύριος τῆς Συρίας, καὶ κατέστη πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, εἰ καὶ ἔκειτο εἰς τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, διότι ἔτι ἀπὸ τοῦ 293 ὁ Σέλευκος διήρесе τὸ κράτος εἰς δύο, καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας εἰς τὸν Ἀντίοχον Α', διετήρησε δὲ ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ κυβέρνησιν τὰς δυτικωτέρας ἐδρεύων εἰς Ἀντιόχειαν. Ἦτο δὲ ἡ Ἀντιόχεια αὕτη τετράπολις, συνίστατο δηλ. ἐκ τεσσάρων τμημάτων, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἴδιον τεῖχος, ἅπαντα δὲ πάλιν διὰ κοινοῦ τεύχους συνεδέοντο. Ἡ κυρία αὐτῆς λεωφόρος, ἐν ᾗ ἔκειντο ὅλα τὰ μέγιστα ἐμπορικὰ καταστήματα, εἶχε μῆκος τριάκοντα σταδίων, κατὰ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ἡ δὲ ὅλη περιοχὴ κατήντησε νὰ ἐκτείνεται εἰς δύο ἡμισυ γεωγραφικὰ μίλια. Πρῶτοι αὐτῆς κάτοικοι λέγονται Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρήτες καὶ Κύπριοι, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὡς φαίνεται ἐπικρατέστεροι τῶν ἄλλων. Τοῦλάχιστον χάριν αὐτῶν ἰδίως ἐποίησεν ὁ

Σέλευκος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς μέγιστον, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ Ἀντιοχεῖς διετήρησαν χαρακτῆράς τινας τῆς εὐγενεστάτης ἐκείνης τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν, τὴν περὶ τὸν λόγον εὐφυίαν, τὸ ἀττικὸν τῆς γλώσσης ἰδίωμα, τὴν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὴν τέχνην φιλοκαλίαν. Καίτοι δὲ πολλάκις ἔπαθεν ἡ Ἀντιόχεια σεισμοὺς φοβεροὺς, διέσωσεν ἐπὶ μακρὸν τὸ μέγεθος καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐξαιρέτως ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὐ μακρὰν δὲ τῆς Ἀντιοχείας ἔκειτο ἡ χαρμειστάτη Δάφνη, τὴν ὁποίαν ὁ περιφανὴς Γερμανὸς Δρούζεν, ὁ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δημιουργὸς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀποκαλεῖ εὐφυῶς Βερσαλλίαν τῆς Συρίας, καὶ ἦτις διὰ τὸ μέγα καὶ συνηρεφὲς αὐτῆς ἄλσος, τὸ ὑπὸ πηγαίων ὕδατων διαρρεόμενον, καὶ τοὺς ναοὺς καὶ τὰς πανηγύρεις, ἀπέβη ἐν τῶν θαυμαστοτάτων χωρίων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Σελεύκεια ἡ ἐν Πιερίᾳ ἔκειτο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ὀρόντου, ἀποτελοῦσα τὸν λιμένα τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἐνάμιλλος αὐτῆς οὕσα κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ Λαοδίκεια ἡ ἐπὶ θαλάττῃ ἦτο ὀνομαστή διὰ τὴν πολυοῖνον αὐτῆς χώραν καὶ τὴν ἀξιόλογον ἐμπορίαν, ἡ δὲ Ἀπάμεια, ἡ πρῶν Πέλλα, ἦτο ἰδίως στρατιωτικὴ πόλις, διότι ἐκεῖ ἐτρέφοντο οἱ πεντακῆσοι πολεμιστῆριοι ἐλέφαντες τοῦ Σελεύκου, ἐκεῖ διέτριβε τὸ πλεῖστον τῆς στρατιᾶς καὶ ἐκεῖ ἦτο τὸ στρατιωτικὸν λογιστήριον καὶ τὸ ἵπποτρόφιον. Πλὴν δὲ τῶν τεσσάρων τούτων μεγάλων πόλεων, ἠδυνάμεθα νὰ κατονομάσωμεν ἐν τῇ ἄνω Συρίᾳ καὶ ἄλλας εἰκοσιεξ· ἀλλ' ὁ ψιλὸς οὗτος κατάλογος ἤθελεν ἀποβῆ ἑπαχθὴς παρεκτὸς μιᾶς μόνης ἐξαιρέσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ περιλαμβάνεται καὶ ἡ πατρὶς τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ Σαμόσατα. Ἀλλὰ καὶ τῶν περὶ Εὐφράτην καὶ Τίγριν χωρῶν ὁ ἐξἑλληνισμὸς ἐπὶ τοσοῦτον προήχθη, ὥστε τὰ βορειότερα τῆς Μεσοποταμίας ἔφερον τὰ ἀρχαῖα μακεδονικὰ ὀνόματα τῆς Μυγδονίας καὶ τῆς Ἀνθεμουσίας.

Ἀλλὰ πολὺ σημαντικώτεραι ἦσαν αἱ κατὰ τὴν Βαβυλωνίαν καὶ τὴν Σουσιανὴν πόλεις. Ἐκεῖ ἔκτισεν ὁ Σέλευκος τὴν ἐπισημοτάτην βεβαίως ὅλων τῶν παρ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσων πόλεων, τὴν ἐπὶ τῷ Τίγρει Σελεύκειαν, ἣτις ἐπὶ τῆς προμνημονευθείσης διανομῆς τοῦ κράτους κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ἀντιόχου Α'. Ὁλοδομήθη δὲ ἡ πόλις παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὅκτῳ περίπου ὥρας μακρὰν τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μετετέθησαν εἰς Σελεύκειαν, τὸ δὲ ὄνομα ἐξαφανίζεται ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Οἱ Βαβυλώνιοι οὗτοι οἵτινες ἀπετέλεσαν μετ' ἄλλων ἐγγχωρίων τοὺς πρώτους τῆς Σελεύκειας

κατοίκους, συνεχωνεύθησαν κατὰ μικρὸν μετὰ τῶν αὐτόθι μετοικισθέντων ὑπὸ τοῦ Σελεύκου Ἑλλήνων, οἵτινες ἐτροπολόγησαν καὶ τοῦτο τὸ ἱδρυμα κατὰ τὸν ἑαυτῶν χαρακτῆρα. Ὁκοδομήθη δὲ ἡ περίπυστος γενομένη αὕτη πόλις ἐν σχήματι ἀεταῦ ἀναπεταννύοντος τὰς πτέρυγας, ὡς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἀετώδους ἐκείνης φυλῆς ἣτις ἐξορμήσασα ἀπὸ Πίνδου καὶ Ὀλύμπου καὶ διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον, ἦλθε καὶ ἐκάθισε παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν ἀπλοῦσα τὴν μεγάλην αὐτῆς σκιὰν μέχρις Ἰνδοῦ καὶ Ἰαξάρτου. Καὶ εἶχεν ἡ Σελεύκεια αὕτη κατοίκους περὶ τὰς ἑξακοσίας χιλιάδας, οὐδὲ ἤρχισε παρακμάζουσα εἰμὴ εἰς ἑτέραν ἑλληνίδα ὡσαύτως πόλιν ὑπενδίδουσα, τὴν Κτησιφῶντα, ἣτις, κτισθεῖσα εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καταντικρὺ τῆς Σελευκείας καὶ συγχρόνως μὲ αὐτήν, ἐγένετο βραδύτερον χειμερινὴ καθέδρα τῶν Πάρθων βασιλέων καὶ ἐκληρονόμησεν οὕτω τὸ ἀξίωμα τῆς γείτονος Σελευκείας.

Ἡ πρὸς τοὺς Σελευκίδας σχέσις τῆς Ἀρμενίας εἶναι ὅπως οὖν ἀσφαλές, διότι ἀδηλον ἂν ποτε ὑπετάχθη εἰς αὐτοὺς καθ' ὁλοκληρίαν, βέβαιον δὲ μόνον ὅτι ἐκ διαλειμμάτων ἀνεγνώριζε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 3 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 2 ἑκατονταετηρίδος ἀπέβη ὅλως αὐτοτελὲς κράτος ὑπὸ ἰδίου βασιλεῖς. Οὐδὲν ἦττον ἡ Ἀρμενία ὑπέκυψεν ὡσαύτως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πολλοὶ δὲ Ἕλληνες τεχνίται λέγονται διατελέσαντες παρὰ τοῖς βασιλεῦσιν αὐτῆς, οἷον ὁ ὀνομαστός Καλλίμαχος· αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἑλληνιστὶ ἐξεπαιδεύοντο καὶ βεβαιοῦνται ὅτι εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀρτακουάσσης, τραγωδίας ἐποίει καὶ λόγους ἔγραφε καὶ ἱστορίας.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νῦν μελετήσωμεν πῶς ἦσαν ὀργανωμένοι αἱ πολυάριθμοι Ἑλληνίδες πόλεις τῆς Ἀσίας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν κατφυκθήσαν, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ Ἑλλήνων μόνων καὶ ὅπου ὅμως ἀνέμιχθησαν Ἕλληνες μετὰ ἰθαγενῶν, ἐπεκράτησαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων ἐλογίζοντο Ἕλληνες, οἱ δὲ ἐκτὸς κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τούτους ὠνομάζοντο ἔθνη. Ἐν τῇ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ τοῦ Ἀντιόχου Γ' συνθήκῃ περὶ εἰρήνης, ἥς τὸ κείμενον περιεσώθη παρὰ Πολυβίῳ, φέρεται ὁ ἐξῆς ὅρος· «ἂν δὲ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν πρὸς ἃ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντίοχον, πρότεροι ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντίοχῳ». Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας συνθήκας καὶ ἐπιγραφὰς καταφαίνεται ἡ διάκρισις ἐκείνη μεταξὺ τῶν «πόλεων», ὅ ἐστι τῶν ἑλληνικῶν ἢ ἐξελληνισμένων ἱδρυμάτων, καὶ τῶν «ἐθνῶν» ὅ ἐστι τῶν ἐκτὸς τῶν πόλεων κωμηδὸν οἰκούντων ἰθαγενῶν. Πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις

ἦσαν ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ὀργανωμένοι, διασώσασαι ἐν εἴδει ἀστικοῦ ὀργανισμοῦ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν αὐτοτελῶν ἐλληνίδων πόλεων, τὸν δῆμον, τὴν βουλὴν, τοὺς ἄρχοντας, τοὺς στρατηγούς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεκράτει ἐν αὐταῖς ἡ τῶν Σελευκιδῶν θέλησις· ἀλλὰ πρῶτῳ μῶστα αἱ πόλεις ἤρχισαν νὰ μὴν ὑποτάσσωνται ἀπροφασίστως εἰς τὴν θέλησιν ταύτην καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐνίοτε ἐλευθέρως ἐπολιτεύοντο ὥστε καὶ πόλεμος ἀναφέρεται μεταξὺ Λαρίσσης καὶ Ἀπαμείας. Βαθμηδὸν δὲ ἀπέβησαν ὅλως σχεδὸν αὐτοτελεῖς, διότι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἡ βασιλεία, ὑπὸ μυρίων περισπασμῶν καὶ κινδύνων ἐπειγομένη, ἠναγκάσθη διὰ πολυειδῶν παραχωρήσεων νὰ προσοικειωθῇ τὴν εὐναιαν καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν ἐστιῶν ἐκείνων τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Ὅθεν πολλαὶ τῶν πόλεων τούτων ὠνομάσθησαν τότε «ἱεραὶ καὶ ἄσυλοι», ὃ ἐστὶν ἀπηλλάγησαν πάσης στρατιωτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐπεμβάσεως τῶν βασιλικῶν ἀρχόντων· ἔτι δὲ «αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεροι», ὃ ἐστὶν ἔχουσαι πλήρη ἀστικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀπηλλαγμένοι παντὸς τακτικοῦ φόρου καὶ πάσης φρουρᾶς. Ἑτεραι δὲ πάλιν ἐπεκαλοῦντο «μητροπόλεις», δηλαδὴ ἐλάμβανον ἰδιάζοντά τινα τιμητικὰ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς πρωτεῖα, ἡ «ναυαρχίδες» καθὼς ἔχουσαι ἀξιόλογα νεώρια, ἡ καὶ ἰδίαν ναυτικὴν δύναμιν. Ἡ Τύρος λ. χ. ἐπελέγετο ἱερὰ καὶ ἄσυλος ἡ μητρόπολις· ἡ Ἀντιόχεια, μητρόπολις αὐτόνομος· ἡ Σελεύχεια, ἱερὰ καὶ ἄσυλος, ἡ ἱερὰ καὶ αὐτόνομος. Πλὴν τούτων, πᾶσα πόλις εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀστικὴν χρονολογίαν, ἃν καὶ συνυπάρχουσιν μετὰ τῆς κοινῆς τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίας, ἥτις ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ 312 πρὸ Χριστοῦ ἔτους· καὶ τὸ ἔτι σπουδαιότερον, ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἀργυρὰ νομίσματα, φέροντα μὲν τὴν προτομὴν τοῦ Σελευκίδου βασιλέως, ἀλλ' ἔχοντα νομισματικὴν βᾶσιν ἄλλην τοῦ Σελευκιδικοῦ νομίσματος. Τὸ τελευταῖον ἦτο αὐτὸ ἐκεῖνο ἀπαράλλακτον τὸ ἀττικὸν νόμισμα, ὅπερ εἰσαχθὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος, διετηρήθη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν, ἐνῷ τὰ ἀστικά νομίσματα ἐταυτίζοντο, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τὸ Βαβυλώνιον, ὅπερ ἔχον πρὸς τὸ ἀττικὸν τάλαντον ὡς 5 πρὸς τρία παρεδέχθησαν καὶ οἱ Πτολεμαῖοι. Ἐπὶ πᾶσι πολλῶν πόλεων οἱ στρατηγοὶ κατήντησαν ὅλως ἀνεξάρτητοι ἐκ διαλειμμάτων, καὶ ἐκλήθησαν «τύραννοι, μονάρχαι, βασιλεῖς»· οἷον Στράτων ὁ τῆς Βεροίας τύραννος, ἐπὶ Δημητρίου Γ'. ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος· Διονύσιος, Τριπόλεως τύραννος· Σίλας, τύραννος Λυσιαδῶς· Λυσίμαχος ἡ Λυσανίας, βασιλεὺς Χαλκιδῶς· καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἐν τῶν περιεργότερων φαινομένων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὅτι αἱ ἐν Ἀσίᾳ νέαι πόλεις διετήρησαν τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα γνησιώτερον ἢ πολλαὶ ἐκ τῶν ἀποικιῶν ὅσαι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ. Οἱ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν λ. χ. ἀποικήσαντες τὸ πάλαι Ἕλληνες παρέλαβον πολλὰς λέξεις, ἔξεις, δοξασίας καὶ μυθικὰς παραδόσεις τῶν αὐτόθι ἰθαγενῶν ὥστε κατήντησαν νὰ διαφέρωσιν ὅπως οὖν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Καταφανέστατα δὲ δηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰθαγενῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους ἐποίκους διὰ τῶν ἑξῆς δύο γεγονότων. Τὰ Ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ σταθμὰ ἦσαν, ὡς γνωστόν, τὸ τάλαντον, ἡ μνᾶ καὶ ἡ δραχμή, οἱ δὲ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνες εἶχον μὲν τὸ τάλαντον, ὑποδιήρουν ὅμως αὐτὸ ὅχι εἰς μνᾶς καὶ δραχμάς, ἀλλ' εἰς λίτρας καὶ οὐγκίας, πάντα δὲ τὰ ὑποπλάσια καὶ πολλαπλάσια τούτων μετωνομάζοντο ἀπὸ τῆς λίτρας καὶ τῆς οὐγκίας, οἷον ἡμιλίτριον, δεκαλίτριον, πεντώγκιον, ὃ ἐστὶν ἐξεδηλοῦντο δι' ὀνομάτων παραληφθέντων ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἰταλίας. Πλὴν τούτου αἱ ἐντεῦθεν ἀπελθόντες ἐκεῖ Ἕλληνες ἐκλήθησαν Σικελιώται καὶ Ἰταλιῶται, παρέλαβον δηλαδὴ τὰ τῶν ἰθαγενῶν ὀνόματα οἵτινες ἐκαλοῦντο Σικελοὶ καὶ Ἰταλοὶ, μικρὸν μόνον τροπολογήσαντες αὐτὰ περὶ τὴν κατάληξιν, ἐνῶ αἱ ὑπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ κτισθεῖσαι ἐν τῷ Σελευκιδικῷ κράτει διέσωσαν ἐν γένει, ὡς προείπομεν, ἀναλλοίωτον τὸν πάτριον χαρακτῆρα.

Διέσωσαν δὲ τὸν πάτριον τοῦτον χαρακτῆρα ἐπὶ τοσοῦτον ἀναλλοίωτον ὥστε καθ' ὃ εἶδομεν ὁμιλοῦντες μικρὸν ἀνωτέρω περὶ τῶν πολυαριθμῶν κτισμάτων τῶν Σελευκιδῶν, τὰ κτίσματα ταῦτα ἐντελῶς ἀφηνίασαν ἀπὸ τῆς κεντρικῆς τοῦ κράτους κυβερνήσεως. Ἐν Συρίᾳ ὑπῆρχεν ἀνώτατός τις παρὰ τῷ βασιλεῖ ἄρχων καλούμενος «ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων» καὶ «συγγενῆς» τοῦ βασιλέως. Δι' αὐτοῦ οὗτος συνεννοεῖτο μετὰ τῶν ὑπηκόων, καὶ πρὸς αὐτὸν διευθύνοντο αἱ βασιλικαὶ διαταγαί, ὑπ' αὐτοῦ ἔπειτα ἐν ἰδίῳ ὀνόματι δημοσιευόμεναι. Καὶ εἶχε μὲν «ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων» παρ' ἑαυτῷ σῶμα συμβουλευτικὸν τὸ καλούμενον «συνέδριον» τὸ ὅποσον συνέκειτο ἐκ τῶν ἀνωτέρων αὐλικῶν ὑπαλλήλων, τῶν κατοννομαζομένων «φίλων» οἵτινες συγχρόνως ἦσαν περιβεβλημένοι τὰ ὑπὲρ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ἦσαν δηλαδὴ «ἡγεμόνες τῶν δυνάμεων» καὶ «ἐπὶ τῶν ἡνιῶν», ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἄρχοντος ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπικινδυνότατον, καὶ πολλάκις οἱ τοῦτο περιβεβλημένοι ἐπεχείρησαν νὰ σφετερισθῶσι τὸ διάδημα, μάλιστα ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀσθενεστέρων Σελευκιδῶν,

οἶον ὁ Ἡλιόδωρος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σελεύκου Δ', καὶ ὁ Διόδωτος Τρύφων, καὶ ὁ Ἡρακλέων, ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γρυπτοῦ δολοφόνος.

Τὸ βασίλειον ἐπὶ Σελεύκου Α'. ὅτε ἀκόμη περιελάμβανεν ὀλόκληρον τὴν Ἀσίαν μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἦτο διηρημένον εἰς ἐβδομήκοντα καὶ δύο σατραπείας, ἐκάστης τῶν ὁποίων προΐστατο ἄρχων καλούμενος «στρατηγὸς πρῶταρχος» ὅστις συνήθως διεξῆγε τὴν τε στρατιωτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τῶν δὲ σατραπειῶν διοικητικὴ ὑποδιαίρεσις ἦσαν αἱ «τοπαρχίαι», καὶ ὑπὸ τοὺς πρωτάρχους στρατηγοὺς ἀναφέρονται οἱ «στρατηγοί», οἱ «μεριδάρχαι», οἱ «κατὰ τόπον στρατηγοί», οἱ «κατὰ τόπον ἄρχοντες, οἱ «ἐπὶ τῶν χρειῶν», οἱ «ἄνδρες τοῦ βασιλέως». Ἀλλ' αἱ τοπαρχίαι δὲν περιελάμβανον εἰμὴ τὰ ἔθνη, οὐχὶ δὲ καὶ τὰς ἐλληνίδας ἢ ἐξελληνισθείσας πόλεις καὶ τὰς τῶν πόλεων τούτων περιοχάς.

Συνετέλεσε βεβαίως καὶ αὕτῃ ἡ κυβέρνησις τῶν Σελευκιδῶν εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς Ἀσίας. Κυριώτατον πρὸς τοῦτο ὄργανον αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ στρατός, ὅστις συνέκειτο μὲν ἐκ Μακεδόνων, Ἑλλήνων καὶ ἐγχωρίων, ἀλλ' ἦτο ἐλληνικῶς διωργανωμένος καὶ ἐλληνιστὶ διωκεῖτο. Οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Ἕλληνες ἐλαμβάνοντο ἢ ἀπὸ τὰς ἐλληνίδας πόλεις τῆς Ἀσίας ἢ ἀπὸ τῶν χωρῶν καὶ τῶν νήσων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, αὕτη δὲ τῶν Ἑλλήνων ἢ μετὰ τῶν ἐγχωρίων ἐπιμιξία καὶ συμβιώσις ἐν τῷ στρατῷ, συνετελεῖ οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν πνευματικὴν ὁμῶς δρᾶσιν οἱ Σελευκίδαι ἀνεδείχθησαν πολὺ κατώτεροι οὐ μόνον τῶν Πτολεμαίων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν βασιλέων τοῦ Περγᾶμου. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ Μουσεῖον λ. χ. (ἦτοι Μουσῶν ἱερὸν καὶ βιβλιοθήκη) ιδρύθη οὐχὶ βασιλικῇ δαπάνῃ, ἀλλὰ διὰ χρημάτων τοῦ Ἀντιοχέως Μάρωνος. Καὶ ἐν γένει κατὰ τοῦτο ὁ Ἑλληνισμός φαίνεται διαδοθεὶς ὑπὸ τῶν πόλεων μᾶλλον ἢ διὰ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας τῶν Σελευκιδῶν. Σχολαὶ καὶ φιλολογικαὶ μελέται ἀκμαΐζουσιν ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐπέκεινα τοῦ Εὐφράτου, ἀλλ' ἀκμαΐζουσι διὰ τῶν πόλεων, οὐχὶ ὑπὸ τῆς βασιλείας ιδρυόμεναι, συντηρούμεναι, προστατευόμεναι.

Παντάπασι διάφορος ὑπῆρξεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐνηργήθη ἡ διάδοσις τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐπειδὴ τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν συνέκειτο ἐκ ποικίλων κοιλάδων, ποταμῶν, φύλων, γλωσσῶν, βίων καὶ ἀναμνήσεων, διὰ τοῦτο εὐχερῶς ἐκερματίσθη καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἑλληνισμός διεδόθη ἐν αὐτῷ διὰ ποικίλων ὡς αὐτῶς τρόπων, διὰ πόλεων ἀρχαίων καὶ νέων, διὰ δυναστῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων μᾶλλον ἢ διὰ

μοναρχικῆς κυβερνήσεως. Ἐν Αἰγύπτῳ δέ, ὅπως αὕτη ἀπληρτίζετο ἐκ μιᾶς μεγάλης κοιλάδος, ὑπὸ ἐνὸς μεγάλου ποταμοῦ διαρροεμένης καὶ ζωογονουμένης, οὕτω καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ μιᾶς ἔρρευσε πηγῆς, ἀπὸ τῆς ἐν τῇ κορυφῇ τῆς κοιλάδος ἐκείνης ἰσταμένης κυβερνήσεως τῶν Λαγιδῶν. Ἐν Αἰγύπτῳ οὔτε πόλεις αὐτοτελεῖς πολλάι, οὔτε δυνάσται ἀνεξάρτητοι ὑπῆρχον. Ὁ μονάρχης ἦτο τὸ πᾶν ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ, εὐρύθμως καὶ τακτικῶς διωργανωμένη ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτῆς κλάδων, ἐκάλυπτε διὰ τῆς ἀμφιλαφούς αὐτῆς σκιᾶς ἅπασαν τὴν χώραν καὶ διεύθυνεν αὐτὴν καὶ ἐχειραγῶγει κατὰ τὸ δοκουν. Σκοπὸς δὲ τῆς κυβερνήσεως ταύτης ἦτο ἡ συγχώνευσις τοῦ ἐλληνικοῦ μετὰ τοῦ ἐγχωρίου βίου· διοικήσεις, στρατός, θρησκευτικὰ καὶ φιλολογικὰ καταστήματα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς θεμελιώδους ἐκείνης προαιρέσεως ἐχρησίμευον.

Τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ὑπερεῖχον ἐν Αἰγύπτῳ ἀπάντων τῶν λοιπῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐγχωριοὶ δὲν περιελαμβάνοντο εἰς τὸν στρατὸν, ὅπως παρὰ τοῖς Σελευκίδαϊς, ἀλλὰ συνέκειτο οὗτος ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθεισῶν φυλῶν μόνον, τὰ διὰφορα αὐτοῦ ἀποσπάσματα διανενημεμένα ἀνὰ τὴν χώραν, ἐχρησίμευον ἅμα μὲν ὡς φρουραὶ πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως, ἅμα δὲ ὡς ἀποικίαι πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ νέου βίου. Ὁ ἀνώτατος τῶν στρατιωτικῶν τούτων ἀποσπασμάτων ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο «ἐπιστράτηγος», καὶ ἦσαν τοιοῦτοι ἐπιστράτηγοι τρεῖς ὧν ἕκαστος ἔχων καὶ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου «ἐπιστολογράφον», προϊστάτο ἀπάσης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν νομῶν οὔτινες ἀπληρτίζον τὴν ἐπιστρατηγίαν αὐτοῦ. Ἐκάστου δὲ πάλιν νομοῦ προϊστάτο «στρατηγὸς» ὑπαγόμενος εἰς τὸν ἀρμόδιον ἐπιστράτηγον, καὶ ἔχων ὑφ' ἐαυτὸν τοὺς «ἱππάρχους», τοὺς «ἡγεμόνας» τοὺς «φρουράρχους» τοῦ νομοῦ, ἔτι δὲ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου, τὸν «γραμματέα» τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀνωτάτη διοικητικὴ τῆς Αἰγύπτου διαίρεσις καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῆς εἶχον ἐξελληνισθῇ ἔτι ἐπὶ Ἡροδότην διὰ τῶν λέξεων *νομός* καὶ *νομάρχης*, ἐν χρήσει καὶ βραδύτερον παρὰ Διοδώρῳ καὶ Στράβωνι. Αἰγυπτιστὶ δὲ ὁ νομάρχης ἐκαλεῖτο ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων βασιλέων *μερ-ρουτ-τάτ*. Ὁ ἐπιστράτηγος ἦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτικῆς διοικήσεως ἄρχων τῆς ὅλης ἐπιστρατηγίας· κατὰ νομοὺς ὅμως διεκρίνετο ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀπὸ τῶν ἄλλων δημοσίων λειτουργημάτων· καὶ τῆς μὲν διοικήσεως προϊστάτο ὁ «νομάρχης», τῆς δὲ διανομῆς τῆς δικαιοσύνης ὁ «ἐπιστάτης», τῆς δὲ ποικίλης γραφικῆς καὶ κτηματολογικῆς ὑπηρεσίας ὁ «βασιλικὸς γραμματεὺς».

Τελευταῖον εἰς τὸν «ἀγορανόμον» ἦσαν ἐπιτετραμμένοι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις τῶν ἐν τῇ χώρᾳ παλυαρίθμων ξένων ὅσοι δὲν ἀνήκον οὔτε εἰς τὸν στρατόν, οὔτε εἰς ἑλληνικὴν τινα πολιτείαν, οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους αἰγυπτιακοὺς βίους. Διότι οἱ μὲν ἐκ τοῦ στρατοῦ ὑπήγοντο εἰς τὴν στρατιωτικὴν δικαιοσύνην τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἐπιστρατηγῶν, οἱ δὲ ζῶντες εἰς τὰς ὀλίγας ἑλληνικὰς πόλεις ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν πόλεων τούτων, αἱ δὲ Αἰγύπτιοι εἶχον ἰδίους κριτάς, τοὺς «λαοκρίτας», οἵτινες ἐδίκαζον κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπιχώριον δίκαιον. Ἄλλ' οἱ Αἰγύπτιοι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὰς δίκας αὐτῶν καὶ ἐνώπιον Ἑλλήνων βασιλικῶν δικαστῶν, τοῦ «ἐπιστάτου». Σώζονται δὲ τὰ πρακτικὰ δίκης διεξαχθείσης ἐνώπιον ἐπιστάτου καὶ τῶν παρέδρων αὐτοῦ, τῶν «συμπαρόντων», προδήλως μὴ Αἰγυπτίων. Ἐκαστος τῶν διαδίκων εἶχε τὸν συνήγορον αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τῶν συνηγῶρων ἐξεδίδετο ἡτιολογημένη ἀπόφασις. Ἰδίᾳ καὶ τὰ μάλιστα ἀξίωσημείως θεσμοθεσία ἦτο ἡ τῶν «χρηματιστῶν», ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β'. ὡς φαίνεται εἰσαχθεῖσα ἵνα ἀπαλλάξῃ τοὺς διαδίκους τῆς ἐπιζημίου εἰς τὴν πρωτεύουσάν τοῦ νομοῦ μεταβάσεως· ἦσαν δὲ οἱ χρηματισταὶ δικαστήριον κινητὸν, περιφερόμενον εἰς τὸν νομὸν καὶ δικάζον ἰδίως τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις.

Ὅπως διακεκριμένη τῆς ἄλλης διοικήσεως ἦτο ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις, τῆς ὁποίας πρᾶστατο καθ' ἕκαστον νομὸν ὑπάλληλος ἀνωτάτου βαθμοῦ «ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων» ὅστις εἰσπράττων ὅλα τὰ διάφορα εἰσοδήματα τοῦ νομοῦ ὑπήγετο εἰς τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέδριον τῶν διοικητῶν.

Ἀφετηρία τῆς ὅλης κυβερνήσεως ἦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη βασιλεύουσα πόλις. Ἐν αὐτῇ ἔδρευε τὸ «συνέδριον», δηλαδὴ τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὸ ὅποτον συνερχόμενον ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προεδρεύετο. Ἐκ τοῦ συνεδρίου ἐκείνου ἐλάμβανον οἱ ἐπιστρατηγοί, οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι τὰς βασιλικὰς διαταγὰς διὰ τῶν βασιλικῶν ἐπιστολογράφων. Ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως οὐδαμῶς ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος περιωρίζετο. Αὐτὸς ἦτο τὸ κέντρον τῆς στρατιωτικῆς καὶ μοναρχικῆς ἐκείνης πολιτείας, οὐδὲ ἀπῆντα φραγμὸν τινα ἡ ἐξουσία αὐτοῦ εἰμὴ ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ. Διότι οἱ Μακεδόνες οὗτοι ἐν ὅλῳ λαμβανόμενοι, εἶχον ἔτι δίκαιά τινα κατὰ τὸ πάτριον μακεδονικὸν ἔθος. Τὸ δικαίωμα καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνήκεν εἰς αὐτοὺς κληρονομικῶς. Ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος διὰ τοῦ ὑπ' αὐτῶν γινομένου «ἐνθρονισμοῦ» ἀνε-

γνωρίζετο τὸ πρῶτον ὡς τοιοῦτος. Ἐκκλησιάζον δὲ καὶ ἐβασιλεύοντο καὶ ἑσώζον τὸ τῆς ἰσηγορίας δίκαιον τὸ ἀνέκαθεν αὐτοῖς ἐπιτραπέν. Καὶ ἦσαν μὲν, ὅπως ὠνομάζοντο, τὸ πλεῖστον Μακεδόνες, ἀλλ' ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς καὶ ἴδια σώματα Ἑλλήνων, Θρακῶν, Γαλατῶν, Κρητῶν, πάντες ὅμως οὗτοι εἶχον ὀλιγώτερα ἐκείνων δίκαια. Ἐπὶ τῆς πανηγύρεως τῆς τελεσθείσης ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Β'. «ἐπόμπησαν, λέγει ὁ Ἀθήναιος, αἱ δυνάμεις αἱ πεζικαὶ καὶ ἵππικαί, πᾶσαι καὶ ὠπλισμέναι θαυμασίως, πεζοὶ μὲν εἰς πέντε μυριάδας καὶ ἑπτακισχιλίους καὶ ἑξακοσίους, ἵππεῖς δὲ διςμύριοι τρισχίλιοι διακόσιοι». Αὗται ὅμως ἦσαν αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συγκεντρωμέναι δυνάμεις, ὃ δὲ ὅλος στρατός ἀπηρτίζετο ἐκ 200,000 πεζῶν, 40,000 ἱππέων, ἐλεφάντων πολεμιστηρίων 300, ἀρμάτων πολεμικῶν 2,000 καὶ ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἀποθήκαις ὅπλα διὰ 300,000 ἀνδρῶν.

Ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι τῆς βασιλικῆς ὑπηρεσίας ἐβαθμολογοῦντο κατὰ τινα μακεδονικὴν καὶ περσικὴν τάξιν· οὐδ' ἀνεφéréτό τις αὐτῶν ἐπισήμως, εἴτε πολιτικὸς εἴτε στρατιωτικὸς, ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ οἰκείου βαθμοῦ. Ἡ ἀνωτάτη τάξις ἦσαν οἱ καλούμενοι «συγγενεῖς» τοῦ βασιλέως, δηλαδὴ οἱ ἐπιστρατήγοι καὶ οἱ ἐπιστολογράφοι· μετὰ τούτους εἶποντο οἱ «ἀρχισωματοφύλακες», οἱ «πρῶτοι φίλοι», οἱ «σωματοφύλακες», οἱ «φίλοι», οἱ «περὶ τὴν αὐλὴν διαδόχοι». Ἀθῆλον ἔαν καὶ Αἰγύπτιοι ἐλάμβανον τοιαῦτα ἀξιώματα ἐπὶ τῶν πρώτων βασιλέων. Ἵνα ἔχωμεν δὲ πλήρη ὅπως οὖν ἔννοιαν τῆς βασιλικῆς ταύτης αὐλῆς, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ προειρημένα καὶ τινὰς αὐλικούς ὑπαλλήλους, τὸν ἀρχινοχόον, τὸν ἀρχικυνηγόν, τὸν ἀρχινάυκληρον, τὸν ἀρχιοψοποιόν.

Ἀπαντα λοιπὸν τὰ ἀξιώματα τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἑλληνιστὶ ἐξεφέροντο· τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κυριώτατον τοῦ στρατοῦ συνέκειτο ἐκ Μακεδόνων· ὡς ἂν δὲ μὴ ἦρουν ταῦτα, οἱ Πτολεμαῖοι ἵδρυσαν ἐν μέσῃ Αἰγύπτῳ τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς Ἀδου. Εἶναι ἀληθές ὅτι βαθμηδὸν ἐπῆλθε συνοικειώσις τις μεταξὺ ἐγγχωρίων καὶ ἐπηλύδων. Ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνίδων πόλεων ἦτο μικρὸς οἱ πλεῖστοι Ἕλληνες, ζῶντες ἐν τῷ μέσῳ τῶν Αἰγυπτίων, διετέλουν εἰς συνεχῇ μετ' αὐτῶν ἐπιμιξίαν. Ἀπασαὶ αἱ πράξεις τῶν μὴ Αἰγυπτίων συνετάσσοντο μὲν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἀλλὰ ἐγίνοντο δεκτὰ καὶ τὰ αἰγυπτιαστὶ γεγραμμένα συμβόλαια καὶ ἄλλα ἔγγραφα ὅσας παρουσιαζόμενα εἰς τὰς ἀρχὰς ἦσαν ἑλληνιστὶ προσυπογεγραμμένα. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἤρχισαν πολλοὶ Ἕλληνες νὰ διδάσκωνται τὴν Αἰγυπτιακὴν γλῶσσαν. Περὶ τὴν

πνευματικὴν ὅμως δράσιν οἱ Πτολεμαῖοι ἐπέδιωξαν τὴν ἐνδεχομένην ἐπίδοσιν τῆς πατρῴας φιλολογίας καὶ τέχνης. Νέα ἀριστουργήματα τότε δὲν παρήχθησαν, ἀλλὰ τὰ παλαιὰ συνελέγησαν, ἐξηκριβώθησαν, ἡρμηνεύθησαν καὶ ἐπιστημονικῶς κατετάχθησαν. Ἐστία δὲ τῆς νέας ταύτης πνευματικῆς δράσεως ὑπῆρξε τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Μουσεῖον. Τὸ πολυθρύλητον τοῦτο κατ'ἀσθημα ἱδρυσεν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος ἐντὸς τῶν ἀχανῶν καὶ μεγαλοπρεπεστάτων ἀνακτόρων τῆς βασιλευούσης ἐκείνης τῶν πόλεων. Τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην, ἐτι δὲ πλείστα ἄλλα ἐπιστημονικὰ παραρτήματα, ὥστε ἡδύνατο σήμερον νὰ ὀνομασθῇ Πανεπιστήμιον καὶ Ἀκαδημία. Μέρος αὐτοῦ ἦν προσδιορισμένον εἰς κατοικίαν καὶ συσσίτιον τῶν φιλόλογων· ἄλλαι αἰθουσαι ἐχρησίμευσαν εἰς διδασκαλίαν καὶ ἀκροάσεις, εἰς ἄλλας δὲ πάλιν εἰργάζοντο οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων καὶ οἱ βιβλιοδῆται, δηλαδὴ οἱ ὑπάλληλοι ὧν ἔργον ἦτο τὸ πάλαι ἡ συγκόλλησις τῶν φύλλων καὶ ἡ ἐν χρήσει τότε κυλινδροειδῆς αὐτῶν διασκευή. Ἀλλὰ παρεκτὸς πάντων τούτων ὑπῆρχον ἐν τῷ Μουσεῖῳ στοά καὶ κῆποι, ὅπου, ὥς ἄλλοτε ποτε ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, ἡ διδασκαλία διεξήγετο διὰ συνδιαλέξεων τῶν διδασκάλων μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τούτῳ συμπεριπατούντων.

Τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου τὰς ἀρχὰς ἔθετο ὁ πρῶτος τῶν Πτολεμαίων, ἔχων, περὶ τε τοῦτο καὶ περὶ πάντα ὅσα ἔπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, συνεργόν τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα. Κατεπλούτισε δὲ τὴν βιβλιοθήκην ὁ Φιλάδελφος συναγαγὼν ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης βιβλία, τὰ ὅποια ἀδιακόπως ἀντεγράφοντο ἐν τῷ Μουσεῖῳ. Τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Φιλαδέλφου ἐξετελέσθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ μετὰφρασις τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων, ἦτοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα. Τότε ὡσαύτως ἤκμασαν ἐν τῷ Μουσεῖῳ καὶ παρὰ τῷ Μουσεῖῳ ὁ Θεόκριτος, ὅστις ὅτε μὲν ἔζη ἐν Σικελίᾳ, ὅτε δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· Καλλίμαχος ὁ Κυρηναιὸς, γράψας γραμματικὰ, ἱστορικὰ, ποιητικὰ· Ἀπολλώνιος ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικὰ καὶ ἐπιστάτης διατέλεσας τῆς βιβλιοθήκης· Ἀρίσταρχος ὁ περίφημος τῶν Ἀλεξανδρινῶν κριτικῶν, ἵνα παραλείπω πλείστους ἄλλους. Καὶ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τισι τῶν εὐρωπαίων, Ἀρίσταρχος καλεῖται πᾶς αὐστηρὸς καὶ δίκαιος ἐπικριτής.

Ἐπτερον ἀξιωματικόν κατ'ἀσθημα, ἀξιωματικόν ἰδίως διὰ τὴν εὐκολίαν ἣν παρεῖχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἦτο ὁ πρῶτος γνωστός ἐν τῇ ἱστορίᾳ φανοφόρος πύργος, ὁ κατασκευασθεὶς ἐπὶ τῆς

νήσου Φάρου, τῆς προκειμένης τοῦ κυρίου τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένος. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐπεκλήθη ἀπὸ τῆς νήσου, πύργος τῆς Φάρου, ἢ καὶ ἀπλῶς φάρος, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι πύργοι εἰς πολλὰς τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ὀνομάζονται φάροι. Κατεσκευάσθη δὲ διὰ δαπάνης ἀδράς ἐντὸς ἐνιαυτῶν δώδεκα ὑπὸ τοῦ περιφήμου Κνιδίου τεχνίτου Σωστράτου, τοῦ ὁποίου ἀπεθανάτισε τὸ ὄνομα διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἣν ἔφερε καὶ ἣτις εἶχεν ὡς ἔπεται. «Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους Θεοῖς Σωτῆρσιν ὑπὲρ τῶν πλωιζομένων». Ὁ πύργος οὗτος ὅστις τοσοῦτον ἐθαυμάσθη διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος ὥστε βραδύτερον κατελήθη μετὰ τῶν ἐπὶ θαυμάτων τοῦ κόσμου, ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ λίθου λευκοῦ ἐπὶ βράχου ἀποτόμου, καὶ, πολυώροφος ὢν, εἶχεν ὕψος 300 πήχεων, ὡς βεβαιούται· ὁ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ ἀναπτόμενος φανὸς ἦτο, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁρατὸς εἰς ἀπόστασιν 7 1/2 γερμανικῶν μιλίων.

Ἐν γένει δὲ ἡ ναυπηγία καὶ ἡ ναυτιλία ἐτελειώθησαν ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ τελειωθῶσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς περὶ ταῦτα γενομένης τότε ἐπιδόσεως, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου συνετήρουν, ἐκτὸς 2,000 μικροτέρων πλοίων, 1,500 μεγαλειτέρας πολεμικὰς ναῦς, ἀπὸ ἡμιολίας μέχρι πεντήρους, ὑλικὸν διὰ διπλάσια τούτων πλοῖα καὶ θαλαμηγὰς πρὸς ἰδίαν χρῆσιν τῶν βασιλέων, χρυσόπρυμνα καὶ χρυσέμβολα, 800. Ἀλλὰ συνέβη συγχρόνως τότε ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐπιδίδονται ἰδίως εἰς τὰς πρακτικὰς τέχνας· ἐν τῇ ἀκορέστῳ ὁρμῇ τοῦ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅσον ἐνδέχεται χρησιμώτερα ἔργα, διαπράττουσι τινὰ τὰ ὁποῖα καταπλήττουσι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ μέγεθος ἀποβαίνουσιν ἄχρηστα. Ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἰέρων Β'. ὅστις διετέλεσεν εἰς φιλικωτάτας πρὸς τὸν Πτολεμαῖον Β'. σχέσεις, κατεσκεύασε τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ περιωνύμου Ἀρχιμήδους ναῦν οὐχὶ πλεον πεντήρη, ἢ ἐπτήρη, ἢ δεκῆρη, οἵαι ἦσαν αἱ πρότερον ἐν χρήσει μέγισται τῶν νεῶν, ἀλλὰ εἰκοσῆρη. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ πειώριον σκάφος, τὸ ὅποιον διέπρεπεν οὐ μόνον διὰ τὴν τέχνην αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θαυμαστὴν πολυτέλειαν, ἔπλευσεν ἐκ Σικελίας εἰς Ἀλεξανδρείαν, πληρωθὲν σίτου καὶ δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰέρωνος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ ὁ τέταρτος Πτολεμαῖος ἠθέλησε νὰ ὑπερτερήσῃ τὸν κολλοσσὸν ἐκεῖνον κατασκευάζων τεσσαρακοντήρη· καὶ ἐναυπηγῆθη λοιπὸν οὕτω τὸ μέγιστον τῶν πλοίων ὅσα ὑπῆρξαν ποτε ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ πλοῖον κυρίως εἰπεῖν δὲν ἦτο· ἦτο τερατῶδες τι κατασκευάσμα ἐν σχή-

ματι πλοίου. Ἀρκεῖ νὰ προσθέσωμεν ὅτι διὰ νὰ κινηθῇ ἀπηρτοῦντο πολλαὶ ναυτῶν καὶ ἐρετῶν χιλιάδες καὶ ὅτι, ἐκτὸς τοῦ ναυτικοῦ ὁμίλου, περιελάμβανε τριςχιλίους καθωπλισμένους μαχητάς.

Ἄπαντα τὰ προεκτεθέντα, τὸ Μουσεῖον, ὁ Φάρος, τὰ πολυάριθμα καὶ πολυτελῆ πλοῖα, προϋποθέτουσιν ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχον θησαυροὺς μεγάλους. Τῷ οὖν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ περὶ τὰ μέσα τῆς 2 μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσαντος Ἀλεξανδρείᾳ ἱστορικοῦ Ἀππιανοῦ, οἱ ὑπὸ τοῦ Φιλαδέλφου συλλεγόντες συνεποσοῦντο εἰς 740,000 τάλαντων, ἧτοι 3,700,000,000 δραχμῶν, διότι τὸ Ἀλεξανδρινὸν ἀργυροῦν τάλαντον ἦτο πρὸς τὸ Σολῶνειον ὡς 5 πρὸς 6. Τινὲς τῶν νεωτέρων ὑπέλαβον ὡς μῦθον τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ὁ Ἀππιανὸς βεβαίῳ ὅτι παρέλαβε τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ «τῶν βασιλικῶν ἀναγραφῶν», καὶ ἄλλα πολλὰ ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὸ ποσὸν ἐκεῖνο, ὅσον ὑπερβολικὸν καὶ ἂν φαίνεται, δὲν ἦτο ὅλως ἀπίθανον. Ὁ ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι Ἰώσηπος βεβαίῳ ὅτι ἡ Αἴγυπτος ἠρίθμει τότε, ἐκτὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, 7,500,000 κατοίκων, καὶ ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Αἴγυπτος πολὺ ἀπείχε τῆς προτέρας ἀκμῆς. Ὁ Θεόκριτος, περιγράφων ἐν τῷ ιζ'. εἰδυλλίῳ, τὴν τοῦ Φιλαδέλφου δύναμιν, ὀρίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων εἰς 33,333· δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὗτος εἶναι ἀκριβοῦς τοπογραφικῆς ἐργασίας συμπέρασμα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Διόδωρον ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐν Αἰγύπτῳ πόλεις καὶ κῶμαι ἀξιόλογοι πλείονες τῶν τριεμυρίων. Σῶζονται δὲ περιγραφαὶ πομπῶν τινων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ τῶν βασιλείων ἐκείνων γενομένων, καθ' ἃς, ἕνεκα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀνατολικῆς πολυτελείας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τοσαῦται ἐγένοντο αἱ δαπάναι ὥστε τῇ ἁληθείᾳ πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ τεκμήρια τὰ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀππιανοῦ ἀναγραφόμενων θησαυρῶν. Τὸ πάντων ὅμως σπουδαιότερον τῶν τεκμηρίων τούτων εἶναι ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι κατῴρθωσαν ὥστε διὰ τῆς Αἰγύπτου νὰ διεξάγεται τὸ Ἰνδικόν, τὸ τῆς Ἀραβίας καὶ τὸ τῆς Αἰθιοπίας ἐμπόριον. Ἐπὶ τούτῳ ἱδρυσαν, ὡς εἶδομεν, πολλὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης πόλεις, συνεπλήρωσαν δὲ προσέτι τὴν ἀσυντέλεστον μείνανσαν διώρυγα Νεκῶ τοῦ Ψαμμίτιχου καὶ κατεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς αἵτινες ἔφερον ἀπὸ Βερενίκης καὶ Μυὸς ὁρμου εἰς Κοπτὸν. Τὰ πλείστα τῶν οὕτως εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰσαγομένων ἐξήγοντο ἐξ αὐτῆς· τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐποντοπόρουν μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ ἐπανερχόμενα ἐκεῖθεν ἐκόμιζον νέα φορτία, ὧν τὰ πλείστα, μεταβιβαζόμενα εἰς τὴν Ἐρυθράν, ἐξεπέμποντο πρὸς τὰς νοτιωτέρας

χώρας. Ὡς τε ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη κέντρον τῆς ἐμπορίας μεγάλου μέρους τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Εἶναι δὲ ὁμολογούμενον ὅτι, ὅσω πυκνότερος εἶναι ὁ πληθυσμός, ὅσω μεγαλειτέρα ἡ ἐμπορία, ὅσω ἀσφαλεστέρα ἡ κτῆσις, ὅσω ἀγαθωτέρα ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης, — καὶ ἡ Αἴγυπτος εἶχε πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων, — τόσῳ δαφιλέστεροι εἶναι οἱ πόροι τοῦ κράτους.

Ἄλλ’ ὅσω θαυμασία καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐν Αἰγύπτῳ τελεσθέντα, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ Σελευκίδαι διέπραξαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔργον τὸ ὅποιον ἐπέδρασεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πλειότερον τῶν θησαυρῶν οὓς συνέλεξαν οἱ Πτολεμαῖοι, πλειότερον καὶ τοῦ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Σελευκιδῶν κατορθωθέντος τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν χωρῶν τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Παρθυσίας καὶ τῆς Ἀρμενίας. Τὸ δ’ ἔργον τοῦτο ἦτο ὁ τῆς Ἰουδαίας ἐξελληνισμός.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, οἱ Ἰουδαῖοι διεφύλαττον ἐτι τὸ πάτριον πολίτευμα ἐπὶ πληρωμῇ φόρου εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Συρίας. Παρὰ τῷ προΐσταμένῳ τοῦ λαοῦ ἀρχιερεῖ ὑπῆρχεν ἐν Ἱερουσαλὴμ «Συνεδριον τῶν Πρεσβυτέρων» τὸ ὅποιον ἀπεφάσκει περὶ ὅλων τῶν σπουδαίων ὑποθέσεων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Ἑλληνισμός ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ λεληθότως εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἰσραηλιτῶν γενεάς, ὥς τε περὶ τοὺς χρόνους τούτους παρήχθη κατ’ ὀλίγον παρ’ αὐτοῖς μερὶς τις νεωτερίζουσα καὶ προσφιλεῖς ἔχουσα πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ἦθη, ἀντιπολιτευομένη δὲ εἰς τοὺς θερμότερους ζηλωτὰς τοῦ πατρίου θρησκευματος καὶ πολιτεύματος. Ἐπὶ τέλους ἡ νεωτερίζουσα ἐκείνη μερὶς κατώρθωσε νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Μετ’ ὀλίγον μάλιστα ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος Δ’ ἤξιώσε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸν διαρισμὸν τοῦ ἀρχιερέως τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐκυρίευσεν τῷ 170 τὴν Ἱερουσαλὴμ, κατέλαβεν τὸν ναόν, ἔκαυσεν τὰ ἱερὰ βιβλία καὶ ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ Ἑλληνικὸν θρησκεῦμα. Περίεργος εἶναι ὁ τρόπος καθ’ ὃν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Μακκαβαίων περιγράφεται ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων ὁλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς χώρας τὸ ὅποιον ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσωσιν οἱ ἐλληνίζοντες ἐγγῶριοι, τῇ συμπράξει τῶν Σελευκιδῶν. «Μεταλλάξαντος δὲ τὸν βίον Σελεύκου καὶ παραλαβόντος τὴν βασιλείαν Ἀντιόχου τοῦ προσαγορευθέντος Ἐπιφανοῦς, ὑπενόθευσεν Ἰάσων ὁ ἀδελφὸς Ὀνίου τὴν ἀρχιερωσύνην, ἐπαγγειλάμενος τῷ βασιλεῖ δι’ ἐντεύξεως ἀργυρίου τάλαντα ἐξήκοντα πρὸς ταῖς τριακασίαις, καὶ προσόδου τινὸς ἄλλης τάλαντα ὀγδοήκοντα. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπισχνεῖτο καὶ ἕτερα διαγράφειν πεντή-

κοντα πρὸς τοῖς ἑκατόν, ἰάν συγχωρηθῇ διὰ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, γυμνάσιον καὶ ἐφηβίαν αὐτῷ συστήσασθαι, καὶ τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀντιστοχείς ἀναγράψαι. Ἐπινεύσαντος δὲ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀρχῆς κρατήσας εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετέστησε καὶ τὰ καίμενα τοῖς Ἰουδαίοις φιλόανθρωπα βασιλικά διὰ Ἰωάννου τοῦ πατρὸς Εὐπολέμου τοῦ ποιησαμένου τὴν πρεσβείαν ὑπὲρ φιλίας καὶ συμμαχίας πρὸς τοὺς Ῥωμαίους παρώσατο· καὶ τὰς μὲν νομίμους καταλύων πολιτείας, παρανόμους ἐθισμοὺς ἐκαίνιζεν. Ἀσμένως γὰρ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον καθίδρυσε, καὶ τοὺς κρατίστους τῶν ἐφήβων ὑποτάσσων ὑπὸ πέτασον ἤγαγεν. *Ἦν δ' οὕτως ἀκμή τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, καὶ πρὸς θάλασσαν ἄλλοφυλισμοῦ, διὰ τὴν τοῦ ἀσεβοῦς καὶ οὐκ ἀρχιερέως Ἰάσωνος ὑπερβάλλουσας ἀναγνείαν, ὥστε μηκέτι περὶ τὰς τοῦ θυσιαστηρίου λειτουργίας προθύμους εἶναι τοὺς ἱερεῖς, ἀλλὰ τοῦ μὲν ναοῦ καταφρονοῦντες καὶ τῶν θυσιῶν ἀμελοῦντες, ἔσπευδον μετέχειν τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας, μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν». Καὶ κατωτέρω. «Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ἀναγκάζειν τοὺς Ἰουδαίους μεταβαίνειν ἀπὸ τῶν πατρίων νόμων καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι. Μολῦναι δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεών, καὶ προσονομάσαι Διὸς Ὀλυμπίου καὶ τὸν ἐν Γαριζεῖν, καθὼς ἐτύγγανον οἱ τὸν τόπον αἰκοῦντες, Διὸς Ξενίου».

Τὸ καταπιεστικὸν τοῦτο πολίτευμα προεκάλεσε τελευταῖον δεινὴν τῶν Ἰουδαίων ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐπεχείρησεν ὁ Ματθαθίας τῷ 167, ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους τῶν Ἀσραμωναίων ἢ Μακκαβαίων, ἐξηκολούθησαν δὲ οἱ πέντε αὐτοῦ υἱοί, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη ὁ Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος. Μετὰ τριῶν ἐτῶν πάλιν οἱ Ἰουδαῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἀντίοχου Δ'. Ἀντίοχον Ε'. τὸν Εὐπάτορα. Καὶ αἱ μὲν συνομολογηθεῖσαι πρὸς αὐτοὺς συνθήκαι διελάμβανον ὅτι ἐπιτρέπεται αὐτοῖς «τοῦ πορεύεσθαι τοῖς νομίμοις αὐτῶν ὡς τὸ πρότερον»· ἀληθῶς ὅμως ἐπεκράτει πάλιν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ Ἑλληνίζουσα μερίς καὶ διέτριβε μάλιστα αὐτόθι στρατηγὸς τοῦ βασιλέως, ὥστε ἡ μερίς τῶν Μακκαβαίων ἦτο σφόδρα δυσηρεστημένη, καὶ ἀφορμὴν ἐζήτει πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, πέμψασα ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις καὶ εἰς Ῥώμην «στῆσαι αὐτοῖς φιλίαν καὶ συμμαχίαν, καὶ τοῦ ἄραι τὸν ζυγὸν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι εἶδον τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων «καταδουλουμένους τὸν Ἰσραὴλ δουλείαν». Πῶς νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τὰ μὲν ἔθνη τὰ Ἀσιανὰ βασιλείαν Ἑλλήνων ὀνομάζουσι τὴν βασιλείαν τῶν Σελευκιδῶν,

καὶ μετὰθεσιν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ καλοῦσι τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ἀπὸ Ἀντιοχείας ἐπιβαλλομένου βίου, καὶ μεταβαίνειν εἰς τὰ Ἑλληνικά, τὸ αὐτὸ ἀλλαχοῦ ὀνομάζουσι καὶ εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετέστησε καὶ ἦν ἀκμή τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ λέγουσι καὶ ἄλλα τοιαῦτα διαρρήδην ἐμφαίνοντα τὴν συνειδήσιν ἣν οἱ ἐγγχώριοι ἐκείνοι εἶχον ὅτι πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν παλαίουσι, τῶν δὲ νεωτέρων τινὲς ἀξιοῦσιν οὐδὲν ἥττον ὅτι τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ διάδοχοι οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οὐδὲ ὁ βίος αὐτῶν πρέπει νὰ καλεῖται Ἑλληνισμός.

Ἐπαναλαμβάνεται ἔπειτα ὁ ἀγὼν ἐπὶ Δημητρίου Α'. καὶ Ἀλεξάνδρου Α'. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀναδείκνυται νικηφόρος ὁ Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος, τῷ δὲ 160 ἡττᾶται καὶ πίπτει, ἡ δὲ Ἰουδαία καταδμαρῆζεται ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ κατασκευῆς πολλῶν φρουρίων καὶ παραλαβῆς ὁμήρων. Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν εὐνοϊκὴ εἰς τοὺς Ἰουδαίους περίστασις, ἐμφύλιος μεταξὺ Δημητρίου Α'. καὶ Ἀλεξάνδρου Α'. ἀγὼν, οὔτινες ἀμφοτέρω ἵνα προσλάβωσι σύμμαχον τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἰούδα Ἰωνάθαν ἤρχισαν ἀντιφιλοτιμούμενοι εἰς πλείονας νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ παραχωρήσεις μεχρικοῦ, πεσόντος τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἀλέξανδρος κατήντησε νὰ ἀναγορεύῃ τὸν Ἰωνάθαν μετὰξὺ τῶν «πρώτων φίλων» καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν «στρατηγὸν καὶ μεριδάρχην τῆς Ἰουδαίας». Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέσθησαν οἱ Μακκαβαῖοι, ἀλλ' ὠφελούμενοι ἀπὸ τὰς ἐξακολουθοῦσας στάσεις τῆς συριακῆς βασιλείας, κατέστησαν ἐπὶ τε τοῦ Ἰωνάθαν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Σίμωνος, κύριοι καὶ αὐτῆς τῆς Φοινίκης, καὶ σχεδὸν ἀνεξάρτητοι τῶν χωρῶν τούτων ἡγεμόνες. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὅσω μᾶλλον οἱ Μακκαβαῖοι ἐνισχύοντο, τοσοῦτω μᾶλλον ἐξελληνίζοντο, διότι ἵνα ἐπιτυχῶς καταπολεμήσωσι τὸν Ἑλληνισμὸν, ἠναγκάζοντο νὰ δανείζονται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ διοργανισμὸν, τὴν διοίκησιν, τὰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, τὸ νομισματικὸν σύστημα, ὥστε ἤδη ἐπὶ Σίμωνος ἅπας ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος εἶχεν ἀναπλασθῇ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον. Ἡ δ' ἐπικράτησις αὕτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἔπαυσε προαγομένη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, ὅστις ἤρξε μέχρι τοῦ 107 ἔτους, ἔτι δὲ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὑρκανοῦ, Ἀριστοβούλου, ὅστις ἀνέλαθεν ἤδη καὶ τὸ βασιλικὸν τῆς Ἰουδαίας ἀξίωμα, ἀλλ' ἀπέθανε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 106, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου, Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου, ὅστις, βασιλεύσας μέχρι τοῦ 79, πλείοτερον μὲν ἀπάντων τῶν προκατόχων ἐξέτεινε τὸ Ἰουδαϊκὸν κράτος, ἀλλ' οὐδὲν ἔσωζε πλέον τοῦ ἀρ-

χάιου καὶ γνησίου Ἰουδαίου. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἰωνναῖος ἐστηρίχθη ἐπὶ μισθοφόρων, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἡλλοτριώθη πρὸς τὰ πάτρια ἦθη καὶ νόμιμα, ὥστε προεκάλεσεν ἐπανάστασιν κατ' αὐτοῦ τῶν πιστῶν Φαρισαίων, ἣν δὲν ἐδάμασεν εἰμὴ διὰ τῆς τῶν ξένων συνδρομῆς. Οἱ ἡγεμόνες λοιπὸν οὗτοι τῆς Ἰουδαίας, ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους ἐριδας τῶν τελευταίων ἀσθενῶν τοῦ μεγάλου Σελεύκου διαδόχων καὶ ἀπὸ τὴν συνδρομὴν ἣν ἐλάμβανον παρὰ τῶν Ῥωμαίων οἵτινες ἐκ συστήματος ὑπεστήριζον αὐτοὺς κατὰ τῶν βασιλείων τῆς Συρίας, ἀπέβαλον μὲν ὅλως ἐπὶ τέλους τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ συναπέβαλον ἐνταυτῇ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης ἔκτισεν εἰς Ἱερουσαλὴμ παλαίστρας, θέατρον καὶ ἀμφιθέατρον· κατὰ πᾶσαν τετραετηρίδα ἐτέλει μεγάλους ἀγῶνας καὶ ἐνὶ λόγῳ ἐντελῶς ἐξελληνίσθη. Ἀλλὰ τῷ 64 ἡττηθέντος τοῦ Ἀντιόχου ΙΑ', ὑπὸ τοῦ Πομπηίου ἡ Συρία κατέστη ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, καὶ ὁ Ἀντίοχος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Κομμαγενήν· τῷ δὲ 57 δολοφονηθέντος τοῦ ἐσχάτου τῶν Σελευκιδῶν, Σελεύκου τοῦ Κυβισσάκτου, ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς ἀχανοῦς ἡγεμονίας τῶν Σελεύκων καὶ τῶν Ἀντιόχων. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους τὴν αὐτὴν τύχην ἔλαβεν ἡ Αἴγυπτος. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτεταγμένη εἰς τὰς θελήσεις τῆς Ῥώμης καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτῆς, ἀλλὰ τῷ 30 π. Χ. ἐπὶ Αὐγούστου ἐγένετο ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου τῶν Πτολεμαίων, Πτολεμαίου ΙΒ' τοῦ Διονύσου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Κλεοπάτρας.

Τοιοιουτοτρόπως ὑπέκυψαν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἅπαντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἑλληνικὰ κράτη. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμὸς ἀπέβαλε κατὰ τὴν πρώτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα τὴν ἰδίαν πολιτικὴν αὐτοτέλειαν, ὁ ἐθνικὸς αὐτοῦ βίος δὲν κατεβλήθη ὑπὸ τῆς ξενικῆς ἐκείνης δυναστείας. Εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης ἡττήθη πολλάκις ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων, ἐπὶ τοῦ ἡθικοῦ ὅμως πεδίου τῆς κοινωνικῆς δράσεως δὲν ἔπαυσεν ἀναδεικνύμενος νικηφόρος ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Ῥωμαϊσμὸς οὐδέποτε κατώρθωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ὁ Ἑλληνισμὸς· οὐδέποτε μετέδωκεν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη, τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μόνῃ ἡ κυβέρνησις ὑπῆρξε λατινικὴ· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐξελληνίσθη ἐπὶ τέλους, διότι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἡγέρθη κατὰ μικρὸν κράτος ἕτερον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάντες, νόμοι, ἄρχοντες, βασιλεῖς, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ὑπῆκοι τὴν ἑλληνικὴν ἐλάλησαν γλῶσσαν.

Αὕτη δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ ἐπικράτησις συνέβη ἰδίως ἐκ τούτου ὅτι ὁ μετ' ὀλίγον προκύψας εἰς μέσον Χριστιανισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπερ πάλιν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἐν αὐτῇ προτελεσθεῖσαν αὐτοῦ διαδόσιν. Διὰ τῶν κτισμάτων καὶ τῶν θεσμοθετημάτων τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἡ ἑλληνικὴ κατέστη ἡ γλῶσσα τῆς κυβερνήσεως, τῶν γραμμάτων, τοῦ ἐμπορίου, ὅλων ἐν γένει τῶν ζωτικωτέρων κοινωνικῶν σχέσεων· ὥστε παρεσκευάσθη τοιοῦτοτρόπως τὸ ὄργανον δι' οὗ μετ' οὐ πολὺ ἐκηρύχθη τὸ Εὐαγγέλιον, ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἐνομοθέτησαν δὲ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι. Καὶ λέγοντες ὅτι ταῦτα τὰ θαυμάσια παρήγαγεν ὁ Ἑλληνισμός, δὲν ὑπονοοῦμεν ὅτι παρήγαγε καὶ αὐτὸν τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ ἔργον τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος θαυματουργηθὲν ὑπῆρξεν ἔργον ὑπεράνθρωπον, ὃ δὲ διαδοθεὶς ἐγκαίρως εἰς τὴν Ἀνατολὴν Ἑλληνισμὸς ὑπεβοήθησε μόνον τὸ ἔργον τῆς θείας προνοίας, γενόμενος ἀπλοῦς αὐτῆς ὑπηρετής, ἀλλὰ ὁ δεξιὸς τερος βεβαίως τῶν ὑπηρετῶν.

Τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν ἐπιμονὴν τῶν διαδόχων; Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ μὴ συνομολογήσῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι ἐξεπλήρωσαν ἐν τολμῇ ἄνωθεν αὐτοῖς ταχθεῖσαν, ἥς ἀνευ ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῶσι πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δράματος; Παρατηρήσατε τῶντι. Ἀμαθιανόντος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπέρχεται δεινοτάτη πραγμάτων, προσώπων, χωρῶν, συμφερόντων, περιστάσεων ἀναστάσις καὶ σύγκρουσις. Οὐδὲν ἦττον καὶ ἀνὰ μέσον ἀπάσης τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἀνωμαλίας, τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν παύει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διεξαχόμενον. Ἡ Εὐρώπη χωρίζεται ἀπὸ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἡ Μακεδονία διατελεῖ εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς δημιουργηθέντα κράτη. Αὐτὰ ταῦτα τὰ κράτη ἀντιπαρατάσσονται κατ' ἀλλήλων· οἱ Πτολεμαῖοι πολεμοῦσι τοὺς Σελευκίδας, οἱ δὲ Σελευκίδαι τοὺς δυναστας τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τινὲς τῶν δυναστῶν τούτων οὐδὲ ἑλληνικῆς καταγωγῆς εἶναι, ἀλλὰ βάρβαροι καὶ ἰθαγενεῖς. Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου φαίνεται καταλυθέν. Ἀλλ' ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ ναυαγίῳ ἐξακολουθεῖ ἐπιπλέουσα, ἐπιμένει θριαμβεύουσα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις δυνασταῖς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἰδέα τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πῶς ἄρα νὰ μὴν ἰδῇ τις τὸν δάκτυλον τῆς Προνοίας ἐν ταῖς περιπετεῖαις ταύταις, καὶ μάλιστα ὅταν ἀποβλέψῃ πρὸς τὰ ἀπετελέσματα αὐτῶν;

Φαντασθῶμεν οἷας ἐμέλλε νὰ ἀπαντήσῃ δυσχερείας ἡ τοῦ Χριστιανισμοῦ διάδοσις ἂν δὲν ἐπῆρχετο ἐγκαίρως ἡ διάδοσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ Εὐαγγέλιον ἤθελε κηρυχθῇ εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν· οὐ μόνον δὲ ἡ Ἑβραϊκὴ ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκτὸς τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἑλλάδα ποικίλοι ἐπεκράτουν ἐπιχώριοι διάλεκτοι, εἰς ἃς ἔδει νὰ μεταφρασθῇ τοσαυτάκις ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Τὸ Εὐαγγέλιον ἔχρηζεν οὐ μόνον κηρύγματος, ἀλλὰ καὶ ἐρμηνείας· ἔχρηζε γλώσσης ἐπιτηδείας νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας καὶ ἐννοίας τοῦ νέου θρησκευματος, γλώσσης τελειότητος, τεχνικωτάτης, φιλολογικωτάτης, ἥς ἄνευ δὲ ἐννοεῖ τις πῶς ἤθελε κατορθωθῇ ἡ τοσοῦτον θαυμασία αὐτοῦ ἐπικράτησις· ὥστε ἡ διάδοσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν παρεσκεύασε μόνον εἰς τὸ νέον θρησκευμα τὴν ἀπαραίτητον πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἐνότητα γλώσσης, ἀλλὰ παρέσχεν αὐτῷ καὶ τὸ τελειότατον τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων ἀφ' ὅσα ποτὲ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς τὸν ἄνθρωπον. Μέγα λοιπὸν καὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς θαυματουργηθὲν μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀνθρώπων διαπραχθὲν γεγονός ἐστίν ἡ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν διάδοσις· μέγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίαν, μέγα διὰ τὴν ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχην, διότι ἅπασα ἡμῶν ἡμετέπειτα κοινωνικὴ, ἠθικὴ, διανοητικὴ κατὰστασις, τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐστὶν ἀπόρροια.

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐπιστεύθη κατὰ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην καὶ τὴν παρακειμένην Συρίαν, ὅπου καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλὰ συγχρόνως ἤκμασαν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ αἱ ἐπτὰ ἐκκλησίαι ὧν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν τοῖς προτέροις. Μάλιστα δὲ ἔλαβε χαρακτῆρα οἰκουμενικὸν ἀφ' ἧς ὁ μέγας Παῦλος ἐκήρυξεν ὅτι «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Καὶ ἐνταυτῷ ἐπεχείρησε ποικίλας καὶ μακρὰς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Συρίαν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Κύπρον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιτελὼν τὴν ἀνωθεν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολὴν ἐν τῷ μέσῳ μυρίων κινδύνων, ῥαβδισμῶν, λιθασμῶν, ληστεύσεων, ναυαγίων. Τότε ἦλθε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου στὰς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὠμίλησε πρὸς τοὺς ἄλλους περὶ

ἀναστάσεως νεκρῶν. Ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, οἱ μὲν τὸν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, « Ἀκουσόμεθα σου πάλιν περὶ τούτου ». Ἄλλ' ἄνδρες τινὲς καλληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς ».

Διὰ τοιούτων ἀγῶνων καὶ κινδύνων ἰδρῦθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι· περὶ τῆς τύχης ὅμως καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, ὀλίγας ἔχομεν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Λέγεται ὅτι ἔτι πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τὸ Εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ πρὸς ἀνατολάς μὲν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρις Ἰσπανίας. ἄλλ' ἄγνωστος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἐξ ἀρχῆς ἐπίστευσαν εἰς τὸ νέον δόγμα. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι διὰ τὴν ἀποφασίσην ὁ μέγας Κωνσταντῖνος νὰ ἀναλάβῃ ἐν τῇ 4 ἑκατονταετηρίδι ἀναφανδὸν τὴν προστασίαν τῶν χριστιανῶν, ἡ δύναμις αὐτῶν, τοῦλάχιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἦτο ἤδη μεγαλειτέρα τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως.

Πλεῖστον δὲ ἐνίσχυσε τὴν νέαν κοινωνίαν ὁ ἐσωτερικὸς ὀργανισμὸς ὃν πρωϊμώτατα ἔλαβον αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Κατ' ἀρχὰς ὁ ὀργανισμὸς οὗτος ἦτο δημοκρατικώτατος. Πᾶσα ἐκκλησία ἐξέλεγε τοὺς καλούμενους πρεσβυτέρους, οἵτινες διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίῳ τὰ κοινὰ αὐτῆς πράγματα. Πρὸ τοῦ τέλους ὅμως ἔτι τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος, καθ' ὅσον αἱ ὑποθέσεις ἀπέβησαν ποικιλιώτεροι, τὰ συμφέροντα μεγαλιέτερα, τὰ πάθη σφοδρότερα, κατέστη ἀπαράιτητος ἰσχυροτέρα τις περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν ἀρχή, ὥστε οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων ἐπίσκοποι, προσφκειώθησαν κατὰ μικρὸν ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν, ἐθεώρησαν τοὺς πρεσβυτέρους ὡς ἀπλοῦς συμβούλους καὶ ἀπετέλεσαν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, τὸν καλούμενον κληρον, ὅστις ὡς τοιοῦτος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἦτοι τῶν λαϊκῶν. Ἐκτὸς δὲ τῶν κυρίων αὐτῶν ἱερατικῶν καθηκόντων, οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἕκτοτε τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπεφάσιζον πρὸς τούτοις περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν ὅσας οἱ χριστιανοὶ δὲν ἤθελον νὰ ὑποβῶνται εἰς τὸ βῆμα δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Ἀποθανόντος τοῦ Ἐπισκόπου, ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρως ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας νέος πρόεδρος, λαμβανόμενος ἐκ τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὕτω λοιπὸν πᾶσα ἐκκλησία ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ πολιτείαν ἐντὸς τῶν μεγαλειτέρων πόλεων τοῦ κράτους.

Ἐπειτα περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος πᾶσαι ἐκείναι αἱ ἐκκλησίαι ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ συνδεδῶσι μετ' ἀλλήλων δι'

ἐπαρχιακῶν συνόδων. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς ἐν ἑαρί καὶ ἐν μετοπῶρῳ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας καὶ ἀκούσαντες τὴν γνώμην ἐγκρίτων τινῶν ἱερέων, ἐξέδιδον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πιστῶν ἀποφάσεις, τοὺς λεγομένους *καρόνας*, δι' ὧν ἐρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς πίστεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ αὗται σύνοδοι ἤλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ἀνακοινοῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις. ὥστε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία κατήντησε νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα μεγάλης αὐτοτελοῦς ὁμοσπονδίας πολιτειῶν ἐχουσῶν ἰδίαν διοίκησιν, νομοθεσίαν, περιουσίαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὀργανισμὸς οὗτος, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως, πάλιν δὲ ἐκ τῶν μητροπόλεων τινὲς ἔλαβον προέχουσάν τινα ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς τάξιν διὰ τὸ μεγαλειότερον πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανῶν, διὰ τὸν μεγαλειότερον ἀριθμὸν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων ὅσους ἀνέδειξαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀκραιφνεστέραν διατήρησιν τῆς πίστεως. Αἱ προέχουσαι ἐκεῖναι τῶν μητροπόλεων ὠνομάσθησαν ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι· ἦσαν δὲ τοιαῦται ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι ἐν μὲν τῇ Δύσει ἡ Ῥώμη, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ, τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἐφεσος καὶ ἡ Κόρινθος. Ἐπὶ τέλους πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι διετέλουν ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς ἀμοιβαίαν ἀλληλογραφίαν, ὥστε κοινὸς τις δεσμὸς συνῆπτεν αὐτάς ἀπὸ Βρεταννίας μέχρι Περσίας.

Ὁ πολιτικὸς οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ἐπήνεγκε κατὰ μικρὸν ἰδίως ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸ παραδόξον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι καθ' ἑκάστην σχεδὸν πόλιν ὑφίσταντο διπλαῖ ἐκκλησίαι, διπλαῖ βουλαί, διπλαῖ ἀρχαί, ἡ μὲν τῶν χριστιανῶν, ἡ δὲ τῶν ἐθνικῶν. Κατ' ἀρχὰς αἱ τελευταῖαι αὗται ἦσαν ἰσχυρότεραι, ἀλλὰ προῖόντος τοῦ χρόνου, καίτοι ἀπολαμβάνουσαι τὴν ποικίλην τῆς Ῥωμαϊκῆς μοναρχίας προστασίαν, ἐπὶ μᾶλλον ἐχαλαροῦντο καὶ ἐμαραίνοντο, αἱ δὲ χριστιανικαὶ τᾶνάπαλιν, καίτοι ἐπὶ μόνων τῶν ἰδίων αὐτῶν πόρων καὶ δυνάμεων ἐρειδόμεναι, ἐπολλαπλασιαζόντο καὶ ἐκρατύνοντο. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον· ἡ Ῥωμαϊκὴ μοναρχία, ἡ φυσικὴ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος προστατίς, περιεσπάτο ὑπὸ ἀδιαλείπτων στάσεων τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο ὀριστικῶς νὰ καταπαύσῃ, καὶ ὑπὸ ἀδιαλείπτων ξενικῶν ἐπιδρομῶν τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο πάντοτε ν' ἀναχαιτίσῃ. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς ταύτης ἀναρχίας, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁάσεις τινὲς ἐρήμου ἀχχμηρᾶς, παρίστανον θέαμα παντᾶπα-

σιν ἄλλοιόν. Ἐνῷ κύκλῳ αὐτῶν πολυάριθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπολέμουν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἐνῷ πολυάριθμα βαρβάρων στίφη ἠύξανον τὴν ἀναρχίαν ταύτην, ὁ χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνος εἶχε λειτουργοὺς ἀμετακινήτους· αὐτὸς μόνος ἡσθάνετο ἑαυτὸν προστατευόμενον καὶ χειραγωγούμενον. Καθ' ἑκάστην πόλιν ὑπῆρχεν ἄνθρωπος τις σεβαστὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος παρὰ τῇ μάλλον ἐνεργῷ, τῇ μάλλον ζωτικῇ τῆς κοινωνίας μερίδι· καθ' ἅπασαν δὲ τὴν χώραν ἐπεκράτει κοινόν τι αἶσθημα δι' οὗ συνεδέοντο οἱ χρηστότεροι καὶ οἱ δραστηριώτεροι αὐτῆς κάτοικοι. Ἡ ῥητορικὴ ἡ πρὸ καιροῦ ἀποβαλοῦσα τὸ πάλαι ἀξίωμα καὶ κράτος ἀνεφαίνετο αὐθις ζωηφόρος καὶ λαμπρὰ ἐπὶ ἀμβώνων οἷτινες διεδέχθησαν τὸ βῆμα τῆς ἀγορᾶς καὶ προσείλκυσαν τὰ ἀκροατήρια τῶν σοφιστικῶν θρόνων. Δύο ἐνὶ λόγῳ κοινωνίαι, ἡ μὲν νεάζουσα, ἡ δὲ θνήσκουσα συνυπῆρχον ἐκ παραλλήλου. Ἦτο ἄραγε δυνατόν νὰ διαβιῶσιν ἐπὶ μακρὸν ἐν εἰρήνῃ; Οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν κατ' ἀρχὰς ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς τὸ νέον δόγμα· ἀλλ' ἡ μεταξύ τῶν δύο κοινωνιῶν πάλῃ ἤρχισε προϋμώτατα ἀπο αὐτῆς τῆς 1 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Νέρωνος καὶ μετὰ τινων διαλειμμάτων ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 4. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ 323 ἔτους, εἰς ἡλικίαν ἔτων 49, ἀφοῦ μετὰ μακροῦς καὶ πεισματώδεις ἀγῶνας κατέβαλεν ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας τοὺς ἀντιπάλους, ἀποκατέστησε τὴν ἐπὶ μακρὸν διακοπείσαν ἐνότητα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐνταυτῷ ὅμως δὲν ἐδίστασε διὰ δύο αὐτοῦ νόμων νὰ καταδείξῃ ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ στήσῃ τὴν καθέδραν αὐτοῦ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοῦ κράτους μέρει. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἐκανόνισε γενναίως τὴν ἀποζημίωσιν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανῶν δι' ὅσας ἐπ' ἐσχάτων εἶχον πάθει ὑπὸ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ προκατόχων ἀδικίας· διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἔτι ῥητότερον ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ἔθετο ἑαυτὸν καὶ ἔτι σαφέστερον ἐξεδήλου τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνατολικῶν ἰδιάζουσαν αὐτοῦ πρόνοιαν. «Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, ἔλεγεν, εἴης πρῶτός τε καὶ εὐμενὴς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἰασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικίτως, ὡ δέσποτα τῶν ὅλων Ἄγιε Θεέ· ταῖς σοῖς γὰρ ὑψηλήσεσιν ἐνεστησάμην σωτηριῶδη πράγματα καὶ διήνυσα. Διὰ ταῦτα ἀνέθηκά Σοι τὴν ἑμαυτοῦ ψυχὴν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσιν. Τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησιῶς ἀγαπῶ, τὴν δὲ δυνάμιν σου εὐλαβῶ, ἦν πολλοῖς τεκμη-

ρίαις ἔδειξας καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιωτέραν εἰργάσω.» Κατὰ τὸ προοίμιον τοῦτο ἤθελέ τις νομίσει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔμελλεν ἤδη νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν νέαν πίστιν ὡς ἐπικρατοῦν θρήσκειμα καὶ νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἄλλ' ὅχι· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει ἐπιφέρει· «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ. Ὅμοιαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ἃ, περ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω.»

Οὕτω συνεβιβάσθη ὁ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν ἀνταγωνισμός. Ἄλλ' ἀμέσως ἔπειτα ἐξερράγη ὁ μέγας ἐμφύλιος τοῦ χριστιανισμοῦ ἄγων, ὃν εἶχε προιδεῖ ὁ Παῦλος ὅτε ἔγραφε πρὸς τοὺς Κολοσσαεῖς «βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης.»

Τῷ ὄντι περὶ τὸ 319 ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀνὴρ πρῶτος καὶ ἑνάρκτος, ἔμαθεν ὅτι μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ οὐκ ὀλίγοι ἠξίουσαν ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκον τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος. Ὁ Ἐπίσκοπος ἐξετάσας ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ καινοτομίαι αὗται διεδίδοντο ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας ὀνόματι Ἀρείου, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν Θεῶν Γραφῶν δεινότητα. Ὅθεν καλέσας αὐτόν, ἀπήτησε νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ καινοτομιῶν. Ὁ Ἀρειὸς ὑπεξέφυγε πᾶσαν εὐκρινὴ ὁμολογίαν καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου. Τότε κατεμηνύθη αὐτῷ εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅς τις, ἀπέφυγεν ἔτι νὰ προσβάλλῃ τινὰ ὀνομασίαν, ἀλλὰ λαβὼν τὴν Τριάδα ὡς θέμα μιᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ διαλέξεων ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ «φιλοτιμότερόν τι» ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἦσαν ἐντελέστατα πρὸς ἀλλήλας ἡνωμένοι καὶ ἴσοι. Τότε ὁ Ἀρειὸς προελθὼν εἰς μέσον, εἶπεν ὅτι ὁ ὑποστηρίζων τὴν ἐντελῆ τῶν ὑποστάσεων ἰσότητά ἐμπίπτει εἰς τὴν πρό καιροῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδικασθεῖσαν πλάνην τῆς συγχύσεως αὐτῶν. διότι ἄξιόν ἐστι οὐδὲν ἄλλο εἶσιν ἢ ὀνόματα διάφορα τοῦ αὐτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοσούτον ἐξισῶν αὐτάς, συγχέει αὐτάς. Μεθ' οὗ ὁ Ἀρειὸς προέβαλε τὸν ἀκόλουθον πολύκρατον γενόμενον συλλογισμόν, ὅτι ἂν ὁ πατὴρ ἐγέννησεν τὸν υἱόν, ὁ γεννήσας προὔπηρχε τοῦ γεννηθέντος· ἄρα ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρχεν

ἀπ' αἰῶνας. Τὴν συζήτησιν ταύτην παρηκολούθησε πολλή κατὰ τὴν Αἴγυπτον διχοστασία, πρὸς κατάπαυσιν τῆς ὁποίας δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει ἡ ἀσθενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου χεὶρ.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν περὶ αὐτὸν κληρικῶν ἡῤῃσεναι καὶ ἐπρόκυπτε νέος τις διάκονος, μικρὸς μὲν τὸ ἀνάστημα, περιλαμβάνων ὅμως ἐντὸς σώματος ἀσθενοῦς ψυχὴν φλογερὰν τῆς ὁποίας αἱ λαμπηδόνες ἐξήστραπτον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Ὁ νέος οὗτος, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὅστις ἦτο μόνις εἰκασαέτης ὅτε ἤρχισεν ἡ προκειμένη ἔρις, ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Ἀρείος, εἴτε μὴ τολμῶν νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς, εἴτε μὴ ἔχων τὴν συνείδησιν τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ, ἔτεινεν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ ν' ἀρνηθῇ τὴν θεῖαν τοῦ Σωτῆρος φύσιν· παρίστανε τὸ κήρυγμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς δόγμα ἀνθρώπινον καὶ παρέδιδεν αὐτὸ ἀπογεγυμνωμένον τῆς πανοπλίας τῆς ἀποκαλύψεως εἰς ἀπάσας τὰς προσβολὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ταῦτα δὲ ἀναλογισάμενος, ἀφίερῶσεν ἑκτοτε ἀπάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀμυναν τοῦ Ἑνσαρκωθέντος Λόγου μετὰ τοσαύτης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ τοσοῦτου ἀτρομήτου θάρρους ὥστε ἀπέβη ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀγίων.

ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς λοιπὸν τοῦτου νέου χειραγωγούμενος, ὁ Ἀλεξάνδρος ἐκάλεσε τὸν Ἀρείον νὰ ἀπολογηθῇ ἡδὴ ἐνώπιον ἀπαντος τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ συνωθήσας αὐτὸν, εἰ καὶ ἐπιτηδειότατον ὄντα περὶ τὸ λέγειν, μέχρι τῆς βλασφημίου ὁμολογίας ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο ἀναμάρτητος, ἀφώρισεν ἀδιστακτικῶς καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν αἰρετικὸν καὶ πάντας τοὺς ἀποδεξαμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ· ἦτοι ἐκτὸς τοῦ Ἀρείου, ἑνδεκα διακόνους καὶ δύο ἐπισκόπους. Ὁ Ἀρείος ὅμως ἦτο ἄνθρωπος εὐφραδής, ὡς ἐμαρτύρησεν ἡ ἐπὶ αἰῶνας ὁλος καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων διασωθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει παροιμία, «τοῦ Ἀρείου τὸ ἀπύλωτον στόμα.» Καὶ οὐ μόνον εὐφραδής ἦτο ὁ Ἀρείος, ἀλλὰ καὶ εὐφυέστατος καὶ δραστηριώτατος· πλὴν τούτου τὸ ζήτημα ἦτο ἐφόδρα περιπεπλεγμένον, τὰ δὲ πνεύματα ἐξημμένα, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος συνεκρότησε καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν μερίδα ὁπαδῶν, ἐν αἷς συγκατελέγοντο καὶ αὐτοὶ οἱ ἰδιαιτεροὶ τοῦ βασιλέως φίλοι, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος ἐλογίζετο ὡς εἰς τῶν φωστήρων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἰδὼν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ πολλῶν σκανδάλων πρᾶξενον προέτρεψεν ἀμφοτέρας τὰς μερίδας νὰ παύσωσι συζητοῦσαι περὶ αὐτοῦ καὶ συνδιαλλαγεῖσθαι πρὸς

ἀλλήλους νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ φωνὴ αὕτη τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας δὲν ἐπέπρωτο νὰ εἰσακουσθῇ. Ὁ Ἄρειος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπιστολὴν ὡπως οὖν, αὐθάδῃ παραπονούμενος διὰ τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ ἀργίαν. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐμάνθανεν ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέβαινον παραχαί καθ' ὧς οἱ ὄχλοι οὐδὲ τὰς εἰκόνας αὐτοῦ ἐσεβάσθησαν. Ἐν τῇ δυσχερείᾳ ταύτῃ τὸ εὐρετικὸν αὐτοῦ πνεῦμα ἐνόησεν ἀμέσως τί δέον γενέσθαι· καὶ ἀφοῦ οἱ ἱεράρχαι δὲν ἐπείθοντο καθ' ἑαυτοὺς νὰ παύσωσι τὰς συζητήσεις, συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον οἰκουμενικὴν ἐπιτετραμμένην νὰ λύσῃ τὴν προκειμένην διαφορὰν.

Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην προσεκληθήσαν ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Χριστιανωσύνης. Καίτοι ὁμοῦς ὁ βασιλεὺς ἀνέλαθεν εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ὅλα τὰ ἐξόδα τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῆς διατροφῆς αὐτῶν, ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐπισκόπων ὅσοι προσῆλθον, μόλις τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀφίκοντο ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας Ῥώμης προσῆλθεν αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἔπεμψε δύο πρεσβυτέρους ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνῆκον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἢ τὰς ἐξελληνισθείας χώρας τῆς Ἀνατολῆς, καὶ μεταξὺ αὐτῶν διέπρεπεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ συμβούλου δορυφορούμενος. Ἐντεῦθεν ἡ Σύνοδος ἀπέβη ὅλως Ἑλληνική. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπήγγειλε μὲν λατινιστὶ τὸν ἐναρκτήριον λόγον μεθερμηνευθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἀνέμιχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης «ἐλληνίζων τῇ φωνῇ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι μὴδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε.» Καὶ ἔπειτα ἅπασαι αἱ πράξεις τῆς Συνόδου ἑλληνιστὶ συνετάχθησαν, ἰδίως τὸ τότε κανονισθὲν σύμβολον τῆς πίστεως. Συνῆλθον δὲ οἱ ἐπίσκοποι περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου 325, ἀλλὰ ἡ πρώτη ἐπίσημος αὐτῶν συνεδρίασις ἐγένετο τῇ 5 ἢ 6 Ἰουλίου. Ἡ Σύνοδος δὲν διήρκεσεν εἰμὴ εἴκοσι περίπου ἡμέρας καὶ ἐντὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου διαστήματος ἔλυσε, πλὴν ἄλλων τινῶν δευτερευόντων ζητημάτων, τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα τὸ ὅποσον πρὸ μικροῦ εἶχε διαίρεσει τὴν ἐκκλησίαν, καθιερώσασα τὸ δόγμα ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἦτο ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, ἀναθεματίσασα τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἐξορίσασα τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς πεισματωδεστέρους αὐτοῦ ὁμόφρονας εἰς Γαλατίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ δύο Εὐσέβιοι ἐπὶ μικρὸν διστασάντες νὰ ὑπογράψωσι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἐπὶ τέλους ἐνέδωκαν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, διότι εἶδον

ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔχει ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὑπὸ τῆς Συνόδου κυρωθέντα.

Τῶνόντι, μὴ ἀκούμενος εἰς ταῦτα, ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκε τότε καὶ ἑνδιον κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων διάταγμα, δι' οὗ παρήγγειλε νὰ καῶσιν ὅλα τοῦ Ἀρείου τὰ συγγράμματα καὶ ἐπέβαλε ποινὴν θανάτου εἰς πάντα ὅστις ἤθελε φωραθῇ ὅτι κρύπτει τι τῶν συγγραμμάτων τούτων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὕτη εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀντιβαίνει εἰς πάσας τὰς σήμερον ἐπικρατούσας ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐπείθετο, καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται, ὅτι ἐὰν δὲν παύσωσιν αἱ συζητήσεις αὗται, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκινδύνευε νὰ καταπέσῃ· ἐπείθετο, καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅσα οἰκουμενικὴ καὶ ἂν ᾦτο, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκρίζωσιν τὸ κακόν, ἐὰν τὰ δεδογμένα δὲν ἐκυροῦντο δι' αὐτοκρατορικοῦ θεσπίσματος. Ὁρθῶς δὲ ἐδικαιολόγησε τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς· «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἴσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός, ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος, ἐπίσκοπος ἂν εἴην». Καὶ ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἀπέλυσε τοὺς ἐπισκόπους εἰς τὰ ἴδια, ἐλάλησε πάλιν πρὸς αὐτοὺς μετὰ πολλῆς προάφτης· πρὸ πάντων δὲ παρήνεσεν αὐτοὺς νὰ μὴ στασιάζωσι πρὸς ἀλλήλους, παρέχοντες οὕτω ἀφορμὴν χλεύης εἰς ἐκείνους αἵτινες εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νὰ βλασφημῶσι τὸ θεῖον ὄνομα.

Τοιοῦτοτρόπως διελύθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἥς κύριον ἔργον ὑπῆρξεν ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως ἡμῶν, δι' οὗ πᾶς Χριστιανὸς ὁμολογεῖ ὅτι πιστεύει «εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ Φωτός, Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο». Ὅπόσον δὲ συνετῶς διεξήγαγε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων. Παρῆλθον ἔκτοτε 1500 ἔτη. Τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε καὶ προήδρευσε τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον, κατελύθη πρὸ καιροῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν ποικίλα ἄλλα Κράτη· νέα διεμορφώθησαν ἔθνη· νέα διεπλάσθησαν γλῶσσαι· νέοι ἀνεκαλύφθησαν κόσμοι· νέα ἐπενοήθησαν τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι· νέα πολιτεύματα ἐρρύθμισαν τὴν τύχην τῶν λαῶν· νέα παρήχθησαν ἀνάγκαι, προαίρεσις, δοξασίαι· ἡ ὕλική καὶ ἡθικὴ ὄψις τῆς γῆς ἡμῶν μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν· καὶ ὅμως εἰς ποῖον τῆς γῆς ταύτης μέρος, εἰς ποῖαν ἀν-

θρωπίνην γλῶσσαν δὲν ἀντήχησε καὶ δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἐκάστην ἢ προσευχὴν ἐκείνη ἢ ὀρίσθησα τότε ἐν Νικαίᾳ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἄ! βεβαίως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πολλὰς ὀφείλομεν χάριτας πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προπάτορας οἵτινες διὰ τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν ὥρισαν τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, νόμους θαυμαζομένους μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἐσαεὶ μέλλοντας νὰ θαυμάζωνται ἐνὸς ὧ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ψυχαὶ εὐγενεῖς καὶ ἐπιτήδεια νὰ ἐκτιμῇσιν τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος· ἀλλὰ μήπως ὀλιγωτέραν ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους, τοὺς χριστιανούς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες ὥρισαν τοὺς κανόνες τοῦ ἀνθρωπίνου συνειδότητος περὶ τῆς φύσεως τῆς Θεότητος, κανόνες, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη ἄχρι τοῦδε ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός; Ὅπόσον δὲ πάλιν ἡμεῖς, οἱ λαλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀλεξάνδρων καὶ τῶν Ἀθανασίων, δὲν δικαιούμεθα νὰ εὐφραινώμεθα ἀναπέμποντες πρὸς τὸν Ὑψιστον τὴν προσευχὴν ἐκείνην δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λέξεων δι' ὧν διετύπωσαν τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν οἱ μεγάλοι αὗτοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄνδρες.

Εὐθύς ὅμως μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου τὸ κλέος τοῦ Κωνσταντίνου ἡμαυρώθη διὰ πράξεων, τὰς ὁποίας οἱ μὲν θιασῶται αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀρνηθῶσιν, οἱ δὲ ἐχθροὶ ἐπεχείρησαν νὰ πολλαπλασιάσωσιν. Νομίσας ἀπαραίτητον νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐπεκράτει ἔτι ἡ εἰδωλολατρεία, καὶ μὴ σεβασθεὶς τὸ θρησκευτικὸν τοῦ πλήθους αἶσθημα, περιυβρίσθη ὑπ' αὐτοῦ. Πλὴν τούτου παρασυρθὲς ὑπὸ οἰκογενειακῶν βλαβερῶν, ἐθανάτωσε τὸν κάλλιστον τοῦ οἴκου αὐτοῦ βλαστόν, τὸν Κρίσπον. Κατὰ τινες μάλιστα μετ' οὐ πολὺ ἐθανατώθη καὶ ἡ μητριὰ τοῦ Κρίσπου, ἡ Φαῦστα. Τοῦτο λέγουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν χροναγράφων, ἀλλ' ὁ Γιββων, ἐξετάσας ἐπιμελῶς τὰ πράγματα, νομίζει ὅπως ἀπίθανον τὸ νέον τοῦτο ἀδίκημα· καὶ παραδεχόμεθα τοσαύτῳ μᾶλλον τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ ὅσῳ ἐν γένει δὲν ἀναδείχθη ἐπιεικὴς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἕνεκα τῶν ἀποτροπαίων περιπετειῶν εἰς ἃς περιέστη ἐν Ῥώμῃ, ἀπεφάσισε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ κράτους πρωτεύουσας, εἰς ἣν οὐδέποτε πλέον ἐπέστρεψε, καὶ ἀπῆλθε πρὸς Ἀνατολὰς, μέγαρα καθ' ὁδὸν διανοούμενος περὶ τῆς μελλούσης τοῦ κόσμου τύχης· διότι ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἀρχαίαν τοῦ Κράτους πρωτεύουσαν, ἣτις δὲν ἐφαίνετο κατανοήσασα τὴν ἐπελθούσαν ἐν τῇ οἰκουμένῃ μεταβολήν, νὰ στήσῃ δὲ διὰ παντὸς τὴν καθέδραν αὐτοῦ εἰς τὰς

(Τὰ διδακτ. πορίσ. τῆς Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους Κ. Παπαρρηγοῦ.)

ἑλληνικὰς ἐκεῖνας χώρας ἐν αἷς παρήχθη καὶ τοσοῦτον ἠὺδοκίμησε τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καί, ἐκλέξας ἐν τῷ μέσῳ τῶν χωρῶν τούτων τόπον εὐθετον, νὰ ἐγείρῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ νέον τοῦ ἀνακκινισθέντος κόσμου ἔρεισμα καὶ προπύργιον.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ κρισιμωτάτη ἰσως στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται ἡ ἐξασφάλις τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως καὶ ἡ ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη διατήρησις τῆς αὐτονομίας αὐτοῦ. Ὀφείλεται ὁμως τοῦτο ὄχι μόνον διότι ἀπλῶς ἐκτίσθη ἐν ταῖς χώραις ταύταις νέα τις πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ἀλλὰ μάλιστα διότι αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ χώρου ὅστις, ἕνεκα τῶν ἰδιαζόντων καὶ μοναδικῶν αὐτοῦ πλεονεκτημάτων, ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς προωρισμένος νὰ ἀποτελέσῃ τὴν πρωτεύουσαν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε τὸν νοῦν εἰς τὴν σημερινὴν Σόφιαν τῶν Βουλγάρων· καὶ ἄλλοι πάλιν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τινα χρόνον διενοήθη νὰ τοποθετήσῃ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσμα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Περγᾶμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι διετέλεσεν ἐπὶ τινα χρόνον ταλαντευόμενος, ὁ χώρος ὃν ἐπὶ τέλους ἐξελέξατο, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, ἀπεδείχθη πολὺ ἐκείνων προσφύεστερος πρὸς τὰς ἐπαγγελίας ὡς ἐκλήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀσφαλές· στατον τῆς μεγαλοφυίας δεῖγμα· καθὼς τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου κτίσμα, οὕτω καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ μέγα τοῦ Κωνσταντίνου κτίσμα κατίσχυσεν ὅλων τῶν περιπετειῶν τοσοῦτων αἰώνων.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀποφασίσας ἅπαξ τοῦ θέλει ἐγείρει τὴν νέαν πρωτεύουσαν ἐξετέλεσε τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς συνήθως αὐτῷ δραστηριότητος, διότι διέπραξε τὸ ἔργον ἐντὸς μηνῶν ἑννέα τοῦ ἔτους 330, πέντε ἔτη ἂν εἶχε συνέλθει ἡ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμένη συνόδος. Ὁ περίβολος τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἐξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ νέα πόλις ἀπέβη κατὰ πεντεκαίδεκα στάδια μείζων τῆς προτέρας. Τὰ τείχη αὐτῆς κατέλαβον τὸ πλεῖστον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου· κατεσκευάσθησαν δὲ καὶ δύο λιμένες παρὰ τῇ Προποντίδι ἥτις πρότερον οὐδένα εἶχε τοιούτον, ὁ λιμὴν τῶν Σοφίων καὶ ὁ τοῦ Ἐλευθερίου λιμὴν. Τούτων δὲ γινομένων περὶ τὴν πόλιν, ἐπληροῦτο συγχρόνως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς διὰ πολυαριθμῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν· ἐκ τούτων θέλομεν μνημονεύσει πρὸ πάντων τρεῖς ἀχανεῖς πλατείας, κεκοσμημένας μὲν διὰ στοῶν, περιεζωσμένας δὲ διὰ γιγαντιαίων κτιρίων· καὶ προσέτι τὸν πολυθρόνητον Ἰπποδρομον, πλησίον τοῦ ὁποίου ἤγειρε τὸ λεγόμενον Παλάτιον, τὸ ὁποῖον

περιλαμβάνον πλείστας αἰθούσας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλὰς βιβλιοθήκας, τοσαύτην εἶχε τὴν ἑκτασιν ὥστε ἔνθεν μὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ παραλίου τείχους, ἔνθεν δὲ προήγετο μέχρι μέσης τῆς πόλεως. Πλὴν δὲ τούτων πάντων, ἐτίμησε διὰ πολυαριθμῶν εὐκτηρίων οἰκῶν τὸ νέον θρησκευμα πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε ν' ἀνεγείρῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Καὶ ἐπροίκισεν ἐνταυτῷ τὰς ἐκκλησίας ταύτας διὰ τῶν ἀναγκαίων πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας ἱερῶν βιβλίων, ἐπιτρέψας τὴν περὶ τούτου φροντίδα εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Καισαρείας Εὐσέβιον.

Ἐν γένει δὲ τὰ σύμβολα τῆς νέας πίστεως ἐκόσμου πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν νέαν πόλιν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀνάκτορα. Ἐνταυτῷ ὅμως δὲν ἡμέλησε νὰ περισυναγάγῃ εἰς αὐτὴν καὶ πολλὰ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ θρησκείας, δι' ἃ πολλοὶ ἀρχαῖοι τε καὶ νεώτεροι κατηγόρησαν τὸν Κωνσταντῖνον ὡς γυμνῶσαντα τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις ὅπως καταστήσῃ μεγαλοπρεπέστερον τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ καθίδρυμα. Ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι ὑπολαμβάνουσιν ἀδικον τὴν αἰτίαν αὐτὴν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς νομιζομεν ὀρθοτέραν τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην. Ἐὰν ἐξετάσωμεν λ. χ. ἀκριβῶς ὅποσα τῶν μνημείων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν νέαν βασιλεύουσαν θέλομεν εὑρεῖ ὅτι ὑπῆρξαν ὀλίγιστα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστήθησαν τότε εἰς τὸν Ἰππόδρομον οἱ ἐν Δελφοῖς τρίποδες καὶ ἰδίως ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπὶ τρικεφάλου χαλκοῦ ὄφως ἱστάμενος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλλωνι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ ὅστις, ἐκπαλαὶ κολοβωθείς, σώζεται ὅπως δῆποτε ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς Πλατείας ἐκείνης, διδάσκων εἰς τὰς παρούσας τῶν Ἑλλήνων γενεὰς τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων τῶν προμάχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος ἡμῶν. Τὰ βασιλεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκοσμήθησαν ὡσαύτως διὰ τῶν εἰκόνων τῶν Ἑλικωνίδων Μουσῶν, ἥτοι τῶν Μουσῶν, ὅσαι ἴσταντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλικῶνος. Ἀλλ' οὐδὲν ἦπτον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἐξ Ἀθηνῶν οὔτε ἐξ Ὀλυμπίας οὔτε ἐξ ἄλλης τινὸς τῶν πόλεων αἵτινες ἔβριθον ἔτι πολυτελῶν καὶ ἀμιμῆτων ἔργων τέχνης, οὐδὲν ἀναφέρεται μετακομισθὲν εἰς τὴν νέαν πόλιν· ἐξ ἐναντίας ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὰ κάλλιστα ἰδίως τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Φειδίου, ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ζεὺς δὲν μετεκινήθησαν ἐξ Ἑλλάδος. Ἐνὶ λόγῳ ἐκ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος ὁ Κωνσταντῖνος δὲν παρέλαβεν εἰμὴ τὰ μᾶλλον ἐγκαταλειμμένα· διότι ἤδη ἐπὶ Πλουτάρχου ὀλίγιστοι προσήρχοντο εἰς τὸ ἐν

Δελφοῖς ἱερὸν καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι βεβαίως ἀνερριχῶντο μέχρι τῶν Ἑλικωνίδων Μουσῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς μάλιστα νομίζομεν ὅτι εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεταμίενεν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν ὅσον οἷόν τε πλείονα τῶν Ἑλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων διότι οὕτω ἤθελον διασωθῇ μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, ἐνῶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατεστράφησαν μετ' οὐ πολὺ εἴτε ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων βαρβάρων, εἴτε ὑπὸ τοῦ κακῶς νοουμένου ζήλου τῶν ὁπαδῶν τοῦ νέου θρησκειύματος. Τῶν δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετενεχθέντων τὰ πλεῖστα ἴσταντο αὐτόθι ἀκέραια, θαυμαζόμενα καὶ τιμώμενα, μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς βαρβάρου πλεονεξίας τῶν δυτικῶν τῆς πόλεως κατακτητῶν.

Ὅπως δὴ ποτε τοιοῦτοτρόπως ἐκτίσθη ἡ νέα πόλις· καὶ τῇ 11 Μαΐου 330 ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς, ἀφιερωθείσης εἰς τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου. Ἡ πανήγυρις διήρκεσεν ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ ἐτελείτο εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ αἰῶνας πολλούς, εἰ καὶ ὀλιγώτερον λαμπρῶς, ὥς ἡμέρα γενέθλιος τῆς πόλεως.

Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἑπτὰ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ἔτη ἀπέβησαν πολυειδῶς ἀτυχῇ. Οἱ δύο Εὐσέβιοι εἶχον μὲν ὑπογράψει τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, εἶχον ὅμως πάντοτε συμπαθῶς πρὸς τὸν αἰρεσιάρχην ὃν ἐστηλίτευσεν τὸ σύμβολον ἐκεῖνο. Ἰδίως δὲ ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος κατῴρθωσε νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα ὅτι καλὸν ἦτο νὰ ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς ἑξουρίας τὸν Ἀρειὸν ὅπως καταπαύσῃ ἡ ὑποχώφως ἔρπουσα ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ἐδέχθη τὸν ἄνδρα ὃν τοσοῦτον αὐστηρῶς εἶχε πατάξῃ κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, συνδιηλλάγη πρὸς αὐτόν, καί, ἐπειδὴ ὁ Ἀρειὸς ἦτο πρεσβύτερος τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας, ἐνέκρινεν νὰ γείνῃ δεκτὸς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς πόλεως ταύτης. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Εὐσέβιος ἔγραψε πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ἐπιστολὴν δι' ἧς διηγήθη τὰ μεταξὺ βασιλέως καὶ Ἀρείου συμβάντα καὶ παρεκάλει τὸν Ἐπίσκοπον νὰ δεχθῇ εὐμένως τὸν Ἀρειὸν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποθάνει, καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Ἀθανάσιος ὑπὸ 54 Ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Αἰγύπτου, μάλιστα δὲ ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Ἀρειὸς οὐδόλως ἀπηρνήθη τὰς προτέρας ἀνατρεπτικὰς τοῦ θεμελίου λίθου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀρχὰς αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Ἀλεξανδρείαν ἤθελεν ἀναρριπίσει τὸ ἔτι σωζόμενον ὑπέκκαυμα τῆς διχονοίας καὶ τῆς στάσεως. Ὅθεν οὐδὲ

στιγμὴν ἐδίστασε νὰ ἀποπειρηθῇ τὴν παράκλησιν τοῦ Νικομηδείας. Τότε ἦλθεν ἐπιστολὴ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τὰ αὐτὰ διαλαμβάνουσα· ἀλλὰ καὶ ταύτης ὁ κομιστὴς ἀπῆλθεν ἀπρακτος. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεκρίθη ἀπλῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ζητεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεμψεν ἤδη δευτέραν ἐπιστολὴν δι' ἧς ἠπειλεῖ τὸν ἱεράρχην ὅτι θέλει ἀμέσως καθαιρέσει αὐτὸν καὶ ἐκβάλει τῆς πόλεως ἐὰν ἐπιμείνῃ μὴ παραδεχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τοὺς αἰτοῦντας νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἀπήντησε πάλιν ἀταράχως ὅτι ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κοινὸν πρὸς τὴν αἵρεσιν, τὴν ἀναιροῦσαν τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Εὐσέβιος μετεχειρίσθη πᾶσαν ῥαδιουργίαν, πᾶσαν συκοφαντίαν, πᾶσαν παρανομίαν ἵνα καταστρέψῃ τὸν ἀντίπαλον, ὥστε ἐπὶ τέλους κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ ἐξορίσῃ αὐτὸν εἰς Αὐγούσταν Τριβηρῶν, πόλιν τῆς Γαλλίας, ὅπου ὁ Ἀθανάσιος ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 336 ἔτους. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ εὐλάβεια ἣν ἐνέπνεεν ὁ ἀτρόμητος ἐκεῖνος τῆς Ὁρθοδοξίας πρόμαχος, ὥστε ἡ ἀποδημία αὐτοῦ ὁμοίαζε θρίαμβον μᾶλλον ἢ ἐξορίαν. Ὁ Ἐπίσκοπος Τριβηρῶν ἐδέχθη αὐτὸν ὡς φίλον καὶ ξένον· καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβύτερος τοῦ αὐτοκράτορος υἱός, ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐκυβέρνησε τὴν Γαλατίαν καὶ ἔδρευεν εἰς τὴν τῶν Τριβηρῶν πόλιν, ἐπεσκέφθη εὐσεβᾶστως τὸν ἐξόριστον. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα δεινοτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀναρχία, ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀμυχανίᾳ αὐτοῦ ἐκάλεσε τὸν Ἀρείον εἰς τὴν βασιλεῦσαν καὶ εἶπεν αὐτῷ «Ὁμνύεις ἐνώπιον Θεοῦ ὅτι ἀπέπτυσας πᾶσαν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βλασφημίαν;» Ὁ Ἀρείος ὤμωσεν ἀδιστακτως. «Ὑπαγε λοιπόν, εἶπεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς· καὶ εἰ μὲν ἡ πίστις σου ἔχει καλῶς, καλὸς ἔστω καὶ ὁ ὄρκος· ὃν ὤμωσας· εἰ δὲ ἡ πίστις σου ἀσθεής ἐστιν, ὁ Θεὸς τιμωρήσει τὸν ἐπίορκον.» Ὁ Ἀρείος ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων θριαμβεύων καὶ ὑπὸ πολλῶν παραπεμπόμενος φίλων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐλάλει περιχαρὲς γεγωνυῖα τῇ φωνῇ. Ἀλλὰ μόλις ἀποχωρισθεὶς αὐτῶν ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ἔπεσε νεκρός. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ καθ' ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καταπληκτικὴν. Πρὸ πάντων δ' ἐταράχθη ὁ Κωνσταντῖνος· ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἀπέβη ἐκτοτε ἀξιοθρήνητος. Εἶχεν ἐλπίσει νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου πᾶσαν ἀφορμὴν θρησκευτικῆς ἐριδος, καὶ ἤδη ἔβλεπε τὴν θρησκευτικὴν ἔριν εἶπερ ποτὲ παροξυνθεῖσαν· εἶχεν ἀγωνισθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ

τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ ἤδη κατήντησε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς κυριωτέρους τῆς Ὀρθοδοξίας προμάχους· εἶχεν ὑποκύψει εἰς τοσαύτας ὑπὲρ τοῦ Ἀρείου θυσιάς, καὶ ἤδη ὁ Ἀρείος ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς καταδικαζόμενος. Ἀηδία καὶ θλίψις ἐπλήρωσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχε καὶ ἄλλας πολλὰς ὀδυνηρὰς μερίμνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τρεῖς υἱούς, οἵτινες διχονοοῦντες πρὸς ἀλλήλους ἐμελλον προδῆλως, ἅμα ἤθελεν ἐκλείψει ἡ στιβαρὰ αὐτοῦ χεὶρ, νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· οὐδεὶς δ' ἐξ αὐτῶν ἦτο ἱκανὸς νὰ συντηρήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον καὶ δύο τοῦ βασιλέως ἀνεψιοί, Δαλμάτιος καὶ Ἀννιβαλιανός, οἵτινες διαπρέψαντες ἤδη ἐν πολέμοις καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν υἱῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τιμώμενοι δυσκόλως ἤθελον ὑποκύψει εἰς τοὺς νομίμους τῆς ἀρχῆς διαδόχους. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς, ὅπως προλάβῃ εἰ δυνατόν, τόν, ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἀπεφάσισε τῷ 335 νὰ διανείμῃ ἐκ προοιμίου τὸ κράτος μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως δὲ καταστρέψας ἰδίᾳ χεὶρὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους ὑπὲρ ἧς εἶχε τοσοῦτον ἀγωνισθῇ, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε καταλύσει τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας, ἣν τοσοῦτον δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπόθησεν, ἀπέθανε τῇ 21 μαΐου 337, ζήσας μὲν ἔτη 63, κυριαρχήσας δὲ ἔτη 30 περίπου.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἶχε περιέλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας, ἰδίως πρὸς τὸν ὑπαὶτον αὐτῶν ἱεράρχην Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον καὶ εἶχε προστατεύσει τοὺς φίλους τοῦ Ἀρείου, μὴ ἐννοῶν ὅμως νὰ μεταβάλλῃ οὐδὲ κατὰ κεραίαν τὸ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθὲν σύμβολον, πολιτευθεὶς δὲ οὕτω ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν διένεξιν διὰ τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας παραδοχῆς τοῦ πρεσβυτέρου τῆς Ἀλεξανδρείας ὃν ἐνόμιζε μετανοήσαντα καὶ ἀποπτύσαντα τὴν δυσέβειαν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐπελθόντος αἰφνης θανάτου τοῦ Ἀρείου, ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος ἀφῆρθέη ἐκ μέσου, παρέμενε δὲ μόνον καὶ ἐκορυφώθη ἡ διαίρεσις. Τὸ λογικώτερον λοιπὸν ἦτο ἤδη, ἀφοῦ ἐξέλιπεν ὁ αἷτιος τοῦ σκανδαλοῦ, νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἔνεκα αὐτοῦ παραχθεῖσα διαίρεσις. Ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήματα εὐκολώτερον πράττονται ἢ διορθοῦνται. Ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζε νὰ ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς ἐξορίας τὸν Ἀθανάσιον ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἦσαν προσωπικοί αὐτοῦ φίλοι. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐφοβεῖτο ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον ὅπως μὴ δυσχερεστήσῃ τοὺς ἰδίους φίλους, αὐτοὶ πάλιν

ἐφοβούντο μήπως ὁ Κωνσταντῖνος μεταβάλλῃ γνώμην καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰγύπτου, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ οὗτος εἶχε συναρῶν τὸν πρεσβύτερον τοῦ βασιλέως υἱόν, ὅστις ἀπροκαλύπτως ἐπροστάτευεν αὐτάν. Ὅθεν ἅμα ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς καὶ, κατὰ τὰ παρὰ τούτου προδιαταχθέντα, διεδέχθη τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀρχὴν ὁ δευτερότοκος αὐτοῦ υἱὸς Κωνσταντῖνος, οἱ φίλοι ἐκεῖνοι τοῦ πατρὸς του, διὰ παντοειδῶν τεχνασμάτων ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς τοῦ νέου βασιλέως, κατῴρθωσαν ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ πολλὰς συνόδων ἀποπειράς, μετὰ πολλῶν ἐτῶν ἀμφιβολίας καὶ πλινθιδίας τοῦ Κωνσταντίου, νὰ σαγκροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐξ ὁμοφρόνων ἀρχιερέων καὶ δι' αὐτῶν νὰ καθιερώσωσι σύμβολον τῆς πίστεως λέγον τὸν υἱόν οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ πατρί, ἀλλὰ ὁμοιούσιον, ἢ ὁμοιοούσιον. Ὁ ὅρος οὗτος δὲν ἦτο καινοφανής, εἶχεν ἤδη προταθῇ ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον ὡς ἐπιτηδεῖος, δι' ἀνεπισθήτου τροπολογίας τοῦ γνησίου ὅρου, νὰ δηλώσῃ τὴν δοξασίαν τοῦ αἰρεσιάρχου, καθὼ μὴ διευκρινῶν τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας ἀλλὰ μόνον ὑπεμφαίνων ὁμοιότητά τινα καὶ συγγένειαν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἡδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἔμελλεν ὁ θρίαμβος οὗτος νὰ ἀποθῇ ἐφήμερος καὶ τὸ ἐργῶδες ἐκεῖνο οἰκοδόμημα τῆς ἑτεροδοξίας νὰ καταπέσῃ, χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον πίστιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ πρὸ πάντων χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ αὐτοῦ ἤθλησεν ὁ μέγας τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχης.

Ὅτε ἀπέθανεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ὁ Ἀθανάσιος ἦτο, ὡς ἡξέυρομεν, ἐξόριστος εἰς Γαλατίαν. Τότε ὁ αὐτόθι ἀρχων Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ἀμέσως καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Κωνσταντίου, ὅστις, μὴ περιπεσὼν ἔτι εἰς τὰς παγίδας τῶν Ἀρειανῶν, ἐσεβάσθη τὴν σύστασιν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως θανατωθέντος τοῦ Κωνσταντίνου, στερεῖται ὁ Ἀθανάσιος προστατοῦ ἰσχυροῦ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἀρχιερεῖς καθαιροῦσιν αὐτὸν καὶ δίδουσι τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς Γρηγόριόν τινα διενεργήσαντες ἐνταυτῷ νὰ διαταχθῇ ὁ ἑπαρχος Αἰγύπτου νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἀποφασισθέντα πάσῃ δυνάμει· ὥστε ὁ Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς ἐξορίαν. Κατέφυγε δὲ αὐθις εἰς τὴν δύσιν, ὅπου εὗρε πάλιν προστατὴν ἰσχυρὸν τὸν ἐκεῖ βασιλεύοντα Κωνσταντα, ὅστις κατῴρθωσε μετὰ τινα ἔτη νὰ πείσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντίον νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰ-

γύπτου εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον. Ἡ εἰσόδος τοῦ Ἀθανασίου τότε εἰς Ἀλεξανδρείαν ὑπῆρξε θριαμβευτικὴ· αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ εἶχον συγκινήσει τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως· ἡ ἰσχύς αὐτοῦ ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀκράδαντος, τὸ δὲ κλέος ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀπὸ Βρεταννίας μέχρις Αἰθιοπίας.

Ἀλλὰ τῷ 350 δολοφονεῖται καὶ ὁ Κώνστας, ὥστε ὁ Κωνστάντιος, μηδένα ἤδη ἔχων νὰ φοβηθῇ συνέταιρον τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑποκύπτων εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἀρειανῶν διέταξε τὴν ἐξορίαν πλείστων ὀρθοδόξων ἀρχιερέων καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ ὀριστικῶς τοῦ ἐπιφανεστάτου καὶ ἰσχυροτάτου αὐτῶν, τοῦ τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχου. Καὶ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμένα αὐτοῦ, ἠθέλησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ στρατεύματα πολυάριθμα συρρεύσαντα ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου καὶ ἐκ τῆς Λιβύης, ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 9 Φεβρουαρίου 356 νὰ ἀπαγάγῃσι τὸν ἱεράρχην. Τὴν νύκτα, λέγει ὁ Ἀγγλος ἱστορικὸς Γίββων, ὅστις πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ σεβασθῇ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ θαυμάσῃ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, τὴν νύκτα καθ' ἣν ὁ ἑπαρχος Αἰγύπτου Συριανὸς περιέζωσε διὰ ταγμάτων τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὅπου οἱ χριστιανοὶ παννυχίδος τελουμένης ἠγρούπνου καὶ προσήυχοντο, ὁ ἐπίσκοπος καθήμενος ἀτάραχος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, περιέμενε γενναίως τὸν θάνατον. Ἐνῷ κραυγαὶ καὶ ἀπειλαὶ μακρινῶδες διέκοπτον ἔξωθεν τοῦ ναοῦ τὴν θείαν ἀκολουθίαν, ὁ Ἀθανάσιος παρώτρυνε τὸν ἑντρομον περὶ αὐτὸν κλῆρον νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ εὐλαβείᾳ αὐτοῦ πίστει, ψάλλον τὸν ψαλμὸν ἐκεῖνον τοῦ Δαυὶδ, ὅστις ἐξυμνεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Θεοῦ Ἰσαὴλ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τῆς Αἰγύπτου τυράννου. Οἱ στρατιῶται ἔθραυσαν ἐπὶ τέλους τὰς πύλας καὶ ἐξηκόντισαν χάλαζαν βελῶν· τὰ στίλβοντα αὐτῶν ὅπλα ἐξήστραψαν μακρόθεν ὡς ἐκ τῶν φώτων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἡδὴ ἐφώρμησαν οὗτοι ξιφῆρης μέχρι τῶν ἁδύτων τῆς ἐκκλησίας. Μάτην αἱ ἱερεῖς καθικέτευον τὸν ἐπίσκοπον νὰ σώσῃ τὴν πολυτίμον αὐτοῦ ζωὴν· ὁ ἀτρόμητος ἱεράρχης ἀπεποιήθη νὰ καταβῇ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ ἰδῇ πάντας αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντας. Τότε μόνον ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ καὶ ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ διὰ τὴν κυρτωθεῖσαν ταραχὴν καὶ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Διασχίσας μετὰ κόπου τὸ ἐκπεπληγμένον πλῆθος καὶ ἐν τῇ κρισίμῃ ταύτῃ στιγμῇ ὀλισθήσας καὶ καταπατηθεὶς, δὲν ἀπέβαλε τὸ τῆς ψυχῆς παράστημα, καὶ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ ἐνῷ αἱ στρατιῶται εἰς οὓς εἶχε δοθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν

ὑπόσχεσις ἀδράξαι ἀμοιβῆς ἐὰν φέρωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ματαίως ἐπὶ μακρὸν ἐπέμειναν ζητοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.

Ἐν διαστολήματι ἐτῶν ἑξή, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἀθανάσιος ἐπλανήθη ἀπὸ ἐρήμου εἰς ἐρημον, κινδυνεύσας πολλάκις νὰ συλληφθῇ. Ἀλλὰ τὰ ἀσφαλέστατα αὐτοῦ ἄσυλα ἦσαν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Θηβαίδος, ἥτις ἦτο τότε τὸ κύριον τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν καταγώγιον. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἔπαυεν ἐνθαρρύνων τοὺς ὀλίγους ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου ὅσοι ἔσωζον ἐτι ζῆλόν τινα πρὸς τὴν πίστιν, γράφων ἀποστολικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἀνασκευάζων τοὺς αἰρετικούς, ἀναθεματίζων τοὺς διώκτας· αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐτοῦ αὐταὶ ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ χειρῶν εὐλαβῶν, διεσκορπίζοντο εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Καὶ διετέλει λοιπὸν οὕτω ποιμαίνων ἀπὸ τοῦ μονήρου αὐτοῦ κελλίου πᾶσαν Αἴγυπτον, ὡς ἀόρατός τις Πατριάρχης ὑπηρετούμενος καὶ σωζόμενος ὑπὸ τῆς ἐνεοῦ, ἀλλ' ἐνθουσιώδους στρατιᾶς τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ὅτε αἰφνης λαίλαψ ἀπροσδόκητος ἠπέιλησε νὰ ἀνασπάσῃ ἐκ βάθρων ὁλόκληρον τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ οἰκοδόμημα.

Τέσσαρες δὲν εἶχον εἰσέτι παρέλθει μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε ὁ ἀπαίσιος υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐδηλητηριάσθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, ὅχι μόνον τοὺς δύο τούτους θεοὺς ἔσφαξεν, ἀλλὰ καὶ ἑπτὰ ἐξαδέλφους, ἐν οἷς τοὺς δύο συνάρχοντας Δαλμάτιον καὶ Ἀννιβαλιανόν, καὶ πλείστους ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας συγγενεύοντας ὡπωδῆποτε μετὰ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Δύο μόνον παῖδες, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, υἱὸς τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίνου, ἐνὸς τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἐπὶ τῆς φοβερᾶς ταύτης καταστροφῆς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Γάλλος ἦτο τότε δωδεκαέτης, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἑξαέτης. Βραδύτερον ὅμως τῷ 354 ὁ πρῶτος ἀπεκεφαλίσθη, ἤθελε δὲ πάθει τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Ἰουλιανός, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τῆς καλῆς καγαθῆς βασιλίδος Εὐσεβίας. Ὁ Κωνσταντίνος λοιπὸν ἐφείσθη τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἀπέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἦτοι μακρὰν τῶν ἐνεργητικωτέρων τοῦ Κράτους χωρῶν. Ἀλλ' εἰς Ἀθήνας ὑπέβασκεν ἑτερός τις κίνδυνος, ὃν δὲν εἶχε προῖδει ὁ Κωνσταντίνος. Ἡ θεὰ τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ αἱ ὑπὲρ τοῦ θρησκευματος τούτου εἰσηγήσεις τῶν ἐθνικῶν ῥητόρων ἐκυρίευσαν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ διέσεισαν

τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμόν εὐλάβειαν αὐτοῦ τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ εἶχε μὲν διδαχθῆ πολλὰ περὶ τῶν σωτηρίων δογμάτων τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' ἔβλεπε ταῦτα πάντα ἀναιρούμενα ὑπὸ τῶν κακουργιῶν τοῦ ἐξαδέλφου του Κωνσταντίου. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνέβη ἕτερόν τι παράδοξον. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν διέτριφεν εἰμὴ ἐξ περιπόου μῆνας ἐνταῦθα, διότι ὁ Κωνσταντῖος ἐνόμισεν αἰφνης κατὰ νοέμβριον τοῦ 355 εὐλογον νὰ τῷ ἀπονεύμῃ τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα, ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν τῆς Γαλατίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη δεινῶς κατατροχούμενη ὑπὸ τῶν Γερμανικῶν φυλῶν εἶχε χρεῖαν ἰδιάζοντος ὑπερτάτου ἀρχοντος. Καίτοι δὲ ὁ νέος Καίσαρ οὐδόλως ἐφαίνετο παρσκευασμένος πρὸς τὸ δυσχερὲς ἔργον τὸ ὅποτον ἀνέλαθεν, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἥττον στρατηγὸς ἐπιτήδειος. Ἐν διαστήματι ἐτῶν πέντε οὐ μόνον ἐπέκεινα τοῦ Ῥήνου ἐξώθησε τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι αὐτῶν κατετρόπωσε καὶ ἐταπεινώσεν, ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλατίας τὴν προτέραν ὀλεθρίαν κατὰστασιν πολυειδῶς ἐθεράπευσεν. Τότε ὅμως ἐφθονήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ὅστις, θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Γαλατίας τοὺς νικηφορήσαντας ὑπὸ τὸν συνάρχοντα ἐκείνον καὶ λατρεύοντας αὐτὸν λεγεῶνας, διέταξεν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ἵνα ἀντιπαρταχθῶσι κατὰ τῶν ἀδιαλείπτως ἐπιτιθεμένων Περσῶν. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες παρακούσαντες ἀνηγόρευσαν τὸν Ἰουλιανόν, ἄκοντα, βασιλέα. Ὁ δὲ προέτεινεν ἤδη συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Κωνσταντίον. Ἡ βασίλισσα Εὐσεβία ἥτις ἡδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν, εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ. Ὁ Κωνσταντῖος ἀπέρριψεν ἀγερῶχος τὴν διαλλαγὴν, ὥστε ὁ Ἰουλιανὸς ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Κωνσταντίου τῇ 3 νοεμβρίου 361 προελήφθη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ καθ' ὃδὸν εὐρισκομένου ἀνεγνωρίσθη προθύμως ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ Κράτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἄμα ἀρξάμενης τῆς πρὸς τὸν ἐξαδέλφον του ἔριδος εἶχεν, ὡς φαίνεται, περιέλθει εἰς πρακτικωτέρας τινὰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι φίλους περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως. Ἐπελθούσης δὲ τῆς ῥήξεως, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀπέβαλεν ἐπισήμως τὴν τε πρὸς τὸν Κωνσταντίον καὶ πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν, ἀφιερῶσας ἑαυτὸν ταῖς ἀθανάτοις θεοῖς καὶ ἀποστάτης καὶ παραβάτης τῆς τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίας γενόμενος, ὅπως δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἱστορία ν' ἀποκαλῶσιν αὐτόν,

Πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ὁ Ἰουλιανὸς προσηνέχθη ἐν γένει μετριοπαθῶς καὶ σχεδὸν ὅπως ὁ θεὸς αὐτοῦ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἶχε πολιτευθῇ

πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς. Καὶ δικαίως καυχᾶται περὶ τούτου ἐπανειλημμένως, λέγων ἐν μὲν τῇ λδ'. ἐπιστολῇ· «ἐγὼ μὲν κέκοικα τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασι· οὕτω πρῶτος καὶ φιλανθρώπως ὥστε μηδένα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἔλκεσθαι, μηδ' εἰς ἄλλο τι τοιοῦτο ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκείαν πρόθεσιν.» Ἐν δὲ τῇ νβ'. ἐπιστολῇ· «ᾧμην ἐγὼ τοὺς Γαλιλαίων προστάτας, ἔξιν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ ἀρχὴν ἐπιτροπεῦσαι» ἦτοι τῷ βασιλεὶ Κωνσταντίνῳ. Ὀνομάζει δὲ τοὺς χριστιανούς Γαλιλαίους κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, διότι κατὰ τὸν Ἰωάννην Μαλάκην, μέχρις Εὐόδου τοῦ ἐπὶ Κλαυδίου οἱ χριστιανοὶ ἐκαλοῦντο Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι· ἐπὶ τούτου δὲ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Εὐόδου προσομιλήσαντος αὐτοῖς καὶ ἐπιθήσαντος τὸ ὄνομα τούτου. Ἐνίοτε μάλιστα ὁ Ἰουλιανὸς προέτεινεν εἰς τοὺς ἐξηχρεωμένους καὶ ἐξηυτελισμένους ἱερεῖς τῆς εἰδωλολατρείας ὡς τύπον ἄξιον μιμήσεως τὰς τοσοῦτον θαυμασίως ὀργανωμένας χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθάπερ μαρτυρεῖ ἡ μθ'. αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἡ προαίρεσις αὐτοῦ· ἡ δὲ τῶν πραγμάτων δυνάμις παρέσυρε τὸν ἄνδρα εἰς ἀτοπήματά τινα δυσεξήγητα.

Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεῦσαι τὰ ἀποδοθέντα αὐτῷ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων χριστιανῶν χρονογράφων ἀνοσιουργήματα· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξώκειλεν εἰς πράξεις τινὰς ὅλως ἀδικαιολογήτους, διότι ἠξίωσε νὰ καταστήσῃ τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν καὶ γλῶσσαν ἰδίον αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κτῆμα, ὅλως ἐκβαρβαρῶν τοὺς χριστιανούς, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοὺς δι' ἣν ἔτρεφον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ θρησκείαν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ταῦτιζων τὴν εἰδωλολατρείαν μὲ τὰ λοιπὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συστατικὰ «εἰς ἡμᾶς, ἔλεγεν εἰρωνευόμενος, ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ τῶν θεῶν λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν ἡ ἀγροικία καὶ ἡ ἀμάθεια». Καὶ ἐπὶ τοῦ σοφίσματος τούτου ἐρειδόμενος, οὐ μόνον ἀπέκλεισεν ὅλων τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιομάτων, τοὺς χριστιανούς, ἀλλ' ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὴν σπουδὴν τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς, τῆς ἱατρικῆς καὶ αὐτῶν τῶν καλῶν τεχνῶν, παραδούς πᾶσαν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς σοφιστάς. Οὐδεμία τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουλιανοῦ ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν πληγὴν βαρυτέραν καὶ οὐδεμία ἐκίνησε πλείοτερον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν χριστιανῶν. Λαμπρῶς δ' ἐξεδηλώθη ἡ ἀγανάκτησις αὕτη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ, διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ ἐν τῷ στηλιτευτικῷ α'. κατὰ Ἰουλιανὸν ἀποστροφῆς, ἥτις ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων «Πολ-

λῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὅ,τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται» ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ λόγου καταδεικνύων τὴν ἀπαράιτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ συμμαχίας. Προέκειτο τῷ νὰ καθιερωθῇ τὸ μεταξὺ τοῦ νέου δόγματος καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ διαζύγιον καὶ νὰ ἀνατραπῇ οὕτω ἐκ βάθρων ὁ εἰς τῶν δύο θεμελίων λίθων ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔπαυσεν ἐρειδόμενος ὁ μεσαιωνικὸς καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ μὴ φρυάξη ἐπὶ τῇ καταστροφῇ ταύτῃ ἡ μεγάλη τοῦ Ναζιανζηνοῦ ψυχὴ; Ὅθεν εὐλόγως ἀνακράζει ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἐθνικούς· «τὰ μὲν ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλουτόν, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστί, καὶ ὀνειρώδους τέρψεως. Τοῦ λόγου δὲ περιέχονται μόνου . . .» Αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες ἀντηγωνίζοντο οὕτω τίς πλείοτερον τῆς ἄλλης νὰ προσοικειωθῇ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σοφίας καὶ εὐφυΐας. Ἀλλ' ἡ πάλῃ δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο. Ὁ Ἰουλιανὸς διὰ νόμου ῥητοῦ ὑπεχρέωσε τοὺς χριστιανούς νὰ ἀποδώσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπροξένησαν διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἐθνικῶν, τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλείων, καὶ μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς διατάξεως ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰρῇ νὰ συνεπαγάγῃ βίαιοπραγίας, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως νὰ ἀποφύγῃ αὐτάς· ὥστε τὰ πράγματα ἠρεθίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, οὐδὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐμφύλιος πόλεμος ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ καθ' ὅλον τὸ κράτος ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἰουλιανός.

Ἀλλ' οὗτος δὲν ἐβασίλευσεν οὐδὲ δύο ὅλα ἔτη. Ἀφ' οὗ ἐδάμασεν ὡς προεῖπομεν, τὰ γερμανικὰ φύλα, ἐφλέγετο ἤδη ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ταπεινώσῃ καὶ τοὺς Πέρσας, οἵτινες ἐπὶ νήνεγκον πολλὰς κατὰ τοῦ κράτους πληγὰς ἐπὶ Κωνσταντίου. Ὅθεν ἅμα βασιλεύσας, ἐπανελάβε δραστηρίως τὸν κατὰ τοῦ Σαπῶρ πόλεμον, συνεκρότησε στρατὸν 160,000 ἀνδρῶν καὶ κατασκευάσας πολυάριθμον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου στόλον, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Μεσοποταμίαν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Σαπῶρ. Ἀποπλανηθεὶς ὁμῶς τῆς ὁδοῦ, περιέπεσεν εἰς ἐρημίας ἀδιασώτους καὶ ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Τότε ἐπεφάνη ὁ μέγας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν στρατὸς, πιέζων αὐτὸν ἀδιακόπως. Ἐν τῇ δεινῇ ταύτῃ ἀμνηχανίᾳ ὁ Ἰουλιανὸς οὔτε τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ ἀπέβαλεν, οὔτε τὴν καρτερίαν, ἀδιαλείπτως κατὰ τῶν πολεμίων ἀνταγωνιζόμενος. Ἀλλὰ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, μαθὼν αἰφνης ὅτι προσεβλήθη ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ ἔδραμεν ἄνευ θώρακος εἰς τὸ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἔλαβε πληγὴν καιρίαν, ἐξ ἧς

ἀπέθανε τὴν νύκτα τῆς 25 Ἰουνίου τοῦ 363, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 32. Λέγεται δὲ ὅτι πνέων τὰ λοιπία, ἔλαβε διὰ τῆς χειρὸς τὸ αἷμα τῆς πληγῆς καὶ ἀνατινάξας αὐτὸ ἀνέκραξε «νενίκηκας Χριστέ» κορέσθητι Ναζωραῖε».

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοκράτωρ ὁ Ἰουλιανός, ὅστις, εἰρηνεύσας πρὸς τοὺς Πέρσας διὰ πάσης θυσίας, ἠνώρθωσε τὸ κράτος τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀπέθανε μετ' ὀλίγον, κατὰ φεβρουάριον τοῦ 364, διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἐγένετο ὁ Οὐάλης, ὅστις ἠσπάσθη τὴν τῶν Ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ ἀναφανδὸν ἐπροστάτευσε αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ἐπίσημον ὅμως διωγμὸν τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπεχείρησε. Πολλὰ βεβαίως οὗτοι ἔπαθον πολλαχοῦ διὰ τὴν ἰσχὺν ἣν ἔλαβον οἱ πολέμιοι αὐτῶν, ἀλλὰ ρητὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα κατὰ τῶν πρεσβευόντων τὸ ὀρθόδοξον δόγμα δὲν ἐξεδόθησαν. Ὅσα βραδύτερον ἐγράφησαν περὶ τούτου κατὰ τοῦ Οὐάλεντος, λογίζονται ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων ἱστορικῶν ὡς ἀνυπόστατα, ἢ τοῦλάχιστον ὡς ὑπερβολαί. Ἀπὸδείξις δὲ τούτου τρανατότη εἶναι ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπὶ Κωνσταντίου προγραφὴν τοῦ περιωνύμου τούτου ἀρχιερέως, ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀνακαλέσει ἀπαντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐξορισθέντας. Ὅθεν ἐπανῆλθε τότε καὶ ὁ Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἥ δὲ ἀνὰ μέσον τῆς Αἰγύπτου κἀθυδὸς αὐτοῦ ἀπέβη ὄντως θριαμβευτικὴ. Πλήθος ἀνθρώπων ἀναρίθμητον ἐξώρμησαν ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως καὶ ἐκάλυψαν τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου, κρατοῦντες κλάδους ἐν χερσὶ καὶ στρωννύοντες ἱμάτια πολυανθῆ καὶ ποικίλα, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐκδηλοῦντες τὴν ἀμετρον αὐτῶν χαράν· τὸν ποταμὸν διέσχιζον πολυάριθμα ἀκάτια· τὸ πέλαγος ἐξήστραπτεν ἀπὸ τῶν φώτων τὰ ὅποια ἔλαμπον ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ Μουσείου πύργων· τοιαῦται ἀπεδόθησαν τιμαὶ εἰς τὸν πατέρα τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐπανερχόμενον εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα. Ἀλλὰ τὸ κλέος τοῦτο τὸ ὅποιον ἐτάραξε καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον, ἐφάνη ἐπικίνδυνον ὡσαύτως εἰς τὸν Ἰουλιανὸν ὅστις διέταξε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀπαχθῇ αὐθις εἰς ἐξορίαν ὁ Ἀθανάσιος. Τὰ περὶ τούτου παραγγέλματα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀποπνέουσι μίσους τὸ ὅποιον ἀποβαίνει ἐνίστε γελοῖον, ὡς ὅτε λ. γ. καθαπτόμενος πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ μικροῦ ἀναστήματος τοῦ ἀντιπάλου του ἔλεγε περὶ αὐτοῦ «μηδὲ ἀνὴρ, ἀλλ' ἀνθρωπίσκος». Ἐφυγε λοιπὸν πάλιν ὁ Ἐπίσκοπος, ἀφοῦ παρεμύθησε τοὺς περὶ αὐτὸν

δακρύοντες παμπληθεῖς χριστιανούς «θαρρεῖτε, εἰπὼν πρὸς αὐτούς, νεφύδιον γὰρ ἐστὶ καὶ θάπττον παρελεύσεται.» Ἀλλὰ σχεδὸν ἀμέσως ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου παρέμεινεν ἐν ἀσφαλείᾳ κεκρυμμένος. Οὐδὲ διήρκεσεν ἡ δοκιμασία αὐτῇ ἐπὶ πολὺ, Αὐτὸς ὁ Οὐάλης, καίτοι Ἀρειανός, ἠναγκάσθη μετὰ τινὰς μῆνας νὰ ἀκούσῃ τὰς δεήσεις τοῦ λαοῦ, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι κατεβλήθη μὲν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐθριάμβευσε δὲ ὁ χριστιανισμός, καὶ ὁμῶς ὁ Ἀθανάσιος, τὸ ζῶν τοῦ νέου δόγματος σύμβολον, διατελεῖ εἰς ἐτὶ διωκόμενος. Ὅθεν ἐπετρέπη εἰς αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ἤδη ἐν εἰρήνῃ τῇ 2 μαΐου τοῦ 373 ἔτους μετὰ τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἑτῶν τρικυμιώδη καὶ τρισένδοξον ἀρχιερατείαν.

Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε νὰ κλίνη πρὸς τὴν δύσιν αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἀθανασίου βίος, ἐπέτειλαν εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐκκλησίας δύο νέοι ἀστέρες, ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ἦσαν δὲ σχεδὸν ὁμήλικοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν μετὰ τοῦ ὁποίου συνεμαθήτευσαν ἐν Ἀθήναις· διότι καὶ οἱ τρεῖς ἐγεννήθησαν μεταξὺ τοῦ 329 καὶ 331. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Καισάριος, χριστιανὸς ὢν, διετέλεσε βραδύτερον ἱατρὸς φίλτατος τοῦ Παραβάτου, ὅστις ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σαγηνεύσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Ὁ δὲ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος, μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν αὐτῶν, δὲν ἐπλησίασαν πλέον ποτὲ τὸν Ἰουλιανόν. Ὁ Γρηγόριος μάλιστα ἐστηλίτευσε πικρότατα, ὡς προανέφεραμεν ἤδη, τὴν ἀξίωσιν ἣν ἔφερεν εἰς μέσον ὁ Παραβάτης τοῦ νὰ διασπᾷ πᾶσαν μεταξὺ τοῦ νέου θρησκευματος καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ σχέσιν.

Ὁ δὲ Βασίλειος μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησίν του ἐδίδαξε κατ' ἀρχὰς τὴν ῥητορικὴν καὶ μετῴθη τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Καισαρείᾳ ὅπου εἶχε γεννηθῇ καὶ ἥτις ἦτο μία τῶν ἀκμαίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐλληνίδων πόλεων, τῶν ὁποίων οἱ κοινωτικοὶ θεσμοὶ θαυμασιῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν αὐταῖς ἐπίδοσιν τοῦ νέου θρησκευματος. Καίτοι δὲ διέπρεψε κατ' ἀμφοτέρω, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς δικηγόρος, ἐγκατέλιπε μετ' οὐ πολὺ τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα, διότι τά, τε παράδειγμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς, ἡ τε ὁρμὴ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ ἡ φιλοτιμία τοῦ ν' ἀφιερῶσιν εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποθησαυρισθεῖσαν ἐπιστήμην, τὰ πάντα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν ἣν ἐκ παιδῶν ἔβλεπε πρεσβευομένην ἐν τῇ πατρῷᾳ οἰκίᾳ. Ὅθεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 27 ἐβαπτίσθη ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Καισα-

ρείας ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων αὐτοῦ τῶν συμπολιτῶν, ὥς εἰ ἀνελάμβανεν ἀποστολικήν τινα ἐντολὴν ἐνώπιον ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καί μετ' ὀλίγον ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ἐν Καισαρείᾳ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Εὐσεβίου, μεθ' ὃ τῷ 370 ἔτει ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐπιτελέσει δὲ τοῦ ὑπάτου τούτου ἀξιωματος προσεκλήσατο τὴν εὐλάβειαν συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων δι' ἀρετῆς ἀναλλοιώτου καὶ δι' ἀξιεράστου τῇ ἀληθείᾳ μεγαλοφυίας.

Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπῆρξεν ἀληθῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίσκοπος, πατὴρ τοῦ λαοῦ, φίλος τῶν δυστυχῶν, ἀδιάσειστος ἐν τῇ πίστει, ἀνεξάντλητος ἐν τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὐτὸς μὲν κατήντησε πένης· καὶ ἐνῶ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων δὲν διέπρεπον πλέον ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ, ὁ Βασίλειος δὲν εἶχεν εἰμὴ ἓνα μόνον χιτῶνα καὶ δὲν ἐτρέφετο εἰμὴ δι' ἄρτου καὶ λαχάνων εὐτελῶν. Ἀλλ' ἐδαπάνᾳ θησαυροὺς εἰς καλλωπισμὸν τῆς Καισαρείας, οἰκοδομήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις παρ' αὐτῇ πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον. Πλὴν τούτου αἱ ἡμέροι καὶ φιλόανθρωποι ἐκεῖναι ἀρεταὶ ἀνεδείκνυνον ἐνίοτε θάρρος καὶ γενναιοφροσύνην ἐξαίρετον. Τῷ 375 ὁ Οὐάλης παρήγγειλε τὸν ὑπαρχον Μόδεστον νὰ προσάγῃ διὰ πάσης ἀπειλῆς τὸν Βασίλειον εἰς τὴν μετὰ τῶν Ἀρειανῶν κοινωνίαν. Ὅθεν ὁ ὑπαρχος καλέσας τὸν Ἐπίσκοπον «πῶς, εἶπε, ταλμᾶς ν' ἀνθίστασαι εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα;» Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ Βασιλείου, τί ἐννοεῖ ταῦτα λέγων, ἀπεκρίθη ὁ Μόδεστος «σὺ μόνος ἀποποιεῖσαι νὰ ἀκολουθήσῃς τὸ δόγμα τοῦ βασιλέως ὅπερ ἡσπάσθησαν πάντες οἱ λοιποί;» Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ καλὸς ἀγαθὸς ἀνὴρ· «αὐτὸς ὢν κτίσμα Θεοῦ, οὐδὲν οὐδέποτε θέλω προσκυνῆσαι κτίσμα, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὑπαρχον.» Τότε ἀναπηδήσας οὗτος ὑπ' ὀργῆς, «πῶς, ἀνέκραξε, δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν ταύτην;» «Καὶ διατί, ἀπεκρίθη ὁ Βασίλειος, νὰ τὴν φοβηθῶ, τί εἴμπορεῖ νὰ μὲ κάμῃ;» «Ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα κεῖνται εἰς τὴν ἐξουσίαν μου», ὑπέλαβεν ὁ Μόδεστος. «Καὶ τίνα εἰσι ταῦτα» ἠρώτησεν ὁ ἐπίσκοπος. «Ἐξορία, βάσανοι, θάνατος» ἀπήντησεν ὁ ὑπαρχος. «Ἄλλο τίποτε ἀπειλήσέ με» εἶπεν ὁ ἀρχιερεὺς· ἐξορίαν δὲν δύνάμην νὰ πάθω, λογιζόμενος ὅπουδῆποτε γῆς ὁδοιπóρος ἁπατρὶς· βάσανοι δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς σῶμα ἀσθενές, τὸ ὅπουτον θέλει ἐκπνεύσει ἅμα μίαν καὶ μόνην λάβῃ πληγὴν· ὁ δὲ θάνατος θέλει πληρώσει ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας μου διότι θέλει μὲ φέροι πρὸς τὸν Θεόν». Ἀπορήσας διὰ τὴν παρρησίαν ταύτην, ὁ Μόδεστος ὡμολόγησεν ὅτι τοιοῦτους λόγους οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἔτι ἤκουσεν. «Ἀλλ' ἴσως, παρετῆρησεν ὁ Βασίλειος, οὐδέποτε ἐνέτυχες ἐπισκόπῳ.

Ἡμεῖς, προσέθηκεν, εἰμεθα καθ' ὅλα πρᾶποι καὶ ταπεινοὶ οὐ μόνον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων. Ἀμα ὅμως πρόκειται περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, οὐδὲν δύναται νὰ καταπλήξῃ ἡμᾶς. Ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεὺς.»

Ῥήτωρ λαμπρὸς δὲν ἐγένετο βεβαίως ὁ Βασιλεὺς, οἷος ἀνεδείχθη ὁ φίλος καὶ συμμαθητὴς αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καὶ οἷος ὁ κατὰ τοῦτο πάντων ἐπιφανέστατος τελευταῖος πρόμαχος τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος· ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἕως πρακτικώτερος αὐτῶν ἐν τισὶ καὶ ἰδίως ἐν τῇ Παραινέσει ἣν ἐγραψε «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων.» Ἐν αὐτῇ πρῶτον διαγράφει ἐν συνόψει τὰς ἐπαγγελίας τῆς ἱερᾶς τοῦ Χριστοῦ πίστεως· μεθ' ὃ ἐπιφέρει ὅτι ἐνόσω διακωλυόμεθα ὑπὸ τῆς ἡλικίας νὰ κατανοήσωμεν τοὺς θεοπνεύστους ἐκείνους λόγους «ἐν ἑτέροις οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὥς περ ἐν σκιαῖς τισὶ καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὁμματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν ταῖς τακτικαῖς τὰς μελέτας ποιοιμένους μιμούμενοι· οἷγε ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐκ τῆς παιδείας ἀπυλάουσι κέρδους.» Οἱ δὲ ἑτεροὶ ἐκείνοι λόγοι δι' ὧν δέον οἱ χριστιανοὶ νὰ παρασκευάζωνται εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀρετῶν ὅσας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν τὸ θεήσκευμα, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοί, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἔθεσεν οὕτω τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς, ἐπιφέρει· «ἀλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις ἢ λόγους ἡμῖν διεξίσωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν καὶ ὅ,τι μάλιστα πειρᾶσθαι τοιούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροῦς ἀνδρας ἔλθωσι, τὴν μίμησιν ταύτην δεῖ φεύγειν· ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια, ὁδὸς τίς ἐστίν ἐπὶ τὰ πράγματα.» Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, θεωρεῖ ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης· βεβαίως ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ Ὁμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστίν ἔπαινος καὶ συνιστᾷ αὐτοῖς Σώλωνα, Θεόγριν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα, ἐπιφωνῶν· «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστίν ἐπὶ σοφίᾳ, ἀρετῇ ἔπαινον διεξῆλθον.» Καὶ οὐδὲ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ πολλὰς τῶν πράξεων νομίζει ἄξιας μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, καὶ τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τοῦ Κλεινίου, καὶ τοῦ

μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὐρίσκει πολλάκις συμφώνους πρὸς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ιεροπραξία δι' ἧς ὁ Βασιλεὺς ἠυλόγησε τὸ συν-οικέσιον τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πεποιθήσις αὐτοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ πέμπῃ πλείστους ἐκ τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν εἰς τὸν Λιβάνιον, παρακαλῶν τὸν περιβόητον ἐκεῖνον ἐθνικὸν σοφιστὴν νὰ ἀσκήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν περὶ τῶν λόγων δεινότητα. Ἦτο δὲ καὶ αὐτὸς δεινότατος περὶ τὸ λέγειν, ἔχων κατὰ τοῦτο χαρακτῆρα ὅπως ἰδιάζοντα καὶ ἀξίον νὰ ἐπιστήσῃ ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι προαιροῦνται νὰ γνωρίσωσι τὰς ποικίλας φάσεις τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πολλὰ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμῇ πραγματεῖαι ἡθικαὶ κατὰ τῆς φιλαργυρίας, τοῦ φθόνου, τῆς ἀσωτείας, ἀλλ' ἡ εὐαγγελικὴ τοῦ ῥήτορος χάρις ἀναζωογονεῖ τὰ τετριμμένα ταῦτα θέματα. Ὁ μέγας Βασιλεὺς εἶναι ἰδίως ὁ ἱεροκῆρυξ τῆς ἐλεημοσύνης, νοήσας ὑπὲρ πάντα ἄλλον τὴν ἐξαίρετον ἐκείνην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἀρετὴν, τὴν καθαγιαζούσαν τὴν κοινωνικὴν ἰσότητά διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἰς τοῦτο δὲ μάλιστα θαυμασίως ἠυδοκίμησεν, εἰς τὸ νὰ μαλαξῇ τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ τείνωσι πρὸς ἀλλήλους χεῖρα βοηθείας. Ἀλλὰ δὲν εὐδοκίμεῖ ὀλιγωτερον εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς βραχύτητος τοῦ βίου, τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τῆς μετανοίας ἣν συνεπάγονται αἱ ἀθώστεραι τοῦ κόσμου τούτου εὐχαριστήσεις, κατορθώσεις καὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ν' ἀναδειχθῇ εὐγλωττος ἐπὶ τοῦ μονοτάνου τούτου θεματος τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Πηγὴ δὲ τῆς περὶ ταῦτα εὐγλωττίας αὐτοῦ εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τῆς ὁποίας ἀσμένως δανεῖζεται τὴν ποίησιν, ποίησιν ζωγραφικωτέραν καὶ τολμηροτέραν τῆς ἐλληνικῆς, ἀλλ' εἰς τὰς ζωηρὰς τῆς ἐβραϊκῆς μουσῆς εἰκόνας ἀναμιγνύει τὸ τρυφερόν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἶσθημα, ὑπὲρ ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς Κινητῆς Διαθήκης κάλλος. Στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, προτείνει χεῖρα ἐπικούρου εἰς πᾶσαν δυστυχίαν· ἐντεῦθεν ἡ ἀνυπέρβλητος ἰσχὺς ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶχον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ καταπεπονημένος ὑπὸ τῆς ὀδύνης, δὲν ἔπαυσε ποτὲ περιοδεύων καὶ κηρύττων. Ὅτε δ' ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον, τῇ 1 Ἰανουαρίου 319, ὁ λαὸς ὅλος τῆς ἐπαρχίας συνέρρευσε εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Εἰδωλοῦνται καὶ Ἰουδαῖοι συνέκλυσαν τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τῶν χριστιανῶν, διότι διετέλεσεν ἀπάντων εὐεργέτης.

(Κ. Παπαρρηγοπ. Τὰ διδάκτ. περίσμ. τῆς 1στ. τοῦ Ἑλλ. Ἐθνους).

Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀθανάτου ἐπισκόπου Καισαρείας εἰκὼν, τοιοῦτος ὁ βίος, τοιαῦτα τὰ ἔργα. Ὅπόσον ἡ εἰκὼν αὕτη διαφέρει τῆς γελοιογραφίας, δι' ἧς ἡ παρ' ἡμῖν δημώδης παράδοσις κατήντησε νὰ παραστήσῃ τὸν μέγαν διδάσκαλον καὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ καύχημα, ἐν τοῖς ὀχλοῖς ἐκείνοις ἄσμασι, τὰ ὅποια δὲν παύουσι μέχρι τοῦδε περιφρόμενα τὴν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς κώμας, εἰς τὰς πόλεις ἡμῶν! Τοιοῦτος ὅμως εἶναι ὁ λαός· δὲν εἰμπορεῖ νὰ θαυμάσῃ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας εἰμὴ καταβιβάζων οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἰδίας περιωπῆς καὶ ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ μὴ ψέζωμεν καὶ μὴ καταφρονήσωμεν τὸν λαὸν τοῦτον ἀπολύτως. Τοῦλάχιστον αὐτὸς ἐνθυμεῖται, κατ' ἴδιον μὲν τινὰ τρόπον, ἐνθυμεῖται ὅμως ὅπωςδῆποτε, καὶ ἀποθαυμάζει, καὶ προσκυνεῖ τὸν ἱεράρχην ἐκεῖνον ὅστις εἶναι ἐν τῶν καυχημάτων τῆς πατρὸς ἡμῶν ἱστορίας. Ὅποσοι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀνωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων οὐδεμίαν τοῦ ἀνδρός σώζουσι μνήμην.

Ὁ μέγας Βασίλειος κατὰ τε τὸ εἶδος τῆς εὐγλωττίας του καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπετέλει τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος διέφερε πολὺ τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Συστήσας τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὐδένα ἔθνικὸν προσέβαλεν· ἀπεναντίας ἐπεμπεν, ὡς προείπομεν, πρὸς τὸν Λιβάνιον τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν παρκαλῶν νὰ μυήσῃ αὐτοὺς εἰς τὰ μυστήρια τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁ Γρηγόριος ἐστηλίτευσε μετὰ πολλῆς πικρίας τὸ Ἰουλιανόν. Δι' ὅλου τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ βίου, ὁ Βασίλειος οὐδένα Ἰουδαῖον ἢ Ἑλληνα τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας ἀπέκρουσε, θεωρῶν πᾶν πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἄξιον τῆς ἐαυτοῦ προστασίας καὶ κηδεμονίας, ἐνῶ ὁ Γρηγόριος ἦτο μὲν ὁμολογουμένως ῥήτωρ λαμπρότερος, ἀλλ' οὐχὶ ἄμοιρος τραχύτητός τινος πρὸς τοὺς ἀντιδυξοῦντας. Οἱ αἰῶνες ἀπεθαύμασαν καὶ δικαίως ἀπεθαύμασαν τὸν ἄνδρα ἐπὶ ταῖς ἀτομικαῖς αὐτοῦ ἀρεταῖς, ἀλλ' οὐδεὶς ἔκλαυσε κατ' ἣν ἡμέραν οὗτος ἀπέβίωσεν.

Ὁ Γρηγόριος διέτριψεν, ὡς φαίνεται, ἐν Ἀθήναις πλειότερόν τι τοῦ Βασιλείου, διδάξας ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν ῥητορικὴν. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν ἐντεῦθεν ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ πατρός του, ἐπισκόπου ὄντος Ναζιανζοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδέχθη κατὰ προτροπὴν τοῦ Βασιλείου τὴν μικρὰν τῶν Σασίμων ἐπισκοπὴν, χωρίου ἀθλίου καὶ πτωχοῦ, ἐν ᾧ ὁ μέλλων πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ

πρωταγωνιστῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὑπέλαβεν εὐλόγως ἑαυτὸν ὡς ἐξόριστον. Ἀλλὰ μικρὸν διέτριψε περὶ τὴν ἐπιτελεσιν τῆς ἀφανοῦς ταύτης λειτουργίας, ἀπελθὼν πρὸς τὸν πατέρα του ὅπως ἀνακουφίσῃ αὐτὸν ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας Ναζιανζοῦ. Καὶ οὐδ' ἐκεῖ ἐπέ-
πρωτο νὰ χρονοτριβήσῃ. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ Ἀρειανισμὸς εἶχεν ἀποβῆ, παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ εἶχεν ἀφαιρέσει ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας, παραδοὺς αὐτάς διὰ δεινῶν βαιοπραγιῶν εἰς τοὺς ὀπα-
δοὺς τοῦ Ἀρείου. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν τούτοις, εἰ καὶ μὴ δυνάμενοι ἤδη νὰ τελῶσι δημοσίᾳ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅντες ὅμως πολυάριθμοι, ἐσκέφθησαν, ἅμα ἀπέθανεν ὁ Οὐάλης, νὰ ζητήσωσι τὴν συνδρομὴν ἀν-
δρὸς ἐπιτηδείου, διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ, ν' ἀνταγωνισθῇ γενναίως κατὰ τῆς ἀκμαζούσης ἐτι ἑτεροδοξίας. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις προθύμως προσελθὼν ἤρχισε νὰ διδάσκῃ περὶ Ἀγίας Τριάδος κατὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἐντὸς μικροῦ παρεκκλησίου, κληθέντος τῆς Ἀγίας Ἀναστα-
σίας ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀναστάσει τοῦ καταδιωκομένου δόγματος. Οἱ Ἀρειανοὶ βλέποντες ὅτι πλῆθος ἄπειρον συνέρρεεν ἐν τῷ ναυίδῳ ἐκείνῳ, ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διώξωσι τὸν Γρηγόριον ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλ' ὁ διαδεχθεὶς τὸν Οὐάλεντα Θεοδόσιος ἐμα-
ταίωσεν ἀπάσας ἐκείνας τὰς προσπάθειας ἐκβαλὼν μὲν τὸν Ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Δημόφιλον, ἐγγχειρίσας δὲ τὸν θρόνον τῆς βασιλευούσης εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ διὰ στρατιωτικῆς παρατάξεως ἐγκαθιδρύσας αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦτον.

Ὁ νέος ἱεράρχης δὲν κατεχράσθη τὴν νίκην ταύτην, ὅπως ἀπῆτουν πολλοὶ τῶν διὰ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως του θριαμβευσάντων ἀνδρῶν. Πλὴν τούτου ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀκμαζούσης πολυτελείας διατηρήσας τὴν πενίαν τῶν ἀρχαιοτέ-
ρων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων δὲν ἐζήτει νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰμὴ διὰ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Οὕτως ὅμως πο-
λιτευόμενος δυσηρέστησε τοὺς τε αὐλικοὺς τῶν ὁποίων περιεφρόνει τὴν κενοδοξίαν καὶ δὲν συνεχῶς εὐχερῶς τὰ πταίσματα, τοὺς τε ψευδοζη-
λωτάς τῆς πίστεως, οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἐπιεικειᾶς αὐτοῦ. Τὰς δ' ἕνεκα τούτων πάντων δυσχερείας τοῦ Γρηγο-
ρίου ἡῤῥησεν ἡ δευτέρα οἰκουμένη Σύνοδος ἣν συνεκάλεσεν ὁ Θεο-
δόσιος ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381, ὅπως καταδικάσῃ μὲν πᾶσαν αἵρεσιν, κανονίσῃ δὲ τὰς διαφόρους ἑριδας αἵτινες προήλθον εἰς μέσον

περὶ τῆς νομίμου κατοχῆς τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἐν γένει πανηγυρίσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ σύνοδος αὕτη συνεπλήρωσε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τῆς προσθήκης τοῦ περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος Ὁρου. Ἀλλ' ἐνῶ κατ' ἀρχάς ἐπεκύρωσε καὶ τὴν τοῦ Γρηγορίου ἐκλογὴν ὡς ἱεράρχου Κωνσταντινουπόλεως, δεινὴ κατὰ μικρὸν παρήχθη ἐν αὐτῇ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ὑπερβάλλουσα αὐτοῦ ἐπιείκεια πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ θριαμβεύσαντος δόγματος πολεμίους, ὑπεδείκνυε τὴν πρὸς τὸ δόγμα τοῦτο ἀδιαφορίαν αὐτοῦ. Ὁ Γρηγόριος οὔτε τὴν ἐνεργὸν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου θέλησιν εἶχεν, οὔτε τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τὴν παθητικὴν εὐστάθειαν. Ὅθεν ἄμα εἶδε τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ἕνεκα αὐτοῦ προκύψασαν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν, παρελθὼν εἰς μέσον ἔδωκε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ἣν ἐνεχείρησε συγχρόνως εἰς τὸν Θεοδοσίον μὴ διστασάντα νὰ παραδεχθῇ αὐτὴν ἀμέσως. Ἡ προθυμία αὕτη τοῦ βασιλέως ἐπροξένησεν, ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἀπορίαν τινὰ εἰς τὸν Γρηγόριον. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε συνεκάλεσεν ἤδη εἰς τὴν μεγάλην τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίαν τοὺς τε ἀρχιερεῖς καὶ τὸν λαὸν καὶ ἀπεχαιρέτισε τὴν ὁμήγυριν ἐκείνην διὰ τελευταίου λόγου, ὅστις ἐπιγράφεται «Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ργ' ἐπισκόπων παρουσίαν.»

Καίτοι δὲ αἱ τελευταῖαι αὗται περιπέτειαι ὑπερφαίνουσιν ὅτι ὁ Ἱεράρχης ἐκεῖνος δὲν ἦτο ἀμέτοχος ἀνθρωπίνων τινῶν ἀδυναμιῶν, τὸ θέαμα εἰς ὃ παρέστη ὁ τότε κόσμος ὑπῆρξε τῶντι μέγα, διότι ἐμελλεν νὰ συγκινήσῃ ποικίλα καὶ ἀκμάζοντα πάθη καὶ συμφέροντα, οὐδέποτε δὲ ἡ τοῦ ῥήτορος εὐφράδεια εἰς τηλικούτον προῆλθεν ὕψος. Ἀφελῶς ἀπολογηθεὶς ὑπὲρ τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως δοκιμασιῶν, καὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ ἀγώνων, χαρακτηρίζει ἐπειτα ἐντόνως τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ῥαδιουργίαν τῶν ἐπισκόπων, ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς πονηρὰς τοῦ Ἱπποδρόμου ἀμιλλας καὶ ἤδη ἔρχεται εἰς τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ ἔλεγχον ὅτι δὲν ἀνεδείχθη ἀνελεήμων πρὸς τοὺς καταβληθέντας πολεμίους τῆς πίστεως. Μὲ κατηγοροῦσι, λέγει, ὅτι προῖστάμενος τῆς ἐκκλησίας ἐν καιροῖς καθ' οὓς ἡ ὀρθοδοξία ἀπέβη παντοδύναμος διὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ βασιλέως, ἐν καιροῖς καθ' οὓς, διὰ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τροπῆς ἡδυνάμεθα νὰ ἐκδικηθῶμεν, οὐδὲν ἔπραξα κατ' ἐκείνων παρ' ὧν ἄλλοτε τοιαύτας ὑπέστημεν ὕβρεις. Καὶ πῶς, ἀνακράζουσι, κατέστημεν ἰσχυροί, καὶ αἱ διώκται ἡμῶν σώζονται! Ναί, ἀποκρίνομαι, διότι δι' ἐμὲ ἀποχρῶσα ἐκδίκησις εἶναι ὅτι ἡδυνάμην νὰ ἐκδικηθῶ. Μέμφεται δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνους

οἵτινες, προθυμύονται ὄντες εἰς τὸ νὰ ἀποδώσωσι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, νομίζουσιν ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν ἔγκειται ἐν τῷ τρόμῳ τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους. Ἀποκρίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν μομφὴν τὴν γενομένην αὐτῷ ὅτι οὔτε τράπεζαν πολυτελεῖ ἔχει, οὔτε συνοδίαν πολυάριθμον. Δὲν ἤξευρον, λέγει, ὅτι ἔργον ἡμῶν ἦτο νὰ ἐρίζωμεν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πρὸς τοὺς ὑπάτους καὶ τοὺς στρατηγοὺς. Ἐὰν ἡμαρτον κατὰ τοῦτο, συγχωρήσατέ με, προχειρήσατε ἐπίσκοπον ἕτερον ἀρεστὸν τῷ ὄχλῳ, ἐμοὶ δὲ ἐπιτρέψατε ν' ἀπέλθω εἰς τὸν ἡσύχιον τῶν ἀγρῶν βίαν. Καὶ τότε καταστρέφων τὸν λόγον, ἀποχαιρετίζει πᾶν ὅ,τι ἡγάπησεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμελλε νὰ ἐγκαταλίπη.

«Χαίροις, ἀνέκραζεν, Ἀναστασία μοι, τῆς εὐσεβείας ἐπώνυμον· σὺ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας ἐτι καταφρονούμενον, τὸ τῆς Κοινῆς νίκης χωρίον, ἡ Σηλώμ, ἐν ᾗ πρῶτον τὴν σκηνὴν ἐπέηξαμεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφερομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σὺ τε ὁ μέγας ναὸς οὗτος· ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλοι τῆς πόλεως μέρος εἰληφότες, ὥσπερ σύνδεσμοι τιμῆς, καὶ τὸ γειτονεῦν οἰκείουμενοι. Χαίρετε Ἀπόστολοι, οἱ ἐμοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀθλήσεως. Χαῖρέ μοι, ὦ καθέδρα, τὸ ἐπίφθονον τοῦτο ὕψος καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ὅσον τε ἄλλο περὶ τὴν ἱερὰν τράπεζαν λειτουργικὸν Θεοῦ. Χαίρετε ψαλμωδιῶν ἀρμονίαι, στάσεις πάννυχτοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν καὶ ὀρφανῶν συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοὶ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε οἰκοφιλόξενοι καὶ φιλόχριστοι καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ γραφίδες φανεραί καὶ λανθάνουσαι καὶ ἡ βιαζομένη κιγκλὶς αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ἐθιζομένοις. Χαίρετε βασιλεῖς καὶ βασιλεία, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλεῆα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον· εἰ μὲν καὶ βασιλεὶ πιστόν, οὐκ οἶδα, Θεῷ καὶ τὸ πλεῖον ἄπιστον· κροτήσατε χεῖρας, ὅξυ βοήσατε, ἀρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν· σεσίγηκεν ὑμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ λόγος. Χαῖρε, ὦ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε, πρόσυτε τῇ ἀληθείᾳ, μετασκευάζεσθε ὅψε γούν, τιμήσατε Θεὸν πλεον τῆς συνηθείας. Χαίροις Ἀνατολὴ καὶ Δύσις, ὑπὲρ ὧν καὶ ὀφ' ὧν πολεμούμεθα, μάρτυς ὁ εἰρηνεύων ἡμᾶς, ἂν ὀλίγοι μιμήσωνται τὴν ἐμὴν ὑπαχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσί τε καὶ πρὸ πάντων βοήσωμαι. Χαίρετε Ἄγγελοι, τῆςδε τῆς ἐκκλησίας ἑφοροί. Χαῖρέ μοι, ὦ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα καὶ καλλώπισμα, καὶ σῶζοια τοῖςδε, καὶ σῶζοις τοῖςδε, τὸν ἐμὸν λαόν· ἐμὸς γὰρ, κἂν ἄλλως οἰκονομώμεθα· καὶ ἀγγέλοιό μοι διὰ παν-

τὸς ὑψουμένη καὶ αὐξομένη, καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μοι τὴν παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν.»

Καὶ τούτους εἰπὼν τοὺς λόγους, τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατάνυξιν κατέστησαν ἀκαταμάχητον τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ καὶ αἱ περιστάσεις, καὶ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ ἀκροατήριον, ἀνεχώρησεν ὁ Γρηγόριος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀδιαλείπτως διωκόμενος ὑπὸ τοῦ φθόνου, τὸν ὅποιον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπεροχὴ οὐδέποτε ἀφοπλίζουν. Ἀπῆλθε δὲ πρῶτον εἰς Καισάρειαν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας ἀπήγγειλεν εἰς μνήμην τοῦ πρό μικροῦ ἀποθανόντος Βασιλείου, λόγον θαυμαστόν. Μεθ' ὃ τεθλιμμένος ὅλος ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ κώμην, τὴν Ἀριανζόν, ὅπου διήγαγεν ἐν εἰρήνῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου καὶ ἀπέθανε τῷ 389, μακρὰν τῶν Συνόδων καὶ τῶν Αὐλῶν, ἀσχολούμενος περὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ κηπαρίου του καὶ περὶ τὴν ποίησιν, ἥτις δι' ἅπαντος τοῦ βίου δὲν ἔπαυσεν ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ.

Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων προμάχων τοῦ ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ, συνεπλήρωσε λαμπρῶς τὴν τετρακτὺν ἐκείνην, ἀναδειχθεὶς ὁ κράτιστος τῶν ιεροκηρύκων σύμπαντος τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου. Ὁ Χρυσόστομος ἐγεννήθη περὶ τὸ 344 εἰς Ἀντιόχειαν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σεκοῦνδος εἶχε διαπρέψει ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιωμασὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν στρατοῦ· ἡ δὲ μήτηρ Ἀνθοῦσα ἀνέθρεψε τὸν παῖδα ἐν τῇ Χριστιανικῇ πίστει, ἀλλὰ δὲν παρεκώλυσεν αὐτόν, ἡλικιωθέντα, ν' ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ περιλαλήτου σοφιστοῦ Λιβάνιου, οὗ ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα. Ὁ Χρυσόστομος διηγεῖτο βραδύτερον, ὅτι ὁ Λιβάνιος μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ μήτηρ του, χηρεύσασα εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 20, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ λάβῃ δεύτερον σύζυγον, ἀνέκραξεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ, «Ὡ Θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁποίας γυναῖκες ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ Χριστιανοί!» Ὁ Λιβάνιος, θαυμάσας μετ' ὀλίγον καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν μαθητὴν του, ἡλπίσεν ἴσως ὅτι θέλει τὸν παρασύρει εἰς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα. Ἐφεύσθη μὲν τῆς προσδοκίας, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσεν ἀγαπᾶν τὸν Χρυσόστομον, καὶ σῶζεται ἐπιστολὴ του συγγαίρουσα τῷ νεκρῷ δικηγόρῳ ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ. Πολλὰ δὲ ἔτη ἔπειτα, ὁ Λιβάνιος ἐρωτηθεὶς περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου ὑπὸ τῶν φοιτητῶν, τίς ἄρα διαδέξοιτο τὴν διατριβὴν μετ' αὐτόν, ἀπεκρίθη στενάζων «Ἰωάννην ἔλεγον, εἰ μὴ τοῦτον ἡμῶν οἱ Χριστιανοὶ ἀπεσύλησαν.»

Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος δὲν παρέμεινε πολὺν χρόνον δικηγορῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ· τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παρείχον τότε εὐρύτερον ἐνεργείας στάδιον. Ὅθεν ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Μελετίου καὶ προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ Ἀναγνώστης. Μετὰ μακρὰν δὲ καὶ αὐστηρὰν οἰκιοθελῆ δοκιμασίαν ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου καὶ μετ' οὐ πολὺ προεχειρίσθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ διαδεξαμένου τὸν Μελέτιον Φλαβιανοῦ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει τῆς Ἀντιοχείας, ἥτις ἀριθμοῦσα 200.000 κατοίκων Χριστιανῶν, Ἰουδαίων, εἰδωλολατρῶν, ὁμιλούντων ὅλων τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐλογίζετο ἐπὶ τῇ εὐφύᾳ καὶ τῇ ζωηρότητι τοῦ δήμου αὐτῆς ἀδελφὴ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως. Ἡ δύναμις τῶν λόγων τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο τοσαύτη ὥστε παρεπονεῖτο ἀκαταπαύστως ὅτι οἱ ἄνθρωποι συνέρρεον ὅπως ἀκούσωσιν αὐτὸν πολὺ προθυμότερον ἢ ὅπως ἀκροασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ σημειωτέον ὅτι προσήρχοντο οὐ μόνον Ἕλληνες Χριστιανοί τε καὶ Ἑθνικοί, ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοι, οὔτινες, ὡς προείπομεν, ἐνόουν κάλλιστα τὴν Ἑλληνικὴν.

Ὁ Χρυσόστομος ἐπετελεῖ ἐπὶ δώδεκα ἤδη ἔτη τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο ἔργον, ὅτε τῇ 26 Φεβρουαρίου 387 οἱ ὄχλοι τῆς Ἀντιοχείας, ἕνεκα νέων τινῶν φόρων ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ἐπιβληθέντων, ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν εἰσπρακτόρων καὶ καθαιρέσαντες τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, δεινῶς περιύβρισαν τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ὁ βασιλεὺς ἦτο εἰς ὑπερβολὴν ὀξύθυμος καὶ ἄμα μαθὼν τὰ γενόμενα, διέταξε νὰ θανατωθῶσι πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, νὰ δημευθῶσιν αἱ περιουσίαι πολλῶν πλουσιῶν, νὰ παύσωσιν αἱ διανομαὶ τοῦ σίτου εἰς τὸν δῆμον καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς, στερηθεῖσα ἀπάσας αὐτῆς τὰς προνομίας, νὰ καταβιβασθῇ εἰς τάξιν ἀπλοῦ χωρίου. Ἄλλ' ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ περιπετεῖα, αἱ μὲν στρατηγοὶ οἱ ἐπιτραπέντες τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δόγματος ἀνέλαβον τὴν εὐθύνην ν' ἀναβάλωσιν ἐν μέρει τοῦλάχιστον αὐτὴν καὶ νὰ υποβάλωσιν παραστάσεις εἰς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ γέρων Φλαβιανὸς ἐπορεύθη ἐν μέσῳ χειμῶνι εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπως ἐξευμενίσῃ αὐτόν, ὁ δὲ Χρυσόστομος παρέμεινεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὅπως παραμυθῇ ἐν τῷ μεταξὺ τοὺς καταπεπληγμένους αὐτῆς κατοίκους.

Ὁ Φλαβιανὸς ἀφικόμενος εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ προσελθὼν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, δορυφορουμένου ὑπὸ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, ἔστη μακρὰν αὐτοῦ νεύων κατὰ γῆς ὥσει εἰκὼν τῆς

ἐλαεινῆς Ἀντιοχείας. Ὁ Θεοδοσίος, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, ὑπέμνησε τὴν ἐξαίρετον εὐνοίαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἤλεγξε τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὰς ὕβρεις ἃς ἀπετόλμησαν κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς βασιλίσσης. Τότε ὁ Φλαβιανὸς ἔνδακρυς εἰσέτι, ἀλλὰ συνελθὼν ὁπωςοῦν, ὡμολόγησε μὲν μετὰ πολλῆς ζέσεως τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὴν παραφορὰν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας, ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν φθονεράν ἔχθραν τῶν καταχθονίων πνευμάτων· ἀλλ' ἔπειτα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν γενναϊότερον. «Ναί, βασιλεῦ, εἶπε, καθήρεσαν τὰς εἰκόνας σου, ἀλλ' εἰμπορεῖς νὰ ἐγείρης σεαυτῷ εἰκόνας ἄλλας ἐνδοξοτέρας. Συγχώρησον τοὺς ἐνόχους· ἀντὶ τῶν ἐν ταῖς ἀγοραῖς χαλκῶν, χρυσῶν ἢ λιθοκολλήτων εἰκόνων, θέλουσιν ἐγείρει ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν μνημεῖον τιμιώτερον· τὸ μνημεῖον τῆς ἀρετῆς σου. Θέλεις ἀποκτήσει οὕτως εἰκόνας ζώσας τασαύτας ὅσοι ἄνθρωποι εἶναι ἐπὶ γῆς καὶ ὅσοι ὑπάρξωσι μέχρις συντελείας τοῦ αἵωνος. Ὑπέμνησε προσέτι τῷ βασιλεὶ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις προτρεπόμενος νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀκρωτηριάσαντας μίαν αὐτοῦ εἰκόνα ἐπιθεῖς ἐλαφρῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ εἶπε μειδιῶν ὅτι οὐδένα αἰσθάνεται ἐπ' αὐτοῦ μῶλωπα· ἀνεκάλεσε δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοδοσίου προηγουμένην τιμὰ ἐπιεικείαν, ὅστις, προσεγγιζούσης ποτὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, οὐ μόνον εἰς τοὺς καταδίκους ἀπένειμε χάριν, ἀλλ' ἐλυπεῖτο ὅτι καὶ τοὺς θανόντας δὲν ἴσχυε νὰ ἀπολύσῃ. Ἐπὶ τέλους συνεκινήθη ὁ βασιλεὺς καὶ ἀπεφάνηατο τὴν ζητούμενην συγχώρησιν· καὶ προέτρεψε τὸν γέροντα Ἐπίσκοπον νὰ ἐπιστρέψῃ ὅσον ἔνεστι τάχιον ὅπως κομίσῃ τὴν χαρμόσουν ταύτην ἀγγελίαν εἰς τὸν λαόν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτήν.

Ἀλλὰ δεκαετίαν μετὰ τὰ δραματικά ταῦτα γεγονότα, ἦτοι τῷ 397, βασιλεύοντος μὲν τοῦ Ἀρχαδίου, ἀσθενοῦς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου υἱοῦ, ἀποθανόντος δὲ τοῦ Νεκταρίου, ἀδραννοῦς διαδόχου τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, προσεκλήθη ὁ Χρυσόστομος νὰ καταλάβῃ τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὴν Ἀντιόχειαν, ἐν ἣ ἐγεννήθη καὶ διήγαγε τὰ κάλλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἀγαπώμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ δεκακιςμυρίων ἀκροατῶν· ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν ἀπῆχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς καὶ ἀνέλαβε τὴν ποιμαντορίαν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς, οἱ πρεσβύτεροι τοῦλάχιστον αὐτῶν, δὲν ἦσαν ἀγνωστοὶ τῆς τοῦ ἐκκλησιαστι-

τοῦ λόγου δεινότητος, διότι πρὸ 17 ἐτῶν μόλις εἶχον ἀκούσει τὸν Συντακτῆριον εἰς τὴν τῶν ρν'. Ἐπισκόπων παρουσίαν. Ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου δὲν εἶχε τὴν πρᾶξιν τῆς φωνῆς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ νέου ἱεράρχου ὁ Ἀρχάδιος εἶχε καταδικάσει εἰς θάνατον τὸν πρότερον πανίσχυρον εὐνοῦχον Εὐτρόπιον, ὅστις ἐν τῇ συμφορᾷ αὐτοῦ ταύτῃ κατέφυγεν, ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Σημειωτέον ὅτι ὅτε ἦτο παντοδύναμος εἶχε περιστείλει τὸ προνόμιον τοῦτο τῶν ἱερῶν ναῶν, ὥστε ὁ λαὸς ὅστις ἔπνεε μένεα κατὰ τῶν ἀναριθμητῶν τοῦ ἁθλοῦ ἀνθρώπου ἀδικημάτων, ἠδύνατο νὰ μὴ σεβασθῇ ὡς πρὸς αὐτὸν τοῦλάχιστον τὸ ἄσυλον τὸ ὁποῖον αὐτὸς δὲν εἶχε νομίσει σεβαστόν. Ἰστατο ὅμως ἐκεῖ ὁ εὐγλωττότατος τῶν ἀγίων, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρόμαχος ἀκαταγώνιστος τῶν δικαίων τῆς ἐκκλησίας καὶ προστάτης γενναῖος τῶν καταδιωκομένων. Ἀνελθὼν εἰς τὸν ἄμβωνα ἀπήγγειλε λόγον παθητικώτατον περὶ τῆς ἀστασίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐνώπιον τοῦ ἄχανοῦς πλήθους, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐνῷ ὁ εὐνοῦχος κατέκειτο τρέμων καὶ στένων ὑπὸ τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν. «Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης, ἀνέκραξεν ὁ ἀρχιερεὺς, δεικνύων τὸ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο θῦμα τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρὰ τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ παιδραὶ λαμπάδες, ποῦ δὲ οἱ κρότοι, καὶ οἱ χοροὶ, καὶ αἱ θαλίαι, καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ αἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν ἵπποδρομίῳ εὐφημίαι καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακεῖαι; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται, καὶ ἄνεμος πνεύσας ἄνθρον, τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ὑμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε, καὶ ἀπὸ τῆς ῥίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπὸν». Καὶ ἀναπτύξας τὸ θέμα τοῦτο διὰ πάσης εὐεπείας καὶ εὐαισθησίας, ἐπεκαλέσθη τὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἔλεον τῶν ἀκροατῶν, ἡ δὲ φωνὴ του εἰσηκούσθη, καὶ ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε σῶος ἐκ τῆς ἐκκλησίας.

Ὁ Χρυσόστομος λοιπὸν ἐφαίνετο παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερείας ἀνυπερβλήτους. Πᾶσαι αἱ κακίαι καθ' ὧν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὕψωσε τὴν φωνὴν αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν, παρίσταντο ἤδη μυριοπλάσιοι ἐν τῇ βασιλευσούσῃ τῶν πόλεων. Ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς ὑπερέβαινε πᾶν μέτρον· οἱ μεγιστᾶνες ἀνήλσκον τὰς περιουσίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας· τὸ πλῆθος κατέτριβεν εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ τὸν χρόνον· εἰς τὰ θεάτρα ἐπεκράτει δεινὴ ἀκολασία χορῶν καὶ ᾠσμάτων· πολλοὶ τῶν ἱερῶν εἶχον πρὸς

κοινὸν σκάνδαλον εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν μοναχὰς τὰς ὁποίας ἀπεκάλουν διακόνους ἢ ἀδελφάς· πολλοὶ τῶν μοναχῶν ἐγκαταλιπόντες τὸν ἐρημικὸν βίον, ἐπλήρουν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες καὶ ἀκολασταίνοντες. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς ταύτης παραλυσίας, ἐνώπιον τῆς ἀσεβοῦς ταύτης παραθιάσεως τῶν ἱερωτάτων τῆς ἐκκλησίας καθηκόντων, ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐσιώπησεν, ἀλλ' εἶπερ ποτὲ ἐντονώτερον ἐκεραυνοβόλησε τὴν μαλθακότητα τῶν μεγιστάνων, τὴν ἀργίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν κακοήθειαν τοῦ κλήρου.

Τοσαῦτα ὅμως πάθη καὶ συμφέροντα προσβαλλόμενα ἐκ παρατάξεως, οὕτως εἶπειν, δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἀντισταθῶσιν. Εἰς δὲ τὰς ἀφορμὰς ταύτας τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκραγείσης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου δεινῆς θυέλλης, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χρυσόστομος ἦτο ὁ ἀγαθώτατος καὶ ἐπιεικέστατος τῶν ἀνθρώπων ὁσάκις εἶχε νὰ νουθετήσῃ καὶ νὰ σωφρονίσῃ τοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀδυνάτους τὴν ψυχὴν, τοὺς ἐξ ἀμαθείας ἐκτρεπομένους τοῦ καθήκοντος· ἀλλὰ κατέναντι τῆς πεπωρωμένης κακίας, τῆς ἀγερώχου ἀμαρτίας, τῆς πονηρᾶς ὑποκρισίας καὶ μάλιστα τῆς τῶν κληρικῶν ἀναίσχυντου διαγωγῆς, ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέβαινεν ὡς καὶ ἀδυσώπητος. Τοιοῦτος δὲ ὢν εἶχε μὲν πάντοτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν πολὺν τοῦ λαοῦ ὅμιλον, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ περιέλθῃ θάσσον ἢ βραδίον εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ πλεῖστον τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς τὸ πλεῖστον τοῦ κλήρου καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν. Τοῦτο τῶντι συνέβη. Ἡ πρωτεύουσα ἅπασα διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα· καὶ τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι τῆς καταφερομένης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου προεξήρχον αἱ κυρίαι τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως τῶν ὁποίων τὰς ἀδυναμίας πολλάκις ἐσατύρισεν ὁ ἱεροκῆρυξ ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος. Δεινόν, λέγομεν· διότι ὁσάκις αἱ γυναῖκες ἀναμιχθῶσιν εἰς τοιαύτας ἀντιπολιτεύσεις, συμπαρασύρουσι καὶ πολλοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἄλλως ἤθελον μείνει ἀμέτοχοι αὐτῶν. Διεσώθησαν δὲ τὰ φνόματα τριῶν δεσποινῶν αἵτινες προΐσταντο, ὡς φαίνεται, τοῦ κατὰ τοῦ ἱεράρχου προκηρυχθέντος πολέμου. Αἱ κυρίαι αὗται ἦσαν ἡ Μάρπη, ἡ Καστριλία καὶ ἡ Εὐγραφία, ὅλαι χῆραι πλούσιαι αἵτινες ἐμνησιμάχησαν κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος τοῦ ἐλέγχαντος αὐτάς ὅτι ἀγωνίζονται νὰ καλύψωσι τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀσχημίαν αὐτῶν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν κοσμημάτων τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο.

Ἀλλὰ συνέβη καὶ ἄλλο ἔτι δεινότερον. Αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία

ὑπέλαβεν ἑαυτὴν προσθεβλημένην, οὐχὶ δι' οὓς λόγους αἱ κυρίαι ἐκείναι· τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ διότι αἱ κατὰ τῆς πολιτείας πικραὶ μεμφιμοίραι τοῦ Χρυσόστομου ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς στηλιτεύουσαι πρὸ πάντων τὴν αὐλήν ἧς αὕτη προίστατο. Καὶ πλὴν τούτου ὁ ῥήτωρ, ὁμιλῆσας ποτὲ περὶ ἀδοξίας, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του ὅτι εἰς τὴν Εὐδοξίαν ἀνέφερε τὴν ἀδοξίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ βασίλισσα ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε παρὰ τοῦ ἀσθενοῦς Ἀρκαδίου τὴν ἐξορίαν τοῦ ἀνδρός. Εἰς δὲ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς συλλαβὼν διὰ νυκτὸς τὸν Χρυσόστομον ἀπήγαγεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τινα παρακειμένην τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν. Ἀλλ' ἐκεῖ ἀπέληξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ πρὸς ἐξορίαν ἀγούσα ὁδός. Τὴν ἐπιούσαν ἄμα γνωσθέντος τοῦ τολμήματος ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξάνεστη καὶ μιᾷ φωνῇ ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ποιμένου αὐτοῦ καὶ προστάτου· οἱ ἀγωνισθέντες νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀποφασισθέντα κατετροπώθησαν καὶ κατεσφάγησαν. Ὁ λαὸς ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ὅτε ἡ ἔντρομος βασίλισσα ἐνόησεν, ὅτι μόνη ἡ ἀνάκλησις τοῦ Χρυσόστομου ἠδύνατο νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν, ἡ δὲ ἐπάνοδος τοῦ ἱεράρχου εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν ἐγένετο ὄντως θριαμβική.

Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν διήρκεσεν ὅμως πολὺ. Ὁ Χρυσόστομος ἐπανάλαβε τὰ πικρὰ αὐτοῦ κηρύγματα· οἱ δ' ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐζήτησαν πάντα τρόπον νὰ τὸν καταβάλωσιν. Ἡ βασίλισσα εἶχε κατασκευάσει πρὸ μικροῦ στήλην ἀργυρᾶν, ἣν ἔστησε πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀγίας Εἰρήνης· εἰς τιμὴν δὲ τῆς στήλης ταύτης ὁ ἑπαρχὸς τῆς πόλεως, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀσπόνδων τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ἐχθρὸς, ἐτέλει χοροὺς καὶ ὀρχήσεις τοσοῦτον θορυβώδεις, ὥστε διεκόπτετο ἐξ αὐτῶν ἡ θεία λειτουργία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Χρυσόστομος ἐπετίμησεν ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος τοὺς θορύβους τούτους, ἐσυκοφαντήθη ἀμέσως παρὰ τῇ βασιλίσῃ ὅτι ἐδυσχέραине διὰ τὰς ἀπονεμομένας αὐτῇ τιμὰς. Ὅθεν ὠργίσθη αὐτῇ ἡ Εὐδοξία κατὰ τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις, μηδεμίαν δεχόμενος παραχώρησιν περὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ δικαιώματα, ἀπήγγειλε τότε τὸν περιβόητον λόγον, δι' οὗ ἀπρυκαλύπτως ἤδη καθήπετο τῆς βασιλείας εἰπὼν ἐν προσιμῷ ὅτι πάλιν Ἡρωδιὰς μαίνεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ, ὥστε ἀπεφασίσθη αὐτῇ ἡ καταδίκη τοῦ ἀνδρός· καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἐλήφθη πᾶσα πρόνοια, ἵνα ἡ καταδικη ἐκτελεσθῇ ἀσφαλῶς. Ἀπόσπασμα στρατιωτῶν βαρβάρων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, τὴν δὲ παραμονὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 404 οἱ ξένοι ἐκείνοι

ἐμβαλόντες εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα. Τὸ πλῆθος ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ, ἀλλὰ κατεδιώχθη ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ ἄλλο δὲν κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ πυρπολήσῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἄλλα τινὰ παρακαίμενα οἰκοδομήματα, ὃ δὲ Χρυσόστομος ἐξωρίσθη εἰς Κουκουσὸν τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Ταύρου. Οἱ διώκται αὐτοῦ ἤλπισαν ὅτι ὁδοιπορία μακρὰ καὶ ἐπαχθὴς ἡμερῶν ἐβδομήκοντα θέλει καταβάλλει τὸν ἄνδρα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ καύσων ἦτο ὑπερβολικὸς. Ἀλλ' ὅμως ἐφθάσε σῶος εἰς Κουκουσὸν καὶ διεξῆσεν αὐτόθι τε καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πόλιν Ἀράβισσον ἔτη τρία. Δὲν ἔμεινε δὲ ἐκεῖ ἀργός, ἐξακολουθήσας ν' ἀγωνίζεται τὸν καλὸν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνα διὰ συνεχοῦς ἀλληλογραφίας μεθ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀτρόμητον τοῦτο αὐτοῦ πολίτευμα, ἐξεκαύθη πάλιν ἡ ἔχθρα τῶν πολεμιῶν του, οἵτινες κατέπεισαν τὸν Ἀρκάδιον νὰ διατάξῃ τὴν μεταφορὰν του εἰς ἔτι χειρόνα ἐξορίαν, εἰς τὴν περὶ Πιτυοῦντα ἔρημον· οἱ δὲ φρουροῦντες αὐτόν, καθ' ὥς ἔλαβον ὁδηγίας, τοσοῦτον ἀπανθρώπως προσηνέχθησαν πρὸς τὸν πρεσβύτην κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ὁδοιπορίαν, ὥστε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπέθανεν ἐν Κομάνοις, εἰς ἡλικίαν ἑτῶν 60.

Τετρακόσιοι πεντήκοντα περίπου λόγοι αὐτοῦ, περισωθέντες εἰς ἡμᾶς, μαρτυροῦσι καὶ θέλουσιν ἐς αἰεὶ μαρτυρεῖ ὅτι διετέλεσεν ὁ ὑπάτος τῶν ιεροκηρύκων. Ἄν δὲν ἀνέμιξε τὰ φρονήματα καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν διαμορφούμενον Ἑλληνισμόν, ὅσον ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος, ἀνεδείχθη ὅμως ἐλεγκτὴς τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ σωφρονιστὴς τῆς κοινωνίας μετὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον πάντων τῶν ἄλλων τολμηρότερος καὶ αὐστηρότερος.

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ χρήζει προεισαγωγικῶν τινῶν ἐξηγήσεων. Εἰς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους προπάτορας ἡμῶν ἀποδίδεται ἐνίοτε τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι οὐδέποτε ἀπεκάλεσαν ἑαυτοὺς Βυζαντινοὺς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ ᾧ ἑκατονταετηρίδι, κατὰ Σουΐδαν καὶ Φώτιον, ὁ μὲν Πρίσχος ἔγραψεν ἱστορίαν *Βυζαντινῆς*, ὃ δὲ Μάλχος *Βυζαντιακά*· ἐκ δὲ τῶν τοιούτων αὐτῶν ἐπιγραφῶν συνάγεται ὅτι ἐν ταῖς συγγραφαῖς ταύταις ἐγένετο

λόγος περὶ τῆς πόλεως τοῦ Βυζαντίου μᾶλλον ἢ περὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι Βυζαντινοὺς ἐκάλεσαν ἡμεῖς πρῶτοι καὶ μόνοι οἱ Δυτικοί. Πρέπει ἄρα γε νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς τὴν προσηγορίαν ταύτην; Ἐν πρῶτοις παρὰ τοῖς Δυτικοῖς συνδέεται συνήθως μετὰ περιφρονητικῶν καὶ χλευαστικῶν ἐκδοχῶν, δι' ὧν δὲν ἠξεύρομεν διατί τινὲς τῶν ἡμετέρων τοσοῦτον προθυμοῦνται νὰ ἀμφισβῶσιν, ἐρίζοντες μάλιστα πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ ὀρθογραφῇται καὶ νὰ ὀρθοτονῇται ἡ λέξις. Ἐὰν ἡ ἔρις αὕτη ἐξακολουθῇ φοβούμεθα μήπως πονηρὸς τις Ἑσπερίος βεβαιώσῃ ὅτι καὶ ἐν ταῖς σημεριναῖς Ἀθήναις ὑπάρχουσι Βυζαντινοί, ἢ Βυζαντινοί, ἢ Βυζαντηνοί, ὅπως θέλετε.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην προεισαγωγικὴν ἐξηγήσιν ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, διαρκέσας ἔτη χίλια, δὲν ἔχει τὴν ἱστορικὴν ἐνότητα τῶν ἄλλων τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου βάσεων, ὡς θέλει καταστῇ πρόδηλον διὰ πολλοὺς λόγους, προΐουσης τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν. Ἀπαραίτητον λοιπὸν νὰ ὑποδιακριθῇ εἰς πέντε περιόδους, τὰς ἑξῆς.

Ἡ πρώτη αὐτοῦ περίοδος ἀρχεῖται μετὰ τὴν 5 ἑκατονταετηρίδα καθ' ἣν συνεπληρώθη ἡ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἱστορία καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ ἔτος 717, κυριώτατοι δὲ αὐτοῦ πρωταγωνισταὶ ἐγένοντο, ὁ Ἰουστινιανός, ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ τοῦ Ἡρακλείου ἑγγονος Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος.

Τὴν δευτέραν περίοδον, ἀρχομένην τῷ 717 καὶ λήγουσαν τῷ 867, ἀποτελεῖ ἡ μεγάλη ἀπόπειρα τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως καθ' ἣν ἠρίστευσαν, ὁ Λέων Γ', ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὁ Νικηφόρος, ὁ Λέων Ε' καὶ ὁ Θεόφιλος.

Ἀπὸ τοῦ 867 ἀρχεῖται καὶ λήγει τῷ 1081 ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία ἣν ἀπὸ θανάτου ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας ἐκείνης Βασίλειος δὲν ἐπωνομάσθη Μακεδὼν, εἰμὴ, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας ἦτο ἡ γενέθλιος τοῦ Βασιλείου πόλις, ἡ Ἀδριανούπολις· τὸ θέμα τῆς Θράκης εἶχε περιορισθῇ εἰς τὰ περὶχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πᾶσα δὲ ἡ ἀρχαία Μακεδονία, πλὴν τῶν δύο μικρῶν θεμάτων τοῦ Στρυμόνος καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, μετετέθη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν ἀρχαίαν Θράκην.

Ἀπὸ τοῦ 1081 μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐβασίλευσεν ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν,

ὧν οἱ τρεῖς πρῶτοι, ὁ Ἀλέξιος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουήλ, ὑπῆρξαν ἄνδρες διαπρεπέστατοι· ἀλλ' ὁ τελευταῖος τῶν Κομνηνῶν, ὁ Ἀνδρόνικος καὶ οἱ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καταλαβόντες τὴν ἀρχὴν Ἀγγελοι συνετέλεσαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου τῶν Δυτικῶν βουλευµατος, ὁ μὲν διὰ τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ κακοηθείας, οἱ δὲ διὰ τῆς ἐσχάτης ἀνικανότητος.

Τελευταῖον ἢ πέμπτη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ περίοδος, ἀρξάμενη διὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων Λασκάρως καὶ Βατάτζη, συνεχίσθη ὑπὸ τῆς δυναστείας τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ταύτης ὁ μὲν ἀρχηγέτης ἐξέβαλε τοὺς φράγκους ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ τελευταῖος βασιλικὸς ἀπόγονος ἔπεσεν εὐκλεῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἐκάλει ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἥτις ἔκτοτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐδενὸς κατορθώματος ἐγένετο αὐτουργός. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμελελημένης ἀνατροφῆς, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς καὶ προκατόχος του Ἰουστίνος, ἐκτήσατο ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περισκεμμένος καὶ μετριοπαθής, καὶ πρὸς τούτοις ἐργατικὸς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διῆγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέτας. Τὰ προτερήματα ταῦτα ἦσαν βεβαίως λόγου ἄξια· ὅ,τι ὁμῶς κατέστησεν αὐτὰ ἀνεκτίμητα ἦτο ἡ θαυμαστὴ τῇ ἀληθείᾳ δεξιότης, ἣν εἶχε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ καὶ τῶν στρατηγῶν. Τούτου ἕνεκα πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας ταύτης φέρουσι δαιμόνιον τῶντι χαρακτηριστῆρα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθειάσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα· ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος. Ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνίοτε περὶ μετρίων τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν· ἀλλ' οὐδεὶς ποτὲ ἐπροπηλάκισε πεισματωδῶς καὶ ἐστηλίτευσεν ἄνθρώπους οἵτινες δὲν εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν μετριότητα αὐτῶν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς μὴδὲν μέγα δυνάμενος νὰ πράξῃ οἴκοθεν, τὰ πάντα δὲ διὰ τῆς ἱκανότητος ἄλλων κατορθῶν, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλά. Ἡναγκάζετο νὰ ἀνέχεται τὰ δεινότερα ἐλαττώματα τῶν περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δημιουργῶν τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ ὑπώπτευε τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο εἰς ἄκρον κενόδοξος, ἐπεχείρει ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, καὶ μὴ ὄντα ἀπαραίτητα εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὅποῖον οὐκ ὀλίγαι τῶν εὐκλειεστέρων τῆς βασιλείας ταύτης ἐπιβολῶν ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους πληγὰς δυσεπανορθώτους.

Μέλλοντες ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὸν Ἰουστινιανόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ εἰπώμεν ὀλίγας τινας λέξεις καὶ περὶ τῆς συζύγου αὐ-

τοῦ Θεοδώρου. Ἡ Θεοδώρα ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν ἐκ Κύπρου, διετέλεσεν ἐν τῇ νεότητι μία τῶν περιφημοτέρων ἑταίρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάσης τῆς ἀνατολῆς. Ἐπιστρέψασα δὲ εἰς τὴν βασιλεύουσαν μετέβαλεν αἰφνης τρόπον ζωῆς, ἀπεχώρησεν εἰς οἰκίαν πενιχρὰν καὶ ἐπορίζετο τὰ πρὸς συντήρησιν αὐτῆς νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεῖα ἔργα ἀσχολουμένη. Ἐκεῖ τὴν εἶδεν ὁ Ἰουστινιανός καὶ ἔρασθεὶς αὐτῆς, συνεζεύχθη τὴν περὶ τοσαύτην ἀκολασίαν διαγαγοῦσαν τὴν πρῶτην νεότητα γυναικα ἐκείνην, ἣτις ἀνεδεῖχθη σύζυγος πιστῇ, βασιλὶς γενναία καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετῇ.

Εἶπον ἐν ταῖς προτέροις ὅτι πολλὰ τῶν ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα. Εὐθύς δ' ἐξ ἀρχῆς ἡσχολήθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων, ὅσα ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν αἰμνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τριῶν μεγάλων νομικῶν συλλογῶν, τοῦ *Κώδικος*, τοῦ *Harδέκτου* καὶ τῶν *Εἰσηγήσεων*. Περὶ τῆς συγχύσεως ἣτις ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, συγχύσεως ἣτις κατέστησεν ἀπαραίτητον τὸ νέον ἐκεῖνο νομοθετικὸν ἔργον καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Δικαίου ἀξίας αὐτοῦ, δὲν προσήκει νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐνταῦθα, κύριον καθῆκον ἔχοντες νὰ πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅθεν θελομεν περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς λεπτομερείας αἰτίνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν εὐλόγως ὡς ἔχουσαι σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην ἱστορίαν.

Τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς δέκα νομοδιδασκάλους, ὧν προϊστάτο ὁ Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανός ἐγεννήθη εἰς Σίδην, αἰολικὴν ἀποικίαν τῆς Παμφυλίας, ἐκ γονέων Μακεδόνων. Κατ' ἀρχὰς μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, διακριθεὶς δ' ἔπειτα ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρώπων ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρελήφθη εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ προήχθη τάχιστα εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαίστωρος, ὃ ἐστὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης, ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἦτο τότε πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, πολλάκις δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπερτάτη δικαστικὴ ἐνησκοῦντο ὑπὸ τοῦ κοιαίστωρος, ὅστις τούτου ἕνεκα καὶ πάρεδρος τοῦ βασιλέως, καὶ στόμα τοῦ βασιλέως ἐκαλεῖτο.

Τὸν Τριβωνιανὸν δὲν ἐδίστασεν ὁ ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ἀγγλὸς ἱστορικός Γιββων νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν ἐν τῇ 17ῃ ἑκατονταετηρίδι διατελέσαντα μέγαν καγκελάριον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου Δου. Ἀμφότεροι τῶντι

κατεῖχον ὅλας τὰς γνώσεις ὅσας ἡ ἀνθρωπότης εἶχε θησαυρίσει μέχρι τοῦ αἰῶνος, καθ' ὃν ἐζήσεν ἑκάτερος.

Τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμαθειαν ἐπεκόσμουν παρ' ἀμφοτέροις εὐ-
γλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια, καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνης
προσήνεια, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, πολλαπλασιάζουσα μὲν
τοὺς φίλους ἀφοπλίζουσα δὲ πολλὰκις τοὺς ἐχθροὺς. Κατὰ δυστυχίαν
ὁ Τριβωνιανὸς δὲν εἶχε μόνον πολλὰ τῶν προτερημάτων τοῦ Βάκωνος,
ἀλλὰ καὶ μίαν τοῦλάχιστον τῶν κακιῶν αὐτοῦ. Διότι ἀναμφισβήτητον
φαίνεται, ὅτι ὁ καιαίστωρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἠδυνήθη, ὅπως καὶ ὁ
μέγας καγγελάριος τοῦ Ἰακώβου Α', ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς
δωροδοκίας. Ποτὲ ὅμως δὲν ἐξώκειλεν εἰς τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα τοῦ
μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου, ὅστις κατεδίωξε μέχρι θανάτου τὸν εὐερ-
γέτην αὐτοῦ Ἑσσεῖ καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ μεταχειρισθῇ βρσκανιστήρια
εἰς τὰς ἀνακρίσεις. Τὸ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ Βάκων εἶπε πού τῶν
ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφῶν ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «ἐν μὲν τῇ ἐπι-
στήμῃ ὄντες ἄγγελοι πετερεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὅφεις ἐρπυστή-
ρες». Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ εὐφυέστερος καὶ πρακτικώτερος τῶν νεω-
τέρων ἱστορικῶν, ὁ Μακκώλαις, παρατηρεῖ ὅτι ὁ καγγελάριος δὲν εἶχεν
ἀνάγκην τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ μεγαλοφυίας, ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν
ταύτην ἥρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι ὅσω
καὶ ἂν μεμφιμοιρῶμεν περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι,
δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει πού τὴν σήμερον ὁ
ἀποτρόπαιος συνδυασμὸς τοσοῦτον ἐξαισίας πνευματικῆς ὑπεροχῆς μετὰ
τῆς ἀγενεστέρας ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως.

Ἄλλ' ἐπενερχόμεθα εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ νέα
νομοθεσία συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ οὐ
μόνον ἀνέκαθεν ἦτο οἰκειότερα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ
πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρεισδύη καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν.
Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως, ὅστις ἐμελεῖτα καὶ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησε τὴν
ἀνθρώπιν τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὀνο-
μάζῃ πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμά-
των ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ τῆς ἀξιώσεως ταύτης. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινια-
νὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὰς πλείστας
τῶν διατάξεων ὅσας ἐθέσπισε μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Κώδικος, τοῦ
Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ἐπισήμως ὅτι ἡ
γλῶσσα ἐκείνη εἶνε ἡ κοινωτέρα ἐν τῷ κράτει. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε.
Τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τῶν

λατινιστὶ ἐκδοθέντων νόμων. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἑλληνιστὶ, ἀναγκασίως καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια, ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὰς ἑλληνικὰς τῶν κειμένων τούτων μεταφράσεις, ὥστε ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγχχνων τοῦ Ἑθνους.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα, μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβάλλῃ τὴν βασιλείαν ἐνεκα στάσεως ἐκτραγείσης ἐν Κων)πόλει τῷ 532. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησαν αἱ λεγόμεναι φατρίαι τοῦ Ἰπποδρόμου, περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν ὁποίων ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν ὀλίγα τινα. Ἀρματοδρομίαι ἐτελοῦντο ἀνέκαθεν ἐν Ἑλλάδι. Μετὰ δὲ τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀρχηγόνου αὐτοῦ ἐστίας, μετεφυτεύθησαν καὶ αἱ πανηγύρεις ἐκεῖναι εἰς τὰς χώρας ταύτας. Πολλοὶ μάλιστα τῶν ἀγῶνων τούτων καὶ Ὀλυμπιακοὶ ὠνομάσθησαν. Ἀλλὰ ἰδίως ἀξίαι ιστορικῆς μνείας ἐγένοντο αἱ ἀρματοδρομίαι τῆς Κων)πόλεως, αἵτινες κατ' ἀρχὰς ὀργανώθησαν ὅπως αἱ τῆς Ῥώμης ἀρματοδρομίαι. Ἐν Ῥώμῃ τὰ συναγωνιζόμενα ἄρματα ὄντα πρότερον δύο, ἐπεὶ αἱ ἐδιπλασιάσθησαν. Τέσσαρα ὡσαύτως ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κων)πόλει, ἀλλὰ κατόπιν περιωρίσθησαν καὶ ἐκεῖ εἰς δύο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων καὶ τοσαῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ὅποια ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς, ὥστε προῖμώτατα ἐσχηματίσθησαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς πόλεις φατρίαι ἐπονομαζόμεναι κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἀρματῆλατῶν χρώματα λευκοὶ (Albati) ἐρυθροὶ (Russati), πράσινοι (Prasini) καὶ κραοὶ ἢ Βένετοι (Veneti).

Αἱ φατρίαι αὗται ἀνεγνωρίσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἔλαβον δημοτικὸν τινα ὀργανισμόν· ἐκαλοῦντο δῆμοι, εἶχεν ἑκάστη τὸν δῆμαρχον αὐτῆς καὶ κατὰλογον τῶν μελῶν κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχεῖῳ τῆς πόλεως.

Ἐν γένει δὲ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέδρασεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν διασκευὴν τῶν ἐν αὐτῇ τελουμένων ἱπποδρομικῶν ἀγῶνων. Οὕτω π. χ. προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον ἐν μηνὶ Μαίῳ, οἱ Πράσινοι ἐχαίρετιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες.

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει
οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα.

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω ἀλληλοδιαδύχως ᾄδοντες ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ᾄσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποίησαν εἰς αὐτὴν φαειρότητα καὶ σπουδαιότητα ἄλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ρώμης. Αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκειλλον μὲν ὡσαύτως εἰς διαπληκτισμοὺς ἐνίοτε φονικούς, ἀλλὰ προσέλαβον μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὁ ἑκατονταετηρίδος καὶ τινὰ πολιτικὸν χαρακτῆρα.

Τῶντι ἤδη ἐπὶ τῶν ἀμέσων τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκατόχων, ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου, αἱ φατρίαι ἐκείναι ἠγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δεινός ἢ δεινός μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τοῦ δεινός ἢ δεινός νῦν μὲν θρησκευτικοῦ, νῦν δὲ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες ἀπέβησαν φοβεραί. Δὲν θέλομεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην δρᾶσιν τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, οὐδὲ νὰ ὑπολάβωμεν τὰς φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὅπωςδῆποτε τὴν ἐθνικὴν βούλησιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν αὐταὶ συνεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς δράσεως αὐτῶν ἐπιτρέπουνσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰς τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς παιδιῶδεις καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις διενέξεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεινός ἢ δεινός χρώματος, ὅπως συνέβαινεν ἐν Ρώμῃ, μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους.

Τῷ δὲ 532 οἱ Πράσινοι διενοήθησαν νὰ ἀναβιδάσωσιν εἰς τὸν θρόνον ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ὠφελήθησαν ἐκ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως, ἣν προεκάλουν αἱ καταχρήσεις καὶ αἱ καταπιέσεις ἀνωτάτων τινῶν τοῦ Κράτους λειτουργῶν. Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ Τριβωνιανός, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑτέρου ἐξηγείροντο πολλαὶ κατὰκρυφαί, κατὰ τοῦ Ἰωάννου Καππαδόκου, ἐπαρχοῦ ὄντος τῆς αὐλῆς, ἥτοι ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας. Ὁ ἐπαρχος τῆς αὐλῆς ἦτο ἀνθρωπος ὅλως διόλου διάφορος τοῦ κοιαιστώρος. Δὲν ἔμαθε ποτέ του πολλὰ γράμματα, καὶ ἦτο ἀπότομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἐν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλοχρηματίαν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σχεύους τούτου τοῦ μεστοῦ τοσοῦτων κακιῶν, ἔλαμπε πνεῦμα ἐπιτήδειον νὰ συμβουλευῇ ἐκά-

στοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινότη-
ραις τῶν περιπετειῶν· αὐτὸς δὲ κυρίως, διὰ ποικίλων καὶ πολλάκις
καταθλιπτικῶν τρόπων, παρέσχεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τοὺς πόρους
τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολυαριθμῶν πολεμικῶν ἐπι-
χειρήσεων καὶ οἰκοδομικῶν ἔργων, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν διαλάβει.

Οὕτως εἶχον τὰ πνεύματα καὶ τὰ πράγματα ἐν Κων)πόλει, ὅτε τῇ
13 Ἰανουαρίου τοῦ 532 ἔτους προσῆλθεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὸν ἵπ-
πόδρομον, ὅπως θεωρήσῃ τοὺς τελουμένους ἀγῶνας. Αἱ πρὸς τὸν Ἰου-
στινιανὸν σχέσεις τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων ποτὲ δὲν διευκρινή-
θησαν ἀποχρῶντως. Ἄλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ ἵπποδρομικῷ ἀγῶνι, ἐπειδὴ
οἱ Πράσινοι ἐσκευῶρουν τὴν καθαίρεσιν τοῦ βασιλέως, φυσικῶ τῷ λόγῳ
οἱ Βένετοι παρέστησαν ὡς πρόμαχοι αὐτοῦ. Οἱ Πράσινοι λοιπόν, μὴ
ἄρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας πρὸς τοὺς ὑπ' αὐ-
τῶν προστατευομένους ἄρματηλάτας, ἤρχισαν νὰ ταράττωσι τὴν πα-
νήγυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν εἰς αὐτοὺς γενομένων ἀδικημάτων. Ὁ
Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ 21ου δρόμου·
ἀλλὰ τότε μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς
τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως τῶν διαλόγων, ὅστις
ἐγένετό ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Φαντασθῶμεν τῷντι τὸν
ἄχανῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵππόδρομον· τὰ παριστάμενα φρενη-
τιῶντα πλήθη· τὸν Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν ἀγέρω-
χον Θεοδώραν· τὰς διαδηλώσεις τῶν Πρασίνων καὶ τὸν μετ' οὐ πολὺ
ἄρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ. Τὸ θέαμα καὶ τὰ ἄκου-
σμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐπὶ τινι χρόνῳ οἱ Πρά-
σινοι ὑπέβαλλον τὰς ἑαυτῶν αἰτιάσεις μετὰ τινος ψευδευλαθείας. Βαθ-
μῆδὸν ὅμως προξυνόμενοι κατήντησαν ν' ἀναβοήσωσιν. «Εἶθε Σαββά-
τιος μὴ ἐγεννήθῃ ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα.» Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πα-
τὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοῦτο περιστάντος τοῦ λό-
γου, ἡ σκηνὴ δὲν ἠδύνατο νὰ παραταθῇ ἐπὶ πολὺ· καὶ τῷντι, μετὰ
ἐπτά εἰσέτι ἐπελθόντας μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτι-
σμούς, οἱ τελευταῖοι ἀνέκραξαν «ἀνασκαφήτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούν-
των» καὶ ἀφήσαντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ,
διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παρασκευάσωσι τὴν στάσιν τῆς
ἐπιούσης.

Μὴ λησμονήσωμεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι, ὁ αὐτοκράτωρ ἐλάλει διὰ
μανδάτορος, ἦτοι δημοσίου κήρυκος, ὅστις ἔστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ,
καὶ οἱ δῆμοι πάλιν διὰ τῶν δημάρχων αὐτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς

διαλέξεως ταύτης ἐσώθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἐν τῷ ὁποίῳ, ὡς προείπομεν, ἦτο κατατεθειμένος ὁ κατάλογος τῶν μελῶν ἐκάστου χρώματος· καὶ ἐκ τοῦ ἐπαρχείου ἐκείνου παραλαβὼν πιθανώτατα τὸ πολῦτιμον ταῦτο κείμενον, ὁ Θεοφάνης περιέσωσεν αὐτὸ εἰς ἡμᾶς.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ ἐπαρχος τῆς πόλεως ἀναζητήσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ σκανδάλου συνέλαβεν ἑπτὰ, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν ν' ἀπαγχονισθῶσιν. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, ἀλλ' οἱ ἄλλοι δύο ἔπεσαν ἐπανελλημένως ἐκ τῆς ἀγχόνης· ἐκ τῶν δύο τούτων ὁ εἰς ἦτο Πράσινος καὶ ὁ ἄλλος Βένετος. Τί ἐζήτει ἐνταῦθα ὁ Βένετος οὗτος, δὲν ἐξηγεῖται· ἴσως τινὲς τῶν Βενέτων μετέσχον τῆς στάσεως λαθόντες παρὰ τῶν Πρασίνων ὑπόσχεσιν, ὅτι ἐν ἐπιτυχίᾳ θέλουσι δαψιλῶς ἀνταμειφθῆ.

Ὅπωςδὴποτε μετ' οὐ πολὺ οἱ στασιασταὶ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες, διαδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ πνέοντος σφοδροῦ ἀνέμου, κατέστρεψαν μέγα μέρος τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἡ λεηλασία. Οἱ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν διαστήματι 4 ἡμερῶν ἡ βασιλεύουσα ἐλυμαίνετο ὑπὸ τῶν στασιαστῶν καὶ ὄχλου ἀγρίου, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν πυρπολοῦντες, φονεύοντες, λεηλατοῦντες καὶ κραυγάζοντες *νίκα, νίκα*, ἐξ οὗ ἡ στάσις αὕτη ἐπεκλήθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας στάσις τοῦ νίκα· ἡ δὲ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο πιθανώτατα ἢ αὕτῃ ἡ κραυγὴ δι' ἧς αἱ ἵπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἄρματηλάτας ἐπὶ τὴν νίκην. Ὁ Ἰουστινιανός, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ πλῆθος ἔπαυσε τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Τὸ πλῆθος ὁμῶς ἀπέβη ὡς ἐκ τούτου ἐτι θρασύτερον, καὶ ἀποκαλύψαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀληθεῖ αὐτοῦ προαίρεσιν, ἀνηγόρευσε βασιλέα ἕνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, τὸν Ὑπάτιον. Ὁ καταπτοηθεὶς Ἰουστινιανός ἤθελε νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἡ Θεοδώρα ἔσωσεν αὐτὸν διὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ μεγαλοφροσύνης. «Καὶ ἂν ἡ φυγὴ, εἶπεν, ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσαι αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβασιλευκῶς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ καταδεχθῇ νὰ γίνῃ φυγάς. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἑμαυτὴν ἀπογεγυμνωμένην τῆς ἀλουργίδος ταύτης, μὴδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἣν θέλουσι παύσει προσαγορεύοντές με δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῇς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον· χρήματα ἔχομεν πολλὰ, καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοῖα.

Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθεῖς, θεωρήσης ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ θάνατος ἦτο προτιμότερος τῆς ταιαύτης πωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἢ βασιλεία ἐστίν.» Καὶ τῶντι ὁ ἀτρόμητος καὶ χρηστός Βελισάριος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πιστῶν στρατιωτῶν ἐμβalόντες εἰς τὸν Ἰππόδρομον, ὅπου ἦσαν συσσωρευμένοι οἱ στασιασταί, ἐπεχείρησαν σφαγὴν αὐτῶν διαρκέσασαν ὥρας πολλὰς καὶ ἐπαγαγοῦσαν, ὡς βεβαιῶσι, τὴν φθορὰν 30,000 ἀνθρώπων. Ἐκ τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου ὁ ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐθανατώθησαν. Χάριτος ἡξιώθη μόνος ὁ Πρόβος, ὅστις εἶχεν ἀποποιηθῇ τὴν κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτὸν προσφερθεῖσαν βασιλείαν. Καὶ οἱ μὲν ἵππικοι ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὁ δὲ Τριβωνιανὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόχης ἐπανελάβον τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν.

Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἣτις οὔτε ἐτελεσφόρησεν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ τελεσφορήσῃ, τὸ δὲ μόνον ἀποτέλεσμα τῆς ἀποπειράς ταύτης ὑπῆρξεν ὅτι ἀπασχόλησε πόρρω τοῦ κράτους τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἐπροξένησεν ὡς ἐκ τούτου εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν ζημίας δυσσεπανορθώτους. Ἀφορμὴν εἰς τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἔδωκαν αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις τῶν Βανδήλων τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ τοῦ τότε βασιλεύοντος τῶν Βανδήλων Ἰλδερίχου ἐστασίασεν εἰς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ὁ Γελίμερ· ὁ δὲ Ἰλδερίχος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ πλείστοι τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ ἐνόμιζον ἐπισηφαλὲς τὸ ἐπιχειρήμα, ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, πρὸς δὲ ὅτι καὶ ἐπιτυχὸν ἔμελλε ν' ἀποστερήσῃ τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς τῶν ταγμάτων, ὧν αὐταὶ εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην, πρὸς ἀμυναν κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἐπικειμένων ποικίλων πολεμίων. Ἐν τῇ συμβουλίᾳ ὅμως τὸ ὅποιον συνεκροτήθη ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου, οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς ἐκδηλωθεῖσαν γνώμην τοῦ βασιλέως, ὅτε ἀναστὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόχης ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις τῶν ἀντιδοξούντων εὐλαβῶς μὲν, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάνη κατ' ἀρχὰς μεταπεισθεὶς. Κατὰ δυστυχίαν οἱ Βανδῆλοι, ἀρειανοὶ ὄντες, κατεπίεζον δεινῶς τὸν ὀρθοδοξὸν κληρὸν, αἱ δὲ κραυγαὶ τοῦ κλήρου τούτου ἀνέτρεψαν τὴν ἐντύπωσιν ἣν εἶχον προξενήσει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ βασιλέως οἱ λόγοι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόχου.

Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας ταύτης προεχειρίσθη ὁ περιφανὴς Βελι-

σάριος, ὅστις δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ εὐθύς ἐπὶ τὴν Καρχηδόνα πρὶν πληροφορηθῇ τίνας ἐποίησαν οἱ ἐκεῖ ἀμυντικὰς παρασκευάς· ὅθεν προσεπέρασε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Σικελίαν.

Οἱ Γότθοι, οἵτινες ἤρχον τότε τῆς τε Σικελίας καὶ ἀπάσης τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν τὸν στόλον φιλικῶς. Ὁ δὲ ἱστορικὸς Προκόπιος, ὅστις διετέλει πρὸ καιροῦ γραμματεὺς τοῦ Βελισαρίου, ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις παρὰ φίλου τινὸς αὐτοῦ, πρὸ δύο ἡμερῶν φθάσαντος ἐκ Καρχηδόνος, ὅτι οἱ Βανδήλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Ὁ Βελισάριος ὥρμησεν ἤδη ἀδιστακτικῶς ἐπὶ Καρχηδόνα, ἐγένετο κύριος αὐτῆς τε καὶ ὅλου τοῦ ἐν τῇ Ἀφρικανικῇ ἡπείρῳ βανδηλικοῦ κράτους καὶ ὅλων τῶν εἰς τὸ κράτος τοῦτο ὑπαγομένων νήσων τῆς Μεσογείου, ἔτι δὲ συνέλαβε καὶ αὐτὸν τὸν Γελίμερ, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε θανατώσει τὸν Ἰλδέρικον. Ὡστε ὁ νικηφόρος στρατηγὸς ἠδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατακτήσιν.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα κατορθώματα ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ Βελισαρίου διαβληθέντος, ὅτι μελετᾷ ν' ἀρπάσῃ τὴν βασιλείαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ χειρωθέντος κράτους. Καθ' ἑαυτὸν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπελάμβανεν ἴσως ὅλως ἀνυποστάτους τὰς κατηγορίας ταύτας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνόμισε συνετώτερον νὰ γράψῃ εἰς τὸν στρατηγὸν του ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ παραμείνῃ ὡς διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, διοριζομένου ἐτέρου τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης διοικητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ἡρωϊκὸς ἀνὴρ ἐματαίωσεν ἀπάσας ἐκείνας τὰς ἐπιβουλάς τῶν ἐχθρῶν του, σπεύσας νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς δικαίως ἀμείβων τὰ κατορθώματα καὶ τὴν πίστιν αὐτοῦ, διέταξε νὰ εἰσελάσῃ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν κατὰ τὸν ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν δὲ θρίαμβον τοῦτον ἀπεκόσμησαν τροπικαὶ θαυμαστά καί, τὸ πάντων τιμιώτερον, αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν Βανδήλων ἡγεμὼν Γελίμερ. Μεθ' οὗ ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τῷ Βελισαρίῳ τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων.

Καὶ ἡ μὲν Σικελία καὶ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκυριεύθησαν εὐχερῶς διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατοίκων Ἕλληνες ὄντες τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, φυσικῶς τῷ λόγῳ προετίμων τῆς Γοτθικῆς τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κυριαρχίαν. Ἀλλ' ὅτε ὁ Βελισάριος ἀνῆλθεν εἰς τὴν μέσσην Ἰταλίαν, εὗρεν αὐτὴν κατοικουμένην ὑπὸ ἑτεροφύλων καὶ ἑτερογλώσσων, ὥστε ὁ ἀγὼν οὗτος παρετάθη ἐπὶ μακρότατον. Κατ' ἀρχὰς ὁ στρατηγὸς προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατέ-

λαβε τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτειραν πόλιν καὶ ἔπεμψε τὰς κλείς αὐτῆς εἰς τὸν 'Ιουστινιανόν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων Οὐίτιγισ, ἄθροισας ἐκ τῆς ἄνω 'Ιταλίας δυνάμεις ἀξιολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιορκῆσε τὴν Ρώμην. Τὰ κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ κεκλεισμένον στρατηγὸν ἀπέβησαν τότε κρίσιμώτατα. Ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως ἦτο εὐάριθμος· ἡ ἔκτασις αὐτῆς μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμοι καὶ παλίμβουλοι. Ὅθεν ὁ Βελισάριος δὲν ἤθελεν ἴσως δυνηθῆ ν' ἀνθέξῃ, ἂν δὲν κατέφθανον αἱ ἐπικουρίαι, ἃς ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἰτινες δὲν ἐστάλησαν αὐτῷ ἐγκαίρως εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Ἡ σύζυγος τοῦ Βελισαρίου κατήγετο, ὅπως καὶ ἡ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ σύζυγος Θεοδώρα, ἐκ γονέων εὐτελῶν, ἔχουσα προσέτι τοῦτο κοινὸν πρὸς τὴν Θεοδώραν ὅτι διήγαγεν ἐκ πρώτης νεότητος βίον ἡκιστα χρηστόν. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Θεοδώρα, ἅμα ἐθασίλευσεν ἀφωσιώθη ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὸν 'Ιουστινιανόν, ἡ Ἀντωνίνα, καὶ ἀφοῦ ἡξιώθη νὰ συζευχθῇ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν στρατηγῶν τῆς βῆς ἑκατονταετηρίδος, δὲν διετέλεσε πιστὴ εἰς αὐτόν. Ἀνέδειξεν ὅμως περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἐπιτηδειότητα ἐξαίρετον καὶ ἥθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτῷ πολλάκις συμβουλὰς συνετὰς καὶ ματαιοῦσα τὰς ἀδιακόπως κατὰ τοῦ συζύγου τῆς πλεκομένης ραδιουργίας, κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν τῆς αὐλῆς συνδρομὴν, ἥς ἄνευ οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ πράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τασούτον κλείσαντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ συνετέλεσεν εἰς νέαν τούτου θρίαμβον, ἐπιτυχοῦσα ἐν τῇ προκειμένη περιπετείᾳ τὴν ἐγκαίρως ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουριῶν.

Οἱ Γότθοι εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον νὰ κυριεύσωσι τὴν Ρώμην, ἐπὶ τέλους δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔπαθον ἐν τῇ ὑποχωρήσει τὰ πάνδεινα. Ὁ Βελισάριος ἤδη ἀπέκλεισε τὸν Οὐίτιγιν εἰς Ράβενναν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐκυρίευσε μετὰ μακρὰν πολιορκίαν, τῷ 539. Οἱ Γότθοι, ἀποθαρσύνοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, προέτειναν νὰ τὸν ἀναγορεύσωσι βασιλέα. Ἀλλ' αὐτὸς ἀναδεικνύμενος ὡς πάντοτε πιστὸς εἰς τὸν 'Ιουστινιανόν, ἤγαγεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ τόν τε Οὐίτιγιν καὶ τοὺς τούτου συγγενεῖς καὶ θησαυρούς.

Οὐδὲν ἦττον τὸ βούλευμα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου βίωματικῷ κράτους ἐματαιώθη, ὡς σκιᾶς ὄναρ, κατὰ Πίνδαρον. Ὁ ἐκπεμφθεὶς, βραδύτερον εἰς Ἰταλίαν εὐνοῦχος Ναρσῆς, καίτοι εὐνοῦχος ὢν, ἀνεδέιχθη

ἐν πολλοῖς ἐνάμιλλος τοῦ Βελισαρίου καὶ ἰδίως κατετρόπωσεν εἰς μάχην μεγάλην, τῷ 553, τὸν ὑπὸ τῶν Γότθων προχειρισθέντα νέον βασιλέα Τωτίλαν. Πεσόντος δὲ τοῦ Τωτίλα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς χερσονήσου, Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ ἄνω Ἰταλία ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας ἡ μέση ὑπέκυψεν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Μόναί δὲ ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κ)πόλει μοναρχίαν. Πλὴν τούτων εἰς τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Οὐίσιγότθων ἡγεμόνων, οἵτινες διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἔριδας, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτῷ τὰς μεσημβρινὰς τῆς χώρας ἐκείνης ἐπαρχίας, Μουρξίαν, Γρανάταν, Σευιλλίαν· ἀλλ' οἱ Οὐίσιγότθοι, ὁμοφρονήσαντες μετ' ὀλίγον, ἀπέβαλον τὴν ἐπικυριαρχίαν ταύτην, ἥτις δὲν διήρκεσεν εἰμὴ ἐβδομήκοντα ἐν ὅλοις ἔτη.

Εἰς τὰ μάταια ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀπασχόλησεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ δυνάμεις, ἐνῷ αἱ μὲν ἀσιαναὶ ἐπαρχίαι ἤγοντο καὶ ἐφέροντο ὑπὸ τῶν Περσῶν, αἱ δ' εὐρωπαϊκαὶ ἐπασχον τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένων πολυωνύμων βαρβάρων ἐθνῶν. Καὶ περὶ μὲν τῶν Περσικῶν πολέμων δὲν θέλομεν πραγματευθῆ εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἀνέκτησε τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα. νῦν δὲ ἐρχόμεθα νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰ παθήματα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐτι πρὶν ἢ βασιλεύσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνέβαλον πρῶτοι οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Θράκην καὶ προήλασαν μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Νέας Ἡπείρου. Βασιλεύοντος δὲ ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπῆλθον νέοι πολέμιοι, οἱ Οὐννοι καὶ ἰδίως οἱ Σλαῦοι. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀφηγημάτων ὅσα ἔχομεν περὶ ὅλων τούτων τῶν ἐθνῶν, συνάγεται ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, οὔτε Βούλγαροι, οὔτε Οὐννοι, οὔτε Σλαῦοι κατεστάθησαν ὀριστικῶς ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς ἐπαρχίαις. Ἐπαθον ὅμως αἱ ἐπαρχίαι αὐταὶ παρ' αὐτῶν συμφορὰς πολλὰς ὁμολογουμένως. Καὶ ὥς ἂν μὴ ἤρκει τὸ κακὸν τοῦτο, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς τοῦ Ἰουστίνου βασιλείας ἦτοί τοῦ 518, μέχρι τοῦ τελευταίου τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦτοί τοῦ 565, συνέβησαν σεισμοὶ φοβεροὶ καταστρέψαντες πολλὰς πόλεις, οἷον 24 φρούρια τῆς Δαρδανίας καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούρους· ἐν δὲ τῇ Βοιωτίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ πολλὰ χωρία καὶ προσέτι ὀκτὼ πόλεις, ἐν αἷς τὴν Χαϊρώνειαν, τὴν Κορώνειαν, τὰς Πάτρας καὶ τὴν Νάυπακτον. Πλὴν τούτων τῶν δει-

νῶν λοιμὸς ὀλέθριος ἀρξάμενος ἐκ Πηλουσίου τῷ 531, διήρκεσε μετὰ τινων διαλειμμάτων ἐπὶ ἔτη πενήκοντα καὶ δύο. Τὴν νόσον ταύτην περιέγραψεν ὁ Προκόπιος μετ' ἀκριθείας ἐναμίλλου τῆς περιγραφῆς τοῦ λοιμοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἣν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ μέγας Θουκυδίδης· κατὰ δὲ τὴν ἀσφαλῆ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν ιστορικοῦ διάγνωσιν, ὁ λοιμὸς τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὕτῃ ἢ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα πανώλης. Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ὑπέστη κατὰ τὴν 6 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομαὶ πολεμίων, σεισμὸς καταστρεπτικὸς, λοιμὸν ὀλέθριον, εἰς 2 προσθετέον καὶ τὴν πείναν ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τοσούτων δεινῶν. Ἀλλὰ μὴ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅτι ἐκ τούτων ἡρμώθη τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὥς εἶπεν ὁ Προκόπιος καὶ ἐπανέλαβόν τινες τῶν νεωτέρων εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ ἐπερειδόμενοι.

Ἐκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἔχει, ὥς εἶδομεν, ἰδιάζοντά τινα χαρακτῆρα, αὐτὸς τε ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ἡ Θεοδώρα, καὶ ὁ Τριβωνιανός, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ἵνα εἰς τούτους μόνον περιορισθῶμεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων. Ὁ δὲ ιστορικὸς Προκόπιος, καίτοι δευτεραγωνιστής, ἐν τῷ δράματι τούτῳ, πρὸς κάλεσι παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις πολὺ μείζονα περὶ ἑαυτοῦ λόγον· καὶ τοῦτο διότι ἐν τῷ ποικιλοστρόφῳ αὐτοῦ βίῳ τρία, ἀντὶ ἑνὸς ὑπέδυστο πρόσωπα. Ἄλλος εἶναι ἐν ταῖς ιστορίαις τῶν *Περσικῶν*, τῶν *Βαρθολικῶν* καὶ τῶν *Γοτθικῶν πολέμων*, ἄλλος εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα* καὶ ἄλλος εἰς τοὺς *ἑξ Λόγους* αὐτοῦ περὶ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ *Κτισμάτων*. Ἀνὴρ γνώστης τοῦ καλοῦ λόγου καὶ ἰδίως τῶν τοῦ ιστορικοῦ λόγου ἀρετῶν, ὧν ἔδωκε λαμπρὰ ὑποδείγματα, ὁ Γίββων, ἀποφαίνεται περὶ τῶν ιστοριῶν αὐτοῦ ὅτι ὁ Προκόπιος ιστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ· ἐπιζητεῖ πάντοτε καὶ πολλάκις ἐπιτυγχάνει τὴν ρώμην καὶ τὴν κομψότητα τοῦ λόγου. Ἀλλ' εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα* ὁ Προκόπιος ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὥς κακὸν τινα δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ὀλεθρον ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἐπειτα δὲ πάλιν διὰ τῶν περὶ *Κτισμάτων* ἐξ αὐτοῦ λόγων ἤγειρε τῷ βασιλεῖ μνημεῖον ἀθάνατον ἀνομολογῶν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ζημίας τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ προλάβῃ, νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τουλάχιστον νὰ μετριάσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων προξενούμενα δεινὰ. Εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα* δὲ ἔχοντα ὅπως πρὸ μι-

κροῦ εἶπομεν, πιστεύσαντες οἱ νεώτεροι παρεδέχθησαν ὅτι ἀπωλέστησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ «μυρίαί μυριάδες μυριάδων» ἄνθρωποι. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐὰν ἐκληφθῇ ὡς ρητορικὸν σχῆμα, οὐδεμίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ὑποτεθῇ ὡς ἔχον ἀξίαν ταιαύτην, εἶναι παραλογώτατον, διότι βεβαίον ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρξε τότε χιλιοπласία τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης· ἄλλως τε ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν μετεβλήθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἰς Σκυθῶν ἐρημίαν μαρτυρεῖται ἀριθλήως ἐκ τῆς εὐπορίας, ἣν ἀναφαίνεται ἔχον εἰς τοὺς ἀμέσως ἐπομένους χρόνους.

Ὅπόσον ἄρα γε ἄδρα δὲν ὑπῆρξεν ἡ δαπάνη δι' ἧς πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τῆς Κορίνθου χώρα κατέστη οὕτως εἰπεῖν κατάφρακτος διὰ κατασκευῆς ἀναριθμήτων μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων, ἐξησφακίσθησαν δὲ δι' ὀχυρωμάτων παρομοίων αἱ Ἀσιαναὶ ἐπαρχίαι ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἔρχεται εἰς κύρωσιν τῶν ἀνεξαντλήτων πόρων, οὓς τὸ κράτος εἶχε τότε καὶ παρείχε τῷ Ἰουστινιανῷ τὸ μέγα ἔργον ὅπερ οὗτος ἐπεχείρησε τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τοῦ πυρποληθέντος ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ *ρίκα*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τότε δὲν εἶχον ἔτι κορυφωθῇ αἱ ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης ἐπισκῆψασαι φυσικαὶ συμφοραί, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ καὶ ὁ λοιμὸς εἶχον ἤδη πρὸ καιροῦ ἀρχίσει νὰ κατατρύχωσι τὴν χώραν. Καὶ ἐν τούτοις θησαυροὶ ἀμύθητοι ἐδαπανήθησαν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ πολυθρυλήτου ἐκείνου ἱεροῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκε τὴν ἀνέγερσιν αὐτοῦ εἰς δύο ἀριστοτέχνας, οἵτινες βεβαίως δύνανται νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν περιφανεστάτων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ Ἰσιδώρον τὸν Μιλήσιον. Κατὰ τὸ διαγραφὲν ὑπ' αὐτῶν σχέδιον τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν ἦτο πλέον *δρομικόν*, ἥτοι ἐπίμηκες τετράγωνον ἀπολήγον εἰς ἀψίδα, ὡς πρότερον, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε ἐσχεδιάσθησαν αἱ ἐκκλησαὶ τοῦ ὀρθοδόξου ἀνατολικοῦ δόγματος, ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιέβω, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς ὀνομαστοτέρας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαριθμῶν μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἔννοιάν τινα τοῦ νέου ἐκείνου σχεδιαγραφήματος εἶναι ἡ τοῦ ἀγίου Νικοδήμου. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν διαστάσεων αὐτῶν· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος μητροπόλεως οἱ δύο ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τασού-

τον δαιμόνιον τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, τὰ τε πνευματικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ, παρήχθη δηλαδὴ νέος ναοῦ τύπος καὶ ἐνταυτῷ τὸ καλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν.

Ἐξετέλεσε δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ βούλευμα αὐτοῦ μετὰ πλείστης ὀσῆς δραστηριότητος, διότι 40 ἡμέρας, ἅψ' ἧς κατεστράφη ὁ ναὸς, ἦτοι τῇ 23 Φεβρουαρίου 532, ἔθετο τὸν θεμέλιον τοῦ νέου κτιρίου λίθον, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε καὶ μηνῶν ἑνδεκα καὶ ἡμερῶν δέκα ἐπανηγύρισε τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ τῇ 24 Δεκεμβρίου 537. Σημειωτέον ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης, ἦτοι τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανηγυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, δηλαδὴ 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας ὠκοδομεῖτο τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1676 μέχρι τοῦ 1710.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶναι μικρότερος ἀμφοτέρων τούτων τῶν κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος ἔχει μῆκος κατὰ τὸ ἥμισυ πλειότερον. Ἀλλ' ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν κτιρίων δὲν δυνάμεθα πάντοτε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τῆς ἐν αὐτοῖς γενομένης ἐργασίας. Ἀκριβεστέραν τῆς ἐργασίας ταύτης ἔννοιαν παρέχει μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὸ ἔνεκα αὐτῆς ἀναλωθὲν χρῆμα. Ἐδαπανήθησαν δὲ διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Παύλου 1,500,000 λίραι ἀγγλικαί· διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου 50,000,000 ρωμαϊκῶν σκούδων, εἰς δὲ τὸ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἀνηλώθησαν, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμοὺς, ὑπὲρ τὰ 300,000,000 δραχμῶν. Ἀξιοθαύμαστος δὲ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἡ δαψίλεια τῶν πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος εἰς τοσοῦτον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει ἐνταῦθα εὐκρινῶς ὅπως οὖν τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ; Πρέπει ἄρα γε νὰ καταγράψωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια καὶ σκευὴ ὧν ἔβριθεν ὁ ναὸς καὶ ὧν τὰ πλεῖστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἀδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἀλλὰ πρὸς Ἕλληνας ὁμιλοῦντες πεποιθάμεν ὅτι ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωρίσωσι μᾶλλον τὴν τεχνικὴν τοῦ ὅλου ἔργου διασκευὴν ἢ τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας θησαυρούς. Τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ἐστερήθη πρὸ καιροῦ δι' ἐπανειλημμένων ἱεροσυλιῶν τὰ κοσμήματα τὰ

ὅποια ἐξήστραπτόν ποτε ἐν αὐτῷ καὶ ὅμως δὲν ἔπαυσεν ἄχρι τοῦδε αἰνούμενον καὶ δοξαζόμενον. Λέγοντες ὅμως ὅτι θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ ναοῦ διασκευῆς, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι πρόκειται νὰ καταμετρήσωμεν καὶ νὰ ἐξονυχίσωμεν ἰδίᾳ τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη, τὴν αὐλὴν τὴν ὑπαίθριον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ἡγείρετο ἡ κομφή φιάλη ἥτις ἔφερε τὴν περίφημον καρκινικὴν ἐπιγραφὴν:

Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὄψιν.

τὸν ἔξω νάρθηκα, τὸν κυρίως νάρθηκα, τὸν χορὸν, τὸ βῆμα, τὸ διακο-
νικόν, τὸν ἄμβωνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ ἡμιθόλια. Ἀντὶ
νὰ χρονοτριβήσωμεν περὶ ταῦτα εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐν τῷ ναῷ καὶ
σταθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ, καὶ ἀποβλέψωμεν πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς
τὰ πέρα, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ
ὄψις αὐτοῦ καὶ ἣν συνησθάνθημεν ὁσάκις ἡτύχησαμεν νὰ ἐπισκε-
φθῶμεν τὸν ἑτεροθαλὴ ἐκείνον τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐσωτε-
ρικόν αὐτοῦ σχέδιον εἶναι ἀπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια,
ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἑδάφους, προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς, δι' ἄλλων
μικροτέρων, πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον τὸν συνάπτοντα ἅπαντα τὰ
λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ ἀποτελοῦντα μετ' αὐτῶν σύνολόν
τι, τὸ ὅποιον φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον ἢ τῆς τέχνης ἔργον. Τὸ
φῶς τὸ ἐκ τῶν εἰκρῶν καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου
θόλου ἐξακοντιζόμενον ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν εἶναι τοσοῦτον ὥστε
νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ τοῦ ἡλίου
καταυγαζόμενον. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριῶδες σκότος τῶν
ναῶν τῆς Ἑσπερίας Εὐρώπης. Ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἱερῷ τὸ φῶς δὲν ἔλατ-
τοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὴ ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἡ δὲ ἰλαρὰ
ἐκείνη φαιδρότης μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὀψews ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ
Ἰσιδωρος, τὰ χαριέστατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέκνα, ἔσωζον εἰσέτι
ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες
αὐτὴν κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι οἱ μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν ἢ οὐδόλως ἢ ἐν
μέρει ἐστέγαζον τοὺς ναοὺς. Οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἀντὶ θόλου, εἶχον αὐτὸ τὸ
στερέωμα ὑπεράνω αὐτῶν κυρτούμενον, ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ κατεβίβασαν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἶπεῖν ἐπὶ τοῦ
οἰκοδομήματος.

Καὶ ὅτε ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαίνιων ὁ βασιλεὺς ἐτέλεσεν
θρίαμβον ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία ἐπευ-
φημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν ἀπάντων τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνα-
κτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας, ἔδραμεν ὁ

Ίουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἀμβωνος, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ συντελέσῃ ἔργον τηλικούτου, καὶ ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἀνέκραξεν, ὡς βεβαιούσι, νενίκηκά σε Σολομών. Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων, ἐμυκτήρισαν τὸ φρόνημα τὸ προκαλέσαν τὴν κραυγὴν ἐκείνην. Ἄλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο ἐστρέφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιθωτὸς ὑπῆρξεν ὁ ναὸς ἐκεῖνος, ἐν ᾧ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτούς· ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους ἔτι ἐνιαυτούς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει πάλιν ἀντηχήσῃ ὑπὸ τοῦς θόλους τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς πῶς νὰ μὴ τιμῶμεν τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν;

Ἐτι δὲ οἰκοδομουμένης τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐπεχείρησεν ὁ Ίουστινιανὸς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, περὶ ἧς διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπροξένησε βεβαίως πολλὰς συμφορὰς εἰς τε τὰς ἀσιανὰς καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους χώρας· δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι περιεποίησε τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ μέγα ἱστορικὸν κλέος. Ἄλλ' οἱ εὐκλεέστεροι τῶν ἀνθρώπων ἐπλήρωσαν πολλάκις τὴν τιμὴν ταύτην διὰ πόνων ἡθικῶν ἀμυθῆτων. Ἐνῷ διὰ τῶν καταρθωμάτων τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ τὸ κράτος αὐτοῦ ἠπλοῦτο ἀπὸ τῶν Ἀλπεων μέχρι τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς Ἰσπανίας, ὁ Ίουστινιανὸς ἔβλεπεν ὁσημέραι ἀραιούμενον περὶ ἑαυτὸν τὸν θίασον ὅλων ἐκείνων ὅσοι οὕτως ἢ ἄλλως συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ. Ἀδελὸν εἶναι πότε ἀπέθανεν ὁ Τριβωνιανός, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἐξέλιπε πρὸ τοῦ βασιλέως· ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης περιελθὼν τῷ 542 εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν Θεοδώραν ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς καὶ, τὸ παράδοξον, κατέλυσε τὸν θουελλῶδη αὐτοῦ βίον ὡς πρεσβύτερος. Τῷ δὲ 548 ὁ Ίουστινιανὸς ἐστερήθη καὶ αὐτὴν τὴν Θεοδώραν, πρὸς ἣν δὲν ἔπαυσε τρέφων στοργὴν ἀνεξάντλητον· ἐν ἔτει δὲ πάλιν 551 εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἀριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν Γερμανόν, ὅστις

πολλάκις ἀπέκρουσε τὰ ἀπὸ βορρᾶ ἐμβάλλοντα στίφη τῶν βαρβάρων φυλῶν. Καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, τῷ 563, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας τιμὰς τοῦ Ναρσῆ νίκας, ὁ Ἰουστινιανὸς παρεσύρθη ὑπὸ σκευωρίας μοχθηρᾶς εἰς τὸ νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν Βελισάριον. Οἱ ἀδυσώπητοι τούτου πολέμιοι ἐπλάσαν ἀνύπαρκτον κατὰ τοῦ βασιλέως συνωμοσίαν καὶ κατέπεισαν μοχθηροὺς τινας ἀνθρώπους νὰ καταγγείλωσιν ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς τὸν γηραιὸν ἐκείνον τοῦ κράτους πρόμαχον. Τῇ 5 λοιπὸν Δεκεμβρίου τοῦ 563 περατωθείσης τῆς ἀνακρίσεως, συνεκροτήθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις συνέδριον ἐκ τῶν ἀνωτάτων τῆς πολιτείας λειτουργῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσε τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυρίαι τῶν συκοφαντῶν. Ὁ Βελισάριος ὅστις ἦτο παρὼν, ἀλλ' οὐδὲ μίαν εἰδήσιν εἶχε περὶ τῶν κατ' αὐτοῦ ἐνεργηθέντων, ὥσπερ ἐμβρόντητος γενόμενος ἔμεινεν ἀναπαλόμενος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν τοῦ ὡς ὁμολογίαν διέταξε νὰ περιορισθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ στερηθῇ ὅλων τῶν ἀξιοματίων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδειχθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνδρὸς ἀνέκτισεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 564 τὴν τε εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ τὰς προτέρας τιμὰς. Περιστὸν δὲ ἤδη εἶναι νὰ προσθέσω ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσιν ὑπόστασιν πάντα ὅσα οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι ἐμυθολόγησαν περὶ τυφλώσεως τοῦ Βελισαρίου καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν περιέστη νὰ ἐπαίτῃ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κων(σταντι)πόλεως. Ὁ στρατηγὸς ἀπέθανε τῷ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιοματίων αὐτοῦ.

Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρουν αἱ ποικίλαι ἐκεῖναι πικρίαι ἃς ζῶν ἐποτίζετο, ἐρρήθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκλείσει τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς, ἐνῷ οὐδεμία μαρτυρία ἔρχεται εἰς κύρωσιν τοιούτου τινὸς γεγονότος. Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων ὁ Μαλάλας λέγει ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς «πρόσταξιν ἐπέμψεν ἐν Ἀθήναις κλεψύσασαν μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν, μήτε νόμιμα ἐξηγῆσθαι». Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος ἠξίωσεν ὅτι «ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν». Αὐτὸς δὲ ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς *Ἀρεκτότοις* δηλαδὴ ἐν τῷ λιβέλλῳ ἐκείνῳ ἐν τῷ ὁποίῳ βεβαίως δὲν φεῖδεται τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι οὗτος ἀφῆρεσε τοὺς μισθοὺς τῶν ἐν Ἀθήναις διδασκαλῶν. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι ἔπαυσε πᾶσα ἐνταῦθα διδασκαλία. Οἱ ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ τῶν ἐλάμβανον ἀνέκαθεν παρὰ τῶν μαθητῶν δίδακτρα δαψιλῇ ἀφοῦ τὰ δι-

δακτρα τὰ ὅποια ἐπληρῶντο ὁ Πρόκλος ὁ Ναυκρατίτης ἀναφέρονται ὡς μετριώτατα, καὶ ὅμως συνεποσύντο εἰς ἑκατὸν δραχμὰς ἀττικὰς δι' ὅλην τὴν σειρὰν τῆς διδασκαλίας του. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλητῶν ἦτο συνήθως μέγα, δηλονότι τὸ ποσὸν τῶν διδάκτρων ἦτο τοῦλάχιστον ἴσον τοῦ ἐτησίου τῶν διδασκάλων μισθοῦ. Ἄλλως τε ὁ Προκόπιος δὲν ἐνόμιζε ἀναμφιβόλως ὅτι διὰ τῆς καταργήσεως τῶν μισθῶν ἐκλείσαν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί, διότι ἂν τοιοῦτό τι ἐνόμιζε, ἤθελε τὸ εἶπει ἀδιστακτως. Ἄλλοι δὲ τῶν νεωτέρων ἀξιολύοντες ὅτι αἱ σχολαί ἐκείναι ἐκλείσθησαν, συνδυάζουσι τὴν γνώμην αὐτῶν ταύτην μετὰ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα Χοσρόην ἀποδημίας τῶν ἐπτὰ φιλοσόφων, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σιμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμίου τε τοῦ Φρυγῆος καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Λυδοῦ, Ἐρμεία τε καὶ Διογένοους τῶν ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Γαζαίου. «Ἐκδιωχθέντες, λέγει ὁ Γάλλος φιλόσοφος Βίκτωρ Κουζέν, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ μὲν Ἀντωνῖνοι εἰχον ἰδρύσει πάλαι, ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἑσσεῖ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐκλείσει τῷ 529, αἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρίνοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἄσυλον ἐν τῇ φιλτάτῃ αὐτοῖς Ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόη, ἐπανῆλθον αὐτοῖς εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διασκορπισθέντες τῇδε κακεῖσε, ἠφανίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικὴν τινὰ Θηβαίδα». Ἀκούσατε ἤδη τί λέγει ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἐπτὰ ἐκείνων φιλοσόφων. Ἐν πρώτοις ὁ Ἀγαθίας δὲν λέγει ὅτι ἀπεδήμησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικώτατον νὰ εἴπῃ, ἐὰν τυχόντι ἐγένετο ἡ κατάργησις αὐτῆς, ἀλλὰ βεβαίως ὅτι ἀπεδήμησαν «ἐπειδὴ αὐτοὺς ἡ παρὰ Ῥωμαίοις κρατούσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξᾳ οὐκ ἤρεσκεν», ὅ ἐστι διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα χριστιανικὴν θρησκείαν. Καὶ ἔπειτα οὔτε περὶ διασκορπισμοῦ αὐτῶν τῇδε κακεῖσε, οὔτε περὶ ἐξαφανισμοῦ τῶν πλείστων εἰς τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης καὶ περὶ τῶν λοιπῶν φαντασιοκοπημάτων τοῦ Γάλλου φιλοσόφου διαλαμβάνει τι ἄλλ' ἐπιφέρει τὰδε: «Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν μὲν διαλεχθέντες ἐψεύσθησαν τῆς ἐλπίδος ἀνδρα εὐρόντες φιλοσοφεῖν φρυακτόμενον, οὐδαμῶς δὲ κατανοοῦντα τὴν ὑπερτάτην σοφίαν, ἄμεινον εἶναι σφισιν ἡρεῖτο, ἐπιβάντες μόρον τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀρίων, αὐτίκα καὶ τεθνάναι ἢ μένοντες παρὰ Πέρσαις τῶν μερίστων γερῶν μεταλαγχάνειν. Οὕτω δὲ ἅπαντες οἵκαδε ἀπενόστησαν, χαίρειν εἰπόντες τῇ τοῦ βαρβάρου φιλοξενίᾳ». Αὕτη εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου

ἡ ἀλήθεια. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἡμῖν οὐκ ὀλίγοι οἱ πιστεύοντες εἰς τὰ παρὰ τῶν ξένων ἀβασανίστως ἰστορούμενα, πειθόμενοι δὲ ἔτι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατήργησε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς.

Ὁ βασιλεὺς ὅμως οὗτος ἐνῶ δὲν κατήργησε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς, ἐφρόντισε ν' αὐξήσῃ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς πόρους τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ μετὰ ταῦτα ἦτο μὲν γνωστὴ πρὶ αἰώνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ ἐργαστάσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ κατεσκευάζον πολυτελεῖ καὶ κομψὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῶν ἦτο ὑπέρογκος, διότι ἡ πρώτη ὕλη, μὴ παραγομένη ἐνταῦθα, ἐκομιζέτο ἐκ Σηριακῆς ἤτοι ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου καὶ ἐπέτυχε τελευταῖον τῷ 551 νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ κράτους τὴν τῆς μετὰ ξης κατασκευὴν. Ὁ πλοῦτος ὅστις ὡς ἐκ τούτου συνέρρευσεν εἰς τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἐτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετέπειτα πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο, οὕτως εἰπεῖν, ὑποτελὴς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ὑπῆρχον ἐργαστάσια μαλλίνων, λινῶν, πορφυρῶν ὑφασμάτων καὶ ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντο πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη τὰ ὑφάσματα ταῦτα.

Ἀλλὰ μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης τῶν μεταξωτῶν ὕλης ἦτο σφοδρὰ δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἡ παραγωγὴ αὐτῶν ἦτο ἀναγκαστικῶς περιορισμένη. Ἀποῦ ὅμως ἐπὶ τοῦ βασιλεῶς τούτου μετεφέρθησαν ἐνταῦθα ὡς τῶν δημιουργῶν τῆς μετὰ ξης σκωλήκων, ἐπειδὴ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς κατεργασίας τῆς ὕλης ἐκείνης, πρόδωκον ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἢ τε παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερηύξησαν δὲ ὡς ἐκ τούτου οἱ ἔθνικοι ἡμῶν πόροι.

Κατὰ δυστυχίαν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτελείωσε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ὅπως τὴν εἶχεν ἀρχίσει· ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶχε προξενήσει, ὡς εἶδομεν, μεγάλας εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν ζημίας· ἡδὴ δ' ἐπεχείρησε καταδιώξιν τῶν αἰρετικῶν ἐπενεγκοῦσαν ἀποτελέσματα οὐδὲν ἥττον ὀλέθρια. Οἱ δραστηριώτεροι τῶν ἐν ταῖς ἀσιαναῖς τοῦ κράτους χώραις καταδιωκομένων ἀπεδήμησαν εἰς Περσίαν, συνεπαγαγόντες τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν βιομηχανίαν αὐτῶν καὶ ἐνισχύσαντες οὕτω τὴν πολέμιον ἐκείνην χώραν. Ταῦτα δὲ πάντα ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ συμβάντα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ὅτε οἱ ὑπ' αὐτοῦ καταπιεσθέντες

(Κ. Παπαρρηγοπ. Τὰ διδασκ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

διακαρτυρόμενοι, ἀποδημήσαντες εἰς τὰς ὁμοδόξους γείτονας χώρας, συνετέλεσαν θαυμασίως εἰς τὴν ἐπίρρυσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλας πολλὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἡμᾶς καὶ ἐλαττωμάτων ἔχουσιν οἱ δύο ἐκεῖνοι περιφανεῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρωταγωνισταί. Οὔτε ὁ εἰς, οὔτε ὁ ἄλλος ἐγένετο κατορθώματός τινος αὐτοεργός· ἀμφοτέροι ὅμως ὑπῆρξαν ἐξίσου φιλόπονοι, ἐξίσου καρτερικοί, ἐξίσου κενόδοξοι, καὶ ἀμφοτέροι παραδόξως ἠὲδοκίμησαν περὶ τὴν εὐρεσίαν τῶν ἐπιτηδευμάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβίκος ΙΔ', ἀνεκάλυψε καὶ ἀνέδειξε τὸν Turenne, τὸν Vauban, τὸν Luxembourg, τὸν Colbert, τὸν Louvois καὶ τὸν ἄλλον θίασον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλείσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· οὕτω καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσῆν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην Καππαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν, τὸν Ἰσιδωρον τὸν Μιλήσιον καὶ τοσοῦτους ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ κατορθώματα.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τοῦ Ἡράκλειου, ἦτοι ἐπὶ 40 περίπου ἔτη ἀδιάρκοι σχεδὸν ὑπῆρξαν οἱ μεταξὺ Περσῶν καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμοι. Οἱ Πέρσαι τῶν Σασσανιδῶν δὲν ἦσαν βεβαίως ἀπαράλλακτοι οἱ Πέρσαι τοῦ Ξέρξου, ἀλλ' εἶχον, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι τὴν ἀξίωσιν νὰ κυριαρχήσωσι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνισμοῦ. Ὅσονδήποτε ἤμως καὶ ἂν ἐνισχύθησαν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ, ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανός, οἱ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων πόλεμοι ἀπέβησαν ἐπὶ τινα χρόνον ἀμφίροποι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Χασρόης ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα.

Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ἡράκλειος. Ἡ ἀμνηχανοῦσα σύγκλητος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκάλεσεν αὐτόν, ἔξαρχον ὄντα τῆς Ἀφρικῆς· ὁ δὲ δραμὼν τῷ 610 μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ καὶ ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ἀπεδύθη εἰς τὸ πολύχροτον αὐτοῦ στάδιον.

Ἀλλ' ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός δὲν ἐκινδύνευσε τότε ἀπὸ μόνων τῶν Περσῶν. Αἱ μεταξὺ Ἰστρου καὶ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου ἐπαρχίαι ἔπαθον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Ἀβαρ-σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ δὲ Ἡράκλειος, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ ἀπερισπάστως κατὰ τῶν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολεμίων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον κυριεύσει τὴν Χαλκηδόνα, ἐνόμισε συνελθόν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Ἀβάρας, νὰ ἀποσπάσῃ δὲ ἀπὸ αὐτῶν τοὺς Σλάβους, εἰς οὓς παρεχώρησεν ἐπαρχίας τινὰς ἐντὸς τοῦ κράτους,

καὶ ἔνεκα ὧν τούτων τῶν ἀπαραιτήτων προπαρασκευαστικῶν ἔργασίων ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀρχίσῃ τὸν μέγαν αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα εἰμὴ ἐν ἔτει 622. Ἐνταῦθα δὲ συνέβη παραδόξως τις παρεξήγησις. Ἐπειδὴ ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα ἐκείνον εἰμὴ 12 ἔτη ἀφ' ἧς κατέλαβε τὴν ἀρχήν, καὶ ἀφ' ἑτέρου περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν τότε κατὰ πρῶτον ἀναφανέντα μωαμεθανισμόν, ὁ Γιββων παρέβαλε τὴν βασιλείαν ταύτην πρὸς ἡμέραν, ἧς ἡ πρωία καὶ ἡ ἐσπέρα ἤθελον εἶναι ὑπὸ νεφῶν κεκαλυμμέναι, μόνον δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐξήστραψε λαμπρότατος ὁ ἥλιος. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὡς εἶδμεν, ὅτι, ὅπως παρακολουθήσωμεν τὴν ποιητικὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγγλου ἱστορικοῦ, μόνον ἡ ἐσπέρα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὑπῆρξεν ὀμιχλώδης, ἡ δὲ πρωία ἀνέτειλεν ἐπίσης διαυγής, ἂν ὅχι ὅσον λαμπρὰ καὶ ἡ ἐπελθοῦσα μεσημβρία, διότι τότε παρεσκευάσθησαν πάντα ἐκεῖνα, ὧν ἄνευ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῶσι τὰ κατὰ Περσῶν μεγαλουργήματα.

Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἡράκλειος ἀνηγόρευσεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ γυναικὸς υἱόν του Ἡράκλειον Κωνσταντίνον, τοῦτο ὅμως ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος ἦτο μῶλις δεκαέτης τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν μάξιτρον ἦτοι πρῶτον τοῦ Ὑπουργείου Πῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, γινώσκων ἐκ πείρας τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα ἀμφοτέρων. Τελίσας δὲ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, ἧτις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέπεσε τῇ 4 Ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὴν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα, καὶ προσκυνήσας ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ στόλου, ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅστις ἠύχετο ὅπως ὁ βασιλεὺς βᾶψῃ ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβαφὲς αὐτοῦ πέδιλον.

Ὁ Ἡράκλειος δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακρὰν ἵνα ἀπαντήσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Ἀντικρὺ τῆς βασιλευσούσης, ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς αἰαντῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου λόφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελεν ἴσως περιπέσει εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὀρμήσῃ ἀμέσως κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἡ ἀπόβασις ἐνώπιον ἑξυθροῦ πολυαριθμοτέρου ἀσφαλῶς ὠχυρωμένου καὶ θαρροῦντος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασιν ἦτο ὅλως ἀπίθανον ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ. Ἐὰν δὲ ἥττατο ὁ χριστιανικὸς στρατός, ἐματαιοῦτο ἐξ ἀρχῆς τὸ

ὅλον ἐπιχειρήμα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἕτερον ἀξιωματικόν στρατήγημα. Ἐπλευσε πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία καὶ ἀπεβίβασθη εἰς τὸ ἐσω-
 τικόν τῆς γωνίας ταύτης μέρος, ἥτοι εἰς τὸν Ἰσσικὸν κόλπον, αὐτῷ κληθέντα ἀπὸ τῆς αὐτοῦ κειμένης πόλεως Ἰσσοῦ, περὶ τὴν ὁποίαν πρὸ
 χιλίων περίπου ἐτῶν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος εἶχε νικήσει ἐκ παρατάξεως τὸν
 Δαρείον. Ὁ αἰγιαλὸς τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου ἔχει δύο ἀσφαλῆ προ-
 πύργια, πρῶτον τὰς καλουμένας Ἀμανίδας πύλας καὶ ἔπειτα τὸ γιγαν-
 τῶδες ὄρος τοῦ Ταύρου. Ἀλλ' ἐκεῖ ἀποβιβάσθεις ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο
 μόνον ἀσφαλής· ἦτο προσέτι βέβαιος ὅτι ὁ περσικὸς στρατὸς, ὁ κατέ-
 ναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντιζόμενος, θέλει δρᾶμει ν' ἀντιπαρ-
 ταχθῇ κατ' αὐτοῦ. Πρὸς τί τῶντι ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἤθελεν ἐξακα-
 λουθῆσαι διατρίβων περὶ Χαλκηδὸνα; στόλον μὴ ἔχων, δὲν ἠδύνατο
 νὰ διαπεράσῃ τὸν Βόσπορον ὅπως προσβάλλῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.
 Καὶ ἐν τούτοις ἐβλεπεν ὅτι τὰ νῶτα αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἀπειλῶνται
 ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ Ἡράκλειος λοιπὸν οὐδεμίαν εἶχεν ἀμφιβολίαν
 ὅτι οἱ πολέμιοι δὲν θέλουσι βραδύνει νὰ ἐπιφανῶσι· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ
 ἐνίσχυσε τὰ εὐχάριστα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας ἐπὶ τούτῳ ἀπάσας τὰς
 φρουρὰς τῶν παραλίων πόλεων καὶ ἡσυχολήθη περὶ τὴν διοργάνωσιν.
 τὴν ἀσκήσιν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐμφύχων.

Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀσχολουμένου, ὅσα προσέβλεπε συνέβησαν
 τῶντι. Οἱ περὶ τὸν Βόσπορον Πέρσαι ἐσπευσαν νὰ κατέλθωσιν εἰς Κι-
 λικίαν. Ἀγνωστον ποῦ ἀκριβῶς ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ
 συνεκροτήθη ἡ ὀριστικὴ μάχη. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφ' οὗ
 ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς χριστιανούς, ἤδη τὸ πρῶ-
 τον κατετροπώθησαν καὶ ἐπὶ τριετίαν ὕλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον εἰς
 τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ δὲ Ἡράκλειος, ὁ διὰ τοῦ στρατηγήματος αὐ-
 τοῦ ἐπιτυχὼν τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, διήλθε τὰ πεδία τῆς Καπ-
 παδοκίας καὶ ἀφήσας τὸν στρατὸν νὰ διαχειμάσῃ ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ
 περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅχι διὰ νὰ
 κομπᾶσῃ ἐπὶ τῷ κατορθώματι· θοράμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἐμελλε
 νὰ τελέσῃ βραδύτερον, μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ τῶν ἀντιπάλων κατατρώπι-
 σιν, τότε δὲ ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσάν ὅπως ρυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ
 πράγματα. Μεθ' οὗ ἀπεδύθη εἰς νέους ἀγῶνας.

Ἐκ πρώτης ὕψεως ἐφαίνετο εὐλογον νὰ τραπῇ ἐπὶ τὴν Συρίαν, τὴν Αἴ-
 γυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν ἵνα καταβάλλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν
 ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλὰὶ πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πολέ-

μίων. Τούτων ὅμως γινομένων ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης καὶ ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἠδύνατο νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δεινὴν καὶ πυρῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρει τοῦ 623 ἐξέπλευσεν αὐτὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ 5000 ἀνδρῶν, τραπείς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, ἐκάλεσεν ἐκεῖ τὸν λοιπὸν στρατόν, τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, εὔρε πολλοὺς ἀνὰ τὰς χώρας ἐκείνας Χριστιανούς προθύμους νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς παθόντας ἐκεῖ πολλοὺς διωγμούς. Οὕτω δὲ ἐνισχυθεὶς ἤλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν, εἰς ἣν ἐπλησίασε καὶ ὁ Χοσρόης μετὰ 40,000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον, καί, ἀπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν ἀμαχητὶ εἰς τὴν Γάζαν, ὅπου εὔρεν, ὡς λέγεται, θησαυροὺς πολλοὺς. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, νομίσαντος φρόνιμον νὰ παραμείνῃ μέχρι τοῦ ἔαρος εἰς τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἀσφαλῶς ἐν τῇ φιλικῇ ταύτῃ χώρᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Τότε διέταξε νὰ σβεσθῇ πανταχοῦ τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ νὰ ἀνατραπῶσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφὴ τῆς Θηβαΐδος, γενεθλίου πόλεως τοῦ Ζωροάστρου, διετάχθη πρὸς ἐξίλειωσιν τῶν βεβηλώσεων, ὅσας οἱ Πέρσαι διέπραξαν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος διατάσσων ταῦτα, δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλάνθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων ἠξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης περιθάλψεως καὶ ἡλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καταρῶμενοι δὲ τὸν κοσμόλεθρον Χοσρόην, τὸν ἐπισπάσαντα εἰς ἁς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624 εἰς τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν. Ὁ Χοσρόης πτοηθεὶς ἐκ τῆς τολμηρᾶς ταύτης ἐπιδρομῆς εἰς τὰς βορειανατολικὰς τοῦ κράτους αὐτοῦ χώρας, ἀνεκάλεσεν ἅπαντα τὰ εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τάγματα αὐτοῦ καὶ συγκροτήσας τρεῖς στρατούς, ἐξέπεμψεν αὐτοὺς εἰς

Ἀλβανίαν. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἀπέκρουσεν ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ἐπισφραγίσας τὴν ἄμυναν ἐκείνην διὰ λαμπροτάτου κατορθώματος. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου, μετὰ τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, ἐπελθόντος τοῦ χειμῶνος, πόλιν τινὰ τῆς Ἀλβανίας, ἥς δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὁδεύσας διὰ νυκτός, ἐπέπεσεν αἰφνης κατ' αὐτῆς· ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην ν' ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν, εἰς ἃς ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δαδὰς τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἤ ἐφανεύθησαν ἢ ῥιχμαλωτεύθησαν. Ὁ ὕπατος στρατηγὸς ἐσώθη μὲν διὰ φυγῆς συντόνου, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ αὐτοῦ ὅπλα συνελήφθησαν, ὁ δὲ Ἡράκλειος διηλθεν ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἀνέσει εἰς τὰς χώρας ἐκείνας τὸ ὑπόλοιπον τοῦ χειμῶνος.

Ἀνεχώρησε δ' ἐκεῖθεν ἐν ἔαρι τοῦ 625. Οἱ Πέρσαι, μὴ νοήσαντες ἐγκαίρως τὴν ἀνάξουξιν αὐτοῦ, οὐδὲν προέφρασαν ν' ἀντιτάξωσι κώλυμα εἰς τὴν πορείαν του, καίτοι αὕτη διεξήγετο βραδέως, διότι ὁ βασιλεὺς συνεπῆγετο πολλὴν λείαν καὶ οὐκ ὀλίγους αἰχμαλώτους. Εἰς Ἀμιδαν μάλιστα (τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ) ἐδέσσε νὰ ἐπιτραπῇ τῷ στρατῷ ν' ἀναπαυθῇ ἐπὶ τινι χρόνῳ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ βασιλεὺς μαθὼν ὅτι οἱ πολέμιοι πλησιάζουσιν, ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, ἦλθεν εἰς Σαμόσατα τῆς Συρίας, ὑπερέβη τὸ Ἀμανὸν ὄρος καὶ καταβὰς εἰς τὰ ὀμαλώτερα τῆς Κιλικίας, ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Σάρον ἐπὶ τῆς περὶ τὰ Ἀδανα γεφύρας αὐτοῦ, κατέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν ὠχυρωμένην ταύτην γέφυραν καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην πεδῖον εἰς τὰς νομάς, τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ἀναφυχὴν τινὰ τὸ σφόδρα καταπεπνημένον ἵππικόν αὐτοῦ.

Ἐκεῖ τελευταῖον κατέφρασε τὸν Ἡράκλειον ὁ περσικὸς στρατὸς, σκηνώσας πρὸς ἀνατολὰς τῆς γεφύρας. Ἀλλ' ἐπιχειρήσας τὴν ἐκπύρθησιν αὐτῆς, ἔπαθεν ἥτταν δεινὴν. Ὁ βασιλεὺς ἐφόνευσεν ἰδίᾳ χειρὶ καὶ ἔρριψεν εἰς τὸν Σάρον γιγαντώδη τινὰ Πέρσην, πλείστην προξενήσας εἰς τοὺς πολεμίους κατάπληξιν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρουμένου. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς ἠξεύρομεν, οὐκ ὀλίγοι ὑπῆρχον Ἕλληνες αἰρετικοί, οἱ κατέχοντες παρὰ ταῖς Πέρσαις ἀνώτατά τινα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Εἰς δὲ τούτων διετέλει ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ. Ἐν ἀκμῇ λοιπὸν τῆς μάχης, ὁ στρατηγός

ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ καὶ δεικνύων τὸν Ἡράκλειον, εὐχερῶς παρὰ πάντων ἀναγνωρίζομενον ἐκ τῶν ἐρυθρῶν αὐτοῦ πεδίων· «ὅρῳς τὸν Καίσαρα, ὦ Κοσμά. ἀνέκραξεν, ὡς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἵσταται, καὶ πρὸς τοσοῦτον πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται, καὶ ὡς ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει;» Οὕτω ἀποκρουσθέντες οἱ Πέρσαι διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε, καὶ περάσαντες τὸν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς, ἐξακολουθήσας τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σεβάστειαν καὶ διεχείμασεν ἐκεῖ περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, 625 — 626, πλησιάσας αὐτοῖς πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξεινίου Πόντου, ἣν πρὸ τριετίας εἶχε παραπλεύσει ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὸν ταύτην κυκλικὴν πορείαν.

Ἄλλ' ἢ ἐκστρατεία αὕτη, εἰ καὶ ἐπροξένησε πολλὰς εἰς τὴν Περσίαν συμφορὰς δὲν ἠνάγκασεν ἔτι τὸν Χοσρόην νὰ εἰρηνεύσῃ. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν εἶχε, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ καίτοι δὲν ἔστειρετο ὅμως καρτερίας καὶ εὐμηχανοῦ πνεύματος. Ὅθεν συνωμολόγησεν ἤδη συμμαχίαν ἐπὶ διανομῇ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους μετὰ τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ὁ Χαγάνος ἀνέλαβε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ περσικὴν ἐπικουρίαν, ἣν ἐμελλον νὰ μεταβιβάσῃ περὶ τὴν βασιλεύουσαν τὰ μονόξυλα τῶν ἐν τῷ στρατῷ αὐτοῦ ὑπηρετούντων Σλαβῶν, ὁ δὲ Χοσρόης συνεκρότησε τρεῖς στρατιάς, ὅπως ἀπασχολήσῃ μὲν τὸν Ἡράκλειον ἐν Ἀσίᾳ, διαπέμψῃ δὲ εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀβάρων τὴν συμφωνηθεῖσαν ἐπικουρίαν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε, περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 626, 30,000 ἄνδρες, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Χαγάνου, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευσούσης ἐξελθόντες μετὰ τῶν παλλήκαριων αὐτῶν, ὡς λέγει τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχατίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἡγωνίσθησαν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν, τόσῳ μᾶλλον ὅσα ἀνηγγέλλετο ἡ ἀφίξις τῆς κυρίας δυνάμεως τοῦ Χαγάνου, συμποσομένης εἰς 80,000 ἀνδρῶν. Ἀναφέρομεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἔξοδον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι κατὰ πρῶτον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἀναφέρεται ἡ λέξις παλλήκαριοι ἢ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περιδούκος παρ' ἡμῖν γενομένη ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητὴν· τότε δὲ ἐσήμαινε, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τοῦ παρατεθέντος κειμένου, τοὺς νεωτέρους ἀκολουθοῦς τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Ὁ Χαγάνος δὲν ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ τῇ

29 Ἰουλίου· ἀφοῦ δὲ ματαίως προέτεινεν εἰς τοὺς κατοίκους νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσε τὰ τείχη, συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ μηνὸς Μαΐου στρατοπεδεύοντος περὶ Χαλκηδῶνα Πέρσου στρατηγοῦ καὶ τῇ 31 Ἰουλίου ἐγένετο ἡ πρώτη ἐφοδος. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν αὐτήν, κατέστρεψαν δωδεκα πύργους τοῦ Χαγάνου καὶ διεκώλυσαν πᾶσαν αὐτοῦ μετὰ τῶν Περσῶν συγκοινωνίαν, συλλαβόντες ἢ τρέψαντες τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπεχείρησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο οἱ Σλαῦοι. Τῇ 2 Αὐγούστου, ὁ Βῶνος καὶ ὁ Σέργιος ἐπέμψαν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Χαγάνου τὸν πατρίκιον Γεώργιον καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ἐν τέλει, λόγῳ μὲν διαπραγματεύσεων τινων, πράγματι δὲ ὅπως πληροφορηθῶσιν ἐξ αὐτοψίας πῶς ἔχουσι τὰ κατὰ τοὺς πολεμίους. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων ἐδέχθη τοὺς προσελθόντας μετὰ πολλῆς ὑπεροψίας καὶ ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ ἴστανται ὀρθοί, ἐνῷ εἶχε παρακαθημένους τρεῖς πρέσβεις τῶν Περσῶν. «Οἱ πρέσβεις οὗτοι, εἶπεν ὁ Χαγάνος, ἦλθον νὰ μὲ ἀναγγείλωσιν ὅτι ἔχουσιν ἐτοιμοὺς νὰ μὲ στείλωσι τρισχιλίους μαχητάς. Παραδώσατε λοιπὸν εἰς ἐμέ τήν τε πόλιν καὶ πᾶσαν αὐτῆς τὴν περιουσίαν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ Πέρσαι, ἢ φυγὰς εἶναι ἢ αἰχμαλώτος.» Εἰς ταῦτα ὁ πατρίκιος Γεώργιος ἀπήντησεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὗτοι δὲν λέγουσι τὴν ἀλήθειαν, προσθεὶς μετὰ τινος εἰρωνείας ὅτι ἐνῷ περὶ τὸν Χαγάνον ὑπάρχουσι τοσαῦτα πλήθη, τίνα ἀνάγκην ἔχει αὐτός τῶν τρισχιλίων ἐκείνων Περσῶν. Καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνων τὸν λόγον εἶπεν· «ἐγὼ καὶ οἱ περὶ ἐμέ ἦλθομεν νὰ σπουδαιολογήσωμεν, ἐπειδὴ δὲ οἱ λόγοι σου οὐδὲν ἔχουσι τὸ σπουδαῖον, ἀπόλυσον ἡμᾶς.»

Ἐπανελήφθησαν λοιπὸν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλ' εἰς μάτην οἱ Ἀβάρες μετεχειρίσθησαν ἀπάσας τὰς ἐν χρήσει τῷ καιρῷ ἐκείνῳ πολιορκητικὰς μηχανάς. Εἰς μάτην ὡσαύτως ἐπεχείρησαν καὶ αὖθις νὰ κοινωνήσωσι πρὸς τοὺς ἐπείκεινα τοῦ Βοσπόρου Πέρσας· τὰ ἐπὶ τούτῳ σταλέντα νέα σλαβικὰ πλοίαρια κατεστράφησαν πάλιν ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου. Ὁ Χαγάνος ἦτο ἔξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀποτυχίαν. Ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 αὐγούστου ἐκκυσεν ἢ ἄλλως κατέστρεψε τὰς μηχανὰς αὐτοῦ· καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ Βῶνου, ἀλλ' ὁ μάχιστρος ἀπεκρίθη ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ εἴπῃ τι πρὸς αὐτόν, ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος ἐπέρχεται μετὰ στρατοῦ καὶ ἀντιπεράσας θέλει παρακολουθήσει τὸν Χαγάνον μέχρις οὗ οὗτος φθάσῃ εἰς τὴν ἰδίαν χώραν· ἐκεῖ δὲ δύνανται νὰ λαλήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ

ἀπάντησις αὐτῇ ἐπέσπευσεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀναχώρησιν τῶν πολεμίων.

Τότε ὁ Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, οἵτινες δὲν ἠγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεπειθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Θεοτόκου, ἐνέκρινεν, εἰς δῆλωσιν αἰδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἥτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρασκευὴν τῆς Ε'. ἐβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη βραδύτερον ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν καθ' ἃς οἱ Ἀραβες ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν ἐπὶ Κωνσταντινίου τοῦ Πωγωνάτου καὶ ἐπὶ Λέοντος Γ'. Τίς Ἑλλήν ἀγνοεῖ τὸν Ὕμνον τοῦτον;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
Ἀναγράφω Σοί, ἡ πόλις σοῦ Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὥς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἵνα κράζω Σοί, χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἑλλήν δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία, καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐξεδήλωσαν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν σωτείραν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς βασιλείας καὶ τῆς ἐθνότητος;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρρητον τεῖχος.
Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ὅπως ἐκτοτε δὲν ἰδρύσαμεν τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἤνθησαν καὶ ἀπῆνθησαν, ὥς ὁ χόρτος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὦν καὶ αὐριον εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῷ ἀφ' ἧς ὁ Ἡράκλειος ἵδρυσε τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου παρῆλθον ἔτη 1200. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ πολυειδῶς ἐτροπολογήθη ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὁμως μέχρι τῆς σήμερον εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Κρήτην καὶ εἰς Χίον, ὅπως περιηρισθῶμεν εἰς τὰς κυριώτατας ταύτας ἐστίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Ἀκολουθία ἐκείνη τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου δὲν παύει ἀναπέμπουσα πρὸς τὸν Ὑψιστον αἶνον εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, δὲν παύει ἐνοῦσα πνευματικῶς ὅσα διέσπασεν

ἡ βία, δὲν πᾶναι ὑποθάλλουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὴν ἐλπίδα αἰσιωτέρου μέλλοντος.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν τί ἐπραξεν ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον ἐκεῖνο 626 ἔτος. Πολιορκουμένης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπεμφε μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς 12.000 θωρακοφόρων, ἄλλ' αὐτὸς παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον μέχρι τῶν μέσων Αὐγούστου. ὅτε, ἀπαλλαγεῖς πάσης σπουδαίας μερίμνης περὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐστράτευσεν αὖθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰθηρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν. Ἐκεῖ διηλθεν ὅλον τὸν χειμῶνα, ἀμυνόμενος εὐχερῶς κατὰ στρατιᾶς 50.000 ἀνδρῶν, ἣν εἶχεν ἐκπέμψει πρὸς ἀναχαίτισιν αὐτοῦ ὁ Χοσρόης. Ἐπιστάντος δὲ τοῦ ἔαρος τοῦ 627, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελθὼς ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας, πολλὰς μὲν ἐκυρίευσεν πόλεις, πολλὰν δὲ διέπραξε λεηλασίαν. Ἐκεῖ ἀντιπαρέταξεν ὁ Χοσρόης, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ῥαζάτην, τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις, συμψουσυμένας, ὡς λέγεται, εἰς 500.000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Ὅπως δὴ ποτε ὁ ὄχλος οὗτος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναχαίτισι τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ βασιλέως. Τῇ 1 Δεκεμβρίου 627 ὁ Ἡράκλειος ἐφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζάβату, ὅστις καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος, καὶ εἶναι ὁ ποταμὸς παρὰ τὸν ὁποῖον φθάσαντες οἱ μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος Ἕλληνες, ἐπαθον τὴν τραγικὴν ἐκείνην τοῦ Τισσαφέρνηος ἀπιστίαν, δι' ἧς ἐστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ τῶν λοχαγῶν, ἥτις ὁμῶς δὲν ἴσχυσε νὰ καταβάλῃ τὸ θάρρος τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος, περᾶς τὸν Ζάβατον, κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευί, οὐ μακρὰν καὶ ἴσως ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησεν αὖθις ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον βασιλέα τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Ὁ δὲ Ῥαζάτης ἐπέρασε τὸν Ζάβατον ὀλίγον κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τίγρεως, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ διὰ μάχης μιᾶς τὴν τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματώδους τούτου ἀγῶνος.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη τῇ 12 Δεκεμβρίου 627. Ἐν αὐτῇ ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἡρακλείου ὑπερέβαλεν πᾶν ὅ,τι εἶχε πρῶτερον τυλμήσει. Ἐπιβαίνων τοῦ Δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὅπως τὸ τοῦ Βουκεφάλου ὄνομα, ὁ βασιλεὺς ἠλέκτρισε μὲν τοὺς περὶ αὐτόν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους. Ἐκ πρώτης ἀφήτη-

ρίας ἐπληρώθη διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτραυματίσθη καὶ ὁ Δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἵππος καὶ ἀναβάτης εἰσήλασαν ἐντὸς τῆς τριπλῆς τῶν πολεμίων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν τε ἀρχιστράτηγον Ῥαζάτην καὶ δύο ἄλλους στρατηγούς. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ῥαζάτου, περιανομένη ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ χριστιανικὸν στρατόπεδον, ἐνέπλησε θλίψεως τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ μάχη ἐν τούτοις, ἥτις, εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ πρωῒας, ἐξηκολούθησε πεισματώδης μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑσπερινῆς ὥρας. Τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη. Ὁ δ' ἑλληνικὸς, πλὴν τῶν ἄλλων λαφύρων, ἐκυρίευσεν εἴκοσι καὶ δύο σημαίας, διανοκτερεύσας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Καὶ οἱ νικηθέντες ὁμῶς παρέμειναν πλησιέστατα τῶν νικητῶν, ἐν διαστήματι δύο μόλις σαγητοβουλῶν, μέχρι τῆς 7 ὥρας τῆς νυκτός. Περί δὲ τὴν ὀγδόην ὑπεχώρησαν τελευταῖον εἰς τὸ ἐαυτῶν στρατόπεδον, καὶ παραλαβόντες τὰ σκεύη αὐτῶν διασπάρησαν τῇδε κάκεισε δι' ἑλλειψιν διαταγῶν.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νικην οὐδὲν ἤττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης συνεκρότησε νέον ὁπωσοῦν ἀξιόλογον στρατόν, προήλασεν ἀμέσως κατ' αὐτοῦ βαδίσας ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην πρωτεύουσάν τοῦ περσικοῦ κράτους. Εἰς τῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ, Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, κατέλαβε τὰς 4 γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ νῦν καλουμένου μικροῦ Ζαβ, καὶ κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐξώγησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῇ δὲ 23 Δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασιλεία τοῦ Ἰεσδέν, ἐπανηγύρισεν ἐν αὐτοῖς τὴν ἐορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας ὑψοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μέχρι Κτησιφώντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν κυριάρχων τῆς Περσίας. Ἀπὸ τοῦ Ἰεσδέν ὁ βασιλεὺς μετέβη εἰς τὸ ἀνάκτορον τὸ ἐπιλεγόμενον Ῥουσαῖ· καὶ ἐκεῖθεν ἔσπευσεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον, ὑποπτεύων ὅτι οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἀκαταπαύστως ὑπεχώρουν, θέλουσι τὸν περιμείνειν τελευταῖον ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι, ἅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν ὀπισθοδρομοῦντες.

Τὴν 1 Ἰανουαρίου λοιπὸν τοῦ 628 ἔτους ὁ βασιλεὺς περάσας τὸν Φίσκον, κατέλυσε εἰς τὸ ἀνάκτορον Βεκλαλί, ὅπου ὁ στρατὸς ἀνεπαύθη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ἐπανηγύρισε τὰ κατορθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὰν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτην ἡ πόλις Δασταγέρδ, ἐν ἣ συνήθως διέτριβεν ἐπὶ 24 ἡδὴ ἔτη ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου

ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι θέλει ἀντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης ἔφυγε καὶ ἐκείθεν, ὥστε τῇ 6 Ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν Φώτων τὴν ἡμέραν, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα τὸ πολυτιμότερον τῶν λαφύρων ὑπῆρξαν 300 χριστιανικαὶ σημαῖαι, τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει οἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγουμένοις πολέμοις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ καρδιά τοῦ Ἡρακλείου μάλιστα ἠψοράνθη διὰ τὴν κατὰκτησιν ταύτην, ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεζημιώθη διὰ τοὺς ἀτρώτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὐρὼν ἐνταῦθα σωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφασμάτων, πολλὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου, παραδείσους βρίθοντας φασιανῶν, στρουθοκαμήλων, δορκάδων, ὀνάγων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις, καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασιλεῖα ἐφυλάττοντο πολυάριθμοι κόραι Περσίδες καὶ Ἑλληνίδες, ἐξ ὧν αἱ τελευταῖαι εἶχον ἀρπαγῇ ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς, ὥστε οἱ Πέρσαι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ αἵτινες ἀνέκτησαν ἤδη τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν.

Ἀλλ' ἐπλησίαζεν ἡ λύσις τοῦ μακροῦ τούτου δράματος. Ὁ Ἡράκλειος μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης εὗρεν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν δεινότατον ἔδραμεν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μηδίαν καὶ ἔφθασε διὰ πορείας σφοδρὰ δυσχεροῦς ἐν μέσῳ χειμῶνι γενομένης, εἰς Γάζακα. Ἐκεῖ δὲ ἀναπαύσας τὸν στρατὸν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου ἔλαβεν εἰδήσεις εὐφροσύνους καὶ κρισίμους. Τφόντι ὁ Χοσρόης, κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ γήρατος καὶ πολυετῶν ἀτυχημάτων, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς βασιλείας· ἀλλ' ἀντὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Σιρόην, ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀνηγόρευσε διάδοχον ἑτερόν τινα τῶν παίδων ὃν ἰδιαζόντως ἠγάπα. Μία ὅμως τῶν Περσῶν μερίς, ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀποφυλακίζει τὸν Σιρόην, καὶ ἀναγορεύει αὐτὸν βασιλέα. Ὁ δὲ ἐν τῇ ἡμᾶ φονεύει πατέρα καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἐν ταυτῷ πέμπει εἰς Γάζακα προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἀτροπακτινῆς Μηδίας τῇ 8 Ἀπριλίου· καὶ ὁ Ἡράκλειος μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα δὲν ἀπήτησε ἀπὸ τοὺς πρέσβεις τοῦ Σιρόου εἰ μὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἐκατέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ νὰ ἐπιστραφῇ ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρὸς ὃν ἄλλοτε Πέρσης στρατηγὸς εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱερουσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γάζακων ἵνα ἐπι-

στρέψη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαίας διατάγας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων, δι' ἐπανειλημμένων δὲ ἐπιστολῶν ἀνήγγειλε τὰς χαρμοσύνους ταύτας εἰδήσεις εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Βασιλευούσης. Ἐκεῖ ἐτέλεσε θρίαμβον λαμπρότατον ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. Ἄνδρες προσπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον σταυρὸν ὃν ὁ Ἡράκλειος ὑπελάμβανεν ὡς τὸ ἐνδοξότερον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον, ὁ δ' ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους προσέβη εἰς τοσούτον ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔλεγον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνασώσας τὸ χριστιανικὸν κράτος ἐν ἡμέραις ἔξ, ἀνεπαύσατο ἐν τῇ ἐβδόμῃ.

Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρέσθη, ἀλλὰ ἐν ἔαρι τοῦ ἀκαλοῦθου ἔτους 629 ἀφικόμενος εἰς Ἱερουσόλυμα, ἀποκατέστησεν εἰς τὸν αὐτόθι πατριρχικὸν θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν ὅστις, ἀπαχθεὶς ἄλλοτε αἰχμάλωτος, ἀνέκτησεν ἤδη τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων χριστιανῶν. Τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου ἐξῆλθεν ὁ βασιλεὺς βασταζῶν τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κληρὸς ἔψαλλε «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ Σου πολιτεύμα.» Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα θρησκευτικὴ ἄμα καὶ ἐθνικὴ ἑορτὴ ἣν ἱδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἣν ἡ ἐλληνικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους.

Ἄλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῷ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγυβέρτου καὶ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων προσήρχοντο ἐκ τῆς ἀπωτάτης Δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς, συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις· ἐνῷ ἡξιούτω τιμῶν ποικίλων καθ' ὅλην τὴν Ἰταλίαν, αἶφνης ἐπέτειλεν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου φάσμα ἀπαίσιον καὶ ἡξίωσεν ὅτι τοὺς ἄθλους ἐκείνους ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσι δοκιμασίαι φοβερώτεραι, ὥς ἐπέπρωτο νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμὸν, νέος προφήτης, ὁ Μωῦσεθ, καὶ νέον δόγμα, τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα. Ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ἠγωνίσθησαν νὰ σώσωσι τὴν Συρίαν, καθ' ἣς τὸ πρῶτον ἐπέσκηψαν οἱ Ἀραβες, ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν. Ὁ Ἡράκλειος ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης περίπου, κατετρώχετο δὲ ὑπὸ νασημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγκρόντος ἐπὶ τέλους τὸν θάνατον αὐτοῦ ὕδρωπος, ἐνεκα δὲ πάντων τούτων φυσικῶν ἦτο νὰ μαρανθῶσιν αἱ τε ἠθικαὶ καὶ σωματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὅχι μόνον τὴν Συρίαν ἀλλ' οὐδὲ τὴν Αἴγυπτον ἠτύχησε νὰ σώσῃ ἀπὸ τῆς

Ἀραβικῆς κατακτῆσεως. Ἰνα διατηρήσῃ τοῦλάχιστον τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἐπεμφεν ἐπανειλημμένως εἰς αὐτὴν στρατοὺς ἀπὸ τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπέθανεν ὁμως ἱκανοὺς τινὰς μῆνας πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ ἔτους 641.

Καὶ ἐνταῦθα, ἀφοῦ εἶπομεν περὶ τοῦ Ἡρακλείου ὅσα ἡδυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν ἐν τῇ παρούσῃ συνοπτικῇ τῶν γεγονότων ἀφηγήσει, θέλομεν παραθέσει τὴν γνώμην ἑνὸς τῶν φίλων ἐκείνων τῆς ἀληθείας οἵτινες, ἐπισταμένως μελετήσαντες τὰ κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν, ἀπεφώνησαντο περὶ αὐτοῦ μετὰ τῆς προσηκούσης δικαιοσύνης. Ἡμεῖς οἱ Δυτικοί, ἀναφωνεῖ ὁ Φ. Λενορμάν, ἐγκαυχώμεθα δικαίως δι' ὅσα κατωρθώσαμεν ἐπὶ τῶν Σταυροφοριῶν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ ἐπισόδιον τοῦτο, ἐπισόδιον βραχύτατον καὶ ἀτελέσφορον, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τοὺς καρτερικοὺς καὶ ἡρωικοὺς ἀγῶνας οὓς ὁ κατὰ τὸν μεσαίωνα Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσεν ἀθλῶν καθ' ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἀπὸ Ἡρακλείου μέχρι Κωνσταντίνου Παλαιολόγου; Κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν κατὰλυσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους χρόνους, ὅτε πᾶς διανοητικὸς βίος ἐφαίνετο ἐκλιπὼν ἀπὸ τῆς Ἑσπερίας, ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξεν ἐστία παμφαῆς πολιτισμοῦ, τῆς ὁποίας αἱ ἀκτῖνες περιηύγασαν πολλάκις τὰς δυτικὰς χώρας. Αἱ μεγάλαι, ἐπιστημονικαὶ καὶ φιλολογικαὶ παραδόσεις οὐδέποτε ἠφανίσθησαν ἐν τῇ βασιλευσούσῃ ἐκείνῃ καὶ ἐπέχουσι δικαίως τάξιν ἐντιμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, καὶ μετὰ τὸν Φώτιον, καὶ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Κηρουλάριον, ἀνέδειξε λεγεῶνας ὅλους διδασκάλων, ἀγίων καὶ μαρτύρων καὶ δικαίως ἀπεκάλει ἐαυτὴν ὁρθόδοξον διότι ἐχωρίσθη μὲν ἀπὸ τὴν δυτικὴν, ἀλλὰ δὲν ἀπέβη ποτὲ αἰρετικὴ. Ἐπρωταγωνίστησε δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, προσκτησαμένη εἰς τὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου τὸ ἥμισυ τῆς Εὐρώπης. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι αὐτῆς ἐκήρυξαν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ εἰς Αἰθιοπίαν καὶ εἰς Σοκοτόραν, καὶ εἰς Ταπροβάνην, καὶ εἰς Μαλαβάρ, καὶ εἰς τὴν Σινικήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνεκόμεσαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοὺς πρότερον ἀγνώστους εἰς τὴν Εὐρώπην μεταξοσκώληκας. Ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀποκαλῇ ἑαυτὸν Ἰσαπόστολον, ὅτε ἐπιτελῶν τὸ ἔργον τοῦ ἀποστόλου τῆς πίστεως. Δὲν ἄρνούμεθα ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ περιλαμβάνει πολλὰς σκοτεινὰς σελίδας· ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ ἱστορία τῆς Δύσεως εἶναι ἀπηλλαγμένη τοιούτων σελίδων;

Ἐν τῷ μέσῳ ὁμῶς τῶν θλιβερῶν ἐκαίνων περιπετειῶν, τὰς ὁποίας οὐδὲν ὁλῶς οὐδαμῶς προαιρούμεθα νὰ ἀποκρύψωμεν, ὅποσα ἐνδοξα καὶ οὕτως ἐθνικὰ κατορθώματα. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο ἔθνος τῶν μέσων αἰώνων, τὸ ὁποῖον τοσάκις παρεστάθη ὡς ἐκλελυμένον, ὡς ἐκθληνθὲν καὶ ὡς ἀνέκτανον νὰ πράξῃ τι γενναῖον, ἔδωκεν ἐν τῷ μακρῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ σταδίῳ δείγματα ἀπαρμιλλοῦ πολεμικῆς ἀρετῆς καὶ κατήγαγε θριαμβοὺς ἀπὸ πολεμίων φοβερῶν, ἐνὰμιλλοὺς τῶν καλλίστων πολεμικῶν ἔργων ὅσα διέπραξαν αἱ λατινικαὶ καὶ αἱ γερμανικαὶ φυλαί.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου γεγονότα. Οἱ Ἀραβες δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Συγχρόνως σχεδὸν ἐπελήφθησαν τῶν κατὰ τοῦ δευτέρου περσικοῦ βασιλείου ἐχθροπραξιῶν, ὑπὲρ κατέλυσαν ἐντὸς 18 περίπου ἔτων, ἐπιβαλόντες τὸ κράτος τοῦ ἰσλαμισμοῦ εἰς πλείστας τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἐνῶ ὁ μετὰξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰσλαμισμοῦ ἀγὼν ἐξακολουθεῖ ἀμφίροπος ἐπὶ χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη. Ἐπέπρωτο δὲ αὐτὸς τοῦ Ἡρακλείου ὁ ἔγγονος, ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος, νὰ ἐκδικηθῇ λαμπρῶς τὴν τοῦ ἰδίου πάππου ἦτταν. Τῷντι ὁ καλῖφης Μοαυῖδ, ὅστις ἦτο περὶ τὰ μέσα τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος ὁ ὑπάτος τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου ἀρχὼν καὶ εἰς τῶν μεγαλοφροσύνων βεβαίως ἀνδρῶν, οὗς ἀνέδειξεν οἱ Ἀραβες, ἐνόει ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ καταβληθῇ ἐνόςῳ κατεῖχε τὴν μεγάλην αὐτοῦ Βασιλείουσαν. Ὅθεν ἀφοῦ ἐπεχείρησε πρὸς ἐκπόρθησιν αὐτῆς μεγάλας ναυτικὰς παρασκευάς, ἐξέπεμψεν αὐτὰς ἐν ἔαρι τοῦ 672 ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Περί τῆς πολιορκίας ταύτης δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς εὐκρινεῖς εἰδήσεις. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἤρχισε κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, ἐξηκολούθει μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπῆρχοντα εἰς Κύζικον, τὴν ὁποίαν εἶχον κυριεύσει καὶ ὅπου παρεχέμαζον, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον Ἀπρίλιον ἐπανερχόμενοι πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπανελάβανον τὴν πολιορκίαν, καὶ ταῦτα πράξαντες ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη, ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφὴν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλείστα τῶν πλοίων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν εἰς τὰ περιλιπούμενα ἅπαντας τοὺς ναύτας, ὥστε 30.000 ἐξ αὐτῶν ἐδέησε νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῶ παρέπλεε τὴν παμφυλιακὴν παραλίαν, ἐναυάγησεν αὐτανδρὸς, καταληφθεὶς ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς περὶ τὸ Σύλαιον, οἱ δὲ πεζῇ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπο τῶν στρατηγῶν Φλώ-

ρου, καὶ Πετρωνᾶ, καὶ Κυπριανοῦ, καὶ καταπολεμηθέντες περὶ τὰ Κί-
δουρα, ἄρδην ἐξωλοθρεύθησαν.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε βεβαίως μία τῶν λαμπροτάτων περιπετειῶν τοῦ με-
σαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ὅχι μόνον ἡ Κωνσταντινουπόλις ἀπὸ πᾶσιν ἀπο-
λιτορξάμενη ὡς ἐπὶ τὴν ἐπικινδύνου, ὅχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλὶφου στρα-
τός κατεστράφη, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μωάμεθ, ὁ ἀγέρωχος Μωαυῖδ,
ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ἐπισήμως τὴν ἡττάν αὐτοῦ καθυποβληθεὶς
εἰς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ Χριστιανικοῦ
κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Δικαίως ἄρα οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔσπευσαν
νὰ ἀπονείμωσιν αὐτοῖς εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς μεγάλῃς
αὐτῶν πρωτεύουσας Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἐορτὴν δὲν
ἵδρυσαν, ἀλλὰ προσέθηκαν τὴν μνήμην τοῦ σωτηρίου τούτου γεγονότος
εἰς τὴν τελετὴν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου. Ἐν γένει δὲ ἡ
ἐντύπωσις, ἣν τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένη-
σεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπῆρξε πολὺ μεγαλητέρα ἢ ὅτι συνήθως ὑπὸ
τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι, κατὰ Θεοφάνην «ταῦτα μα-
θόντες οἱ τὰ ἐσπέρια οἰκαῦντες μέρη, ὅ,τε Χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ
οἱ ἐπέκαινα ῥῆγες, ἔξαρχοί τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξουχώτατοι τῶν
πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτοῦ δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες,
εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ᾔτησαντο. Βίβας οὖν ὁ βα-
σιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεσιν ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν
εἰρήνην.»

Πρὶν ἐπαναλάβωμεν τὴν ἱστορικὴν ἡμῶν ἀφήγησιν, ἀνάγκη νὰ εἴ-
πωμεν τινὰ περὶ τοῦ λεγομένου ὕγρου ἢ ἑλληνικοῦ πυρός, ὅπερ κατε-
σκεύασε κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ ἐκ τῆς
ἐν Συρίᾳ Ἡλιουπόλεως καταγόμενος. Τοῦ πυρός τούτου δὲν ἐγένετο,
ὡς φαίνεται, χρῆσις ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρώτης πολιορκίας τῆς
Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ θριαμβικὴ ἐκβάσις
τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Λέοντος Γ'. γενομένης ἀμύνης κατὰ ἐτέρας ἀρα-
βικῆς ἐπιθέσεως ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου κατα-
σκευασθὲν δραστηκώτατον χημικὸν μίγμα. Περὶ τοῦ πυρός τούτου
ἐθρυλοῦντο πολλὰ, ὡς περὶ πάσης θαυμασίας ἐφευρέσεως. Τὸ βέβαιον
εἶναι ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλή-
ρου διὰ τῆς ὕλης ταύτης πλοῖα τὰ ὅποια, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ,
ἐξώθουν κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν τούτου ἐπέθεντο ἐπὶ τῆς πρῶρας
τῶν δρομῶνων μεγάλους χαλκίινους σίφωνας δι' ὧν ἐσφενδύον τὸ πῦρ
ἐκεῖνο. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν ἀγῶνας, ἡ ἐξηκοντίζετο δι' ἀναλόγων

τινῶν σωλήνων, ἣ περιεκλείετο ὅτε μὲν ὡς κόνις, ὅτε δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑελίνων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων ἀγγείων, τὰ ὅποια οἱ στρατιῶται ἔρριπτον διὰ τῆς χειρὸς ἀνάψαντες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐνίοτε περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἔμβολα σιδηρᾶ ἔχοντα μὲν ὀξυτάτην τὴν ἄκραν, περιβεβλημένα διὰ στυππείου ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε μάλιστα τὸ Ἑλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσεται διὰ βαλλιστρίδων εἰς δόσιν ὑπερβάλλουσιν, ἥτις διασχίζουσα τὸν αἶρα ὡς ἀστραπὴ καὶ κεραυνὸς κατέφλεγεν, ὡς βεβαιούσιν, ὁλόκληρα τάγματα, καὶ πλοῖα, καὶ οἰκοδομήματα. Ἡ κυβέρνησις ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχεν νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρητον τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἥτις ἐξετελείτο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Καλλινίκου· τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ Καλλινίκου, ἐπιφέρει «ἐκ τούτου κατὰγεται ἡ γενεὰ τοῦ Λάμπρου, τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ ἐντέχνως κατασκευάζοντος.» Ἀλλ' ἐπ' ἀνέλθωμεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίνου Πωγωνίου. Τότε ὁ θηριώδης υἱὸς καὶ διάδοχος Ἰουλιανὸς Β', ὁ τελευταῖος ἀπόγονος τοῦ μεγάλου Ἡρακλείου, κατέφερε πληγὰς καίριας εἰς τὸ κράτος, τὸ ὅποιον δὲν ἐσώθη εἰμὴ ὅτε τῷ 717 ἐπεφάνη ὡς Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς ὁ Λέων Γ'.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους 715 οἱ Ἀραβες ἤρχισαν κολοσιαιᾶς ναυτικὰς καὶ πεζικὰς δυνάμεις, ὅπως ἐπιχειρήσωσιν αὖθις τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑπερτάτη ἀρχηγία τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος ἐπετράπη εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ τότε καλῖφου Μωσλεμᾶν Ὁ δέ, ἅμα ἐπῆλθε τὸ ἔαρ τοῦ 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευθῇ ἡ ἀφίξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατῆλθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς Ἀβυδὸν, ἐπέρασεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τῆς προεξίπλευσάσης ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς τὴν θρακικὴν Χερσόνησον, ἐπορεύθη μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐβάδισε δὲ ὅπως οὖν βραδέως,

(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδακτ. παρίσμ. τῆς 1στ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 8

διότι δὲν ἔφθασεν ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς βασιλευούσης εἰμὴ τῇ 15 αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησεν ἐν τῷ μεταξύ νὰ κυριεύσῃ τὰ παράλια τῆς Θράκης φρούρια, εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἀφίξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἀφίκοντο εἰς τὸν Βόσπορον εἰμὴ δεκαπέντε ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἦται τῇ σепτεμβρίου.

Ὁ Λέων, στρατηγὸς διατελέσας τῶν Ἀνατολικῶν τῷ 716, ἐδέξατο ν' ἀντιπαρταχθῇ κατὰ τοῦ ἐμβαλόντος εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Σουλταϊμᾶν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ σπουδαιότατον φρούριον τοῦ Ἀμορίου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας, ἀλλ' ἐνταυτῷ βλέπων, ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν Ἀράβων στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, 716 — 717, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ σώσῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ προπύργιον. Δεινότατον δὲ διέτρεχε τῶντικί κίνδυνον ἡ βασιλεύουσα. Ἀφ' ἧς εἶχε καταλάβει τὴν ἀρχὴν ὁ μανιώδης Ἰουστινιανὸς Β'. πᾶσα ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ἐκλίπει, ὥστε τῷ 716, τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου, ἐνὸς τῶν κυριωτάτων θεμάτων τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στασιάζσαντα ὤρμησαν ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περιτυχόντες περὶ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας ἄνδρα ἐντόπιον, ὀνόματι Θεοδόσιον, εἰσπράκτορα δὲ ὄντα τῶν δημοσίων φόρων καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅπως ἀπράγμονα καὶ ἰδιώτην, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν βασιλέα. Ἐννοεῖται ποία τύχη περιέμενε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυναν διεξῆγεν ὁ Θεοδόσιος κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν. Ὅθεν ὁ Λέων, προελάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 εἰς Νικομήδειαν, αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξελθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου, ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς συγκλήτου, ὑπόσχεται νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῇ τὸν Θεοδόσιον καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, στέφεται βασιλεὺς ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τῇ 25 μαρτίου 717, ἥτοι τέσσαρας καὶ ἡμισυ μόλις μῆνας πρὸ τῆς 15 αὐγούστου ὅτε παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς βασιλευούσης ὁ Μωσλεμᾶς.

Τὰ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην πολιιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἶναι πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλεμᾶς ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς βασιλευούσης καὶ στρατοπεδεύσας ἐνώπιον τῶν χερσαίων τειχῶν, ἠσφάλισε τὸ στρατόπεδον ὀρύζας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτείχισμα στήθατον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγας ἡμέ-

ας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μοῖραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου, συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλᾳ, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ πολυάριθμος αὗτος στόλος προχωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρακικὴν Χερσόνησον· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας πνεύσαντος νότου, ὁ στόλος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην ἀκτὴν. Ὅθεν ἀναπλεύσας διηρέθη εἰς δύο· καὶ μία μὲν αὐτοῦ μοῖρα ἐπέρασεν εἰς τὴν Χαλκηδῶνα, ἡ δὲ ἄλλη, εἰσελθοῦσα εἰς τὸν Βόσπορον, προχωρμίσθη εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλῆτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν, βραδύτερον τῶν ἄλλων πλέοντα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας· ἀντιπνεύσαντος δὲ ἐλαφροῦ βορρᾶ, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Λέων, ὅστις ἐπεσκόπει ἄπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ Σαράϊ-μπουρνου, ἐξέπεμψεν ἀμέσως κατ' αὐτῶν πυρπολικά κατακαύσαντα τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων πλοίων, ὧν τινὰ αὐτανδρα ἐν τῷ πελάγει ἐβυθίσθησαν, τινὰ δ' ἐξώκειλαν καιόμενα εἰς τὰ παράλια τῆς πόλεως τεῖχῃ, καὶ τινὰ διέφυγον μὲν τὴν τοιαύτην καταστροφὴν, ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρεφέρθησαν μέχρι τῶν νήσων Ὁξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατόρθωμα, τοὺς μὲν κατοίκους ἐνέπλησε θάρρους, κατεπτόνησε δὲ τοὺς πολεμίους, τοὺς λαβόντας πείραν τῆς δραστικωτάτης ἐνεργείας τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ὅθεν ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐσκόπουν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος τευχῶν τῆς πόλεως, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν· ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας ἐξηκολούθει μὲν, ἀλλ' οὐδὲν γενναῖον κατῴρθησε· καὶ ἐπελθόντος τοῦ χειμῶνος, τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ἔπαθε φθορὰν δεινὴν. Ὁ χειμὼν ὑπῆρξε βαρύντατος· ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς καταπесούσης καὶ κρυσταλλωθείσης χιόνος· πληθὺς δὲ ἀνθρώπων καὶ ἵππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζώων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἐξέλιπον ὑπὸ τοῦ ψύχους καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων τροφῶν. Ἀλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμενεν εἰς τὸ ἐπιχειρῆμα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλῖφης Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὁμαρ εἰδείχθη προθυμότερος νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκείνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέαι στόλοι κατέπλευσαν ἀλλεπαλλήλως εἰς Κωνσταντινούπολιν, συγχέμενοι ἐκ πολεμικῶν δρομῶν καὶ ἐξ 760 πλοίων, τὰ ὅποια ἐκόμιζον τροφὰς καὶ πολεμεφό-

δια. Ἄλλ' ἐὰν ἐκ τούτου ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινὸς ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία, αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι ναυτικαὶ μοῖραι κατεστράφησαν διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ἐνῶ δὲ δαψίλεια τροφίμων ὑπῆρχεν ἐν τῇ βασιλευσύνῃ, ὁ πεζικὸς τῶν Ἀράβων στρατὸς ἐπάσχε δεινὴν τῶν ἀναγκαίων στέρξιν, εἰς ἣν προσετέθη καὶ νόσος λοιμικὴ ὥστε ὁ Μωσλεμᾶς, βλέπων ὅτι τὰ κατ' αὐτὸν ἀπέβησαν παντελῶς ἀμήχανα, ἐζήτησεν ἐπὶ τέλους καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ καλὶφου Ὁμάρ τὴν ἄδειαν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάξευξις ἐγένετο τῇ 15 αὐγούστου 718, ἥτοι ἐν ὁλόκληρον ἔτος ἀφ' ἧς ἤρχισεν ἡ πολιορκία· ἡ μεγάλη λοιπὸν ναυτικὴ καὶ πεζικὴ στρατεία, ἡ ἀπειλήσασα τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἀπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ μόλις ἀπάρασα κατελήφθη ἐν τε τῇ Προποντιδί καὶ κατόπιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ὑπὸ ἐπανειλημμένων καὶ τοσοῦτον καταστρεπτικῶν τρικυμιῶν, ὥστε ἐξ ὅλου τοῦ στόλου δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ πέντε καὶ μόνα πλοῖα, ἵνα ἀναγγεῖλωσι τὴν μεγάλην ἐκείνην συμφορὰν εἰς τὴν Συρίαν. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῶντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν δισχίλια καὶ πεντακῆσια πλοῖα καὶ 500,000 περίπου ἀνδρῶν. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλείοτερον, οὐδέποτε δὲ ὁ σταυρὸς λαμπρότερον ἐθριάμβευσεν. Ἡ μνήμη τοῦ θριάμβου τούτου προσετέθη εἰς τὴν τελετὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου καὶ τὰ ἐπινίκια τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην. ἥτις τότε τοῦλάχιστον ἐπίστευεν, ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρύτους τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας· μήπως ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ δὲν ἐπεμψέ τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος Γ' εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως;

Ἡξεύρομεν δὲ ἤδη ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπῆρξε πλὴν τούτου πρωτοεργὸς τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν παρούσαν δευτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Καλοῦντες ὅμως τὸν Λέοντα Γ', πρωτοεργὸν τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἰδημιούργησεν αὐτήν. Αἱ μεγάλοι αὐταὶ μεταβολαὶ ποτὲ δὲν εἶναι ἔργα ἀνδρὸς ἑνός· ποικίλοι καὶ προαιώνιοι ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι παρασκευάζουσιν αὐτάς, πολυάριθμοι δὲ εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ συντελοῦντες ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν ἐκείνων. Καὶ ὅχι μόνον δημιουργὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ὑπῆρξεν ὁ Λέων Γ', ἀλλ' οὐδὲ τὴν πρωταβουλίαν αὐτῆς ἀνέλαβε. Πᾶσα τοιαύτη μεταβολὴ προσβάλλει ἀπαραιτήτως

πολλὰ αἰσθήματα καὶ ἔστιν ὅτε πολλὰ συμφέροντα, ὥστε διενεργουμένης αὐτῆς, ἀναπόδραστος ἀποβαίνει μέγας τις ἐν τῇ πολιτείᾳ σάλος. Οὐδὲν ἄρα ἄπορον, ὅτι ὁ Λέων Γ', πρὶν ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου διήλθε διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἐνδοικσμῶν. Τὸ δὲ περιεργότερον, διότι οὐδαμοῦ ἄλλου ἐν τοιαύταις περιπετείαις συνέβη, εἶναι ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ δύο ἀντίθετοι μερίδες περιέστησαν ἐκ πρώτης ἀφειρηρίας καὶ βραδύτερον εἰς πολλὰς ἀμφιβολίας. Καὶ τοὶ ἐπεδίωκον ἢ μὲν μία τὴν μεταβολήν, ἢ δὲ ἄλλη τὴν τήρησιν τῶν καθεστώτων, ἐνόησαν πολλάκις ἀμφοτέραι, ἢ τοῦλάχιστον αἱ σωφρονέστεροι αὐτῶν ἡγέται, ἐνόησαν ὅτι καὶ ἡ ριζικὴ μεταβολὴ καὶ ἡ ἀνἀλλοίωτος συντήρησις εἶναι ἐξίσου ἐπισφαλεῖς. Ὅθεν ἐπανειλημμένως ἠθέλησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμὸν τινα. Εἰς τῶν θερμότερων, ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὸν πολλάκις γενόμενον ἔλεγχον, ὅτι «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας» ἔλεγεν ὁρθότατον «ὀφείλει διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁμολογεῖ ὅτι ἅμα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ διανοήματα τῶν πολλῶν ἤθελον καταρτισθῇ δεόντως διὰ τῆς διδασκαλίας, ἢ μεταρρυθμίσις ἔμελλε νὰ θριαμβεύσῃ ἀνευ κλονισμῶν. Ἀλλ' ἦτο ἄρᾳ γε δυνατὴ ἡ τοσαύτη διάδοσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐνόσω διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἢ ἐκπαιδεύσις περιορίζετο εἰς μόνας τὰς ἀνωτέρας τῆς κοινωνίας τάξεις; Πρὸς τιμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἄρκει ὅτι εἶχε κατανοήσῃ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ διδασχθῇ ὁ ἀγράμματος λαός. ἢ ὁ μεσαιωνικὸς τῆς Ἑσπερίας κόσμος ποτὲ δὲν συνησθάνθη.

Ὁ Λέων Γ', δὲν εἶχεν ἴσως πλήρη τὴν συνειδήσιν ὅλων τῶν περιπλοκῶν δι' ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ τὸ ζήτημα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἔχων ναὺν ὕψος καὶ σῶφρονα, προησθάνετο τὴν καταιγίδα ἣν ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ ἡ λύσις αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα ἐδίσταζε. Μήπως δὲν ἤξευρεν ὅποῃαι συμφοραὶ ἐπῆλθον εἰς τὸ κράτος, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς κατεδίωξε τοὺς πρὸς αὐτὸν ἀντιδοξοῦντας περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος; Τελευταῖον ὅμως ἐπειδὴ ἐγίνωσκε τὰς πληγὰς τῆς κοινωνίας ἣν ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπε μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, τὴν λογιωτέραν, τὴν νοημονεστέραν, καὶ αὐτήν, ὡς θέλομεν ἶδει, τὴν ἀνωτέραν τάξιν τοῦ κλήρου, ἀποδεχομένην τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Τινὲς καὶ αὐτῶν τῶν μετριοπαθεστέρων αὐτοῦ κριτῶν κατηγοροῦσαν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, διότι ἀνέλαβε νὰ νομοθετήσῃ περὶ ζητήματος συνειδήσεως καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἰδίας πεποιθήσεις. Ἀλλ' ἡ κα-

τηγορία αὐτὴ εἶναι ἄδικος. Ὁ Λέων Γ'. οὔτε ἐνομοθέτησεν, οὔτε ἐπέβαλέ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλ' ἀπλῶς ἡσπάζθη τὴν δοξασίαν μεγάλῃς τοῦ ἔθνους μερίδος· καὶ συνταχθεὶς τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ ἐπολιτεύθη πολὺ ὀλιγώτερον αὐτογνωμόνως καὶ ἰδιοτελῶς ἢ οἱ ἡγεμόνες τῆς μεγάλῃς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκκαιδεκάτου αἰῶνος, ὁ Ἑρρίκος Η'. τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γουσταῦος Βάβας τῆς Σουηδίας, αἱ κυθερνήσεις τῆς Σκωτίας, τῆς Ἑσσε-Κάσσελ, τοῦ Μεκλεμβούργου, τῆς Πρωσσίας, τῆς Γαλλίας. Διότι οὔτε χάριν ἀγενῶν προσωπικῶν συμφερόντων ἐπεχείρησε τὴν μεταβολὴν ὅπως ὁ Ἑρρίκος Η'. οὔτε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδήμευσεν, ὅπως αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες, οὔτε εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεεῖς ἐξετράπη σφαγὰς, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν.

Τὸ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λέων Γ'. ἐπολιτεύθη ὅσον ἐνδέχεται μετριοπαθῶς· λέγομεν ὅσον ἐνδέχεται, διότι ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα, ἡ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδραστος. Ἡ κοινωνία διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐστιγματίσαν τοὺς ὀπαδοὺς τῶν καθεστώτων, ἐπονομάσαντες αὐτοὺς *εἰκορολάτραις*, *ξυλολάτραις*, *εἰδωλολάτραις*, οἱ δὲ τελευταῖοι ἀνταπέδωκαν τὰ ἴσα εἰς τοὺς πρῶτους, ἐπονομάσαντες αὐτοὺς *εἰκορομάχοις*, *εἰκοροκαύστας*, *εἰκοροκλάστας*, *χριστιανοκατηγόρους*, *Σαρακηνόφρονας*. Ἐκ τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων καταφαίνονται τὰ πάθη ὧν ἐνεφοροῦντο ἀμφοτέραι αἱ μερίδες. Ὁ βασιλεὺς ὅμως εὐρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν καὶ μετὰ τινὰς δισταγμοὺς ἀναγκασθεὶς νὰ ἀσπασθῇ τὴν μίαν, δὲν συνεμερίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰ πάθη αὐτῆς, οὐδ' ἀνεδείχθη ἀδυσώπητος πρὸς τὴν ἐτέραν, ἀλλὰ διεξήγαγε τὸν μέγαν ἀγῶνα ὃν ἀνέλαβε μετὰ πνεύματος νηφαλίου, καὶ καρδίας ἀγαθῆς, ἀναδείξας ἐν γένει ἀρετὰς ἀξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ ὃν προέθετο, τοῦ σκοποῦ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναμορφώσεως.

Μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς ὁ Λέων συνεκάλεσε τῷ 726 μίαν ἐκ τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων συνεδριάσεων τῆς συγκλήτου, εἰς τὰς ὁποίας, παρεκτὸς τῶν συγκλητικῶν, παρῆσαν καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκ τῶν τοῦ κλήρου. Εἰς δὲ τὸ ἀνώτατον τοῦτο συνέδριον καθυπέβηκε τύπον ἥτοι βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἀπεδοκιμαζέτο μὲν ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις, διετάχθη ὅμως ἐνταυτῷ, οὐχὶ ν' ἀφαιρεθῶσιν ὅλως διόλου ἐκ μέσου, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, πρὸς ἀποφυγὴν βεβήλων ἀσπασμῶν καὶ ψηλαφήσεων. Ἐντεῦθεν οὐδεμίᾳ διατάραξις πνευμάτων συνέβη κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρη-

γόριος Β'. ὑπέλαβε τὸ γεγονός τοῦτο ἐπιτήδειον νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικούς δεσμούς οἵτινες ὑφίσταντο ἔτι μεταξύ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Λέων, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα· ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ δὲν μετέβαλον τὰς διαθέσεις τοῦ Γρηγορίου Β'.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ κυρίως Ἑλλάς, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία ὑπήγοντο εἰς ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅθεν τῇ εἰσηγήσει τοῦ Γρηγορίου Β' ἀποστατοῦσι τῷ 727 ἦτε κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ Κυκλάδες νῆσοι, ἀναγορεύουσι βασιλέα ἄσημόν τινα ἄνθρωπον, ὀνόματι Κοσμάν καὶ συγχροτοῦσι πεζικὸν καὶ ναυτικὸν στρατὸν, ὅστις ἀγόμενος ὑπὸ δύο στρατηγῶν, τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ τοῦ Στεφάνου καὶ συνεπαγόμενος τὸν Κοσμάν, ἐπλευσεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῷ οἱ Ἀραβες, οἵτινες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐμβαλόντες εἰς Καππαδοκίαν εἶχον κυριεύσει τὴν Καισάρειαν, ἤλαυνον ἤδη ἐπὶ τὴν Νίκαιαν. Ὁ Λέων δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων δυσχερειῶν. Πρὸ πάντων ἐξώρμησε κατὰ τῶν στασιαστῶν καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ὁ γενναῖος Ἀγαλλιανὸς μὴ θέλων νὰ παραδοθῇ, ἀπέθανε ῥίψας ἑαυτὸν ἐνοπλον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπесαν δὲ καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, οἱ δὲ πλείστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητὴν ὅστις ἐσυγχώρησε πάντας αὐτοὺς, μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον τοῦ θανάτου εἰμὴ εἰς τὸν Κοσμάν καὶ τὸν Στέφανον. Ἀμα δὲ τούτων γενομένων, ἔπεμψε τὸν στρατὸν εἰς ἐπικουρίαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκουμένης Νικαίας καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς ν' ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι. Αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἤλπισε νὰ καταλύσῃ τῇ συνδρομῇ τῶν Λομβαρδῶν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχὴν τοῦ αὐτοκράτορος, βλέπων ὅτι οἱ σύμμαχοί του εἰργάζοντο ὑπὲρ ἑαυτῶν μᾶλλον ἢ ὑπὲρ αὐτοῦ, κυριεύσαντες τὴν περὶ Ἀγκῶνα Πεντάπολιν καὶ τὴν Ῥαύενναν, προσήγγισε πρὸς τὸν Λέοντα καὶ συνέδραμεν αὐτὸν νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὴν Ῥαύενναν, νὰ καταβάλλῃ δὲ στασιαστὴν τινα, ὅστις ἐσφετερίσθη ἐν Τυρρηνίᾳ τὸ βασιλικὸν ἄξίωμα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Λέων μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλὴν ἀνύψωσιν τῶν εἰκόνων, ἐξέδωκε τῷ 758 νέον θέσπισμα δι' οὗ ἀπηγορεύθη ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ ἀνάρτησις πάσης εἰκόνης ἀγγέλων, ἁγίων καὶ μαρτύρων καὶ παρηγγέλθησαν αἱ ἀρχαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτὰς παντοῦ ὅπου ἤθελον εὑρεθῇ. Λέγεται μάλιστα, διότι τὸ κείμενον τοῦ θεσπίσματος δὲν ἐσώθη, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις διετάχθη ἐπὶ ποινῇ. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ διαταχθέντα δὲν ἐξετελέσθησαν ἀκριβῶς.

τοῦτο θέλει καταστῇ πρόδηλον ἐξ ὅλων τῶν ἱστορηθησομένων γεγονότων· ὥστε ὁ Λέων ἠθέλησεν ἐπὶ τοῦ πρακειμένου νὰ διατυπώσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως μᾶλλον ἢ νὰ ἐκδύσῃ τὴν ἀμεσαν αὐτῶν ἐφαρμογὴν. Ὅ,τι μόνον ἐπραξεν ἑκτοτε εἶναι ὅτι διέλυσε τὰς δημοσίας σχολὰς αἵτινες, διευθυνόμεναι ἀπασαὶ ὑπὸ μοναχῶν, ἐπολέμουν ἀκαταπύστως τὴν διεξαγομένην μεταβολήν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπεμελήθησαν τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλῶν διακεκριμένων ἀνδρῶν, ὅσοι ἀναφαίνονται ἐπὶ τέλους τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἐξ ὧν ἀρχοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πατριάρχας Ταράσιον καὶ Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, τὸν φιλόσοφον Λέοντα, τὸν γεωμέτρην Θεόδωρον, τὸν ἀστρονόμον Θεοδῆγιον, τὸν φιλόλογον Κομητᾶν καὶ αὐτὸν τὸν Φώτιον, ὅστις ἐγεννήθη καὶ ἐπαιδεύθη ἐντὺς τῶν τελευταίων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων.

Ὁ ἀνώτερος κληρὸς οὐδὲν ἄντεστη εἰς τὸ νέον περὶ εἰκόνας βασιλικὸν διάταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀπεποιήθη νὰ τὸ κοινοποιήσῃ, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς κατηναγκάσθη νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λέων τὸν προέτρεψε κατ' ἰδίαν νὰ μὴ διαφωνήσῃ· καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἰς ἀπάντησιν ὑπέμνησε τῷ βασιλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν ἔδωκε πρό τῆς στέψεως «ἐν μηδενὶ σαλευσάι τὴν ἐκκλησίαν τῶν θεσμῶν αὐτῆς», ὁ Λέων ὅστις ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἦτο θεμελιώδες τῆς ἐκκλησίας δόγμα, συνεκάλεσε πρὸς λύσιν τῆς διαφωνίας τὸ μέγα τῆς συγκλήτου συνέδριον, ἐν ᾧ πλὴν τῶν συγκλητικῶν, παρῆσαν καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν κληρικῶν, σὺν ταῖς ἄλλαις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ σύγκλητος καὶ μαθητὴς τοῦ Γερμανοῦ Ἀναστάσιος. Τὸ συνέδριον τοῦτο κατεδίκασεν ὁμοψήφως τὸν Γερμανόν, ὅστις ἐννοήσας ἤδη ὅτι δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύνην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἐπιδοὺς τὸ ὁμοφύριον, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν. Μεθ' ὃ προσχειρίσθη πατριάρχης ὁ σύγκελλος Ἀναστάσιος.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγγειλαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὁμῶς τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα ἤλεγξεν ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ὁ βασιλεὺς ἤθελε νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα· ἐπειδὴ δὲ ὅ,τε Γρηγόριος καὶ ὁ Γερμανὸς εἶχον πάντοτε ἰσχυρισθῇ ὅτι τὰ περὶ τῆς προσκύνησεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιώδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔδει οὐδὲν ἥττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἔγραψε πρὸς τὸν πᾶ-

παν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τὴν σύνοδον ταύτην καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ὁ πάπας ἀπεποιήθη νὰ συμπράξῃ καὶ μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τοῦτο κατεδίκασε τὸν Λέοντα ὡς αἰρετικόν. Τότε ὁ Λέων διέταξε τὴν κατάσχεσιν τῶν ἐν τῇ κάτῳ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὰ ὅποια βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμειυσεν. Τὸ περὶ εἰκόνων λοιπὸν ζήτημα ἀπέβαλλεν ὁσημέραι τὸν ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ συνεταυτίζετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μετὰ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Χαριέστατα ἦσαν βεβαίως τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ῥηθέντα. «Ἐπὶ μνημα γὰρ ἐστὶν ἡ εἰκὼν, καὶ ὕπερ τοῖς γράμμασι μεμνημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκὼν» καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκὼν. «Ἄλλ' ἄρα γε οἱ ἀγράμματοι ἐνόουν ὅτι αἱ εἰκόνες ἐκόσμουν τὰς ἐκκλησίας οὐχὶ διὰ νὰ λατρεύωνται; Ἐὰν δ' ἐξηκολούθουν νὰ λατρεύωνται, πρόδηλον ὅτι ἀνέτρεπετο εἰς τῶν θεμελιωδεστέρων ὄρων τῆς μεταρρυθμίσεως.

Καὶ ἔπειτα τὰ ὁσημέραι κορυφούμενα πάθη τῶν δύο ἀντιπάλων μεριδίων δύσκολον ἦτο ἤδη νὰ κατευνασθῶσιν. Οἱ συναχκισταὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Λέοντα μυρίους διωγμοὺς καὶ ἐβεβαίουν ὅτι ἀνκρίθητοι ἄνθρωποι ἐμαρτύρησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας του ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἡ τότε διενεργηθεῖσα καινοτομία ἦτο τόσον σπουδαία ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀναλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὔτε ὁ χαρακτῆρ τοῦ Λέοντος ἦτο τοιοῦτος ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους ποινάς, οὔτε ἡ τῶν εἰκόνων ἀφαίρεσις ἐξετελέσθη τοσοῦτον γενικῶς, ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ἐπαθόν τινες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀλλ' ἔπαθον διότι ὕβριζον τὸν βασιλέα, οὐχὶ διότι δὲν ἐπέιθοντο νὰ παραιτηθῶσι τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἀνθισταμένων, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ἰδίως οἱ μοναχοί, εὗρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ παρὰ τῷ ἀρχιερεὶ τῆς Ῥώμης.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπῶμεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ Κρήτη, ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἠπειρος καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη σήμερον Ἀλβανία, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν πάπαν. Ἡδὴ δὲ ὁ Λέων ἀπίσπασεν ἀπᾶσας τὰς χώρας ταύτας ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς δεσποτείας, καθυπέβαλεν αὐτάς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Χρειάζεται ἄρα γε νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅποσον ἡ πράξις αὕτη τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρὸς

ἐπέδρασεν εἰς τὴν τύχην τῆς ἐθνότητος ἡμῶν; Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐὰν αἱ προαναφερθεῖσαι χώραι, ὧν αἱ πλείεσται ἀποτελοῦσι τὴν κυριωτάτην τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐστὶν ἐξηκολούθουν ἔκτοτε διοικούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεφόμενου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐκ Ῥώμης ἐξηρηγμένου, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὡς τε δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς ἀνὴρ, κατὰ τὰ ἄλλα διαπρεπὴς ἐπὶ παιδείᾳ, εὐφυΐᾳ, καὶ φιλοπατρίᾳ, ὁ Θεόκλητος Φαρμακιδῆς ἀπεδοκίμασε τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος, ἀξιῶσας ὅτι «δύο ἀσεβεῖς αἱρετικοί, ὁ εἰκονομάχος Λέων καὶ ὁ εἰκονομάχος Ἀναστάσιος, ἀφῆρπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν (μόνην τὴν Ἰλλυρίαν;) ἀπὸ τοῦ ἀντάρτου μὲν ἀλλ' ὀρθοδόξου (!) καὶ εὐσεβοῦς ἀρχιεπισκόπου Ῥώμης.» Προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι ἀδιάφορον τὸ ὀρθοδοξικὸν δόγμα τοῦ πράττοντος. Ὁ μὲν ὀρθόδοξος ἄνθρωπος εἰμπορεῖ νὰ ᾔναι κυβερνήτης ὁλέθριος, καὶ τὰν ἀπαλιν ὁ αἱρετικώτατος ἄνθρωπος νὰ ᾔναι καλὸς κάγαθος κυβερνήτης. Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἡ διάταξις τοῦ Λέοντος δι' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη τῆς δικαιοδοσίας ἀρχιερέως ξένου, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἀρχιερέως Ἑλληνος, ὑπῆρξεν ἐθνοσωτήριος, περὶ δὲ τούτου οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ παρ' ἡμῖν ἀμφιβολία. Μόνον εἰς ἀσπύδους τινὰς ἐχθροὺς ἡμῶν, ἐπιτρέπεται νὰ κακίζωσι τὴν διάταξιν ἐκείνην· καὶ τὸ θλιβερόν εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἀποφάνσεων τοῦ ἡμετέρου θεολόγου ἵνα ἀποδείξωσι θριαμβευτικῶς τὴν κατ' αὐτοὺς γενομένην τότε εἰς τὴν Ῥώμην ἀδικίαν.

Ἄλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν περισπασμῶν τούτων, ὁ Λέων δὲν ἐλησμονεῖ τοὺς ἀπ' Ἀνατολῶν ἀδριαλείπτους πολεμίους τοῦ κράτους· καὶ τῷ 740 κατετρόπωσεν ἐν Ἀκροῖνῳ τῆς Φρυγίας τοσοῦτον ὀλοσχερῶς τὸν ἀραβικὸν στρατὸν ὥστε μόνις 6,800 ἄνδρες αὐτοῦ διεσώθησαν παρὰ τῷ οὐ μακρὰν παρεπομένῳ μετὰ 60,000 ἐτέρῳ τῶν ἀράβων στρατηγῷ. Ὁ στρατηγὸς οὗτος, ὀνόματι Σουλεϊμάν, ἦτο υἱὸς τοῦ καλὶφου Ἰσάμ· καὶ βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνθῇ, ἔσπευσε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Περσίαν. Ἐν τῇ μάχῃ δ' ἐκείνῃ ὁ Λέων εἶχε συναρῶν τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἔκτοτε ἤρχισε νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ στρατιωτικὴν ἀξίαν.

Ἐν ἔτει 740 οὔτε οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, οὔτε οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἀναφέρουσιν ἕτερόν τι γεγονός. Καὶ ὅμως κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Λέων ἐξέδωκε τὸν νέον ἀστικὸν τοῦ βασιλείου κώδικα, ὅστις καὶ μόνος ἤθελε καταστήσει ἀθάνατον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ κώδιξ οὗτος κατηργήθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθοῦντος ἑκατονταετηρίδος ὅτε ἀνετρά-

πησαν πάντα σχεδὸν τὰ ἔργα τοῦ βασιλείως τῆς μεταρρυθμίσεως· ἕνεκα δὲ τούτου λησμονηθεὶς κατέστη ὅλως ἄγνωστος εἰς τὰς ἐπομένους γενεάς. Ἀντίγραφά τινα αὐτοῦ περιεσώθησαν μὲν εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ ἐπὶ μακρότατον δὲν εἶχεν ἐκδοθῇ ὁλόκληρον αὐτοῦ τὸ κείμενον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχεν ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία αὐτοῦ. Μόλις δὲ τῷ 1852 ὁ ἔγκριτος Γερμανὸς μεσαιωνοδίφης Ἐδουάρδος Ζαχαρίας ἐδημοσίευσε κατὰ πρῶτον πλήρη τὴν καλουμένην *Ἐκλογὴν τῶν νόμων*· καὶ ἔπειτα κατὰ τὰ ἔτη 1856 καὶ 1858, διαπραγματευθεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου, περιέλαβεν ἐν αὐτῇ ἀξιόλογον ἀνάλυσιν τοῦ προκειμένου νομοθετήματος.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν ὁλόκληρον τὴν ἀνάλυσιν ταύτην· ἀλλὰ δύο αὐτῆς κεφαλαίων νομιζομεν ἀπαραίτητον νὰ μνημονεύσωμεν ἐναυθὰ. Ἐν τῷ ἄρθρῳ πρῶτῳ τοῦ τίτλου δευτέρου αὐτῆς ἡ *Ἐκλογὴ* ὠριζεν ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ᾔναι χριστιανοί, ἀφαιρουῖσα οὕτω ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ αἰρετικοῦ γάμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον μικτὸν γάμον διὰ τοῦ 72 κανόνος τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου, τοῦ διαλαμβάνοντος· «μὴ ἐξέστω ὀρθόδοξον ἄνδρα αἰρετικῇ συνάπτεσθαι γυναικί, μήτε μὴν αἰρετικῷ ἀνδρὶ γυναικῇ ὀρθόδοξον συζεύγνυσθαι». Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν εἶχε μὲν εἰσχωρήσει εἰς τοὺς ἀστικούς νόμους, ἀλλὰ καὶ οὗτοι περιώριζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τοὺς μετὰ αἰρετικῶν γάμους, στεροῦντες τοὺς αἰρετικούς οὐκ ὀλίγων πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων καὶ ἀπονέμοντες εἰς τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα ὡς πρὸς τὴν προικὴν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὡστε ὁ Λέων διὰ τῆς προπαρατεθείσης διατάξεως τῆς *Ἐκλογῆς* καθιέρωσε πρῶτος τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητά των Χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν ᾔσαν ὀρθόδοξοι ἢ αἰρετικοί καὶ ἔλυσε οὕτω συνετῶς ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὅποῖον ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον παρήγαγεν οὐκ ὀλίγας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν κοινωνίαν.

Πλὴν τούτου ἐν παραδεχθῶμεν τὴν δεδικαιολογημένην γνώμην τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία, ἐξεδόθη τότε καὶ ἕτερός τις νόμος, ἐπιγραφόμενος μὲν *Νόμος γεωργικὸς κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βιβλίων*, πράγματι ὅμως τροπολογήσας πολλὰ των προηγουμένως νομοθετηθέντων. Ὁ νόμος οὗτος κατήργησεν ἐν μέρει ῥητῶς, ἐν μέρει σιω-

πηλῶς τὴν λεγομένην δουλοπαροικίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἔπαυσε καὶ οὗτος ἰσχύων βραδύτερον· ἀλλ' οὐδὲν ἦτταν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύνανται νὰ καυχῇθῃ ὅτι ἔτι ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ εἶχον καταργήσει τὸν ἐπαχθὴ ἐκείνων θεσμόν, ὅστις ἐπὶ πολὺν χρόνον βασανίσας τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐξέλιπεν ὀλοσχερῶς εἰμὴ διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τινων μεγάλων νομοθετικῶν διατάξεων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἐν περίπῳ ἔτος μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς *Ἐκλογῆς*, ἦτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 741 ἔτους, ἀπέθανεν ὁ Λέων, κατέλαβε δὲ τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ὁ ἐπικληθεὶς Κοπρῶνυμος. Περὶ τοῦ ἐπωνύμου τούτου δίδονται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτταν χρονογράφων ποικίλαι, πολλάκις ἀντιφατικαὶ καὶ πάντοτε ἀηδεῖς ἐξηγήσεις. Ἀλλ' ἡ *Χρονογραφία Σύντομος* τοῦ χρηστοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις ἦτο σύγχρονος καὶ οὐχὶ βεβαίως φίλος τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀνομάζει τὸν βασιλέα ἐκεῖνον ἀπλῶς Κωνσταντῖνον. Καὶ ὅμως τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο ἐπωνύμιον δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἀποδιδόμενον εἰς ἓνα τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἰδέησε πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ κατατροπῶν ἐσωτερικὰς τινὰς στάσεις. Ἐνῷ δὲ ἡσχολεῖτο περὶ τοῦτο, κατέτριβον καὶ οἱ Ἀραβες τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς ἐμφυλίου ἀγῶνας μεταξὺ Ὀμμιαδῶν καὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ θεῖου τοῦ Μωάμεθ Ἀββᾶς, ἦτοι τῶν Ἀββασιδῶν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ κυριαρχήσωσι τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους. Ἐκ τούτου ὠφελοῦμενος ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἄμα ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν στάσεων, ἐνέβαλε τῷ 746 εἰς τὴν βόρειον Συρίαν καὶ ἐκυρίευσεν ἐν τῇ Κομμαγενῇ τὴν τε Γερμανίκειαν καὶ τὴν Δουλιχίαν, διενεργήσας τὴν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστροφὴν τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατοίκων, οἵτινες εἶχον ἀναγκασθῇ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μωαμεθανισμόν ἐπὶ τῆς τῶν Ἀράβων κατακτήσεως. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξέπεμψε στόλον ἰσχυρὸν εἰς Κύπρον, ἵνα ἐκεῖθεν ἀπειλήσῃ τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ μωαμεθανοὶ μαθόντες τὰ μελετώμενα ἀνταπέστειλαν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον ναυτικὴν δύναμιν, ἣτις λέγεται ὅτι συνέκειτο ἐκ χιλίων δρομώνων. Ὁ στόλος οὗτος εἰσῆλθεν ἐν τινι λιμένι τῆς Κύπρου, ὃν οἱ χρονογράφοι καλοῦσι Κεραμείαν. Ἐκεῖ δὲ ἐπελθὼν ὁ ναύαρχος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διέπραξε κατόρθωμα ἀντάξιον τῇ ἀληθείᾳ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παραλίας ταύτης περὶ ἣν τοσάκις ἡγωνίσθησαν καὶ ἐθριάμβευσαν οἱ ἀρχαῖοι προπάτορες ἡμῶν. Διότι κατα-

λαβὼν τὸ στόμιον τοῦ λιμένος τσαύτην ἐπήνεγκε διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς φθορὰν εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε, κατὰ τὴν Θεοφάνην, ἐκ τῶν χιλίων δρομώνων δὲν περιεσώθησαν εἰ μὴ τρεῖς.

Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐγείρων τὰ λαμπρὰ κατὰ τῶν Ἀράβων τρόπαια, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἐνέσκηψεν εἰς τὸ κράτος συμφορὰ δεινὴ, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν δραστηριότητα. Τῶντι λοιμὸς ὀλέθριος ἐθέρισε τοὺς κατοίκους πολλῶν ἐπαρχιῶν, λοιμὸς ὅστις ἦτο προδήλως ὁμοίος τοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α'. συμβάντος ἂν καὶ δὲν παρετάθη ὅσον ἐκεῖνος διότι διήρκεσε τρία μόνον ἔτη. Ὁ λοιμὸς οὗτος ἀνεφάνη τῷ 147 εἰς Σικελίαν καὶ Καλαβρίαν, κομισθεὶς αὐτόθι πιθανώτατα ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν τούτων ἐπαρχιῶν μετεδόθη εἰς Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, (κατὰ πρῶτον δὲ παρ' αὐτοῦ ἀναφέρεται τὸ τοιοῦτον ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου Διμηρᾶς) καὶ ἐκείθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ἐν ἔτει 748 ἡ ὀξύτης τοῦ κακοῦ ἀπέβη τσαύτη, ὥστε αἱ πλεῖστοι τῶν οἰκιῶν ἡρημώθησαν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἠναγκάσθη, ἐκλιπούσης τῆς νόσου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, νέους ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν κατοίκους. Ἐξέλιπον δὲ τότε καὶ τῆς Πελοποννήσου οὐκ ὀλίγοι κάτοικοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ λοιμοῦ, οἱ δὲ διότι μετῴκησθησαν εἰς Θράκην· ὅθεν ἀνεπληρώθη ἡ ἐν τῇ χερσονήσῳ προκύψασα λειπανθρωπία διὰ τινων σλαυικῶν ἀποικιῶν. Ἐκ τούτου ὠφελοῦμενοί τινες τῶν νεωτέρων ἠξίωσαν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐκείνης ἐστίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὴν σήμερον οὐδεὶς πιστεύει εἰς τὸν πρόδηλον τοῦτον παραλογισμόν, περιττὸν νομίζω νὰ χρονοτριβήσω περὶ τὴν λεπτομερεστέραν αὐτοῦ ἀναίρεσιν.

Εἶχαν δὲ ἤδη παρῆλθαι ἔτη δέκα ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οὐδεμία ἀναφέρεται πρᾶξις αὐτοῦ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελήφθη αὐτοῦ συστηματικώτερον, ἐπιμονώτερον, βιαιότερον τοῦ πατρὸς. Εἶπομεν ὅτι μετῴκιστότε εἰς Θράκην πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τοῦ λοιμοῦ προελθοῦσαν λειπανθρωπίαν. Ἐκ τῆς Ἀσίας μετέφερεν ἰδίως Σύρους καὶ Ἀρμενίους· Σύρους μὲν ἐκ τῆς Συρίας, ἣν ἀνέκτησε

τῷ 746, Ἀρμενίους δὲ ἐκ τῶν γενομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ κατακτήσεων τῷ 752, ὅτε καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν ἀφῆρσεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Καὶ προετίμησεν ὁ βασιλεὺς τὴν μετοικεσίαν τῶν νεωστὶ ἀνακτηθέντων τούτων ὑπηκόων, οὐ μόνον διότι μᾶλλον ἐκτεθειμένοι ὄντες εἰς τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς, ἐκινδύνουν ν' ἀποξενωθῶσιν αὐθις τοῦ κράτους, ἀλλὰ προσέτι διότι πρεσβεύοντες οἱ πλείστοι αἵρεσιν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσιν, ἡδύναντο, οἰκοῦντες περὶ τὴν βασιλεύουσιν, νὰ ἀποθῶσι σύμμαχοι ἐπιτηδείοι εἰς τὰς μελετωμένας ὑπ' αὐτοῦ καινοτομίας. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι, οἵτινες ὠνομάζοντο *Παυλικιανοὶ* ἢ *Παυλιανῖται*, ἐπενήργησαν ἕκτοτε πολὺ εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅθεν εὐλογον εἶναι νὰ εἰπωμέν τινα περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον εἰς Σαμύσατα τῆς Συρίας, τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, ἀφ' ἧς διεδόθη ἔπειτα εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Οἱ Παυλιανῖται ἀπεδέχοντο τὸ μυστήριον τῆς Τριᾶδος, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ πραγματικὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ, ἐφαντάσθησαν οὐράνιον τι σῶμα διελθὼν ὡς διὰ σωλῆνος διὰ τοῦ σώματος τῆς Παρθένου καὶ πρόσχημά τι σταυρώσεως διαφυγούσης τὴν ματαίαν τῶν Ἰουδαίων ὀργήν. Ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τὴν παλαιὰν Διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Κυρίως εἰπεῖν λειτουργοὺς τῆς θρησκείας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν Γραφῶν, τοὺς ὑπ' αὐτῶν καλουμένους *συνεκδήμους*, οἵτινες ἡρμήνευον τὰ κείμενα μετὰ πλείστης ἐλευθερίας καὶ οὔτε κατὰ τὸ σχῆμα, οὔτε κατὰ τὴν δίκαιαν, διέφερον ἀπὸ τοῦ πλήθους τὰ ὅποιον ἐδίδασκον. Πλὴν τούτου οἱ Παυλιανῖται οὐδένα παρεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον, οὔτε εἰκόνας, οὔτε σταυρόν, οὔτε ἱερὰ λείψανα, οὔτε βάπτισμα, οὔτε μετάληψιν. Ὑπὸ τῶν ἀντιδοξούντων ὠνομάσθησαν *Παυλιανῖται*, διὰ τὴν ἰδιάζουσιν ἐκείνην πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον εὐλάβειαν, ἀλλ' αὐτοὶ ἐκρυπτοὺς ἀπεκάλουν ἀπλῶς *Χριστιανοὺς*, ἀποδίδοντες τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων εἰς πάντας τοὺς ἀλλότρια αὐτῶν πρεσβεύοντας Χριστιανοὺς. ὠνομάζον δὲ τὰ συνέδρια αὐτῶν καθολικὴν ἐκκλησίαν.

Δὲν ἤξεύρομεν ποιοὶ ἦσαν οἱ Παυλιανῖται τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετῴκισεν εἰς Θράκην μετὰ τοῦ 746 καὶ τοῦ 752 ἔτους.

Ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο καὶ ἄλλη αὐτῶν ἐξ Ἀσίας μετοικεσία, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν οὐκ ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν, διότι μοῖραι ὁλόκληροι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ συνεκροτοῦντο ἐκ Παυλιανιτῶν. Ἀλλ' ἴσως εἰς τὸν τοιοῦτον αὐτῶν πολλαπλασιασμὸν συνετέλεσε καὶ ἡ διάδοσις τῆς αἰρέσεως εἰς τοὺς ἐγχωρίους, ὧν οὐκ ὀλίγοι, ὡς φαίνεται, ἀπεδέχθησαν τὰ δόγματα αὐτῆς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Παυλιανῖται ἐχρησίμευσαν, οὐ μόνον ὡς σύμμαχοι τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ τὴν παγίωσιν καινοτομιῶν ἀς οὗτοι διενήργουν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρόμαχοι τῆς βασιλείας κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν ἅπαντες οἱ χρονολόγοι, οἱ συνήγαροι ἐκεῖνοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐνεφοροῦντο ἐκθύμου ἀρειμανίου πνεύματος. Μετὰ παρέλευσιν δὲ μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατελύθη ἡ μεταρρύθμισις, οἱ καταδιωκόμενοι ταύτης ὁπαδοὶ κατέφυγον παρὰ τοὺς παυλιανίταις ὅπου εἶχον μείνει εἰς Ἀσίαν καὶ ἐπεχείρησαν ἀγῶνα φοβερόν κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Κατετροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλὰ περισωθέντες κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ὅπου δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ μακρότατον διαμαρτυρόμενοι ἐνόπλιως ὑπὲρ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας, μέχρις οὗ ἐγένετο ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ προαναφερθεῖσα δευτέρα αὐτῶν εἰς Θράκην μετοικεσία.

Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ τῶν Παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐξηλείφετο οὕτω βαθμῆδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς κοιτίδι, ἦτοι ἐν Ἀσίᾳ, ἡ ἐν Θράκῃ παυλιανικὴ ἀποικία οὐ μόνον διέσωσε τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς καὶ τὸ δόγμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἐξηκολούθει παρέχουσα εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν τὰ ἀριστα τῶν ταγμάτων αὐτοῦ. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ὁ Ἀγγλὸς ἱστορικὸς Γίβων βεβαίως καὶ ἕτερόν τι. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος δὲν ἐξετίμησε μὲν ἀποχωρῶντως τὴν ἀξίαν τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀποπειρᾶς τῆς γενομένης ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἴσως διότι δὲν ἐγίνωσκε τοὺς κυριωτάτους αὐτῆς νόμους· ἐν τούτοις βεβαίως ὅτι ἡ τῶν Παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὸ μέγα κίνημα τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, θριαμβεῦσαν δὲ ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκαταίδεκάτης. Καὶ προσδιορίζει μάλιστα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἐπιφέρον ὅτι οἱ Παυλιανῖται τῆς Θράκης, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων εἰς ἀς περιήλθον μετὰ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἦτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρμηνείας, τὴν κατάργησιν

τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως σπέρματα.

Ἐν τούτοις, καθ' ἃ προείπομεν, εἶχον ἤδη παρέλθει δώδεκα ἔτη ἀφ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, ὁ δὲ βασιλεὺς οὗτος ἀποτρεπόμενος ὑπὸ μυρίων περισπασμῶν οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ πράξῃ μέχρι τοῦ 752 πρὸς παγίωσιν τοῦ ἔργου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Τῷ 753 ὁμως ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι εἶχε διανοηθῇ, ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ· ἀπεφάσισε νὰ υποβάλλῃ τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον οἰκουμενικήν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὅποιον ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παλαιάς, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς συνεδρίασις ἐγένετο τῇ 10 Φεβρουαρίου τοῦ 754. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχεν ἀποθάνει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἡ προεδρεία ἀνετέθη εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου Θεοδοσίον. Οὗτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων παρέστησαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ ἀνεγνωρίσθη αὕτη ποτὲ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας· ἀπεναντίας πανηγυρικῶς κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ, μετὰ 33 ἔτη, συγκροτηθείσης οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδὲν ἦττον ὁμως εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος, διὰ τε τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια ἐπραγματεύθη καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἀλλ' ὅσοι ἀτελῆ καὶ ἂν ὦσι παρέχουσιν ἔννοιαν ὅπως οὖν ἀκριβῆ τῶν σκέψεων αὐτῆς καὶ τῶν ἀποφάσεων. Τὸ σκεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων δηλοῦται ἀποχρῶντως ἐκ τῶν ἐπομένων ὀλίγων ἀποσπασμάτων. «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησεν, εἶπον οἱ πατέρες τῆς συνόδου, κατὰ διαφόρους καιροὺς τε καὶ τρόπους, πονηρὰς ἐπινοίας ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἑαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ, τὴν εἰδωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίῳ σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὀρῶντας, μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβεσθαι. Διὸ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἑαυτοῦ πανσόφους μαθητὰς καὶ ἀποστόλους τῇ τοῦ παναγεστάτου πνεύματος δυνάμει ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντὸς ἐξαπέστειλεν, οὕτω καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς

ἐξανέστησε τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεσιν δὲ δικιμονικῶν ὀχυρωμάτων ἐπιαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγχιν διαβολικῆς μεθοδείας καὶ πλάνης».

Ὅθεν ἡ Σύνοδος τοῦ 754 οὐ μόνον ἀποβλήτους ἀνεκήρυξεν ἐκ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατασκευὴν καὶ αὐτὴν τὴν ὁπουδῆποτε ἀνάρτησιν καὶ προσκύνησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόκρυψιν πάσης τοιαύτης εἰκόνος ἐπὶ διαφόροις ποιναῖς ἀπηγόρευσεν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐθέσπισε ταῦτα. «Εἰ τις οὐχ ὁμολογῇ τὴν ἀειπρόθεον Μαρίαν κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον, ὑπερτέραν τε εἶναι πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως, καὶ μετὰ εἰλικρινοῦς πίστεως τὰς αὐτῆς οὐκ ἐξαιτεῖται πρεσβείας, ὡς παρρησίαν ἐχούσης πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Θεὸν ἡμῶν, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐχ ὁμολογῇ ἅπαντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἁγίους πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ χάριτι τῷ Θεῷ εὐαρεστήσαντας, τιμίους εἶναι ἐνώπιον αὐτοῦ ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ τὰς τούτων οὐκ ἐξαιτεῖται προσευχάς, ὡς παρρησίαν ἔχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παραδόσιν, ἀνάθεμα.»

Οὐδεμία ἀναμφιβόλως πίσις ἐνηργήθη ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς συνόδου καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις σπουδαία προέκυψεν ἐν αὐτῇ. Ἄν τοιοῦτό τι προέβαινεν, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστυλιώσαντες καὶ μετὰ πολλῆς περιεργίας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραλίπει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς ἢ τὴν ἀντιπολίτευσιν τινῶν ἀρχιερέων. Αἱ συνεδριάσεις τῆς συνόδου αὐτῶν ἀρξάμεναι, ὡς προεῖπομεν, τῇ 10 Φεβρουαρίου 754, ἐν Ἱερείᾳ, ἐξηκολούθησαν ἐκεῖ μέχρι τῆς 8 αὐγούστου, ὅτε οἱ πατέρες διαπεράσαντες τὸν Βόσπορον συνήλθον ἐν μεγάλῃ πομπῇ εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἀφ' ἧς εἶχον ἀφαιρεθῇ πᾶσαι αἱ εἰκόνες. Ἐκεῖ ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ ὅροι τῆς συνόδου καὶ ἀνευφήμησαν οἱ πατέρες τὸν βασιλέα, ἀνακράξαντες «σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅτι σύ, βασιλεῦ, ἐλυτρώσω ἡμᾶς ἐκ τῶν εἰδώλων.» Μεθ' οὗ ὁ βασιλεὺς ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος καὶ κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν ἐπίσκοπον Συλαίου Κωνσταντίνον, προχειρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐγκαθίδρυσεν αὐτὸν ἐπευξάμενος μεγάλη τῇ φωνῇ «Κωνσταντίνου, οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, πολλὰ τὰ ἔτη.» Ἰδίως ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀνακήρυξις τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως δὲν

(Κ. Παπαρρηγοπ. Τὰ διδάκτ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο, διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔδει νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνος, ὃ δὲ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτοῦ, καίτοι παρῆλθον τριάκοντα περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ Λέοντος Γ'. Νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τῶν συναξαριστῶν θρυληθέντων περὶ τῶν βιαιοπραγιῶν, ὡς αὐτὸς ἔπραξεν ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, εἰσὶν ἀνυπόστατα· διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὰ παραδεχθῶμεν ἀφ' οὗ βλέπομεν τὸν Λέοντα Γ'. τοσοῦτον εὐλαβοῦμενον τὸν πρωτεύοντα τοῦ Κράτους ναόν.

Καί ἤδη προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσι αἱ εἰκόνες ἀπὸ ὅλας τὰς ἐκκλησίας, ἀπὸ ὅλα τὰ μοναστήρια καὶ ἀπὸ ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλουν διότι ἂν ὁ ἀνώτερος τοῦ κράτους κληρὸς καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ αὐτοῦ τάξεις ἠσπάζοντο τὴν καινοτομίαν, ὁ ὄχλος, ὅλοι οἱ μοναχοί, ὅλοι αἱ γυναῖκες, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, καὶ αὐταὶ αἱ θυγατέρες τῶν βασιλέων, ἐνέμενον ἀνενδύτως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν ἐπολιτεύθη μὲν μετριοπαθῶς ὅπως ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐτιμώρησεν ἰδίως πολλοὺς μοναχοὺς, ἀλλ' ἐτιμώρησε προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους αὐτῶν ἀντιστάσεως. Οὐδὲ παρημέλει ἕνεκα τῶν δεινῶν τούτων περισπασμῶν τὰ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα. Κατετρόπωσε τοὺς Βουλγάρους οἵτινες ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου εἶχον καταλάβει ὀριστικῶς τὴν μεταξύ Ἰστρου, Αἰῶμου, Εὐξείνου Πόντου καὶ Σερβίας χώραν καὶ ἤδη συνεμάχισαν μετὰ τῶν σλαβικῶν ἀποικιῶν αἵτινες πρὸ καιροῦ ἦσαν ἐγκατεστημέναι ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ βασιλεὺς στρατεύσας πρῶτον κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαβῶν ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσι καὶ ἔπειτα τραπείς ἀμέσως κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐνίκησεν αὐτοὺς κατὰ κράτος καὶ ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους, τῷ 763, τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Σαβῖνον νὰ παραμείνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκεῖθεν κυβερνῶν δι' ἐπιτρόπου τὴν Βουλγαρίαν.

Ἀλλ' ἐνθ' ὁ βασιλεὺς ἀνεδείκνυτο νικηφόρος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, κατετρόχετο ὑπὸ πολλῶν δεινῶν ἕνεκα τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Πρωταγωνισταὶ τῆς κατὰ τούτων ἀντιστάσεως ἦσαν πάντοτε οἱ μοναχοί, οἵτινες δὲν ἤρουντο ν' ἀμφισβητῶσι τὴν ὀρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἤρουντο νὰ ὑβρίζωσι καὶ ν' ἀναθεματίζωσι πάντας τοὺς ἀποδεχομένους αὐτήν, ἀλλὰ καὶ

αὐτὸν τὸν βασιλέα ἀναφανδὸν ἐλοιδοροῦν. Ὁ βασιλεὺς φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπώλεσε τὴν ὑπομονὴν του. Οἱ χρονογράφοι ἀνκρίθηκα μὲν λέγουσι τὰ ῥήματα τοῦ διωγμοῦ ὃν ἤδη ἐπεχείρησεν. ὀνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Καί ἴνα καταστῇ ἀναμφισβήτητος εἰς ποίας δοκιμασίας ὑπεβάλλετο ἡ ἀνοχὴ τοῦ ὑπερτάτου ἀρχοντος, ἀρκοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ κατὰ τὸν μοναχὸν Στέφανον, ἀκριβῶς ὅπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦνται. Ὁ μοναχὸς οὗτος διέτριβεν εἰς μονὴν τινα κειμένην περὶ τὴν Προποντιδαν: ἦτο ἀνὴρ χρηστὸς καὶ θεοφιλὴς, δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς τὸ νὰ εὐλαβῇται τὰς πατρίους παραδόσεις, ἀλλὰ ἀκτεκρύνουζεν ἀδιακόπως κατὰ τῆς συνόδου, προκαλὼν τὰς ἀράς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντός ὅστις ἐφρόνει ἄλλω ἢ ὅσα αὐτὸς ἐφρόνει καὶ συνενοοούμενος μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐπεμφε πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας ἵνα τὸν καταπείσωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπειποιήθη καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τοῦτο ὑπέθαλπε τὴν ἀντίστασιν τῶν εἰκονολατρῶν, καὶ μάλιστα τῶν εἰκονολατρῶν τῆς γείτονος πρωτευούσης, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον ν' ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκεῖθεν καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ εἰς Προκόννησον τῆς Προποντιδος. Ἀλλ' ἐπέτρεψεν ἐν τούτοις εἰς πολλοὺς μοναχοὺς συγχρόνως μετὰ τοῦ Στεφάνου ἐκ τῆς μονῆς ἐκείνης ἐξωσθέντας νὰ τὸν συνοδεύσωσιν εἰς Προκόννησον γινόμενοι ἀκραταὶ καὶ κήρυκες τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ ἐν ταύτῃ θεαταὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἀνδρός. Ὁ Στέφανος ὅμως οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν τοῦ βασιλέως ἐξετίμησεν, ἀλλ' ἦλθεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέρων κατὰ τῶν καθεστώτων ἀντιπολίτευσιν. Ὁ βασιλεὺς, καίτοι ἐδικαιοῦτο ἤδη νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἐπραξέ τοῦτο ἀμέσως, ἀλλὰ καλέσας τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα. Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τῆς συζητήσεως ὁ Στέφανος, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὅσον καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ καὶ λέγει ὅτι ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλῃ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν, δικαιοῦται καὶ αὐτὸς νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρευρεθέντες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἀρχοντες ἠθέλησαν ἀμέσως νὰ τιμωρήσωσι τὸν ἀσεβῆ ἐκεῖνον εἰκονολάτρην. Ἀλλ'

ὁ Κωνσταντῖνος ἐμπόδιζε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, διατάξας νὰ ἀπαχθῇ ὁ Στέφανος εἰς τὴν φυλακὴν καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὡς ὑδριστῆς τοῦ βασιλέως. Ὅπως δὲ καὶ πάλιν εἰδείξεν ἀνοχὴν ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτόν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερόν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμωδίας· ἐκ τῶν μετέπειτα ὁμῶς ἱστορουμένων φαίνεται ὅτι δίκη δὲν ἔγινεν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο ἀδύνατον νὰ πύσῃ ταρατῶν τὰ καθεστῶτα, διέταξε νὰ θανατωθῇ.

Ἡ πεισματώδης αὕτη ἀντίστασις τῶν μοναχῶν δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον μεμονωμένη. Αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις δὲν ἔπαυσαν μὲν ἐν γένει προσθεύουσαι τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' εὐρέθησαν μετὰξὺ αὐτῶν ἀνθρώποι φιλῆρχοι νομίσαντες ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον οἱ μοναχοὶ ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ὅθεν τινὲς ἐξ αὐτῶν περιπλακέντες εἰς συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστῶτων, προεκάλεσαν τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως. Εἶδομεν ὅτι αὗτος εἶχεν ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τῶν μοναχῶν Στέφανον νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδικὸν τόμον· αὐτὸ τοῦτο ἤδη ἀπήτησε παρ' ὅλων τῶν ἀρχιερέων. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπεποιήθησαν, καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν βεβαίως ἔπραξαν ἄτοπον, ἀλλὰ μὴ ἀρκεσθέντες ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως τὴν συνείδησιν αὐτῶν, ἔδραμον εἰς ἑτέραν τινὰ τοπικὴν σύνοδον συγκροτηθεῖσαν τότε ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου. Τοῦτο παρώργισεν εὐλόγως ἔτι μᾶλλον τὸν βασιλέα ὅστις δὲν ἦτο δυνάστην ν' ἀποδεχθῇ τὸ κύριον συνόδου, συνελευσέσης εἰς χώραν ἣς ἦρχον οἱ ἄσπονδοι τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι. Καὶ πλὴν τούτου, τῷ 766, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Ὅθεν δεκαεννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπὴλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινὰς ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ἀρχῆς, δύο δ' ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος παρσύρθη εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων μᾶλλον ἢ ἐνεκα τοῦ ἰδίου αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν· ἡ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνε-

πήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ἡ κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβρις, ἀντίστασις, συνωμοσία κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους ἐπιβαλλομένων εἰς τὰ κακουργήματα ταῦτα ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλιχος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθῆ θρησκευτικὸν διωγμὸν. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαξε κυρίως ἐκ τῶν μοναχῶν· ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, ἂν ὅχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοῦλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναριθμητὸν αὐτοῦ πλῆθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν αἵτινες, ἀποβαλοῦσαι τὴν ἀρχαίαν τῆς θεσμοθεσίας ταύτης χαρακτῆρα, κατήντησαν καταγῶγια πολιτικῶν σκευωριῶν. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Ἰουζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλμάτων μονὴν καὶ τὴν τοῦ Στουδίου καὶ τὰ Καλλιστράτου καὶ τὰ Μαξιμίνου καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεὶς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρεῖας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως ὡς στρατῶνας. Πολλοὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐκβληθέντων μοναχῶν ἀπέβαλον προθύμως τὸ προηγούμενον σχῆμα, ἢ νυμφευθέντες, ἢ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατὸν, ἢ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔργα μετελθόντες. Τοῦτο ἀποσιωπώμενον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὁμολογεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἐξ ἐκείνων δὲ οὔτινες ἐπέμειναν τηροῦντες τὸ σχῆμα αὐτῶν, οἱ μὲν ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ ὑπέκυψαν εἰς ποικίλας ποινὰς καὶ ὕβρεις. Τοῦλάχιστον οὐ μόνον ὁ Θεοφάνης, ἀλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἱπποδρομον καὶ ὑπεχρέωσεν ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρός, ὕβριζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος Ε' διέταξε τότε τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Ὁ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἐκ συμφώνου λέγουσιν ὅτι ὁ νέος πατριάρχης Νικήτας ἀπέξυσε πολλὰς εἰκόνας τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἁγίων σωζομένας ἔτι ἐν τῷ πατριαρχείῳ, κατεσκευασμένας δὲ διὰ ψηφίδων χρυσῶν καὶ κηροχύτου ὕλης.

Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκτέλεισιν τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων Συνοδικοῦ τόμου. Δυστυχῶς ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ ἱστορία σὺντομος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὥστε εἰς τὸ ἐξῆς ἐγκαταλείπομεθα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Θεοφάνους καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων οὔτινες δὲν εἶναι φιλαληθέστεροι τοῦ Θεοφάνους! Πῶς ἤδη θέλομεν ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταί, λαβόντες διαταγὰς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅσα ἐξετελοῦντο ἐν τῇ βασιλευσούσῃ, ἐν μέρει μὲν ὑπερέ-

βαλον τὸν ζῆλον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχῶν, ἐν μέρει ὁμῶς ὑπῆρξαν μετριώτεροι ἐκείνων, ἕκαστος κατὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὰς περιστάσεις τῆς χώρας, ἥς προΐστατο, ὅτι πολλὰ εἰκόνες ἠφρανίσθησαν τότε, πολλὰ λείψανα ἁγίων κατεστράφησαν, πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν. Ἐκ δὲ τῶν μοναχῶν πολλοί, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων, ὠφελήθησαν προθύμως τῆς περιστάσεως, ἵνα ἐπανεέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅπως συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλοι πολλοὶ πάλιν ἀπέδρασαν εἰς χώρας ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως. Ἰπολείπεται λοιπὸν μόνον τὸ ζήτημα, ἔχον πολλοὶ ἦσαν οἱ ἐπιμείναντες εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐπαγγελίας αὐτῶν καὶ ἐπιμείναντες ἐνταυτῷ εἰς τὸ νὰ μὴ ζητήσωσιν ἄσυλον ἄλλαχού, ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἀνυπόλητοι ἦσαν οἱ λαβόντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον καὶ ὅτι καθ' ὅλα τὰ θέματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οὐδεὶς περιεσώθη μοναχός. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν μαρτύρων. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσαῦτον ἐκθύμως ἀπῆρτον τὴν διατήρησιν τῶν μοναστηρίων, ἥμισυ συνεβιβαζέτο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅ,τι πρὸ πάντων ἐδιελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους, καὶ ἐπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰς μερίμνας καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο ὁ ἀργός, ὁ ἀφροντής, ὁ εὐπορος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος δὲν ἠδύναντο νὰ διαῶσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κκῶς νοσημένης εὐσεβείας τῶν χριστιανῶν. Τοιοῦτος δὲ βίος δὲν παρασκευάζει συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχον καὶ τινες ἀσπαζόμενοι τὸν μοναχικὸν βίον, ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἐαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας καὶ ἀσκήσωσιν ἐαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἐπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων δὲ τούτων οὐκ ὀλίγοι ἐζήτησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸ ἀσκητικὸν αὐτῶν ἔργον ἐν ἀσφαλείᾳ ἀλλαχοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῇ κατὰ Ἰταλίαν, ὅπου ἐκ τῆς πολλῆς ἐκείνης συρροῆς ἐλλήνων μοναχῶν ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολλὰς ἔπειτα ἑκατονταετηριδας ἡ χρῆσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Καὶ ἰδοὺ διατὶ εἵπομεν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ μάρτυρες δὲν ὑπῆρξαν πολυάριθμοι.

Ἐν τούτοις εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ θέματα τοῦ κράτους οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων

διαταγῶν τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶναι πρόδηλον τὸ διατί. Ἐν τοῖς θέμα-
σιν ἐκεῖνοις ὁ λαὸς ὑπέκυπτε πολὺ πλέον ἢ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς εἰς τὴν
ἐπίδρασιν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἔξεων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος.
Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται διατί οὐ μόνον κατὰ τὴν ὁγδόην ἐκκτονταε-
τηρίδα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐνάτην ἐσώζοντο ἔτι ἐν τῇ κυρίως
Ἑλλάδι οὐκ ὀλίγοι εἰδωλολάτραι. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λοιπὸν ταύταις
ἡ εἰκονολατρεία ἦτο πολὺ ἰσχυροτέρα ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ δὲ βασι-
λεὺς ὅστις ἀποτόμως μὲν, ἀλλὰ καὶ λελογισμένως προέβαινε εἰς τὴν
ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου αὐτοῦ ἀποφασισθέντων, ἤρχισεν ἀπὸ
τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡδύνατο νὰ διεξαχθῇ εὐκολώτερον,
ἐλπίζων ὅτι ἀπὸ ἁπλῆς ἡ μεταρρύθμισις εὐδοκιμήσῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν
εἰμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρὸν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔξεων
διαδόσεως, νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ εἰς τὰς πρότερον ἥττον προσιτὰς αὐτῇ
χώρας.

Τοιούτων ἐλπίδων ἀπόρροια ὑπῆρξε βεβαίως καὶ ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ
νὰ συζεύξῃ τὸν υἱὸν καὶ ἐπίδοχόν διαδόχον του Λέοντα μετὰ τῆς Ἀ-
θηναίας Εἰρήνης, τῆς διαδοχῆς κατόπιν βασιλίδος. Περὶ τῆς οἰκογε-
νεῖας τῆς Εἰρήνης οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Βραδύτερον ἀναφέρεται
ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἀνεψιὸς αὐτῆς Θεοφύλακτος, ὡς υἱὸς τοῦ πατρικίου
Κωνσταντίνου τοῦ Σερανταπήχου, ὅστις ὅμως ἄδηλον ἂν ἦτο ἀδελ-
φὸς τῆς Εἰρήνης ἢ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ. Οὐδεὶς τῶν χρονογράφων ἐξη-
γεῖ διατί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐξελέξατο τὴν νύμφην του ἐκ τῆς
Ἀθηνῶν πόλεως, ἣτις ὡς καὶ πᾶσα ἡ κυρίως Ἑλλὰς ἦτο σφόδρα
προσηλωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἴσως ἤλπισεν ὅτι
προσικειούμενος μίαν τῶν ἐπιφανῶν τῆς χώρας ταύτης οἰκογενειῶν,
ἡδύνατο νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστε-
ραν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως· ἴσως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλα-
γὴν ταύτην καὶ τὸ κλέος τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ ἀρχαίου Ἑλ-
ληνισμοῦ, ἣν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνησθάνοντο ἐκ
διαλειμμάτων τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέσωσι πρὸς τὴν μητρόπολιν τοῦ με-
σαιωνικοῦ. Τούλάχιστον μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ καὶ ἄλλην βασιλίδαν
τοῦ Βυζαντίου ἐξ Ἀθηνῶν καταγομένην. Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις
εἶναι ὅτι τὸ ἐπώνυμον Σεραντάπηχος, εἴτε ἀνήκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν
τῆς Εἰρήνης, εἴτε ἀνήκεν εἰς ἄλλην τινὰ οἰκογένειαν τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως, εἶναι ἐν ἐκ τῶν νέων οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων, τὰ ὅποια
ἤρχισαν νὰ ἀναφέρονται ἀπὸ τῆς ἐβδόμης καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ὁγδότης
ἐκκτονταετηρίδος καὶ χαρακτηρίζουσιν ἰδιαζόντως τοὺς χρόνους τού-

τους τῆς διαπλάσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρῶτον δὲ ἀναφέρονται εἰμὴ σπανίως ἐπώνυμα στρατηγῶν καὶ ὑπουργῶν, συνήθως δὲ ὀνόματα, καὶ ταῦτα τὸ πλεῖστον ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ ῥωμαϊκὰ. Τότε δὲ προκύπτουσιν εἰς μέσον ἐπώνυμα, καὶ ταῦτα σχηματιζόμενα οὐχὶ ἐξ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἢ ῥωμαϊκῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον ἐκ λέξεων τῆς τότε ὀμιλουμένης γλώσσης ἃς ἐκπηγάζοντα ἐκ τῶν σπλάγγων κοινωνίας ἐχούσης νέαν ὑπόστασιν καὶ μόρφωσιν. Τοιαῦτα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν τὰ ἐπώνυμα Ποδοπαγούρας, Αἰχανοδράκων καὶ Μελισσηνός, προΐοντος δὲ τοῦ χρόνου θέλομεν ἀναφέρει πλεῖστα ὅσα, οἷον τοὺς Ὁρούφας, τοὺς Ἐξαμιλήτας τοὺς Οὐρανοὺς, τοὺς Ξιφίαις, τοὺς Δαφνομήλας, τοὺς Βοτανειάτας, τοὺς Φιλοκλήους, τοὺς Κρηνίτας, τοὺς Σκληρούς, τοὺς Μανιάκας, τοὺς Κεκαυμένους, τοὺς Συναδηνούς, τοὺς Διογένηας, τοὺς Παλαιολόγους, τοὺς Στρατηγόπουλους καὶ ἄλλους, ὧν τὰ ὀνόματα μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενα μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ τότε μορφωθείσα κοινωνία ἤρχισε νὰ ἔχῃ συγγένειαν πρὸς τὴν ἡμετέραν μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν τῶν προηγούμενων χρόνων κοινωνίαν.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς γάμους τῆς Εἰρήνης. Ἡ νέα αὕτη, ἥτις τότε δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ κάλλει καὶ εὐφραίᾳ, ἦλθεν ἐξ Ἀθηνῶν τῷ 769 καὶ κατέλυσε κατ' ἀρχάς εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Ἱερειᾶς, πανηγυρικῶς δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῇ 1 Σεπτεμβρίου. Στόλος ὁλόκληρος δρομῶνων καὶ χελωνδίων κεκοσμημένων διὰ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, συνώδευσε τὴν μετακομίζον αὐτὴν πλοῖον· οἱ προύχοντες τῆς πόλεως καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν προϋπήνησαν αὐτὴν καὶ προήγαγον εἰς τὰ βασιλεια. Ἡ δὲ στέψις ἐτελέσθη τῇ 19 Δεκεμβρίου. Ἄλλ' ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος ἠλπισεν ὅτι ἡ νέα βασίλισσα θέλει ἀπασθῇ εὐλαβικῶς τὴν μετὰ τὴν ἐκείνην καὶ θέλει συντελέσει διὰ τῶν οἰκείων αὐτῆς εἰς τὴν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα διάδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἡπατήθη οὐκ ὀλίγως. Κατὰ τὰ ὑπόλοιπα ἔξι ἐτὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἡ Εἰρήνη ἐφάνη παραδεδεγμένη προθύμως τὰς δοξασίας του· ἅμα ὅμως ἐξέλιπεν ἡ σιδηρὰ ἐκείνη θέλησις καὶ ἐδραστεύετο ὁ ἀσθενὴς Λέων, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνθρώπινον τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον ὅστις πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασε νὰ καταπατήσῃ πάντα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον νόμον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὡς προείπομεν, αἱ γυναῖκες πάσης τάξεως παρέμειναν πισταὶ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἔξεις τῆς ἐκκλησίας, ὅσαι ἰδίως περιστρέφοντο εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς λατρείας σημεῖα, καὶ

ὕπαι καὶ γυναῖκες τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ αὐταὶ ὅσαι ἐγεννή-
σαν καὶ ἀνετράφησαν ἐν τοῖς βασιλείοις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μεταρ-
ρυθμίσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔλαβε τρεῖς συζύγους, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἦν
συζεύχθη ζώντος ἐτι τοῦ πατρὸς του, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος
τῶν Χαζάρων καὶ βαπτισθεῖσα καὶ ὀνομασθεῖσα Εἰρήνη, φημιζέται ὡς
κατελέσασα ἀφωτισμένη τῷ πενθερῷ καὶ τῷ ἀνδρὶ, ἀλλ' ἐπιμόνως
κατακχεύσασα εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν φρονήματα. Ἐτι δὲ μάλλον
ἐριώνυμος ἀπέβη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς πρὸς τὰ ἀρχαῖα τῆς ἐκκλη-
σίας καθιστώσα ἡ θυγάτηρ τῆς Εἰρήνης ἐκείνης Ἀνθοῦσα, ἥτις ἄ-
καμος διατελέσασα, διένειμε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς εἰς τοὺς
ἐνθάδε μέρος τῶν κτημάτων της, τὸ δὲ λοιπὸν μετεχειρίσθη εἰς ἀνόρ-
ωσιν μοναστηρίων καὶ λύτρωσιν αἰχμαλώτων, ἀποχωρήσασα ἐπὶ τέ-
λους καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ ἀσπασθεῖσα τὸν μοναχικὸν βίον.
Ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων κατέστησεν ἀθάνατον τὴν μνήμην αὐτῆς εἰς
πάντα γήσιον χριστιανὸν εἶναι, ὅτι ἱδρυσε καὶ πλουσιοπαρόχως ἐπροί-
κισεν ἐν παιδοκομίῳ τῶν ὀρφανῶν ἢ ἐγκαταλειμμένων ὑπὸ τῶν γο-
εῶν αὐτῶν τέκνων, τῶν ὁποίων δὲν ἔπαυσεν ἐπιμελουμένη ὡς ἀληθῆς
μήτηρ· ἀμὰ δὲ φθάσαντα εἰς ἡλικίαν νὰ ἐκπαιδευθῶσιν, ἐφρόντιζε τὰ
ἐν ἄρρεσι νὰ παιδευγῶνται πρὸς ἐργασίαν καὶ ἀρετὴν, ὑπὸ ἀνδρῶν
ἀκαρεπόντων ἐπὶ συνέσει, τὰ δὲ θήλεα νὰ ἀνατρέφωσιν ἐν τοῖς μο-
ναστηρίοις μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν. περὶ ἧς ἐπρονόει ὡς αὐ-
τῶς ἡ γενναία ἐκείνη προστάτις.

Τρεῖς λοιπὸν γυναῖκες ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν ἀν-
τιπολιτεύθησαν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀλλ' ὅ-
ποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν
ἡμεῖς ἑκείνην τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, ἥτοι τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης
καὶ τῆς Ἀνθοῦσης. Ἡ μὲν Εἰρήνη ἡ ἀντραφεῖσα ἐν τῇ μητροπόλει
τῆς εἰκονολατρίας, μετεχειρίσθη τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας
καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπείσης εἰς τὰ φοβερῶτατα τῶν ἀνοσιουργημά-
των· ἡ δὲ Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάχου τῆς
μεταρρυθμίσεως, δὲν ἐπείσθη μὲν νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλη-
σίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ὑπέκουσα ὅμως εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χρηστό-
τητος καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ἐξ ἀπαλῶν
ἐνύχων διδασκομένη, μετεχειρίσθη τὰς παραδόσεις ἐκείνας καὶ ἔξεις
ἐν περιθάλψῃ καὶ καταστάσῃ χρήσιμα τῇ πολιτείᾳ πολυάριθμα δυσ-
τυχῇ ὄντα.

Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ εἰπώμεν πάλιν τινὰ καὶ περὶ τῶν πολεμικῶν τοῦ

Κωνσταντίνου Ε' ἔργων. Εἶδομεν ὅτι τῷ 763 κατατροπώσας τοὺς Βουλγάρους ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν νὰ παραιμένη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκεῖθεν κυβερνῶν τὴν χώραν δι' ἐπιτρόπου. Ἡ κατάστασις αὐτῆς τῶν πραγμάτων δὲν διήρκεσε πολὺ. Τῷ 765 οἱ Βούλγαροι, φονεύσαντες τὸν ἐπίτροπον τοῦ Σαβίνου, ἀνηγόρευσαν ἕτερον ἡγεμόνα, τὸν Τόκον. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐμβάλλει εἰς Βουλγαρίαν, ἀναγκάζει τὸν Τόκον νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰστρον ἐλώδεις χώρας καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν διώξιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅπου ἐφονεύθησαν ὅ,τε Τόκος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι. Ἄλλος δέ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὠνόμαζον Καμπαγάνον, κατέφυγεν εἰς τὴν ὄχυν Βάρναν. Ἄλλ' ὁ τρόμος ὃν διέδωκαν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε οἱ περὶ τὸν Καμπαγάνον δολοφονήσαντες αὐτὸν παρέδωκαν τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιβιβάσας ἐπὶ 2,600 χελωνῶν μέρος τοῦ πεζικοῦ, ἐξαπέστειλεν αὐτὸ πρὸς Μεσημβρίαν, Ἀγχιάλον καὶ Ἰστρον ποταμόν, στρατεύσας αὐτῷ διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς ὑπολοίπου δυνάμεως. Οἱ Βούλγαροι βλέποντες ἐαυτοὺς παντυχῶθεν κινδυνεύοντας «εἰς συμβάσεις τῷ βασιλεὶ ἐτράποντο.» Ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἱστορεῖ ἔτι τὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, δὲν λέγει δυστυχῶς, ὅποιαί τινες ἦσαν αἱ συμβάσεις αὗται. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον τρικυμία δεινὴ καταλαβοῦσα τὸν στόλον εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην παραλίαν καθωρμισμένον δεινὴν ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸν φθοράν, πολλοὺς καταποντίσασα τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων στρατιωτῶν. Καὶ ἐνταῦθα ὀφειλομεν νὰ ἀναφέρωμεν τί ἔπραξεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς νεκροὺς τῶν καταποντισθέντων στρατιωτῶν, διότι ἡ διαγωγή αὐτοῦ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Διέταξε νὰ περιβάλωσι διὰ δικτύων τὴν θάλασσαν καὶ ἀνελκύσας οὕτω τὰ σώματα τῶν πνιγέντων, ἐπεμελήθη νὰ κηδευσθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνετελέσθησαν ταῦτα πάντα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τὴν ἐστρατείαν ταύτην ὅπως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὁ δὲ Θεοφάνης ἡ ἀποσιωπᾶ γεγονότα τινὰ σπουδαιότατα ἢ λέγει ἄλλα καὶ ἄλλα. Ἀποσιωπᾷ ὅτι οἱ Βούλγαροι ἠναγκάσθησαν νὰ προτείνωσιν εἰς τὸν βασιλέα συμβάσεις. Ἀξιοῖ δὲ ὅτι μετὰ τὴν τρικυμίαν ὁ Κωνσταντῖνος εἰσῆλθεν ἀδόξως ἐν τῇ πόλει καὶ βεβαιοῖ ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν θεῖα δίκη ἕνεκα τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τῆς θρησκείας πραχθέντων. Πράδηλον ὅτι, καθὼς πάντοτε, ὁ Νικηφόρος εἶναι πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστος· ὅπως δὲ πολλάκις συμβαίνει καὶ κὺτῷ ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται, ἐν μέσῳ τῆς ποικίλης αὐτοῦ συκο-

φραντίας καὶ κακοβουλίας, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν εὐγενῆ τοῦ βασιλεῶς χαρακτῆρα, διότι ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν εὐσεβῆ ἐπιμέλειαν ἣν ἔλαβε περὶ τῆς κηδείας τῶν στρατιωτῶν παραρμείνας εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην μέχρι τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος τούτου.

Ἄλλ' οἰοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὅροι εἰς αὐς ὑπέκυψαν οἱ Βούλγαροι τῷ 766, ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη μετὰ ἐπταετίαν νὰ στρατεύσῃ πάλιν κατ' αὐτῶν, διότι πιθανῶς, κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶν, παρεβίβασαν τὰ συντεθειμένα. Τῷ 773 παρασκεύασας στόλον δισχιλίων χελανδίων ἐξέπλευσεν ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τε τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ. Συγχρόνως δὲ διέταξε τὰ ἱππικὰ συντάγματα νὰ ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Αἰμοῦ. Ἄλλ' ἅμα ἀφίκετο εἰς Βάρναν, ἔλαβε παρὰ τῶν κατεπτοημένων Βουλγάρων νέας πάλιν περὶ εἰρήνης προτάσεις. Διὰ τὴν ὁ Κωνσταντῖνος ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, εἶναι ἔδηλον. Ὁ Θεοφάνης, ὃν καὶ μόνον ἔχομεν ὁδηγὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγει ὅτι προσελθὼν μέχρι Βάρνης, ἐδειλίασε καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ὅτε δειλιάσαντες καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέστειλαν δύο πρέσβεις αἰτούμενοι εἰρήνην. Ἡ κακοβουλία τοῦ χρονογράφου ἀποβαίνει ἐνταῦθα κομική. Ὁ Θεοφάνης θέλει πρὸ πάντων νὰ καταδικάσῃ τὸν Κωνσταντῖνον· ὅθεν λέγει ὅτι ἐδειλίασε. Δὲν θέλει ὅμως ἐνταυτῷ καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Βουλγάρους· ὅθεν λέγει ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδειλίασαν. Συγχρόνως δὲ ἀναγκάζεται νὰ ἐκθέσῃ τί πραγματικῶς συνέβη καὶ ἐπιφέρει ὅτι οἱ Βούλγαροι καθυπέβαλον αἰτήσεις περὶ εἰρήνης, ὅτι αὕτη ἐγένετο δεκτὴ, ὅτι συνετάχθησαν περὶ αὐτῆς ἐγγραφοὶ ὁμολογίαι καὶ ὅτι ἐδόθησαν ἀμοιβαῖοι ὅροι μῆτε οἱ Βούλγαροι νὰ προσέλθωσιν ἐκ τῶν ἐπιτραπέντων αὐτοῖς ὁρίων, μῆτε ὁ βασιλεὺς νὰ ἐνοχλήσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων. Ἐπαναλαχθάνομεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν καλῶς διὰ τὴν ὁ βασιλεὺς συνωμολόγησε τοσοῦτον ἐπικεικὲς συνθήκας, ἐνῶ διὰ τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας παρσκεύασεν ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Ἄλλ' ὅτι ἐδειλίασεν, εἶναι γελοῖον· διότι ὅλοι αἱ κακίαι εἰμποροῦν νὰ ἀποδοθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ἅπας αὐτοῦ ὁ βίος μαρτυρεῖ ὅτι ἦτο ὁ τολμηρότερος καὶ ὁ γενναϊότερος τῶν ἀνθρώπων. Κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκστρατείαν ἔδωκε δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς κατὰ τοῦτο ἀρετῆς αὐτοῦ, μὴ στρατεύσας διὰ ξηρᾶς, ἀλλ' ἐπιβιβάσθεις ἐξέπλυνες ἐπὶ τοῦ στόλου ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς τε ναύτας καὶ τοὺς ἐπιβάτας οὔτινας ἡδύναντο ἴσως νὰ σώζωσι τὴν μνήμην τῆς πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν κατὰ τὰ αὐτὰ παράλια συμβάσης συμφορᾶς. Τὸ πιθανώτερον ἴσως εἶναι ὅτι

ἐξ ἀρχῆς μόνον σκοπὸν εἶχε νὰ περιστείλῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ ἐπιτραπείᾳ αὐτοῖς χώρᾳ καὶ ὅτι ἅμα οἱ Βούλγαροι ὑπέβαλον προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ, ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτάς, ἀφοῦ κατεσκεύασεν εἰς ὅλας τὰς περὶ τοὺς ὅχλους, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέλιπεν ἀποχωρῶσαι δυνάμεις.

Ἀλλὰ τὸ ἄπιστον ἐκεῖνο ἔθνος οὐδέποτε ἐτήρει συνθήκας καὶ ὅρκους. Μετ' οὐ πολὺ καὶ ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν ἐτι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ βασιλεὺς μανθάνει, διὰ τῶν κρυπτῶν φίλων οὓς εἶχεν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς χώρας ταύτης ἐτοιμάζει νέαν ἐπιδρομὴν ἀνδρῶν 12,000 κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σλαβῶν τῆς Βελζητίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ αἰχμαλωτεύσῃ αὐτοὺς καὶ ἀπαγάγῃ εἰς Βουλγαρίαν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, ἵνα μὴ ἐννοήσωσιν οἱ πρέσβεις ὅτι ἐπιχειρεῖ τι κατὰ τῆς χώρας αὐτῶν, ἀναγγέλλει ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἀποστέλλει μάλιστα εἰς τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἅμα δὲ ἀποχαιρετίζας τοὺς πρέσβεις καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι ἀπῆλθον, ἐξορμᾷ ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων εἰς τὰ Λιθωσώρια, κατατροπώνει αὐτοὺς ὁλοσχερῶς. Ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου ἐπιστρέψας μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ αἰχμαλώτων ἐθριαμβεύσεν εἰσελθὼν ἐν παρατάξει εἰς τὴν πόλιν καὶ, λέγει ὁ Θεοφάνης «Τὸν πόλεμον τοῦτον ὠνόμασεν εὐγενῆ, ὡς μηδενὸς αὐτῷ ἀντιστάντος, μηδὲ σφαγῆς ἢ ἐκχύσεως χριστιανικῶν αἱμάτων γενομένης», φλυαρῶν κατὰ τὸ σῆνθες ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ Κωνσταντίνου, διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν περὶ τὰ Λιθωσώρια μάχην ἐχύθησαν, ὑποθέτομεν, καὶ τινὰ χριστιανικὰ αἵματα.

Μετὰ τὴν εἰς τὰ Λιθωσώρια μάχην ὁ Θεοφάνης προστίθει νέας φλυαρίας βεβαιῶν ὅτι ὁ βασιλεὺς «ἐξώπλισε πάλιν στόλον πολὺν καὶ εἰς ἀγαθὸν εἰς αὐτὸν καθ' ἑαυτοῦ χιλιάδας εἰς». ἀπέλυσε τοὺς στρατηγούς τῶν πλοιματικῶν πάντας σὺν αὐτῷ· αὐτὸς δὲ φοβηθεὶς (πάλιν φοβηθεὶς) ἔμεινεν εἰς τὸ καθαλαρικόν! «Ἀλλὰ πῶς ἔμεινεν εἰς τὸ καθαλαρικόν. ἀφοῦ τοῦτο μὲν ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ στόλου, αὐτὸς δὲ οὐχί; Ἐξακολουθεῖ δὲ ὁ Θεοφάνης ἱστορῶν ὅτι προελθόντος τοῦ στόλου μέχρι Μεσημβρίας, ἔπνευσε σφοδρὸς βορρᾶς, καταστρέψας τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων, μεθ' ὧν καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψε μὴδὲν ποιήσας. Καὶ ἔπειτα αὐταῖς λέξεσι γράφει τὰδε. «Ὁ δὲ Τζέριγος, ὁ κύριος τῆς Βουλγαρίας, γνοὺς ὅτι ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῦ τὰς βουλὰς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς μανθάνει, γράφει αὐτῷ ὅτι βουλὴ μοι ἔστι φυγεῖν καὶ ἔλθειν πρὸς σέ· ἀλλὰ πέμψον μοι λόγον ἀπαθείας μου, καὶ τίνας

λους ἔχεις ἐνταῦθα, ἵνα θαρρήσω αὐτοῖς καὶ συνδράμωσί μοι. Ὁ δὲ
 εὐφρόνῃ ἐγραψεν αὐτῷ, κάκεινος μαθὼν ἐκούρασε πάντας (ἐφόνευσεν),
 περ ἀκούσας Κωνσταντίνος πολλὰ τὰς πολιὰς αὐτοῦ ἔτιλεν.» Τίς
 δύναται νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν μωρὰν ταύτην εὐπιστίαν τοῦ βασιλέως;
 καὶ ἔπειτα μετ' οὐ πολὺ ὁ Τζέριγος κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν
 καὶ ἔτυχεν αὐτόθι φιλικωτάτης δεξιώσεως, ὅπερ οὐδὲ ὅλως συμβιβά-
 ζεται μὲ τὴν δεινὴν προδοσίαν ἣν λέγεται ὅτι διέπραξε πρὸ ολίγου.
 Ἡ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. στρατεύσας αὐθις κατὰ τῶν
 βουλγάρων τῷ 775 ἔπαθε καθ' ὁδὸν ἀνθρακὰ εἰς τὸ σκέλος καὶ ἠναγ-
 χάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σηλυβρίαν,
 ὅπου ἐπεβιάσθη εἰς χελάνδιον ἵνα μετακομισθῇ εἰς Κωνσταντινού-
 πολιν, ἀπέθανεν ὅμως τῇ 16 Σεπτεμβρίου, πρὸ τοῦ θῆξαι εἰς τὰ ἴδια,
 καὶ τοῦ ὀξυτάτου πυρετοῦ ὃν συνεπῆγαγε τὸ ἐξάνθημα.

Ἀλλὰ πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα, χρήσιμον
 νομίζομεν νὰ παραθέσωμεν δύο τινὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τὸ μὲν χαρακτη-
 ρίζει τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ Κωνσταντίνου διοίκησιν, τὸ δὲ ἐπεξηγεῖ τὴν
 ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος πολιτείαν αὐτοῦ. Τὰ νομίσματα τῆς
 μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας παρέμειναν ἐντελῶς λατινικὰ μέχρις Ἡρα-
 κλείου, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἀπαντῶνται κατὰ πρῶτον χαλκὰ νομίσματα
 φέροντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν ἐν τούτῳ *Ῥίκα*. Πρῶτος δὲ ὁ Κων-
 σταντῖνος Ε'. ἔκοψε χρυσὰ ἅμα καὶ χαλκὰ νομίσματα ἐπὶ τῶν ὁποίων
 ἀνόνματα τῶν βασιλέων εἶναι ἑλληνιστὶ ἐν ταυτῷ καὶ λατινιστὶ
 ἀντετυπωμένα, καὶ ὡσαύτως ὁ ἑλληνικὸς τίτλος *Δεσπότης* παρὰ τὸν
 λατινικὸν *Dominus*. Τὸ δὲ μικτὸν τοῦτο σύστημα τῆς χρήσεως ἑλ-
 ληνικῶν τε καὶ λατινικῶν λέξεων ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐνδεκάτης
 αἰωνοκρατορίας ὅτε ἐντελῶς ἐκλείπουσιν ἐκ τῶν νομισμάτων αἱ λα-
 τινικαὶ ἐπιγραφαί.

Ἰδίως δὲ ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου Γε-
 ωργίου Ἀμαρτωλοῦ ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ παραστήσαντες τὸν Κων-
 σταντῖνον Ε'. ὡς ἡγεμόνα περιφανῇ μὲν διὰ τὰ κατὰ τῶν πολεμίων
 κατορθώματα, διαπρέψαντα δὲ ἐπὶ συνέσει καὶ δεινῇ ἐπαγαγόντα
 κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας πληγὴν. Ἡ στρατιωτικὴ τοῦ βασιλέως τού-
 του ἱκανότης εἶναι τῶντι ἀναμφισβήτητος. Ὁ στρατὸς τοῦ μεσαι-
 ωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὀργανώθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδεύματα καὶ πολλάκις
 ἐνίκησε νίκας λαμπράς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. δὲν εἶχε
 τὸ δημιουργικὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πνεῦμα. Ὁ Λέων διωργάνωσε τὴν
 μεταρρύθμισιν, ἀλλὰ τὴν κοινωνικὴν μᾶλλον μεταρρύθμισιν, οὐχὶ δὲ

καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέδειξε πνεῦμα πρακτικώτερον. Ἐβλέπε μὲν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπέκρουε τὴν καινοτομίαν ἐκείνην, ἀλλ' ἐνόησεν ὅ,τι ὁ πατήρ του δὲν ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ· ἐνόησεν ὅτι ἐπειδὴ εἶχεν ἐμπρὸς τοῦ κοινωνίαν νοσοῦσαν καὶ μὴ πειθομένην νὰ δεχθῇ τὸ προτεινόμενον φάρμακον, ἡ αὐστηρότης ἦτο κακὸν ἀναπόφευκτον. Ὁμολογοῦμεν ὅτι διὰ τοῦτο ἡ ὅλη αὐτοῦ μορφή δὲν παρίστησιν ἡμῖν τὴν μεγαλοφυᾶ ἱλαρότητα τοῦ Λέοντος Γ'. ἀλλὰ μᾶλλον ἀγριωπὸν τινὰ τῇ ἀληθείᾳ δραστηριότητα. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνταυτῷ ὅτι ἐνῷ διὰ τῶν μελιχίων τοῦ Λέοντος Γ'. τρόπων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις εἶχε μείνει γράμμα νεκρὸν, διὰ τῆς ἀδυσωπότητος πολλάκις δράσεως τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. προήχθη ἐπὶ τοῦτου ὥστε ἂν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἡτύχει νὰ ἔχῃ διάδοχον ὅμοιον ἐαυτοῦ, τὸ ἔργον ἤθελε πιθανῶς τελεσφύρῃσει.

Ὁ Λέων Δ'. ὅμως οὐ μόνον τὴν ἀκαμπτὸν θέλησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ δὲν εἶχεν, ἀλλ' ἀληθῶς εἶπεῖν οὐδεμίαν εἶχε θέλησιν. Ἐὰν δὲ προσθῶμεν ὅτι ἡ Εἰρήνη δὲν περιέμενεν εἰμὴ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ αὐτῆς ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ὅτι πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο πᾶν ἱερὸν καὶ ὅσιον, εὐκόλον εἶναι νὰ προεικάζωμεν ἀπάσας τὰς περιπετείας τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δράματος. Τὸ πρῶτον αὐτῆς μέλημα ὑπῆρξε νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν στρατιάν ἣν εἶχεν ὀργανώσει ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. Ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ δὲ ταύτῃ ἐξαπέστειλεν αὐτήν, εἰς 100,000 συμποσσυμένην, κατὰ τῶν Ἀράβων· ἀλλ' ὁ δεξιὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου βραχίων, ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς Ἀράβους. Θανόντος δ' αἰφνης τοῦ Λέοντος Δ'. ἐν ἡλικίᾳ ἑτῶν τριάκοντα, ἡ ἀρχὴ περιήλθεν εἰς τὸν δεκαέτη αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Τότε ἡ Εἰρήνη ἥτις εἶδε παρ' ἐλπίδα τὸν στρατὸν τοῦ πενθεροῦ τῆς θριαμβεύσαντα κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐνόει δὲ ὅτι ἐνόςφω ὁ στρατὸς οὗτος ὑφίστατο, ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ὀριστικὴ τῆς μεταρρυθμίσεως κατάλυσις ἥρχισεν ἐπιβουλευομένη διὰ διαφόρων πλαγίων τρόπων τὸν στρατὸν ἐκείνον. Τότε ἡ Εἰρήνη ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θρακησίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἀλλ' ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην τοῦ στρατοῦ διεύθυνσιν εἰς τὸν εὐνούχον Σταυράκιον, ὅστις, προχειρισθεὶς λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὃ ἐστὶ γενικὸς διευθυντὴς τῶν Ταχυδρομείων, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὀδηγῇ εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε διὰ διαταγῶν ἐκ Κων-

σταντινουπόλεως πεμπομένων, τοὺς παλαιστράτους τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. καὶ ἐπὶ τούτῳ προεχειρίσθη μετ' οὐ πολὺ πρωθυπουργὸς τοῦ Κράτους, ὃ ἐστὶν ὡς ἔλεγον τότε *μάγιστρος*. Ἡ κοινὴ δυσἀρέσκεια ἐκορυφώθη ἤδη. Ἐκ ταύτης δὲ ὠφελοῦμενοι οἱ Ἀραβες ἐνέβαλυν τῷ 782 εἰς Κιλικίαν καὶ προήλκσαν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀαρὺν μέχρι Χρυσοπόλεως ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ἐνῷ ἄλλαι τοῦ ἀραβικοῦ στρατοῦ μοῖραι ἐπολιόρχουν διάφορα τῆς Χερσονήσου φρούρια. Ὁ γηραιὸς τοῦ κράτους πρόμαχος, ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ὕπως ἀναγκασθῇ τὴν πρόοδον τῶν πολεμίων ἐκείνων. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Νακολίας, ἀλλὰ καταλαβὼν ἐπιτηδεῖως τὰς ὀρεινὰς παρόδους, διέκοψε πᾶσαν μεταξὺ τοῦ Ἀαρὺν καὶ τῆς Συρίας κοινωνίαν, ὅτε αἰφνης εἰς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Λαχανοδράκοντος, ὁ στρατηγὸς τῶν Βουκελλαρίων νητομόλησε πρὸς τοὺς Ἀραβας, μὴ ὑποφέρων πλέον τὸν ἄλλως παρὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ μισούμενον καὶ περιφρονούμενον Σταυράκιον. Ἡ αὐτομάλησις αὕτη παρέλυσε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον τὸν στρατόν, καὶ τότε ἡ καταπτονηθεῖσα Εἰρήνη συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀαρὺν συνθήκας ἐπονειδίστους. Οἱ Ἀραβες ἐξέχωρησαν μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παρέλαβον ἀκωλύτως πᾶσαν τὴν λείαν αὐτῶν καὶ πάντας τοὺς αἰχμαλώτους· ἡ δὲ Εἰρήνη ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν ἔτων καθ' ἃ ἔμελλον νὰ διαρκέσωσιν αἱ σπονδαὶ φόρον 70,000 χρυσῶν. Τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπετράπη εἰς τὸν αὐτομολήσαντα στρατηγὸν νὰ παραλάβῃ τὴν τε οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν περιουσίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῷ 783 ὁ εὐνοῦχος κατελθὼν εἰς τὰς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις σλαυικὰς ἀποικίας, αἵτινες ἐπεχειροῦν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν ἀστυγειτόνων, ἐσωφρόνισεν αὐτὰς περὶ τε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, πολλοὺς ἀπαγαγὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτους καὶ πολλὰ λάφυρα καὶ ὅτι κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 784 ἐτέλεσεν ἐπὶ τῷ μικροσκοπικῷ τούτῳ κατορθώματι θρίαμβον ἐν τῇ βασιλευούσῃ· ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ὁ θρίαμβος οὗτος ἦτο ὅπως οὖν γελοῖος μετὰ τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ κράτος πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τὰς ἐπονειδίστους συνθήκας ἃς συνωμολόγησε πρὸς τοὺς Ἀραβας.

Ὅπως δὲ ποτε ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ἤδη ἐπιστᾶσαν τὴν στιγμὴν τοῦ νὰ κυρώσῃ διὰ συνόδου οἰκουμένης τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πατριάρχης Παῦλος εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ, ἐδέησε

νὰ προχειριτῇ νέος πατριάρχης· καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἡ Εἰρὴ ἀπεφάσισε νὰ ἐκλέξῃ τὴν πατριάρχην αὐτῆς μεταξὺ τῶν λαϊκῶν. Πρὸς τὸν ὅμως δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπέτυχε τὸν ἐπιτηδεύτατον πρὸς τὴν πατριάρχην ἀνάγκην ἄνθρωπον. Ὁ Ταράσιος εἶλκε τὸ γένος ἐκ γονεῶν ἐπιφανῶν, τοῦ πάλαι ποτὲ ἐπάρχου τῆς πόλεως Γεωργίου καὶ τῆς πατρικίῳν καταγομένης Εὐκρατίας. Διαπρεπέστατος δὲ καὶ αὐτὸς γενόμενος ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, προήχθη εἰς τὰ ὑπαρξάντων ἀξιώματων καὶ διετέλει ἤδη ἀσηκρήτης τῆς βασιλείας, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τῶν ἀπορρήτων αὐτῆς γραμματεὺς. Ὁ Ταράσιος ἦτο ἐκ τῶν ἀγαθῶν ὁρώπων ἐκείνων οὕτινες ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, περιήλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀποτυχίας πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἑλπίδος ἀναμνηστικῆς ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἑξέων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν καὶ ὅτι ἀποτυχίας ἡ μεταρρυθμίσις ἠδύνατο μᾶλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τῆς αὐτῆς εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις, προσβαλλούσα τὴν συνειδήσιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν ταξέων τοῦ ἔθνους, ἡ φυσικὴν νὰ προκαλέσῃ ἐπὶ τέλους ἀντιδράσιν ἐπιτηδείαν νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ τοῦ περὶ εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους θεσμοὺς τῆς διενεργηθείσης μεταβολῆς. Ἀσπασθεὶς ἅπασι τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐπεδίωξε τὸν θρίαμβον αὐτῆς διὰ πλῆθος ὅσον ζήλου. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ζήλος οὗτος ἐξώκειλεν ἐνίοτε εἰς ὑπερβολὰς τινάς, ἡ σύνεσις τοῦ ἀνδρὸς ἀντέστη ὅσον ἠδύνατο εἰς τὴν νόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρίας ἀτοπημάτων.

Ὁ Ταράσιος ἐχειροτονήθη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τῇ Δεκεμβρίῳ 784, καὶ ἐν τῷ ἔμῃ ἤρχισε νὰ παρασκευάζῃ τὴν συγκλήτησιν τῆς συνόδου. Πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σχέσεις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδὴ μετὰ τοῦ πάπα τῆς Ῥώμης καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἐπειδὴ ἅπαντες οὗτοι οἱ ἀρχιερεῖς ἦσαν ζηλωταὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὃ δὲ Ταράσιος προεχειρίσθη ἵνα καθάρωσιν τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις δὲν ἤλθον εἰμὴ νὰ ῥῆναι εὐκωλύταται. Ὡς πρὸς τὸν πᾶπαν ὅμως ἀνεφύησαν δυσκολίαι τινές, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς ὡκονομήθησαν ὡς εἰρησυχίαι· ἀλλὰ προϋπόντος τοῦ χρόνου ἐμελλον νὰ παραγάγῃσι νέας ἀφορμὰς διὰ νέξεων. Εἰς τὸν τότε ἀρχιερατεύοντα ἐν Ῥώμῃ Ἀδριανὸν Α'. ἐπέσφεν ὁ Ταράσιος ὡς ἀποκρισιάριον, δηλαδὴ ὡς πρέσβυν τὸν ἱερέα Ἰωάννην, καμιστὴν γενόμενον τῶν τε συνοδικῶν αὐτοῦ γραμμάτων.

τοῦ λιθέλλου ἦτοι τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Εἰρήνη ἐπεμψεν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα ἐπιστολὴν δι' ἧς αὐτὴ τε καὶ ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ΣΤ'. μετὰ πλείστης εὐλαθείας προσ-
εκάλουν αὐτὸν νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνο-
δον, ἐν περιπτώσει δὲ κωλύματος νὰ στείλῃ ἐπιτηδεῖους πρὸς τοῦτο
ἀντιπροσώπους. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἤρπασε προθύμως τὴν εὐκαι-
ρίαν ταύτην ἵνα ἐπαναλάβῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ὡς
πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀξιώσεις. Τοιαύτη τῶντι ὑπῆρξεν ἡ ἔννοια τῆς
ἀπαντήσεως ἣν ἐπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ οἰκονόμου τῆς
ἐκκλησίας αὐτοῦ Πέτρου, καὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἀγίου Σάββα, Πέ-
τρου ὡσαύτως καλουμένου, οὓς καὶ πρεσβευτὰς αὐτοῦ διώρισεν. Εἰς τὴν
βασίλισσαν καὶ τὸν υἱὸν τῆς ἔγραψε τῇ 27 Ὀκτωβρίου 758 διὰ μα-
κρῶν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σημασίας τῆς τῶν εἰκόνων προσ-
κυνήσεως, ἐπήνεσε τὴν περὶ αὐτῶν γενομένην ἀπόφασιν, ἣν καὶ αὐτὸς
καὶ οἱ προκατοχοὶ του εἶχον πρὸ καιροῦ ἐπιμόνως συμβουλευσai, καὶ
ὕπδειξε πῶς ἔδει νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ζήτημα ἐν τῇ προκειμένῃ συ-
νόδῳ. Ἐνταυτῷ ὅμως ὁ Ἀδριανὸς Α' προέτρεψε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ
τὴν Εἰρήνην νὰ σέβωνται τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν
μητέρα, ὡς κεφαλὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς ἔπραξαν πάντες οἱ ὀρ-
θοδοξοὶ αὐτῶν προκατοχοὶ. Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν γενικὴν
ταύτην ἀξίωσιν, ἀλλὰ ἐπεριδόμενος εἰς ὅσα καὶ οἱ προκατοχοὶ αὐτοῦ
ἔπραξαν, ἐμέμφθη τὸν ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπιστολῇ ἀποδοθέντα τῷ Ταρ-
σίῳ τίτλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τὴν ἐκ τοῦ παρχρημα
ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἀρχιερέα ἀναγόμενισιν αὐτοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τῇ
ἐπιστολῇ, ἣν ἐπεμψε πρὸς τὸν Ταρσίον, ἀπεδοκίμασεν ὁ Ἀδριανὸς τὴν
ἀντικανονικὴν, ὡς ἡξίου, προχείρισιν αὐτοῦ ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἐπίσκοπον
προέθετεν ὅμως ὅτι ἀφορῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ νέου πατριάρχου
καὶ εἰς τὴν δυσχέριαν τῶν περιστάσεων, συναινεῖ ἐπιεικῶς εἰς τὰ γε-
νόμενα. Παρὰ δὲ τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς
ὁποίους εἶχε συγχρόνως γράψει ὁ Ταρσίσιος, οὐδεμίαν ἦλθεν ἀπόκρισις,
καὶ ᾄδῃλον μάλιστα εἶναι ἂν εἶχον λάβει τὰ ἐπισταλέντα αὐτοῖς
γράμματα. Προσῆλθον μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο μοναχοί, ὁ μὲν
ἐξ Αἰγύπτου, ὁ δὲ ἐξ Ἀντιοχείας, οἵτινες παρέστησαν ἑαυτοὺς ὡς
ἀντιπροσώπους τῶν πατριαρχῶν ἐκείνων, ἀλλὰ ἀναμφισβήτητον ἦδη
φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν εἶχον πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα.

Ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 786 ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ ἀπεισταλ-
μένοι τοῦ πάπα καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι ἐκεῖνοι ἐπίτροποι τῶν ἀνατολικῶν
(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδακτ. πορίσμ. τῆς 1στ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 10

θρόνων, ὁ Σταυράκιος, ἐπισπεύδων τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου, προέτρεψε τὸν Ταράσιον νὰ κηρύξῃ ἀμέσως τὴν ἐναρξιν αὐτῆς. Καὶ ἤρχισαν λοιπὸν νὰ συνέρχωνται οἱ προσκληθέντες ἀρχιερεῖς, ὧν ὅμως οἱ πλεῖστοι δὲν ἦσαν παντάπασιν διατεθειμένοι νὰ συμπράξωσι μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μαγίστρου. "Οθεν συνήλθοντες προπαρκασκευαστικῶς κατ' ἰδίαν συνεδριάσεις ἵνα βουλευθῶσι τί τὸ ποιητέον πρὸς παρακώλυσιν τῶν διενεργουμένων, πᾶσα δὲ ἡ πόλις δεινῶς ἐταράχθη. Ἀλλ' ὁ Ταράσιος ἀντιπαρέστη διὰ πολλῆς τόλμης καὶ δεξιότητος. Κατὰ τὰ ἀνεκαθεν κεκανονισμένα καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, οὐδεμία ἱερατικὴ πρᾶξις ἐπιτρέπεται παρ' ἐνορίαν, ὃ ἐστὶν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως. "Οθεν ὁ Ταράσιος ὡς ἀρχιερεὺς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεφήνατο τὰς συναθροίσεις ἐκείνας παρανόμους καὶ ἠπειλήσεν ἀφορισμὸν κατὰ παντὸς ὅστις ἤθελε μετάσχει τοιούτων παρκασκευαγῶν. Ὄρισε δὲ ὡς ἡμέραν ἐναρξέως τῆς νέας οἰκουμενικῆς συνόδου τὴν 17 αὐγούστου 786, ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπεδειχθῆ τρανῶς ὅποσον ἰσχυρότεροι ἦσαν ἠθικῶς τε καὶ ὕλικῶς οἱ ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁσηδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ Ταράσιου. Ὁ στρατὸς ἰδίως, ὅστις συνέκειτο ἔτι ἐκ τῶν παλαιμάχων τοῦ Κωνσταντίνου Ε', κατέλαθεν ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς τὰ περὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἀποφνησάμενος ὅτι πράττει τοῦτο ἵνα προστατεύσῃ τοὺς ἐπισκόπους κατὰ πάσης βιαιοπραγίας τῆς αὐτῆς. Ὁ Ταράσιος δὲν ἐπτατήθη ἐκ τούτου. Πραελθὼν κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν εἰς τὸν ναὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν χορόν, διέταξε νὰ κλείσωσι τὰς πόλεις καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐναρξιν τῆς συνόδου. Τότε ὅμως φοβερὸς ἠγέρθη περὶ τὴν ἐκκλησίαν ὀρῦθος· οἱ στρατιῶται ἠπειλήσαν ὅτι θέλουσι διαρρήξαι τὰς πόλεις ἂν μὴ ἀνοιχθῶσι ἀμέσως· ὥστε ἐδέησε νὰ ἀνοιχθῶσι καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἡ συνεδρίασις παρόντων αὐτῶν. Παρευρίσκοντο δὲ εἰς αὐτὴν καὶ οἱ βασιλεῖς, θεωροῦντες τὰ γινόμενα ἐκ τῶν καταχουμένων. Ἀρξαμένης λοιπὸν οὕτω τῆς συνεδριάσεως, οἱ περὶ τὸν Ταράσιον ἀρχιερεῖς προέτειναν νὰ ἀναγνωσθῶσι πρὸ πάντων ἀρχαῖαι τινες συνοδικαὶ πρᾶξεις διαγορεύουσαι ὅτι σύνοδος οἰκουμενικὴ δὲν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἄνευ συμφωνίας ὅλων τῶν πατριαρχῶν. Ὁ σκοπὸς τῆς προτάσεως ταύτης ἦτο νὰ προβλῇτῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κύρος τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' συγκροτηθείσης ἐκονομαχικῆς συνόδου, ἐν ᾗ, ὡς προείπομεν, δὲν παρέστησαν οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Ἀλλ' οἱ μεταρρυθμισταὶ ἀντιπαρεστήρησαν ὅτι, τὰς

πεθέντος, οὐτε ἡ παροῦσα σύνοδος δύναται νὰ λογισθῇ νομίμως συγκαλεσθεῖσα διότι οἱ παραστάντες ἐν αὐτῇ δύο μοναχοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκκληφῶσι σπουδαίως ὥς ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πρεσβευταὶ τοῦ Πάπα δὲν ἐφωδιασθήσαν διὰ πληρεξουσιότητος ἀποχωρήσης ὅπως γίνωσι δεκτοὶ ἐν τῇ συνόδῳ ὥς ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν Δυτικῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ στρατιωτικὸν ἀκροατήριον ἐπεκρύνθη τὴν ἑνστασιν ταύτην, ἡ δὲ Εἰρήνη βλέπουσα ὅτι οὐτε τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἠδύναντο νὰ ἀναιρέσῃ, οὐτε νὰ ἐκφοβίσῃ τὴν πλειοψηφοῦσαν ἀντιπολίτευσιν εἶχε τρόπον, ἐπεμψεν ἀπὸ τῶν κατηγουμένων ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν ἀξιωματικῶν πρὸς τὸν Ταρχάσιον ὅπως προτρέψῃ αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὁθεν ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ὑπόδοξοι αὐτοῦ ἐπίσκοποι ἐγερθέντες ἀπεχωρήσαν ἀμέσως. Ἀλλ' οἱ πολυάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι παρέμειναν συνεδριάζοντες. ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμιάσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀπὸ ἐκύρωσαν αὐτῆς τὰ πρακτικὰ αὐτῆς.

Ἡ Εἰρήνη ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν στρατὸν τῶν πελαγονίων τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὁθεν ἅμα διαλυθείσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, ἐπεμψε τὸν Σταυράκιον εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας παραγγείλασα αὐτῷ νὰ στρατολογήσῃ ἐκεῖ νέα τάγματα. Ἀμα δὲ τὰ τάγματα ταῦτα ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἡ Εἰρήνη παραχλαβούσα τὴν βασιλικὴν τοῦ πενθεροῦ αὐτῆς φρουρὰν καὶ τὰ ἄλλα στρατιωτικὰ σώματα, ὅσα ἐτήρουν ἀλώβητον τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν ἐξῆλθε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 786 ἔτους μέχρι Μωκρίνου τῆς Θράκης δηλώσασα ὅτι ἐπειδὴ οἱ μωαμεθανοὶ ἐπεχειρήσαν ἐπιδρομὴν τινα ἐντὸς τοῦ κοῦτους ἐσκόπει νὰ διαπεράσῃ εἰς Ἀσίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πολεμίων. Διέταξε δὲ τὸν στρατὸν τοῦτον τότε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἀνευ ὅπλων, διότι, ἔλεγεν ἡ διαταγή, τὰ ὅπλα θέλουσι μετακομισθῇ δι' ἄλλων πλοίων. Ὁ στρατὸς ὑπήκουσεν ἀδιστακτως, διατελὼν εὐπειθὲς εἰς τὴν Εἰρήνην ὅσῳ δὲν προέκειτο περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μόλις ὅμως διαπεραιωθέντος αὐτοῦ ὁ ὅπλου εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὴν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα καὶ προηγγέλλοντο οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Καὶ οὕτως ἐστερήθη τὸ κράτος μαχητῶν ἀρίστων, παθὼν μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνδεινα ἐκ τούτου παρὰ τε μωαμεθανῶν καὶ βουλγάρων.

Ἐρχόμεθα δὲ ἤδη εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐβδόμην οἰκουμένην σύνοδον.

Ἡ τε Εἰρήνη καὶ ὁ Ταράσιος ἐνόμισαν ἐπισφαλὲς νὰ συνέλθῃ αὐτὴ πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς ὁποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεροι τάξεις ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως· ὅθεν προετιμῆθη ἡ Νίκαια, ἥτις ἦτο μὲν πόλις μικρά, ἀλλ' εἶχε τὸ προτέρημα ὅτι ἐν αὐτῇ ἠδρευσε πάλαι ποτὲ ἡ πρώτη οἰκουμένηκὴ σύνοδος. Εἰς τῶν ἐγκρίτων ἡμῶν θεολόγων βεβαιοῖ ἐν τῇ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ὅτι εἰς τὴν ἐβδόμην ταύτην οἰκουμένηκὴν παρέστησαν 350 ἐπίσκοποι. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἔχομεν δισταγμούς τινας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου τῶν ἐπισκόπων. Ἐκ τῶν ἐπὶ αὐτῆς συνεδριάσεων, ἡ σύνοδος, κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας, ἡσχολήθη εἰς τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν ἀρχιερέων ὅσοι ἀπέπτυσαν τὴν πλάνην αὐτῶν. Ἐὰν οἱ μετανοήσαντες ἦσαν τῶντι 350, διατὶ ἀρὰ γε ἀνῆλθῃ τοσοῦτος πρὸς παραδοχὴν αὐτῶν χρόνος; Ἡ σύνοδος, ἡδύνατο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἀποδείξῃ τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς, ἀμα οἱ 350 ἐκεῖνοι ἀρχιερεῖς ὑπέγραφον τὸ πρακτικὸν τῆς ἀριθμήσεως αὐτῶν. Ἀντὶ τούτου ὅμως τί συνέβη; Συνέβη ὅτι κατὰ τὰς τέσσαρας ἐκεῖνας ἡμέρας ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται ὡς μετανοήσαντες εἰμὴ ὁ Κύπρου Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀγκύρας Βασίλειος, ὁ Μύρων Θεόδωρος, ὁ Ἀμορίου Θεοδόσιος, ὁ Νικαίας Ὑπάτιος, ὁ Ρόδου Λέων, ὁ Πεισιδίας Γρηγόριος, ἕτερος Γρηγόριος ὁ Πεσσηνοῦντος, ἕτερος Λέων ὁ Ἰκονίου, ὁ Ἱεραπόλεως Νικόλαος καὶ τρίτος Λέων ὁ Καρπάθου. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν τὴν ἐρώτησιν, διατὶ κατωνομάσθησαν μόνον οὗτοι οἱ ἑνδεκα, οὐχὶ δὲ ἅπαντες οἱ 350; Πλὴν τούτου ἐὰν οἱ μετανοήσαντες ἦσαν τῶντι 350, τοῦτο ἠθελε σημαίνει ὅτι προσῆλθον εἰς τὴν κυβέρνησιν ἂν ὅχι ἅπαντες, βεβαίως ὅμως οἱ ἀσυγκρίτως πλείότεροι τῶν πρὸ μικροῦ ἀντιπολιτευθέντων εἰς αὐτὴν ἐπισκόπων, ὥστε οὐδεὶς ὑπῆρχε φόβος νέας τῶν πραγμάτων διαταράξεως. Ἀλλὰ τότε διατὶ ὁ τε Ταράσιος καὶ ἡ Εἰρήνη ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς Νίκαιαν καὶ περὶ αὐτὴν πολλὰ ἐκ τῶν νεωστὶ στρατολογηθέντων ταγματῶν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ ψηφοφοροῦντες συνεπροσῶντο εἰς 350, ἅπαντες ὅμως οἱ ψηφοφοροῦντες δὲν ἦσαν ἐπίσκοποι, ἀλλὰ μετέσχον τῆς συνόδου καὶ πολλοὶ ἡγούμενοι καὶ μοναχοί, ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόων θεσμοθετήματος, ὅπερ προέκειτο αὐτοῖς νὰ καθιερωθῇ.

Τὸ κάλλιστον τῆς συνόδου ταύτης ἔργον ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ὑπὸ τοῦ Ταρασίου συνταχθεὶς περὶ εἰκόνων ὅρος, ἔχων ὡς ἐξῆς:

«Ὅριζομεν σὺν ἀκριβεῖα πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἀγίας

εἰκόνας ἐν ταῖς ἀγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σάνισιν, οἰκοῖς τε καὶ ὁδοῖς (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεωρῶμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπύθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀποπέμνειν (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μὲν τῇ Θεῷ φύσει, ἀλλ' ἐν τρόπῳ τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἀγίοις Εὐαγγελίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φωτῶν παραγωγὴν πρὸς τὴν τοῦτων τιμὴν ποιῆσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνης τιμὴ ἐπὶ τῷ πρωτότυπῳ διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὅρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα ὁμως πεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον. Καὶ διατὶ νὰ μὴν ἰσχύῃ; Μήπως ἐν ταῖς οἰκίαις ἡμῶν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις, καὶ ἐν αἷς ὁδοῖς δὲν ἔχομεν τὰς εἰκόνας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας καὶ δὲν τελοῦμεν πανηγύρεις εἰς τιμὴν καὶ μνήμην αὐτῶν; Τὸ μόνον θλιβερόν ἐστίν ὅτι οἱ ὄχλοι, παρεξηγοῦντες τὰ σοφὰ τοῦ Ταρρασίου παραγγέλματα, ἀπυδίδουσι μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὰς εἰκόνας τῶν ἱδρυτῶν τῆς πίστεως ἀληθινὴν λατρείαν, ἵνα μὴ τι εἰπω- ἐν περὶ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες περιάγουσι καὶ πωλοῦσιν εἰκόνας θαυματοουργούς. Ἀλλὰ τὸ ἄτοπον ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶναι ἡ πλάνη τῶν ἀπλουστέρων· τὸ ἄτοπον, τὸ ἀπαίσιον εἶναι ἡ μαχηθρία τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐμπορεύονται τὴν τῶν ἀπλουστέρων πλάνην. Τούτου νεκρὰ ἡμεῖς οἱ πρεσβύτεροι εἴμεθα, τὸ ὁμολογοῦμεν, ἐπειχέστεροι πικριταὶ τῶν γονέων ἡμῶν, οἵτινες ἐν πάσῃ εὐλαθείᾳ πρὸς τὰς εἰκό-
νας, τὰς ὁποίας ἔφερον ἐφ' ἑαυτῶν, ἤντλουν ἐκ τῆς πεποιθήσεως ταύ-
τῃ ἐν τῇ ἀκαταγώνιστον δύναμιν μεθ' ἧς ἀντιμετώπισαν δοκιμασίας
ἵας καὶ ὅσας οὐδέποτε ἴσως ἔθνος ὑπέστη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπα-
ἐρχόμεθα δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὁγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ ἐβδόμη οἰκουμένηκὴ σύνοδος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος θρίαμβος τοῦ Ταρρασίου καὶ τῆς Εἰρήνης. Τοῦ μὲν Ταρρασίου προέκυψεν εἰς μέσον ἐντίπαλος δεινός, ὁ ἐπιλεγόμενος Στουδίτης Θεόδωρος, ὅστις ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ σύνοδος ἐκείνη δὲν ἦτο οἰκουμένηκὴ, ἀλλὰ τοπικὴ, διότι οὔτε ἡ παπικὴ ἐπικύρωσις ἐπῆλθεν ἔτι, οὔτε ἡ ἐκπροσώπησις τῶν ἀνατολι-
κῶν θρόνων ἦτο δυνατόν νὰ λογισθῇ σπουδαία. Ἡ δὲ Εἰρήνη περιελ-
οῦσα εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον σ', διενήργησε

τὸν θάνατον αὐτοῦ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν ἀναστηλώσασαν τὰς εἰκόνας βασιλίδαν, οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας εἶναι δεκτικὴ. Ὁ Θεοφάνης λοιπὸν λέγει ῥητῶς «καὶ περὶ ὧραν, ἐνάτην ἐκτυφλοῦσιν αὐτὸν δεινῶς καὶ ἀνιάτως πρὸς τὸ ἀποθνεῖν αὐτόν, γνῶμη τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῶν συμβούλων αὐτῆς.» Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· ἀλλὰ κατέβηκε τὸν εὐνούχον Σταυράκιον, κατέβηκε τὸν διδάσχον αὐτοῦ καὶ εὐνούχον ὡσαύτως Ἀέτιον· αὐτὸς ὁ Τραπῆσις, πειθόμενος ὅτι ἐὰν ἡ Εἰρήνη ἐξηκολούθει διέπουσα τὰ πράγματα τό τε ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία ἤθελον περιέλθει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, συνέπρᾳξεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν καὶ εἰς τὴν στέφιν τοῦ γενικοῦ λογοθέτου Νικηφόρου, ἡ δὲ Εἰρήνη ἐξωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Πρίγκηπον καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Λέσβον, ὅπου ἀπέθανε τῇ 9 Αὐγούστου τοῦ 803 ἔτους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ μερίς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως ἦτο διεσπασμένη καὶ τεταπεινωμένη. Ἐκ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς οὔτινες ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ἦσαν τασσῶντων πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῷ στρατῷ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, οἱ μὲν ἐξέλιπον, οἱ δὲ συνεβιβάσθησαν πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας, εἴτε ἀπὸ λησθέντες, εἴτε ἐνεκα προσωπικῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἰσχυρὴν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις δὲν ἦτο ἀπαραιτήτως εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἔρκει πρὸς τοῦτο ἡ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Οἱ ἀσπαζόμενοι τὴν δοξασίαν ταύτην ἄνθρωποι εἶναι οἱ καταβαλόντες τὴν Εἰρήνην καὶ καταλαβόντες ἤδη τὰ πράγματα διὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτῶν Νικηφόρου. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὁμονήσωσι πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἡ δὲ μεταξύ τῶν δύο τούτων μερίδων πάλιν ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ὅλης τοῦ Νικηφόρου βασιλείας.

Πρὸ πάντων κατεπείγουσα ἦτο ἡ εὕρεσις χρηματικῶν πόρων, διότι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενόν. Ὁ Νικηφόρος μετεχειρίσθη κατ' ἀρχὰς τοὺς θησαυροὺς οὓς εἶχεν ἀποταμιεύσει ἡ Εἰρήνη, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἔστησε δικαστήριον ἐν Μαγναρᾷ, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ἐκάλεσε πάντας τοὺς ἀδικηθέντας διὰ τῶν καταπιέσεων καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν φίλων τῆς βασιλίδος ἐκείνης, ἀναγκάσας τοὺς παραβάτας τούτους τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἄρχοντας νὰ καταβάλωσιν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους τὰ παρὰ νόμους εἰσπραχθέντα. Οἱ παλαιοὶ ὁπαδοὶ τῆς Εἰρήνης ὑπεκίνησαν κατ' αὐτοῦ καὶ στάσεις ἐσωτερικὰς καὶ ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων· ὁ Νικηφόρος ὁμῶς ἐξωμάλισεν ἐντὶ μὴ ἀμφοτέρως ταύτας τὰς δυσχερείας.

Ἀλλὰ τῇ 25 Φεβρουαρίου 806 ἀπεβίωσεν ὁ πατριάρχης Τραπεζουσίου ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη ἐποιῶναι τὴν ἐκκλησίαν μετὰ ἐξαιρέτου δεξιότητος. Ὁ Τραπεζουσίου δὲν ἐμελέτησε ποτὲ τὴν ὁλοσχερῆ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνταρτίαν, ὡς δηλοῦται ὀφθαλμοφανῶς ἐκ τοῦ περὶ τῶν εἰσόδων ὅρου αὐτοῦ. Οὐδέποτε δὲ γενόμενος ὄργανον τοῦ μοναχικοῦ πλάγματος, συνετάχθη μετὰ τοῦ Νικηφόρου καθ' ὅλας τὰς πρὸς τοὺς ἐπίδωκας τῆς ἐλευθείας ἐκείνης συμμορίας. Καὶ πεποιθὼς εἰς τὸν μέλλοντα ὀρεστικὴν θριαμβὸν τῶν ὑγειῶν αὐτοῦ περὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰσόδων δοξασίων, δὲν ἐνώμισεν ἐπὶ τοῦ παρόντος συνετὸν νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τοῦ Νικηφόρου, ἐν καὶ μόνον ἔβλεπεν ἱκανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους.

Ἡ στέρησις τοιαύτου πατριάρχου κατετάραξε τὴν βασιλείαν, ὅστις ἐγνώσκειν ὅπουσιν δυσχερὲς θέλει ἀποβῇ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ. Μετὰ τινὰ δὲ σκέψιν ἐνώμισε συνετὸν νὰ ἐγχειρίσῃ τοὺς οὐρανὸς τῆς ἐκκλησίας εἰς ἄνδρα ἐντελῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀμέτοχον τῆς διενέξεως, ἥτις ἐτάραττε τὰ πνεύματα. ἐν ἀλλοίαις λέξεσιν εἰς ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν λαϊκῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Στουδίτης Θεόδωρος καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ μοναχικὴ σπεῖρα ἀπήτησαν νὰ παραδῶθῃ εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα. Ἄλλ' ὁ ὑπέρτατος τῆς πολιτείας Ἄρχων ἐπεειδόμενος εἰς τοὺς ὀλίγους ὀρθοφρονεστέρους φίλους τοῦ Στουδίτου, συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους καὶ ψήφῳ αὐτῶν προεχειρίσαστο πατριάρχην ἕνα τῶν ἐπιφανεστέρων ἀρχιερέων τοῦ κράτους, τὸν πρῶτον βασιλικῶν γραμματέα Νικηφόρον, ὅστις μετὰ τινὰς δισταγμούς, ἀπεδέχθη τὸ ἄξιωμα καὶ ἀφοῦ ἐκέρη μοναχὸς, ἐχειροτονήθη πατριάρχης τῇ 12 Ἀπριλίου, ἥτοι ἀνήμερᾳ τοῦ Πάσχα τοῦ 806 ἔτους.

Ὁ νέος πατριάρχης Νικηφόρος εἶναι ὁ χρηστός ἐκεῖνος καὶ μετριοπαθὲς χρονολόγος τὴν ὁποῖον τοσάκις ἀντετάξαμεν εἰς τὸν Θεοφάνην, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποῖου ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν μέχρι τινὸς τὴν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἀλήθειαν. Ὁ Νικηφόρος οὗτος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, διατελέσας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων τῆς Εἰρήνης καὶ εἰς τῶν ἐπιτρόπων αὐτῆς παρὰ τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμένην συνόδῳ. Πρὸ τινος ὅμως χρόνου, παραιτηθεὶς τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας, ἐπεδόθη εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀγροτικοῦ κτήματος ὅπερ εἶχε παρὰ τὸν Βόσπορον καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς καὶ τῶν ἄλλων πρακτικῶν ἐπιστημῶν, τοσούτην διατηρήσας εὐλαθείας καὶ φιλανθρωπίας ὑπόληψιν ὥστε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτῷ τὴν ἀνωτάτην ἐπιμέλειαν τοῦ μεγάλου πτωχοκομείου τῆς Κωνσταν-

τινὸς πόλεως. Ἀμὰ δὲ ἐχάρησε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἐνόμισεν ὁ εἰς αὐτὸν προσήκει τοῦτο νὰ ἀποδοθῇ, ὡς μόνον ἐπιτήδειον νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα διάστασιν, διότι ἐξίσως ἀπέκρουε τὰς τε παραλόγους ἀξιώσεις τῶν μοναχῶν καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὰ διοικητικὰς, οἰκονομικὰς, στρατιωτικὰς, ἐκπαιδευτικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐζήτουν προσέτι καὶ ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἡ ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀρίστη ὅσῳ εὐθύς ἤρχισεν ἡ πάλῃ ἦν προέβλεπεν ὁ βασιλεὺς. Πρώτην πρόφασιν ἀντιπολιτεύσεως εὗρον οἱ μοναχοὶ «τὸ μὴ δεῖν ἀπὸ λαϊκοῦ ἀθρόως εἰς ἐπίσκοπον ἀνατρέχειν». Καὶ αὐτὸς ὁμῶς ὁ φίλιτος αὐτῶν Θεοφάνης ἔγραψεν ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθέν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τὴν ἀξίαν τῷ Θεῷ ἀρχιερατεύσαντες.» Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη εἶχεν ἤδη προταθῇ κατὰ τοῦ Ταρασίου, καὶ ἐν τούτοις ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχῶν τούτων καθ' ὧν τοσοῦτος τότε ἐγένετο θόρυβος ἄχρι τοῦδε τελεῖται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ μνήμη, τοῦ μὲν Ταρασίου τῇ 25 Φεβρουαρίου, τοῦ δὲ Νικηφόρου, τῇ 2 Ἰουνίου. Ἄλλα πάντα ἐκεῖνα τὰ σοφίσματα τῶν μοναχῶν δὲν παρεκώλυσαν τὸν βασιλέα νὰ ἐπιχειρήσῃ σωτηριῶδεις οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις. Ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν εἰς ὅλους τοὺς φόρους τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, τὰ ὅποια πρότερον δὲν ἐτέλουν εἰμὴ τὸν ἐγγεγονένον φόρον· κατέλεξε μάλιστα μετὰ τῶν δημοσίων τινὰ τῶν κτημάτων τούτων, ὅρισας πρὸς ἐτι ὅτι ὁσάκις στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα διέτριβον εἰς χώρας ὅπου ὑπῆρχον ἐπισκοπικὰ ἢ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ἐμελλον νὰ σταθμεύωσιν ἐντὸς τῶν εἰρημνίων κτημάτων καὶ νὰ συντηρῶνται διὰ τῶν προσόδων αὐτῶν.

Οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τοῦ Νικηφόρου συνεπὶ πῆγαγε τὰς φοβερωτέρας τῶν καταχρήσεων καὶ τῶν καταπίσεων. Δὲν λέγομεν ὅτι οὐδεμία τότε συνέβη καταπίσις καὶ κατάχρησις. Ἀλλὰ τίς θέλει ἀρνηθῇ τὴν σήμερον ὅτι ἦτο ἀτοπώτατον νὰ μὲν ὡς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφορολόγητα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐνῶ πενιέστερος τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἄλλων ὑπηκόων ἠναγκάζετο νὰ συντελῇ ἐκ τοῦ ὑστερήματος εἰς τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας; Ἀληθὲς δ' εἰπεῖν τὸ συνετὸν ἅμα καὶ τολμηρότατον κυβερνητικὸν πνεῦμα τοῦ ὁποῖον ἴσχυεν ἐπὶ Νικηφόρου ἐν τῷ κράτει τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

εἶναι πνεῦμα ἄξιον τῶν νεωτέρων χρόνων μᾶλλον ἢ τῆς ὀγδόης καὶ ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος καθ' ἣς βλέπομεν αὐτὸ παραδόξως ἐνώπιον ἡμῶν ἀναπτυσσόμενον.

Ἀλλὰ τῷ 809 ὁ Νικηφόρος ἐδέησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν βουλγάρων οἵτινες ἠξίωσαν νὰ κατὰλάβωσι τὴν Σαρδικήν, δηλαδὴ τὴν πόλιν ἣτις ἐκλήθη ὑπ' αὐτῶν ἀλληλοδιαδόχως Τριχδίτσα καὶ Σόφια. Ἀσχυλῆεις ὅμως κατὰ τὰ προηγηθέντα ἐπτά τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἰδίως ῥύθμισιν τοῦ κράτους, εἰρήθη ἤδη μὴ ἔχων εἰμὴ τὸν ὅλως ἐπὶ τῆς Εἰρήνης παραλύσαντα στρατόν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ νέας καὶ ἀληθῶς μαχίμους δυνάμεις μεθ' ὧν μόλις τῷ 811 ἐπεχείρησε τὸν πρὸ διετίας ἀναπόδραστον γενόμενον ἐκεῖνον ἀγῶνα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκυρίευσεν τῇ 20 Ἰουλίου τὴν αὐλὴν τοῦ ἡγεμόνου τῶν πολεμίων Κροῦμμου, περιγαγὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν καὶ ταπεινώσιν. Μετὰ 5 ὅμως ἡμέρας τὰ πράγματα μετέβαλον αἰφνης ὄψιν. Ὁ Νικηφόρος εἶχε νομίσει φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπαραιτήτον νὰ υποβάλλῃ τὸν νέον στρατόν εἰς πειθαρχίαν ἀδυσώπητον. Ἐπειδὴ ἐπλήρωσε τακτικῶς τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ, διέταξε τὴν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰν ἀπάσης τῆς λείας τοῦ πολεμοῦ· ἐνταυτῷ δὲ ἐτιμώρησε τοὺς ἀξιωματικούς ὅσοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει ἀποχρώντως τὸ καθήκον αὐτῶν. Ταῦτα παρήγαγον δυσχερεσίας. Ἐξ ὧν ὤφελουμένη ἡ κληροκρατικὴ μερίς κατέπεισε πολλοὺς ἀξιωματικούς νὰ αὐτομολήσωσι πρὸς τὸν Κροῦμμον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ περιχαρᾶκῶσιν καὶ διασταυρώσιν πάσας τὰς διόδους, καθιστῶν οὕτω δυσχερεστάτην πᾶσαν ὑποχώρησιν· ὥστε ἐπιτεθέντων τῶν πολεμίων, ὁ Νικηφόρος περιέστη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν. Πολλοὶ ἐγκατέλιπον τὸν στρατόν ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ ὥρᾳ διασκορπισθέντες τῇδε καὶ ἐκεῖσε. Παρὰ τῷ βασιλεῖ δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ πιστότεροι τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, εἰς οὓς εἶπεν ἀπροκαλύπτως ὅτι «κὰν περωτοὶ γενώμεθα, μηδεὶς ἐλπίσῃ διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον.» Τὴν πρωίαν τῆς 25 οἱ Βούλγαροι ἐπιτεθέντες παρέλαβον σύμμαχον τὸ πῦρ ἐμπρήσαντες τὸ χαράκωμα δι' οὗ περιεστοιχίζετο τὸ στρατόπεδον. Ὁ Νικηφόρος καὶ πεντήκοντα τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι πατρίκιοι, οἱ στρατηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς Θράκης, προσέτι δὲ καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔπесαν ἡρωικῶς περὶ τὴν τοῦ σταυροῦ σημαίαν. Οἱ βάρβαροι ὑπέσχοντο τὸ ζῆν εἰς πάντα ὅστις ἤθελεν ἐξομώσει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ πολλοὶ δὲν ἤσαν, φαίνεται, οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν τοιαύτην σωτηρίαν, διότι ὁ Θεο-

φάνης λεγεί πᾶσά τε ἡ τῶν χριστιανῶν καλλονὴ διεφθάρη, τὰ τε ὅπ
πάντα ἀπώλοντο καὶ τὰ τῆς βασιλείας σκευή.

Ὁ μονογενὴς τοῦ Νικηφόρου υἱὸς Σταυράκιος, καίτοι ἐπληγώθη β
ρέως, διέφυγε μετὰ τινος μίρας τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀδριανούπολιν· ἀλ
μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν, ἡ δὲ βασιλεία περιήλθεν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελ
γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ τὸν ἐπιλεγόμενον Ραιγκάβη. Ὁ Μιχαὴλ Ρα
γκαβὴ ἦτο ἄνθρωπος τοσοῦτον ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς ὥστε ὁ μεσαιωνικ
ἑλληνισμός ἤθελε περιέλθει εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων ἐὰν
συνέβαιεν κτθις ὅτι εἶχε συμβῇ πρὸ μιᾶς περιόδου ἑκατονταετηριδ
ὅτε προέκυψεν εἰς μέσον ὡς θεὸς ἀπὸ μηχανῆς ὁ Λέων Γ'. Τοιοῦτ
τῶντι ἀνεδειχθῆ ἤδη ὁ Λέων Ε'. ὅστις καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις δύν
τα νὰ λογισθῇ ἐκείνου ἐνχρίλος. Ὁ Λέων Ε', ἀναγορευθεὶς ὑπὸ τ
στρατοῦ βασιλεὺς ἐστέφθη τῇ 11 Ἰουλίου 813 ὑπὸ τοῦ πατριάρχ
Νικηφόρου ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ μετὰ ἑννέα μ
νας ἀπέδειξε λαμπρῶς ὅτι δὲν ἔμεινεν ἀπραγτός ἐν τῷ διαστήματι τ
τῷ. Ὤφοντι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου τοῦ 814 ἐξεστράτευσεν ἐπὶ Μεσημβρί
ἔπου ἤξευρε συγκεντρωθείσας τὰς δυνάμεις τῶν πυλεμίων. Ἀφικόμε
δὲ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἔστησεν τὸ στρατόπεδόν του αὐ μακρὰν τ
βουλγάρων εἰς θέσιν ὀχυράν, ἣν κατέστησεν διὰ τῆς τέχνης ἔτι ὀχ
ρωτέρην καὶ ἐφρόντισεν νὰ ἔχῃ πολλῶν τροφῶν δαψίλειαν, ἐνῷ οἱ π
λέμιοι ἐξ ἐναντίας ἔπαθον μετ' ὀλίγον δεινὴν κατὰ τοῦτο στέρξ
διότι αἱ μὲν πλησιέστεραι χωραὶ εἶχον ἐρημωθῇ, ἀπωτέρω δὲ δὲν ἐτά
μων νὰ προέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν ἐπιτηδείων. Τοῦτου ἕνεκα ἐπεκρ
τησεν παρ' αὐτοῖς πολλὴ ἄθυμία, ὅπερ πληροφορηθεὶς ὁ Λέων ἀπεφ
σισε νὰ ἀναλάβῃ ἄγωνι κρίσιμον. Τὴν νύκτα τῆς 12 πρὸς τὴν
ἀπριλίου, παραλαβὼν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ μὴ διακοινώσ
τὸ βούλευμα εἰμὴ εἰς εὐαριθμούς τινάς καὶ πιστοτάτους ἀξιωματικούς
κατέλαθεν εἰς τὰ νῶτα τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ὕψωμά τι ἀφανές
τοὺς πολεμίους. Τὴν ἐπιούσαν διαδοθέντος ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνεχώρη
πάντες χριστιανοὶ τε καὶ βούλγαροι, ἐνόμισαν ὅτι πτασθεὶς ἀπῆλ
εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὅθεν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἐταράχθησαν σφόδρα, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐξ
τράπησαν εἰς ὑπέρμετρον θάρρος, φρονήσαντες ὅτι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ ἀ
μήσωσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἵνα κατατροπώσωσιν αὐτούς. Ἐνῷ ὁ μ
τὸ ἐσπέρας τῆς 13 ἀμερίμνως καὶ ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ διέτριβον ἐν τα
σκηναῖς αὐτῶν, ἀναβαλόντες εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν ἐπιθεσιν, ἐπελθα
σης τῆς νυκτὸς ἐπιπίπτει αἰφνης ὁ Λέων ἐκ τοῦ ἐπικαίρου χώρου

εἶχε καταλάβει καὶ ἐπάγεται εἰς αὐτοὺς ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Ὁ Λέων εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ λαμβάνωνται αἰχμάλωτοι· καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐθανατώθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν ὅσα πλειστάκις ἐκακούργησαν κατὰ τῶν ἡμετέρων, ὀλίγιστοι δὲ διασώθηκαν μετὰ τοῦ Κρούμμου, ὅστις ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἐτελεύτησεν εἴτε ἐκ πληγῆς ἢν ἔλαβε κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην νύκτα, εἴτε ἐξ ἀποπληξίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀπαγχονισθεὶς, διότι καὶ οὕτως ἀναφέρεται τὸ πρᾶγμα. Τυυυυττττρώπως μετὰ τρία μάλιστα ἔτη ἐτιμώρησεν ὁ Λέων Ε'. τὴν καταστροφὴν ἣν εἶχε πάθει ὁ Νικηφόρος τῇ 25 Ἰουλίου τοῦ 811. Τὸ περὶ Μεσημβρίαν ἔργον ὑπῆρξε τηλικούτον, ὥστε ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἐκατονταετηρίδα, καθάπερ βεβαίωτο ἢ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία. «οἱ αἰ ἐκείσε διαβιβαζόμενοι τῶν βουλγάρων, τὴν κεφαλὴν ἐπισείοντες δακτυλοδεικτούσι καὶ λήθην λαμβάνουσι τῶν τότε κακῶν οὐδ' αὖτως.» Ὁ δὲ βουνὸς ἐκεῖνος ἐπωνομάσθη βουνὸς Λέοντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθε τροπικιοῦχος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐν τῷ ἄμα διεδήλωσε διὰ προκηρύξεως εἰς ἅπαν τὸ κράτος τὸ κατ' ἐξῆς. Εἶχε δὲ τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τούτῳ. Ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἡμισείας ἐκατονταετηρίδος οἱ βούλγαροι διετέλουν ἀπειλοῦντες καὶ πολλαῖς λεηλατοῦντες τὸ κράτος. Ναι μὲν εἶχον περιστάλῃ ἐπὶ Λέοντος Γ', καὶ νικηθῇ πολλαῖς ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. ἀλλ' οὐδέποτε τοσούτον ὁλοσχερῶς ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀνακόψωσι, μὴ παύσαντες κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἐπαγόμενοι συμφορὰς δεινοτάτας εἰς τοὺς χριστιανούς. Νῦν δὲ ἐν μάχῃ μιᾷ ἐπάθον καταστροφὴν ἐξ ἧς τὰ πράγματα μετέβαλον ἐντελῶς ὕψιν. Οὐ μόνον πάντες οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν εὐρεθέντες αἰχμάλωτοι ἡλευθερώθησαν, καὶ πλείστα λάφυρα ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, καὶ αἱ ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου καταληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν βουλγάρων χῶραι καὶ πόλεις ἀνεκτήθησαν, ἀλλ' ὁ διαδεχόμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κρούμμου ἔσπευσε νὰ συναμύλογῃσιν πρὸς τὴν βασιλεῖα ἀνακωχὴν τριακονταετῇ. Διὰ δὲ τὴν φοβρὰν ἣν ἐπάθον, καὶ πολὺ μετὰ τὴν προθεσμίαν ταύτην, ἐπὶ ἐβδομηκοντα καὶ πέντε περίπου ἐνιαυτούς, οἱ βούλγαροι, ἐκτὸς μικρᾶς τινας περὶ τὸ 852 ἐχθροπραξίας, δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ ἄρῳσιν ὅπλῃ κατὰ τοῦ βασιλείως τῶν χριστιανῶν.

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν βουλγάρων, ὁ Λέων Ε'. ἐπεχείρησε τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Ταρσαίου. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς μεταρρυθμίσεως ὑπῆρξεν ἀμυδρὴν τῆς πρώτης ἀπαύγασμα. Ὁ Λέων Γ'. εἶχεν ἀποδοκιμάσει τὴν εἰκονολατρείαν καὶ ιδίως

εἶχεν ἀπαθανατίσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ διὰ τῶν νέων κοινωνικῶν δογματικῶν τὰ ὁποῖα καθιέρωσεν ἡ Ἐκκλησίη. Καὶ κατόπιν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' κυρώσας τὴν κατάλυσιν τῶν εἰκόνων διὰ συνόδου ἦν ἀπεκάλεσε οἰκουμένην, ἐπεχείρησε τὴν αὐστηροτάτην ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκείνης διωγματισθέντων. Ὁ δὲ Λέων Ε'. οὔτε τὴν ἡρεμον μεγαλοφυῖαν τοῦ Λέοντος Γ'. ἀνέδειξεν, οὔτε διεξήγαγε συστηματικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. Ὁ Λέων Ε'. διετέλεσε πολλάκις δισταζὼν περὶ τοῦ πρακτέου καὶ παλιμβουλῶν. Καὶ εἰς ἐτι μείζονας δισταγμοὺς περιέπεσεν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μιχαὴλ Β', ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀναλάβῃ ἀπαίσιον ἀγῶνα πρὸς ἓνα τῶν ὑποστρατήγων, τὸν Θωμᾶν, ἐγένετο παραίτιος τῆς δεινοτάτης ἰσως τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός.

Ἡ Κρήτη ἐπὶ τῆς μεγάλης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μέσου αἰῶνος ἀλληλομαχίας τῶν ἐθνῶν εἶχε διασώσει ἀμιάντους τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Λέγεται μὲν προσβληθεῖσα τῷ 623 ὑπὸ σλαυικῶν πλοιαρίων, ἀλλ' ἐγκατάστασις ἐν τῇ νήσῳ τῶν ἀλλοφύλων τούτων οὐδ' ἀναφέρεται, οὐδ' ἀναφαίνεται. Τῷ 651 ἐδηλώθη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς καλίου Μωαυῖζ· τῷ δὲ 674 διεχείμασαν ἐν Κρήτῃ δύο ἄραβες ναύαρχοι. Ἀλλὰ πρώτην φορὰν κατελήφθη ὀριστικῶς ἐπὶ μακρὸν ἡ νῆσος ἐπὶ τοῦ ἑμφυλίου μεταξὺ Μιχαὴλ Β' καὶ Θωμᾶ ἀγῶνος. Ἡ ἱστορία τῆς ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κατακτῆσεως τῆς Κρήτης, ἥ, ὅπως οὗτοι διαστρέφοντες τὸ ὄνομα ἔλεγον αὐτήν, τῆς Ἀκρίτας, καὶ αἱ περιπέτεται τῆς δυναστείας τῶν Ἀβουχαβζίων ἥτις ἤρξε τῆς νήσου ἐπὶ 130 ἔτη μέχρι τοῦ 961, ὅτε αὕτη ἀνεκτῆθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, εἶναι ἄχρι τοῦδε ἀτελέστατα γνωσταί. Τὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀβου-χαψ-ὀμάρ Α' (ἡ Ἀπόχαψις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους) ἐπιπλεύσας κατὰ τῆς Κρήτης μετὰ πλοίων 40, ἐγένετο ἐντὸς ὀλίγου κύριος ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων, καὶ τὸν μὲν ἀρχιεπίσκοπον Κύριλλον, μὴ πεισθέντα νὰ ἐξομώσῃ, ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ κατοίκους τοσοῦτον ἐπίεσε περὶ τὴν τέλεσιν τοῦ πατρίου δόγματος ὥστε ὅτε ἀνεκτῆθη ἡ νῆσος παρὰ τῶν ἡμετέρων, ἀμυδρὰ ἐν αὐτῇ ὑπελείποντο χριστιανισμοῦ ἱχνή. Καὶ οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ὁ Ὀμάρ, ἀλλὰ καλέσας ἐξ Ἰσπανίας καὶ Αἰγύπτου καὶ Συρίας ἀποίκους ὁμοδόξους, ἵδρυσεν οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Χάρακος νέαν πρωτεύουσάν ἣν ὠνόμασε Χάνδακα (Χανδάκ), ἐξ οὗ παρήχθη τὸ ὑπὸ τῶν ἱσπερίων δοθὲν τῇ νήσῳ ὄνομα Κάνδια.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος δὲν εἶχε τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν ἢ μᾶλλον ἀπιστίαν τοῦ πατρός του. Ἀλλ' ἐνῶ

το πολέμιος ἀδυσώπητος τῶν τε μοναχῶν καὶ τῶν εἰκόνων, ἠναγκά-
ετο διὰ τὴν πρὸς τὴν σύζυγόν του Θεοδώραν πτοργὴν νὰ ἀνέχεται τὴν
καράθασιν τῶν δημοσίων αὐτοῦ διατάξεων ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις.
καὶ ἐπειδὴ ὅτε ἀπέθανε κατέλειπεν υἱὸν τριετῆ. πᾶσα ἡ ἀρχὴ περιτλ-
ενεῖς χεῖρας τῆς Θεοδώρας, ἥτις ἐσπευσεν, ἐννοεῖται, νὰ διενεργήσῃ τὴν
κατηγυρικὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῆς μεγά-
της τεσσαρακοστῆς. ἦτοι τῇ 19 φεβρουαρίου τοῦ 842. Ἡ δὲ κυριακὴ
αὕτη προσεπωνομάσθη καὶ πανήγυρις τῆς ὀρθοδοξίας, καθὺ ἐορταζομένη
ἐς μνήμην τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθῆς πίστεως κατὰ πάσης ἐν γένει αἰρέ-
ως.

Πρὶν ὅμως παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας τῆς ὀριστικῆς ταύτης
πανόδου εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς, ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἐν
κτᾶσει ὁπωςοῦν περὶ γεγονότων τινῶν ἀναγομένων εἰς τὴν βασιλείαν
τοῦ Λέοντος Ε'. τὰ μάλιστα ἀξιωμακτικῶν. Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύ-
τας, ὁ Λέων κατήργησε πάντα τὰ εἰς τὰς εἰκόνας ἀναφερόμενα ἄσματα
καὶ τροπάρια καὶ εἰσήγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου
δόγματος. «Παραστέλλονται, λέγει ἀναγκτῶν ὁ Στουδίτης Θεόδωρος,
παραστέλλονται ψαλμωδία ἀρχαιοπαράδοτοι ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδε-
καί τι. Τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεθείας δόγμασιν ἀνατρέφονται τῷ
ποθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δὲ συγκεφαλαιῶν τὴν
μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἁθε-
ωτάτη!» ἀνακράζει. Δυστυχῶς τὰ νέα ἄσματα δὲν διεσωθήσαν εἰς
ἡμᾶς, οὔτε ἐξηγεῖ ὁ Στουδίτης μέχρι τίνος ἡ τοιαύτη τῆς νεολαίας
διάπλαισις ἐπενήργησεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας. Περὶ τοῦτου δὲ
μάλιστα τοῦ τελευταίου ζητήματος ἤθελεν εἶναι εὐκταῖον νὰ σχημα-
πίσωμεν ἔννοιαν τινά. Διότι ἡ καθάρσις τῶν εἰκόνων, ἡ ἐπὶ τῶν πρώ-
των βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως διαταχθεῖσα περιστολὴ τῶν μονα-
στηρίων, ὁ νέος ἀστικὸς κώδικς, ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας, ἡσαν
βεβαίως γεγονότα σπουδαιότατα, ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον ἤθε-
λεν εἶναι νὰ γνωρίσωμεν τίνα ἄρα γε ἐπιρροὴν ἔσχον πᾶσαι αὗται αἱ
μεταβολαὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἔθνους
καὶ προσέτι ἂν παρήχθησαν ἔργα μαρτυροῦντα τὴν τοιαύτην ἀναβίωσιν.
Οἱ θεσμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ τοῦτο ἰδίως ἤθελον ἔχει ἀξίαν,
καθ' ὅσον ἤθελον συντελέσει εἰς τὸ νὰ μετεωρίσωσι καὶ νὰ ἐυρύνωσι τὴν
ἀνθρωπίνην διάνοιαν, εἰς τὸ τὰ αὐξήσωσι τὸν πόθον τῆς γνώσεως καὶ
νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰ ὅργανα αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκαί-
δεκτικῆς ἑκατονταετηρίδος δὲν ὑπῆρξε γεγονὸς μέγα διότι ἐκαινοτόμησε

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον περὶ τὰ δόγματα καὶ τοὺς τύπους τοῦ
 ὁρησκέυματος, ἀλλὰ διότι ἔλυσεν ἀπὸ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπι-
 νον πνεῦμα, διότι ἐνεθρόνισεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρου
 καὶ ἀπηκριβωμένης ἐρεύνης, διότι καθιέρωσε τὴν πεποιθήσιν τῆς ἀδια-
 λείπτου προόδου, διότι παρήγαγε τὸν Βάκωνα, τὸν Καρτέσιον, τὸν Λεϊ-
 νίτιον, τὸν Λόκκιν, διότι παρεσκεύασε τὴν μεγάλην διανοητικὴν κίνη-
 σιν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος καὶ τὴν ἔτι μείζονα πολιτι-
 κὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Naί μὲν τοιοῦτους καρποὺς
 δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τοῦ δένδρου τῆς ἐν τῇ ὀρθότητι ἐκατον-
 ταετηρίδι μεταρρυθμίσεως, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε βραχυχρόνιος·
 ἀλλὰ τελευταῖον ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ἢ τοῦλάχιστον ἡ παραγωγὸς
 αὐτῆς κινήσεως διήρκει ἐπὶ μίαν ἤδη ἐκατονταετηρίδα· ἄρα γε ἐν τῷ δια-
 στήματι τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας ἡμῶν παρέμεινε δεσμευμένον
 ὑπὸ τῶν ἀλύσεων τῆς δεισιδαιμονίας, ὅπως ἀναγκάζεται ἐν ταῖς ἐρ-
 γαῖς τῶν προτέρων χρόνων καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς σωζόμεναις ἐργαῖς τῶν
 χρόνων περὶ οὓς ἐνδιατρίβομεν· ἄρα γε δὲν ὑπῆρξαν παρ' ἡμῖν ἐν τῷ δια-
 στήματι τούτῳ νέες μετεωρισθέντες ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ κόσμου τῆς σχο-
 λαστικῆς καὶ τῆς τυπικῆς μεθόδου, εἰς τὰς φωτεινότερας χώρας τῆς
 ἐλευθέρου συνειδήσεως καὶ ἐρεύνης; Ζητήματα σπουδαῖα, τῶν ὁποίων
 τὴν λύσιν κατέστησαν δυσχερεστάτην οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐξαφάνισαντες ἐν
 συστήματι πάντα σχεδὸν τὰ διανοητικὰ τῶν ὑπαδῶν τῆς μεταρρυθ-
 μίσεως ἔργα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ ἔχωμεν μεγάλαν
 περὶ τῶν ἔργων τούτων ἀξιῶσιν· ἀλλ' ἐὰν περιήρχοντο εἰς ἡμᾶς
 ἡθέλομεν ἰδεῖν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἀποβᾶλει, ἐν μέρει τοῦ
 λάχιστον, τὰς πέδας αὐτοῦ, καὶ ἂν ἐνίοτε προσέκαπτεν ἔτι, ἐπηγγέλ-
 λετο ὅμως ἐν τῷ μέλλοντι τολμηροτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν πτῆσιν.
 Λέγομεν τοῦτο μετὰ θετικότητος τινος, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ
 ἐξηγήσωμεν πῶς, καὶ μετὰ τὴν ὀριστικὴν τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ-
 λυσιν, ὁ Φωτισμός, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, τοσοῦτον ἐλευθερίαζεν εἰς τὴν ἀπ-
 τοῦ ἄμβωνος διδασκαλίαν· πῶς ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκῆς ἀπηγόρευε τὴν
 ἰδρύσιν νέων μοναστηρίων καὶ τὴν εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀφιέρωσιν νέων
 περιουσιῶν· πῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐνδεκάτῃ ἐκατονταετηρίδι ὁ Ἰσαάκιος
 Κομνηνὸς ἐδήμειε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ δὲ ἱστορικὸς Ἰωάν-
 νης Σκυλίτζης, στηλιτεύων τὰς ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ μεμψιμοιρίαν
 τῆς κληροκρατικῆς μερίδος, ἠύχετο ὅπως ἡ δήμεσις ἐπεκταθῇ εἰς
 ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα.

Ἄλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως περιεσώθη εἰς

ἡμᾶς ποιημάτων τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἐπικρατήσαντος τότε ἐλευθερίου πνεύματος. Τὸ ποιῆματιον τοῦτο τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται «πρὸς τινὰ μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνοῦμενον» εἶναι ἄξιον τῇ ἀληθείᾳ ἀναγνώσεως διὰ τὴν τόλμην, τὴν χάριν καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ γράψαντος, ὅστις ἀποτεϊνόμενος πρὸς τινὰ μοναχὸν τὸν ὅποιον ὀνομάζει Ἀνδρέαν, ἐμπαίζει αὐτὸν εἰρωνικώτατα.

Πολλοὶ λέγουσιν (εἰ δ' ἀληθεῖς οἱ λόγοι
Οὐκ οἶδα) πλὴν λέγουσι καὶ πείθουσί με
Ὡς σφόδρα χαίρεις. ὦ μοναστὰ καὶ πάτερ.
Εἴ τις σὲ σεπτοῖς δεξιούται λειψάνοις
Ἀνδρῶν μαρτύρων ἢ σεβαστῶν μαρτύρων,
Θήκας δὲ πολλὰς λειψάνων θείων ἔχεις,
Ἄς ἐξανοίγων τοῖς φίλοις σου δεικνύεις·
Τοῦ Προκοπίου μαρτυρὸς χεῖρας δέκα,
Θεοδώρου δὲ πέντε καὶ δέκα γνάθους,
Καὶ Νέστορος μὲν ἄχρι τῶν ὀκτὼ πόδας,
Γεωργίου δὲ τέσσαρας κάρας ἅμα,
Καὶ πέντε μαστοὺς Βαρβάρου ἀθληφόρου
Καὶ νῦν μὲν ὅστ' ἔδωδεκα βραχιόνων
Τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Δημητρίου,
Νῦν τ' αὖ καλάμους εἴκοσι σκελῶν ὅλων
Τοῦ Παντελεήμονος (ὦ τῆς πληθύος!).
Λέγεις δὲ πίστει ταῦτα πάντα λαμβάνειν,
Οὐκ ἀμφιβάλλων, οὐκ ἀπιστῶν οὐδ' ὅλως,
Αἰδῶ τε πολλὴν τοῖς κιβωτίοις νέμεις,
Καὶ προσκυνεῖς ὡς ὄντα Χριστοῦ μαρτύρων.
Βαβαὶ ζεούσης πίστεως σῆς, Ἀνδρέα,
Ἦτις σὲ πείθει τοὺς μὲν ἀθλητάς, Ὑδρας,
Τὰς μάρτυράς δε, θήρας οἰεσθαι κύνας.
Τοὺς μὲν κεφαλὰς μυρίας κεκτημένους,
Τὰς δ' αὖ γε μαστῶν πληθός, ὥσπερ αἱ κύνες!
Ἐκ πίστεως σῆς καὶ πρὸς ἰχθὺν ἐτράπη
Νέστωρ ὁ μάρτυς, ὀκτάπους δεδειγμένος.
Καὶ Προκόπιον πίστις ἡ σὴ δεικνύει
Βριάρεων κομῶντα χειρῶν πληθύϊ!
Λέγεις ὁ σεμνὸς καὶ Θέκλας τῆς πρωτάθλου
Ὀδόντας ἐξήκοντα (φεῦ πλάνης!) ἔχειν

Καὶ τοῦ μεγίστου Προδρόμου λευκὰς τρίχας.
 Αὐχεῖς δὲ καὶ σὺ πάσας ὡς νῦν ἐπρίω
 Ἐκ τῶν γενείων τῶν σφαγέντων νηπίων
 Ἐν Βηθλεέμ, πρὶν τῆς Ἰουδαίας πόλει.
 Φάσκεῖς δὲ τιμᾶν ταῦτα πιστοῖς, ὡς νόμος.
 Ὡς πίστις ὀρθή, πίστις ἠνθρακωμένη,
 Ἡ τοὺς πατρώους οὐκ ἀπαρνεῖται νόμους
 Τῶν Μακκαβαίων τὸ ζέον μιμουμένη !
 Ὡς πίστις μῶμον οὐκ ἔχουσα οὐδένα,
 Νόμους ἀνατρέπουσα καὶ φύσεις μόνον,
 Νῦν μὲν γυναῖκα δεικνύουσα πρεσβυτίν,
 Ὅλην ὀδόντων σχοῦσαν ἐξηκοντάδα,
 Νῦν δ' αὖγε λευκαίνουσα τὴν κόμην νέω,
 Καὶ νηπίοις δίδουσα πωγῶνων πλάτη !
 Καὶ ταῦτα πιστῶς ὡς ἀληθῆ προσδέχῃ,
 Καὶ χρημάτων νέμῃσιν ἡδέως ἔχῃ.
 Οὐκ ἂν γέ τοι λείψει σε πλῆθος λειψάνων·
 Ἔσται γὰρ ἔσται λειψάνων ἔτι πρᾶσις,
 Ἔως ἂν ἡγήσειε σάλπιγξ ἑσχάτη
 Ἐνοῦσα ταῦτα καὶ συναθροίζουσα πῶς
 Ἀφθαρτον εἰς σύμπληξιν ἄλλης οὐσίας,
 Σφίγγουσα τὰ πρὶν ἐσκορπισμένα,
 Πνοὴν διδοῦσα πᾶσιν ἐκπεπνευκόσιν
 Καὶ πάντας εἰς τὸ βῆμα συγκαλουμένη,
 Τὸ φρικτὸν ὄντως βῆμα καὶ φοβούμενον,
 Ἐν ᾧ περ αὐτὸς πράξεως οὐκ ἐνθέου
 Ὁρθῶς ὑπόσχῃς ἀξίαν τιμωρίαν
 Ἀνθ' ὧν παρηνόμησας οὕτως ἀφρόνως,
 Ὅσα βεβήλων οἶα σεπτῶν μαρτύρων
 Ὡνούμενός τε καὶ κατακλείων πίσω.
 Τί καὶ τοσοῦτον ἐκκενοῖς οὔν χρυσίον ;
 Ἐξεστι καὶ γὰρ δωρεὰν σὲ λαμβάνειν
 Πρὸς τοὺς τάφους τρέχοντα τοὺς ἐν τῇ πόλει.
 Εἴπερ σὺ μισθὸν οὐ κομίζεσθαι λέγεις
 Ὡς ὅσα προῖκα λαμβάνεις ἐκ μνημάτων,
 Ἴθι πρὸς ἐξώνησιν, ἡδέως ἴθι·
 Ρᾶον κενώσεις ἅπαν τὸ σὸν χρυσίον,

Ἡ τοὺς τάφους ἅπαντας οἱ νεκροπράται.
 Ἐγωγε τοίνυν ταῦτα θαυμάζειν ἔγνων
 Πῶς οὐκ ἀπιστεῖς τοῖς πράταις τῶν ὀστέων,
 Τοῦναντίον δὲ καὶ προσηνῶς προσδέχη
 Ἀπαντας αὐτοὺς καὶ μεθ' ἡδονῆς ὕσης!
 Ἦκουσα δ' αὐτὸς πρὸς τινος τῶν σῶν φίλων
 Ὡς γνοὺς πλάνος τις πίστεως σῆς τὸ ζέον,
 Ὅστουν προβάτου μηριαῖον λαμβάνει
 Ἀπαν δὲ κύκλῳ βάμματι χρίσας κρόκου,
 Καὶ θυμιάσας καὶ περιστείλας ἄμα,
 Προξείσιν εὐθύς καὶ δίδωσί σοι λέγων
 «Ὅστουν ὑπάρχει τοῦτο μάρτυρος Πρόβου
 (Τὸ δ' ἦν προβάτου μᾶλλον, ἀλλ' οὐχὶ Πρόβου).
 «Δεῖ τοιγαροῦν σοι χρυσίνων ἐκκαίδεκα».
 Λαβεῖν τι χρῆμα θεῖον ᾧήθης, πάτερ,
 Ἐκ πίστεως καὶ τοῦτο ποιήσας τάχα.
 Πολλή γὰρ ἔστι πίστις ἡ σὴ καὶ λίαν
 Κἂν μην δυνήθῃ καὶ μεθιστᾷ τὴν κτίσιν·
 Ὅπου γε μικρὰ πίστις ἀκραιβνεστάτη,
 Ὡς κόκκος εἰς νάπυος, ὁ Χριστὸς λέγει
 Ὅρη μεθιστᾷν εὐκολώτερον σθένει.
 Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ σε πιστὸν ἔγνων εἰς ἄκρον,
 Οὐκ ἀμφιβάλλειν οὐδὲ διστάζειν ὅλως
 Πρὸς τὰς δόσεις θέλοντα τὰς τῶν λειψάνων,
 Παρέξομαί σοι προῖκα χρῆμά τι ξένον
 Ἐνῶχ τὸν ἀντίχειρα τοῦ τρισολβίου,
 Καὶ γλουτὸν αὐτὸν Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου.
 Βούλει παράσχῳ λειψάνοις τούτοις ἅμα
 Καὶ δάκτυλόν σοι Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου;
 Ἔσται παράσχῳ τοῦτον ἐκ Χώνων ἔχων.
 Μόνον σύ μοι πίστευε ταῦτα λαμβάνων
 Ὡς εἰσὶ τούτων ὧν ἐγώ, διδούς, λέγω.
 Δώσω σὺν αὐτοῖς καὶ βραχύ, πάτερ, μέρος
 Τοῦ Γαβριὴλ σοι τοῦ μεγίστου τῶν νόων·
 Ἐν Ναζαρέτ γὰρ πρὶν κατελθὼν τῇ πόλει
 Πτερορρυήσας ἐξανέπτυε πρὸς πόλον·
 Ἦχθησαν οὖν ἐκεῖθεν ὧδε τὰ πτίλα.

Ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντα ἔχων ἐσχάτως
 Καί σοι παράσχω, πιστὲ λειψάνων φίλε !
 Ἄλλ' οὐκ ἐκείνων φείσομαι τῶν κρειττόνων
 Οὕτω σὲ πιστεύοντα πρὸς ταῦτα βλέπων
 Τὸν ἡδὺν οὕτως ἐν μοναστοῖς Ἀνδρέαν.
 Δώσω δέ σοι κακείνα σὺν προθυμίᾳ,
 Ἐνὸς Χερουβιμ τριῶν ὁμμάτων κόρας,
 Καὶ τῆς φλογίνης χεῖρα ῥομφαίας μίαν
 Ἦν ἐξανάψας ἐν μέσῳ τῶν λειψάνων
 Ἄλλου παρ' αὐτὴν οὐ δεηθήσῃ λύχνου.
 Φλόξ οὔσα καὶ γὰρ οἶδε καὶ φῶς ἐκφέρειν
 Καὶ πάντα νικᾷ φῶτα λαμπρῶν ἀστέρων.
 Ἐξεῖς ἐκείνην τοιγαροῦν σὺ καὶ λύχνον
 Καὶ λείψανον κάλλιστον ὑπὲρ ἄλλο τι.
 Καὶ ταῦτα πάντα προῖκα καὶ χωρὶς πόνου
 Λοιποῖς συνάψας τοῖς ἀπείροις λειψάνοις
 Θήσεις με πρῶτον τοῦ χοροῦ τῶν σῶν φίλων,
 Εὐεργέτην καλῶν με πάντα τὸν χρόνον.
 Οὕτω γὰρ ἐστίν, ὥς περ οἶμαι, καὶ πρέπον.
 Ἀπογραφεὺς σοι ταῦτα τῶν βασιλείων,
 Ὁ Χριστοφόρος, ὃν καὶ γινώσκεις ἔχεις,
 Ἀγχοῦ μὲν οἰκῶν τοῦ νεῶ Πρωτασίου
 Ἀμφ' αὐτὸ φημί τὸ στρατήγιον, πάτερ,
 Ποθῶν δὲ καὶ σε γνώριμον σχεῖν καὶ φίλον
 Ὡς ἂν γελῶν ἡδέως καθ' ἡμέραν
 Τῶν θλίψεων εὐρῶν σε φάρμακον μέγα.

Ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῇ ἐκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐδεὶς ἐπολέ-
 μησε δριμύτερον, ἐπαγωγότερον καὶ ἐπιτηδειώτερον τὰς καταχρήσεις
 ὧν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὡς πάλαι ποτὲ παρ' ἡμῖν, ἐπεζητεῖτο ἡ θε-
 ραπεία· ὥστε ἂν τὸ νέον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἀμυδρά
 τινα ἔχνη ἠτύχησamen ν' ἀνεύρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε', ἡδύνατο τότε
 νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, ἤθελε τῶν ὀντι ἐπέλθῃ ἡ
 μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων, ἥς τὸ φάσμα κατετρόμαζε τὸν Θεόδω-
 ρον τὸν Στουδίτην, ἡ δὲ κοινωνικὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀνα-
 μόρφωσις ἤθελε προηγηθῇ πολὺ τῆς μεγάλης δυτικῆς ἀναμορφώσεως,
 ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός.

Καὶ ἡδὴ ἐρχόμεθα εἰς τὰ τελευταῖα 25 ἔτη τῆς δευτέρας τοῦ με-

σαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου. Τὰ ἔτη ταῦτα, καίτοι εὐαριθμητὰ εἶναι ἄξια ἀκριβοῦς μελέτης διὰ τε τοὺς παικίλους χαρακτηῖρας τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τότε διεχειρίσθησαν τὰ πράγματα, καὶ μάλιστα διότι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παρέστη ἐπὶ τῆς ιστορικῆς σκηνῆς ὁ πατριάρχης Φώτιος, ἀποκαλύψας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπάσας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ καὶ ἀπάσας τὰς ἀδυναμίας.

Τὸ πρῶτιστον τῆς Θεοδώρας καθήκον ἦτο νὰ ἐπιμεληθῇ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ ἀνηλίκου αὐτῆς υἱοῦ Μιχαὴλ Γ'. Ἀλλ' αὕτη κατέλιπε τὴν περὶ τούτου φροντίδα εἰς τὸν ἀδελφόν της Βάρδαν, ὅστις αὐτὸς ὢν ἐξώλης κατέστησε τὸν νεανίσκον ἐκεῖνον ἐξώλη καὶ πρῶλη. Πολλοὶ ὑπῆρξαν βασιλεῖς ἄσωτοι καὶ μωροί, ἀλλὰ παρὰ τῷ παιδί τούτῳ ἐβλάστησαν, χάρις εἰς τὸν Βάρδαν, πᾶσαι ὁμοῦ αἱ κακίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία δὲν δύναται νὰ ἀναφέρῃ εἰμὴ περισυνάγουσα τὰς ἀφροσύνας καὶ τὰς κακοηθείας ὅσαι συνέβησαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀπελπισθεῖσα παρητήθη τῆς ἀρχῆς τῷ 856, ἄγοντος ἤδη τοῦ υἱοῦ της τὸ 17 ἔτος. Ἀλλ' ὁ Βάρδας μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκ τῆς αὐλῆς ἀποχώρησιν τῆς ἀδελφῆς του, ἔχειρεν αὐτὴν μοναχὴν. Καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου παρέλαβε συνεργὸν τὸν Μιχαὴλ Γ'. ἐπισείων ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς Εἰρήνης ἣτις ἐπὶ τέλους ἐτύφλωσε καὶ ἐθανάτωσε τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον. Οὕτως ὁμως ἀναρριχηθεὶς εἰς τὴν κορυφὴν τῶν πραγμάτων, δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ μείνῃ ἐν αὐτῇ μεμονωμένος· καὶ τόσῳ ὀλιγώτερον ἐνόμισε συνετὸν τοῦτο ὅσῳ ἤξευρε τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον ἐχθιστον αὐτοῦ ὄντα. Ὅθεν πείθει τὸν Μιχαὴλ νὰ ἐξορίσῃ τὸν Ἰγνάτιον, καὶ ἐκλέγει περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς συλλειτουργὸν δεξιώτατον, χειροτονήσας πατριάρχην τὸν Φώτιον ἐν ἔτει 857, τῇ 25 δεκεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν πρὸ ἑτῶν ἐβδομήκοντα καὶ τριῶν εἶχε προχαιρισθῇ εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ὁ θεῖος τοῦ Φωτίου Ταράσιος.

Ἐπεζήτησεν ἄρα γε ὁ Φώτιος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον; ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὄχι μόνον δὲν τὸν ἐπεζήτησεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὰς δεινὰς δοκιμασίας εἰς ἃς προέβλεπεν ὅτι ἐμελλε νὰ ἐκτεθῇ ἀναλαβὼν ἀπαξ τοὺς οἰακὰς τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο ὁμολογοῦσιν οἱ μετριοπαθέστεροι τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἱστορικοὶ, οἷον ὁ Νέανδρος· τὸ ὁμολογεῖ δὲ καὶ εἰς τῶν νεωτέρων αὐτῆς πολέμιων, ὁ **Hergenröther**. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσιν ἀφοῦ σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Βάρδαν διαρρήδην ὑπομιμνήσκουσα αὐτῷ ὅτι ἄκων καὶ βιαζόμενος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὸ πα-

τριαρχικὸν ἀξίωμα. «Ἦδεν ἐγὼ καὶ πρὸ τῆς πείρας ἀνάξιον ἑμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρήσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἐλκόμενος ἀπεδυσπέτουν πρὸς ταῦτα· ὡς εἶθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν· οὐ γὰρ ἂν τοσούτων καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν καθεκάστην ἐθάπτιζον ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχὴν, ὣν ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις τὰ μέλλοντα συνθεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασσέ με καὶ συνείχε, ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγεινόμενος, ἔκλαιον, ἐδυσώπουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτινόμενος.»

Ἄλλ' ὁ Φώτιος, ἀποδεξάμενος ἅπαξ ἐκὼν ἀέκων τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, δὲν ἦτο ἀνθρώπος νὰ ἀναλῶσῃ τὸν βίον του εἰς μεμφιμοιρίας. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ συνελθόντες τὸν ἀπέκλεισαν πάσης ἐπισκοπικῆς ἱερουργίας ὡς παρανόμως πατριαρχεύσαντα. Οἱ δὲ περὶ τὸν Φώτιον συγκροτήσαντες ἀντίθετον σύνδοον καθήρεσαν μὲν τὸν Ἰγνάτιον, δεινῶς δὲ κατεδίωξαν αὐτόν τε καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ. Τότε ὁ Φώτιος ἠγωνίσθη νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην δι' ἄλλων τρόπων. Τῷ 860 ὁ Ἰγνάτιος ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτόν ἡ περιουσία του. Ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε νὰ τὸν καταπέισωσι νὰ παραιτηθῇ καί, ἂν ἐπιμείνῃ, νὰ καταδικάσωσιν αὐτόν συνοδικῶς, ἀλλὰ πανηγυρικώτερον ἢ προηγουμένως· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐζητήθη ἡ σύμπραξις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος τούτου ἐπεμψαν πρὸς αὐτόν, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 860 ἔτος, ὅτε βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ ὁ Φώτιος διελάμβανον ὅτι, παραιτηθέντος τοῦ Ἰγνατίου, ἐξελέχθη ὁ Φώτιος· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ πέμψῃ ὁ πάπας εἰς Κωνσταντινούπολιν τοποτηρητὰς ἵνα παρακαθήσωσιν εἰς σύνδοον ἣτις ἐμελλε νὰ καταδικάσῃ ὀριστικῶς τὴν αἵρεσιν τῆς εἰκονομαχίας καὶ νὰ καταπαύσῃ ἀνωμαλίας τινὰς ἐπελθούσας ὡς ἐκ τῆς ἐπιγενομένης εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μετὰβολῆς. Ὁ πάπας Νικόλαος κολακευθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἐπισκόπους, τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὸν Ῥοδόαλδον, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον, ἂν εὕρωσι τὰ πάντα κατὰ τοὺς κανόνας γεγόμενα. Ἐνταυτῷ ὅμως γράφων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπανελάμβανε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, ὑπεδείκνυνεν ὅτι ἐγίνωσκε τὴν

ἀταξίαν τῶν ἐνεργηθέντων καὶ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κυρώσῃ τὰ γενόμενα εἰμὴ ἐὰν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ δικαιοδοσίαν ἣν εἶχεν ἐκπαλαί ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἦν ἀφῆρεσεν ἀπὸ αὐτοῦ ὁ εἰκονομάχος Λέων Γ'. καὶ πλὴν τούτου ἀποδοθῶσιν ὡσαύτως τὰ ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου ἐκείνου βασιλείως δημευθέντα ἐν Καλαβρίᾳ κτήματα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Οἱ πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Δύσεως ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 860 καὶ δὲν εὗρον βεβαίως τὴν αὐτόθι κυβέρνησιν καὶ ἐκκλησίαν εὐδιαθέτους νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Ἀλλὰ δὲν ἀπῆλθον ἄπρακτοι διότι ὁ Βάρδας κατῴρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἀνεπιφυλάκτως τὴν τε ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου καὶ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ὁ δὲ Φώτιος ἵνα διευκολύνῃ τὸ ἔργον τοῦ Βάρδα, παρεχώρησεν αὐτοῖς τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου. Ἡ σύνοδος αὕτη συνήλθε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνὸς Μαΐου 861 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα συνήνεσαν νὰ μὴ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ εἰμὴ καθ' ὅσον δὲν προσέχρουεν εἰς τὰ δικαιώματα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἰγνάτιος προσαχθεὶς προετράπη νὰ παραιτηθῇ, μὴ πεισθεὶς δὲ εἰς τοῦτο κατεδικάσθη καὶ καθρέθη· ὁ δὲ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ροδοῦλδος ἀνεφώνησαν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τὸ ἀνάξιον καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Φώτιον ὡς νόμιμον πατριάρχην.

Πλὴν τούτων ὅμως τῶν ὅπωςδῆποτε ἐνεργηθέντων, ἡ σύνοδος ἐκείνη ἐψήφισε πολλὰς ἀξιομνημονεύτους καὶ σωτηρίους διὰ τὴν ἐκκλησίαν διατάξεις. Ἀφοῦ ἐπεκύρωσε τὰ πολλὰκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἐπείτα, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Φωτίου, ἐνεργούντος κατὰ τοῦτο συνωδᾶ ταῖς ἀρχαῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνεστί τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν τῶν γενεῶν ἐκείνων. Ὄρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστήριον δὲν δύναται νὰ ἰδρυθῇ ἄνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ ἐπισκόπου· ὅτι ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀδειαν παρὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἡγούμενον ἢ ἀνθ' ἑαυτοῦ ἕτερον· ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύνανται νὰ ιδρύσωσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως «ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι»· καὶ ἄλλα τοιαῦτα τὰ ὅσα ἅπαντα ἐσχόπουν νὰ διακωλύσωσι τὸν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὐξήσιν τῶν μοναχῶν.

Ἐννοεῖται ἐν τούτοις ὅτι ὁ πάπας Νικόλαος ἀπέδοκίμασε τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον γενόμενα. Ἀλλ' ὁ Φώτιος γράψας

πρὸς αὐτὸν ἐδικαιολόγησε διὰ μακρῶν τὰ πάντα. Ἐπιλαβόμενος τῆς κατηγορίας ὅτι παρὰ τοὺς κανόνες πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος ἀπὸ λαϊκοῦ προήλθε σχήματος, καὶ ἀποδείξας ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἦσαν ἀγνώστοι ἐν Κωνσταντινουπόλει, τίθησι τὴν ἀρχὴν ὅτι τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ τηρῶσιν, ἀλλ' ὑπάρχουσι δευτερεύοντά τινα ζητήματα, περὶ τὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους μὴ παύοντες διὰ τοῦτο νὰ ᾔναι χριστιανοί. Μεταξὺ δὲ τῶν δευτερευόντων τούτων ζητημάτων καταλείγει ῥητῶς, πλὴν τῶν προαναφερθέντων κανόνων, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ ξυρᾶσθαι ἢ μὴ ξυρᾶσθαι, τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας προσευχὰς καὶ ἄλλα· ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλυνήμου ἀρχιερέως εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ὀρθοτάτη ὅτι, ἂν ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ κατορθωθῇ ἡ τῶν χριστιανῶν ἔνωσις, μόνον ἐπὶ τοιαύτης βάσεως ἠδύνατο νὰ θεμελιωθῇ, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως ἧτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Πλὴν τούτου ὁ Φώτιος ἐξηγεῖ εἰς τὸν πάπαν ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ αὐτῷ τὴν ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν διὰ τὸν λόγον ὅτι «τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν» ἐν ἄλλαις λέξεσι, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, ἀλλὰ καὶ πολιτικόν, ἡ δὲ βασιλεία δὲν ἔκρινεν εὐλογον νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ζητούμενην παραχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φώτιος παραινεῖ τὸν πάπαν νὰ μὴ δέχεται καὶ προστατεύῃ παρὰ τοὺς κανόνες τοὺς ἀντιπολιτευομένους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, αὐξάνων οὕτως ἀντὶ νὰ καταπαύῃ τὰ σκάνδαλα. «Τὸ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν ὁσιότητα τοὺς βουλομένους παραγίνεσθαι καὶ τῶν τιμῶν αὐτοῖς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλὲς καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων λίαν τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν, οὔτε τοῖς κανόνειν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάστω κρίσει εὐπαράδεκτον.»

Προσετέθη δὲ τότε καὶ νέα ἀφορμὴ εἰς τὸν ὀλέθριον τοῦτον τῶν ἐκκλησιῶν ἀνταγωνισμόν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν βουλγάρων Βόγορις εἶχε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀποδεχθῇ τὸν χριστιανισμόν δι' ἐνεργειῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ νεοφώτιστος οὗτος βούλγαρος, ἀφ' οὗ ἔλαβεν οὐκ ὀλίγα ὠφελήματα παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, στρέψας αὐτῇ τὰ νῶτα ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε δισταγμούς τινας περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐζήτησε νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅπως ἐπιτύχῃ

καὶ παρὰ τούτου ἕτερα πλεονεκτήματα. Ἐκ τούτων παροξυνθεὶς ὁ Φώτιος συνεκάλεσε τῷ 867 σύνοδον δι' ἐγκυκλίου καταγγείλας εἰς τοὺς ἀρχιερατικούς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς.

1ον Διότι τοὺς βουλγάρους ἐκθέσμως εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν.

2ον Διότι τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἐβδομάδα περικόψαντες εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφήν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδδηφαγίαν καθεύχουσιν.

3ον Διότι τοὺς ἐνθέσμως γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας, μυσάττεσθαι τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν.

4ον Διότι τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται ἀντέβαινον εἰς τὴν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Φωτίου ἐν τῇ ἐπιστολῇ. ἦν τῷ 861 εἶχε γράψει πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, τεθεῖσαν ἀρχὴν καθ' ἣν τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ τηρῶσιν ἀπαρεγκλίτως, ὑπάρχουσιν ὅμως δευτερεύοντά τινα ζητήματα, περὶ τὰ ὅποια ἡ διαφωνία δὲν εἴμπορεῖ νὰ λογισθῇ σπουδαίως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Τοιαῦτα δὲ δευτερεύοντα ζητήματα, ῥητῶς ἔλεγε τότε ὁ Φώτιος ὄντα τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων καὶ τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας νηστείας, ἅτινα ἤδη ὑπελάμβανεν ὡς κυριώτατα τῆς πίστεως κεφάλαια.

Ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔτος 867 καθ' ὃ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐγράφοντο, ὅτε Βάρδας καὶ τὸ ἀπαίσιον αὐτοῦ θρέμμα καὶ ἀνάστημα, ὁ Μιχαὴλ Γ'. ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Τὸ δὲ παραδόξον ὁ Φώτιος ἀνελάμβανεν οἰκτρὰν ἀμφοτέρων τῶν ἐλεεινῶν τούτων ἀνθρώπων ἀπολογίαν. Λαβόντος μὲν ἤδη τοῦ Βάρδα τὴν δικαίαν τῶν ἀνοσιουργημάτων αὐτοῦ τιμωρίαν, ἀλλὰ ζῶντος ἔτι τοῦ Μιχαὴλ Β'. ὁ Φώτιος περὶ οὐδενὸς ἄλλου σκεπτόμενος εἰμὴ πῶς νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαλύσῃ πᾶσαν τοῦ βασιλέως καθ' ἑαυτοῦ ὑπόνοιαν ἕνεκα τῆς ἀρχαίας πρὸς τὸν Βάρδαν φιλίας, ἐτραχηλίζεται εἰς τὴν ἀηδυστέρα πρὸς τὸ τέλος ἐκεῖνο τῆς φύσεως κολακείαν. «Αὐτὸς δέ, ἀνακραῖζει, ὡ βασιλέων καλλώπισμα καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, ἦκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην καὶ ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸ ποθοῦμενον.» Καὶ ἀπολακτικῶν πᾶσαν τὴν ἀρχαίαν πρὸς τὸν Βάρδαν φιλίαν, λέγει ἄλλαχού ὅτι οὗτος

«ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν καὶ χεῖρας ὕθρεως κατὰ τῆς εὐεργέτιδος ἀνατεινόμενος κεφαλῆς, αὐτό τε τὸ ζῆν καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας καὶ τὰ μάταια φυσήματα, οἰκτρῶς, οἴμοι καὶ ἐλεεινῶς ὤχετο λιπών.» Ἐπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα, τί παράδοξον ὅτι ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδών, ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐπιούσης τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ κατεβίβασε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Φώτιον καὶ ἀνεκάλεσεν εἰς αὐτὸν τὸν Ἰγνάτιον,

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Ὁ Βασίλειος δὲν ἠρέεσθη εἰς τὸ νὰ καταβιβάσῃ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Φώτιον, ὑπερώρισε συγχρόνως αὐτὸν ἐν μοναστηρίῳ τινὶ καλουμένῳ Σκέπη. Τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν τοῦ νέου βασιλέως ὑπηγόρευσαν λόγοι σπουδαιότατοι. Οἱ Ἰγνατιανοὶ ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι τῶν Φωτιανῶν. Οἱ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων συνετάσσοντο μετὰ τοῦ Φωτίου, ἅπαν ὅμως τὸ πολυάριθμον μοναχικὸν τάγμα καὶ ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦσαν τυφλῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Ἰγνάτιον· ὁ δὲ Βασίλειος ἤθελε μὲν νὰ τιμωρήσῃ τὸν Φώτιον, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ γίνῃ ὄργανον τυφλὸν τῆς κληροκρατίας. Εἶνε ἀληθές ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας αὐτὸς τε καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἔγραψαν εἰς τὸν πᾶπαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὴν ἐπέλθοῦσαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας μεταβολὴν περιεῖχον λόγους τινὰς ὑπερβολικῆς εὐλαθείας καὶ ἀφοσιώσεως τοὺς ὁποίους ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης ἠδύνατο νὰ ἐκλάβῃ ὡς παράδοχὴν καὶ ἀναγκῶνισιν τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ ἀξιώσεων, ἀλλ' ὅτε Βασίλειος καὶ αὐτὸς ὁ Ἰγνάτιος ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ἀριδύλως ὅτι δὲν ἐνόουν νὰ καθυποτάξωσιν οὔτε τὴν ἐκκλησίαν, οὔτε τὴν κράτος τῆς Ἀνατολῆς εἰς οἰανδήποτε ξενικὴν ἀρχήν. Ὁ Ἀδριανὸς Β' εἰς ὃν θανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Νικολάου περιῆλθον αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Βασιλείου, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ Ἰουνίου 869 ἰδίαν σύνοδον, ἣτις κατεδίκασεν ἀπάσας τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου καὶ τοῦ Ἰγνατίου συγκροτηθείσας συνόδους ὡς παρασυναγωγάς, ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον καὶ ἀπένευμε συγχώρησιν εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συμπράξαντας ἐὰν μετανοήσαντες φανῶσιν εὐπειθεῖς εἰς τὰ παπικὰ δόγματα. Μεθ' ὃ ὁ πάπας ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τρεῖς τοποτηρητὰς ἵνα κομίσωσι τὰς προκειμένας ἀποφάσεις καὶ προσέτι φροντίσωσι μὲν νὰ υπογραφῶσι ταῦτα ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχιε-

ρέων τῆς Ἀνατολῆς, προεδρεύσῃ δὲ τῆς οἰκουμένης συνόδου ἥτις ἐμελλεν ἦδη νὰ συγκροτηθῇ αὐτόθι. Τότε ὅμως προέκυψεν εἰς μέσον τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου. Ὁ τῆς ἐνώσεως τύπος, ὃν λατινιστὶ συντεταγμένον ἀπέστειλεν ἐκ Ῥώμης ὁ πάπας ἵνα ὑπογραφῇ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς, δὲν μετεφράσθη κατὰ λέξιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλ' ἐπὶ τὸ συντομώτερον, καὶ προσέτι εἰς τρόπον ὅλως ἀναιροῦντα τοὺς ὅρους τῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν θρόνον ὑποταγῆς. Ταύτην δὲ τὴν οὕτω πως διατυπωθεῖσαν ἐλληνιστὶ δῆλῳσιν ὑπέγραψαν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀληθὴς προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀρχῆς κατέστη ἔτι φανερώτερα ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήχθη καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τοῦ Φωτίου καὶ τῶν Φωτιανῶν ὑπόθεσις. Ἐν τῇ συνεδριάσει ἥτις ἐγένετο τῇ 25 ὁκτωβρίου, οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ πάπα ἀφοῦ εἶδον ὅτι ὁ Φώτιος, προσελθὼν ἐνώπιον τῆς συνόδου, ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς, ἠξίωσαν ὅτι τὰ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀπεφασίσθησαν ἤδη ὀριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ ἐπιτραπῇ περαιτέρω τις ἀπολογία ἐνώπιον τῆς συνόδου εἰς τοὺς Φωτιανούς ἐπισκόπους. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ἀπήτησε νὰ ἀκούσῃ ἡ σύνοδος τοὺς Φωτιανούς, καὶ προεδρεύσας αὐτὸς τῆς συνεδριάσεως ἐκείνης, διέταξε νὰ προσέλθωσιν οἱ κατηγορούμενοι παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα, οἵτινες δὲν ἀντέστησαν πλείοτερον. Τὸ μὲν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε τὸ αὐτό. Ἐπειδὴ οἱ Φωτιανοὶ ἐπίσκοποι ἀπειποιήθησαν, ὅπως καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν δικαιοδοσίαν τῆς παρούσης συνόδου, συγκατεδικάσθησαν ἅπαντες καὶ συνανatheματίσθησαν μετὰ τοῦ Φωτίου, ἡ σύνοδος ὅμως ἐκείνη δὲν παρέστη ὡς ἀπλοῦς ἐκτελεστὴς τῶν προηγουμένως ὑπὸ τοῦ πάπα ἀποφασισθέντων, ἀλλὰ ἐξέδωκε ἰδίαν ἀπόφασιν, ἀφοῦ αὐτὴ ἠχροάσατο τῶν κατηγορουμένων.

Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐλπίδα τοῦ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐνόει κάλλιστα ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο εἰμὴ ἐπιζητῶν τὴν εὖνοιαν τοῦ βασιλέως, οὐχὶ δημαγωγῶν. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐνῶ τοσάκις εὐτελῶς ἐκολάκευσε τοὺς ἰσχυροὺς δυνάστας, ποτὲ δὲν κατεδέχθη νὰ κολακεύσῃ τὸ πλῆθος, τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ μεγάλα πνεύματα σώζουσι καὶ ἐν ταῖς κακίαις αὐτῶν ἀριστοκρατικὰς τινὰς ἐξείας. Ἐν ἔτει 869 καὶ πρὸ τῆς συνόδου ἥτις τὸν κατεδίκασε, καὶ διαρκούσης αὐτῆς συνέ-

ῥησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει φυσικὰ φαινόμενα ὀλέθρια, σεισμὸς καὶ καταιγίς, ἐξ ὧν ἕνεκα μὲν τοῦ σεισμοῦ πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ πλεῖστοι οἴκοι καὶ περιστύλια κατηδαφίσθησαν, καὶ κτηνῶν καὶ ἀνθρώπων ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία, ἕνεκα δὲ τῆς καταιγίδος, ἐκτὸς ἄλλων δεινῶν, αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβράνη τις συνειλίχθη. Ὅταν πρὸ ἐτῶν ὀκτὼ εἶχε σεισθῇ δεινῶς ἡ Κωνσταντινούπολις, οἱ Ἱγνατιανοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν συμφορὰν ταύτην ὡς σημεῖον θείας ὀργῆς διὰ τὴν καταδρομὴν τὴν ὑφίστατο τότε ὁ ἀρχιεπὸς αὐτῶν. Τίποτε λοιπὸν δὲν ἐφαίνετο εὐλογώτερον τοῦ νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἡδὴ αἱ τοῦ 869 συμφοραὶ ὡς ἐπιγενόμεναι ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ Φωτίου. Καὶ τινες τῶν ὁπαδῶν του ἠθέλησαν τῶντι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἵνα καταπλήξωσι τὰ πλήθη καὶ προσπορισθῶσι τὰς συμπαθείας αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος πατριαρχου. Ἀλλ' ὁ Φώτιος ὅστις τῷ 861 δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος ὅτι οἱ σεισμοὶ συμβαίνουσιν οὐχὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς πλησμονῆς τῶν ὑδάτων, δὲν ἐπέισθη οὐδὲ νῦν νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ἀντίθετον ὅπλον· καὶ ἀπαντῶν πρὸς ἀρχαῖον φίλον, τὸν Γρηγόριον Ἀσθεσάν, ὅστις προέτρπευεν αὐτὸν νὰ δώσῃ εἰς τὰ γινόμενα τοιαύτην τινὰ ἐρμηνείαν, ἔγραφε διαρρηθὴν «ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δικας τίνουσιν τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μὴδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν.»

Ὁ Φώτιος λοιπὸν δὲν ἤθελε νὰ δημαγωγήσῃ, ἐπειδὴ ὁμῶς ἤθελε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἐδέησε νὰ ζητήσῃ ἕτερον στήριγμα, καὶ τὸ στήριγμα τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔῃ ἄλλο εἰμὴ ἡ βασιλεία. Ὅθεν καίτοι καθρέθη, καίτοι ἐξωρίσθη, καίτοι κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, δὲν ἔπαυσεν εὐλαβῶς πάντοτε πολιτευόμενος πρὸς αὐτὸν καὶ παραινῶν τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ νὰ εὐχῶνται ὑπὲρ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν υἱῶν του ἐν ταῖς ἱερουργίαις. Ὁ δὲ Βασίλειος πάλιν εὐχαρίστως ἔβλεπε ταῦτα, διότι ποθὼν τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ γέροντος Ἱγνατίου δὲν θέλει ζῆσαι ἔτι πολὺ, προησθάνετο ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐτέρου διαδόχου δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὰς ὑφισταμένας διενέξεις, ἐνῷ ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱγνατίου ἐπάνοδος τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιφέρῃ ἐπὶ τέλους τὴν κοινὴν διαλαγὴν διὰ συμβιβασμοῦ τινος αὐτοῦ πρὸς τε τοὺς Ἱγνατιανούς καὶ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Δύσεως. Ὅθεν ὁ Βασίλειος, ὅστις οὐδέποτε κατεδίωξεν ἀπηνῶς τὸν Φώτιον, ἀνεδεικνύετο ὁσημέραι ἐπιεικέστερος πρὸς αὐτόν, τιμῶν ἰδίως τὴν παιδείαν τοῦ ἀνδρός. Καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 876

ἀνεκλήθη ὁ Φώτιος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπιτραπείς μετ' ὀλίγον τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδῶν τοῦ Βασιλέως. Τῷ δὲ 877 τελευτήσαντος τοῦ Ἰγνατίου, τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἡμέραν κατέλαβεν ὁ Φώτιος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως. Ἀλλὰ μετὰ ἐννέα ἔτη, ἦτοι τῷ 886, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ παραιτηθῇ. Ὁ Βασίλειος ἵνα συμπυκνώσῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους, τὴν τε πολιτικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν, εἶχεν ἀφιερῶσαι κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη τὸν νεώτερον υἱόν του Στέφανον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ὅτε ἤθελε βραδύτερον ἡλικιωθῇ. Ὁ νεαρὸς Στέφανος εἶχε προχειρισθῇ διάκονος ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ διετέλει σύγκελλος αὐτοῦ ἦτοι κατεῖχε τὸ μετὰ τὸν πατριάρχη πρῶτον τῆς αὐλῆς τούτου ἀξίωμα, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Βασίλειος. Ἀμφότεραι αἱ προχειρίσεις αὗται ἦσαν ἄθεσμοι, ὁ δὲ Φώτιος ἔδειξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀσύγνωστον ἀδυναμίαν χαρακτῆρος. Ἀλλ' ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει διατηρήσει ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον τὴν ἀρχὴν, ἡπατήθη οἰκτρῶς· διότι ὁ Λέων ΣΤ' ἅμα θανόντος τοῦ πατρὸς του, διέταξε νὰ ἀναγορευθῇ πατριάρχης ὁ Στέφανος, καίτοι μόλις διέτρεχε τὸ ἐκκαίδεκατον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτος. Τοιοῦτοτρόπως κατῆλθε πάλιν ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ Φώτιος. Ἐκτοτε οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς εἰμὴ ὅτι ἐτελεύτησεν ἐν ἐξορίᾳ τῇ 6 φεβρουαρίου 891. Ἀλλ' ἐὰν τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη διηλθον ἀφανῇ, ἐὰν ἐν τῷ μακρῷ καὶ πολυταράχῳ αὐτοῦ σταδίῳ εἰς πολλοὺς καὶ ἀλλοκότους ὑπέκυψεν ἐξευτελισμοὺς τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος δὲν θέλει παύσει τιμῶν τὴν μνήμην ἀνδρὸς εἵπερ τις καὶ ἄλλος συντελέσαντος εἰς τὸ νὰ διασωθῇ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Ὁ Βασίλειος ἐνῷ δὲν ἔπαυσε ρυθμίζων οὕτω τὰ ἐκκλησιαστικὰ τοῦ κράτους πράγματα, ἐνησχολήθη καὶ εἰς ἕτερον οὐδὲν ἡττον ἀξιομνημόνευτον ἔργον.

Τὰ ἄχρι τοῦδε σωζόμενα καὶ ἐν μέρει ἰσχύοντα ἔτι παρ' ἡμῖν νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα μαρτυροῦσιν ὅπόσον ἐνδελεχῶς ἐπεμελήθη τὴν ρύθμισιν τοῦ κλάδου τούτου τῆς κυβερνήσεως. Ναὶ μὲν ἐν τῇ ἀντιδράσει ἣτις ἐπῆλθε τότε κατὰ τῆς μεταρρυθμίσεως κατηργήθησαν πολλοὶ αὐτῆς ἀστικοί, γεωργικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ νόμοι, οἵτινες ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν ἐκδοσιν τῆς νέας νομοθεσίας δὲν προεκάλεσε μόνη ἡ ἐπιθυμία τοῦ

νά ἐξαλειφθῶσιν οἱ νεωτερισμοὶ τῆς προηγουμένης περιόδου. Τὴν ἐκδο-
σιν τῆς νέας νομοθεσίας εἶχον καταστήσει ἀπαραίτητον σπουδαιότατοι
λόγοι. Ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁσφδῆποτε
σωτηρίους καινοτομίας καὶ ἂν εἰσῆγαγεν ὡς πρὸς πολλὰ ζητήματα
τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, ἦτο ἔργον ἐπίτομον καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπιτήδευον
νά ἀναπληρώσῃ καθ' ὅλα τὰς συλλογὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς πρὸς τὰ
μέρη αὐτῶν ὅσα δὲν ἐτροπολογήθησαν. Ὅθεν δικασταὶ καὶ νομοδιδά-
σκαλοι ἠναγκαζόντο πάλιν νὰ ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς συλλογὰς ἐκείνας
πρὸς ρύθμισιν τῶν ἐννόμων σχέσεων. Πλὴν τούτου ἡ Ἐκλογὴ διὰ τὸ
ἐπίτομον δὲν ἠδυνήθη οὔτε ῥητῶς νὰ καταργήσῃ τοὺς μετὰ τὸν Ἰου-
στινιανὸν εἰς ἀχρησίαν περιπεσόντας ὅρισμους τοῦ δικαίου, οὔτε νὰ
διαλύσῃ τὰς ἀντιφάσεις ὅσαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν συλλογῶν τοῦ
Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν κατόπιν ἐπιγενομένων τροποποιήσεων. Τελευ-
ταῖον καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει τοῦ δικαίου προήχθη ὁπωςοῦν διὰ τῶν
ἐρμηνειῶν ὅσας ἔγραψαν ἕκτοτε πολλοὶ νομοδιδάσκαλοι εἰς γλῶσσαν
ἐλληνικὴν, ἡ δὲ νομικὴ αὐτὴ φιλολογία κατήντησε νὰ ἐξωθήσῃ πολ-
λαχοῦ τὸν νόμον καὶ νὰ λάβῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὰ
κείμενα τῶν ἰουστινιανείων συλλογῶν, ὄντα λατινιστὶ γεγραμμένα, ἀ-
πέβησαν εἰς τοὺς πολλοὺς ἀκατάληπτα. Ἐν ἄλλαις λέξεσι περὶ τὰ τέλη
τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος ἐπεκράτησεν ἡ αὐτὴ περίπου ἐν τῇ νομοθεσίᾳ
σύγχυσις καὶ ἀνωμαλία ἣν ἐζήτησε νὰ θεραπεύσῃ διὰ τῶν συλλογῶν
αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸ 300 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν.

Τούτου λοιπὸν τὸ παράδειγμα μιμούμενος ὁ Βασιλεὺς ὁ Μακεδὼν
ἐπεχείρησε νὰ συλλέξῃ ἐκ τῶν νομικῶν συγγραφῶν ὅσαι ἐξεδόθησαν
μετὰ τὴν ἰουστινιανέιον νομοθεσίαν, τὰς χρησίμους εἰς τὴν ρύθμισιν
τῶν νομικῶν σχέσεων καὶ νὰ συναρμολογήσῃ οὕτω ὅσον ἔνεστι πλήρη
ἐλληνιστὶ συντεταγμένον κώδικα τοῦ ἰσχύοντος δικαίου, διαλύων τὰς
ὑπαρχούσας ἐν ταῖς συγγραφαῖς ἐκείναις ἀντιφάσεις, ἀφαιρῶν τὰ ἀπῆρ-
χαιωμένα αὐτῶν μέρη, καὶ προσθέτων τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν
ἐκδοθέντας εὐαρίθμους νόμους. Δύο δὲ ἐπὶ τούτῳ ἐγένοντο ἔργα· τὸ
πρῶτον δημοσιεῦθ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἔτους 870 καὶ τοῦ ἔτους 878,
ὠνομάσθη *Πράξεις νόμος*, καὶ ἦτο, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται,
ἐπιτομὴ τῶν οὐσιωδестέρων διατάξεων τῶν Εἰσηγήσεων, τοῦ Πανδέ-
κτου, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περιελαμβάναν
δὲ καὶ τινὰ ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου,
ἣτις ῥητῶς κατηργήθη διὰ τοῦ προχείρου τούτου νόμου. Τὸ δὲ ἕτερον
ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 884, ἦτο ἐν πλάτει γενομένη

συλλογὴ καὶ κατὰτάξεις τῶν ἐν ἰσχύϊ ὁρισμῶν τοῦ δικαίου, συνέκειτο ἐκ βιβλίων 40, καὶ ὠνομάσθη *Ἀνακάθαρσις τῶν νόμων*. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀνακαθάρσεως ἐγένετο ἐν ἔτει 885 δευτέρα ἔκδοσις τοῦ *Προχείρου*, ἐπιδιορθωθέντος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεγαλητέρας ἐκείνης συλλογῆς καὶ μετονομασθέντος *Ἐπαγωγὴ τῶν νόμων*. Βραδύτερον πάλιν ὁ τοῦ Βασιλείου υἱὸς καὶ διαδόχος Λέων ἐκρίνεν ἀναγκαῖον νὰ ἐκδώσῃ τὸ δεύτερον ὡσαύτως καὶ αὐτὴν τὴν *Ἀνακάθαρσιν* τῶν παλαιῶν νόμων. Ἐπραξε δὲ τοῦτο περὶ τὸ 912 ἔτος, διαιρέσας τὴν δευτέραν ταύτην ἔκδοσιν εἰς 60 βιβλία, καὶ ὀνομάσας αὐτὴν *Βασιλικά*.

Κατὰ νοέμβριον τοῦ 959 ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἔτους ὁ Ῥωμανὸς Β'. ὅστις ἦτο διεγέρωνος τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης. Διὰ δὲ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ νέου τούτου, προήλθεν ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν χαρακτὴρ ἀλλότριος τῶν ἀμέσως προηγηθέντων αὐτοῦ δύο βασιλέων, Λέοντος ΣΤ' καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ὁ Ῥωμανὸς Β' εἶχε τὸ ἀθλητικὸν σῶμα καὶ τὴν νοημοσύνην τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἀλλὰ παρ' αὐτῷ τὰ δύο ταῦτα προτερήματα δὲν συνεδυάζοντο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἡ δέουσα μετὰξὺ αὐτῶν ἰσορροπία. Ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ κατανοῇ τὰ καθολικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα καὶ ζητήματα καὶ εἰς τὸ νὰ ἀποφασίζῃ περὶ αὐτῶν ἐν γένει τὰ δέοντα· ἀλλὰ οὐδεμίαν εἶχεν ὄρεξιν νὰ μελετᾷ καὶ διεξάγῃ αὐτὰ κατὰ μέρος. Ἐν τούτοις καίτοι δὲν ἐνδιέτριβε πολὺ περὶ τὰ κυβερνητικὰ ἔργα, τὰ πράγματα διεξήχθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἴπερ ποτὲ καλῶς, διότι ὁ Ῥωμανὸς εἶχε τὴν νοημοσύνην τὴν ἀπαιτουμένην ἵνα ἀναθέτῃ αὐτὰ εἰς τοὺς ἱκανωτέρους τῶν ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἀποφασίζῃ τὸ πρακτέον ἐν κρίσεσιν περιστάσεσι. Δομέστικον μὲν τῶν σχολῶν τῆς ἀνατολῆς διώρισε τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, δομέστικον δὲ τῶν σχολῶν τῆς δύσεως τὸν Λέοντα Φωκᾶν, διὰ δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν οὐ μόνον ἐκραταίωσε παραδόξως τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ καὶ διὰ μεγάλου κατορθώματος ἐλάμπρυνεν αὐτὴν ὅσον πρὸ καιροῦ δὲν εἶχε λαμπρυνθῇ.

Ἀφ' ἧς τῷ 823 ἡ Κρήτη κατεκτήθη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, πολλαὶ ἐγένοντο πρὸς ἀνάγκησιν αὐτῆς ἀπόπειραι· ἀλλ' ἄπασαι ἀπέτυχον, οἱ δὲ Ἀραβεῖς ἐκεῖνοι τῆς Κρήτης, τῇ συνεργείᾳ τῶν ὁμοθησίων αὐτῶν τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ, ἐξαιρέτως τῶν τῆς Ταρσοῦ, καὶ διὰ τῆς προθύμου συμπραξείας πολλῶν ἀρνησιβησίων, δὲν ἔπαυσαν λεηλατοῦντες τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας τοῦ κράτους, κυριεύοντες πόλεις μεγάλας καὶ ἐκ διαλειμμάτων κυριαρχοῦντες τοῦ Αἰγαίου. Καὶ εἶχε μὲν ὑποστῆ

δεινὴν συμφορὰν ἡ ναυτικὴ αὕτη τῶν Ἀράβων τῆς Κρήτης δύναμις διὰ τῆς περὶ Λήμνον νίκης τοῦ ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Ῥαδινοῦ ἐν ἔτει 924, ἀλλ' ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τῷ 956 σταλεῖσα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἐκστρατεία ὑπὸ ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον τὸν Γογγύλην ἀπέτυχεν αὐθις ὀλοσχερῶς, διότι ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ ἀναθέσῃ αὐτὴν εἰς ἄνδρα μηδεμίαν ἔχοντα ἄξιαν. Ἐκτοτε δέ, ὥς φαίνεται, ὁ Νίκηφόρος Φωκᾶς ἐμελέτησε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἤρχιζε νὰ παρασκευάζεται ἐπὶ τούτῳ, διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ 960 ἔτους ὑπῆρχον ἔτοιμα δις χίλια πυρφόρα χελάνδια, χίλιοι δρόμωνες καὶ 307 φορτηγὰ τὰ ὅποια οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι «καράβια καματηρὰ σιτήσεις ἔχοντα καὶ ὅπλα πολεμικά.» Καὶ πλὴν τούτων δύναμις πεζικὴ ἀνάλογος Θρακῶν, Μακεδόνων, Ἀνατολικῶν καὶ Σλαύων. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐν τῷ συμβουλίῳ, τὸ ὅποιον συνεκροτήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀποφασίσῃ ὀριστικῶς περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως, οἱ πλείστοι τῶν συγκλητικῶν ἐψήφισαν κατ' αὐτῆς, ὑπομνήσαντες μὲν τὰς προηγουμένας ἀποτυχίας, καὶ τὴν πληθὺν τῶν εἰς μάτην ἀναλωθέντων ἀνθρώπων καὶ χρημάτων, παραστήσαντες δὲ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης καὶ τὴν μεγάλην ἐπικουρίαν ἣν ἠδύναντο οἱ μωαμεθανοὶ τῆς Κρήτης νὰ λάβωσιν ἐξ Ἀφρικῆς καὶ ἐξ Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ Ῥωμανὸς διέταξε νὰ συμπληρωθῶσιν αἱ τελευταῖαι ἀπαιτούμεναι παρασκευαί. Τῷόντι μετ' οὐ πολὺ ὁ Νίκηφόρος ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπορεύθη εἰς Φύγελα τῆς Λυδίας, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἐφέσου κείμενα, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀθροισθῇ ὅλος ὁ στόλος. Προέπεμψε δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης ταχυδρομικὰς τιτνας ναῦς, τὰς ὁποίας διέταξε «κατασκοπεῖσαι καὶ κρατῆσαι γλῶσσαν» λέγει ἡ χρονογραφία, ὅπου τὸ «κρατῆσαι γλῶσσαν» σημαίνει τὸ λαβεῖν πληροφορίας ἐνθυμίζει παραδόξως τὸν ἀνάλογον γαλλικὸν ἰδιωτισμὸν *prendre langue*. Καὶ μαθὼν λοιπὸν ὅτι ὁ ἐμίρης τῆς Κρήτης Ἀβδούλ Ἀζίζ, καὶ οἱ ἐπισημότεροι τοῦ φρουρίου Χάνδακος ἀρχοντες διατρίβουσιν ἀμέριμνοι εἰς τὰς ἀγροτικὰς αὐτῶν ἐπαύλεις, ἐξέπλευσε κατὰ ἰούλιον 960 ἐκ Φυγέλων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως καὶ προσωρμίσθη οὐ μακρὰν τῆς πρωτευούσης ἐκείνης τῆς νήσου. Ὁ ἐχθρὸς εἶχε προφθάσει νὰ παραταχθῇ εἰς τινα ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἀπόβασιν, καταπλαγείς ἐκ τοῦ καινοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη ἐγένετο. Διότι κατὰ τὸν σύγχρονον Λέοντα τὸν Διάκονον, τὸν ἀκριβέστερον συγγράψαντα τὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ Νίκηφόρος συνεπαγόμενος κλίμακας, ἢ μάλλον γεφύρας, καὶ ταύτας

τροσυγκπλώσας ἀπὸ τῶν πλοίων εἰς τὴν παραλίαν, ἀπεβίβασε τάχι-
τα τὴν στρατιὰν ἑνοπλόν τε καὶ ἑφιππον, μεθ' ὃ διαιρέσας τριχῇ τὴν
ράλαγγα, καὶ σαλπίσας τὸ πολεμιστήριον ἐπῆλθεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους,
ἔχων προπορευόμενον τὸ σταυρικὸν τρόπαιον. Ἡ μάχη δὲν διήρκεσε
πολύ· οἱ πολέμοι μὴ δυνηθέντες νὰ ἀνθεξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν αὐ-
τοκρατορικῶν ταγμάτων καὶ ἰλῶν, ἔστρεψαν τὰ νῶτα καὶ κατέφυγον
εἰς τὸ φρούριον, παθόντες δεινὴν ἀνθρώπων φθοράν. Τότε ὁ Νικηφόρος
πεχείρησε τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος, ἡσφάλισε τὸ στρατόπεδον
αὐτοῦ, ἤθροισε τὸν στόλον εἰς εὐλίμενον ἐπίνειον, διατάξας νὰ διακω-
λύῃ πᾶσαν ἐξωθεν ἐπικουρίαν, καὶ συγχρόνως ὅτε μὲν πέμπων ἀποσπά-
σματα εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου, ὅτε δὲ αὐτὸς ἀπερχόμενος καὶ ὑπὸ
τῶν ἰθαγενῶν ὀδηγούμενος, ἀπέτρεπε πᾶσαν ἀπόπειραν συνδρομῆς, ἦν
οἱ μωαμεθανοὶ τῆς Κρήτης διενουσῶντο νὰ δώσωσιν εἰς τοὺς ἐν τῷ φρου-
ρίῳ κεκλεισμένους.

Ἀλλ' ὁ Χάνδαξ, καίτοι ἀπεκλείσθη οὕτω ἀπανταχόθεν καὶ ἐγκα-
τελείφθη εἰς τὰς ἰδίους δυνάμεις ὑπὸ τῶν ἐμιρῶν Χαλεπίου καὶ Αἰγύ-
πτου, ὧν εἰς μάτην ὁ Ἀβδούλ Ἀζίζ ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν, ἀνθί-
στατο ἐπιμόνως. Πολλοὶ παρῆλθον μῆνες· ἐπελθόντος δὲ τοῦ χειμῶνος,
δεινὴν ὑπέστη ὁ στρατὸς κακουχίαν ἔκ τε τοῦ ψύχους καὶ τῆς τῶν
τροφῶν ἐνδείας, καὶ ἀθυμήσας ἤρχισε νὰ ἀπαιτῇ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπά-
νοδον. Ἀλλ' ἡ καρτερία τοῦ Νικηφόρου καὶ ἡ πειθαρχία εἰς ἣν ἑσυνῆ-
θισε τὰ τάγματα αὐτοῦ κατίσχυσαν τῆς δυσχερείας ταύτης, εἰς τοῦτο
δὲ συνετέλεσε καὶ ὁ Ῥωμανὸς φροντίσας νὰ ἐξαποστείλῃ νέαν καὶ ἀφθο-
νὸν προμήθειαν σίτου καὶ κριθῆς.

Τελευταῖον μετὰ ὀκτῶ μηνῶν πολιορκίαν ὁ Χάνδαξ ἐκυριεύθη τῇ
7 μαρτίου 961 ἐξ ἐφόδου αἰματηρῶς. Ὁ Νικηφόρος ἐπιφυλάξας τῷ
βασιλεῖ τὰ τιμιώτατα τῶν λαφύρων, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν στρατὸν τὴν
ἄλλην λεηλασίαν τῆς πόλεως, ἥτις ἔβριθε θησαυρῶν διὰ τῆς πειρατείας
συλλεγόντων. Ἀφοῦ δὲ ἀπεκομίσθησαν οὕτω πάντα τὰ ἐν τῷ φρουρίῳ,
καθρέθη τὸ τεῖχος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἀπῆλθεν ἡ δύναμις εἰς τὰ ἐν-
δότερα τῆς χώρας καὶ εὐχερῶς καθυποτάξασα τοὺς ἐν αὐτῇ μωαμεθα-
νοὺς ἐπέστρεψεν αὐτὴς εἰς Χάνδακα. Ἐκεῖ ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ ἀνάν-
τους, ἔχοντας πίδακας ὕδατος δαφιλεῖς, οὐ μακρὰν δὲ κειμένου τοῦ
κατεριεπωθέντος ἄστεως, ἐκοδόμησεν ὁ Νικηφόρος φρούριον ὀχυρὸν, τὸ
ὅποτον ὠνόμασεν ἐλληνικώτατα *Τέμενος*, καὶ ἡσφάλισε διὰ φρουρᾶς
ἀξιοχρέου, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τὸ κύριον ὀρμητήριον τῆς ἀνακαινισθεί-
σης ἐν Κρήτῃ ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἤρκεσθη, ἀλλὰ

προσεκάλεσεν εἰς τὴν νῆσον πολλοὺς νέους χριστιανοὺς ἀπαίκοις Ἀρμενίους καὶ Ἑλλήνας, δι' ὃ μέχρι τῆς σήμερον σῶζονται αὐτοὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ Ῥεθύμνης χωρία τινὰ ὀνομαζόμενα Ἀρμένι. Προσέτι ἐπρονόησε περὶ τῆς διαδόσεως μὲν τῆς χριστιανικῆς πίστεως παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς τῆς νήσου, περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως δὲ τῆς πίστεως ταύτης καὶ παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι, παρ' οἷς αὕτη πολυειδῶς ἐνοθεύθη κατὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ ἦλθε τότε εἰς Κρήτην ὁ ὅσιος Νίκων ὁ ἐπικαλούμενος Μετανοεῖτε, ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πεπτωκυίας ἐκκλησίας, καὶ ἀνήγειρεν ἄλλας νέας, ὧν ἐπιφανεστάτη μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Φωτεινῆς κατασκευασθεῖσα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ναοῦ ἀρχαίου ἀπέχοντος τῆς Γόρτυνος τριῶν ἡμερῶν ὁδόν. Ἄλλ' ὅμως οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἀράβων, ὅσοι ἔμειναν τότε ἐν Κρήτῃ διετήρησαν τὸ θρήσκευμα αὐτῶν καὶ μέχρι τοῦδε ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀράβων ἐκείνων, καθὼς φέροντες ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ἀραβικῆς καταγωγῆς, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι ἄλλοι μωαμεθανοὶ τῆς νήσου εἶναι Ἕλληνες, ἀναγκασθέντες νὰ μεταβάλῃσι θρήσκευμα ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρως τουρκοκρατίας.

Ταῦτα δὲ διαπράξας ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, «καὶ τὴν νῆσον ἐξημερώσας ἅπασαν,» ὥς λέγει Λέων ὁ Διάκονος, ἀνέπλευσεν ἤδη εἰς Βυζάντιον, συνεπαγόμενος τὴν λείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Ἐκεῖ ἔτυχε μεγαλοπρεποὺς δεξιώσεως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ, καὶ ἐθριάμβευσε διὰ μέσης τῆς βασιλευούσης μέχρι τοῦ ἵπποδρόμου, παρακολουθούμενος καὶ ἀνευφημούμενος ὑπὸ τοῦ δήμου παντὺς, τοῦ συρρεύσαντος ἵνα θαυμάσῃ τὸ θέαμα. Ἦτο δὲ τὸ θέαμα τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ λαμπρόν. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο αἱ ἄμαξαι αἱ κομιζούσαι τὴν λείαν χρυσὸν καὶ ἄργυρον παμπληθῆ εἰς νόμισμα βαρβαρικόν καὶ ἄκοπον· πῆλους χρυσοπάστους, τάπητας ἀλουργοὺς, κειμήλια παντοδαπὰ ἐξαιρημένα μὲν τεχνικώτατα, μαρμαίροντα δὲ χρυσῷ καὶ λίθοις· πανοπλίας, ξίφη, θώρακας διὰ χρυσοῦ κεκοσμημένα πάντα, καὶ ἔγχη καὶ ἀσπίδας καὶ τόξα ἀναρίθμητα. Οἱ μάρτυρες τῆς παρατάξεως ταύτης ἐνόμιζον ὅτι βλέπουν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν διερχόμενον ἅπαντα τὸν πλοῦτον τῆς βαρβάρου γῆς, καὶ ὡς ποταμὸν τινα ἀφθόνως εἰσρέοντα. Κατόπιν δὲ εἴποντο οἱ πολυάριθμοι αἰχμαλῶται, ἐν οἷς διεκρίνοντο ὅ,τε Ἀβδουλ' Ἀζιζ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτοῦ καὶ οἱ παῖδες, τεταπεινωμένοι, στένοντες, ὀδυρόμενοι. Ἡ Κωνσταντινούπολις πρὸ καιροῦ δὲν εἶχεν ἀξιωθῆ τοιοῦ-

του δείγματος τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους· ἡ δὲ οἰκτρά τοῦ τελευταίου ἐμίρου τῆς Κρήτης τύχη ἐφαίνετο προαναγγέλλουσα τὴν ὁλοσχερῇ τῶν μωαμεθανῶν πτώσιν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θρίαμβον ὁ βασιλεὺς πρόσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τὸν ἡττηθέντα ἐκείνον ἀντίπαλον· ἀπένειμεν αὐτῷ πλούσια δῶρα, καὶ κτῆμα προσοδοφόρον περὶ τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ὁ πρῶην ἐμίρης διέζησε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ, διατηρήσας τὸ πάτριον θρήσκειμα. Οἱ ἀπόγονοι ὅμως αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ ἀπαντῶνται ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν Ἀνεμάδων. Ὁ υἱὸς τοῦ ἐμίρη Ἀνεμάς, εἰς ὃν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων, διέπρεψε τῷ 972 εἰς τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον· πολὺ δὲ βραδύτερον ὁ ἀπόγονος αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἀνεμάς συνώμοσε μετὰ τῶν ἀδελφῶν του κατὰ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, καὶ φωραθεὶς ἐφυλακίσθη εἰς τινὰ πύργον πλησίον τῶν Βλαχερνῶν, ὀνομασθέντα ἔπειτα πύργον τοῦ Ἀνεμά καὶ χρησιμεύσαντα ὡς δεσμοτῆριον τῶν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ κατηγορουμένων.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά κατορθωθείσα ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ὑπῆρξε βεβαίως ἐν τῶν σπουδαιοτάτων γεγονότων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Ἄν ἡ Κρήτη παρέμενεν ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ὅτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, πιθανῶς οὐδὲν ἤθελε παραμείνει ἐν αὐτῇ ἔχνος ἑλληνισμοῦ· ἐνῷ ἤδη ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης, ἐπειδὴ ἀνεζωπυρήθη τῷ 961, καὶ μέχρι τοῦ 1205, ἦτοι ἐπὶ 250 περίπου ἔτη, πολυειδῶς ἐκρατύνθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τε τὴν ἐνετικὴν καὶ τὴν νέαν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν. Καί, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, εἶδομεν αὐτὸν ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι· γενναίως καὶ ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀθλήσαντα.

Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ 961 ὁ Νικηφόρος ἐστράτευσεν εἰς Ἀσίαν συνεπαγόμενος στρατόν, τὸν ὅποιον ὁ Ἀραψ ἱστορικὸς Ἑλμακὶν ἀναριθμεῖ εἰς 200,000 ἀνδρῶν. Διαπεράσας δὲ τὸν Εὐφράτην ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 962 καὶ δραστηρίως ἀγωνισθεὶς, καὶ ἀείποτε προκινδυνεύων, ἐκυρίευσεν καὶ καθήρσεν ὑπὲρ τὰ 60 τῶν μωαμεθανῶν φρούρια, συνέλεξε πλούτον ἀμύθητον καὶ τότε ἀποπέμψας εἰς τοὺς ἰδίους σταθμοὺς τὰ διαφώρα τοῦ στρατοῦ σώματα ἀνεχώρησε κατὰ μάρτιον τοῦ 963 εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς λείας, ἵνα παραδώσῃ αὐτὴν τῷ βασιλεῖ. Ἀλλὰ καθ' ὃδόν ἔτι εὐρισκόμενος ἔμαθεν ἀπροσδοκῆτως, ὅτι τῇ 15 τοῦ μηνὸς ἐκείνου ἀπέβίωσεν ὁ βασιλεὺς Ῥωμανός, ὅτι ὁ πατριάρχης Παλῦευκτος καὶ ἡ σύγκλητος ἀνηγόρευσαν τοὺς ἀνηλίκους αὐτοῦ υἱοὺς Βα-

(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδακτ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 12

σίλειον καὶ Κωνσταντῖνον καὶ ἀνέθηκαν τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν Θεοφανώ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ πατριάρχης Πολύευκτος συγκαλέσας τὴν σύγκλητον παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὅτι ἵνα διασωθῶσι τὰ δίκαια τῶν ἀνηλίκων τέκνων τοῦ Ῥωμανοῦ, καὶ ἐνταύτῳ ἀσφαλίσθῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἔξωθεν πολεμίων, ἐνόμισε τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀπαραιτήτον ν' ἀναλάβῃ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς τὸ ἄξιωμα ὅπερ εἶχεν ἐπὶ τοῦ τελευτήσαντος βασιλέως, ἀναγορευόμενος δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς ἀνατολῆς, ἣ καθὼς λέγει ὁ Λέων ὁ Διάκονος, αὐτοκράτωρ στρατηγὸς τῆς Ἀσίας. Αὕτη τοῦ πατριάρχου ἡ γνώμη ἐγένετο δεκτὴ παμψηφεί. Καὶ οὐ μόνον ὁ Νικηφόρος προεχειρίσθη στρατηγὸς ἀπασῶν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυνάμεων, ἀλλ' ἂφ' ἐνὸς μὲν οἱ συγκλητικοὶ ὤμοσαν ὅτι οὐδένα διορισμὸν ἢ προβιβασμὸν θέλουσιν ἐπιχειρήσει, οὐδὲ ἀποφασίσει τι περὶ τῶν κοινῶν ἀνευ τῆς ἐκείνου γνώμης, ἂφ' ἑτέρου δὲ αὐτὸς ὥρκισθη ὅτι οὐδὲν θέλει ἐπιχειρήσει ἀπαίσιον κατὰ τῶν ἀνηλίκων βασιλέων.

Οὕτω δὲ περιβληθεὶς ἐξουσίαν σχεδὸν βασιλικήν, ἀπῆλθεν ὁ Νικηφόρος εἰς τὸ κατὰ τὴν Καππαδοκίαν στρατήγιον αὐτοῦ καὶ ἤρχισε νὰ συλλέγῃ δυνάμεις, ἵνα ἐπιφέρῃ νέας πληγὰς κατὰ τε τοῦ ἐμίρου τοῦ Χαλεπίου καὶ κατὰ τῶν Ταρσέων. Ἀλλ' ἐνῷ ἡθροίζετο ὁ στρατὸς καὶ καθεκάστη ἐνησκειτο καὶ ἐνεθαρρύνετο, ὁ παρακοιμώμενος Ἰωσήφ, ἀρχαῖος καὶ ἀδυσώπητος ὢν ἐχθρὸς τοῦ Νικηφόρου, ἔγραψε πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην τὸν Τσιμισκὴν, τὸν ἐπέχοντα τὰ δευτερεῖα τῆς ἡγεμονίας μετὰ τὸν Νικηφόρον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, νὰ συλλάβῃ τὸν Φωκᾶν ὡς στασιαστὴν, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν. Προσυπέσχετο δὲ ὁ παρακοιμώμενος εἰς τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην νὰ ἀναβιδάσῃ αὐτὸν μετ' ὀλίγον εἰς τὴν τῆς βασιλείας περιωπὴν. Ὁ Ἰωάννης οὗτος ἦτο ἀνεψιὸς ἐκ μητρὸς τοῦ Νικηφόρου, ὅθεν ἀνεκοίνωσε τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον, καὶ προέτρεψεν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ ἀμέσως αὐτὸ τῆς βασιλείας τὸ ὄνομα, ἐπεριδόμενος ἐπὶ τοῦ περικειμένου πολυαρίθμου καὶ πιστοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ, ἀφοῦ ἐδίστασεν ἐπὶ μικρόν, ἐπέισθη τελευταῖον καὶ ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὑπὸ ὅλων τῶν ταγματῶν ἐν Καισαρείᾳ, τῇ 2 ἰουλίου, προεξαρχόντων τοῦ κινήματος τοῦ τε προρρηθέντος στρατηγοῦ Ἰωάννου, καὶ τοῦ πατρικίου Ῥωμανοῦ Κουρκούα, καὶ τοῦ πατρικίου Νικηφόρου τοῦ Ἐξακιονίτου καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνων. Ἀμα δὲ γενομένης τῆς τελετῆς ταύτης, ἀνέδειξε μάγιστρον καὶ δομέστικον τῆς ἀνατολῆς τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην, ἐξέπεμψεν ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους διατάγματα ἀναγγέλλοντα τὴν ἀνάρρησιν αὐ-

τοῦ, ἔσπευσε νὰ προκαταλάβῃ πάντα τὰ παράλια διὰ στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων, καὶ ἐν ταύτῳ ἀπῆλθε μετὰ τοῦ κυρίου αὐτοῦ στρατοῦ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, γράψας εἰς τὸν πατριάρχην Πολύευκτον ὅτι θέλει σεβασθῇ τὰ δίκαια τῶν ἀνηλικῶν βασιλείων, καὶ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν καὶ ἐκπαιδεύσεως. Τῇ δὲ 15 αὐγούστου, οἱ ἐν τέλει ἐξῆλθον, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ, μετὰ τοῦ στόλου εἰς προὔπαντησίν του διατρίβοντος ἔτι ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας ἐν τῷ τῆς Ἱερείας ἀνακτόρῳ. Καὶ τούτου γενομένου, τῇ ἐπαύριον 16 τοῦ μηνός, ἡμέρᾳ κυριακῇ, ἐπιβίβασθεις ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ βασιλικὸν δρομῶνιον καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων πλοίων προσεπέρασεν εἰς τὴν χρυσὴν πύλιν, ὅπου ἔδραμον εἰς δεξιῶσιν αὐτοῦ πᾶσα ἡ λοιπὴ πόλις, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, μετὰ λαμπάδων καὶ θυμιαμάτων.

Ὁ Νικηφόρος ἐξελθὼν τοῦ δρόμωνος ἀνέβη ἐπὶ ἵππου λευκοῦ κεκοσμημένου διὰ βασιλικῶν φαλάρων καὶ ταπήτων ἁλουργῶν, καὶ ἀπῆλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἔξω τῶν πυλῶν μονὴν τῶν Ἀβραμιτῶν. Ἐκεῖ ἀνεπαύθη ἐπὶ τινα ὥραν καὶ περὶ τὴν ἐνάτην περιβλήθεις τὸν βασιλικὸν ἱματισμὸν καὶ ἵππεύσας πάλιν προσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν χρυσὴν πύλιν. Περὶ τὴν πύλιν ταύτην, δι' ἧς διῆλθον καὶ ἔμελλον ἔτι νὰ διέλθωσι τοιαῦται θριαμβικαὶ παρατάξεις, ἦσαν συμπετυκνωμένοι αἱ δύο τοῦ δήμου μερίδες, οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι. Ὁ βασιλεὺς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ ἤκουεν εὐμενῶς τὰς ἀνευφημίας, δι' ὧν ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης ἐξεδήλωσε τὴν πρὸς αὐτὸν πεποιθήσιν αὐτοῦ. Ἀφοῦ δὲ εἰσήγαγον αἱ προσρήσεις αὗται, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ Φόρου, ἥτοι τῆς μεγάλης τοῦ Κωνσταντίνου πλατείας. Αὐτόθι ἀφικόμενος ἀφίππευσε, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν παρακειμένην ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ὅπου ἀνῆψε κηρία καὶ προσεκύνησε τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· μεθ' ὃ συμπληρώσας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ τὸν βασιλικὸν ἱματισμὸν, ἐπορεύθη πεζὸς εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας μετὰ λιτῆς καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ἐκεῖ πρὶν ἢ εἰσελθῇ, ἑστάθη ἐπὶ μικρὸν πρὸ τοῦ ὠρολογίου καὶ ἀνευφημήθη πάλιν ὑπὸ τῶν δύο μερῶν τοῦ δήμου.

Ὁ Νικηφόρος δὲν ἦτο βεβαίως ἀνδρῶν κάλλιστος, ἀλλ' εἶχεν ἑξωτερικὰ τινα προτερήματα, τὰ ὅποια συνδυαζόμενα μετὰ μεγάλων ἡθικῶν πλεονεκτημάτων, πλείστην προξενούσιν εἰς τὸν λαὸν ἐντύπωσιν. Ὅψιν πρὸς τὸ μέλαν μάλλον ἢ πρὸς τὸ λευκὸν ἀποκλίναυσαν, κόμην βαθεῖαν καὶ κυανῇν, ὀφθαλμοὺς μαύρους, ὀφρὺς δασείας, ἀνάστημα στρογγύλον ὅπως οὖν, ἀλλὰ βαρύνοντες στεινὰ καὶ στεγνὰ εὐρύτατον

καὶ ὤμους πλατεῖς. Οὕτω δὲ ἔχων καὶ ἄγων τὸ 51 τῆς ἡλικίας ἔτος, δὲν ἔπαυσεν ἐκ νεότητος διαπρέπων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἀνέκτησε μὲν τὴν Κρήτην, ἀνέκτησε δὲ πλείστας κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις, δύο δὲ ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει θριάμβους. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσας θεωρῶν τὴν πολιτείαν περιελθοῦσαν εἰς δύο νηπίους βασιλεῖς ὑπεδέχθη ἐνθουσιωδῶς τὸν Νικηφόρον. Τοῦτο δὲ τὸ αἶσθημα ἐξέφρασαν αἱ ἀνευφημίαι, αἵτινες ἀντήχησαν πάλιν καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῇ πρὸ τοῦ ὥρολογίου. «Νικηφόρον ὁ κόσμος ἀναμένει· Νικηφόρον ὁ στρατὸς ἐκδέχεται. Τὸ κοινὸν καλὸν Νικηφόρον ἐκδέχεται. Ὁ Θεὸς σὲ ἔδωκεν, ὁ Θεὸς σὲ φυλάξει. Τὸν Χριστὸν σεβόμενος αἰεὶ νικᾷς. Πολλοὺς χρόνους Νικηφόρος βασιλεύσει. Χριστιανῶν βασιλεῖον ὁ Θεὸς περιφρουρήσει.» Ἀφοῦ δὲ κατέπαυσαν καὶ αὗται αἱ ἀνευφημίαι, εἰσῆλθεν ὁ Νικηφόρος εἰς τὸν ναόν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν τὸ τῶν ιερῶν πλήρωμα καὶ ὅπου περιεβλήθη τὸ βασιλικὸν διαδήμα κατὰ τὰ εἰθισμένα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου. Τότε ἐπορεύθη πρὸς τὰ βασίλεια δορυφορούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ τῶν ἐν τέλει, ἀνέδειξε μὲν Καίσαρα τὸν πατέρα αὐτοῦ Βάρδαν, καὶ κουροπαλάτην καὶ μάγιστρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Λέοντα, ἐπεκύρωσε δὲ τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην μάγιστρον καὶ δομέστικον τῆς ἀνατολῆς, ἀνεβίβασε δὲ τὸν πρῶτον παρακασιμώμενον Βασίλειον εἰς τὸ τοῦ προέδρου τῆς συγκλήτου ἀξίωμα, τὰ ὅποια ὁ ἀνὴρ οὗτος διετήρησεν ἕκαστε 25 ὅλα ἔτη, ἐπὶ τριῶν ἐξίσου ἐπιφανῶν βασιλέων. Ὁ δὲ παρακασιμώμενος Ἰωσήφ ἐξωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Παφλαγονίαν καὶ ἔπειτα εἰς μοναστήριόν τι ὅπου μετὰ δύο ἔτη ἀπεβίωσε.

Τὸ πρῶτον ζήτημα τὸ ὅποσον προέκειτο ἤδη νὰ λυθῇ ἦτο, πῶς ἤθελε συμβιβασθῇ ἡ νέα αὕτη βασιλεία μετὰ τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου διατηρήσεως τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ὁ Νικηφόρος ἔλυσε τὸ ζήτημα τοῦτο ὅπως πιθανώτατα ἐξ ἀρχῆς εἶχε συμφωνηθῇ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Θεοφανοῦς, ἐνυμφεύθη δηλαδὴ αὐτὴν περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐφιλοτιμήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχήν, ὅπως τὴν ἔλαβε, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων. Διατρίψας δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος περὶ στρατιωτικὰς ἀσκήσεις, ἔπειτα τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 964, ἀνθρακωμένος πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην τὸν νικήσαντα πρὸ μικροῦ τοῦς μωαμεθανοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Ταρσοῦ. Μετὰ τὴν Κρήτην ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ ἐπιφοδωτέρον ὁρμητήριον τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τῶν

ἐλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι αἱ πρῶται παρασκευαὶ δὲν ὑπῆρξαν ἱκαναὶ νὰ ἐπαγάζωσι τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, περιπεφραγμένης οὕσης διὰ διπλοῦ τείχους καὶ διὰ τάφρου, εἰς ἣν ἐπλήμμυρει ὁ ποταμὸς Κύδνος. Ὅθεν ἀφοῦ εἰς μάτην προσέβαλεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν Ταρσὸν, ὁ Νικηφόρος ἐνησχολήθη κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔτους περὶ τὴν ἐκπολιόρρησιν ἐτέρων τῆς Κιλικίας φρουρίων, καταλαβὼν τὰ τε Ἀδανα καὶ τὴν Ἀνάζαρτον, καὶ τὴν Μοφουεστίαν. Μεθ' ὃ διεχείμασεν εἰς Καππαδοκίαν, ἀφοῦ ἀπέπεμψεν οἰκαδε τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως καὶ διέταξε τοὺς στρατιώτας νὰ ἦναι ἑτοιμοὶ εἰς νέους ἀγῶνας τὴν πρώτην ἀνοιξιν. Ἐκεῖ ἦλθεν εἰς ἐντάμωσιν αὐτοῦ ἡ βασιλίσσα μετὰ τῶν δύο νεαρῶν βασιλέων. Κατὰ μάρτιον δὲ τοῦ 965 συγκροτήσας αὐτῆς τὸν στρατὸν, συμποσώθέντα, ὡς λέγει Λέων ὁ Διάκονος, εἰς 400.000 ἀνδρῶν, ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Ταρσοῦ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐπαυρόμενοι εἰς τὰς προτέρας νίκας ἐπεχείρησαν ὡς ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην ἔξω τοῦ τείχους· ἀλλὰ κατατροπωθέντες ἤδη καὶ ἀποκλεισθέντες ἐντὸς τῶν τειχῶν, ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης νὰ παραδωθῶσιν ἐπὶ τῷ ὄρει ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει εἰς Συρίαν συνεπαγόμενοι μόνον τὸν ἀναγκαῖον ἱματισμόν. Τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐφθάσεν ἕξ Αἰγύπτου στόλος κομιζων σῖτον καὶ ἄλλα ἐφόδια· εὐρὼν ὅμως τὴν Ταρσὸν κατεχομένην ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ἀπῆλθεν ἀπρακτος, παθὼν ἐν τῇ ἐπιστροφῇ πολλὴν φθορὰν, ἀπὸ τε τῶν τρικυμιῶν καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν πλοίων τοῦ βασιλέως. Δὲν ἠρκέσθη δὲ εἰς τοῦτο ὁ Νικηφόρος ἀλλὰ ἐπολιτεύθη εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν ὅπως προηγουμένως εἰς τὴν Κρήτην. Ὅσοι μωαμεθανοὶ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν, ἔλαβον τὴν ἀδειαν νὰ μείνωσιν. Οἱ λοιποὶ οἱ μὴ αἰχμαλωτευθέντες ἐν παλέμῳ, ἀπεπέμφθησαν εἰς Συρίαν· τὰ τζαμιά κατεστράφησαν· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις κατὰκρήθησαν ὑπὸ χριστιανῶν. Ἡ εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἐπάνοδος ἐτελέσθη θριαμβικῶς. Ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεφε συνεπαγόμενος τρύπαια λαμπρά· τὸ, τε μέρος τῆς ἀναριθμήτου λείας ὅσον δὲν εἶχε διανεῖμει εἰς τὸν στρατὸν, καὶ τοὺς σταυρικοὺς τύπους τοὺς ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Ταρσέων κυριευθέντας, καὶ αὐτὰς τὰς πύλας τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Μοφουεστίας. Ὑπὸ τοιοῦτων ἄθλων δορυφορούμενος, ἐννοεῖται, ὅτι ἔτυχε δεξιώσεως ἐνθουσιᾶδος. Οἱ σταυροὶ ἐξειργασμένοι ὄντες ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων, ἀνετέθησαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· αἱ πύλαι τῶν δύο ἀνακπηθέντων μεγάλων φρουρίων ἐστήθησαν αἱ μὲν κατὰ τὴν ἀκρόπολιν, αἱ δὲ κατὰ τὸ τεῖχος τῆς χρυσεῆς πύλης· τὸ δὲ πλῆθος ἐψυ-

χαγωγήθη δι' ἱπποδρομικῶν ἀγώνων καὶ ἄλλων ποικίλων θεαμάτων. Ἄλλ' ὁ Νικηφόρος δὲν ἦτο μόνον στρατηγὸς μέγας, ἦτο προσέτι καὶ κυβερνήτης ἐν πολλοῖς ἐπιτήδείοις. Ἰδίως δὲ ἐνεπνέετο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν αἵτινες ἐπέπλευσαν ἐπὶ τοῦ ναυαγίου τῆς μεγάλης μεταρρυθμίσεως. Καὶ σῶζεται νεαρὰ αὐτοῦ δι' ἧς ἐτόλμησε νὰ ὀρίσῃ ὅτι οὐδενὶ ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ νὰ ἀφιεροῖ ἀγροὺς, τύπους ἢ οἰκίας εἰς μοναστήρια, ἢ μητροπόλεις, ἢ ἐπισκοπὰς, ἢ ξενῶνας, ἢ γηροκομεῖα· οὐδὲ ἐπιτρέπεται ἡ ἰδρυσις νέων μονῶν ἢ ξενῶνων ἢ γηροκομείων. Ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἅπας ὁ κλῆρος ἀπέβη πολεμιώτατος αὐτοῦ. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς ταῦτα. Οἱ προηγούμενοι βασιλεῖς παρείχον τακτικὰς χρηματικὰς χορηγίας εἰς τοὺς εὐαγεῖς αἰκοὺς καὶ τὰς ἐκκλησίας, ὁ δὲ Νικηφόρος ἐντελῶς ἔκοψε τὰς χορηγίας ταύτας. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διοικήσεως. Εἰς τί συνίστατο ἡ ἐποπτεία αὕτη, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ὁ μὲν Κεδρηνὸς λέγει ὅτι κατὰ τὸν τότε ἐκδοθέντα νόμον ὠρίζετο «μὴ ἄνευ τῆς αὐτοῦ (τοῦ βασιλέως) γνώμης καὶ προτροπῆς ἐπίσκοπον ἢ ψηφίζεσθαι ἢ προχειρίζεσθαι ἐπισκόπου τε τεθνηκότος, βασιλικὸν ἐκπέμπων ἄνθρωπον ἐσταθμευμένην ποιεῖν τὴν ἐξοδὸν προσέταττε, καὶ τὰ περιττὰ ἀνελαμβάνετο.» Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐνῶ πρότερον ἡ ἐκλογὴ καὶ προχειρίσις τῶν ἀρχιερέων ἐνηργεῖτο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἤδη ὁ Νικηφόρος ἐκάνονισεν τὸ ζήτημα τοῦτο ὅπως σήμερον ὑπάρχει κεκανονισμένον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἡ ἱερὰ σύνοδος προτείνει τοὺς ἐπισκόπους, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς διορίζει αὐτούς. Καὶ προσέτι ἐπειδὴ πολλάκις συνέβαινε νὰ παρατείνεται ἡ τῶν ἐπισκοπῶν χρεῖα, ὁ βασιλεὺς, ἀποθανόντος ἐπισκόπου, ἐπεμπεν ἀμέσως βασιλικὸν ἄνθρωπον ἐπιτετραμμένον νὰ διαχειρίζεται μὲν τὰς εἰσπράξεις τῆς ἐπισκοπῆς, νὰ ἐπαρκῇ δὲ δι' αὐτῶν εἰς τὰ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα ἐξοδα, νὰ ἀποδίδῃ δὲ τὸ περισσεύμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις παρεσύρθησαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἀντιπολίτευσιν δι' ἀναλόγους τινὰς αἰτίας. Τὸ δημόσιον ταμεῖον κατέβαλλεν ἐκ διαλειμμάτων φιλοτιμήματα, ὡς ἐλέγετο τότε, ἥτοι χρηματικὰς δωρεὰς, εἰς τὰ μέλη τῆς συγκλήτου βουλῆς τὰς ὁποίας ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος περιώρισεν. Ἐν γένει δὲ ὁ Νικηφόρος ἀναλογιζόμενος ὅτι τὸ κύριον τῆς πολιτείας καθήκον ἦτο νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, ἀπὸ τῶν ὁποίων τοσαῦτα ἔπασχε δεινὰ, καὶ ὅτι τὸ κύριον πρὸς τοῦτο ὄργανον ἦτο ὁ στρατός, εἰς τούτου πρὸ πάντων

τὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν ἐπίδοσιν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν, περικόπτων ὅσον ἐνδέχεται τὰς ἄλλας δαπάνας, ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην χρεῖαν.

Ἐνεκα δὲ πάντων τούτων, συνέβη εἰς τὸν Νικηφόρον ὅ,τι εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, πρὸς τὴν πολιτείαν τῶν ὁποίων εἶχεν οὐ μικρὰν συγγένειαν ἢ πολιτεία αὐτοῦ. Πᾶσαι δηλαδὴ αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ὧσιν τὰ συμφέροντα προσεβέβηλλοντο ὑπὸ τῶν ποικίλων διατάξεων, δι' ὧν οὗτος ἡγωνίζετο νὰ περιποιήσῃ νέαν τινὰ ζωὴν εἰς τὸ κράτος. κατεξανέστησαν κατὰ τοῦ ἀνδρός.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος περιήλθε καὶ πρὸς τοὺς κοσμικοὺς καὶ τοὺς πνευματικοὺς ἡγεμόνας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰς σχέσεις πολυειδῶς ἀξιομνημονεύτους. Τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς Δύσεως ἀξίωμα μετεβιβάσθη τότε ἀπὸ τῆς φραγκικῆς δυναστείας τῶν Καρολιδῶν, εἰς τὴν Γερμανικὴν τῶν Ὁθωνῶν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 962 ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ὁθων Α' ἐστέφθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ τότε ἀρχιερέως Ἰωάννου ΙΒ' αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως ἦτο ἄνθρωπος ἰσχυρὸς, πολυμήχανος καὶ ὅλως διάφορος τῶν ἀσθενῶν διαδόχων τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου. Καὶ δὲν ἤθελε μὲν νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς, διότι πολὺ ἀπέιχεν ἔτι τοῦ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνω καὶ τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ συνέλαβε τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προσοικειωθῇ δι' εἰρηνικῶν συμβάσεων τὴν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεχομένην ἔτι κατ' ὠτὴν Ἰταλίαν. Ὅθεν ἐσοφίσθη νὰ ζητήσῃ ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τῆς Θεοφανοῦς, Θεοφανῶ καὶ ταύτην καλουμένην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ γάμος οὗτος θέλει φέρει προίκα εἰς τὸν υἱὸν τοῦ τὴν Ἀπουλίαν καὶ τὴν Καλαβρίαν. Ἵνα δὲ διαπραγματευθῇ τὸ συνοικέσιον τοῦτο ἐξαπέστειλεν ἐν ἔτει 968 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυν τὸν ἐπίσκοπον Κρεμόνης Λουῖτπράνδον. Ἡ πρεσβεία τοῦ Λουῖτπράνδου ἀπέβη πολύχροτος, πρὸ πάντων διὰ τὴν σκανδαλωδὴν ἐκθεσιν ἣν περὶ αὐτῆς συνέταξε, καὶ ἥτις διεσώθη εἰς ἡμᾶς. Ὁ Λουῖτπράνδρος ἦτο μὲν εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος, ἐμπαθὴς καὶ ἰδιοτελὴς ἄνθρωπος. Ἀφοῦ ὑπηρετήσῃ τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας Βερεγγάριον Β', συγγενῇ μὲν ὄντα ἐκ Ὀηλυγονίας τῶν Καρολιδῶν, πολέμιον δὲ τοῦ Ὁθωνος Α', ἔπειτα περιύβρισε τὴν μνήμην τοῦ Βερεγγαρίου Β' διότι οὗτος οὐδὲν κατέλιπεν αὐτῷ ὠφέλημα διὰ τῆς διαθήκης του, καὶ τὸρᾳ ἤρχετο πάλιν εἰς Κωνσταντινούπο-

λιν νὰ πολεμήσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ υἱοῦ τοῦ Βερεγγαρίου Β' καὶ νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἀντιπάλου του Ὁθωνᾶ Α'. Τοῦτο ἤδη ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ δυσπιστίαν κατ' αὐτοῦ παρὰ τῷ Νικηφόρῳ· τὴν δὲ δυσπιστίαν ταύτην ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ ὁ Λουϊτπράνδος διὰ τῆς εὐπρεπειᾶς τῶν τρόπων αὐτοῦ, ἠύξῃσεν ἀπ' ἐναντίας διὰ δυστροπίας καὶ ἀθυροστομίας ἀφορήτου. Ἀλλὰ τίνας πίστεως δύνανται νὰ ἦναι ἄξιοι ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα ἡ χλεύη καὶ ἡ ὕβρις ἃς ἐπισωρεύει ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν αὐτοῦ, κατὰ τε τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, ὑποτιθεμένου ὅτι δύνανται ποτὲ νὰ ἦναι ἄξιοι πίστεως ἡ ὕβρις καὶ ἡ χλεύη; Ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὁ Σλόσσερ λέγει τὸν Λουϊτπράνδον προσφορώτερον εἰς κωμωδίας παράστασιν ἢ εἰς πρεσβείας διεξαγωγὴν, ἐπιφέρει ὅτι δι' ὅλα ταῦτα ἦτο ἐντελῶς ἀνεπιτήδειος νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβασμὸν τινα εὐλογον μετὰ τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἄλλοι ὅμως, οἷον ὁ Γιββων, παρεδέχθησαν κατὰ γράμμα τὸν λίβελλον τοῦτον· ἐν γένει δὲ, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν ὅσα περιέχει ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰ αἰσθηήματα καὶ τὰ φρονήματα τῆς τότε δυτικῆς κοινωνίας, ἡ ἐκθεσις τοῦ Λουϊτπράνδου συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ ἀυξήσῃ τὰς καθ' ἡμῶν προλήψεις τῆς δύσεως, εἰς τὸ νὰ κορυφώσῃ τὰ μετὰ τῶν δύο κόσμων πάθη καὶ εἰς τὸ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰς διαβολήτους σταυροφορίας. Τούτου ἕνεκεν ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὴν λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος τούτου ἔκθεσιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ θέλομεν λάβει ἐντεῦθεν ἀφορμὴν νὰ παραστήσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν πολλὰς τῶν ἐθιμοταξιῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλῆς.

Καθ' ἃ προείπομεν ὁ Λουϊτπράνδος δὲν ἦλθε τότε πρῶτον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶχεν ἔλθει καὶ πρὸ εἰκοσιν ἐνιαυτῶν, τῷ 948.

Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ὁμιλήσῃ εἰμὴ περὶ τῆς ἐπὶ Νικηφόρου δευτέρας αὐτοῦ πρεσβείας. Ὁ Λουϊτπράνδος ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς ἀρχὰς ἰουνίου 968 καὶ κατέλυσεν ἐντὸς τοῦ προσδιορισθέντος δι' αὐτὸν οἰκήματος, τὸ ὅποιον ὀνομάζει μὲν παλάτιον, περιγράφει δὲ ὡς φυλακὴν, προστιθέμενος ὅτι ὁ ἐπιτραπεὶς τὰ τῆς καθημερινῆς αὐτοῦ συντηρήσεως οἰκονόμος ἔτρεφεν αὐτὸν κἀκίστα. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ὠδηγήθη ἐνώπιον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, Λέοντος τοῦ κουροπαλάτου καὶ λογοθέτου, ὅπου προέκυψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας συζήτησις, ἐξ ἧς κακὴ προσιωνίσθη ἡ ἐκβασίς τῆς ἀποστολῆς. Ὁ Λέων δὲν ἤθελε νὰ ἀποκαλέσῃ τὸν Ὁθωνα βασιλεῖα, δηλαδὴ ὅπως ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον αὐτοκράτορα, ἀλλὰ ὠνόμαζεν αὐτὸν ἀπλῶς ῥῆγα

ἤτοι προσηγόρευσε βασιλέα κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ταύτης παρ' ἡμῖν σημασίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρέσβυς ἐπέμενε νὰ διατηρήσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ὄνομα τοῦ κυρίου του, ὁ Λέων τὸν εἶπεν ὅτι ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν οὐχὶ εἰρήνης, ἀλλὰ φιλονεικίας χάριν. μεθ' ὃ ἀναστὰς ὠργισμένος, ἐδέχθη τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ὁθωνος οὐχὶ αὐτὸς ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ διερμηνέως.

Τὴν ἐπιούσαν ἡ τις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο νὰ ἦναι ἡ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, προσήχθη ὁ Λουίτπράνδος εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐνώπιον τοῦ Νικηφόρου. Καὶ ἐνταῦθα περιελθὼν τῆς ἐκθέσεώς του ἐπιχειρεῖ τὴν ἀκόλουθον τοῦ βασιλέως γελοιογραφίαν. Ὁ Νικηφόρος εἶναι, λέγει, ἄνθρωπος ὁπωςοῦν τερατώδης, πυγμαῖος, ἔχων κεφαλὴν μεγάλην, ὀφθαλμοὺς δὲ ἴσους κατὰ τὴν σμικρότητα τοῦ ἀσπάλακος· γένειον βραχὺ, πλατὺ, πυκνὸν καὶ ἀηδῶς μιξοπόλιον· μέτωπον στενώτατον, κόμην μακρὰν καὶ δασεῖαν. Εἶναι αἰθίοψ τὴν χροιάν, ὥστε δὲν ἤθελον νὰ τὸν ἀπαντήσω περὶ μέσας νύκτας· καὶ ἐνῶ εἶναι προγαστρωρ, ἔχει τοὺς γλουτοὺς ἰσχυροὺς, τοὺς μηροὺς μικροτάτους, τὰς κνήμας βραχείας, καὶ τοὺς πόδας μικροὺς. Ὁ βύσσινος μανδύας ὃν φορεῖ εἶναι τετριμμένος καὶ δυσώδης. Ἐπὶ πᾶσιν εἶναι θρασὺς τὴν γλῶσσαν, ἀλώπηξ τὴν διάνοιαν, Ὀδυσσεὺς τὴν ἐπιτοκίαν καὶ τὸ ψεῦδος. Ἐνταῦτοις τὴν εἰκόνα τοῦ Νικηφόρου κατέλιπεν ἡμῖν καὶ ἕτερος αὐτόπτης χρονογράφος, ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ὅστις γράψας πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως τούτου, ἐνῶ ἤρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρες δυσμενῶς πρὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ διακείμενοι, δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς κολακεύσας αὐτόν. Εἶδομεν δὲ ἐκ τῆς εἰκόνης ταύτης ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο μὲν πολλὰ εὐειδὴς ἄνθρωπος, εἶχεν ὅμως σῶμα ἀθλητικόν, καὶ ἦθος ἀκατάπληκτον καὶ εὐγενές, προξενῶν ἐν γένει σεβαστὴν καὶ οὐχὶ γελοῖαν εἰς τοὺς παρισταμένους ἐντύπωσιν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχε κατὰ τι τὸ σῶμα ἀσύμμετρον ἰπῶς ἦτο δυνατόν πρέσβυς σπουδαῖος εἰς τοῦτο καὶ μόνον νὰ ἀποβλέψῃ τὸ ἐλάττωμα, ὅτε κατὰ πρῶτον ἔβλεπε τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, τὸν διαγαγόντα τὸν βίον ἅπαντα ἐν ταῖς πεδίοις τῆς μάχης, καὶ τοσαῦτα περιφανῆ κατὰ τῶν μωαμεθανῶν στήσαντα πρόπαια; Ὡστε ἡ κακοβουλία του γίνεται πρόδηλος ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐξακολουθεῖ καταφαινομένη ἐν ὅλῃ σχεδὸν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου του. Ἐξ εὐωνύμων τοῦ Νικηφόρου, ἐπιφέρει, οὐχὶ ὅμως εἰς ἴσῃν πρὸς αὐτὸν θέσιν, ἀλλὰ κατωτέρῳ ἐκάθηντο δύο μικροὶ αὐτοκράτορες (ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, τὰ τέκνα τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τῆς Θεοφανοῦς) πρῶτην μὲν δεσπότοι αὐτοῦ, νῦν δὲ ὑπήκοοι. Μετὰ δὲ τὴν

πραεισαγωγικὴν ταύτην περιγραφὴν ὁ Λουίτπράνδος παρατίθει τὴν μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοῦ ὁμιλίαν.

• Ἐπρεπεν εἶπεν ὁ Νικηφόρος καὶ ἠθέλομεν τῶντι νὰ σὲ ὑποδεχθῶμεν εὐμενῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεψε τοῦτο ἡ ἀσέβεια τοῦ κυρίου σου, ὅστις κατέλαθε μὲν τὴν Ῥώμην ἐχθρικῶς, κατεδίωξε δὲ μέχρι θανάτου τὸν Βερεγγάριον καὶ τὸν Ἀδελβέρτον· καὶ ἀφ’ οὗ ἐφ’ οὐνευσεν ἢ ἐτύφλωσεν, ἢ ἐξώρισε πολλοὺς Ῥωμαίους, ἀπεπειράθη ἐπὶ τέλους νὰ ὑποδουλώσῃ καὶ αὐτὰς τοῦ ἡμετέρου κράτους τὰς πόλεις διὰ φόνου καὶ πυρός. Ἐπειδὴ δὲ ἀπέτυχε τοῦ ἀδίκου τούτου σκοποῦ, ἰδοὺ σήμερον ἀποστέλλει πρὸς ἡμᾶς ἐπὶ προσχήματι εἰρήνης, ὥς εἰ κατὰσκοπον, σὲ τὸν ὑπαγορεύσαντα καὶ παρορμήσαντα τὴν κακοδουλίαν του.»

Εἰς ταῦτα ὁ Λουίτπράνδος βεβηχοῖ ὅτι ἀπήντησε διὰ τῶν ἀκολουθῶν ὁρθῶν μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλ’ οὐχὶ κοσμίως ἐκτεθεισῶν παρατηρήσεων. Ὁ κύριός μου δὲν ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ῥώμης διὰ τῆς βίας καὶ τυρανικῶς, ἀλλ’ ἀπήλλαξεν αὐτὴν τυράννου, ἢ μᾶλλον τυράννων. Μήπως δὲν ἐδέσποζον αὐτῆς θηλυδραίαι, τὸ δὲ δεινότερον καὶ αἰσχιστον, πόρνοι; Ὑπνωττε τότε νομιζῶ ἡ ἰσχὺς σου καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν προκατόχων σου, οἵτινες ὀνόματι μὲν οὐχὶ δὲ καὶ πράγματι ἐκαλοῦντο Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες. Ἐὰν ἦσαν ἰσχυροὶ, ἐὰν ἦσαν αὐτοκράτορες Ῥωμαίων, διατί ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν εἰς πορνῶν χεῖρας; Μήπως καὶ τῶν ἀγιωτάτων παπῶν ἄλλοι μὲν δὲν ἐξωρίσθησαν, ἄλλοι δὲ δὲν κατεπιέσθησαν παρὰ σοῦ; Μήπως ὁ Ἀδελβέρτος δὲν ἐπεμψεν ὕβριστικὰς ἐπιστολὰς πρὸς Ῥωμανὸν καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς προκατόχους σου αὐτοκράτορας; μήπως δὲν ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῶν ἀγιωτάτων ἀποστόλων; Τίς ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων ὑμῶν θείῳ ζήλῳ κινούμενος ἐφρόντισε νὰ τιμωρήσῃ τὴν τοιαύτην ἀσέβειαν, καὶ νὰ ἀνορθώσῃ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς κράτει τὴν ἐκκλησίαν; Ὑμεῖς ἡμελήσατε ταῦτα πάντα, οὐχὶ δὲ ὁ κύριός μου, ὅστις ἐκ περάτων γῆς προκύψας καὶ εἰς Ῥώμην ἐλθὼν, ἀνέτρεψε μὲν τοὺς ἀσεβεῖς, ἀπέδωκε δὲ εἰς τοὺς τοποτηρητὰς τῶν ἁγίων ἀποστόλων πᾶσαν δύναμιν καὶ τιμὴν. Μεθ’ οὗ τῶντι τοὺς καθ’ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀποστολικοῦ πατρὸς στασιάζαντας, τοὺς ἱεροσύλους παραβιάστας τῶν ὁρκῶν, τοὺς βασανίσαντας καὶ ληστεύσαντας τοὺς ἀποστολικοὺς πατέρας, ἐθανάτωσε διαφοροτρόπως ἢ ἐξώρισεν, ἐπόμενος εἰς τὰ δόγματα τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων Ἰουστινιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ, Θεοδοσίου καὶ ἄλλων. Ἀλλ’ ἐὰν δὲν ἔπραττε τοῦτο ἠθελε λογισθῇ ἀσεθῆς, ἀδικός, ὠμὸς, τύραννος. Εἶναι δὲ πασίγνωστον ὅτι ὁ Βερεγγάριος καὶ ὁ

Ἀδελφέντος, διὰ τῆς συνεργείας τῶν ὄπλων του, παρέλαβον ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸ χρυσοῦν σκήπτρον τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου, ὑποσχόμενοι ἐνὸρκως πίστιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δούλων σου, τῶν ἑστί σωζομένων καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ζώντων. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰσηγήσῃ τοῦ διαβόλου ἐπιβούλως παρεβίασαν τὸν ὄρκον ἐκεῖνον, δικαίως ἀπεστέρησεν αὐτοὺς τῆς βασιλείας, ὡς λιποτάκτας καὶ καθ' ἑαυτοῦ ἀποστατάς, ὡς ἠθελες πράξει καὶ σὺ πρὸς ὑπηκόους ἀποστατήσαντα.

Ταῦτα ὁμῶς, εἶπεν ὁ αὐτοκράτωρ, δὲν συνομολογεῖ ὁ ἐνταῦθα παριστάμενος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἀδελφέντου.

Ἐὰν ἄλλα λέγῃ οὗτος, ἀπήντησεν ὁ Λουίτπράνδος, εἰς τῶν περὶ ἐμὲ ἀξιωματικῶν θέλει ἀποδείξει αὖριον, τῇ ἀδείᾳ σου, διὰ μονομαχίας ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει ὅπως ἐγὼ ἀποφαίνομαι.

Ἔστω, ὑπέλαβεν ὁ Νικηφόρος, ὅτι δικαίως ἔπραξε ταῦτα, ὡς λέγεις. Ἀλλὰ ἵδιατί προσέβαλε διὰ πολέμου καὶ πυρὸς τὰ μεθόρια τοῦ ἡμετέρου κράτους, ἐνῷ εἴμεθα φίλοι, καὶ διενουούμεθα. νὰ συνομολογήσῃμεν δι' ἀγχιστείας συμμαχίαν ἀδιάρρηκτον;

Ἐνταῦθα ὁ Λουίτπράνδος παρετήρησε. Τὴν χώρην ταύτην, ἣν λέγεις ἀνήκουσαν εἰς τὸ κράτος σου, ἡ καταγωγὴ τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ ἡ γλῶσσα ἀποφαίνονται ἀνήκουσαν εἰς τὸ Ἰταλικὸν βασιλεῖον. Καὶ ἀφοῦ διὰ διαφόρων λόγων ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμὸν τούτον, ἐπέφερον. Ἐν τούτοις ὁ κύριός μου μὲ ἐπεμψε πρὸς σέ, ἵνα, ἐὰν θέλῃς νὰ δώσῃς σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοῦ ῥάτορος Ῥωμανοῦ καὶ τῆς αὐτοκρατορίσσης Θεοφανοῦς, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος ἀγγιόστου Ὁθωνος καὶ κυρίου μου, βεβαιώσῃς τὸ αὐτο ἐνὸρκως πρὸς ἐμὲ, καὶ ἐγὼ πάλιν βεβαιώσω ἐνὸρκως ὅσα εἰς ἀμοιβὴν τῆς χάριτος ταύτης ὁ κύριός μου θέλει πράξει καὶ τηρήσει πρὸς σέ. Ἀλλὰ καὶ ἀλλήλιστα ἡδὴ ἡρραβῶνα φιλίας προσέφερον ὁ κύριός μου τῇ σῇ ἀδελφότητι, πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένην Ἀπουλίαν.

Ἡ δευτέρα ὥρα, ὑπέλαβεν τότε ὁ Νικηφόρος, παρῆλθεν ἤδη, ὥστε ἀνάγκη νὰ τελέσῃμεν τὴν προέλευσιν. Ἄλλοτε δὲ θέλομεν ἀπαντήσῃ, εἰς τὰ ῥηθέντα..

Προέλευσις ἔλέγετο ἡ σήμερον παρ' ἡμῶν λεγομένη τελετὴ καὶ παράταξις ἡ δὲ προέλευσις τῆς Πεντηκοστῆς, ὅ ἐστιν ἡ πομπικὴ τοῦ βασιλέως μετὰ βασις εἰς τὸν μέγαν ναόν, ἡ ἐν αὐτῷ τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας, ἡ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ τὸ ἐπὶ τῇ βασιλικῇ γεῦμα, τὸ ὅποσον ἐπὶ χρυσῶν τραπεζῶν ἐδίδετο ἐνταῦθα τῇ ἡμῶν ἐρατεινῇ, περιγράφονται λεπτομερῶς ἐν τῷ κεφαλαιῷ θ' τοῦ πρώτου βιβλίου.

θλίου τῆς Βασιλείου τάξεως. Ἀλλ' ὅποσον ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη περιγραφὴ διαφέρει τῆς βωμολοχίας, δι' ἧς ὁ Λουϊτπράνδος ἐπεχείρησεν ἤδη νὰ διακωμωδήσῃ τὴν τελετὴν ταύτην! Τοὺς ἔνθεν καὶ ἔνθεν παρατεταγμένους δῆμους παρίστησιν ὡς συρφετὸν ἀνθρώπων χυδαίων καὶ ἀνυποδότηων, ἐνῶ, ὡς γνωστὸν, οἱ καλούμενοι δῆμοι, δηλαδὴ οἱ Βένετοι καὶ οἱ Πράσινοι, ἀπετέλουν τὸ κράτιστον μέρος τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐκοινώνουν ὅλων τῶν τελετῶν, καὶ περὶ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν ὁποίων ἰδίως ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι «εὐπάρφοι ἡξίουσι εἶναι ἅπαντες, κομπωδεστέραν ἢ κατὰ τὴν ἐκάστου ἀξίαν ἐνδιδυσκόμενοι τὴν ἐσθήτα.» Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε μικρὸν παραβαλλόμενον πρὸς τὰ ἐπόμενα. Καὶ αὐτοί, λέγει, οἱ ἄρχοντες, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἀνὰ μέσον τοῦ ὄχλου ἐκείνου πορευόμενοι, ἦσαν περιβεβλημένοι χιτῶνας εἰς ἀληθὴ ῥάκη ὑπὸ τοῦ χρόνου μεταβεβλημένους, διότι κατήγοντο, ὡς βεβαίαι, ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν παππεπιπάππων αὐτῶν. Οὐδεὶς κατ' αὐτὸν ἦτο ἐκεῖ διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων περιβεβλημένος, παρεκτὸς μόνου τοῦ Νικηφόρου. τὸν ὁποῖον ὁμως τὰ αὐτοκρατορικὰ κοσμήματα, κατεσκευασμένα ὄντα δι' ἀνθρώπον μεγάλητερον, ἀνεδείκνυσαν ἀηδέστερον τοῦ συνήθους. «Μὰ τὴν ζωὴν ὑμῶν, ἀνακραῖζει, (διότι ἀποτείνεται πρὸς τε τὸν Ὁθωνα Α' καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἀδελαΐδα) μὰ τὴν ζωὴν ὑμῶν, ἦν ἔχω τῆς ἐμῆς τιμιωτέραν, μία καὶ μόνη τῶν πολυτίμων ἐσθήτων τῶν μεγιστάνων σας εἶναι ἀσυγκρίτῃ πολυτιμότερα ἑκατὸν ἐξ ἐκείνων τῶν στολῶν, καὶ αὐτῆς τῆς στολῆς τοῦ Νικηφόρου.» Εἶναι προδήλον ὅτι ἐνταῦθα ὁ παραλογισμὸς τοῦ Λουϊτπράνδου ὑπερβαίνει πάντα ὅρον. Αἱ στολαὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠδύναντο νὰ ᾔναι οὔτε παμπάλαιαι, οὔτε παλαιαί, διὰ τὸν ἀπλόστατον λόγον ὅτι κατ' ἔτος οἱ βασιλεῖς ἔδιδον εἰς αὐτοὺς πολλὰς νέας τοικύτας στολάς. Ἦσαν δὲ αὐταὶ κατὰ τὴν ἀνακρισθήτητον μαρτυρίαν ἐκάστης σχεδὸν σελίδος τῆς Βασιλείου τάξεως καὶ τοῦ Κωδίνου, χρυσοκέντητοι, καὶ οὐδεὶς ὑπῆρχε λόγος νὰ ᾔναι ἡ πολυτέλεια αὐτῶν μικρότερα ἐπὶ Νικηφόρου, ὅτε τοσοῦτοι συνέρρευσαν ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης, τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Συρίας εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θησαυροί, ὥστε ἡ σύγκρισις τῆς αὐλῆς ταύτης πρὸς τὰς ὁμολογουμένως πενιχρότερας τότε βασιλείας τῆς δύσεως, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ κωμική. Ἀλλὰ τὸ πάθος τοῦ Λουϊτπράνδου προβαίνει κορυφούμενον. Ἀγανακτῶν διὰ τὰς συνήθεις εὐχὰς καὶ εὐλογίας, αἵτινες ἀντήχουν διερχομένου τοῦ Νικηφόρου, ἀνακραῖζει ὅτι πολὺ εὐστοχώτερον ἦθελον πράξῃ ἂν ἀπέδιδον αὐτῷ τὰ ἀκόλουθα 16 ἐπιθέτα· ἀνθρᾶξ ἐσβε-

σμένε, γραΐδιον τὸ βῆμα, αἰγίπαν τὰ πρόσωπον, ἀγροῖκε, ἀκάρθατε, αἰγιπόδη, κεραιφόρε, κένταυρε, σύαγρε, ἀμαθέστατε, ἀγριάνθρωπε, βάρε, ὦμέ, τριχωτὲ, ἀποστάτα, Καππαδόκα. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὁ Λουῖτπράνδος προσεκλήθη εἰς τὸ γεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Ἀμέσως ὅμως δυσηρεστήθη διότι δὲν προσδιώρισαν αὐτῷ μίαν τῶν πρώτων ἐν τῇ τραπέζῃ θέσεων, ἀλλὰ τὴν 15. Διαρκούντος τοῦ γεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ πρέσβυς χαρκτηρίζει ὡς μακρὸν καὶ ἀηδὲς, ὁ Νικηφόρος ὠμίλησε πρὸς αὐτὸν μετὰ σαρκασμοῦ τινος καὶ περιφρονήσεως περὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ κυρίου του. Ἐνῷ δὲ ὁ πρέσβυς ἠτοιμάζετο νὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν, ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ὁμιλήσῃ καὶ προσέθηκεν, ὡσανεὶ πρὸς περιφρόνησιν, «ἐσεῖς δὲν εἴσθε Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ Λογγοθάρδιοι.» Τότε ὁ Λουῖτπράνδος, μὴ δυνάμενος νὰ κρατήσῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ καὶ μὴ προσέχων ὅτι ὁ Νικηφόρος διὰ τοῦ δείκτου ἐπέτασεν αὐτῷ σιωπὴν, ἐξεσφενδόνισε πολλὰς κατὰ τῶν Ῥωμαίων ὕβρεις, ἀρχόμενος ἀπὸ Ῥωμύλου, προσέθηκεν ὅτι οἱ Λογγοθάρδιοι καὶ οἱ ἄλλοι γερμανοὶ, ὅταν θέλωσι νὰ ὑβρίσωσι τινα, ὀνομάζουσιν αὐτὸν Ῥωμαῖον, ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ ὀνόματι περιλαμβάνοντες πᾶν ὅ,τι ἀγενές, πᾶν ὅ,τι ἀνανδρον, πᾶν ὅ,τι φυλάργυρον, πᾶν ὅ,τι ἀσελγές. πᾶν ὅ,τι δόλιον, πᾶσαν ἐνὶ λόγῳ κακίαν. Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα προσεπέφεραν ὅτι ἐὰν γείνη πόλεμος, αἱ πρώται μάχαι θέλουσιν ἀμέσως ἀποδείξει ποῖοι εἶναι ἀνδρειότεροι, ἡμεῖς ἢ ἐσεῖς. Ἐκ τῶν λόγων τούτων παροξυνθεὶς ὁ Νικηφόρος, τὸν μὲν Λουῖτπράνδον διέταξε διὰ τῆς χειρὸς νὰ παύσῃ λαλῶν, ἀρθείσης δὲ ἐκ μέσου τῆς τραπέζης παρήγγειλε νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ κατὰλυμα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Λουῖτπράνδος ὀνομάζει πάλιν φυλακὴν, καὶ ὅπου βεβαιοῖ ὅτι ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Ἐπὶ τέλους ἔγραψε πρὸς Λέοντα τὸν κουροπαλάτην καὶ λογοθέτην τοῦ δρόμου (τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικηφόρου) ἐπιστολὴν ἔχουσαν ὡς ἑξῆς. «Ἐὰν ὁ γαληνύτατος αὐτοκράτωρ σκοπὸν ἔχῃ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν ἕνεκα τῆς ὁποίας ἦλθον, τὰ παθήματα ὅσα ὑποφέρω ἐνταῦθα δὲν μὲ καταβάλλουσι· παρακαλῶ μόνον νὰ πληροφορήσω τὸν κύριόν μου ὅτι δὲν χρονοτριβῶ ἐνταῦθα ἐπὶ ματαίῳ. Ἐὰν δὲ ἄλλως ἔχωσι τὰ πράγματα, ας μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ ἀποπλεύσω διὰ τοῦ ἀναχωρούντος ἐνετικῆς πλοίου, διότι εἶμαι ἀσθενής, καὶ ἂν ἐπέστη ἡ ὥρα τοῦ θανάτου μου, ἐπιθυμῶ νὰ ταφῶ εἰς τὴν πατρίδα μου.»

Τέσσαρας ἡμέρας ἀπὸ τῆς παραλαβῆς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὁ Λέων ἐκάλεσε τὸν Λουῖτπράνδον εἰς συνέντευξιν, εἰς ἣν παρενρέθησαν καὶ ἄλ-

λοι τινὲς τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ ἰδίως ὁ παρακοιμώμενος Βασίλειος. Ἀλλὰ μετὰ τὰ προεκτεθέντα, ἐννοεῖται, ὅτι ἡ συνεννόησις ἦτο δύσκολος.

Ἀφοῦ ἠρώτησαν τὸν πρέσβυν τίνας ἔνεκεν ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἀφίκετο ἵνα συνομολογήσῃ κηδεστίαν μέλλουσαν νὰ ἐπαγάγῃ διηνεκὴ εἰρήνην, οἱ περὶ τὸν Λέοντα παρετήρησαν ὅτι δὲν ἤκούσθη ποτὲ πορφυρογεννήτου πορφυρογέννητος θυγάτηρ νὰ συζευχθῇ ἀλλόφυλον· ὅτι οὐδὲν ἦττον, εἰ καὶ μέγα τὸ πρᾶγμα, εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ, ἐὰν παραδώσῃ τὴν Ῥαύενναν, καὶ τὴν Ῥώμην καὶ τὴν ἐπίλοιπον μέχρι τῆς κάτω Ἰταλίας χώραν. Ἐὰν δὲ πάλιν ἐπιθυμῶσι τὴν φιλίαν τοῦ βασιλέως ἀνευ κηδεστίας, ἃς ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν Ῥώμην, καὶ ἃς ὑπαγάγῃσιν εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ κράτος τοὺς ἀποστατήσαντας ἡγεμόνας τῆς Καπύνης καὶ τοῦ Βενεβέντου. Ἐνταῦθα ὁ Λουῖτπράνδος ἐπανεῖλαβε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ὅθων δὲν ἀφῆρεσε τὴν Ῥώμην ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλ' ἀπῆλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς εἰς πόρνας τινὰς δουλείας, ἀποδοὺς πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὸν τοποτηρητὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὅλα τὰ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κτήματα. Διατί λοιπὸν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς δὲν πράττει τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὰ κτήματα τῆς ἀποστολικῆς ἑδρας τὰ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ κείμενα; Καὶ ἐπειδὴ ὁ παρακοιμώμενος Βασίλειος ἀπήντησεν ὅτι θέλει πράξῃ ταῦτα, ὅταν ἡ Ῥώμη καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὀργανωθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, ὁ Λουῖτπράνδος ἀπεκρίθη εἰρωνικώτατα, ὅτι ἄνθρωπος περιυβρισθεὶς ἐπεκαλέσατο τὴν τοῦ Θεοῦ ἐκδίκησιν· τοῦ δὲ Θεοῦ εἰπόντος, ὅτι θέλει πράξῃ τοῦτο ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὅποσον ἀργά, ὑπέλαβεν ἐκεῖνος.

Διασκοπίσης τότε τῆς συνεντεύξεως, ἀπήχθη πάλιν ὁ Λουῖτπράνδος εἰς τὸ κατὰ θυμὸν του, ὅπου διετέλεσεν, ὡς λέγει, αὐστηρῶς φυλαττόμενος μέχρι τῆς ἐορτῆς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Τότε προσεκλήθησαν αὐτὸς τε καὶ τινες πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἀφικθέντες τὴν προτεραίαν, νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν, νὰ παρακαθίσωσιν εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν. Ἀλλ' ἐνταῦθα νέον πάλιν συνέβη σκάνδαλον. Ἐπειδὴ ὁ πρέσβυς τῶν Βουλγάρων ἐκάθισεν εἰς θέσιν προηγουμένην τῆς τοῦ Λουῖτπράνδου, ὁ τελευταῖος οὗτος ἀγανακτήσας κατέλιπε τὸ συμπόσιον. Ἀμέσως ὁμῶς παρηκολούθησαν αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Συμεὼν, καὶ τὸ μὲν δι' ἐξηγήσεων, τὸ δὲ δι' ἀπειλῶν, τὸν κατέπεισαν νὰ ἐπανεῖλθῃ εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ,

ἵνα καταπραΰνῃ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, τὸν ἔπεμψεν ἐκ τοῦ ἐρίφου οὐ ἐγένετο μέρος εἰς ἐνδειξιν ἰδικζούσης εὐνοίας· ὅπερ ὅμως δὲν ἐμπόδισε τὸν Λουϊτπράνδον νὰ εὕρῃ ἀηδέστατον τὸ ἐρίφιον τοῦτο, τὸ ὅποιον λέγει ὅτι ἦτο μετὰ σκορόδων, κρομμύων καὶ πράσων ὠνθυλευμένον, καὶ διὰ χαβιαρίου κεκαρυκευμένον. Μετὰ ὁκτὼ ἡμέρας, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεχώρησαν οἱ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων προσεκλήθη πάλιν εἰς τὸ βασιλικὸν γεῦμα, εἰς τὸ ὅποιον παρευρέθησαν ὅ,τε πατριάρχης καὶ πολλοὶ ἐπίσκοποι. Ἐν τῷ συμποσίῳ τούτῳ ἡ ὁμιλία περιστράφη φυσικῶς τῷ λόγῳ περὶ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ὁ δὲ Λουϊτπράνδος ἀφοῦ παρέτῃρησεν ὅτι ὅλαι αἱ αἱρέσεις προέκυψαν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπερ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ἦτο ἀληθές, ἰσχυρίσθη ἔπειτα ὅτι αἱ αἱρέσεις αὗται δὲν περιστάλησαν καὶ δὲν κατεστράφησαν εἰμῇ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ δύσει συνόδων, ὅπερ δὲν ἦτο ἀληθές, διότι, καθὼς ἤξεύρομεν, αἱ ἐπτὰ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι αἱ κυρίως καταπολεμήσασαι πᾶσαν αἵρεσιν, συνεκροτήθησαν ὅλαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐλαβὲ δὲ καὶ ἄλλας πολλὰς συνεντεύξεις μετὰ τοῦ Νικηφόρου, ὅστις δὲν ἔπαυεν ἀπαιτῶν ὥστε ὁ Ὅθων νὰ παραιτήσῃ τὸν αὐτοκρατορικὸν τίτλον, καὶ νὰ παραδῶσῃ τὰ Βενεῦντον καὶ τὴν Καπύην. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὁ Λουϊτπράνδος ὁμιλῶν περὶ τῶν συνεντεύξεων τούτων καὶ τῶν γευμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα πάντοτε ἐκαλεῖτο, δὲν παύει ὑβρίζων καὶ χλευάζων τὰ πάντα. Ἐξ αὐτοῦ δὲ μανθάνομεν περίεργόν τι περιστατικόν, ὅτι τὸ τραπεζομάνδυλον τῆς βασιλικῆς τραπέζης δὲν ἐκάλυπτεν αὐτὴν ὀλόκληρον, ἀλλὰ μέρος μόνον αὐτῆς, ὅτι αἱ θέσεις τῆς τιμῆς ἦσαν αἱ ἐντὸς τῆς ὀθόνης ταύτης κείμεναι, καὶ ὅτι αἱ λοιπαὶ ἐλογίζοντο πολὺ κατώτεραι. Εἰς τὴν Βασιλείον τάξιν οὐδεμίαν τοιαύτην λεπτομέρειαν εὐρίσκομεν. Οἱ προσκαλούμενοι εἰς τὴν ἀποκοπτὴν τράπεζαν, δηλαδὴ εἰς τὴν τράπεζαν, εἰς ἣν ἐκάθητο ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς, ὠνομάζοντο φίλοι αὐτοῦ καὶ ἐπομένως ἦσαν ὅλοι κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον ὁμοταγεῖς, μὴ διακρινόμενοι εἰμῇ κατὰ τοῦτο ὅτι ἄλλοι ἐκάθηντο πλησιέστερον καὶ ἄλλοι ἀπώτερον τοῦ βασιλέως. Ὅπωςδὴποτε ὁ Ἀδαλβέρτος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν Ἰταλίαν, διεμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι εἶχεν ἐτοίμους 8,000 ἀνδρῶν, καὶ ὅτι ἦτο βέβαιος νὰ καταβάλῃ τὸν Ὅθωνα, ἐὰν ἐλάμβανεν ἐπικουρίαν τινὰ ἑλληνικὴν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος παρесеύασε στόλον 28 πλοίων, καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀδαλβέρτος ἐζήτηι πρὸς τοῖς ἄλλοις χρηματικὴν συνδρομὴν, ὁ βασιλεὺς διέταξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου νὰ δώσῃ τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὸν Ἰταλὸν ἡγούμενον, ἐὰν τῷ ὄντι ἔχῃ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἔλεγεν. Ὁ στόλος

ἐξεπλευσε τὴν 19 ἰουλίου, ἀλλὰ δὲν ἤξεύρομεν ἐὰν διεπεραιώθη εἰς Ἰταλίαν. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὅθων πληροφορηθεὶς περὶ τῶν δυσμενῶν διαθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀπουλίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Βᾶριν, μὴ περιμένων τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ πρέσβεως του· ἀλλ' ἐπειτα διὰ προτροπῶν τοῦ Λουίτπράνδου, παρήτησε τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Ὁ δὲ Νικηφόρος, κατὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης, τοῦ ὁποίου δὲν παύει κατακραυγάζων ὁ Λουίτπράνδος, ἐσεβάσθη τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν, καὶ οὐδὲν κακὸν ἔπραξε πρὸς τὸν πρέσβυν ἡγεμόνος, ἔχοντος μὲν ἔτι ἀντιπρόσωπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπιχειροῦντος δὲ συγχρόνως ἐχθροπραξίας· περιωρίσθη μόνον νὰ καλέσῃ τὸν Λουίτπράνδον καὶ νὰ τῷ εἴπῃ ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ ἐλευθέρως πρὸς τὸν κύριόν του, τὴν ὁσὺ μᾶλλον ὅσῳ ἡτοιμάζετο καὶ αὐτὸς νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν προεξετεῖσιν τελευταίαν κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐκστρατείαν του. Ὁ βασιλεὺς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 22 ἰουλίου. Διατρίψας ὅμως ἐπὶ τινὰς ἡμέρας εἰς τὰ παλάτια τοῦ Βρύαντος ἐν Βιθυνίᾳ, ἐκάλεσε πάλιν παρ' αὐτῶν τὸν Λουίτπράνδον καὶ τὸν παρετήρησεν ὅτι ἀφοῦ δὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ κατὰ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ καὶ ἐπιθυμίας καὶ νὰ συνάψῃ φιλίαν ἀίδιον μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κυρίου του, τοῦλάχιστον ὥς κατορθώσῃ νὰ μὴ συνταχθῇ ὁ κύριός του μετὰ τῶν ἡγεμόνων Καπούης καὶ Βενευέντου, τοὺς ὁποίους, δούλους ὄντας τοῦ αὐτοκράτορος, προτίθεται οὗτος νὰ καταπολεμήσῃ. Εἰς ταῦτα ὁ πρέσβυς τοῦ Ὁθωνος ἀπήντησεν ὅτι ἐπειδὴ οἱ ἡγεμόνες οὗτοι εἶναι ὑποτελεῖς τῷ κυρίῳ του, οὗτος δὲν δύναται εἰμὴ νὰ τοὺς ὑπερασπίσῃ προσβαλλομένους, καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ, ἐκτός τοῦ στρατοῦ ὃν θέλει πέμψῃ, καὶ τὰ δύο θέματα ὅσα τὸν μένουσιν εἰσέτι πέραν τῆς θαλάσσης, δηλαδὴ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Ὁ Νικηφόρος, καίτοι δυσαρεστηθεὶς διὰ τοῦτο, ἐκάλεσεν οὐχ ἡττον τὸν Λουίτπράνδον εἰς τὸ βασιλικὸν γεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου πάλιν ὁμιλεῖ οὗτος μετ' ἀηδίας, καὶ βεβαιοῖ ὅτι, διαρκούντος αὐτοῦ, οἱ περὶ τὸν βασιλέα κατ' εἰσῆγησίν του εἶπον τὰ ἐξ ἀμάξης κατὰ τε τοῦ Ὁθωνος καὶ τῶν Λατίνων ἐν γένει καὶ τῶν Τευτόνων. Ὁ πρέσβυς εἶδε περὶ τὰ παλάτια τοῦ Βρύαντος καὶ τὸν στρατὸν ὃν συνεπήγετο ὁ Νικηφόρος κατὰ τῆς Συρίας. Κατὰ τὴν συνήθειαν δὲ ἣν εἶχε τοῦ νὰ ὁμιλῇ μετὰ περιφρονήσεως περὶ πάντων τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς, λέγει ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο μὲν ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα ἄθλιος καὶ ἀπόλεμος. Ἐντούτοις ὁ στρατὸς οὗτος εἶναι ὁ μετ' ὀλίγον ἐκπορθήσας πολλὰ μωα-

μεθανικὰ φρούρια καὶ ἐπὶ τέλους κύριος γενόμενος τῆς Ἀντιοχείας.

Μετὰ τὴν ἀνχωρήσιν τοῦ Νικηφόρου, ὁ Λουῖτπράνδος, καίτοι εἶχε λάβει παρ' αὐτοῦ τὴν ἀδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, διεκωλύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, τοῦ πατρικίου Χριστοφόρου, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αἱ ὁδοὶ δὲν ἦσαν ἀσφαλεῖς οὔτε κατὰ ξηρὰν ἔνεκα τῶν Οὐγγρων οὔτε κατὰ θάλασσαν ἔνεκα τῶν Σαρακηνῶν. Ὁ πρέσβυς ἀξιοῖ ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν προφάσεις, καὶ ὅτι ἔπαθε πάλιν τὰ πάνδεινα κρατούμενος ἐν τῷ καταλύματί του ὡς ἐν φυλακῇ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐφθασάν τῇ 15 αὐγούστου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα δι' ὧν «Νικηφόρος ὁ τῶν Γραικῶν αὐτοκράτωρ παρεκινεῖτο νὰ συνάψῃ ἐπιγαμίαν καὶ φιλίαν ἀδιάρρηκτον μετὰ τοῦ προσφιλοῦς καὶ πνευματικοῦ υἱοῦ Ὁθωνος, τοῦ σεβαστοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος.» Ὁ τίτλος τοῦ σεβαστοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος ὁ ἀποδοθεὶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν τούτων εἰς τὸν Ὁθωνα, παρώργισεν εἰς ὑπερβολὴν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἱ γραμματοκομισταὶ ἐφυλακίσθησαν, τὰ δὲ γράμματα ἀπεστάλησαν πρὸς τὸν Νικηφόρον ἐν Μεσοποταμίᾳ τότε ὄντα. Ἡ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος ἦλθε τῇ 10 Σεπτεμβρίου, τῇ δὲ 17 προσήχθη ὁ Λουῖτπράνδος εἰς τὰ βασιλεῖα ἐνώπιον τοῦ πατρικίου Χριστοφόρου, ὅστις ἔχων περὶ ἑαυτὸν τρεῖς ἐτέρους ἀξιωματικούς, ὑπεδέξατο, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ πρέσβεως, εὐνοϊκῶς αὐτόν, ὑπαναστάς κατὰ τὴν εἰσοδὸν του· τὸν εἶπεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζηται οὔτε κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοκράτορος οὔτε κατ' αὐτοῦ ἂν δὲν ἐπέστρεψεν εἰσέτι πρὸς τὸν κύριόν του· ὅτι παραίτιος τούτου εἶναι ὁ πάπας, ὅστις ἀπέστειλε τῷ ἁγιωτάτῳ αὐτοκράτορι ἐπιστολὰς ὑβριστικὰς, δι' ὧν ὀνομάζει αὐτὸν αὐτοκράτορα ὄχι Ῥωμαίων, ἀλλὰ Γραικῶν, καὶ ὅτι ὁ πάπας ἔπραξε τὸ ἀνόσιον τοῦτο κατὰ προτροπὴν τοῦ κυρίου του. Ἄν ὁ πάπας δὲν ἦναι ὁ ἀμαθέστερος τῶν ἀνθρώπων, ἐπρόσθεσεν ὁ Χριστοφόρος, ἔπρεπε νὰ ἤξεύρῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, μεταθέσας εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ σκήπτρα τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, μετεβίβασεν ἐνταῦθα καὶ τὰ σύμβολα αὐτῆς καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν στρατόν, μὴ καταλιπὼν ἐν τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ εἰμὴ ὄχλον χυδαῖον καὶ δουλικόν. Ἐπειδὴ δὲ ἀδύνατον νὰ ἀγνοῇ ταῦτα πάντα, ἔπεται ὅτι κατ' εἰρήνην μόνον τοῦ Ὁθωνος ἔγραψε τὴν ὑβριστικὴν ἐκείνην ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας τὰ δεινὰ ἐπακόλουθα θέλουσι μετ' ὀλίγον προκύψει εἰς μέσον.

Ὁ δυστυχὴς Λουῖτπράνδος ἐνόμισε, κατὰ τὴν ὁμολογίαν του, ὅτι ἐφθασεν ἡ τελευταία του ὥρα καὶ ἐζήτησε διὰ παντὸς τρόπου νὰ δι-

καιολογήσῃ καὶ νὰ διορθώσῃ τὸ πρᾶγμα. Εἶπεν ὅτι ὁ πάπας, ὅστις διακρίνεται ἐπὶ ἀφελείᾳ μᾶλλον ἢ ἐπὶ πονηρίᾳ, ἔγραψε ταῦτα νομίζων ὅτι θέλει εὐχαριστήσῃ τὸν αὐτοκράτορα καὶ οὐχὶ διὰ νὰ τὸν ὑβρίσῃ. Ὁ πάπας ἤξευρεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος μετέθεσεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὴν βωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν· ἀλλ' ἤξευρε συγχρόνως ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετέβαλον ἔκτοτε καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθιμα καὶ ἐνδυμασίαν, καὶ ἐνόμισεν ὅτι καθὼς ταῦτα πάντα ἀπήρεσκον ἤδη εἰς αὐτοὺς, ἀπήρεσκεν ὡς αὐτῶς καὶ τὸ τῶν Ῥωμαίων ὄνομα. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα, εἰμποροῦν νὰ ᾔναι βέβαιοι ὅτι εἰς τὴν ἐξῆς ὁ πάπας θέλει ἐπιγράφει τὰς ἐπιστολάς του οὕτως: «Ἰωάννης πάπας Ῥώμης πρὸς Νικηφόρον, Κωνσταντῖνον καὶ Βασίλειον, τοὺς κραταιοὺς κύγουστος καὶ αὐτοκράτορας Ῥωμαίων.» Ἡ διαβεβαίωσις αὕτη ἠὲ χαρίστησε τοὺς περὶ τὸν Χριστοφόρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ συζήτησις ἐπανελθοῦσα εἰς τὰ περὶ κηδεστίας καὶ εἰρήνης ἀπέβη αὐθις τοσοῦτον πικρά, ὥστε ὁ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς δὲν ἐπεχείρησε μὲν νὰ διακωλύσῃ ἐπὶ πλέον τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρέσβευς, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ ταπεινώσῃ αὐτὸν πολυειδῶς. Τὰ ἔθνη, πρὸς τὰ ὅποια εἶχον συνομολογηθῇ ἐμπορικαὶ συνθήκαι, ἦσαν ἀπηλλαγμένα τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐξαγωγικοῦ τέλους μέχρι τινὸς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ ἐμπορεύματα ἀνωτέρας ἀξίας ἢ κατέβαλλον τέλος κατώτερον τοῦ κεκανονισμένου ἢ ὅπως ἦσαν ἀτελεῖ. Ἀλλ' ἐπειδὴ μετὰ τοῦ Ὀρθωτος οὐδεμία εἶχε συνομολογηθῇ ἐμπορικὴ συνθήκη, οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ οὐδὲν ἀπελάμβανον ἐξαιρετικὸν προνόμιον καὶ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ πληρώνωσι τὸ τέλος ἀκέραιον διὰ πᾶν ἐμπόρευμα οἷας δὴποτε ἀξίας. Ἐν τούτοις ὁ Λουϊτπράνδος, ἀγοράσας διάφορα πολύτιμα πορφυρᾶ ὑφάσματα, ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτὰ ἀτελώνιστα. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις, ἥτις δι' οὐδεμιᾶς μὲν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐδεσμεύετο συνθήκης, οὐδεμίαν δὲ ἀφορμὴν εἶχε νὰ ἐπιδιψιλεύσῃ ἰδιαζούσας πρὸς τὸν Λουϊτπράνδον χάριτας, διέταξε τὰ μὲν εὐτελέστερα τῶν ὑφασμάτων νὰ σφραγισθῶσι διὰ μολυβδίνης βούλλας, ἵνα τελέσωσι τὸν νενομισμένον φόρον. τὰ δὲ πολυτελέστερα ὅπως νὰ κρατηθῶσιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τοιαῦτα ἱμάτια ἡρμοζόν εἰς μόνον τοὺς ἀρχοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς ἄλλοφύλους, παραγγείλασα ὁμοῦς συγχρόνως νὰ ἀπαδοθῇ τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν εἰς τὸν πρέσβην. Ὁ Λουϊτπράνδος ἐκμανεῖς ἐξεπράπη εἰς ὕβρεις, ὡς λέγει, καὶ ἐπεχείρησεν, ὕπερ πιθανώτερον, νὰ δικαιολογήσῃ τὴν λαθρεμπορίαν του διὰ διαφόρων σοφισμάτων, προσθεὶς ὅτι κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πρεσβείαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεν-

νήτου εἶχεν ἀγοράσει πολὺ πλείονα καὶ πολυτελέστερα ἱμάτια τὰ ὅποια οὔτε ἡρευνήθησαν οὔτε ἐσφραγίσθησαν διὰ μολυβδίνης βούλλας. Ἄλλ' ὁ Χριστοφόρος ἔμεινεν ἀμετάπειστος καὶ παρετήρησεν ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ μὲν αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀνὴρ μαλακὸς καὶ ἀπόλεμος, ὅστις διὰ τοιούτων παραχωρήσεων ἐπειρᾶτο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἀλλοδαπῶν, ἐνῶ ὁ νῦν βασιλεύων εἶναι ἀνὴρ ῥέκτης (τὸ λατινικὸν τοῦ Λουίτπράνδου κείμενον μεταχειρίζεται τὴν ἐλληνικὴν λέξιν *ταχύχειρ*) ὅστις δὲν ἀγοράζει διὰ χρημάτων τὴν φιλίαν τῶν ἔθνων, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ ἐπιβάλλει διὰ τοῦ ξίφους τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ σέβας.

Ἀφοῦ δὲ εἶπε ταῦτα, παρέδωκεν αὐτῷ δύο ἐπιστολάς, τὴν μὲν πρὸς τὸν Ὁθωνα *χρυσόβουλλον*, ὃ ἐστὶ χρυσοῦς γράμμασι γεγραμμένην καὶ ὑπογεγραμμένην ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, τὴν δὲ πρὸς τὸν πάπαν ἀργυρόβουλλον, προσθεῖς ὅτι «τὸν πάπαν σας τὸν κρίνομεν ἀνάξιον ἀπαντήσεως αὐτοκρατορικῆς, ὅθεν γράφει πρὸς αὐτὸν τὰς ἀναγκαίας παραινήσεις ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, ὁ κουροπαλάτης.» Καὶ ἀφοῦ παρέλαθεν ὁ πρέσβυς τὰς ἐπιστολάς, ὁ Χριστοφόρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀναλαβόντες ἦθος εὐμενέστερον, ἠὲ γένησαν αὐτῷ κατευόδιον, καὶ ἀσπασθέντες φιλικῶς ἀπέλυσαν αὐτόν. Ἄλλ' ἐνῶ ἀπῆρχετο, τὸν ἀνῆγγειλαν συγχρόνως ὅτι δὲν δύνανται νὰ τῷ χορηγήσωσιν, εἰμὴ τοὺς ἀναγκαίους διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν χρῆσιν ἵππους, οὐχὶ ὅμως καὶ ζῶα φορτηγά. Τελευταῖον τῇ δευτέρᾳ τοῦ ὀκτωβρίου ὁ Λουίτπράνδος, ἀφοῦ ἐπέγραψεν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ καταλύματός του ἀθλίους τινὰς ὑβριστικούς στίχους, ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ ξηρᾶς, καὶ ὁδοιπορήσας ἡμέρας 49 ἀφίκετο εἰς Ναύπακτον· ἐκεῖθεν ἐξέπλευσε τῇ 24 νοεμβρίου, καὶ διὰ Λευκάδας καὶ Κερκύρας ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν, ἐξακολουθῶν πάντοτε νὰ ὑβρίζει καὶ νὰ συκοφαντῇ.

Τοιοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ πολυθρύλητος αὕτη πρεσβεία. Οὔτε αἱ περὶ κηδεστίας προτάσεις τοῦ Ὁθωνος οὔτε αἱ ἀτοποι καὶ ἄκαιροι τοῦ πρέσβους αὐτοῦ ἀπειλαὶ παρέπεισαν τὸν Νικηφόρον νὰ παραχωρήσῃ ἢ σπιθαμὴν τῶν δυτικωτέρων τοῦ κράτους κτήσεων ἢ ἐλαχίστην τινὰ τῶν ἀρχαίων τῆς ἀνατολικῆς βασιλείας ἀξιώσεων. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ τῆς Ἀντιοχείας ἄλωσις συνεπλήρωσε τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν κατὰ μωαμεθανῶν θριάμβων τοῦ βασιλέως τούτου. Ἐνῶ ἄλλοτε ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπολιορκεῖτο ἐπανειλημμένως ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ πρωτεύουσῃ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐκείνων τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἐνῶ πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐνιαυτῶν, οὗτοι, κύριοι ὄντες τῆς Συρίας, τῆς Κι-

λικίας, τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης, ἐλεηλάτουν ἀδεῶς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης νήσους καὶ ὅλας τὰς παραλίας αὐτῆς, ἐκυρίευον τὴν δευτέραν τοῦ κράτους πόλιν, τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ πολυεδῶς ἐταπείνουν καὶ ἐξησθένιζον τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανισμόν, ἥδη ὁ Νικηφόρος ἀνακτῆσας τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Κιλικίαν, ἠπέλκει διὰ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Ἀντιοχείας, τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῶν ἔξωσιν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Συρίας, ἐπλήρου τὸ δημόσιον ταμεῖον διὰ θησαυρῶν ἀμυθῆτων, καὶ διέκοπτε πᾶσαν κοινωνίαν μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ τῆς Δύσεως. Λαβὼν δὲ λάφυρον ἕκ τινος τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην κυριευθέντων φρουρίων τὸ ξίφος τοῦ Μωάμεθ, ἀπέστειλεν αὐτὸ πρὸς τὸν καλὴν τῆς Ἀφρικῆς, ἀπαιτήσας εἰς ἀμοιβὴν τὴν ἀπόδοσιν τινῶν αἰχμαλώτων· ὁ δὲ ἔσπευσε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀπαίτησιν· «θεὸς γὰρ αὐτὸν ὑπερβίβει, ἐκστρατεῖαν καὶ ἐκπλουν τούτου ἐνωτισάμενον, λέγει ὁ Λέων ὁ Διάκονος. Τὸ γὰρ ἀκαταγώνιστον τοῦ ἀνδρὸς κἂν ταῖς μάχαῖς ἀνυπόστατον καὶ ἀπρόσιτον, καὶ ὅπως εὐπετῶς τὸ ἀντίπαλον ἅπαν ὡς ἕκ τινος θείας ῥοπῆς εὐεϊκτῶς κατεστρέφετο, ἔφριττόν τε πάντα ἔθνη καὶ ἐτεθῆπεν, καὶ οὐ πολέμιον ἔχειν, ἀλλὰ φίλον καὶ δεσπότην ἠπείγοντο.» Ἀλλ' ὅσην ἦτο ἡ πολεμικὴ τοῦ Νικηφόρου δεξιότης, καὶ ἡ ἰσχὺς, ἦν δι' αὐτῆς περιποίησεν εἰς τὰ κράτος, εἶχεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, διὰ τὴν περιστολὴν ἣν ἐπεχείρησε διαφόρων ἐσωτερικῶν καταχρήσεων, πολλοὺς πολεμίους καὶ ἰδίως ἅπαντας τοὺς μοναχοὺς. Ἐνῶ πάντες οἱ φιλότιμοι ἄνθρωποι ἔχαιρον ἐπὶ ταῖς καταρθώμασιν αὐτοῦ καὶ τὰ αἰσιώτερά προοικονίζοντο περὶ τοῦ μέλλοντος, οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, διαδίδοντες εἰς τὸς ὄχλους ποικίλους περὶ τῆς προσεχοῦς αὐτοῦ πτώσεως χρησμούς καὶ ὑποσχόμενοι τὴν ἔλευσιν χρυσοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν ταύτην αἰῶνος.

Περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 969 ὁ Νικηφόρος παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατεῖαν ἣν ἐσκόπευε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ προσεχὲς ἔαρ κατὰ τῶν καταλαβόντων τὴν Βουλγαρίαν Ῥώσων, ὅτε μοναχὸς τις ἐπέδωκεν εἰς αὐτὸν ἐπιστόλιον καὶ ἔγεινεν ἀμέσως ἄφαντος. Τὸ δ' ἐπιστόλιον τοῦτο διελάμβανε τὰ ἑξῆς· «Ἐμοὶ τῷ σκώληκι παρὰ τῆς προνοίας ἀπεκαλύφθη, βασιλεῦ, μεταστῆναί σε τῶν τῆδε τῶ μετὰ τὸν παρελθόντα σептмвριον τρίτῳ μηνί.» Ἡ νέα αὕτη προφητεία ἐτάραξε πάλιν τὸν βασιλεῖα. Ἀφοῦ εἰς μακτὴν ἀνεζήτησε τὸν μοναχόν, ἀπέβη κατηφὴς καὶ σκυθρωπός οὐδὲ ἠθέλησεν ἕκτοτε πλέον νὰ ἀναπαυθῇ ἐπὶ κλίνης, ἀλλ' ἐκοιμάτο κατὰ γῆς. Συνέπεσε προσέτι κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας νὰ τελευτήσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ καῖσαρ Βάρδας, περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ὁποίου ὁμιλῶν

ὁ Λέων ὁ Διάκονος λέγει αὐτὸν ὑπὲρ τὰ ἑννεήκοντα ἔτη διαβιώσαντα καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς καταλόγοις ἐξ αὐτῆς ἡθῆς καταγγραψάντα καὶ πολλὰ τρόπαια καὶ νίκας ἐν τοῖς κατὰ πόλεμον ἀνδραγαθήμασιν ἀναδυσάμενον. » Ἡ δὲ στέρησις αὕτη ἠϋξῆσε τὴν τοῦ Νικηφόρου ἀθυμίαν, ὥςτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πόθεν ἐπέκειτο ὁ ἐπανειλημμένως ἀναγγελλόμενος κίνδυνος, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἄνθρωποι πρὸς αὐτὸν οἰκειότατοι ἐπεβούλευον αὐτὸν ὑπηρετοῦντες ἅμα μὲν ἴδια πάθη, ἅμα δὲ τὴν τῶν ἄλλων δυσἀρέσκειαν.

Εἶδομεν διατί καὶ πῶς ἡ βασιλίσσα Θεοφανῶ εἶχε συντελέσει πρὸ ἐξαετίας εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Νικηφόρος τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Βεβαίως δὲν ἠγάπησεν αὐτόν. Τῷ 963 ἡ Θεοφανῶ εἶχε μόλις ὑπερβῇ τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος, ὁ δὲ Νικηφόρος ἦτο πεντηκοντούτης καὶ ἐπέκεινα, καὶ ἂν εἶχε τὰς ἀρετὰς δι' ὧν σώζονται καὶ κλεῖζονται αἱ πολιτεῖαι, ἑστερεῖτο τῶν προτερημάτων ὅσα δελεάζουσι τὰς γυναῖκας. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ἡ Θεοφανῶ, βλέπουσα τότε κινδυνεύουσαν, ὡς ἀπὸ τοῦ Νικηφόρου, τὴν τύχην αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων της, ἐδέχθη τὴν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀνδρὸς σύζευξιν μόνον ἵνα ἀσφαλίσῃ τὰ καθ' ἑαυτήν. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου, καθόσον αἱ βαδισουργίαι τῶν μοναχῶν καὶ πολλῶν κληρικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν κατάρθρωσαν νὰ παροξύνωσι τοὺς πολλοὺς κατὰ τοῦ Νικηφόρου, δὲν ἐπεθύμησε πικρὰ πᾶσι νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἀπειλοῦσαν αὐτὸν καταστροφὴν, καὶ ἐζήτησε πάλιν ἐν τῇ ἐπικειμένῃ ταύτῃ τρικυμίᾳ νὰ ἀσφαλισθῇ διὰ νέου προστάτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἰσως ὠδηγεῖτο καὶ ὑπὸ αἰσθήματος ὅλως διαφόρου τῶν ὅσα εἶχον ὑπαγορεύσει ἅπασαν τὴν προτέραν αὐτῆς διαγωγὴν.

Ἡ Θεοφανῶ διετέλει τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ κάλλους. Ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ὅσον διάκονος καὶ ἂν ἦτο, ἀποθαυμάζει ἐπανειλημμένως τὰς ποικίλας τῆς δαιμονίου ταύτης γυναικὸς χάριτας. Τοιαύτη δὲ οὐσα εἶχε μὲν κατακυριεύσει ὁλόκληρον τὴν ψυχὴν τοῦ πρεσβύτου ἤδη Νικηφόρου, ἀλλὰ δὲν εἶχε παραχωρήσει εἰς αὐτὸν οὐδὲ κεραίαν τῆς ἰδίας καρδίας. Ἐζήτει πρὸ καιροῦ συναγωνιστὴν τοῦ βίου νεώτερον καὶ ἀχμαιοτέρον. Καὶ ὅταν εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην προσετέθη ὁ φόβος μήπως συναπολέσῃ τὴν ἀρχὴν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ὁποίου ἔνεκα αὐτῆς καὶ μόνης εἶχε συνδέσει τὴν τύχην της, ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐκείνων παθῶν, ὑπηγόρευεν εἰς αὐτὴν τέχνασμα ὄντως σατανικόν.

Ὅτε ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ὁ ἐπιλεγόμενος Τσιμισχῆς ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Νικηφόρον τὰ κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ παρακοιμωμένου Ἰωσήφ

τεκταινόμενα, ὁ βασιλεὺς ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς διορίσας αὐτὸν μάχιστον καὶ γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ μετὰ τινα χρόνον ὁ βασιλεὺς εἶτε ἐνδίδων εἰς τὰς φθονεράς εἰσηγήσεις τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λέοντος, εἶτε ἄλλην ἔχων αἰτίαν, ἀφήρσεν ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου τὴν μεγάλην ἐκείνην στρατηγίαν, ὥστε ἔκτοτε οὗτος διέτριβε συνήθως εἰς τὰ ἐν Ἀσίᾳ κτήματα αὐτοῦ, ἀδήλον ἂν οἰκιοθελῶς ἢ κατὰ βασιλικὴν παραγγελίαν. Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ἦτο πολὺ νεώτερος τοῦ θεοῦ του, μόλις διανύων τὰ 45 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, καθ' οὓς εὐρισκόμεθα ἤδη χρόνους· καὶ ἐνῶ μέγα ἐκτῆσατο ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν ὄνομα παρὰ τοῖς πολλοῖς, ἦτο συγχρόνως ὠραιότατος καὶ χαριέστατος ἄνθρωπος. Ταιαύτη προτερημάτων συνδρομὴ κατώρθωσεν ἄρα γε πρὸ καιροῦ νὰ τραυματίσῃ τὴν σιδηρὰν τῆς Θεοφانوῦς καρδίαν; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου ὁ μὲν στρατηγὸς Ἰωάννης διέτριβεν ἔτι εἰς τὰ κτήματα αὐτοῦ, διάκων βίον μεγαλοπρεπῆ καὶ ὁπασοῦν ἄσωτον. ἡ δὲ Θεοφανὼ ἀπεφάσισε νὰ φέρῃ αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Νικηφόρος διετέλει ἔτι ἀπορῶν ἔνεκα τῶν ἀπαισίων χρησμῶν καὶ ἄθυμῶν ἔνεκα τοῦ προσφάτου θανάτου τοῦ πατρὸς, ὅτε ἡ Θεοφανὼ ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ποθομένου. Ὅθεν προσελθοῦσα αὐτῷ κατὰ μόνας μετεχειρίσθη πᾶσαν αὐτῆς τὴν τέχνην καὶ τὴν χάριν ἵνα πείσῃ τὸν βασιλέα νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην εἰς τὴν βασιλεύουσαν μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς καὶ περιπαθείας, ὥστε ἡδύνατο νὰ κινήσῃ τὰς ὑπονοίας αὐτοῦ, ἐὰν οὗτος ἦτο πλεῖστον δῶςπιστος ἢ ὀλιγώτερον περιεσπασμένος τὸν νοῦν. Ὁ Νικηφόρος ὅστις δὲν ἡδύνατο νὰ ἀρνηθῇ τίποτε εἰς τὰς γοητείας τῆς Θεοφانوῦς, καὶ οὐδεμίαν εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀφορμὴν ἰδιαζούσης δυσμενείας πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του, τὸν διέταξεν ἀμέσως νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καί, ἐμφανισθέντα ἐνώπιόν του, τὸν ὑπεδέχθη φιλικῶς καὶ τὸν εἶπεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν βλέπῃ καθ' ἐκάστην εἰς τὰ βασίλεια.

Τοσαῦτον εἰλικρινὲς δεξιῶσις ἦτο βεβαίως ἐπιτηδεῖα νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν γενναίαν τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου ψυχὴν, αἰαιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ προηγούμεναι μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν διενέξεις, περὶ ὧν ἄλλως τε οὐδὲν λέγει ὁ Λέων ὁ Διάκονος. Ποῖαι εἰσηγήσεις, ποῖαι συκοφανταίαι ἡδυνήθησαν νὰ μεταβάλωσιν ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς θηρίον ἀνήμερον καὶ ἐπιβουλον, ἄνθρωπον ἀναδειχθέντα δι' ὅλου τοῦ βίου, καὶ πρὸ καὶ μετὰ, εἰλικρινῆ καὶ γενναϊόφρονα, δὲν τὸ ἠξεύρομεν. Ἴσως εἴχῃ μισήσῃ τὸν Νικηφόρον, διότι ἐνῶ ἀνέβιβασεν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον,

ἔπειτα περιεφρονήθη ὑπ' αὐτοῦ. Ἴσως ἡ Θεοφανὼ τὸν ἔπεισεν ὅτι δὲν ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ διὰ τὴν γαίην θύμα τῆς τοῦ Νικηφόρου ἐπιβουλῆς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τυχὼν φιλικῆς παρὰ τῷ βασιλεῖ δεξιώσεως, ὁ Ἰωάννης ἔλαβε κρυφίως πολλὰς συνεντεύξεις μετὰ τῆς αὐγούστης προσερχόμενος εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς δώματα διὰ τινων ἀφανῶν εἰσόδων. καὶ συνεφώνησεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὸν ἐν τοῖς ἀνακτόροις θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ εἰσῆγαγεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ἀνάκτορα ἄνδρας βωμαλέους καὶ τολμηροὺς, τοὺς ὁποίους ὑποδεχομένη ἐκείνη παρεφύλαττεν ἐν οἰκίσκῳ σκοτεινῷ καὶ παρακαμμένῳ εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς θάλαμον. Τῇ δὲ 10 δεκεμβρίου 969 ὁ Ἰωάννης καλέσας παρ' ἑαυτῷ δύο τῶν πιστοτέρων φίλων, ὥρισε μετ' αὐτῶν πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος κατὰ τὴν ἐπομένην νύκτα. Ὁ στρατηγὸς δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τὴν νύκτα εἰς τὰ ἀνάκτορα ἀπὸ τοῦ χερσαίου τείχους, ὑψηλοτάτου ὄντος καὶ ἀσφαλέστατα φρουρουμένου· ὥστε ἐδέησε νὰ καταβῇ εἰς τὴν παραλίαν ἔξωθεν τοῦ τείχους, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πλεύσῃ διὰ λέμβου μετὰ τῶν δύο συνωμοτῶν πρὸς τὸ ἐπιθαλάσσιον τεῖχος, τοῦ ὁποίου ὁ λιμὴν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀφρούρητος, καὶ εἶχε προσέτι τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ τῆς βασιλίδος δώματα. Τὸ ὠρολόγιον ἐσήμαινεν ἤδη πέμπτην τῆς νυκτὸς ὥραν, ἦτοι τὴν ἐνδεκάτην περίπου καθ' ἡμᾶς· δριμύς ἔπνεε βορρᾶς καὶ χιὼν κατέπιπτε πολλή. Ἡ νύξ ἦτο ἐκ τῶν ἀπαισίων ἐκείνων, αἵτινες φαίνονται προσωρισμέναι νὰ καλύπτωσι τὰ δεινότερα τῶν κακουργημάτων. Ὁ ἀτρόμητος Ἰωάννης παραπλεύσας τὸν αἰγιαλὸν, ἀπεβιβάσθη, καὶ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα ἐσύριξεν ἵνα ἀναγγεῖλῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐπὶ τῶν ὑπαίθρων ὑπερώων περιμένοντας συντρόφους. Ἐρρίφθη ἀμέσως ἐκεῖθεν κόφινος διὰ σχοινίων ἀσφαλῶν ἐξηρτημένος, καὶ ἀνεσύρθησαν ἐντὸς αὐτοῦ οἱ συνωμόται ἀνὰ εἰς, τελευταῖος δὲ ἀπάντων ὁ Ἰωάννης. Καὶ ἀνελθόντες οὕτω χωρὶς ὑπ' οὐδενὸς νὰ ἐννοηθῶσιν, ὥρμησαν ἤδη πάντες πρὸς τὸν βασιλικὸν θάλαμον. Μὴ εὐρόντες δὲ τὸν βασιλέα ἐντὸς τῆς κλίνης αὐτοῦ ἐπάγωσαν ἐκ τοῦ φόβου, καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ κατακρημνίσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν, ὅτε εὐνοχίσκος τις τῆς γυναικωνίτιδος, προηγούμενος αὐτῶν, τοὺς ὑπέδειξε καθεύδοντα κατὰ γῆς τὸν βασιλέα, ὃν περικυκλώσαντες ἤδη ἔσφαζαν ἀνηλεῶς.

Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης, ἅμα περὶ μέσας νύκτας ἐτελέσθη τὸ ἀνόσιον ἐκεῖνο κακούργημα, ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν βασιλείων αἵθουσαν, τὸ καλούμενον χρυσοτρίκλινον, ἐφόρεσε τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα,

καὶ καθίσας εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον, ἐφρόντισεν ἄνευ ἀναβολῆς περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως. Ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ, ἀκούσασα τὴν κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἐπιβουλὴν, ὥρμησεν ἀπὸ τῆς Χαλκίδος, ἐν ἣ ἦτο ὁ κύριος αὐτῆς σταθμός, πρὸς τὸ τμήμα τῶν ἀνακτόρων ὅπου ἰδίως κατῴκουν οἱ βασιλεῖς, ἐλπίζουσα ὅτι θέλει εὕρει ἔτι ζῶντα τὸν ἡγεμόνα. Ἀλλ' αἱ σιδηραὶ πύλαι δι' ὧν τὸ τμήμα ἐκεῖνο ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἦσαν ἀσφκλῶς κεκλεισμέναι· ἐνῷ δὲ ἡ φρουρὰ ἡγωνίζετο ν' ἀναμσχεύσῃ αὐτάς, ὁ νέος βασιλεὺς διέταξε νὰ ἐπιδειξώσιν εἰς αὐτὴν τὴν κεφαλὴν τοῦ Νικηφόρου· ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνέκειντο ἐκ ξένων μισθοφόρων, καὶ ὑπηρετοῦν τὸν ἐκάστοτε μισθοδοτοῦντα αὐτοῦς, πεισθέντες ἤδη ὅτι ὁ πρῶτος βασιλεὺς δὲν ὑπῆρχεν ἐν τοῖς ζῶσιν, ἀνεκήρυξαν ὁμοφώνως αὐτοκράτορα τὸν Ἰωάννην. Οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τῶν ἀνακτόρων ὁ Ἰωάννης, ἅμα ἤρχισε νὰ ἐξημερώνῃ ἡ 11 δεκεμβρίου, ἐξαπέστειλεν ἀνδρῶν λογάδων στίφος, οἵτινες διερχόμενοι τὰς ἀγυῖας τῆς πόλεως ἀνηγόρευον αὐτὸν αὐτοκράτορα σὺν τοῖς παισὶ τοῦ Ῥωμανοῦ. Εἰς τὸ στίφος τοῦτο προσετέθη μετ' ὀλίγον ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον οἱ ἀναγκνῶσται ἡμῶν δὲν περιέμενον βεβιαῶς νὰ ἀκούσωσι πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πτώσει τοῦ Νικηφόρου. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο ὁ πρόεδρος Βασίλειος, ὅστις ἀφοῦ ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκεῖνου ὡς οὐδεὶς ἄλλος, καὶ ἐπετροπήν τὴν ὅλην τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων διοίκησιν, ἅμα εἶδε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐγεμβεῖσαν ἀντιπολίτευσιν, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Ἰωάννου. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο βέβαιος ἂν ἡ συνωμοσία ἐπιτύχῃ, προσεποιήθη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ὅτι ἀσθενεῖ καὶ ἔμμενε κλινῆρης περιμένων τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐκβασιν, διὰ νὰ πολιτευθῇ κατὰ τὰς περιστάσεις. Μόλις λοιπὸν ἔμαθε διὰ νυκτὸς τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου ἔδραμεν εἰς τὰ βασιλεια, προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρακοιμώμενος, καὶ ἤδη συμπράττοντες ἀμφότεροι ἐξαπέστειλαν αὐθαρεῖ προστάγματα εἰς ὅλας τὰς ἀρχὰς τῆς πρωτευούσης, παραγγέλλοντα ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ μὴ τολμήσῃ τις νεωτερισμὸν τινα ἢ διαρπαγὴν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔπαυσεν ἀμέσως ὅλους τοὺς ἀνωτέρους τῆς πολιτείας ἀρχοντας ὅσοι ἦσαν διωρισμένοι ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, τὸν πραίτωρα, ἥτοι ἐπαρχον τῆς πόλεως, τὸν δρουγγάριον τῶν πλωίμων, ἥτοι τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου, τὸν δρουγγάριον τῆς βίγλης, ἥτοι τὸν φρούραρχον, καὶ τὸν νυκτέπαρχον, ἀντικαταστήσας ἀντ' αὐτῶν ἀνδρας οἰκείους, διέταξε δὲ ὅλους τοὺς παυθέντας καὶ ὅλους τοὺς συγγενεῖς τοῦ πρῶτου βασιλέως νὰ ἀπέλθωσιν

εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν καὶ αὐτόθι νὰ διατρίβωσι. Τρεῖς μόνον ἐξαιρέσεις τούτου ἐγένετο. Ὁ μὲν κουροπαλάτης Λέων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Νικηφόρος ὁ πατρίκιος, ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκόμενοι, ἐξωρίσθησαν εἰς Μήθυμναν τῆς Λέσβου, ὁ δὲ ἄλλος υἱός, ὁ στρατηγὸς Χαλδίας (ἦτοι Τραπεζοῦντος) Βάρδας, παύσας τῆς ἀρχῆς, ἐξωρίσθη εἰς Ἀμάσειαν. Ὁ νεκρὸς τοῦ Νικηφόρου, ἀφ' οὗ ἔμεινε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 11 εἰς τὸ ὑπαιθρον ἐπὶ τῆς χιόνας κατακείμενος, ἐκηδεύθη ἔπειτα λαθραίως διὰ νυκτὸς εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἐξηκολούθησε μεταβάλλων ἅπαν τὸ ὑποπτον προσωπικὸν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ διορίζων οἰκείους ἀντὶ τῶν ἀπολυομένων τῆς ὑπηρεσίας, παύσας ἰδίως καὶ ἀντικαταστήσας ἅπαντας τοὺς στρατηγούς ἤτοι τοὺς γενικοὺς διοικητὰς τῶν θεμάτων. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐν διαστήματι ἑπτὰ ἡμερῶν, καθ' ὧς δὲν ἐξῆλθε παντάπασι τῶν ἀνακτόρων, καίτοι βαθεῖα ἐπεκράτει ἀπανταχοῦ ἡσυχία καὶ τάξις, ἀσφαλίσας ὅσον ἔνεστιν ἐν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συνήθων εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας.

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀρμενικῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες συνταύτισασι τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τύχης τοῦ χριστιανικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, ἀπέβησαν περιφανεῖς ἀπὸ τῆς 8 μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀπετέλεσαν τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τῆς λαμπρᾶς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας, δι' ἧς τὸ κράτος τοῦτο συνετηρήθη καὶ ἐκλείσθη. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης, καὶ τούτου ἔνεκα δυνάμενος νὰ λογισθῇ ὡς ἀρχηγέτης αὐτῆς, εἶναι ὁ πατρίκιος Ῥωμανὸς ὁ Κουρκούας. Τούτου τοῦ Ῥωμανοῦ Κουρκούα δύο ἐγένοντο υἱοί, Ἰωάννης καὶ Θεόφιλος, ἐξ ὧν ἡ οἰκογένεια ἐκείνη διηρέθη εἰς δύο κλάδους, ἐξ ἰσοῦ σχεδὸν ἐπισήμους ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, τῶν ὁποίων ὅμως μόνον ὁ πρεσβύτερος διετήρησε τὸ ἀρμενικὸν ἐπώνυμον τοῦ Κουρκούα, προφερόμενον ἐν τῇ ἀρμενικῇ γλώσσῃ Γοῦργεν, μετατραπὲν δὲ ἐπὶ τὸ μαλακώτερον κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθος εἰς Κουρκούαν. Καὶ ἦτο τὸ ὄνομα Γοῦργεν κύριον παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις, μετεβλήθη δὲ εἰς οἰκογενειακὸν παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ὅπως πολλάκις συμβαίνει. Ὁ ἀρχηγέτης τοῦ πρεσβυτέρου κλάδου Ἰωάννης Κουρκούας, ἀπέβη πολυθρύλητος διότι ἐπὶ εἴκοσι καὶ δύο χρόνους διατελέσας δομέστικος τῆς ἀνατολῆς, ἀναριθμητὰ ἔστησε τρόπαια κατὰ μωαμεθανῶν. Τοῦ Ἰωάννου τούτου υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ Ῥωμανὸς Κουρκούας, στρα-

τηγὸς ὡς αὐτὸς περιφανῆς, ὃν τῷ 963 ὁ παρακοιμώμενος Ἰωσήφ διώρισε δομέστικον τῆς Δύσεως, ὅτε προεχειρίσατο δομέστικον τῆς Ἀνατολῆς τὸν Ἰωάννην Τσιμισκῆν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προλάβῃ δι' αὐτῶν τὴν ἀναγόμεναι τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ὁ τοῦ Ῥωμανοῦ τούτου υἱὸς Ἰωάννης Κουρκούας διατελέσας στρατηγὸς ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ, ἔπεσε τῷ 972 ἐν τῷ Ῥωσικῷ πολέμῳ, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει. Τελευταῖος δὲ τοῦ πρωτοτόκου τούτου κλάδου ἀναφέρεται ἐπὶ Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου τῷ 1008, ὁ πατρίκιος Ῥωμανὸς Κουρκούας, ὁ τοῦ προηγουμένου Ἰωάννου υἱός. Τοῦ δὲ δευτεροτόκου κλάδου ἀρχηγέτης ὑπῆρξεν ὁ τοῦ πρώτου Ἰωάννου Κουρκούας ἀδελφὸς Θεόφιλος, ὅστις, στρατηγὸς ὢν Μεσοποταμίας, ὅτε ὁ Ἰωάννης Κουρκούας ἦτο δομέστικος τῆς Ἀνατολῆς, πολλάκις ὡς αὐτὸς τοὺς μωαμεθανοὺς κατετρόπωσεν. Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοφίλου δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι συνεζύχθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Νικηφόρου Φωκά, καὶ ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐγέννησε τὸν ἡμέτερον Ἰωάννην, περὶ τοῦ ἐπωνυμίου τοῦ ὁποίου, Τσιμισκῆς, ὁ Λέων ὁ Διάκονος λέγει «τοῦτο δὲ τὸ τῆς Ἀρμενίων διαλέκτου πρόσρημα ὃν, εἰς τὴν Ἑλλάδα μεθερμηνευόμενον, Μουζακίτζην δηλοῖ· βραχύτατος γὰρ τὴν ἡλικίαν (τὸ ἀνάστημα) τελῶν, ἐπωνυμίαν ταύτην ἐκτήσατο.» Ἐντεῦθεν ὁ Δουκαγγίος ὑπολαμβάνει τὴν λέξιν *Μουζακίτζης* ὡς παραφθορὰν τοῦ *Μειρακίτζης*. Ἄλλη ὁμῶς εἶναι ἡ νεωτάτη ἐρμηνεία τοῦ ἐπωνυμίου Τσιμισκῆς κατὰ τοὺς δεινοὺς περὶ τὰ ἀρμενικὰ. *Tschemischgaizag*, ὅπερ σημαίνει, λέγουσι, σάνδαλον λαμπρὸν ἢ ἐρυθρὸν, οἷα φοροῦσιν αἱ γυναῖκες τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἐν ταύτῃ τὸ ὄνομα πόλεως τινος τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἣτις ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι καὶ Ἱεράπολις, καὶ ἐξ ἧς κατήγετο ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Τὸ τελευταῖον λοιπὸν τοῦτο ἐπωνύμιον, τὸ ὅποιον ἀρμενιστὶ γράφεται *Tschemeschigh* δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ὑποκοριστικὸν τοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ὀνόματος καὶ σημαίνει λαμπρὸν σανδαλίσκον.

Ἡξεύρομεν ἤδη ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, καίτοι μικρὸς ὢν τὸ ἀνάστημα, ἦτο ἀνὴρ ὠραίος καὶ ἀθλητικός. Ἡ ἐλευθεριότης αὐτοῦ ἦτο τοσαύτη, ὥστε οὐδεὶς τῶν ἐπικαλουμένων αὐτὸν ἀνθρώπων ἀπῆρχετο ἐλπίδων κενός. Καὶ ἂν, ἐπιφέρει ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ὁ παρακοιμώμενος Βασιλεὺς δὲν περιέστελλε τὴν ἀπληστον αὐτοῦ πρὸς τὸ εὐεργετεῖν ῥοπήν, ἦτο ἱκανὸς νὰ διανεμῇ εἰς τοὺς δεομένους ὅλους τοὺς βασιλικούς θησαυρούς. Τούλάχιστον εἶναι βέβαιον ὅτι ἅμα ὡς ἐβασίλευσεν, ἔσπευσε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπάσης τῆς ὑπερόγκου αὐτοῦ περιουσίας, ἣν τὸ

μὲν ἐκ προγόνων ἐκκληρονόμησε, τὸ δὲ διὰ τῶν ἰδίων πολεμικῶν τροπαίων προσεκτῆσατο, ἐν μέρει μὲν διανείμας εἰς τοὺς γείτονας γεωργούς, ἐν μέρει δὲ προσδιορίσας εἰς συντήρησιν μεγάλου τινὸς τῶν λελωθμένων νοσοκομείου. Οὐδὲ ἠρέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλὰ πρὸς τούτους τε καὶ πρὸς πάντα πάσχοντα πολλὴν αἰέποτε ἐπεδείκνυε συμπάθειαν, μὴ ἀποτροπιζόμενος νὰ παραμυθῇ καὶ νὰ πλησιάζῃ τοὺς ἐκ τῶν οἰκτροτέρων νόσων ἀσθενοῦντας, αὐτὸς ἂν εἰς ὑπερβολὴν ὧν ἄβρὸς καὶ φιλόκαλος καὶ περὶ τοὺς πότους καὶ τοὺς ἔρωτας καὶ πᾶσαν τοῦ σώματος ἡδονὴν ἔκδοτος. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε λοιπὸν ἅπαντα τὰ προτερήματα, καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῶν γενναίων φύσεων· δυσεξήγητον δὲ μένει πάντοτε εἰς ἡμᾶς πῶς τοιοῦτος διατελέσας δι' ἅπαντος τοῦ βίου, ἀνεδείχθη τοσοῦτον ἄλλοιός καθ' ὅλας τὰς περιπετείας τοῦ κακουργήματος δι' οὗ ἐσφετερίσθη τὴν ἀρχήν· διότι δὲν ἠρέσθη νὰ θανατώσῃ διὰ φρικτῶν βασάνων τὸν Νικηφόρον, δὲν ἠρέσθη νὰ περιυβρίσῃ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐδέησε καὶ νὰ ψευδολογήσῃ ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας, ἵνα μὴ ἀποκρουσθῇ ὑπ' αὐτῆς.

Τῷ οὗτοι ὅτε ἐπτά ἡμέρας ἀφ' ἧς κατέλαβε τὴν ἀρχήν, τὰς ὁποίας μετεχειρίσθη ἵνα ἐξασφαλίσῃ αὐτήν, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἵνα στεφθῇ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὁ γέρον Πολυεύκτος δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἱερὸν πρὶν ἢ ἐκπληρώσῃ τρεῖς ὅρους: πρῶτον, ν' ἀποπέμψῃ ἐκ τῶν βασιλείων τὴν Θεοφανῶ, τῆς ὁποίας ἡ σύμπραξις εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Νικηφόρου ἦτο ἀναμφισβήτητος· δεῦτερον ὑποδείξῃ τὸν αὐτουργὸν τῆς δολοφονίας ταύτης, ὅστις καὶ ἂν ἦναι· καὶ τρίτον ἀποδώσῃ εἰς τὴν σύνοδον τὸν τόμον δι' οὗ ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλλεν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν καὶ ἀπόφασιν πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης δὲν ἐδίστασε νὰ ἐνδώσῃ εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς ἀπαιτήσεις. Ἡ Θεοφανῶ ἐξωρίσθη ἀμέσως εἰς τὴν νῆσον Πρώτην, καὶ μετ' οὗ πολὺ εἰς τὴν ὅπως οὖν ἀπωτέρω κειμένην Προκόννησον (τὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ), ἰδοῦσα οὕτω ματαιωθέντα τὰ χροῦσά αὐτῆς ὄνειρα, καὶ τιμωρηθεῖσα τάχιστα διὰ τὴν κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἐπιβουλήν. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ἐνέδωκεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην τοῦ Πολυεύκτου, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς Θεοφανούς. Ἄν ᾔθελεν, ἔσωζεν αὐτήν, ἥτις δὲν ἦτο πλειότερον αὐτοῦ ἔνοχος. Ἀλλ' ἀφοῦ ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς, ἵνα καταστήσῃ ἐκποδὸν τὸν ἀντίπαλον, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ προβῇ περαιτέρω, καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν συμβίωσιν μετὰ γυναικὸς ἡ ὁποία ἡδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιβου-

λεύσῃ καὶ αὐτὸν, ὅπως τὸν δεύτερον αὐτῆς σύζυγον. Ἡ δυσκολωτέρα τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Πολυεύκτου ἦτο ἡ περὶ τῆς τιμωρίας τοῦ τῆς δολοφονίας αὐτουργοῦ, διότι ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰωάννης ἰδίᾳ χειρὶ ἐπλήγωσε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τοῦτο προέτρεψεν. Οὐδὲν ἦττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης δὲν ἐδίστασε νὰ καταγγεῖλῃ ὡς μόνον ἐκτελεστήν τοῦ φόνου τὸν Λέοντα τὸν Βαλάντην καὶ νὰ καταδικάσῃ αὐτὸν εἰς ἐξορίαν. Τελευταῖον ἀπέδωκεν εἰς τὴν σύνοδον τὸν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τόμον τοῦ προκατόχου, καλλίστα εἰδὼς ὅτι, ἂν δὲν ἐπραττε τοῦτα, ἤθελεν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐπικίνδυνον ὀργὴν τοῦ κλήρου. Τούτων δὲ γενομένων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 δεκεμβρίου, καὶ ἀναιρῶν ἀπάσας τὰς ἀρχὰς τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ Νικηφόρου διοικήσεως, ἠύξησε τὰς δωρεὰς ὅσαι ἀπενέμουντο εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τοὺς ἄλλους τῆς πολιτείας ἄρχοντας, παρέσχεν ἀτέλειαν φόρων εἰς τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιакῶν, ἐξ οὗ κατήγετο, καὶ ἐν γένει οὐδεμίαν ἔδειξε φειδῶ περὶ τὴν διαχείρησιν τῶν δημοσίων χρημάτων.

Ἄλλ' ἐὰν καθ' ὅλα ταῦτα ἐφάνη ἐνδεέστερος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προκατόχου, περὶ τὴν ἄλλην τῶν πραγμάτων διεκπαγλὴν ἀνεδείχθη λαμπρότατος, περὶ δὲ τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας κρείσσων τῇ ἀληθείᾳ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιφανεστάτου ἐκείνου ἀνδρός. Οὐδόλως δὲ τούτου ἐνδοτικώτερος ὑπῆρξε περὶ τὰς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν σχέσεις. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀποθανόντος τοῦ Πολυεύκτου τῇ 28 ἰανουαρίου, ὁ Ἰωάννης, καλέσας εὐθὺς τὴν ἐπιούσαν εἰς τὴν βασιλείον αὐτὴν τοὺς ἱεράρχας καὶ τὴν σύγκλητον, εἶπεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀναβιβάζει εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἀναχωρητὴν Βασιλείον, ὅστις καὶ ἐχειροτονήθη τῷ ὄντι τὴν κυριακὴν τῆς ὀρθοδοξίας, 13 φεβρουαρίου. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἂν ὁ Ἰωάννης ἔσχισε τὸν ἐκκλησιαστικὸν τοῦ προκατόχου τόμον, πράγματι ὅμως διετήρησε τὸ δικαίωμα τῆς τῶν ἀρχιερέων ἐκλογῆς. Συγχρόνως ἐφρόντισε διὰ σιταγωγίας, ἣν τάχιστα συνήγαγεν ἐκ τῶν ἀπανταχοῦ ἐμπορίων, νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ δεινὰ τοῦ λιμοῦ ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τριετίαν κατετρώχετο τὸ κράτος. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἔξω πολεμίους, ὧν οἱ μᾶλλον κατεπείγοντες ἦσαν δύο, οἱ μωαμεθανοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ οἱ Ρῶσοι, οἵτινες ὑπὸ τὸν Σβιατοσλαῦον εἶχον γίνεαι κύριοι ἀπάσης τῆς Βουλγαρίας. Κατὰ τῶν τελευταίων τούτων ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ τὸ προσεχὲς ἔαρ, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος· καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμισε τῶνόντι ὅτι ὤφειλε νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο μᾶλλον

τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου, ἢ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν κατὰ μωαμεθανῶν πόλεμον. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι πολέμιοι ἦσαν σφόδρα τεταπεινωμένοι καὶ ἐξησθενημένοι ἕνεκα τῶν προτέρων ἀτυχημάτων, ὃ δ' ἐξ αὐτῶν κίνδυνος ἦτο ὀλιγώτερον ἐπικείμενος τοῦ ἀπὸ τῶν Ῥώσων, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀπειλήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁθεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης παρατάξας εἰς Ἀνατολὴν στρατὸν ἀποχρῶντα ὑπὸ τὸν Πατρίκιον Νικόλαον, ὅστις, καίτοι εὐνοῦχος ὢν, εἶχε πολλὴν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπέσῃ μεθ' ὅλης τῆς ἑλλης δυνάμεως τοῦ κράτους κατὰ τοῦ Σβιατσλαύου.

Ὁ μαγίστρος Βάρδας ὁ Σκληρὸς καὶ ὁ πατρίκιος Πέτρος διετάχθησαν νὰ πορευθῶσι μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, καὶ καταλαβόντες τὰ μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Θράκης σύνορα, νὰ διαχειμάσωσιν αὐτόθι περιμένοντες τὸν βασιλέα, ὅστις ἐμελλε νὰ ἐκστρατεύσῃ τὸ ἔαρ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ γυμνάζοντες μὲν τὸν στρατὸν, πληροφορούμενοι δὲ διὰ κατασκοπῶν τὰ κατὰ τὴν Βουλγαρίαν συμβαίνοντα. Ὁ πατρίκιος Πέτρος εἶχε περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγούμενου ἔτους κυριεύσει τὴν Ἀντιόχειαν. Ὁ δὲ τῶν Σκληρῶν οἶκος ἀνῆκεν εἰς τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τῆς δεκάτης καὶ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ πατρίκιος Νικήτας Σκληρὸς, τῷ 889, ἐπὶ Λέοντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα· δεύτερος δὲ ὁ προκείμενος Βάρδας Σκληρὸς, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν τὴν πρὸς τὸν Νικήταν συγγένειαν, ὅστις ὅμως ἦτο ἀδελφὸς μὲν τῆς πρὸ μικροῦ θανάουσης συζύγου τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Μαρίας, τῆς φημιζομένης ἐπὶ κάλλει καὶ σωφροσύνῃ, ἀνὴρ δὲ δραστήριος καὶ γενναϊώτατος. Ἀρκα καταλαβούσης τὰ μεθόρια τῆς στρατιᾶς ταύτης, οἱ Ῥῶσοι ἐπῆλθον κατ' αὐτῆς, συνεπαγόμενοι πολλοὺς Οὐγγρους καὶ Βουλγάρους, καὶ συμποσούμενοι εἰς 30,000. Καίτοι δὲ ἔχων νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τριπλάσιαν δύναμιν, ὁ στρατηγὸς Σκληρὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, διαίρεσας εἰς τρία τὸν στρατὸν αὐτοῦ, καὶ δύο μὲν μοίρας διατάξας νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τοὺς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν ἀντιπάλων δρυμούς, μὴ προκύπτουσαι ἐκεῖθεν εἰμὴ ὅταν ἡχῇσῃ τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπιτεθεῖς κατὰ μέτωπον. Ἡ συμπλοκὴ ὑπῆρξε σφοδρά. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βάρδα Κωνσταντῖνος, νεώτατος ὢν ἔτι, ἀλλὰ πελώριος τὸ σῶμα καὶ τὴν ἰσχὺν ἀκαταγώνιστος, ἐφόνευσε τολμηρόν τινα Ῥῶσον, ὅστις εἶχεν ἐξορμήσει κατὰ τοῦ προκινδυνεύοντος Βάρδα· μετ' ὀλίγον δὲ ἀμφιρρόπου ἔτι ὄντος τοῦ ἀγῶνος, ἤχησαν αἱ σάλπιγγες καὶ προσεβλήθησαν κατὰ νώτων οἱ Ῥῶσοι ὑπὸ

τῶν ἐνεδρευόντων ταγματῶν, ὥστε ἐκπλαγέντες ἤρχισαν νὰ ὑπενδίδωσι. Τότε εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ἡγεμόνων προελάσας ἠθέλησε νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς συναγωνιστάς, ἀλλ' ὁ Βάρδας ἀντεπεξεληθὼν ἔσχισεν αὐτὸν διὰ τοῦ ξίφους εἰς δύο ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ζωστήρος, καὶ οὕτω πεσόντος κατὰ γῆς τοῦ ἀθλητικοῦ ἐκείνου σώματος, οἱ Ῥῶσοι ἐτράπησαν ἤδη εἰς φυγὴν καταδιωκόμενοι καὶ ἀνηλεῶς σφαζόμενοι μέχρις ἐσπέρας. Τὰ προοίμια λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ἀπέβησαν λαμπρά, καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης μεταβιβάζων ἀδιακόπως τὰς δυνάμεις ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, καὶ τοποθετῶν αὐτάς ἐπιτηδεύως καὶ γυμνάζων, ἦτο ἑτοιμος νὰ εἰσβάλῃ πανστρατιᾷ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὅτε περιστάσεις ἀπροσδόκητοι ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἀναβάλῃ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ ἔτος τὸ μέγα ἐκεῖνο ἐπιχείρημα.

Οἱ Φωκαῖδες ἐπέισθησαν νὰ ὑποφέρωσι μέχρι τέλους ἀμαχητὶ τὴν μεταβολὴν τῆς τύχης αὐτῶν. Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Βάρδας, ὅστις ἦτο ἐξόριστος εἰς Ἀμάσειαν, συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν τριῶν αὐτοῦ ἐξαδέλφων, καὶ δραπετεύσας ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἦλθεν εἰς Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ἠθροισεν αὐτόθι μέγα πλῆθος ἀνθρώπων, ἐξ ἐκείνων οἵτινες ῥέπουσι πάντοτε πρὸς στάσιν, ἀνηγορεύθη ὑπ' αὐτῶν προχειρῶς αὐτοκρατῶρ, ἐχειροτόνησε πολλοὺς στρατηγούς καὶ ἄλλους ἄρχοντας, ἔδωκεν ἐτι πλείονας ὑποσχέσεις, καὶ ἔπραττε ταῦτα πάντα ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λέοντος, ὅστις, φρουρούμενος εἰς Λέσβον, ὑπεκίνει εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Μακεδόνας διὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀβύδου Στεφάνου, ὑποσχόμενος καὶ αὐτὸς τιμὰς καὶ χρήματα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης πληροφορηθεὶς αἰφνης τὰ γινόμενα, καθυπέβαλεν ἀμέσως εἰς δίκην τὸν ἐπίσκοπον Ἀβύδου, τὸν Λέοντα Φωκᾶν, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικηφόρον, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος καθηρέθη τῆς ἱερωσύνης, οἱ δὲ δύο ἄλλοι κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐξετέλεσε τὴν ποινὴν ταύτην, ἀρκεσθεὶς νὰ ἐπιβάλῃ βαρεῖας χρηματικὰς ποινὰς εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν φίλων αὐτῶν, ὅσοι εἶχον ἀποδεχθῇ τὰς στασιαστικὰς ἐκείνας συμβουλὰς. Πρὸς δὲ τὸν Βάρδαν Φωκᾶν ἔγραψε παραινῶν νὰ παραιτηθῇ τοῦ ὀλεθρίου τολμήματος καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ πλήρη ἀμνηστίαν. Ἀλλ' ἐκείνου αὐθαδῶς καὶ ὑβριστικῶς ἀπαντήσαντος, ἔπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν Βάρδαν Σκληρὸν, τὸν πρὸ μικροῦ κατὰ τῶν Ῥώσων ἀριστεύσαντα, ἀναβαλὼν ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ τῶν ἀρκτῶν πολέμιων ἐπιχείρησιν. Ὁ Βάρδας Σκληρὸς κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ τὴν στάσιν σχεδὸν ἀμαχητί. Ὅχι μόνον εἶχε ῥητὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως ν' ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν αἱματοχυσίαν, ἀλλὰ

καὶ οἰκοθεν ἀπέκλινε πρὸς τοῦτο, κηδεστής ὢν τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀδελφὴ ἦτο νύμφη τοῦ ἐπὶ τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνῳ. Ὅθεν ἅμα πλησιάσας εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, προέτεινεν αὐτῇς εἰς τε τὸν ἀρχηγὸν καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ ἀπάθειαν, ἐὰν ἀποθέσωσι τὰ ὅπλα. Καὶ ὁ μὲν Βάρδας Φωκᾶς ἐπέμενεν ἀποποιούμενος· ἀλλ' οἱ περὶ αὐτὸν ἐνδίδοντες εἰς τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς ἀμοιβὰς τοῦ Σκληροῦ, ἡτομώλησαν σωρηδὸν εἰς τὸ βασιλικὸν στρατόπεδον, ὥστε ὁ Βάρδας Φωκᾶς, βλέπων ἑαυτὸν παρὰ πάντων σχεδὸν ἐγκαταλειπόμενον, ἔφυγε διὰ νυκτὸς καὶ ἀπῆλθε μετὰ 300 μόνον εἰς φρουρίον τι καλούμενον Ἀντιγούρ, τὸ ὅποτον εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν πρὸ καιροῦ νὰ ὀχυρώσῃ, εἰσαγαγὼν ἐν αὐτῷ καὶ τροφὰς ἀποχρώσας. Ἐκεῖ τὸν παρηκολούθησεν ὁ Βάρδας Σκληρὸς καὶ ἀποκλείσας αὐτὸν πανταχόθεν, τὸν παρήνεσεν ἐκ νέου νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν εὐμένειαν τοῦ βασιλέως. Ὁ δὲ Φωκᾶς, βλέπων ὅτι παντελῶς ἐμονώθη, καὶ ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ διαφύγῃ τὴν ἄλωσιν, ἐνέδωκε τελευταῖον καὶ λαβὼν πίστεις περὶ τῆς ἀπαθείας ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν φιλότατων, κατήλθεν ἀπὸ τοῦ φρουρίου μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων. Ὁ Σκληρὸς ὑπεδέχθη αὐτοὺς φιλανθρωπῶς καὶ ἀνέφερε τὰ γενόμενα εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ διέταξεν, ὁ μὲν Βάρδας Φωκᾶς, ἀποκαρεῖς κληρικὸς νὰ περιορισθῇ εἰς Χίον μετὰ τῆς οἰκογενείας του, ὁ δὲ Σκληρὸς ἀναλβὼν τὰς δυνάμεις νὰ διαπεράσῃ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ αὐτόθι νὰ διαχειμᾶσῃ, ἵνα κατὰ τὸ πρῶτον ἐὰρ συνεχ-στρατεύσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν Ῥώσων.

Τὸ πρὸ ἐνὸς ἔτους μελετώμενον κατὰ τούτων ἐπιχειρήμα ἀπέβαιναν ὁσμέραι μᾶλλον κατεπεῖγον. Ἐπαρθέντες ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Βάρδα Φωκᾶ καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ὀλίγης ἐμπειρίας καὶ τῆς περὶ τὸν βίον ἀκολασίας τοῦ μαγίστρου Ἰωάννου Κουρκούα, εἰς ὃν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σκληροῦ εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ ἡγεμονία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ, οἱ Ῥῶσοι διέπραζαν πολλὰς ἐπιδρομὰς καὶ δηρώσεις εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ὥστε εἴπερ ποτὲ ἀπαραίτητον ἀπέβη νὰ περικταλῶσι. Καθ' ὅλον λοιπὸν τὸν χειμῶνα τοῦ 970 πρὸς τὸ 971 ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπαναλβὼν καὶ συμπληρῶν τὰς προπαρασκευὰς αὐτοῦ, κατήρτισε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, συνέλεξε τροφὰς καὶ ἡτοίμασε μεγάλας ὁπλῶν προμηθείας.

Συγχρόνως δὲ ἐρρύθμισεν ἀσφαλέστερον τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς δύο νομίμους διαδόχους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, τὸν Βασίλειον, ὅστις ἦτο ἤδη 14 ἐτῶν, καὶ τὸν Κωνσταντίνον ἑνδεκάετη ὄντα. Ἡ

μήτηρ αὐτῶν Θεοφανῶ ἐνόμισε, φαίνεται, ὅτι δύναται, ὠφελουμένη ἐκ τοῦ κινήματος τῶν Φωκαδίων, νὰ κινήσῃ ἐπανάστασιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν δραπετεύσασα ἐκ Προκοννήσου ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου οὐδένα μὲν εὔρε πρόθυμον νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ, κατῴρωσεν ὅμως νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ βασιλεια καὶ νὰ ἴδῃ τὸν τε βασιλέα Ἰωάννην καὶ τὸν παρακοιμώμενον Βασίλειον. Ἡ σκηνὴ ὑπῆρξε σκανδαλώδης. Πάντα τὰ πάθη τοῦ διαπαιδαγωγηθέντος ἔρωτος καὶ τῆς ἀποτυχούσης φιλαρχίας, ὅσα πρὸ μηνῶν ἔβραζον εἰς τὴν καρδίαν τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐξεχείλισαν ἤδη ἀκάθεκτα. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε τὰ θέλητρα οὔτε οἱ ἔλεγχοι οὔτε αἱ παρακλήσεις οὔτε αἱ ἀπειλαὶ ἔσχυσαν νὰ μεταπείσωσι τὸν βασιλέα Ἰωάννην, ἡ Θεοφανῶ, στραφεῖσα πρὸς τὸν παρακοιμώμενον, ὕβρισεν αὐτόν, ὠνόμασε Σκύθην, ὠνόμασε βάρβαρον, καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀρμήσασα τὸν ἐγρονθοκόπησεν εἰς τὸ πρόσωπον. Τότε ἀπῆλθῃ ἐκ τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐξωρίσθῃ εἰς τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ μονὴν τῆς Δάμιδος. Συνεξωρίσθῃ δὲ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐν Μαντινείῳ τῆς Καππαδοκίας. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ θέσις τῶν νομίμων διαδόχων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἀπέβαινεν ἐπισφαλής· διότι εἶχον συμβασιλέα ἄνδρα πανίσχυρον, δι' οὐδενὸς συνδεόμενον πρὸς αὐτοὺς δεσμοῦ, δυνάμενον δὲ νὰ γεννήσῃ ἐκ δευτέρου γάμου τέκνα ἴδια, καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ παραγάγῃ συμφέροντα ἐπικίνδυνα εἰς τὴν τύχην τῶν νομίμων διαδόχων. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα θέλουσα νὰ προλάβῃ ἡ σύγκλητος, ἥτις ἐπεθύμει πάντοτε τὴν διατήρησιν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, προέτρεψε τὸν βασιλέα Ἰωάννην διὰ τοῦ προέδρου Βασιλείου, νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἅμα καὶ τὰ κατὰ τοὺς βασιλόπαιδας, νυμφευόμενος ἄνευ ἀναβολῆς τὴν θείαν αὐτῶν Θεοδώραν, τὴν θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδελφὴν τοῦ πατρὸς των Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ ἠσπάσθη προθύμως τὴν συμβουλήν, εἰ καὶ ἡ Θεοδώρα διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς αὐτῆς ἢ ἐπὶ κάλλει καὶ νεότητι. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν κατὰ μῆνα νοέμβριον 970 καὶ ἐπροξένησαν πολλὴν ἀγαλλίασιν εἰς ἅπαν τὸ ὑπῆκοον. Περὶ ταῦτα δὲ διατρίψας καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, εὗρέθη κατὰ τὸ ἔαρ ἔταιμος νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευματος.

Ἡ 28 μαρτίου 971 ὤρισθῃ ὡς ἡμέρα τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐξόδου τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ. Ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἥτις ἦτο ἡ πέμπτη τῆς ἐβδομάδος τῶν Βαίων, ὁ μὲν στρατὸς παρετάχθη ἐπὶ πολέμῳ διεσκευασμένος εἰς τὰς μεταξὺ τῶν βασιλείων καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας πλατείας καὶ ὁδοῦ, ὁ δὲ στόλος

ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Ὁ στρατὸς ἦτο παλὺ εὐαριθμότερος τῶν ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκά ἐπανειλημμένως κατὰ μωαμεθανῶν ἐπελθόντων δεκάκις, εἰκοσάκις καὶ τεσσαρακοντάκις μυρίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ μαχητῶν λογάδων, ἐν οἷς μάλιστα διέπρεπεν ἡ ἴλη τῶν Ἀθανάτων, ἣν πρῶτος διωργάνωσεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ἐκ τῶν ἀρίστων καταφράκτων ἰππέων ἐπιλεξάμενος, ὡς τὸ κράτιστον τῶν ἰδίων δορυφόρων σῶμα, κατὰ μίμησιν τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς μετέπειτα Πέρσαις Ἀθανάτων. Ἡ ἴλη αὕτη λαμπρῶς τῳόντι ἡγωνίσαστο κατὰ τὸν προκείμενον πόλεμον, βραδύτερον ὅμως δὲν ἀναφαίνεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς σπουδαῖον στρατιωτικὸν σῶμα, καὶ πιθανῶς κατηργήθη ὡς κινήσασα τὸν φθόνον τῶν ἄλλων σωμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ὁ δὲ στόλος συνέκειτο ἐκ 300 περίπου πλοίων μεγάλων καὶ μικρῶν, ὧν τὰ κράτιστα ἦσαν διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πυρὸς ὀπλισμένα. Ὁ βασιλεὺς ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν τῆς πρωίας, ἀφοῦ προσηυχῆθη εἰς τὸ ἐν τῇ Χαλκῇ ἱερὸν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἀπῆλθε διὰ μέσου τῶν ταγμάτων καὶ ἰλῶν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐξητήσαστο ἐνταῦθα τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου, καὶ ἐπορεύθη ἔπειτα, παρεπομένου σύμπαντος τοῦ στρατοῦ καὶ λιτανεύοντος τοῦ κλήρου, πρὸς τὸν ἐν Βλαχέρναις οἶκον τῆς Θεομήτορος. Ἐνταῦθα προσηυχῆθη τὸ τρίτον. Ἐξελθὼν δὲ τῆς ἐκκλησίας, ἀνῆλθεν εἰς τὰ αὐτόθι ἀνάκτορα, ἵνα ἐπιθεωρήσῃ ἐκεῖθεν τὸν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν παρατεταγμένον καὶ εἰς ἐκπλουν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον στόλον. Ὁ βασιλεὺς ἐνέκρινε τὴν ναυτικὴν παρασκευὴν, παρήγγειλε νὰ διανεμηθῶσι χρηματικαὶ ἀμοιβαὶ εἰς τοὺς ναυβάτας καὶ τοὺς ἐρέτας καὶ διέταξε νὰ ἐκπλεύσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον καὶ τὸν Ἰστρον ποταμόν, διότι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ διακωλύσῃ τοιοῦτοτρόπως πᾶσαν τῶν Ῥώων ὑποχώρησιν. Ἀμα δὲ ὡς ἐξέπλευσεν ὁ στόλος, ἀνεχώρησε καὶ ὁ βασιλεὺς αὐθημερὸν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀδριανούπολιν.

Ἐκεῖ ἀφικόμενος τὴν τρίτην ἡμέραν ἔμαθε παρὰ τῶν προσκόπων ὅτι αἱ κλεισοῦραι τοῦ Αἰμου ἦσαν ἀφύλακτοι, διότι οἱ Ῥῶοι ἐνόμιζον ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν θέλει ἐκστρατεύσει πρὶν ἢ πανηγυρίσῃ τὴν ἐορτὴν τοῦ πάσχα καὶ τὰς παρεπομένας αὐτῇ τελετάς. Ὅθεν ὠφελοῦμενος ἐκ τοῦ λάθους τούτου τῶν πολεμίων ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ ἀνευ ἀναβολῆς τὰς στενάς ἐκείνας διόδους καὶ νὰ ἐπιπέσῃ ἀπροσδοκῆτως κατὰ τῆς πρωτευούσης τῶν ἡγεμόνων τῆς Βουλγαρίας Πραισθλαύας. Ἐπὶ τούτῳ διήρπασε τὸν στρατὸν εἰς δύο. Καὶ αὐτὸς μὲν παραλαβὼν τοὺς Ἀθανάτους καὶ πεζοὺς τῶν ἀλκιμωτάτων 15,000, καὶ ἱππεῖς 13,000 προεπορεύθη

(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδασκ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.)

ὅσον ἔνεστι τάχιον, τὸ δὲ λοιπὸν στρατιωτικὸν μετὰ τῶν σκευῶν καὶ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πρόεδρον Βασίλειον, παραγγεῖλας νὰ ἐπέλθῃ ἐξ ὀπισθεν βάρην. Τῶνόντι ὁ βασιλεὺς διηλθεν ἀκωλύτως ἀπ᾽ αὐτὰς τὰς τοῦ Αἴμου δυσχωρίας, ἐξησφάλισε τὴν διάβασιν τοῦ κατόπιν βαδίζοντος Βασιλείου καὶ ἅμα εὗρεθεις ἐπέκεινα τοῦ ὄρους ἐντὸς τῆς Βουλγαρίας διέταξε τὸ στράτευμα εἰς βαθείας φάλαγγας, παρήγγειλε τὰς σάλπιγγας νὰ ἐπηγήσωσι τὸ ἐνυάλιον, καὶ ἐπορεύθη οὕτω ἐν παρατάξει λαμπρᾷ ἐπὶ Πραισθλαύαν, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἔφθασε τὴν πρωίαν τῆς 3 Ἀπριλίου πρὸς μεγάλην ἐκπλήξιν τῶν Ρώσων. Ὁ Σβιατοσλαῦς δὲν εὕρισκετο τότε εἰς Πραισθλαύαν, ἀλλὰ διέτριβε περὶ Δορύστολον, τὴν σημερινὴν Σιλίστριαν, μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως. Ὑπῆρχεν ὅμως ἐν Πραισθλαύᾳ φρουρὰ ἱκανὴ Ρώσων καὶ Βουλγάρων ὑπὸ ἑνα τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων Ρώσων, ὃν ὁ Λέων ὁ διάκονος ὀνομάζει Σφέγγελον, καὶ προσέτι ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμὼν Βορίς μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Ὅθεν πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα ἀποκρουσθῇ ἡ ἐπιθεσις. Καὶ αὐθημερὸν ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου οἱ Ρῶσοι ἠγωνίσθησαν ἐκ παρατάξεως νὰ ἀναγκάσωσι τὸν βασιλέα εἰς ὑποχώρησιν. Μαχόμενοι ὅμως πιεζοὶ δὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀντιέξωσιν εἰς τὸ προελάσαν κατ' αὐτῶν ἱππικὸν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀκαθεκτον τῶν Ἀθανάτων προσβολὴν, τραπέντες δὲ κατέφυγον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθορὰν δεινὴν 8,500 ἀνδρῶν, καθάπερ ἱστορεῖ, ἀλλὰ ὡς λεγόμενον, ὁ Λέων ὁ Διάκονος.

Τὴν δ' ἐπιούσαν, ἐπειδὴ ἔφθασεν ἤδη καὶ ἡ λοιπὴ στρατιὰ ὑπὸ τὸν πρόεδρον Βασίλειον μετὰ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπεχείρησε τὴν ἐξ ἐφόδου ἄλωσιν τῆς πόλεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ αὐτοκρατορικοὶ πλησιάζσαντες εἰς τὸ τεῖχος ἔβαλον κάτωθεν διὰ τόξων καὶ πετροβόλων ὀργάνων καὶ σφενδονῶν καὶ ἀκοντίων τοὺς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων Ρώσους, οἵτινες ἀμυνόμενοι ἔρριπτον ἀνωθεν ἀκόντια καὶ βέλη καὶ λίθους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ προσαγγῶσι κλίμακας εἰς τὰ τεῖχη καὶ τούτου γενομένου, πρῶτος νεανίας τις ὁ Θεοδόσιος Μεσονύκτης, ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καταγόμενος, σπασάμενος τὸ ξίφος, καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὴν ἀσπίδα ὑπὲρ κεφαλὴν ἀνατείνας, ἀνέβη ἐπὶ τὰς ἐπάλξεις καὶ ἐκτύπησεν εἰς τὸν αὐχένα τὸν Ρῶσον ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς αὐτόν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀποκοπεῖσα κεφαλὴ μετὰ τῆς περικεφαλαίας ἐκύλισεν ὡς σφαῖρα ἔξω τῶν τειχῶν πρὸς τὸ ἔδαφος. Ἐντεῦθεν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπαλαλάξαντες ἀνέδραμον πολυάριθμοι διὰ τῶν κλιμάκων καὶ μετὰ πεισματώδη ἐπὶ τοῦ

τείχους ἀνταγωνισμὸν ἠνάγκασαν τοὺς Ῥώσους νὰ καταλείπωσι τὸν περιβόλον, διὰ τῶν πυλῶν τοῦ ὁποίου εἰσελθοῦσα ἤδη πᾶσα ἡ περὶ τὸν Ἰωάννην δύναμις κατεκυρίευσεν τὴν πόλιν καὶ δεινὴν ἐπήγαγεν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν. Τότε λέγεται ὅτι συνελήφθη καὶ ὁ Βορίς μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν δύο τέκνων καὶ προσήχθη τῷ βασιλεῖ, ὅστις ἐδέξατο αὐτὸν ἐν πάσῃ τιμῇ ἀποκαλῶν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ λέγων ὅτι ἦλθε νὰ ἐκδικηθῇ τὰς συμφορὰς ἃς οὗτοι ὑπέστησαν παρὰ τῶν Ῥώσων. Ἐν τούτοις ὁ ἀγὼν δὲν ἐτελείωσε διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ περιβόλου ἀποχωρήσεως τῶν ἀντιπάλων. Ἑπτακισχίλιοι ἄνδρες κατέλαβον τὴν βασιλειον αὐλὴν, οἱ δὲ περὶ τὸν Ἰωάννην παροτρυνόμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ ἐκπορθήσωσι διὰ μιᾶς καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῶν πολέμιων καταφύγιον· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ προσέλθωσιν εἰμὴ διὰ στενῆς πυλίδος, πολλοὶ ἐνταῦθα εἰς μάτην κατεκόπησαν, μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς, ἀναχατίσας τὴν ὁρμὴν των, διέταξε νὰ βάλωσι πῦρ εἰς διάφορα τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου μέρη, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο φαίνεται πανταχόθεν διὰ τείχους ἀσφαλοῦς περιπεφραγμένον. Τότε οἱ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξέλθωσι τοῦ οἰκοδομήματος καὶ συνεπυκνώθησαν ἅπαντες ἐντὸς τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς, ὅπου ἡγωνίσθησαν μὲν γενναίως, ἀλλὰ οὐδὲν ἤττον καταπολεμηθέντες ὑπὸ τοῦ περικυκλώσαντος αὐτοὺς Βάρδα τοῦ Σκληροῦ, ἅπαντες σχεδὸν ἔπεσον ἐκτὸς ὀλιγίστων, οἵτινες μετὰ τοῦ Σφεγγέλου ἐπέτυχον νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Σβιατοσλαῦον.

Τοιοῦτο τρόπον ἐκυριεύθη ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἡ Πραισθλαῦα τὴν μεγάλην πέμπτην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀνέπαυσεν ἐν αὐτῇ τὸν στρατὸν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἐβράβευσε τοὺς ἀριστεύσαντας καὶ ἐώρτασε τὴν θεῖαν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διεμήνυσεν αὐτὸς εἰς τὸν Σβιατοσλαῦον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Βουλγαρίας, ὡχρῶσε τὰ παθόντα τοῦ φρουρίου μέρη, μετωνόμασε τὴν Πραισθλαῦαν ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον Ἰωαννουπόλιν καὶ τελευταῖον καταλιπὼν ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἀποχρῶσαν ἀπῆλθε πανστρατιᾷ ἐπὶ τὸ Δορύστολον, κυριεύσας καθ' ὁδὸν τὴν τε Πλίσκουβαν καὶ τὴν Δίνειαν καὶ ἄλλας διαφόρους πόλεις, αὐθορμήτως ὑποταχθεῖσας. Ὁ Σβιατοσλαῦος οὐδεμίαν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ περὶ ὑποχωρήσεως πρότασιν, ἀλλὰ συναγαγὼν τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς 60,000 ἀνδρῶν συμποσούμενην ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς ἐπερχομένους ἀντιπάλους. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης βαδίσας ὅπως οὖν βραδέως δὲν ἐπλησίασεν εἰς Δορύστολον εἰμὴ τὴν 23 ἀπριλίου καὶ εὔρε τοὺς Ῥώσους ἐτοιμοὺς νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτὸν ἐν πυκνῇ παρατάξει πρὸ τῆς πόλεως. Ἀντιτάξας λοιπὸν καὶ αὐτὸς τὸν ἴδιον στρατὸν καὶ ἔχων ἐν τῷ

μέσω μὲν τὴν πεζικὴν φάλαγγα, κατὰ θάτερον δὲ τὸ κέρας τοὺς πανσιδήρους ἱππότες, ἐξ ὀπισθεν δὲ τοὺς τοξότας καὶ σφενδονήτας, ἀδιακόπως ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν παρατεταγμένων βάλλοντας, ἐπῆλθε κατὰ τῶν πολεμίων ἐπ' αἰσίοις διότι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐτελεῖτο ἡ μνήμη τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Γεωργίου. Ἡ μάχη ὑπῆρξε μακρὰ καὶ ἐναγώνιος. Οἱ Ῥῶσοι γαυριῶντες ἐπὶ τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῶν πολεμικῇ φήμῃ ἠγωνίσθησαν, εἰ καὶ πεῖροι, μετὰ ῥώμης ἀγρίας καὶ ἐνθουσιῶδους. Οἱ περὶ τὴν βασιλέα Ἰωάννην ἀναμνησκόμενοι τὰ πρόσφατα αὐτῶν κατὰ μωαμεθανῶν κατορθώματα καὶ ἐπαιρόμενοι ἐπὶ τῷ ἱππικῷ αὐτῶν ἀντετάχθησαν μετ' ἐμπειρίας καὶ τεχνικῆς ἐπιστήμης. Πολλοὶ ἔπεσον ἐκτέρωθεν καὶ ἡ νίκη ἐφαίνετο ἀμφιταλαντευομένη μέχρι δειλῆς βαθείας, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἐπιρράξας κατὰ τῶν πολεμίων ἀνὰ κράτος ἅπαν τὸ ἱππικὸν καὶ ἀναβοήσας ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποδείξωσι δι' ἔργων τὴν ἀρετὴν ἐπήνεγκε τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Οἱ σαρπηγεῖται ἠλλάξαν τὸ ἐνυσάλιον· βοή ἀθρόα ἀντήχησεν, ὁ στρατὸς ὅλος θεωρῶν τὸν βασιλέα προκινδυνεύοντα, ἐξώρμησε δι' ἀκατασχέτου φορᾶς κατὰ τῶν Ῥώσων, οἵτινες μὴ δυνηθέντες νὰ ὑπομείνωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ῥοπὴν ἔκλιναν εἰς φυγὴν καὶ πρὸς τὸ τεῖχος συνώσθησαν, πολλοὺς ἀποβαλόντες τῶν ἀνδρῶν κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην. Ἐνῷ δὲ οὗτοι ἐζήτουν ἄσυχον ὀπισθεν τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ ἀντήχησαν τὰ ἐπινίκια καὶ ἀνευφημεῖτο ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἀμέσως καὶ περιεστοιχισμένος ἔτι ὢν ἀπὸ νεκρῶν καὶ τραυματίας, προεβίβασε τοὺς ἀνδραγαθήσαντας, καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων δεξιῶσεων καὶ φιλοφρονήσεων κατέστησεν ἅπαντας προθυμότερους εἰς νέους ἀγῶνας.

Τὴν ἐπιοῦσαν πολλὰ πρῶτὶ ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν κατασκευὴν ὀχυροῦ στρατοπέδου περὶ γεωλόφον τινα, ὅστις ἀνυψοῦτο ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ ἐκτεινομένου πρὸ τοῦ Δορυστόλου ἐν μικρῷ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης διαστήματι. Τὸ παρὰ τὸν Ἰστρον κείμενον Δορύστολον ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀσφαλέστερον ὠχυρωμένον τῆς Πραισθλαύας καὶ προσέτι κατείχετο ὑπὸ 60,000 Ῥώσων, ὧν ἡγεῖτο αὐτὸς ὁ Σβιατοσλαῦος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐνόησεν ὅτι ἡ ἄλωσις τοῦ φρουρίου τούτου δὲν ἡδύνατο νὰ ᾔηται ἔργον πρόχειρον, καὶ ἐνόμισε πρὸ πάντων συνετὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν κατὰ τῶν ἐνδεχομένων περιπετειῶν τοῦ πολέμου. Ἐπὶ τούτῳ κατασκεύασε τὸ ὀχυρὸν ἐκεῖνο στρατόπεδον, καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος διὰ τοῦ Ἰστροῦ τοῦ στόλου, ὅστις πρὸ ἐνὸς περίπου μηνὸς εἶχεν ἐκπλεῦσαι ἀπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου, ἤρξατο συντόμως τὸ τῆς πολιορκίας ἔργον. Τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον δὲν ἐχρησίμευεν εἰμὴ ὡς ἡ

ἀκρόπολιν, οὕτως εἰπεῖν, ἅπαντος τοῦ ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιχειρήματος. Ἐν αὐτῷ δὲν ἐστάθμευε συνήθως εἰμὴ ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ἕτοιμος νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ἄλλων τοῦ στρατοῦ μοιρῶν, αἵτινες ἐστρατοπεδεύουν δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ παρὰ τὴν πόλιν καὶ πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἦσαν τεταγμένοι οἱ Θρᾷκες καὶ οἱ Μακεδόνες ὑπὸ τὸν γνωστὸν στρατοπεδάρχην Πέτρον, πρὸς δυσμὰς δὲ αἱ ἀνατολικαὶ δυνάμεις ὑπὸ τὸν ἔτι γνωστότερον Βάρδαν Σκληρόν. Αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ ἦσαν ἐπιτετραμμέναι εἰς τὸν Ἰωάννην Κουρκούαν, τοῦ ὁποίου τὰ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀμαρτήματα, δὲν ἐμπόδισαν τὸν βασιλέα Ἰωάννην, δευτέρου ἐξαδελφον αὐτοῦ ὄντα, νὰ τὸν μεταχειρισθῇ καὶ πάλιν. Οἱ Ῥῶσοι ἅμα ἐπλησίασεν ὁ στόλος, εἴλκυσαν τὰ ἀκάτια αὐτῶν πρὸ τοῦ περιβόλου τοῦ ἄστεως, ὥστε ἡ πόλις ἦτο πανταχόθεν περιεζωσμένη. Ἡ πολιορκία διεξήγετο ὅτε μὲν ἀκροβολιζομένων τῶν δύο ἀντιπάλων ἀνῶθεν ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων καὶ κάτωθεν ἀπὸ τοῦ πεδίου διὰ σφενδονῶν καὶ βελῶν καὶ ποικίλων ἐκπηδίων ὀργάνων, ὅτε δὲ δι' ἀγώνων ἐκ παρατάξεως οὓς ἐπεχειροῦν οἱ Ῥῶσοι ἐξορμῶντες ἐκ διαλειμμάτων ἀπὸ τοῦ φρουρίου, ἄλλ' ἀναγκαζόμενοι πάντοτε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς αὐτό. Εἰς μίαν δὲ τῶν πρώτων τούτων ἐξόδων ἐπεσεν ὁ γενναῖος Σφεγγελος, ἐκθύμως διαγωνισάμενος, περιφάνως δὲ διέπρεψε μεταξὺ τῶν ἡμετέρων ὁ Θεόδωρος Λαλάκων, «ἀνὴρ κατὰ τε τὴν ἀλκὴν καὶ σώματος βῶμην δυσάντητος καὶ ἀκαταγώνιστος», λέγει ὁ Λέων ὁ Διάκονος.

Ἄλλ' ἐνῷ οὕτως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ὁ Λέων ὁ κουροπαλάτης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Νικηφόρος, οὔτινες ἐκρατοῦντο εἰς Μήθυμναν τῆς Λέσβου, ἐνόμισαν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν, ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ βασιλέως, ἵνα ἐπιχειρήσωσι νέαν κατ' αὐτοῦ στάσιν. Ὅθεν διαφθείραντες διὰ χρημάτων τοὺς φρουροὺς αὐτῶν ἀπῆλθον δι' ἀκατίου εἰς μοναστήριόν τι ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας κείμενον, καλούμενον Πηλαμῖς. Ἐκεῖθεν δὲ συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ φίλων, ἔλαβον παρ' αὐτῶν ὑποσχέσεις πολλὰς, ὅτι θέλουσιν ἀθροίσει πλῆθος ἀνθρώπων πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τολμήματος καὶ ἀνοίξει εἰς αὐτοὺς τὰς πύλας τῶν βασιλείων. Οἱ φίλοι οὗτοι ἐκάλεσαν τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον τὸν κουροπαλάτην καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ νὰ διαπεραιωθῶσιν εἰς Βυζάντιον, ὅπου ἔλεγον ὅτι τὰ πάντα εἶνε ἕτοιμα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Ὅθεν ἀφικόμενοι οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως διὰ νυκτὸς εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς τῶν φίλων καὶ περιέμενον ἐκεῖ τοὺς ἄλλους συνωμότες, ὅτε ὁ Πατρίκιος Λέων, ὁ δρουγγάριος τοῦ πλωμένου, εἰς δυν

ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν φυλακὴν τοῦ Βυζαντίου, μαθὼν τὰ παρασκευαζόμενα ὥρμησε μετὰ δυνάμεως πρὸς τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ διέτριβον ὁ κουροπαλάτης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ· οἱ δὲ προέφθασαν μὲν νὰ διαφύγωσι διὰ παραθύρου, καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν μέγαν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναόν, ἀλλ' ἀποσπασθέντες ἐκεῖθεν ἀπεστάλησαν φρουρούμενοι πρὸς τὴν λεγομένην Καλώνυμον νῆσον ἢ κατὰ Κεδρηνὸν εἰς τὴν Πρώτην. Ἀναγγελθέντος δὲ τοῦ πράγματος εἰς τὸν βασιλέα, διέταξεν οὗτος νὰ τυφλωθῶσιν ἀμφότεροι, νὰ δημευθῇ δὲ ἡ περιουσία αὐτῶν· καὶ οὕτως ἐματαιώθη προχείρως τὸ νέον ἐκεῖνο τῶν Φωκάδων ἐπιχείρημα.

Ἐν τῇ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς ἐξηκολούθησε τὴν τοῦ Δορυστόλου πολιορκίαν κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθειμένον τρόπον. Ἡ τοῦ φρουρίου ἐξ ἐφόδου ἐκπύρθησις ἐφκίνητο ἀκκτόρθωτος, εἴτε διότι τὰ τεῖχη αὐτοῦ ἦσαν ὑψηλότερα καὶ πλατύτερα τῶν συνήθων εἴτε διότι αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ δὲν ἦσαν ἀποχρῶσαι, ὅθεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ἔχων πανταχόθεν περιπεφραγμένην τὴν πόλιν καὶ παρενοχλῶν ἀδιακόπως τοὺς πολιορκουμένους διὰ σφενδονῶν καὶ βελῶν καὶ πετροβόλων ὀργάνων καὶ ἀποκρούων πᾶσαν αὐτῶν ἔξοδον, ἤλπισε μᾶλλον διὰ λιμοῦ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς παράδοσιν. Πᾶσα ἡ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ χώρα εἶχεν ὑποταχθῇ ἤδη εἰς αὐτόν, διότι ὁ Σβιατοσλάυος εἶχεν ἀνακαλέσει πανταχόθεν τὰς ῥωσικὰς φρουράς, συμπυκνῶσας ὅλην αὐτοῦ τὴν δύναμιν εἰς Δορύστολον· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ φρούρια παρεδόθησαν εἰς τὸν βασιλέα ὥστε οὗτος εὐλόγως προεδόκα καὶ τὴν τοῦ Δορυστόλου προσηχῇ ἄλωσιν, διότι ἤξευρεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαῖου πολὺ ἤδη ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ τροφῶν ἔνδεια ἕνεκα τῆς κατεσπευσμένης τοσούτου στρατοῦ συμπυκνώσεως. Ἀλλ' αἰφνίς ἡ τοῦ Σβιατοσλάου τόλμη καὶ δεξιότης κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ ἐπὶ μῆνα ἔτι ὅλον τὴν ἀντίστασιν. Ἐκλέξας νύκτα βαθεῖαν καὶ ἀσέληνον καθ' ἣν νετὸς ῥαγδαῖος ἐπιπτε μετὰ χαλᾶζης ἀναμειγμένος καὶ ὑπὸ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συνοδευόμενος, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, ἐμβὰς εἰς μονύξυλα μετὰ διςχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διαφυγὼν τὴν προσοχὴν τοῦ στόλου, ἐξηλθεν εἰς ἐπισιτισμὸν· καὶ συλλέξας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ σῖτον, κέγχρον καὶ ὅσα ἄλλα τρόφιμα εὗρεν, ἐπέστρεφεν ἤδη εἰς Δορύστολον, ὅτε εἶδε κατὰ τὸ χεῖλος τοῦ παταμοῦ πολλοὺς τῶν στρατιωτῶν θερᾶ-ποντας τοὺς μὲν ποτιζοντας ἵππους, τοὺς δὲ χορτολογοῦντας καὶ ἄλλους ξυλεύοντας, ἐπέπεσεν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς κατ' αὐτῶν καὶ πολλοὺς μὲν φονεύσας, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀναγκάσας εἰς φυγὴν, ἐπέστρεψεν ἤδη διὰ τῶν μονοξύλων αὐτοῦ εἰς Δορύστολον. Ὁ βασιλεὺς πληροφορηθεὶς τὰ γενό-

μενα, ἡγανέκτησε κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ ἀμέλεια ἐπέτρεψε τὸν ἐκπλουν τῶν Ῥώσων· καὶ ἡπειλήσεν αὐτοὺς θάνατον, εἰάν ἐπαναληφθῇ τοιοῦτό τι. Συγχρόνως δὲ καὶ ἀπὸ ξηρᾶς ἀπέκλεισεν ἐπὶ στενωτέρον διὰ τάφρων καὶ φυλάκων τὴν πύλην, ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν εἰσαγωγὴν νέων τροφίμων. Καὶ τοῦτο μὲν κατωρθώθη, ἀλλ' οἱ Ῥῶσοι ἐπέμειναν καρτερικῶς ἀνταγωνιζόμενοι. Ἡ ἄμυνα αὐτῶν διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἰουλίου καὶ ἐπέκεινα. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα τούτου ἡμέρας πειραθέντες νὰ πυρπολήσωσι τὰς πολιορκητικὰς μηχανάς, τούτου μὲν τοῦ ἐπιχειρήματος ἀπέτυχον, ἐφύγευσαν δὲ τὸν Ἰωάννην Κουρκούαν, ὅστις καίτοι ἕνεκα τοῦ ἀκολάστου αὐτοῦ βίου ὀλίγην εἶχε περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος πρόνοιαν, κατὰ τὴν κρίσιμον ὁμῶς ἐκείνην στιγμὴν ἐκθύμως κατὰ τῶν πολεμίων ἀντεπεξῆλθε καὶ γενναίως ἔπεσε. Τὴν δ' ἐπιούσαν οἱ Ῥῶσοι ἐπαρθέντες ἐκ τοῦ συμβεβηκότος τούτου, ἐξῆλθον αὐθις ἵνα ἐκ παρατάξεως ἀγωνισθῶσιν, ὑπὸ Ἰχμορα τὸν μετὰ Σβιατοσλαῦον πρῶτον αὐτῶν ἡγεμόνα, ἄνδρα γιγαντώδη καὶ νεανικὸν καὶ πολλὴν σφαγὴν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους ἐπενεγκόντα. Ἀλλὰ τότε ὁ βασιλικὸς σωματοφύλαξ Ἀνεμάς, ὅστις, ὡς ἡξεύρομεν ἤδη ἦτο υἱὸς τοῦ τελευταίου ἐμίρου τῆς Κρήτης Ἀπδούλ Ἀζίζ καὶ ἄξιός τῃ ἀληθείᾳ τοῦ Ῥώσου μαχητοῦ ἀνταγωνιστῆς, ὁρμήσας κατ' αὐτοῦ διὰ μιᾶς πληγῆς ἀπέκοψε τὴν τε κεφαλὴν καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· οἱ δὲ Ῥῶσοι καταπλαγέντες ἐκ τοῦ παθήματος τούτου, ὑπεχώρησαν εἰς τὸ ἄστυ, ἀφοῦ κατέλιπον πολλοὺς εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης νεκρούς.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἰχμορος ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ῥωσικὸν στρατὸν ἀθυμίαν ἣτις ἐξηκολούθησεν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν, ὥστε ὁ Σβιατοσλαῦος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν νὰ συγκαλέσῃ συμβούλιον τῶν ἀρίστων τοῦ στρατοῦ, ἵνα βουλευθῇ μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου, πράγματι δὲ ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς πρὸς ἄμυναν. Τῶν οὖν ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ, οἱ μὲν ἐγνωμοδότησαν ὅτι ἄλλο δὲν ἔχουσι νὰ πράξωσιν, ἀφ' οὗ μάλιστα ἀπέβαλον τοσοῦτους πρωταγωνιστάς, εἰμὴ νὰ φύγωσι διὰ νυκτὸς ὅπως ἡδύναντο ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν· οἱ δὲ, ὅτι ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη φυγὴ ἦτο ἀκατόρθωτος ἕνεκα τοῦ στόλου, ὅστις ἀγρύπνως ἤδη ἐπετήρει τὸν ποταμὸν, ἀνάγκη νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους, ἵνα διασώσωσι τὴν περιλιπομένην στρατιάν. Ταῦτα ἀκούσας μετὰ βαθείας λύπης ὁ Σβιατοσλαῦος εἶπε λόγους τινάς, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι ἀναφέρονται σχεδὸν ἀπα-

ραλλάκτως ὑπὸ τε τοῦ Λέοντος τοῦ Δικάνου καὶ ὑπὸ τοῦ Σλαύου χρονογράφου Νέστορος. «Μὴ κατασχύνωμεν, εἶπε, τὴν Ῥωσίαν, ἀλλὰ καταλείψωμεν ἐνταῦθα τὰ ὅσα ἡμῶν. Ἐὰν ἀποθάνωμεν οὐδεμία θέλει προσγίνει εἰς ἡμᾶς ἀτιμία, ἐνῶ, ἐὰν σωθῶμεν, θελομεν ὑπὸ πάντων κατακριθῇ. Ἐγκαρτερήσωμεν λοιπόν, καὶ, ἂν ἐγὼ προκινδυνεύω πῆσω, τότε σκέφθητε περὶ ὑμῶν.» Οἱ μαχηταὶ ἀπεκρίθησαν «θελομεν πῆσαι πάντες μετὰ σοῦ» καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἔτι ἀπαξ. Τὴν ἐπιούσαν τὸ ἀπόγευμα συνεκροτήθη ἡ τελευταία κρίσιμος ἐκ παρατάξεως μάχη πρὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Ἀνεμᾶς κατέφερε πληγὴν βαρεῖαν κατὰ τοῦ Σβιατσλαύου, ἀλλ' ὁ Ῥώσος ἡγεμὼν ἐσώθη διὰ τοῦ ἀλυσιδωτοῦ αὐτοῦ χιτῶνος, ὁ δὲ ἀτρόμητος ἐκεῖνος νέος κυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων, πολλοὺς μὲν τούτων ἐφόνευσεν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐφονεύθη καὶ αὐτός. Οἱ περὶ αὐτὸν καταπλαγέντες ὑπὸ τοῦ ἀτυχήματος τούτου ὑπεχώρησαν προτροπαδὴν, καὶ ἐδῆσε νὰ προκινδυνεύσῃ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις καὶ ὀρμήσωσιν αὖθις ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Θύελλα δὲ μετὰ βροχῆς ἀναρριπισθεῖσα προσέβαλε τὰς ὄψεις τῶν Ῥώσων καὶ φήμη διεδόθη ὅτι ἀνὴρ λευκόπτερος προηγούμενος τῶν ἡμετέρων διέκοπτε καὶ συνετάραττε τὰς τῶν πολεμίων φάλαγγας καὶ ὅτι ὁ θεσπέσιος ἐκεῖνος ἦτο ὁ μέγας ἐν μάρτυσι Θεόδωρος, ὃν ὁ βασιλεὺς ἐπεκαλεῖτο ἀείποτε προστάτην καὶ ἄρωγόν εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἀνεπτέρωσαν τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ Βάρδας Σκληρὸς κατορθώσας νὰ περικυκλώσῃ σχεδὸν τοὺς Ῥώσους ἔτρεψε τελευταῖον αὐτοὺς εἰς φυγὴν πρὸς τὸν περίβολον, καθ' ἣν μικροῦ δεῖν νὰ συλληφθῇ καὶ αὐτὸς ὁ Σβιατσλαῦς. Εἰς τὴν μάχην ταύτην λέγεται ὅτι ἐφανεύθησαν 15,000 Ῥώσων, ἐλήφθησαν δὲ διςμύριαι ἀσπίδες καὶ ξίφη πάμπολλα. Χριστιανοὶ δὲ ἔπεσον 350 ἐκτὸς τῶν πολλῶν τραυματιῶν. Καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὁ Σβιατσλαῦς ἔπεμψε πρὸς τὸν βασιλεῖα Ἰωάννην πρέσβεις προτείνων, οἱ μὲν Ῥῶσοι νὰ παραδώσωσι τὸ Δορύστολον, νὰ ἀπολύσωσι τοὺς αἰχμαλώτους καὶ νὰ ἐκχωρήσωσι τῆς Βουλγαρίας ἐπιστρέφοντες διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ἴδια· οἱ δὲ αὐτοκρατορικοὶ νὰ ἐπιτρέψωσι τὸν ἀπόπλουον, νὰ ἐπιχορηγήσωσι τὰς ἀναγκαίας τροφὰς καὶ νὰ συγχωρήσωσιν ὥστε νὰ προσέρχωνται εἰς Βυζάντιον χάριν ἐμπορίας κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα.

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐδέχθη προθύμως τὰς συμβάσεις ταύτας καὶ διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς ἕκαστον ἄνδρα σίτου μέδιμνοι δύο· εὐρέθησαν δὲ οἱ λαβόντες τὸν σίτον 22,000 ἐκ τῶν 60,000, ὅσοι ἦσαν ἐν ἀρχῇ τῆς

πολιορκίας. Γενομένων τῶν σπονδῶν ὁ Σβιατοσλαῦος ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν βασιλέα, ὅστις δὲν ἀπεποιήθη τὴν συνέντευξιν, καὶ καθοπλισθεὶς διαχρῶσθαι πανοπλίᾳ προσῆλθεν ἔφιππος παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Ἰστρου συνεπαγόμενος μυρίους χρυσοφοροῦντας ἵππους, ἐνῶ ὁ Ῥῶσος ἡγεμὼν ἐπῆλθε ταπεινότερον ἐπὶ ῥωσικοῦ ἀκατίου παραπλέων τὸν ποταμὸν καὶ κωπηλατῶν μετὰ τῶν ἄλλων ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν. Τότε εἶδον οἱ ἡμέτεροι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Σβιατοσλαῦον καὶ ὁ Λέων ὁ Διάκονος δίδει ἡμῖν ἀκριβῆ τινα αὐτοῦ εἰκόνα. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μέτριον, ἀλλὰ κάλλιστα κατὰ πάντα διηρθρωμένον, εἶχε δασείας τὰς ὀφρὺς καὶ γλαυκοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἦτο σιμὸς τὴν ῥίνα καὶ ἀραιὸν μὲν εἶχε τὸ γένειον, τὸν δὲ μύστακα πυκνὸν καὶ μακρότατον· ἡ κεφαλὴ του ἦτο σχεδὸν φαλακρά, ἀλλ' ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἐκρέματα βύστρουχος ἐμφαίνων τὸ τοῦ γένους ἐπιφανές· καὶ πάλιν ἀφ' ἐκατέρου τῶν ὠτων ἐξηρτάτο χρυσοὺν ἐνώτιον κεκοσμημένον διὰ δύο μαργαριτῶν ἐχόντων ἐν τῷ μέσῳ λίθον ἀνθρακα. Ἐφερεν ἐσθῆτα λευκὴν κατ' οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν καθαριότητα διαφέρουσαν τῆς ἐσθῆτος τῶν συντρόφων του· ἡ ὅλη ὄψις αὐτοῦ εἶχε τι σκυθρωπὸν καὶ τραχύ. Ὀλίγα δέ τινα ὁμιλήσας εἰς τὸν βασιλέα περὶ διαλλαγῆς, καθήμενος παρὰ τὸν ζυγὸν τοῦ ἀκατίου, ἐπέστρεψεν εἰς Δορύστολον καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, ἀφοῦ κατὰ τὰς σπονδὰς ἀπέδωκε τοὺς αἰχμαλώτους, ἀπέπλευσεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὄχθην, ὅπου ὅμως ἡ τύχη αὐτοῦ ἀπέβη οἰκτρὰ· διότι πολυάριθμοι Πετσενέγοι ἐνεδρεύοντες ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ ἐπιστρέφοντες καὶ κατέσφαζαν αὐτόν τε καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, ὥστε ἐκ τῆς τοσαύτης ἐκείνης ῥωσικῆς στρατιᾶς ὀλίγοι μόνον ἀνεσώθησαν εἰς τὰ ἴδια.

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης καταβαλὼν οὕτω ἐντὸς δύο καὶ ἡμίσεως περίπου μηνῶν τὸν ἀγέρωχον ἐκείνον καὶ φοβερὸν ἀντίπαλον καὶ ἀνακτήσας πᾶσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ μετονομάσας τὸ Δορύστολον Θεοδώρουπόλιν ἀπὸ τοῦ στρατηλάτου καὶ μάρτυρος Θεοδώρου καὶ καταλιπὼν ἐν αὐτῇ φυλακὴν ἀξιόμαχον ἐπανῆλθε μετὰ τροπαίων μεγίστων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ βασιλεύουσα παρεσκευάσθη νὰ ὑποδεχθῇ ἐπαξίως τοιούτων ἄθλων τὸν λαμπρὸν αὐτῆς κυριάρχη. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς λεωφόρου, δι' ἧς προέκειτο νὰ διέλθῃ, αἱ οἰκίαι ἐκοσμήθησαν δι' ὕψασμάτων ἀλουργῶν, κλάδοι δὲ δάφνης συμπεπλεγμένοι μετὰ πέπλων χρυσοῦφῶν μετεσχημάτισαν τὴν μακρὰν ἐκείνην ὁδὸν εἰς θάλαμον, οὕτως εἰπεῖν, συνηρεφῆ. Τὴν πρωτὰν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐμέλλε νὰ εἰσελθῇ ὁ βασιλεὺς, ὁ λαὸς ὅλος συνέρρευσε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως συνεπαγόμενος στεφάνους μὲν καὶ σκήπτρα ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων

πολυτελῶν, χρυσοκόλλητον δὲ λευκόπωλον ἄρμα, ἵνα ἐπιβὰς ἐπ' αὐτοῦ καταγάγῃ τὸν νενομισμένον θρίαμβον. Ὁ βασιλεὺς ὁμως τοὺς μὲν στεφάνους καὶ τὰ σκήπτρα εὐμενῶς ἀπέδεδεξατο καὶ πολλαπλάσια ἀντὶ τούτων ἀπέδωκε δῶρα, ἐπὶ τοῦ ἄρματος δὲ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιβῇ, ἀλλὰ διέταξε νὰ θέσωσιν ἐπ' αὐτοῦ ἐκ τῶν λαφύρων ὅσα συνεπήγετο, τὰς ἀλουργοὺς τῶν Βουλγάρων στολὰς καὶ τὰ στέμματα, ἐπὶ δὲ τὸν τοῦ ἄρματος χρυσήλατον θρόνον ἀνέθηκε τὴν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, ἐνηγκαλισμένην τὸν Θεάνθρωπον λόγον, ἣν ἐκ Βουλγαρίας ὡς αὐτὸς ἐκόμισεν, αὐτὸς παρακολουθήσας ἔφιππος, τεταλαιωμένος τὴν κεφαλὴν διαδήματι καὶ φέρων ἀνὰ χεῖρας τοὺς στεφάνους καὶ τὰ σκήπτρα. Οὕτω κατήγαγε τὸν θρίαμβον ἀνὰ μέσον τῆς κομφῶς καὶ πολυτελῶς διεσκευασμένης λεωφόρου μέχρι τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς ὃν εἰσελθὼν ἀπέδωκε τὰς εὐχαριστηρίους εὐχὰς καὶ ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης, ὡς πρωτόλειον τρόπον τινὰ τῷ Θεῷ δῶρον, τὸ λαμπρότατον τῶν Βουλγάρων στέφος. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὰ βασιλεῖα ἐκάλεσε τὸν πρῶτον ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορίς καὶ κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἀποθέσῃ τὰ τῆς βασιλείας παράσημα, δηλαδὴ τὴν περιπόρφυρον καὶ διὰ χρυσοῦ καὶ μαργαριτῶν κατάστικτον τιάραν, τὴν ἀλουργὸν ἐσθῆτα καὶ τὰ πεδίλα τὰ ἐρυθρά. Γενομένου δὲ καὶ τούτου, ὁ μὲν Βορίς ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τῶν μαγίστρων, ἡ δὲ Βουλγαρία ἐδιοικήθη ὡς ἐπαρχία τοῦ κράτους.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Βουλγαρίας, ἡ κατάλυσις τῆς βασιλείας ἐκείνης, ἦτις τοσαύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐπῆνεγκε πληγὰς εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν, καὶ ἡ κατατρόπωσις τῶν Ῥώσων, οἵτινες εἶχον ἀρχίσει νὰ προτείνωσι κυριαρχικὰς ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀξιώσεις, ὑπῆρξε τὸ λαμπρότατον, ἀλλ' ὅχι τὸ μόνον τῶν πολεμικῶν ἔργων τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Ἀμα ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἐμελέτησε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν μωαμεθανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διῆλθεν ὁμως ἐν τῷ μεταξύ ἱκανὸν χρόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν παρασκευαζόμενος μὲν εἰς τὸ νέον αὐτοῦ ἐπιχείρημα· ἀσχοληθεὶς δ' ἐν ταύτῃ περὶ τὴν ῥύθμισιν ποικίλων ζητημάτων τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων. Τὰ λάφυρα τῆς Βουλγαρίας καὶ πρὸ πάντων ἡ τακτικὴ φορολογία, εἰς ἣν αὕτη καθυπεβλήθη ἀπὸ τοῦδε ἠὔξησαν τοὺς πόρους τοῦ δημοσίου ταμείου τοσοῦτον, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ὑπηκόους ἐνὸς τῶν καταβαλλομένων ὑπ' αὐτῶν φόρου· ὅθεν τότε κατηργήθη εἰς ὅλα τὰ θέματα ὁ φόρος ὁ καλούμενος καπνικὸν ἢ καπνικὰ, ὅστις ἦτο φόρος εἰδικὸς πληρωνόμενος

δι' ἐκάστην κάμινον πάσης οἰκίας. Πλὴν τούτου δὲ εἰς δεῖγμα ἰδιαζούσης εὐλαβείας πρὸς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν διέταξε τὴν ἐγγραφὴν τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐπὶ τε τοῦ νομίσματος καὶ τοῦ ὀβολοῦ καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν προσθήκην τῆς ἐπιγραφῆς « Ἰησοῦς Χριστὸς βασιλεὺς βασιλείων. » Ἀλλὰ πολὺ σπουδαιότερα ὑπῆρξαν δύο ἕτερα γεγονότα τῆς βασιλείας ταύτης. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπεχείρησε νέαν εἰς Εὐρώπῃν μετοικεσίαν τῶν Παυλιανιτῶν τῆς Ἀσίας, ἐγκαταστήσας αὐτοὺς εἰς αὐτὰς ἐκεῖνας τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας πρὸ 200 περίπου ἐτῶν εἶχον μετοικισθῆ πολλοὶ ὁμόδοξοι αὐτῶν, ἤτοι εἰς τὴν Θράκην καὶ ἰδίως εἰς τὴν περὶ Φιλιππούπολιν χώραν. Ὡστε τὸ πρῶτον πλεονέκτημα τῶν μετοικιζομένων ἦτο νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξύ ἀνθρώπων οἰκειῶν καὶ ὁμοδόξων. Ὁ δὲ βασιλεὺς δὲν ἐδίστασε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην ἀποικίαν διὰ νέων μετοίκων, διότι ἡ πείρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι οἱ Παυλιανῖται τῆς Θράκης, εὐχαριστοῦμενοι εἰς τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνοχὴν τοῦ δόγματος αὐτῶν, οὐδέποτε συνεμάχισαν μετὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων τοῦ κράτους, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πάντοτε προθύμως ἠγωνίσθησαν καὶ γενναίως ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, συντελοῦντες ἀπ' ἑτέρου διὰ τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ αὐτῶν πνεύματος εἰς πολλὴν ἐπίδοσιν οὐ μόνον τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς χώρας, ἀλλὰ καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου, μέχρι τῶν ὁποίων κατὰ μικρὸν ἐξηπλώθησαν. Καὶ οὕτω τῶν ἐξηκολούθησαν πολιτευόμενοι ἐν τῷ μέλλοντι μέγα προσέτι κτησάμενοι ὄνομα ἐν τῇ καθ' ὅλου ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, διότι, καθ' ἃ καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν αὐτῶν σχέσεων διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν ἀρχὰς καὶ δοξασίας καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ Εὐρώπῃ σπέρματα. Ἀλλὰ καθὼς ἡ τῶν Παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐξηλείφθη βρβημδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν κοιτίδι, οὕτω καὶ ἡ ἐν Θράκῃ αὕτη ἀποικία, ἀφοῦ τοσοῦτον ἤκμασεν ἐνταῦθα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τέλους ἐμαράνθη παντελῶς, ἐνῶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς ἀπέπτη πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγένετο αὐτόθι πρόξενον σωτηρίων ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος μεταβολῶν. Αἱ ἀδιάκοποι συμφοραὶ, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετέθησαν αἱ χῶραι τῶν Παυλιανιτῶν μάλιστα ἀπο τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἡ μετ' αὐτῶν ἀνάμιξις ποικίλων βαρβάρων, ἡ καταδρομὴ τινων βασιλείων καὶ ἡ αὐξοῦσα δεισιδαιμονία καὶ ἀμάθεια συνεπῆγαγον κατ' ὀλίγον τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴν τῶν ἐλευθερίων ἐκείνων δογμάτων,

ὥστε σήμερον οὐδὲν ἔχνος αὐτῶν σώζεται ἐν Θράκῃ. Πολλοὶ προσῆλθον βεβαίως εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, πολλοὶ ἠσπάσθησαν τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα, εὐαρίθμοι δὲ τινες ὑπῆρχον ἔτι κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Αἵμου διάγοντες μὲν τὸν βίον ἐν ἀπαιδευσίᾳ καὶ ἐν πενίᾳ, ἀναμίξαντες δὲ εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν θυσίας αἱματηρὰς καὶ ἄλλα τοιαῦτα παντελῶς ἀλλότρια τῶν ἀρχαίων δοξασίων. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ὡς φαίνεται, ἐξηλείφθησαν ἔκτοτε, οἱ δὲ ὀλίγοι Παυλιανίται ἢ μάλλον Παυλικιάνοι, ὡς λέγονται, οἱ κατοικοῦντες σήμερον εἰς Φιλιππούπολιν, οἵτινες εἶναι καὶ οἱ μόνοι φέροντες ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὸ ἄλλοτε πολύκροτον ἐκεῖνο ὄνομα, κατήντησαν καθολικοί.

Τὸ δ' ἕτερον ἀξιωμακτικόν γεγόνος τὸ μεσολαβῆσαν μεταξὺ τοῦ βωσικοῦ πολέμου καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ ἀνάγεται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς δύσεως ὁ Ὅθων ἐπανελάβε τὰς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐχθροπραξίας. Καὶ δὲν νῦνδοκίμει μὲν πολὺ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔχων νὰ πολεμήσῃ πρὸς διαφόρους καὶ ἰσχυροὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀντιπάλους ἐνόμισε συνετὸν νὰ μὴ ἀπασχολῇται ὑπὸ τοιούτων ἐν τῇ δύσει περιπλοκῶν. Ὅθεν ἀπολύσας ἓνα τῶν ἐπίσημοτέρων αἰχμαλώτων τῶν ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ τούτου πολέμου γενομένων, Πανδοῦλφον τὸν ἡγεμόνα Βενεέντου καὶ Καπύης ἀνέβηκεν αὐτῷ νὰ καταπείσῃ τὸν Ὅθωνα νὰ εἰρηνεύσῃ. Ἐπανεληφθῆσαν λοιπὸν αἱ διαπραγματεύσεις καὶ ὁ Ὅθων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπευθύνῃ νέαν αἴτησιν περὶ τοῦ γάμου τῆς Θεοφανοῦς μετὰ τοῦ Ὅθωνος Β' χωρὶς νὰ ἀπαιτήσῃ ῥητὴν τινα παραχώρησιν, ἀλλ' ἀρκούμενος εἰς τὸ δικαίωμα, τὸ ὅποιον ἐνόμιζεν ὅτι ὁ γάμος οὗτος θέλει διαβιβάσῃ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἐπὶ τῆς κάτω Ἰταλίας. Δὲν ἔπεμψε δὲ πλέον πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης τὸν κενόδοξον καὶ κακοήθη Λουϊτπράνδον, ἀλλ' ἐπέτρεψε τὴν ἐντολὴν ταύτην εἰς τινὰς Γερμανοὺς μεγιστάνας, ὧν προΐστατο ὁ ἐπίσκοπος Μογόντιακου Θευδέριχος, εἰς τῶν συνετωτέρων καὶ λογιωτέρων ἱερωμένων τοῦ κράτους. Οὕτω δὲ διεξαχθέντων τῶν πραγμάτων, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔδωκε προθύμως τὴν συναίνεσιν αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐκκαιδεκαέτις Θεοφανὼ ἀναχωρήσασα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ συνοδείας λαμπρᾶς ἔφθασεν εἰς Ρώμην τὴν 14 ἀπριλίου 972, ὅπου ἐτελέσθη ὁ γάμος αὐτῆς μετὰ τοῦ Ὅθωνος Β' ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου ΙΓ'. Ἡ χρηστὴ, ἡ ὡραία καὶ εὐφυὲς αὕτη νέα, ἥτις ἐκληρονόμησε μόνον τὰ προτερήματα τῆς ὁμωνύμου μητρὸς τῆς, ἰσχυρὰ βρα-

δύτερον οὐκ ὀλίγον καὶ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἐπιτροπεύσασα διὰ τὸν πρῶτον τοῦ συζύγου τῆς θάνατον τὸν ἀνήλικον υἱὸν τῆς "Οθωνα Γ' καὶ ἀναδείξασα εἰς περιστάσεις δυσχερεῖς μεγαλοφροσύνην καὶ δεξιότητα. Οἱ δὲ παρακολουθήσαντες αὐτὴν ἢ μετέπειτα ὑπ' αὐτῆς μετακληθέντες σοφοὶ Ἕλληνες ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν διάπλασιν τῆς Δύσεως.

Τοιοῦτοτρόπως ἐξασφαλισθεὶς ἀπανταχόθεν διὰ τῆς καταπαύσεως τῶν ἐξωτερικῶν στάσεων, διὰ τῆς κατατροπώσεως τῶν Ῥώων καὶ τῆς χειρώσεως τῆς Βουλγαρίας, διὰ τῆς μετοικεσίας τῶν Παυλιανιτῶν καὶ διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων, εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς Δύσεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόρπη ἤδη κατὰ τῶν μωαμεθανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἶδομεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν πατρίκιον Νικόλαον νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν μελετωμένην ἐπανάστασιν τῶν μωαμεθανῶν τῆς Συρίας, οἵτινες τῶνόντι, προσλαβόντες μετ' οὐ πολὺ ἐπικουρίας ἐξ Αἰγύπτου καὶ τῆς ἄλλης Ἀφρικῆς καὶ τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀντιοχείας. Καὶ ὁ μὲν πατρίκιος Νικόλαος ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ διέλυσεν, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἠσθάνετο ὅτι ἀπῆρτετο ὀριστικωτέρα τῶν πραγμάτων ῥύθμισις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, καὶ ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ διεξαγάγῃ αὐτόθει μέγαν ἐπιθετικὸν ἀγῶνα, ἵνα ἀνακτήσῃ ὁλοσχερῶς πρὸς μεσημβρίαν μὲν τὴν Συρίαν μετὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν ἰδίως λεγομένην μεγάλην Ἀρμενίαν, καθιστῶν οὕτω σύνορα τοῦ κράτους πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν, τὸν Ἀράξην, τὸ Κασπίον ὕψος καὶ τὸν Τίγριν, πρὸς νότον δὲ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς τὴν ἔρημον τῆς Συρίας καὶ τὸν Σουεσσικὸν ἰσθμὸν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ βουλευμᾶτος τούτου ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐντελῆ διακοπὴν τῶν διαφορῶν κλασμάτων τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου καὶ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἐξασθένησιν καὶ τὴν παραλυσίαν αὐτοῦ. Διὰ νὰ διευκολύνῃ δὲ τὸ ἔργον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες μόνον τότε ἐκ τῶν τῆς Δύσεως διεξήγον ἐμπόριον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, νὰ ἐκδώσωσι νόμον ἐπιβάλλοντα θάνατον ἢ χρηματικὴν ποινὴν 100 λιτρῶν χρυσοῦ (108,000 δραχμῶν τοῦ τότε καιροῦ) κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε κομίσει εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς σίδηρον, ξυλικὴν, ὅπλα ἢ ἄλλο τι πρὸς πόλεμον χρήσιμον, καὶ οἱ Ἑνετοί, οἵτινες ἕνεκα τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφερόντων ἠναγκάζοντο νὰ ἀναγνωρίζωσι μέχρι τινὸς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, ἐξέδωκαν τὸν ζητηθέντα νόμον· ἀλλὰ

δυστυχῶς αἱ τοιαῦται ἀπαγορεύσεις, καίτοι πολλάκις διαταχθεῖσαι, πάντοτε παρεβιάζοντο ὑπὸ τῆς πλεονεξίας, ὡς λέγει ὁ Μουρατόρης.

Ἡ πρώτη ἐκστρατεία ἐγένετο τῷ 973 κατὰ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, διὰ τοῦ τότε δομεστίκου τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀπεμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ὁ δομέστικος οὗτος, συνεπαγόμενος στρατὸν καλῶς κατηρτισμένον, ἠύδοκίμησε κατ' ἀρχάς· διότι διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ περάσας τὸν Εὐφράτην, ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἐδεσσαν χώραν Ὀσροηνήν (τμήμα τῆς Μεσοποταμίας κατεχόμενον ἔτι ὑπὸ τῶν Ἀράβων), ἐκυρίευσεν τὴν Νίσιδιν τῆς Μυγδονίας (μέρος καὶ τοῦτο τῆς Μεσοποταμίας ἀνήκον ἔτι εἰς τοὺς πολεμίους) καὶ ἔπειτα τραπείς πρὸς βορρᾶν καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμίδαν (τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ) καὶ ἐπόρθησε πᾶσαν τὴν περίχωραν, συλλαβὼν πολλοὺς αἰχμαλώτους. Ἡ Περσαρμενία, ἣτις εἶχε διατηρήσει τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ ἰδίους ἡγεμόνας, συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἰωάννου. Οἱ ἐκπλαγέντες μωαμεθανοὶ ἔφυγον προτροπαδὴν πρὸς τὸ Βαγδάτιον καὶ διέδωκαν τὸν τρόπον αὐτῶν εἰς τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, ἐν ᾗ οὐδεμία ὑπῆρχε σχεδὸν κυβέρνησις. Οἱ καλίφαι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλλει πᾶν πραγματικὸν κράτος, μὴ διατηρήσαντες εἰμὴ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς καὶ τὸ προνόμιον τοῦ νὰ μνημονεύωνται πρῶτοι αὐτοὶ εἰς τὰς δημοσίας προσευχάς. Ἀληθεὶς κυβερνῆται ἦσαν τότε οἱ κατὰ τόπους ἐμίραι· ἀλλὰ καὶ τούτων οἱ πλεῖστοι ἐξαχρειωθέντες κατέτριβον τὸν βίον περὶ κυνηγέσια καὶ εὐωχίας, ὥστε οὐδεμία ἐγένετο παρασκευὴ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐξηκολούθει προβαίνων πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Τίγρεως, καὶ ἐλεηλάτει τὴν περὶ Μαρτυρόπολιν Σωφηνήν. Τότε ὁ μωαμεθανὸς διοικητὴς τῆς χώρας ταύτης, ἀνὴρ γενναῖος, Ἀβού Ταγλάβ καλούμενος, ἀθρόας ὕσαν ἠδυνήθη στρατὸν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ μεγάλου δομεστίκου. Κατὰ δυστυχίαν ὁ στρατηγὸς οὗτος, θαρρῶν εἰς τὰ προηγούμενα κατορθώματα καὶ εἰς τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ ὃν ἤγε, περιεφρόνησε τὸν ἀντίπαλον ἐκείνον καὶ ἐνέβαλεν ἀπερισκέπτως εἰς στενὸν τι ἀδιάβατον διὰ τὸ ἱππικόν. Ἐνῷ δὲ εὕρισκετο ἔτι ἐν τῇ δυσχωρίᾳ ταύτῃ, ἐπέπεσε κατ' αὐτοῦ ὁ μωαμεθανὸς ἡγεμὼν καὶ κατατροπώσας μὲν τὸν στρατὸν, αἰχμαλωτεύσας δὲ τὸν δομεστικόν, ἐματαίωσεν οὕτω τοὺς κερποὺς τῶν ἀγώνων ὁλοκλήρου ταύτης τῆς ἐκστρατείας.

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀνέλαβε τότε αὐτὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου βουλεύματος κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἐπομένου ἔτους 974. Παρακολούθησας τὰ ἰχνη τοῦ δομεστίκου ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, εἰς ἧλθεν εἰς τὴν

Νίσιβιν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐγκαταλίπει οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἐλελήατησε πᾶσαν τὴν περίξ χώραν, ἐνέβαλεν εἰς τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν, ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμιδαν, ἣν οἱ Ἀραβες εἶχον ἀνακτήσει ἐν τῷ μεταξῷ, καὶ ἔλαβε παρὰ τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν λύτρα πολλά. Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς προήλασε πρὸς τὴν Μύκταρσιν, τὴν πλουσιωτέραν πόλιν τῆς χώρας, ὡς λέγει Λέων ὁ Διάκονος, ὅστις ὀνομαῖζει αὐτὴν Μιεφαρχίμ, καὶ ἥτις ἐξηγόρασεν ὡσαύτως τὴν λεηλασίαν αὐτῆς διὰ πλείστων καὶ καλλίστων δώρων εἰς χρυσόν, εἰς ἄργυρον καὶ χρυσόστικτα ὑφάσματα. Ἦθελε δὲ ὁ βασιλεὺς νὰ προχωρήσῃ μέχρις Ἐκβατάνων (Χαμαδαν) τῆς Μηδίας καὶ μέχρι τοῦ Βαγδατίου, ὅπου ἤλπιζε νὰ εὑρῇ θησαυροὺς ἀμυθήτους, ἀλλὰ δὲν ἐξετέλεσε τὸ βούλευμα τοῦτο, διότι ἐνῷ ἔδει νὰ διαβῇ χώραν ἔρημον, ἀνυδρον καὶ δύσβατον, ὁ ἐκπεπληγμένος καλίφης τοῦ Βαγδατίου ἔσπευσε νὰ προτείνῃ αὐτῷ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου καὶ νὰ πέμψῃ αὐτῷ ἀμέσως δῶρα πλουσιώτατα καὶ χρηματικὸν ποσόν, τὰ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς, διότι ὁ Λέων ὁ Διάκονος λέγει περὶ αὐτοῦ ἀορίστως «μυριάδας τριακοσίας ἀργύρου καὶ χρυσοῦ,» τὸ ὁποῖον ὅμως εἰς πᾶσαν περίστασιν φαίνεται μέγα. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμισεν συνετὸν νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἑκτασιν, ἣν ἔλαβε τὸ κράτος πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐθριάμβευσε διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐπιδεικνύων τὰ λάφυρα τῆς Ἀσίας καὶ προπεμπόμενος ὑπὸ τῶν εὐφημιῶν τοῦ πλήθους.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἐπάνοδον ἔλαβε νέαν ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι, ἂν ἔσχισε τὸν τόμον δι' οὗ ὁ κλήρος εἶχεν ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά ὑπαχθῇ ῥητῶς εἰς τὴν ἀνωτάτην τοῦ βασιλέως κυριαρχίαν, ἤξευρεν ὅμως νὰ διατηρῇ τὰ δίκαια αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν ἀνώτατον τοῦ κλήρου ἄρχοντα Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Βασίλειος κατηγορήθη, δικαίως ἢ ἀδίκως ἐπὶ συνωμοσίᾳ μὲν κατὰ τοῦ βασιλέως, ἐπὶ παραβάσει δὲ τῶν θείων τῆς ἐκκλησίας κανόνων Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσε λοιπὸν αὐτὸν νὰ ἀπολογηθῇ· ὁ δὲ ἀπεποιήθη προφασιζόμενος ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν δύναται νὰ δικασθῇ εἰμὴ συνοδικῶς. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐξώρισε τὸν πατριάρχην καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ ἕτερος, ὁ Ἀντώνιος ὁ Στουδίτης, τοῦ ὁποῖου ἐπαινεῖται ἡ ἱερότης καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ βασιλεὺς ἐπανεῖλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περὶ Ἀνατολῆς βουλευμάτων αὐτοῦ. Αἱ πρὸς τὸν καλίφην γινόμεναι συνθηκαὶ ἀνετράπησαν ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀνέκτησαν ἀμέσως πᾶσας τὰς μεταξὺ Εὐφράτου καὶ Τί-

γρεως χώρας, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἐνόησεν ὅτι δὲν ἀρκοῦσιν ἀπλαῖ περὶ ὑποταγῆς ὑποσχέσεις, ἀλλὰ δεόν νὰ κυριευθῶσι πάντα τὰ φρούρια, ἵνα ἀσφαλισθῇ τὸ ἔργον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀφίει τὰς ἀπωτέρω κειμένας ἀνατολικωτέρας χώρας ἐστράπη ἤδη ἐπὶ τὴν Συρίαν καὶ ἐνταῦθα ἐκυρίευσεν πρὸ πάντων τὴν Ἱεράπολιν, τὴν Ἀπάμειαν, τὴν Ἐμεσον καὶ τὴν Ἡλιούπολιν. Εἰς τὴν Ἱεράπολιν, τὴν ὁποίαν ὁ Λέων ὁ Διάκονος ὀνομάζει Μέμπετζε, εὔρε τὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ σανδάλια καὶ τὰς τοῦ σεβασμίου τε Προδρόμου τρίχας, τοῦ Κήρυκος, καὶ ἐπεμψεν ἀμφότερα ταῦτα τὰ κειμήλια εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀποτεθῶσιν ἐντὸς δύο τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ναῶν. Ἀπὸ Ἡλιουπόλεως (Βακλβέκ) ὤρμησε πρὸς τὴν Δαμασκὸν, ὅπου ἔπραξε πάλιν τὸ λᾶθος νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξεληθόντος τοῦ ἐμίρου Ἀφτεκίου μετὰ τῶν κατοίκων καὶ πλουσίων δώρων εἰς προὑπάντησίν του, περιωρίσθη νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ φόρον, διῆλθε τὸ Λίβανον ὄρος, ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου ὀχυρόν τι φρούριον κείμενον εἰς μίαν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ ἀποτομωτέρων κορυφῶν τοῦ ὄρους ἐκείνου, κατέβη ἐκεῖθεν εἰς τὴν Φοινίκην καὶ ἐξεπολιόρκησεν ἐνταῦθα τὰς τε Βαλαναίας καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἐν ᾗ εὔρε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐν εἰκόνι σταύρωσιν, ἣν παρέπεμψεν ὡσαύτως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μετὰ τὴν τῆς Βηρυτοῦ ἀνάκτησιν ἐπλησίασεν εἰς τὴν Τρίπολιν, ἀλλ' αὕτη ἦτο ὀχυρωτάτη καὶ προσέτι δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἄνευ στόλου, παραδόξως δὲ στόλος δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ· ὅθεν ὁ βασιλεὺς καταλιπὼν τὴν Τρίπολιν, ἐξεπολιόρκησεν ἄλλας τινὰς πόλεις καὶ ἤδη ἀπεφάσιεν αἰφνης νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἀδελφον διὰ τί, ἐνῷ εἶχεν ἔτι καιρὸν νὰ παρατείνῃ τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ.

Ἐπανερχόμενος δὲ συνέπεσε νὰ διέλθῃ ἀπὸ τὴν Ἀνάζαρβον καὶ τὸν Ποδανδὸν, καὶ ἄλλας κτήσεις πολυτελεῖς, καὶ χώρας εὐφόρους, ὥστε ἔλαβε τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτήσῃ εἰς τίνα ἀνήκουσιν αὗται. Οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεκρίθησαν ὅτι τὰ λαμπρὰ ταῦτα κτήματα ἀνακτηθέντα ἐπ' ἐσχάτων τὰ μὲν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τὰ δὲ ὑπὸ διαφόρων δομestίκων, τὰ δὲ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἐδωρήθησαν ἅπαντα εἰς τὸν παρακοιμώμενον Βασίλειον. Τότε ὁ βασιλεὺς ἀπορήσας καὶ ἀγανακτῆσας «δεινὸν, εἶπε, νὰ ἀναλίσκωνται τὰ δημόσια χρηματικά, νὰ ταιπωρῶνται τὰ στρατεύματα καὶ νὰ ἀναδέχωνται οἱ βασιλεῖς ὑπερρύτους ἀγῶνας, τὰ δὲ ἐκ τοσούτων κύπων καὶ μόχθων πρακτώμενα νὰ γίνωνται κτῆμα εὐνούχου.» Ὁ λόγος οὗτος δὲν ἐθράδυνε νὰ φθάσῃ εἰς εἰς τὰ ὧτα τοῦ παρακοιμώμενου, ὅστις ἐννοήσας ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἀπο-

λέσῃ τὸ πικροδύναμον αὐτοῦ ἀξίωμα, ἀπεφάσισε νὰ προλάβῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν κίνδυνον. Ὅθεν, ὅτε ἤρκετο ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν παρὰ τὸ ὄρος τοῦ Ὀλύμπου ἑπαυλιν ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων μεγιστάνων τοῦ κράτους, τοῦ πατρικίου καὶ σεβαστοφόρου Ῥωμανοῦ, ὅπου καὶ διέτριψεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, κατάρθωσεν ὁ παρακοιμώμενος δι' ἐνὸς τῶν εὐνούχων ὑπηρετῶν. νὰ κεράσῃ τὸν Ἰωάννην δηλητήριον ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια κατὰ μικρὸν ἀναλίσκουσι τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ὅποιον τῶντι κατέβαλε μετὰ τινὰς μῆνας τὸ ἀθλητικὸν ἐκεῖνο σῶμα.

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀπέθανε τῇ 18 ἰανουαρίου 976 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 51. Ἐὰν εἰς τὰς τελευταίας κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐκστρατείας δὲν ἀνεδειξέ προνοίαν καὶ ἐπιμονὴν ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος τῶν βουλεωμάτων, τὰ ὅποια προηρῆτο νὰ ἐκτελέσῃ, ἢ κατὰ τῶν Ῥώσων ἐκστρατεία αὐτοῦ ὑπῆρξε λαμπροτάτη λόγῳ τέχνης, δεξιότητος καὶ τόλμης. Καὶ ἐν γένει ἅπας τοῦ βασιλείου τούτου ὁ βίος παρίστησιν ἡρωϊκὸν τινα χαρακτήρα παρεκτὸς τῆς ἀπορράδος ἐκείνης νυκτός, καθ' ἣν, μεθυσθεὶς ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς φιλαρχίας, ἐξετράπη τῆς συνήθους αὐτῷ μεγαλοφροσύνης. Ὁ δὲ πρόωρος θάνατός του ὑπῆρξε τόσῳ μᾶλλον θλιβερός, ὅσω, ἐὰν ἐπέζη ὀλίγον, ἢ ἀρχὴ ἤθελε περιέλθαι ἀπὸ τῶν δεξιῶν αὐτοῦ χειρῶν εἰς τὰς οὐδὲν ἦττον δεξιὰς χεῖρας τοῦ Βασιλείου Β', ἐνῷ ἤδη διὰ τὴν παρεμπεσοῦσαν μεσοβασιλείαν τοῦ εὐνούχου Βασιλείου, πολλὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννουπραχθέντων ἀνετράπησαν. ὁ δὲ Βασίλειος Β' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης καὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, ἐδέησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον τοῦτο ἐξ ἀρχῆς.

Ὅτε ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ἐκ τῶν δύο νομίμων διαδόχων ὁ μὲν Βασίλειος ἦτο 20 ἐτῶν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος 17. Ὁ πρῶτος λοιπὸν ἠδύνατο βεβαίως ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας του νὰ ἀναλάβῃ τὴν πραγματικὴν ἐνᾶσκησιν τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἦτο ἔτι ἄπειρος καὶ ἀνέκαθεν εἰθισμένος νὰ εὐλαβῆται τὸν εὐνούχον Βασίλειον ὡς προστάτην καὶ ὁδηγόν· ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος ἀνθρωπος, ὅστις, ἀφοῦ διετέλεσεν ἀλληλοδιαδόχως πρέεδρος τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τε τοῦ Νικηφόρου Φωκά καὶ τοῦ Ἰωάννου, κατέστησεν ἀμφοτέρους ἐκπαδῶν, κατάρθωσεν ἤδη ἂν ὅχι νὰ λάβῃ καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς βασιλείας, ὅπως οἱ δύο ἐκεῖνοι στρατηγοί, νὰ μετέλθῃ ὅμως ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη πασάν αὐτῆς τὴν ἐξουσίαν. Ἵνα ἀσφαλισθῇ δὲ κατέφυγεν εἰς διάφορα μηχανήματα, ἐξ ὧν τινὰ ἀπέβησαν ὀλέθρια. Πρὸ πάντων ἀνεκάλυψε ἐκ τῆς ἐξουσίας τὴν μητέρα τῶν δύο βασιλέων Θεοφανῶ, πιθανῶς ἵνα εἰς ἀμοι-

βὴν τῆς εὐεργεσίας ταύτης συντελέσῃ αὕτη εἰς παγίωσιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιρροῆς ἣν εἶχεν ἐπὶ τῶν υἱῶν της. Τούλάχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀνάκλησιν ταύτην τῆς Θεοφανοῦς, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ ὄνομα δὲν ἀκούεται ἔκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἄλλ' ὁ πρόεδρος Βασίλειος προσέβη συγχρόνως καὶ εἰς ἑτέραν πράξιν, τῆς ὁποίας γνωστότερα εἶναι τὰ τε αἰτία καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Ἐπὶ Ἰωάννου τὸ πρῶτον μετὰ τὸν βασιλέα ἐν τῷ κράτει πρόσωπον ἦτο ὁ Βάρδας Σκληρός, ὅστις ὡς στρατηλάτης πάσης Ἀνατολῆς καὶ ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ πολεμικῶν κατορθωμάτων μέγα ἰσχύων ἐν τῷ στρατῷ δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀνεχθῇ ἄλλην κυριαρχίαν. Ὅθεν ὁ εὐνοῦχος Βασίλειος ἐνόμιζε πρέπον νὰ περιστείλῃ μὲν τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, νὰ περιποιηθῇ δὲ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς αὐτὸν τοὺς στρατηγοὺς Πέτρον καὶ Μιχαὴλ Βούρτζην. Ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Βάρδαν Σκληρόν, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ τὴν τοῦ στρατηλάτου ἀρχὴν, ἐξάπέστειλεν εἰς τὴν δευτερεύουσαν στρατηγίαν τῆς Μεσοποταμίας, τὸν δὲ στρατοπεδάρχην Πέτρον διώρισε στρατηλάτην τῆς Ἀνατολῆς, καὶ τὸν Μιχαὴλ Βούρτζην μέγιστρον καὶ στρατηγὸν Ἀντιοχείας.

Ὁ Σκληρὸς ἀγανακτήσας μεταβαίνει ἐν τάχει εἰς τὴν ἐπιτραπίσαν αὐτῷ ἐπαρχίαν, οὐχὶ ἵνα ὑπακούσῃ εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ εὐνοῦχου, ἀλλ' ἵνα ἐκδικηθῇ αὐτόν. Ὁ στρατός, τὸν ὁποῖον εὗρεν αὐτόθι καὶ ὅστις τὸν ἐλάτρευε, τὸν ἀνηγόρευεν ἀμέσως βασιλέα, «τῶν Ἀρμενίων καταρξάντων τῆς εὐφημίας.» Οἱ Ἀραβες, οἵτινες ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ ὑποθάλπωσι πᾶσαν παρὰ ταῖς ἡμετέροις στάσιν, συμμαχοῦσι μετ' αὐτοῦ· τινὲς τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ αὐτομολοῦσιν ἔκτοτε πρὸς τὸν Σκληρόν· ἄλλοι, ὡς ὁ Μιχαὴλ Βούρτζης, συνεννοοῦνται μετ' αὐτοῦ. Συγκροτηθείσης δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ 976 κατὰ τὴν Λάπαραν τῆς Καππαδοκίας μάχης μεταξὺ τοῦ Σκληροῦ καὶ τοῦ στρατηγοῦ Πέτρου, τρέπονται οἱ βασιλικοὶ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν σὺν τῇ ἀποσκευῇ καὶ πλούτῳ ἀπείρῳ περιπίπτει εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐνισχύονται ἔτι μάλλον διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς αὐτομολήσεως τοῦ τε Μιχαὴλ Βούρτζη καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Λυδοῦ καὶ τοῦ οὐόλου τῶν Ἀτταλέων. Ὅταν αἱ εἰδήσεις αὗται ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Βασίλειος ἐταράχθη μὲν, ἀλλὰ δὲν ἀπηλπίσθη ἔτι νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον διὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων καὶ τῶν συνήθων αὐτῷ μηχανημάτων. Πείθει λοιπὸν τὸν βασιλέα νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀσίαν τὸν πρωτοβεστιάριον Λέοντα, σύμβουλον μὲν ἔχοντα τὸν ἐπὶ εὐγλωττίᾳ διαβόητον πατρίκιον

Ἰωάννην, περιβεβλημένον δὲ πᾶσαν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν τοῦ δωρεῖν καὶ διορίζειν καὶ προδικάζειν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ Λέων ἀφειδῆς ποιούμενος χρήσιν τοῦ τοιοῦτου δικαιώματος θέλει προσελκύσει τοὺς πλείους τῶν ἀποστατῶν. Ὁ Λέων ἔλθων εἰς Κοτυαεῖον τῆς Φρυγίας καὶ πῆλξας αὐτόθι τὸ στρατόπεδον, τοῦ ὁποῖου ἡγεῖτο πάντοτε ὁ πατρίκιος Πέτρος, ἤρχισε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ· ἀλλ' αὐταὶ ἀπέτυχον ὑποληφθεῖσαι ὡς σημεῖον ἀδυναμίας. Τότε ἀπεφάσισε συνετόν τι ἄμα καὶ πολυμρόν. Ἀναχωρήσας ἀπὸ Κοτυαεῖου καὶ ἀφίς κατὰ μέρος τὸν εἰς Διπόταμον παρατεταγμένον Σκληρόν ὤρμησε πρὸς ἀνατολὰς, ἵνα ἀπειλήσῃ τὰ νῶτα τῶν στασιαστῶν. Τὸ κίνημα τοῦτο κατεφόβισε τοὺς περὶ τὸν Σκληρόν, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπολαμβάνοντες κινδυνεύουσιν τὴν στάσιν νὰ διαλυθῇ, προσέρρευσαν πρὸς τὸν πρωτοβεστιάριον. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Σκληρὸς ἀπέσπασε τὸν Μιχαὴλ Βούρτζην μετὰ εὐζώνου στρατιᾶς, παραγγεῖλας ν' ἀντιταχθῇ μὲν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς πᾶσαν πύρρον τοῦ Λέοντος, νὰ ἀποφύγῃ δὲ ὅσον οἶόν τε καθολικὴν πρὸς αὐτὸν συμπλοκήν. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Μιχαὴλ Βούρτζης ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦτο, μακθάνει ὅτι οἱ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βερροίας Ἀραβες ἐπέμψαν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸν συμπεφωνημένον ἐτήσιον φόρον καὶ ὅτι οἱ κομιζόντες τὸν χρυσὸν τοῦτον ἔμελλον νὰ διέλθωσιν εἰς ῥητὴν ἡμέραν ἀνὰ μέσον τῶν δύο στρατευμάτων. Ἦξευρον δὲ τοῦτο καὶ οἱ περὶ τὸν Λέοντα, ὥστε οἱ δύο ἀντίπαλοι ὤρμησαν κατ' ἀλλήλων περὶ τὸ φρούριον Ὁξύλιθον, ἵνα κυριεύσωσι τὸ λάφυρον, καὶ συγκροτηθείσης μάχης, τρέπονται οἱ περὶ τὸν Βούρτζην πολλοὺς ἀποβαλόντες μάλιστα ἐκ τῶν Ἀρμενίων, τοὺς ὁποῖους ἀνῆλεως ἔσφαζον οἱ βασιλικοὶ, ὡς πρώτους προσχωρήσαντας πρὸς τὸν ἀποστάτην. Μετὰ τὴν ἥτταν ταύτην ὁ Σκληρὸς ἐνόησεν ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἐκ μάχης κρισίμου, καὶ ἐπελθὼν ἀνευ ἀναβολῆς μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς, ἧς αὐτὸς μὲν ἦγε τὸ μέσον, ἐπέτρεψε δὲ τὸ μὲν δεξιὸν κέρας εἰς τὸν γενναῖον αὐτοῦ ἀδελφὸν Κωνσταντῖνον, τὸ δ' ἀριστερὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Γαβρᾶν, ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Λέοντος περὶ Ῥαγείας καὶ ἔτρεψε τοὺς περὶ αὐτὸν μετὰ φόνον πολύν. Ἐκεῖ ἔπεσον ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ἐκεῖ ὁ στρατοπεδάρχης Πέτρος, ἐκεῖ ἔπεσον καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἄνδρες, ἡχηματώτευσθαι δὲ καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος μεθ' ἑτέρων ἐκ τῶν ἐν τέλει. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 977, ὁ δὲ Σκληρὸς ἀπέβη ἤδη κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰσελθὼν μετ' οὐ πολὺ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Νίκαιαν.

Ἐν τῇ δεινῇ ταύτῃ ἀμυχανίᾳ ὁ εὐνοῦχος Βασίλειος, ὅστις καθὼς

ἤξεύρομεν δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός, ἔδειξε δεξιότητα καὶ τόλμην σπανίαν. Πρὸ πάντων ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ναυτικὰ πράγματα, διότι ὁ ναύαρχος τοῦ Σκληροῦ Μιχαὴλ Κουρτίκιος θαλασσοκρατῶν οὐ μόνον πᾶσαν νῆσον ἐπόρθει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἡτοιμάζετο νὰ εἰσέλθῃ. Ὅθεν ὁ Βασιλεὺς ἐξαρτυσάμενος στόλον ἀποχωρῶντα ἐκπέμπει τὸν ὑποναύαρχον Θεόδωρον τὸν Καραντηνὸν κατὰ τῶν πολέμιων. Καὶ γενομένης ναυμαχίας πεισματῶδους εἰς Φώκαιαν, τρέπονται οἱ περὶ τὸν Κουρτίκιον καὶ διασκεδάζονται. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐπετύγχανε πρόσκαιρόν τινα ἀπὸ θαλάσσης ἀναψυχὴν, ἀντιπαρέτασσε καὶ κατὰ ξηρὰν εἰς τὸν Σκληρὸν οὐχὶ πλέον δευτερεύοντας στρατηγούς καὶ πρωτοβεστιάριους καὶ πατρικίους ἀπολέμους, ἀλλ' ἀνταγωνιστὴν ὄντως ἐκείνου ἐνάμιλλον. Ὁ ἀνὴρ εἰς δὲν ἐπέστησε τότε τὴν προσοχὴν τοῦ ἦτο ὁ Βάρδας Φωκᾶς ὁ υἱὸς τοῦ κουροπαλάτου Λέοντος, ὁ ἐπὶ τοῦ βασιλείως Ἰωάννου στασιάζας, ἀναγκασθεὶς νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα, ἀποκαρεῖς κληρικός, καὶ περιορισθεὶς εἰς Χίον μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του. Ὁ Βάρδας Φωκᾶς ἦτο εἰς τῶν ἐμπειροτέρων στρατηγῶν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐσῶζε μὲν ἀφορμὰς δυσαρесκείας κατὰ τοῦ προέδρου Βασιλείου, ὅστις εἶχε πολυειδῶς καταπολεμήσει αὐτὸν ἄλλοτε, ἀλλ' ἐμίσει πολὺ μᾶλλον τὸν καταβαλόντα τὴν στάσιν αὐτοῦ Βάρδαν Σκληρόν. Εἶχε μὲν ἀποκαρῆ κληρικός, ἀλλ' ἡ βεβιασμένη αὐτῇ ἱερωσύνη δὲν ἐλογίζετο σπουδαία· ἡ δὲ κατεπείγουσα ἀνάγκη τοῦ Βασιλείου καὶ ἡ ἀκοίμητος φιλοδοξία τοῦ Φωκᾶ συνεμάχησαν πρὸς ἀλλήλας λησμονήσασαι τὰς ἀρχαίας ἔριδας καὶ καταπατήσκειν τοὺς ἱερωτέρους νόμους. Ὁ Βάρδας Φωκᾶς ἀνακληθεὶς λοιπὸν ἐκ τῆς ἐξορίας προεχειρίσθη δομέστικος τῶν σχολῶν καὶ ἐξαπεστάλη κατὰ τοῦ Σκληροῦ· ὥστε συνέβη ἤδη τὸ παραδόξον τοῦτο, ὅτι ὁ ἄλλοτε κατὰ τῆς βασιλείας στασιάζας Φωκᾶς, ὁ ὑπὸ τοῦ Σκληροῦ καταβλήθεῖς, ἐπεχείρησε νὰ καταβάλῃ τὸν Σκληρόν, στασιάζοντα νῦν κατὰ τῆς βασιλείας. Ὁ Φωκᾶς ἀναδεξάμενος οὕτω τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα διεπέρασε μόνος διὰ τοῦ Ἑλλήσποντου εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ διὰ νυκτὸς πορευόμενος ἐφθασεν εἰς Καισάρειαν, ὅπου συνεκέντρωσε τὰ λείψανα τοῦ περὶ Ῥαγίας ἡττηθέντος βασιλικοῦ στρατοῦ καὶ ὅπου προσῆλθε πρὸς τοὺς ἄλλους πρὸς αὐτὸν ὁ Μιχαὴλ Βούρτζης, ὅστις μετὰ τὴν ἡτταν, ἣν εἶχε πάθει, δὲν ἔτυχε, φαίνεται, εὐχαρίστου δεξιώσεως παρὰ τῷ Σκληρῷ. Ἀπὸ Καισαρείας προῆλθεν ὁ Φωκᾶς εἰς τὸ Ἀμόριον καὶ ἐνταῦθα προσεβλήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἐκ Νικαίας ἐπελθόντος κατ' αὐτοῦ Σκληροῦ. Οἱ περὶ τὸν Φωκᾶν δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν, ἀλλ' ἡ ὑποχώρησις ἐγένετο ἐν

τάξει, χάρις εἰς τὴν δεξιότητά καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ στρατηγοῦ, ὅστις καταλαβὼν χωρίον ἀσφαλές, ἐξηκολούθησεν ἐνθαρρύνων καὶ αὐξάνων τὴν περὶ αὐτὸν δύναμιν. Ἐκεῖ παρακολούθησαντος τοῦ Σκληροῦ, συνεκροτήθη περὶ τὰ καλούμενα Βασιλικά θέρμα, δευτέρα μάχη πεισματωδестέρᾳ τῆς πρώτης, καθ' ἣν ὁμως ἐτράπησαν πάλιν οἱ περὶ τὸν Φωκᾶν. Ἐντεῦθεν οὗτος ἀναλογιζόμενος ὅτι ἔχει χρεῖαν ἰσχυρᾶς τιнос ἐπικουρίας, ἀπῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἰβηρίας Δαβίδ, ὅστις ἦτο φίλος αὐτοῦ, καὶ συλλεξας αὐτόθι στρατὸν οὐκ ὀλίγον, ἀθροίσας δὲ τοὺς ἐκ τῆς προηγουμένης τροπῆς διασκεδασθέντας, κατήλθε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 979 εἰς Παγκάλειαν, πεδῖον ἀπλούμενον παρὰ τὸν ποταμὸν Ἄλυν, ὅπου ἐστρατοπέδευεν ὁ Σκληρός. Καὶ ἐκεῖ συνήφθη τρίτη ἐναγώνιος μάχη. Οἱ περὶ τὸν Φωκᾶν ἤρχισαν πάλιν νὰ ὑπενδίδωσιν, ἀλλ' αὐτός, «βέλτιον εἶναι κρίνας τὸν εὐκλεῆ θάνατον τῆς ἀγενοῦς καὶ ἐπονειδίστου ζωῆς,» ὥρμησεν ἀνὰ μέσον τῶν ἀντιπάλων κατὰ τοῦ Σκληροῦ, καὶ μονομαχήσας πρὸς αὐτὸν, καὶ βαρεῖαν ἐπενεγχὼν κατ' αὐτοῦ πληγὴν, μετέβαλε τὴν ἀρξαμένην τροπὴν εἰς νίκην λαμπρὰν καὶ κρίσιμον. Ὁ Σκληρὸς κατέφυγεν εἰς Μαρτυρόπολιν καὶ ἐξέπεμψεν ἐκεῖθεν τὸν ἀδελφὸν Κανσταντῖνον πρὸς τὸν Καλὶφν Βαγδάτιου, ἐξαιτούμενος ἐπικουρίαν καὶ συμμαχίαν. Τοῦ δὲ καλίου μὴ δίδοντος ἀπάντησιν ὀριστικὴν, ἠναγκάσθη καὶ αὐτός ὁ Σκληρὸς νὰ ἀπέλθῃ εἰς Βαγδάτιον. Ὁ Βασίλειος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα τὸν μὲν Φωκᾶν ἐτίμησε προσηκόντως, ἐξέπεμψε δὲ εἰς Βαγδάτιον πρεσβευτὴν τὸν Νικηφόρον Οὐρανὸν, διττὴν ἔχοντα ἐντολήν· τὸ μὲν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν καλὶφν ἀπὸ πάσης πρὸς τοὺς στασιαστὰς συνδρομῆς, τὸ δὲ νὰ ὑποσχεθῇ ἀμνηστίαν εἰς τὸν Σκληρὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν, ἐὰν μετανοήσαντες ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὁ καλὶφης ἀνησυχήσας διὰ τὴν τσαούτην ἐπισήμων χριστιανῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αὐτοῦ συρροὴν διέταξε νὰ φυλακισθῶσιν ἅπαντες, ὅ,τε πρεσβευτῆς δηλαδὴ καὶ ὁ Σκληρὸς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ. Καὶ μετ' ὀλίγον μὲν θέλομεν λαβεῖν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν τὰς τελευταίας τοῦ Σκληροῦ τύχας. Ἐν τούτοις δὲ τινες τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ καὶ ἰδίως οἱ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Λυδοῦ παῖδες ἐξηκολούθησαν ἀντέχοντες ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ δηοῦντες τὴν χώραν, μέχρις οὗ λαβόντες ἀμνηστίαν τῷ 980 ὑπετάγησαν εἰς τὸν βασιλέα.

Τὸ ἐπιχειρήμα λοιπὸν τοῦ Σκληροῦ ἀπέτυχεν. ὁ δὲ εὐνοῦχος Βασίλειος ἀπῆλλάγῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦ ἐπικινδύνου ἐκείνου ἀντιπάλου, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο εἰμὴ διὰ θυσῶν ὀλεθρίων. Ἰνα ὑποθάλῃ τὴν πίστιν τῶν βασιλικῶν καὶ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, ἐδέχθη νὰ κα-

τασπατάλησιν τὰ δημόσια χρήματα καὶ ἀξιώματα· οὐδὲ ἐνίκησε νίκην ὀριστικήν, ἀλλὰ κατέφυγεν εἰς ἐπανειλημμένους ἀμνηστίας, αἵτινες ἐπι-
 τρεπόμεναι εἰς κατατροπωθέντας ἐσωτερικοὺς πολεμίους εἶναι σωτή-
 ρikai, ἀλλ' ὁσάκις δίδονται εἰς σπασιστὰς ἀνθισταμένους, οὐδὲν ἄλλο
 εἶναι ἢ συνθηκολογίαι ἐνθαρρύνουσαι τὴν κακόβουλον φιλοδοξίαν καὶ
 παρασκευάζουσαι νέας στάσεις. Πλὴν τούτου ἐπὶ τρία καὶ ἐπέκεινα ἔτη
 ἡ μικρὰ Ἀσία ἐξετέθη εἰς τὰς καταπίσεις καὶ τὰς λεηλασίας ἀμφοτέ-
 ρων τῶν διαμαχομένων μερῶν. Ἡ εἰσπραξὶς τῶν πλουσίων αὐτῆς φό-
 ρων ἀπέβη δυσχερὴς ἡ ἀδύνατος· πολλοὶ ἐπιφανεῖς στρατηγοὶ καὶ ἔτι
 πλείονες κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔπεσον ἐν τῷ ἀνοσίῳ
 τούτῳ ἀγῶνι. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀντὶ τὰ καταπολεμῶνται ὑπὸ τῶν ἡμε-
 τέρων ἀπέβησαν τὰν ἀπαλιν διακίτηται τῆς τύχης αὐτῶν· τὸ δὲ χερί-
 στον ἡ Βουλγαρία ὠφελουμένη ἐκ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τούτου ἐπα-
 νέστη.

Ἡ Βουλγαρία εἶχε μὲν ὑποταχθῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀλλ'
 ἵνα παγιωθῇ ἡ μετὰ τοῦ κράτους ἔνωσις αὐτῆς, ἀπηρτεῖτο νὰ συμπλη-
 ρωθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἀρξάμενον ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ
 αὐτῆς καὶ τῆς ἀφομοιώσεως, ἀπηρτεῖτο μακρὰ, συστηματικὴ καὶ ἀπε-
 ρισπαστος ἐνέργεια. Οἱ περιλιπόμενοι ἐν τῇ εὐρείᾳ μεταξὺ Αἴμου καὶ
 Ἰστρου χώρα Ἕλληνες ἦσαν εὐάριθμοι. Οἱ κύριοι αὐτῆς κάτοικοι
 Σλαῦοι καὶ ἐκσλαυισθέντες Βούλγαροι δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν
 εὐχερῶς ὅτι ἐπὶ 300 περίπου ἔτη διετέλεσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτ-
 τον ἀνεξάρτητοι καὶ ὅτι ἐκ διαλειμμάτων μάλιστα ἐπεξέτειναν τὰς
 κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς Θράκης καὶ τῆς Μα-
 κεδονίας. Ὁ μὲν τελευταῖος αὐτῶν βασιλεὺς Βορίς Β' εἶχεν ἀπαχθῇ εἰς
 Κωνσταντινουπόλιν καὶ ἀποβαλὼν τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα κατετάχθη με-
 ταξὺ τῶν μαγίστρων τοῦ κράτους. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι, ὡς μετ' ὀ-
 λίγον ἀπεδείχθη, καὶ αὐτὸς ὁ Βορίς δὲν ὑπέλαθεν ἀμετάκλητον τὴν
 μεταβολὴν τῆς τύχης αὐτοῦ, ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ὑπῆρχον πολλοὶ Βοεβό-
 δαι ἐνάμιλλοι μὲν τοῦ ἀρχαίου βασιλικοῦ οἴκου κατὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν
 ἔσθλουν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀκραιότερας δὲ σῶζοντες τὰς ἐθνικὰς πεποιθή-
 σεις, καὶ μᾶλλον ἀναλλοίωτα τὰ πάτρια ἦθη· ὥστε φυσικώτατον ἦτο
 νὰ ἀναρριπισθῇ εἰς τὴν πρώτην εὐκαιρίαν τὸ ἀρχαῖον τῶν Βουλγάρων
 ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ νὰ ἀναρριπισθῇ τόσῳ μᾶλλον ὀξύτερον, ὅσῳ πλειο-
 τέρα ὑπῆρξεν ἡ ταπεινώσις ἣν οὗτοι ὑπέστησαν ἐσχάτως. Ἡ εὐκαιρία
 αὕτη ἐδόθη ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἰωάννου καὶ τῆς στά-
 σεως τοῦ Σκληροῦ.

Τῷ ὄντι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 976 ὁ Βορίς ἐδραπέτευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ῥωμανοῦ. Συγχρόνως ἐπανίσταντο εἰς τὴν Βουλγαρίαν οἱ τέσσαρες υἱοὶ τοῦ ἐκ Τουρνόβου Βοεβόδα Σίσμαν. Ὁ οἶκος οὗτος ἀνέκαθεν ἰσχυρότατος ὧν εἶχεν ἀποβῆ ἰσχύτως καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ ἰσχυρότερος, τὴν δὲ δύναμιν ταύτην ἐκληρονόμησαν καὶ ἠύξησαν οἱ τέσσαρες τοῦ Σίσμαν υἱοί· Δαβιδ, Μωϋσῆς, Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ. Μὴ παραλείψωμεν ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὠνόμαζον τοὺς Βοεβόδας τῶν Βουλγάρων κόμητας, καὶ ὅτι, κατὰ Κεδρηνόν. οἱ τέσσαρες οὗτοι υἱοὶ τοῦ Σίσμαν διὰ τοῦτο ὠνομαζόντο κομητόπουλοι· τὴν δὲ καταλήξιν ταύτην δευτέραν ἤδη φορὰν ἀπαντῶμεν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ. Πολλαὶ περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τοῦ κινήματος. Παρεκτός τῶν περισπασμῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σκληροῦ, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ κυβέρνησις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπέλθῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ κόψῃ οὕτω τὸ κακὸν ἀπὸ ῥίζης, ἡ πρὸ καιροῦ ὑφισταμένη διένεξις μετὰ τοῦ Βοεβοδικοῦ ἐκείνου οἴκου καὶ τῆς βασιλικῆς γενεᾶς ἐτέθη ἐκ μέσου διὰ τοῦτου, ὅτι ὁ μὲν Βορίς ἐθανατώθη, ἅμα ἀναχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὁδὸν παρὰ Βουλγάρου τινὸς παραγνωρίσαντος αὐτόν διὰ τὴν ἐνδυμασίαν ἣν ἔφερεν, ὁ δὲ ἀδελφός του Ῥωμανὸς εὐνοῦχος ὧν καὶ χρακτῆρος μαλακωτέρου ἀνωμολόγησε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀντιζήλου οἴκου καὶ ἐδέχθη νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπ' αὐτόν. Πλὴν τούτου ἐκ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν ὁ μὲν Δαβιδ ἐθανατώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρα τινῶν Βλάχων ὁδοιπόρων, ὁ δὲ Μωϋσῆς ἔπεσε πολιορκῶν τὰς Σέρρας, τὸν δὲ Ἀαρὼν ἐφόνευσεν ὁ Σαμουήλ παγγενεὶ ἐξαιρέσει μόνου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βλαδισλαύου τοῦ καὶ Ἰωάννου, ὃν διέσωσεν ὁ τοῦ Σαμουήλ υἱὸς Ῥαδομήρ ἢ Γαβριήλ ὁ καὶ Ῥωμανός. Ἐντεῦθεν κατέστη μόναρχος ἀπάσης Βουλγαρίας ὁ Σαμουήλ (ὁ καὶ Στέφανος ὀνομαζόμενος) ὅστις ὧν ἀνὴρ πολεμικός, ῥέκτης καὶ ἀδυσώπητος, ἅμα συμπληρώσας τὴν ἐπανάστασιν τῆς Βουλγαρίας ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ δικαστήματι τῶν τεσσάρων ἐνικαυτῶν, καθ' οὓς ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἀπασχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῆς τὰς πλείους εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Κατ' ἀρχὰς ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ ἔστησε τὴν ἔδραν αὐτοῦ εἰς Πρέσπαν πλησίον τῆς λίμνης τῆς Ὀχρίδος ἢ Ἀχρίδος. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Ἠπειρον, ὅπου εὗρε περὶ Νικόπολιν ἀποικίας ὁμογενῶν οὐ πρὸ πολλοῦ αὐτόθι ἐγκατασταθείσας. Καὶ οὐδὲ εἰς ταῦτα

ἠρκέσθη, ἀλλ', ἀφοῦ περιέστειλε τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικὴν ἀρχὴν εἰς μόνην τὴν Θεσσαλονικὴν ἐνέβαλεν εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Λάρισαν, μετοικίσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς πανεστίους εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, τοὺς δὲ ἄνδρας κατατάξας εἰς τὸν στρατὸν του· μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλεῖου ἐπισκόπου Λαρίσης (παρευρεθέντος εἰς τὴν πρώτην οἰκουμένην συνόδον μετὰ Ῥηγίνου Σκοπέλων καὶ Διοδώρου Τρίκκης)· καὶ ἀπέθετο αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ Πρέσπαν. Ἐκ Θεσσαλίας εἰσῆλθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ ἠπειλήσεν αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ στρατηγὸς τῆς χερσονήσου ταύτης Βασίλειος Ἀπόκαυκος, πρόγονος οἴκου πρωτεύσαντος βραδύτερον ἐν Βυζαντίῳ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, ἠγωνίσθη νὰ διαπύσῃ τὴν Κόρινθον, καὶ ἐπειδὴ ἦτο βαρέως ἀσθενὴς, ἐζητήσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ ὁσίου Νίκωνος, ἐν Σπάρτῃ τότε διατρίβοντος· ὁ δὲ οὐ μόνον ἐθεράπευσεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐκόμισεν τὴν εὐχάριστον ἀγγελίαν ὅτι οἱ Βούλγαροι αἰφνιδίως ἀναζευζάντες ὑπεχώρησαν πρὸς βορρᾶν. Τὴν ὑποχώρησιν ταύτην γενομένην ἐν ἀρχῇ τοῦ 981 προεκάλεσεν ἡ εἰδησις ὅτι αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τὸ γεγονός ἦτο βέβαιον καὶ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων, δι' ὧν συνωδεύθη, ἀπέβη κρίσιμον ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας.

Πρὸ τινων μηνῶν τὰ πράγματα εἶχον ὅπως δῆποτε εἰρηνεύσει ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ πρόεδρος Βασίλειος ἐνόμιζεν ὅτι εἶχεν ἐξασφαλίσει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ τῆς ἡττης τοῦ Σκληροῦ. Δὲν ἤξεύρομεν τί ἐμελέτα νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ ἄλλου πολὺ φοβερωτέρου πολεμίου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς ἀπὸ Ἰστρου μέχρι Πελοποννήσου χώρας, ἀλλ' αἰφνης ἠσθάνθη τὰ πράγματα ἐξολισθαίνοντα ἐκ τῶν χειρῶν του. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ὑπῆρξε παντοδύναμος. Ὀνόματι μὲν ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἐνησχείτο ὑπὸ τῶν δύο ἀπογόνων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, Βασιλείου Β' καὶ Κωνσταντίνου Η', οἵτινες παρίσταντο εἰς ὅλα τὰ συμβούλια τῆς κυβερνήσεως καὶ εἰς τὴν ἐγκρίσιν τῶν ὁποίων ὑπεβάλλοντο τὰ πάντα, τῇ ἀληθείᾳ δὲ τὰ πάντα ἀπεφασίζοντο ὑπὸ τοῦ προέδρου Βασιλείου, ὅτε ἀπροσδοκῆτως προέκυψεν εἰς μέσον νέα θέλησις. Ὁ βασιλεὺς Βασίλειος Β' ἦτο τότε 25 ἡδὴ ἐτῶν. Ἐν τῷ διαστήματι τῶν πέντε ἐτῶν καθ' ᾧ καίτοι ἐπιτρέπων τὴν ὅλην διαίτησιν εἰς τὸν πρόεδρον Βασίλειον, παρηκολούθησεν ἐν τούτοις ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων περιπετείας, ἔλαβε πειρὰν τινα αὐτῶν καὶ ἤρχισε φαίνεται νὰ ἐννοῇ ὅτι ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἱκανότης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, οὗτος διεκινδύνευσε πολλάκις τὴν τύ-

χην τοῦ κράτους χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ παθῶν. Ὅθεν δὲν ἀπεφάσισε μὲν ἔτι νὰ καθαιρέσῃ αὐτὸν, ἀπεφάσισεν ὅμως νὰ ἀναλαβῇ ἡδὴ τὴν πραγματικὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν τοῦλάχιστον πραγμάτων, νοήσας ὅτι ἀπὸ τούτων κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ κράτους, ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐνόσφ ἔμενεν ἀμέτοχος αὐτῶν, δὲν ἠδύνετο εἰμὴ νὰ ἦναι ἀπλοῦν παίγιον εἰς χεῖρας τῶν στρατηγῶν. Πῶς ὁ Βασίλειος Β', ὅστις ὅχι μόνον ἐνόησε τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἀνεδείχθη ἄξιος νὰ ἐκτελέσῃ τὰ νοηθέντα, ἐβράδυνεν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίγνωσιν τοῦ δέοντος, εἶναι δυσεξήγητον. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τῷ 981 ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων, μὴ ἀκούσας τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ προέδρου, τοῦ δυσαρεστηθέντος διὰ τὴν τοιαύτην ἐξέγερσιν τοῦ βασιλικοῦ φρονήματος, καὶ μὴ ζητήσας τὴν σύμπραξιν τῶν ἐπιφανεστέρων στρατηγῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες οὐδὲν ἥττον ἐκείνου ἠγανάκτησαν διὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν παραβίβειν. Καὶ ἤρχισεν οὕτω ὁ Βασίλειος Β' τὸ ἐνδοχὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ διατρέξῃ ἀπνευστί ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτοῦς, ὑπερπερήσας τῇ ἀληθείᾳ ἐν πολλοῖς τοὺς μεγάλους αὐτοῦ κηδεμόνας Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου.

Ἡ πρώτη ἐν τούτοις ἐκστρατεία του ἀπέβη ἀτυχής. Ὁ Βασίλειος Β' παραλαβὼν τὰς δυνάμεις τῶν εὐρωπαϊκῶν θεμάτων ὑπὸ τὸν δομέστικον τῆς Δύσεως Κοντοστέφανον ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τῷ 981 διὰ τῆς παρὰ τὴν Ῥοδόπην καὶ τὸν ποταμὸν Ἑβρον χώρας, καὶ διελθὼν τὰ στενὰ, τῶν ὁποίων τὴν φύλαξιν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μάγιστρον Λέοντα τὸν Μελισσηνόν, πρὸς κελεύσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Σαρδικῆς (τῆς σημερινῆς Σόφιας, τῆς τότε Τριαδίτσας). Ἐνῷ δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς, ὁ δὲ Σαμουὴλ ἐπιστρέψας ἐξ Ἑλλάδος κατεῖχε τὰς κορυφὰς τῶν περὶ ὄρεων, ὁ δομέστικος Κοντοστέφανος, ὅστις ὦν ἐχθρὸς ἀσπονδος τοῦ Λέοντος Μελισσηνοῦ ἐνόμισεν ὅτι εἰμπαρεῖ νὰ καταστρέψῃ αὐτὸν ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀπειρίας τοῦ βασιλέως, προσῆλθε διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Βασίλειον Β', εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ Μελισσηνὸς ἀντὶ νὰ φυλάττῃ τὰ στενὰ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀρπάσῃ τὸ βασιλικὸν ἄξιωμα καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ ἀναζεύξωσιν ἀμέσως τὰ ἄλλα δεύτερα λογιζόμενοι. Ὁ Βασίλειος Β' παραχθὲς φυσικῶς τῷ λόγῳ ἤκουσε τὴν συμβουλὴν καὶ διέταξε τὴν ἀναχώρησιν κατεσπευσμένως ὅπως οὖν. Ταῦτο νοήσας ὁ Σαμουὴλ ἐπιπίπτει κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ καταπλήξας αὐτοὺς τρέπει εἰς φυγὴν καὶ καταλαμβάνει τὸ τε στρατόπεδον καὶ ἅπασαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ αὐτὴν

τὴν βασιλικὴν σκηνὴν μετὰ τῶν βασιλικῶν παρασῆμων. Ὁ δὲ βασιλεὺς διελθὼν τὰ στενὰ μόλις διεσώθη εἰς Φιλιππούπολιν. Ἐνταῦθα ὁμως ἀφικόμενος εὗρε τὸν Μελισσηνὸν ἐπιμελῶς τηροῦντα τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ φυλακὴν. Ὅθεν καλέσας τὸν Κοντοστέφανον ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς ψεύστην καὶ παρκίτιον τοσούτου κακοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος ἐνόμισεν ὅτι ἔχει ἀκόμη ἐνώπιόν του νέον εὐαπάτητον καὶ ἰσχυρίσθη αὐθαδιαζὼν ὅτι δίκαια ἐσυμβούλεσεν, ὁ βασιλεὺς ἀρπάσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν τριχῶν καὶ τῆς γενειάδος ἔρριψε κατὰ γῆς ἀποδείξας οὕτω εἰς πάντας ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἀγεται καὶ νὰ φέρεται τοῦ λοιποῦ ὑπ' οὐδενός.

Οὐχ ἥττον δὲν ἐπανελάθεν ἀμέσως τὸ κατὰ Βουλγάρων ἐπιχειρήμα, τὸ μὲν διότι ἐδέησε νὰ καταπολεμήσῃ νέαν ἐσωτερικὴν στάσιν. τὸ δὲ διότι περιεσπασθῇ ὑπὸ ἐτέρων τινῶν πολεμίων, ὥστε οἱ Βούλγαροι ἡδυνήθησαν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτι ἐνιαυτοὺς νὰ ἀρξῶσι σχεδὸν ἀκωλύτως τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ὁ Ὅθων Β', διαδεχόμενος ὡς αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας τὸν πατέρα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 973, ἐπεχείρησε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 980 νὰ καταλάβῃ τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀξιῶν ὅτι ἐδικαιοῦτο εἰς τοῦτο διὰ τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς Θεοφανούς. Ὁ Βασίλειος Β' εἶχε ζητήσει νὰ ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλευμῆτος τούτου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐμβάλει εἰς Βουλγαρίαν. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ παρὰ τῷ Ὅθωνι Β' πρακταίαι ἀπέβησαν μάταιαι, ἐνόμισε καλὸν νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον πρὶν ἢ ρυθμισθῶσι τὰ ἰταλικά πράγματα καὶ κατάρθωσι τῶντι τῷ 982 νὰ κατατροπώσῃ ὁλοσχερῶς διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ Ὅθωνος Β' δύναμιν περὶ Τάραντα. Ἐκτοτε ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀνέκτισε πάντα ὅσα εἶχεν ἀποβάλλει ἐν τῇ Ἀπουλίᾳ καὶ ἐν τῇ Καλαβρίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα 100 ἔτη. Ὁχυρώσασα δὲ τὰ φρούρια ἀνέβηκε τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν τῆς ἀπωτάτω κειμένης ταύτης ἐπαρχίας εἰς ἀνώτατον ἀρχοντα καλούμενον Κατεπάνω. Ὁ Κατεπάνω τῆς Ἰταλίας ἔδρευεν εἰς Βᾶριν, καὶ ἐκ τοῦ τίτλου αὐτοῦ προέκυψεν, ὡς εἰκάζεται κατ' ἀναγραμματισμὸν ἡ Καπιτανάτα, ἥτοι τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὄνομα μιᾶς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς χώρας ἐκείνης. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐδέησεν ὁ Βασίλειος Β' νὰ ἐπιστήσῃ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὰ Ῥωσικὰ πράγματα. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σβιατοσλαύου Βλαδίμηρος εἶχεν αποφασίσει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν εἰδωλολατρείαν· καὶ ἀντιστεύσωμεν τὸν χρονογράφον Νέστορα, Μωαμεθανοί, Ἰουδαῖοι, δυτικοὶ Χριστιανοὶ καὶ ἀνατολικοὶ Χριστιανοὶ ἡγωνίσθησαν νὰ προσοικειωθῶσι

διὰ πρεσβειῶν εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα τὸν δυνάστην ἐκείνον τῆς Ἀρχου. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι οὗτος ἀποφάσισε νὰ ἀσπασθῇ τὸν χριστιανισμόν καὶ νὰ δεχθῇ το νένον θρήσκευμα παρ' ἐκείνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶχε δεχθῇ αὐτὸ ἡ προμήτωρ αὐτοῦ Ὁλγα. Ἀλλὰ τοσοῦτον συγκεχυμέναις ιδέαις εἶχε περὶ τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὥστε ἐνόμισεν ὅτι ἤθελεν ἐξευτελισθῇ, ἐὰν προσήρχετο πρὸς αὐτὴν ἐν εἰρήνῃ, καὶ ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀπῆται νὰ κατακτήσῃ αὐτὴν διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων. Ὅθεν τῷ 988 ἐπῆλθε μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Χερσῶνος. Ἡ πόλις αὕτη ἐξηκολούθει εὐποροῦσα ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ σώζουσα μέχρι τινὸς τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου χώρας κατείχετο ἀπὸ βαρβάρους, οἵτινες ἐλογίζοντο μὲν ὑπήκοοι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτους, ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχον προθυμίαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἄν ἐστέλλετο ναυτικὴ ἐπικουρία, ἡ Χερσῶν ἐσώζετο βεβαίως, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἐξεργάγη ἐν τῷ κράτει νέα μεγάλη στάσις, ὥστε ἡ πόλις ἐγκατελείφθη εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Ὁ στρατηγὸς αὐτῆς, τοῦ ὁποίου περιεσώθη ἡ περὶ τῶν γογονότων τούτων ἐκθεσις, συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶξ φυλῶν ἵνα συμβουλευθῇ μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀλλ' αὐτοί, λέγει, «ὥς μηδέποτε βασιλικῆς εὐνοίας ἀπολελευκότες μηδ' ἑλληνικωτέρων τρόπων ἐπιμελούμενοι» (ὅπου ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁμιλεῖ περὶ ἑλληνικῶν τρόπων καὶ ὄχι περὶ ῥωμαϊκῶν, ὅπως συνήθως τότε ἐλέγετο) ἀπήντησαν ὅτι συνεβιβάσθησαν ἤδη πρὸς τὸν Βλαδίμηρον, προτρέπουσι δὲ καὶ αὐτὸν νὰ τοὺς μιμηθῇ. Ὅθεν ἡ πόλις παρεδόθη, ὃ δὲ ἡγεμῶν τῶν Ῥώσων ἐβαπτίσθη ἤδη ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ κατακτηθείσῃ πόλει καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν τοῦ Βασιλείου Β' ἀδελφὴν Ἀνναν, μεθ' ἧς οὐ μόνον τὴν Χερσῶνα ἀπέδωκεν, ἀλλὰ καὶ ἐπικουρίαν ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν Βασίλειον Β' εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ ἐκράτεισαν μεγάλῃν στάσιν.

Τὴν στάσιν ταυτὴν προεκάλεσαν κυρίως οἱ στρατηγοὶ τῆς Ἀσίας ἀγανακτήσαντες διότι ὁ βασιλεὺς παρέβλεψεν αὐτοὺς παντάπασιν ἐπὶ τῆς εἰς Βουλγαρίαν ἐκστρατείας. Ἀλλὰ συνέπραξαν εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλοι πολλοὶ μεγιστᾶνες ἕνεκα τῆς ἀπροσδοκῆτου αὐστηρότητος μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὰ πράγματα ὁ Βασίλειος Β', ἰδίως δὲ ὁ μάγιστρος Εὐστάθιος Μαλείνος, ὅστις ἦτο εἰς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀπεπέμφθησαν ἀτίμως ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐκστρατείας. Καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἐν τῷ Χαρσιανῷ οἰκίαν τοῦ Μαλείνου συνήλθον τῇ 15 αὐγούστου 987 οἱ συνωμῶται καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα τὸν Βάρδαν Φωκᾶν, περιθίνετες

αὐτῷ τὸ τε διδάχημά καὶ τὰ ἄλλα τῆς βασιλείας γνωρίσματα. Δὲν ἤξευ-
 ρομεν μέχρι τίνος ὁ πρόεδρος Βασίλειος ἀνemieχθῇ εἰς τὴν σκευωρίαν
 ταύτην. Ὁ Κεδρηνὸς λέγει ὅτι ἀφ' ἧς μετὰ τὴν εἰς Συρίαν ὑποχώρη-
 σιν τοῦ Σκληροῦ ὁ βασιλεὺς ἤψατο ἀνδρικώτερον τῆς διοικήσεως, ὁ
 πρόεδρος μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὰ γινόμενα κατέκρινεν αὐτὰ ὑποτονθο-
 ρύζων καὶ ἐφαίνετο μελετῶν κακὰ καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς νοήσας τοῦτο
 καθήρεσεν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς, περιορίσας ἀπλῶς εἰς τὴν οἰκίαν του·
 ἔπειτα δὲ, ἐπειδὴ δὲν ἡσύχαζε καὶ ἐπέμεnen ἐνεργῶν ἀλλόκοτα, ἵνα
 ἀνακτήσῃ τὴν προτέραν ἐξουσίαν, τὸν ἐξώρισεν εἰς τὸ Στενὸν ἀφαίρε-
 σας καὶ τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας, ἵνα μὴ ἔχῃ πόρους πρὸς ἐκτέλε-
 σιν τῶν ὀλεθρίων ἐκείνων βουλευμάτων· ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 987 ὁ
 βασιλεὺς εὗρεθῇ μόνος ἀνευ συμβούλου καὶ ἐνῶ, εἰςέτι δὲν εἶχον ρυθ-
 μισθῇ αἱ πρὸς τοὺς Ῥώσους σχέσεις, ἀπέναντι δεινῆς τῶν ἐσωτερικῶν
 πραγμάτων καταστάσεως. Καὶ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα περιεπλά-
 κησαν ἔτι μᾶλλον.

Ἀφήσαμεν τὸν Σκληρὸν ἐν φυλακῇ ὄντα εἰς Βαγδάτιον· ἀλλὰ μετ'
 οὐ πολὺ ὁ καλίστης μὴ δυνηθεὶς νὰ κατατροπώσῃ διὰ τῶν οἰκείων δυ-
 νάμεων μεγάλην τινὰ ἐν Περσίᾳ στασιν ἀνέθηκε τὸ ἔργον εἰς τὸν περι-
 φανῇ ἐκεῖνον στρατηγὸν τοῦ Βυζαντίου, ὅστις παραλαβὼν μόνον τοὺς
 ὁμογενεῖς αἰχμαλώτους εἰς τρεῖς χιλίους συμπόσους κατέβαλε δι'
 αὐτῶν τοὺς Πέρσας καὶ ἔπειτα εἴτε ἐκόντος εἴτε ἀκόντος τοῦ καλί-
 φρου εἰσῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου εὗρε τὸν Φωκᾶν ὡς βασιλεῖα
 ἀνευφημούμενον, ἐνῶ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἰδικῶν τοῦ ἀνευφη-
 μεῖτο. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Σκληρὸς ἐνόησεν ὅτι ἀδύ-
 νατον ἦτο μόνος νὰ κατισχύσῃ τοῦ τε Φωκᾶ καὶ τοῦ βασιλέως. Ὅθεν
 ἀπεφάσισε νὰ συνεννοηθῇ πρὸς πᾶν ἐνδεχόμενον μετ' ἀμφοτέρων, ἐπὶ
 τούτῳ δὲ πρὸς μὲν τὸν Φωκᾶν προέτεινε κοινοπραγίαν καὶ διανομήν
 τῆς βασιλείας, πρὸς δὲ τὸν βασιλεῖα ἐξέπεμψε τὸν υἱὸν του Ῥωμανὸν
 ὡς δῆθεν αὐτομολήσαντα. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς, ὅστις εἶχεν ἀνάγκην
 συνεργῶν καὶ συμβούλων, ὑπεδέξατο τὸν Ῥωμανὸν φιλοφρόνως, διότι
 ἤξευρεν αὐτὸν ὄντα ἄνδρα ἔμπειρον, δραστήριον καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ
 ικανώτατον. Ὁ δὲ Φωκᾶς συνήνεσεν εἰς τὴν κοινοπραγίαν, ὑποσχεθεὶς
 ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας νὰ παρχωρῇ εἰς τὸν πρῶτον ἀντίπαλον ὁ-
 λόκληρον τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Ἀλλ' ἅμα ὁ Σκληρὸς πει-
 σθεὶς εἰς τὰς ὑποσχέσεις ταύτας καὶ τοὺς περὶ αὐτῶν ὅρκους ἦλθε
 πρὸς τὸν Φωκᾶν εἰς Καππαδοκίαν, οὗτος διέταξεν ἀμέσως νὰ συλλη-
 φθῇ καὶ ἀφαιρεθῇ τὰ βασιλικὰ παράσημα νὰ φυλακισθῇ εἰς φρούριον

τι καλούμενον Τυροποιάν. Καὶ τότε διαιρέσας τὴν δύναμιν εἰς δύο, τὸν μὲν πατρίκιον Καλοκυρὸν Δελφινᾶν ἐξέπεμψεν εἰς Χρυσόπολιν, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀβύδου, ἵνα κατέχων οὕτω τὰ στενὰ πύσῃ τοὺς κατοίκους τῆς βασιλευούσης διὰ τῆς τῶν ἀναγκαιῶν στερήσεως. Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα τοῦ 988, οὐδὲν δὲ ἀναφέρεται ἐν τῷ μεταξὺ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατὰ τῆς στάσεως. Ἀλλὰ τότε ρυθμίσας ὀριστικῶς τὰς πρὸς τοὺς Ῥώμους σχέσεις καὶ λαθὼν παρὰ τούτων ἐπικουρίαν ναυδατῶν ἱκανὴν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ. Καὶ πρῶτον ἐζήτησε νὰ προσαγάγῃ διὰ λόγων τὸν κατέχοντα τὴν Χρυσόπολιν Δελφινᾶν· τούτου δὲ ἀποποιηθέντος, διεπεραιώθη διὰ νυκτός καὶ ἐπιπεσὼν ἀπροεδοκῆτως καὶ κυριεύσας τὸ στρατόπεδόν του τὸν μὲν Δελφινᾶν ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν τόπον ὅπου εἶχε πῆξει αὐτὰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, τὸν δὲ ἀδελφὸν τοῦ Φωκᾶ Νικηφόρον, ὅστις, καίτοι τυφλὸς ὢν, συνέπραττε μετὰ τοῦ Δελφινᾶ, ἐφυλάκισεν, ἐπιβαλὼν δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους τὰς προσηκούσας ποινὰς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βασιλίδαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἀβυδος πολιορκουμένη στενωπῶς ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ ἀνθίστατο. Ὁ βασιλεὺς εἶχε πέμψει εἰς αὐτὴν τὸν γενναῖον ναύαρχον Κυριακόν· μετὰ μικρὸν ἐπεραιώθη ὁ τοῦ Βασιλείου Β' ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος καὶ κατόπιν ἀφίκετο αὐτός ὁ βασιλεὺς μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως. Ἐνῷ δὲ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἡτοιμάζοντο νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 989, κίρνης ὁ Φωκᾶς ἀπέθανε δηλητηριασθεὶς, ὥς ἐφημίζετο. Καὶ αἱ μὲν ἀποστάται ὥρμησαν εὐθὺς εἰς φυγὴν, οἱ δὲ βασιλικοὶ διώξαντες αὐτοὺς ἐπὶ μακρὸν συνέλαβον τὸν τε Λέοντα καὶ Θεόγνωστον τοὺς Μελισσηνοὺς καὶ Θεοδόσιον τὸν Μεσανύκτην καὶ ἄλλους πολλοὺς, τοὺς ὁποίους παραλαβὼν ὁ βασιλεὺς ἐθριαμβεύσειε διὰ μέσης τῆς βασιλευούσης, ἐπὶ ὄνων αὐτῶν καθημένων. Ἐξῆρσε δὲ τῆς ταπεινώσεως ταύτης μόνον τὸν Λέοντα Μελισσηνόν, διότι οὗτος, ὅτε ἀντιπαρετάσσοντο οἱ δύο στρατοί, ἀκούσας τὸν ἀδελφὸν τοῦ Θεόγνωστον ὑβρίζοντα ἀπρεπῶς τὸν βασιλέα, τὸν εἶχε προτρέψει νὰ παύσῃ καὶ μὴ ὑπακούσαντα τὸν εἶχε μαστιγώσῃ, ὅπερ ἰδὼν ὁ βασιλεὺς εἶχεν εἰπεῖ πρὸς τοὺς παρόντας «ἴδετε, ὦ υἱοί, ἄφ' ἐνὸς ξύλου καὶ σταυρὸν καὶ πύλον» (λιμνητήριον). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φωκᾶ ὁ Σκληρὸς ἐλευθερωθεὶς ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀποστασίαν· ἀλλὰ προτραπείς ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ῥωμανοῦ κατέθεσε τὰ ὅπλα λαθὼν εἰς ἀμοιβὴν τὸ τοῦ χουροπαλάτου ἄξιωμα. Δὲν ἠξιώθη ὅμως νὰ ἴδῃ τὸν Βασίλειον Β', διότι καθ' ὁδὸν

παθὼν ὀφθαλμίαν, ἐστερήθη τῆς ὁράσεως καὶ εἰσῆχθη τυφλὸς πρὸς τὸν βασιλέα, ὅστις ἰδὼν αὐτὸν χειραγωγούμενον εἶπε πρὸς τοὺς παρόντας «ὃν ἐφοβούμεν καὶ ἔτρεμον, χειραγωγούμενος ἔρχεται.»

Ἐν ἔτει λοιπὸν 990 ὁ Βασιλεὺς Β' εἶχεν ἀπαλλαγῇ ὅλων τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων, συμπυκνῶσας εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὅλην τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ σπουδαίως τὸν κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνα. Περιωρίσθη νὰ περιοδεύσῃ εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ὡχύρῳσε τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων μὴ κατεχόμενα χωρία, κατῆλθεν εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ ἀποδοὺς τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον κατέλιπεν ἄρχοντα τῆς πόλεως ταύτης τὸν μάγιστρον Γρηγόριον Ταρωνίτην ἀπόγονον τοῦ ἄρμενίου ἡγεμόνος Κρικορικίου (ἥτοι Γρηγορίου) ὅστις εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸ κράτος ἐπὶ Λέοντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Ἐπιτρέψας δὲ εἰς τὸν Γρηγόριον Ταρωνίτην καὶ στρατὸν ἀξιόμαχον, ἵνα διακωλύσῃ καὶ περιστείλῃ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Σαμουήλ, ἠναγκάσθη νὰ τραπῇ αὐθις ἐπὶ τὴν ῥύθμισιν ἀνατολικῶν τινων πραγμάτων.

Ἡ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀρμενίας Ἰθηρία διετέλει μὲν αὐτόνομος ὑπὸ ἰδίου ἰθαγενεῖς βασιλεῖς, ἀλλὰ πρὸ καιροῦ ἀνεγνώριζε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν κυριαρχίαν τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ Λέοντος τοῦ υἱοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα οἱ βασιλεῖς τῆς Ἰθηρίας περιεβάλλοντο τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτου τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Ἀλλὰ ἐν ἔτει 991 ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθηρίας Δαβίδ, ὅστις δὲν εἶχεν υἱόν, κατέλιπε τὰς κτήσεις αὐτοῦ διὰ διαθήκης εἰς τὸν Βασίλειον Β', ὁ δὲ ἐνόμισε συνετὸν νὰ καταλάβῃ αὐτοπροσώπως τὴν χώραν ταύτην, ἥτις οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν ἦτο πλουσία, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους ἐπιτηδειοτάτη, καθὼς κρατοῦσα τὰς κλεῖς τῶν λεγομένων Κασπίων ἢ Καυκασίων πυλῶν. Ὅθεν ἐπορεύθη αὐτόθι, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ κληρονομίαν καὶ ἐπέτρεψε τὸ βόρειον μόνον μέρος τῆς Ἰθηρίας εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Δαβὶδ Γεώργιον πείσας μὲν τοῦτον νὰ μὴ ἀπαιτῇ πλείοντα, παραλαβὼν δὲ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὡς ὄμηρον τῶν συντεθειμένων. Ἐνῷ λοιπὸν αἱ πλείεσται εὐρωπαϊκαὶ τοῦ κράτους χῶραι αἱ πλησιέστατα εἰς τὴν πρωτεύουσαν κείμεναι καταλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, τὸ κράτος προσελάμβανε νέας ἐν τῇ Ἀνατολῇ κτήσεις ἀπώτατα κειμένας. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει· ἀλλ' ἄφου ἀνεκτῆθη, ὡς εἶδμεν, πᾶσα ἡ κάτω Ἰταλία, συγχρόνως ἡ τοσαύτην ἤδη ἰσχυρὰ Ἐνετία ἐξηκολούθει διατηροῦσα πρὸς τὸ κράτος σχέσεις, αἵτινες ἔφερον κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑπο-

τελείας. Ὁ δόγης Τριβοῦνος Μέμμος ἔπεμψε κατ' ἐκείνους τοὺς χρό-
νους τὸν υἱὸν του Μαυρίκιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα λάβῃ ἀξίωμα
τι ἐν τῇ αὐτόθι αὐλῇ καὶ εὐκαλυπθῇ οὕτω ἡ ἐκλογή του ὡς ὑπερτά-
του ἄρχοντος τῆς πολιτείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του. Ὁ
πρώτος τοῦ Τριβοῦνου θάνατος ἐματαίωσε τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἀλλ' ὁ
διάδοχος του Πέτρος Οὐρσέολος ἔπεμψεν ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ τὸν υἱὸν
του Ἰωάννην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ νέος οὗτος συνεζεύχθη τῷόντι
αὐτόθι Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν Ῥωμανοῦ Ἀργυροῦ τοῦ μετὰ ταῦτα βα-
σιλεύσαντος. Ὁ πατριάρχης ἐστεφάνωσε τοὺς δύο συζύγους διὰ χρυσοῦ
στεφάνου καὶ ὁ μέλλων ἄρχων τῆς Ἑνετίας ἐνόμισεν ὅτι ἔτυχε τιμῆς
ἐξαιρέτου λαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου. Γεγονότα παραδόξα, τὰ
ὅποια ὅμως ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὸ κράτος, τὸ μεγαλυνόμενον εἰς τὰ
ἄκρα, ἐνῶ ἐτραυματίζετο εἰς τὸ κέντρον, εἶχε πολὺ πλείονα ἐπιφάνειαν
δυναμείως ἢ πραγματικὴν δύναμιν.

Ἀπὸ Ἰθρίας ὁ Βασίλειος Β' ἐπορεύθη εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν
Συρίαν, ἵνα ἀσφαλίσῃ ὡς οὖν τὴν ἐκ τῶν προηγουμένων ἀνωμαλιῶν
κινδυνεύσασαν αὐτόθι ἀρχὴν αὐτοῦ. Τῷόντι ὁ μὲν διοικητὴς Ἀρμενίας
Ἀβού-Ἀλῆ-Χασάν ἐπανελάβε τὰς ἐπιδρομὰς του, οἱ δὲ ἐμίραι Τριπό-
λεως, Δαμασκοῦ, Τύρου καὶ Βηρυτοῦ εἶχον στρατεύσει κατὰ τῆς Ἀν-
τιοχείας καὶ φονεύσαντες τὸν ἄρχοντα αὐτῆς Δαμιανὸν εἰς πολὺν ἐ-
νέβαλον κίνδυνον τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Βασί-
λειος Β' ἐστράτευσε δις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρὸς περιστολὴν τῶν
μωαμεθανικῶν τούτων κινήματων· τῷ μὲν 992 ἀπὸ Ἰθρίας εἰς Ἀρ-
μενίαν ἀναγκάσας τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς νὰ συνομολογήσῃ εἰκοσαετέας ἀ-
νακωχάς, τῷ δὲ 994 ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν ἐμιρῶν τῆς
Συρίας, τοὺς ὁποίους ὑπεχρέωσε νὰ ἀναγνωρίσωσι πάλιν τὴν κυριαρχίαν
αὐτοῦ καὶ νὰ δώσωσιν ὁμήρους. Τότε δὲ ἐπανερχόμενον εἰς Κωνσταν-
τινούπολιν καὶ διὰ τῆς Καππαδοκίας διαβαίνοντα ὑπεδέχθη καὶ ἀφθό-
ως ἐφιλοξένησεν αὐτόν τε καὶ ἅπαντα τὸν στρατὸν εἰς τὰς ἄχανεῖς
αὐτοῦ κτήσεις ὁ μάγιστρος Εὐστάθιος Μαλείνος, ὅστις ἦτο εἰς τῶν
τυχόντων συγγνώμης συνωμοτῶν τοῦ 987. Ὅποια ἄρα γε πρέπει νὰ
ἦτο ἡ περιουσία ἀνδρὸς δυνηθέντος νὰ καταβάλῃ τοσαύτας χορηγίας;
ὅποσα ἐλεύθερα χωρία κατήντησαν ὡς ἐξ αὐτῆς ὑποτελῆ καὶ ὅποσον
ἐπικίνδυνος ἦτο ὁ ἄνθρωπος ὁ τοσαύτους νερόμενος πόρους; Ὅθεν ὁ
Βασίλειος Β' εὐχαριστήσας αὐτόν τὸν προσεκάλεσε νὰ τὸν παρακο-
λουθήσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν ἐπέτρεψε πλέον
αὐτῷ νὰ ἀνακἀμψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ὁ Εὐστάθιος Μαλείνος διεζήτησεν αὐ-

τόθι ἐν πάσῃ ἀνέσει τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του πᾶσα αὐτοῦ ἡ κτῆσις ἐδημεύθη· καὶ πλὴν τούτου μετ' οὐ πολὺ ὁ Βασίλειος ἐξέδωκε τὸν δεύτερον τῶν νόμων αὐτοῦ, δι' ὧν βαίνων εἰς τὰ ἔγνη τῶν προκατόχων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς δυνατοὺς τὸ ὑπαιερέχασθαι εἰς χωρίον ἢ εἰς ἀγρὸν ἢ καθόλου ἢ μερικῶς.

Ἐκτοτε ἀρχεται ὁ ἀδιάλειπτος, ὁ μακρὸς, ὁ διαβόητος αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμος. Τὸν ἀγῶνα τοῦτον κατέστησεν ἀναπόδραστος τὸ ὁσημέραι ἀποκαλυπτόμενον βούλευμα τοῦ Σαμουὴλ οὐχὶ νὰ ἀφαιρέσῃ, ὥς ἄλλοτε συνέβη, ἐπαρχίας τινὰς τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅπως νὰ καταλύσῃ τοῦτο ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ περιποιήσῃ τὴν μέχρι Πελοποννήσου κυριαρχίαν εἰς τὴν Βουλγαρο-Σλαβικὴν φυλὴν, ἐφ' ᾧ ἐπεχείρησε τῷ 995 νὰ κυριεύσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Πλησιάζαντος τοῦ ἐχθροῦ, ἐξῆλθεν ὁ Γρηγόριος Ταρωνίτης ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ καὶ ἐξέπεμψε τὸν υἱόν του Ἀσώτην ἐπὶ κατασκοπεύσει· ὁ δὲ συμπλακείς πρὸς τοὺς προδρόμους καὶ τρέψας αὐτοὺς ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδρας πολυαριθμῶν πολεμίων καὶ ἡχμαλωτεύθη. Τοῦτο μαθὼν ὁ Γρηγόριος ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τοῦ παιδὸς ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ λυτρώσῃ αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς κυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἔπεσεν ἡρωικῶς ἀγωνισάμενος. Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ Σαμουὴλ δὲν ἐχρονотρίβησε περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ὠφεληθεὶς δὲ ἐκ τῆς καταπλήξεως, ἥτις παρήχθη ἐντεῦθεν εἰς πᾶς νοτιωτέρας χώρας, ὧν τινες καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, διέβη τὰ Θεσσαλικά τέμνη καὶ περάσας τὸν Πηνειὸν ποταμὸν εἰσέβαλεν ἀκωλύτως εἰς Θεσσαλίαν καὶ Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἰσθμοῦ δηλὼν τὰ πάντα καὶ λαφυραγωγῶν. Ὀλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ κράτους μέρος ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυριαρχίαν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἄνδρες ἐπιφανέστατοι ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν Θεσσαλονικῇ καὶ ἀλλαχοῦ ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συνεννοημένοι μετὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος Β' δὲν ἔμεινεν ἀργός. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται τὸν μάγιστρον Νικηφόρον τὸν Οὐράνον, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῇ τῷ 980 εἰς Βαγδάτιον, ἵνα ἐπαναγάγῃ τὸν Σκληρὸν, καὶ ὅστις εἶχε φυλακισθῇ αὐτόθι μετὰ τούτου. Ὁ Νικηφόρος Οὐράνος εἶχε κατορθώσει νὰ διαφύγῃ ἐκεῖθεν εἴτε μετὰ τοῦ Σκληροῦ εἴτε ἄλλως καὶ εὕρισκετο κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν εἰς Κωνσταντινούπολιν· εἰς αὐτὸν δὲ ὄντα ἕνα τῶν πιστοτέρων καὶ ἐπιτηδαιο-

τέρων τοῦ κράτους στρατηγῶν ἀνέθηκεν ὁ Βασίλειος Β' τὴν σωτηρίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, διορίσας τὸν ἄνδρα «πάσης δύσεως ἄρχοντα.» Ὁ Οὐρανὸς ἀφικόμενος εἰς Θεσσαλονικὴν ἀπῆλθε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων εἰς ἀπάντησιν τοῦ Σαμουήλ, ὅστις μαθὼν ὅτι νέος στρατηγὸς καὶ νέος στρατὸς ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονικὴν ἀνῆρχετο ἐκ Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Οὐρανὸς διελθὼν τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου ἀφῆκεν εἰς Λάρισσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ ὁδοιπορήσας συντόνως διὰ τῆς κάτω Θεσσαλίας, ἔπηξε τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ χεῖλος τοῦ Σπερχεῖοῦ ποταμοῦ, ἐνῷ ὁ Σαμουήλ διετέλει στρατοπεδεύων εἰς τὴν ἀντίθετον ὄχθην. Ὁ διαχωρίζων τοὺς δύο ἀντιπάλους ποταμὸς εἶχε πλημμυρῆσαι πρὸ ὀλίγου ἐξ ὁμβρῶν υπερβολικῶν, ὥστε ἡ συμπλοκὴ ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατος, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπελθούσης νυκτὸς ἐκοιμῶντο ἀμέριμνοι, ὅτε ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς ἄνω καὶ κάτω τὸν ποταμὸν προσκοπήσας καὶ εὐρὴν πόρον διεβίβασθη καὶ ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν. Οἱ πολέμιοι ἀπαρασκευάστοι ὄντες κατετροπώθησαν κατὰ κράτος. Ἀναριθμητοὶ ὑπῆρξαν οἱ σφαγέντες, ἐπληρώθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ καὶ ὁ τούτου υἱὸς Ῥωμανὸς, καὶ ἤθελον αἰχμαλωτευθῆ, ἐὰν μὴ ἔκαιντο ὡς τεθνεώτες συμμαζαντες ἑαυτοὺς μετὰ τῶν νεκρῶν, μέχρις οὗ ἐπιγενομένης νυκτὸς διέφυγον ἀπαρατῆρητοι εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς Πίνδου διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἀλλ' ἅπαν αὐτῶν τὸ στρατόπεδον μετὰ τῆς ἀνυπολογίστου αὐτοῦ λείας ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ νικητοῦ, ἅπαντες δὲ οἱ αἰχμαλῶται ἠλευθερώθησαν. Καὶ ἡ μὲν μάχη αὕτη, δι' ἧς ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀπηλλάγησαν τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιόμνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρίδος ἡμῶν ιστορίας, ὁ δὲ ἀοιδιμος Νικηφόρος ὡς εἰς τῶν σωτῆρων τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἀγὼν ἔκτοτε διεξήχθη κυρίως εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας χώρας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, 997, ἀνεκτίθη τὸ Δυρράχιον διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Ὁ αἰχμαλωτευθεὶς υἱὸς τοῦ Ταρωνίτου Ἀσώτης εἶχεν ἐμπνεύσει ἔρωτα σφοδρὸν εἰς μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ Σαμουήλ ὅστις, ἐπανελθὼν ἐκ τῆς περὶ Σπερχεῖον συμφορᾶς ἠναγκάσθη νὰ συζεύξῃ αὐτὴν μετὰ τοῦ νέου ἐκείνου· καὶ νομίσας αὐτὸν διὰ ταῦτα εἰλικρινῶς ἀφοσιωθέντα προεχειρίσατο στρατηγὸν Δυρραχίου. Ὁ δὲ πείσας τὴν σύζυγον, οὐ μόνον αὐτὸς ἔφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτιμῆθη μάγιστρος καὶ ἡ τούτου σύζυγος ζωστὴ, ἀλλὰ διὰ τινος τῶν δυναστῶν Δυρραχίου ὀνόματι Χρυσηλίου, μετὰ τοῦ ὁποίου

εἶχε προηγουμένως συνεννοηθῇ, διενήργησε τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου φρουρίου εἰς τὸν στρατηγὸν Εὐστάθιον Δαμνομήλην. Ἐὰν ὅμως πολλοὶ ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸ κράτος καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἠγωνίζοντο νὰ ὑπηρετήσωσι τὰ συμφέροντα αὐτοῦ, πολλοὶ ἄλλοι εἴτε ἐβουलगάρizon τῶντι εἴτε ἐσυκοφαντοῦντο ἐπὶ τούτῳ παρέχοντες ὅπως-δήποτε τῷ βασιλεῖ πράγματα. Ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ, εἰς τῶν προϋχόντων τῆς Λακεδαιμόνος, ὁ πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης ὁ Μαλακηνός, ὅστις λογιζεται ὡς πρόγονος τῶν μετέπειτα ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Φωκίδι μεγαλοκτημόνων Μελισσηῶν, κατηγορήθη πρὸς τῷ βασιλεῖ ὡς συνεννοούμενος λάθρα μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Μαλακηνός οὗτος, τὸν ὅποιον ἀναφέρει δι' ὀλίγων καὶ ὁ Κεδρηνός ἦτο κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ ὁσίου Νίκωνος πλειότερά τινα περὶ αὐτοῦ λέγοντος ἀνὴρ τὰ πρῶτα φέρων ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ συνέσει οὐ μόνον ἐν Λακεδαιμόνι, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Μαλακηνὸν ὁ βασιλεὺς πέμψας δύο τουρμάρχας εἰς Λακεδαιμόνα προσήγαγε δέσμιον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ κατῴρθωσεν μὲν οὗτος νὰ ἀποδείξῃ αὐτόθι τὴν ἀθωότητά του καὶ νὰ προχειρισθῇ μάλιστα συγκλητικὸς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν βιογράφον τοῦ Νίκωνος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ συνάγεται μᾶλλον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ κρατήσῃ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον εἰς Βυζάντιον. Ἀνάλογόν τι δὲ ἐδίδεσεν νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὸν μάγιστρον Βωδῶν ἐπιφανῆ κάτοικον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ὅποιον κατηγορηθέντα ὅτι φρονεῖ τὰ τῶν Βουλγάρων μετώκισεν εἰς τὴν ἐν Θρακῇσιῳ πεδιάδα. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισημοτάτων κατοίκων τῆς Ἀδριανουπόλεως φοβηθέντες μὴ πάθωσι τὰ αὐτὰ καθ' ὃ ὑποπτοὶ γενόμενοι, κατέφυγον πρὸς τὸν Σαμουήλ· ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ἀπαραίτητον κατέστη νὰ καταπολεμηθῇ οὗτος πάσῃ δυνάμει καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς βορειοτέραις χώραις, ἵνα μὴ διαδοθῇ τὸ κακὸν τῆς ἀποστασίας καὶ ἀπολεσθῶσιν αὗται διὰ παντός. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 999 μέχρι τοῦ 1019 δὲν ἔπαυσεν ὁ Βασιλεὺς Β' στρατεύων κατ' ἔτος κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὅτε μὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε δὲ ἐκ Θεσσαλονίκης ὁρμώμενος, καὶ διεξαγαγὼν αὐτῷ ἓνα τῶν πεισματωδεστέρων ἀγώνων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία.

Τῷ 999 ἐπέχειρσεν εἰςβολὴν ἐν Βουλγαρίᾳ διὰ Φιλιππουπόλεως, καὶ διορίσας φρούραρχον αὐτῆς τὸν πατρίκιον Θεόδωροκάνον, κατέστρεψε πολλὰ τῶν περὶ Τριαδίτσαν (Σόφιαν) φρουρίων καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Μοσυνούπολιν (τὸ σημερινὸν Κομουτλζινᾶ). Τῷ 1000 ἐκπέμψας δύναμιν βαρεῖαν κατὰ τῶν πέραν τοῦ Αἰμοῦ βουλγαρικῶν φρουρίων ὑπὸ τὸν

Θεοδωροκάνον καὶ τὸν πρωτοσπαθάριον Νικηφόρον τὸν Εἰρῖαν ἐκυρίευσεν τὴν μεγάλην καὶ τὴν μικρὰν Πραισθλαύαν καὶ τὴν Πλίσκουσαν. Τῷ 1001 ὁ βασιλεὺς αὐτὸς στρατεύσας ἐκ Θεσσαλονίκης πρῶτον μὲν παρέλαβε τὴν Βέρροϊαν παραδοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς Δοδρομήρ, ὃν ἐτίμησε διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνθυπάτου. Ἐπειτα δὲ κυριεύσας μετὰ ἐπίμονον πολιορκίαν τὰ Σέρβια, μετόπισεν ἐκεῖθεν τοὺς Βουλγάρους, ἐγκατέστησεν εἰς αὐτὰ ἰδίαν φρουρὰν καὶ ἐπανήλθεν εἰς τὴν βασιλίδαν, συνεπαγόμενος τὸν φρούραρχον Σερβίων Νικολιτσάν, τὸν ὁποῖον, καίτοι γενναίως ἀντιστάντα, προεχειρίσατο πατρίκιον διότι τὸ σύστημα αὐτοῦ ἦτο νὰ περιποιητὰ ὅσον ἐνδέχεται τοὺς Βουλγάρους, ἵνα προσοικειωθῇ αὐτούς. Δυστυχῶς οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν ἀδυσώπητοι, καὶ πολλάκις δι' ἐπανειλημμένων προδοσιῶν ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ μεταβάλλῃ πρὸς αὐτοὺς τρόπον. Πρῶτος δὲ αὐτὸς ὁ Νικολιτσᾶς ὁραπετεύσας μετ' ὀλίγον καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Σαμουὴλ ἐπολιόρρησε τὰ Σέρβια. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς ὁζέως ἐπιφανεῖς ἔλυσεν μὲν τὴν πολιορκίαν, ἔτρεψε δὲ εἰς φυγὴν τὸν τε Σαμουὴλ καὶ τὸν Νικολιτσάν, ὅστις ὅμως συλληφθεὶς μετ' ὀλίγον καὶ προσχθεὶς εἰς τὸν βασιλέα ἀπεστάλῃ δέσμιος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε ὁ Βασίλειος Β' στραφεὶς μικρὸν πρὸς τὰ ὀπίσω ἠνῶρθωσε μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ ἄλλοτε κατασκαφέντα φρούρια, ἐκυρίευσεν δὲ τὰ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἔτι κατεχόμενα, καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους μετοικίσας εἰς Βολερὸν τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, καταλιπὼν δὲ εἰς πάντα ἐκεῖνα τὰ ὀχυρώματα φρουρὰν ἀξιόμαχον, ἀνῆλθε πάλιν πρὸς βορρᾶν, ἐξεπολιόρρησε τὰ Βοδενὰ καὶ ἀσφαλίσας αὐτὰ διὰ φρουρᾶς ἀξιολόγου, ἀποικίσας δὲ τοὺς ἐν αὐτοῖς Βουλγάρους ὡσαύτως εἰς Βολερὸν ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Βούλγαρος φρούραρχος τῶν Βοδενῶν Δραζάν ἐζήτησε νὰ κατοικήσῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ὁ βασιλεὺς ἐπένευσεν εἰς τοῦτο καὶ ἔδωκε μάλιστα αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἐνὸς τῶν ἐγκρίτων τῆς πόλεως κατοίκων. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἀποῦ ἐγέννησε δύο ἐξ αὐτῆς τέκνα, ἑδραπέτευσεν καὶ συλληφθεὶς ἐσυγχωρήθη διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ πενθεροῦ καὶ δεύτερον ὅμως ἑδραπέτευσεν, καὶ συλληφθεὶς πάλιν ἔτυχεν συγγνώμης. Ἄλλ' ἀποῦ ἕτερα δύο ἐπαίησε τέκνα ἑδραπέτευσεν τὸ τρίτον, καὶ τότε συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Ἀναφερόμεν τὸ γεγονός τοῦτο εἰς ἀπόδειξιν τοῦ πόσον ἀδιάλλακτα ἦσαν τὰ πάθη τῶν Βουλγάρων.

Τῷ 1001 ἐγένοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις σπουδαῖαι τιμαὶ μεταβολαὶ περὶ τὰς στρατηγίας τῆς ἀνατολῆς. Ἐπειδὴ διάφοροι ἀραβικαὶ φυλαὶ ἐπεχείρησαν δεινὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν κοίτην Συρίαν, καὶ περὶ αὐτὴν τὴν

Ἀντιόχειαν, ὁ βασιλεὺς φοβηθεὶς μήπως αἱ ἀνωμαλίαι αὐταὶ προαγόμεναι παραγάγωσιν ὀχληρὸν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, ἐνόμισεν ἀναγκάσιον νὰ πέμψῃ εἰς Ἀντιόχειαν, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, αὐτὸν τὸν Νικηφόρον Οὐρανὸν, ὅστις τῶντι κατατροπώσας ἐπανειλημμένως τοὺς Ἀραβὰς ἐπήγαγε τελείαν εἰρήνην εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐκεῖνας χώρας. Διάδοχον δὲ τοῦ Οὐρανοῦ διώρισεν εἰς Θεσσαλονίκην τὸν πατρίκιον Δαβὶδ τὸν Ἀριανίτην, καὶ συγχρόνως ἀποδεξάμενος τὴν παρτίτησιν, ἣν ἕνεκα γήρατος ὑπέβαλεν ὁ Θεοδωροκάβος, ἐπέτρεψε τὴν στρατηγίαν τῆς Φιλιππουπόλεως εἰς τὸν Νικηφόρον Σιφίαν. Οὕτω δὲ ρυθμίσας τὰ κατὰ τοὺς στρατηγούς αὐτοῦ, ἐστράτευσε τῷ 1002 ἐπὶ τὸ παρὰ τὸν Ἰστρον κείμενον Βιδινίον, καὶ μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν ἐκυρίευσεν αὐτὸ κατὰ κράτος. Ὁ Σαμουήλ, ὅστις ἀπέφυγεν, ὡς φαίνεται, πάντα ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν Βασίλειον ἄγωνα, ἐπέπεσε διαρκούσης τῆς πολιορκίας, τῇ 15 αὐγούστου, κατὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως, καὶ τὴν τε πανήγυριν, ἥτις κατ' ἔτος ἐτελεῖτο αὐτόθι τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐξαίφνης διαρπάσας, καὶ ἄλλην πολλὴν λείαν συλλέξας, ἐπέστρεφεν εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς, ἅμα γενόμενος κύριος τοῦ Βιδινίου καὶ ὀχυρώσας αὐτὸ ἀσφαλῶς, ἀπῆλθεν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Σαμουήλ, δῆδων ἐν τῷ μεταξὺ καὶ καταστρέφων πάντα τὰ καθ' ὁδὸν βουλγαρικὰ φρούρια. Πλησιάζας δὲ εἰς τὰ Σκόπια εὗρε πέραν τοῦ Αἰξίου ποταμοῦ καλουμένου ἕκτοτε Βαρδάριον κατεσκηνωμένον τὸν Σαμουήλ, ὅστις ἔπαθεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἶχε πάθει πρὸ ἑπτὰ ἔτων περὶ Σπερχειόν. Διότι θαρρῶν εἰς τὴν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ καὶ νομίζων αὐτὸν ἀδιάβητον διέτριβεν ἀμερίμνος, ὅτε εἰς τῶν στρατιωτῶν τοῦ βασιλέως εὐρὼν πόρον διεβίβασε δι' αὐτοῦ αὐτὸν, ἐπιπεσόντα οὕτω ἀπρόσδοκῆτως κατὰ τῶν Βουλγάρων, τρέψαντα αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ κυριεύσαντα τὴν τε σκηνὴν τοῦ Σαμουήλ καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸ στρατόπεδον. Ἀμέσως δ' ἔπειτα πκρεδόθησαν τὰ Σκόπια ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος αὐτῶν Ῥωμανοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ προηγουμένου ἡγεμόνος Βορίς. Καὶ τασαύτη ὑπῆρξεν ἡ πεποίθησις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν εἰλικρινῆ ὑποταγὴν τοῦ Ῥωμανοῦ τούτου, ὥστε μὴ ἀρκεσθεὶς νὰ τὸν τιμήσῃ διὰ τοῦ ψιλοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἀβύδου. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον εὐτυχῆς εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Περνίκου, τὴν ὁποίαν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησε. Τὸ φρούριον τοῦτο ἦτο, φαίνεται, ὀχυρώτατον, ὁ δὲ φρούραρχος αὐτοῦ Κρακρὰς ἀνὴρ ἀριστὸς τὰ πολεμικὰ καὶ πιστότατος εἰς τὸν Σαμουήλ. Ὅθεν ὁ Βασίλειος Β', ἀφοῦ εἰς μάτην ἀπέβηλεν οὐκ ὀ-

λίγον στρατὸν καὶ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν Κρακράν, ἐγκατέλιπε τὸ ἔργον πλησιάζοντας τοῦ Χειμῶνος καὶ ἐπέστρεψε διὰ Φιλιππουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσι λεπτομερῶς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου τούτου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἑνδεκα ἔτη. Ὁ Κεδρηνός, ὅστις ἐξέθηκεν ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν, δὲν ἀκριβολογεῖ πάλιν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ 1014 καὶ ἐφεξῆς, περὶ δὲ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ λέγει ἀπλῶς «ὁ δὲ βασιλεὺς οὐ διέλειπε καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν εἰσιῶν ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ τὰ ἐν ποσὶ κείρων τε καὶ δυνῶν.» Ὅθεν βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπαυσε πεισματωδῶς ἐπιμένων εἰς τὸν ἐναγώνιον τούτον πόλεμον, μὴ ἀποτραπείς ἀπὸ αὐτοῦ μήτε ὑπὸ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους γενομένης στάσεως τῆς κατὰ Ἰταλίας, στάσεως μετὰ κόπου δαμωθείσης, μήτε ὑπὸ τῆς συμβάσεως ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιδρομῆς τῶν Ἀράβων τῆς Αἰγύπτου κατὰ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου οἱ πολέμιοι οὗτοι κατέστρεψαν τὸν ναόν, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησις. Ἐννοεῖται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Βασίλειος εἶχε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς ἄλλας δυσκολίας. Ὁ μακρὸς ἐκεῖνος πόλεμος ἀπαιτῶν ἀναλώματα μεγάλα κατέστησεν ἀναπόδραστον τὴν αὐστηροτάτην τῶν φόρων εἰσπραξίν. Ἐν τούτοις ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ ἕνεκα τοῦ πολέμου τούτου, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ἕνεκα τῶν ἐπανειλημμένων στάσεων πολλοὶ τῶν γαιοκτητῶν ἐγκατέλιπον τὰ κτήματα αὐτῶν, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον ἀπεστερεῖτο οὕτως ἀξιολόγου μέρους τῶν εἰσπράξεων αὐτοῦ ἐν ᾧ χρόνῳ εἶχεν εἴπερ ἄλλοτε ποτε χρειᾶν φόρων βασιλῶν. Ὅθεν ὁ Βασίλειος ἠναγκάσθη νὰ ἀνανεώσῃ μέχρι τινὸς τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ὁποίαν εἶχον ἄλλοτε οἱ γείτονες τοῦ νὰ πληρώνωσι τοὺς φόρους τῶν ἐγκαταλειφθέντων κτημάτων. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη, ἣτις ἐλέγετο πρότερον *ἐπιβολή* καὶ ἦτο τότε γενικὴ, ὁ ἔστιν ἐπεβάλλετο εἰς πάντας τοὺς γείτονας ὡς πρὸς πάντα τὰ περὶ αὐτοὺς ἐγκαταλειφθέντα κτήματα, περιορίσθη ἤδη εἰς μόνους τοὺς δυνατοὺς, δηλαδὴ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτας, καὶ τοῦτο ὡς πρὸς μόνον τὰ ἐγκαταλειφθέντα κτήματα τῶν ταπεινῶν, δηλαδὴ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν. Τούτου δὲ ἕνεκα καὶ ἕτερον ἔλαβεν ὄνομα, κληθεῖσα ἀντὶ ἐπιβολῆς, *ἀλληλέγγυον*. Ἀλλ' ὅπως δῆποτε τὸ ἀλληλέγγυον ἰσχυρεν ἐπὶ 25 ἔτη καὶ δὲν κατηργήθη εἰμὴ ὑπὸ Ῥωμανοῦ Γ' τοῦ Ἀργυροῦ.

Ἐν τούτοις, καθ' ἃ προείπομεν, ἐξηκολούθει ὁ κατὰ τῆς Βουλγαρίας πόλεμος ἐπὶ ἑνδεκα ἔτη, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1002 μέχρι τοῦ 1013, ἀλλ' ἀτελέσφορος, διότι ὁ μὲν Σαμουήλ δὲν ἐτόλμα ν' ἀνταγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ Βασίλειος μὴ ἐπιχειρῶν τὴν ἐκπο-

λιόρκησιν τῶν φρουρίων, ἥτις ἐν ταιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ἡδύνατο μόνη νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ὀριστικὴν τῆς χώρας κατάληψιν, περιωρίζετο εἰς ἀπλᾶς ἐπιδρομὰς καὶ δολώσεις. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς αἱ συμφοραὶ, τὰς ὁποίας συνεπήγοντο αἱ ἐπιδρομαὶ αὐταὶ ἀπέβησαν τοσοῦτον δειναί, ὥστε ὁ Σαμουὴλ ἀπεφάσισε τῷ 1014 νὰ πράξῃ γενναϊότερόν τι πρὸς ἄμυναν τῆς ἰδίας χώρας. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἄφ' ἑνός, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐνέβαλλε πάντοτε διὰ τῆς κλεισούρας τῆς ὀνομαζομένης Κλειδίου, ἐπετείχισε τὴν δυσχωρίαν ταύτην καὶ συμποκνῶσας ὀπισθεν τοῦ φραγμοῦ πολλὴν δύναμιν περιέμενεν ἐκεῖ τὸν ἀντίπαλον· ἄφ' ἑτέρου δὲ ἐξέπεμψε πρὸς ἀντιπερασπισμὸν ἕνα τῶν ἐγκρίτων αὐτοῦ στρατηγῶν, τὸν Δαβὶδ Νεστωρίτην μετὰ στρατιᾶς ἀξιολόγου κατὰ Θεσσαλονίκης. Ὁ ἀντιπερισπασμὸς οὗτος δὲν διεκώλυσε τὸν Βασίλειον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τοῦ Κλειδίου. Τῆς Θεσσαλονίκης ἤρχε τότε ἀντὶ τοῦ Ἀριανίτου ἀναλαβόντος τὴν ἡγεμονίαν μοίρας τινὸς τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ ὁ Θεοφύλακτος Βοτανειάτης, ὅστις ἐξελθὼν μετὰ τοῦ υἱοῦ Μιχαὴλ εἰς ἀπάντησιν τοῦ Νεστωρίτη καὶ τρέψας αὐτὸν κατὰ κράτος, καὶ προσλαβὼν λείαν ἄφθονον καὶ αἰχμαλώτους πολλοὺς ἀπῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα πολιορκοῦντα τὸ ἐν τῇ Κλεισούρᾳ τοῦ Κλειδίου ὀχύρωμα. Ἀλλ' ἡ πολιορκία αὕτη παρετείνετο. Οἱ περὶ τὸν Σαμουὴλ ἀντειχόν γενναίως καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους βάλλοντες ἐτραυματίζουν πολλοὺς τῶν ἐπιτιθεμένων, ὥστε ὁ Βασίλειος εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀπελπίζεται ὅτι θέλει κατορθῶσαι τὴν διάβασιν, ὅτε ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας ἐπενόησε νὰ κάμψῃ τὴν δυσχωρίαν, περιοδεύων μετὰ τῆς μοίρας του τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Κλειδίου κείμενον ὕψηλόν ὄρος Βαλαθίσταν, καὶ ἀνερχόμενος διὰ τῶν τραχυτάτων αὐτοῦ πλευρῶν. Τούτου δὲ γενομένου κατήλθεν ἐξαίφνης τὴν 29 ἰουλίου εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Βουλγάρων, οἵτινες καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἐγκαταλιπόντες τὸ τεῖχος καὶ κατεδιώχθησαν ἀπνευστί ὑπὸ τε τοῦ Ξιφίου καὶ τοῦ βασιλέως. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαιον πολλοὶ πολέμιοι, καὶ πολὺ πλείονες ἡχμαλωτεύθησαν. Αὐτὸς ὁ Σαμουὴλ μόλις διέφυγε τὸν κίνδυνον τῇ συνεργείᾳ τοῦ υἱοῦ του γενναίως ὑπὲρ τοῦ πατρὸς ἀγωνισθέντος καὶ ἀναβιβάσαντος αὐτὸν εἰς ἵππον καὶ ἀπαγαγόντος εἰς τὸ φρούριον Πρίλαπον (τὸν σημερινὸν Περλεπὲν παρὰ τὴν Κιουτσούκ-καρὰ σοῦ πρὸς δυσμὰς τοῦ Βαρδαρίου). Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπὶ χεῖρσιν ἤδη, ὡς λέγεται, ἐκδίκησιν φοβερὰν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Παρτάξας τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες συνεποσοῦντο κατὰ τὰ φημιζόμενα εἰς 15,000, κατὰ λόχους ἀνδρῶν 100 διέταξε νὰ τυφλωθῶσιν αἱ 99

ἄνδρες ἐκάστου λόχου, τοῦ δὲ ἐκαστοῦ νὰ ἐξορυχθῇ ὁ ἕτερος μόνον ὀφθαλμός ἵνα δυνηθῇ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς τῶν λοιπῶν. Οὕτω δὲ ἔχοντας ἀπέπεμψεν αὐτοὺς εἰς Πρίλαπον πρὸς τὸν Σαμουήλ, ὅστις λιποθυμήσας, ἅμα εἶδε τὸ οἰκτρὸν τοῦτο θέαμα, δὲν συνῆλθεν εἰμὴ μετὰ καρδιακοῦ παλμοῦ, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετὰ δύο ἡμέρας τὴν 15 Σεπτεμβρίου. Ἀνεφέραμεν τὸ γεγονός τοῦτο ὅπως τὸ διηγοῦνται οἱ χρονολόγοι, ἃν καὶ ὁ μὲν Κεδρηνὸς ἐκφράζει δισταγμὸν τινα περὶ τοῦ τοσούτου ἀριθμοῦ τῶν ἐκτυφλωθέντων κίχμαλῶτων, ὁ δὲ Σλόσσερ ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον πᾶγμα φκίνεται ἀπίθανον, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν δύο ἔθνων πάθη ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐπινοήσωσι βραδύτερον ἢ νὰ ἐξογκώσωσι τοῦλάχιστον τὴν ἀγρίαν καὶ ἐπιτετηδευμένην ἐκδίκησιν. Σημειωτέον προσέτι ὅτι κατὰ τὸν Ἑφραίμιον ὁ Βασίλειος ἐκ τούτου ἐπωνομάσθη Βουλγαροκτόνος, ἐνῶ τὸ τοιοῦτο ἐπώνυμον προὔποτιθῃσι θανάτωσιν μᾶλλον ἢ τύφλωσιν. Ἀλλὰ καὶ γενομένην μέχρι τινὸς ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πράξιν, δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν αὐτὴν κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, μηδὲ νὰ καταδικάσωμεν τὸν Βασίλειον ὡς ἀνήμερόν τι θηρίον. Ἡ τύφλωσις ἦτο ποινὴ ἀποτρόπαιος, ἀλλ' ἀνεγνωρισμένη τότε, ὡς μὴ ὠφελεν, ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ὅπως ὁ διὰ τοῦ πυρὸς ἢ διὰ μυρίων ἄλλων βασάνων θάνατος ἦτο, ὡς μὴ ὠφελε, ποινὴ ἀνεγνωρισμένη εἰς τινὰς περιστάσεις ἐν ταῖς νομοθεσίαις πολλῶν δυτικῶν τῆς Εὐρώπης ἐπικρατειῶν μέχρι τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐν μέρει μέχρις ἐσχάτων. Βεβχίως ἡ ἐφαρμογὴ τοιούτων ποινῶν προξενεῖ τόσῳ μᾶλλον ἀπαισίαν ἐντύπωσιν, ὅσῳ πλείοτεροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι, εἰς οὓς διὰ μιᾶς ἐφαρμόζονται. Ἀλλὰ, καὶ ὑποτιθεμένου πάντοτε ὅτι τοσοῦτοι ἐγένοντο οἱ τυφλωθέντες, ὑπάρχουσι περιστάσεις καθ' ἃς τὰ φιλανθρωπότερα ἔθνη ἐξίστανται, οὕτως εἰπεῖν, τῶν φρενῶν καὶ ἐκτραχηλίζονται εἰς ἀνοσιουργήματα ἄξια λαῶν ἀγρίων. Ἡ ἱστορία τῶν δύο πρώτων ἔθνων τῆς οἰκουμένης, τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου Ἀγγλικοῦ, βρίθῃ δυστυχῶς τοιούτων γεγονότων. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐπὶ παραδείγματος τὰς πανδήμους σφαγὰς τὰς διαπραχθείσας κατὰ τῶν Μιτυληναίων, τῶν Μηλίων, καὶ τῶν καθολικῶν Ἰρλανδῶν. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο οὐχὶ περὶ πράξεως δικαστικῆς ἢ νομοθετικῆς μετὰ συζήτησιν μακρὰν καὶ ἄνετον ἀποφασισθείσης, ὅπως συνέβη πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ, ἀλλὰ περὶ πράξεως γενομένης ἐν τῇ ἀκμῇ πολέμου μακροῦ, ἐναγωνίου, καταστρεπτικοῦ, ὑπὸ τὸ κράτος πάθους ἀκαριαίου καὶ ἀκατασχέτου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καταλαμβάνονται

πολλάκις οἱ στρατηγοί, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἰς ἀναλόγους περιστάσεις (ἐν Ἀφρικῇ λόγου χάριν οἱ Γάλλοι στρατηγοί), καὶ ὑπὸ τοῦ ὁπίου τῶσφ μᾶλλον παρεφέρθη ὁ Βασίλειος, ὅσῳ ὁ ἀγὼν οὗτος ὁ διαρκέσας ἤδη ἐκ διαλειμάτων 40 περίπου ἔτη ἐξηκολούθει ὦν τοῦτον πεισματῶδης, ὥστε ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτι οὐ μικρὸν πεισματῶδέστερος παρὰ ποτέ.

Τῶνόντι ὁ βασιλεὺς ἐκπολιουρκήσας τὸ Κλειδίον προεξέπεμψε τὸν Θεοφύλακτον Βοτανειάτην πρὸς τὰ περὶ Στρούμπιτζαν ὄρη (τὴν σημερινὴν Στρούμπιτζαν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Βαρδαρίου), ἵνα καταστρέψῃ τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ὀχυρώματα τῶν πολεμίων καὶ διανοίξῃ αὐτῷ τὴν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ἄγουσαν ὁδόν. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ἀφῆσαντες τὸν Βοτανειάτην νὰ εἰσέλθῃ ἀκωλύτως, ἔπειτα ἐνῶ ἠθέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ ἐν τινὶ ἐπιμήκει στενωῷ καὶ κατέστρεψαν τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐξ ὀλοκλήρου, πεσόντος καὶ τοῦτου ἐν τῇ πανωλεθρίᾳ ταύτῃ. Τότε ὁ βασιλεὺς ἀθυμήσας δὲν ἔκρινεν εὐλογον νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' ἐπαλινδρόμησεν εἰς τὰ Ζαγόρια, ὅπου παρέλαβε διὰ συνθηκῶν τὸ ὄχυρόν φρούριον Μελένικον, καὶ καταλιπὼν ἐν αὐτῷ φρουρὰν ἀρκοῦσαν μετέβη εἰς Μοσυνούπολιν. Ἐκεῖ ἔμαθε τῇ 24 ὀκτωβρίου τὸν θάνατον τοῦ Σαμουὴλ καὶ τὴν ἀναγόμενσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γαβριὴλ τοῦ καὶ Ῥωμανοῦ, ὅστις ὑπερέσχε μὲν τοῦ πατρὸς κατὰ τὴν ῥώμην τοῦ σώματος, κατὰ δὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὸν νοῦν ἦτο πολὺ αὐτοῦ ὑποδεέστερος. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνεψύχωσε τὸν Βασίλειον, ὅστις κατελθὼν ἐπὶ μικρὸν εἰς Θεσσαλονίκην ἀπεφάσισεν ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν ἐκστρατείαν, ἐνέβαλεν εἰς Πελαγονίαν, ἐπυρπόλησε τὰ ἐν Βουτελίῳ (τὰ σημερινὰ Βιτώλια) βασιλεία τοῦ Γαβριὴλ, ἐκυρίευσεν τὰ φρούρια Πριλάπου καὶ Στυπείου καὶ ἔπειτα διὰ τοῦ ποταμοῦ Τσερνά, ἥτοι τοῦ ἀρχαίου Ἐριγῶνος, καὶ τῶν Βοδενῶν ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς Θεσσαλονίκην τῇ 9 ἰανουαρίου 1015.

Ἄμα δ' ἐπιστάντος τοῦ ἔαρος ἀπεδύθη εἰς νέους ἀγῶνας. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα διεσταυροῦντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὸ χθὲς ὑποτασσόμενον φρούριον σήμερον ἀφίστατο καὶ ὁ σήμερον ὀμνύων πίστην αὖριον προέδιδεν. Ὁ βασιλεὺς ἔμαθεν ἤδη ὅτι ἡ φρουρὰ, ἣν εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς Βοδενά, ὅτε πρὸ 14 ἐτῶν ἐκυρίευσεν τὴν ὀχυρὰν ταύτην πόλιν, ὕψωσεν αἰφνης τὴν σημαίαν τῆς στάσεως. Ὅθεν ἐπελθὼν ἀνευ ἀναβολῆς ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ παραδοθῇ διὰ συνθηκῶν καὶ ταύτην μὲν μετώκισεν, ὅπως καὶ τὴν προηγουμένην, εἰς Βαλερόν, ἡσφάλισε δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐνταῦθα θρακικῶν στενωπῶν ἀνε-

γείρας ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσχωρίας δύο ἕτερα φρούρια, ὧν τὸ μὲν ὠνόμασε Καρδίαν, τὸ δὲ ἅγιον Ἡλίαν. Τότε ἐπέστρεφεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἔλαβε γράμματα τοῦ νέου ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Γαβριὴλ ὑποσχομένου ὑποταγὴν καὶ δούλωσιν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δυσπιστήσας εὐλόγως πρὸς τὰς ὑποσχέσεις ταύτας ἐξαπέστειλε τὸν Νικηφόρον Ξιφίαν καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Διογένην (τὸν διορισθέντα στρατηγὸν Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βοτανειάτου) εἰς τὴν χώραν τῶν Μογλένων, μετ' οὐ πολὺ δὲ φθάσας καὶ αὐτὸς ἐκεῖ ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον τοῦτο καὶ δι' ἀγώνων ἀτρύτων ὑπορύξας καὶ καταστρέψας τὸ τεῖχος ἠνάγκασε τοὺς ἔνδον νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διακρίσιν του. Ἐκεῖ ἡχμαλωτεύθησαν ἄνδρες Βούλγαροι ἐπιφανεῖς πολλοί, ὁ Δομετιανὸς Κασκάνος σύμβουλος τοῦ Γαβριὴλ, ὁ φρούραρχος Μογλένων Ἡλίτζης καὶ ἕτεροι δυνάσται καὶ λαὸς πολεμιστῆς οὐκ ὀλίγος· καὶ ἡ μὲν φρουρὰ ἐξωρίσθη εἰς τὴν ἄνω Μηδίαν τῆς Ἀσίας (Ἀσπρακηνίαν τότε καλουμένην). τῶν δὲ κατοίκων ἐπέστρεφεν ὁ βασιλεὺς τὴν διακρίσιν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ ἐπυρπόλησε τὸ φρούριον. Ἐκυρίευσε δὲ καὶ ἕτερον φρούριον γειτονικὸν τῶν Μογλένων καλούμενον Ἐνωτία καί, ἐνῷ περὶ ταῦτα ἡσχολεῖτο κατὰ μῆνα αὐγούστου, λαμβάνει πάλιν ἐκ Βουλγαρίας εἰδησιν σπουδαίαν. Ὁ Γαβριὴλ οὕτε ἔτος ὀλόκληρον ἄρξας ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ καὶ Βλαδισλάου, τοῦ ὁποίου ἄλλοτε εἶχε σώσει τὴν ζωὴν μέλλοντος νὰ θανατωθῇ ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ. Ὁ δὲ νέος κυριάρχης ἐπεμφε πρὸς τὸν βασιλέα πρέσβεις καὶ ἐπιστολὰς ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἀρχόντων Βουλγαρίας, δι' ὧν ἀνωμολόγουν πάντες ὅτι θέλουσι διατελεῖ τοῦ λοιποῦ ὑπήκοοι πιστοὶ καὶ δούλοι. Καὶ τῶντι προσῆλθε μετ' ὀλίγον εἰς τὸν βασιλέα ὁ Κασκάνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἐν Μογλένοισι αἰχμαλωτευθέντος Δομετιανοῦ, τὸν ὁποῖον πολυειδῶς ἐπεριπονήθη καὶ ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς. Ἀλλὰ μικρὸν ἔπειτα μαρθάνει ὅτι ὁ Ἰωάννης ἐδολιεύετο αὐτὸν καὶ ὅτι ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν στάσιν. Ὅθεν ἀγανακτήσας διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἐλεηλάτησε τὴν περίχωρον Ὀστροβοῦ καὶ Σωσκοῦ καὶ τὴν πεδιάδα Πελαγονίας ἀποτοφλῶν ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ, ὥς λέγεται, πάντας τοὺς αἰχμαλωτευομένους Βουλγάρους. Ἐκεῖθεν προῆλθε μέχρις Ἀχρίδος, ἐν ᾗ ὑπῆρχον τὰ βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων, καὶ παραλαβὼν τὴν πόλιν καὶ διατάξας τὰ δέοντα ἀπεφάσισε, καίτοι πρὸς ἐγγίζοντος τοῦ χειμῶνος, νὰ βαδίσῃ πρὸς τὸ Δυρράχιον, διότι ἔμαθεν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἀπειλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, ὅστις ἀπελπισθεὶς περὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἠθέλησε νὰ μεταφέρει τὸν

ἀγῶνα εἰς τὰς δυτικὰς. Ἐνῷ ὁμῶς ὁ Βασίλειος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω ταύτην πορείαν, λαμβάνει αἰφνης τὴν ἀγγελίαν ὅτι δύο στρατηγοὶ τοῦ, ὁ Γεώργιος Γονιταϊάτης καὶ ὁ Ὀρέστης, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀφήσει ὀπισθεν αὐτοῦ ἵνα συνέχωσι τὴν Πελαγονίαν, ἐμπεσόντες εἰς ἐνέδραν τινὰ ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ δοκιμωτέρων στρατηγῶν τῆς Βουλγαρίας, τοῦ Ἰβάντζη, ἐντελῶς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν ἐξωλοθρεύθησαν. Ἐντεῦθεν ὑπὸ λύπης καταληφθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς Πελαγονίαν καὶ καταδιώξας τὸν Ἰβάντζην κατήλθε μέχρι Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲ πάλιν ἀνέβη εἰς Μοσυνούπολιν καὶ ἐξέπεμψεν ἀφ' ἐνὸς κατὰ Στρουμπίτζης τὸν Δαβὶδ Ἀριανίτην, ἀφ' ἑτέρου κατὰ τῶν ἐν Τριαδίτζη φρουρίων τὸν Νικηφόρον Σιφίαν, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀριανίτης ἐκυρίευσεν τὸ φρούριον Θερμίτσα, ὁ δὲ Σιφίας τὸ φρούριον Βοϊῶν, καὶ τότε τελευταῖον ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν ἰανουάριον τοῦ 1016.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἀπησχολήθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἐτέρων σπουδαίων ὑποθέσεων. Ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον ἐξέπεμψε κατὰ τῶν αὐτόθι Χαζάρων ὑπὸ Μαγγόν τὸν υἱὸν Ἀνδρονικοῦ τοῦ Λυδοῦ, ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν, δι' ἧς τῇ συνδρομῇ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ῥώσων Βλαδιμήρου καθυπέταξε τὴν χώραν. Συγχρόνως, ἐπειδὴ ὁ τῆς ἄνω Μηδίας ἄρχων Σεναχηρείμ μὴ δυνάμενος νὰ ἀνθεξῇ εἰς τὰς γείτονας τουρκικὰς φυλάς παρέδωκε τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὸν βασιλέα, αὗτος τοῦτον μὲν προεχειρίσατο πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Καππαδοκίας ἀνταποδοὺς ὡς ἰδιοκτησίαν τὰς πόλεις Σεβάστειαν, Λάρισαν, Ἐβαράν καὶ ἄλλας πολλὰς κτήσεις, στρατηγὸν δὲ Μηδίας διώρισε τὸν Βασίλειον Ἀργυρὸν καὶ, τούτου ἀποτυχάντος, ἀπέστειλεν αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Νικηφόρον Κομνηνόν, ὅστις τὸ μὲν διὰ πειθοῦς, τὸ δὲ διὰ βίας κατέστησεν ὑπήκοον τὴν χώραν τῷ βασιλεῖ. Μόλις δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ ἔτους τούτου μῆνας ἐστράτευσεν ὁ βασιλεὺς εἰς Τριαδίτσαν καὶ ἐπιχείρησε τὴν πολιορκίαν τοῦ ἰσχυροῦ Περνίκου. Ἀλλὰ καίτοι ἐπιμείνας ἐνταῦθα ἐπὶ 88 ἡμέρας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ καὶ ὑπεχώρησεν ἄπρακτος εἰς Μοσυνούπολιν. Ἐκεῖ δὲ ἀνάπαύσας τὸν στρατὸν μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἐπομένου ἔτους 1017, ἐνέβαλεν αὖθις εἰς Βουλγαρίαν καὶ τὸν μὲν Δαβὶδ Ἀριανίτην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Διογένην ἐξέπεμψεν εἰς τὴν λεηλασίαν τῶν πεδιάδων τῆς Πελαγονίας, αὐτὸς δὲ ἐξεπολιόρκησε καὶ ἐνέπρησε τὸ φρούριον Λογγὸν διαμοιράσας εἰς τρία τοὺς αἰχμαλώτους, ὧν μίαν μερίδα παρέσχεν εἰς τοὺς συμμάχους αὐτοῦ Ῥώσους, μίαν εἰς τὸν ἰθαγενῆ στρατὸν καὶ

μίαν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῷ. Μεθ' ὃ ἐλθὼν μέχρι Καστορίας ἠθέλησε νὰ πολιορκήσῃ τὸ δυσπρόβητον τοῦτο φρούριον. Ἄλλ', ἐνῶ ἐπείθετο πόσαν δύσκολον ἦτο τὸ ἔργον, μαυθάνει συγχρόνως ἐκ γράμματος τοῦ ἐν Δορυστόλῳ στρατηγοῦ ὅτι ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Κρακρᾶς μετὰ δυνάμεως πολλῆς μέλλοντες νὰ προσλάβωσι καὶ Πετσαεγγούς ἐτοιμαζόνται νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξόπισθεν κατ' αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἀπὸ καιροῦ παθὼν ν' ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν πολεμίων ἔβλεπεν αὐτοὺς ἀποφεύγοντας πᾶσαν κρίσιμον συμπλοκὴν καὶ τούτου ἕνεκεν ἀνηλίσκατο εἰς λεηλασίας καὶ πολιορκίας, ἐπέστρεψε τοσοῦτ' προθυμότερον εἰς ἀπάντησιν τῶν πολεμίων, ὅσ' ἔβλεπε δυσκατάλυτον τὴν Καστορίαν. Πορευόμενος δὲ κατ' αὐτῶν ἐκυρίευσε καὶ ἐνέπρησε τὸ φρούριον Βοσιγρᾶδ, ὠχύρωσε τὴν Βέρροϊαν καὶ ἐδήλωσε τὰ περίξ Ὀστροβοῦ καὶ Μολισκοῦ. Πάλιν ὅμως ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ πολεμήσῃ ἐκ παρατάξεως, διότι, ἀρνηθέντων τῶν Πετσαεγγών τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Κρακρᾶς δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον μόνοι. Τότε ἐτράπη ὁ βασιλεὺς αὐθις ἐπὶ πολιορκίας νομίσας ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τοῦ Ἰωάννου τὸν Κωνσταντῖνον Διογένην μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς. Αὐτὸς δὲ ἐξεπολιόρκησε καὶ κατέφλεξε τὴν Σέταιναν, ἐν ἣ ἦσαν τὰ βασιλεια τοῦ Σαμουήλ καὶ σῖτος ἀπέκειτο πολὺς, τοῦ ὁποίου ἐπετράπη ἡ διαρκπαγὴ εἰς τὸν στρατόν. Ἀλλὰ μόλις διαπραξίας τοῦτο πληροφορεῖται ὅτι ὁ Ἰωάννης μαθὼν τὴν κατ' αὐτοῦ πορείαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Διογένης ἐστησεν ἐνέδραν καθ' ὁδόν. Ὁ βασιλεὺς ἐφωβήθη εὐλόγως μήπως ὁ στρατηγὸς τοῦ οὗτος ἐμπέσῃ εἰς τὴν παγίδα ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι προηγουμένως στρατηγοί, ὁ Γονιτσιάτης καὶ ὁ Ὀρέστης, ὁ Βοτανειάτης καὶ ὁ Ταρωνίτης· ὅθεν οὐδὲν οὐδενὶ διακρινώσας, ἀλλὰ προελάσας ἔφιππος πρὸ τοῦ στρατοῦ καὶ εἰπὼν μόνον «ὅστις πολεμιστὴς ἀκολουθήτω μοι» ἀπῆλθε κατεσπευσμένως εἰς τὸν χώρον τῆς ἐνέδρας. Ἡ ἐντύπωσις, ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις του, μαρτυρεῖ τὸν τρόπον τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Βούλγαρους. Ὅταν οἱ σκοποὶ τοῦ Ἰωάννου εἶδον τὸν βασιλέα ἐπερχόμενον ἔδραμον ἀμέσως εἰς τὸ στρατόπεδον κραυγαζόντες «Βεζήτε, Τζαίζαρ» δηλαδὴ «φύγετε, ὁ αὐτοκράτωρ.» Οἱ Βούλγαροι εἶχον ἤδη φέροι εἰς ἀμυχανίαν τὸν Διογένην, ἀλλ' ἅμα ἀκούσαντες τὴν φοβερὰν ἐκείνην κραυγὴν ἔφυγον ἀμέσως προτραπαδὴν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, οἱ δὲ περὶ τὸν Διογένην ἀναθαρρήσαντες ἐδίωκον αὐτοὺς κατόπιν κτείναντες μὲν πολλοὺς, συλλαβόντες δὲ 200 πανοπλίτας καὶ τοὺς ἵππους καὶ τὴν ἀποσκευὴν τοῦ Ἰωάννου καὶ τὸν τούτου ἀνεψιόν. Ταῦτα κατορθώσας ὁ βα-

σιλεὺς ἐπέστρεψε πρὸς τὰ Βοδενὰ καὶ διατάξας αὐτόθι τὰ δέοντα ἐπανήλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῃ 9 ἰανουαρίου 1018.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπῆλθε τελευταῖον ἡ ὀριστική κρίσις τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἰωάννης, ὅστις καὶ πρότερον εἶτε αὐτὸς εἶτε διὰ τῶν στρατηγῶν του εἶχε προσβάλει τὸ Δυρράχιον, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ πολιορκήσῃ αὐτὸ πάσῃ δυνάμει. Ἀλλὰ κρατερὰς γενομένης συμπλοκῆς περὶ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ταύτης ἐπισεν ὁ Ἰωάννης· ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γαβριὴλ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαμουὴλ καὶ μετὰ τοσαύτας συμφορὰς καὶ ἥττας τῶν τεσσάρων μάλιστα τελευταίων ἐνιαυτῶν κατέπεισε τοὺς Βουλγάρους ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰ πεπωμένον. Ὁ βασιλεὺς ἄλλα πληροφορηθεὶς τὰ συμβαίνοντα ἔσπευτε νὰ στρατεύσῃ δι' ὑπατήτην φορὰν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔαρι τοῦ 1018 ἵνα δρεψῇ τὰ ἄθλα τῆς κρτερίας αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος. Μόλις δὲ ἀφίκετο εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ προσῆλθον ἐκ μέρους τοῦ περιφήμου Κρακρά ὁ ἀδελφός καὶ ὁ υἱὸς του ἀναγγέλλοντες τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν παραδοσιν τοῦ δις ἐπὶ ματαίῳ πολιορκηθέντος Περνίκου καὶ ἐτέρων 35 φρουρίων. Ὁ βασιλεὺς τιμήσας αὐτοὺς ἀξίως καὶ ἀναβιβάσας τὸν Κρακράν εἰς τὸν τῶν πατρικίων θρόνον ἦλθεν εἰς Μοσυνούπολιν. Ἐνταῦθα ἐνεφανίσθησαν πάλιν πρέσβεις ἐκ Πελαγονίας καὶ Μωροβισδου, καὶ Λιπενίου, παραδίδοντες τὰς πόλεις τῶν χωρῶν τούτων. Ἐκεῖθεν ἐβάδισε πρὸς τὰς Σέρρας, ὅπου παρέστη αὐτὸς ὁ Κρακράς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν 35 φρουράρχων καὶ ἔτυχε καλῆς δεξιώσεως. Ἐκεῖ ὡς αὐτὸς προσέφυγε καὶ ὁ ἡγεμὼν Στρούμπιτζης Δραγόμευζ προσέφρων τὸ τε φρούριον τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτό, συνεπαγόμενος δὲ τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Χαλδίας, ὅστις αἰχμαλωτευθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ εἶχε μείνει ἐν τῇ φυλακῇ 22 ὅλα ἔτη. Ὁ βασιλεὺς τιμήσας τὸν Δραγόμευζ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου ἐβάδισε πρὸς τὴν Στρούμπιτζαν καὶ, ἐνῶ προσῆγγιζεν εἰς αὐτήν, εἶδε προσερχόμενον τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας μετὰ γραμμάτων Μαρίας τῆς χήρας τοῦ Ἰωάννου ὑποσχομένης νὰ παραχωρήσῃ τὴν Βουλγαρίαν, ἰὰν συναινέσῃ εἰς τὰ παρ' αὐτῆς αἰτούμενα. Τί ἦσαν τὰ αἰτούμενα ταῦτα δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπείσθη ἡ Μαρία ὅτι πᾶσα περὶ συνθηκῶν συζήτησις ἦτο ἀκαιρος, διότι παρὲς τοσούτων ἄλλων στρατηγῶν ἀνευ ὅρου παραδοθέντων συγχρόνως μὲν τὰ γράμματα αὐτῆς ἦλθεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ βασιλέως καὶ ὁ Βόγδανος ὁ τῶν ἐνδοτέρων φρουρίων τοπάρχης, ὅστις πρὸ καιροῦ συνεννοημένος ὦν μετ' αὐτοῦ προσχειρίσθη ἤδη πατρίκιος. Ἐκ Στρούμπιτζης ὁ βασι-

λεὺς προέβη μέχρι Σκοπίων καὶ καταλιπὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ στρατηγὸν αὐτοκράτορα τὸν Δαβίδ Ἀριανίτην ἐστράφη πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ τῶν φρουρίων Στυπείου (Ίστιβ) καὶ Προσάνου μετὰ λιτῶν καὶ ὕμνων εὐφημούμενος καὶ τιμώμενος. Τότε δὲ τραπείς πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπορεύθη εἰς Ἀχρίδα, παρὰ τὴν ὁποίαν ἐπηξε τὸ στρατόπεδον καὶ τῆς ὁποίας ὅλας ὁ λαὸς ἐξῆλθεν εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ μετὰ παιάνων καὶ κρότων καὶ εἰρημῶν. Ἡ Ἀχρίς (ἡ παλαιὰ Λυχρίς) κειμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ ὀχυροῦ παρὰ τὴν ἀρκτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης, ἥτις ἐξ αὐτῆς μὲν ἀνέκαθεν ὀνομάζεται, ἀπλοῦται δὲ εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀλβανίας, ἦτο μητρόπολις τῆς πάσης Βουλγαρίας, καὶ ἐν αὐτῇ ἦσαν ἰδρυμένα μὲν τὰ βασιλεία τῶν βασιλέων αὐτῆς, ἀποτεταμειυμένοι δὲ οἱ θησαυροί. Εἰσελάσας λοιπὸν εἰς αὐτὴν ὁ Βασίλειος θριαμβικῶς, εὔρε χρυσὸν πολὺν καὶ στέμματα ἐκ μαργάρων καὶ χρυσοῦφεις ἐσθῆτας καὶ νομισματος κεντηνάρια ἑκατὸν, ἦτοι 10.800.000 δραχμας τοῦ τότε καιροῦ, τὰς ὁποίας ὅλας ἐμοίρασεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἐπιστήσας δὲ ἄρχοντα τῆς πόλεως τὸν Εὐστάθιον Δαφνομήλην καὶ ἀφήσας ἐν αὐτῇ ἀξίολογον φρουρὰν ἐξῆλθεν εἰς τὴν παρεμβολὴν καὶ ἐκεῖ ὑπεδέχθη τὴν ἄχθεισαν εἰς αὐτὸν χήραν τοῦ Ἰωάννου μετὰ τριῶν αὐτῆς υἱῶν καὶ ἐξ θυγατέρων καὶ πολλῶν ἐκ τῶν περιλιπομένων γόνων τοῦ Σαμουήλ. Τρεῖς μόνον ἕτεροι υἱοὶ τοῦ Ἰωάννου εἶχον καταφύγει εἰς τὸ ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ ὄρος Τμῶρον (Τομόρ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τοῦ Βερατίου). Ἄλλὰ περιζωσθέντες αὐτόθι στενῶς ἠναγκάσθησαν καὶ οὗτοι νὰ παραδοῦναι μετὰ τινα χρόνον. Ἐν τῷ μεταξύ ἐδέχθη ὁ βασιλεὺς τὴν Μαρίαν καὶ τοὺς μετ' αὐτῆς προσαχθέντας ἡπίως καὶ φιλοφρόνως διατάξας νὰ φυλαχθῶσι μέχρι νεωτέρων διαταγῶν. Τότε προσῆλθον τῷ βασιλεὶ καὶ ἕτεροι μεγιστάνες τῶν Βουλγάρων, ὁ Νεστωρίτσας, ὁ Ζαρίτσας καὶ ὁ νέος Δοβρομήρ μετὰ τῶν οἰκείων ἑκάστος ταγμάτων, τοὺς ὁποίους ἀπάντας ὑπεδέχθη εὐμενῶς καὶ βασιλικῶς ἐτίμησεν. Οὕτω δὲ διατρίψας ἱκανὸν χρόνον περὶ Ἀχρίδα μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Πρέσπαν, τὸ φίλτατον ἐνδικαίτημα τοῦ Σαμουήλ, καὶ ἐκκοδόμησεν αὐτόθι δύο φρούρια, ὧν τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐπονομάσας αὐτὸ Βασιλίδαν, τὸ δὲ ἐν τῇ παρακειμένῃ λίμνῃ. Ἐκ Πρέσπης δὲ μετέβη εἰς τὴν λεγομένην Διάβολιν (τὸ σημερινὸν Δεβὺλ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κορίτσας), ὅπου, ἰδρυθέντος βήματος ὑψηλοῦ, ἐδέχθη τοὺς τρεῖς τελευταίους ὑποταχέντας υἱοὺς τοῦ Ἰωάννου, τοὺς ὁποίους παραμυθίσας διὰ λόγων ἐπεικῶν καὶ φιλανθρώπων ἐτίμησε προσηκόντως προχειρίσας μάλιστα μὲν τὸν πρεσβύτερον, πατρικίους δὲ τοὺς δύο ἄλλους.

Ἐκεῖ ἤχθη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ ὁ ἥρως τῶν πεδίων τῆς Πελαγονίας Ἰβάντζης. Ἄλλ' ὅπως ἦτο διάφορος ἢ ἄλλοτε. Ὁ Ἰβάντζης οὔτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου οὔτε μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μαρίας καὶ τῶν παιδῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων δυναστῶν τῆς Βουλγαρίας ἐπείσθη νὰ κύψῃ τὸν αὐχένα, ἀλλὰ καταφυγὼν εἰς τὸ δύσεκτον ὄρος Βροχωτὸν, ἐν ᾧ ἦσαν τὰ περικαλλῆ βασιλεία τῆς Προνίστας καὶ παράδεισοι καὶ ἄλλαι ἀπολαύσεις ποικίλαι, καὶ συγκροτήσας περὶ ἑαυτὸν δυναμιν οὐ μικρὰν ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Τούτου ἐνεκεν ὁ βασιλεὺς ἐγκαταλιπὼν τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν ἀπέκλινε πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἦλθεν εἰς Διάβωλιν, ἵνα ἢ διὰ νοθεσιῶν ἢ διὰ πολέμου ἀπαλλαγῇ καὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἀντιπάλου. Ὁ δὲ Ἰβάντζης παρατείνων ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι τὰς διαπραγματεύσεις ἡνάγκασι τὸν βασιλέα δελεαζόμενον ἐκ τῶν ὑποσχέσεων τοῦ νὰ χρονοτριβῇ αὐτόθι ἐπὶ 55 ἡμέρας. Ταῦτα μαθὼν ὁ Εὐστάθιος Δαφνομήλης, τὸν ὅποιον εἶδομεν διορισθέντα φρούρχον Ἀχρίδος, καὶ θέλων νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν βασιλέα τῆς φροντίδος ταύτης ἐπεχείρησε πράξιν τολμηρὰν μαρτυροῦσαν ὅπως ἀφωσιωμένοι καὶ ριψοκίνδυνοι ἦσαν τινὲς τῶν στρατηγῶν τοῦ Βασιλείου. Εἶχεν ἐπέλθει τότε ἡ 15 αὐγούστου καὶ ὁ Ἰβάντζης ἄγων τὴν δημοτελεῖ ἑορτὴν τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἶχε καλέσει εἰς εὐωχίαν πολλοὺς τῶν ἐπισημοτέρων γειτόνων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Εὐστάθιος δὲν ἐκλήθη, ἦλθεν ὅμως αὐτόκλητος μετὰ δύο μόνον πιστῶν θεραπόντων, ὁ δὲ Ἰβάντζης, καίτοι ἀπορήσας πῶς ἄνθρωπος πολέμιος παρέδιδεν οὕτω ἑαυτὸν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν του, τὸν εἶδεχον οὐχ ἥττον περιχαρῶς καὶ τὸν ἡσπάσθη. Μετὰ δὲ τὴν θείαν ἀκολουθίαν ἀφοῦ πάντες οἱ συνειλεγμένοι διεσκεδάσθησαν εἰς ἴδια καταλύματα, ὁ Εὐστάθιος προσελθὼν πρὸς τὸν Ἰβάντζην τὸν εἶπεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἴδῃ κατ' ἰδίαν διὰ τὰ τὸν ὁμιλήσῃ περὶ πράγματος ἀναγκαιοτάτου καὶ λυσιτελεστάτου εἰς αὐτόν. Ὁ Ἰβάντζης νομιζὼν τότε ὅτι ὁ Δαφνομήλης ἦλθε διὰ νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἀποστασίαν διέταξε τοὺς θεραπόντας νὰ ἀπομακρυνθῶσι καὶ λαβὼν αὐτὸν ἐκ τῆς χειρὸς εἰσῆγαγεν εἰς συνηρέφεις καὶ ὅλως διόλου ἐρημικὸν τοῦ παραδείσου μέρος. Ἄλλ' ἅμα ἔφθασεν ἐκεῖ ὁ Εὐστάθιος, ὅστις ἦτο ῥωμαλεώτατος ἄνθρωπος, ρίψας τὸν Ἰβάντζην κατὰ γῆς καὶ προσερείσας τὸ γόνυ εἰς τὸ στήθος του, ἀπετύφλωσεν αὐτὸν τῇ συνδρομῇ τῶν ὑπηρετῶν του, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὀδηγήσει νὰ εὐρίσκωνται πάντοτε παρ' αὐτῷ, εἰ καὶ ἀφανεῖς ὅσον ἐνδέχεται. Τυφλωθέντα δὲ τὸν Ἰβάντζην ἐξέβαλον τοῦ παραδείσου εἰς τὴν αὐλὴν καὶ αὐτοὶ ἀνέδραμον εἰς ὑπερώϊον τι οἶκημα καὶ ἐλκύσαντες τὰ

ξίφη ἡτοιμάσθησαν ν' ἀντισταθῶσι. Τῶντι μετ' ὀλίγον περιεκυκλώθησαν ὑπὸ ἀπείρου ἀνθρώπων πλήθους βοώντων ἐκδίκησιν καὶ ὀπισθέντων ὑπὸ πνυτός τοῦ προστυχόντος, σὺν ταῖς ἄλλοις δὲ ὑπὸ δαυλῶν καιομένων καὶ εὐπρήστου ὕλης. Ἡ ἐπικειμένη καταστροφή ἦτο προφανής· ἀλλ' ὁ Δαφνομήλης προκύψας ἐκ τινος θυρίδος καὶ διὰ τῆς χειρὸς κατασιγάσας τὸν ὄχλον εἶπεν ὅτι ἐπεχείρησε τὸ ἔργον οὐχὶ ἐκ προσωπικῆς ἀπεχθείας πρὸς τὸν δυνάστην αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ προστάγματος τοῦ βασιλέως· ὅτι εἰμποροῦν ἤδη νὰ τὸν φανεύσωσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀφοῦ ἀγωνισθῶσιν ἐκθύμως, θέλουσιν εὐχαρίστως ἀποθάνει πεποιθότες ὅτι ὑπάρχει ὁ μέλλων νὰ ἐκδικήσῃ τὸ αἷμα αὐτῶν, πρὸς ὃν ἄς σκεφθῶσιν ἂν δύνανται ν' ἀντισταθῶσιν ἐπὶ πολὺ. Ἡ ἀπειλὴ αὕτη κατέπληξε τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ διαλύεται κατὰ μικρόν. Οἱ γηραιότεροι μάλιστα καὶ φρονιμώτεροι εὐφημήσαντες τὸν βασιλέα ὑπετάγησαν, ὁ δὲ Εὐστάθιος ἠδυνήθη ἐν πάσῃ ἀνέσει νὰ παραγάγῃ τὸν Ἰθάτζην τεταπεινωμένον πρὸς τὸν βασιλέα, ὅστις βραβεύων τὴν ἀνδραγαθίαν τοῦ ἀνδρὸς διώρισεν εὐθὺς αὐτὸν στρατηγὸν Δυρραχίου καὶ ἰδωρήσατο αὐτῷ πᾶσαν τὴν κινητὴν περιουσίαν τοῦ Ἰθατζοῦ, τοῦτον δὲ παρέδωκεν εἰς φυλακὴν.

Ὁ Βασίλειος διέτριβεν ἔτι περὶ Διάβολιν, ὅτε αὐτόμολος κατελθὼν διὰ νυκτός εἰς τὸ στρατόπεδον ἔκρουσε τὴν θύραν τῆς παρεμβολῆς. Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν σκοπῶν τίς εἶ; ἀπεκρίθη ὅτι εἶναι ὁ Νικολιτσῆς καὶ ὅτι ἔρχεται νὰ παραδώσῃ τὸ σῶμα τῷ βασιλεῖ. Εἶδομεν τὸν Νικολιτσᾶν τοῦτον πρὸ 18 ἐτῶν ὑπερασπίσαντα γενναίως τὰ Σέρβια ἀναγκασθέντα ἐπὶ τελους νὰ παραδοθῇ καὶ τιμηθέντα οὐδὲν ἥττον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου. Εἶδομεν ἔπειτα αὐτὸν δραπετεύσαντα καὶ πάλιν συλληφθέντα καὶ σταλέντα τότε δέσμιον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βραδύτερον ἀπολυθεὶς τῶν δεσμῶν ἰδραπέτευσε τὸ δεύτερον καὶ ἐπανέλαβε τὸν ἀγῶνα καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μαρίας καὶ τοσούτων ἄλλων δυναστῶν ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ πεπρωμένον, ἀλλὰ διετέλεσε κρυπτόμενος· εἰς τινα ὄρη μέχρις οὐ βλέπων ὅτι ἐκ τῶν συντρόφων του οἱ μὲν παρεδίδοντο εἰς τὴν κατ' αὐτῶν πεμφθεῖσαν δύναμιν, οἱ δὲ ἡλίσκοντο, ἀπεφάσισεν ἤδη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' αὐτὸς ἀηδιάσας διὰ τὰς τασαύτας ἐκείνας προδοσίας οὐδὲ νὰ ἰδῇ ἠθέλησε τὸν ἀνθρώπον καὶ διέταξε νὰ ἀποσταλῇ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ φρουρούμενος. Διαθέσας δὲ τὰ τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Κολωνείας καὶ τῆς Δρυϊνουπόλεως καὶ ἐπιστήσας εἰς τὰ θέματα ἐκεῖνα στρατηγοὺς καὶ φύλακας, ἐκ δὲ

τῶν αὐτόθι εὐρεθέντων αἰχμαλώτων τοὺς μὲν θέλοντας νὰ μείνωσιν ὅπου εὐρίσκοντο ἀφήσας, συμπαραλαβὼν δὲ τοὺς ἄλλους ἀπῆλθεν εἰς Καστορίαν. Ἐκεῖ προσήχθησαν αὐτῷ θυγατέρες δύο τοῦ Σαμουήλ, αἰτινες ἰδοῦσαι παρισταμένην τῷ βασιλεῖ Μαρίαν τὴν χήραν τοῦ Ἰωάννου τοῦ δολοφόνου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν ὤρμησαν νὰ τὴν σχίσωσι. Καὶ τούτων μὲν τὴν ἀγανάκτησιν κατεκοίμισε ὁ βασιλεὺς ὑποσχόμενος ὅτι θελεῖ τιμῆσαι καὶ καταπλουτίσει αὐτάς, τὴν δὲ Μαρίαν τιμῆσας τῷ ἀξιώματι τῆς ζωστῆς ἐξέμπεψε μετὰ τῶν υἱῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μεθ' ὃ παραγγείλας τὸν Σιρίαν νὰ κατεδαφίσῃ πάντα τὰ ἐν Σερβίῳ (μεταξὺ Ἀλιάκμωνος καὶ Ὀλύμπου) καὶ ἐν Σωσιγῷ φρούρια ἐπορεύθη εἰς τὸ φρούριον τῶν Σταγῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅπου ἦλθεν εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ μετὰ δουλικοῦ τοῦ σχήματος ὁ ἄρχων τῶν Βουλγάρων, δηλαδὴ τοῦ ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ Βερατίου, Ἐλεμάχ ἐπαγόμενος καὶ τοὺς συνάρχοντας.

Ἐκ τοῦ φρουρίου τῶν Σταγῶν ὁ βασιλεὺς ἐξηκολούθησε τὴν πρὶς μεσημβρίαν πορείαν καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Διατρίβων περὶ Λαμίαν, ἥτις ἔκτοτε ὠνομάζετο Ζητούνιον, ἐπεσκέφθη τὸ πεδῖον τῆς μάχης, καθ' ἣν πρὸ 27 ἑνιαυτῶν ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς εἶχεν ὀλοσχερῶς κατατροπώσει τὸν Σαμουήλ. Τὰ ὁσά τῶν πεσόντων Βουλγάρων κατέκειντο ἔτι εἰς σωροὺς μεγάλους παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σπερχεῖοῦ, τὸ δὲ θέαμα κατέπληξε τὸν βασιλέα, καίτοι εἰς τοσούτους παρευρεθέντα ἀγῶνας. Εἰς Θερμοπύλας ὑπερευχαριστήθη ἰδὼν τὸ τεῖχος, τὸ ὅποιον κατεσκευάσθη παρὰ τὸ ὄρος Ῥουπένι πρὶς ἀποτροπὴν τῶν Βουλγάρων καὶ τὸ ὅποιον ὠνομάζετο τότε Σκέλος. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς Λοκρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1019.

Πρὸ καιροῦ δὲν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀγδόης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε δύο κόραι ἐντεῦθεν καταγόμεναι, ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Θεοφανῶ, ἐκάθισαν ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐλάχισται τινες εἰδήσεις διεσώθησαν περὶ Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐνταῦθα ἐξηκολούθουν ἐξοριζόμενοι ἐκ διαλειμμάτων ἄνθρωποι οἵτινες ἦσαν ἢ ἐλογίζοντο ἐσχάτης προδοσίας ἔνοχοι. Ἀναφέρονται προσέτι τὰ ὀνόματα ἐπισκόπων τινῶν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς αἱ περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἀποβαίνουσι σπουδαιότεραι καὶ πλείοτεραι. Πρῶτον ἔχομεν πληροφώρας δύο περιηγητῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, αἵτινες

ὅσα ἀφελεῖς καὶ ἂν ᾤσι, μαρτυροῦσιν οὐχ ἦπτον ὅτι ἡ φήμη τῆς πόλεως ἐσωζέτο ἐτι ἀκμαζία ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ Βουργουνδιὸς Γουίδων ἐγκωμιάζει τὰς Ἀθῆνας ὡς μητέρα πάλαι ποτὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ καλλιπείας, ἐξικριέταις ὁμῶς ἀποθαυμάζει τὸ θεῖον καὶ ἀκοίμητον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶδεν ἐν τῷ πολυτελεῖ κατὰ τῆς ἀειπαρθένου καὶ θεοτόκου Μαρίας, ὅστις κατὰ Γουίδωνα ὀνομαζόμενος ἄλλοτε Προπύλαιον ὠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰάκωνος. Καὶ ὁ Ἰσλανδὸς Σαϊβούλφ, ὅστις ἐπορεύθη εἰς πρόσκύνῃσιν τοῦ ἁγίου πάφου 1102—1103, ὁμιλήσας ἐν τῷ ὁδοιπορικῷ αὐτοῦ περὶ τῶν Πατρῶν, ἃς καὶ πύλιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὀνομαζέει, περὶ τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλων νήσων, μνημονεύει πρὸς ἐτι τοῦ παρὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον βοιωτικῷ λιμένος Ὁσίου τοῦ σήμερον λεγομένου Λιθαδόστου (τῆς ἀρχαίας Κρεούσης), ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἀναχωρήσας καὶ βαδίσας δύο ἡμέρας τὸ μὲν πεζός, τὸ δὲ ἐπὶ ὄνου ἀφίκετο εἰς Θήβας, «τὰς ὁποίας λέγει, ὁ λαὸς ὀνομαζέει Στήβας.» Ἐπειτα δὲ ἀναφέρει τὰς Ἀθῆνας δύο ἡμερῶν ἐξ ἰσοῦ δρόμον ἀπεχούσας ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, περιφήμους δὲ διὰ τὸν κηρύξαντα αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀπόστολον Παῦλον καὶ τὸν ἅγιον Διονύσιον, ὅστις γεννηθεὶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ παιδευθεὶς κατηχήθη ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ μὲν Γουίδων λοιπὸν ἐνθυμεῖται πρὸ πάντων τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους, ῥήτορας καὶ ἥρωας, ἂν καὶ παραδόξως διαστρέφῃ τὰ κατ' αὐτούς· διότι, ὡς εἶδομεν, ὀνομαζέει τὸν μὲν Παρθενῶνα Προπύλαιον, ἰδρυτὴν δὲ αὐτοῦ λέγει τὸν Ἰάκωνα. Ὁ δὲ Σαϊβούλφ κυρίως γνωρίζει τοὺς ἥρωας τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὴ λησμονῶν, ἐννοεῖται, νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ περὶ τοῦ ἀκοίμητου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας λύχνου. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἡμετέροις μέγα ἦτο τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἐνεκὰ τοῦ ἐνδόξου αὐτῆς παρελθόντος. Τοῦτο καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀφίξεως τοῦ Βασιλείου Β' εἰς τὸ τέρμα τῆς θριαμβικῆς πορείας, ἣν εἶδομεν αὐτὸν ἐπιχειρήσαντα ἀπὸ τοῦ ἔαρος τοῦ 1018 μέχρι τοῦ ἔαρος 1019 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀχρίδος καὶ ἐξ Ἀχρίδος μέχρις Ἀθηνῶν. Τὸ πρῶτον τῆς πορείας ταύτης μέρος ἦτο ἀπαραίτητον ἵνα δεχθῇ τὴν ὑποταγὴν τῶν χωρῶν, ὅσαι κατεῖχοντο ἐτι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἵνα διατάξῃ τὰ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν διαίκνησιν τῶν χωρῶν τούτων. Ἐκ Καστορίας ὁμῶς ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο καλλίστα νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Θεσσαλονικίην, ἵνα ἐκεῖθεν εἴτε διὰ ξηρᾶς εἴτε διὰ θαλάσσης ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, διότι αἱ μεσημβρινώτεραι ἐλληνικαὶ

χωραὶ εἶχον πρὸ 25 ἐτῶν ἀπκλλαγῇ ἀπὸ πάσης βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ κατακτήσεως καὶ ὑπαχθῇ ὀλοσχερῶς εἰς τὴν βασιλικὴν κυβέρνησιν. Τοῦτο δὲ ὅτι ὁ Βασίλειος ἠθέλησεν οὐδὲν ἤττον νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὑποδεικνύει τὴν ἰδιαίτουσαν αὐτοῦ περὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐπιμέλειαν. Ἀπ᾽ εἰς ἀποφασίσας νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸ φυσικώτερον ἦτο νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τούτῳ εἰς Κόρινθον καὶ ὡς καθέδραν τοῦ στρατηγοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ ὡς ἐπιτηδεϊότατα κειμένην πρὸς τὸν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔκπλουν. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν προτίμησιν, ἣν ἀπένειμεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν ἐν Πειραιεὶ συγκέντρωσιν τοῦ στόλου, ὅστις ἐμελλε νὰ διαβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰμὴ διὰ τῶν ἐνδοξῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες δὲν ἔπαυσαν καὶ τότε συνδεόμεναι μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ταύτης. Οὐδὲ διήλθεν ἀπλῶς δι' αὐτῆς ὁ Βασίλειος, ἀλλ' ἀνῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐσκευασμένου καὶ παρατεταγμένου εἰς τὴν ἀκρόπολιν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅστις ἔξωθεν μὲν ἐσώζετο τότε ἀκέραιος ὅπως ἦν τὸ πάλαι, ἔσωθεν δὲ ἦτο διεσκευασμένος εἰς περικαλλῇ ναὸν τῆς Παναχίας Θεοτόκου, καὶ ταύτῃ δοὺς τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια ἐκόσμησε δι' ἀναθημάτων πολυτελῶν τὸ ἱερὸν αὐτῆς. Οὕτω δὲ τιμήσας τὴν πόλιν ταύτην, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ μὴ μείνῃ ποτὲ ἀμέτοχος τῶν μεγίστων τῆς ἀνατολῆς συμβεβηκότων, κατήλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ εἰσῆλσε θριαμβευτικῶς διὰ τῆς χρυσῆς πύλης, ἐστεφανωμένος διὰ στεφάνου χρυσοῦ ἔχοντος ἐφύπερθεν λόφον δι' ἄδρακάντων κεκοσμημένον. Πρὸ τοῦ ἄρματος ἐβάδιζον πῆλξ ἡ βασιλισσα Μαρίκ, αἱ θυγατέρες τοῦ Σαμουὴλ καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Βουλγαροὶ. Αἱ δ' ἀνευφημῶσι τοῦ πλήθους ἀπέδωκαν αὐτῷ ἐπισήμως κατὰ τὴν ἀείμνηστον ἐκείνην ἡμέραν τὴν προσωνυμίαν τοῦ *Βουλγαροκτόνου*, τὴν ὁποίαν ἐπεκύρωσαν οἱ αἰῶνες καὶ ἡ ἱστορία.

Μετὰ τὴν ὑπαταγὴν τῆς Βουλγαρίας ἔσπευσαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ κράτους καὶ τὰ ὅμορα σλαυικὰ ἔθνη τῶν Χρωσθᾶτων, τῶν ὁποίων οἱ δύο ἄρχοντες, προσελθόντες εἰς τὸν βασιλέα ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ἀξιώματα καὶ κτήσεις ἱκανάς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεπαύθη ἤδη ἐπὶ μικρὸν ἐκ τῶν ἀτρύτων αὐτοῦ κόπων· ἀλλ' ἐπὶ μικρὸν τῇ ἀληθείᾳ ἀνεπαύθη. Τῷ 1021 ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀγγελία ὅτι ὁ ἄρχων τῆς Ἀβχαζίας Γεώργιος ἀθετήσας τὰς συμφωνίας, ἃς εἶχε συνομολογήσει πρὸ 18 ἐτῶν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ὁμήρους τοῦ κράτους Χώρας. Ὁ Βασίλειος ἦτο ἤδη 66 ἐτῶν, ἐξ ὧν περὶ τὰ τεσσαράκοντα

διήγαγεν ἀγωνιζόμενος πρὸς ποικίλους πολεμίους, περὶ τὰ εἰκοσι δὲ διετέλεσεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἐφιππος κατὰ τὸν φεβρὸν ἐκεῖνον βουλγαρικὸν ἀγῶνα· ὥστε ἐδικαιούτα βεβχίως νὰ μὴ ἀναλάβῃ νέας στρατείας. Ἀλλὰ ἐδίσταζε νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν σωφρονισμὸν τοῦ Γεωργίου εἰς τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ, αἵτινες πολλὰκις, αὐτοῦ ἀπόντος, δὲν ἐδείκνυσον τὴν ἀπειτουμένην πρόνοιαν καὶ δεξιότητα. Εἶχε δὲ σῶμα σιῆρου καὶ δύναμιν θελήσεως ἀκατάβλητον. Ὅθεν τῷ 1022 ἀπῆλθεν εἰς Ἀθασγίαν, κατετρόπωσε τὸν Γεωργίον καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ παραχωρήσῃ ὅσῃν χώραν τὸν ἀπῆτησε καὶ νὰ δώσῃ ὄμηρον τὸν υἱὸν τοῦ Παγκράτιον, εἰς ὃν ἀπενεμήθη τὸ τοῦ μαγίστρου ἄξίωμα. Συγχρόνως δὲ Ἰωβανεσίκης, ὁ ἄρχων τῆς χώρας τοῦ Ἀνίου ἐν τῇ μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ (σημερινὸν Ἀνι, πρότερον δὲ Ἀθονικόν), ὅστις εἶχε διατελέσει σύμμαχος τοῦ Γεωργίου, φεβηθεὶς μήπως ὁ Βασιλεὺς ἐπιπέσῃ ἥδη κατ' αὐτοῦ παρεδόθη εἰς αὐτὸν κομίσας καὶ τὰς κλεῖς τῆς πόλεως του. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἀποδεξάμενος αὐτὸν προεχειρίσατο μαγίστρον καὶ ἄρχοντα ἐφ' ὅρου ζωῆς οὐ μόνον τοῦ Ἀνίου, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἀπειτήσας ὅμως ἑγγραφὸν περ' αὐτοῦ ὑπόσχεσιν, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του πᾶσα ἐκεῖνη ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθῃ εἰς τὸ κράτος.

Ἀπὸ τῶν λαμπροτέρων χρόνων τοῦ Ἡρακλείου οὐδέποτε τὸ ἀνατολικὸν κράτος τηλικούτον ἐκτήσατο ἄξιωμα ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐν Ἀσίᾳ ἤρχεν ἀπὸ Κολχίδος μέχρι τῆς Ἀνω Συρίας καὶ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς μεγάλης Ἀρμενίας· ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Τριανάρου καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ μέχρι τῆς Κροατίας· ἐν ταῖς μεταξὺ θαλάσσαις ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου μέχρι Κύπρου καὶ Κρήτης. Μία ἀδελφὴ τοῦ Βασιλείου, ἡ Θεοφανῶ, εἶχε καθίσει εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Γερμανίας, μία ἄλλη, ἡ Ἄννα, ἐπὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς Ῥωσίας θρόνου. Ἀπὸ τῆς παραδοχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ γάμου αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἄννης, ὁ Βλαδίμηρος διετέλεσε πιστὸς τοῦ Βασιλείου σύμμαχος, καὶ δὲ χάρις, ὧν ἤρχεν, ὑπέκυψαν ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰς ἐκκτονταετηρίδας ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βλαδίμηρου καὶ τὸν μετέπειτα ἐπελθόντα θάνατον τῆς Ἄννης, εἰς τῶν συγγενῶν τοῦ ἡγεμόνος ἐκεῖνου, Χρυσόχειρ ὑπὸ τῶν χρονογράφων καλούμενος, ἐπεχείρησε τῷ 1024 μακρὰν διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Βῆσπρον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον· ἀλλὰ προσβληθεὶς περὶ Ἀἴμνον ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σάμου Δαβίδ τοῦ ἀπὸ Ἀχριδῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Θεσσαλονίκης Νικηφόρου

τοῦ Καθάσιλα, ὁλοσχερῶς κατεστράφη. Ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ἦτο πάντοτε ὁ κάλλιον κατεσκευασμένος, ὁ δεξιότερον ὑπηρετούμενος καὶ κυβερνώμενος, ὁ τελειότερον παντός ἄλλου ὀπλισμένος· ἡ δὲ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἀνκφερθείσῃ περιπτώσει ἔδραμον πρὸς τὴν Ἀἴμνον αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Σάμου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ διαταγαὶ ἐφθάνον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἀκαρεῖ ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐξετελοῦντο ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ ξηρὰν στρατὸς οὐδενὸς τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ὑποδεέστερος, ὅσας δὴποτε φλυαρίας καὶ ἂν ἔγραψε περὶ αὐτοῦ ὁ Λουιτπράνδος. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πῶς ἡγωνίσθη εἰς μόνον τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον καὶ εἰς μόνον τὸ τελευταῖον τοῦτου μέρους, ὅτε ἐπὶ εἴκοσι συνεχεῖς ἑνιαυτοὺς δὲν ἔπαυσεν ἀδιακόπως στρατεῦων. καὶ κατ' ἔτος ἐπὶ δέκα πολλάκις μῆνας ἐν ὑπαίθρῳ μαχόμενος, ἐκπολιορκῶν φρούρια, ἐκπορθῶν δυσχωρίας ὀχυρωτάτας, βαδίζων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα καὶ Δυρράχιον, νῦν δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Λαμίαν καὶ ἔχων ἀντίπαλον ἔθνος ἀρειμάνιον καὶ ὑπὸ δεινотάτου πάθους οἰστρηλατούμενον, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἵνα κατισχύσῃ τελευταῖον ἐν ἀγῶνι τοσοῦτον πεισματῶδει, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀναγκαιῶς ἀπάσας τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενας ἀρετὰς, πειθαρχίαν, γενναιότητα, ἀσκήσιν, ἐπιτήδιον ὀπλισμὸν καὶ στρατηγούς πεπειραμένους.

Αἱ μετὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐμπορικαὶ σχέσεις ἦσαν εἴπερ ποτὲ συνεχεῖς καὶ ἐπικερδεῖς. Ὅπόσον δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ σχέσεις αὐταὶ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι χάριν αὐτῶν ἡ ἰσχυροτέρα τῶν πόλεων τῆς Δύσεως, ἡ Ἑνετία, ἐξηκολούθει ἀναγνωρίζουσα πάντοτε ἔστω καὶ κατ' ἐπιφάνειαν μόνον τὴν κυριαρχίαν τοῦ κράτους. Αἱ πρόσοδοι τοῦ κράτους τούτου ἦσαν τοσαῦται, ὥστε ὁ Βασίλειος ἐνῶ διεξήγαγεν ἐν διαστήματι 40 καὶ ἐπέκεινεν ἑνιαυτῶν τοσοῦτους καὶ τηλιτοότους δαπανηροὺς πολέμους, ἐνῶ, ἵνα ἀνακουφίσῃ τοὺς ὑπηκόους δὲν εἰσέπραξε τὰς τῶν δύο τελευταίων ἑνιαυτῶν εἰσφοράς, ἡδυνήθη νὰ ἔχῃ εἰς τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀποταμίευμα κατὰ τὸν Ζωναρὰν 200.000 ταλάντων χρυσῶν εἰς νομίσματα, παρεκτὸς ἀπείρων πολυτίμων σκευῶν καὶ ἄλλων πραγμάτων. Τί ἐννοεῖ ὁ Ζωναρὰς διὰ τῆς λέξεως τάλαντα, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Οἱ ἡμέτεροι ἡριθμοῦν τότε συνήθως διὰ νομισμάτων (δραχμαὶ 15), λιτρῶν (72 νομίσματα), καὶ κεντηναρίων (100 λίτραι). Βεβαίως τάλαντα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῶσι τὰ ἀπλὰ νομίσματα· ἀπ' ἐναντίας ἐκ πρώτης ὄψεως εὐλογώτερον φαίνεται

νὰ ἀποδοθῇ τὸ μέγιστον νομισματικὸν μέτρον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὸ μέγιστον νομισματικὸν μέτρον τοῦ Βυζαντίου· ἀλλὰ τούτου τεθέντος, αἱ 200,000 κεντηναεὶων ἀναλυόμεναι εἰς λίτρας νομίσματα καὶ δραχμὰς ἤθελον ἀπολῆσαι εἰς ποσὰ μυθώδη. Ὅθεν τὸ πιθανώτερον εἶνε ὅτι ὁ Ζωναρὴς ὠνόμασεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τάλαντα τὰς λίτρας, ὧν 200,000 ἔσται δραχμὰι 216,000,000 περίπου ἀναδιδάχουσι τὸ ἀποταμιευμὰ τοῦ Βασιλείου εἰς ποσὸν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοθαύμαστον.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς λαμπρᾶς ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἔν καὶ μόνον νέφος ὑπεφαίνετο εἰς τὸν ἀπανταχοῦ αἰθριον φαινόμενον ὀρίζοντα· νέφος μικρὸν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐκυσφόρει μίαν τῶν πολλῶν καταιγίδων, αἵτινες ἐμέλλον μετ' οὐ πολὺ νὰ σείσωσιν ἐκ θεμελίων τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τῷ 1016 ἦλθον Νορμαννοὶ τινες ὡς προσκυνηταὶ εἰς τὴν κατῷ Ἰταλίαν. Οἱ Νορμαννοὶ ἦσαν τὸ τολμηρότατον καὶ τὸ πονηρότατον τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, τῶν τότε προερχόντων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· καὶ ἐδέσποζον μὲν ἤδη τότε ἀξιολόγου μέρους τῆς βορείου Γαλλίας, τὸ ὁποῖον ἄχρι ταῦδε ὀνομάζεται ἀπὸ αὐτῶν Νορμανδία, ἦσαν ὅμως πάντοτε πρόθυμοι νὰ ἀποδυθῶσιν εἰς νέας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Εἶχε δὲ συμπεσεῖ νὰ στασιάσῃ ἀπὸ τοῦ 1009 εἰς τῶν προκρίτων τῆς Βαρίας κατὰ τῶν στρατηγῶν τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ὁ Μὲλ κατέτροπώθη, ἀλλ' ἀπαντήσας τοὺς προειρημένους προσκυνητὰς εὐχερῶς ἐπεισεν αὐτοὺς νὰ τὸν βοηθήσωσιν εἰς τὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἡμετέρους, λαμβάνοντες ἀμοιβὴν τὰς ὥραιότεραις τῆς γῆς χώρας. Τῶντοι οἱ Νορμαννοὶ οὗτοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια συνέλεξαν πληθὺς μέγα τυχοδιωκτῶν, ἐπέστρεψαν μετ' αὐτῶν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐνέβησαν εἰς Ἀπουλίαν ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Μὲλ τῷ 1018. Κατ' ἀρχὰς νύδοκιμήσαν ἐπὶ τινα χρόνον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὀλοσχερῶς κατέτροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἱκανοῦ Κατεπάνω Βουγιανοῦ, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ πέμψῃ αὐτόθι ὁ Βασίλειος. Ἐπὶν ἦλθαν ὅμως μετὰ τὴν πρώτην ἀποτυχίαν πολυαριθμότεροι, ὥστε ὁ Βασίλειος εἶγεν ἀποφασίσει νὰ στρατεύσῃ εἰς τὴν Κατῷ Ἰταλίαν, ὅτε νοσήσας αἰφνης ἐτελείωσε τὴν 15 δεκεμβρίου 1025 τὸ μακρὸν καὶ ἐνδοξον αὐτοῦ στάδιον.

Ὁ Βασίλειος Β' ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν τριῶν ἡρώων, οἵτινες ἐκλείσαν τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς δεκάτης καὶ τὸ πρῶτον τέταρτον τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης δὲν ἔχει χρειαν πλείοτέρων σχολίων ἵνα θαυμάσῃ, ἵνα ἀγαπήσῃ, ἵνα ἐκτιμῇ τοὺς ἀθλοὺς τῶν ἀνδρῶν τούτων. Ἀλλὰ μίαν θέλομεν ἐπιφέρει παρατήρησιν ὡς πρὸς τοὺς ζήνους. Τοὺς ἀθλοὺς

ἐκείνους δὲν ὑπερέβαλε καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα εἰμὴ εἰς καὶ μόνος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀνὴρ, ὁ Κάρολος ὁ μέγας. Καὶ ὅμως ἐνῷ τὰ ἔργα τῶν ἄλλων τῆς δύσεως πρωταγωνιστῶν ἱστοροῦνται ἀπανταχοῦ διὰ μακρῶν, ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία καὶ ἰδίως ἡ παρούσα αὐτῆς περίοδος δὲν κατέλαβεν εἰσέτι τὴν προσήκουσαν τάξιν ἐν τῇ εἰδικῇ ἡ καθολικῇ ἀφηγήσει τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τούτοις ἐὰν ἡ σχετικὴ τῶν γεγονότων ἀξία ὀρίζεται κατὰ τὴν ἐπιρροήν, ἣν ἔσχον ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χρόνον εἰς τὴν τύχην ἀξιολόγου μέρους τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ μέσῃ ἱστορίᾳ δὲν ὑπάρχουσι βεβαίως πολλὰ τὰ ὑπερέχοντα κατὰ τοῦτο τῶν πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντων πκρ' ἡμῶν συμβεβηκότων. Ἐν ἑκ τῶν σπουδαιοτάτων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἐνασχολοῦσι καὶ ἐκ διαλειμμάτων ταράττουσιν ὅλον τὸν κόσμον, εἶναι τὸ λεγόμενον ἀνατολικὸν ζήτημα, δηλαδή ὁ τρόπος, καθ' ὃν θέλει ρυθμισθῇ ἡ ἀμοιβαία πολιτικὴ σχέσις τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ οἰκούντων ἔθνων καὶ ἐξαιρέτως τοῦ μωαμεθανικοῦ, τοῦ σλαυικοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ζήτημα ἡγωνίσθησαν νὰ ρυθμίσωσι πρὸ ἐτῶν 900, ὁ Φωκᾶς, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Βασίλειος Β'. Ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν ἐρρύθμισαν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπενεργεῖ προδήλως μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν κατάστασιν, εἰς τὰ συμφέροντα, εἰς τὰ πάθη οὐ μόνον τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, διότι, ἵνα εἰς δύο τινὰ μόνον περιορισθῶμεν, ἐὰν δὲν κατελύετο τότε ἡ ἐν Κρήτῃ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου βουλγαρικὴ, δὲν ἤξεύρομεν ὁποῖα τις ἠθελεν ἀποβῇ ἡ ἀμοιβαία τύχη τῶν Ἑλλήνων, τῶν Μωαμεθανῶν καὶ τῶν Σλαύων. Ἰσως ἀνατολικὸν ζήτημα δὲν ὑπῆρχεν ἤδη, ἀλλ' ἂν ὑφίστατο, ἠθελεν ὑφίστατχι ὁμολογουμένως ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις καὶ ὑπὸ ἄλλους ὅρους. Ὅθεν τὰ πρὸεκτεθέντα γεγονότα καὶ οἱ πρωταγωνισταὶ αὐτῶν δικαιоῦνται ἀναμφισβητήτως νὰ λάβωσιν ἐν τῇ ὅλῃ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ τάξιν πολὺ μείζονα τῆς ὑπ' αὐτῶν ἄχρι τοῦδε κατεχομένης.

Ἐκλιπόντος τοῦ Βασιλείου Β' συνεξέλειπεν, ἀληθῶς εἰπεῖν, καὶ ἡ μακεδονικὴ δυναστεία. Ὁ Βασίλειος δὲν εἶχε νυμφευθῇ ποτέ· ὅθεν ἀνέλαβεν ἡδὴ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος Η', ὅστις ὅμως ἀνεδείχθη ὅλως ἀνάξιος αὐτῆς. Καὶ ἀπεβίωσεν εὐτυχῶς μετὰ τριετίαν τῷ 1028. Ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλειπεν, ἀλλὰ μόνον τρεῖς θυγατέρας, ἐξ ὧν ἡ πρεσβυτέρα ἡσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον. ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὴν δευτερότοκον Ζωὴν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τῷ 1050. Τότε δὲ ἐβασίλευσεν ἡ νεωτέρα θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Η',

τῆς ὁποίας ἀποθανούσης τῷ 1056, ἐξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα ἀμυδρὰ ἔχνη τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ τύχη τοῦ κράτους κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν ἐραστῶν τῶν δύο ἐκείνων γυναικῶν ἀπέβη οἰκτρὰ ἐν διαστήματι ἐτῶν τεσσαράκοντα. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν καταληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι καὶ αὐτῶν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου κτήσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τότε ἀφ' ἐτέρου ἐπεφάνησαν κατὰ πρῶτον ἐν Ἀσίᾳ οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν ὀλεθρίων τούτων περιστάσεων, ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατεία, ἥτις ἐκυβέρνησεν, ἐστήριξεν, ἐκλείψει τὸ κράτος ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου, ἡθέλησε νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλεῖα τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπιφανέστατον αὐτῆς ἀντιπρόσωπον, τὸν στρατηγὸν Κατακαλὼν Κεκαυμένον. Ἀλλὰ τούτου ἀποποικηθέντος, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἀπεδόθη τῷ 1057 εἰς τὸν Ἰσαάκιον Κομνηνόν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΚΟΜΝΗΝΟΙ

Οἱ Κομνηνοὶ κατήγοντο ἐκ Παφλαγονίας· τοῦλάχιστον ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ μέγα αὐτῶν κτῆμα, ἡ Κασταμών. Οἱ πρῶτοι ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας μνημονευόμενοι εἶναι οἱ δύο ἀδελφοὶ οἱ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου ἀκμάσαντες, Μανουὴλ καὶ Νικηφόρος. Τούτων ὁ νεώτερος, ὁ πρωτασπαθάριος Νικηφόρος ὁ Κομνηνός, καθυπέταξε τῷ 1016 τὴν ἀρμενιανὴν χώραν Ἀσπρακανίαν καὶ διατελέσας ἔκτοτε κυβερνήτης τῆς ἀνατολικωτάτης ταύτης χώρας πολλάκις κατετρόπωσε τὰ περίξ πολέμια ἔθνη, μέχρις οὐ μετὰ δεκαετίαν ὁ Κωνσταντῖνος Η' φθονήσας τὴν ἐπιρροήν, ἣν ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἀνδρείᾳ βεδοημένος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐκτήσατο ἐπὶ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, τὸν καθήρεσε, τὸν κατεδίκασεν ὡς συνομόσαντα κατὰ τῆς βασιλείας καὶ ἐπῆρσε τὰς ὀφείας αὐτοῦ. Ὁ δὲ πρεσβύτερος τούτου ἀδελφὸς Μανουὴλ Κομνηνός διετέλεσεν ἐπὶ Βασιλείου ὡσαύτως μέγας τῆς Ἀνατολῆς δομέστικος· καὶ τούτου υἱὸς ἦτο ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὅστις διέπρεπεν ὡσαύτως ὡς στρατηγὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἦτο ἄνθρωπος συνετὸς καὶ μετριοπαθής.

Ὁ νέος βασιλεὺς διώρισε κουροπαλάτην μὲν τὸν Κατακαλὼν Κεκαυμένον, μέγαν δὲ δομέστικον τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην, εἰκονίσθη ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατῶν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας καὶ, τὸ ἀπουδαϊότερον, ἀνεκάλεσε τὰς ἐπὶ τῶν τελευταίων βασιλείων πρὸς βλάβην τοῦ δημοσίου ταμείου γενομένας, δωρεὰς καὶ ἐδήμεισε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὥς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τοῖς προτέροις.

Δὲν ἐβασίλευσεν ὅμως ἐπὶ πολὺ· τῷ 1059 προσβλήθεις ἐν κυνηγίῳ ὑπὸ κεραυνοῦ καὶ νοσήσας περὶτήθη τῆς ἀρχῆς. Εἶχε δὲ ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὁ Κατακαλὼν Κεκαυμένος· τοῦλάχιστον τὸ ὄνομα του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐνεκὰ δὲ τούτων πάντων ἡ ὀριστικὴ ἐγκατάστασις τῆς δυναστείας τῶν Κραννηῶν ἀνεβλήθη ἐπὶ 22 ἔτη.

Ἐπράξε, δὲ τὸ λαθρὸς ὁ Ἰσάκιος νὰ προχειρίσῃ, διάδοχον τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ συναγωνιστὴν Κωνσταντῖνον Δούκαν, ὅστις ἦτο μὲν εἰς τῶν στρατηγῶν οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἔκτοτε «τοῖς λόγοις ἐξόχως προσκείμενος, ὄφελον, ἔλεγεν, ἐκ τούτων ἢ τῆς βασιλείας γνωρίζεσθαι.» Εἰς δὲ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν συνετέλεσε βεβαίως καὶ τοῦτο ὅτι εἶχε σύζυγον τὴν σοφολογιωτάτην Εὐδοκίαν, τὴν ποιήσασαν «τὴν Ἰωνιάν, ἥτοι συναγωγὴν θεῶν, ἡρώων τε καὶ ἡρώϊων γενεαλογίας, καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς μεταμορφώσεων, μύθων τε καὶ ἀλληγοριῶν.» Ἐντεῦθεν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς τοῦ Δούκα βασιλείας 1060—1067, οἱ Τούρκοι οὐ μόνον ἐληλάτησαν τὴν Ἰθνηρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Χαλδαίαν, τὴν Μελιτηνὴν, τὴν Κολώνειαν καὶ ὅλας τὰς περὶ τὴν Εὐφράτην χώρας· ἀλλὰ καὶ ὀριστικῶς ἐκυρίευσαν τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ οἱ Νορμαννοὶ κατέλαβον ὅλας τὰς πόλεις, ὅσας κατεῖχον ἐπὶ αὐτόθι οἱ ἡμέτεροι, ἐξαιρέσει μίαν, καὶ μόνης τῆς Βάριος. Ἀλλὰ καὶ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν πρωτεύουσαν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἡ τύχη δὲν ἀπέβη ἀγαθωτέρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἐνῆται 1065 ἐπεφάνη ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὰς ὀχθὰς τοῦ Ἰστροῦ ἕτερόν τι τουρκικὸν ἔθνος, οἱ καλούμενοι Οὐζοι, ἢ Οὐγαῦζοι. Οἱ βάρβαροι οὗτοι, συμποσούμενοι κατὰ μὲν τὸν Σκυλίτην εἰς ἐξήκοντα μυριάδας μαχίμων ἀνδρῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζωναρὰν εἰς χιλιάδας μόνον ἐξήκοντα, διεπέρασαν παγγενεὶ ἐπὶ ἀναριθρήτων ἀκατίων παγγενεῶς εἰδούς τὸν Ἰστρον καὶ κατεστράπτωσαν τὸν ἐκ Βουλγαρίαν καὶ Ἑλλάδων συγκείμενον στρατὸν τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διακωλύσῃ τὴν διάβασιν των, ἐπλήρωσαν ἅπασαν τὴν ὑπαίθριον Βουλγαρίαν. Μοῖρα δὲ τις αὐτῶν προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ αὐτῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδος

δος λυμαινομένη πᾶν τὸ προστυχὸν καὶ ἀρπάζουσα· λείαν ἀναριθμη-
τον. Καὶ αὕτη μὲν καταληφθεῖσα ἐν τῇ ἐπιστροφῇ ὑπὸ χειμῶνος βα-
ρυστάτου ἀπέβαλε πᾶν ὅτι εἶχεν ἢ προσεκλήσκατο καὶ ἐπανέζευξεν
ἀθλίως εἰς τὴν τῶν οἰκείων παρεμβολήν. Ἀλλ' οἱ τελευταῖοι οὗτοι,
οἵτινες ἀπεπέλουν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους, ἐξηκολούθουν κατέχον-
τες τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι ἐληλάτουν Θράκην καὶ Μα-
κεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ὑποχω-
ρήσωσι διὰ ποικίλων δώρων καὶ ἀποτυχῶν ἀπεφάσισε τελευταίον νὰ
ἐκστρατεύσῃ. Τούσῳτι ὅμως ἦτο ἡ τῶν στρατιωτῶν ἐνδεια, ὥστε ἐνθὺς
πρὸ 50 ἐνιαυτῶν στρατοὶ πολυάριθμοι ἤλαυνον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως
ἀδιακρίτως κατὰ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους πολεμίων, ἦδη ὁ Κωνσταν-
νος Δούκας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξελθῇ κατὰ τῶν Οὐζῶν εἰμὴ μετὰ 150
καὶ μόνων ἀνδρῶν. Εὐτυχῶς μόλις ἀφίκετο εἰς τοὺς λεγομένους Χειρο-
βάχχους, καὶ κατέφθασεν ἡ ἀγγελία ὅτι οἱ φοβεροὶ ἐκεῖνοι ἐχθροὶ κα-
τεστράφησαν ὑπὸ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ καὶ τῶν ἐπιπεθέντων κατ' αὐτῶν
Βουλγάρων καὶ Πεσπενέγων. Οἱ δὲ ὀλίγοι περισσθέντες προσήλθον πρὸς
τὸν βασιλέα καὶ λαβόντες γῆν δημοσίαν ἐκ τῇ Μακεδονίᾳ ἐγένοντο σύμ-
μαχοι αὐτοῦ καὶ ὑπῆκοοι. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τῶν
ἀναριθμητῶν ἐκείνων, ὅσαι ἐγένοντο ἀπὸ βορρᾶ ἐν διαστήματι ἐτῶν
ἐπτακοσίων· τοῦλάχιστον ἡ τελευταία ὁπωςοῦν σπουδαία καὶ μεγάλη.
Καὶ ἦτο καιρὸς τῇ ἀληθείᾳ νὰ παύσῃ τὸ κακὸν τοῦτο, διότι, ἀν' ἐξη-
κολούθει, οὐ μόνον τὰ τελευταία λείψανα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤθελον ἐξα-
λειφθῇ εἰς τὰς βορειοτέρας ἐκείνας χώρας, ἀλλὰ καὶ οἱ προηγουμένως
αὐτοὶ ἐγκατασταθέντες ἀλλόφυλοι, οἱ ὁπωςοῦν ἐν τῇ μεταξὺ πολιτε-
σθέντες, ἤθελον καταστραφῇ. Καὶ τούτου ὅμως μὴ γενομένου, οἱ πρὸ
ὅπωςοῦ ποτε ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐν μέρει τῆς Μα-
κεδονίας, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην προσετέθησαν ἀπὸ τινος χρόνου
παρεκτὸς τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων, οἱ Πεσπενέγοι, εἰς δὲ τὴν
δευτέραν ἐκτὸς τῶν προηγουμένων ἀλλοφύλων, οἱ Οὐζοὶ. Ὡστε ὁ ἑλ-
ληνισμὸς ἡλαττώθη μὲν πάλιν ἐν Μακεδονίᾳ, ἀπέβλαβεν δὲ ὅσημέραι
τὴν πιθανότητα τοῦ νὰ κατισχύσῃ αὐτὸς ποτε ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου εἶχεν ἀναγορεύ-
σει καίσαρα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην, καὶ εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἐπι-
τροπείαν πᾶν ἀνηλίκων αὐτοῦ υἱῶν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν Εὐδοκίαν.
Ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη ἐκραύγαζεν ὅτι ἡ κυβερνήσις δεῖται χειρῶν στι-
βαρωτέρων· ἐξ ἀνάγκης, λέγει ὁ Συλλίτης βασιλεὺς ἐδεήθη τὰ πράγμα-
τα βαρύνοντάς αὐτὸς ποσὶς καταστήσασθαι καὶ ὁμολογεῖ ἐν οὗτῳ

ἐναντίοις χειροῖς. « Ὅθεν ἡ Εὐδόκεια δὲν ἐβράδυνε νὰ συζευχθῇ τὸν στρατηγὸν Ῥωμανὸν Διογένην.

Ὁ Ῥωμανὸς Διογένης ἐγεννήθη ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν στρατιωτικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν, αἵτινες ἔλκουσαι τὸ γένος ἐκ μικρᾶς Ἀσίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προῖσταντο τῆς πολεμικῆς μερίδος καὶ ἀπετέλουν τὸ κύριον στήριγμα τοῦ κράτους. Ἦτο ἄνθρωπος δραστήριος, γενναῖος, φιλόδοξος· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερείας μεγάλας, ὧν ἡ μεγίστη ἦτο ἡ ἀκμαΐουσα καὶ ὁσημέραι προαγομένη ἀπ' ἀνκτολῶν ἐπιδρομὴ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων. Οἱ Τούρκοι οὗτοι δὲν ὠμοῖαζον τοὺς βραδύτερον ἐπιφανέντας Ὀσμανίδας Τούρκους. Ὑπῆρξαν ζηλωταὶ τῶν γράμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὅπερ συνέβη καὶ ἐν τῷ πρώτῳ μωαμεθανικῷ κόσμῳ· ἀλλ' ὅπερ οὐδέποτε συνέβη ἐν τῷ πρώτῳ τοῦτῳ μωαμεθανικῷ κόσμῳ, αὐτοὶ οἱ σουλτάνοι τῶν Σελδζουκιδῶν, αὐτοὶ οἱ ὑπάτοι αὐτῶν λειτουργοὶ διέπρεπον ἐπὶ παιδείᾳ καὶ, τὸ σπουδαιότερον, ἐφήρμοζον ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὰς ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσας ἀρετάς. Ἡ χρυσὴ αὕτη περίοδος τῶν Σελδζουκιδῶν δὲν διήρκεσε πολὺ· ἀλλ' ὅμως διήρκεσεν ἀρκούντως, ὥστε νὰ καταφέρωσιν οὗτοι πληγὰς καίριās κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους. Ὁ δεῦτερος αὐτῶν Σουλτάνος Ἀλπ-Ἀρσλάν ἐφημίσθη ἐπὶ τε πολεμικοῖς κατορθώμασι καὶ ἐπὶ τῇ ἀκριθείᾳ μὲ τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ἐν τῷ βίῳ τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ἐτι δὲ ὀνομαστότερος ὑπῆρξε καθ' ὅλα ταῦτα ὁ βεζύρης αὐτοῦ Νεζάμ-έλ-Μούλκ, ὅστις διέτελεσεν οὐ μόνον κυβερνήτης τῶν πραγμάτων ἔμπειρος καὶ ἀνὴρ λόγιος περιφανῆς ἀγωνισθεὶς ὡς οὐδεὶς ἄλλος νὰ διαδώσῃ τὴν παιδείαν καθ' ὅλον τὸν μωαμεθανικὸν κόσμον· ἀλλὰ καὶ περὶ ἕκαστον βῆμα τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου ἐτήρησε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ παραγγέλματα τῆς θρησκείας αὐτοῦ, ἀναδειχθεὶς δικαστὴς μὲν αὐστηρότατος, εὐεργέτης δὲ τῶν πενήτων ἀκάματος καὶ ὑπηρέτης πιστὸς τοῦ κυριαρχοῦ του.

Ὁ Ῥωμανὸς ἄμα ἐβασίλευσε διέταξε τὸν στρατὸν νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Φρυγίαν· δύο δὲ μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ μετέβη καὶ αὐτὸς εἰς τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, ἵνα διατάξῃ ἐκ τοῦ προχείρου τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν. Ἡ περιγραφὴ, ἣν διδὲι ἡμῖν ὁ Σκυλίτσης τοῦ στρατοῦ τούτου, εἶναι ὄντως ἐλεεινὴ. Εὐάριθμος ὢν, λέγει, καὶ τεταπεινωμένος ὑπὸ τῆς πενίας καὶ κακουχίας, ἀπεστερημένος ὀπλῶν καὶ ἵππων καὶ τῆς ἄλλης παρασκευῆς, ἀπλήρωτος, ἀναλκίς καὶ φέρων σημαίας ρυπαρᾶς, πολλὰν ἐπροξένει τὴν ἀθυμίαν εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀναλογιζόμενον ὅποιά τινα ἦσαν τὰ στρατόπεδα τοῦ κράτους.

ἄλλοτε καὶ ποῦ ἤδη κατήντησαν. Ὁ Ῥωμανὸς ἠγωνίσθη πάσῃ δυνάμει νὰ ζωογονήσῃ τὸ ψυχρον τοῦτο σῶμα διὰ τῆς προμηθείας τῶν ἀναγκαιῶν, ὅσα ἦτο δυνατόν νὰ συλλεγῶσιν ἐν τασούτῳ βραχεὶ χρόνῳ δικαστήματι καὶ διὰ τῶν ὀλίγων τοῦ δημοσίου ταμείου πόρων καὶ ἐνεθάρρυνεν ὅπως οὖν τὸν ὄχλον ἐκείνον διὰ προβιβασμῶν καὶ δώρων καὶ ἐπιτηδεύας ἐκλογῆς τῶν ἀξιώματικῶν καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ παρουσίας. Κατ' ἀρχὰς τῷ 1068 διὰ τόλμης καὶ δραστηριότητος καὶ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, ἣν εἶχον περὶ αὐτοῦ οἱ πολέμιοι, ἂν δὲν ἐπέτυχε νίκην ὁλοσχερῇ, ἀνεχαίτισεν ὅμως τὰς προόδους αὐτῶν. Ὁ στρατὸς αὐτῶν, ὅμως ἤκουσε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ βασιλέως, ὑπεχώρησεν, ὥστε οὗτος ὀρμήσας ἤδη πρὸς μεσημβρίαν διετέλεσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1068 ἐν Συρίᾳ. Ἐκεῖ ὅτε μὲν τρέπων τοὺς πολεμίους, ὅτε δὲ ὑπενδίδων εἰς αὐτούς, αἰείποτε δὲ κινδυνεύων καὶ λαμπρῶς ἀγωνιζόμενος, τοῦτο τούλάχιστον ἐπέτυχεν, ὅτι διεκώλυσεν ἐπὶ μικρὸν τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν.

Ἀλλὰ τῷ 1070 δὲν ἐστράτευσεν αὐτὸς, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν κουροπαλάτην Μανουὴλ Κομνηνόν. Ὁ Μανουὴλ ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ προβασιλεύσαντος Ἰσαακίου, καὶ εἰς τῶν πέντε υἱῶν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου. Οἱ ἄλλοι τέσσαρες ἦσαν ὁ Ἰσαάκιος, ὁ Ἀλέξιος, ὁ Ἀδριανὸς καὶ ὁ Νικηφόρος. Τὰ πλεῖστα τῶν τέκνων τούτων τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἦσαν παῖδες ἐτι, καὶ αὐτὸς ὁ Μανουὴλ ἦτο νέος· ἀλλ' ἡ οἰκογένεια διετέλει πάντοτε ἐπιφανής, ὁ δὲ Ῥωμανὸς, αἰσθανόμενος ἐκυτὸν περιστοιχισμένον ὑπὸ ἀνδρῶν ἐπιβούλων, ἠθελήσει νὰ περιποιηθῇ αὐτὴν καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπένευμε μὲν εἰς τὸν Μανουὴλ τὸ ὑπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα, ἀπέστειλε δὲ ἤδη αὐτὸν ἀντιπρόσωπόν του ἐν Ἀσίᾳ. Ἡ ἐκλογὴ δὲν ἦτο ἀτυχής. Ὁ Μανουὴλ ἀθροίσας τὰς δυνάμεις ἀπῆλθεν εἰς Καισάρειαν, διέταξε τὰ τοῦ στρατοῦ συνετῶς, ἐπέβαλεν αὐτῷ αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἀνεφάνη νικητὴς εἰς τὰς πρώτας πρὸς τοὺς πολεμίους συμπλοκάς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Ῥωμανός, ἐνῷ ἐφκίνητο χαίρων ἐπὶ τούτοις, πράγματι ἐφθόνησε τὸν νέον καὶ ἀπέσπασε μὲν τὴν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ εἰς Συρίαν, ὥστε ὁ Μανουὴλ, κολυθωθείσης οὕτω τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, κατετροπώθη περὶ Σεβαστείαν καὶ ἠχμαλωτεύθη μετὰ τῶν δύο γαμβρῶν του, Μιχαὴλ τοῦ Ταρωνίτου καὶ Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ. Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο διελθόντες τὴν Καππαδοκίαν ἐνέβαλον εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ ἐδήλωσαν τὰς Κολοσσάς. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Μανουὴλ ἠθελε νικήσῃ ἔχων ἅπασαν τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ· κατὰ τὴν ἀνεπίδεκτον ὅμως ἀμφιβολίας

μαρτυρίαν τοῦ Σκυλίτου, ὅστις κατὰ τὰ ἄλλα ἀνολογεί τὰς ἀρετὰς τοῦ Ῥωμικοῦ, ὁ βασιλεὺς ὑπὸ ἀγένοὺς ἀντιζήλιας φερόμενος ἐπραξεν ὅ,τι ἤδυνάτο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συμφορὰν ἐκείνην.

Ἀλλ' ἐτιμωρήθη πικροτάτα διὰ τοῦτο. Στρατεύσας ἐν ἀρχῇ τοῦ 1071 ὤρμησε κατὰ τῆς στρατιάς, ἣν ἦγεν αὐτός ὁ Ἀλπ-Ἀρσλάν. Ὁ Σουλτάνος, ἀδελφὸν πόθεν κινούμενος, ἐπέμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ὁ δὲ Ῥωμικὸς ἀπήντησεν ἀγέρωχος ὅτι ἐὰν ὁ Ἀλπ-Ἀρσλάν καταλιπὼν τὸν τόπον τῆς ἰδίας παρεμβολῆς στρατοπέδουσῃ ἀπώτερω, ὁ δὲ βασιλεὺς πῆξῃ τὸν χαρακὰ ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὃν εἶχε προτερον ὁ σουλτάνος, τότε μόνον θέλει ἔλθαι εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς αὐτόν. Καὶ οὐδε τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ πρὶν ἢ εἰσέτι δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὴν πρότασιν ταύτην καὶ ἐνῶ οἱ περὶ τὸν Ἀλπ-Ἀρσλάν ἐσυζητοῦν τὰ περὶ τῆς εἰρήνης, ὁ βασιλεὺς πείσθεις εἰς συμβουλὰς ἀσυνέτους ἢ ἐπιβουλῶν, ὅτι δῆθεν οἱ πολεμιοὶ εὐαρίθμοι ὄντες ἐδειλίξαν καὶ ὅτι ἐζητοῦν ἀπλῶς νὰ μετεωρίσωσι τὸν χρόνον, μεχρὶς οὐ φθάσωσιν αἱ ἐπικουραὶ αὐτῶν, διέταξεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀναχωρῆς τὴν ἐπίθεσιν. Οἱ Τούρκοι, καταπλάγεντες ἐκ τῆς ἀπρόσδοκῆτος ταύτης προσβολῆς καὶ συνταχθέντες ἐκ τοῦ προχείρου ὅπως ἡδυνήθησαν, ἐτραπήσαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ βασιλεὺς εἰδὼκεν αὐτοὺς κατοπιν. Ἦρχισε δὲ ἤδη νὰ κλίνη ἡ ἡμέρα, ὅτε ὁ Ῥωμικὸς μὴ ἔχων τοὺς ἀντιπολεμοῦντας καὶ φοβηθεὶς μήπως, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐπιστρεφώσιν αἰφνης οἱ Τούρκοι καὶ προσβάλλωσιν ἢ τὸ ἀφύλακτον στρατόπεδόν του, ἢ καὶ αὐτὸν μακρὰν τοῦ στρατοπέδου τοῦ εὐρισκόμενον ἀπεφασίσε νὰ ἀνακαμψῇ εἰς αὐτό. Ὅθεν διέταξε νὰ τραπῇ πρὸς τὰ ὀπίσω ἡ βασιλικὴ σημαία. Ἀλλὰ τὰ τάγματα, ὅσα εὕρισκοντο ὀπίσω μακρὰν, ἰδόντα τὰς σημαίας ὀπισθορμήτους, ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς ἦταν, ὥστε ἀντὶ τακτικῆς ἐπιστροφῆς συνέβη φυγὴ ἐλεύειν. Εἰς μάτην ὁ βασιλεὺς ἀνεκαλεῖ τοὺς φευγόντας, οὐδεὶς ἦτο ὁ ὑπακούων. Καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς συγχύσεως ταύτης οἱ ἐναντίοι, οἵτινες ἐβλεπον τὰ γινόμενα ἐπὶ λόφῳ ἱσταμένοι, ἐπιπίπτουσιν οἱ μὲν διώκοντες τοὺς φευγόντας, οἱ δὲ κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔμενε μὲν εἰς τὸ πεδὶον τῆς μάχης, ἀλλὰ διὰ τὴν παράλογον ἐκείνην ταραχὴν ἐγκατελείφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν πλησιέστερον ἱσταμένων Καππαδοκῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν βασιλικῶν ἱπποκόμων. Οὗτω δὲ μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ ὀλίγους ἀνδράς καὶ πανταχοῦθεν περικυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀντέσχεν ὁμῶς ἐπὶ μακρὸν πολλοὺς τούτων φονεύσας. Τελευταῖον ἐπληρώθη εἰς τὴν χεῖρα διὰ φασγάνου. Ἐπεὶτα, κατακοντι-

σθέντος τοῦ ἵππου αὐτοῦ, ἠγαγκάσθη νὰ πεζεύσῃ, καὶ πάλιν δὲ ἀντηγωνίζετο. ὅτε περὶ τὸ ἐσπέρας συνελήφθη αἰχμαλώτως.

Καὶ τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην παρέμεινε κατὰ γῆς κείμενος μετὰ πολλῶν ἄλλων τραυμακτιῶν. Τῇ δ' ἐπαύριον ἀναγγεληθείσας τῆς συλλήψεως αὐτοῦ εἰς τὸν σουλτάνον, αὗτος ἐχάρη μὲν ἐπὶ τῷ εὐτυχήματι «ἀνθρωπίνως δὲ ὅμως τὸ γεγονός λογισάμενος καὶ τὴν νίκην μετριοφρόνως ἐνεγκὼν, λέγει ὁ Σκυλίτσης, Θεῷ τὸ πᾶν ἀντιτίθει ὡς μείζον ἢ κατὰ τὴν ἐκυτοῦ ἰσχὺν ἀποτελέσας τὸ τρόπαιον.» Ὅτε κατ' ἀρχὰς προσήχθη ὁ βασιλεὺς ἐνδεδυμένος εὐτελὲς στρατιωτικὸν ἱμάτιον, ὁ Ἄλπ-Ἄρσλάν ἐδίσταζεν ἂν ἐκεῖνος ἦτο ὁ ἀγέρωχος αὐτοῦ ἀντίπαλος· ἀλλ' ὅτε εἶδε ἕνα τῶν προηγουμένων αἰχμαλωτευθέντων, τὸν Βασιλάκιον, πεσόντα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ οἰκτρῶς ἀναιμώδηντα ἐπαίσθη καὶ ὥσπερ ἐμμανὲς ἀνεπήδησε τοῦ θρόνου καὶ ἔστη ὀρθός. Τότε ἔπασεν ὁ Ῥωμανὸς πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὁ δὲ ἐπάτησεν αὐτὸν κατὰ τὸ ἔθος· ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἀκαριαίας ἐκείνης παραφροσῆς ἀνέσῃκωσε τὸν ἀντίπαλον καὶ ἐναγκαλισθεὶς αὐτόν, «μὴ φοβεῖσθαι, τὸν εἶπεν, ὦ βασιλεῦ· οὐδένα θέλεις πάθει σωματικόν κίνδυνον· θέλεις τιμηθῇ ἀξίως τῆς αὐτοκρατορικῆς σου μεγαλειότητος· διότι κατ' ἐμὲ ἄφρων εἶναι ὁ ἀνθρώπος ὁ μὴ ἀναλογιζόμενος τὸ παλίντροπον τῆς τύχης καὶ μὴ εὐλαβούμενος τὰς τῶν ἄλλων συμφοράς.» Διατάξας δὲ νὰ ἀποταχθῇ αὐτῷ σκηνὴ καὶ θεραπεία ἡ ἀρμόζουσα καὶ περιβαλὼν αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τουρκικὴν σουλτανικὴν στολὴν τὸν εἶχε σύνδειπνον καὶ ὁμοδίαιτον καὶ κατὰ πάντα ὁμοταγῇ, δις τῆς ἡμέρας συνερχόμενος μετ' αὐτοῦ καὶ συλλαλὼν καὶ διὰ πολλῆς τρόπων εὐγενείας ἀνακτῶμενος τὸν ἀνθρώπον μηδέποτε μὴδ' ἄχρι βραχυτάτου λόγου εἰπὼν τι προσβλητικὸν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ μόνον παρατηρήσεις τινὰς ὑποβαλὼν περὶ τινῶν σφαλμάτων, τὰ ὅποια ἐνόμιζεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπραξεν ἐν τῇ ἐλάσει τῆς στρατίας. Ἐν μιᾷ δὲ τῶν ἡμερῶν ἠρώτησεν ὁ σουλτάνος τὸν βασιλέα τί ἤθελε πράξει ἰὰν εἶχεν αὐτὸν ὑποχείριον· ὁ δὲ ἀπήντησεν ἀνυποκρίτως, ὅτι τὸ καθ' ἐκυτόν ἤθελε τὸν τιμωρῆσαι δεινῶς. «Ἄλλ' ἐγὼ, εἶπεν ὁ σουλτάνος, δὲν σὲ μιμοῦμαι, ὡς βλέπεις, κατὰ τοῦτο· καὶ ἀπὸ πῶς πρεσβεύεις σὺ τὰ ἐνάντια, ἐνῷ ἀκούω ὅτι καὶ ὁ ὑμέτερος Χριστὸς εἰρήνην ὑμῖν νομοθετεῖ καὶ ἀμνηστίαν κακῶν καὶ τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντικαθίσταται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.» Μετὰ ὅκτῳ δὲ ἡμέρας συνωμολόγησαν συνθήκην εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καταπαύσεως τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἀμοιβαίας τῶν αἰχμαλώτων ἀποδόσεως. Ὁ βασιλεὺς ὑπέσχετο προσέτι ἄδρᾳ εἰς τὸν σουλτάνον λύτρα· καὶ

ἀπολυθεὶς μετὰ πάσης τιμῆς ἀπῆλθεν εἰς Θεοδοσιούπολιν. Ἐνταῦθα παρέμεινεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἵνα μεταβάλῃ ἱματισμὸν καὶ προσέτι θειραπεύσῃ τὴν πληγὴν τῆς χειρὸς του. Ἐπειτα δὲ ἀναχωρήσας ἐκείθεν διῆλθε τὰς Ἰβηρικὰς κώμας καὶ ἔφθασε μέχρι τῆς Κιλικίας. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ συνέβαιnen ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀλεθρία πραγμάτων μεταβολή.

Ὁ καῖσαρ Ἰωάννης Δούκας, ἅμα ἔμαθε τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ῥωμανοῦ, ἔσπευσε νὰ ἀναγορεύσῃ μόναρχον αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιὸν του Μιχαὴλ τὸν υἱὸν τοῦ προηγουμένου βασιλέως. Ἡ Εὐδοκία, ἥτις συνετέλεσεν εἰς τὸ πραξικόπημα τοῦτο προδίδουσα τὸν σύζυγον, δὲν ἔσωσεν οὐχ ἥττον ἑαυτὴν, διότι ἐξωρίσθη εἰς μοναστήριον καὶ ἀπεκάρη ἀκουσὰ διαταγαὶ δὲ ἐξεδόθησαν ἀπανταχοῦ νὰ μὴ ὑποδεχθῶσι τὸν Ῥωμανὸν ἐπανερχόμενον καὶ νὰ μὴ τιμῇσωσιν αὐτὸν ὡς βασιλέα καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν διαταγῶν τούτων ἐξαπεστάλη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν μετὰ δυνάμεως πολλῆς ὁ τοῦ Ἰωάννου Δούκα νεώτερος υἱὸς Κωνσταντῖνος. Ὁ Ῥωμανὸς Διογένης ἐπεχείρησε ν' ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς ἀντιπάλους καὶ παρέτεινεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Πρὶν ἢ παραδοθῇ, συλλέξας ἅπαν τὸ ἀργύριον καὶ τὰ κειμήλια ἅπαντα, ὅσα εἶχεν, ἐπέψεν αὐτὰ εἰς τὸν σουλτάνον τῶν Τούρκων διακηρύσσας ὅτι ἂν δὲν ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ ἀκέραια τὰ λύτρα ὅσα ὑπέσχετο, ἐπιθύμει τοῦλάχιστον διὰ τοῦ μικροῦ τούτου ἐνθυμήματος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐλησμόνησεν οὐδ' ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Καὶ δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο ἡ ἀτυχία αὐτοῦ. Ὁ Ῥωμανὸς Διογένης παρεδόθη διὰ συνθηκῶν, καθ' ἃς ἀπέθετο τὴν βασιλείαν, ἐβεβαιώθη δὲ αὐτῷ ὅτι θέλει μείνει τοῦ λοιποῦ ἀνενόχλητος περιβαλλόμενος τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Τούτων δὲ γενομένων ἀπῆλθεν ἀπὸ Ἀδάνων, ὅπου εἶχε παραδοθῇ μέχρι Κουταχείου ἐν εὐτελεῖ ὑποζυγίῳ ὀχούμενος, καὶ πάσχωι δεινῶς ἐκ κοιλιακοῦ νοσήματος, τὸ ὅποιον λέγεται ὅτι ἦτο ἀποτέλεσμα προηγουμένης αὐτοῦ δηλητηριάσεως. Καὶ τῶντι ἀπέθανε μετ' οὗ πολὺ κηδευθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ.

Τὰ γεγονότα τὰ παρακολουθήσαντα τὸ οἰκτρὸν ταῦτο τέλος τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένης ἀπέβησαν ὀλέθρια. Ἄλλ' ὅσον ὀλεθρία καὶ ἂν ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο ἔτι μακράν. Οἱ ὕλικοι αὐτοῦ πόροι ἦσαν θαψιλεῖς, ὁ στρατός δὲν εἶχεν ἀπόβαλοι ἀπάσας τὰς παραδόσεις τῶν ἐνδόξων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἡμερῶν. Ἐχρείαζετο μόνον νὰ προκύψῃ εἰς μέσον ἄνθρωπος ἐ-

πιτῆδεις νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων. ὁ δὲ ἄνθρωπος οὗτος ἠδύνατο νὰ προκύψῃ καὶ προέκυψε τῶντι ἐξ ἑνὸς τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν οἰκῶν, ἐν οἷς εἶχε καταφύγει ἅπαν τὸ μάχιμον καὶ κυβερνητικὸν τῆς βασιλείας ἐκείνης πνεῦμα.

Ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡϋξανε καὶ ἐπρόκοπτεν ἐν τοῖς ἀνωμαλίοις ἐκείνοις χρόνοις νέος τις προσωρισμένος νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, ὑφ' ὧν ἠπειλεῖτο, καὶ νὰ γίνῃ δεύτερος ἀρχηγέτης τῆς τῶν Κομνηνῶν δυναστείας, ἥτις ἐμελλε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν ἐνδύξως ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ πρὸ εἰκοσαετίας βασιλεύσαντος Ἰσαακίου. Ὁ πρῶτος ὁ Μανουὴλ, ὃν ὁ Ῥωμανὸς Διογένης εἶχε πέμψει τῷ 1070 ἐπίτροπόν του εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τῶν Τούρκων, ἐλυτρώθη ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, ἣν τότε ἔπαθε, καὶ ἠκολούθησε τὸν Ῥωμανὸν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτου ἐκστρατείᾳ, ἀλλὰ νοσήσας ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας ταύτης. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Ἰωάννου, ὁ Ἰσαάκιος, ἐξαπεστάλη, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ Μιχαὴλ Ζ' κατὰ τῶν Τούρκων· λυτρωθεὶς δὲ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς περιέπεσε, διωρίσθη δοῦξ Ἀντιοχείας καὶ ἦτο ἄνθρωπος λόγου ἀξίος, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα τοῦ νεωτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ ὁποῖου καὶ ἀνωμολόγει τὴν ὑπεροχὴν. Ὁ δὲ τρίτος οὗτος τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ υἱός, ὁ Ἀλέξιος, εἶχεν ὡς αὐτῶς παρακολουθήσει τὸν Ῥωμανὸν Διογένην εἰς τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἐκστρατείαν αὐτοῦ, καίτοι ἦτο μῦλις 14 ἐτῶν. Κατὰ τοὺς ἐπελθόντας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένηος ἐμφυλίους ἀγῶνας ὁ νεαρὸς Ἀλέξιος ἀνέδειξε τόλμην καὶ δεξιότητα, αἵτινες προανήγγελλον τὴν μέλλουσαν λαμπρὰν αὐτοῦ τύχην. Ἡ ταχύτης δι' ἣς ἀπέφυγε μίαν τῶν γενομένων τότε κατ' αὐτοῦ πολλῶν ἐπιβουλῶν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Κωνσταντινουπολίτας νὰ ποιήσωσιν ἁσμάτιόν τι τὸ ὅποιον ἐπὶ παλὺν μετέπειτα χρόνον ἀντήχει εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ ὁποῖου περιεσώθη τὸ καίμενον ἔχον οὕτω. «Τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς χαρεῖς Ἀλέξιε, ἐνόησάς το, καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρῶτ' εἶπα καλῶς γεράκιν μου»· ὁ ἔστι τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς, εὐγέ σου Ἀλέξιε, ἐνόησας τί σὲ ἐτοίμαζον· καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρῶτ' ἐσώθης ὡς ἱέραξ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων σου.» Προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὅσον ὁ Ἀλέξιος ἡλικιοῦτο, οὐδεὶς τῶν περὶ τῆς ἀρχῆς διαγωνιζομένων στρατηγῶν ἀνεδείχθη ἐφάμιλλος τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐνάσκησιν αὐτῆς. Ὅθεν οὐδὲν

ἄπορον ὅτι ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ 1081 κατέλαβε τὴν βασιλείαν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 24.

Ῥιψωμένῳ βλέμμα εἰς ποίαν κατάστασιν παρέλαβε τὰ δημόσια πράγματα ὁ νέος Ἀλέξιος. Τὸ ἥμισυ τῆς μικρᾶς Ἀσίας κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες διὰ τῆς ἐπ' ἐσχάτων ἀλώσεως τῆς Κυζίκου καὶ τῆς Νικαίας προήλασαν μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ οὐ μόνον ἀδικοκώπως ἐκινδύνευεν ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀλλὰ καὶ εἰς δεινὴν περιῆλθε παραλυσίαν ἕνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐμφυλίων στάσεων. Ἡ αὐτὴ δὲ παραλυσία ἐπεκράτει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας οὐ μόνον ἕνεκα ὁμοίων στάσεων, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πετσενέγων, τῶν Σέρβων, τῶν Χρωβάτων, τῶν Νορμαννῶν.

Οὐδὲν ἤττον ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξιος ἀνέδειξεν ἐκ παίδων, οὕτως εἶπεν. πολλὴν στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἡδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ σπουδαίαν τινὰ παρ' αὐτοῦ τῶν πραγμάτων βελτίωσιν. Ἐσωτερικὸς ἀντίπαλος οὐδεὶς ἦδη ἀντιπαρίστατο. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἡδύνατο νὰ συγκροτηθῇ στρατὸς ἀξιόμαχος. Οἱ χρηματικοὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων πόροι ἦσαν ἐπίσης δαψιλεῖς καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε τὸ πρῶτον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Ἄν ὑπῆρχε λοιπὸν καιρὸς νὰ τακτοποιηθῇ δεόντως ἡ διοίκησις, ὁ Ἀλέξιος δὲν ᾔθελε στερηθῇ οὔτε χρημάτων οὔτε ἀνδρῶν καὶ οὕτω παρασκευασθεὶς ᾔθελε πιθανώτατα κατορθῶσαι νὰ ἐκβάλῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας σύνορα τοῦ κράτους. Ἀλλὰ κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἀνελάμβανε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἐλάμβανε συγχρόνως τὴν ἀγγελίαν ὅτι νέος καὶ πολὺ φοβερώτερος πολέμιος, ὁ Νορμαννὸς Ῥοβέρτος Γυσκάρδος, ἦτο ἐτοιμὸς νὰ ἐκπλεύσῃ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας. Ἰνα ἐκτιμήσωμεν τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης τοῦ Ῥοβέρτου, ἥτις δὲν ὑπῆρξε γεγονός μεμονωμένον, ἀλλὰ στενῶς συνεδέετο μεθ' ὅλων τῶν ἐθνικῶν, πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἀνατολὴν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἀνάγκη νὰ ἀναδράμωμεν ἐπὶ μικρὸν πρὸς τὰ ὀπίσω.

Γνωρίζομεν ὅτι πρὸ αἰώνων ἐπωρεῦοντο ποικίλοι ἀφορμαὶ ἀντιπαθειῶν, διενέξεων καὶ συγκρούσεων μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὁ ἀνατολικὸς κόσμος, ὅστις ἔσωζε πολλὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ κυβερνητικῆς εὐρυθμίας, δὲν ἡδύνατο νὰ πείσῃ ἑαυτὸν ὅτι ἡ ἀπαιδευσία καὶ ἡ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ μετὰ

τὴν ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν καταλύσιν τοῦ αὐτόθι ῥωμαϊκοῦ κράτους, παρεσκεύαζε τὴν διάπλασιν πολιτισμοῦ νέου, πρὸς τὸν ὅποιον ἡ Ἀνατολὴ ὠφείλε νὰ συμβιβασθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πάλιν δὲ τὰ νεαρὰ ἐκεῖνα γερμανικὰ φύλα ὑπὸ τοσοῦτου οἰσטרηλατοῦντο μαχίμου ὀργασμοῦ, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ αἰσθανθῶσι πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ταύτην κοινωνίαν, ἐν ᾗ, ὡς μὴ ὠφελε, τὸ πολεμικὸν πνεῦμα ἡλαττοῦτο ὀσημέραι καὶ ἐμαραίνεται. Πλὴν τούτων ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἡξίου νὰ σφετερισθῇ κυριαρχικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ σύμπαντος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἄρα καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνώριζον μὲν προθύμως τὰ πρωτεῖα τοῦ ιεράρχου τῆς δύσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπέιθοντο, καὶ εὐλόγως, νὰ ἐνιδρύσωσιν ἐπὶ γῆς ἄνθρωπον οὐδένα δεσπότην ἀπόλυτον καὶ αὐτογνώμονα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ πάπας προσέβαλε τοσοῦτον ἀποτόμως τὴν αὐτονομίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὥστε ὁ πατριάρχης Φώτιος, μὴ ἀκούμενος νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἐπίθεσιν, ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀνακηρύξῃ ἐπὶ συνόδου ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς δύσεως παρεβίασεν αὐτὰ τὰ δόγματα καὶ τὰ νόμιμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τὸ σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο τὸ πολιτικόν, τὸ κυβερνητικόν ζήτημα καὶ οὐχὶ ἡ δογματικὴ διαφωνία· τοῦτο ἀπεδείχθη ἀριθῆλως μετ' ὀλίγον ὅτε, μηδεμιᾶς γενομένης ἐκ μέρους οὐδετέρας τῶν ἐκκλησιῶν παραχωρήσεως περὶ τὰ δόγματα καὶ τὰ νόμιμα, περιήλθον αὐταὶ αὐθις εἰς εἰρηνικὰς καὶ φιλικὰς σχέσεις, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὠρμάσει τοσοῦτον ὥστε νὰ διαλυθῇ ἡ διένεξις διὰ τῆς βίας. Βραδύτερον, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἔρις ἐπανελήφθη. Ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα Λέοντος Θ' ἀνεκήρυξαν ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου βήματος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐνοχον μυρίων αἰρέσεων. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῇ ὁ πρόσφορος τῆς ἐνόπλου συγκρούσεως καιρὸς, ἡ δὲ δογματικὴ ἔρις ἦτο, ὡς πάντοτε, ἀπλῆ πρόφασις, ἐπανήλθεν ἀμέσως ἔπειτα ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη καὶ φιλία.

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ὁ μεγαλοφυὴς καὶ μεγαλοπράγμων ἀρχιερεὺς Ῥώμης Γρηγόριος Ζ' ἐνόησεν ὅτι ἡ σπάθη μόνη δύναται νὰ διαλύσῃ τὴν προαιώνιον ταύτην ἔριν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀντιζηλιῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ἀντιπαθειῶν ὅσαι πρὸ καιροῦ ἐπεκράτουν μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἵνα ἐπιβάλῃ εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς βίας

τὴν θέλησίν του. Αἱ δὲ περιστάσεις τοῦ κόσμου περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἦσαν τῶνόντι ἐπιτήδεια ἵνα οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης ἀρχίσωσι νὰ παρασκευάζωνται καὶ νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ τούτῳ.

Καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ ἀσιανὰ κράτη, οἱ Σελδζουκίδαι, αἵτινες περιποίησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον τοσαύτην δύναμιν εἰς τὸν μωαμεθανισμόν τῆς ἀνατολῆς, παρήκμασαν ἐπίσης ταχέως ὅσον καὶ ἤκμασαν. Ἡ Συρία ἐκυβερνᾶτο ἤδη ὑπὸ πολλῶν μωαμεθανῶν ἡγεμονίσκων, καὶ ἐπ' ἐσχάτων εἶχε κατακτηθῆ καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ὑπὸ ἀγρίας τινὸς φυλῆς τῶν Νογαίων Τουρκομάνων. Αἱ δὲ ποικίλαι αὐταὶ μεταβολαὶ ἐπήγαγον συμφορὰς δεινοτάτας εἰς τε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Συρίας κατοίκους καὶ εἰς τοὺς εὐλαβεῖς ἀνθρώπους, ὅσοι προσήρχοντο ἐξ Εὐρώπης εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς χώρας ταύτης τόπων. Οἱ Τοῦρκοι ἰδίως ἐλήστευον καὶ ἐφόνευον ἀνηλεῶς, εἰσέρχοντο κραυγάζοντες καὶ μαινόμενοι εἰς τοὺς ναοὺς τελούμενης τῆς θείας μυσταγωγίας, ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν ἱερῶν βημάτων καὶ πολυειδῶς περιύβριζον καὶ ἐκακοποιοῦν τοὺς ἱερεῖς.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἀπ' ἀνατολῶν ὁσημέραι κομιζόμεναι εἰδήσεις καθ' ὃν χρόνον προήχθη εἰς τὸ ὑπατον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξίωμα ὁ Γρηγόριος Ζ'. Ὁ δημιουργὸς οὗτος τῆς παπικῆς παντοδυναμίας, ὅστις κύριον μὲν σκοπὸν συνέλαβε νὰ καθυπαγάγῃ καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ, δὲν ἐλησμόνει δὲ ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδ' αὐτὴν τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κυριαρχίαν ἀπεδέχετο, ἐνόησεν ἀμέσως ὁπόσον αἱ περιστάσεις ἦσαν πρὸς-φοροὶ ἵνα μεταβληθῶσιν εἰς ἔργα αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου ἀπαιτήσεις. Ἡ ἰδέα γενικῆς τινος τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως ἐπιστρατείας πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἁγίου τάφου ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν μωαμεθανῶν δὲν ἦτο νέα. Ἀλλ' ἐν τῷ νῷ τοῦ Γρηγορίου Ε' ἡ ἰδέα αὕτη συνεδυάσθη μετὰ πολὺ μειζόνων βουλευμάτων. Κατ' αὐτὸν ἔαν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὑπέιχουσα εἰς τὴν φωνήν του ἐστράτευσεν τῶνόντι ἀπὸ καινοῦ κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς ἀνατολῆς, ὥς ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ γεγονότος ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ἤθελε λάβει τάξιν τινὰ ὑπερέχουσαν ὅλων τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων, διότι οἱ ὑπ' αὐτῶν κυβερνώμενοι λαοὶ ὑπ' ἐκείνου ἤθελον χειραγωγηθῆ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ κίνημα, οἱ δὲ κοσμικοὶ αὐτῶν ἄρχοντες ἤθελον παρασταθῆ ὡς ἀπλοὶ αὐτοῦ ὑποστράτηγοι. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ διέλθῃ διὰ τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ λάβῃ ποικίλας ἀφορμὰς διενέξεως πρὸς τε τοὺς κατοίκους καὶ τὴν κυ-

βέρνησιν αὐτοῦ· ὁ δὲ Γρηγόριος Ζ' κάλλιστα εἰδὼς τὴν ἀνώμαλον κα-
τάστασιν εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἐπ' ἐσχάτων τὸ κράτος τοῦτο, εἶχε τὴν
προαίσθησιν ὅτι τὸ μελετώμενον ἐπιχείρημα ἡδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ
τὸν θρίαμβον τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινου-
πόλει. Ὁ δαιμόνιος οὗτος νοῦς δὲν ἔμελλε μὲν νὰ ἰδῇ πραγματούμενα
ἅπαντα τὰ κολοσσιαῖα αὐτοῦ σχέδια· τὸ μέλλον μόνον ἐπέπρωτο νὰ
μαρτυρήσῃ ὅπόσον ὀρθῶς διέκρινε τὰ πράγματα τὸ ἀετῶδες αὐτοῦ
βλέμμα· ἀλλ' ἐτι αὐτοῦ ἀρχιερατεύοντος συνέβησαν τὰ προανακρού-
σματα τοῦ γεγονότος, τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ
ὄνομα τῶν σταυροφοριῶν.

Ἐλάθομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν ἐκ διαλειμμάτων ὅτι κατὰ
τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἐπέλθει εἰς
τὴν κάτω Ἰταλίαν στίφη τινὰ Νορμαννῶν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρέ-
τησαν ὡς μισθοφόροι τοὺς αὐτόθι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομέ-
νους ἀρχοντας, μετ' ὀλίγον δὲ ἐγένοντο κύριοι τῆς ὠραίας ταύτης χώ-
ρας. Οἱ Νορμαννοί, οἵτινες δὲν ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν
τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, ἔμελλον ἐν τούτοις νὰ διαπράξωσι κατὰ τὸ
δεύτερον ἡμισυ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δύο τινὰ, τὰ ὁποῖα
παραδόξως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ὅλην τύχην τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.
Αὐτοὶ ὑπὸ ἡγεμόνα Γουλιέλμον τὸν ἐπικληθέντα Κατακτητὴν ἐκυ-
ρίευσαν τότε τὴν Ἀγγλίαν διατελέσαντες οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς
ἄχρι τοῦδε ἐν αὐτῇ ὑφισταμένης καταστάσεως τῶν πραγμάτων· καὶ
αὐτοὶ ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον ἐγένοντο συγχρόνως οἱ πρῶτοι αὐτουργοὶ
τῆς πρὸ τασούτου χρόνου προπαρασκευαζομένης μεταξὺ Δύσεως καὶ
Ἀνατολῆς ῥήξεως, ἥτις, ἂν ὄχι ἀμέσως, ἔμελλεν ὅμως, προϊόντος τοῦ
χρόνου, νὰ ἐπαγάγῃ τὴν χεῖρωσιν τῆς ἀνατολικῆς βασιλείας καὶ ἐκ-
κλησίας. Τῷ 1057 ἡ ἀρχὴ τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Νορμαννῶν πε-
ριήλθεν εἰς χεῖρας Ῥοβέρτου τοῦ ἐπικληθέντος Γυσκάρδου, ἥτοι πα-
νούργου, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ πολυτροπώτατος καὶ τολμηρότατος
τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνδρῶν, καὶ κατώρθωσε νὰ ἀσφαλίσῃ
καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς προτέρας τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ κατακτήσεις. Ὁ
Ῥοβέρτος θεωρῶν τοὺς δύο αὐτοκράτορας τοὺς περὶ τῆς κάτω Ἰτα-
λίας ἐρίζοντας ὡς ἐξ ἴσου πολεμίους αὐτοῦ ἐζήτησεν ἕτερον σύμμαχον,
τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐχθρικῶς ὡσαύτως διακείμενος πρὸς
ἀμφοτέρους τοὺς ἡγεμόνας ἐκείνους, προθύμως ἐδέχθη τὴν συμμαχίαν
τοῦ Ῥοβέρτου καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς δοῦκα οὐ μόνον τῆς Καλα-
βρίας καὶ τῆς Ἀπουλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐτι

κατεχομένης Σικελίας. Ὑπὸ ταύτης δὲ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἐνισχυθεὶς ὁ Ῥοβέρτος ἔνθεν μὲν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ Ῥογέρου ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν διαιρεθέντων καὶ ἐξασθενησάντων μωαμεθανῶν τὴν Σικελίαν, ἔνθεν δὲ αὐτὸς κατέλυσεν ὁλοσχερῶς τὴν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἀρχὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ γενόμενος οὕτω κύριος ἀπάσης τῆς χωρᾶς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους ἔρριψεν ἤδη βαλκανικὸν ὄφθαλμόν καὶ εἰς αὐτάς τὰς ἐπὶ τὰδε τοῦ Ἀδρίου κτήσεις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Ῥοβέρτος παρεσκεύασε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιχείρημα μετὰ πανουργίας πληρέστατα δικαιολογούσης τὸ ἀποδοθὲν αὐτῷ ἐπωνύμιον. Αἱ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως θρησκευτικαὶ σχέσεις δὲν εἶχον ἐτι διακοπῇ καὶ καθὼς πολλοὶ προσκυνηταὶ τῆς Δύσεως προσήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν, οὕτω πολλοὶ ἄλλοι μάλιστα μοναχοὶ ἐπορεύοντο ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν πρὸς τοὺς αὐτόθι ἱεροὺς τόπους. Ὁ Ῥοβέρτος ἀπεφάσισε νὰ ὠφελῇτῃ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ πέμψας εἰς Καλαβρίαν δύο ἐπιτηδειοτάτους καὶ πιστοὺς ἀξιωματικοὺς παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ κατορθώσωσι νὰ εὑρωσι μεταξὺ τῶν προσερχομένων ἐξ Ἑλλάδος μόναχόν τινα παρεμφερῆ ὄντα τὴν ὄψιν πρὸς τὸν τότε βασιλεύοντα ἐν Κωνσταντινουπόλει Μιχαὴλ Ζ'. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέτυχον τφόντι μετ' ὀλίγον εἰς Κρότωνα μοναχὸν ὀνόματι Ῥαϊκτορα «ἀνδρᾶ ποικίλον τε καὶ πρὸς πανουργίαν ἀπαράμιλλον,» ὡς λέγει ἡ Ἀνατολικὴ Κομνηνὴ, ἀνήκοντα, ὡς φαίνεται, εἰς οἰκογένειαν οὐχὶ ἄσημον καὶ γινώσκοντα τὰ κατὰ τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου καλῶς, προθύμως δὲ ἤδη ἀναλαβόντα νὰ ὑποκριθῇ τὸ πρόσωπον. Ὅθεν ἀμέσως ἔγραψαν πρὸς τὸν ἐν Σαλέρνῳ διατρίβοντα Ῥοβέρτον, καθ' ὃς εἶχον ὁδηγίαν, ὅτι εὑρον εἰς Κρότωνα τὸν ἐκπεσόντα τῆς ἀρχῆς βασιλέα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅστις ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν ὅπως ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν θυνάστου. Ὁ δὲ Ῥοβέρτος, ὅστις εἰς μόνους ἐκείνους τοὺς δύο ἀξιωματικοὺς εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὰ σχεδιά του, δεικνύει τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν σύζυγον καὶ εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες ἅπαντες προτρέπουσιν αὐτὸν νὰ μὴ κωφεύσῃ εἰς τὴν αἴτησιν, καὶ ὁ Ῥοβέρτος προσποιεῖται ὅτι ἐνδίδει εἰς τὴν γνώμην αὐτῶν. Φέρεται λοιπὸν ὁ μοναχὸς εἰς τὴν αὐλὴν καὶ περιβληθεὶς βασιλικὴν πομπὴν ἀρχίζει μετὰ παραδόξου τέχνης νὰ δραματοποιῇ τὸ τοῦ ἐξωσθέντος αὐτοκράτορος πρόσωπον. Ἐφαίνετο δὲ καὶ ὅτι ἀποσιωπᾷ πολλὰ τῶν δυστυχημάτων αὐτοῦ φειδόμενος τῆς καρδίας εὐαισθητοῦ φίλου, ἀλλ' ἂφ' ἑτέρου ἔλεγεν ἱκανὰ ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν πλειο-

νεξίαν τῶν ἀκορέστων ἐκείνων μαχητῶν ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς χρυσοῦ θημῶνας· καὶ ὁ Ῥοβέρτος ἐστέναζε καὶ ἐπολλαπλασίαζε τὰς ἀποδομένους τῷ ἀπατεῶνι τιμὰς καὶ τὰ δείγματα τῆς ἀφουσίωσος, καὶ οἱ μεγιστάνες ἡγανάκτου ἤδη διὰ τὴν ἀναβολὴν τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἄλλ' ὁ πανοῦργος ἡγεμὼν ἤξευρεν ὅτι ἡ κωμικὴ αὕτη σκηνή, ἵνα εὐδοκιμήσῃ μέχρι τέλους, εἶχε χρειάν νὰ ὑποστηρίχθῃ ὑπὸ δυνάμεων πεζικῶν καὶ ναυτικῶν μεγάλων, περὶ δὲ τὴν προπαρασκευὴν τῶν δυνάμεων τούτων ἡσχολήθη δραστηρίως ἐν διαστήματι δύο περίπου ἐνιαυτῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως δὲν ἡμέλησε καὶ ἄλλας τέχνας, ἐνόμισε δηλαδὴ πρόσφορον νὰ κυρώσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ἤθελε προτιμήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀντιπαρατάξῃ αὐτὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας, πρὸς ὃν διεξῆγεν ἀγῶνα πεισματώδη· ἀλλ' ὁ Ῥοβέρτος εἶχεν ἀποφασίσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ καὶ ὁ Γρηγόριος Ζ' ἤξευρεν ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δὲν θέλει μεταβάλλει γνώμην. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ συμπράξῃ τόσῳ προθυμότερον, ὅσῳ ἤλπισεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἤθελεν ἀναπληρώσει τὴν ἐκστρατείαν, ἣν αὐτὸς αὐτός εἶχε μελετήσει νὰ ἀναλάβῃ κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἐνιαυτῶν. Ὅθεν προέτρεψε πάντας τοὺς χριστιανούς νὰ συνδράμωσι τὸ τοῦ Ῥοβέρτου ἐπιχείρημα.

Διὰ τῶν προτροπῶν λοιπὸν τούτων τοῦ πάπα καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἰδίας δραστηριότητος ὁ Ῥοβέρτος κατάρθωσε νὰ συγκροτήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1081 ἔτους στρατὸν 30,000 ἀνδρῶν, τοῦ ὁποίου τὸ κράτιστον ἀπετέλουσαν 1,300 Νορμαννοὶ ἰππεῖς· προσέτι καὶ στόλον 150 μεγάλων πλοίων, ὧν τὰ πλεῖστα παρέσχον οἱ πολεμῖες πρὸς τοὺς ἡμετέρους διακείμενοι Δαλμάται. Διέταξε δὲ νὰ συνέλθῃ ἡ ὅλη δύναμις εἰς Βρεντήσιον, ὅθεν ἐμελέτα νὰ διαπεράσῃ εἰς Δυρράχιον. Ἀλλὰ χειμῶνος ἔτι ὄντος ἀνέβαλε τὸ ἐπιχείρημα μέχρι τοῦ ἔαρος ὅτε δούς πρὸ πάντων πεντεκαίδεκα πλοῖα εἰς τὸν υἱὸν Βοημοῦνδον τὸν ἔπειτα διαβόητον ἐν τῇ πρώτῃ σταυροφορίᾳ γενόμενον, παρήγγειλεν αὐτὸν νὰ κυριεύσῃ τὴν Κέρκυραν, ἣν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ὀνομάζει Κορυφῶ. Ὁ Βοημοῦνδος ἐπελθὼν εὗρε τὴν νῆσον ταύτην τοσοῦτον ὀχυρὰν, ὥστε δὲν ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν μετὰ τῆς μικρᾶς ἐκείνης δυνάμεως, καὶ ἀνέκαμψεν ἄπρακτος πρὸς τὸν πατέρα. Ὁ δὲ κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 1081 ἐπέπλευσεν αὐτὸς ἐπὶ τὴν Κέρκυραν μετὰ σύμπαντος τοῦ στόλου, ἐγένετο κύριος τῆς νήσου ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν καὶ, ἐνῷ ἡσχολεῖτο περὶ τοῦτο, προκατέπεμψε πάλιν τὸν Βοημοῦνδον, ἵνα καταλάβῃ

περὶ τὸ Δυρράχιον χωρία τινὰ ἐπιτήδεια εἰς ἀπόθασιν τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ στόλου τὴν πολιορκίαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου φρουρίου.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἀγγελίαι, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἀλληλοδιαδόχως ὁ Ἀλέξιος ἐντὸς τῶν δύο πρώτων ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ μηνῶν. Ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἦτο, ὡς ἡξέυρομεν ἤδη, τοιαύτη, ὥστε πᾶς ἄλλος ἤθελεν ἀπελπισθῇ. Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω περὶ τούτου ῥηθέντα ἐνθυμίζομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι οἱ Τούρκοι ἦσαν εἰς τὴν Κύζικον καὶ τὴν Νίκαιαν, ὅτι στρατὸς δὲν ὑπῆρχεν, ὅτι χρήματα δὲν ὑπῆρχον, καὶ ὅτι πολλὴ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐπὶ τὰς ὁποίας ἐπῆρχετο ὁ Ῥοβέρτος. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος δὲν ἀπέθαλε τὸ θάρρος, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐφρόντισε περὶ κατασκευῆς στρατοῦ, περὶ προχείρου ἐξοικονομήσεως χρηματικῶν τινῶν πόρων, περὶ ὀχυρώσεως τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα φρουρίων, περὶ προχείρου τινὸς ἐξασφαλίσεως τοῦ κράτους ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Τούρκων καὶ περὶ εὐρέσεως συμμάχων κατὰ τοῦ ἀπὸ δυσμῶν πολεμίου. Τοσοῦτον δ' εὐδοκίμησεν εἰς τὰς περὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνεργείας του, ὥστε παρεσκευάσθη κατὰ νῶτων τοῦ Ῥοβέρτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ στάσις, ἥτις ἠνάγκασε βραδύτερον τὸν Νορμαννὸν ἡγεμόνα νὰ ἀνακάμψῃ ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Ἀλέξιος δὲν περιωρίσθη εἰς ταῦτα, ἀλλὰ συνεννοήθη καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ἑρρίκου τοῦ Δ'. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀπῆτει τὴν ἐπὶ τῆς ὅλης Ἰταλίας κυριαρχίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ῥοβέρτου καταληφθείσης, πρὸς δὲ διέκειτο πολεμίως πρὸς τὸν Νορμαννὸν τοῦτον ἡγεμόνα καὶ ὡς σύμμαχον τοῦ Γρηγορίου Ζ'. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ Ἀλέξιος ἔγραψε πρὸς τὸν Ἑρρίκον ἐπανειλημμένως προτείνων συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν. Ὁ δὲ ἀπεδέχθη προθύμως τὰς γενομένας προτάσεις, ὥστε ὁ Ῥοβέρτος ἠναγκάσθη τελευταῖον νὰ ἀνακάμψῃ ἐξ Ἑλλάδος ὅπως διασώσῃ τὴν κινδυνεύουσαν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἡγεμονίαν αὐτοῦ.

Ταῦτα δ' ἐνεργῶν ἡσυχολεῖτο ἐνταυτῷ ὁ Ἀλέξιος δραστηρίως εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων. Πρὸ πάντων εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων καὶ τόσῳ πλειοτέρων χρημάτων, ὅσῳ ἐπρόκειτο νὰ ἐπαρκέσῃ ὄχι μόνον εἰς τὴν συντήρησιν μεγάλου στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Ἑρρίκου Δ', εἰς ὃν ἐδῆσε νὰ ἀποστείλῃ 360.000 χρυσῶν, ἥτοι ὑπὲρ τὰ 5,400,000 δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ τακτικαὶ εἰσπράξεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ θεραπεύσωσι τοσαύτας χρεῖας διὰ τὴν παραλισίαν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἡ διοίκησις, ἥτις ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀνορθωθῇ ἐντὸς μικροῦ διαστήματος, ἡ νέα κυβέρνησις

ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἐκτάκτους συνδρομάς. Ἡ μήτηρ τοῦ βασιλέως, ὁ ἀδελφὸς Ἰσαάκιος, ἅπαντες οἱ Κομνηνοί, ἅπαντες οἱ μεγιστάνες ἐφιλοτιμήθησαν νὰ ἀποθέσωσιν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν τὸ πλεῖστον τῆς ἰδίας αὐτῶν περιουσίας. Καί μετ' ὀλίγον κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιβληθῇ χεῖρ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θησαυρῶν. Ἐπειδὴ δέ τινες ἐκ τῶν τοῦ κλήρου ἀνθίσταντο, ὁ Ἰσαάκιος, ὅστις ἐκυβέρνηα τότε τὰ πράγματα, διότι ὁ Ἀλέξιος ἀντηγωνίζετο ἤδη πρὸς τὸν Ῥοβέρτον, ἐκκλησιάσας σύνοδον εἰς τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τέμενος, ἀφοῦ πολλὰ εἶπεν ὅπως καταπαίσει τοὺς δυστροπιωτέρους, «ἀναγκάζομαι,» ἀνέκραξεν ἐπὶ τέλους, «ἀναγκάζειν οὕς οὐ βούλομαι ἀναγκάζειν,» καὶ ἐξετέλεσε τὸ βούλευμα. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀντίπραξις τοῦ ἱερατείου, ὥστε μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, ὁ Ἀλέξιος ἐπανελθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνόμιζε δέον νὰ ἀπολογηθῇ περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἱερῶν τούτων χρημάτων ἐπὶ συνελεύσεως, εἰς ἣν παρῆσαν ἡ σύγκλητος, τὸ στρατιωτικὸν καὶ οἱ ἔγκριτοι τοῦ κλήρου, καὶ νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅτι πάντα τὰ ἀφαιρεθέντα «εἰς δέον ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.» Τούτους τούλάχιστον τοὺς λόγους ἀποδίδει αὐτῷ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἄννα μαρτυροῦσα οὕτως ὅτι ἔκτοτε καὶ αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἶχον ἀρχίσει νὰ παραθέτωσιν ἐπισήμως τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας.

Πρὸ τούτων πάντων ὁ Ἀλέξιος εἶχε διατάξει τοὺς στρατηγοὺς τῆς κατὰ Πόντον Ἡρακλείας καὶ Παφλαγονίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Χώματος νὰ δράμωσι μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ καταλίπωσιν εἰς τὰ θέματα αὐτῶν τὰς ἀπαραιτήτως ἀναγκαίας φρουράς. Προέτι παρήγγειλε νέαν μεγάλην στρατολογίαν κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, προέτρεψεν ἅπαντας τοὺς φρουράρχους τῶν δυτικῶν παράλιων καὶ νήσων νὰ ἀνθέξωσιν ὅσον ἔνεστι μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ· ἰδίως δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἰλλυρίας Γεώργιον Μονομαχάτον τὸν ἐδρεύοντα εἰς Δυρράχιον τὸ ἐπισημότερον φρούριον τῆς δύσεως ἐξαπέστειλεν ἀντ' αὐτοῦ ἓνα τῶν πιστοτέρων καὶ ἰκανωτέρων φίλων τοῦ τὸν Γεώργιον Παλαιολόγον. Καὶ τούτων γινομένων ἐφρόντισε νὰ καταστάσῃ ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ὁχληρὰν τὴν γειτονίαν τῶν τούρκων. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι οὗτοι εἶχον γίνεαι κύριαι πολλῶν θεμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὅτι εἶχον προελάσει μέχρι Κυζίκου καὶ Νικαίας· ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι ἐλεηλάτουν τὰς περὶ τὴν χώρας καὶ ἐφορολόγον πᾶσαν σχεδὸν τὴν Βιθυνίαν. Κατὰ δυστυχίαν δὲν προέκειτο

ἤδη νὰ καταπολεμηθῶσι σπουδαίως. Ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς προσβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀγωνισθῇ πρὸ πάντων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ὥστε ὁ βασιλεὺς μόνον σκοπὸν προέθετο νὰ ἀπομακρύνῃ, ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς Τούρκους, ἀναγκάσας δὲ αὐτοὺς εἰς ἀνακωχὴν τινα νὰ λάβῃ καιρὸν νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ μεγαλητέρου κινδύνου. "Οθεν διὰ μικρῶν συμπλοκῶν καταστρέψας τὰ περὶ τὴν παραλίαν ἐσπαρμένα τουρκικὰ ἀποσπάσματα καὶ βιάσας τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσι πέραν τῆς Νικομηδείας συνωμολόγησε πρὸς αὐτοὺς σπονδὰς, δι' ὧν ἐδόθη μὲν αὐτοῖς ὅριον τὸ ποτάμιον ὁ Δράκων (σήμερον ὀνομαζόμενον Κιργετσίδ καὶ ἐκβάλλον εἰς τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον), ὑπεχρεώθησαν δὲ οὗτοι νὰ μὴ ὑπερβαίνωσι τὸ ποτάμιον τοῦτο.

Πρὶν ἔτι ἐξομαλισθῶσιν οἱ πρὸς ἀνατολὰς περισπασμοί, εἶχεν ἀρχίσει ὁ Ῥοβέρτος τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου, καίτοι πολλὰ ἔπαθεν ἐν τῇ μεταξύ ἀτυχήματα. Εἶδομεν ὅτι, ἐκπλεύσας ἐκ Βρεντηαίου περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουνίου μηνός, αὐτὸς μὲν ἐπεχείρησε τὴν ἄλωσιν τῆς Κερκύρας, τὸν δὲ υἱὸν Βοημοῦνδον ἐπεμψεν ἵνα προκαταλάβῃ ἐπὶ τῆς στερεᾶς χωρία τινὰ ἐπιτήδεια εἰς ἀπόβασιν. Ἡ κατάστασις τῶν φρουρίων εἶχε παραμεληθῇ οὐδὲν ἥττον ἢ ὁ στρατὸς ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἀνωμαλιῶν, τὸ δὲ βραχὺ διάστημα τοῦ χρόνου τὸ μεσολαβῆσαν μεταξὺ τῆς ἀφίξεως τοῦ Παλαιολόγου εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ τῆς ἐπιπλεύσεως τῶν πολεμίων δὲν ἐπέτρεψεν ὅλων τῶν φρουρίων τὴν ἀποχρῶσαν ἐπισκευήν. Ὁ Παλαιολόγος μόλις εἶχε προφθάσει νὰ βελτιώσῃ ὅπως οὖν τὰ ὀχυρώματα τοῦ Δυρραχίου καὶ ἐπεφάνησαν ἤδη οἱ πολέμιοι διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης στρατοπεδεύσαντες ἐνώπιον τῆς πόλεως ἐκείνης τῆς πάλαι πολυθρυλήτου Ἐπιδάμνου Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος ἐθαλασσοκράτει· ἢ μετὰ τῆς Ἰταλίας συγκοινωνία διεκόπη· ἢ ἐνδεια τῶν ἀναγκαίων παρήγαγε παρὰ τοῖς πολέμοις λιμὸν μέγαν· ἀνηγγέλλετο δὲ ἡ προσεχὴς ἀφίξις αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς. Καὶ ὅμως οὐδεμία τῶν συμφορῶν ἐκείνων ἰσχυσε νὰ διασείσῃ τὸ ἀπτόητον τοῦ Ῥοβέρτου φρόνημα, ὅπερ δικαίως θαυμάζει ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή.

Ἀλλ' ἂν τοιοῦτος ἦτο ὁ Ῥοβέρτος, εἶχε κατέναντι αὐτοῦ ἄνδρα ἴσον μὲν κατὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἀσκήσιν, πλεονεκτοῦντα δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Τὴν φρουρὰν τοῦ Δυρραχίου εἶχε πτοήσῃ κατ' ἀρχὰς ὁ πανταχόθεν ἀποκλεισμὸς τῆς πόλεως, ἢ λαμπρότης τῶν ἵπποτικῶν πανοπλιῶν τῶν πολεμίων καὶ ἡ πολλὴ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν φήμη. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος

Παλαιολόγος ἐπιτηδεύει παρασκευάσας τὴν πόλιν πρὸς ἄμυνάν τε καὶ ἐπίθεσιν, νυκθήμερόν περιφερόμενος εἰς τὰ τεῖχη, ἵνα ἐπιτηρῇ τὴν ἀκριβὴ τῶν διατεταγμένων ἐκτέλεσιν, ὑπομιμνήσκων τοῖς πᾶσι τὸ καθήκον, τὸ ὅποιον πρῶτος αὐτὸς ἐξεπλήρου προθύμως, καὶ ἐπαγγελλόμενος ταχείας καὶ ἀποχρώσας τὰς ἐπικουρίας μετέδωκεν εἰς πάντας τὸ πληροῦν τὴν καρδίαν αὐτοῦ θάρρος.

Ἄλλ' ἤδη ἐπήρχετο εἰς βοήθειαν τοῦ Δυρραχίου αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος. Ὁ Ἀλέξιος χρονοτριβήσας ἐπὶ μικρὸν εἰς Θεσσαλονίκην διὰ νὰ γυμνάσῃ ὡπωςοὖν τὸν αὐτοσχέδιως συναρμολογηθέντα αὐτοῦ στρατὸν καὶ νὰ λάβῃ ἀκριβεστέρας περὶ τῶν κατὰ τὸν Ῥοβέρτον εἰδήσεις ἐπλησίασε μεσοῦντος τοῦ ὀκτωβρίου εἰς τὸ Δυρράχιον, ἐστρατοπέδευεν ἐπὶ λόφου ἐν διαστήματι τεσσάρων σταδίων ἀπὸ τοῦ φρουρίου ἔχων ἀριστερόθεν μὲν τὴν θάλασσαν, δεξιόθεν δὲ ὄρος ὑψηλὸν καὶ ἐν τῷ ἄμα ἐμήνυσε πρὸς τὸν Παλαιολόγον νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ στρατήγιον, ἵνα συμβουλευθῇ αὐτὸν ἂν νομίζῃ καλὸν νὰ συναφθῇ μάχη κρίσιμος πρὸς τοὺς πολεμίους. Ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος ἀπήντησεν ὅτι ὄχι· καὶ ὅτι φρονεῖ προτιμότερον νὰ ἀποκλεισθῇ πανταχόθεν ὁ Ῥοβέρτος, νὰ στενοχωρηθῇ δι' ἀδιαλείπτων ἀκροβολισμῶν, νὰ στερηθῇ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν καὶ οὕτω νὰ βιασθῇ νὰ παραδῶσῃ τὰ ὅπλα. Ἡ γνώμη αὕτη, τὴν ὅποιαν πολλοὶ ἄλλοι τῶν πρεσβυτέρων ἀξιωματικῶν ἀπεδέχοντο, ἦτο ὁμολογουμένως ἡ συνετωτέρα. Ἀλλὰ τὸ λαμπρὸν ἐπιτελεῖον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου περιεστοιχίζετο, οἱ Δοῦκαι, οἱ Συναδηνοὶ, οἱ υἱοὶ τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένους, νεανῖαι φιλότιμοι καὶ φιλοκίνδυνοι, ἠγανάκτησαν ἀκούσαντες τὴν γνώμην τῆς ἀφανοῦς τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· αὐτὸς ὁ βασιλεὺς εὐρισκόμενος ἔτι εἰς τὰ μεθόρια τῆς νεανικῆς καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας διετέλει ὀργῶν ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς ἕνα τῶν ὀνομαστοτέρων μαχητῶν τῆς Δύσεως· ὅθεν ἀπεφασίσθη ὁ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγών.

Ὁ ἀγὼν οὗτος συνεκροτήθη παρὰ τὴν παραλίαν αὐτὴν τὴν περὶ τὸ Δυρράχιον τῇ 18 ὀκτωβρίου 1081. Ἡ δεξιὰ τῶν Νορμαννῶν πτέρυξ τεταγμένη οὕσα παρὰ τὴν θάλασσαν εἶχεν ἤδη κατατροποθῇ, ὅτε ἡ ἀνένδοτος καρτερία τοῦ Ῥοβέρτου στρατηγούντος ἐν τῷ μέσῳ τῆς παρατάξεως μετέβαλε τὴν τύχην τοῦ ἀγῶνος· ἡ δ' ἀπιστία τοῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Βοδίνου ἐγκαταλιπόντος τὸ στρατόπεδον εἰς τὴν κρίσιμωτέραν στιγμήν συνεπλήρωσε τὴν ἥτταν τῶν περὶ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς θλιβεράς ἐκείνης ἡμέρας ὁ εὐτυχὴς Ῥοβέρτος διενυκτέρευεν ἐντὸς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἀλλὰ ἐξακισχίλιοι νεκροὶ

τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐμαρτύρησαν ὅτι ἡ νίκη ἡμφισβητήθη πεισματωδῶς. Ἐν τοῖς πρώτοις ἔπεσεν ὁ γηραιὸς Νικηφόρος Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε μὲν γνωματεύσει κατὰ τῆς μάχης, ἀλλ' ἀποφασισθείσης ἀπαξ αὐτῆς, ἀπέθανε περιφανῶς ἀγωνιζόμενος παρὰ τῷ υἱῷ Γεωργίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἅπαντες σχεδὸν οἱ νεανῖαι ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον παρασύρει τὸν Ἀλέξιον, ἐξέπλυναν διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν τὸ ἀμάρτημα τῆς προπετοῦς συμβουλῆς των. ἅπαντες σχεδὸν ἔπεσον ἐκθύμως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ κράτους καὶ ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος προπολεμοῦντες, ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, ὁ Νικηφόρος Συναδηνός, «ἀνὴρ γενναῖος καὶ ὡραιότατος καὶ σφαδάζων πάντων ὑπερτερῆσαι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μαχόμενος,» λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ὁ Ζαχαρίας, πλείστοι ἄλλοι, ὀνόματα ἀδικηθέντα ἐλευθέρως ὑπὸ ἀλλοφύλων, ἦτοι ἀποσιωπηθέντα ἢ προπηλακισθέντα καὶ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἡρώων τῆς αὐτῆς τοῦ παρελθόντος ἡμῶν περιόδου ἐπὶ 800 ἤδη ἐνῆαυτοὺς ἀπεκδοχόμενα ἔτι, ὅπως καρδίαι ἐλληνικαὶ ἀποδώσωσι τελευταῖον αὐτοῖς τὴν ὀφειλομένην ἐθνικὴν εὐγνωμοσύνην. Αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος ἐρριψοκινδύνευσεν ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν. Ἦδη διαλυομένης τῆς μάχης, τρεῖς λογάδες τοῦ νορμαννικοῦ στρατοῦ μαχηταὶ θεωροῦντες αὐτὸν ἐγκαρτεροῦντα ἔτι καὶ ἀγωνιζόμενον νὰ ἐμψυχώσῃ τὰ ἀπανταχόθεν τρεπόμενα τάγματα ὥρμησαν ἀπὸ ρυτῆρος κατ' αὐτοῦ, προτείναντες τὰ μακρὰ αὐτῶν δόρατα καὶ ὁ μὲν πρῶτος διήμαρτε τοῦ βασιλέως, μικρὸν παρεκκλίναντος τοῦ ἵππου, τοῦ δὲ, ἀπωσάμενος ὁ Ἀλέξιος τὸ δόρυ διὰ τοῦ ξίφους, ἀποτέμνει τὴν χεῖρα τοῦ σώματος· ὁ δὲ τρίτος πλήττει τὸν βασιλέα κατὰ μέτωπον καὶ συντρίβει τὴν περικεφαλαίαν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν διφεύγει τὸν θάνατον, ὑπτιος πεσὼν ἐπὶ τὴν οὐρὰν τοῦ ἵππου καὶ μετ' ὀλίγον ὀρθωθείς ἐπὶ τῆς ἐφ' ἑστρίδος καὶ ἐδραῖος καθίσας καὶ μηδὲν τῶν ὀπλῶν ἀποβαλὼν, ἀλλὰ γυμνὸν τὸ ξίφος κρατῶν τῇ δεξιᾷ, περιρρυτός δὲ ὑπὸ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὴν κεφαλὴν ἀπερικάλυπτον ἔχων ἐξηκολούθει μαχόμενος μέχρις οὗ ἐπέστη ἡ ἀναπόδραστος τῆς ἀποχωρήσεως ὥρα. Ἐκ τῶν πολεμίων διέπρεψαν ὁ μὲν Ῥοβέρτος ἐπὶ ἀκρανδάτῳ εὐσταθείᾳ, ὁ δὲ Βοημούνδος ἐπὶ ὀρμῇ ἀκαθέκτῳ, ἅπαντες δὲ οἱ Νορμαννοὶ ἱππῶται ἐπὶ ἀνδρείᾳ, τῆς ὁποίας πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο θύματα κατὰ τὴν αἱματηρὰν ἐκείνην ἡμέραν. Ἐν τούτοις ὁ θρίαμβος οὗτος τῶν Νορμαννῶν δὲν διήρκασε πολὺ. Ὁ Ῥοβέρτος ἐγένετο μὲν κύριος τοῦ Δυρραχίου· ἡ ἐγκαίρως ὅμως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου παρασκευασθεῖσα ἐπανάστασις τῆς κάτω Ἰταλίας ἐξεργάγη τελευταῖον καὶ ἠνάγκασε

τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον νὰ ἐπιστρέψῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1082 εἰς τὴν ἰδίαν χερσόνησον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ συγχρόνως ὁ πάπας Γρηγόριος Ζ' περιέστη εἰς ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ Ἑρρίκου Δ'. Ὁ Ῥοβέρτος κατέλιπε μὲν ἐν Ἑλλάδι μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως τὸν υἱόν του Βοημούνδον, ὅστις κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἐκυρίευσε τὰ τε Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἀρταν, ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1083 ἐπῆλθε καὶ κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λαρίσης. Ἀλλ' ἀντεπεξελθόντος τοῦ Ἀλεξίου συγκροτεῖται περὶ τὴν πόλιν ταύτην μάχη μεγάλη καὶ ἐναγώνιος· κατατροποῦνται τελευταῖον οἱ Νορμαννοὶ καὶ ἐγκαταλιπόντες τὸ κατὰ τῆς Λαρίσης ἐπιχείρημα ὑποχωροῦσι κακῶς ἔχοντες εἰς Καστορίαν. Ἐκεῖ ἐξεργάγη τότε στάσις τοῦ στρατοῦ, ὅστις δὲν ἐπληρώνετο τὴν μισθοδοσίαν του. Ὁ δὲ Βοημούνδος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ ἐπὶ μικρὸν τοὺς ἀφηνιάσαντας συναγωνιστάς· εἰμὴ ὑποσχόμενος νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς Ἰταλίαν ἵνα ζητήσῃ παρὰ τοῦ πατρὸς του τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Ἀναχωρήσας δὲ κατέλιπεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι τὸν κοντόσταυλον Ἀπουλίας καὶ Καλαυρίας Βρυέννιον ἄνδρα γενναῖον καὶ συνετόν, ἐξ οὗ λογίζεται ἔλκων τὸ γένος ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος αἰῶνος περιφανὴς φιλέλλην Chateaubriand. Μετ' οὗ πολὺ ὅμως ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος διὰ τολμηροτάτου πολεμικοῦ ἐγένετο κύριος τῆς Καστορίας. Ὁ Βρυέννιος, καίτοι ἀπανταχόθεν περιεζώσθη, ἐπέμεινεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀνταγωνιζόμενος· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀντίστασις ἦτο ματαία καὶ ἰνδίδων εἰς τὰς κραυγὰς τῶν πτοηθέντων Νορμαννῶν παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἀνεπετάσθη αὐθις ἐπὶ τοῦ δυσπορθήτου ἐκείνου φρουρίου. Οἱ πλείστοι τῶν Νορμαννῶν ἐτάχθησαν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν, ὁ δὲ χρηστὸς Βρυέννιος τοῦτο μὲν δὲν κατεδέχθη νὰ πράξῃ, ὥμοσεν ὅμως πρὶν ἢ ἀπέλθῃ ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πολεμήσει εἰς τὸ ἐξῆς κατὰ τοῦ βασιλέως.

Ἡ ἄλωσις τῆς Καστορίας ἐγένετα ἐγκαίρως· διότι ἅμα ἐπανελθόντος τοῦ Βοημούνδου εἰς Ἰταλίαν, ὁ γέρων Ῥοβέρτος, ὅστις εἶχεν ἤδη καταβάλλει τὴν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ στάσιν καὶ συνέτρεξεν ὅπως οὖν τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Γρηγόριον Ζ', ἐπεχείρησε παρασκευάζει πολλὰς ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἀτύχημα. Ἐξεστράτευσε δὲ τὸ δεύτερον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1084. Ἀλλὰ ἐν ἔαρι τοῦ ἐπομένου ἔτους ἀπέθανεν ἐν Κεφαλληνίᾳ· καὶ τότε ὁ νορμαννικὸς στρατὸς στερηθεὶς τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ἡγεμόνος διελύθη τῇδε κακείσε. Ἡ ἐπελθοῦσα μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ Ῥοβέρτου διχόνοια ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν τοῦ πατρὸς βουλευ-

μάτων. Τὸ δὲ Δυρράχιον καὶ πάντα τῆς παραλίας τὰ φρούρια καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς δυσμὰς νῆσοι ἀνεκτῆθησαν αὐθις ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις τῆς πρώτης κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀπὸ δυσμῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Τὸ ἐπιχείρημα ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τετραετεῖς ἀγῶνας κατέστη πάλιν κύριος ὁλοκλήρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τοῦλάχιστον μέρους τοῦ κράτους. Ἀλλ' ὅπως εἶχον τότε κατὰ τὰ προεκτεθέντα αἱ μεταξύ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις, δὲν ἦτο δύσκολον νὰ προῖδῃ τις ὅτι νέαι ἔμελλον νὰ ἐπελθῶσιν ἐξ Εὐρώπης ἐπιδρομαί, καθὼς καὶ ἐπῆλθον τῶντι πολὺ φοβερώτεραι τῆς πρώτης, αἱ καλούμεναι σταυροφορίαι. Ἐν τῷ μεταξύ διήλθον μὲν ἔτη δέκα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξιος ἐπεχείρησε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν διοίκησιν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ στόλου, νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν βιομηχανίαν, τὴν ἐμπορίαν, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲ τότε ἔλαβε τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου εὐκαιρίαν. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε προσβαλλόμενον ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ ἐχθρῶν ἀνεξαντλήτων· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ εἰμαρμένη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἰστάμενος εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, εἰδέχeto τὰ πρῶτα καὶ ὀρμητικώτερα κύματα τῶν χειμάρρων ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ 1000 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτοὺς ἐκχεόμενοι ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἠπειλῆσαν τὴν ὑπαρξιν τοῦ χριστιανισμοῦ, τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περισωθέντων λειψάνων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ δύσει ἀνατείλαντος νέου. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ἐνῶ ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ὑπῆρξε συγχρόνως τὸ προπύργιον τῆς τότε Εὐρώπης κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς τότε Ἀσίας. Τὸ δὲ παράδοξον, ἀφοῦ συνέτριψε τὰς δυνάμεις τῆς βαρβαρότητας, προσήχθη αὐτὸς βορὰ ἐσχάτη τῶν τελευταίων αὐτῆς σπαραγμῶν.

Ἀπὸ τοῦ τέλους λοιπὸν τοῦ νορμαννικοῦ πολέμου ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔπαυσεν ἀδιακόπως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος, ὅτε τῷ 1096 ἐξεργάγη ἀπὸ δυσμῶν ἡ νέα θύελλα, ἡ καλουμένη πρώτη σταυροφορία. Οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ιστοριογράφων ἀξιούσιν ὅτι ἡ σταυροφορία αὕτη ἐγένετο κυρίως ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν ἀνατολικῶν, βεβαιοῦντες ὅτι ὁ Νορμαννὸς Πέτρος ὁ ἐρημίτης, ὅστις ἀπῆλθεν εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου Τάφου κατὰ τὰ ἔτη 1093 καὶ 1094 καὶ εἶδε τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ αὐτόθι, ἐπανελθὼν ἐκόμισεν ἐπιστολὰς τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Συμεὼν πρὸς τε τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύ-

πεως ἐξαιτουμένας τὴν συνδρομὴν αὐτῶν· ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος ἐπεκαλέσατο τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν κόμητα Φλανδρίας Ῥοβέρτον. Ὁ πατριάρχης Συμεὼν ἴσως ἐπέστειλε τὰς ἀποδιδόμενας εἰς αὐτὸν ἱκετηρίου ἐπιστολάς, ἂν καὶ, τούτου τεθέντος, κακῶς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀντημείφθη διὰ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ αὐτῆν πρὸς ὁμοθρήσκους. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος βεβαίως δὲν ἀπηύθυνε τοιαύτην τινὰ πρὸς τὴν Δύσιν αἴτησιν. Οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι καὶ ἰδίως ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ἥτις τὸν ἀντικείμενον ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκστρατείας ὡς ὅπως ἀπροσδοκῆτου καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡς ἐχθρικὸν κατὰ τοῦ κράτους ἐπιχειρήμα. Ἐν τῷ βιβλίῳ δεκάτῳ τῆς Ἀλεξιάδος λέγει· «Οὕτω δὲ μικρὸν ἑαυτὸν ἀναπαύσας (ὁ Ἀλέξιος), λογοποιουμένην ἠχηκῶς ἀπειρών φραγκικῶν στρατευμάτων ἐπέλευσιν. Ἐδεδίδει μὲν οὖν τὴν τούτων ἔφοδον γνωρίσας αὐτῶν τὸ ἀκατάσχετον τῆς ὁρμῆς, τὸ τῆς γνώμης ἀστατον καὶ εὐάγωγον καὶ τ' ἄλλα ὅποσα ἡ τῶν Κελτῶν φύσις ὡς ἴδια ἢ παρακολουθήματά τινα ἔχει διὰ παντός· καὶ ὅπως ἐπιχειρήμασι κεληρότεροι αἰεὶ διὰ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν τὰς σφῶν συνθήκας εὐκόλως ἀνατρέποντες φαίνονται. Εἶχε γὰρ αἰεὶ τοῦτο ἡδόμενον, καὶ πάντοτε ἐπαληθεῖον, καὶ οὐκ ἀναπεπτῶκει, ἀλλὰ παντοίως παρεσκευάζετο, ὥστε καιροῦ καλοῦντος ἔτοιμον πρὸς τὰς μάχας εἶναι.» Ἀποδίδει δὲ μικρὸν κατωτέρω τὸ ὅλον κίνημα εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Πέτρου τοῦ ἐρημίτου καὶ οὐδὲ τοῦ πατριάρχου Συμεὼν αἴτησιν τινα ἀναφέρει.

Ἀλλ' ὅποσον τὰ περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξίου θρυλούμενα εἰσὶν ἀνυπόστατα, προσεπιμαρτυροῦσιν αὐτὰ τὰ πράγματα. Ὁ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν κίνδυνος δὲν ἦτο ἤδη μεγαλύτερος ἢ πολλάκις ἄλλοτε. Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ τῶν ἐν Συρίᾳ μωαμεθανῶν, οἵτινες διηρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς δυναστείας καὶ εἰς ἀδιακόπους διατελοῦντες ἐμφυλίους ἀγῶνας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπειλήσωσι σπουδαίως τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Οἱ μόνον ἀληθῶς ἐπικίνδυνον αὐτοῦ ἀντίπαλοι ἦσαν οἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκοι. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι πολὺ ἀπέχοντες ἔτι τοῦ νὰ ἦναι κύριοι ἀπάσης τῆς χερσονήσου, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Σολιμάν εἰς πολλὰς περιπεσόντες ἀνωμαλίας καὶ πρὸ μικροῦ μόνον ταχθέντες αὐθις ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κελιδζὲ Ἀρσλάν, δὲν ἦσαν πολέμιοι φερόμενοι τῶν πολλῶν ἄλλων πολεμίων, ὑφ' ὧν περιεστοιχίζετο τὸ κράτος. Ὁ Ἀλέξιος ὁ ποσούτους ἀπ' ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ κατατροπῶσας πολεμίους καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τοὺς Νορμαννοὺς ἡδύνητο εὐλογώτατα νὰ ἐλπίζῃ ὅτι θέλει, ἂν ὅχι ἐξώσῃ καθ' ὅλοκληρίαν ἐκ τῆς μι-

κρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Τούρκους, τοὐλάχιστον περιστεῖλει τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Οὐδεμία λοιπὼν τῶν γνωστῶν ἡμῖν περιστάσεων εἰμφορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ὁ Ἀλέξιος εὗρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ γράψῃ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ἱκετήριον ἐπιστολὴν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐκβάλῃ τὰς κραυγὰς τῆς ἀπελπισίας, τὰς ὁποίας ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ παρὰ τῶν Δυτικῶν προτεινόμενα κείμενα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. «Τὰ ἄγρια τῶν Τούρκων στίφη, φέρεται ἐν τοῖς κείμενοις ἐκείνοις, τὰ περιυβρίσαντα, ἐν τῇ ἀκολασίᾳ καὶ ἐν τῇ μέθῃ τῆς νίκης καὶ φύσιν καὶ ἀνθρωπότητα, εἰσὶ πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἂν ἅπαντα τὰ χριστιανικὰ ἔθνη δὲν σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν ἡμῶν, ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίνου γίνεται ἀφένκτως ὑποχείριος τῆς φρικτοτέρας καταδυναστείας. . . . Τουρκικὴ κατὰκτησις εἶναι ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, ἃς δύναται νὰ ὑποστῇ ὁ ἄρχων χριστιανικοῦ βασιλείου, διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν δὲ τὴν συμφορὰν ταύτην, νομίζομεν τὰ πάντα δίκαια καὶ θεμιτά. Ἡ ἀπώλεια τοῦ στέμματος εἶναι κακὸν μικρὸν συγκρινομένη πρὸς τὸ ὄνειδος τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ κράτος ἡμῶν καθυποβαλλόμενον εἰς τὸν νόμον τοῦ Μωάμεθ. Ἐὰν δὲ πέπτωται νὰ παύσωμεν βασιλεύοντες, ἃς ἔχωμεν τοὐλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι τὸ κράτος θέλει περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, σωζόμενον οὕτως ἀπὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ ζυγοῦ.»

Ὁ Ἀλέξιος λοιπὸν ἔγραψεν ὅτι εὐχαρίστως ἤθελεν ἰδεῖ τὸν θρόνον αὐτοῦ περιερχόμενον εἰς χεῖρας ἐκείνων τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐνιαυτῶν μετὰ τοσαύτης καρτερίας κατεπολέμησεν; Ὁ Ἀλέξιος ἐκάλει οἰκοθεν καὶ εἰσῆγεν εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐκείνους, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι ἐπεβούλευσαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐνέβαλον ἐπὶ ἀνυποστάτοις προφάσεσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ μετὰ τοσούτων κόπων καὶ κινδύνων κατωρθώθη νὰ ἐξωσθῶσιν; Ἐὰν ἤδη ἐκάλει αὐτούς, ἵ διὰ τί πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε καὶ, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγου τοὺς κατεπολέμησε, διὰ τί ἤδη ἐκάλει αὐτούς; Ἀλλ' εἶναι καὶ τυφλῶ δῆλον ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐχαλκεύθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξευτελίσωσι τοὺς βασιλεῖς τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος καὶ νὰ προπαρασκευάσωσι πόρρωθεν τὰ πνεύματα εἰς τὴν μελετωμένην διανομήν καὶ διαρπαγὴν τοῦ κράτους. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν οἱ πλαστογραφῆσαντες τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην, ὥστε ὑπερβαίνοντες καὶ αὐτὰ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς εὐπρεπείας παρέστησαν τὸν Ἀλέξιον ἀγωνιζόμενον νὰ δελεάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς ἱππεῖς καὶ τοὺς βαρῶνους ἵνα φέρῃ αὐτούς ὅσον ἐνεστί τάχιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ δὲ τούτῳ οὐ μόνον προσκαλοῦντα αὐτούς νὰ λεηλατήσωσι

τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὰ ἀμύθητα πλούτη τῶν κατοίκων τῆς βασιλευούσης, καὶ τὸ ἀπαισιώτερον, τὰ ἀνεκτίμητα κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις ζωγραφίζοντα τὸ κάλλος τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, αἵτινες ἔμελλον νὰ βραβεύσῃσι τὰ κατορθώματα τῶν ἐλευθερωτῶν αὐτῶν! Τοιαῦτα αἵσχη ἀνασκευῆς οὐ χρῆζουσι. Πλὴν τούτων τὰ κείμενα τῆς ὑποτιθεμένης ἐκείνης ἐπιστολῆς, ὅσα διδουσιν ἡμῖν οἱ δυτικοί, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπ' ἑλλήνων. Ἡ μὲν συλλογὴ ἢ ἐπιγραφομένη *Thesaurus novus anecdotorum*, ὑπὸ Μαρτίνου καὶ Δυράνδου καταχωρίζει τὸ κείμενον ἐπιστολῆς τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ῥοβέρτον κόμιστα Φλανδρίας· οἱ δ' αὐτοὶ ἐκδύται ἐν ἑτέρᾳ συλλογῇ ἐπιγραφομένη *Amplissima collectio* δημοσιεύουσι τὸ κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ κείμενον οὐχὶ ἀπαράλλακτον τοῦ πρώτου καὶ προσέτι οὐχὶ φέρον τὴν αὐτὴν χρονολογίαν, διότι ἐνῶ τὸ πρῶτον χρονολογεῖται τῷ 1095, τὸ δεύτερον χρονολογεῖται τῷ 1100. Ἐρχεται ἔπειτα ἕτερος ἐκδότης, ὁ Γουϊβέρτος Νογεντίνος, ὅστις ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ *Historia Hierosolimitana* δίδει ἕτερον κείμενον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ἐν γένει μὲν κατ' αὐτὴν τὴν προτέραν ἔννοιαν συντεταγμένον, δι' ἄλλων ὅμως λέξεων, ἰδίως δὲ περιέχον τὴν περικοπὴν, ἐν ᾗ ὁ αὐτοκράτωρ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀμιμήτου κάλλους τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν, περικοπὴν ὅλως ἑλλείπουσαν ἀπὸ τῶν προτέρων.

Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν πρὸς τὸν Ῥοβέρτον ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξίου, διότι ἄλλοι πάλιν ἠξίωσαν ὅτι ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β' ἐδέχθη κατὰ τὴν ἐν Πλακεντίας σύνοδον, ἣν συνεκάλεσε τῷ 1095, καὶ πρεσβείας καὶ ἑτέρας ἐπιστολάς τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, δι' ὧν οὗτος ἐξελιπάρει τὴν βοήθειαν τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ τῷ 1095 τὸ σταυροφορικὸν κίνημα εἶχεν ἤδη ἀποφασισθῇ, ἡ δὲ Σύνοδος ἐκείνη δὲν εἶχε συγκροτηθῇ εἰμὴ ἵνα κυρώσῃ τὸ ἐπιχείρημα διὰ τῶν εὐλογιῶν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἔπειτα πῶς συμβιβάζεται καὶ αὕτη ἡ αἰτήσις μὲ τὴν ἀπορίαν τοῦ Ἀλεξίου ὅτε οὗτος ἔμαθε τὴν ἀφίξιν τῶν πρώτων σταυροφόρων; Καὶ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1095 ἀλληλογραφία περὶ τούτου μεταξὺ Οὐρβάνου Β' καὶ Ἀλεξίου, ἐνῶ, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἰδεῖ, ὁ πάπας γράφων βραδύτερον περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξιον παρεκάλει τὸν βασιλέα νὰ συνδράμῃ πάσῃ δυνάμει τὸ ἐπιχείρημα, οὐδόλως μνημονεύων τῶν ὑποτιθεμένων ἐκείνων αὐτοῦ αἰτήσεων; Τὸ ἀληθές, τὸ βέβαιον, τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πάντα τὰ περὶ ἱκετηρίων ἐπιστολῶν καὶ πρεσβειῶν ὀρυληθέντα ἐν τῇ Δύσει ἀνεπλάσθησαν ἀπλῶς ἵνα δώσῃσι πρόσχημά τι δικαίου εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν

Σταυροφόρων, ἥτις ἐγένετο μᾶλλον κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἢ κατὰ τῶν ἐν Συρίᾳ μωαμεθανῶν.

Τὸ μέγα τοῦτο κίνημα τῆς Δύσεως κατὰ τῆς Ἀνατολῆς παρεσκευάσθη, ὡς προεξηγήσαμεν, διὰ ποικίλων καὶ προαιωνίων πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν συμφερόντων. Ἐννοεῖται μὲν ὅτι, καθὼς πάντοτε συμβαίνει, συνετέλεσαν εἰς τοῦτο καὶ πολλὰ δευτερεύοντα αἷτια· ἀλλὰ βεβαίως μεταξὺ τῶν δευτερεύοντων τούτων αἰτίων οὐδένα ἀποχρῶντα λόγον ἔχομεν νὰ περιλάβωμεν τὰς ὑποτιθεμένας ἐπιστολάς καὶ πρεσβείας τοῦ Ἀλεξίου. Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν διὰ βραχείων τὰς εἰδικὰς περιπετείας, αἵτινες παρεσκεύασαν τὴν πρώτην σταυροφορίαν. Μέχρις ἐσχάτων ἐπρεσβεύετο ὅτι τῷ 1093 καὶ 1094 εἶχεν ἀπέλθει ὡς προσκυνητὴς εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ ἐκ τῆς γαλλικῆς πόλεως Ἀμβιανοῦ καταγόμενος ἐρμῆιτης Πέτρος. Ἰδὼν δὲ ὅποσα καὶ ὅποια οἱ χριστιανοὶ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης πόλεως ἐπασχον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τότε τῆς Παλαιστίνης ἀγρίων Τούρκων, συνεννοήθη μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐντολὴν νὰ προτρέψῃ ἐπανερχόμενος εἰς Εὐρώπην τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως διὰ πανηγυρικοῦ κηρύγματος νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀδελφῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον κατέστη βέβαιον ὅτι ὁ Πέτρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ μέχρι Παλαιστίνης καὶ ὅτι ποθῶν νὰ κατορθώσῃ τοῦτο προεκάλεσε μετὰ τὴν εἰς Εὐρώπην ἐπιστροφὴν του τὸ ἐπὶ ἀπελευθερώσει τοῦ ἁγίου Τάφου κίνημα, προτείνων καὶ τινὰς ἐπιστολάς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνησίας. Ὅπωςδὴποτε ἐπανελθὼν εἰς Ἱταλίαν ὁ Πέτρος ἐπορεύθη πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Β', ὅστις μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1085 θάνατον τοῦ Γρηγορίου Ζ' καὶ τὴν βραχεῖαν ἀρχιερωσύνην τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαδόχου Βίκτορος Γ' ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ τῆς Ρώμης θρόνου ἀπὸ τοῦ μαρτίου μηνὸς 1088. Ἀμφότεροι οἱ τοῦ Γρηγορίου διάδοχοι οὗτοι ἐξηκολούθουν δυστρόπως πολιτευόμενοι πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν καὶ ἐκκλησίαν. Ὁ Βίκτωρ Γ' δι' ἐπιστολῆς γραφείσης πρὸς τὸν Ἀλέξιον τῷ 1086, ἀφοῦ παρεπονείτο περὶ τῶν τελῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν ἄλλων συμβαινόντων αὐτοῖς ἀτοπημάτων, προέτρεπε τὸν βασιλέα νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ πρώτη τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ μήτηρ, ἣν ὀφείλει πάντοτε νὰ εὐλαβῆται. Ὁ δὲ Οὐρβανὸς Β' ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε πέμψει εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἀποκρισιαρίους, ἵνα παραστήσωσι τῷ βασιλεῖ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ καταναγκάζῃ τοὺς Λατίνους τοὺς ἐν τῷ κράτει αὐ-

τοῦ οἰκοῦντας εἰς παραδοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος καὶ νὰ ἀπαγορεύῃ αὐτοῖς τὴν χρῆσιν τῶν ἁζύμων. Εἰς ταῦτα εἶχεν ὁ Ἀλέξιος ἀπαντήσῃ ὅτι παρακαλεῖ τὸν πάπαν νὰ ἔλθῃ μετὰ θεολόγων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συγκροτηθῇ αὐτόθι σύνοδος ἐπιτηδεῖα πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν τούτων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας δὲν συνήνεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν ταιαύτης συνόδου καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ περιεσπᾶτο ὑπὸ πολλῶν ἰδίων δυσχερειῶν. Ὁ Οὐρβανὸς Β' ἐξηκολοῦθει τὸν πρὸς τὸν Ἑρρίκον Δ' τῆς Γερμανίας ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Ζ' ἀρξάμενον ἀγῶνα καὶ πλὴν τούτου δεινῶς ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ ἀντίπαπα Κλήμεντος Γ' τοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων ὡσαύτως τοῦ Γρηγορίου Ζ' εἰς τὸν φοβερὸν τοῦτον πολέμιον ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου Δ' ἀντιταχθέντος. Οὕτω λοιπὸν κακῶς ἔχων ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ μὴ εἰσακούόμενος ὁ Οὐρβανὸς Β', προθύμως φυσικῶ τῷ λόγῳ ἡσπᾶσθη τὴν πρότασιν τοῦ ἐρημίτου Πέτρου. Ἐν τῷ τῶντι προέθετο νὰ πράξῃ ὁ ἀπλοϊκὸς οὗτος ἀνὴρ; Προέθετο νὰ προτρέψῃ ἅπαντα τῆς Εὐρώπης τὰ ἔθνη εἰς μεγάλην τινα πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, ἥτις καθὼ ἐπαγγελλομένη τὸν ἱερὸν σκοπὸν τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐξ ὧν ἐπασχον ἀπὸ τῶν Τούρκων δεινῶν ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ ἄκρου τῆς Δύσεως ἀρχιερέως. Ἐὰν τὸ βούλευμα τοῦτο ἐξετελεῖτο, ἐὰν ἡγεμόνες καὶ λαοὶ ὑπακούοντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἐκκλησίας ἀπεφάσιζον νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν σημαίαν αὐτῆς, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἐπετύγχανε διὰ μιᾶς τοὺς δύο μεγάλους σκοποὺς, τοὺς ὁποίους ἀνέκαθεν ἐβυσσοδόμουν οἱ προκατόχοι αὐτοῦ, ὁ δὲ Γρηγόριος Ζ' εἶχε διατυπώσῃ ὀριστικῶς εἰς σύστημα πολιτικόν. Οἱ τῆς Εὐρώπης λαοὶ καὶ ἡγεμόνες, ἐὰν ἐπειθόντο νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κοινὴν ἐκείνην στρατείαν ὑπακούοντες εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἤθελον δι' αὐτὸ τοῦτο ἀνομολογήσῃ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ στρατεία ἐκείνη διερχομένη διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἤθελεν ἀναγκαιῶς ἐνασκήσῃ ἀκαταγώνιστον ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους ἐπιρροὴν καὶ συνεπαγάγει θάσσον ἢ βράδιον τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦλάχιστον, ἂν ὄχι καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ χεῖρωσιν.

Ὅθεν ὁ Οὐρβανὸς Β' ἀνέλαβε μετὰ πλείστου ζήλου τὸν ἀγῶνα καὶ παρέσχεν ἀμέσως εἰς τὸν ἐρημίτην Πέτρον πᾶσαν πληρεξουσιότητα νὰ προσκαλέσῃ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς λαοὺς εἰς ἐπιστρατείαν κατὰ τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Πέτρος ἀρξάμενος ἀμέσως τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔτυχε πολλαχοῦ ἐνθουσιῶδους ἀκρασείας τόσῳ μᾶλ-

(Κ. Παπαρρηγοπ. Τὰ διδακτ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

λον ὄσφ, πολὺς ἀπὸ τινος χρόνου ἐπεκράτει ἐν τῇ ἐσπερίᾳ κατὰ τοὺς μωαμεθανισμοῦ ζήλος ἕνεκα τοῦ ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ κατὰ τῶν Ἀράβων διεξαγομένου ἀγῶνος. Ὁπόσον δὲ ὀρθῶς ὑπελόγισε τὰ πράγματα ὁ Οὐρβανὸς Β' ἀπεδείχθη εἰς τὴν μικρὴν κατόπιν κατὰ μάρτιον τοῦ 1095 ἐν Πλακεντίᾳ συγκαλεσθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον ἐπὶ τῷ κυρίῳ σκοπῷ τοῦ νὰ κανονίσῃ πρακτικώτερον τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ παρήγαγον τὰ κηρύγματα τοῦ ἐρημίτου Πέτρου. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνέρρευσαν πλείότεροι ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἀνθρωποι, ὁ δὲ μέχρι πρὸ ὀλίγου παρηγωνισμένος καὶ περιφρονημένος πάπας παρέστη οὐ μόνον ὡς δικαστὴς τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου Δ', ἀλλὰ καὶ ὡς κεφαλὴ τῆς κατὰ τοῦ ἰσλαμισμού παρασκευαζομένης στρατείας. Τὸ δ' ἐν ἔαρι εἰς Πλακεντίαν ἀρξάμενον ἔργον συνεπληρώθη ἐν μεταπώρῳ εἰς Κλερμόν, ὅπου ὁ Οὐρβανὸς Β' συνεκάλεσε νέαν σύνοδον. Ἐκεῖ συνήλθεν ἀπειράριθμον πλῆθος ἀνθρώπων. Ὁ δὲ πάπας ὁμιλήσας αὐτὸς πρὸς τοὺς ἡθροισμένους χριστιανούς ἀπήτησε νὰ συνασπισθῶσιν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν κακουχουμένων ἀδελφῶν αὐτῶν. Οἱ λόγοι του καὶ αὐτοὶ εὐλαβεῖς τελεταὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηγγέλλοντο ἐπροξένησαν τοσαύτην ἐντύπωσιν, ὥστε οἱ ἀκροώμενοι πρὶν εἰσεῖτι παύσῃ λαλῶν ἀνέκραξαν· «αὕτη ἡ θέλησις Κυρίου,» καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ πλείστοι τῶν παρόντων ἀνέλαβον τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἱερὸν πόλεμον, ὁ δὲ ἀπαξ ἐκραγεῖς ἐνθουσιασμός συμπαρέσυρε μετ' ὀλίγον ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα. Καὶ ἐπειδὴ εἰς ἀπαντας τοὺς ἀναλαβόντας νὰ ἀγωνισθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἱερὸν πόλεμον διενεμήθησαν σταυροὶ ἐξ ἐρυθροῦ ὑφάσματος κατεσκευασμένοι, οἱ δὲ σταυροὶ οὗτοι ἐρράφησαν εἰς τὰ ἐνδύματα αὐτῶν εἴτε ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου εἴτε ἐπὶ τῆς πλάτης μεταξὺ τῶν δύο ὤμων, τούτου ἕνεκα οἱ ἀγωνισταὶ ἐκεῖνοι ὠνομάσθησαν σταυροφόροι καὶ τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν σταυροφορία.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῶν ποικίλων λόγων, οἵτινες προεκάλεσαν τὸ κίνημα τοῦτο, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἀπαντες οἱ ἀνθρωποι οὗτοι δὲν ἀφωσιώθησαν εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ἔργον ἐκ θρησκευτικῶν μόνων αἰσθημάτων. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν τῶν συγχρόνων πλείστοι μετέσχον αὐτοῦ δι' αἰτίας ἥκιστα εὐλαβεῖς, οἱ μὲν ἵνα ζητήσωσι τύχην, οἱ δὲ ἀπλῶς ἐκ φιλοπολέμου πνεύματος, οἱ δὲ ἵνα μὴ ἐγκαταλίπωσι τοὺς φίλους, οἱ δὲ ἵνα μὴ λογισθῶσιν ἀνάνδρτοι, οἱ δὲ ἐξ ἀπερισκεψίας καὶ οὐκ ὀλίγοι ἵνα διαφύγωσι τοὺς δανειστάς αὐτῶν. Ὁ μὲν πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ ἀναλαβὼν τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπαγγελίαν

τοῦ σταυροφόρου ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ Puy Ἀδεμάρ· οἱ δὲ πρῶτοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες, ὁ κόμης Ῥογέρας Β' τοῦ Foix καὶ ὁ κόμης Ῥαϊμουνδὸς τῆς Τολώσσης, ὁ πλουσιώτατος καὶ ισχυρότατος δυνάστης τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν πλείστοι ἄλλοι Γάλλοι μεγιστᾶνες, ὧν οἱ ἐπιφανέστεροι ἦσαν ὁ Γοδοφρέδος Βουΐλλωνος μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ ἀδελφῶν Εὐσταθίου καὶ Βαλδουίνου, ὁ κόμης Ῥοβέρτος τῆς Φλανδρίας, ὁ δούξ τῆς Νορμαννίας Ῥοβέρτος καὶ ὁ κόμης Οὐγὼν ὁ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Α' ἀδελφός. Ἀλλὰ καὶ ἄλλος τις Νορμαννὸς ἡγεμὼν γνωστότερος εἰς ἡμᾶς ὁ τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου υἱὸς Βοημούνδος κατῆλθεν εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἡ δὲ ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς σταυροφορίας ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἐπιχειρήσει ἀναφανδὸν νὰ κατακτήσῃ, δὲν προσιώνιζεν αἴσια εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος πράγματα. Μετὰ δὲ τοῦ Βοημούνδου συνεξιστράτευσε καὶ ὁ ἐξ ἀδελφῆς αὐτοῦ ἀνεψιὸς Ταγκρέδος, ὁ πολυθρύλητος γενόμενος παρὰ τοῖς δυτικοῖς ἐπὶ ταῖς ἱπποτικαῖς αὐτοῦ ἀρεταῖς. Ὁ Ταγκρέδος λογίζεται παρ' αὐτοῖς ὡς τὸ πρότυπον τοῦ νεαροῦ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱππότου, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Βουΐλλωνος, ὡς τὸ πρότυπον τοῦ εὐλαβοῦς καὶ συνετοῦ χριστιανοῦ μαχητοῦ, καὶ τούτου ἕνεκα ὁ μὲν ἐπωνομάσθη Ἀχιλλεύς, ὁ δὲ Νέστωρ τοῦ νέου τούτου τρωϊκοῦ πολέμου.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἡγεμόνες καὶ μεγιστᾶνες ἡσυχολοῦντο ἔτι περὶ τὰς ἀπαραιτήτους εἰς τὸ ἐπιχειρήμα αὐτῶν παρασκευάς, προέδραμον αὐτῶν ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν σμήνη ἀσύντακτα καὶ ἀκόλαστα, ὧν τὸ μὲν ἦγετο ὑπὸ τοῦ γενναίου, ἀλλὰ πένητος ἱππότου Οὐαλτέρου τοῦ ἐπικληθέντος ἕνεκα τῆς πενίας «*Mhden êxontos*»· τὸ δὲ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Πέτρου τοῦ ἱρημίτου καὶ τὸ τρίτον ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱερέως Γοττεσχάλκ. Ἐκ τούτων οἱ μὲν περὶ τὸν Γοττεσχάλκ διέπραξαν ἔτι καθ' ὁδὸν ὄντες τασάτας ἀσεβεῖς καὶ μιαρὰς πράξεις, ὥστε κατεστράφησαν ἐν Οὐγγαρία ὑπὸ τῶν ἀγανακτησάντων κακοίκων τῆς χώρας ταύτης πρὶν ἔτι φθάσωσιν εἰς τὰ σύνορα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ καὶ οἱ συρφετῶδεις ὄχλοι, τοὺς ὁποίους ἤγον ὁ Οὐάλτερος ὁ μὲν ἐχων καὶ ὁ Πέτρος ὁ ἱρημίτης, παρεξέτράπησαν καθ' ὁδὸν ἐν Οὐγγαρία τε καὶ ἐν Βουλγαρία, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς σφαγὰς καὶ δηλώσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ νὰ ὁμολογήσωσι καὶ νὰ στιγματίσωσιν οἱ καθολικοὶ ιστοριογράφοι. Μάλιστα δὲ ἀξία σημειώσεως εἶναι ὅσα ὁ Λεβὼ λέγει περὶ τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διαγωγῆς τῶν πρῶτων τούτων σταυροφόρων. «Ἐκτός τῶν βιασιοπρα-

γιῶν, παρατηρεῖ ὁ Λεβῷ, δι' ὧν ἡ μερίς αὕτη τῶν σταυροφόρων καθημάτωσε τὸν δρόμον αὐτῆς, ὁ Ἀλέξιος εἶδε μετ' ἀγανακτήσεως ὅσα οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐπραξάν ἐν τῷ διαστήματι τῆς περὶ τὴν πόλιν διατριβῆς των. Οἱ ἀχαλίνωτοι καὶ ἄτακτοι ἐκεῖνοι ὄχλοι στρατηγούμενοι ὑπὸ ἐρημίτου τὸν ὁποῖον δὲν ἐσέβοντο, καταχρώμενοι τῇ ἐλεήμονι δεξιῷσει τῆς ἔτυχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξύβρισαν τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι μὴ ἀρκοῦμενοι νὰ λεηλατῶσι τὰς ἀγροικίας καὶ τὰ παλάτια, δι' ὧν ἦσαν κεκοσμημένα τὰ περίχωρα τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως, ἐβαλλον καὶ πῦρ εἰς αὐτά. Ἀναδεικνύμενοι δ' ἐπίσης ἄσεβεῖς ὅσον καὶ οἱ ἄπιστοι, οὓς ἔμελλον νὰ πολεμήσωσιν, ἐσύλουν τὰς ἐκκλησίας καὶ ἀφαιροῦντες τὰς στέγας αὐτῶν ἐπώλουν τὸν μόλυβδον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Αἱ ληστεῖαι αὗται παρήγαγον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ αὐτοκράτορος δυσπιστίαν, ἥτις μὴδέποτε ἐγκαταλιποῦσα αὐτὸν μετεβιβάσθη εἰς τὴν καρδίαν τῶν διαδόχων του. Ἐκ τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς αὐθάδους κτηνωδίας τῶν σταυροφόρων ἔκρινε τί ἔμελλε νὰ περιμένῃ ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἄλλων ἀρειμανίων ἀνδρῶν, ὧν προκνηγγέλλετο ἡ ἀφίξις. Καὶ ἂν ἦναι ἀληθές, ὡς ἠξίωσαν οἱ δυτικοί, ὅτι βραδύτερον ὁ Ἀλέξιος συνεννοήθη μετὰ τῶν Τούρκων διὰ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν τῶν σταυροφόρων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὤφειλον νὰ αἰτιῶνται ἕνεκα τούτου αὐτοὶ ἑαυτοὺς, διότι αὐτοὶ προεκάλεσαν καθ' ἑαυτῶν τὰς φοβερωτέρας ὑπονοίας.»

Θέλομεν ἰδεῖ προΐουσης τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν μέχρι τίνος εἶναι ἀληθὴς ἡ κατὰ τοῦ Ἀλεξίου πολλὰκις γενομένη κατηγορία, ὅτι δὲν προσνήχθη εἰλικρινῶς πρὸς τοὺς σταυροφόρους. Ὡς πρὸς δὲ τὸν στρατὸν τοῦ Πέτρου ἐρημίτου αὐτός ὁ Michaud ὁμολογεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔδωκεν αὐτῷ τὰς μᾶλλον σωτηριώδεις συμβουλὰς. Προτοῦ οἱ περὶ τὸν Πέτρον παρεκτραπῶσιν εἰς τὰς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσας καταχρήσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ Ἀλέξιος καίτοι ἐγίνωσκεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν συμβάντων τὸ πνεῦμα τῆς ἀκολασίας, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει παρ' αὐτοῖς καὶ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐπιθυμῇ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ συντηρεῖν καὶ ἐπιτηρεῖν πολυάριθμον καὶ ἀκάθεκτον συρφετόν, οὐδὲν ἥττον συνεβούλευσεν εἰς αὐτοὺς νὰ περιμείνωσι, πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὸν πόλεμον, τὴν ἀφίξιν τῶν σταυροφορησάντων ἡγεμόνων καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἀνδρῶν. Ἄλλ' οἱ ἄφρονες ἐκεῖνοι ἐπέμειναν νὰ διαβῶσιν ἀμέσως εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ μόνον, ἀφοῦ ἐξώκειλαν εἰς τὰς φοβερωτέρας δηλώσεις, παρέσχεν ὁ Ἀλέξιος αὐτοῖς πλοῖα νὰ μετακομίσωσιν αὐτοὺς πέραν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ Michaud μάλιστα βεβαίως ὅτι οἱ περὶ τὸν Πέ-

τρον ἔπραξαν ὅσα ἔπραξαν, ἵνα ἀναγκάσωσι τὸν βασιλέα νὰ τοὺς διαπεράσῃ ὅσον ἔνεστι ταχύτερον εἰς τὴν Ἀσίαν. Οἰκτρὰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὑπῆρξεν ἐπὶ τέλους ἡ τύχη τῶν πρώτων τούτων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Μικρὸν μετὰ τὴν ἀπόθασιν, ἀφοῦ καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τὰ ἔσχατα κατὰ τῶν ἰθαγενῶν, προσβληθέντες ὑπὸ τοῦ Κελιδζὲ Ἀρσλὰν κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς. Ἀπὸ πολλῶν δὲ μυριάδων τριεχίλιαι μόλις διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν χάρις πάλιν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης σταλεῖσαν αὐτοῖς ἐπικουρίαν πλοίων καὶ στρατευμάτων. Οἱ λοιποὶ πάντες ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἦτο καὶ ὁ Οὐάλτερος, ὁ δὲ προνοητικὸς ἐρημίτης εἶχε πρὸ τῆς μάχης ἔτι ἐπανέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Σημειωτέον ὅτι πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς ὑποδοχῆς, ἥτις ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τοὺς πρώτους τούτους σταυροφόρους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Πέτρον τὸν ἐρημίτην, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτέρων δυτικῶν, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐ μόνον ὁ Ἀλέξιος δὲν ἐκάλεσεν αὐτούς, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ συνεννόησιν τις εἶχε γίνει προηγουμένως μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅταν ὁ Πέτρος ὁ ἐρημίτης παρουσιάσθῃ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου καὶ ἐξέθηκεν εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιχειρήσεώς του, δὲν εἶπεν ὅτι ἔρχεται ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι δι' ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ ἐγκατέλιπε τὴν ἰδίαν πατρίδα, ἵνα ἐπισκεφθῇ τὸν ἅγιον Τάφον. Καὶ ἔπειτα προσέθηκεν ὅτι μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὸν οἱ μεγάλοι τῆς δύσεως ἡγεμόνες, οἵτινες παροτρυνόμενοι ὅπως καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν Τάφον τοῦ Σωτῆρος, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτῶν τὴν ἐπὶ τὰ Ἱερουσόλυμα πορείαν. Ὅθεν οὐδὲ περὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως ὁμιλῶν ὑπηνίξατο ὅπωςδὴποτε τὴν γενομένην δῆθεν πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου πρόσκλησιν. Καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους ἐζήτησε παρὰ τοῦ βασιλέως τὰς ἀναγκαίας εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ὄχλους τροφάς, καθικέτευσε τὸν Ἀλέξιον νὰ οἰκτείρῃ τὴν θλιβεράν αὐτοῦ τε καὶ αὐτῶν θέσιν, οὐδὺλως δὲ ἐπεκαλέσατο τὴν υποχρέωσιν, ἣν ἤθελεν ἔχει ὁ Ἀλέξιος νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συντήρησιν τῶν ὄχλων ἐκείνων, ἐὰν τῶνόντι εἶχε καλέσει αὐτοὺς εἰς ἐπικουρίαν. Ἀλλ' ὅτι ἅπαντες προσῆλθον οἰκοθεν καὶ ἄνευ αἰτήσεώς τινος ἢ προσκλήσεως τοῦ Ἀλεξίου, θέλει καταστῇ ἔτι μᾶλλον πρόδηλον ἐκ τῶν σχέσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὗτος περιῆλθε πρὸς τοὺς μετ' ὀλίγον καταφθάσαντας ἡγεμόνας τῆς Δύσεως.

Ἡξεύρομεν ἤδη τίνες ἦσαν οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν ἡγεμόνων τούτων.

Ἀναχωρήσαντες ἀπὸ διαφορῶν σημείων τῆς Εὐρώπης καὶ διαφορῶν ἀκολουθήσαντες ὁδοὺς ὡς χεῖμαρροι ἀπὸ διαφορῶν ὁρέων κατερχόμενοι εἰς μέγαν τινὰ ποταμὸν ἐμελλον νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς ἓν μέγα στρατόπεδον περὶ τὰς πύλας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτος ἔφθασεν αὐτόθι ὁ Γοδοφρέδος ὁ Βουίλλωνος δούξ τῆς κάτω Λοθαριγγίας. Ὁ Γοδοφρέδος ὁ καὶ ὑπατος τῆς πρώτης σταυροφορίας ἡγεμὼν διατελέσας ἀνεχώρησε κατὰ αὐγουστον τοῦ 1096 μετὰ 10,000 ἱππέων καὶ 70,000 πεζῶν καὶ διελθὼν διὰ τῆς Γερμανίας καὶ Οὐγγαρίας ἐν πλειοτέρᾳ βεβαιῶς τάξει ἢ οἱ πρόδρομοι ἐκεῖνοι, ἔφθασεν εἰς τὰ σύνορα τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Ἀλέξιος ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν του, παρεκάλεσεν αὐτὸν δι' ἐπιστολῆς νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ λεηλασίαν τινὰ ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου πᾶσαν εὐκολίαν περὶ τὴν τῶν τροφῶν προμήθειαν. Ὁ δὲ δούξ ἀπήντησεν ὅτι θέλει προθύμως πράξει κατὰ τὰ αἰτούμενα, καὶ τῶντι ἐξέδωκεν ἀμέσως διαταγὴν περὶ ἀποχῆς ἀπὸ πάσης βίας καὶ περὶ τακτικῆς πληρωμῆς τοῦ τιμήματος ὅλων τῶν παρεχομένων πραγμάτων ἐξαιρέσει τῆς τῶν ἵππων τροφῆς, ἥτις ἐδίδετο δωρεάν. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης βεβαιοῦται πάλιν ὅτι οἱ σταυροφόροι δὲν προσῆλθον κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἀλεξίου, διότι, ἂν κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἀλεξίου προσῆρχοντο, ἤθελον ἔχει ὁμολογουμένως τὸ δικαίωμα νὰ τρέφονται δαπάναις αὐτοῦ· τοιαύτην δὲ ἀξίωσιν οὐδόλως προέτεινεν ὁ Γοδοφρέδος. Ὁ ἡγεμὼν αὗτος ἔφθασεν ἐν εἰρήνῃ μέχρι Φιλιππουπόλεως· ἀλλ' ἐκεῖ μαθάνει ὅτι ἕτερός τις σταυροφόρος ἡγεμὼν ὁ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου τοῦ Α' ἀδελφὸς Οὐγων διετέλει περιωρισμένος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Οὐγων εἶχε διαπεράσει ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς Δυρράχιον, ἀφοῦ ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα κομπορρήμονα ἐπιστολήν. Οὐδὲν ἦττον ἐγένετο δεκτὸς εἰς Δυρράχιον μετὰ πάσης τιμῆς καὶ ἐπιτηρεῖτο μὲν, ἀλλὰ τοσοῦτον λεληθότως, ὥστε οὐδ' ἐνόησε τὸ πρᾶγμα· οὕτω δὲ ἐπιτηρούμενος ἀφίκετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου τυχὼν λαμπρᾶς ὑποδοχῆς καὶ ὑπερευχαριστηθεὶς ἐκ τούτου ἔδωκεν ἀδιστακτως τὸν ἀπαιτηθέντα παρ' αὐτοῦ ὅρκον πίστεως. Οὕτως ἀφηγεῖται τὰ περὶ τούτου ὁ νεώτατος Γερμανὸς ἱστορικὸς τῶν σταυροφοριῶν Β Κοῦγλερ. Ἄλλοι ὅμως προγενέστεροι καὶ ἰδίως οἱ Γάλλοι ἠξίωσαν ὅτι ὁ Ἀλέξιος διέταξε τὴν σύλληψιν καὶ τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπαγωγὴν τοῦ Οὐγωνος καὶ ὅτι ταῦτα μαθὼν ὁ Γοδοφρέδος, ὅτε ἀφίκετο εἰς Φιλιππούπολιν, ἀπήτησε τὴν ἄμεσον ἀπόλυσίν του ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Ἀλεξίου, ἐκήρυξε κατ' αὐτοῦ πόλεμον καὶ ἐπροξένησε δεινοτάτην περὶ Σηλυβρίαν δῆωσιν. Ὅπωςδὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀ-

λέξις συνεβιάσθη μετ' οὐ πολὺ πρὸς τὸν Γοδοφρέδον, ὅστις παύσας τὰς ἐχθροπραξίας ἐστρατοπέδευσε περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν δύο ἡμέρας πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ πολὺ πρὸ ὅλων τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων. Ὁ Γοδοφρέδος ἦτο ἄνθρωπος συνετός καὶ μετριοπαθής, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ μετὰ τῶν φράγκων αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων δυσπιστία μεγάλη. Ἐνῶ οἱ ξένοι ἐκείνοι ἐλεγον ὅτι ἔρχονται νὰ λυτρώσωσι τὸν ἅγιον Τάφον ἀπὸ τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἐν τῷ μετὰ τὴν ἐπιλαμβανόμενοι πάσης περιστάσεως ἐπεχείρουν δεινὴν τοῦ κράτους δῆλωσιν. Οἱ πρόδρομοι αὐτῶν εἶχον πράξει τὰ αὐτὰ καὶ τὸ χερίστον, ἐφημίζοντο ἐπερχόμενοι ἄλλοι πολλαπλάσιοι, οἵτινες ἦτο πιθανώτατον ὅτι θέλουσιν ἐκραπῇ εἰς ὁμοίας, ἂν ὄχι φοβερωτέρας, κακοπραγίας.

Ὅθεν ὁ Ἀλέξιος, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἐπιζημιῶν τούτων ἐπικούρων, ἐστοχάσθη ἀπαραιτήτων τούλάχιστον νὰ ὀρίσῃ δι' ἐπισήμου ἐγγράφου τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὑποσχόμενος μὲν πᾶσαν εὐλογον συνδρομὴν, ἀπαιτῶν δὲ ἀφ' ἐτέρου ὥστε νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτὸν πάντα ὅσα ἤθελον ἀνακτήσει εἰς Ἀσίαν. Καὶ διὰ τῶν περὶ τούτου δὲ γενομένων συνθηκῶν καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Ἀλέξιος οὐδέποτε εἶχε ζητήσει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης. Τῷ ὄντι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἀνομολογῶν ἑαυτὸν ἐν ταῖς ἀποδιδόμεναις αὐτῷ ἐπιστολαῖς κινδυνεύοντα τὸν ἑσχατον ἀπὸ τῶν Τούρκων κίνδυνον ἤθελε καθικετεύσει μετὰ γοερῶν κραυγῶν τῆς ἐλεεινοτέρας ἀπελπισίας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως νὰ σώσωσιν αὐτόν· καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ προσῆλθον, ἤθελεν ἀπαιτήσῃ νὰ μὴ πορισθῶσιν οὐδὲν ἐκ τῶν ἀγώνων αὐτῶν ὠφελήμα, ἀλλὰ ν' ἀποδώσωσιν αὐτῷ πάντα ὅσα κατακτήσωσι· διότι τοῦτο ῥητῶς συνωμολογήθη ἐν ταῖς συνθήκαις. Ὁ Γοδοφρέδος, ὡς λέγεται, ἐδίστασεν ἐπὶ τινὰ χρόνον νὰ δώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην· ἐπὶ τέλους ὅμως ἀπεδέξατο τὰς περὶ τούτου συνθήκας.

Κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἑορτὴν 25 Μαρτίου 1097, ἡμέραν, ἣτις μετὰ παρέλευσιν τοσούτων ἑκατονταετηρίδων ἔμελλε καὶ αὖθις νὰ ἀντηχήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ λαμπρὰ αὐτῆς ἀνάκτορα ἠντρεπίσθησαν μεγαλοπρεπῶς, διότι ἔμελλε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν αὐτοῖς τελετὴ, ἥς ὁμοίαν δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πλέον ὁ ἑλληνισμός. Ἡγεμόνες ἰσχυρότατοι τῆς Εὐρώπης ἔμελλον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ὁμώσωσιν αὐτῷ πίστιν καὶ ὑποταγὴν. Ὁ Γοδοφρέδος καὶ

οἱ περὶ αὐτὸν ἐπιφανεῖς κόμιτες παρεπέμφθησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει. Ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἦσαν εἰθισμένοι οἱ δῆμοι Κωνσταντινουπόλεως εἰς θεάματα μεγαλοπρεπῆ, αἱ πολυτελεῖς ἐκεῖναι στολαί, ἐν αἷς ἡ πορφύρα καὶ ὁ χρυσὸς συνεδουάζοντο πρὸς τοὺς ποικίλους χρωματισμοὺς τοῦ κακουμίου, τοῦ σεντζαπίου καὶ τῶν ἄλλων βαρυτίμων γουνarikῶν, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο τότε οἱ μεγιστᾶνες τῆς Δύσεως, ἐπροξένησαν φαίνεται εἰς τὸ πλῆθος βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Οἱ δ' ἀξιωματικοὶ τῶν ἀνακτόρων οἱ παρατεταγμένοι εἰς τὰς πολυαριθμούς χρυσοδαυδαλούς αἰθούσας καὶ παρόδους, δι' ὧν οἱ ξένοι διήλθον ἵνα φθάσωσι μέχρι τοῦ βασιλέως, ἐπέστησαν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ἀθλητικὰ σώματα καὶ τὴν ἀρειμάνιον ὅψιν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, ὧν ἕκαστος ἐφημιζετο ἐπὶ κατορθώμασι πολυθρυλήτοις. Ὁ μονάρχης ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου χρυσοῦ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὰ σύμβολα τῆς βασιλείας καὶ περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ἀνωτάτων τοῦ κράτους ἀξιωματικῶν, ἐν οἷς οἱ ξένοι ἠδύναντο νὰ διακρίνωσιν οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν παλαιμάχων ἐκείνων, οἵτινες περὶ Δυρράχιον καὶ Λάρισαν καὶ Καστορίαν εἶχον τὸ πρῶτον ἀντεπεξέλθει κατὰ τῶν ὀνομαστοτέρων ἵπποτων τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης.

Ὅταν ὁ Γοδοφρέδος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὕπατοι ἀξιωματικοὶ παρέστησαν ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου, αὐτὸς ἔμεινεν ἀκίνητος ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐκεῖνοι δὲ κλίναντες γόνυ καὶ προσκυνήσαντες ἡσπάσθησαν πρῶτον μὲν τὸν πόδα, ἔπειτα δὲ τὰ γόνατα καὶ ἔπειτα τὸ στόμα τοῦ βασιλέως. Πρῶτος ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς εὐλαθείας ὁ Γοδοφρέδος καὶ κατόπιν αὐτοῦ πάντες οἱ λοιποὶ ἀλληλοδιαδόχως ἕκαστος κατὰ τὸν βαθμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν τάξιν.

Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τελετῆς ταύτης ὁ Ἀλέξιος ἐλάλησε πρὸς τὸν Γοδοφρέδον τάδε· «Ἡ βασιλεία μου γινώσκει ὅτι εἶσαι ὁ ἰσχυρότατος ὅλων τῶν περὶ σὲ ἡγεμόνων καὶ ὅτι ὠπλίσθης ἐπὶ σκοπῷ ἀγαθῷ· τὸ δὲ σπουδαιότερον ὅτι ἡ φήμη διεσάλπισεν ἀπανταχοῦ τὴν τε ἀκράδαντον ἀνδρείαν σου καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τῆς πίστεώς σου. Τοῦτου ἕνεκα καὶ προσέτι διὰ τὴν εὐπρέπειαν τῶν τρόπων σου ἀπέκτησας τὴν ἀγάπην καὶ αὐτῶν ἐκείνων, ὅσοι κατὰ πρῶτον σὲ βλέπουσιν. Ὅθεν προαιρούμενοι νὰ σὲ περιλάβωμεν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς στοργῆς ἡμῶν ἀπεφασίσκαμεν νὰ σὲ υἱοθετήσωμεν ὡς ἴδιον τέκνον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς ἡμῶν καὶ νὰ θέσωμεν τὴν βασιλείαν ἡμῶν ὑπὸ τὸ σὸν κράτος, ὅπως διὰ τοῦ πλῆθους τῶν παρόντων καὶ ἐπερχομένων μαχητῶν σου ἀγωνισθῇς ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς.» Τότε

ὁ δούξ τῆς Λοθαριγγίας ἐνεθετο τὰς χεῖρας αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἑλληνος μονάρχου καὶ ὤμοσεν αὐτῷ πίστιν ὡς ὑποτελῆς· τὸν δ' αὐτὸν ὄρκον ὤμοσαν ἐν τῷ ἅμα πάντες οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοί. Καὶ ὁ Ἀλέξιος ἀνθυπέσχετο νὰ συντρέξῃ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας. Πάλιν δὲ οἱ ἡγεμόνες τῶν σταυροφόρων ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ βασιλέως πάσας τὰς ἀρχαίας τοῦ κράτους κτήσεις, ὅσας ἐμελλον νὰ ἀνακτήσωσιν ἀπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ ἤδη ὁ Γοδοφρέδος Βουίλλωνος περιεβλήθη τὰ βασιρικὰ ἱμάτια κατὰ τοὺς νενομισμένους ἐν τοιαύταις περιστάσεσι τύπους καὶ ἀνευφημήθη ὡς θετός τοῦ βασιλέως υἱός.

Ἡ σεμνοπρεπὴς αὕτη τελετὴ συνεπληρώθη διὰ τῶν δώρων, τὰ ὅποια ὁ Ἀλέξιος διέταξε νὰ προσφερθῶσιν εἰς τε τὸν Γοδοφρέδον καὶ εἰς πάντας τοὺς περὶ αὐτόν, δώρων λαμπροτάτων, τὰ ὅποια συγκείμενα ἐκ χρυσοῦ, πολυτίμων λίθων, μεταξωτῶν ὕφασμάτων, ἵππων, ἡμιόνων καὶ ἀγγείων τεχνικώτατα ἐκ ποικίλης ὕλης εἰργασμένων, ἐκίνησαν τὸν θαυμασμόν καὶ ὑπερέβαλον ἀπάσας τὰς προσδοκίας τῶν φράγκων ἡγεμόνων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπέμποντο ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἀλεξίου εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Γοδοφρέδου ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κατὰ πᾶσαν ἐβδομάδα ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ εἰς χρυσὸν καὶ εἰς χαλκόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα ἐπανήρχαντο ἐν μέρει εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους· διότι κατὰ τὰ συμπεφωνημένα οἱ σταυροφόροι ἐπλήρωνον ἀπάσας τὰς προμηθείας ὧσιν εἶχον χρεῖαν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τὸ γεγονὸς εἶναι ἀξιοσημείωτον ἔνθεν μὲν διότι συνδυαζόμενον μάλιστα μετὰ τῆς πολυτελείας τῶν γενομένων δώρων μαρτυρεῖ ὅποσον θαυσιεὶς πόρους εἶχεν ἔτι τὸ κράτος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· ἔνθεν δὲ διότι ἀποδεικνύει ὅποσον ὁ Ἀλέξιος ἀπέφευγεν ἐκ παντὸς τρόπου, ἔστω καὶ διὰ μεγάλης χρηματικῆς τοῦ ταμείου προκαταβολῆς, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς σταυροφόρους τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ λαμβάνωσι παρὰ τῶν κατοίκων ἄνευ πληρωμῆς τὰ πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ ἀναγκαῖα. Τοιαύτη ἐγένετο ἡ τελετὴ ἐκείνη, ἣτις ἐφαίνετο καταστήσασα ἐκ μέσου πᾶσαν ἀφορμὴν ἐρίδος καὶ ἀσφαλείας τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐπιχειρήματος. Ἐὰν οἱ ὅροι τῶν γενομένων συνθηκῶν ἐξετελοῦντο εἰλικρινῶς, οὐδέποτε ἡ ἱστορία ἤθελεν ἀναφέρει ἐπιχείρημα χριστιανικώτερον, δικαιότερον καὶ εὐεργετικώτερον. Ἀλλ' ἡ χρηστικὴ τοῦ Γοδοφρέδου προαίρεσις δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα, ἐξ ὧν ἐκινήθησαν οἱ πλείστοι τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ὁ προκη-

ρύξας τὰς σταυροφορίας ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἴδῃ οὗτος μὲ ὄμμα ἀδιάφορον τὸν στρατὸν ἐκείνον, ὅστις ἦτο προωρισμένος νὰ καθυπαγάγῃ τὴν Ἀνατολὴν ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης, ὁμνύοντα πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὸν πρυστάτην καὶ πρόμαχον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας βασιλέα; Ὅθεν ὁ πάπας ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐνόει παντάπασιν νὰ παραδοθῶσιν οἱ ἀνακτηθέντες τόποι εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ ὅτι ἀπεναντίας ἤξιον νὰ ἀνακτηθῶσι πρὸς ὄφελος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

Μετὰ τὴν συνομολογίαν τῶν συνθηκῶν ὁ Γοδοφρέδος διεπεραιώθη ἐπὶ τῶν βασιλικῶν πλοίων εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1097 καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Χαλκηδὸνα ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τοὺς ἄλλους συναγωνιστάς. Ἀλλ' οἱ ἀδιακόπως ἐπερχόμενοι οὗτοι συναγωνισταὶ ἐμελλον νὰ ἐπιπαροξύνωσι καὶ καταστήσωσι δυσχερέστερα τὰ πράγματα. Ὁ μετὰ τὸν Γοδοφρέδον πρῶτος ἀφικόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν σταυροφόρος ἡγεμὼν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου υἱὸς Βοημούνδος, ὅστις παρέστη νῦν ὡς προστάτης καὶ πρόμαχος τοῦ κράτους ἐκείνου, τοῦ ὁποίου πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχε διατελέσει ἀναφανδὸν πολέμιος. Εἰς δὲ τὸ ἀνέκαθεν χειραγωγῆσαν τὸν Βοημούνδον πνεῦμα τῆς πλεονεξίας εἶχε τότε προστεθῇ καὶ ὁ πόθος τῆς ἐκδικήσεως, δι' ἣν ἔπαθε πρὸ τινῶν ἐνιαυτῶν ἦτταν. Δὲν θέλομεν παρακολουθήσει ἀπάσας τὰς περιπετείας τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Συρίᾳ διεξαχθέντων τότε ἀγώνων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολὺ τὸ διάφορον εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμόν. Περὶ δύο τινὰ μόνον γεγονότα θέλομεν ἐνδιατρίψαι ἐπὶ μικρόν, τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ φερωνύμου τῆς πόλεως ταύτης βασιλείου· διότι τὸ μὲν πρῶτον χαρακτηρίζει τὴν φοβερὰν τῶν σταυροφόρων ἀγριότητα, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἀναλκωίωτον χρηστότητα τοῦ Γοδοφρέδου. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1099 οἱ σταυροφόροι ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον μῆνα ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως ταύτης διαπραξάντες ἐπὶ τῆς ἀλώσεως σφαγὴν καὶ δῆωσιν, ἥτις κατέστη περιβόητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. «Οὔτε φύλον οὔτε ἡλικίαν οὔτε ὑποταγὴ τῶν ἡττηθέντων εὗρον χάριν ἐνώπιον αὐτῶν, λέγει εἰς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν. Παιδιά νήπια, παιδιά θηλάζοντα ἠρπάζοντο ἀνηλεῶς ἀπὸ τῶν ποδῶν καὶ κατεσφενδονίζοντο εἰς τοὺς τοίχους ἢ κατὰ γῆς. Οὐδὲ μητέρων οὐδὲ ἐγκύων γυναικῶν ἐπείθοντο νὰ φεισθῶσιν. Ἐν τῇ οἰκρᾷ ταύτῃ συμφορᾷ οἱ μὲν ἐσφάζοντο (καὶ οἱ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον ἄξιοι ἐλέους, παρατηρεῖ εἰς τῶν ἀρχαίων χρονογράφων,) οἱ δὲ κατεκρημνίζοντο ἀπὸ

τῶν πύργων, κατελιθάζοντο, καθυπεβάλλοντο εἰς τρομεράς βασάνους, ἐρείπτοντο ζῶντες εἰς τὰς φλόγας. Οἱ σταυροφόροι περιεπάτουν ἐπὶ τῶν πτωμάτων ἀνθρώπων καὶ ἵππων, διηγείται εἰς τῶν αὐτοπτῶν τῆς τραγωδίας ταύτης ἱερωμένος, καὶ πανταχοῦ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς πλατείας ἀπηντῶντο κεφαλαὶ καὶ μέλη ἀνθρώπινα φύρδην μίγδην συνεισωρευμένα. Διηγοῦνται δὲ ταῦτα πάντα οἱ χρονογράφοι ψυχρῶς καὶ ἄνευ ἐλαχίστου πάθους. Εἰς μάτην ἐν μέσῳ τῶν φρικτῶν αὐτῶν εἰκότων ἤθελεν ἀναζητήσει τις ἐν τοῖς διηγήμασιν αὐτῶν ἵχνος οἴκτου ἢ συμπαθείας. Οἱ σύγχρονοι ἐκεῖνοι ἱστορικοί, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν σταυροφόρων, δὲν ὑπελάμβαναν ὡς ἀνθρώπους οὔτε τοὺς ἀπίστους οὔτε τοὺς Ἰουδαίους οὔτε τοὺς αἰρετικούς. Ἐνίοτε μάλιστα ἐμπαίζουσι τὰ ἔλεεινά ἐκεῖνα θύματα· καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν ἀνὴρ ἱερωμένος ὁμιλῶν περὶ τινων ἀράων καταφυγόντων εἰς τὰ ὑπερῶα τοῦ μεγάλου νχοῦ λέγει ὅτι οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι ἤθελον πολὺ ἐπιθυμήσει νὰ πετάξωσιν· ἀλλὰ μὴ λαβόντες πτερὰ παρὰ τῆς φύσεως ἐξ ἀνάγκης κατεστράφησαν ἀθλίως.»

Γενόμενοι δὲ κύριοι τῶν Ἱεροσολύμων οἱ σταυροφόροι προέβησαν ἤδη ὀριστικῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν ἰδρύσαντες ἐν Συρίᾳ βασιλεῖον αὐτοτελὲς καὶ ἐγκαταστήσαντες ἴδιον ἐν Ἱεροσολύμοις πατριάρχην. Ἀλλ' ὁ καλὸς καγαθὸς Γοδοφρέδος Βουιλλῶνας, ὅστις ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν ὑπατος τοῦ νέου ἐκείνου κράτους ἄρχων, οὐδέποτε ὠνόμασεν ἐαυτὸν βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων, καίτοι οἱ ἱστορικοὶ ἀποδίδουσιν αὐτῷ συνήθως τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ὁ Γοδοφρέδος περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἀποκαλέσῃ ἐαυτὸν μετριοφρόνως πρόμαχον καὶ βαρῶνον τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἀπεποιήθη δὲ τὸ διάδημα καὶ τὰ τῆς βασιλείας παράσημα λέγων, ὡς βεβαιοῦσιν ἔγγραφα δημόσια, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῇ στέφανον χρυσοῦν εἰς τὴν πόλιν, ἐν ᾗ ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου περιεβλήθη στέφανον ἐξ ἁκανθῶν. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ πατριάρχης Συμειὼν διατρίβων εἰς Κύπρον δὲν εἶχε παύσει πέμπων τροφὰς εἰς τοὺς σταυροφόρους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας. Οἱ δέ, ἅμα ὡς ἐκυρίευσαν τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ, παντάπασιν ὀλιγωρήσαντες τοῦ ἀνδρὸς ἐπεχείρησαν νὰ διορίσωσιν ἀπανταχοῦ ἰδίους ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς. Ὁ Michaud ὁμολογεῖ ὅτι οἱ προχειρισθέντες εἰς τὰ ἀξιώματα ταῦτα οὔτε ἐπὶ συνέσει οὔτε ἐπὶ ἀρετῇ διεκρίνοντο. Ὁμολογεῖ ὅτι ἰδίως ὁ εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀναβιβασθεὶς Ἀρνούλδος ἦτο ἀνθρώπος ἀξιωμαμπτοῦ ἠθικῆς καὶ διαγωγῆς· ὁμολογεῖ ὅτι τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἱερέων ἐθυσιάσθησαν ὑπὸ τῆς φιλο-

δοξίας τοῦ Λατινικοῦ κλήρου· ὁμολογεῖ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι οἱ σταυροφόροι ἐδείχθησαν ἄδικοι καὶ ἀγνώμονες πρὸς τὸν πατριάρχην Συμεών. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης οὗτος ἀπεβίωσεν ἐν τῷ μεταξὺ· ἀλλ' ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς δὲν παρήτησε τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· συνελθὼν ἐχειροτόνησε νέον ἴδιον πατριάρχην, τὸν ὁποῖον οἱ Λατῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι, διότι ἀδιαλείπτως κινδυνεύοντες ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἕλληνες ἀπελπισθέντες συμμαχήσωσι μετὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων. Τοιοῦτοτρόπως διετηρήθη καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν σταυροφόρων ἡ σειρὰ τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν, οἵτινες ὅμως πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἑτεροθρήσκων κυριάρχων καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ κλήρου ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἀπαῖ μόνον τοῦ ἐνιαυτοῦ εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν, ἵνα ἱεουργῶσιν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ἀδὰμ τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς παρὰ νόμου καταλήψεως τοῦ ἁγίου Ταφου χρονολογοῦνται αἱ ἐπὶ τῶν ἱερῶν τόπων ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης αἱ προκαλέσασαι μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τσαύτας ἐπεμβάσεις δυτικῶν τινῶν δυνάμεων εἰς τὰ ἀνατολικά πράγματα.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Βοημοῦνδος ἐπεχείρησε νέαν κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπίδρομήν. Ὁ Νορμαννὸς ἡγεμὼν πορευθεὶς μετὰ συστατικῶν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως κατ' ἀρχὰς εἰς Γαλλίαν ἔτυχεν ἐξαιρέτου δεξιώσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ Φιλίππῳ· συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Κωνσταντίαν· προσέλαβεν ἐκεῖθεν πολλοὺς γενναίους συναγωνιστὰς καὶ ὑπερβὰς μετ' αὐτῶν τὰ Πυρηναῖα συνήγαγεν ἐν Ἰσπανίᾳ οὐδὲν ἥττον ἀξιόλογον ἐπικουρίαν. Ἐπιστρέψας δὲ ἐκεῖθεν πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εὗρε πολλὴν ὡς αὐτῶς προθυμίαν, ἤθροιζεν ἤδη τὰς δυνάμεις εἰς Βᾶριν, ἵνα διαπεράσῃ οὐχὶ πλέον εἰς Παλαιστίνην, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Γυσκάρδου πρᾶχθέντα εἰς Ἰλλυρίαν. Ἡ δευτέρα αὕτη ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν στρατεία, ἥτις ἦτο παρακολούθημα τῆς πρώτης σταυροφορίας καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπανάληψις τῆς πρώτης ἀπὸ δυσμῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχειρήσεως εἶναι νέα ἀπόδειξις, ἐὰν ἐχρειάζετο ἀπόδειξις νέα, ὅτι αἱ σταυροφορίαι δὲν εἶχον μόνον σκοπὸν τὴν τῆς Παλαιστίνης ἀπελευθέρωσιν, ἀλλὰ καὶ ἄλλον οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον, τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κατάρκτησιν.

Ὁ Ἀλέξιος, ἐπειδὴ οἱ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πολέμου τούτου ἀγῶνες αὐτοῦ ἐματαιώθησαν, διέταξεν ἐγκαίρως τὰ πρὸς ἄμυναν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἀναγκαῖα. Ἐτι ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1105 ἔτους συνεκέντρωσεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας στρα-

τιωτικά σώματα, καὶ παρήγγειλε νὰ ἔλθωσι νὰ σταθμεύσωσι περὶ Θεσσαλονίκην, ὅπου μετέβη καὶ αὐτὸς κατὰ Σεπτέμβριον μετὰ τῶν ἐξ Ἀσίας ἀνακληθέντων στρατῶν καὶ ὅπου διέτριψε τὸ λοιπὸν τοῦ ἔτους τούτου καὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἐπόμενον γυμνάζων τὰ τάγματα ἐκεῖνα καὶ ὀχυρῶν τὰ φρούρια. Ἰδίως δὲ ἐξησφάλισε τὸ πρὸ πάντων τῶν ἄλλων κινδυνεῦον Δυρράχιον καταστήσας ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν ἀνεψιόν του Ἀλέξιον δεύτερον υἱὸν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ἰσακίου νέον διαπρέποντα ἐπὶ συνέσει καὶ ἀνδρείᾳ. Ἀφ' ἐτέρου συνήγαγε καὶ κατήρτισεν εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ εἰς ὅλους τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν λιμένας πλοῖα ἱκανά, τὰ ὅποια ὑπὸ ναύαρχον τὸν Ἰσαάκιον Κοντοστέφανον ἐξέπεμψεν εἰς τὴν τοῦ Δυρραχίου παραλίαν παραγγείλας νὰ διακωλύσωσι πάσῃ δυνάμει τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Βοημούνδου, ὅστις παρασκευάσας τὰς ναυτικὰς καὶ πεζικὰς αὐτοῦ δυνάμεις εἰς Βῆριν ἡτοιμάζετο νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἀδρίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1107. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Κοντοστέφανος ἀντὶ νὰ περιμεῖνῃ αὐτὴν καθ' ὥς εἶχε ῥητὰς ὁδηγίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλίαν ἐπεχείρησεν ἄφρονά τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδρομὴν, καὶ ἀποκρουσθεὶς ἐκεῖθεν ἐπτοῦθη τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ πλεύσαντα πολέμιον, ὅστις ἀπεβιβάσθη ἀκωλύτως τῇ 9 ὀκτωβρίου εἰς Αὐλῶνα. Συνεπῆγετο δὲ 12 μὲν χιλιάδας ἰππέων, 60 δὲ χιλιάδας πεζῶν, Γάλλων, Ἀγγλῶν, Γερμανῶν, Ἰταλῶν καὶ Ἰσπανῶν, οἵτινες ἅμα πατήσαντες εἰς τὴν στερεὰν ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς περὶ τὴν χώρας καὶ τέσσαρας ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως ἐστρατοπέδευσαν περὶ Δυρράχιον.

Ὁ Ἀλέξιος, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1106 εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορηθεὶς ἤδη παρὰ τοῦ ἐν Δυρραχίῳ ἡγεμόνου τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Βοημούνδου, ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἦτο νὰ περιπέσῃ αὐτὸς εἰς τὸ λάθος τῆς ἐκ τοῦ συστάδην παρατάξεως· λάθος τὸ ὅποion ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ Ροβέρτου Γυσκάρδου στρατείας ἐπροξένησε τοσοῦτον δεινὰς συμφοράς. Ἀλλὰ προέβητο μᾶλλον ν' ἀποκλείσῃ τὸν Βοημούνδον εἰς τὸ περὶ Δυρράχιον στρατόπεδον παρεμποδίζων τὴν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦτο μεταφορὰν τροφῶν καὶ ἄλλων ἀναγκαίων ἀπὸ τε ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἀκρωτηριάζων αὐτὸ διὰ μικρῶν συμπλοκῶν, καὶ φθειρῶν τοιοῦτοτρόπως τὸν ἀντίπαλον κατ' ὀλίγον μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς. Γινώσκων δὲ ὅτι ἐν χειμῶνι ὁ Βοημούνδος δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἀπιδιώξῃ δραστηρίως τὴν πολιορκίαν οὐδὲ ἐπικουρίαν νὰ λάβῃ τινὰ ἐξ Ἰταλίας καὶ

προςέτι ὅτι τὸ Δυρράχιον εἶχεν ἄφθονον τροφῶν προμήθειαν, ὅχυρά-
ματα δυσπόρητα, ἡγεμόνα πιστὸν καὶ ἱκανόν, φρουρὰν πολυάριθμον
καὶ κατοίκους ἀφωσιωμένους εἰς τὴν βασιλείαν, ἀπεφάσισε νὰ διαχει-
μάσῃ εἰς Θεσσαλονίκην ἐξασκῶν ἐν ἀνέσει τὸν στρατὸν καὶ μόνον μι-
κρὰ τινα ἀποσπάσματα προεξέπεμψεν ἵνα καταλάβωσι τὰς διόδους τὰς
ἀγούσας εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κράτους.

Τῷ ὀντι ὁ Βοημοῦνδος ἀνέβαλεν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἐφοδὸν μέχρι τῆς
προσεχοῦς ἀνοιξείας παρατηρῶν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ φοβερά ἐκεῖνα ὅχυ-
ρώματα, παρασκευάζων τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ ἐπιχειρῶν μι-
κροὺς τινὰς ἀκροβολισμοὺς κατὰ τῆς φρουρᾶς ἢ ἐπιδρομὰς εἰς τὴν πέ-
ριξ χώραν. Εἶχον δὲ ἔκτοτε δυσχερῶς τὰ κατ' αὐτόν, διότι καύσας
τὸν στόλον αὐτοῦ, ἵνα κόψῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ὑποχωρήσεως καὶ κα-
ταστήσῃ ἀπαραίτητον τὴν νίκην εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ἀπεστέρησε
τοιουτοτρόπως ἑαυτὸν πάσης μετὰ τῆς Ἰταλίας καὶ αὐτῶν τῶν ἑλλη-
νικῶν παραλίων συγκοινωνίας. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος κατεῖχε τὸν κόλ-
πον, αἱ δὲ κατὰ ξηρὰν διόδοι ἐφράχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, ὥστε ὁ
στρατὸς τῶν πολεμίων ἤρχισε νὰ πάσχη πρῶτῳμάτα στέρησιν τροφῶν
καὶ νὰ δεκατεύηται ὑπὸ τῶν νοσημάτων, τὰ ὅποια παρακολουθοῦσι
τὴν στέρησιν ταύτην ἢ τὴν κακὴν τροφήν. Ἐντεῦθεν πολλὴ ἐπεκράτη-
σεν ἐν αὐτῷ ἀθυμία. Πᾶσαι αἱ προτάσεις ὅσαι ἐγένοντο εἰς τὸ φρού-
ριον περὶ παραδόσεως εἶχον ἀποκρουσθῆ, ὁ δὲ Βοημοῦνδος ἀνυπομόνω
περιέμενε τὴν ὥραν τοῦ ἔτους τὴν ἐπιτηδείαν εἰς ἀγῶνας κρισίμους, δι'
ὧν ἤλπιζε νὰ ἀνακύψῃ ἐκ τῶν προτέρων παθημάτων.

Τελευταῖον τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1108 ἔτους ἤρχισε τὴν πολιορκίαν ἀλλὰ
τὸ ἔργον παρετείνετο. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Ἀλέξιος ἀναχωρήσας ἐκ Θεσ-
σαλονίκης μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ προέβη εἰς Πελαγονίαν καὶ ἐστρα-
τοπέδευσε κατὰ τὴν Δεάβολιν εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων τῶν δια-
χωρίζοντων τὴν Ἰλλυρίαν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅχυρῶσας ἔτι μᾶλλον
τὰ προηγουμένως καταληφθέντα στενὰ καὶ παρενοχλῶν ἀδιακόπως τὸ
τοῦ Βοημοῦνδου στρατόπεδον.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Βοημοῦνδος ἀπεκλείετο καὶ ἡκρωτηριάζετο ἀπὸ ξηρα-
ς, ὁ νωθρὸς Κοντοστέφανος τοσοῦτον ἀμελῶς ἐπετήρει τὴν παραλίαν, ὥστε
δύο στόλοι ἐξ Ἰταλίας πεμφθέντες μετὰ τροφῶν καὶ ἐπικούρων ἐπί-
τυχον νὰ διαβῶσι καὶ νὰ φθάσωσιν εἰς Αὐλῶνα, ἐκ δὲ τούτου ἔλαβεν
ἐπὶ τινα χρόνον ἄνεσιν καὶ ἀναψυχὴν τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων.
Τότε ὁ Ἀλέξιος ἀνεκάλεσε τὸν Κοντοστέφανον διορίσας αὐτ' αὐτοῦ
ναύαρχον τὸν Μαριανὸν Μαυροκατακαλῶν, ὅστις ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ

πολὺ ἀξιώτερος τοῦ προκατόχου, διότι συνέλαβε μεγάλην προμήθειαν ἐπερχομένην αὐθις εἰς τὸ περὶ Δυρράχιον στρατόπεδον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἰθαλασσοκράτησεν, ὥστε οὐδὲ ἐν πλοῖον ἠδύνατο νὰ διέλθῃ τὸν κόλπον, πᾶσα δὲ κοινωνία μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Βοημοῦνδου ἐκόπη ὁλοσχερῶς. Τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων περιῆλθεν ὥς ἐκ τούτου εἰς ἐσχάτην ἀμνηχανίαν· λοιμός καὶ λιμός ἐπεκράτησαν αὐθις ἐν αὐτῷ· οἱ στρατιῶται ἐγόγγυζον, τινὲς δὲ ἤρχισαν καὶ νὰ δραπετεύωσιν. Ὁ Γουλιέλμος Κλαρετ Προβεγκιανὸς ἐγκριτὸς ἀθυμήσας ἐκ τῶν δεινῶν ὅσα ἔπαθε καὶ ὅσα ἐτι ἠπειλοῦντο ἠύτομόλησε μετὰ 50 ἄλλων ἱππέων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Τότε ὁ ἀγέρωχος Νορμαννὸς ἐνόησεν ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ κύψῃ τὸν αὐχένα καὶ ἐζήτησε νὰ συνθηκολογήσῃ. Ὁ δ' Ἀλέξιος ἀπήντησεν ὅτι, ἂν καὶ πολλάκις ἠπατήθῃ ὑπὸ τῶν ὀρκῶν τοῦ Βοημοῦνδου, ἐπιθυμῶν ὅμως νὰ ἀποφύγῃ πλείοτέρην αἱμάτων χριστιανῶν χύσιν θέλει δεχθῇ αὐτὸν καὶ ἀκούσει τὰς προτάσεις του.

Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ περιγράφει μετριοπαθῶς τὴν γενομένην τότε συνέντευξιν μεταξὺ τοῦ πατρὸς αὐτῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὅστις, ἀφοῦ τοσαύτας παρήγγαγεν εἰς τὸ κράτος συμφορὰς καὶ τοσαύτας παρεβίασεν ὀρκους, τοὺς ὁποίους ἔμελλεν αὐθις μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀθετήσῃ, ἤδη εὐρίσκετο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βασιλέως. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ δὲν ὠφελεῖται ἐκ τῆς παρούσης αὐτοῦ δυσπραγίας, ἵνα περιφρονήσῃ ἢ ταπεινώσῃ τὸν Βοημοῦνδον, ἀλλ' ἀξιοπρεπέστατα ὁμιλοῦσα περὶ αὐτοῦ ἀποθαυμάζει τὸ ἥρωϊκὸν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάστημα, τὸ ἀρειμάνιον ὕψος, τὴν ἀγέρωχον ἄμα καὶ χαρίεσσαν ὄψιν καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογεῖ τὴν βαθεῖαν τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς εὐλαθείας ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλήν. Ἀλλ' οἰκιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀποδοθεῖσαι αὐτῷ τιμαί, ἀνάγκη ἦτο τελευταῖον νὰ ἀνατραπῶσιν αἱ ἄδικοι ἐκεῖναι ἀξιώσεις καὶ νὰ τεθῇ ὀριστικὸς τις φραγμὸς εἰς τὰς ἀδιαλείπτους κατὰ τοῦ κράτους ἐπιβουλὰς. Ὅθεν μετὰ βραχείαν εἰσαγωγικὴν διάλεξιν ὁ Ἀλέξιος ἀπήτησε ῥητῶς νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς κυρίαρχος ὑπὸ τοῦ Βοημοῦνδου, νὰ ἐπιβάλλῃ οὗτος τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Ταγκρέδον, νὰ τὸν διατάξῃ νὰ παραδώσῃ τὴν Ἀντιόχειαν εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ σταλησόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίτροπον καί, καθόλου εἰπεῖν, ἀπήτησε νὰ ἐκπληρωθῶσιν ἀκριβῶς πάντες οἱ ὅροι τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθηκῶν. Ὁ Βοημοῦνδος κατ' ἀρχὰς δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ συναινέσῃ εἰς τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας, δι' ὧν ἀνετρέποντο οἱ καρποὶ ὅλων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀγώνων, καὶ ἐζήτησε νὰ ἐπανεέλθῃ τὴν ἐπιούσαν πρῶτὴ εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ. Ὁ βασι-

λεὺς ἀπήντησεν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τοῦτο. Ἄλλ' ὁ Νορμαννὸς διανυκτερεύσας ἐν τούτοις εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, καὶ σκεφθεὶς ὠριμώτερον περὶ τῆς δεινῆς ἀμνηχανίας, εἰς ἣν εὕρισκετο, ἀνήγγειλε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ὅτι δέχεται πάντα ὅσα ἀπήτησεν ὁ Ἀλέξιος, ὅστις ἐτίμησε καὶ ἐθεράπευσε πολυειδῶς τὸν Βοημοῦνδον νείμας αὐτῷ τὸ τοῦ σεβαστοῦ ἄξιωμα καὶ παρασχὼν δῶρα πολλὰ εἰς χρυσόν, εἰς ἀργυρον, εἰς ὑφάσματα πολύτιμα.

Πῶς ἀνταπέδωκε τὴν εὐεργεσίαν ταύτην καὶ τὴν ἐπιείκειαν, πῶς ἐδικαίωσε τὴν πίστιν ταύτην τοῦ Ἀλεξίου ὁ Βοημοῦνδος; Ἀμα ἐπα-
νελθὼν εἰς Ἀπουλίαν, ἤρχισε νὰ παρασκευάζεται αὐθις εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶχεν ἤδη ἐτοιμάσει τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο στόλον, ὅτε νοσήσας ἀπέβιωσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1111 ἔτους. Τὸ δὲ δεινότερον πάντων καὶ χαρακτηριστικώτατον τῆς ὅλης ταύτης ἱστορικῆς κατὰ τῶν βασιλέων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βραδουργίας εἶναι, ὅτι οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως ἀντὶ νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀγαθὴν τοῦ Ἀλεξίου προαίρεσιν, ἐπενόησαν ὅτι ὁ βασιλεὺς διὰ δηλητηρίου ὅψι ἐνεργούντος ἐθανάτωσεν αὐτόν. Ἄλλ' ὁ καλὸς κἀγαθὸς Λεβὼ δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην συκοφαντίαν καὶ ἀνασκευάζει αὐτὴν λαμπρῶς διὰ τῶν ἐξῆς ἀξιωματημονεύτων λόγων. «Ἀποδεικνύει δὲ μέχρι τίνος βαθμοῦ οἱ Λατῖνοι ἦσαν προκατελιημμένοι κατὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦτο, ὅτι πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ἠξίωσαν ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος δὲν ἀφῆκε τὸν Βοημοῦνδον νὰ ἀναχωρήσῃ εἰμὴ ἀφοῦ παρεσκεύασε τὸν θάνατον αὐτοῦ διὰ δηλητηρίου ὅψι ἐνεργούντος. Καὶ διὰ νὰ καταστήσωσι τὴν συκοφαντίαν ταύτην πιθανωτέραν, εἶπον ὅτι ὁ Βοημοῦνδος ἀπέθανεν ἕξ μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του. Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπινενοημένα ὑπὸ τοῦ μίσους καταψεύδονται ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων μαρτυριῶν.» Ἄν ἐχρειάζετο δὲ καὶ ἄλλη ἀπόδειξις τῆς πονηρίας τοῦ Βοημοῦνδου φύσεως, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν προσή-
νεχθη πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς τοῦ τελευταίου κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τοὺς κοινωνήσαντας τῶν ἀγώνων ἐκείνων καὶ κινδύνων. Ἐκ τῶν δώρων ὅσα ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Ἀλέξιον οὐδὲν ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς καὶ περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ συμφωνήσῃ ὅτι θέλουσι παραχειμάσει ἐν Ἑλλάδι, ἐπιχορηγομένων αὐτοῖς τῶν χρειῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὅτι, παρελθόντος τοῦ χειμῶνος, θέλουσιν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου βούλονται. Ὁ Ἀλέξιος ἔδωκε τὰς πρὸς ἀκριβῆ ἐκτελέσειν πάντων τούτων διαταγὰς, καὶ ὁ Λεβὼ παρατηρεῖ ὅτι αἱ διαταγαὶ αὗται περιποιῶσι τῷ βασιλεῖ τόσῳ πλείονα τιμὴν,

ὅσῳ πλείωτερον κακὸν ἠθέλησαν νὰ προξενήσωσιν αὐτῷ οἱ Λατῖνοι. Τὴν δὲ ἄνοιξιν ὁ Ἀλέξιος οὐ μόνον ἐπέτρεψεν εἰς ἕκαστον νὰ μεταβῇ ὅπου ἠθελεν, ἀλλὰ καὶ δῶρα παρασχὼν δαψιλῇ παρεμύθησεν αὐτοὺς διὰ τὴν ιδιοτέλειαν τοῦ Βοημούνδου, λέγει ὁ αὐτὸς γάλλος ἱστορικός. Καὶ ὅμως τοῦ μὲν μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξωγραφήθη διὰ μελανωτάτων χρωμάτων ὁ χαρακτήρ, τῶν δὲ ἡγεμόνων τῆς Δύσεως δὲν ἔπαυσεν ἐξυμνουμένη ἡ ἀρετὴ, ἡ χρηστότης καὶ ἡ καλὴ πίστις.

Αὕτη δὲ ἡ κατὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος ἐκστρατεία τοῦ Βοημούνδου ὑπῆρξεν ἡ τελευταία σκηνὴ τῆς πρώτης πράξεως τοῦ μακραιωνοῦ σταυροφορικοῦ δράματος. Ἡ δευτέρα σταυροφορία δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐγγόνου καὶ δευτέρου διαδόχου τοῦ Ἀλεξίου.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυίαν τοῦ Ἡρακλείου, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλὰ μετὰ τὸν Ἡρακλεῖον οὐδεὶς τῶν βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνεδείχθη ἡρωϊκώτερος αὐτοῦ· ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐμπειρία του περὶ τῶν χρῆσιν τῶν ὀπλῶν ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ῥαιμουνδος τῆς Ἀντιοχείας, τὸν ὅποιον ὁ Κίνναμος λέγει «ἄνδρα ἰσχυρὸν καὶ ῥώμην κατὰ τοὺς θρυλουμένους ἐκείνους Ἡρακλεῖς», δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα τοῦ Μανουὴλ. Συμμετασχὼν ποτε περιφήμου τινὸς ἱπποτικοῦ ἀγῶνος κατέβαλε διὰ μίαν δύο Φράγκους, οἵτινες ἐλογίζοντο ὡς οἱ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἱπποτῶν. Ἀλλοτε πάλιν πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγωνιζόμενος ἐκάθισεν ἐνέδραν ἐντὸς δάσους καὶ προήλασε κατὰ τῶν πολεμίων ὑπὸ δύο μόνων πιστῶν ἀνδρῶν παρακολουθούμενος. Ἀπαντήσας δὲ κατ' ἀρχὰς ὀκτωκαίδεκα Τούρκους ἱππεῖς τρέπει αὐτοὺς εἰς φυγὴν· ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν ἐχθρῶν αὐξάνει· οἱ σταλέντες εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ προέβαινον νωθῶς, ὁ δὲ Μανουὴλ μὴ περιμείνας τὴν ἀφίξιν των διελαύνει ἀνὰ μέσον πεντακροσίων Τούρκων μηδεμίαν λαβὼν πληγὴν.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐγένετο τῷ 1147 ἡ δευτέρα σταυροφορία ὑπὸ δύο ἡγεμόνας τοὺς ἰσχυροτέρους τῆς Εὐρώπης, τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Κορράδον Γ' καὶ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Ζ'.

Πρῶτος ἐξεστράτευσεν ὁ Κορράδος συνεπαγόμενος, ὡς λέγεται 10, 000 βαρέως ὀπλισμένων ἱπποτῶν, πολυάριθμον δὲ ἐλαφρὸν ἱππικὸν καὶ πεζικόν. Καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Λουδοβίκος εἶχον ζητήσῃ παρὰ τοῦ Μανουὴλ

τὴν ἄδειαν νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οὗτος δὲν ἀπεποιήθη, ἀπαιτήσας ὁμῶς δύο τιναί: ὅτι δὲν θέλουσι προξενήσει ζήμιαις εἰς τὰς χώρας, δι' ὧν ἐμέλλον νὰ διέλθωσι, καὶ ὅτι θέλουσι καταβάλλει τὴν ἀξίαν τῶν παρεχομένων αὐτοῖς τροφῶν· ἀλλὰ παρὰ τοῦ δοθέντος περὶ τούτου ὅρκους οἱ σταυροφόροι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὰς καταχρήσεις· ἔπαυσαν νὰ πληρώνωσι τὰ τρόφιμα λαμβάνοντες αὐτὰ διὰ τῆς βίας καὶ περιύβριζον τὰ ἱερὰ καταγωγία. Ἐντεῦθεν ἤλθον εἰς χεῖρας πρὸς τε τοὺς κατοίκους καὶ πρὸς τὸν στρατὸν τὸν ἐπιτραπέντα νὰ ἐπιτηρῇ τὴν διάβασιν τῶν ξένων. Ὁ Μανουὴλ πληροφορηθεὶς ταῦτα πάντα διεμήνυσεν εἰς τὸν Κορράδον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ νὰ περάσῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας κωφεύσας εἰς τὴν παραίνεσιν ταύτην ἔπαθεν ἐν τῷ πεδίῳ τῶν Χοιροδάκλων· ἐνεκα τῆς πλημμύρας δύο ποταμῶν συμφορὰς μεγάλας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἀξιῶν νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτὸν ἐπὶ τοῖς πρότερον πεπραγμένοις εἶπεν ὅτι δὲν ἐγένετο αὐτὸς αἰτίας τούτων, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτοῦ πλήθους παράλογος ὁρμή· εἰς δ' ὁ Μανουὴλ ἀπήντησεν, ὅτι ἐνόμιζε πάντοτε τὸν ἡγεμόνα ὑπεύθυνον τῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ πρακτομένων ἀτυπημάτων, νῦν δὲ διδασκόμενος τὰ ἐναντία θέλει ἐπιρίψει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τοῦ πλήθους ἀλογιστίαν πάντα τὰ δεινὰ ὅσα θέλουσι πάθει οἱ σταυροφόροι εἰς τὸ ἐξῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Κορράδος ἐπιμένων ἔτι εἰς τὴν ὑπεροψίαν αὐτοῦ ἠξίωσε νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν καταντικρὺ παραλίαν ἐν πομπῇ βασιλικῇ, ὁ Μανουὴλ τὸν διεμήνυσεν ὅτι ἄτοπα ζητεῖ· ὥστε ὁ Κορράδος, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε πληροφορηθῇ ὅτι ὁ στρατὸς του θελήσας νὰ προσβάλλῃ τοὺς ἡμετέρους πολλὴν ἔπαθε φθοράν, ἐσωφρονίσθη τελευταῖον καὶ διεπέρασεν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπὶ ταπεινοῦ λεμβοαδίου.

Μετ' ὀλίγον ἐφθασεν εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους παρὰ τὸν Ἰστρον ποταμὸν καὶ ὁ Λουδοβίκος Ζ'. Ὁ Μανουὴλ ἔπεμψε πρὸς τοῦτον πρέσβεις ἀπαιτήσαντας ὅρκους σαφεστέρους τῶν ὑπὸ τοῦ Κορράδου δοθέντων, διότι ἐζήτησαν νὰ ὑμώσωσιν ὅ,τε Λουδοβίκος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνες ὄχι μόνον ὅτι οὐδεμίαν θέλουσι κυριεύσει πόλιν ἀνήκουσαν εἰς τὸ κράτος, ἀλλὰ προέτι ὅτι θέλουσιν ἀπαδώσει εἰς τὸ κράτος πάσας τὰς πόλεις ὅσας ἀνακτήσωσιν ἀπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὑπόσχεσιν ἔδωκαν ὅ,τε Λουδοβίκος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, τοῦ δὲ δευτέρου ὅρου τὴν διευκρίνησιν ἀνέβαλον μέχρις οὐ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Κορράδου. Ὅτε δέ, ἀφικομένων αὐτῶν εἰς τὰ περίξ τῆς Κωνσταντινου-

πόλεως, ὁ βασιλεὺς ἐπανελάβε τὴν ἀπαίτησιν, εἰς τῶν παρακολουθούντων τὸν γαλλικὸν στρατὸν ἀρχιερέων, ὁ ἐπίσκοπος Λάγγρης, ἀφοῦ πολλὰς ἐξήμεσεν ὕβρεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ἐν τῷ περὶ τούτου συγκροτηθέντι συμβουλίῳ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ μὲν χρηστότεροι τῶν σταυροφόρων ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ἀλλότριον τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ἐστράτευσαν, οἱ δὲ συνετώτεροι ἀκατόρθωτον, ἐδέησε πάντες, πρὶν διαπεραιωθῶσιν εἰς Ἀσίαν, νὰ ὁμόσωσι τοὺς ἀπαιτηθέντας ὅρκους.

Ὁ Κορράδος εἶχε προπορευθῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πολιορκήσῃ τὸ Ἰκόνιον τὴν πρωτεύουσάν τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκικοῦ κράτους· ἀλλ' ἀποπλανηθεὶς τῆς ὁδοῦ ἔπαθε τὰ πάνδεινα, ἀπέβλεπε τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἀφίκετο καὶ ὁ Λουδοβίκος. Ὁ Κορράδος, εἰκαὶ εὗρε τοῦτον ἐν Νίκαιᾳ μετὰ στρατοῦ ἀκεραίου ἐπελθόντα, δὲν ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα ἀθυμήσας ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ, ἀλλὰ διεχείμασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ ἀκολουθοῦ ἔτους ἀπῆλθε μὲν διὰ θαλάσσης εἰς Παλαιστίνην καὶ μετέσχε τῆς πολιορκίας τῆς Δαμασκού, ἣν ἀνέλαβεν ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν βασιλεὺς τῆς Γαλλίας· ἀποτυχόντος ὅμως καὶ τούτου τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐπέστρεψε τὸ φθινόπωρον τοῦ 1148 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐξήντησε τοὺς πόρους καὶ ἔφθειρε τοὺς μαχητὰς τῆς Γερμανίας ἐν τῷ ἀπερισκέπτῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Καὶ οὐδ' ὁ Λουδοβίκος ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Πολεμούμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔφθασε κακῶς ἔχων εἰς Ἀττάλειαν, ἐξ Ἀτταλείας δὲ διεπεραιώθη εἰς Συρίαν· ἐκεῖ ἀπέτυχεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἰπομέν, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμασκού, ἀπέτυχεν ὡς αὐτὸς εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀσκάλωνος, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ 1149 ἐπέστρεψε διὰ θαλάσσης εἰς Γαλλίαν ἀπρακτος. Τοιαύτη ἐγένετο ἡ δευτέρα σταυροφορία. Εἰ καὶ ἐστρατήγησαν αὐτῆς οἱ δύο ἰσχυρότατοι βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, ἀπέβη ὅλως ἀτελέσφορος. Ἐπὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας οἱ Δυτικοὶ κατώρθωσαν τοῦλάχιστον νὰ κυριεύσωσι πόλεις τινὰς τῆς Συρίας καὶ νὰ ἰδρῶσιν αὐτόθι χριστιανικὸν βασίλειον. Ἐπὶ δὲ τῆς προκειμένης οὐδεμιᾶς πόλεως ἐγένοντο κύριοι, τὸ δὲ χερίστον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Michaud ἡ ἀποτυχία αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀδοξος δι' οὐδενὸς ἡρωικοῦ ἔργου κοσμηθεῖσα.

Καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐξακρίτως ἐκλείσθη διὰ τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγώνων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οἱ πολέμιοι οὗτοι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν σταυροφόρων ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας εἶχον

κυριεύσει πολλὰς πόλεις περὶ Πόντον καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ, ὁ Ἕλλην βασιλεὺς ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ εἰρηνεύσωσι καὶ νὰ ἀποδώσωσιν ὅλα τὰ φρούρια ὅσα εἶχον καταλάβει. Τότε ὁ δούξ τῆς Ἀντιοχείας Ῥενάλδος (Renaud de Chatillon) ἐδῆλωσεν ἀνηλεῶς τὴν νῆσον Κύπρον· νοήσας ὁμῶς μετ' ὀλίγον ὅτι ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιέξῃ εἰς τὸν Μανουήλ, ἔδραμεν εἰς Μάμιστραν, ὅπου ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ συγγνώμην καὶ ὑπετάχθη εἰς ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἀπαιτήσεις μετὰ πλείστου ὅσου ἐξευτελισμοῦ. «Ἀφαιρεῖται μὲν τὴν καλύπτραν τῆς κεφαλῆς, λέγει ὁ Κίνναμος, γυμνῶσας δὲ τῷ χεῖρι ἄχρι καὶ ἐς ἀγκῶνας αὐτοῦς, ἀνυπόδετος σὺν τῶν μοναχῶν πολλοῖς διὰ μέσης τῆς πόλεως πυρευόμενος ἐπὶ βασιλέα παραγίνεται. Ἐξήπτο δὲ αὐτῷ τοῦ μὲν τραχήλου καλωδίου, χεὶρὶ δὲ τῇ ἐτέρᾳ ξίφος ἐφέρετο. Ἦρτ' οὖν τηνικαῦτα βῆμα λαμπρόν· καὶ Ῥενάλδος μὲν ἀποθὲν που τῆς βασιλείου σκηνῆς ἴστατο, ὡς ἂν μὴ θαρρῶν τὴν εἰσφοίτησιν, ὁ δὲ τῶν ἀμονάχων μοναχῶν ὄμιλος ἀσάνδαλοι τε καὶ ἀκαλυφεῖς κεφαλὰς εἰσῆσαν ἐπὶ βασιλέα ἐπὶ γόνυ τε ὀκλάσαντες ἅπαντες. δάκρυά τε τῶν ὀφθαλμῶν ἔπεμπον καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον. Βασιλεὺς δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἀνένευε· παρακληθεὶς δ' ὕστερον παρελθεῖν τὸν πρίγκιπα ἐκέλευσεν. Εἰσελθόντι δὲ τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ, ἐπικαμφθεὶς ἀφῆκεν αὐτῷ τὸ ἐμπαροίνημα, ὅρκους ἄλλα τε πολλὰ πιστωσαμένῳ, ὅσα δηλαδὴ βασιλεὺς βουλομένῳ ἐτύγχανε καὶ δὴ καὶ ἀρχιερέα ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀντιόχειαν κατὰ ἔθος πέμπεσθαι τὸ παλαιόν.» Καὶ ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πρέσβειων πολλῶν ἐθνῶν, χριστιανικῶν τε καὶ μωαμεθανικῶν, οἵτινες εὐρεθέντες τότε παρὰ τῷ βασιλεὶ ἐν Κιλικίᾳ εἶδον μετὰ θαυμασμοῦ τὸν ἐξευτελισμὸν ἐκεῖνον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀντιοχείας καὶ κατενόησαν ἐκ τούτου πόσον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου. «Ὅτε δὴ, ἐξακολουθεῖ ὁ Κίνναμος, καὶ θαῦμα κατεῖχε τοὺς ὅσοι τηνικαδὲ ἐτύγχανον πρέσβεις ἐνταῦθα παρατυγόντες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐθνῶν, Χωρασμίων τε καὶ Σουσιῶν καὶ Ἐλβατάνων, Μηδικῆς τε τῆς ἀπάσης καὶ Βαβυλῶνος, ὧν δὴ τὸν ἄρχοντα μέγαν ἐκεῖνοι κλείζουσι σουλτὰν Νουρεδδίν τε τοῦ Βερροιαίου σατράπου καὶ Ἰαγουπασάν τοῦ Περσῶν φυλάρχου καὶ Ἀβασγῶν καὶ Ἰθήρων, ἔτι δὲ καὶ Παλαιστινῶν καὶ Ἀρμενίων τῶν ἐπείκεινα Ἰσαύρων.» Τὸ χαρακτηριστικώτατον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι· ὅτι ὁ Michaud ἀπεσιώπησεν ἀπάσας ταύτας τὰς σκηνὰς καὶ ὅσας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια συγκαλύπτεται μὲν πολ-
λάκις ὑπὸ τοῦ νέφους τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, δὲν βραδύνει ὁμῶς

νὰ ἐπιτείλῃ αὐτῆς λαμπροτάτη. Ὁ καλὸς κάγαθος Schlumberger γεγωνεῖ τῇ φωνῇ πρὸ τινων ἑτῶν ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ ‘Ρενάλδος ἡμίγυμνος καὶ φέρων καλῶδιον περὶ τὸν τράχηλον καθικέτευσε τὸν βασιλέα Μανουὴλ νὰ τὸν συγχωρήσῃ καὶ ὤμοσε πίστιν εἰς αὐτόν.

Ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς τότε ἀνέλαβεν ὁ ‘Ρενάλδος, μία ἦτο, ὥς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, «καὶ ἀρχιερέα ἐκ Βυζαντίου πέμπεσθαι εἰς Ἀντιόχειαν κατὰ ἔθος τὸ παλαιόν». ἀλλὰ πλὴν τούτου συνωμολογήθη ὅτι ἡ Ἀντιόχεια θέλει παρέχει τῷ βασιλεῖ ὠρισμένον τι ποσὸν στρατευμάτων, ὅσας οὗτος τὸ ἀπῆτει. Συγχρόνως καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων Τερρόζης ὤμοσεν ὅρκον πίστεως εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Καὶ τότε τῷ 1156 ὁ Μανουὴλ κατελθὼν εἰς Συρίαν εἰσῆλκε τροπαιοῦχος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν. Ὁ μὲν ‘Ρενάλδος πεζὸς παραπορευόμενος ἐκράτει τὸν ἀναβολέα αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Ἱερουσολύμων Βαλδουῖνος Γ’ ἐφιππος μὲν, μακρὰν δὲ ἀποθεν παρηκολούθει. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο περιβεβλημένος διττοῦς θώρακας καὶ ἐπανωφόριον κάταλιθον, τοῦ ὁποίου τὸ βάρος δὲν ἦτο ὀλιγώτερον τοῦ βάρους τῶν δύο θωράκων, καὶ στέφος καὶ τᾶλλα τῷ βασιλεῖ ἐξ ἔθους. Οὐδὲν ἦττον δὲ καὶ ὅτε ἐφθασεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Πέτρου ἀπέβη τοῦ ἵππου ἐλαφρότατα καὶ ὅτε ἐξῆλθε τοῦ ναοῦ ἀνέθορεν αὐτῆς σὺν ἄλματι ἐπὶ τὸν ἵππον, ὥς περ οὐδὲ τῶν ψιλῶν τις καὶ ἀόπλων. Εἰς Ἀντιόχειαν παρέμεινεν ὁκτὼ ἡμέρας, καθ’ ἃς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ἐδικάζοντο ὑπ’ αὐτοῦ καὶ ὄχι ὑπὸ τοῦ Βαλδουῖνου.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίσθη ὁ θρίαμβος τοῦ Μανουὴλ. Ἐξ Ἀντιοχείας ὤρμησεν ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Χαλέπ· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Νουρεδδὶν ὁ τῆς πόλεως ταύτης σουλτάνος ἐξητήσατο τὴν εἰρήνην ἐπὶ τῇ ἀποδόσει ὅλων τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων (6,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, ἀθλίων λειψάνων τῆς δευτέρας σταυροφορίας) καὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι θέλει ἐπεσθαι αὐτῷ εἰς ὅλους τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν πολέμους. Ὁ Μανουὴλ ᾗξευρεν ὅτι ἡ ὑπόσχεσις αὕτη δὲν θέλει τηρηθῇ· ἐπιθυμῶν ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ὁμοθρήσκων συνήνεσε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἐπιχειρήματος.

Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ θριαμβεύσας ἐπανελάβε τῷ 1157 τὸν ἀδιάκαπον κατὰ τῶν Τούρκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεμον καὶ πολλάκις κατετρόπωσεν αὐτούς, ὥστε ὁ τοῦ Ἰκονίου σουλτάνος Ἀζεδδὶν προέτεινε τῷ 1158 νὰ εἰρηνεύσῃ ἐπὶ τῇ ἀποδόσει ὅλων τῶν αἰχμαλώτων, ἔτι δὲ ὑποσχόμενος ὅτι θέλει παρέχει κατ’ ἔτος τῷ βασιλεῖ στρατιωτικόν τι σῶμα, ὅτι δὲν θέλει ἐπιτρέψῃ ἐπιδρομὴν

τινα εἰς τὰς χώρας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτι πάσῃ δυνάμει θέλει ἀντιταχθῇ εἰς τὰς ἐχθροπραξίας τῶν ἄλλων μουσουλμάνων ἡγεμόνων, ὅτι θέλει ἀποδώσει πάντα τὰ φρούρια ὅσα ἐκυρίευσεν ἀπ' ἀρχῆς τῆς τοῦ Μανουὴλ βασιλείας καὶ ὅτι θέλει πιστῶς ἐκτελεῖ πάσας τὰς διαταγὰς τοῦ αὐτοκράτορος. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος αὐτὸς ὁ σουλτάνος ἐλθὼν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐπανέλαθεν ὅλους ταύτους τοὺς ὄρκους.

Τοιαύτη ἐγένετο ἐν ταῖς κεφαλαιώδεστέραις αὐτῆς περιπετείαις ἡ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ θανόντος τῷ 1180.

Δυστυχῶς τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν διεδέχθη ὁ ἐξαδέλφος αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς θανατώσας τὸν ἀνήλικον τοῦ Μανουὴλ υἱόν. Ὁ διαδόχτος οὗτος ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ οὐδὲν ἥττον ἢ ἐπὶ τοῖς ἀνοσιουργήμασιν ἀνθρώπου προεκάλεσε τὴν ὑπὸ τῶν Σικελῶν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν ἀπὸ θανάτισεν ἡ γραφίς τοῦ Εὐσταθίου οὐχὶ διὰ τοῦ ψυχροῦ καὶ νεκροῦ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ λόγου τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων, ἀλλὰ διὰ λόγου ζῶντος, αἰσθανομένου, πείθοντος καὶ συγκινούντος. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἔλαθεν ἐπίχειρα φοβερὰ τῆς ἀνεξάντλητου αὐτοῦ κακίας. Ἀλλ' οἱ διαδεχόμενοι τὴν ἀρχὴν Ἀγγελοὶ ἀνεδείχθησαν ὅλως ἀνάξιοι αὐτῆς καὶ διὰ τῶν ἐρίδων αὐτῶν ἔδωκαν εἰς τὴν τετάρτην σταυροφορίαν ἀφορμὴν τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ προαιώνιον τῆς Δύσεως βούλευμα καταλαμβάνουσα τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν ταύτοις ἡ πολιορκία αὐτῆς διήρκεσεν ἐπὶ μῆνας πολλούς· ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς οἱ Ἀγγελοὶ ἐδολοφονοῦντο ἀμοιβαίως, ὅσον ἡδύναντο, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐπὶ ζήσαντες ἐδραπέτευσαν.

Τότε τινὲς τῶν ἀρχόντων ὅσοι δὲν εἶχον ἀποβάλλει ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας συνελθόντες μετὰ τοῦ πλήθους εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐπεχείρησαν τὴν ἐκλογὴν αὐτοκράτορος. Τὰ βλέμματα πάντων ἐστράφησαν εἰς δύο νέους, τὸν Θεόδωρον Δούκαν καὶ τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἐξίσου γενναίους καὶ δεξιούς τὰ πολέμια· ὥστε ἐδέησεν ὁ κληρὸς ν' ἀποφασίσῃ μετὰ τῶν αὐτῶν. Ὁ δὲ κληρὸς ἀπένειμε τὴν ψυχὸν ῥαγοῦσαν ταύτην βασιλείαν εἰς τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ὁ Λάσκαρις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δικαίως ἠξιώθη τῆς τιμῆς ταύτης κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν· ἀλλὰ τότε οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Μάτην παρέστησεν εἰς τὸν λαὸν ὁπόσον οἰκτρὰ περιμένει αὐτὸν τύχη, ἐὰν δὲν ἀντιταχθῇ καρτερικῶς εἰς τοὺς πολέμιους, μάτην ὑπέμνησεν εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἐπιβεβλημένην αὐτῷ ὑπὸ τῆς τιμῆς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ὁ μὲν στρατὸς ἐζήτησεν αὐξήσειν μισθοῦ, ὁ δὲ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ θράξῃ τὰ ὅπλα. Τότε ὁ νέος βασιλεὺς πει-

σθεις ὅτι οὐδεὶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχει τρόπος σωτηρίας, περάσας διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν παρεσκεύασε τὴν Ἱδρυσιν τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλείου, ἐξ οὗ ὁρμώμενος μετὰ πεντήκοντα καὶ ἐπτὰ ἔτη ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ ὄνειρον λοιπὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν διήρκεσε πολὺ· μετ' ὀλίγον δὲ θελομεν ἰδεῖ ὅπως καὶ ἐν τῷ βραχυτάτῳ τούτῳ διαστήματι ἀπέβη οἰκτρὸν. Ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ χέρσῳ Ἑλλάδι καὶ εἰς τὰς μεγάλας καὶ μικρὰς νήσους τοῦ ἑλληνικοῦ πελάγους ἡ φραγκικὴ κυριαρχία παρετάθη πλείοτερον· ἀλλ' ἐν Μακεδονίᾳ κατελύθη πρωϊμώτατα, ἐν δὲ ταῖς δυτικαῖς τῆς χέρσου Ἑλλάδος χώραις οὐδόλως ἐξ ἀρχῆς ἐπεκράτησεν. Ἐκεῖ ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελὸς Κομνηνὸς Ἱδρυσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας κράτος, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνον τὴν Ἡπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἐξετάθη βαθμηδὸν πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ μέχρι Ναυπάκτου. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνομάζετο *Δεσποτάτον Ἑλλάδος* καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ *Δεσπότης Ἑλλάδος*. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπῆλθεν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἔτι ὀλοσχερεστέρα πραγμάτων ἀλλοιώσις. Τῷ 1223 ὁ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος Θεόδωρος προελάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο κύριος τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῖον ἀξίωμα τοῦ Δεσπότης ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ τοῦτο προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ τότε ἐν Νικαίᾳ βασιλεύοντος Βαττάτζη, ὅστις ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν εὐλόγως ὡς τὸν μόνον νόμιμον κληρονόμον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου αὐτοκρατορίας. Ὁ Βαττάτζης ὠφελούμενος ἀπὸ πολλῶν σφαλμάτων, τὰ ὅποια διέπραξεν ὁ ὀρμητικὸς Θεόδωρος καὶ ἀπὸ πολλῶν ἀτυχημάτων, εἰς ἃ ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψεν, εἰσῆλασε κατὰ νοέμβριον τοῦ 1246 εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐννοεῖται ὅτι καθήρεσε τὸν Θεόδωρον, ἐπέτρεψεν ὅμως αὐτῷ κτήματά τινα περὶ Βοδενᾶ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ πληρεξούσιον αὐτοῦ ἐπίτροπον τὸν μέγαν Δομέστικον Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ τὸν βραδύτερον γενόμενον ἰδρυτὴν τῆς τοῦ Παλαιολόγου δυναστείας.

Ἐνθ' δὲ ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία κατελάμβανεν οὕτω τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατῖνοι εἶχον ἤδη περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθλιότητα. Γενόμενοι τῷ 1204 κύριοι τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν παρείχε τῷ Μανουὴλ Κομνηνῷ κατ' ἑτος ὑπὲρ τὰ 100,000,000 δραχμῶν τοῦ τότε

νομίσματος, κατήντησαν πρωϊμώτατα εἰς τοσαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἡναγκάσθησαν πρὸς συντήρησιν αὐτῶν νὰ μεταβάλωσιν εἰς νόμισμα καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον, ἐξ οὗ ἦσαν κατασκευασμένοι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Ὁ αὐτοκράτωρ αὐτοῦ Βαλδουῖνος Β' ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους τῆς πόλεως 24,000 ὑπέρπυρα ἥτοι φράγκα 268,800 καὶ ἐξηκολούθησε τείνων οὕτω τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἕνα, πότε εἰς τὸν ἄλλον ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἀγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρὺ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον.

Δὲν ἐξηυτελίσθησαν δὲ μόνον οἱ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαδῶν ἐτῶν ἀγέρωχοι ἐκεῖνοι Φράγκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ ἀπεμωράνθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα ἔμαθον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι εἰμποροῦν δι' ἀπλῆς πρὸς αὐτὸν πρεσβείας νὰ ἀνακτήσωσιν οὐκ ὀλίγας τῶν χωρῶν ὅσας εἶχον ἀποβάλλει. Ὁ περὶ τούτου διάλογος μεταξὺ τῶν πρέσβειων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου μαρτυρεῖ αὐθις ὅπόσον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον ἢ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν. Ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, δευτέρα αὐτοῦ πατρίς, ἐκεῖ ἡγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη. Ἰπῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως; Τότε οἱ πρέσβεις μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σερρῶν χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀσπεῖζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν ὅτι καὶ αὕτη ἡ αἰτήσις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος· ὥστε ἄτοπον εἶναι νὰ καταλίπῃ καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὐθις. «Ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τοῦλάχιστον, ἐκ τοῦ Βολερού τὰ μέχρις ἡμῶν» καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθῶν νὰ παιζῇ παρετήρησεν αὐτοῖς ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἐκεῖ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὃ δὲν νομίζει δίκαιον νὰ ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον, ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. «Καὶ τί λοιπὸν θὰ μᾶς δώσης, ἠρώτησαν τότε οἱ ἀγωνιῶντες πρέσβεις.» Ὁ δὲ βασιλεὺς λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, «Ἐγὼ μὲν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς, εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην, πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσητε τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐννοῶν προδήλως τὰ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰσπραττόμενα εἰσοδήματα) ἢ τῶν Λατίνων ἐσχάτη πενία ἐμαρ-

τύρει ὅτι αὐτοὶ οὐδὲν εἶχον εἰσόδημα). Εἰ δὲ μὴ πράξετε ὅσα ζητῶ, θέλομεν πολεμήσει καὶ, ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν πολλάκις νὰ γνωρίσετε ὅτι εἰξεύρω νὰ σᾶς πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σᾶς συμφέρει. » Ὡστε οὐδὲν παραδόξον ὅτι μετ' οὐ πολὺ, τῇ 26 Ἰουλίου 1261, ὁ μὲν Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν ἀμαχητὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ δὲ Φράγκοι ἐγκατέλιπον αὐτὴν προτροπᾷ δὴν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΕΜΠΤΗ

Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὁ τοσοῦτον εὐχερῶς γενόμενος κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατελήφθη αἰφνης ὑπὸ τῆς μερίμνης τοῦ νὰ διακωλύῃ πᾶσαν νέαν ἐπιχείρησιν τῆς Δύσεως κατὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν καὶ διὰ νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν ὑπέγραψε τόμον ἐνώσεως, δι' οὗ ῥητῶς ἀνωμολόγει ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεῷθεν δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ διακαίουται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως καὶ πλὴν τούτου ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπέκυπτεν εἰς τὴν παπικὴν κυριαρχίαν.

Ἀμφότεροι, ὅ τε πάπας δηλαδὴ καὶ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐπλανώντο ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς τετάρτης σταυροφορίας κατέστησαν ἀρίδην ὅτι ἡ δυτικὴ κυριαρχία ἢ τε πολιτικὴ καὶ ἡ δογματικὴ ἀδύνατον ἦτο νὰ κατισχύσῃ ὀριστικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐπέισθη μετ' οὐ πολὺ ὅτι οὐδεμία νέα ἐπὶ τούτῳ ἀπόπειρα εἶχε πιθανότητά τινα ἐπιτυχίας πλειοτέραν τῆς προγεγενημένης ἀποπείρας. Ἐν τούτοις ἀμφότεροι ἐπέμειναν εἰς τὴν πλάνην αὐτῶν καὶ ὁ μὲν Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρήγαγεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ διὰ τῆς παραλόγου ἐκείνης ἐπιμονῆς θρησκευτικᾶς διχοστασίας, αἵτινες καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξακολουθήσασαι διηκυόλουναν πόρρωθεν εἶπερ τι καὶ ἄλλο τὸ κατακτητικὸν ἔργον τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπέτειλαν ἐξ Ἀνατολῶν. Ὁ δὲ πάπας δὲν ἔπαυσε κηρύττων σταυροφορίας, αἵτινες εἰς οὐδὲν ἄλλα συνετέλεσαν εἰ μὴ εἰς τὸ νὰ παρασχευάσωσιν ὡσαύτως τὸν θρίαμβον τῶν νέων ἐκείνων πολεμίων.

Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔλαβε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου ἀποδείξιν τρανοτάτην τοῦ πόσον μάταιοι ἦσαν οἱ φόβοι αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλούντων τὸν ἑλληνισμόν κινδύνων. Εἰς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους πολέμιος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1266 καταλαβὼν τὴ βασιλείαν τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός. Ὁ Βασιλεὺς αὗτος εἶχε λάβει διὰ συνθήκης παρὰ Βαλδουίνου τοῦ τελευταίου Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας (δηλαδὴ τῆς Πελοποννήσου) καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον τῶν ὄλων ἄλλων κατακτήσεων αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετὰ τινα δὲ ἔτη ἦτοι τῷ 1273 συζεύχας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὥσθ ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μέν τινος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπιχείρησε κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατεῖαν, ὅχι διότι ἐν τῷ μεταξύ ἐνηργοῦντο διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως (ἢ ἐνωσις δι' αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατακτήσιν τῆς χώρας), ἀλλὰ διότι ἀπησχολήθη ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ ἄλλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περισπασμῶν. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ', τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ ἐμπαιώθη δι' ἰδίων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου δυνάμεων. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός εἶχε διορίσει γενικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτόν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν τὸν στρατηγὸν *Rousseau de Solis*. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο πολυθρύλητος ἐπὶ τῇ πολεμικῇ αὐτοῦ ἐμπειρίᾳ καὶ τῇ ἀθλητικῇ τοῦ σώματος δυνάμει καὶ τῇ ὑπερύθρῳ κόμῃ, ἐξ ἧς καὶ ἐπωνομάζετο *le Rousseau*. Ἀναδιοργανώσας δὲ τὸν στρατὸν του καὶ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου ὤρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8,000 ἀνδρῶν ἐπὶ Θεσσαλονίκην ἔχων τοσοῦτον τὴν πεποιθήσιν ὅτι θέλει νικήσῃ, ὥστε, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, διεμέρισεν ἐκ προαιμίου μετὰ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πόλεις καὶ χώρας τοῦ κράτους. Ἀλλ' αἱ χρυσαὶ αὗται ἐλπίδες μετ' οὐ πολὺ διεψεύσθησαν. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ Βελλέγραδα ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσας δ' ἐν τῷ μεταξύ τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὁ ἀγέρωχος ἐκεῖνος ἡγεμὼν κατετροπώθη ὁλοσχερῶς τῷ 1281, τὸ δὲ δεινότερον συνελήφθη αἰχμάλωτος μετὰ πολλῶν ἄλλων. Τὰ δ' ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τούτου λεί-

ψανα «σώματα» στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἷα μηδὲ σώματ' ἂν τις εἴποι, ἀλλὰ σκιάν τῶν πάλαι γιγάντων» περιήχθησαν ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄλλ' ὅπουσον μάταιοι ἦσαν οἱ φόβοι τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καθίσταται πρόδηλον πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ ἐκ τούτου ὅτι εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας χώρας ἡ κυριαρχία αὐτῶν ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἐξ ὧν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἡ κάλλιον ἐπὶ μακρὸν κυβερνηθεῖσα ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι ἐπέτρεψαν αὐτῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πληρεστάτην ἡρησκειτικὴν ἐλευθερίαν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες εἶχον προτείνειν ἀπαίτησιν εἰπόντες :

«Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πῆσῃ
Ἑγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἑμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πίστιν μας ν' ἀλλάξουμεν καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.»

Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο οἱ Βιλλεαρδουῖνοι. Οἱ κατακτηταὶ οὗτοι δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς μόνους ἑαυτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱπποτικὰ φέουδα. Οἱ περὶ τούτων νόμοι αὐτῶν ἀναφέρουσι φέουδα ἑλληνικὰ καὶ φεουδάρχους Ἑλληνὰς τε καὶ Ἑλληνίδας. Τὸ δὲ παραδοξότερον ἀναγινώσκουμεν εἰς τοὺς νόμους τούτους ὅτι ἡ δουλοπάροικος (Ἑλληνίς) ἡ ὑπανδρευθεῖσα ἐλευθέρον γίνεται ὥς ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένουσα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθῃ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου τῆς.

Ἡ σύνεσις αὕτη τῶν Βιλλεαρδουῖνων ἀνέδειξε τὴν Πελοπόννησον μίαν τῶν εὐτυχεστέρων χωρῶν τοῦ τότε κόσμου. Κατὰ τὸν Μαρτῖνον Σανούτον ἱστορικὸν τῶν χρόνων ἐκείνων ἄξιον πάσης πίστεως οἱ Βιλλεαρδουῖνοι ἦσαν κύριοι χώρας ἱκανῶς εὐρείας καὶ ἐνέμοντο πλοῦτον πολύν· εἶχον δὲ τὴν συνήθειαν ν' ἀποστέλλωσιν ἐκ διαλειμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὑποτελῶν ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διαγούσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Συνετήρουν καὶ ἐμισθοδότην ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν ἀδιαλείπτως 80 ἱππότας χρυσοὺς φέροντας πτερνιστήρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον εἰς Μωρέαν πλείστοι ἱππῶται ἐκ Γαλλίας, ἐκ Βουργουνδίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος, τῆς Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο ἵνα εὕρωσι πόρον ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ φεύγοντες τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων, τὰ ὅποια οἱκοὶ διέπραξαν.

Καὶ ὅτε βραδύτερον κατελύθη ἡ ἡγεμονία αὕτη, ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἱπποτική τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ζημίαν ἀνυπολόγιστον.

Μάλιστα ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ ἐμπορική κίνησις, ἥτις ἐπεκράτει τότε ἐν Πελοποννήσῳ. «Τοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, λέγει ὁ Σανούτος, ὥστε οὐ μόνον οἱ ἱππότες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους τῶν Βαίλων φιλοξενούμενοι ἐλάμβανον ἐπὶ ἀποδείξει παρ' αὐτῶν ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς των. Ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκιπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἱπποτικῆς ἀρετῆς, οἱ δὲ Βιλλεαρδουῖνοι ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα. Οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν αὐτῶν μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων συνέρρεον εἰς τὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἐν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἐπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἱππεῖς περιστοίχίζον τὸν πρίγκιπα, ὅστις διητᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων».

Ἄλλ' ἡ εὐτυχὴς αὕτη κατάστασις τῆς Πελοποννήσου δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Τῷ 1259, ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ βασιλεύοντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὁ τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Βιλλεαρδουῖνων πρίγκιψ τοῦ Μωρέως Γουλιέλμος ἀπελθὼν εἰς Πελαγονίαν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὰς ἐπὶ τῆς χώρας ἐκείνης ἀξιώσεις τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀπήτησε παρὰ τούτου τὴν παραχώρησιν τῶν φρουρίων Μονεμβασίας, Μιζιθρά καὶ Μαΐνης. Συνήνεσεν εἰς τοῦτο ὁ Γουλιέλμος. Τότε ὁμως ἤρχισαν ἀδιάκοποι πόλεμοι μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Λακωνικῇ στρατηγῶν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο φυσικώτατον· ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον πρὸς τοὺς ἄλλοις 5,000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον εἰς δεινὴν ἐξετραχλίσθησαν δῆωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐνόμισε προτιμότερον νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ταιαύτης ἐπικουρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους υποχρεώσεις του ἀπέπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον φέουδα καὶ Λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σανούτος, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λειπανδρία εἰς τὴν Ἀχαίαν

ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζύγους, οἵτινες ὅλοι ἔπεσαν ἐν ταῖς πολέμοις.

Ἦρχετο λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφάλεια καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὥς ἂν μὴ ἤρχουν τὰ προεκτεθέντα δεινὰ, προσετέθη καὶ ἄλλοι: ὅτι ὁ Γουλιέλμος υἱὸν δὲν ἐγέννησεν· ὥστε, θανόντος αὐτοῦ μετ' ὀλίγον, ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρενογονίας ἀπόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διώκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ Ἀνατολῇ φραγκικῶν κτήσεων, ἡ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ἀλλ' ἡ δυναστεία τῶν Βιλλεαρδουίνων καίτοι ἐκλιπούσα κατέλιπεν εἰς τὴν Πελοπόννησον εὐεργετήματα πολλὰ. Ὅτε τῷ 1259 ὁ Γουλιέλμος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην παμπληθὴς καὶ συνέκειτο ἐκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητῶρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου. Ὁ δὲ στρατὸς οὗτος συνεπήγαγε ποικίλα ἕτερα πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ πλεονεκτήματα. Οὕτω βλέπομεν ἀναφερομένους ἐν τῇ χερσονήσῳ τὸν Χωματιανὸν στρατεύοντα μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην Μουρμούρη, ἕτερον πρωτοβεστιάριον τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κύρ Βασιλόπουλον, τὸν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἱππότην Ἰωάννην Κουτρούλην, τὸν μέγα οἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἐτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαντας ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἱκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀντιστάσει κατ' αὐτῆς· διότι, ἐὰν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλιδῶν ὑπηρετοῦν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς προνόμια, ἄλλοι ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς, ἣν ἐλάμβανον, καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος, τὸ ὅποιον ἐνέπνεεν ὁ μάχιμος βίος, ὃν διῆγον, κατεξανίσταντο προὔντας τοῦ χρόνου ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίζετο ἡ ξενομανία, ἀφ' οὗ ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τῶν Βιλλεαρδουίνων.

Οὐδὲν ἦττον ἤχμασεν ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ὑπὸ τοὺς Γάλλους ὡσαύτως de la Roche. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηῶν Γουλιέλμου ἐλογίζετο ὡς πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ὅπως πρότερον ἢ τῶν Βιλλεαρδουίνων αὐλῇ. Ὁ υἱὸς τοῦ Γουλιέλμου Γουίδωνος B' de la Roche (1267—1308) ἀνήλικος ὢν ἐπετροπεύθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλλένης Ἀγγέλου. Αἱ δὲ τελεταὶ αἱ γενόμεναι ἐπὶ τῆς ἐνηλικιώσεως μαρτυροῦσιν ὅποια ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἰσπανὸς χρονογράφος Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιῶι ὅτι ὁ δοῦξ τῶν

Ἀθηνῶν ἦτο εἰς τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν, ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, περιγράφει ἔπειτα τὰς τελετὰς ἐκείνας, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ ζούνιον τοῦ 1294 καὶ εἰς ἃς προσεκληθῶσαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπατρίδαι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας. Διέτριβε δὲ τότε ἐν τῇ δουκικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐνρῶνος Βονιφάτιος ἔλκων τὸ γένος ἐκ τῶν λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν ἱπποτῆς γενναῖος καὶ συνετὸς τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δουκίσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς παρ' αὐτῇ ξενιζόμενος. Ὅτε ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον ἱματισμένος ἢ αὐτὸς τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες. Συνελθόντων τῶν προσκεκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει, ἐλειτούργησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὅπλα, δι' ὧν ἔμελλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιστάμενον πλῆθος περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τίς θέλει ἀξιώθῃ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἱπποτικῷ τάγματι. Τότε αἶφνης ὁ Γουίδων ἐκάλεσε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν. «Σιὸρ (Messire) Βονιφάτιε καθίσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου εἶναι ὑμεῖς νὰ μὲ ὀπλίσετε ἱππότην.» Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη: «Τί λέγετε Δέσποτα; βεβιαῶς μὲ ἐμπαίζετε.» «Ὁχι, εἶπεν ὁ δούξ, εἰλικρινῶς λέγω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησίς μου». Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος ὅτι ὁ δούξ ὠμίλει εἰλικρινῶς προσήλθε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δούκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς, ὁ δούξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων. «Σιὸρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξαι τὸ ἀνάπαλιν· εἰς ὑμᾶς τὸν ἀναδεχόμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολιδίων (ισοδυναμούντων σήμερον πρὸς 13 ἢ 14,000 δραχμὰς) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα παντὸς βάρους, τὰ ὅποια δύνασθε νὰ διαθέσετε ὅπως θέλετε. Σὰς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἐνὸς τῶν ἐμῶν βαρῶνων, ἥτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας».

Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εὐημέρησε παραδόξως. Αἱ πρόσοδοι τῆς χώρας ὑπερῆξησαν, τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἄγονος λογιζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σῆτον, ὥστε ἀντὶ νὰ τρέφεται ὥς ἄλλατε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἔπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρὰ. Εἰδομεν ὅτι κατὰ τὸν Μουντάνερ ὁ δούξ οὗτος τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εἰς τῶν μεγίστων δυναστῶν τῆς Εὐρώπης ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς· εἰς τοῦτο

προσθέτομεν ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἱππότες ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἱππότες οὐδὲ ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μετὰ τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Γαλλίας γενομένων. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι κατὰ τὸν Μουντάνερ ἡ γαλλικὴ ἐλαλειτο τότε ἐν Ἀθήναις οὐδὲ ἦττον καθαρῶς ἢ ἐν Παρισίοις. Προσεπιλέγεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ δὲν ἦτο ἀγνωστος εἰς τὸν δοῦκα, ἅτε υἱὸν ὄντα Ἑλληνίδος μητρός. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὴν προφορὰν τοῦλάχιστον τῆς ἐλληνικῆς ἡ μήτηρ αὐτῆς δὲν ἔσχυσε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὸν υἱὸν τῆς, διότι κατὰ τὸν ἱστορικὸν Σανούτον, ὅτε μετὰ τινα χρόνον ὁ Γουίλδων ἀπῆλθεν ἵνα προσβάλλῃ τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ Νέας Πάτρας, ἰδὼν τὸν στρατὸν τοῦτον ἀνεφώνησε· «Πολὺ λαὸς, ὀλίγη ἀνδρεία».

Ἐνῷ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοσοῦτον ἠκμαζεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀθήναις, οἱ δύο ἐνετικοὶ οἴκοι, αἵτινες ἐδέσποζον ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, οἱ Γκιζοὶ καὶ οἱ Σανούτοι, διετέλουν εἰς ἀδιακόπους ἐμφυλίους διενέξεις. Ἵνα δὲ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης ὅπως μικρολόγοι ἦσαν αἱ διενέξεις αὗται, ἀρκεῖ νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦθα μίαν ἐξ αὐτῶν: τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνήκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Ἀ' Γκιζην, κάλλιτον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησεν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μάρκου Β' Σανούτου. Ὁ Γκιζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανούτος ἡγόρασε τὸν ὄνον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατῶν ὥρμησε κατὰ τῆς εἰς τοὺς Σανούτους ἀνηκούσης Σύρου καὶ ἐπίεσεν αὐτὴν δεινῶς. Συνέπεσε δὲ νὰ νκυλοχῇ τότε εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Narjand de Toucy ἡ Μῆλος ἦτο κτῆμα Φραγκίσκου υἱοῦ τοῦ δουκὸς Σανούτου, ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Κασσάνδρα συγγενῆς οὖσα τοῦ ναυάρχου Toucy παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σύρον. Ὁ ναύαρχος ἔδραμε τῶνόντι εἰς Ἀνδρον, ὅπου ἤδρευε τότε ὁ δούξ Σανούτος καὶ δηλώσας αὐτῷ ὅτι εἶναι εἰς τὰς διαταγὰς του ἐπλευσεν ἐπὶ Σύρον καὶ ἠνάγκασε τὸν Γκιζην νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Μεθ' ὃ συνεβιβάσθησαν ὁ Σανούτος καὶ ὁ Γκιζης, ἀλλ' ἐνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἔδαπανήθησαν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ τὰς 360,000 γροσίων ἀναλογούντων πρὸς 18,000 χρυσῶν δουκάτων, ἦτοι 220,140 φράγκα.

Ἀλλ' ἡ Ἑνετία οὐδὲ διὰ τῶν μεγάλων νήσων, τὰς ὁποίας κατεῖχεν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, ἔσχυσε νὰ ῥίψῃ ῥίζας βαθείας ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἀφοῦ καὶ

αὐτοὶ οἱ περὶ τὰ μέσθ τῆς 14 ἐκκτονταετηρίδος ἐπὶ μικρὸν ἀκμάσαντες Σέρβοι ἠναγκάζοντο, ὅπως ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, νὰ ὑποδύωνται τὸ προσώπειον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλευούσης δυναστείας τῶν Παλαιολόγων; Μήπως ὁ Σέρβος κυριάρχης Urosch δὲν ἐπέστειλεν εἰς Ἀρταν τῷ 1361 χρυσόβουλον ἐπιγραφόμενον· «Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων καὶ Σερβῶν, ὁ Παλαιολόγος;» Μετ' οὐ πολὺ δέ, ἦτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 14 ἐκκτονταετηρίδος, ἤφαινετο πᾶν ἔχνος φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς 15ης παντελῶς ἐξησθένει ἡ κυριαρχία αὕτη ἐν τῇ Ἀττικῇ· ὥστε τὰ πάντα ἐφαίνοντο προαγγέλλοντα τὸν ἀπὸ τοῦ 1326 παρασκευαζόμενον ὀριστικὸν θρίαμβον τῶν Ὁσμανιδῶν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐνῷ ἀδιακόπως κατετρόπωνε τοὺς φραγκικοὺς στρατοὺς, ἔτρεμεν ἐν τούτοις ἐνώπιον τῆς σκιάς τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης· ἐὰν δὲ τιοῦτος ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, οἱ διαδοχοὶ αὐτοῦ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς μυρίας δυσχερείας, ὑφ' ὧν περιεστοιχίζοντο αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὡς τε ἐκ τούτων πάντων διηκολύνθη πολὺ τὸ ἔργον τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀλλοφύλων καὶ ἀλλοθρήσκων πολεμίων. Τῷ 1326 ὁ τότε ἡγεμὼν αὐτῶν Ὁσμὰν ἐγένετο κύριος τῆς Προύσης· ἀλλ' ὁ ἀνὴρ, εἰς ὃν, κυρίως εἰπεῖν, ὀφείλεται ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀκατάσχετος γενομένη κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Ὁσμανιδῶν, εἶναι ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ μικροῦ αὐτῶν στρατοῦ Καρὰ Χαλλήλ Τσεντερελῆς· αὐτὸς προέτεινε νὰ συγκροτηθῇ τάγμα πεζικὸν ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζόμενων συγκείμενον καὶ νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς αὐτὸ πλεονεκτήματα ἐπιτηδεια νὰ προσελκύσωσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ ἄλλους ὅσον ἐνδέχεται πλείονας χριστιανούς. Τὸ βούλευμα τοῦτο εἴμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναὶ μὲν ἡ ἀκούσιος ἢ ἐκούσιος ἀρνησιθρησκία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ κράτει. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία, ἣν ἐτεχνάσθη ὁ οὕτω δαιμόνιος τοῦ Καρὰ Χαλλήλ Τσεντερελῆ νῦν ὡς πρώτην βᾶσιν τοῦ νέου μωαμεθανικοῦ κράτους εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησιθρησκοὶ τῆς ὀρίμου ἡλικίας σώζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ προτέρου βίου· ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος οὔτε τῆς

θηρσκειάς τὸ αἶσθημα, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα καὶ μετέβαινον τῶντι ἀπὸ ἐνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος.

Ἀπὸ τῶν θεσμῶν τούτων ὠφελούμενος ὁ τοῦ Ὁσμὰν ἑγγονος Μουράτ ὁ Α' ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν διαστήματι ἐτῶν τριάκοντα διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Ὁ τοῦ Μουράτ Α' υἱὸς Βαγιαζήτ κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς περὶ Νικόπολιν τὸν Οὐγγαρογαλλικὸν στρατὸν. Καὶ ἡττήθη μὲν καὶ ἡχμαλωτίσθη κατὰ Ἰούλιον 1402 ὁ Βαγιαζήτ ὑπὸ τῶν Μογγόλων περὶ Ἀγκυραν· ἀλλ' οἱ Παλαιολόγοι οὐδόλως ἐφάνησαν ἀξιοὶ νὰ ὠφελῇθωσιν ἐκ τούτου. Ὁ δὲ τοῦ Βαγιαζήτ ἑγγονος Μουράτ Β' ἔλαβε καιρὸν νὰ ἐμφανισθῇ αἰφνης τῷ 1444 περὶ Βάρναν καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἓνα τῶν ἐνδοξοτέρων προμάχων τῆς χριστιανωσύνης, τὸν Ἰωάννην Οὐνυάδην, ὅστις παρὰ τε Ἑλλήνων καὶ Ὀσμανιδῶν ἐκαλεῖτο ὑποχωριστικῶς *Γιάρκος* ἢ *Γιάρκο*. Μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ταύτην, καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάος, ὁ Οὐνυάδης ἀναγορευθεὶς γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἀνέλαβε πάλιν τὸν κατὰ Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἀλλ' ἐνῷ πλειστάκις ἐνίκησε τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους, αἰέποτε ἡττήθη ὑπὸ τῶν σουλτάνων αὐτῶν. Τοῦτο συνέβη καὶ ἐν ἔτει 1448 ὅτε προβληθεὶς εἰς τὸ Κοσσυφοπίδιον ὑπὸ τοῦ Μουράτ Β' ἀγοντος 150,000, ἐνῷ οἱ περὶ τὸν Οὐνυάδην Οὐγγροι δὲν συνεποσοῦντο εἰμὴ εἰς 24,000, κατετροπώθη καὶ μόλις ἐσώθη διὰ φυγῆς. Ἐνῷ μίλλος τοῦ Οὐνυάδου ἀνεδείχθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ ἥρως τῆς Ἀλβανίας Σκεντέρμπεϋς ἀνώτερος μάλιστα τοῦ Οὐνυάδου, διότι οὐ μόνον τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Μουράτ Β' πολλάκις κατετρόπωσεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Μουράτ Β' ἠνάγκασε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κρόϊας, ἀλλ' ἐπὶ τέλος καὶ ὁ Σκεντέρμπεϋς ἀπέθανεν ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένῃ ὅπου κατέφυγεν. Μόνος δὲ ὁ Κωνσταντῖνος παρέμεινε μέχρι τοῦ τρισηνδόξου αὐτοῦ θανάτου μαχόμενος ὑπὲρ τῶν ἱερῶν ἐκείνων δικαίων ἡμῶν, τὰ ὅποια τοσοῦτον εὐγλώττως ἀνέπτυξε τὴν προτεραίαν ἐν τῷ τελευταίῳ περὶ αὐτὸν συγκροτηθέντι συνεδρίῳ τῶν συναγωνιστῶν.

Ὁ Μουράτ Β' ἀπέθανεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1451 καὶ τότε ἀνέλαβε τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχὴν ὁ Μωάμεθ Β'.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Διεκάτευσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔνεκα ποικίλων αἰτιῶν.

Καίτοι οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὁπωσοῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν, περιήλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμένικόν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητά. Ἐν τούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλείστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἢ πάντοτε καθ' ἑαυτοὺς διαμαρτυρούμενοι ἢ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὅσακις εὑρίσκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεῖαν περιστάσιν. Οἱ μόνοι οἱ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρόνητοι κλέφται· οἱ μόνοι δὲ οἱ ὀριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμού εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως ὠμιλήσαμεν ἤδη ἐν ταῖς προηγουμένοις, ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰπεῖν νὰ περὶ κρουθῇ τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἀλῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενετισρικὸν τάγμα· ἀλλ' ἀνεβάζομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ' ἑκαστα, διότι τῶντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκκλονίσθη ὀριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ' ἀρχὰς 1000 τοῦλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανόπαιδες, οἵτινες κατ' ἔτος ἀρχιζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων εἴτε ἐκ πολεμίων ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν χίμαλῶτων, οἵτινες κατὰ τίνα διάταξιν τοῦ Μουράτ Α' περὶ τὸ 1362 γενομένην ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου περὶ χωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγένετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουράτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10.000. Ἐτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανο-

παιδῶν στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον παιδομαζωμα. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἀδηλόν· ἴσως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὀριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελήμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμάν Α'. Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεσθαι κατὰ πενταετίαν μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπέβη συνεχεστέρα ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν. ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας: τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὠρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλοτριωμένα αὐτοῦ οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατῆς καὶ ἡ Ῥόδος. Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τόνδε τὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφεῖα, κομιζῶν δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὅλων τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγεῖλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογὴν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφηροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παιδῶν ἕκαστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὅμως τοσοῦτοι ὅσων ὑπῆρχε χρεῖα καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστώτατοι. Ὡσαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιότεραις χρόνοις εἰς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἑκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντας δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ αὐτὸς ὁ μονογενής, ὅστις πρότερον ἐξηρεῖτο. Τελευταῖον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνον οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων, εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραχμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἀρπάζοντες μὲν πλείονερας τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιῶντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπόρωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενестέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον, ὅτι θέλουσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν· τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἠρπάζοντο καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπὸ τῆς ἐλάττωσιν τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν ἐκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνον οἱ εἰς τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσώζοντο φεύγοντες μετὰ

τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίῳς χώρῃν. "Ὅσοι δ' ἐπεχειροῦν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδραμάζοντο. "Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ Γεργαννοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνκατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἰκέτευσον τὸν "Υψιστον ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἑαυτῶ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἄλλ' ὅμως τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἰσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἄξιόν, ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελεῖ βίον, ὃν θέλουσι διαγεῖν ἐν τῷ σεραῖῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομαζωμα, τὸ ὅποιον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαιρετὸν εὐτύχημα.

"Ἴνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἡλκτταῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων, τοσοῦτον ἡῤ-ξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς ἤγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δακοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωῒμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνον, ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4,000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευσεν αὐτόθι πλείοτεροι τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποὶ διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλαμικώτερον προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ οἱ χριστιανόπαῖδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς μουσουλμάνων. Εἰς τῶν Τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὐγγναδ, ὅτι «ἐνῶ οἱ παῖδες τῶν ἐθνικῶν χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοί, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι αὐτῶν.»

Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ πόθος, ὃν εἶχαν οἱ Ὁσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχῳσι τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν, ἀπέβη τοσοῦτος, ὥστε κατήντησαν νὰ δανειζῶσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιουτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσαρούς. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν

τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ Ὁσμανίδαι νεανίαι. Ἐντεῦθεν ὁμως ἡλαττώθη ἐν ταύτῳ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως», ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος.» Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπληρώθη. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε ὁμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὐξησης, μείζων δὲ διφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίθων γενιτσάρων ἀπὸ 12,000 συνεποσώθη εἰς 46,000, οἵτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισέδυσαν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχῃσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὁσμὰν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος Αἰγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὁμως τοῦ πράγματος, ἐξεργάγη στάσις φοβερά, ἥτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος τοῦ πρώτου τοιοῦτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομαζῶμα. Οὐδὲν ἦττον τὸ σῶμα διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμούτ Β' κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἄλλ' ὅσον δὴποτε πρωίμως καὶ ἂν κατηργήθῃ τὸ παιδομαζῶμα, καὶ ὅσονδὴποτε ἐνοθεύθῃ ἔτι πρωϊμώτερον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἢ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονός τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὄρον ἐκ 15 ἕως 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐτησίᾳ ἀνάλωσις τοῦ σώματος

τούτου συνεποσοῦτο τοῦλάχιστον εἰς τὸ 1]4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι ἀφηρεθήσαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, εἴμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ῥωμαλεώτατοι τῶν παιδῶν. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τσαυτὰ άτομα, ἀλλὰ τσαυτάς αἰκογενεάς, ἡ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσαρὺς αἱ ἐξισλαμισθέντες πολυλοῦ γε δεῖ. Πλεῖστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστησαν ἐκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμαθανισμοῦ κυρίως διότι καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἰδομένον μαρτυρούμενον ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρέσβειων τῆς Ἑνετίας ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἀπένεμε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστατα τῶν ἀξιωματῶν κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν, ἀλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανούς ὄντας ἄνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζυρῶν τοῦ Μωάμεθ Β' 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί· 2 μὲν : ὁ Μαχμούτ πασᾶς καὶ ὁ Ροῦμ Μεχμέτ πασᾶς Ἕλληνες· δύο δέ : ὁ Ἰσάκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδίκ Ἀχμέτ πασᾶς Ἀλβανοί. Διότι ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βεζύρας τοῦλάχιστον τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ προδιατελέσαντες μεγάλοι βεζύροι 6 τὸν ἀριθμὸν ὑπῆρξαν Τούρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β' πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἱκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκευματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτούς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸν Χαλῆλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζήτ Β' ἐγένετο αὐτίς μέγας Βεζύρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσάκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαούτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσέκ Ἀχμέτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἐρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσοβιτς, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἐρζέγογλου, ὁ δὲ Μεζι πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζυρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῇ χριστιαν-

νοί. Ὁ Ἰβραήμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμάν ἦσαν Ἑλληνας· ὁ Ἀγιάς πασᾶς, ὁ Λουτφὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμέτ πασᾶς Ἀλβανοί· ὁ Ρουστέμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐνδοξότερος τῶν μεγάλων βεζυρῶν Μεχμέτ Σόκολλης Σλαῦοι. Ἐπὶ Μουράτ Γ', Μεχμέτ Γ', Ἀχμέτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὁσμάν Α', ὁ Ἀχμέτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σινάν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζυρεύσας), ὁ Χουσεῖν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χασεῖν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρίς βεζυρεύσας Χαλήλ πασᾶς Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινάν πασᾶς ἀρνησίθρησκος ἐξ Ἀγκωνῶς καὶ ὁ Νασσοῦ πασᾶς υἱὸς Ἑλλήνος ιερέως. Σλκῦοι ὡς-κῦτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλήλ διάδοχος Χοσρέφ πασᾶς καὶ ὁ μέγα βεζύρης Ῥετζέπ πασᾶς ὁ πρωτουργὸς τῆς φοβεραῆς στάσεως τοῦ 1632, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ Ἑλλην· Ροῦμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζύροι· ὁ Ταθανιγιασί Μεχμέτ, ὁ Καρά Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζῆ Ἀχμέτ πασᾶς. Ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς, οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἑλληνας τὸ γένος. Ὅπως δὴ ποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προὔπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανὸς, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύροι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζύροι Λαμάτ Χασάν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς καὶ Τοπάλ Ὁσμάν πασᾶς ἦσαν Ἑλληνας τὸ γένος (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἐτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζυρῶν οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμάν Α' καὶ Σελῆμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτέφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἦ Κροᾶται ἦσαν ὁ Σινάν ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Ρουστέμ, ὁ Τερχάτ πασᾶς, ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Δαούτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητῆς τοῦ Γεμέν Σινάν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Σόκολλη ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρέφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάγλοι, ὁ Σαϊλάχ

Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σᾶλ Μεχμέτ πασᾶς, ὁ κατακτητὴς τῆς Κύπρου
 Λαλᾶ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτούλ Μεχ-
 μέτμπεϋς, ὁ Μπαλτατζή Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Τζεναβή Ἀχμέτ πασᾶς καὶ
 ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύ-
 πτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σα.λῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρθα-
 ρόσσας ὑπῆρξαν Ἑλληγες τῇ καταγωγῇ.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματῶν τῶν ἀπονεμομένων ἀ-
 ποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους ἦτα βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ
 προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστι-
 νούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἷτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς
 ἀπὸ ἀφορήτων καταπίεσεων προεκάλεσαν ἀθρόας ἀλλαξοπιστίας. Μι-
 κρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν
 ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἀλβα-
 νίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον, ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκευματος δὲν
 προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ
 τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἠναγκάσθη τῷ
 1474 νὰ ἐπιβάλλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὁρίσμου τὴν αὐστηράν τῶν δια-
 τάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ
 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλ-
 βανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350,000 εἰς 50,000 ὥστε ὁ Βίτσης ὁ καθολι-
 κὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐν-
 τὸς 10 ἔτων ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ
 ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβάνος ἐβεβαίουν ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελ-
 φὸν αὐτοῦ Τοῦρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ.»
 Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἐκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσήφ Γερχάρδος
 Μέιερν ἐξέφραζε φόβους δεινούς περὶ τῆς προοιούσης ἐλαττώσεως τῶν
 χριστιανῶν ἀπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς
 τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ ἀναλογιζομένη ὅτι,
 ἂν ἐξακαλουθῇ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλείστοι τῶν
 φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἔνεκεν ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ
 μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιοπριλή τὸ πρῶτον «Νιζάμι Τζεδιδ» ἦτοι
 νέον σύστημα, δι' οὗ ἐκανονίσθη ἡπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ῥαγιάδας πο-
 λίτευμα. Μετ' οὐ πολὺ δέ, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκα-
 τονταετηρίδος ἡ προστασία, ἣν τὸ ῥωσικὸν κράτος ἤρξατο ν' ἀπονέμῃ
 εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὅπως οὖν τὸ κακόν.
 Ἀλλ' οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξι-
 σλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου πρὸς ἀνατολὰς

Πρεμετίου ὁμὰς χωρίων τὸν ἀριθμὸν 36 τῶν καλουμένων Καρκα-
κατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικὰ καὶ ὑπῆγοντο εἰς τὴν
κοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καίτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ
μεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς
τάς μέχρι τοῦ 1760. Ἄλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν
ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι' αὐστηροτά-
την νηστείων καὶ ὑποπιασμῶν τῆς σαρκὸς· ἐὰν δὲ ὁ Ὑψίστος δὲν εἰσα-
γῇ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ.
Ἡ μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν τοῦ τοιούτου
εὐμματος. Οἱ Καρκαμουρατάδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδέποτε αὐστηρῶς
τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν
ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως μηδεμίαν ἐπαγαγοῦσα θεραπείαν τῶν κακῶν,
ἔλασαν ὁμοθυμαδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ
ἐκτεταχθέντες νὰ ἀπέλθωσιν· ὁ δὲ λαός, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἀγίας
Γραφὰς διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφώνησε πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπά-
σαν τὸ μουςουλμανικὸν θρησκεῦμα. Συμπληρωθεὶς δὲ τῆς θρησκευ-
τικῆς ταύτης ἀποστασίας αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι
καλέσαντες καθὴν καὶ ἱμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ
ἐπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὅλιγοι τινὲς μόνον
ποιήθησαν ν' ἀποστατήσωσιν, ἀλλ' οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθω-
ν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονός
τοῦ μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ χριστιανικὸν αἶσθημα παρὰ τοῖς
Βουλγαροῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτρότερα.
Τὰς Ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκό-
πης χωρίον ἀπυστατήσαν κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα
διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ
θεῖαν λειτουργίαν πρὸ τῆς ὥρας, ἣν ἐπεθύμουν οἱ κάτοικοι, οὔτι-
ς ἐνόμισαν ὅτι ὁ ἀπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσῃσι τὴν διαφορὰν
τὴν εἶναι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ
θεῷ νὰ ἐξακρολουθῶμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ
οὐ μέγα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς
ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατὰ τι ἢ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμόν
ἡ, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ' ὅλοκληρίαν. Ἀποδείξεις δὲ τού-
των εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περί-
οδος τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοί, ἐν Ἐρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ
7 ἢ 8/10. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξελλη-
μένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἡλλαξοπίστουν ὀλιγωτερον

προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἠπειρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας Βουλγαρίαν, Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεροι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας συνέβαιναν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἐλληνισμόν οὐδὲν ἦττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμόν ἀσπαζόμενοι.

Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωάμεθ Β' δὲν δισταζόμεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζὰν 100,000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζούν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζύρης Μαχμουτ πασᾶς Ἑλλήν τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ρούμελης ἦτοι ἡγεμῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουράτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσакисχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τούρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20,000 ἄζαπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἱππικόν τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχὴ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τούλάχιστον ἐξ αὐτῶν τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἤξεύρομεν ὅτι οἱ Ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατὰτάξιν τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κύριοι ὄλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὅπως οὖν δαψιλὲς τὸ τουρκομανικόν στοιχεῖον. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίως ὁ ἐλληνισμὸς καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν οἷαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλείστοι τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτὴν ἐζήτησαν ἄστυλον εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρωπὴν, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως συντελέσαντες εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἑσπερίαν διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων.

Ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, καίτοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθεὶς, δὲν δύναται ὁμῶς νὰ ἀποβάλλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοῦλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικὴν τινα συμμαχίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντουᾷ ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανωσύνης, εἰς τὴν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεισταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἡδύναντο νὰ ἀναγκαιώσωσι τὴν ὁσμανικὴν κατὰκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πιον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὐθις τοὺς δυτικούς νὰ ὁμοπραγήσωσι καὶ συνεκροτήθησαν τῶνόντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνέλεύσεις, καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὁμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θετικώτερον ἀξίωμα τοῦ προΐσταμένου τοῦ τῶν καρδινάλιων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιστα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀπέτυχεν ἔνεκα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατ' ὅφκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐγραψε πολλὰ ἐλληνιστί τε καὶ λατινιστί καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον λαμβάνων οὐδὲν ἦττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαθείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ῥαύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν ἐνῶ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας, ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σιξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὁμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἡξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου, κηδευθὲν πανηγυρικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

Οὐδὲν ἦττον ἄξιός ἐστιν ἕτερος Ἕλλην, τοῦ ὁποίου ὅλως διάφοροι ἀπέβησαν αἱ τύχαι. Πατρώθεν καὶ μητρόθεν ὁ Μαχμούτ πασχῆς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἐλληνικῶν οἰκῶν. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν προήχθη δις ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' εἰς τὸ ὑπατον τοῦ μεγάλου βεζύρη ἀξίωμα τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν

ἄλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθρέθη ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῷ οὖν ὁ Ἕλλην οὗτος, καίτοι προσενεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατόν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἄδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτήρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπεικῶς προσενεχθεὶς πρὸς τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα, μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσῃ τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ σουλτάνου. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἔχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἡ ψυχὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουςος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητῆς καὶ περιώνυμος ὡς προστατῆς μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἰδρυτῆς δὲ πολλῶν νῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινὰ σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Καὶ πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν ἐνταῦθα τὴν ζωοποιὸν δύναμιν τοῦ ἑλληνισμοῦ! Ἰδοὺ δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες πρὸς τὸν ἑλληνισμόν καὶ ὅμως ἀμφοτέροι περιώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιόζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἥθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος.

Ἐτερος ὀνομαστός εἰς Ἰταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννήσιος Ἰσιδώρος ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, εἰς ἣν τότε περιέπεσεν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὀπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδινάλιων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν ἀλλοτριώσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας. Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτουν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἔτι ἐνετικαῖς κτήσεσιν εἴτε ἐν τῇ Ἑνετίᾳ αὐτῇ εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοί.

διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἶδομεν· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλείστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἄθροα ἐγένετο ἡ ἐξοδος. Ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτὴν καὶ σῶζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἐλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς αὐθεντίας μου ἄρχοντας τῆς Πελοποννήσου, δι' ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς ὅτι «ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιὰ σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσά σῶς πρᾶγμα τίποτας νὰ μὴρε σᾶς ἐγγίσω, ἀμὴ νὰ σᾶς ἀναπαύσω νὰ εἴσθε κάλλιον παροῦ πρώην.» Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις διδακτικώτατον ὡς ἀπομνημονεύον τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μωρέως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· διότι ἀπετείνετο «πρὸς τὸν ἄρχοντα κύρ Σφαντζήν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του καὶ κύρ Μανουὴλ Ῥαοὺλ μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του καὶ κύρ Σοφιανὸν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του καὶ Λάσκαρην κύρ Δημήτριον μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του καὶ Διπλοβατατζέους καὶ Καλακέους, Παγωμενέους, Φραγκοπουλέους καὶ εἰς ὅσοι ἄλλοι θελήσουν νὰ ῥθοῦν.»

Οὐδὲν ἤττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς καταφεύγοντες εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρατεσσόντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των, εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἐλληνικὴν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἰς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγώνων, οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἑνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν στρατιωτικὸν τῶν Ῥαλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετενάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ραοὺλ βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον Ῥάλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὅλων τῶν συγγενῶν, καὶ ὡς θέλομεν ἶδει ὅταν βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐπιχείρησιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν, ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης ἐτέρου Ῥάλλη, τοῦ Δημητρίου, ὅστις ἠνάλωσε τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων Ἰταλῶν ἡγεμόνων καὶ τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς Μανίλιος ὅλως ἐφράγκευσεν, καθὰ ἐξάγεται ἐκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ

εἰς Μανίλιον τροποποιηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Ἐν τούτοις ὅλοι οἱ ἄρχοντες δὲν ἀπεδήμησαν. Ἐκ τῶν παραμεινάντων ἐπιφανὲς ἴσως ἀνεδείχθη ὁ Γραΐτζας Παλαιολόγος ὁ ἥρως τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκεδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνεφάνη μὲν ἡ ἐσχάτη ἠθικὴ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, κατέστη ὅμως ἐν ταυτῷ δῆλον ὁπόσον οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχημώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λευοντάριον δὲν ἠττήθησαν εἰμὴ μετὰ ἀντίστασιν αἱματηράν, καθ' ἣν ἔπεσον πλείστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ ἡ κατ' ἄλλους Νικόλαος Παλαιολόγος διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπρόσβητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντητε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μωᾶμεθ Β' ὅτι ἀποκρούει τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῷ ὄντι τὸ φρούριον ἐπικκλεσάμενος κατ' ἀρχὰς τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλῆσιος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς Ἀλβανοὺς ἐπαίρους, οἵτινες δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἀρπακτικὰς αὐτῶν ἐξεις, συνεταύτισαν ὅμως ἕκτοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὁσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἀρχὼν Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζήν νὰ ἦναι πρὸς πάντας ἀπιστος καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεὸν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ τὴν χεῖρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων ἐγκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὐ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, διότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματωδὴς παντοδυναμία τοῦ Μωᾶμεθ Β'· ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγησεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἄθροοι τότε ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἰς μόνον ἀνὴρ ἀνθίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραΐτζας Παλαιολόγος. Βομβοβουλούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχωι δεινὴν ὕδατος στέρησιν δὲν ἐπέιθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προσκληθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδῶσιν τὸ φρούριον ἀπεκρίθη ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς

τὴν φρουρὰν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ἔτι δὲ ἔαν ὁ Μωάμεθ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἑνός· καὶ ὁ ἀγέρωχος ὁσμανίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατένευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρεβιάσθη εὐθὺς ἡ συνθήκη, τὸ Σαλμενικὸν ἀνέστη ἐπὶ ἓνα περίπου ἔτι ἐνιαυτὸν μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος. «ὁ μόνος ἄνθρωπος, ὃν εὔρον εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν», εἶπεν ὁ Μαχμουτ πασας. Ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός.

Ἕτεροι ὀνομαστοὶ ἄνδρες καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλοι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεσιτάριος Ἰσαάκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλης, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μεξαι, πλείστοι ἄλλοι λαβόντες αὐτοῖσι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν, ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἡ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεθβατάδων καὶ ἰσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτοῖσι πολλοί) ἀπεδημήσαν ἢ εἰς Ἑνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσάκων, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν. Ἀπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ ἡμιελληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες ἡλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ὀλέθριον τῆς ἀπιδράσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὰ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐπιδημικὸν γεγόμενον παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων εἰς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐνῷ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γενιτσάρους, ἕτεροι ἀπῆρχοντο εἰς Ἑνετίαν ἵνα συγχροτήσῃσι τὸ στρατιωτι-

κὼν σῶμα τῶν ἑλληνιστὶ κληθέντων στρατιωτῶν, σῶμα ἱππικὸν συγκείμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσηγορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῶ τῷ λόγῳ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολὺκροτοὶ διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν τόλμην, ἣν ἀνέδιξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἑνετία ἐν τῇ 15 καὶ τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κατὰ τε τῶν ὁσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλείστοι δὲ διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἑρμαννουήλ Μποχάλης, ὁ Μαρτίνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδάς, ὁ Μέξης Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραιτζας πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης Ἰσως συγγενὴς ὡς αὐτῶς τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ ἰσχυρὸς ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἑνετῶν ἐγγράφοις καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατίνισθησαν· συμποσοῦμενοι δὲ εἰς μυριάδας συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων καὶ, ὑποταχθεὶς τελευταῖον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἠξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κοσμᾶ Γ' καὶ κατώκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διβδῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καὶ τινὰ τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκειύματος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ ποικίλων ῥαδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σῶζη τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἄλλοι δὲ φυγάδες πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον Μανιάται μὲν ὀλίγα τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη εἰς Κόρσικαν, Ἡπειρώται δὲ καὶ Ἀλβανοὶ κατὰ διαφόρους χρόνους εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡς αὐτῶς τὸ πάτριον θρησκεῖμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐξαίρετως εἰς τὴν κάτω

Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ἄσματα ὑπὸ ἀπογόνων τῶν προσφύγων ἀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων Ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἁσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην τῆς, τὴν ῥωμιοπούλα, νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκον· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα· ἀλλ' ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ἔν τὸν παίρνω
Καὶ περδικούλα γένομαι
Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ αὐτοῦ προδήλως συνάγεται ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σώζῃ ἔχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλείοτε τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεξωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὁσμανικῆς κατακτήσεως καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Πλὴν τούτων δὲ ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου ἔγημε τὸν μέγα δοῦκα τῆς Ῥωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν Ἕλληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραμζίν. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλθον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ πιέσεις τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους σωρηδὸν μετενάστευσαν εἰς τὴν Ἰστροίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως, ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὁσμανικῆς κατακτήσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἵπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοiάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι,

(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδάκτ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 22

ὡς αὐτῶς νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἑνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιθόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελδάμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδίνον, Ὁδησσόν, Ταϊγάριον, Καλκούτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἄθροοι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι ἔσωζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινουσίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητες, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἰνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ περὶ τούτου εἰς δύο μόνον τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἑνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηριδος οἱ Φιλιππουπολιταὶ ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναίτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἰκῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηριδι ἀπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδείας. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελουδός, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν προτὶνος τοῦ λόγου πλείονα τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδους διαφορὰ ὑπῆρξε μετὰ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, οὐδ' ὅτι ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ῥοπή, ἂν ἔχῃ πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν

τῇ πατρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὁσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διὰλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προϋχόντων, κατορθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτοὺς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαθε πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσιν τινα εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν οὕτω κινδυνεύει νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικρὰν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν, τὸ γεγονὸς ὅτι ποῦ καὶ ποῦ ἤθελεν ἐπὶ τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἢ γλῶσσα ἢ ἑλληνικῇ. "Ὅθεν τὴ καθ' ἡμᾶς δὲν δισταζόμεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα, οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίδας ἐστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι βασανιζόμενοι, θανατοῦμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὸν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεόν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες ὀφειλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μὲν, ὡς πολλάκις εἶπομεν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δειροπαθήματα.

Ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν πῶς διὰ τῆς ὁργανώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας παρεσκευάσθη ὁ νέος ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ βίου.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρῶτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις ὁ κατακτητὴς ἐπεχειρήσει νὰ ῥυθμίσῃ ὀριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὀριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιοῦτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον θρησκευτικὰς τινὰς καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα

δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα ἡδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἐαυτὸν εὐλόγως κύριον ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μωάμεθ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμού. Οἱ πιστοὶ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἡθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε, ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελῆμ Α' ἠπειλήσεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμόν ἅπαντος τοῦ ὑπηκόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπικράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλὰπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἶδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἄπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἰδέθησε πρὸ παντός ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπέιθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μωάμεθ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράν τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οὐκας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος. Ὅθεν ἀνεζήτησε τὸν Γενναδίον ἄμα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὔρεν εἰμὴ μετὰ τινας μῆνας ἐν τινὶ κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα ὡς αἰχμάλωτον ἐνὸς τῶν ὁσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλίσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριαρχεῖς τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμζίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν προηγουμένην ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησιν. Ἡ δὲ δια-

ταγῇ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὰ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενα ὅτι ἡ προχειρίσις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἡμέρας ἀπίθανον ὃν καθ' ἑαυτὸ ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθησαν ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλείων κεκανονισμένα, παρεκτός ὅτι ἐτελέσθησαν οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἦττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐδρευόντων ἀρχιερέων καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἦτοι ἀξιώματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς καὶ ὁ λαὸς ἐχειροτόνησαν ὑπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχυλάριον μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' οὗ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσῃ καὶ συνομιλήσῃ καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας, ἣν ἐλάβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἐπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καίτοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον ταῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς ὡς αὐτῶς, ὅπως ἐγένετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβόηθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἐπόμενοι μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχιζούσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας. Δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβαύλλου, ὡς ἤθελον εἶπει οἱ ἡμέτεροι, βερατίου δὲ ὡς ἔλεγον οἱ ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος, οὕτως εἰπεῖν, τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου, τὸ ὅποιον κατὰ τοὺς μετέ-

πειτα χρόνους ἐπέδιδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὠρίζετο ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φερμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὑπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὠρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιοῦτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπιτρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσήκειν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ περὶ ὅλων τῶν ἀστικῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διᾶδικοι, ἐὰν ᾦσαν ἀμφοτέροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν οὐ μόνον τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὡρίζετο προετί ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρησιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως ἐξαιρέσει βῆτῳ ὠρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιοῦται διαθήκαι ᾦσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεσταί. Ἄπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσιν δικαιοδοσίαν μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διθανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὅρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἀποδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἡλαττώθησαν κατὰ τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπεναντίας μεῖζονας ἐγγυήσεις, ὡς θελομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα ἀείποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεγνώρισεν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο παρὰ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, *εἰθάρχης*, ὃ ἐστὶν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς

τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καί ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρις ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγένετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ διακιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγός δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρὰ τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι, παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχῃσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διεζήγει τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφένδη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμός τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα, δι' οὗ ὁ ἀρχηγός τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν ὅμοιον καὶ ἐν τισὶ μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αὐτοκρατόρων. ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἐπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία βεβαιεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύουν τὸν πατριάρχην ὡς αὐθέντην καὶ βασιλείαν.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεις τῆς Ἑνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατονταδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἀρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγμένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ, ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἑνετιανὴν ὁ κατακτητὴς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἦτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὀρισθῇ ῥητῶς, ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χώραις καθ' οὓς χρόνους ὑφίστατο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος.» Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἶδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης, ἥς προέστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἑξαρ-

χος πατριαρχικός, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ναὸν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἑνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτόν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας καὶ Μελίτη ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς, ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτίνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ' ὁ λατινικὸς κληρὸς ὑπέικων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπότητος Ῥώμης ἀντέπρα-
 τεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικούς τῆς Ἑνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἑνετίας· ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαβριὴλ ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐξαίρεσις ἴσως τῶν προνομιοῦχων ποθοῦσι τὴν καθαιρεσὶν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι, τούτου γενομένου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἷαςδὴποτε μεταβολῆς ν' ἀποβῶσι χεῖρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν *La Motraye*, (τὸν ἐν ἔτει 1727 ἐκδόντα εἰς Ἀγὴν τὰς ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ περιηγήσεις αὐτοῦ) ὅτι πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς Τούρκους τὸ χαράτσιον διετέλουν ὅσον ἐνεστὶν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῶ οἱ Ἑνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθεύουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τούρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς

Κωνσταντινουπόλεως ἡναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς ὅτι ἀείποτε σπουδαιότατον καθήκον ὑπέλαβε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγειλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπιέσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἡναγκάζετο νὰ παρεμβαίη καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολὴ, ἣν ἔγραψεν ὁ Πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενίγον καὶ ἦν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρὼν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχεῖοις ἐπὶ καλλίστης περγαμηνῆς γεγραμμένην ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ αἰδιδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετῶν, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὥς οὐκ ἂν τις εἴπῃ διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρὰ τινων Ῥωμαγενῶν τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν καὶ συγγνώ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρὰ τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσι. Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα. Διὰ γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον. Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοται τοῖς νῦν ἄρχουσι.» Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ κατὰ τι τὸν δόγην διαβεβαίωσεν αὐτὸν ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὐξήσιν καὶ σύστασιν, ὥς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φοβερά, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μωάμεθ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτόν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης ἀφοσιώσεως ὑπηρετοῦν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησὶ τις σοφός, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἐκουσίως καὶ ἀβιάστως αἰεὶ ἀστασίαστον.» Ἐπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθισιν· «Εἰ τινα οὖν

χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὤμων βουλὴν, ὁρίσατε, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται καὶ ἄδεια ἢ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστην αὐτῶν ποιεῖν ὥς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότερος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὢν τοὺς χριστιανούς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διὰ τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον ἀδικόν τι καὶ παράλογον ἀφείναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὥς περ κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόφεται.» Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσδηλήματα καὶ δικαιώματα ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησίᾳ εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἡπείρῳ τῆς Ἑνετίας πόλεις καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἐτέρα ἀξιωματικὴ πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν γαληνότατον πρίγκιπα τῶν κλεινῶν Βενετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόρτε, ἧς τὸ πρωτότυπον καίμενον ἐν ταῖς κεντρικαῖς ἐνετικαῖς ἀρχαῖς, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφικλέους Οἰκονομοῦ ἐν βίῳ Γρηγορίου μητροπολίτου Εἰρηνοπούλεως καὶ Βατοπεδίου ἐξ ἀντιγράφου, ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελουδός. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βασιλεὺς κύριος Τζουάνν Φραντζέσκος Μουροζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς ἡξίωσεν ἡμᾶς ὥς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψιν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς τῆς νέας διορθώσεως γεγонуίας δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατόν ἡμῖν γενέσθαι ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὥς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ φιλέλληνα καὶ ὥς τὴν ἀρχὴν ὤμων φιλοῦσαν τοὺς Γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θεῖαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὥρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι. ἦν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὁρίσω καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσει καὶ προστάξει. Καὶ ὡς-

περ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα αἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθνη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν καὶ οὔτε οἱ Λατῖνοι Γραικοὺς ἐνοχλῶσιν οὔτε οἱ Γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. "Ἀλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόνι καὶ νόμῳ ὀφείλοντος ὑποκείσθαι καὶ παραδύσεσιν ἐκκλησιαστικαῖς." Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Εἴπερ ἀληθεὶς καὶ θεῖον πνεῦματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπου, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὠρολογίων τούτων οὐδὲν ὄντων.» Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα, μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περὶ τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα*, καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης ὁ Κύριλλος Δ' γράφων τῷ 1712 ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθόν τε καὶ καλόν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάρηλοι τῆς Ἑνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἄλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθήκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νοθεσίας καὶ προτροπὰς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νοθεσιῶν δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν δὲν

δυναμέθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροπότης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονούμενοι ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὅτε μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὅτε δὲ καὶ αἰκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτῆσας ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύλιον ἐπιστολὴν, δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἰροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίου σπανίως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένους καὶ τηρουμένους. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂν προαχθεῖν καὶ τελεσθεῖν, ἀδικία ἐστὶ καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἐτεροδοξὸν ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις μὴδὲν φησὶ διασείσητε μὴδὲ συκοφαντήσητε μὴ διαχωρίζων πάντως μὴδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρρησίᾳ ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Turcograecia*.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἐνετικαῖς κτήσεις κατ' ἄρκον πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμένικόν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἐδομηκροστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις αἰετοπετοῦ ὑφίσταντο μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἀρχοντος καὶ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὁμῶς πατριαρχίας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπικὴ τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε τσάρος τῆς Ῥωσσίας Θεόδωρος ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φαβερόυ υἱὸς καὶ διάδοχος ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντισχεῖας Ἰωακείμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακείμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκου-

μενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόξιμον ὁ Ἱερεμίας Β' καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγή τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἑλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα ὅτι τῇ 26 Ἰανουαρίου 1589 ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰωβ πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας καὶ ἀπάσης Ῥωσίας καὶ ἀπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1591, ἥτις ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου διὰ πράξεως ὑπογραφείσης κατὰ μὲν τῆς ῥωσικῆς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοῦλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ιερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρὴν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Καθ' ἡμᾶς ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πράξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὅλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγῃται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἡλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνεσιγῆς δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων, αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κληρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων, ἃς ἔπαυσε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας

ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχην ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθάραισιν τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μετὰ Διονύσιος φοβούμενος τὰς διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἐπεμψε ὅμως ἐπιτρόπους ἐαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακκάριον καὶ Παΐσιον καὶ τὸν Συναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέτῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβούλεύντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθιερῶντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἐπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὁλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφύδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἐτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι, ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν, αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προὔπαντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ μετὰ πάσης τῆς αὐλῆς καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον, συναπῆγαγον ἐλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἀμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἐκκλητικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἡ τε ἀποδημία δηλαδή τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἑδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ, δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὅπως αὐτοτελεῶς καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἀνεξαρτήτως ἐνῆργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὀφειλτῆς ὀσμανικῆς καθερινήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ἀποδεικνύουσι μὲν περιορισμὸν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα ἢ ἀμέσως ὅμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσαι ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε

πε πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ αἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

Ἄλλ' οὐδέποτε ἴσως τό ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως τοῦ ἀπὸ τοῦ 1622 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ δωδεκα περίπου ἔτη ἐκ διαλειμάτων πατριαρχήσαντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν, ἥς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ᾔηται. Ὅσονδῆποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτὰς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων διὰ τῆς διαιρέσεως, ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἡσθάνθησαν πρωϊμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ ἡμέτεροι ὡσαύτως ἐνόμισαν χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκείναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαιρῶνται νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρὸς. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριαρχήσας Ἰωάσαφ Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἄλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλάι τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολάς περιεχούσας τὴν ἔκθεσιν τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευάζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς προσπάθειας καὶ μετριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπισθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρ-

χίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρυνθεῖς δὲ προσέτι ἐκ τῆς ἀπαντοσεως, ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β' πρὸ τοὺς Γερμανοὺς θεολόγους, ἐπέσφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατεκείνο τοῦ χρόνου συγκροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἱησουϊτῶν ὅπερ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τασαῦτα ἐμέλλε νὰ πηγάγῃ πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διέκεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἱησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκεψις διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἴδρυμα, τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 1587 καίτοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέσβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμονῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρῶνος Σαλινιὰ καὶ ἐπετράπη μετ' αὐτὸν πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἱησουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἳ ἐμέλλον νὰ περικουλοθήσωσιν ἕτεροι πέντε. "Ἐκτοτε ἤρχισαν ἀκοίμητοι αὐτῶν παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ βραδουργίαι τὰς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐπιτηδεῖως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν ὅσον ἐνδέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πατριαρχήσαντας Ῥαφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ Τιμόθεον Α' 1614.

Ἄλλ' ὅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ 5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν. Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνων τῶν Ἱησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἦν ἔτι ἐνῷ ἐποίμαине τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν ἐζήτησε συμφορὰς παρὰ ταῖς φυσικοῖς τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιπάλαις, ὧν τότε πρῶτον ἦ Ὀλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσιν μετὰ τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν Δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβρυγίου Γεωργίου Ἀββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἴκους τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὅποσον ἐπισφαλὲς ἦτο ἡ οἰκειότης, ἣν ἐπέτυχον οἱ σὺν πανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους τοῦ προκατόχου, πρῶτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκύκλιον πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονούντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξεργή μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σιρ Θωμᾶς Ῥόουε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἑνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανός, διότι ἡ

θολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουίτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἰησουῖται πάλιν εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζὶν πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπесεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος, ὃν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑπαστήριζιν αὐτοῦ, ἀπέβλεπεν ἄρα γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, καὶ ὑπὸ μείζωνός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὀλοσχερῇ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνῆκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταῦτίσῃ τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον. Ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας, καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ, καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβιαίως ὀριστικὸν διανοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας, ἐνῶ ἤδη εἶχε συνάψει στενὰς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους: «Φαίνονται τινες ἐξονειδιζόντες τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ, διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλὰ αἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοὶ δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι μὴ γινώσκοντες ὁποῖα εἰσιν αἱ ὀλέθρια ζητήσεις αἱ μαινίουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον.» Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχίαν αὐτοῦ θεσπιζὼν τὴν μετὰθεσιν τοῦ Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας εἰς Κύθηρα προέτρεπεν αὐτὸν «τῆρεῖν ἐν ἅπασι τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι.» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σωζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδασκῶν ἐρειδομένη ἡτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ (Παπαρρηγοῦ. Τὰ διδασκ. πορίσ. τῆς 1στῆ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

πνηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ καλθινοφροσύνη κα-
ρίας ἀνακραζούσα ἐλληνοπροεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης
κρίσεως. «Ἡ Ῥωμαίων γῆ. . . . νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλ-
ρεῖται σύμπασα, ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρὰ τινος ἀρχῆς ἐ-
ξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκουον. Ἀλλ' αὐτως εἰσὶν ὁ-
ροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν. ὥστε συμβεβηκεν αὐτοῖς λάμπ-
μάρτυρας οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμήν, καὶ
προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντιδικοὶ μόνη ἀκοῇ καὶ
τουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵμα-
λέγει ὁ ἡμέτερος Μάρκος Ρενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὁ-
μῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις
τριάρχησε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐξω-
αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῇ ποικίλης τροπᾶς. Ναὶ μὲν
ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἐξωσιν τῶν
σουιτῶν, ἀλλ', ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξη-
θουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπον, ἡ μὲν Ἀγγλία
εγγίσασα εἰς τὸν καθολισμὸν ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον
τριάρχην, ἡ δὲ Ἑνετία μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰ-
τῶν ἰδίων συμφέρον ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ ὅ-
νος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγχα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς
δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπέζητησε
ρον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνα-
καὶ τῆς δόξης εὐρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον τὸν βασιλέα
Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμ-
Κωνσταντινουπόλιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διακαρτυ-
ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Ι-
Στρασβοῦργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστὴς ἐπιστολῶν το-
σιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐ-
λὰς ταύτας ἀπῆντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βα-
βαθειαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας, ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς
θυοῦζου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες, ὅς παρήγαγεν ἡ νέα αὕτη
θασις, ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολὺ, πεσόντας τοῦ Γουσταῦου Ἀδόλφου
Λύτzen κατὰ νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπα-
χησε τὸ πέμπτον, δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς σ-
χους, δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων καὶ με-

κόλιον ἔτος, οὐ μόνον καθηρέθη αὐθις, ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βα-
ρυντικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε
οὓς ἡμετέρους ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστατοῦ νὰ
απαφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολι-
κῶν Δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ
ἄλλον ὅσῳ καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς
οὐ Ἀγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν, ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταν-
τινοῦπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμίτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν με-
αξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς αὗτος εἶχε πρὸς ταῖς
ἄλλαις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β΄
ὑπαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν.
Απελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκυμίσσατο τὴν προσηκούσαν πρὸς τὴν αὐ-
τοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Παρθένιος Β΄ διε-
τέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώ-
πητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετὰ τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ
καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἢ ἐπιβληθεῖσα εἰς
τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λού-
καριν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα
ἐκείνη ἢ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια, δι' ἧς ὁ Μωάμεθ Β΄ περιέβαλε τὸν
οἰκουμενικὸν θρόνον, ἤρειδeto ἐπὶ τῆς ἀμμου. Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦ-
θα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περι-
πετείας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων, ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ
κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ,
ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρό-
νους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποῖου ἀνάλυσιν ἔχει
ἡδὴ ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης. Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς
περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου, ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχού-
σης ἐπὶ λέξεως: «Ἐδωκε δὲ καὶ προσταγμάτων ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ
ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀκατήγητον
καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστόν τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου καὶ τέλους
καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς
τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.»
Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως, ἥτις ἐγένετο ἐπὶ Σελῆμ Α' περὶ τοῦ
ἀρχικοῦ κειμένου, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος, καθ'
ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο

νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δέ τις ἀντι-
θεσις τῶν ὄρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέ-
ρατου διατάξεις ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξύ αὐτῶν ὑπάρχ-
σπουδαίαν διαφορὰν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ ἀδιάσειστο
πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ὁ
βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι
τριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαίρεσις τῶν τριῶν περ-
σεων, καθ' ἃς ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἔνοχος καταπίεσεως τῶν χριστι-
παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγε-
'Εννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἐρμηνεία, ἣς ἦσαν αἱ ἐξαίρεσις αὐταὶ
καί, ἐντελῶς ἀνέτρεψε τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡς
τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγό-
του σφετερισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγ-
ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κληρὸς εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀ-
τως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετὰ τινων ἐξαίρεσεων, αἱ
εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὅπως δὴ ποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια
διάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα
ριωτάτη ταύτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβ-
σεως, καθ' ἣς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἰ-
ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέ-
περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι
πων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην
ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ ν-
θῆσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἔνωσιν. Ἀλλὰ πραγμα-
νοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐξηγήσαμεν
ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωϊμώτατα
ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἑνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ
σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ
τὸν Σελῆμ Α' φόρον 8 000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυρια-
τῆς Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν
ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἢ τε ἠθικὴ καὶ ἢ πολιτικὴ
ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύνανται ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπά-
ας οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς.
νουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν ταῖς συμβουλίαις τοῦ σ-
τάνου, ὁ δὲ Μουράτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδε-
νας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κων-

τινυπόλοι εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἤττωντο ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη ὕψις, ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος, ἦτο ἡ Ἰσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐκκλούθου ἐκκτονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον ἐκτέστη τοιοῦτοτρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιητῇ τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντιθετον πολιτικὴν. Παρεκτὸς τῆς Ἑνετίας περιττὸν εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεροι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦ ἐκτελέσαντος, ἐπροστάτευεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουϊτικοῦ κόμματος καὶ γενομένη, ὡς μὴ ὠφελεν, ὄργανον τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν νὰ καταπίεσῃ τολευιδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἐκκτονταετηρίδος εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρέσίαν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ἀπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνεργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθήκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετὰ τινὲν διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν κατ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτῆσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἑλλειψιν τῆς δεύσεως παιδείας καὶ ἱκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως, ὅτι πολλάκις ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγματικῇ κρίσει, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρετοῦς, περὶ τὰς κατέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφρίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἡ μᾶλλον ἔνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἀγούσαν εὐθείαν ὁδόν. Ἀπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α', ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὡραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀπο-

ποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἔνεκεν ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ καθηρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῇ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῶ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσκοπή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἔνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλει παραβῇ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστατής.» Καὶ ἤττον ἀγαστὸς ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερος πατριαρχήσας λόγιος Μαξίμος, ὅστις ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δὲ αὐτῷ ἵνα μεταπεισῇ τὸν Ἰωάσαφ ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου θέλει παραβῇ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τῶν τοῦ τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἀξιοὶ δὲ τῆς κτῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅτε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ ἐπισκοποὶ Χιπρίσκου καὶ Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ιερῶμένοι οἱ ἐκ τῆς γενεῆς λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπομάρτυρα Μωάμεθ Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαὴλ Α', ἀνθρώπον ἀμαθῆ καὶ μὴ μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος. αὐτοῦ δὲ τοῦ πρό μικροῦ ἀναφερόμενο σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον δόγμην τῆς Ἑνετίας ἐπιστολήν. Ἡ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῇ τυρικῇ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἡδὲ διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες ἀνέστησαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ πατρὸς ἡρησίου; Ἐὰν δὲ οἱ ιεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποστήσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἀριστερῶς τῆς ἐκκλησίας οἷον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ ἄνθρωποι, εἰ καὶ ἤττον ὀνομαστοὶ ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔγεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς τῇ 1657 ἀπηγγονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ μόνον εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνῶμόν τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἀνθρώπον παντελῶς ἀξίον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάντην τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχούσα τὴν πρὸς τοῦτο συνειδήσιν τῆς κυβερνήσεως συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον ἐκτίμησιν. «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ

στὶ ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοῖρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἔτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου Κύρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ πρεσβεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ κατὰ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικῶς ποιησάμενοι ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Γριγλίας Κύρ Παρθέμιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσης Κύρ Διονύσιον καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἀχὺς, μάλιν α. ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὥς γὰρ μὴ γενοῦσαν ὁμοῦ κατὰ κανόνα ἱεροῦς τῇ μετὰθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἥν δοκαστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφείσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῷ ἀπὸ τοσοῦτον λεπτοῦ νήματος ἐκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας εἶναι βεβαίως ἱκανῇ ἐξαγοράσῃ ἁμαρτίας πολλὰς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ ἁμαρταί ὑπῆρξαν δυσαριθμητοί. Καθ' ἃ προεῖπομεν μίαν τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ἀθρόα εἰς τὴν ἄλλουδαπὴν ἀποδημίαν ἀπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν βαγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἂν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναϊότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκεῖνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαῖωδης τῶν πραγμάτων ἔχθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν σφε-

τεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἐνὸς τῶν ὁμογενῶν. Ὁ
 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μάρκον Β' πα
 σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν
 τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζούντιον ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλει
 ρῶναι κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορ
 ῆν τέως ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνή
 Τοιοῦτοτρόπως κατηργήθη 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως
 διάσειστον καὶ ἀφορολόγητον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδ'
 ριωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλίπ
 λεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς
 φλωρία καὶ προσέκλεσεν αὐτῷ τὴν καθάρισιν τοῦ Συμεὼν μετὰ
 περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ῥ'
 προσήνεγκε παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως διςχιλίων χρυσῶ
 ἑτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσ
 τριςχίλια χρυσᾶ καὶ παρεκτὸς τούτων ἔδαπανῶντο πολλὰ χρ
 εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνοῦχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλ
 εἰς γενιτσαρούς, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο κα
 στηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἐπιπτον, ἐννοεῖται, ε
 ρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βᾶρος τοῦ λαοῦ. Τ'
 τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δι
 καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρούμενοι διηγοῦνται δεινότερα, εἰ δυνατόν.
 1583 ὁ Ἱερεμίας Β' κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατ
 ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ι
 μιος Β' ἀδελφός ὢν πλουσίῳ ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν δ
 τὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταν
 πόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι
 ἡμετέρων ἐγκρίτων παρέστησαν εἰς τὸ Διδάκτιον ὅτι ὁ ἀνθρωποι
 νος πρῶτον εἶναι ἐντελὼς ἀνίκανος καὶ δεύτερον ἐξηγόρασε
 τριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχροῦς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης
 Ξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς,
 δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβαλὼν τριςχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὁμο
 ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράποναι, ὧν ἕνεκεν ὁ σουλτάνος
 νεσε μὲν εἰς τὴν καθάρισιν τοῦ ἐπιδάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τ
 ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐ
 αὐθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα
 πολίτην Φιλίππουπόλεως, ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24,000
 σῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι ν

ναγκάζωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦλάχιστον τὴν ἀναγόμεναι τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου Νικηφόρου καὶ συλλέξαντες 40,000 χρυσῶν προσήλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἰτήσιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἔδραμε πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἀπεφάνητο « Ἀριστὸς ὁ ἀνὴρ καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελὼς ἄξιος· ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω. » Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἐτι μάλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχήσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασχᾶ κατὰ τὸν Χάμμερ 100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοῦλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἐκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἡδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλάγῃ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῖται ἵνα ρίψωσι τὸν διαδόχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι καλθίνισται δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνθρώπῳ τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖστοι διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τὴν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἔνεκεν αὐτοῦ φυλακίσαις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαβίας ὀνόματι Βασίλειος ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνειδῇ ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, μόλις ὅμως παρήλθον 120 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουήλ Α' ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν « τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκότερα. »

Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἦττον καὶ ὡς πρὸ τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκείνον, ὅστις διελαμβάνεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἡδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὁσμანი-

καὶ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως, ὥστε ἐξηρεῖτο τοῦ ὄρου. Ἀλλ' ὁ κατακτητὴς κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν μωαμεθανῶν ιστοριογράφων μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμιά, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζήτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελῆμ Α' ἀδελφὸν μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελῆμ Α' ἐβουλεύθη τι ἐτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου Πιρὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τασούτον, ὥστε ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναοὺς, τὴν σήμερον δὲν ἀνέχονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνον. Πολλαὶ μὲν ἐκτίσθησαν νέαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἐπὶ τοῦ Κιοπριλίδου Μουσταφᾶ πασᾶ τασαῦται, ὥστε κατὰ τὸν Καντεμύρην αἱ Ἕλληνες ἠξίουσι ὅτι ὁ βεζύρης ἐκεῖνος ἔκτισε πλείοτερας ἢ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν καὶ αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἀλλεπαλλήλως ἐδημεύθησαν. Εἶδομεν ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τούτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατηρειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρείπειων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος. τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρέμεινεν εἰς τὸν τῆς Εὐλοπόρτας ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαήλ Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελεῖ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχων. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περὶ φρόνησιν, ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπέδεικνυν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οὐκοῦθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῶντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἢ Ὑψηλῆ Πύλῃ ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ

μέχρι τῶν χρόνων τούτων τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ὀρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεσθαι ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφηρέθη ὡς αὐτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἐξ αἰτίων ποικίλων καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἶδομεν ὅμως ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύναδον ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπράς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, 1624, συνέστησε τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἡγοράσθη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Κεφαλλήνης μοναχοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ὅστις, κομίσας αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἰργάσθη αὐτόθι ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ καταστήματος τούτου. Ἄλλος Κύριλλος ὁ Ε' ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1749, διὰ συνεισφορὰς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἀθῶνα σχολεῖον «οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκληθὲν διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἑπειτα εὐτυχέστερας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικὴν. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη ὁ Εὐγένιος ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἐπλεχον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα παρητήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε', ἐνῶ ἐπέδειξατο ζῆλον ἀξιεπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἠὔξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς

1000, ἦτοι εἰς 500,000 γρουσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἦτοι εἰς τὸ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριαρχοῦ πληρωνόμενον δῶρον καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ). Ἄλλ' ἐπα- νερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πα- τριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β' 1757 ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρῶσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου «χορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἐράνου οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιῶδους γράμματος κατεβάλετο αἰοεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κων- σταντινουπόλει σχολῆς τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστή- μης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην πα- ραιτησαμένου, ἐκέῖσε ἀπέστειλε καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μετα- πεμφάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης ὑπερβαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδά- σκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐξουγκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβυλικώτερον τὸν λόγον συμπεραίνει: «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας τὴν παραιοκίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δω- ρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνακίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἐσμὺς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος καὶ θεολόγων θιάσος, ἐφ' οἷς ἤδετο πᾶς τις φιλογενὴς μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Β' ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806 ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους δια- ταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρκαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανούς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παρά- δεῖγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμ- μάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπῶσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπι- στημῶν, ἀπήγγεσε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμά- θησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Β' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς

τὴν μνήμην τῆς παρουσίας γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἑκατόμβην, ἣν ὁ κλη-
 ρὸς ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος; Πρῶτον ἐν αὐτῇ θύμα
 πέσεν ὁ οἰκῶμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποῖου τὴν εἰκόνα ἔστη-
 εν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρουσίας γενεᾶς παρὰ τὰ προύλαια
 τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς οἰακονόμον καὶ φρουρὸν πάσης πνευμα-
 τικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρ-
 ερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα καὶ ὅσον
 ἐπὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνεται ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις
 καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου
 ἔθνους ἀφασίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡς-
 ούτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν
 ἄλλαν ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποιῖμιον ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς
 ἡρωικῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν
 οὐχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτ Β'. Ἡ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀ-
 ῥιανουπολίτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκῶς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμά-
 των διεξαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀνετον τῆς Μούσης λατρείαν ἤχθη
 οὐδὲν ἥττον ὡς ἄρνιον ἐπὶ τὴν σφαγὴν; ἢ πῶς τοσοῦτους ἄλλους τῆς
 ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δὴποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ
 ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς
 ὠλόισθη περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπᾶτων ἐθνι-
 κῶν συμφερόντων τήρησιν.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας
 ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου
 κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ
 ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν
 ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ
 τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτῆ-
 σατα ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν
 ἐπανελθεῖ ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν
 ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ
 σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον.
 Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ
 16, 17 καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι ἡδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν
 Ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ
 πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηγουεῖτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν
 περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια,

διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἀρχὼν ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κομποπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὁσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τοῦτου ἕνεκα σπανιώτατα ἤρνεϊτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχῆτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον, ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρειᾶν νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθήκον ἦτο ἡ κραταιώσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκεῖνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινόν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἐν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἐνότης καὶ ὁμοφροσύνη μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίᾳ. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὑπὲρ προέκυψεν εἰς μέσον παρὰ τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τφόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ ἡμέτεροι, πολλάκις μὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλάς ἐκεῖνας, ἀείποτε ὅμως ἀπήντησαν προσκόμματα δυσυπέβλητα εἰς τὸν ἐξελθηνισμόν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγᾶσθην ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἔδρας ἐνέργειαι μόνις ἡδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς

σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὅπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουήλ Α', 1764—1768· ὅποσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλῃ ἐβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπερέβλητον κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὐκόλον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείους εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε, καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὐρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος, ὃν δικαιοῦμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἀμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρὸν. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται κατὰ τὰς δύο πρώτας ἐκατονταετηρίδας οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἀρχοντες. Μεγάλοι Διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἶας πρὸς τὸν κληρὸν ὠρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἶδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλείωτερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ

ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα, ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μωάμεθ Β' νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ ὁσμάνιδαι ἠναγκάσθησαν διὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἀδεξιότητα καὶ ἀμάθειαν νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν διοίκησιν. ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν κατακτηθέντων.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, βεβαίως ὅτι «κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμεῖσις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρώνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ῥαυάσια ἤτοι λογαριαστήριον.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐρχοπῆς*, δι' ὧν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τῶν χειρισμῶν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσῆρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξῆρχοντο ἐξ αὐτοῦ. "Οθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἑλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὀμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β'. «Μετὰ τούτους μὲν τοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἤτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους) ἐστὶν ὁ γραμματεὺς ἀγχιτάτῳ ἰδρυμένος ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεται τε προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει. Ἄλλοι δὲ γραμματεῖς ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.» Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὁποῖοι τινες ἦσαν οἱ γραμματεῖς οὗτοι παριστώσα τὸν Μωάμεθ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν», οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἓνα, τὸν Καταβοληνόν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν.» Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἐτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμά, ὃν ἀποκαλεῖ αὐτὸς «γραμματέα τοῦ βασιλέως.»

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις αὐτοὶ ὄντες τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων. Ἐπὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστί τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρὴ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθεῖσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου ἐδημοσίευσεν τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλῶρου Λουφτούμπεϋ, ἥς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς αὐν', σεπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνευ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότετον καὶ δικαιοτάτον Τζονάν ῤῥιγαν τῆς Κύπρου καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ ἀμιράν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλῶρου· ἀπὸ τὴν ποῖαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἐξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὠμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρῆουςαν, πάντως ὅμως ἦσαν ὁπωςοῦν παραμιμωρφημένην, ὃ ἡμέτερος Σπυριδῶν Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσεν δέκα. Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἣν κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου προφήτου γεννήσεως, αὐπῆ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ωπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη' ὃ φράξ Πέτρος Δαιωμβουσῶν Θεοῦ χάριτι μέγας μάλιστα καὶ αὐθέντης Ῥόδου καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμπερᾶς σουλτάν Παγιαζῆ Χάν υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντός τοῦ Μεχμέτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἑννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζῆτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δὲ ὡς καὶ ἡ συνθήκη εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν πρῶτα παραθεταμένην ἑλληνικὴν τῶν

πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1481 μεταξὺ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μωάμεθ Β', τὰ ὅποια ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσιτς καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ', σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεῳχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ ἱκανώτερους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρύ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποδώσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἔθνη καὶ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διότι συνεβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικούς ἡμῶν ἄνδρας, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιήλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριοτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γὰρ Λακροῦ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας ἐδημοσίευσεν βραχυτέραν βιβλιαρίον τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἔθνων, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὧν τῶν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ τέσσαρες καὶ μόναι· οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προετίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ποικίλα κοινάτα βιομηχανικὰ ἔργα. Εὐλόγως δὲ δισταζει ὁ Λακροῦ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, διότι ὁ Ἐγγέλ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥαγούζης βεβαιοῖ κατὰ μαρτυρίαν ἀξίαν πίστεως ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐφιλοξένησεν οὐ μόνον τοὺς Κομνηνοὺς καὶ τοὺς Λασκάρεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς Παλαιολόγους καὶ τοὺς Καντακουζηνούς. Ὅπως δὲποτε ἐν ταῖς πληροφορίαις, τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν ἐκ τῶν τεσσάρων προαναφερθέντων οἰκῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μόνον μετασχόντες κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἦττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὁποῶν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετείχον τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐννοοῦμεν ὡς πρὸς τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα κυρίως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῶντι αὐτοὶ κατεῖχον τὰ πλείστα τῶν ἀξιωματίων τῆς πατριαρχικῆς αὐτῆς οἰκῆς τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου

κευσοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα κα-
λούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέ-
ων τῆς πρωτεύουσας οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πα-
τριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν
ἐκλογὴν καὶ τὴν καθάρισιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ
μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς
ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμῶς πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὁσμανικῆς κυβε-
ρήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι
ἀπλῶς γραμματικοὶ καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκο-
λούθων τῶν ὁσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τοὺτους ἔχοντες.
Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ
πολιτικὴν περιωπὴν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ
ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἰς
τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς
χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης ὁ ἀκμά-
σας ἐπὶ Σελῆμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Α'.
Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ
τινῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελῆμ Α' μελε-
τηθεῖσαν καθάρισιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ
εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχη καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς
τὸν μέγαν βεζύρη καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ
ὀλεθρίου βουλευματος. Ἀλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέν-
των ἱστορικῶν οἰκῶν ἀνήκεν. Ἕτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 11ῃ
ἐκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξαν-
δρος ὁ ἀπὸ Τηρῆς, ὁ μέγας Λαγοθέτης Ἰεράξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ
ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνός, ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ
λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἰκοὺς.

Ὁνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκατονταετη-
ρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκωμεν τὸν
βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου συγγενείας. Διετέ-
λεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζύρου Σόκολη τοῦ
ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμᾶν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βα-
σιλείας τοῦ Σελῆμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ
Μουράτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις, καίτοι πολλὴν εἶχεν οἰκειότητα πρὸς
τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον
τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτώ μὲν ποσχαδαρχίων,
πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας

λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἀλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρχ τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντιζήλος δὲ ὢν, εἰκός, τῶν τότε Παλαιολόγων ἐκτῆσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην, δι' αὐτὴν καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτής*, καὶ δύνάμιν δὲ οὐ μικράν, προκάλεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἑτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἔν καὶ ἡμῖς ἐτος πρὸ τοῦ προστάτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωτικού ἀξιώματος, ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας ἀρχοντας, θελομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ἐξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἐπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ Καيسάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ, ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὸν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἥττον περιέργως ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνου καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου ἐπιφέρει : «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τζελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχιάλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν καὶ τινες ἀγάδες τζιφράκια ἰδικὰ του ἔγιναν καὶ βεζύριδες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας, ἀφ' ὧν ἔρθασε καὶ ἔγινε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχαὴλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ (ὁποῦ ἔτυχε νὰ εὕρῃ ὁ ἱμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης — καλῶς ἦλθες Μιχαὴλ τζελεπῆ, κἀνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπον σου. Μετὰ δὲ τὴν ἀνταμώσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω ὁ Μιχαὴλης, εἶπεν ὁ ἱμάμης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἀρμύζει, ἐφένδην, εἰς τὴν ὑψηλότητά σου ὦντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως νὰ εἴπῃς ἕνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὦντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζύρη εὐγῆκεν εὐθύς καὶ εἶπε τὸν Μιχαὴλ τζελεπῆ λόγια τοῦ ἱμάμη καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχαὴλης — ὕπαγε καὶ εἶπε τὸν βεζύρη, ἂν ἦναι ὀρισμός σου, νὰ κἀμὲν ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἱμάμη νὰ μὲ εἴπῃ καὶ αὐτὸς ἐμπροσὰ τοῦ τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάζι καὶ — μακάρ νὰ τὸ κἀμῃ, τοῦ εἶπεν. Εὐθύς δὲ ὁ Μιχαὴλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἱμάμη, ἤρε τὸν κεχαγμένον καὶ λέγει του, — δός μοι κατὰστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφένδης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὸν καὶ πόσο κριθᾶρι εἰς τὸ ἀχουρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ

πὸ λόγου μου· καὶ εἰπὲ τὸν ἐφένδῃ, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχαῆλης ἐκεῖ-
 ος, ὁποῦ μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζυραζέμη. Ἐδωκεν ὁ κεχαγιάς τὸ κατὰ-
 τιχον, καὶ τὸ βράδῳ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ
 δὲ Μιχαῆλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγ-
 ματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἱμάμη· ὁ δὲ ἱμάμης τὸν ἐπροση-
 ώθη καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχαῆλ τζελεπῆ.» καὶ εἰς τὸ λα-
 οῦρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ λέγωντάς του
 καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἂπ' ἑδῶ ὁ Μιχαῆλης, ὑπάγει εὐθύς
 εἰς τὸ Πασακαπί, εὐρίσκει τὸν χασνεδάρη καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἱμά-
 μης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στελῇς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν
 ἔλθων πάλιν ὁ ἱμάμης, ἐμηνύθη ὁ Μιχαῆλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας
 δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἱμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῇ ὁ βε-
 ζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ — καλῶς ἦλθες, Μι-
 χαῆλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες Μιχαῆλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς· ἄρ-
 χισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζύρη λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος
 καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειάζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν καὶ
 ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀποῦ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ
 ἱμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχαῆλη, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ,
 καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγῆθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζυρα-
 ζέμης τοῦ λέγει, «γιά σεῖτάν συν, γιά σεῖτάν ὀγλούσουν.» (ἡ διάβολος
 εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται
 οἱ Καντακουζηνοὶ «σεῖτάν ὀγλοῦδες.» Τοῦτον τὸν Μιχαῆλη ὄντα τοιοῦ-
 τόν περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βα-
 σιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔστει-
 λεν ὁ βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του καὶ ὅλην τὴν
 περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν
 διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι·
 ὄντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα ἐπουλήθησαν τόσον φτηνά, ὁποῦ
 ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται. ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνά,
 «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σεῖτάν ὀγλοῦ τὸ ἀγόρασες;»

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαῆλ Καντακουζηνοῦ ὁ Καισάρης Δαπόντες, εἰς
 ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περὶ
 τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ
 τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακου-
 ζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐντελῶς
 τφόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραιτίος πολλῶν ἐν Μολδαυίᾳ τα-
 ραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφούς, Πέτρον καὶ Ἀλέξαν-

δρον ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβῆσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων, ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγγίαν διὰ τῶν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγγονίσθη ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20.000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἀλλὰ ὡς τόσα εὖρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θαυματοποιτικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸ δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἐν τῷ σωζομένῳ ἀρχαιοτέρῳ δημοτικῷ ἄσματι, ὅπερ εὖρων ὁ Φωριέλ χειρογράφῳ τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν. Τὸ ἄσμα εἶναι ἀξιωματικόν οὐ μόνον ὡς ἀρχαιοτάτον, καθὼς συνταχθὲν βεβαίως ἄμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχῃ ὅλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἶσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεοποιεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε, ἐὰν εἴναι ἀληθὴς ἡ τοῦ Φωριέλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος, τὸ ὅποιον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ταῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημώδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲ ἐξέλειπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης καθὼς τὸν λέγει ὁ χρονογράφος Γιαννάκης Καντακουζηνὸς διετέλεσε ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπιεχαγιάς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχαήλβοδα, οἰκτρὸν λαθὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχαήλβοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγῃ τὸν Γιαννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ, ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσεν ἡμιρριθεὶς κιουτζούκ διφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Γρηγόρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπάν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας.

Ἐξ ὧν ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἰκοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροί, δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὁσμανικῶν πραγμάτων

των διοικήσεως καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Δὲν ὠφελήθησάν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὁσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἀπλοῦ γραμματικοῦ καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελεῖ λειτουργίαν μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπαμεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἐλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἷτια. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ ὁσμανίδαι ἐκτῆσαντο χροιάν τινα διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς πρωτοπειρίας. ἥς πρότερον ὅλως ἑστεροῦντο καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τὰς νέας τοῦ κράτους ἀνάγκας μέχρι τῆς διέπλασαν, ἴσως δὲ καὶ δυσπιστίαν τινὰ ἤρχισαν νὰ τρέφωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους μετ' οὐ πολὺ, ὁσάκις εἶχον χρεῖαν ἀνδρῶν εἰδότην ξένης γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀρνησιθρήσκους Γερμανούς, Οὐγγρους, Πολωνούς, Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπαςης Ἀλῆς, ὅστις ἄδελφον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανός ἢ ἀρνησιθρησκός, διετέλεσε δὲ ἀρχιδιερμηνεὺς τῷ 1502, ἦτο βασιλευ-
οντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζήτ Β', καὶ ἀποσταλαίς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἑνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἐλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεταί χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὁσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἐλληνικὴν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ αἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφονται εἰς τὴν ἐλληνικὴν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἐκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουράτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ Πολωνός Ἰβραχίμ, ὁ Βουαρὸς Μαχμούτ, ὁ Οὐγγρος Μουράτ, ὁ Γερμανός Ἀλῆμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελον εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα, ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 613) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησιθρησκοί.

Ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἐκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν. Εἶδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων αἱ ὁσμανίδαι ἐκυβέρνην συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπίεσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισαν

νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετείχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινουῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξήγον κατὰ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὁσμανικὴ δύναμις ἀπέβαιναν ὀσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλάβει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἀρματωλοὺς, ἦτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἔδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐποπλασιαζέτο ὀσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῇ, ἐπιεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῇ, ἀλλ', ἐν ᾧ πρότερον ἦνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἀπαντα τὰ στάδια ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματα τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἦττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διευτυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς, ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων, αἵτινες ἀπασα σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζυρικοῦ οἴκου, ὅστις ὦν χριστιανικῆς καταγωγῆς ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσαρῶν. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμοῦ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης, ἧς ἤξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενιτσαρῶν, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγαρεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς μωαμεθανοὶ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἐπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὃ μὴ γεννηθεῖς χριστιανός· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος, ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι. Τότε ὁ καλὸς ἀγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐπέδειξε πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐπι-

εἰκείαν, ἥς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τότε ἐζήτησεν οὗτος νὰ μετριάσῃ ὅπως οὖν ἐν γένει τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου *νιζάμι δζερίτ*, δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φειδῶνται τῶν ἀθλίων τούτων ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἥτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος μέτριος ὧν κατ' ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι βαρύντατοι ὄντες καθ' ἑαυτοὺς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπραξέως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικόν πάλιν φόρον καὶ διήρесе αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωσε 4 φλωρία κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἑλληνας ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἰς τινὰ ἀξιώματα τοῦ κράτους καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἥτις προηγουμένως κατεῖχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπιῶν ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐξετελέσθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγγύριον ἀρχοντα.

Ἐναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὁσμανίδαι ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὐρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὐθις τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰ πράγματα οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἑλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον, ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὄλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν ἔμειναν ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἥθελε συμβῇ πάλιν ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνοιχθῆν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νὰ προκύπτωσι ζώπυρά τινά * παιδείας ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἐνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατάρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν, ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεκτός τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν, τὰς ὁποίας προαναφέρομεν ὡς ἀρχαιότερας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευσούσῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἴτε βραδύτερον ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσπιδῶν καὶ τῶν Ῥαλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροῦ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ῥόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ῥασσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδαῖτοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Σούτσοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ῥαμκντάναι. Ἐν τοῦτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῶν χρόνων τούτων πάντες οἱ ὅπως οὖν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστί ἀναφερόμενοι οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα γένη ἀνήκουσιν, ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκεῖνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρὸς τινὰ τῶν προαναφερθέντων οἰκῶν· ὡσαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Κχυροφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμαῖας μέγας λογοθέτης ἱατρὸς Μιχαλάκης Μαμοράς. Τὸ δὲ παραδύοτον αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικουῆς ἦτο τῶν οἰκῶν ἐκείνων ἀλλότριοις. Οἱ Μαυροκορδαῖται δὲν ἠκμασαν εἰμὴ βραδύτερον καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σούτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ῥασσέτου. Οἱ δὲ Μουρουτζοί, Ὑψηλάνται, Μαυρογένεῖς, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ βασιλευσούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδ' ὅλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροῦ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικουῆς ἢ Νικουσίος, συνήθως δὲ ἀπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ τῷ 1613 ἐκ γονέων ἀσέμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῖγος, εἰς τῶν τότε λογιωτέρων Ἑλλήνων, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκλήρυξ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητὰς παρεκτός τοῦ Παναγιωτάκη

καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιωμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνικὴν, παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ταυρικὴν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Παταύιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὸν Καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου ἐγένετο «ἡραγομάνος τοῦ ἐλτοῖ τῶν Νεμτσῶν,» ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῶντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνὴρ, ὅπως δὴ ποτε δὲ καὶ ἂν εἰς ἤλθεν εἰς τὸ σταδίου τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμίτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὐγγρος Σουλφικάρ καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκης. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Βιένναν, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως, ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἐνικὸν πρόσωπον διὰ τοῦ σφ. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τούρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἐνικῶς ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡσαύτως δὲν κατάρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὁσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλά, καίτοι ἀπέτυχε περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τοσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεΐα δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρός, διότι, ἐνῷ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἐταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ καὶ ὅμως ὁ Παναγιώτης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον αἰετοῦ προκαλέσαντα τὴν ἐπιδόκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι, εἰ δυνατόν, παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὁσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμέτ Κιουπριλῆ περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν, μεθ' ἧς ἀνε-

δείχθη ἀνορθωτῆς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὁσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα, δι' ἧς ἐτιμώρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμέτ Κιουπρὶλῆς, ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοῦλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ τῶν Ρώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνεδείξε τὸν Νικουσίον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα καὶ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διαδοχὸν τοῦ μέγαν βεζύρην τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμέτ Κιουπρὶλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἕξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν Σόκολην ἡγάπησεν αἰετοτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν αὐτὸς ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυῆ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσση παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὴν βραβεῖαν 2,000 φλωρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἐνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ ἡτις, λέγει ὁ Χάμμερ, καίτοι συνωμολογήθη μετὰ τὴν δεινὴν τῶν Τούρκων ἦταν περὶ Saint Gotthard, ἀπέβη πολὺ ἐπωφελεστέρα εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν. Τότε ὡσαύτως προσήνεγκε τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὅπόσον μὲν ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὅπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνὰ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπεῶν. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμῶς πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγίσταις λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας φροντίσαντες νὰ φυλαξῶσι μυστικὸν τὸ διάθημά των ἀπὸ τῶν Νικουσίον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἤττον τὰ γινόμενα κατέστησε μὲν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὴν Αὐστριακὴν κυβερνήσιν, κατέπεισε δὲ ἐνταυτῷ τὸν Ἀχμέτ Κιουπρὶλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαίνουσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνωμολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπηρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊ-

κὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν ἀντημείβθη ἀναγραφαὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης· συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φερμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑψηλῶν τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τασκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμέτ Κιουπριλῆ μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς ὁ Χάνδαξ εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορκηθῆ δις καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμέτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἄλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτως ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς ἑνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νήσον, ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοὶ. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτροπος δὲ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβεράν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρήτες εὐπατρίδαι, θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἰπωμεν πλείυτερά τινα περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατὶ ὁ Παναγιώτης Νικουσίος συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ υποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὁσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλὰκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις, αἵτινες ἤ συνεβίβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὅσακις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὁσμανικῶν συμφερόντων οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτά, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τηλικούτον παρὰ τοῖς ἀρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπίδον τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοακτέλ, ὁ Παναγιωτάκης Νικουσίος, ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ τοῦ πρέσβεως ἐκείνου καὶ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ

εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτείνόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλιὰν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῦλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συλήθους δεξιότητος, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τολμῆς οὐ μικρᾶς. Δις ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τύπους τῶν Ἰεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσεν τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δουτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀνεφάνη μαλίσμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμὸς, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντέλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδεῖαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβικόν ΙΔ' ὥς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῇ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χᾶτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον. δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεὲμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων, τὰ ὅποια κατ' ἔτος ὠφείλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτάν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκανοὶ ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βεράτιου τούτου προσέφερον εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῷ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἀπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ λέγει «Ἐνῷ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.» Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς: «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διὰ τε τὴν Πύλιν καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ θάνατος

τοῦ Παναγιώτη Νικουσίου ἀποβιῶσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείαν, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παρὰδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὐγγριων ἀποστατῶν, οὔτινες καὶ μόνον ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προυργικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. ὑπὲρ ἧς ἐκτίσαστο τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα. »

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὅχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρασκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδευοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ραδιουργίας τῶν ξένων διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίσθησκον Πολωνὸν Βωθόφσκην. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοιξῇ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκαίνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἐμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἂν ὅχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1636 ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξेमπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωζάνδρας τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφодότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλείοτερα δὲν γνωρίζομεν παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρῶτως. Περὶ δὲ τῆς Ῥωζάνδρας Μπεγλικτζῆ ἱερέθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλείστοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος ὁ τοῦ Ῥάδουλ Γ' ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαβίᾳ υἱὸς νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γινῶναι ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν

όφθαλμῶν. Ἄλλος δὲ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασσαράβαν (1633—1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τοῦ Καίσαρος Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περιέργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἐνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἑορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανὴς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ Ἰσκερλέτ-Ζαδέν, ταῦτόν εἶπεν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντης λέγει: «αὕτῃ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ σφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγεινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζὺ τῆς καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν τῆς.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιῶς ὅτι οὐδὲν ἡλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελίστατα τὸν πατρός ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ διατρίψας ἐτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταύῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταύτῃ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς σταδίων εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπου-

δὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἐγκρατῆς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη τῷ 1671 ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστῆς. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἱατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ἠννοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπρλή, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχάς εὐλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου ἀποδούς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βαβόφσκη. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδατον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδατος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχάς, ὡς φαίνεται, ἐπιτηδεῖας μεταφραστῆς· πούλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν, ὅτι ἡρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἦττον ὁ Μαυροκορδατος παρέμεινε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμέτ Κιουπρλή, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβευς τῆς Γαλλίας Νοαντέλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἦττον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηνήν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἤξιον νὰ καθίσῃ εἰς ἴσην πρὸν τὴν τοῦ βεζύρου θέσιν, ὁ δὲ βεζύρης ἀπῆτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὅποια ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἰκᾶδε. Τὸ μόνον ἀμφιβολον εἶναι ἐὰν ἔκτοτε ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεὺς· διότι τούτου τεθνήσκοντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζύρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδατος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ιδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερόσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδατος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνῶδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρεθῇ εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατεσθῶθεισαν. Ἐχει ἄρᾳ γε ὑπόστασιν τινα ἀληθείας ἡ παράδοσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδεῖαν εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως τῆς Βιέννης δούς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκη νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαί

οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀλλοίως ὅτι ὁ Καρα Μουσταφᾶς, ὁ ρεῖζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὶς καὶ ὁ δ' ὀφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῖος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξέστρεψαν τοὺς ἀποχωρῶντας, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδαῖος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν· κατηγορήθη διότι συνετέλεσθηθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῖζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τῶν Αὐστρούγων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἢ τὴν ἀποτυχίαν· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδαῖος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος Μουσταφᾶ Κιοπριλῆ. Ἄν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἀπάσης τῆς περιουσίας καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250,000 προυγγία γροσιῶν καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελεῖ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμίστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεσμένων! Καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίωμι κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τὴν δὲ δυσχερείαν οὐ συμπέφυρται;»

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὀλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τὰ ἄλλα τὴν θλίψιν νὰ ἴδῃ θανατοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐνετὸς ἀρχιεπίσκοπος Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1680 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζύρης ὁ εὐφυστάτος Σέρβος Σουλταϊμ πασᾶς ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδαῖον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνεῦς. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 προυγγίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπὶ

βληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπραξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοῦλάχιστον ἀπέζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἑνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ρώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μετὰ ἐπαεὶλημμένους ἦτας ἐπέισθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιένναν πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουσαν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰς τὴν παρίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὥς διερμηνεύς, ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδελφῷ. Καὶ ἀν' ἡεὶρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνυμολογηθῇ, ἀν' μετὰ τριετὴ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπρακτοί, ὁ τρόπος ὅμως, καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 φεβρουαρίου 1689, μακρὺν περὶ ὅπουσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Χρυσουσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιῦ τοῦ Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβαννίη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνήλθον εἰς Κάρλοβιτς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ρεῖζ ἐφένδην Ῥαμῆ Μεχμέτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἐπεμφαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἐξδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἕξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σολίχ· ὥστε ἅπαν τὸ βῆρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἐττιγκεν καὶ Ῥαμῆς σπανιώτατα ἐλάλησαν λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως τοσοῦτον ἦτο

ἀσήμεντος, ὥστε οὐδὲ μνείας ἤξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων κατεληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς μέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἐκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπ' αὐτῆς κατεχόμενα. Ὅθεν εἰς τὸν συνήγορόν τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἑκάστην ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, τὼς ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε κατέναντι αὐτῶν τέσσαρας ἀντιδίκους καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους, ὅσκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἦττον ἐν πάλλῃ ταύτῃ τῆς εὐφύας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἡ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατείχον μετὰ τῶν νωμμένων τινὰ ὀχυρὰ σημεία, τὰ ὅποια ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθολοκρινῶν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὁροθετικὴ τις γραμμὴ ὅπως οὖν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλὴς, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατὰ τι ἢ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἑνθεν καὶ ἑνθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως καὶ ἡ κατεδάφισις τινων ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἀπῆλθεν τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὀχυρῶν τινων σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὅποion ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σαλίμ παρρησίᾳ τήρησεν ὅτι ἡ παραχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῇ μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπασι τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμεινε, ὅτι ὅρια καὶ ἀποστοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δεόν διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγκετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά: τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσῆκον γενέσθαι· καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σύναμα νὰ ὁρισθῶσιν. Δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν

ρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηλώσωσι παν-
τελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξα-
σφαλισθῶσιν ἐπὶ μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδατός τοὺς ἀπεστόμωσεν
εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασις τῶν ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα τὸ προστάσσον
κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἐπομέ-
νας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἑνετία, ἣτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε
κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπῆτει νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐ-
τὴν ὅλος ὁ ἰσθμός· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδατός ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ
δέον νὰ ἄρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαίμῳ μὴ ζητοῦντες
προέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαίμῳ δὲ
τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμόν.
Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὄριον ἐν τῷ μέσῳ
τοῦ ἰσθοῦ. Ἐν τῇ περὶ τούτου συζητήσει εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ
παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐὰν οἱ Ἑνετοὶ δὲν εὐρίσκωσι τὸ ὄριον τοῦτο ἄρ-
κετὰ ἀσφαλές, εἰμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμόν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαι-
τῆται χρόνον πλείοτερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἐκ τούτου δηλοῦται ὅπό-
σον ἀτελεῖς εἶχον τότε γνώσεις περὶ τῶν δυσχερειῶν εἰς αὐτὰ καὶ νῦν ἐτι
προσκόπτει ἡ τομὴ τοῦ ἰσθοῦ τῆς Κορίνθου. Ἀλλ' ἐν τῇ 16 καὶ τῇ
31 συνεδριάσει προετάρη εἰς μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον,
σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου
Τάφου. Ὁ Σολικ ἀπῆτησε νὰ ἀποδοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκι-
σκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδατός μετὰ πολλοὺς καὶ ἱπανειλημμένους
ἀγῶνας ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅπως τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπὶ τῷ λόγῳ
ὅτι οὐδὲ πρότερόν ποτε ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ.
Οὕτω καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωπότητος χώρου τῆς διατη-
ρήσεως τῶν κατεχομένων ἐξηκολούθησε μηχανώμενος τὰ πάντα ἵνα
διασώσῃ τὰ τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως, ἣν ἐξεπροσώπει καὶ ὅσον ἐν-
δέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ
τὴν υπογραφήν τῆς συνθήκης ἀντημεῖφθη ὑπὸ τε τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ
ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν
αὐτῷ τὸν τίτλον *μαγρεμ ἑσράχ*, ὃ ἐστὶ, *ἐξ ἀπορρήτων*, συνεπαγόμενον
καὶ τὸν τοῦ *ἐκλαμπροτάτου*, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγό-
ρευσεν αὐτὸν *κόμισα τῆς αὐτοκρατορίας*.

Τότε προήλθεν εἰς τὸν ὑπατον βῆθμόν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως.
Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὁσμά-
νικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιουπριλί
καὶ τοῦ ρεῖζ ἐφένδη Ῥαμῆ τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον

ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. « Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάιμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἰς τὸς τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιουπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιούσας αὐτῶν διατάξεις. » Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὐδ' ἦτο δυνατόν πολὺ νὰ διαρκέσῃ, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταύτῃ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Χουσεῖν Κιουπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἐβδομάδας ἀπεβίωσε. Ναι μὲν ὁ ἀξέστος διαδόχος αὐτοῦ Δαλταβάν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας καὶ τὴν 24 ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης ὁ Ῥαμῆς, θανατωθέντος τοῦ Δελταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα· μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεδοκνίᾳ ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας παρητήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον υἱὸν αὐτοῦ Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις, καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος, ὑπῆρξεν ἡ διαδόχουτος ἐκείνη σκηνή, ἣτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβους τῆς Γαλλίας Φερριόλ μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῇ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἐμελλε νὰ εἰσυχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσακούμπας ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυροκορδάτος εἶπεν εἰς τὸν τσακούμπασην ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσακούμπας ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὅστις δὴποτε καὶ ἂν ᾔ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἐνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θείς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδῶσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλεῖα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τύχῃ τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως, ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριόλ ἰσχυρίσθη ὅτι, καθ' ὃ ἐμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ

Ξίφος ἦτο τόσο μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ τὴν μεταπείσωσιν, τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοί, ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι εἰς τὸν σουλτάνον. «Ὑμεῖς εἰσθε ὑπήκοοί του,» ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως.» Οἱ θαλαμηπόλοι, οἵτινες ὑπεβάζεσθαι ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσγάγῃσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαίρῃσιν κρυφίως τὸ ξίφος τοῦ ἀλλ' αὐτὸς ἀπώθησας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων ἀνέβησε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!» «Φίλοι ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος. ἀλλὰ ξιφηφυρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσελθεῖν,» ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς· ἀπέβηκε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσεΐν Κιουπριλή ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσοικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ. Ὅπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαίωθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος αὐτοῦ Ῥαμῆς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπὶ τινας μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703 δεινὴ ἐξεργασίη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθάρισιν τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμέτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ῥαμῆς νὰ παραιτηθῇ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφρατος γενόμενος, ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὐ παρελθούσης τῆς θυέλλης, ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ὠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τιμῆς θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλεξάνδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περίπου ἔτη ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπιγράμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογῆσαι περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως τὸ ὄνομαζοι ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν, διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῇ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολήν, τὸ δὲ, διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προήλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο

ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δὲ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἔκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδατος ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερότοκος υἱὸς τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασσάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασιῶ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σουτσος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων καὶ ἐτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν ἔσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ Νικαύσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδατος. Ἀρχαὶ λοιπὸν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτός ἐνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαὴλ Ρακοβίτζα, ὅστις ὅμως ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδατοὶ, τέσσαρες δὲ Γκίκαὶ, ἕξ Καλλιμάχαι, ἕξ Καρατζάδες, πέντε Σουτζοὶ, δύο Ὑψηλάνται, ἕξ Μουρούζαι, εἰς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἰς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος αὐτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη ἢ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ, ἀλλὰ καὶ ἑλληνοπρεπῶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων, τὰ ὅποια ἐπιεικέστερον ὅπως οὖν διωκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατὰ τινος μὲν Ἰταλόν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιοῦται, παρ' ἄνθρωπον τινὰ τῆς Μολδαβίας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεὺς τῷ 1740, Ἰωάννης

Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἀπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ μετ' οὗ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἐκατονταετηρίδος αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προεχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγγώριοι ἄρχοντες, ὀλίγοι δὲ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι προεχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπάν τῷ 1679, ὁ δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δις αὐθέντευσε τῆς Μολδαβίας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἐκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαβίας κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῶτος δοῦξ τῆς Ναξου Γρατιάνης, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν Γάσπαρ τις δικτελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαβίαν καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν μέχρι τοῦ 1821 ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετρέπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτός δύο Ῥακοβιτζῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτζῶν καὶ ἐνὸς Καντεμίρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαβίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδατοὶ μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Γκίκαι ὀκτώ, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουρουζαὶ δύο, Σουτσοὶ τρεῖς, εἰς Ῥωσέτους, εἰς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ Κράτους ἀξίωμα, ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία, κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων· διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρουζῆς, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευὴ τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἄλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθείαν ἡγεμὼν Βλαχίας τῷ 1786.

Οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας συνεπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους καὶ διὰ τούτων κυρίως ἐκυθέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοῦλάχιστον οἱ πλεῖστοι μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπανήρχοντο μετ' αὐ-

τοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις, ἣτις ἀπέτελεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἰδός πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τάξιν ταύτην γένη *Φακάριωται*, διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣτις ἐκκαλεῖτο *Φανάριον* καὶ ἐν ᾗ ἔδρευον τὰ τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κληρὸς. Ἐνθυμεῖται ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὐταὶ πρὶν ἢ ἀνοιχθῇ εἰς αὐτάς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἔνεκεν ἐξηγεῖται διὰ τί περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπყσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὴν μὲν, διότι οὐδ' τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθήκον εἶχον νὰ ἀναμειγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὑπάτα ἀρχηγὸς ἐλογιζέτο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εἶδομεν ὅτι οἱ οἴκοι οὗτοι ἐξαίρεσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις, ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἀπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περὶ τε τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ ἐσυνήθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὧν ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλὰκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προϋχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγὴν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπὸ λύτης χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετίζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων.

βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαίρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσιν κατὰ πολλὰ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περὶ τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν περιήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλείστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεραρχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτάτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξίσου ἐπ' αὐτούς τε καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχαν βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἦττον καθυπεβύλλοντο εἰς χρεὴ βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλαῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους δὲν ἐδίδισαζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους, μεθ' ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ στενωπῶν δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος βῆδυσουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἴκοι ἐφθόουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδῶν. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀντιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσάν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιοῦτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου τὸν Νικόλαον Μαυρογένην ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἰς τῶν εὐφυστέρων, τῶν ἐπιτηδαιοτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρετήσαν τοὺς ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρηνευσιν τῆς Πελοποννήσου, ὅτε τῷ 1779 ὁ Χασσάν πασᾶς ἔλαβεν ἐνταλὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδὲν νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην,» λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ: *Ἀναστάσιος ἡ ἀπομνημονεύματα Ἑλλήνων γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατοστᾶς ἐτηρίδος*, «εἰς μάτην ἄ-

παντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα δια-
κωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο
τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκη, ὅστις ἐδαπάνησεν
ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλείονα τῶν ὅσα τις
ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ
τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης λαβὼν τὰ παράσημα
τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιωματοῦς μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν
τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι
τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ
τὴν ἐνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ
τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος
ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶ-
κον. « Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης, ἀφοῦ
ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἷαν οὐδεὶς ποτε
τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν
κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ
τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς Μουσουλμάνους
στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιω-
ματικούς, ἐπὶ τέλους στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ
τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσάν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν
Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ
1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὅποια ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμ-
βανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ
ἐλαττώματα, ἡ ὑπερψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζωνεὶα ἀπαντῶνται
κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς ἀπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοι-
νωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ
προτερημάτων, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύ-
τας καὶ ὅταν αὗται διχτελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ
τῆς ἀνατροφῆς, ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ λεπτό-
τητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ, ἐν ἣ δὲν ἔπαυσαν
ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διπλασιζόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο
ἐξαίρετον πείραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ
πολιτικός ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντός ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδεύ-
τερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέ-
ροντα Ἀλέξανδρος Μαυροκορδατος ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν
τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἰδρύματα

εἶτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἐτι πλείοτερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἀπλοῖ ὄντες ἰδιῶται βασιλικῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φαναριῶται ἠτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἑτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἁγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηγνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητούντας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει: «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἶόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρσιῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ' ἕκαστον μόνον, ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὀφείλειαν παράσχη τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Ἡὸσα τοιαῦτα ἡ παραπλήσια δὲν ἠδυναίμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαϊότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεζήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλείσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαίρετως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ διὰ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ ἀρχιναύαρχου Χασσάν πασᾶ κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικής, ἀλλὰ καὶ εὐργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανούς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασσάν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε ν' ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινήματων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανούς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787, κηρυχθέντος νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπεύσασα τοὺς Ψαριανούς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερὴς προλαβὼν τὴν καταστροφὴν ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἦθελεν ὠφελῆσαι τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοῖα

τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν. ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁσμνικοῦ στόλου. Τοιοῦτοτρόπως ἐσώθη δις διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη, ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ. ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαήλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ καγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ' ἐν τῶν μεγίστων, ἂν ὅχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ὅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχθεὶς ἐξέλληνισμὸς τῶν δύο παρυστρίων ἡγεμονιῶν. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδας ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος ἔλεγε: «τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίαις τε καὶ ἐλευθερίαις κοσμήσας μαθήμασιν, ἀπερ καὶ τοι γε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσίν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν;» Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκείναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνῶμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδευομέναι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν, ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ῥακοβίτζαι, οἱ Στοῦρτζαι, οἱ Φιλιππέσκει, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκει, οἱ Κορνέσκει, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκει, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκει, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὅψιν αὐτόθι, ἀλλ' ὁ ἐλληνισμὸς εἶχε ρίψει τοιαύτας ρίζας, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι μετὰ παρέλευσιν τοσοῦτων ἐτῶν ἀντιδράσεως ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἶχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι, ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχῆσθαι ὅτι διέπραξεν ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν κατὰκτῆσιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλειτέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἀμαρτήματα, ἀνεδείξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνεί-

δῆσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυράν ἢ ὁ κληρὸς πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρετήσαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένους χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὁμῶς ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξἑλληνισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καίτοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, καίτοι ἀδιακόπως περισπωμένοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπραξέων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἥττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὅποια, ὅσον καὶ ἂν ἀνεντράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

Τὰ κατὰ τὸ πατριαρχεῖον καὶ τοὺς πολιτικούς ἀρχοντας ἑκωνονίσθησαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως· αἱ δὲ κοινότητες ὑπῆρξαν προῖον γνήσιον τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος. Αἱ κοινότητες εἶχον ρίζας βαθείας ἐν ταῖς ἔξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης, εἰς τὴν εὐρέθη ἡ ὁσμανικὴ κυβερνήσις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατεπτάτην αὐτῶν διοίκησιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἦτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς βλέπομεν ἐν ταῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους ἀρχοντας καὶ προεστούς, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεκρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸν ὅρον ὅμης τοῦ χωρίου ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ χάταικον ἰδίᾳ καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεκρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκωμία* ἥτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι πρωτεύουσαν κοινότητος. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται πρω-

τεβόντες καὶ πατέρες τῶν πόλεων τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικούντες. Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὑπαρξίν, ὅ ἐστιν οὐδὲ ὅπως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένον ὅπως τσαῦται ἄλλαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου δοξασίας. Ἡς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, ἥτις, ὡς εἶδομεν, δὲν παρεκώλυεν αὐτὴν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφοδρὰ ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γινώμει. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρρυσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἐν ἁρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς κυβερνήσεως ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τύπους ἀλλοιωθεῖν περὶ τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προὔπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς νὰ λειτουργῶσιν ὡς ἐπὶ κοῦρους περὶ τὴν κατωτέραν διοίκησιν τῆς χώρας.

Μὴ λησμονήσωμεν τῶν ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ὑπέλαβέ ποτε τοῦ χριστιανικοῦ ὡς μέγας ὁργανικὸν τοῦ ὁσμανικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκουον καὶ ὑπόφορον. Ἵνα μὴ ἀνατρεξώμε εἰς χρόνους ἀρχαιότερους, τῇ $4/16$ αὐγούστου 1821 ἦτοι μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἔλεγεν ἐν ἀπειλητικῇ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ: τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τὸ ἑκκαταὶ ὑπῆκου καὶ ὑπόφορον τῆς Ὑ. Πύλης. Τούτου ἕνεκεν ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὑπαρξίν· τούτου ἕνεκεν ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξήγε τὰ πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προὔπαρχούσας κοινότητάς αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἀρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινῶν τῶν χριστιανῶν ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες*, *ἀρχοντες*, *προεστοί*, *ἐπίτροποι*, *τουρκιστὶ δὲ κοτζαμπάσιδες*. Αὐτοὶ διώκουν τὰς κοινότητας καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποι-

καὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ αὐτοῦ ἢ τοῦ *μουλλά*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπρατον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικούς φόρους, διόκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενεῖας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοῦ καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενεῖας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκόμενου ἢ καταπιεζομένου κατοικοῦ τῆς κοινότητος καὶ πλὴν τούτων ἐτεῖχον ἥτοι ἀμέσως ἥτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πᾶρεδροι τοῦ ὁσμανικοῦ διοικητοῦ ἥτοι τοῦ βοεβόδα· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινωνοῦν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικητικῆς ὁλοῦ τοῦ πασαλίκιου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιομόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφημάτι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν προεστώτων ἦτο σπανίως καθολικὴ καὶ ἐτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὁργανισμοῦ τῆς *Πελοποννησιακῆς Γερουσίας* τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ὀρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων τῆς τοῦ ἐκλέκτορας,» ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡς αὐτως τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὁργανισμοῦ τῆς *δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο προεστώτας ἀνκλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ προεστώτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον ὁ ἀπὸ 9 νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν, ἥτοι τῶν βουλευτῶν, νόμος ὀρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας. "Οἱ δ' αὐτοὶ νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῆς ἐπαρχίας, ἢ ὁποῖα νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολή-

πτους ἀνδρας καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα ἐνιαύσιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμπρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν.» Παρθέσαμεν ἀπάσας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφὲν ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔκαστος ἐνῆλιξ αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστώτες τῶν κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀμεσος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὅμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἀμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καθ' ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράζατο πᾶ ὕπλα ἓνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ; ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὅποια, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθής, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα;

Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις, ὅσας ἔχομεν περὶ πολιτῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρὰ ἐφημιζοντο περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνεχρῶμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τέσσαρα κοντά ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δὲ ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφῶδρὰ περιπεπλεγμένον καὶ περιορισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογερόντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μέλη ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16 τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν πρῶν δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετελοῦν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσαις οἱ 5 προεστώτες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὁπασοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὑδρα κατ' ἀρχὰς διωκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς, κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διαίρησιν δύο λαϊκοὶ ἐκλεγόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες καὶ τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἐν Ὑδρᾷ ἡ διοίκησις.

εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαίκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς οἰκονόμος, ὁ σακελλάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακεῖων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἄλλὰ περὶ τοῦ τρόπου αὐθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον, ἐπικρατοῦσι διαφωνοῦν. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγαντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρασκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιαρχῶν, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἐκὼν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνην τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι, καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο πρακτεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῇ τι εὐκρινέστερον ὅταν διαλάβωμεν πλείονερά τινα περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὑδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμης, ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισαν τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις καὶ ἔλαθεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύγγγους τὰ αὐτόθι πράγματα, λέγει ὅτι οἱ προεστώτες ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ πό τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρός παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτω οἰκογένειαί ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὁσμаниκῆς κυβερνήσεως, ἢ δὲ περιουσίᾳ αὐτῶν ἐδημεύετο· ὅτι μετ' οὐ περὶ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, νὰ ἐκ νέου θησαυρίζωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκροτοῦντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφοναί, πάντοτε δὲ δωροδοκίαι πρὸς τοὺς ὁσμаниδας τοπάρχας πρὸς ἡμίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὕτη εἶχεν ἰδιαίτερά τινα προνόμια, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁπλοίων χρήσεως ἡδύνατο νὰ μετριάξῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον πρὸς τὸν προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς πρεσβυτάς, οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας συνήπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὡς οὖν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγγανον ἐνίοτε τὴν καθάρεισιν ἢ τὴν μετάρθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἐκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἑλλήνας πρῶχοντας, οἵτινες, προσερχόμενοι εἰς τὴν ἔδραν τοῦ πασά ἀπαξ καὶ δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπεμελοῦντο

τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστώτων αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον, ὥπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Ἄλλ' ὅμως μὴ ἐκλχυθῶμεν κατὰ γράμμα τὰς περὶ πάντων τούτων μαρτυρίας τῶν συγχρόνων, διότι καὶ τότε ὡς πάντοτε παρ' ἡμῖν ποικίλα πάθη καὶ συμφέροντα παρεμβόρῳσαν οὐχὶ σπανίως τὴν ἀλήθειαν. Ἔχω εἰς χεῖράς μου χειρόγραφον *Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλβανισμοῦ* ἡγεμόνος τῆς *Ἡπείρου*. Ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει πολλὰ περιεργότατα καὶ ἀκριθέστατα περὶ τοῦ τυράννου ἐκείνου· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὅστις ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1812 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον οἱ Πελοποννήσιοι τὴν καθάρσιν. Ἐντεῦθεν ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ ἐν τῇ κατὰ τῶν ἀγρίων καὶ ἀρχόντων τῆς χερσονήσου καταφορᾷ του τοσαύτας ἐπισωρεύει κατ' αὐτῶν κατηγορίας, ὥστε πολλάκις συλλαμβάνεται προδήλως ψευδόμενος. Ἀνομολογῶν τὰς καταχρήσεις τοῦ Βελῆ ἐπιφέρει: «πλὴν δὲν ἔκαμε μῆτε τὸ ἑκατοστημόριον ἀφ' ὅσας μὲ τὰς ἀναφοράς των τὸν κατηγόρησαν.» Ἐπειτα δὲ προσθέτει: «τὸν κατηγόρησαν ὅτι εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του ἔμβασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του πεντήκοντα μυλλιόνια γρόσια τουρκικὰ, ὃ δὲ μόνον 7 1/2 νόμιμα καὶ ἀνομα.» Ἀλλὰ μήπως ὅσῳ τὸ ἑκατοστημόριον τῶν 50,000,000 εἶναι 7 1/2, τόσῳ ἀκριθὲ εἶναι καὶ τὰ 7 1/2 ἑκατομμύρια;

Ὅπως δὴ ποτε εὐτυχέστερα βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ὀρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὅποια κατῳρῶσαν εἴτε διὰ συμβάσεων εἴτε διὰ τῶν ὅπλων νὰ ἀποθῶσι σχεδὸν αὐτοτελεῖ καὶ οὐδὲν ἤττον ἡδαιμόνησαν πολλὰ τῶν μικροτέρων νήσων, ἐνθα οὐδόλως κατῳκοῦν ὁμαλίδαι, αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐταῖς διαμένοντα, ἀλλὰ εἰς τὸν καπετᾶν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπισκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῶ ἀρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὅπως οὖν ἐλευθέρως ἐκτῆσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῷ εὐφοροὶ πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰ-

γὰρ πελάγει, ἐνῷ αἱ μεγαλήτεραι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεραι. πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἰδία κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν ἐξαίρεσι τῆς Χίου ὄλαι αἱ λοιπαί, Κρήτη, Ρόδος, Κύπρος, Μιτυλήνη, Σάμος ἐμακρύνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεραι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἀνδραὶ καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διεφύγον τὴν ἀδικλείπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκαπτον πολλὰς θαυκασιῶς. Ἄλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν μικροτέρων νήσων. ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἐκλείπον πολλὰς διαιρέσεις ὀλέθριαι προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμδασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περὶ τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐρχόμεθα νὰ εἰπωμεν ὀλίγα πινὰ μερικώτερον περὶ τῶν καρπῶν, οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμός οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἦτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ περσιώωνυμος Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελόν, τοῦ ὁποῦ τοῦ σύγγραμμα ἰδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμιναι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρά, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐτάλαντεύετο μεταξὺ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἐταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περιεκείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραφεν ἱκανὰ ὁ πρὸ πεντηκονταετίας περὶ λθὼν τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν Ἀγγλος περιηγητὴς Οὐρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς ταῦτα ἐπρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὰς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίες συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ Ἀγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερεῖας τινὰς ἐπιτηδεῖας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* ἀπετέ-

λουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὐρκουαρτ, 366 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνόμαζοντο Γαλάτιστα, Βάβδος, Ριανὰ, Στανός, Βαρβάρα, Διαρίγκοβι, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἰσβαρος, Χωρούδα, Ῥεβενίγια καὶ Ἱερισόα. Ἐκαστὴ δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὀρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστώτα αὐτοῦ, τὸν δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφισον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἐπεμπε κατ' ἔτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἣτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξελέγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας* οἵτινες ἔχοντες καὶ ἓνα γραμματεῖα διεξήγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόναι ὁσμανίδαι, οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἰς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδέμ-ἀγάς* καὶ τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ *μαδέμ-ἀγάς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνέσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριῶν ἐξουσίαν, ἀπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα αὐτῷ βεκίλιδες ἀπεφάσισον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὁ τε *μαδέμ-ἀγάς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες εἰς Μαχαλᾶν, μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου, τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ ἑρείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρωθεν δὲ οἰκοδομηθέντων δαπάνη τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1806 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδέμ-ἀγάς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περί τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε τὰρὰ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ *μαδέμ-ἀγά* καὶ ἐξηκολούθησε διρίζων αὐτὸν καὶ παύσας μέχρι τοῦ 1819 μηδὲν ὅμως ἐπεμβαινὼν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρίται κατὰ πᾶσαν διὰ πληρεξουσίου των σταλέντος εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἐπὶ τούτῳ νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν Ἰσμαήλμπεην τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζεσθαι τὸν *μαδέμ-ἀγᾶν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἣτις ἀμέσως τῷ ἑτέρῳ *μαδέμ-ἀγᾶν* μετέβησαν ναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεύματα καὶ κατέβαλλον εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαρῷ. Πλὴν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια

νεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφήν τοῦ *μαδέμ-αγά*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι, εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρίται. Τὸ ἰδίως περιέργον εἶναι ὅτι, ἐνῶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσδος μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρίται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου ἀγοράζοντες ἰσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὥς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιούντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν ἔσωζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὐρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρίται ἐπανήλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν εἶνε τὴν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἀμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ ὁ *μαδέμ-αγάς* ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρῶνῃσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἥττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὁλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζούρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζῶν εἰς ἅπασαν τὴν περιχειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον συνδέον μυριοτρόπως τὴν Ἑλλά-

δα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐν τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἔτων συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεύς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βιοφυικὴν ἐργαζόμενοι ὡς σμήνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χεῖρον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιεστῇ μετὰ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ἐν τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λακρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπληθίσωσιν ἐπὶ σκοπῷ ληστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δις ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν, οἵτινες καταθέντες πρὸς καθάρτην τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα ἐδράζοντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βλάπτουσι τὸν βόσκηκα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσι αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα παράγοντα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βόμβακος 100 χιλιογράμμων ἑκάστην. Οἱ διεχιλίοι καὶ 500 οὗτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιένναν, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αἱ τὰς πόλεις, τὰ ὅποια ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίαν ἐταιρείαν, πειτα ὅμως πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημιῶν διαγωνισμοῦ συνηνωθῶσιν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερορρυθμὸν ἐταιρείαν. Ἐκαστος ἰδιοκτῆτης ἡ ἀπὸ χρηρῶς βαφεῖου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἐταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πύρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὥρισθη εἰς 5,000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἀπλοὶ ἐργάται συνώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπῆρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν, οὕτως εἰπεῖν, μικροτέρας τινὰς ἑτερορρυθμοὺς ἐταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἄλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρημῶτος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθοὺς τε καὶ κέρδη ἐπὶ τῇ ἐκείνῃ εὐπορίᾳ αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὥρισθησαν εἰς 10 ο)ο κατ' ἔτος, τὸ πλεονάζον κέρδος προσεῦξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δέκα ἔτων ἀπὸ 600,000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἐταιρείας προέσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίῳ ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν, τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνον εἶχον τὴν ὑπογραφήν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφήν ταύτην καὶ

εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἦτο ὁ τόπος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς ἐξαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον ἐν Γερμανίᾳ μὲν εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λειψίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτὰς ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡς αὐτῶς ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἥτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τῆς ἀνάγκης καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζιτικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἐταιρείαν, ὅσας δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά τῆς εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἐν τῶν ἀρθρῶν τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ἦναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ καλλίον μὲν διανεμηθῶσι μεταξὺ τῶν τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἐστίας οἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἀρθρον διελάμβανεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικόν τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτοῖσι ἐπὶ ἐν τοῦλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἐταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο, ὥστε ἅπαντα τὰ βαρεῖα παραδόξως κηδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἐταιρείας ὑπερηύξησεν, αἱ ἀποσταλαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 ο/ο, ὧν δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταϊσμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπαγαγούσης τοσοῦτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμοὺς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκانونίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ

πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καίτοι διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καίτοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλιως διὰ τῆς μίᾳς χειρὸς κατῳρθωνε διὰ τῆς ἐτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίαις ἀρμονία διεσπάρθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διηρέθησαν εἰς δύο φατρίες· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαχηστριανῆς βιομηχανίας, αἱ ἐπιβουλαὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1811 χρεωκοπίαν τῆς Αὐστρίας ἀπώλεια 10 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμυρίων φράγκων, ἥτοι τοῦ πλείστου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κεφαλαίων τῆς ἐταιρείας. Διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἡρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἑτέρα ὁμὰς ἐλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωρὶὰ τοῦ Βόλου. Ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὅστις κατήγετο ἐξ ἐνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἑνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακροῦ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιοτέρον εἶναι νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἐξῆς: «Αἱ ἀνωτέρω ρηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατὰφυγτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἐλληνικά, ὅπου καὶ μικραὶ τινες βιβλιοθήκαι εὐρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην τὸν Δημητριάδου καὶ Ζαγοράς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμόν. Ἐξηρημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των.» Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βόλου γράφων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότημα καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ἐορίκη καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τσαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειντο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαῖς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράδα

καὶ αἱ Στατιάταις εἰς τὴν Μακρυνίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχωρίον· ἡ Ἀργαλαστή εἶχεν ὑποκειμένα αὐτῇ ἑπτὰ ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινωτικὸς ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς Οὐρκουαρτ ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δοδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαϊότερα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφὴν αὐτὸς ὁ Οὐρκουαρτ ἐπιλέγει τὰδε : «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινὰ δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικοῦμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαριθμῶν, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους.» Καὶ ὁμῶς ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Οὐρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τοῦτου διεξήγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετὰ τῆς καλῶς σκεπασμάτων, δι' ὧν ἐπρομήθευον ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ὃν χρόνον κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μετὰ τῶν λαφύρων, ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι, ὑπῆρχον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἡλεκτρικὰ μηχαναῖ. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Ἐν Ἡπείρῳ ὑπῆρχον πολλαὶ ὁμοσπονδίαὶ ὁμοίαι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων ὀπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὥρων ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ τεσσαράκοντα ἑλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον ἐν τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὴς αὐτῶν ἡ δημογέρων. «Οἱ ἐγκατοικοὶ, λέγει ὁ Ἀνθιμὸς Παζῆς, εἰναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχινοες, ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφρεῖς ἱατροί, τὸ ὅποιον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἐμψυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὥρων 8 περίπου εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι μὲν Βλαχοχώρια, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων, οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμιγνύμενοι, ἐλάλουν ὁμῶς τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν

προϊστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη Καλαρρότη, τῆς δὲ ἐτέρας ἡ Συράκω Ἐκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κόνιотικους ἀρχοντας, ἀλλὰ ἐξηρτάτο ἡ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρότης. ἦτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἀνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτάτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοικῶν αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἑρκαλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ παλιννοστίας καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἁξίας 100 καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθὰ, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἀπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἐπραῖε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαίρεσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγοράς, ἣτις κατῴρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἡ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὅπως οὖν τὰς καταπιέσεις, τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν ἰδιοκτησίαι ἡ ἰσχυρῶν ἀγαθῶν ἡ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερόν ἐπενήργει ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία ἠὲδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἐτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικῶς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἑνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Κωνσταντινουπόλιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμφύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐνεκα τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καίτοι περιλαμβανούσα κατοίκους ὁσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἰδιὸν ὁσμανίδην διοικητήν, δὲν ἐμαρτάνθη ὅπως καὶ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ

τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφύας τῶν κατοίκων αὐτῆς ἡδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οἱ Χῆοι ἐπιδιοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηβόλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καίπερ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ, μεθ' ἧς διεξήγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν συνέβαινε καὶ ἐν Λεβηδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἰδὺς τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας, ἧς προϊστάτο εἰς δημογέρων, ὅστις ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διώκει συνετῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάττει τὴν ἰδίαν πατρίδα παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρείας τυχεύουσας συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἡδυνήθη νὰ διασεισῇ αὐτήν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὁσμаниκῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἄνωτέρῳ, ἀνεδείξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστώτας ἀσκηθέντας ὡπερσοῦν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καὶ τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν οὐ μόνον ἐπὶ ἐμπειρίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐξαιρέτῳ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας καὶ οἱ δύο Λόντοι πατὴρ καὶ υἱὸς Σωτηράκης καὶ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων ἐξαιρέσει τῶν πολεμικῶν κοινοτήτων, περὶ ὧν κατωτέρῳ γίνεται λόγος. Ἐκ δὲ τῆς παρουσίας βραχείας μὲν, ἀλλ' ὅσον οἶόν τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐξάγεται, νομιζομεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαιρέτον τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνες τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμέσου ψηφοφορίας εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς εἴτε δι' ἀπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μέγала ἐν τῷ κοινοτικῷ βίῳ. Ἐνα μόνον σκόπελον δὲν ἡδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, μάλιστα εἰς

τὰς ναυτικὰς κοινότητας, καθὰ θέλομεν ἴδῃ, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὁσμаниκῆς ἐξουσίας. Ἄλλ' ἐνταῦθα καθήκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερά τινα περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις εἰ καὶ μὴ διετέλεσεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ της ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα τὸ ὅποιον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τὸ ἀξίωμα, ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντός Ἑλλήνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθηναὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διελαθόμεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἰπεῖν τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ γὰρ **Guillet** ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδας ἐν Παρισίῳ σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *Ἀρχαὶ καὶ Νεαὶ Ἀθηναί*, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ **de la Guilletiere**, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπὸ αὐτοῦ· τοῦτου τοῦ **Guillet**, μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἦπτον τὸ ἔργον κεκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων καπουκίνων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῶ οἱ καπουκίνοι οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλοὺς ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα παρέσχον πολὺ ἀσφαλεστέρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν, ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιαν τινὰ τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670 ἥτοι ἐν ταῖς παρχιμοναῖς τῶν χρόνων, καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἑρράγη ὁ πρότερον ἀκμαῖος σωζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετρέπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὐρωστοί, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἥχος τῆς φωνῆς τῶν ἔχει τι τὸ σκαιόν, ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρήθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ὅτι

ἵνα ὁμιλῇται καλῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξεις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἡχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον φημιῖται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἀπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες ἐξαιρέσει τοῦ καθουκίου. Αἱ τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπῆγετο εἰς πασάν, ἀλλὰ ἐζηρτάτο ἀπὸ τὸν κισλάρ-ἀγασί ἦτοι τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραίου, ὅστις ἀντιπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν: τὸν βοεβόδαν ἦτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην ἦτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὸν καθῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διωκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τούτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περούλος, οἱ δύο Σκληροὶ Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοί, ὁ Σταμάτης Χαλκοκοנדύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακεῖμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πῖλων, τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ἢ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις ἢ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιότερῳ ἢ τῷ ἐπισημότερῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καθῆ, ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κατὰ τύπον μόνον. διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὁσμανικαὶ ἀρχαὶ ἤκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὅσακις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητὴς ὁ Σπόν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας

τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἵστωρεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους, παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δὴλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἡ φροῖτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδασκαλὸν τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως, ἥς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδαιοτάτης αὐτοῦ μεθοδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος, ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὅποιον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογῆρους, περιγράφει ἔπειτα διάλεξιν τινα, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὼς χαρακτηριστικωτάτην τῆς ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγάλου φρονος ἀμὰ φιλοπατρίας, δι' ἧς αἰετοτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ εὕρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἀμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὐρωστα, ὥστε ἐνόμιζε τις ὅτι μονοῦ φωτὸν ἀφιεῖντα προκαλοῦσι τὸν διδασκαλὸν εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν, ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος, τὸν ὅποιον ἐπίομεν, προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπελου, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἰς τῶν καλογῆρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυέστερος, λαθὼν τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστί, καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τῶντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἀμπελον. Ἀλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ εἰμποροῦν νὰ κρέμονται ἐκεῖ 2.000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοημονεστέρων κάκιστα, ἠδύνατο ν' ἀπακτιῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὁμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδασκαλὸς μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσοὺς εἶναι τὴν σήμερον διανενημεμένος εἰς τσαπάτας διώρυχας, ὥστε δὲν παρῆχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλυσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατὶ δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων. Διότι, ἀπεκρίθη ψυ-

χρῶς ὁ καλόγηρος, κατασκευάσαμεν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβόλαμεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν πολλὰ καὶ ποικίλα εἶπομεν μεταξύ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ εἰσώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομιζόντες ὅτι προσέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἥθος ὥσει ἐγκουχόμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν ταύτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μὴδὲν λέγων· ἕτερος δὲ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅστις δὲν εἶχε κληῖσει ἀκύμῃ, παρετήρησεν ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀποκρίσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἀπλᾶι παιδιαί, ἤθελον ν' ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων προσθεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τσιαούτης εὐφροῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι πανηροί. Ἀλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες ὅτι ἀπέδιδεν αὐτοῖς εὐφροίαν, ἣν δὲν εἶχον· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕψος τόσον ἀγροίκον καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβριθεῖαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνὴρ τις ἐνδοξος τῆς πόλεως τῶν ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίευσεν τὴν Κωνσταντινούπολιν καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταζαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλειεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἀρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μὲ ἠρώτων ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἐὰν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί μὲ μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιόδωρων τούτων; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγχοι, ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλιβόνται διότι πόλις τοσοῦτον ἐνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλα-

βοῦς κατεχόμενοι κραυγαῖοι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδικιόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμάχῃσιν κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἰμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως, ἣν οἱ χριστιανοὶ ὑμῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαιζοῦσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄρα γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νὰ σᾶς μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Ἐπικούρου καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνες ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὅπως οὖν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιοτάτα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς κράτους καὶ μὴ ἐνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπὶ νενέγκει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγὰς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὁσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παιδῶν καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσαροῦ, τὸ ὅποιον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσῃσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, τὴν τουρκικὴν, τὴν λατινικὴν, τὴν

ταλικήν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἰς τῶν τριῶν δι-
ασκάλων, οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσο-
φίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος
Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες,
ἀλλίστα δὲ οἱ προεστώτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ
τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ἔγραψαν κατ'ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθη-
ναῖαι πρὸς τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην ἐξαιτούμενοι συγγνώμην, διότι
τὸν ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ ἀνακαλεσθῇ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ
τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν κα-
θαιρέσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περραιβὸς ἐν τῇ
γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἥτις συν-
ετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας αὐτόν
ἐκ τῆς γλῶσσης ἦτο ἐγκρατής, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφ-
εξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαν-
τασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦν-
τα τοὺς ἔκτοτε ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει
1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νο-
αντέλ. Τῇ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ
ὕπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξιῶσιν, ἥς
ἔτυχεν ἐν Πειραιεὶ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῇ 15 νοεμβρίου ἐπιού-
σῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμε-
νος ἐκ Πειραιῶς ἀπήντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησεῦς τοὺς πρού-
χοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκοὺς, οἵ-
τινες προσέφερον αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ
πλήθος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου «ἔφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον, τὸ
ὅποιον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἡδυνήθην νὰ
φύγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος, τὸ ὅποιον μὲ περιέμενε. Δὲν εἰμύ-
ρησα δὲ οὔτε τὸν ἐγγώριον οἶνον νὰ πῶ, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρώμα-
τικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ πρὶν ἢ τὸν γευθῇ
τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ
τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων ὑπόσχεται ὅτι θέλει ὑποβάλλει ὑπόμνημα
ἀκριβὲς περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως
καὶ περὶ τῆς δεκαπενθήμερου περιηγήσεως, ἣν ἐπέχειρσεν ἐν τῇ Ἀττι-
κῇ καὶ Ἐλευσίνι, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου
ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ
μᾶλλον ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροιν. Ἀλλὰ δυσ-

τυχῶς ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν
τερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὗρεθῃ.

Ἐχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ
ὄχι πολλὰς, ἐπὶ τῆς μικρῆς μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης
τακτικῆς τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθῆναι
ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐ-
θησαν τοὺς Ἑνετοὺς μὴ προβλέποντες ὅποσον πρόςκαιρος θέλει ἀ-
πὸ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὅποσον ἐλευθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἀ-
νεργῇ εἰς τὰ περισωζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῶντι τῷ
(27) σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρί-
νυκτοφωγίας ἐν ταῖς προπυλαῖσις ἀνετίναξεν αὐτὴν οὐ μικρὰν προ-
σασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν τὴν
ραβδ. 16 (28) σεπτεμβρίου 1687, φοβερά ἐκρηγῆς ἔπεισε πάντα τὰ
ρίχωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης,
ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι, ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὑπατόν τῶν
στουρηγμάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ
ἄλλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὁμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ
τῷ γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ
τῶν τινῶν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς
λῶσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὁμῶς λέξεως ἀξίαν εἶναι
τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν
πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι
μεγάλη καὶ πολυσύνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξί-
γοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἰμπορεῖ τῶν
τοὺς ἐννοῇ, διότι ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωμα-
τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ ὁ Ἰωακείμ Ζὲν μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισω-
ζόμενῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαι-
ῶν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14,000 οἰκίων, ὅπερ εἶναι ἐν-
ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιοληθεστέραν
ροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἤριθμαι 15 ἕως 16,000 ψυ-
γῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ
ἂν ἦν Ἀκερχέιμ κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομίσσης Κενιξμάρκ,
συνάδεδυσε τὸν σύζυγον αὐτῆς ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ
τοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρ-
κει μὴ ὠφελε, χάσμα ἕνεκα τῆς ἀσθενείας, ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖ-
νὰς ὑπέστη ἡ κόμισσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς, ἥτις ἐγρά-
φη Ἀθῆναις τῇ 18 ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνῇ τὴν καταστροφὴν

Ιαρθενώνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικάς οἰκίας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμισσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμισσαν *ἀρεττίνα* καὶ ἀπατεῖνοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ *ἀρεττιά σας*. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετὰ τινος λεπτοτάτης εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἱατροῦ τινος, ὅστις ἤξιον ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἑνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἐξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτάς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατὸν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοικήσις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίτου τῆς οὐτωκαϊδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, περὶ ἧς θέλομεν πραγματευθῆ κατωτέρω, μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβῶσιν ὡς πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἥττον ὀλέθρια ἢ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικάς κοινότητας. Οἱ ἐμβαλόντες τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ τότε βοεβόδας Χατζῆ-Ἀλῆ-Χασσεκλήμπεϋς συνεπαγόμενος ὁσμανίδας καὶ Ἑλλήνας τῶν Ἀθηνῶν κατετρόπως μὲν τῷ 1777 τοὺς Ἀλβανοὺς περὶ Χαλάνδριον, ἀλλὰ ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πόλιν διὰ περιτειχίσματος, τὸ ὅποιον ἀρξάμενον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1778 συνετελέσθη ἐντὸς 90 ἡμερῶν καὶ ὑφίστατο μέχρι τοῦ 1835, ὅτε κατελύθη. Ὁ Χασσεκῆς, ὅστις διώκησε πολλάκις ἕκτοτε τὴν κοινότητα, προεχειρίσθη τῷ 1789 κατ' αἰτήσιν τῆς κοινότητος ἰσόβιος αὐτῆς ἀρχων. Ἀμα ὅμως τούτου γενομένου ὁ Χασσεκῆς κατέστη τύραννος φοβερός ὁσμανιδῶν τε καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1792, ὅτε καθιρέθη τελευταῖον καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Κῶν ἀπεκεφαλίσθη ἐκεῖ τῷ 1795. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἐκατονταετηρίδος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπῆλαυσε σχετικὴν τινα εὐημερίαν χάρις ἰδίως εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς περιηγητάς, οἵτινες τασοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἱδρύθη διὰ τῶν παροικούντων ἁλλοδαπῶν ἡ *Εταιρία τῶν Φιλομαθῶν*, τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν ἀκμῇ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελὼν Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅστις καὶ κατῴρθωσε νὰ

περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων καὶ ὑπουργῶν ἐπὶ τοσούτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιδοχοὶ διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομὰς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἱδρύσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἡλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ ἑταιρεία τῶν *Φιλομοούσων*, καὶ τοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδυσιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάρχουσιν τῆς τῶν *Φιλικῶν ἑταιρείας*, ἥτις προπαρεσκεύασε τὴν ἐκρηξίν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

Τὰς πεζικὰς δυνάμεις, αἵτινες ὀργανώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπετέλουν οἱ καλούμενοι κλέφται καὶ ἀρματωλοί. Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἀρματωλοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκαταδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος. Ἀλλ' οἱ μὲν ἀρματωλοὶ ἱδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτησεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφή, ἣν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτήν, ὁσάκις ἡ Ἑνετία ἐκάλει τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὅσάκις δὲ ἡ Ἑνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὁμῶς ἐξηκολούθουν οἰκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπρασίτων ὁρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ἔθνος καλλιπὲς περιγράφον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σοῦ λέω δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
 «Δὲν εἰμπορῶ δὲ δύναμαι, ἐμάλλιας' ἡ καρδιά μου.
 «Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
 «Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ ε' ταῖς ψηλαῖς ῥαχούλαις.
 «Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα,
 «Νᾶχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεβάτι,
 «Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
 «Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὲν δὲ μου τὴν εὐχή σου,
 «Κ' εὐχῆσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω.
 «Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καρυοφύλλι
 «Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μύσκο.
 «Κι' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγαίνουνε λουλούδια,
 «Ὁ γυὸς σου δὲν ἀπέθανε καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
 «Κι' ἂν ἔρθῃ ἡμέρα χλιθερὴ, ἡμέρα φαρμακωμένη,
 «Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζὶ καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
 «Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσης».
 Δώδεκα χρόνοι πέρασαν καὶ δεκαπέντε μῆνες
 Π' ἀνθίζουν τὰ τριαντάφυλλα κι' ἀνθίζουν τὰ μπουμπούκια.
 Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
 Ποῦ κελᾶδούσαν τὰ πουλιά κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
 Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γίνεται σκοτάδι.
 Τὸ καρυοφύλλι στέναξε, τριανταφυλλιά δακρύζει.
 Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυὸ καὶ πέσαν τὰ λουλούδια.
 Μαζὶ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια τ' ἡ μανοῦλα.

Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον, ὡς προείπομεν, πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένης χώρας· οἱ δὲ τῆς Ρούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ἠναγκάσθησαν προΐοντος τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὀρητήρια ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγρᾶφων. Ἐκεῖ εἴτε εὐρόντες τοὺς κατοίκους τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἐσχημάτισαν στρατόπεδα, ἀπὸ τῶν ὀπίων ὁρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλθόντες τοὺς ἄλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται.

Ἡ κατὰστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαί-

νεται. ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς. Αἱ ζημίαι, ὅσας ἐπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὁσημέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς δυνάμεις οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ᾔηται σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφασίσε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικὴν, ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἀρματωλοὺς, *armatores*, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐβελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκεῖνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς ληστείας συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα, τὰ ὅποια δαπάναις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκεῖμενα ἐκαλοῦντο *ἀρματωλοὶ* καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἄλλήλων ὄντα ἦσαν διανενημενέα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἀρματωλίκια δὲν ὑπῆρχαν, ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας, ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρματωλικῶν, τὰ ὅποια διήρκεσαν μετὰ τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ καπετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ὀμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀρματωλοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἔξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαρίθμων αὐτῆς κλεφτῶν, οὔτινες ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὅτε μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἐπτάνησον ἢ εἰς Ρούμελην, ὅτε δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρματωλικῶν ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ἐν Ἡ-

πείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἄρματωλίκια, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἐκάστου τῶν ἄρματωλικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος* ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστὴν τὸ *πρωτοπαλίφαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις παρήχθη ἐτι ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὐκόλον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανούς ἄμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέριαν ταύτην.

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νάρθοῦν καὶ τ' ἄλλα,
'τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαρεὶά γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν,
Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια τοῦ ἐκάλεσε τὸν πρῶτον.
«Ἐλα, Φοντύλῃ ἀδελφεὶ καὶ πρῶτο παλληκάρι,
Ἐλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμά μου·
Σ' ἀφίνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
τ' εἶναι μικρὸ κὴ ἀνήξερο, 'π ἄρματα δὲν γνωρίζει·
Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίκι.
Γέροντες θέλουν χάϊδεμα, κὴ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα,
Κὴ ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ».

Ἐκ τοῦ ἔσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι, οἵτινες ἤρχον τῶν Ἀγραφῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἤρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκείνου, ὅστις τασοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἐγγονὸς καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἑλασσῶνα· ὁ παπᾶ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἦττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεύς

υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν οὔτε οἱ ἀρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἀρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχαντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων ἔχοντες τότε φυσικοὺς συμμάχους τοὺς κλέφτας. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρματωλοῦ Χρήστου Μηλιῶνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδας καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καθὴν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίκης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστώτος Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινά, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάζῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τῷ ὄντι τὸν Χρήστον εἰς Ἀλμυρὸν χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχῆσαντες ἔπεσον ἀμφοτέροι παρὰδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν ἑστὴν ῥάχιν ἑστὸ λιμέρι·
 Ἐνα τηρεῖ τὸν Ἀρμυρὸ, τ' ἄλλα κατὰ τὸν Βάλτον,
 Τὸ τρίτον τὸ καλλίτερον μοιριολογεῖ καὶ λέγει·
 «Κυρίέ μου, τί ἐγένηκεν ὁ Χρήστος ὁ Μηλιῶνης;
 Οὐδὲ ἑστὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ ἑστὴν κρύα βρύσι.»—
 «Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρτα,
 Κ' ἐπῆρε σκλάβον τὸν κατῇ μαζὺ μὲ δυὸ ἀγάδες.
 Κι' ὁ μουσελίκης τ' ἄκουσε, βαριά τοῦ κακοφάνη.
 Τὸν Μαυρομμάτη ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτάρ Κλεισοῦρα»—
 «Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτάτα,
 Τὸν Χρήστου νὰ σκοτώσετε τὸν καπετὰν Μηλιῶνη.
 Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλιᾶς καὶ ἔστειλε φερμάνι.»
 Παρασκευὴ ἑξημέρωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξη!)
 Καὶ ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὔρῃ.
 Ὅσον Ἀρμυρὸν τὸν ἔφθασε καὶ ὥς φίλοι φιληθήκαν·
 Ὅλονυχτίς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξημερώσῃ.
 Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγὴ, πέρασαν ἑστὰ λημέρια.
 Κι' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιῶνη·

«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ Βασιλεὺς, σὲ θέλουν κὴ οἱ ἀγάδες.» —
 «Ὅσῶν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει.» —
 Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλον·
 Φωτιᾶν ἐδόσαν 'ς τὴν φωτιᾶ, κ' ἔπесαν εἰς τὸν τόπο.

Ὅσάκις λοιπὸν οἱ ἄρματωλοι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίστασαντο, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἢ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Ἐνίοτε ἐπετύγγανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἄρματωλοι ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροί, ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτῇσιν τὰ ἄρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνώρισῃ πάλιν.

Κάτω 'ς τοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
 Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
 Καὶ 'ς τὰ πέντε βιλαέτια
 (Φᾶτε πιέτε μῶρ' ἀδέρφια!)
 Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοί,
 Οὔλοι 'ντυμένοι 'ς τὸ φλωρί.
 Κάθονταν καὶ τρῶν καὶ πίνουν
 Καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν.
 Πιάζουν καὶ γράφουν μιὰ γραφὴν,
 Χέζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ.
 Γράφουνε καὶ 'ς τὸ Κομπότη,
 Προσκυνοῦν καὶ τὸ Δεσπότη.
 «Ραγιαδες κάμετε καλὰ,
 «Γιατὶ σᾶς καίμε τὰ χωριά,
 «Γρίγωρα τ' ἄρματωλίκι,
 «Γιατ' ἐρχόμαστε 'ς ἀν' λύκοι.»

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος ὁ τοιοῦτοτρόπως ἀνακτῇσας τὸ ἄρματωλίκιον αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἐτέρου ἄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἄρματωλίκιον τῶν Ἀγραφῶν.

Νᾶμουν μιὰ πετροπέρδικα 'ς τὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου,
 Νὰ σκόνουμουν τάποταχὺ δούραις νὰ ξημερώσῃ,
 Ν' ἀκούρμαινα τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
 Οἱ κλέφταις, οἱ ἄρματωλοι κι' ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ
Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μέσ' τὴν Ὀξιά ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
Κ' οἱ Ἀγροφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσάμπασίδες,
Τῷ φέραν τὸν μορσαλὲ ἔς ὅλον τὸ βελαέτι.

Ἄλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν
τῶν ἀρματωλικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας
διὰ τῆς βίας τὰ ἀρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων
ἀμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζήτρος ἀπὸ τὴν Ἑλασσῶνα δὲν ἐφύλα-
ξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀν-
κράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς
εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δὲν
τοὺς κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα
Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράν-
νους; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπο-
λέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία
τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετὰν Καρακίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν
κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;» Ἡ ὁσμανικὴ
κυβέρνησις ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ
τοιαῦτα ἀρματωλίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμ-
μάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτήν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας.
Μήπως δὲν εἶδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ τῆς
Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ Ὁμέρ
Βριόνης ἐπολιόρχησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συνέπραξαν μετ'
αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ᾄσμα:

..... καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
Ὁ Ἰσχος ἀπ' τὴν Δούνιτσαν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίβο-Γιώργου,
Τσόγκας ἀπ' τὸ Ξηρόμερο, ὁ Γιώργης Βαρνακιώτης,
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιὰ καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιάς καὶ οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι·

Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευεν αὐτοὺς πάντοτε κα-
πολλάκις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐ-
τὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δέ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνει ἀρματωλοί

οὕτως οἱ ἄρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται· ἡ δὲ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ιδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνή, ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ "Ολυμπος κι' ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλλώνουν.
Γυρίζ' ὁ Γέρο-"Ολυμπος καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
Μὴ μὲ μαλλώνης, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε !
Ἐγὼ εἰμ' ὁ Γέρο-"Ολυμπος ἔστὸν κόσμον ξακουσμένος.
Ἐχῶ σαράντα δυὸ κορφαῖς, ἐξῆντα δυὸ βρυσούλαις·
Πᾶσα βρύση καὶ φλάμπουρον, κάθε κλαδί καὶ κλέφτης
Καὶ ἔστῃ ψηλὴ μου κορυφὴ ἀετός εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφαλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες κ' εἶσαι κριματισμένο ;» —
«Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρεία μου
Νὰ κάμης πῆχυν τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
Ἐστὸν Λαῦρον, ἔστὸ Ξηρόμερον ἄρματωλὸς ἐστάθην
Ἐστὰ Χάσι καὶ ἔστὸν "Ολυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἐξῆντ' ἀγάδες σκότωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
Κι' ὅσους ἔστὸν τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κι' Ἀρβανίταις
Εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸ δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου στὸν πόλεμον νὰ πέσω.»

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἄρματωλὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ τοσοῦτον παραδόξως νεκρεγερεῖσα κεφαλὴ διηγεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τὰ τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστώτατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρκας, ὅστις κατὰ τὸν Περραιβόν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἠπειρον «περιπατῶντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σῶζεται δημῶδες ἄσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἄρματωλόν :

Λάλησε, κοῦκκέ μ', λάλησε, λάλα καυμέν' ἀηδόνι,
Λαλάτε ἔς ἀκροπέλαγος, ποῦ πλέουν τὰ καράβια,
Ῥωτάτε γιὰ τὸν Νικολό, τὸν Νικολὸ Τζιοβάρκα,
Ποῦτον ἔστὸ Λαῦρ' ἄρματωλός, ἔστὸ Καρπενήσι κλέφτης·

Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
 Εἶχε σταυρὸν, εἶχε Χριστὸν, εἶχε καὶ Παναγίαν.»
 «Ἐψῆς προψῆς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια
 Κ' εἶδαμε πῶς ἐβάρυνε τοὺς Τούρκους μέσ' τὸ Λοῦρο·
 Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτῶ κ' αὐτὸν τὸν μουσελίμη·
 Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
 Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
 Πῆγε νὰ κάμῃ τὴν λαμπρὴ καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη.»
 Νὰ ψήσῃ τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγῃ
 Καὶ νὰ χορέψουν τὰ παιδιὰ, νὰ ρίψουν 'ς τὸ σημάδι.»

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἀρματωλὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διακλάβωμεν περὶ τοῦ βίου, ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρους αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ᾤσι πάντοτε ἔτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι ἡμέρῃα καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὅπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν οἱ κλέφται ἔξω ἀπὸ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων ἀρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκῆτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγῶδων καὶ τῶν μπέυδων καὶ πολλὰκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τοὺς τοὺς μπέυδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἄλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρεταὶ ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἀρματωλοὶ, ἐφ' ὅσον διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις, περιεποιούντο τοὺς προεστώτας ἐξ ἑσού σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθ' ὅπερ εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἀρματωλοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστώτες κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τούρκοι, ὅπως εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Χρήστου Μηλιῶνι καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ἄσμα τοῦ ἀρματωλοῦ Καρπενησιοῦ Λιβίνη περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων:

«Σὲ σένα, Μῆτρό μου γαμπρέ, Σταθοῦλα ψυχογυέ μου,
 Ἀφίνω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιο μου τὸ Γιώργη,
 Πούνε μικρὸς γιὰ φαμελιὰ κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρει.

Δημόσιον Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ἑβροῦ

Καὶ ἔα διαβῇ τὰ δεκαννιά νὰ γίνη παλληκάρι,
 Ἐλάτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἄρματα μου,
 Ποῦ τὰ ἔχωσα ἐστὴν ἐκκλησιᾷ μέσα ἐτὸ ἅγιο βῆμα,
 Νὰ μὴν τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης.»

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστῶς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολέμιους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστῶτας αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ἰὸ Σκυλοδήμος ἔτρωγε εἰς τὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
 Καὶ τὴν Εἰρήνην ἐτὸ πλευρὸ εἶχε νὰ τὸν κεράσῃ.
 «Κέρνα μ' Εἰρήνη μ' ὡμορφή, κέρνα μ', ὅσον νὰ φέξῃ,
 Ὅσο νὰ ἔβγ' αὐγερινὸς, νὰ πάγ' ἡ πούλια γιῶμα·
 Κι' ἀπὲ σὲ στέλνω σπῆτί σου μὲ δέκα παλληκάρια.» —
 «Δῆμο, δὲν εἶμαι δοῦλὰ σου, κρασί νὰ σὲ κεράσω·
 Ἐγὼ εἶμαι νύφη προεστῶν καὶ ἀρχόντων θυγατέρα.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δέ, ἥς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας, τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμαλῶτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν, ἣν εἶχεν ὅτι αὐτὸς τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῇ ἀείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῶνόντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἀείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαθείᾳ, μεθ' ἥς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλῶτους αὐτῶν εἴτε ὥραϊται ἦσαν εἴτε ἄσχημοι εἴτε νέαι εἴτε γράϊαι εἴτε χριστιαναὶ εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παραδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φανευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικός, ἣν ἐκράτει αἰχμαλῶτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστῶτας οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιόζουσαν συμπάθειαν, καὶ τοὺς παπᾶδες, ὅσάκις συνέπιπτε νὰ ἦναι οὗτοι προεστῶτες τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἶπομεν, πολυθρόνητοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως οἱ περιώνυμοι Πα-

ναγιώταρος καὶ Κολοκοτρωναῖοι, οἱ ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ Κοντοβουνίσιοι καὶ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφ' οὗ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαϊμητόμου πρὸ 50 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σολιδῶται, ὧν εἰς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριάς, περὶ τοῦ ὁποίου σῶζεται ἄσμα ἱστοροῦν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξειδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἀγίου Πέτρου, ὅστις ὧν ἐν ταῦτ' ἔπροσετώς τοῦ χωρίου ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου καταδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι;
 Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
 Μᾶς κλαίεται κ' ἓνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρο.
 Τί τῶκαμα τοῦ κερατᾶ, καὶ κλαίειτ' ἀπ' ἐμένα,
 Μῆνα τὰ βόδια τ' ἐσφαξα, μῆνα τὰ πρόβατά σου;
 Τὴν μιά σου νύφη φίλησα, ταῖς δυό σου θυγατέρας.
 Τό 'να παιδί σου σκότωσα, τ' ἄλλο τὸ πῆρα σκλάβο,
 Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριά ἐξαγοράν τοῦ πῆρα.
 "Ολα λουφέν τὰ μοίρασα, λουφέν 'ς τὰ παλληκάρια.
 Κι' ἄτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ τ' ἐμένα.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριάς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἐνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστώτων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὁμῶς ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἀρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐπομένου ἄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζήτρος κάμνει τὴν χαρὰ, χαρὰ γιὰ τὸν υἱόν του,
 Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτάτα.
 Τὸν Λάπαν δὲν ἐκάλεσε τὸ μαῦρο ψυχσπαίδι.
 Κι' οὗλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας

Κι' ὁ Λάπας πάγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἄλαφι,
 'Στ' ἀσῆμι καὶ 'εἰς τὸ μάλαμικ καὶ 'εἰς τὸ μαργαριτάρι.
 Κανέναν δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδαις·
 'Ἡ Ζήτραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,
 Πάλαί ἢ μαύρη Ζήτραινα, ἢ μαύρη παραμάνα.
 «Καλῶς τὸν Λάπαν πώρχεται μ' ἄλαφι στολισμένο!
 Στρώστε τοῦ Λάπα 'εἰς τὸν ὄνταν, τοῦ Τρίτσα 'εἰς τὴν κρεββάταν,
 Στρώστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.»

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικόν, οὕτως εἰπεῖν, βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριέλ, τὸν πραγματευθέντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς χρόνους πλησιεστάτους πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἢ παρωδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἢ ἰδίως λεγομένη *λυστεία*, πολλάκις σικαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις, ὥς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὅχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἰμπορεῖ τις νὰ θαυμάζη καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἥττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυμνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρήσιμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἐρριππον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκριβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἄλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον καὶ δι' ἐνὸς ἄλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ὅταν ἔτρεχεν αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγχιζον τὰ ὄπα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πῶσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀνταλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ

νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρκαώματα σώοι. Ἄλλη ἐξαίσια αὐτῶν ἀρετὴ ἦτο ἢ ἐν ταῖς ὁδύναϊς καρτερία. Εἰδότες τίνα βασιανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἄλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φεβρωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκηπούμενοι, σουβιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λεξιν παρ'εκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν, ὅς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ἤρχοντο πρὸς ἀλλήλους, ἦτο καλὸ μολόβι. Καὶ οὐδὲν ἦττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τούρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ ἱερωτέρα παρακλήσεις, τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ, ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν τοῦ καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτὴν ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περιζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπείσθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε: «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Πολλὰκις τὰ δημῶδη ᾄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις.

Σὰν δένδρον ἔρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει·
Ψιλὴν φωνοῦλαν ἔβαλε, 'ς ἂν παλληκάρ' ὁποῦ ἦταν·
«Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφε, καὶ πολλαγαπημένε;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πᾶει 'ς τὰ Ἰάννινα τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἠξεύρει τὸν γάγον τοῦ Δήμου, τὸ ᾄσμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκρατήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις,

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε καὶ ὁ Δῆμος διατάζει·
 Σύρτε, παιδιὰ μου, ἐστὶ νερό, ψωμί νὰ φᾶτ' ἀπόψε,
 Καὶ σύ, Λαμπράκη μ' ἀνεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντά μου.
 Νὰ τ' ἄρματά μου φόρεσε, νὰ ἦσαι καπετάνος·
 Καὶ σεῖς, παιδιὰ μου, πάρτε τὸ ἔρημὸ σπαθί μου,
 Πράσινα κόψετε κλαδιά, στρώστε μου νὰ καθίσω.
 Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ
 Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω καμωμένα.
 Τριάντα χρόνι' ἄρματωλὸς κ' εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
 Καὶ τώρα μ' ἤρθε θάνατος καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
 Κάμψτε τὸ κιβωρί μου πλατύ, ψηλὸ νὰ γένῃ,
 Νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ διπλὰ νὰ γεμίζω·
 Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξιὸ ἀφήστε παραθύρι,
 Τὰ χειλιδόνια νὰ ῥχωνται, τὴν ἀνοιξιν νὰ φέρουν
 Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μὲ νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καὶ τοὶ διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ
 τραχύν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἰμοχαρεῖς. Ἐφόνεον μὲν ὅσους
 ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς, μὴ φειδόμενοι ἐνίστε,
 ἀλλὰ σπανιώτατα καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγωγῶν ἅμα
 εἰδίδετο περίστασις τοὺς πρῶτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ
 ὡμοὶ καὶ ἄδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ.
 οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτούς, ἀλλ' ἤρκαυντο νὰ τοὺς θανατώσωσιν. Αἱ
 περὶ τοῦ θεοῦ ιδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βε-
 βαίως ἦσαν εὐλαθέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἔξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους.
 Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκλήσιον τὴν
 θεῖαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ιερέως. Ἄλλ' ὅπου-
 δήποτε καὶ ἂν εὐρίσκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστοῦγεννα, ἐν δάσει, ἐν
 σπηλαίοις ἢ ἐπὶ κορυφῇ τῶν ὑψηλοτάτων ὄρεων, ποτὲ δὲν ἐλθομένην
 νὰ ἐορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκεῖνας ἡμέρας τῆς ἡμετέ-
 ρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀνα-
 γομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἰανδῆποτε ἀμνηχανίαν ἢ ἀνάγκην
 καὶ ἂν εὐρίσκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν
 ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρον
 Βλαχάδας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεισθέντος καὶ τοσοῦτον
 οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπαῦ Θύμιου ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πε-
 ζὺς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὄπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήλακρόν του, ἵνα

ἀποθάνη, ὅπως ἤϋχετο, εἰς τοῦ ἁγίου τόπου. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδρουτῆζον ὅτι ἀσπάζομενος μὲν τὸν ἰσλαμισμόν θέλει ἄξιωθῇ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστακτικῶς ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνιοι εἰς ὁμοίως ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλὰκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς ἐπιμὼν νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλὰκις ἐνῶ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συναδελφον, ἀλλὰ ῥιπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ πλείότεροι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδρῶτος αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀποῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροὶ ὀδυνῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πεπολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτε τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐμελλε φυσικῶς τῇ λόγῳ ν' ἀναπληρῶσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγατσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωθας, ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν προέκυψαν ἐπὶ τουρκοκρατίας δύο ἕτερα προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἐπανάστασιν: τὸ μὲν ἐν Ἡπείρῳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ μὲν εἰς τὸ Σοῦλι, τὸ δὲ εἰς τὴν Μάνην, περὶ ὧν θέλομεν ἤδη

εἶπει ὀλίγα τινα. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ἑπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοὶ τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὁσμανικὴν κατὰθλιψιν ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ πολυθρύλητον τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἰς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου, ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σούλι. Ὅπως δὴ ποτε περὶ τὸν χώρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλοὶ οἰκογένειαι· ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθίας, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μπάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλοί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5000 ἑποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν τέσσαρα χωρία· τὸ Σούλι, τὴν Κιάφον, τὸ Ἀβαρίκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο τετραχώριοι. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἡδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαθυρίνου βράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσδαττώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἡγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σούλι ἡ Κακσοῦλι, τὸ Ἀβαρίκον καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κοκλοτέρους κοιλάδας ἢ κρατῆρας, τοῦ ὁποῖου τὰ χεῖλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἄλλὰ καθόσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἑποικοὶ, ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχωρί, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα χωρία καλούμενα ἑπταχώριοι ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφύρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρεκτός ὅμως τῶν ἑνδεκα τούτων ἱδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγῶδες τοῦ Μαργαριτίου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι τεσσάρων ἢ πέντε λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἱδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο Σουλιῶται· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων Παρασουλιῶται. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὁμοσπονδίας· οἱ

δεύτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς γενεάς ἢ φάρας, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σούλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀθαρίκον καὶ τὴν Σαμωνίθαν καὶ τὸ Ἀλσοχώρι καὶ τὴν Γαιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προϊστάτο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρείότερος αὐτῆς ἀνὴρ, ὅστις καὶ διώκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνεδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσῆρχοντο εἰς τὰ ἀρχικά 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60 μόνον οἱ ἐπ' ἀνδρείᾳ διακεκριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν τὸ μὲν διότι, ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σούλι, ἤθελεν ἐπέλθει ἔλλειψις τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, τὸ δὲ διότι συμφερότερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοὶ τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν βασιλέων φόρον, ὃ ἐστὶ τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἐν ταύτῃ ὅμως εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων ὥστε ἦσαν ἀρχοντες ἡμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτός τοῦ φόρου, ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγαθῶν καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἄλλ' εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἠπείρου περιήλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματεῖαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περραιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἢ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμῶνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἡσυχολοῦντο ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὠμοιάζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν

χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60, ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιόικων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συναικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηριδὸς ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἑλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπεισιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπεισιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται, οἵτινες ἔδοξαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἱματός των τοσαῦτα ἔνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγεῖλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσι.

Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν ἦτο φόρος ἐτήσιος 4,000 γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετό ποτε. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνον. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διηρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγόν, τὰ Κακαβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἐκάστης προϊστάτο πάλιν εἰς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως καπετανιαὶ πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἄρχοντα (περὶ οὗ μετ' ὀλίγον) ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν μὴδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκείνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμινγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς κατάρθρωσεν ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου διορίσας μπεῦν τῆς Μάνης τὸν Λιθέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύ-

λης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15,000 γροσίων, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέϋς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλα ἦτο ἡ ἀπλὴ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιαταὶ δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τούτων ἀναδειχθέντα. Ὁ ἀρχὼν οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπείαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πατρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασσὰν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐπιμελῇται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας ὧν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαίωσεν ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834 ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἣτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν σουλιωτικὴν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινήματων ἰδίως διέπρεψεν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἔτι, εἰ δυνατόν, σπουδαιότερον ζήτημα· πῶς ὀργανώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ ναυτικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δύναμις. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλίαι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδάμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον εἴτε παρέχουσιν τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου εἴτε μετέχουσιν τῶν ἀγώνων, οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν ὁσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ῥωσσία. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέϋδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς

Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μιτυλήνης, ὤφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν· ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μιτυλίνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἠνωμέναι ὁμοῦ ὀπλιζόν μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὁσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὁμῶς ἐνταύτῃ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790 δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζίων; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τοῦτο στενῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς συνθήκης, ἥτις συνωμολογήθη τῷ 1774 μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας καὶ περὶ ἧς θέλομε ὁμιλῆσαι ἀκριβέστερον κατωτέρω, ἡ Ῥωσία ἐκτήσατο ἑμμεσόν τι δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς ἀνατολῆς πληρώματος, τῷ δὲ 1783 διὰ συνθήκης ἐμπορικῆς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἑνετιαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὰ ὑπὸ Ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὁμιλοῦν εἰμὴ περὶ ὑπηκόων Ῥώων. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους Ῥώους καὶ ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀνήκοντας· τὸ ἄρθρον 26 ἐμπόρους Ῥώους καὶ ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προστατευομένους· τὸ ἄρθρον 68 ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπὸ αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69, ἐμπόρους Ῥώους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, περὶ ὑπηκόων Ῥώων καὶ ἄλλων ἀπολαμβάνοντων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐκ τῶν διατάξεων τούτων ἠδύνατο νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ῥωσία ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία ἦτο ἰσχυρά, ἡ δὲ Τουρκία ἀσθενής. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσικῆς σημαίας, τῆς Ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥωσικῆς πρεσβείας καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπιέσεις τῆς ὁσμανικῆς

κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους, οὓς παρεσκεύασεν ἡ ἐπέμβασις τῆς βουρείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικούς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὁσμανικὴν σημαίαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' αἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὗρισκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνεύς τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη εἰδοποιήθησαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβειος Στράγονοφ ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γείνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῷ ὄντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὑδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὁσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστὰς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὀλόχρυσα φερμάνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὁσμανικὴν. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους ἰδιοκτῆτας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐν τούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῇ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος, ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζούκ Καϊναρδση συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὐξείνου· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνης τῆς θαλασσοπλοίας. Ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμός τοῦ Ἑλληνιστοῦ καὶ τοῦ Βοσπόρου ἐξ ἐνός μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας

καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην. εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὁσμάνικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας ἰδρῦθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ῥωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, αἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπώραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυθωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μᾶλλινά βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες Ἕλληνες ἔμποροι προσεῖλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτως ἀξιόλογον αὐξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετὰξης. Ἐντεῦθεν ἐξωγογήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλεόοντερα καὶ μεγαλύτερα. Ἐπῆλθον ἐν ταυτῷ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας ἐνηπιάζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιήλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς φοβερᾶς πειρατείας, ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείᾳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρασκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατὰς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς, ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους, οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν

ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιαρχῶν ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων, αἵτινες καθὼ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν, ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας νὰ παραστήσωμεν ὅποια ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσις τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἐκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμῶντοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας εἴτε μετὰ πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὀλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο ἔχον ἀγερῶχος πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίχροτον Ὀρμητικὸς νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἰστούς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχεῖα μὲν, ἀλλ' ὠφελίμῃ ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτε καθ' ὀλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονός τοῦτο πρῶτος, καθόσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ Σπειςιωτικὰ γράψας Ἀναργυρὸς Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιαρχῶν τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐὰν οἱ Ἀγγλοὶ, οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμοὺς ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἀρδην, τὸσῳ μᾶλλον ὅσοι πολὺ λαοὶ οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατῴρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη, ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἀγγλοὶ ὅμως οὐ μόνον ἠνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν

σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἔνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ, προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκδιώσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτούς, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικά* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος. Ἀλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὐξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παιδείαν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι: ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ὑδρα, τὸ πάλαι καλούμεν Ὑδρέα ἀπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Τῶν Σπετσῶν αὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά καλούμενα τότε Ψύρα δὲν ἀνεφέροντο εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων.» Ἀλλ' ὁ νέος ἑλληνισμός ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησιδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ὅς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσις των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὑδρα καὶ τὰ Ψαρά περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πληθυσμός τῆς Ὑδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἑναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὑδρᾷ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους, ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100,000 διστῆλων καὶ τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,000 διστῆλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστῆλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἠνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν, ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὑδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στό-

λου ἐκείνου ὅστις ἐμέλλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περί τοῦ ἀριθμοῦ, τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν, ὡς μὴ ὦφελε, σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατὰ τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων, ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, συνεποσούντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,527. Μόνη ἡ Ὑδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὠπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα, ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσούτο κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις εἰς 700 πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυτῶν, ὠπλισμένα δὲ δι' 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφροῖας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὑδρα ἠρίθμει 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15,797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι: Ὑδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσος εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πλήρωμα 12,000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξ. Σούτσος ὀρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὑδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλῆμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὀρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὑδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματα τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῶ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὑδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικά δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150. Πῶς, ἐὰν τὰ πλοῖα Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῶ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νή-

σων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὑδρα πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος εἶχε καὶ ἕτερα ἑνὰ, τὰ ὅποια ἡ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἐτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκούντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκευάσαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἡμερὶς τῆς 26 μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους, ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας.»

Διατὶ ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἶχουμεν οὔτε λιμενικὰς ἀρχὰς οὔτε νηϊολόγια, ὅταν ἡ-ξεύρομεν ὅπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν, ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866, ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τινὰ συμπεράσματα ὁπωςοὖν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἶχουμεν ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου 5,156, τόνους δὲ 297,424. ἄνδρας δέ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὐρίσκομεν 24,949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόνους τοῦ 1866, 300,000 περίπου καὶ ἀντιπαρ-ραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόνους 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν ὅτι ἕκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἐτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαρραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν πρὸς τὰ ἐν ταῖς παρ-ραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα 18,000 ἀνδρῶν καὶ παρα-δεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12.000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίαις καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σή-μερον τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἔνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων, οὓς τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαιῶς καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἡσχημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρο-νήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσαι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως,

ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστὸν τι ἡρωικὸν παράστημα καὶ ἔθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνου ἡρώας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ἠτύχησαν τῶντ' νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολλῷ ἐνάμιλλοι, ἵνα μὴ τι πλείοτερον εἴπωμεν. Ἴνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομέν τινα ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων, ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνήται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιάτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Ἡρακλῆς, Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλείστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκείνον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῇ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν, ἀνεταῦτοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἡρεῖδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ὅς εἶδομεν προχρηχούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίῳ βιομηχανίας. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἐταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβλινε προσεκτικῶς, ἀγρυπνῶν, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν προτιμωμένην τοῦτο δεξιότητά αὐτοῦ ἀδικαλείπτως πρεσβύαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλὰ καὶ εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῶντι ἐξαίρετος χρονιότης ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καὶροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσῖαι ἐγίνοντο διὰ προφικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξουσιοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἢ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάται γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὑδρας οἱ κατὰ πρῶτον τοῦ 1818 γραφέντες συνέκειντο ἐξ ἀρθρῶν 29 τὰ ὅποια, διηρημένα εἰς

μέρη τρία, ἐκανόνιζον πρῶτον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν καὶ τρίτον τὴν Ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεῖα ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακούργημάτων καὶ ἐτι ὀλιγώτερον ὀρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6 ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἡκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτηρὰ ἀποδίδουσιν εἰς τὰς ἀταξίας ἐκεῖνας οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσιν. Ἐπεταὶ ἀρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὁχι βεβαίως. Ἐπεταὶ ὅμως ὅτι οἱ ἀπορωτέροι συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοχάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπωρωτέρων ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πάσαν παράθεσιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλὰκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχιμα ἄμα καὶ δυσάχωγα τέκνα τῆς Ἰδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέχθη νὰ καταφύγωσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιοῦντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφοτέρω τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπέσθησαν νὰ διορίσωσι παρεκτός τῶν 4 δημογερόντων ἓνα διοικητὴν ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημόσια πράγματα, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταραττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ἠσθάνθησαν, ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον, τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστηκωτέραν

καὶ ἐνταῦθα ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητὴν ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἡ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιαρχῶν καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστώτων συμπαράξει. Διετέλεσαν δὲ ταιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἀνδργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλὰ οὐδὲν ἦττον ἀξιομακρόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὑδρᾷ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γινόμενα.

Εἰς Ὑδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' οὓς χρόνους καὶ ἐπὶ Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κοντουριώτου πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραιτήτην ὡς αὐτῶς νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἐνὰ τὸν ῥέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῶν μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἡ ὑπὸ τὸ κατὰστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὁμῶς αἱ ὑπηρεσίαι, ὅσαι ἀπῆτουν τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἰστούς ἀναρρίχῃσιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμόν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὑδρα, ἀφ' ἧς ἐκτῆσθε ναυτικόν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἰς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἰκανότητι καὶ ἀξιώθει τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεῖν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκληρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντα τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον πολλὴν κτησάμενος παρὰ τοῦτω ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλατε οἱ ὀνομαστοὶ γινόμενοι ὁσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίνθησιν ὄντες καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν, οἷος λ. χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνην αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸ οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκην τῷ 1800 οἱ τῇ Ὑδρᾷ πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρονον ἰκανὸν λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον, δι' οὗ ἐγένετο ἡ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφο

ὡν ἐν Ὑδρᾷ προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806, ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς γέγεται ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βᾶρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως «δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρῶν) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθεντῶν καπετᾶν πασάδων.» Εἶναι δὲ ὁ ἑγγραφὸν τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοῦλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἐλάθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκτελεσθέντων προκρίτων τὴν πολιτείαν» ὡν μὲν ἀμέσους συναντιλήπτους 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *sindik* *lar*, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων ὅτι λουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς καίρας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις, ὅσαι ἤθελαν γίνεαι». Πλὴν τούτου, τὸ προσκείμενον ἑγγραφὸν εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 50 οἰκοκυρῶν, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν. ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ οἱ λαϊκοὶ προύχοντες διώκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις, δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετᾶν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπας τῆς νήσου Ὑδρας, ὑπάλληγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ» καὶ προστίθεται ὅτι ἀρέσχε δειγμάτων πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοίαρχου κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου. ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης.» Ὅπως δὴ ποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς Ὑδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως συνεκρότησε πολιτοφυλακὴν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινῶν τιμωριῶν τοὺς ἀπαξίας καὶ τοσοῦτον ἠυδοκίμησεν ὥς τε τῷ 1803 ἐπέτράπη τὴν αὐτὴν ἐπίστασιν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαθεν ἐν Ὑδρᾷ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προεχειρίθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκκιδίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος ἕως τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἰσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν ἀψιπλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἑδυσ-

φόρου ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ οὐ μόνον ἐν Ὑδρᾷ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὑδρᾷ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκῆρυξαν τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὁμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ὑδραίου Λαζάρου Κοντουριώτου, κατώρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχίσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλῆθη διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἀνέκαθεν ἐκτῆσαντο πολιτευθέντες πρὸς τὸν λαόν ὡς πατέρες καὶ ἀδελφοὶ καὶ σύντροφοι.

Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Διαφορητικὸς βίος.

Δημοσίᾳ παιδεύσεις.

Ὁ διαφορητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἃν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικὴν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διαφορητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη κατὰ τὰς νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διαφορητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθὺς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν, αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τριεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον προεισδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὁμοίαζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἱππότης μεσαιωνικὸς ἢ βασιλεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παρεδέχθη ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὀπλισμὸν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας τῶν ἱπποτῶν καὶ ὠκειώθη τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἔπραξε κατορθώματα, τὰ ὅποια, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, κατέπληξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἡρωικὴν ἱκεὶνην τῶν ἀνθρώπων γενεάν. Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἑναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἰδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθώσεως ἑλ-

ληνικῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἰκατονταετηρίδα ἱπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἐκδοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομαζόντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ιτζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιτζούστρα*), ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊθίνος εἰκάζει πεπραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *qui joiustera*), οἱ δὲ *τόρνε* (*tournoi*) ἢ *τόρνεμεν* (*tournoiement, tornement*). Ἱ Τί λοιπὸν παραδόξον ἔαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεροι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχαν ἐπικρατήσει φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημερινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλεον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἤρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους, τελευταίον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἀπηλλομάχησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατόν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποῖους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγῶνων αὐτῆς, ἥσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματωδῆ κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν. Πλὴν τούτου ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατετέθησαν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὰ σπέρματα, ἐξ ὧν ἐβλάστησεν ἡ νεωτέρα ἡμῶν γλῶσσα, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ διαλαθῶμεν ἀκριβέστερον προϊόντος τοῦ λόγου.

Εἰς δὲ τὰς νήσους ἡ ἐπίδρασις τοῦ φραγκισμοῦ παρήγαγε φιλολογίαν ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διευτυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατακείνται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐν-

ταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μέν, φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Περὶ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ρήγισσας τῆς Ἑγγλιτέρας τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἑνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει :

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατὰ τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἔν τῶν διηγήματων τοῦ Βοκκακίου. Ἐτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ποίημα *ἀδespoτον περι πρέσβυως ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἐν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἐὰν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινόν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφότερα μεταφράσεις ψυχραὶ, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλώσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἑνετίᾳ· τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἄλλου που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ *πόλεμος τῆς Τρωάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὁμηρον, ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More ἓνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀρης μεταβάλλεται εἰς Μαρὸς (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοῦλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὁρθῶς Patrocles. Ἡ πατρίς τοῦ Ὀμήρου ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προσφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτα τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως, εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίη-

μα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὅχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγωτερον ἀποτρόπαιος εἶναι ἡ διήγησις ἐξαιρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ *Παρειτυχοῦς* καὶ κόρης *Πλαττία Φλώρης*. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος *Flore et Blanchefleur* τὸ ὅποιον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πῶρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (*Il Filosofo*), ὅπερ ὁμῶς ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἑλληνικῷ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡς αὐτῶς μνημονεύσει τὴν διήγησιν ἐξαιρετον *Βελθάνδρου* τοῦ *Ῥωμαίου* δε *ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα* τοῦ *Ῥηγὸς* τῆς *μεγάλης Ἀρτιοχίας*. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινουῶνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὁμῶς προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς ἱππότεας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ *Ἀγάπη* τοῦ *Αὐδίστρου* καὶ τῆς *Ῥοδάμνης* ἡ ποιηθεῖσα καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντσαν ἦτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λύβιστρος εἶναι ἱππότης Λατίνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχος, ἰσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερίκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον μετριώτατα, ἀλλὰ καί, οὕτως εἰπεῖν, ἀτομικά, τὰ ὅποια οὐδαμῶς δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προϊόν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολὺ, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἢ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειότερας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἑτέρα τινὰ τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὅποια φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἔχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὴ μᾶλλον καὶ ἥττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. ἹΤίς δὲν γνωρίζει τὸν Ἑρωτόκριτον; Ἐὰν ἡ παρούσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετουσῆς καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ

Πεζαστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο παίγημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρον «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορνάρος ἐξ Ἑνετῶν ἔλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ὥκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τὰξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἑρωτόκριτος, καίτοι ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἦθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη, ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικούς ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἑρωτόκριτος καὶ οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιῶ, τῆς Μοθωνῆς, τῆς Ἐγρίπου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνίας, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πατρᾶς, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βλαχίας (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἅμα καὶ χρηστότητα ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρετήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομποπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἀπλή, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός· τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ὅποια τεχννέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἡδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν παικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ καλλιλογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ παικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται· ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ παικίλια παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριγώλην* τοῦ Γεωργίου Χορτάτη οὔτε περὶ ἑτερά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ προΐοντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπὶ τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὐμορφη Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων Νικολάου Δριμυτικοῦ;

Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρω-
τα βοσκῆ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ
κένδρα, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ ὄρη καὶ τρυφερά καλὰ μία, ἐν
τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουν τὰ ιστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ
διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ
ῥωμαποιοῦς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δ' ἀπλοῦς καὶ ἂν φαίνε-
ται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο
ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὁλιγώ-
τερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ*· καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπό-*
κοπος εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν χρόνων ἐκείνων ποιημάτων, τὰ ὁποῖα
δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ
τοῦ μεγάλου κοινῆς τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν
αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ χρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρεύουσα,
ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλου-
μένη, ὅπως ἡδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ
Ἀπόκοπος κατάθραξ εἰς ἄδου καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐ-
τοῦ ἔχουσι τι τὸ συγκινεῖν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν,
τόσῳ μᾶλλον ὅσο ἐνθυμίζουσι μὲν ἐν πολλοῖς τὴν *Θεῖαν Κωμωδίαν*
τοῦ Δάντου, οὐκ ὀλίγην ὁμῶς οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημῶδη τῆς
ἑλληνικῆς Ἑπείρου ποιήσιν.

Οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ δυτικῆς βίου ἐπιδρασίς
εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον
ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης συνετέλεσεν
εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον
ὑπὸ ταύτης διδασχθεῖσα παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτα-
νήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζον-
ται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνητῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷον
τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμασάντος Κυριακοῦ Θεσσαλονίκης
ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰσπανίας, ἰδίως ἐν Ἑσκουριάλῃ, ἐν Μα-
δρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδόμηματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ
πéλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρή-
της, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὁπωςοῦν λόγων μετε-
χύντες Ἕλληνες τε καὶ Ἑνετοί, καθὰ εἶδομεν, ἀναγκαιῶς ἔπαυσε καὶ
πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαι-
ρέσει μόνῃς τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγονται λό-
γου ἕξια τινὰ τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἀριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὕσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὰς τε-

λευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κρᾶτιστος ἴσως τῶν ὄσων ἢ φωνῇ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλὴν Ἡλίας Μηνιάττης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδείσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν τῆς Ἑνετίας φροντιστήριον ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἔτι ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον διότι τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλης τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας ἀπηγγείλεν ἐν τῷ κατα τὴν Ἑνετίαν ἑλληνικῶ νὰ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν τῆς Θεοτόκου Μαρίας λόγον, εἰς ὃν ἀπαντᾶται ἡ περίφημος ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἐν οἰκειότηρῳ χώρῳ καὶ ἦν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκουφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἐπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ ἀγάπης λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχουσίας. «Ἐπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαθωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἄρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τῶρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν· τὸ ἐκατάβαλεν ὀργὴ θεϊκή....., ἔπεσεν ἡ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στῦλος τῶν βασιλείων.» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστην τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἀργεὶ καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1711 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτον προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάττης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκουφον, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον Ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

ς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν
υπερίαν εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας
νικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν ἦναι τὸ περι-
ον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα.

Σὲ γνωρίζ' ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
Σὲ γνωρίζ' ἀπὸ τὴν ὄψι
Ποῦ μὲ βιὰ μετράει τὴν γῆ.
'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, χαῖρε, Ἑλευθεριά.

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσοῦτων ἄλλων
κλύτου τοῦ θουρίου, ὃν ἐποίησεν ὁ Ῥήγας; Μήπως ὑπὸ ἐτέρου
ἀνησίου τοῦ Μαντζάρου ἀρηϊφθόγγως τονισθεὶς δὲν ἀννηχεῖ καθ'
τὴν εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς οἰκίας
πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;
Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύ-
τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτε-
λατοῦ τοῦ ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου.

Libertà vo cantando, ch' è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

Ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων
δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ
ἔργα τοῦ Δάντου πάλιν καὶ τοῦ Πετράρχα καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ
Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡς ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμο-
ῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς
αὐτὴν δὲ περίοδον καὶ παιδευσιν ἀνῆκον ὃ τε ἀξιόλογος ζωγράφος
Δοξακῆς καὶ ὁ Μαρίνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρού-
ν τὸ κολοσσαῖον βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου
μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχῆσεις τῆς
ἐκ τῆς δυτικῆς βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξα-
μένη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέ-
νυπενδοῦσα εἰς ἐτέρας ἐνεργείας, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφου

πρότερον εἵπομέν τινα περί τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τῶντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ἐνῷ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἐσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὁσμανικῆς κατακτῆσεως ἑκατονταετηρίδας ἐπεκράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παιδείσεως καὶ φιλολογία, ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὥσαντι προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀχομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσόμενη ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου Τραπεζούντιου, τοῦ Ἀμοιρούτου, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλείστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἑλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν επέτρεψαν τὴν ἴδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἡπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείσεως. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἑλληνες· ἄλλ' ἐκ τούτων περί τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἄλλαχού τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολιπυμένων 60, ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περί τοὺς 45 ἀναφέρονται ἀπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δεῖγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδοσίον Ζυγομαλᾶν τὸν γράψαντα ἱστορίαν πολιτικῇ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1591 ἕως τοῦ 1578 καὶ τὸν Μανουὴλ Μαλαξὺν τὸν μεταγλωττίσαντα εἰς κοινὴν γράσιν τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἄλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὃ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὃ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετρέφθησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἑνετοῖς ἥτοι εἰς Ναύπλιον καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τὰνάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀν-

δρῶν, ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαγῇ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες, οἳ οἱ λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχας, ὁ Φραγκίσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον· οἱ γραμματικοί, εἰμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὅποιοι τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἄλλ' οἱ ἀρχιερεῖς καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαιδευτοί. Ὁ Κούμας βεβαίῳ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδικα, ἐν εὐρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῦ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην: «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφὰς γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου, ὅστις ἔλαβε τὴν μητροπόλιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος. . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἂν οἱ μητροπολίται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νὰ ὑπογράψωσι τὰ ὀνόματά των, ἂν ὁ πλούσιος εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὕρισκε γραμματεὰ νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως, ἂν οἱ συνοπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας ἦσαν ἀγράμματοι, ποῦ εὕρισκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τρῶπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὅπως οὖν πολέτευμα, ὅπερ ἡ Γ'. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ῥαγιαδες, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετικὴ τις αὐτῶν ἀνεσις. Πρὸ πάντων ὁμῶς ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναθίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελγύδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1583 ἐκ 400

καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ ἔκτοτε ἱκανῶς, διότι τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελερικανοῦ ψηφοφόροι 474 Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοί, Ναυπάκτιοι, Κρήτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἴονιοι, Μακεδόνες, Θράκες, Ἡπειρώται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον, τὸ ὁποῖον διώκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν, συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν λεγομένων Ἀωνύμων χωρῶν, ἦτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν, ἐξ ὧν ὠρμῶντο οἱ ἀποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες οἱ συρρεύσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν ἀσφαλείας ἕνεκα εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων πρὸς εὗρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωῒμωτάτα μὲν περὶ τῆς ἰδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας, περὶ ἧς εἰπομεν ἄλλοτε τινά, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1621 ἐσυστήθη ἐν Ἑνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικά ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδευτῶν, ὧν δίκαιον εἶναι νᾶ ἀπομνημονεύσωμέν τινων τοῦλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ καγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ Κρῆς Νικόλαος Καλλιάρχης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱεροκλήρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἡλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλὴν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἄλλ' ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκείμενῃ ἐξ ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας, ὑπὲρ ἑμὲλλον νᾶ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων.

Ενταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται τὸ ἄλλοτε παρατηρηθὲν ὑφ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἀποικίαι, ὅσαι ἐυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, οὐσιωδῶς διέφερον τῶν λογίων καὶ πολιτικῶν προσφύγων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγεύθησαν, ἐνῶ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι, ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτα τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι πριόντος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμφύχασιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐὰν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθῃ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ἐὰν ὁ σπόρος οὗτος πρῶτως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσοῦτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικούς ἄνδρας, ἐὰν ἡ ἔκτοτε ἀρχαμένη διανοητικὴ αὐτῇ τοῦ ἔθνους διάπλασις ἢ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρωσθεῖσα ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως ἀρχικῇ τούτου παραίτιας ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ κοινότης. Τῶντι Ἑλλήν τῆς Ἑνετίας, Ἐπιφάνιος ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἔδρυσεν τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἐν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν αἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστήμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἑνετίας κληροδοτήματα, τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Παύου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφωνται ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ρούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἑνετίᾳ Ἰωαννίτης ὡσαύτως Μάνος ὁ Γιόνμας καθῆδρυσεν τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνοφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδοτήμα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαιδεύσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος προσήνεγκε πλουσίαν βιβλίων δωρεάν τῷ 1698. Πέντε χιλιάδας δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστί παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ρίζος ἔδρυσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκην τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ

1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἐνὸς διδασκαλίου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἐπεὶ τερὸς δὲ Ἀθηναῖος ὁ Ἰωάννης Ντέκας, ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δευτέρον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων προικίσας αὐτὰ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ροῦφος παρέσχε τὰ ἀνάγκαια πρὸς ἀνατροφήν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παίδων ἐν Λεβαδείᾳ. Καὶ ὁ Παλοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὅποιον ἐπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπαντᾷ ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὴν δημόσιον τῆς Ἑνετίας νομισματοκοποιεῖον, ἥ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἥτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἵδρυσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυαριθμὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσύστηθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἰδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεώσται ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμας. Κατωτέρω παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετιίου προστίθεται, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδαυρῆς ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γρόνμα διὰ δεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρῶτον κατὰ βεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἐτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσσοβον, Τρίκλιν, Λάρισαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὅποιαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἐκτοτε δὲ ἡ ἐσύστηθησαν ἡ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὁμῶς ἀκμαζόντα τὰ ἱδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἐστίας ἦτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παρ

οικοῦντο καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι
 ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτοῦ σχολείων ἢ ἐξησφάλησαν τὴν ὑπαρ-
 ξιν τῶν προὑπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς
 ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδά-
 σκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ
 ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνα-
 τολῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δη-
 μητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βε-
 νιαμίν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος
 Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος,
 ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέ-
 χοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νήματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας
 ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ
 ἔθνους καλλιέργειας· εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ
 τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν βροχήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ
 πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ τεχνικὰ
 ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τέχνη οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἰδιοφυῆς μνήμης
 ἄξιον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου δὲν ἔχο-
 μεν χρεῖαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἤρχι-
 σαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖα τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ
 ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν
 καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἔνεκεν
 αὐτὰ τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν αἰετοτε εὐλαβῶς
 μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ
 λόγῳ πνευματικῆς βίωμης καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας καὶ τέχνης περὶ
 τὸ γράφειν, ἢ ὑπάρχουσι ἄρα γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ
 λογισθῶσιν ὡς φιλοτέχνημα ἀειθαλὲς τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου; Εἰς
 τὸ ἐρώτημα τοῦτο δισταζόμεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον
 δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον μετὰ παρέλευ-
 σιν χρόνου πολλοῦ ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα δυσ-
 κόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ
 ἐκείνων, τὰ ὅποια οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν
 ποιήματά τινα, τὰ ὅποια εὐχαρίστως ἀναγινώσκωμεν· ἀλλ' ὅσον εὐχα-
 ριστῶς καὶ ἂν ἐπανερχόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα πάντοτε ὅτι τὰ
 πλείεστα μεταπραθῆσαν ἐν τῇ παραδίσει τῆς ἱστορίας δὲν ἐπὶ τῇ

ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον τὸ νῆμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας εἶναι ἐνδεές. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἐν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων, δι' ὧν χρωματίζεται ἡ ποιήσεως ἱρις· ὅσῳ δὲ ζωηρόν καὶ ἀν' ὑποθετῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲ εἴμφορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθημάτος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἑλλειψιν. Ὑπάρχει μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μνημεῖα ποιήσεως, τὸ ὁποῖον θέλει ζήσῃ εἰς αἰῶνας αἰῶνων· ἀλλὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ ἀπλάστου λαοῦ, δὲν ὑπῆρξε ἔργον τοῦ λογίου ἑλληνισμοῦ. Ὑποδείγματα τῆς δημῶδους ποιήσεως παρέθηκα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, νομίσας ὅτι δὲν ἥδυνά μιν νὰ ἱστορήσω κάλλιον τὰ κατὰ τοὺς προδρόμους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἐνταῦθα δὲ προσήκει νὰ εἴπω ὀλίγα τινα περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Τινὰ τῶν ἁσμάτων τῆς δημῶδους ποιήσεως ἐποιήθησαν παρὰ κλεφτῶν αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξημνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν βραψωδῶν, οἵτινες ἄλλοτε διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἕτερον τὸν λαὸν ἄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μουσῆς καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθουρήτου ἀμοιβῆς, ἣν τούτου ἔνεκεν ἐλάμβανον. Οἱ βραψωδοὶ οὗτοι, οἵτινες παρέχουσιν ἐννοιάν τινα τοῦ ποιοῦ ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ φύλακες καὶ κήρυκες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέρκι ὑπενδιδόντες εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ἑτεροφύλων αὐτοφύλων καὶ ἑτεροφύλου μουσῆς εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἐσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου τοῦ ἀφηνίσαντος καὶ μέλλοντος ἐπὶ νὰ ἀφάνισῃ πολλὰ ἔχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μέζονα τοῦ ἄδειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ἄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλὰκις εἰς τὰ μέγαλα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν· τὰ δὲ παραδόξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μαυρουῆλ Τομπάζης διηγείτο αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος ὅτι ὁ

πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ κατα-
πλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὔρεν ἠγχυροβολημένον τὸν φίλον του Νικό-
λαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν
τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς
εὐωχίας εἶπεν ὁ ὁσμανίδης τοπάρχης τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ
δὲ ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του ἤρχισε:

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερά
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαριάς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν διέκοψε τὸ ᾄσμα ἵνα εἴπῃ πρὸς
τὸν ξενίζοντα δεσπότην: «μὴ σοῦ κακοφανῇ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγοῦδι τὸ
λέγει:» — «Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μηδεὶων ὁ ὁσμανίδης, δὲν πειράζει,
ῥεῖζῃ Νικόλα, ἐξακολούθει.»

Ὅλοι οἱ ῥαψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἀπλῶς συνέλεγον,
ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ
ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιωματιμώμενοι, προσέθετον
εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι
τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλά, καθὼς πολλὰ-
κις παρατηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίη-
σις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιαίτον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέρ-
γητος καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοῦλάχιστον ὁ-
σᾶκις οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι
καὶ ἀκαλλιόπιστοι καὶ ἂν ἦναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώ-
σωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὠραίας. Εἰμποροῦ-
μεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύ-
τῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ
ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργά-
νου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη
χρῆσις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ
ῥαρχαῖου καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν
ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως, ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ
ῥεῖμα τοῦ ποταμοῦ ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμ-
πλεγμα ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεί-
νος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλων ἀκριβοῦστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ

ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἢ ἄπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἐν τῶν φαινομένων, ἐν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων ἄσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν, ὥσει διὰ τινος μετεμψυχώσεως, περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων, οὓς ἐξήμνουσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία, ὥστε νομίζεις ὅτι ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ἄσῃ ὡς ποιητὴς· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις, ἐὰν ἐν τοσίοις στίχοις τῶν ῥαψωδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλεονέκτερον μῖσος κατὰ τοῦ τούρκου, πλειότερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἔτερον προτέρημα τῶν ἄσμάτων τούτων εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἁρμονίαν ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἄλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια δὲν καλύπτουσι πάγοι αἰετοὶ καὶ τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο, ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλαππος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἡ ἐὰν ὑπάρχωσιν τινα, ὀλίγα τινα ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινούς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐν πρώτῃ ὀψείῳ διακρίνονται τῶν ἄλλων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἡθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωϊκὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοσίοις ἄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἀπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συγγενῶν. Στενωτάτῃ λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ἄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρου, συγγένεια, τὴν ὅποια οὐδεμίᾳ μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν ᾖ, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐν ταύτῃ, καθ' ὅλου ἐκτετεταμένη, καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου, ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἡρώας ἡμῶν, λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ῥαψωδῶν αὐτῶν, ὀλιγότερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξωκειωμένοι. Ἄλλ' ἐκ τούτων πάντων ἐὰν ἐξαίρεσθαι ἓνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἡρώας, οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγότερον ἠδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται πάσης χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεῖα τῶν ἀνθρώπων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλὰ μόνον τὴν γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνον τὰ ὀρεῖτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ἄσματα ἀπαπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην το

θύμου ὁσμήν, δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἡ δημῶδης λοιπὸν ποίησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως κρείσσω τῆς λογίας. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἠτύχησεν νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν γένει πρότυπα λόγου καὶ ἐπιστήμης, κατῴρθησέ τι ὅμως, τὸ ὁποῖον σπουδαίως ἐπενήργησε καὶ μέλλει νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· ἔθετο τὰ σπέρματα τῆς νῦν λαλουμένης καὶ γραφομένης γλώσσης.

Διότι τότε ἐπέτειλεν ἡ γλῶσσα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ εὐάριθμά τινα καὶ ἐξ ὀλίγων χωρῶν προερχόμενα καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα ναυάγια τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους ἀδύνατον εἶναι νὰ λύσῃσι τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους μία τις κοινῶς λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἔτι ὀλιγότερον ὁποῖα τις ἦν αὕτη. Ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέθορον μὲν αἰφνης ἔργα πολλὰ εἰς πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ. Τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην ἀπὸ τῆς παρηκμαχίας ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἐν ᾗ ἐγράφησαν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως καὶ ταῦτα διαφέρουσιν οὐδὲν ἥττον ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε προδήλως δὲν ἐκπροσωποῦσιν εἰμὴ τοὺς τοπικοὺς τῶν χωρῶν ἐκείνων ιδιωτισμούς.

Ἐπιστήσωμεν ἐν τούτοις ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ἓν τῶν μνημείων τούτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν γλώσσης, εἰς τὰ λεγόμενα *Χρονικά τῶν ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Τὰ Χρονικά ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἔμμετρον λόγον ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδῃ ὑπὸ Πελοποννησίου γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου. Τοιοῦτους ἡμιέλληνας ἢ συμμίκτους ἢ διγενεῖς ἀναφέρει πολλοὺς ἢ τε ἀρχαία καὶ ἡ μέση ἡμῶν ἱστορία, ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ὀνομάζει ὁ Παλῦβιος μιξέλληνας, τοὺς δ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ Στράβων Ἑλληνογαλάτας ἢ Γαλλογαρικούς καὶ ὁ Θεοφάνης Γοτθογαραίους. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο βεβαίως πολλοὶ γόνοι ἐλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικίσεων. Ἐκ τούτων ὅμως ῥητῶς δὲν ἐπωνυμοῦνται εἰμὴ οἱ «ἐκ Ῥωμανῶν γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς» (δηλαδὴ τοῖς Φράγκοις), καλοῦ-

μενοι *Γασμοῦλοι* ἢ *Βασμοῦλοι*. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον μέρος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης πρόδῃλον τί δηλοῖ, διότι ἄχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ *μοῦλος* ὀνομάζεται ὁ νόθος, τοῦ δὲ πρώτου δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἡ σημασία. Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων λέγομεν ὅτι ταῦτα βρίθουσιν ἰδιωτισμῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς σήμερον ἔχει ὁ λαὸς διὰ στόματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ οἷον *κάθου σιμά μου, σῶρετε εἰς τὸν πρίγκιπα, ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι, γὰ σμίξουν, ἐπάρω μου τὸ πέγρω, τὴν εὐλογήθηκε, τοῦ γιαιοῦ, τοῦ λιμιῶρος, 'ς τὸ ἔμπα νοεμβρίου, ἐγὼ ἀτός μου, ἀπ' αὐτοῦ, ποτέ του καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐν τοῖς Χρονικοῖς ἀπαρραλλάκτως ὅπως καὶ νῦν ὑπὸ τῶν πολλῶν παραμορφοῦνται, καίτοι πρὸ καιροῦ ἐπισήμως καθιερώθησαν οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν τύποι· *Ἀθήνα, Ἀνάπλι, Βοστίτζα, Γ.λαρέτζα, Ἐπακτοῦ, Ζητοῦρι, Θήβα, Καλαμάτα, Κορφοί, Παλαιὰ Πάτρα*, κλπ.*

Ἀναμφισβήτητον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ προμνημονευθέντα, ἐγράφη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδίως λαλουμένην ἐν τῇ χώρᾳ, ἐξ ἧς προέκυψεν. Ἀλλὰ διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ γλῶσσά του ἔχει ἐν πολλοῖς οὐ μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν σήμερον ὑπὸ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένην καὶ ἐκ διαλειμμάτων συγγέεται σχεδὸν μετ' αὐτῆς. Ὀλίγαι τινὲς παραθέσεις θέλουσι πείσει νομιζῶ ἡμᾶς περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος πρὸς τε τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ἀκροατὴν αὐτοῦ καὶ συνιστῶν αὐτοῖς ὅσα μέλλει νὰ ἱστορήσῃ λέγει:

*Εἰ μὲν ἡεῦρεῖς γράμματα, συχρ' ἀναγίγνωσκέ τα,
Εἰ δὲ καὶ εἶς' ἀγράμματος, κάθου σιμά μου μάθε.*

Προϊόντος τοῦ λόγου, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κυριωτάτου τῶν ὅρων, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπήτησαν οἱ Μωραῖται ἀπὸ τὸν Βιλλεαρδουίνον, διατυποῖ, ὡς γινώσκομεν ἤδη, τὴν πρότασιν αὐτῶν ὡς ἐξῆς:

*Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου γὰ μᾶς πῆσης,
Ἐγγράφως ἢ τὸ ἔχομεν ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας·
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πίστιν μας ν' ἀλλάξωμεν καὶ Φράγκοι γὰ γενοῦμεν.*

Ἄλλ' ἔξακολουθήσωμεν τὰς παραθέσεις παραλείποντες τὰς ἀφορμὰς τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ.

Τῆς δὲ τοῦ Ἀργους πόλεως ἡ χώρα ἡ μεγάλη,
Μέσα εἰς κάμπον κείμεται ὡς τέττα ἀπλωμένη.

Λοιπὸν, καλέ μου ἀδελφέ, τὰ ροῦχά σου ἄς βγάλουν·
Νῦν ἀλαφρωθῇ τὸ κάτεργον, γὰρ τὸ καλαφατίσω.

Ἐγώ, ἀδελφέ, ἂν γύρευα γ' ἀνξήσω τὴν τιμὴν μου,
Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν μου, πρέπει γὰρ μ' ἐπαυρῆτε

. ἔσωσε γ' τὸ Παρίσι·

Τὸν ῥήγαν ἠύρηκεν ἐκεῖ, ἑορτὴν μεγάλην εἶχε·
Τὴν λέγουσι Περτηκοστήν, ἑώραζεν ὁ ῥήγας.

Νόστιμον τοῦ ἐφάνηκε, γὰρ σμίξουν, γὰρ χαροῦσι,
Ἐπῆρε τὴν γυναικά του, τὴν ῥήγαιναν ἐκείνην
Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἀπόσωσαν, καλὰ συντροφευμένοι
Χαραῖς μεγάλαις ἔπηκαν, ὡς τῶχουν οἱ ῥηγάδες.
Καὶ λέγει της, τί κλαίεις, ἔ!, κορταῖσα;

Ἄλλ' ἔλθωμεν καὶ εἰς γενναιότερους τινὰς λόγους. ἸΜήπως ὁ Κολο-
κοτρώνης καὶ ὁ Κραϊσκάκης προτρέποντες τοὺς συναγωνιστὰς νὰ ὁρμή-
σωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ δὲν ὠμίλουν πρὸς αὐτοὺς ἀπαράλλάκτως ὅπως
ὁ πολέμαρχος τῶν Χρονικῶν ὁ ἀναφωνήσας:

Ἐδῶ εἰς τοῦτα τὰ βουνά, εἰς τούταις ταῖς κλεισούραις,
ὅλου ὑπάγομεν ἐμεῖς, ἐδῶ μᾶς ἀγαμένει.
Παιδιὰ, συντρόφοι, ἀπάνω τους

Ἡ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ καλούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἠθέλομεν ἄλ-
λως εἶπει οὐκ ὀλίγα τῶν ἐν ταῖς παραθέσεσι λεγομένων; Δὲν τολμῶ νὰ
ἐκστομίσω ὅτι καὶ νὰ γράψωμεν ἴσως ἡδυνάμεθα τινα ὅπως ἐν τῷ ποι-
ήματι ἐγράφησαν. Οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῇ τοῦλάχιστον ὅτι ἡ γλῶσ-
σα, ἣν ὠμίλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στε-
ρεολλαδίται, ἀπετέλεσε τὴν κυριωτάτην ἀφιετηρίαν τῆς σήμερον ὑπὸ τοῦ
ἐλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένης καὶ γραφομένης.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. Βεβαίως ὅλαι αἱ ἐλληνικαὶ χῶ-
ραι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καὶ ἡ Ἡπει-

ρος καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν τῇ Θράκῃ καὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ αἱ νῆσοι, μάλιστα δὲ τούτων τὰ Ψαρά, ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ ἕως ὑπὲρ ἀπάσας τὰς λοιπὰς ἡ ἀδικηθεῖσα Κρήτη. Ἄλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς διεξήγαγον κατὰ τὰς τέσσαρας προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας καὶ κατὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ληγούσης τοὺς διαρκεστέρους, τοὺς καρτερικωτέρους, τοὺς ἐνδοξοτέρους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀγῶνας. Αἱ χῶραι αὗται, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, οὐδέποτε παρήτησαν τὴν μεγάλην κληρονομίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου μοναρχίας καὶ πολλάκις ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ἐξεδήλωσαν ἰδίαν καὶ ἐπιστήμως ἐπὶ τίνι τελικῷ σκοπῷ ὑφίστανται πεντακοσιετῆ μαρτύρια. Ἀλλὰ διὰ πεπρωμένης τινὸς φορᾶς τῶν πραγμάτων ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ ἀπέβησαν καὶ νῦν ὅπως τὸ πάλαι ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἑλληνισμοῦ, *Ἑλλάδος ἔρεισμα*, κατὰ Πίνδαρον αὗται ἀπῆρτισαν τὸν πυρῆνα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βασιλείου· αὗται ἐγένοντο τὸ κέντρον τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἡ γλῶσσα, ἥτις ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, κατίσχυον ἐπὶ τέλους ὅλων τῶν ἄλλων τοπικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἰδιωτισμῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις περιπέτεια τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης εἶναι ἀξίαν ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιόχουσαν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικῶς περὶ ταιαύτας μελέτας ἐνδιατριβόντων. Πᾶς γνώστης τῆς παρούσης διαπλάσεως τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυσκόλως πολλάκις καὶ ἐνίοτε οὐδόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἀρχαιότερα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κείμενα, τοσοῦτον τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι ἀξέστα καὶ ἀκανόνιστα καὶ δύσμορφα. Ἐπειδὴ ἡ κοινότερον παρ' ἡμῖν διαδεδομένη ἐκ τῶν γλωσσῶν τούτων εἶναι ἡ γαλλικὴ, οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες δύνανται νὰ πεισθῶσι περὶ τούτου ἅμα λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀφηγήσεις ὅσας ἔγραψαν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Geoffroy de Ville-Hardouin, ὁ Henri de Valenciennes καὶ ὁ Robert de Clary. Οἱ Ἕλληνες αὗτοι, οὔτινες ἀπροσκόπως καὶ πολλάκις εὐχαρίστως διέρχονται τὰ Χρονικά τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, θέλουσιν ἀμέσως ἀπωθήσει τὰ σκαιὰ καὶ ἀσαφῆ προϊόντα τῆς γαλλικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων Κλειοῦς. Διὰ τὴν ἁγῆ, ἐνῷ αἱ ἄλλαι γλῶσσαι τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐρρυθ-

μίσθησαν καὶ ἐκαλλύνθησαν, μόνη ἡ νέα ἑλληνική, καίτοι ἀναχωρή-
σασα ἀπὸ ἀφορμῶν ὁμολογουμένως εὐγενεστέρων, παρέμεινεν ἄχρι
τουδε ἐν πολλοῖς ἀκανόνιστος ; Ἡ ἀκριβεστέρα λύσις τοῦ προκειμένου
ζητήματος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἱστορίαν. Τοῦτο
μόνον θέλομεν παρατηρήσει ἐνταῦθα. Ἐγένοντο μὲν καὶ παρ' ἡμῶν καὶ
ὁσημέραι γίνονται πολλαὶ ἀξιόλογοι γραμματικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συ-
ζητήσεις πρὸς τελειωτέραν ρύθμισιν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· αἱ δὲ
συζητήσεις αὗται δὲν ἀπέβησαν βεβαίως ἀγονοί. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶ-
ναι ὅτι αἱ γλώσσαι δὲν μορφοῦνται διὰ συζητήσεων, ἀλλὰ ὑπὸ ἀρι-
στουργημάτων, τὰ ὅποια μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἔθνη-
κὴν συνείδησιν. Τοιαῦτα δὲ ἀριστουργήματα, ὧν βριθοῦσιν αἱ γλώσσαι
τῶν ἄλλων ἔθνων κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἠτύ-
χησεν ἄχρι τοῦδε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἡ γραμματολογία τοῦ νέου ἑλ-
ληνισμοῦ.

Ἐν ἐτι θέλομεν προσθέσει συμπέρασμα ἐκ τοῦ ἀνὰ χειρας Ἀφρονικοῦ
ἐξαγόμενον. Πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα εἶχε διασαλπισθῇ ἀνὰ πᾶσαν τὴν
Εὐρώπην ὅτι αἱ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικήσεις εἶχον ἐξαφανίσει
ἐκ προσώπου τῆς γῆς, ἰδίως τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ γῆς, τὸ
ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι
ἡ ἐκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ὁμιλουμένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις γλώσσα
ἐπέβληθη εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως διὰ
τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπηλύδων. Ἀλλὰ τὰ ὑποδείγματα τῆς γλώσ-
σης ταύτης ὅσα ἐκ τῶν Ἀφρονικῶν παρεθέσαμεν οὐδεμίαν, νομίζομεν,
ἐπιτρέπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι αὕτη οὔτε ἐπείσεατος οὔτε νεκρὰ οὔτε
τεχνητὴ ἦτο, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς καὶ ἐμφάσεως, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ χα-
ριστάτη.

Ἐν τούτοις ἐὰν ἡ γλώσσα αὕτη ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς
τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκανόνιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν
τοῦ λαοῦ, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον
λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷος προσήκει νὰ ᾖναι ὁ λόγος τῆς ἐπιστήμης
καὶ τῆς ἀνώτερης φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανο-
νικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοιδίμος
Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρή-
δην, οἱ δὲ χυδαίζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἐκ-
τατε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὄρον, ἀλλὰ τὸ μίγμα τοῦτο
τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον ἀπέβη
τοσοῦτον ἀλλάκτονον, καθὼ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδεῖους πρὸς

βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἄττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτήτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιζοβαρβάρων. Πρῶτος ὁ Κοραῖς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δεόν νὰ ᾔηται ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δεόν νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνες συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικούς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογικὴ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕψειν ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις, ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδῶς καὶ προσοχῆς προτιμῶντες, ὅσον ἔνεστι. τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ. ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῶσι παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως· καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Ὁργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔννοιαι, δις ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα, ἐπολλαπλασιαζόντο. Πλὴν τούτου οἱ ἐντρίβεςτεροι περὶ τὴν ῥύθμιν τῆς γλώσσης διαφωνοῦσιν ἀνέκαθεν περὶ πολλὰ, τὸ δὲ κυριώτατον, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ εἴπω, δὲν παρήχθησαν παρ' ἡμῖν ἔργα καλλιπερείας ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια μόνον δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν. Ὅριστικὴ λοιπὸν ῥύθμις τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν κατωρθώθη ἔτι. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἐδημαιοργήθη ὄργανον, τὸ ὅποῖον καὶ ὅπως νῦν ἔχει εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ πρὸς ἡκόντως πᾶσαν ἑννοίαν καὶ πᾶν αἶσθημα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Ἄλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὀρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ῥήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύσῃ τινες τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ὅτε ἐξεργάγη ἢ ἐπανάστασις, ἔδραμεν αὕτη ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν ἱερὸν λόχον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πείσωσι περὶ τὸ Δραγατσάνιον, ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

*Ἐροπτοὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως
τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαραστάσεως.*

Ὁ σουλτὰν Μωάμεθ Β' δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῇ ὀριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἡ Πελοπόννησος κατεῖχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγγράφη ὀλίγους μετὰ τὴν ἄλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461 — 463 λέγει:

Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τοῦρκον)

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ,

Ὅρμυνώ σας εἰς τὸν Θεόν, ὅλους μας θέλει φάγῃ.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει εἰς στίχους 687 — 690. ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῶντι δὲν ἐγκατεστάθῃ ὀριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάρχον* δηλαδὴ τὸν *Γιάρκον* Οὐνυάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἀπάντων τούτων ὡς ἐξῆς (ἐν στίχοις 983 — 985):

Τὴν ὥραν ἐνὶ 'ς τὸ σταυρὸν τὰ χέργια τῶν δεμένα.
 Ἦξεύρετε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις, ὅπου εἶπα·
 "Ολαὶς ταῖς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καθαλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαίῳ, ἐν στίχῳ
 939, ὅτι

καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ὁ ποιητὴς λοιπὸν τοῦ Θρήνου ἦτο ἀπόστολος κινήματός τινος με-
 λετηθέντος εὐθὺς μετὰ τὴν ἀλῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἔγρα-
 φε μὲν τὴν δημῶδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὀρθόδοξος, διότι
 ἐν στίχῳ 280 καὶ ἐπομένους γράφει,

Ἐδὲ μανδᾶτον θλιβερὸν ποῦ θέλει 'πα' 'ς τὸν πάπαν
 Τὴν κορυφὴν τῶν χριστιανῶν μέσα 'ς τὸν ἅγιον Πέτρον.

Ἄλλ' ἦτο ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτι-
 κός. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς πρὸς ἐπὶ, τὰς τε χώρας τὰς ὑπὸ
 τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς
 χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων·

Νὰ 'ξεύρετε ἀληθινὰ ὅτι 'ς τὴν Δύσιν ὅλην
 "Ὅπου ὀρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
 Ἀγροῖκησα πολλαῖς φοραῖς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους,
 "Ὅτι ὀρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανούς ὀρθοδόξους
 Σπίτια μὲ ταῖς φαμήλιας ἐπτακόσιας χιλιάδες.
 Καὶ τοῦτο ἐνὶ φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβοείας,
 Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ
 διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλει-
 ψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πλη-
 θυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερ-
 βία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτο
 τον αὐτόνομοι, ὥστε αἱ 700,000 οἰχογένειαι ἦτοί τὰ τρία περίπου
 ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς
 Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμε-
 ριν λεγομένης στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖ-
 ται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὐβοία, ἥτις
 κατεῖχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνετα
 λόγος, διότι ἐσώζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας

Ἐπεταὶ ἄρα ἐκ τούτων ὅτι, ὁσκιδῆποτε, καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ, τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χώραι αὐταί, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ὁ ποιητὴς καταλέγει προσέτι λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀσιανὰς τὰς δυνάμεις, ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαίῳ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἀνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαίῳ ὅτι,

Δὲν ἔχει τόσῃν δύναμιν ὁ Τοῦρκος ὅσῃν τὸν λέγουν :

Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεῖ,

Ὅλη ἐνὶ χριστιανῇ ἀπ' ἄκραν ἕως ἄκραν.

Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ χροτισμός του,

Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,

Δι' ἑνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μιὰ χιλιάδα.

Διὰ τοῦτο ἐκροτίσθηκεν ὁ κόσμος ὅπου ὀρίζει

Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσις.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς πάλλουσαν, ἀνακράζει·

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,

Καὶ νὰ ἔχαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,

Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τοῦρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις δὲν εἴμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποιθήσις αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ' ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἀνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανέστημεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινοῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάβανον ἢ ἠλπίζον νὰ λάβωσιν ἐξωθεν συνδρομὴν. Τούτου ἕνεκεν ὁ ποιητὴς μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἀπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιαίων, Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλκαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς

Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων, περὶ ὧν λέγει:

Ὡ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη.
 Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
 Ἦξεύρετε πληροφορίαν; ἔχάθηκεν ἡ πόλις.
 Τῶρ' ἄς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
 Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πράξιν,
 Ἐκδίκησιν νὰ ποίσητε τῆς τραπεζῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλεζίδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοθέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἓνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὁρμήσει ἐπὶ τὰ ὄπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἰδῶσι

Σημαδί μέγα, φλάμπουρον, τὸν σταυρὸν τοῦ κυρίου,
 Καὶ τότε νὰ συγκλίνωμεν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω
 Νὰ γένη μοῦρτος μοχθηρός, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερόν ποτε. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἑνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία, πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ὁσμανιδῶν ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις καὶ πάντοτε ἐβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτοὺς καὶ πάντοτε πάλιν εὑρίσκον αὐτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὅπως οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἑλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅπως ἡ ἐν τῷ μεταξύ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυσιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν τούρκων καταλύσιν τῆς ἐν Ἡελοποπονησίῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου οἱ Ἑκτοὶ παρθέ-

"Αργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλειραν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς "Ελληνας τῆς Πελοποννήσου ὑποσχόμενοι, πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανεστήσαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπικούροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὁσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὁμάρμπευν, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρνούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίωξιν. Ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ "Ελλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγγῶροι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις εἰμπορεῖ ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνος, ὁ Ἐνετὸς ἐκραυγάζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες αἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρῃς οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεφάντων ὁσμανιδῶν ἦταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ῥάλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τούρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκησαν 60 Κρήτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης συνέλαβον 505 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, αἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὗρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναϊότεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου, οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον, καθ' ὃν πολλάκις ἐφθάνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοὺς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταύτῃ ἡλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἀρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀρματωλῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποῦο ὁ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἠπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκαταστατα-

θῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης, ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκακίδεκα, ὡς βεβαιούσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν μέσσην Μάκνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ συμπασιδες. Ἦνῶθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὀπλαρχηγὸς ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἀρματωλῶν. Ὁ Κλαδᾶς ἀντέστη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς εἰς Κορώνην καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἐτησίαις συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ' ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὁσμυνιδῶν διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου υἱοῦ τοῦ Γεωργίου εἰς Ἡπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότας αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπαλλοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἐφ'απαξ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἀναφέρομεν τὰς πολλὰς χιλιάδας τῶν ἀγωνιστῶν, ὧν μνημονεύουσιν αἱ παραδόσεις, καὶ τὰς οὐδὲν ἦττον πολλὰς χιλιάδας τῶν φονευομένων πολεμίων οὐδόλως ἀξιούντες ὅτι αἱ χιλιάδες αὗται ἔχουσιν ἱστορίαν τινὰ ἀκριβείας.

Ὅπως δὴ ποτε περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τῆς Ἰταλίαν, ὁρμώμενος δὲ ἐκείθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὅθεν ἀγοράσας παρὰ Ἀνδρέου Παλαιολόγου τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου Ἑλλήνος αὐτοκράτορος τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια ἐταινιώθη τὸ διαδῆμα αὐτοῦ καθ' ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ διαφόρων ἄλλων προϋχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὀπλῶν παρεσκευάσθη-

αν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαβικῶν ἐπαρχιῶν πρατήρχοντο εἰς Ἑνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεῦσαι ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῇ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλήνων, Σλαύων καὶ Ἀλβανῶν. Βεβαιούται μάλιστα ὅτι 5,000 Ἕλληνες, Θεσσαλοὶ καὶ Ἠπειρώται, προαθρόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπὶ κίρια σημεῖα. Τὸ ἀναμνησθήτεον εἶναι ὅτι οἱ Τούρκοι οἱ οἰκούντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόπον ἔχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἀφίξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν βασιζήτ, ὥστε αὐτὸς ἤτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η' δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὀρατωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου αὐτῆς δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀπρακτος· γκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν διὰν αὐτῶν τύχην. Τῶν οὖν οἱ Ἑνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος σ' συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐνίκηφόρησε μὲν περὶ Φορνούβο καὶ ἐπανῆλθεν ἐντίμως εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοι του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζήτ, ὅστις προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον σ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσῃ ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῇ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον ἐπαγγεζὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἑνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Οἱ προπάτορες ἡμῶν, καίτοι ἐδεκατεύθησαν τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἑνετῶν, δὲν ἐδίστασαν τρία κατόπιν ἔτη νὰ ἄρῳσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπα-

ραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν προσφάτων αὐτῶν προδοτῶν, ἀπὸ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 τυχὲν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὁσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήλωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὰς κινήθεις χώρας.

Οὐδὲν ἦν οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνεσχυμαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνῃ τῆς Μεθωνίου κατῴρθωσεν ὁ Βαγιαζήτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 αὐγούστου 1500 ὥς μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσταν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτι τῇ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολλοὶ οἱ κάτοικοι τῆς Πύλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἀγιαποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφοδῷ πεσὼν Θεόδωρος Βουκλῆς. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριος ἐκυρίευσεν τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Τίρριον. Οἱ περίεξ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐκπελίσσασθαι αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποθησόμενον· ἐνθ' οἱ ψυχρὸν βλέποντες τὰ πράγματα δυτικοὶ ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποθησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται,» ἔγραφε τῇ πρώτῃ νοεμβρίου 1532 ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριος καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται εἰς τὴν Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δρᾶξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνοι ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς τὴν Πύλον, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυστυχιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριος· οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὶ αὐτῶν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπῆλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, καὶ ἄλλους ἀνάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διάφορα κινήματα ἐν Ἀλβανίᾳ, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη ἡ ὁσμανικὴ κυβερνήσις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπιβίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὐρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἑνετῶν, καθ' ἣν βεβαιώται ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἐτάξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων

φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1571 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξύ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἑχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία, καθ' ἣν ὀλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὁσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι Ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν ἦσαν τῶντι 25,000 καὶ ἐπέκεινα ἐν τῷ ὁσμανικῷ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἡρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ Λοιδωρικιώται, Βιτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὖρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκεύους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὁσμανικὸς στρατὸς εὗρεθη ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλῶνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλὰδες αὐτῶν, ὃ ἐστὶν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὄρκων τοῦ μπεῦ τῶν Σαλῶνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει προσήλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες ἐξαιρέσει ἐνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνιχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἀρπάσας τὴν σπάθην ἐνὸς ἐκ τῶν δημίων ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνιχωρίται, 2 Πεντεωρίται, 3 Ἀγιαθυμιῶται, 10 Βιτρινιτσιῶται, 3 Κισσελίται, 2 Βιδαδίται, 20 Λοιδωρικιώται καὶ 14 Σαλωνῖται, «ὅλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταῖς ἀμαρτίαις, » καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, Μακάριος ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδύρου καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῇ ἰδίῳις ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώριζον τὸν Ἰωάν-

νην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερεῖν μνημεῖον βεβαίωτο ὅτι εἶχον ἀγωνισθῇ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἱππέων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μέιναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν δὲν ἤξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποῖαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων ἡ ἐσφάγησαν ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰσῆχθησαν εἰς τὰ βασιλικά ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾷ.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὐταὶ ἐπαναστάσεις δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἀρχουσα πολλῶν ἐτι ἐλληνικῶν χωρῶν ἠναγκάζετο νὰ περιποιῇται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρεϊμανίους τούτους ὑπηκόους καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπίεσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῇ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπήν, ἣν εἶχον οἱ ῥαγιαῖδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσοῦτους Ἕλληνας ἄρματωλούς καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἄρματωλικά ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρουρῆσιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολὺ. Τῷ 1585 ὁ ἄρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας προτιμῶν τῆς ὁσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἑνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς ἐξηγέρθη ἐν Ἀχαρνάνῃ καὶ ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτῃ καὶ Ἐηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Ἡπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ

ᾤδουσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἄλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὁσμανίδαι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πασῶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πόλλας ὅμως λαθὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὁρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωχόμενος ἔφθασεν εἰς Περαιτιὰν ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος ἔχων ἔμ-προσθεν τὸν πασῶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὀπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίθα ἀρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὄργασμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παρεκτὸς τῶν Ἑνετῶν καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου Δουκὸς τῆς Τρσκανίας, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν καὶ τῆς Νεαπόλεως, οὔτινες διέτρεχον τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς ὁσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ἣ οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἡμισελίνου δεινὴν εἶχον ὑποστῆ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταετηριδος, 1603—1606, οἱ ἱππῶται τῆς Μελίτης συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων ἔσπευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῇ, πολλοὶ τῶν μεμνημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δῆρμα αὐτοῦ καὶ πολλὰ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομῶν παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιάται, τῶν ὁποίων τὸ κίνημα ἔλαθε μὲν μετ' ὀλίγον χαρακτηριστικὰ σπουδαιότερον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐματαιώθη ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα καὶ ἐπόμενα.

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δούξ τοῦ Νεβρὲς Κάρολος Β' ἀξίωσεν ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκιῶνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ υἱοῦ τοῦ

Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶτον διὰ τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννοῦ καταδρομῆως Ἰακώβου Πέτρου πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμόνος Χρῦσανθος Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κοντύσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοποννήσου ἀνδρες ἐπεχείρησαν συνεχῇ πρὸς τὸν δοῦκα ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρεπον νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν περιέμενον ὡς Μεσσίαν. Τότε ὁ δοῦξ τοῦ Νεβέρς ἐπαμφεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προῖσταμένου τοῦ κόμητος **Chateau Regnault**, οἵτινες εὗρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστώτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροί εἰσιν ὁ Γρηγόριος Κλιναδῆς, ὁ Πατρίκιος Φωκῆς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μεδικοί. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἡπείρου, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας, ιδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτῆς Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δύρραχίου κύρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων καὶ τοῦ λογίου Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρχ. Τοσοῦτον δὲ εἶχε γενικευθῇ καὶ ὠριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοήσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρῶν, τὰ ὅποια ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἥττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ

τῆς Μολδαβίας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας Αὐτοκράτορος. Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δούξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκίνος Ἰωσήφ ὁ μετ' ἔπειτα τοσοῦτον γνωστός ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἔνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδινάλιου Ῥισελιὲ ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Αὐστροίᾳ. Ὁ δούξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς χριστιανικῆς στρατιᾶς, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν, ἣς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαήλ*, *Ἄγιος Βασίλειος*, *Παργία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἰσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἑνετία ὡσαύτως ἔνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς ἀδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τοῦλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλσε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὁσμανικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἡ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι καὶ ἡγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475 ἡ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένη Ἀθήνα προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἥρωὶς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς· τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἤρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὃν τινα προαირεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀξιοματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ῥόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππῶται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἡδυνήθη νὰ ἀντιέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφοδούς τῶν ὁσμανιδῶν, τὸ ἔρ-

γον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμὰν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαριθμοῦ, οὗ ἤρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἀμυναν γενναιότητα ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐίλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μάλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου». Ὁ ὁσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπὴγάγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνῆρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς τὴν ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυβρυλήταις πολιορκίαις τοῦ Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικουσιᾶς ὥστε οἱ ὁσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμῇ ἐρείπιων καὶ ἐρημιῶν.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ 14 καὶ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας οἱ Κρήτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναίωτερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Πολλάκις εἶχον ἤδη ἐξεγεροθῇ κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Τῷ δὲ 1365 νέον μέγα ἐγένετο ἐν Κρήτῃ κίνημα, οὗ προίσταντο οἱ Καλλέργαι Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποβάνα ὀλέθριον εἰς τοὺς ξένους ἐκείνους. Ἐπὶ τέλους ὁμως ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκαρτομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ῥεθύμνῳ Σίφης Βλαστὸς παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλά συνωμοσίαν, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς Ἑνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν ἀλλά, προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅτε Βλαστὸς καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε ληστεία δεινὴ. Τῷ 1528 ὁ δούξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἀλικαμπὸν ὀχυρωθείσας ληστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθώσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμούς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλη καὶ τὴν προϊούσαν χαλάρωσιν τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως, θέλομεν ἐννοήσῃ τὴν δεινὴν παρακμὴν, εἰς ἣν περιήλθεν ἡ ἄλλοτε τασοῦτον πολυάνθρωπος καὶ πλουσίᾳ νήσος. Εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων συμβάντα τῷ 1508 ἀπέθανον 24,000 ψυ-

χαί. Ἐνεϋθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατωκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700,000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271,489 κατοίκους· 219,000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192,728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετιᾶν περίπου ἐξεργάγῃ ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν, καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριαμβεύσεν ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρήτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἡκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύωγωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τοῦ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ Κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μεταξύ ὁσμανιδῶν καὶ Ἑνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προσέβαλλε χῶρας ὁσμανικὰς ἐπιλέγει :

Ἄν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέρρια τύχουσι, ταῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τᾶχουν.

Οὐδὲν ἦτον, ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμή τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὀριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἀλώσεις τῶν Χανίων, τοῦ Ῥεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μὴπως ἀνάλογά τινα δὲν εἶχον συμβῆ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατὰστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴπως μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Λευκοσίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καθ' ἑαυτοὺς ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθηρσκοι αὐτῶν ἐμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῃ μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ. Ἐνῶ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστε-

λάνοι, οἱ Κουίρεινοι, οἱ Μωπασάν. διηύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ χρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης, ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Μοροζίνης ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων, ἅπαντες μὲν φωνῇ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθηрмаγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῶντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἑνετῶν

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἀνθρώπον τὴν χώραν ὀφλισμένην,

Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἑνεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν, ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Μὴ παρκλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμιὸ Παναγιωτάκη,

Ἐντιμον, ἄξιον ἀνθρώπον. νὰ τοῦ ῥιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὁμοῦς ὅτι ὁ Κιουπριλῆς δὲν εἶχε χρεῖαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν.

Τοὺς Ῥωμιοὺς νὰ σύρῃ

Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθῶνε,

Νὰ κόμουνε ταῖς σύβασαις καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τοῦτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκεν ὁ Παναγιωτάκης ἐφημιζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἄλωσιν. Ἐξ ἑτέρου ὁμοῦς ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἑλλήνου διερμηνεύει εἰς τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἐπραξεν ὅ,τι ἡδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει:

Ἐβλεπε καὶ τοὺς χριστιανοὺς σὰν καὶ τὸν ἁπατόν του.

Μητ' οὐ πολὺ ἡ Ἑνετία ἀπεξημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ῥώσων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδῶσῃ τὸν Χάνδακα κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος κατὰ τῶν ὁσμαινιδῶν μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε πρότερον τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τῶν ἰσίων, λαοῦ, ἀρματωλῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δέ, καθόσον γνωρίζομεν, τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκλήρυξ Ἡλίας ὁ Μηνιάτης νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἑνετία τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, ἣτις εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελις ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἐως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευίτης, πανακῆρατε κόρη, τὸ τρισεθλίον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐρίσκηται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἐως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἡμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἀχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀλήθινης πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἀνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῶν ἐφώτισαν τὰς ἡμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν εὐσπλαχνε Μαριάμ παρακαλοῦμεν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμὴν! σῆκώσε το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασιλεῖον. Καὶ ἂν ἐτοῦται μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχχνα, ἅς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἀγίων σου ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισεθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνατίος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύ-

καρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν. »

Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὗται δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διςχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Μεταξῶν, τὸν Ἀγγε-
λον Δελαδέτσην καὶ τὸν Ἀναστάσιον Ἀννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτουβάλην καὶ τὸν Νικόλαον Κορμοῦτον, οἱ δὲ Κερ-
κυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότες Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ῥωма-
νὸν τὸν ἐπωνομαζόμενον Μακένταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρήσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπαλδὸς ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιάται καλλίστα μὲν ἀναδειξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἀλλὰ καὶ ἄλλαχού τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δὲ στρατιωτικὰ σώματα παρασχόντες εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν αὐ-
τῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλείστοι ἄλλοι εἰς ἀπά-
σας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζα-
χαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἑνετῶν συνεννοήσεσιν ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἄρματωλοὶ Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊ-
τάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀ-
γρᾶφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χιμαριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ
τοῦ Δελθίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς, ἔτρεψαν αὐτοὺς
εἰς φυγὴν. Καὶ ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χιμαρᾷ,
δὲν ἔμενον ἄργοι καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ
τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο ἠγέρθη ὁ ἄρματωλὸς
Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χω-
ρίον Γόλιανη ἐπὶ λόφου, ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Κατόπιν δὲ
ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἠπειρῷ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἄρματωλοὶ Χρή-
στος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθούγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ
ἄρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανὸς μεθ'
ὧν συνέπραττον ὁ Σαλῶνων Φιλόθεος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσης
Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικά

ἀξιοσημειώμενα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδω-
μαίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν ἄλω-
σιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν εἰς
Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην φονεύσας, ὡς φημίζεται 2,000 πολε-
μίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλῶνων Φιλόθεος
ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι ὁσμάνιδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς
Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ
ἐν Κρήτῃ. Ἐὰν οἱ πλείστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμώντες τὴν χριστιανι-
κὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι εἶτε
μὴ λησμονοῦντες ὅσα εἶχον πάθει ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν εἶτε δελεαζόμενοι
ὑπὸ τῶν εὐμενεστερῶν διαθέσεων, ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὁσμα-
νικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λι-
μπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν
οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρετήσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν
στῆλον ἀπέβη ἔπειτα πειρατῆς ὀνομαστός καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν
Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ κρητικῷ πολέ-
μου ὁ Κιουπριλῆς θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν
συνδρομήν, ἣν οἱ Ἑνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων
ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφα-
νοπόλους ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων
καὶ ἐπέτυχε τῶνόντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην.
Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιάται ἐπανεστήσαν αὐτοῖς, ὁ δὲ Λιμπε-
ράκης ἐπέδύθη εἰς βίον πειρατικὸν καὶ συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη
εἰς Κωνσταντινουπόλιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ
Πύλη ἀναλογιζομένη ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐγένοντο κύριοι οὐ μόνον τῆς Πε-
λοποννήσου, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων
διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ
αὕτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθερώσασα τὸν
Λιμπεράκην ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης
λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5,000 Τούρκων καὶ ἐνωθεὶς
μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλη-Ζαδὲ περὶ Θήβας καὶ Μέγαρον ἐξέδωκεν
ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας προτρέπων αὐτοὺς νὰ
ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλόμενος πλήρη τῶν πεπραγ-
μένων ἀμνηστίαν. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετὰ τινος δυνάμεως εἰς Πε-
λοπόννησον, ἀλλὰ, καίτοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὐ πολὺ
ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρον καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐ-

τοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβῆσαν ἐν τῷ μεταξύ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τῶντι οἱ Ἑνετοί, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ἀφίροντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεολλαδίται ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσεῖλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ῥωμειωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρετοῦν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φοράν καὶ ἰδίως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολὺ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἀρματωλικὸν τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωριδος καὶ τῆς Βαιωτίας· ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη ἐδρεύοντες εἰς Κατούναν ἐκυβέρνηον κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἀρματωλίκια τῆς Ἀχαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας, τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγρᾶφων καὶ μέρος τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανός εἶχε τὸ ἀρματωλικὸν τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγελῆς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἴνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχη καὶ τις κοινὴ ἐνέργεια ἐ συστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἀρματωλικά στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἔδραν τὸ Λαιδωρίκιον περιελάμβανε τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἔδραν τὸ Καρπενήσιον περιελάμβανε τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶι τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μπασύνας, ὁ Δαμιάνοβιτς καὶ ὁ Λουμπόζοβιτς, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πείραν ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους ὡχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρῶν. Οἱ Ἑνετοί, εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἀπεπειράθησαν κατ' ἀρχᾶς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἀρματωλοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτός τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτι ὁ Λιμπεράκης ἐπε-
χείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου ὁσμаниκῆς δυ-
ναμέως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπεύρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις διώρισε
πρωτοπαλλήκαρόν του τὸν ἀρματωλὸν Κώσταν Ῥάβδαν, συνῆψε κηδε-
στίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἰκῶν τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκ-
κλησίαν καὶ κατάρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυ-
τὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἑνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἀρμα-
τωλοὺς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξή-
γαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη
Λάμπη ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς ρουμελιωτικῶν
στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυίᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ
καὶ παιδείᾳ. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολού-
θησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τελευταῖον κατὰτροπῶθεις ἐπα-
νειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μειτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα,
μάλιστα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ
καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ,
ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ
τοῦ Λάμπη σχέσεις ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῷ 1696.
Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ Στερεοελλαδίται ἐπίστησαν ὅτι
δὲν ἦτο δυνατόν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀντιέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν
τε Τούρκων καὶ τῶν Ἑνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπτύσσοντας
μετ' ὀλίγων μετὰ τοῦ Γερακάρη ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ
καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχαδιώκτου
ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἀρτῆς λεηλασίαν, καί-
περ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ
διατελουσῆς κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου
ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς
Βρεσκιάν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συν-
θήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξέυρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς
τὴν Ἑνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδίται ἐδέχθησαν αὐτὴν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς
τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἑνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀ-
θλίαν κατάστασιν. Ἐξαίρεσις τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσό-
νησος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86,468 ψυχάς, ἐξ ὧν ἄνδρες ἱκανοὶ
νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20,128. Ὅπως δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προ-
τέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνδρυσθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον
ἐκ τούτου: τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116,000 καὶ τῷ 1701 συ-

νεποσώθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμός οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οἰκογεν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὁμῶς μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφαλείαν τινα ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἥς ὅλως ἑστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ εἶτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὁσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως συνετέλεσαν οὐκ' ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν τῷ 1715 ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἅμα εἰσελάσαντες οἱ ὁσμανίδαι ἡ ἀνηλεὲς κατέσφαξαν ἡ ἐξηνδραποδήσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἐτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἄρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἄρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὥρκισθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἕνεκεν ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφρονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα, ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὁσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριᾶς ἄχρι τοῦδε μετεωριζόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατωρθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον, ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοί, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοὶ εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Σχουλεμβούργιου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα κατάρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καὶ ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς

καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσι περίοδον κρίσιμον τῆς ιστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἵνα τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὀριστικὴν ὑπὸ τῶν ὁσμανίδων κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους περικινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἑνετία περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἥδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν ἀρχαίων πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἡδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς Σλαβίων βασιλείων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῷ ὅμως ἔνθεν μὲν ἡ τότε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως χεῖρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, ἔνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις ἡδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπῆλθεν αἰφνης σωτήριος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίρρωσις καὶ ἐν ταύτῃ νέος ἐξωτερικὸς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Εἶπομεν ἥδη ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἑκατονταετηρίδας παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἀπάσαις ταῖς ἡπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελὴς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἑλλειψις· τὰ ἀνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς πολλὴ ἀναφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζήλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεύειν. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὕτη ἐπίρρωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Ἐγένοντο μὲν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων ἀπόπειραί τινες ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμιστος Καρόλου τοῦ Νεβέρς τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου (Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδασκ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 32

γου. Πρὸ πάντων ὅμως αἱ προπάταρες ἡμῶν ἐπεζήτουν τότε τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγὴν· καὶ τοῦτου ἕνεκα συν-
 ἐδίσταζον νὰ συνταχθῶσι μετὰ παντὸς τῆς κυριαρχίας ταύτης
 νοῦ πολεμίου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετη-
 ρία πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐ-
 ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὗτος ἐξηκολούθησε μὲν πάντοτε ἐν
 ἐξωτερικῇ βοήθειαν, οὐδείς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐν
 διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἀπα-
 μόνως τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπερῶννυτο οὕτω τὸ ἔθνικόν αἶσθημα, προσέκυψε σὺν
 ἐξωτερικῷ ἐπίκουρῳ ἐπιτήδειῳ νὰ ἀναπληρωσῇ τὴν ἐκ τῆς Ἀ-
 ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπω
 ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ρωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς
 ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος
 κίλας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος σχέσεις ὅτε μὲν φιλι-
 δὲ πολεμίας καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς μέχρι τῆς παραμυ-
 σταυροφοριῶν, ὅτε ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐς
 περισπασμῶν, ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς
 λῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ
 σικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τέ-
 τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ
 κοῦ, ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὐτῇ
 Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς
 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμο-
 τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικιν-
 τῶν ὁσμανιδῶν ἀντίπαλος καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πο-
 πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διηρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ
 προϊστάτο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατοντο-
 καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπαλιτεύετο εἰς τρόπον
 λως φέροντα πρὸς τὴν κατάρυσιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους· τὸ
 τὴν σημαίαν ἐκράτει ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ το-
 προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμίας τῆς
 κίας) διαρρήδην ἐκήρυττε τὴν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότη-
 διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάρυσις αὕτη ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς
 Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἔκτοτε πολλὰ
 θαίνας παραχωρήσεις καὶ πιθκνώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν
 συμπεράσμᾳ τι ὅσον ἔνεστιν ἰκνοποιοῦν τὰ ἐκτέρου συμφέροντα.

μεταξύ τούτω καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν, τοὺς ὁποίους
 λειπόμεναι ἢ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη,
 ἡνικαὶ ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζητεῖ εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνε-
 ξαρτίαν, εὐρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

καὶ ἀληθὲς ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς βασιλεῖς,
 οὗς, Ἀλβανούς, Ἑλλήνας οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν
 κλῆν τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέ-
 ουσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν
 ὡν. Οἱ δὲ βασιλεῖς πάλιν καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες πολλάκις
 ὡς ὅσοι εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ
 ἡσυχίᾳ τῆς Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν
 οὐδὲν ἄλλο ἐπραξάν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνηθες ἐπὶ
 τῆς ἐκατονταετηρίδας, ὅτε διτέλεσαν ἀδικόπως ἐπαναστατοῦν-
 ται συννομήσαντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἑνετίας, τῆς Νεαπόλεως,
 ὡς ὡς, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατὰ τινὰς αἱ σχέσεις τῆς Ῥωσίας
 ἡν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διαφορῶν τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐ-
 ρωπικῆς σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἐκατονταετηρίδος εἶχε διατε-
 λεῖν ὑποτακτικὴν μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένην καὶ μὲν ἐκλήρυξε πολλάκις ὅτι
 ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, πράγματι ὁμοῦ
 καὶ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ ἄμα ἐπεισθῆναι ὅτι τὸ κρά-
 τος ἀπέβη ἀκίνδυνον οὐ μόνον ὑπεχώρησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν προ-
 σφοδρὰν αὐτοῦ ἀνέλαθεν. Ὁ δὲ Ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς προδότης
 ἦν ἡ τῶν ὁσμανιδῶν παρακμή. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολυ-
 θρῦληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετη-
 ρίας τὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυ-
 χίαν σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ
 ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι
 ὁ Πέτρος τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἐπαλι-
 νῶν εἰς τὸν δρόμον δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὰ θρῦληματα ἐκείνα.
 ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν
 ἀνέμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἐκ-
 ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα.
 ὁ ἀπὸ τῆς ἀνάγκης, ἣν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ
 Πόντου, ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας
 ἐπὶ τὸ δὲ συμφέρον, τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον
 δυτικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας
 ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν βασιλέων. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ῥωσία ἐπε-

ζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες βασιλεῖς ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνότεραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιρροὴν καὶ κατακτήσεως τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἰδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανελθεῖ ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ιδεάν ταύτην οὐδ' ὅτι θέλει ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ἐκτέησατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντιθετά συμφέροντα καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίδασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς ὁσμανικῆς οἰανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι διὰ τὸ ὁμιλοῦν τῆς Ῥωσίας ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῇ ὅτι διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα κυρίαρχον.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὅπου μᾶς ἀγαποῦν καὶ τοὺς βοηθοὺς καὶ τοὺς σεργάριδες καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν καὶ τοὺς καπετάνους καὶ τὰ ἄλλα παλληκαρία καὶ πάντας τοὺς χριστιανούς, ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπᾶδες.» Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ ὁ μέγας Πέτρος πάθῃ τὸν γνωστὸν ἐκείνον περὶ τὸν Προὔτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκεν ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξε-

πλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ χριστιανούς, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλους· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστοὺς σὰς φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὑρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυττώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κῆμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὔρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδὲν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἐὰν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἄρματωτοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς, ἥτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἄλλ' ἡ ἡθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογούμενως μεγάλη. Ἐνῷ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ῥούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα:

Ἀκόμα τοῦτ' τὴν ἀνοιξι,
 ῥαγιαδες, ῥαγιαδες,
 τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
 καυμένη Ῥούμελη·
 ὅσο νὰ ῥθῇ ὁ Μόσκοβος,
 ῥαγιαδες, ῥαγιαδες,
 νὰ φέρῃ τὸ σεφερι,
 Μωρηὰ καὶ Ῥούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἐνετία προέτρεψε τὸν Κρήτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρ-

κων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ῥάδιον τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρῆσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων θερίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μνηστήρα μᾶλλον ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο ὅπλα ἵνα, ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμаниκῆς κυριαρχίας ὑποβληθῶσιν τὴν ὁμόδοξον ῥωσικὴν. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥώσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίωσε ὅτι οἱ Ἕλληνορωμαῖοι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμοι αὐτῶν κυρίαρχοι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτης 1763 βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ μαχίαις τῶν Ῥώσων, μετέβλεπεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μετέπειτα τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770 πρᾶκτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίαις χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετροπούλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπαζώλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν εἰρήνην εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλεσε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπαζώλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου πάντες, κληρικοί, ἀρματωλοί, πρῶτοι καὶ λαοὶ ἐχρημάτισαν ἐνθουσιᾶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἐπὶ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθ. Γεωργίου κατῆλθεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἀρματωλὸν Λαχούρη, ὁ δὲ σολογγίω δὲ τὸν διδασκαλὸν Παναγιώτην Παλαμάν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε δὲ καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἰτύλον, ὅπου ἐκείνη ἔκειτο. Μανιᾶται οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων ὁδοιποροῦντες ἔθεντο ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν τὴν Πελοποννήσον ἀφίξιν πραγματικῆς τῶν Ῥώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προέστησαν οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλης καὶ Νάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἐκείνη ἔκειτο. Παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Πανα-

ἔγγονος ὦν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μά-
 ακκῆ Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντες τινες καὶ κληρικοὶ ἐπί-
 Πελοποννήσου ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας
 ζῶλη καὶ βασάνισαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος ὑπέγραψαν
 ἐν ἧ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλήνων,
 τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῇ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα
 λουσιν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα
 ἡ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ
 ν, μεθ' ὧν ὁ Παπαζώλης συνεννοήθη, ἦσαν οἱ μητροπολίται
 Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λακεδαιμονίας, ὁ πρῶτος Πατρῶν καὶ
 ρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, ὁ πρεσβύτερος Πα-
 μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστώτες Σπάρτης
 Πελοπόλεως καὶ Ἰωάννης Καφεντζῆς, Κορίνθου Γεωργαντάς
 ὦν Νυταρᾶς καὶ Πατρῶν Πόλος. Συγχρόνως δ' ἕτεροι ἀ-
 νιέτρεχον τὴν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας Μολ-
 Σερβίαν, Μαυροβούνιον κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ
 εες αὐτοὺς νὰ ἄρῳσιν ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέ-
 ὅς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰτρου χερσὶν-
 δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν ὁσμανιδῶν.
 καὶ πρὶν ἢ γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά
 ρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκατατομήθῃ τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαιμό-
 πολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημισσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ
 τοῦ 1768 ἐκηρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πόλε-
 χθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλοὶ καταθλίψεις
 ἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγη-
 οῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέ-
 φοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον.
 ἰσθήσαν δὲ μετ' αὐτοῦ παρεκτός πολλῶν ἄλλων ὁ ἀρχιεπί-
 ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλῃς ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος
 στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ
 Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φό-
 εἰς τὰς ὑπονοίας, τὰς ὁποίας ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δὲν
 οῦσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πάθων τοῦ ἔ-
 8 Σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης
 ὁ τῆς Μολδαβίας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέ-
 νης Νικόλαος Σούτσος.

αἶον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἡγχυροβάλησεν εἰς Οἰ-

τυλον ἢ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ Βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ῥωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὁρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι, ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πρὸντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ, ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπληθήευσαν, πολλοῦ γε δεῖ. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὅπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δολεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιάται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεῶν, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἐνὸς ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας, ὅπου ὁ Μπενάκης ὠρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων, ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὖσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν Μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν κατέλαβε τὸν Μισθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐποπλασισάσθη εἰς ἱκανὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιάται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἐνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὁρλώφ, ὅστις παρ' ἐκτὸς τῶν ὀλίγων Ῥώσων, ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεόνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης καὶ διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὲς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὖρε πεδῖον εὐφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς κατὰ μῆνα μάρτιον ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτῃ καὶ Ξηρομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογίῳ ὁ Παναγιώτης Πάλαμας, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνᾶς Τρά-

κας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλπουῆζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο βωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν· ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης,

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανεν περιχάλεσιν νὰ γίνη Ῥωμηοσύνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσαι εἰς Σφακιά ἱκανὴν ἐφοδίῳ προμήθειαν. Πλὴν τούτου πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν βωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἐπτανήσος, εἰς ᾧ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελοποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδίται· ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἐπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην· οὐκ ὀλίγοι Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθοπούλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἥλιδα· χίλιοι δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξάν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τούρκοι ἔπαθον ἀπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται, οὐδὲ τῶν χριζιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλώφ, ὥστε ὁ βωσικὸς στόλος ἀπρητίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρες στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης ἐκυρίευσεν τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, οἱ δὲ Τούρκοι ἐκδικούμενοι ἔσφαξαν 3,000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν, ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικκαληνοὶ ἀνή-

λιῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γενίτσαροι ἐταυφεύον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ τετραχληλισμένοι στερηθέντες προσέτι τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅςτις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῇ ἀναγκάσει αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρῶνακτες ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ περίεχ' χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ῥωμην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανούς ὅπως ἤθελον τρεφόμενοι καὶ ἐνδυνάμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν ἀσελγαίνοντες κατὰ τῶν παιδῶν καὶ φονεύοντες πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ πρεσβύτεροι τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφανεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λήμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ,τι ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν χριστιανῶν.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας, τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἦγετο ὅπλα, εὐκόλῳ εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπανάσταντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν σιφῶν. Τινὲς τῶν ἄρματωλῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρήστος καὶ Τσέγιος Γρίβιαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυρὰς τινὰς περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θύσεις ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαριθμοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγνοομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπευ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπευ, ἕως οὗ ἄπαντες μὲν χρεὶς ἐνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ἣ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Σταυροῦς ὁ Μητρομάρης κατέστρεψεν ἕν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκαλὴν τῶν Μεγάρων. Ἀπαντες ὅμως δὲν ἐμμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἄρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταυρὸς Γεροδωμὸς προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῶν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἄρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγραφῶν, τοῦ Καρπυνησίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλπουῆζος καὶ ὁ Τράκας μὴ δυνηθέντες ν' ἀναγκαιώσωσι τοὺς Ἀλβανούς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάδειαν κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρης ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα.

μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμίνα. Χείριστον, οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λω-
 Σουσμάνης ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος
 δρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὠρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ
 Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἐσφαζαν ἐν Ζιλίτσῃ τὸν Λω-
 εῖτα δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων
 ἀν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτρέψαν εἰς μυρία καταπίεσαι, κατὰ
 οστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραβθάρων. Οἱ Μεσολαγγι-
 εῖφυγον κατ' ἄρχας εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ πα-
 σιν ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὁσμανικὸς στρατός
 εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἐπολιόρ-
 τὴν Μεθώνην, ὃ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ
 παρεστηθὴ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθὴ ἀπὸ αὐτῶν, κατεῖχε
 μετὰ ἱκανῶν τινῶν Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ,
 οτος ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τρωπὴν εἰς Σπάρτην
 ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ Ῥωσικοῦ στόλου. Ἐν μύ-
 ῶν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνεται ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐκεῖ
 ὁ Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὁσμὴν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν.
 ρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὁρλώφ καὶ
 ἦν νὰ ἀνισταθῇ. Ὁ δὲ Ῥώσος στρατηγὸς εἶτε ἐνεκὰ προσωπικῆς
 κείας εἶτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐγκα-
 τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως καὶ οὕτως ἔχων δὲν ὑπε-
 ἄλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας,
 θέντας ἢ φυγόντας, ὡχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὀπκιδῶν ἐντός
 λιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζω-
 κῶν ὁσμανικὸν στρατὸν, μέχρις οὗ βόμβα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ
 ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ. Τότε οἱ Τούρκοι διέ-
 τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθωνῆς καὶ τρέφοντες τοὺς Ῥώσους εἰς
 πλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέ-
 ρλώφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀνισταθῇ, ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν
 ἡσιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφὸς του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυ-
 καὶ Ἑλφινιστῶν εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ κατα-
 εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὁσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Πα-
 καὶ ὁ Μπενάκης ἰκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμείνῃ βεβαιουῦντες ὅτι
 εἰσέτι δὲν ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν
 δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέ-
 ἔνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ

ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων ἀνέ-
συρε τὰς ἀγκύρας παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλή-
νων, ἐν οἷς καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν,
τὸν Παπαζώλην καὶ τὸν Μπενάκην,

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ
ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον τῇ 24
καὶ 26 Ἰουνίου 1770 ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου
ἐν Τεσμεῖ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἴδου πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ
δόκιμος περὶ τὰ ναυτικά καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ
πράγματα ὁ Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière. «Ὁ καπε-
τὰν πασᾶς διωκόμενος ὑπὸ δέκα ῥωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων
κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὺς
λιμένος ἀνωχύρου κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθη-
θησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδωφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον
τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἄλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυ-
ροβολισμόν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν
νεκροὺς ἢ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυρο-
βόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πлагίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυ-
ροβολικοῦ του καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὁσμανικοῦ
δικρότου. Οἱ ὁσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συ-
στάδην ἀγῶνας. Ἀμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου
προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβοληταί, διὰ
στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλᾶχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν
τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβασθῇ
εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἐνὸς πυ-
ροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιτλήθεν εἰς τὸν
ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ναύαρχον Χασάν.
Ὁ δὲ δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου πρῶτος ὤρμησεν εἰς αὐτὴν καὶ
πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλη,
ῆς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη
ἐφαίνετο ταλαντευομένη, ὅτε αἰφνης ἐξερράγη πυρκαϊά, ἄδηλον πόθεν,
ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἐκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοὶ Σπυρίδωφ, Θεόδω-
ρος Ὁρλώφ καὶ Χασάν δὲν ἐγκατέλιπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον
ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν ταύτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ
πλοῖα καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδο-
κίας τῆς ἐκρήξεως κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ
βάθος τοῦ λιμένος, οὗ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ υπερασπί-

εἰσεδόν. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρα-
 ῖν ἔχοντες πυρπολικά παρεσκευάσαν ἐν τῷ ἄμα τρία καὶ συγ-
 γατες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούνων ναυ-
 ῖπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο Ἀγγλῶν ἀξιωματικῶν καὶ
 σου κρθερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχειρήμα, εἰς ᾧ συνέ-
 πας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέ-
 ῖα ὁσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἀνατινάζωνται τὸ ἐν κατόπιν
 οὐ καὶ, ὅταν τὸ πῦρ ἐσθίσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἐν καὶ μόνον
 ἐν ὀριζήσῃ ὑπὸ τῶν νικητῶν. »

ἰς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμέ κα-
 ῖν ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ παρέμενεν ἐν Πε-
 ῖν μετὰ τινῶν ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κα-
 ῖτος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῷ ὡς
 ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἐλφινστων ὁ ἐμβολῶν εἰς τὸν Ἑλ-
 ῖν, ἡδύνατο ὀλόκληρος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτό,
 μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἄγγλον ὑποναύαρχον ἀπει-
 ῖν ἀρχὰς νὰ διαχειμάρσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέ-
 ῖν τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Δῆμον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ'
 ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην
 ἂν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδωφ διέταξε νὰ ὀδηγήσῃ
 ῖν εἰς Μαγῶνα τῆς Ἰσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον
 ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοι-
 ῖν σκερῆς τοῦ κινήματος ἐμκατάλειψις ἤθελε ρῆξαι πάντα με-
 ῖν σίας καὶ Ἑλλάδος δεσμόν, ὥστε ὁ Σπυρίδωφ ἔκρινεν εὐλο-
 ῖν χειμάρσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτοῦ ἐξε-
 ῖν τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμώμενος ἐκυρίευσεν κατὰ τὰς ἀρ-

1771 ἀπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὅμως τοῦ μικροῦ
 ῖν οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἐπράξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ
 ῖν ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἡδύνατο νὰ
 ῖν ἐκ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καὶ τοὶ καταβληθείσης
 ῖν αστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ,
 ῖν θουν προεβαλλόντες τοὺς Τούρκους ἀδικαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ
 ῖν. Ὁ Μητρομάρας καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας
 ῖν αὐτὰς τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχί-
 ῖν ρας καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικὸν ἐπετίθη ἰδίως κατὰ
 ῖν Ἀττικῇ ὁσμανιδῶν, οὗς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθῆναις. Κατα-
 ῖν δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐπεχεί-

ρῆσε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας σπελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ ὁσμάνιδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπειλήσαν ἐκδίκησιν κατὰ χριστιανῶν, οἵτινες, ἵνα σωθῶσιν, παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάρτυρὰ νὰ στρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληρωθεὶς ἀπέβηκε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡς τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ σαρὰς μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις πολέμους ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ χηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν τυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ἄδεται εἰς Σφακιὰ γούδι δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Πετρί. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιάται ἀπαρτίσαντες λίσκον πειρατικὸν δὲν ἔπαυσαν ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διακρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοί, οἵτινες τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν πεισθέντες τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήσωσι μετέβαλον εἰς καταδρόμην πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ἑτέρα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὁμοιάζον τὰ ἐπὶ τελευταίαις ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικὰ 25. Τὰ δὲ νεωστὸς τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιό. Βεβαίως εἶναι ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55 καὶ ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, εἰὰν δὲν τίθεται ὅτι τὸ πλήρωμα ἐκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν πληρωμάτων ἠθέλει προῦποθέτει ἀνδρας 5,000 περίπου, ὅπερ εἶναι θαρρὺς μῦθος, διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἑτεῖ δὲ ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἡ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερά τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον ἀμφοτέρω. Τὸ μεγαλύτερον καταδρομικὸν ὑπῆρξεν ἐν βρικίον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἐν τριτάκτῳ φέρον πυροβόλα. τὸ ὅποιον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὅπως δὴποτε οἱ Ψαριανοὶ

λασσοκράτησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαριγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὑποπτος γενόμενος τῇ Υ'. Πύλῃ ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κρησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην διὰ διαφιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Ῥωσικὸς στόλος ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν, αἱ ἐκ διαλειμμάτων κατῆνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ Ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἰστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἡδύνατο οὐ μόνον ἀπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλήσποντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου νὰ ὑποθρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἐτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιοδαιότερου πυλωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτσούκ Καϊναρτζὶ ἀρκεσθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὐξείνιον ταταρικὰς χώρας ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἄρα γε ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διακρίσιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμαχοὺς αὐτῆς Ἕλληνας αὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράττας; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρῶτιστα ἐκῆδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος εἶναι ἀνκμφισθήτητον. Ἀλλ' ἡθέλομεν εἰσθαὶ τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι ἐὰν ἡξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγῶνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρῶτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζὶ συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἡ Υ'. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσαις δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17, δι' οὗ ἀπεδύθησαν εἰς τὴν Πύλῃν αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχομένα νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀ-

πήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτελεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἐνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξύ ρυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν καὶ οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τήρησις τῆς ὑποχρεώσεως, ἣν ἀνέλαβεν ἡ Ὑ. Πύλη τοῦ νὰ προστατεύῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ Σουλτάνου, ἥτις δὲν ἦτο καθόλου ἀγαθή. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἡ μὲν Τουρκία ἀπέβαινε ὁσημέραι ἀσθενεστέρα, ἡ δὲ Ρωσία ὁσημέραι παντοδύναμος. Ἐντεῦθεν ἡ Ρωσία ἤρχισεν ἀπαιτοῦσα τὴν ἀκριβῆ τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης ἐκπλήρωσιν καὶ ζητοῦσα λόγον διὰ πᾶσαν αὐτῆς παράβασιν, ὥστε ἀπέβη οὕτω κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἐμμέσου ἄμεσος προστατίς τῆς ἐν τῷ ὁσμανικῷ κράτει χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας, ὅπερ δι' αὐτῆς ἰδιοποιήθη ἡ Ρωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασιῳ καὶ Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως περιβεβλημένος ἀξίωμα οὐ μικρὸν συντελέσαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς φοβεράς συμφοράς, ὅσας ὑπέστησαν αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770. Αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνασιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὁσμανίδου ἀρχικαυάρχου Χασὰν Τζεζζάρλι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδεΐας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρά, τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσούτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἡξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Καὶ προταθείσης ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφάγης, ὁ Χασὰν ἀντίστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χώραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα,

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βεροῖας

δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοί, οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόν-
 κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο
 να, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῆωπον δεινὴν. Συμποσθεύοντες
 ἡδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας καὶ τοὺς μὲν
 ὠωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες κατηνάρκαζον νὰ ὑπογράψωσι
 στικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πνεστέρους ἀπεμπό-
 ῳς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτης καταφυγόντες εἰς τὴν μο-
 τῶν Ταξιάρχων ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιάται ἠναγ-
 ησαν νὰ ζητήσωσιν ἄστυον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου κα-
 πόντες τὰς κόμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ
 ῶν πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσιῶν·
 κακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπώληθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε
 τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ
 πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόν-
 ἄγωνος ἐπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανούς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολί-
 Ἡ χερσονήσος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ
 ξηνδραποδίσθησαν ἢ μετενόστευσαν εἰς Ἐπτάνησον ἢ κατέφυγον
 ἢ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαιῶν. Ἡ οἰκτρά αὕτη κα-
 κισὶς διήρκεσεν ἔτη ἑννέα· ἀλλ' αὕτη τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπῆ-
 ν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ
 θῶσι τῆς χερσονήσου, καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὁσμανικῆς
 ρνήσεως διετάχθησαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐ-
 τῶν τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις
 ἤκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ
 διδασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς
 πεδιάδα τῆς Τριπόλεως ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέν-
 πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματῶδη μάχην κατετρόπωσεν
 οὓς ὁλοσχερῶς διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς
 πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης ἀπαρτισθὲν ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἐ-
 α δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφάνισας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ
 ρφους αὐτῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλη καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὄρους
 ελεείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πα-
 ρος ἀπέτυχε καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου ἐξῆλ-
 εἰς τὴν Στερεάν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυ-
 ῶν ἀπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανούς ἐν τῇ ἰδίᾳ
 ῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας

διατρίβοντες ἐγένοντο διαδύητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἀπλῶς ὑποπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασάν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3.000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρῶνην κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσῃσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρῶνην ὁμῶς δὲν προσήλθον νὰ προσκυνήσῃσι τὸν ὁσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν ὅταν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασάν πασᾶς, ἔνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταυτῷ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μκνιάται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἑτησίου 15 χιλιάδων γροσίῳ ἀντὶ τοῦ πρότερον ὠρισμένου εἰς 4000 καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ υποβάλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἰκοθεν ἀνεδείκνυον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρῶνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οὔτινες ἐστάθμευσαν εἰς Καστάνιτζαν καὶ δὲν ἐπείσθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12 νύκτας ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν: ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρῶνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκάετης υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Θεόδωρος ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἐπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου ὁ τοῦ Κωνσταντῖνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρῶνης εἶχε θυσιασθῇ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀνδρουσαν, ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἐπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρυτοῖς ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἀγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφρονέυθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινήθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρῶντως γενικὴ ἐγένετο οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώ-

ων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς εἰλοπονηήσου ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ αἰλίου 1770 ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τοῦτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον, ἀλλὰ καὶ τὴν Ὠρώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὀχυρωθέντα σφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὀρμητήριον δυσπρόβητον. Παρεπὶ τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἢ μαῖτρα τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ, παρέμενε ἐπὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθούσα καταστροφὴ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμέν, ἦν κατ' ὥρην κυρίως κί προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ ῥωσικοῦ στόλου, ἤθελε πιπνῶν ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι, ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου, εἰς ἣν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ῥῶσοι ἐνέαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἑλφινιστῶν, ἡδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐπὶ αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὅχι νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσῃ τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγυῖαι ἐπιτηδεῖας νὰ καταπαύσῃ τὰς ἀρξαμένας συμφορὰς καὶ νὰ ἐπὶ ἀπολαύσῃ τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας.

Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτα μὴ ἐπιτελέσαντες ἀντὶ νὰ μείνωσιν πρακταὶ ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει διωργάζον ἐπιτηδεῖας τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθεῖσας καταπολεμικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἡδύναντο νὰ σώσῃ τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ περ τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καὶ περ τὸ πολιτικὸν φέλος τῶν ὅρων, οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ ἰκανοῦ καὶ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἐν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ ἐν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφωσιώσεως πρὸς τὴν ἐπὶ ὁδοῦ καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσικὴ συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικὴν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχε ἐπὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργὴν, παραγαγούσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς ἐξηγήθη ἤδη ὅτε ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου,

καθὼς οὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὁ φρονῶν ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος προακρούμενον νὰ ἀναλάβῃ ἀπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα ἐπιζητοῦντες κυρίως ἰδία ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τινὸς συμφέροντος, τὸ ὅποιον συνέπιπτε τότε νὰ ᾖναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαρραλλάκτως ὅπως πολλὰι πρότερον δυτικάι δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἐν ἄλλαις λεῖξεσι τὸ συμφέρον ὄλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἥτοι ἔφ' ὅσον μόνον προσέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἐλλήνιζον, τοῦλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτικίζον ἢ ἐρωσιζον. Ἀμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ Δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινῶν ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δὴποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἐλληνικόν, τὸ ὅποιον ἀπῆται τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τὴν τε ταυτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις εὕρισκε συμμάχους οἰοῦσθῆναι, ἐγκαταλείπομενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπειὰς τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικακεῖ κατ' αὐθενός, καὶ ἅμα θαθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ δράξῃ αὐτὸς τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτό, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως πρὸς τοὺς Ἑνετούς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀποδείξεις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προίστορηθέντα γεγονότα οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεννόσεις. Τῶνόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τριςκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζὶ ἐπανάλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ Β'. Δὲν ἤξευρομεν ἂν

ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὀριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις τῆς, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς, τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782 ἔγραψε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι ταυδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριουρίστου ἐμπιστοσύνης, ἣν ἔχω πρὸς ὑμᾶς, ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχαί ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ'. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, ὑπὸ τὸν ρητόρ ἐκ μέρους μου ὅροι νὰ διατηρησῶ τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅπως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων μου, τὸν μέγα δούκα Κωνσταντῖνον. Ὁ γὰρ μονάρχης θέλει παραιτηθῇ ταῦταχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ρωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐνωθῶσι ποτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτω ὁ υἱὸς τοῦ μέγας δούξ διαδοχος καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἐτοιμὴ νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαθεσβαίωσιν ὅτι δὲν θέλωμεν ἐπιζητήσῃ ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἑνὶ ἡγεμόνι.»

«Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ Εὐξεινός, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις, ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ' Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῇ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ προσέτι τὴν Ἱδρυσιν καὶ ἑτέρου χριστιανικοῦ κράτους ὡς μεσοτοιχοῦ, οὕτως εἰπεῖν, μετὰξὺ τῆς βωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλὰς. Ταῦτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικός, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο

ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως.»

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσῃ αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ιδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν προέτεινεν ἐν ταύτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἢ Πελοπόννησος, ἢ Κρήτη, ἢ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἢ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετῆρει ὅτι «εἶναι ἐπ' ἀναγκῆς νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἶγαίον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἕγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκρατον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὄπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἀπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννῆς Ἀθανάσιος Ψαλλιδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχοι Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραψον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγούς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολάς πομπῶδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτὴν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγούς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστη ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἕγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντίνον, καθυποβάλλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβόκωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα παρεκίνησαν αὐτὴν αὐτὴς νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρ-

ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι τῆς διαταγῆς.

τῶ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ εἰς, ἥτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια πολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἰωνίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἑπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Κωνσταντινουπόλιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἐννοεῖται μετὰ τῶν Ῥώσων νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν οὔτε ἦτο δυνατόν ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιᾶ, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ ἐκπαιδευμένοι μετὰ τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιάν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν ἰνίων Ἀλῆ πασάν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνῆρ γενναῖος νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡμεῖς ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσούτους μεγάλους ναυτικούς ἀνδρας ἀπὸ τοιαύτων μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβαδίαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβὲς περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατον μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατωκλήσας Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἰδρυθέν τότε αὐτοῦ ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Πότεμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς ἰσπανικῆς πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἥττον ἐπιτηδεύων ἢ στρατιώτης καὶ ἐκ τῶν τῶν Ἰανουάριον τοῦ 1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὅποια καὶ ἦσαν τὰ πλοῖα, δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ τὸ ὅλα ἔτη ἐν ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν ἔχομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν πλοίων, ἐξ ὧν τοῦ ἐνὸς μόνον ἤξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν. Ἡ δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ἀποβλήσας ὑπὸ τῆς αὐτοῦ κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ Ἰσπανικὸν Ἀρκτον. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἔξ, ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκαταστήσας εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τῶν αὐτῶν. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μύρᾳ τοῦ Λάμπρου ὅκτω

ἑτέρα πλοῖα: δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπὸ τὸν Ζυγούρη, ἡ Μαρία 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἑμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκη καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκη. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἥτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρόν, λέγεται ὁ Λάμπρος κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789 οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχώνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων καταρθωμάτων, τὰ ὅποια ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν, δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν ἀνδρειότατον ἥρωα, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν διαδοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονίαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἷαν ᾗθελεν ἐκλέξει ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ, περὶ ἧς σῶζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι νομιζομεν νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέα μετὰ πλοίων ἐννεά, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτελεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρὸ τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' αὐτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδρουτζῶν τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότερος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἰσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἶδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι ἀπαντήσῃ τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονὸς ἐπιβεβαιοῦται, ὡς θέλομεν εἶδει μετ' ὀλίγον, ὑπὸ δημῶδους ἄσφα-

Ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλέν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπε-
ξὺ Ἀνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα
πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάν-
του· ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως
ἐκν, ἵνα λάθωσι καιρὸν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενουμένης
Ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἦττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύ-
λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἦττα, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις ἀν-
αυλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὅχι πενταπλασία τῆς ἑλληνικῆς,
ηνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς
Ἀλλὰ καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν,
ν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρκατσάση,
θθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιούσαν
μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων. Τὴν δὲ ἐπιού-
ν προσῆλθε καὶ ἡ Ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον
ασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος, καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα
ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστατε νὰ ἀντι-
ῆ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν
καδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ
ὁ Γεωργίος Σαχτούρης ἐν τῶν λαμπρυτάτων αὐτοῦ κατορθω-
ἔχθροί περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ
σι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχειρήσαν νὰ
ι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρ-
σα 74 πυροβόλα, ἀπεπειραθὴ νὰ προσκαλληθῇ εἰς τὸν Ἀχιλ-
ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ὁ γενναῖος Ζυγούρης ἀνῆψεν ἐν τῷ ἄμα
τῶν κεραιῶν ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλη-
κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχίς ὠπισθοχώρησε καὶ ἐνωθεῖσα μετὰ
ερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη
ῆςτις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλ-
πηθήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἑλλη-
τραυματίσαντες τὸν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας
αα ναύτας ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἔτερον δὲ Ἀλγερινόν
ρον τριάκοντα καὶ ἑξὶ μεγάλα πυροβόλα προσκαλλήθη εἰς τὴν
τῆς ὁποίας τὸ κατάστροφον ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πυλεμίων.
Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν
ηδῆσαντας ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν
ῆς ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυδατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ
καὶ ἑξ. Ἐνόμισεν ὁμῶς φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρι-

σθῆ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὥσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη ἀποβαλὼν τὸν πρυμνήσιον ἰστόν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἀνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγαγὼν θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείναςαν ὀλίγην πυρίτιδα ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη, εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ρίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ ἱστοὶ τῆς Ἀθηναῆς εἶχον βλαβῇ καίριως καὶ αἱ κεραταὶ κατακοπῇ καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῇ καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρει καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἀπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς Ἀθηναῆς δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν πυρπολήσαντες μὲν τὴν Ἀθηναῖαν, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν τούτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δημῶδες ᾄσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει:

Σὰν πιάστηκαν 'ς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ,

Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἠττήθη· ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἤτται ἀντάξια νικῶν. Εἰς Μῆλον εὔρεν ὁ Παταράκης γαλλι-

μωνα, ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέ-
 ρρωθεν θεατῆς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας
 φεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος, ὅστις
 κινήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν
 ἄνδρα Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνίκηθησαν, ἀνέγνω
 εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του. ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγκωμιάζε-
 ται τὴν ἀναιδιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀν-
 τουλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐ-
 τοπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἐμμος εἶπε
 τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον «ἐὰν ἀπωλέ-
 έντε πλοῖα. 600 ναύτας. 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς.
 ὅμως ἔσται ἄδιδος.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν
 ἄνδρα προδιδάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα
 αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἀγίου Γεωργίου.

ἀπέβαλε τὸ θάρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἥρωας τῆς Βοιω-
 τεας τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀναδιοργανώσας
 τὴν οὐτικὴν μοῖραν αὐτοῦ ἠτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα
 ἐκ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγ-
 ματειῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας
 ἐπαναληφθείσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰα-
 σονίου συνθήκης νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτῆ-
 σαι ἐφώνησεν, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι, ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησιν
 τὴν αὐτῆς, ὁ Κατωδότης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του,
 ἐν ἔντονον κατὰ τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ
 τὸν αὐτὸν 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Τζίναρον λακωνικὴν πα-
 ραγραφὴν τοῦ Ἀνδρότσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου τούτου ἐξακο-
 ῖν τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβλήθεις ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ
 ἀντίστη μὲν ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ δεινὴν ἐπὶ πᾶσι σφαγὴν εἰς
 τοὺς τοσβασθέντας πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπείς καὶ ὑπ'
 τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς
 τὴν ἑλλάδα καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν
 εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξά-
 μενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1796 Παῦλος Α' ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ
 αὐτὸν τῷ ἀνδρὶ γενναίῳ χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὗ πολὺ δὲ ὁ
 αὐτὸς ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφρασιν κατε-
 εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804.
 ἦν τὸν εὐκλεῆς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ

συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιώματι καὶ νύτῃ διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνίαν πάντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδρούτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρμάτων ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα στρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαιμόνα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολεμίων καταδιωκόμενος ἐπέμεινεν τοῦ σκοποῦ ἀφοῦ, ὡς βεβασιῶσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἓνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν, παραδοθεὶς ὁμοῦς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακάς ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' ἐισηγήσιν τῆς Ῥωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ἔκρινεν εὐλογεῖν εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν καθήκον νομιζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτως λόγῳ γενναϊότητος τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα Ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου ἀρθροῦ ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτῇ λεπτομερείας διὰ τοῦ ἄρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας αὐτῆς αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ῥητῶς συνεφωνήθη ἡ ἀνεκτικὴ ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ ἰονησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλοὶ ἐχθροὶ ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτοὶ οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅτι εἰχομεν εἶπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι λαδῇ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως, ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων πράξεων.

Ἄλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ διὰ τὴν Εὐρώπῃ ν' ἀναμειγνύηται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἃν καὶ μέχρι ἐπαναστάσεώς τοῦ 1821 ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε πρωταγωνιστοῦν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἥτις ἐμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς

τα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ αὐτῆς πορεῖα ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν ὁδὸν καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἡθικῶς καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμ-
μα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέον Βο-
νης καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος τὰς μὲν ἄλλας τοῦτου κτή-
τέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμῷ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστροίαν, τὰς
οὐκ ἐκείνους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασῶσαι οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι
αὐτοῦ ἀπέκειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς
οὗς ὡς σωτῆρας πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ
πίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς
στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνη-
σιν τῇ 1 αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν
ἐκβαθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἀπειρον λαοῦ
ἐκείνη συνέρρευσε εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας
διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιᾶσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃς ἐκ-
έκρυψε τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προέστατο δὲ τοῦ πλή-
θους ὁ ἀρχιερεὺς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάζας πρὸς
τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὸν εἶπεν αὐτῷ: «Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέ-
λει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, δι' ὧν κλεί-
νεται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτόν, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ
ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθήτε τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον
τὴν ἱερὰν. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὸς ἀνοίξας τὴν προσεγεχθεῖσαν αὐτῷ
βίβλον ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυν-
θος Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ παθοῦσι καὶ εὖχονται. Ἀ-
μαθῶς ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ
ἐθνικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι
τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους θέλουσιν ἀνακτῆσαι
τὴν ἐλευθερίαν, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ὃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς
ἐν ἡμῶν νείδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μὲ ἐπεμφεν
ἐν ἡμῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μὲ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν
ἐμῇ αὐτοῦ γαλλικῇ τινι πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα
ἔθνος.»

Ἐν τῇ ἐξέυρομεν ἂν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπεστάθῃ οἰκοθεν πρὸς τὸν
στρατηγὸν ἢ προσεκληθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ
ἐν τῇ Μάνῃ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα
ἐκ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο

οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν, ἥτις πρὸς μὲν
περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πο-
λὼν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῇ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς
ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστο-
μονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικὴν. Ἐκ τῆς ἐ-
τόμου συγγραφῆς, ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίῳ περὶ τῆς π-
ριηγήσεως αὐτῶν ἐξάγεται, ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγ-
Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθ-
εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδ-
νίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευ-
σῶσι γενικὸν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. "Οθεν πιθανώτατα εἰς ἀπα-
τησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολή, ἥς μνημονε-
ύεται ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὅπως δὴ ποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνα-
γίαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας
δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγ-
ἔγραφε πρὸς τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ: «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ
Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κα-
ὲρ ἐμὲ νομίζω, ὅτι ἐὰν εἰμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέ-
ρμα ἡμῶν εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Α-
στροῖαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκείνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλο-
ύτου καὶ εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγι-
ζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῇ διὰ τ-
κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποτηρῶμεν αὐτὰ κατὰ τὸ ἐνόν
νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα. Καὶ πάλιν τῇ 1-
σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἐξῆς: «Τ-
λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιώδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ᾖ ὅτι
τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμέν ποτε τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τ-
λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὀριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον περιορίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ
καὶ εἰς ἐτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας, αἵτινες ἐμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν
τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεί-
νου χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγεννή-
εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἥτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὁ Πῆγ-
ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλῆς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκ-
κλῖα μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγοράῃ σχολεῖα ἀθλητικὸς τὸ σῶμα κα-
γενναῖος τὴν ψυχὴν δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πα-
τρίδι καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου συνεπλήρω-

δευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι τῇ προστασίᾳ
 Ἀλλήνων ἡγεμόνων σχολαῖς καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ
 καὶ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ
 δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ
 λόγον. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ
 καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις ἐπέστη ἡ
 φιλικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέ-
 σεων ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογέννην, ἵνα περιέλθῃ εἰς
 ἡσυχίαν καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδεύας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ με-
 κούτου βουλευμάτους. Ὅθεν ἔνθεν μὲν παρέλαβε συνεργοὺς παλ-
 λουσίους ἐμπόρους, ἔνθεν δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτον δεινὴν
 τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλ-
 Πασθάνογλου, καὶ συνάμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογρα-
 τὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ
 ἁλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἰνα
 ὠτίσθῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐ-
 τοῦ ἐπὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος καὶ Στρα-*
τικῆς ἐγκυκλίου καὶ Προσωρινοῦ πολιτικοῦ κατιστισμοῦ καὶ πρὸ
 τῶν *Ἰμνω* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὄλην ἀδόμει-
 πτων πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσω-
 ῖν πυρφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὅμο-
 ιον ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι καὶ αὐτὸς ὁ *Θούριος*,

Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στεῖρα
 Μοῖράχοι 'ς αὐτὰ λιοτάρια, 'ς ταῖς ράχαις. 'ς τὰ βουνά,

ἐβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ
 ὦσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπρο-
 ῖν ἐντυπώσεις καὶ συγκινήσεις, καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη
 εἶναι ἡμεῖς, ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθητάματα τῶν
 ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως,
 ἵστατο τὸ ἔθνος.

ῖν ἡμεῖς ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως
 ἵνα εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἐστίαν, μετέβῃ εἰς
 καὶ ἐκεῖθεν εὖρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ
 ἱστορικοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου.
 ἵνα αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο
 καὶ τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασι-

σικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιώθεις δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ προσωπικὴν ἐν Ἑνετίᾳ συνέντευξιν ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματα τοῦ συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ἠτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλῃ εἰς Βιένναν, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῇ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτῆσθαι τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχὺν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν ὁκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας κατεδικάσθησαν εἰς ισόβιον ὑπερορίαν, ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρὸς ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασθ'αναγλούς, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας αὐτός ἐπὶ ναστάτης εἶχε καταλάβει πᾶσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον τοῦ ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἀποβλήσαντες ἐπὶ τὸν Ἰστρον, ὁ Ῥήγας ὁμῶς ἀντιστάς καὶ καταβαλεῖν διὰ τὴν ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τούρκον ἐδέξασθαι νὰ φονευθῇ διὰ πυροβόλων ὅπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅτε εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας, καὶ ἐπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράζας τουρκιστί: «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλαιὰ ληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσῃ καὶ τὸ γένος μου· καὶ οὕτως συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπὸν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λελήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱερὰν, ἣν ἀπακόνησεν ἡ παρούσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος, ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸς τὸ στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανεπιστημίου.

Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ Ἑπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὐτε ἡ Ῥωσία οὐδὲ ἡ Τουρκία αὐτῇ ἠδύναντο νὰ μείνωσι μάρτυρες ἀδιάφοροι τῆς εἰς ἀνατολικὰ πράγματα ἀναμίξεως τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἄρρωστος τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διὸ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχάς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα ἔπεχε ῥῆσιν μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ῥωσία συμμειλίσσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας

καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Βοναπάρτου ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίσσειαν. ἵνα ἀποτόν πολέμιον ἐκείνον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης. "Οθεν κατὰ ταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, ἀντινες ἐπὶ ετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, κικλὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἐπτανήσου κατὰ τὸ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποβῇ ἡ τῶν ἐλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ῥωσία οὔτε εἰς τὴν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτάς οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διαποσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμ- συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτεῖαν αὐτόνομον μὲν ὡς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν πρσ- πι τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψ. ρον 75,000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ Ηπειρὸν πρώην ἐνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρω- Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἔχων ἡ ἐσαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἔνεκεν ἐτέ- ρόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἀμέων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὅπως δὴ ποτε μετὰ αἰώνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνο- τῆς ἐλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο- πῃ τῆς τύχης τροπᾶς, ἐπὶ τέλους ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνε- διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος Ἑλλάδος τμήματος.

καὶ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ κίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἐπτανήσῳ αἱ Ῥῶσοι ἰσχυ- ὦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγίνετο γος περὶ ὁσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάρακτε τὴν Ὑψηλὴν ἰσῶ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἐνὸς αἱ Ῥῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰο- τείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ οὺς Ἑλληνας κατατάξαντες τοὺς ἐπισηματέρους τῶν ὀπλαρ- ῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολι- ματα, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερ- ᾶστασις, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον αἱ ὁσμανίδαι ὡς- γον τῆς Ῥωσίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικά πράγματα ἂν ἔτι πλείοτερον ἔνεκεν τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. τερρηγ. Τὰ διδαχτ. πορίσμ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.) 34

Κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1804 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία ταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτὸς τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη ἡλεμία τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ῥωσίας. Ὡς Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δύναμις μείνη, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτηε νὰ τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς μους ἐαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτόν τι ἢ ὕ. Πύλη ἤ ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταστροφῶν πρωτεύουσας ἐπέειχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμῳ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ἐνεκα τῶν πλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διθανίῳ δύο πολιτικαὶ μεριμνῶν μὲν ῥωσαγγλική, ἡ δὲ γαλλικὴ. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν αὐτῇ τάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγάθον νὰ παρασύρωσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος μάχιν προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων· οἱ δὲ ῥωσιζόντες, ὧν ἐπρώτεον ὁ τῆς Βλαχίας μὲν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαβίας Ἀλεξάνδρος Μουρούζης, ἠξίουσαν ὅτι προκριτωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσας Γαλλίας. Οὕτω δὲ ἀμφισβητοῦντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει βέκτης τῆς Ῥωσίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τῶν θαίρεσιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προτάσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σοῦτσου καὶ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἦττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Μολδαβίαν κατὰ ὁκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη πάλιν ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβους τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένου ἀποβύσας ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Μουρούζην ἐκ τῆς ἐκείνων ὁμῶς ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλὰ χροῦν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐκ τῶν μύθων τοῦ Ναπολέοντος ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βρασμούς ἐθανάτωσε τὸν

Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τοῦτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ὑπελάμβανεν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς ὁσμανίδας εἰς εἰρήνην καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λαιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινεν ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαίθιμους Γάλλους ἀξιώματικούς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμιζε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν Σουλτάνων Σελῆμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλόθρως καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσχερестήθησαν αἱ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξεργράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις, δι' ἧς καθρέθη μὲν ὁ Σελῆμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Ιουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰς Τέλειτ, ὡς ἐκ τῆς ὁπαίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῶντι διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομήν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίας φρούρια καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος οὐδεμίαν σπουδαίαν ἡδύ-

ναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατὰστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος καταβάλλων Ἑλληνας τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἤρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο μικρὸς, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἐνεκα καὶ τε Ἑλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης κπηταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὐρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταβάλλῃ τὴν ἀρεϊμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπωμέν τινα. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχείων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὁρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τοῦ 1770 καὶ 1790, δις δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσῃ τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατὰ τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ' ὁ ἥρωϊς κώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγῶνων διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Τφόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐπράπη αἰφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10,000 ἄνδρας. Τίς Ἑλλήν δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἄμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγινωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἡπείρου Μπέδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὁμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν

πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύναι, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἦττον δὲν ἐπέθανον νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμνηχανίᾳ ἔσωζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαειρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλὴν, ἀντεπεκέρχοντο οὗτοι 10 φουσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τοῦρκου· καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἐνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολέμιων, ἐζήτησαν τὸ κτήνος ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου, ἀπέδωκαν Τοῦρκον αἰχμάλωτον ἀξιούντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἶππον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗτος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1803 διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σούλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἀγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς διψῆς, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὕδατων πηγὰς, συνήνεσαν τελευταῖον ὅχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνηκολογήσωσιν ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου βούλωνται μετὰ τῶν ὀπλῶν καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα αὐτῶν διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἐμείναν δὲ εἰς ἀγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἕτεροι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χώρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἔτι πολεμεφοδίων. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τοῦρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῆ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ «καμμιάν» ἀπήντησεν ἀμέσως «δὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλλῃ τιμωρίαν» καὶ κενώσας τὸ ὄπλον τοῦ ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς συναγωνιστάς καὶ τοὺς Τοῦρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἀπίστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαιῶς καὶ ἄνευ τούτου ἐπιτορκῆσαι· ἡ δὲ ἐπιτορκία αὐτοῦ, ἐὰν ἐπήγαγε νέας καταστροφάς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαριθμοῦ κατεδιώχθησαν δυνάμει, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλα, τὸν Δράκον καὶ τὸν

Ζέρβαν ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παρὰχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἑπτάνησον Ῥώσων, διὰ σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιοῖ εἰς τὸ Ζάλογκαν τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὕψηλου καὶ ἀπροσίτου παρὰ εἰς Πρέβεζαν ὁδὸν μετεωρίζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθη τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ πειρήσαντες νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἀβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ κολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμαῖς ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾠδαῖς. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε λουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι γενεαί! Καὶ ἤψαντο λοιπὸν ἀλλήλων χεῖρας καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσιν καὶ καθ' ὅσον σίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸν ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατεπᾶσαι ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν διὰ τὸν κτὸς ἔξοδον διελάσαντες ἐξ 800 ἑκατὸν πεντήκοντα εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος, ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 ἑκατῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνον δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατεπᾶσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐργασθεῖς δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλῶται εἰς Κέρκυραν, ἀπὸ τῆς μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ πασᾶς ἐστράφη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν Ῥώσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἀγγλῶν· ἐξακολουθοῦντες κατέχωσι τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τοῦτοισ ἐν ταῖς ἑλλήναις θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ἄρχον Σινιάβιν εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους τῶν ὀσμανιδῶν· τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπὸς ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν γωγὴν τοῦ προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια νὰ περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν Ῥωσικὸν στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ κατάρθωσε διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς Ἀλῆ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοπο-

υπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πα-
ήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν
τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαθεν ἡ Ἰόνιος πο-
τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη
τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας
ννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος
ερεῖς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσ-
δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτά-
πέταχθησαν. Ἀλλὰ εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρας, ἐπε-
τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατεῖαν παράτολμον, ἀπελθὼν
οργάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν, ἵνα ἐ-
τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμέ-
ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὁσμανικὰ στρα-
Νίκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς
ὁς Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς
ὁ πεντεκάδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ
ὡσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ
εἰς Σκόπελον.

ὁς τοῦτο συνέβη καθ' ὃν χρόνον ὑπεγράφετο εἰς Τιλσίτ ἡ
σίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη
ἐμέλλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων
ἡ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν
ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς θα-
δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ
δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ
νταλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὁμῶς εἰς ἀπάντησιν
κράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαθεν εὐ-
πιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ
ὅτι, ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ
εἰ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσῃ αὐτὸν
υλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νη-
οι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἶχον φανῇ
κ στασιάζωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι καὶ ἄλλοι ἔσπευ-
τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν
ώσωσι τὴν Ὑψυλὴν Πύλιν. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι
Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρ-
τὴν ῥωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμφαντες καταδρομικὰ ὑπὸ

τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὁσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποδιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην τῆς Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῇ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρης, ὅστις διώκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου τοῦ μετ' ἐπεῖτα ναυάρχου Μιαοῦλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν τε Βελῆ Πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον καθόδον τῶν ὀλίγων προκρίτων, ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἄλλ' ἔάν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Σπερεῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἤρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες ὅμως οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκιάθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 πλοιαρίων ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάδας, Λαζαῖτοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοπόννησιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νικαύσης ἄρματωλὸς Ῥομφέης καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ῥωσικῆς σημαίας σημαίαν ἐλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὡν ἑκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριάς, Ρούμελη, Ὀλύμπος, Ἀσπρὴ θάλασσα, Σκιάθος καὶ Κασσάνδρα. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὁσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις.

Μαῦρο καράβ' ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,

Εἶχε πανιά κατὰμαυρα καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.

Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγήκε.

«Μαῖνα! φωνάζει, τὰ πανιά, ῥήξε τα, λέγει, κάτω!»

«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιὰ οὐδὲ τὰ ῥήχνω κάτω!»
 «Μὴ μὲ θαρρεῖτε νειόφυη νὰ ἔγῳ νὰ προσκυνήσω.»
 «Ἐγὼμαί ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλη.
 «Τράχο λεβένταις! ῥήξετε ἔς τὴ πλώρη τὸ καράδι!
 «Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε.»
 Οἱ Τοῦρκοι βόλταν ἔρρηξαν κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
 Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθί ἔς τὸ χέρι.
 Ὅτὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει,
 Ἄλλᾳχ! Ἄλλᾳχ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρο-
 μεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἐνὸς μονοκρότου (φρεγάδας). Ἡ
 καταστροφὴ τῶν ἀρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγ-
 γλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εἰς
 βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὁσμανικὰ πλοῖα ἐθύθισε, τὸ
 δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει
 τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατὰστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ
 ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ ἄγγλου κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπι-
 μαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος τοῦ Θεοδώρου
 Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν κα-
 ταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ δια-
 τάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἀρματωλῶν καταδίω-
 ξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν
 αὐτῷ ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τῶντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ
 Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρ-
 χίας κατὰ δεκέμβριον παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμασάντος ἐν
 Σκυπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπτετο ἐκ διαλειμμάτων· νὰ παύσῃ
 ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν ποτε.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1802 ὁ ἀρματωλὸς Χασίων παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχά-
 θας γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλεύων
 τοὺς Ἕλληνας καπετανέους συνεκάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστη-
 σεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχεί-
 ρησεν τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνέννοή-
 σεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Σπέρδας Ἑλλάδος ἀρματωλῶν καὶ αὐτῶν
 τῶν ἐν Τρικκαλοῖς καὶ Λαρίσῃ τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως
 κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ
 ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἰμαρμένην
 ἡμέραν, καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπρο-

δόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ ὁσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν, ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκην μετὰ 600 ἀνδρῶν ἔδραμεν εἰς Ὀλυμπον, ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαριθμῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτάρ πασᾶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὗρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τούρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομικῶν· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιτορκίαν, ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τὸν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἀρματωλίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεροῦς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς οἰκτιστὸν θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἕλληνας ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ, νὰ ἰδρύσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὁσμανικοῦ κράτους. Ἐξ ἐνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐξ ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, καίτοι ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 ἰουλίου 1808 καθηρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφός Μαχμουτ Β' δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ρουστσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη ὑπαδοῦ ἐνθέρμου τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελῆμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὁμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσарαι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγιον αὐτῶν μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμυλίας. Ἐν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἢ ἐξακολουθήσῃς τοῦ κατὰ τῆς Ῥωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίροπος· ἀλλὰ κατὰ σептέμβριον τοῦ 1810 ἡττηθέντων τῶν ὁσμανιδῶν περὶ Ἰστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπῆτησαν ὑπέρογκα. Ἀπῆτησαν νὰ

ήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαυίας καὶ ἐκ
 ρας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξη-
 θησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ ὁσμανίδαι
 χθησαν ὁπώσουν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως
 ροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κουτούζωφ. Τότε ἐπανει-
 σαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνομολογήθη
 αἱ μαιου 1812. Οἱ Ῥῶσοι πρότειναν μετριωτέρας ἀπαιτήσεις
 αὐτο, διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν
 βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζε
 κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα
 τειγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία, ἅμα ὁ Ναπολέων περιτλήθην εἰς
 ερμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμ-
 . Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου
 ὁ ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο
 ὡσιν ἀπερίσπασται αἱ τῆς Ῥωσίας δυνάμεις κατέπεισε τὴν Ῥ.
 νὰ ἐνδώσῃ· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζωφ ἐπε-
 το τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολήν, δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς
 Ῥωσίαν τὴν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βου-
 τῶφ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσα-
 καὶ μέρος τῆς Μολδαυίας, διετήρησαν δὲ οἱ ὁσμανίδαι τὴν ἐπὶ
 ερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ῥ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε
 λίγον ἔμαθε τὴν εἴσοδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανά-
 κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούλμαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν
 ἡν καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντέλεσαντα Δημή-
 Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐ-
 λαναγιωτάκην μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρήλθον
 καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι αἱ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον,
 Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ
 ἡν ἀκεραιότητα τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων
 νὰ ἀνακάλυψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας· καὶ ἐνῶ ὅλως ἀπίθανον
 ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει
 αταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνην ἐκείνην
 ὡς συνομολογηθεῖσα ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολλῶν μαιζόνων θυσιῶν.
 ελεν ἀπαιτήσῃ ἢ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

ορμεν τῶνόντι ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν
 ἀπαιτήσῃ ὅσα ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρα-
 αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως, καίτοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου

τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται, ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰακίου καὶ τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Πλὴν τούτων ὠρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θείουσι κανονισθῇ ἐγγυήσεις ἐπιτήδεια νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων, τὰ ὅποια ἡ Πύλη ἐδικαιούτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν, προσέτι ἡναγκάσθῃ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσαι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τὸ τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου, τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμός δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημότευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη, διότι πρῶτην τότε φοράν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἤδη) καὶ ἰδίως τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξασφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιούτ νὰ ὑψώῃ φωνήν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἐκβάσις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἑπτάνησον καταφυγόντες ἄρματωλοι καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἡσυχοί. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολυκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ παρὰ ἐμελέτησαν νὰ ἀποδιδοσθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς καὶ 500 γάλλους πυροβολητὰς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ιδρύσωσι κυβέρνησιν συγχειμένην ἐκ 12 ἑλλήνων καὶ 12 ὁσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἥτοι

ν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ
 κπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ
 οὐ Ἀλῆ πρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι
 ἄρχοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ
 ταύτου εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον, ὅσῳ ὁ πρω-
 αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ
 μανίδας ὡς ἀπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε κατακτήσει ἐκπο-
 ἔσως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ
 ἢ Ἀγγλοὶ ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κε-
 ἴαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν
 αὐτοὺς ἐν ταῖς νήσαις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρω-
 τηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου.
 ἄλλοι, οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς
 Ἕλληνας ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὀριστικῶς,
 ἄρδην συμφέρον νὰ διαίχῃσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν
 Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν
 ἡν τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐκ ὀλίγοι
 ἵτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύ-
 λητασαντωναῖοι οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώ-
 ἤσαν. Ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντωνῆς
 ἡρώτατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφο-
 ἤσαν αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὰ σῶμα αὐτῶν
 ἔμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ
 συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα, εἰς ἃ διηρέθη,
 ἔμεναν πανταχόθεν συντόνως ἀντέσχον ἐπὶ πολὺ· ἄλλα μὲν ὁλο-
 κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι καὶ τινὰ
 ἦσαν ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ. χ. τὸ τοῦ
 ἀποσπάσμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνιος τῆς Βονιτζῆς, ἐνῶ ὁ ὑπ'
 ὀπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατε-
 ἤσαν μετὰ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ
 ἦς τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχεν τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς
 πόθου διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Ἰάργα εἶχε μὲν παρὰχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800,
 καὶ τὸ Βουθρωτόν καὶ ἡ Προέβζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῶ τὰ
 αὐτὰ ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μετὰ εἰς τὴν ὁλοσχερῇ
 μανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσωζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ
 ἀλληλοδιαδόχον προστασίαν τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς

μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἡπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορῶγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτώσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὀλορχερῇ ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν κατὰληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν ἀποζημιώσιν 150.000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὅσα τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλάνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ κάλλιστα εἰδότες, ὅποια περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεφάσισαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπειπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, νὰ πείσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κάγαθος ἀγγλὸς Ἀδάμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σάτραπου, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες βρῖθουσι τοσούτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἀγγλοὶ ἠδύναντο νὰ εἰπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσκευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάσῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμῶς οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία οὔτε ἰδίον τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα ἐξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας ἡὐχαρίστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν τῷ 1812 τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβησιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπέκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσὶν ἔδωκεν εἶχε μεταθέσει τὸν υἱόν του Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσα-

λίαις διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἤ-
 τον ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἄρχων ἀπολύτως ἀπάσης τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ
 Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραινῶν ὁρέων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἐτι δὲ
 καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας ἦτο περὶ τὸ 1819 εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ
 πλούσιος. Οὐδεμίαν ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γείνη γαιῶν πώ-
 λησις, ἐὰν δὲν κατεβάλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματός· ἀνηγό-
 ρευσεν ἐκυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων, ὅσοι ἀπέβησκον ἀνευ ἀρ-
 ρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀπο-
 θηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σίτον φέροντες αὐτ' αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε
 πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυ-
 τοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτῆτας, ὥστε οὗτοι εὐχαρί-
 στως ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσι-
 φλίκια ἤτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτή-
 σιαι πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς 10 — 12 ἑκατομμύρια φράγκων
 καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπίεσεων ἀπεθησαύριζεν
 ἀποταμίευμα 500 περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικὸν του σύστημα
 συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινα κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυ-
 σόν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβεράν ταύτην τυραννίαν ἐπεκά-
 λυπεν ἐξωτερικὴ τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, ἥτις ἡ-
 ρίθμει τότε 40,000 κατοίκων. Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ἀπεθαύμαζον αὐ-
 τὸν καὶ ἐκολάκουν ἀποκαλοῦντες μέγαν πασᾶν καὶ *νέον Πύρρον*. Καὶ
 αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ὅσοι ἀνωμαλόγουν τὰς κακουργίας του, ἐζήτουν νὰ πε-
 ρικοσμήσωσιν αὐτὰς ὅτ' ἐμὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἐν τῶν ὠραιότερων
 τεράτων, ἀφ' ὧσα παρήγαγεν ἡ φύσις,» ὅτ' ἐμὲν ὀνομάζοντες *νέον Ἰου-
 γούρθαν*. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνή-
 σαντες τὸ θηρίον, αἷος ὁ Ἰωάννης Κερασυβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχοι-
 γήματι ἐν τῷ ὁποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλα-
 χάβα ὕδρεις. Ἀλλὰ προσήγγιζεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο
 οὐκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομιμμάτων.

Ὁ σουλτάν Μαχμούτ Β' δὲν ἦτο ἀνθρώπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἠναγ-
 κάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐ-
 λεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγείς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κρά-
 τος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμί-
 σεις, τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχῆς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελῆμ Γ'.
 Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέ-
 χνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς
 ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες ἦκιστα ὑπο-

τασσομένοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεῖν Καραιοσμάνογλου, τοῦ ὁποῖου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀπὸ ἐτῶν 80 καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κριατίπογλου καὶ πλείστους ἄλλους ἔτρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμέτ Ἀλὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλὴ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ πρῶτον τὸν Ἀλὴ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον καὶ ἐπὶ τέλους, διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἠλπίζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ Μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χάτι-Σερίφ, δι' οὗ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλὴν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλὴς δὲν ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλὴ ἐχθρὸς Ἰσμαήλ Πασόμπευσ, ἐπτα δὲ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν Ἠπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχεται ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλὴς εἶχε πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπευν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλὴ ἐχθρούς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόνρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινές, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμῶν, ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκεῖν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως συνήθως ἠγωνίζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπευ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνῆλθικαντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλὴ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὁμέρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Μουκτάρ καὶ Βελῆς εἶχον παραδοθῇ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μάρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν

ὡν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθείς ὅτι Στερεοελ-
 αι καὶ Πελοποννήσιοι ἐμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων,
 τανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σου-
 εῖ δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκείθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφα-
 ἄνκλᾶθωσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι
 στρατῷ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ τοὶ
 μυρίους λόγους ἵνα δυσπιστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων
 ῥέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμο-
 ῖ οὕτω ἡ συμμαχία. καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον αἱ
 ῶται τὸ ὁσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν
 ν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους
 καστάσεως, ἥτις ἀπὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς
 τῆς ἐταιρίας, μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνεννοηθῇ ὁ τε Βότσαρης καὶ
 οἱ λοιποὶ τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σούλι καὶ μετὰ ἕνα
 του μῆνα τὴν Κιάφαν δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς
 ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὄχυρά ταῦτα χωρία Μούρταν-
 λην διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγόν τὸν
 ν Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μᾶρκον,
 ψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πίσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀρτης Ἰγνά-
 ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διε-
 ν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους δια-
 ντων κυριωτέρων ὁπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχισαν μετὰ πολ-
 ἐπιστήμων τουρκαλθανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφοῦρου Περραι-
 ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820
 αμβάνουσαν ὅτι, « ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλί-
 μέλλει νὰ ἡχῇ. » Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων
 Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον
 ὅ νὰ παρατείνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται, τὸν ἐμφύλιον ὁσμανικὸν ἀγῶνα,
 νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὀριστικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως.
 πῶ μετὰξὺ ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ ἰανουάριον
 ἰ ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεῦ ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ
 τείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουραϊτ πασᾶν διοι-
 ῖν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης
 ἰ Φεβρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημ-
 ῶτάτη τῶν ἐλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο
 α τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουραϊτ. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελο-
 απαρρηγοῖ. Τὰ διδακτ. παρὶς. τῆς (στ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους) 35

πόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὧν
 δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη
 λευατὸν ὁ Ἄλῃς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὁσμαν
 στρατός, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὥπως οὖν ἀσφαλι
 διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν καὶ τῆς πρῶ
 πυρπολήσεως ὁθωμανικοῦ διχρότου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης
 τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀ
 συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐ
 δαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1 Ἰανουαρίου 1822 ἐρώπιον ὅ
 καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπαρξιν καὶ ἀ
 ξαρτησίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τῆς
 οὐδὲ ὑπῆρξε δημιουργημὰ πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτελέσ
 ἀναπόδραστον ὄλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐν
 γειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα, τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγουμέ
 δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀ
 τρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ π
 τον εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγ
 νος τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 προηγήθησαν οἱ ἀθλοὶ
 Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάδα. Τῶν ἀθλῶν τούτων
 πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα
 ῥήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ ῥήγα ἐγένοντο κατὰ τε γῆν καὶ κα
 θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρ
 τσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης
 τοσαῦτα διαπραξάντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατοντα
 τηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἄρματωλικῶν ὁργανισμῶν
 Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μαϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπαν
 τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατο
 ταιτηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον
 εὐρεῖαν ἐπανάστασιν τὴν ὁργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέ
 τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς τοῦ μετονομασθέντος
 ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς
 16 ἑκατονταετηρίδος τὸ αἵματηρόν ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Ἀχαρνανίῳ
 νημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα καὶ πρὸ τούτου πάλιν περὶ τὸ 15
 τὸ κίνημα τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βιτρινισσιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν καὶ
 ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου
 τῆς Μάνης, ἀμφοτέρως κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἰσπανίας διεξαχθείσας· π

λιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η' παρασκευασθὲν καὶ τὰς ἐπανειλημμένους τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἑνετίας. Ἡ Φιλικὴ ἑταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἰς τινὰ πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτῆτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπέδιωκον· ἰδίως αἱ μαχিমώτεροι τοῦ ἔθνους τάξεις αἱ ἀρματοῦλοι, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιάται ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς ἑταιρείας ἀπέβη τῶντι σωτήριον ἥτε περιποιήσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερον τινὰ ἑλληνιον καὶ πανῆλληνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὁμῶς καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ Φιλικὴ ἑταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπόν, προϋπῆρχον καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητά.

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' οὓς χρόνους διετελεῖ ὁλόκληρον σχεδόν ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν νομίζω ὅτι οὐτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἰδεῖν οὔτε τοὺς ἀγῶνας, οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποιήσῃ. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἰπῶ ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνων εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὼν συμφορὰς ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ ἐξισλαμίσθησαν· ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν καὶ ἢ ἐξεφραγκεύθησαν ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἢ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἐπικινίστατο κατὰ τοῦ δεσπότη, παρειαίδυεν ἐνταῦτῳ εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὁρέων μὲν τὸν πεζικόν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικόν αὐτοῦ στρατὸν ἐρρύθμιζεν ἐνταῦτῳ εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἡγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἶόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπεμελεῖτο ἐν ταύτῳ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταῦτῳ καὶ ἡγωνιζόμενον 400 ἔτη μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς

εἰρκτῆς, ἐν ᾗ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἐκάστη ρικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, στάκτως λέγομεν ὅτι, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, ἔτι παρ' ἡμῶν ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς λείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικά καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις, δι' ὧν διεζήχθη ὅπως δῆποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῶ ἀφ' ἧς νόμεθα ἐλεύθεροι δὲν διεπλάσμεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδεύας νὰ πληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἡ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Ἡ ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

*Φιλικὴ ἐταιρεία. Τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονταῖς κίνημα.
Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας.*

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξάμενη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως καθολικώτερον ὄλυν τῶν κατὰ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινήματων ὅσα ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο οὐ μόνον ἔνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὕλικῆς καὶ ἡθικῆς ἔθρους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ ἐννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἑλαχίστας σχέσιν πρὸς τὰ μεγάλα ὁρμητήρια τοῦ ἐθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπέσχεον ἀποχρῶσα ἢ τε μεταξὺ τῶν ἡπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἐστιῶν ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἢ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων καὶ μέχρι τοῦ Ἰονίου κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετράφη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμένως οἱ ἀρηίφιλοι τῶν ὁρέων ἄνδρες. Ἐν πνευματικῇ ἐπίδοσις ἐγένετο μεῖζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐν αὐτῇ· ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἐκτὸς, ὥστε καὶ κατὰ τὴν συνέβαινεν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Ἰσταντινουπόλει ἐδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπέιχον μὲν ἔνεκα παρὰ τῇ Ὑ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν ὑπερέχουσιν τινα ἐν τῷ ἔθνει τὰ ἄλλα ἔνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως δυσκ

ἠδύναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχὴ ἥτοι τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διωκοῦντο αἱ καινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιασθῇσαν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὀρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσην ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάμβανεν ἡ παιδεία, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἦτον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννησος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεά, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικαὶ αὐταὶ ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσθεννύοντο. Ἵνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνατόειαι καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ γενικὴν διεύθυνσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ *ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν*, ἥτις, ἀληθῶς εἰπεῖν, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκεντρωθῇ γενικὴ τις κυβέρνησις τοῦ πρότερον κατακερματισμένου ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ γράφοντες εἰς χρόνους, καθ' οὓς κἀλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ *ἐταιρεία* καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβεν, ὠμίλησαν μετὰ οἴκτου τινὸς καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῷ 1814 ἐν Ὀδυσσῶ τρεῖς ἄνθρωποι, ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλωφ καὶ ὁ Ξάνθος ἄνθρωποι ἐντιμοί, ἀλλὰ ἀκχατονόμαστοι ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ συστήσωσιν *ἐταιρείαν* μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλλῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἀπάσας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, κληρὸν, Φαναριώτας, προεστώτας, ναυβάτας, ἄρματολούς, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἕξ, ἥτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως οἱ κινεῦντες τὴν *ἐταιρείαν*, καὶ τοὶ συμποσωθέντες εἰς ὅκτῳ, οὐδὲνα ἔτι εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς ὑπερτάτης αὐτῶν ἐνεργείας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινεῦντες, παρεκτὸς τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἰδρυτῶν, ὁ Ἀνθιμος Γαζής, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης, ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὗτοί ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμειροι ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ

θαι ὁμῶς αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρόν τινα ἐπίκουρον. Μόνῃ δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογιζέτο τότε ὡς πιθανὴν ἐπίκουρος. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς εταιρείας δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτὴν καὶ ἔπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῇ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσει αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἀλλ' οἱ ἰδρυταὶ τῆς εταιρείας ἐπενόησαν νὰ παραστήσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοῦς τινος Ἀρχῆς, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῇται ὅτι ἡ Ἀρχὴ αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι πασχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὴν μυστηριώδεις ἐκεῖνο ἰνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ εταιρεία ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστριῶν ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παρκαλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἐταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῇ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης Ἀρχῆς· καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργοὺς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδάτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σοῦτσον.

Βῖναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνemieχθησαν. ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα ἄτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογίᾳ, ἄλλοι ἐζήτουν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τασοῦτον ἀπερίσκεπτως, ὥστε διεκινδύνευσαν τὴν τύχην ὁλοκλήρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ εταιρεία δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ ὡς πρὸς τινὰς εἰς τὰ ἔσχατα διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάτη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ προέβαινεν ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν σύνδεσμον, ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μηδὲ εἰς τὴν εὐτυχῇ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Ὑψ. Πύλης ἐπεζήτησε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων. Ὅτινες κτησάμενοι σχετικὴν τινα αὐτονομίαν ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἐταίρου Γεωργίου Λεβέντη κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρὰ-Γεώργην ἐξόριστον τότε ὄντα ἐν Βεσσαραβίᾳ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα.

Καρὰ-Γεώργης ἀπῆλθε τφόντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδολο-
 ήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοῦτος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόση, ἡ δὲ Σερβία
 αἰρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφεληται ἐκ τῶν
 χερειῶν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα
 ἧς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τή-
 ν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ἐται-
 ρεῖας ὅσῳ συνετὴ καὶ ἀν' ἧτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἑτε-
 αὐτῆς σχέδιον. τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει
 τε πυρπόλησιν τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλ-
 λιν, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν βουλευμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εὐδοκιμήσαντα
 ἐξυμνοῦνται ὡς ἥρωικά, μὴ εὐδοκῶθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς πα-
 ρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ ἐταιρεία
 δεῖξε συνήθως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ
 μὴ ἤρχισε νὰ ἀπαίτῃ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἀρχῆς ἐκείνης, ἐπ' ὀνό-
 μι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἡξίου ἡ ἐταιρεία ὅτι ἐνεργεῖ καὶ
 πολυπληθέστεροι καὶ ἐπισημότεροι ἐγένοντο οἱ ἐταῖροι, τόσῳ ἐπι-
 ωτέρᾳ ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαίτησις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἰδρυ-
 ῶντες τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέ-
 ρον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιβάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα
 ὃν νὰ παράσχω τὰ πιπτὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ
 χρόνου οἱ Ἕλληνες, οὔτινες ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς
 αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιωματοῦ, ὅπερ κατεῖχον παρ'
 ὧν, ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πῶς ἐπικρατοῦσαν
 ἰδέαν ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ
 πᾶσι τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκτραγέειν. Ὁ Κερκυραῖος
 ἐκείνης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς
 Ῥωσίας καὶ μέγα ἐκτῆσατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκα-
 νητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλότριος ὅμως τῶν
 πολεμικῶν ἔργων δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμο-
 νίαν ἀγῶνος, ὅστις ἔμελλε κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν
 πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίαις τῶν διεθνῶν δια-
 γγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ὁ πρεσβύτερος τῶν
 φίλων τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Ὑψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβο-
 ῖς ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσίαν ἀποδημίαν, ἦτο ὑπα-
 ρκτῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομφός, εὐτράπελος καὶ φέ-
 ρει ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δεῖγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι

εἶχεν ἀποβάλλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν ἦτο ἔτι γνωστὴ ἡ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἦττον, εἴτε διότι τινὲς τῶν ἰδρυτῶν ἐγίνωσκον ἔκτοτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἴσχυε πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπεφασίσθη νὰ προταθῇ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργὸν καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστήν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον.

Ὁ Ξάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετροῦπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820 φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις συστατικὴν πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολὴν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἐνὸς τῶν 8 *κινουμένων τὴν μηχανὴν τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας*. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ κατ' ἰδίαν πρὸς δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλάδιον συστήσαντος τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως, ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην τοὺς ζητήσαντας οἰκοθεν νὰ φωτισθῶσι τί φρονοῦσιν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους εἶχεν ἀποκριθῇ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς *ἐταιρείας*, αὐτὸς δὲ ἀποκρούει πᾶσαν εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφοντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντός τρόπον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων τούτων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτήδεια νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις οὔτε ἡ ἐντύπωσις, ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτόν ἡ πρὸ μικροῦ τότε ἐκραγεῖσα ἐν Ἰσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγαγόντας τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλλει εἰς ἀνησυχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καποδίστριας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Ρωσσίας, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν συμμάχων δυνάμειν πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλουμένην καταιγίδα, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὐλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστα-

σίαν ἑτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταιγίδος, ἀλλὰ μάλλον νὰ ἑμμείνη εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν Ἐάνθου τοσοῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγγην, ἀλλὰ καὶ διηκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς ἐταιρείας. Ἀπεποιήθη μὲν διαρρήδην τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν, προσέβηκεν ὅμως· «ἐὰν ἐγὼ δὲν εἰμὸρῶ τώρα, οἱ διευθύνοντες τὴν ἐταιρείαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὐχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των.» Καὶ ὅτε ὁ Ἐάνθος ἐτράπη πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε, πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ τι, νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, οὗτος ἐνίσχυσε μάλλον αὐτὸν ἢ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ· «θέλει ἄρα γε ἡ Ῥωσία; εἶνε ἐναντία ἢ θέλει βοηθήσει, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοῦλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων; ὁ Καποδίστριας ἀπήντησεν «ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιάδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνόντων». Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἰαςδήποτε μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελεν ἀκούσει δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προσέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι, ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατέστησε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδὼς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν του τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περιελθὼν ἐξ ὧσων ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδέναν μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινήθεντα ὅμως ἅπαξ ἔμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ δεχθῇ τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη *γενικός ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς*.

Τὰς μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Ἐάνθου καὶ Ὑψηλάντου προεκτεθείσας διαλέξεις ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως *δοκίμιον* τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐάν, ὡς μὴ ὠφελε, δὲν ἔμενεν ἀτελές, ἤθελεν ἀποδῆ τὸ πολυτιμώτατον τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε

ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῆς περιόδου ἐκείνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν παρὰ τὴν ἐγγραφὴν ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὅχι αὐτολεξεῖ τὰς διαμειφθείσας ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἰσως εἰπώσιν οἱ ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσωσι τὸν γενικὸν ἐπιτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῇ 2/19 Ἰανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἰπερ ποτὲ ἀκμάζοντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἀντικρὺς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῶντι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ὑψηλάντου βεβαίωσιν «τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐνεργήσῃ μὴ δεικνύων δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας.» Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν τοιαύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς παλὶμβούλον, καὶ σχολιὰν καὶ ἀπατηλὴν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὁμῶς ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζηται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδιστριας πρεσβεύων κατ' ἀρχὰς ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι εἶδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραΐ. Ἀλλ' ὅτε προσήλθεν ἐνώπιόν του εἰς τῶν κινούντων τὰ τῆς ἐταιρείας καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὸ πλῆθος τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις, ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅπου κατήντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περισταλῶσι καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἡδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφορὰς δεινότερας ἢσως καὶ αὐτῆς τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀγῶνος. Τοῦτου τεθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἂν πρέπει νὰ ἀναρριφθῇ ὁ κύβος, ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ ἐκβιασθῇ ἡ τῆς Ῥωσίας παρέμβασις. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἰανδῆποτε πραγμάτων περιπλοκὴν. βεβαίως ὁμῶς ἐγνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ πράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦσαν μέλη ἐνεργὰ τῆς ἐταιρείας, ἀφοῦ ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις ἦγε

αὶ ἔφερε τὸ πραξενεῖον τοῦτο, ἦτο εἰς τῶν κινούντων τὴν ἑταίρικὴν μηχανήν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὁσμаниκὴ κυνένησις εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ γινόμενα, τίς θέλει πιστεύσει τι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλαντεύετο μεταξύ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων· τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ταραξῇ τὰ καθεστῶτα ψυχραίνων, ἀνδρ' ἄλλοι, οὓς συμμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικὴν ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ ὧν ὁποίων ἐρείδετο κυρίως ἡ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἰσχὺς τῆς Ῥωσίας.

Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα, οἰκοθεν περιεπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον μὴ παρακολουθῇ τὸ ρεῦμα αὐτῶν· καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν εἰ καὶ ὀρίστως ὁπωςοῦν, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὥς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγέ τι, τὸ ὅποιον, καὶ ἂν ὑποέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλεξάνδρου οὕτως ἢ οὕτω διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπαληθεύσει, καὶ τὸ ὅποιον ἐπηλήθευσε τῶντι ἀρξάμενον ἀπὸ ἀπλῶν παραστάσεων, ῥωϊμώτατα δ' ἔλαθε χαρακτῆρα ἀπειλητικὸν κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἐπὶ ἔλους προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὀλοκλήρου τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὅμως ἔδεν ἤττον βέβαιον ὅτι, ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτει τὴν ἀδελφίαν ἢ τὴν συναινέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἵνα ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἤθελε λάθει αὐτὴν ποτέ· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Καποδίστριας πεισθεὶς ἅπαξ ὅτι ἡ παννάστασις κατήντησεν ἀναπόδραστος παρεκώλυεν ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προγούμενην μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνεννόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις πῆγαι ὁμολογημένως πολεμικὸν μᾶλλον ἄνδρα ἢ πολιτικόν, οὐχὶ διότι ἐν ἡθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀκτινοβολίῳ ξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς προσπάθειάς αὐτοῦ ἰδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς ἡ φιλικὴ ταιρεία δὲν διελύθη μὲν, ἀλλὰ μεταβίβασε τὴν ἀνωτάτην τῶν πολι-

τικῶν πράγματων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμήν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτῆς ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολήν, ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἑλληνικῶν κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἑλλήνων χωρῶν καὶ δυνάμεων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δι' ἐκτάκτου τινὸς ἰκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπερέτησεν εὐφυῶς ἀμφοτέρως τοῦ ἔθνους τὰ προαιρέσεις· ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα δὲ ὑποθρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλος ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δέ, ὅτε ἤλθε ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος οὗτος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οὗς τινες χρήσιμοι ὄντες δευτεραγωνισταὶ ἰλιγγιώσιν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμετροῦντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλείονα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλείονα πόθον νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἱκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι· καὶ εὐκόλως μὲν ἐλπίζοντες, εὐκολώτερον δὲ ἀπελπιζόμενοι φέρουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν τὴν πεπρωμένην σφραγίδα τῆς ἀποτυχίας. Ἐπεὶ δὲ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἦσαν ἐτι γνωστά, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ ἅμα ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν καὶ νήσων ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἀπάσας τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρων ὅτι «ὁ ἐνθερμος ζῆλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναϊότης τοῦ εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἐκεῖ ὅπου πρέπει,» ἀπαρῶν δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι αὗτοι συνεκίνησαν καὶ αὐτὴν τὴν σῶφρον ψυχὴν τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχέρεια τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβεν, ἐμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσιν εἰς μέσον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλὰ. Ἀτυχὲς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν, οὔτινες περιστοίχισαν

τὸν γενικὸν ἐπίτροπον ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐ-
τοῦ χειραγωγοῦμενοι· ἀτελῆς καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς
Ἑλλάδος γνῶσις· οὐδεμία ἢ μικρά πρόνοια περὶ αὐξήσεως τοῦ πυρῆνος
τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου δαψιλῆς διο-
ρισμοὶ ἀρχιστρατῆγων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν· πολλὰ σχέ-
δια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπόρριψιν αὐτῶν παλιμβουλία·
ἑὰ πρὸς συγκρότησιν ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας καὶ συνθήκης ἀπό-
τειρα αὐθις ἀποτυχούσα· διχόνοια μεταξὺ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκεί-
νων ἀρχιστρατῆγων· ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν πολιτι-
κῶν ἀνδρῶν· περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διῆλθον 12 περίπου μῆνες·
Ὁ Ὑψηλάντης λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἄδειαν
ἀπουσίας λόγῳ ὑγείας ἀνεχώρησεν ἐκ Πετροπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ
1820 καὶ κατῆλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδυσσόν, ὅπου οἱ πλου-
σιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομήν,
πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήμα-
τος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπιτετραμμένοι, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις
καὶ αὕτῃ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀδύνα-
τοι. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ συνέβαινον ἄλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ
κινήματα, τὰ ὅποια δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ
αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπικειμένῃ ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει, ἐκαρῶνουν ὅμως
τὸν ἱερισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τῷ ὅντι τῷ 1820 τοὺς
Ισπανοὺς ἐμιμήθησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογα-
λίας, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Πεδεμοντίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς
πολὺ ὁμαλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσι πολ-
λὴν μεταδοτικὴν δύναμιν. Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ τοῦ μαΐου μηνὸς ἀρξά-
μενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαχμούτ Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν ἐλο-
γίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχῆς, ἐξ ἧς ἔδει νὰ
σπεύσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἐτέρωθεν δὲ ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλα-
βεν ἀκριθεὶς καταγγελίαν τῶν γινομένων παρ' ἑνὸς τῶν ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει φίλικων τοῦ προδότη Ἀσημάκη· καὶ πολλὰ τεκμήρια ἐδύ-
λουν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν
ταῖς κυριωτέροις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάν-
του Ὑπάτρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ ἐδολοφονήθη ἐν Μα-
κεδονίᾳ. Ἄλλος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσην τῆς Σερβίας ὁ Ἀρι-
στείδης Παπᾶς συνελήφθη· καὶ ἔδωκε μὲν παρὰδειγμα φιλοπάτριδος
ἀφοσιώσεως αὐτόχειρ γενόμενος, ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα, ὧν ἦτο
κομιστής· ἀλλὰ ἡ σύλληψις αὐτοῦ κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ

Ἐψηλὴ Πύλη γινώσκει τὰ τε πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ἐψηλάντης οὔτε νὰ παραιτηθῇ τὸ ἔργον ἡδύνατο οὔτε νὰ ἀναβάλλῃ αὐτό. Εἴτε ἐξερρήγνυτο ἡ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος εἴτε μὴ, ἤθελον ἐπέλθαι συμφοραί, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἐμελλον ν' ἀποβῶσι φοβερώτεραι ὅλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθον, ὅτι ἤθελον ἀποβῇ ἄγοναι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ἐψηλάντην καὶ ἐν Ὁδησσῷ καὶ ἐν Κινσοβίῳ, ὅπου βραδύτερον μετέβη, δὲν ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῇ ὁ ἀγὼν ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πόθεν θέλουσι προοιμιάσει εἰς αὐτόν; ἔκ τῶν παριστριῶν ἡγεμονιῶν ἢ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Καθὼς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, εὐκολον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῇ, τὸ κίνημα ἔδει νὰ ἐκτραχῇ ἐκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἡδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν αὐτός ὁ Ἐψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ἐψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ διὰ Τεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειτα ὅμως ἐπαλινώδησε καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου 1821 διαπεράσας τὸν Προὔτον εἰσῆλθεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαβίας.

Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ Ἡγεμονίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς σταδίου ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφόρου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὅλη σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οὔτινες, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν. Αὐτὸς τῆς Μολδαβίας ὁ ἡγεμὼν Μιχαήλ Σούτσος ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἐταιρείας. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἡδύνατο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοὶ τινες, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βραΐλας. Τάναπαλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκείμεναι ἐξ ἀρματωλῶν καὶ ἄλλων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι ἀρχηγούς ἐμπείρους, δεδοικιασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰ τῆς ἐταιρείας μεμνημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρμάκην, οὐ μόνον

αὐτὸς ἑαυτὰς ἀπετέλουν δύναμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυκρίθμου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλίμβουλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ καὶ μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴς ἀφοσίωσιν. Παρεκτός τούτων, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνασίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε Ἑγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας ἀφωσιώθη μετ' ἀπαμύλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λόγιοι ἐφηβοὶ ἀπετέλεσαν τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον λόγον, ὅστις ἐμελλε νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι, ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὀπλῆται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀσκήσιν τῶν ὀρεσιβίων κνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἥττον προθυμοὶ νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Συνέδραμον δὲ εἰς τὰς Ἑγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι, Ἕλληνες, Βουλγάροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς λόγου ἀξίος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργάκη εἰς τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὅστις εἶχε διακριθῇ ἐν τῷ τελευταίῳ Ῥωσικῷ πολέμῳ, ὑψώσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ· καὶ δὲν ἐταῦτις μὲν τὴν σημαίαν τοῦ ταύτην μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἀπεναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεννοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὅλων τούτων γίνεται δῆλον ὅτι, ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἠδύναντο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχὴς οἷος εἶδει νὰ ἀναδειχθῇ καὶ διότι τούτου ἕνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη ὡς ἐξ αὐτοῦ εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλείστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις· καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἤθελεν ἀποβῇ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτός, οἷος ἦτο, κατερχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλάχιστα ἤθελεν ὠφελῆσαι τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Εἶναι ἤδη ἄρα γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἐλευσίνην ἐκείνην ἱστορίαν; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῇ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὁπαδῶν ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἣτις μακροτάτῃ οὔσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικαπὴν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῇ προσταίτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαιώσις αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. Ἄν καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προὔπεδείξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριθέστερον μετ' οὐ πολὺ. Ὅπως δὲ ποτε τὸ καθ' ἡμᾶς νομιζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτέρωσιν τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἁγῶνος ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ὅτι, ἂν ἔπραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριον, ἦτο τοῦτο τὸ νὰ ἐμφυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ ποτήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἑβδομάδα ἐν Ἰασίῳ οὐδὲν ἔπραξε πρὸς διοργανώσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγούς καὶ ἀξιωματικούς τοῦ ἐπιτελείου· πλὴν τούτου δὲ ἐπεχείρησεν ἐπονειδίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσίων Ἑλλήνων τε καὶ Ρουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιά σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προεκάλεσε τοιοῦτοτρόπως ὁμοίως σκηνὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοζάνιν διωργάνωσε τοῦλάχιστον αὐτόθι τὸν *ιερόν λόγον*. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοέστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἱ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἄλλ' ὁ Ὑψηλάντης, ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστόν, τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπεδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἠδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν παραλαμβάνων τοὺς τετραχιςχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἀντὶ τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημότερους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἔφησε τὰ πρᾶγματα

καὶ παραλύουσιν ὁσημέραι, καὶ τὸ παραδοξότερον, ἡσυχώθη περὶ τὸν
καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλί-
κων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐ-
τοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρ-
χου. Τότε ἀπηλπίσθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 Ἀπριλίου
πρὸς τὰ Καρπάθια καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάβ-
βαν καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρ-
κων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμειναν ἄργοι.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βραβίας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου
ἐσέλασαν ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς τὰς Ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολ-
δαβίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ
Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ τοῦ ὑπεχώρησεν ἀμέσως
ἐν Βουκουρεστίῳ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχεί-
ρησεν ἤδη ὠρισμένως πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις ἐπαγγελ-
όμενος νὰ δολοφονήσῃ τὸν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν κα-
τεστάν Γεωργάκην. Ἀλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητὴς βεβαιωθείς τὰ ἐνερ-
γούμενα παρέστη αἶφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρα-
τοπεδίου αὐτοῦ, ἤλεγξε τὴν προδοσίαν τοῦ καὶ συλλαβὼν τὸν προδό-
την ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς τοῦ εἰς τὸν Ὑψηλάντην,
ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὀπλίτας
συμπαρέλαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευ-
ταῖον σημεῖα τινὰ ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπεδίου διατάξας
νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ περὶ τὴν μονὴν Δραγασσανίου πεδίον. Ἀλλ'
ὅτε τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἐνὸς
τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου
Δούκα καὶ ἡ ῥαγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις δὲν ἐπέτρεψαν
νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἐν καὶ
μόνον τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ἠτομάλησε μεθ' ὅλης
τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξελθὼν ἐκ Τιργο-
βιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νο-
σέττου ἐτράπη εἰς φυγὴν· πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τιργοβι-
στίῳ αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥιμνικὸν προσεγγίζων πάντοτε
πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα καὶ τῇ 1 Ἰουνίου οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν ἀμα-
χητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ
τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθὲν. Οἱ Τούρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύ-
ρωσαν τὸ Δραγασσάνιον, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμέτ ἐπέστρεψεν
(Παπαρρηγοπ. Τὰ διδακτ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

ἐν τῷ μεταξύ εἰς Βουκουρέστιον. Ἀλλ' ἐν Ῥιμνίκῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὁ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τὸ Δραγασσανίου, τὸ ὅποτον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν τῶν πλείστον ἱππέων. Ἐνῷ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῇ καὶ ἐνεργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδείως κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιζς παρὰ τὰ τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἀνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἱππέων κατὰ τοῦ χωρίου παραπεισάσας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπονενοημένον ἐκεῖν κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Κατ' ἀρχὰς οἱ παλῆμιοι ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοοῦμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιαι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν ἀνεθάρρουν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἱππεῖς καὶ ἔπειτα εὐρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι, οὓς ἔφερον εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἢ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τῇ ἐθνικῇ τιμῇ ἀφοσίωσις, καίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμοῦμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασιασθῆναι δύνανται ἐπεσον οἱ πλείστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος, ὅπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιζ ἀφροσύνην ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον μὴ δυνηθεὶς ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγῃ εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲς ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως διὰ μιᾶς παρέλυσεν· μόλις δὲ κατάρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἀρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ ἱεροῦ λόχου, νῆσάσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολογίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πάγκοινον φυγὴν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμένοντας πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον συνώδευεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντετριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν δυσπίστως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν ἐτράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ παρεισέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἡδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὡς παλθοῦσαν τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν λείστων αὐτοῦ ὁπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ ἀναχωρῆσαι καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφονεύθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρὰ Λαμέτ, ἵνα πληρωθῇ καὶ αὖθις τὸ ῥητόν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἔνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρός τούτου ἐκατόμβη, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιοματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἀν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς τῶν ἀντιπάλων κατέαλον πρὶν ἢ πέσωσιν. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐφονεύθησαν ὡς αὐτῶς καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἡδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν.

Ἄλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἑμὲλλον νὰ ἀντηλήσωσι πολεμικὰ τινα ἔργα ἑρὰν τοῦ Ἰστρου μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοῦλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἰγλῆς τινός τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραβίας στρατεύσας πρὸς ἀνάγκησιν τῆς Μολδαβίας Ἰουσούφ πασᾶς δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 Μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλαβὴν εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπεννησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσούφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἐπέστρεψεν εἰς Βραβίαν καὶ ἐβράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σουτσας βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἡδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαραβίαν. Ὡς αὐτῶς ὁ Γεώργιος Καντακουζηνός, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαβίαν, διέβη τὸν Προῦτον ἄμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμιοι τελευταῖον πλησιάζουσιν. Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπεννησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὡχυρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ πυροβόλων ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ αὐτοὶ ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσεδιήθησαν τῇ 17 ἰουλίου ὑπὸ ἐξακισχιλίων ὁσμανιδῶν, αἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ καταλάβει τὸ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ ποταμοῦ ὀχθῆς ἵσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολεμίους, ὅτι μία μόνον σφαῖρα ἂν ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλὰ πλάσιους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ

ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῶ ἐντεῦθεν τήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέδωχθην οἱ Ρῶσοι δέσμιοι κράτούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπῆτος αὐτῶν παθαρχίας μανιωδῶς ἐπευφήμουν εἰς τὴν ἀπηλπισμένην πάλιν τῶν εὐρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφονεύθησαν μὲν 10 περίπου ὁσμανίδαι, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐν ταύτῳ 300 Ἕλληνες καὶ πρῶτοις ὁ ἦρως Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθησαν εἰς Βεσσαβίαν, οἱ δὲ Ρῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι, μυρίους τοὺς μαχητὰς ἐὰν εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἡδύνατο ν' ἀντιταχῇ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπῆρχοντο δ' ἐν τούτοις ἐκ Βλαχίας Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν ὁπαδῶν βραδέως ὁποιοῦν· διότι παρεκτός τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ πρῶτος ἀσθενήσας ἐμιζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ἠτύχησαν νὰ σωθῶσι. Προθέμενοι ὑπὸ τῶν ρουμάνων καὶ κυκλωθέντες πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ποταμίων κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκ. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαρίθμου τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν Γεωργάκης, ὅστις κατεῖχε τὸ κεντρικὸν ὄρειον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐπέισθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 Σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἔθαψεν ὑπὸ τὰ εἰρεῖπια τοῦ καταπεσόντος κωδομήματος τοὺς τε ἐμβολόντας πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτός ἑνὸς ὡς ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομίσει ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν ὀπλῶν ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπέδειχθη ὅποια ἦτο τῆς ἐγγυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ εἰς Σιλίστριαν, ὅπου ἐστρατολογήσαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, δυνάστης ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχρὸν τρόπον, εἰς Κωνσταντινούπολιν ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θάλασσαν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιούτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἐπραξεν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστροίαν, καὶ κατακλεισθῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μπούγκατς καὶ μετὰ τινα ἔτη εἰς τῆς Θηρεσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἡλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος, ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατὰ αὐγούστον τοῦ 1828. Ἀ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη κατὰ

κτῶ ταῦτα ἔτη, τὰ ἡθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια ἐκίνησαν εὐλόγως ὃν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις κίνημα ἠδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῇ χρήσιμον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπαναστάσιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπὶ ἵνα χρόνον νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐντολῇ τελεσφόρως, καθάπερ αὐτός ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ πρώτης φετηρίας.

Τῶντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετα τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Λαῦδαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰθνηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγείσων στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἰφνης κατέφθασεν ὑτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν Ἑγεμονικῶν ἀρξαμένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθροῦνθη πᾶντας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπαρτήθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐκινηθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλλεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ τακτικῶς ἀντιπρόσωπος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὠρισμένης τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διέγραψε μὲν τὸν Ὑψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ὡσικκοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅτι εἶνε παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν μακρογῆν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντς οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ ἰκῇ ταύτῃ τῶν φρονημάτων αὐτῶν ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθαι εἰς ἐνδοιασμούς τινας, ἂν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς ὅρους τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς τὴν ἔννοιαν, ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι «πολλαὶ περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐσκαί ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» Ὡστε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐξηγέρθη ἡ ἐπαναστάσις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐ-

της. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν· «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα, δι' ὧν δύνανται νὰ παύσωσιν αἱ ταραχαί, μὴ παραβιαζομένων τῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διατάσσει νὰ παρεμβῇ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῇ ὁσμανικῇ κυβερνήσει.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπῆρτεῖτο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τουλάχιστον νὰ μὴ παραδῶσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατς. Ἰνα δὲ ἀναβάλῃ, ὅσον ἐνδέχεται, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὁπωσδήποτε ἐντυπώσεως, ἣν ἐμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακήρυξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ὑψηλάντην πλήθη, τὰ ὅποια περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολὴν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προετίμησε τὸν παλὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καιρίως μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλείοτερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτόν, ὡς ἐρρεθῇ ἀποβαλόντα καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα πᾶν αἰσθημα τιμῆς καὶ πίστεως ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους, ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἐντονοὶ περὶ τῶν βιαίων μέσων, δι' ὧν ἡ ὁσμανικὴ κυβερνήσις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Ρεῖζ ἐφένδης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβεως καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅπόσον ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλου πρὸς τοὺς ἄλλοις τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καταναγκασθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ Ἀθῶν καὶ καταπιεζομένου. Ἐν δὲ τῇ διακοίνῳσι τῆς 22 μαΐου διαλαμβάνετο ὅτι «ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐτὴ δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὅποια θέλει συνεπαγάγει ἡ χρῆσις τῆς βίας, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξῃ πᾶν τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν

αρχιδῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετίθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξαμένη μεταξὺ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὁσμανικῆς κυβερσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις γινόμενον κίνημα· ἀλλὰ τ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺ μείζονας διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ'. Πύλη μανείσα ἐπεχείρησε φοβεράν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγὴν ἑξαμένη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ νουοῦ ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε' ἀπηγγονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθαπτόθησαν ἀλληλοδιαδόχως. Τότε ἀπηγγονίσθη ὁ τραπεζίτης Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, ὃν οἱ Πελοποννήσιοι ὠνόμαζον *κόρσολοι* τῶν ωραιῶν. Τότε ὅλοι οἱ Φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐθι οἱ πλείστοι φονευθῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἀπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευούσης τὰς τάξεις, δὲ παραξυνθείς ὁσμανικὸς ὄχλος ὁσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυρνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς ἐξετράπη εἰς τὴν δεινότεραν πολασίαν καὶ ἐν διαστήματι ἑβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθογούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων διέτρεχον τὴν πόλιν καὶ τὰ εἰσχωρὰ τοῦ Βοσπόρου ληστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς ῥαγάδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγγονίσθησαν ὁ πρῶν πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ ἄνδρες προεστώτων· ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι) μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε αἱ οἱ ἐπισημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρῃ ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κῶ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ. κεντοῦ, ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἐπανάστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν ἐν μαρτύρια φοβερά. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανάστησαν. Ἀλλ' ἀποδοχὴ ἥτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον αἰῶνα τοσοῦτον δυναστευθεὶς ἀχαλίνωτος ὧν ἐξετράπη εἰς πανουργίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὅπλα δυνάστου. Ἐν κυρίᾳ τὰνάπαλιν αὐτῇ ἡ κυβέρνησις οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν πολασίαν τοῦ ὄχλου κατὰ ὑπηκόων ἀόπλων, ἀλλ' ἀπεναντίας πα-

ρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ὅλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῇ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετρούπολεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Ὑ. Πύλῃν ὅτι, ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἄθροον, ἐὰν δὲ παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις. οὐδὲ δώσει νέας συμβουλὰς· ἀποφάνεται δὲ ἀπὸ τοῦδ' «ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη ἀποβαίνει πολεμία παρτὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀμυνὰν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ παράσχῃ αὐτοῖς οὐ μόνον ἄστυλιν, ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς.» Ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάνσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους αὐτῆς Δυνάμεις· καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ διακοινώσις, ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῇ 10/22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ πρέσβυν τῆς κόμιτα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει αὐτῇ ἐλέγετο ῥητῶς· «Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφούται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκοληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὐτὴ ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραδίσαιν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θλασσοπλοίας καὶ ἐμπορίας... Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φοβώμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὸν τρόπον νὰ μεταβάλῃ τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα... Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκριβεστεράς πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων... Παρακαλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφρήσωσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὐχονται καὶ πῶς νομίζουν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς... Ὁ ῥωσικὸς στρατός ἐστὶν ἑτοιμὸς νὰ συντελέσῃ πρὸς εκπλήρωσιν τῶν ὁσων περὶ τούτου ἠθέλει ἀποφασίσαι αἱ σύμμαχοι αὐταί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπενέβη ἐν πρώτῃ ἀφετηρίᾳ εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυ-
πικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προσβολῆς·
σύναμα ὅμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου,
ἀλλὰ ἐπικαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυ-
μεων. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Υ. Πύλην δια-
κοινώσει οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμιστα Γολόφκιν ἀναφέρεται ἡ λέξις
πόλεμος. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὐ-
τως κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῷ τέλει μά-
λιστα τῆς πρώτης ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς ὅτι, ἂν ἡ Υ. Πύλη δὲν
μεταβάλλῃ σύστημα, «ὁ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγεῖλῃ
ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολιν μεθ' ὅλων αὐτοῦ
τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὅρος πόλεμος δὲν ἐξέρχεται ἐτι ἀπροκαλύ-
πτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φορὰν μετεχειρίσθη
αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα
ἀπὸ 29 ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν· Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλε-
μος οὗτος ἠθελεν ἀναρχαίως ἀποβλέπει ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐ-
τοῦ εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων νομίζω
ἐμμαντὸν ὑπόχρεων νὰ συγγενηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων
μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἠθελον εὐχαριστηθῆις τὴν
γνώσιν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Υ. Μ. αἰσθημάτων ὡς πρὸς ἐμέ.
Δὲν διατάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐμῶν
προαιρέσεων. Ἦθελον ὅμως ἐπιθυμήσει, ὥστε ἅπασαι αἱ σύμμαχοι δυ-
νάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποιθῆσιν ταύτην καὶ τοῖμω νὰ ἐλπίσω
ὅτι ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει διατάσει νὰ ἐγγηθῇ εἰς αὐτὰς περὶ
τῶν διαθέσεών μου, ἐὰν ἡ Πύλη ἠθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς
τὰ μέτρα τὰ ἐπιβαλλόμενά μοι ὑπὸ τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως
τῆς Ρωσίας, μέτρα ὅμως τὰ ὁποῖα, ἐπαταλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει
ποτέ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπόν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάντοτε εἰς
τὰς συμμάχους Δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ
πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὠραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως
προσδοκώμενον ἀγαθόν.»

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἡμισὺς εἶχον μόλις παρέλθει, ἀφ' ἧς ἡμέρας
ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου
τὴν λεγομένην ἀποκήρυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος, ὡς ἐκ τῆς ὁ-
ποίας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνόμισαν ὅτι ἡ-
σφαλίσθη τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ Ἀ-

λέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ρύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Αἱ Δυνάμεις αὗται ἦτοί ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία δὲν εἶχον δώσει εἰς ἑτοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ Ῥωσία, ὁδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντόνως τὴν Ὑ. Πύλην νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδειότερον ν' ἀναρριπίσῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν προέβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἡγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιβάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφένθη. Ἐκ τῶν 4 Δυνάμεων αἱ δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινουῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπαρριπτικῶς ἀφορμῶν οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ μὲν τὰ φιλελεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσαν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα πεποιθυῖα ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διὰ τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων ἤθελε περιποιήσῃ ἐαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίες τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $10/22$ ἰουνίου ἐπιστολὴν τοῦ κόμιστος Νεσελρώδου πρὸς τὸ κόμιτα Γαλόφκιν, ἐνῶ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἔπαυσεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζωνηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορντ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμψυχῶν τὴν Πύλην εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀγρία ἐκείνη καὶ ἡμαρτημένη πολιτεία ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐγκρισιν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἐτέρωθεν ὁμῶς ὁ κόμης Λύτζοβ ἐβεβαίουν τὸν προεστάμενον αὐτοῦ τῇ $6/18$ αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορντ οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσσίας ὑποκόμης Βιελά καὶ βαρὼν Μίλιτιτς δὲν ἡδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλευσῶσι τὸ ὁσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὥτα

ύμενοὺς ἀκροάσεως εἰς τὰς συμβουλὰς, τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εἰλικρινές ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐλῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τῶντι διακρινώσις τοῦ λόρδου Στράγκφορντ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Υ. Πύλιν συνιστώσα τὴν μετριοπάθειαν, τὴν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων διακρίσιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἄλλοι οἰοδῆπote καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν ἢ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἡ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν, ἥτις ἔμελλε προϊόντας τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρασύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἥρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρὸν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσθυσεν ὡς φλόξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὅμως τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνέκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρεώσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, ἥτις δὲν περιελαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προκαρίσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

*Ἐναρξίς τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως. Τὰ πολιτεῖματα
τῆς ἐπαναστάσεως.*

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν καὶ διὰ τίνων ἐξερράγῃ κατὰ πρῶτον ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἔλαβον πεῖραν πικρὰν κατὰ τὰ τελευταῖα 50 ἔτη, αἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουσιν, ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῷ, ὅταν ἦναι προῖον ὠριμον περιστάσεων προσφόρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν, ἀλλὰ καὶ εὐοδοῦνται. Οὐδεμία δὲ ἔσως ἄλλη ἐπανάστασις ἠξιώθη νὰ ἐκτραγῇ ἐν μέσῳ τοσούτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπετειῶν ὅσον ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι

περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρως ἀνέκαθεν ὡς συμφυὴς αὐτῷ εἶχεν ἀποβῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περιπού ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποιθᾶμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείψει ἐν ὧσιν ὑπάρχει ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνον δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἑτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῆ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναρριπισθῆ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ἣν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία, μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιοῦντες ὅτι ὁμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλῃς δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξήπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν, τὸ τολμᾶν καὶ θνήσκειν. Κομιστὴς γενόμενος ἱκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμοφοδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἤττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἡλεκτρισμοῦ ἀνῆρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον τὸν μητροπολίτην Γερμανόν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου 1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἶγιον ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι· ἀλλ' ὁ Φλέσας καταπαίσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρυτῶν ἐχθροπραξίας περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρῶτως νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτὴν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου ὁ Πάνουργιᾶς συγκαλέσας τοὺς προεστώτας τῆς Ἀμφισσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἀνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἔφθασαν αὐτόθι ῥωσικὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος σταλεῖς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι· ἀπέβη εἰς Ἀστρὸς κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ

τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρὺ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλήρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προσετώτας εἰς τῶν περὶ αὐτὸν ὁ Καντιώτης ἀνέκραξεν «ἦ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμόν τοῦ πρίγκιπος ἡ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι καὶ τότε βλέπετε ποία τύχη σὺ περιμένει.» Εἰς δὲ ὁ Ἀσημάκης Ζαίμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἄς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημική. Εἰς μάτην ἀπὸ τῆς 9/21 μαρτίου ὁ Στρόγονοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προξενεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκυκλίον διαλαμβάνουσας ὅτι ἡ δύναμις αὐτῇ εἶναι παντελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μάτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διακοίνου τοῦτο τῇ 4/16 ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατα τὴν Ἀνατολὴν προξένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μάτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύγχανεν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς Φιλίππης Ἐταιρείας εἶχε ρίψει βαθείας εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ ρίζας, καὶ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκρίζυνται. Αἱ διαψεύσεις ἐκείναι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ἦσαν, ἐβράδυνον ἢ φθάραισιν ἢ ἐφθάνον παραμεμορφωμένοι μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ πλήθους στρωμάτων, τὸ ὅποιον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστεῖται εἰς αὐτό. Ἰδοὺ δὲ ποῖαι εἰδήσεις διεδίδοντο τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ πέρυσιν ἐκδοθὲν ἡμερολόγιον τοῦ αἰοιδίου Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ. «Ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ αἰγίου Γεωργίου ἐμελλεν ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ διέλθῃ τὸν Βόσπορον ἢ μὲ τὴν θέλησιν τῶν Τούρκων ἢ μὲ πόλεμον· ὅτι ὁ καπετὰν Πρατελίκ εἶδεν εἰς τὴν Σεβαστούπολιν δύο ῥωσικά καράβια τοῦ πολέμου ἑτοιμα καὶ ὅτι ἡτοιμάζοντο ἄλλα· ὅτι τὰ στράτευμα τοῦ Ὑψηλάντη ἐκερίευσεν τὸ μέγα Τούρναβον καὶ τὴν Φιλιππούπολιν, ἐκινεῖτο δὲ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι ὁ ἀρχηγὸς Ὑψηλάντης ἐμβῆκεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν φωνάζοντας ζήτω ἡ ἐλευθερία.» Καὶ ταῦτα πάντα μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου, ὅτε ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσει εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους ἐδέχθησαν αἱ ἀνθρώποι νὰ διανοιξῶσι τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῇ καὶ εὐδοκίμησει, ὥστε ἡ παλινωδία κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος.

Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ ἠυδοκίμησε δι' ἄλλους προσέτι καὶ πρακτικωτέρους λόγους. Ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Μαχμούτη καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν προσέκλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς

τὸ πεδῖον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χορσίτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγείσα τοῦ ρέκτου τούτου καὶ ἐμπείρου πολεμίου ἡδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπασχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1821 τὰς πλείστας τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ῥούμελης· οἱ Σουλιῶται ἡδυνήθησαν νὰ ἀνακτῇσιν τὴν πατρίδα αὐτῶν· ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡ δυτικὴ ἐδίστασεν ἐπὶ τινα χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὁμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χῶραι. Παρεκτός δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὁσμανικοῦ ἀγῶνος ἐπιτηδειότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐκρηγνῆν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι, καίτοι ἀπέτυχεν, προκάλεσαν ὁμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις ἡνάγκασε τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων, τὰ ὅποια ἐσωρεύοντο ἐν Βεσσαραβίᾳ, νὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς Ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Ἡτολεμαΐδος εἶχεν ἐπαναστατήσῃ· οἱ Δροῦσοι ἐκινουῦντο· οἱ δὲ Βαχαβίται ἠπειλοῦν αὐτοὺς τὰς ἱεράς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδίνην· ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας ἐμβάλλοντα ἀδιακόπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

* Ἀπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη ἐξερράγη· καὶ ἄπορον ἦθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ εὖθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαυμαστόν μόνον εἶναι πῶς ἡδυνήθη νὰ ἀνθῇ καὶ διεξαχθῇ. Τὸ ὁσμανικὸν κράτος, ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχίσαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς, ἥτις ἐπ' ἀνάστη· εἶχε κυβέρνησιν, ἥτις, ὅσον πλημμελὴς καὶ ἂν λογισθῇ, ἦτο πάντοτε προτιμότερα τῆς ἐλλείψεως πάσης κυβερνήσεως, ἢ δ' ἐπ' ἀνάστασις ἤρχισεν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ διεσχίσθη ἄνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπυκνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τούτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὁργανισμόν τινα στρατιωτικόν, οἰκονομικόν, διοικητικόν, ὅστις, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ χωλαίνων, παρείχεν αὐτῷ ἰσχύν, ἥς ὅλως ἐστερεῖτο καὶ ἐστερήθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὁσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους

πεπεισμένους ὅτι ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκεραία μάλιστα ὑπαρξίς ἡ το ἀπαραιτήτος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οὐ μικρὰ μὲν παρεμβалόντες ἡμῖν κατ' ἀρχὰς κωλύματα, ἀναχαλίσσαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ῥωσίας ὁρμὰς, ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις προεκάλεσε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπικεικὲς διαθέσεις τινῶν τοῦλάχιστον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν ἠτύχησε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλὰ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῇ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστον τινα δυνάμιν. Ἐτέρωθεν ὁμῶς ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ὅτε ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιά, ἡ δυσαναλογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ Τουρκία οἷα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις, ἃς ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάν Μαχμουτ ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῇ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀνεβίβαζον μὲν αὐτόν εἰς 180,000 ἱππέων, 22,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολητῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις φρούρια πολλά, τὰ ὅποια, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἂν ἡδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφῃ πολεμικὰ προχείρως συντεταγμένα ἀπροσμάχητον ἀντίστασιν· τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀκροκόρινθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυρὰς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινητοῦ στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1821 ἔτη ἡ Πύλη οὐδέποτε ἡδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειοτέρους τῶν δεκακισμυρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττῃ τὸν Ἰστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσαι πῶς οὐ μόνον τῷ 1821 οὐδεμίαν ἡδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιάν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἡ Υ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἀνδρας πλει-

ονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καί τῶντι ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν, ὅσας ἐπεχείρησεν, ἡ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβολόντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν καὶ τὸν Ὁμέρ Βοιωτὴν στίφη δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσκαχιχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περὶ τοῦ ἦτο ἡ μικρὸν πλείότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1823 ἔνθεν μὲν ὑπὸ τοῦ Μουσταῆν τῆς Σκιδρίας, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τὸν Ἰουσοῦφ Περκοφτζαλη ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβίς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τῶν ἡμῶν σχεδόν. Βίς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαρθέσει τοὺς 51,000 ἄνδρας, ὅσους κατὰ ξηρὰν προηρεῖτο νὰ ὀπλίσῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβερνήσις, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῆς ἐπιτροπείας τῆς ἐν Ἀστρεὶ Ἑθνικῆς συνελεύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμῖς τούτων ἤθελον ἀρκέσει τῶν σὺ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιελαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἄρματα καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμόν, τὸν αὐτὸν τοποθετεῖν τρόπον, καὶ πολλάκις προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὁρμητικῶς μαχητὰς ἰδίως τῆς Ρούμελης, καθάπερ ἐν ταῖς προτέροις ἰστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψει τὰ νῶτα πρὸς αὐτοὺς.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ δεινὰς δυσχερεῖας, πρὸς ἃς ἐμελλον νὰ ἀντιπαλαίσωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολὴν, ἐὰν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνος ὄρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδασθῶμεν οὕτω τί καὶ ὑπὸ τίνος ὄρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδένοντα λόγον ῥοπῆς, ἐὰν ἐσπουδάζομεν ἀκριβεστερον τὴν πάτριον ἱστορίαν, δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῇ εἰς τοσοῦτο ὀλέθρια ἀμαρτήματα καὶ ἀσύνετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τούρκοι εἶχον ἱππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρόν, ἐνῷ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐστερωμέθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἱππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολεμίων ἦτο μέτριον καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἱππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησίμευσεν ὥς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροι, συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμνηχανίαν αὐτῶν ὥς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλην.

ια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· οὔτε φρουράς ὁμῶς ἱκανὰς εἰ-
 ἐφύδια πολέμου οὔτε τροφάς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία
 ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ ὁσμά-
 ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν
 κείνων κατέστησαν τὴν διατηρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνα-
 Μονεμβασία, τὸ Ναυαρίνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ
 τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἐνδειαν τροφίμων. Τὰ παρά-
 ρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἡδύναντο νὰ τροφοδοτηθῶ-
 αλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Ὑ. Πύλη ἡδυνήθη νὰ με-
 ῖθῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρί-
 ζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις
 νσταντινουπόλεως 4 τρικροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες,
 ονες καὶ τινες πέρωνες. Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν
 διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοίρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος
 πόλεως καὶ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως
 αἰαν τχύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ
 150 πέρωνας, ἥτοι τὰ ἐμπορικὰ, μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρτι-
 κάφῃ τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τὰ ὅπουα διὰ
 ὦν περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς
 αὐτῆς παρσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ
 ρη ταῦτα πολλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς Ἀλγερίας ἀντιπα-
 τα οὔτε εἶχόν ποτε πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ πολεμήσωσιν
 συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων ὥστε κατὰ θάλασσαν ἡ
 λογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Καὶ μὲν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπο-
 ὁσμаниκοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἀξίαν
 ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ναυτικῶν νῦν δὲ στερηθέντες
 ικούρων τούτων περιήλθον εἰς πολλὴν ἀμνηχανίαν, ἡναγκάσθη-
 ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους
 ὠκτας, Γενουάτας, Μελιτταίους, Σκλαβόυνους· ὁ δ' ἐντεῦθεν
 ὦν ἀκίστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλε-
 ἰχθασιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μαῖ-
 ες Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἰ-
 ὤσει δείγματα δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχοντο προθύ-
 τροθυμότερον δ' ἀπήρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη
 τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Οὐδὲν ἦτο
 ὁ μέγεθος τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε
 ὑπαρατάξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσε πάντοτε τὴν ἀπο-
 Παπαρρηγ. Τὰ διδακτ. πορίσμ. τῆς ἰστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.)

ρίαν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμήθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

Ἐν γένει ὅμως δυνάμεθα ἀνεῦ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἰήσεως νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ μαχηταὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατὰ τε ξηράν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθήκον αὐτῶν ἐπαξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. Εἶναι δὲ τοῦτου ἕνεκα τοσοῦτον μᾶλλον ἀξιόγαστοι ὅσῳ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτησάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσασαν τὰ κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προϋπήρχην οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστώτες εἶχον δεῖξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τινες πολλὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐπαναστάσιν. Ἀλλὰ ὅμως διοικήσεις κοινότητος καὶ ἄλλο κυβερνήσεις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὗτοι εἴτε ἑτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἐκείνῳ πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοὶ τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὐταὶ ἐπέτρεπον μὲν τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἀμα δὲ τινες ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τοῦτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οὔτινες συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων ἀπέληξαν εἰς παντελῆ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πετρόμπευ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσεν τῇ 23 τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἵδρυσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστώτων τὴν λεγομένην *Μεσσηριακὴν Γερούσιαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ 28 διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ὑπογραφείσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχιστρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερούσιας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηριακῆς γερούσιας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἡξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὅπως οὖν ὑπῆρξεν ἡ πράξις, ἣν τῇ 26 μαΐου ὑπέγραψαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν εἰκοσιεννέα προὔχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἐ-

λους Ἀνθίμος ἔχοντες τῇ γράμῃ καὶ ὁλῶν τῶν λοιπῶν ἀπόντων με-
λῶν. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημένοι προὔχοντες αὐτόκλητοι ἐ-
πέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς Γερουσίαν συγκει-
μένην μὲν ἐκ πέντε προεστώτων καὶ τοῦ ἁγίου Βρεσθένης Θεοδωρήτου,
προεδρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μίαις Πε-
τρόμπευ Μαυρομιχάλη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα
ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης κομίζων ἔτι γενικωτέρας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει,
ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίᾳ· πα-
ρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους
ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν φιλαττήν Ἑλλάδα
πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν».
Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, δι-
ότι οὔτε ἀνάστημα οὔτε ῥώμην οὔτε φωνὴν οὔτε λόγον οὔτε τρόπον
εἶχεν. Ἄλλ' ἐκέκτητο ὀρθόν, ἂν ὅχι λεπτὸν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρ-
τερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος
νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν δούς
κατὰ τοῦτο παράδειγμα, τὸ ὅποιον ὀλίγους, ὡς μὴ ὥφειλεν, εὔρε μιμη-
τὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγ-
κην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς
ἐκ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀνόματος τὸ ὅποιον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς, ἣν παρὰ
τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχὼν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν προ-
εστώτων ἀντίπραξιν καὶ παθὼν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας καὶ ἰ-
δὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην δὲν ἐστασίασέ
ποτε κατὰ τῶν καθεστώτων οὐδ' ἀπηλπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ
ἔθνους· διότι ἂν δὲν ἡδυνήθη νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὅμως τὸ
κυβερνᾶν ἑαυτὸν καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν παρέμει-
νε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρόμαχος. Οὐ
μόνον ἀσθενῆς ὦν τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κρᾶσιν ἀντέσχε
δι' ἀκαταβλήτου ἡθικῆς δυνάμεως εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξα-
γομένου ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπεσόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑ-
ποχωρήσεως ἐκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι δὲν εἴμπορεῖ νὰ φύγῃ·
ἐπειδὴ δὲ εἰς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐ-
τὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους τοῦ τοσοῦτον ἐλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑ-
ψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἥτις ἐξήρχετο διὰ τῆς ῥινὸς μάλλον
ἢ ἐκ τοῦ στόματος, «ναί, ὑπετονθόρουσε μειδιάσας, ἐλαφρὸν εἶναι τὸ
σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδιά αὐτοῦ βαρεῖα».

Ἀποθὰς κατ' ἀρχὰς εἰς Ὑδραν τῇ 8 ἰουνίου ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους ὡς πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἐνήργησεν ὡς τοιοῦτος. Ἐπειτα δὲ περάσας εἰς Ἀστρος τῇ 19 καὶ τυχὼν πανηγυρικῆς δεξιώσεως ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἐπολιόρκει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ρετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγίαν συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ τῆς βουλῆς ἐκλελεγμένης ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὅχι βουλή. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον· ἀλλ' οἱ προεστώτες ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταί, ἔλεγον, ἓνας ἀπὸ καθὲ ἐπαρχίαν μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπευ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν Καλτεζαῖς γενόμενον σύστημα θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκεται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκιπος Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς καὶ συμφώνως νὰ σκέπτονται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ διοικῶσι τὰ τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥστε μὴτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκιπος μὴτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ἠθέλε νὰ ἐπεμβαίνῃ καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγὴν, ὅπερ ἠθέλεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετὰ τινὰς διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἄνδρας τρεῖς ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, εἰς τρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέτεινε πάλιν ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ μόλις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προεστώτων ἐπέστρεψε τῇ 2 ἰουλίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαπραγματεύσεις. Ἀλλὰ τότε κατίσχισαν ἐπὶ τέλος οἱ πε-

ρὶ τὴν Γερουσίαν, διότι συνετάχθη αἰφνης μετ' αὐτῶν ἕτερος πολιτικός ἀνὴρ ἔξωθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθὼν.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου ἀποβάς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐκ πρώτης ἀφρητηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδείως ὡς τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στόδιον. Ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς εἶχε προηγηθῇ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ Θεόδωρος Νέγρης, ὅστις καταπλεύσας εἰς Τήνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὑδραν περιῆλθεν ἀμέσως εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου διότι οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῶ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης προσελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατήλθεν εἰς δευτερεύουσαν τάξιν καὶ πρῶτως ἐξέλιπε θανὼν τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξαχώτερος πολιτικός ἀνὴρ, ὃν παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους διὰ τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ ἐλαττωμάτων. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς οἱ βραδύτερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες οὐδόλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνάμιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατήλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος τοὺς τρόπους, εὐφυῆς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτηδείως περὶ τὸ γράφειν, δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἡγάπησε καὶ ἐπεζήτησε τὴν ἀρχὴν διὰ παντὸς σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα καταμεμφθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶνε πάθος γενναῖον. Ὅχι ἡ ἄγονος καὶ νόθουρος φιλαρχία, ἣν εἶδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὤφελε, βλέπομεν ἔτι λυμαιομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία, ἥτις ἡ σώζει τὴν πατρίδα ἡ τούλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος τῷ μὲν 1822 ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ 1824 παρεσκεύασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας τὴν ἔνδοξον τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη ἄμυναν· τῷ δὲ 1825 ἐρριψοκινδύνευεν ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδείως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλαισιν τῆς κοινῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἀλλ' ἐνῷ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεθνῶν τῆς

Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὦν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικός, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικός ἀνὴρ· ἦτο εὐφύεστατος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἐκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχὴς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὐτὴ εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγγιον, ἥτοι τὴν 22 ἰουλίου, ἔγραφε πρὸς αὐτόν: «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρίεσθαι ἀπὸ τὰς προσταγὰς τῆς, τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος... Ἄς προσταῇ, ἃς δώσῃ τὰς ἀναγκαῖας ὁδηγίας, καὶ θέλῃ εὕρει εἰς ἐμὲ δοῦλον πιστόν τῆς πατρίδος...» Μετ' οὗ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραφε πρὸς αὐτόν: «Πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς Μεσολόγγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διδίκησις ἐξηρητημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ, ἂν ἡ ἐκλαμπρότης τῆς στοχάζεται ὅτι εἰμπορῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἃς μὲ προσταῇ ὡς λογιζόμενον ἱερὰς τὰς προσταγὰς τῆς, καὶ ἃς μὲ ἀποστείλῃ κανένα συνεργόν». Ἐπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ 14 αὐγούστου. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἄλλεπάλληλοι αἰτήσεις τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἀχαρνικῆς καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἀποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἄνθρωπον ἀξίον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτάς,» ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδατον προχειρισάμενος αὐτόν «πληρεξούσιον αὐτοῦ». Ὁ Μαυροκορδατος ἐζήτησε τότε βοηθὸν τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ὅμως ἐνδούς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις ἐνέδωκε, συμβουλεύσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ «εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶνε ἀρμόδιος διὰ μεγάλα». Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδατος ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ δισταῇ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλῃ κατορθῶσαι νὰ διατηρηθῇ· καὶ ἅμα ἀναχωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα παρέβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὁρθὴν συμβουλὴν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην μεταδάντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς δυτικῆς ἐπιστρέφας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ

πολιτευθῇ ὀριστικῶς, ὅτε αἰφνης τῇ 27 ὀκτωβρίου ἔγραψεν ἐκ Μεσολογίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακράν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὅπως οὖν πολλὰ ἐμεμφιμοίρησε περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προεχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρχτου Ἀρχῆς, ἥτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κανὲν δικαίωμα ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑποδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἐξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι. «Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γείνη, θέλει εἶπει ἡ ἐκλαμπρότης της. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφήσωμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὁποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὀδηγοί, καθ' ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας, ἐνόςιν νὰ προσκαλέσωμεν κανένα ὑποκείμενον, οἷος ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος), ἢ ὁ κόμης Καποδίστριας ἢ πᾶς τις ἄλλος ἰκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμα τι εἶχεν ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην διοικητικὴν ἰκανότητα. Ἀλλ' ὅσα προέτεινεν ὁ Μαυροκορδατος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελεῖ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένη οὔτε τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐξαιρέσει τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτουν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρως ἐνασκήσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμούς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνειδήτος κυβερνήτης ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνη ἦτο νὰ νομιμοποιηθῇ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρχῆς προηρῆτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδατος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀνὰ πληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλλείψεις αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἰκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδατος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο συντελέσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προεστώτων εἰς τὴν κατάλυ-

σιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κεθερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἠλπίζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπερετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπλοῦς ἐθελοντής, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπλησίως δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετὰ τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἰς τῶν ἀνδρῶν, οὓς ἔλεγεν ἰκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντὶ νὰ προσπαθῇ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν παρώξυνεν ἀπ' ἐναντίας τὸν ἄνδρα δι' ἀποτόμου ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῇ τῆς βασιλείας ἀφίξιν ἐσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατάλυσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀναρχία φοβερὰ οὐ μικρὸν συντελέσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν, ἐν ἣ ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλείστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετριώτερος γινόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας ὑπηρετήσεν αὐτὴν ἐπιεικῶς, μάλιστα τῷ 1843 καὶ τῷ 1854· ἀλλὰ περὶ δυσμὰς βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατάλυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἰσια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ριζικῆς τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονῇσιν σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἐλογίζετο ἀγγλόφων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μᾶλλον ἢ ὡς Ἀγγλος ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλόν, διακινδυνεύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀληθῆς πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐννόμου τάξεως, ἢ δ' ἐννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκομένη κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διόρθωσιν ἀπέβη εἴπερ ποτε ἰσχυρὰ καὶ εὐδαίμων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὅλης ἐκατονταετηρίδος δις μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθείσα, δις δὲ συνταγματικῶς καὶ τρίς δημοκρατικῶς ἀδελὸν ἔτι ἐὰν εὕρε τὸ πρόσῃκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἀφοῦ ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδάτος προέβη ὀριστικῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν 4 νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμόν τῆς Γερουσίας τῆς Δυ-

τικῆς Ἑλλάδος προεδρεύων 32 προεστώτων καὶ καπετάνων τοῦ Βλο-
χοῦ καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ
Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου· τῇ
δὲ 15 νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν *ρομικὴν διάταξιν*
τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἢ ὀργανισμόν τοῦ Ἀρείου Πάγου,
γερονσίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 70 καὶ ἐνὸς καπετα-
ναίων καὶ προεστώτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ
τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βου-
δουνίτης καὶ ὁ Λοιδωρικίου. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδεμίᾳ ἐγένε-
το μνεῖα περὶ Ὑψηλάντου· ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη
ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθέντες καὶ οἱ προεστώτες τῆς Πε-
λοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδαῖος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον
συνεννόησιν, προσέβησαν θαρραλέωτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου
ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος ἀπαυδῆσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους
ἐκείνους διαπραγματεύσεων ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ
ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὁκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλους τὰς ἐπαρ-
χίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν. Οἱ πληρεξού-
σιοι ὅμως οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη
ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων, αἵτι-
νες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν
τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος· ὃ ἐστὶν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πε-
λοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημά τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ
καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προεστώτων δὲν προεχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ
ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσήλθον μὲν εὐμένως
πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακείμενοι, μετ' ὀλίγον ὅμως μετέβαλον καὶ οὐ-
τοι γνώμην ὅχι μόνον ἀκούοντες τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκεί-
νου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἄρθρου κ' τοῦ
κεφαλαίου γγ' τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν ὅτι «ἀναλαμβάνει τὰς
ἀποζημιώσεις τῶν ἄχρι τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων». Ὁμι-
λήσαμεν πάλιν περὶ πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τφόντι οἱ πληρεξού-
σιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάνωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν
κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἐ-
πειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐτοὶ οἰκοθεν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν
ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τούτων δὲ γενομένων, ἐψήφισθη ἐν Ἐ-
πιδαύρῳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1822 ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ
ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ

Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τὸ πρῶτον προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν οὔτε τούτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἢ ἐν Ἀστροει συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ 1823. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτε. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματοσημον τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνέλευσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου 1822 νόμου. Ἀλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἡσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν καὶ περὶ τινὰς ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑψηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγρη καὶ τῶν προεστώτων, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προεστώτων. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικά τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὅπως οὖν βραδέως, τῷ 1824, ὅθεν πρωταγωνισταὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ρυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προὔχοντες, αἵτινες συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα ἠθέλησαν τούλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβερνήσιν ὅπως οὖν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, καθίσταται πρόδηλον ἅμα ῥίψῃ τις ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν § κ' τὸ Ἐκτελεστικὸν σύγκειται ἐκ 5 μελῶν καὶ κατὰ τὴν § κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶνε ἐνιαύσιος· ὃ ἐστὶν οὔτε ἐνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡς δὲ μὴ ἤρκει τοῦτο ἡ § ρα' ἐκύρου τὴν ὑπαρξίν τῶν Γερουσιῶν καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διαικήσεως ὀργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνέλευσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ κρουφθῇ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία.

Κατὰ τὴν γ' ἡ τοῦ τμήματος Β' τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰσάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἂν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἀρείος Πάγος· τὰνἀπαλιν ὅμως ὁ Ἀρείος Πάγος ἐδικαιούτο νὰ φέρῃ πανταχόθεν στρατεύματα τόσον ἐνδοθεν ὅσον καὶ ἐξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὤφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθέν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν ἡ γ' τοῦ τμήματος Δ' τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ ὁ Ἀρείος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλὴν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διατάξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' ἡ τοῦ κεφαλαίου Γ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφῆρει ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν ὀρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἓνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ καπετανεοὶ ὑπόκεινται εἰς τὰς διατάγας τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθούσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἀστρεὶ ἐθνικῆς συνελεύσεως ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς· «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὑπαρξίν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἀρείου Πάγου, κ.τ.λ. ἐπιβλαβὴ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας καὶ θεωρήσασα πρὸςφορον τὴν παρούσαν περίστασιν εἰς τὴν κατὰλυσιν αὐτῶν ἐψηφίσατο τάδε· «Ὅλαι αἱ μερικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρτῶνται οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος». Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον νέαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς §§ 45' καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροπολογηθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδάουρου τὸ *Ἐκτελεστικόν* εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παρὰδοξον ἐγγράφον· «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ 45' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδάουρου, θεωρήσασα ἀρμόδιον μὲν τοιοῦτοτρόπως νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαιώματος τῶν εἰρημένων §§, ἀ-

ποφασίζει § α. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β' περιόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἑπαρχοὶ τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγονται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπαρχῶν εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ'. Τόσον ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπαρχῶν προβάλλονται ἑκατέρωθεν, πάντοτε ὁμῶς ἐγγράφως. § δ'. Τὸ παρὸν μυστικὸν ἑγγραφοῦ τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῇ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, δὲν θέλει ὁμῶς καταχωρισθῇ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως. Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοί, οἵτινες εἰμπορῶν εὐλόγως νὰ διορίζονται τῇ συμπράξει τοῦ νομ. θετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἄλλ' οὐδέποτε ἀφῆρθεν ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθαρῶς διοικητικούς λειτουργούς. Καὶ αὕτη δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὥσανεὶ ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφάνετο ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῇ εἰς τὰ πρακτικά. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, οἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προσεστώτες ἐξέλιπον, αἱ ἑξεις ὁμῶς καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διετηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποίησαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν ἐξήκοντα πρόβδον, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑτέρά τινα. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, ὃ ἐστὶ τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὁμῶς μέχρις ἐσχάτων πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν συνήθως ἐνιαύσια, ὥς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν παρεκτός τῆς ὅλως ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαίρεσιν εἰς κανόνα κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλὴν ἐπὶ μακρότατον ἐνιαύσιον, ὥς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἑν μόνον ἐβελτιώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνειδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων, ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπὸ τίνος δὲ χρόνου ἡ καινὴ γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῇ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολύπλοκον καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πεῖρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κα-

καὶ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαί. ὅς ἄνδρες ἄλλως ἀξιότιμοι εἰμποροῦν νὰ γράφωσιν ὡπωςοὖν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς ταμείοις αὐτῶν. Τοῦλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπεκράτησε παρ ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίσεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπίσθημεν, ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40 δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβελτιώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θελωμεν νὰ ἀμβλυωπῶμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὀργανωμένη οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἶκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὥσπερ τὰ κάτοπτρα, ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρὸς ὧπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα. Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρὸς ὧπα χωλαίνωσι, δὲν παύουσι τὰ κάτοπτρα μάτην δὲ ἠθέλομεν ἐξακολουθεῖν νὰ θραύωμεν αὐτὰ προμηθεύμενοι νέα, διότι καὶ τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παραστήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νεννομοθετημέναι καὶ ὥς ἐκ τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως. Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδαλὸς καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ μὲν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμήρ Βριῶνη, ὁ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμαλη, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν συναδελφῶν αὐτῶν ἔφευγον ἐξ Ἀργεὺς προτροπᾷ. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ ἐτελειώθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ πολίτευμα, τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον Βουλευτικόν, ἐκότερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον πρᾶξονμον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1823 τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τότε τὸ Βουλευτικὸν κατέφυγεν εἰς Ἑρμιόνην καὶ καθαιρέσαν ἐκείθεν τὸ Ἐκτελεστικὸν προεχειρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περιῖπου τοῦ

1824, ὅτε κατίσχυσεν ὀριστικῶς τὸ ἐν Ἑρμιόνη προχειρισθὲν Ἑκτελεστικόν. Ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἐπανελήφθη ὁ ἐμφύλιος ἀγών. Οἱ συνετέλεσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστώτες τῆς Πελοποννήσου εὗρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νομιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ Ἑκτελεστικόν ἰδίως διὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, τὰ ὅποια εἰσήγαγεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν, τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καταναλώσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων, εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους περισπασμούς, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ τῷ 1825 εἰς τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκῆψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου στρατόν. Ὅλη σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τούτου παρεκτός τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στερεὰν δὲν ἀνθίστατο εἰμὴ τὸ ἡρωικὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβερνήσις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε παριέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διετὴς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 ἰανουαρίου 1826 ἐπανάλαβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρα, ὡς τόπον, ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνῆλθον τῳόντι οἱ πληρεξούσιοι κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον οὐχὶ εἰς Μέγαρα, ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθριαι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητοῦντες καὶ ἀνέβαλον τῇ 12 Ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι Σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερὸν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν διὰ μὲν τοῦ ἐνὸς πεισθέντες τελευταῖον «ὅτι ὁ ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ ἡ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἐνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα διοικητικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος· διὰ δὲ τοῦ ἐτέρου διώρισαν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως συγκειμένην ἐκ 13 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος «νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβεως κυρίου Κάνιγγ τὸν

μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελεῖν τρόπον διὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων τοῦ θυσιῶν.»

Ἡ νέα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβερνήσις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὗρεν ἐν τῷ ταμείῳ εἰμὴ 16 γροσία· ὁ ἔστιν ἡ προηγουμένη κυβερνήσις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσῃ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ 53,000,000 γροσίων κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἥτοι περὶ τὰ 29 δραχμῶν ἑκατομύρια. Τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ῥουμελιωτῶν, ἡ δὲ κυβερνήσις, ἥτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσοπύργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφίδος· οἱ Σπετσιῶται κατέφυγον εἰς Ὑδραν, καὶ οἱ Ὑδραῖοι ἐβουλεύοντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβερνήσιν καὶ τοὺς βουλευτάς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρνησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἠγωνίζοντο νὰ πράξωσι τι. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίους εἰς Πόρον τῇ 2 αὐγούστου· καὶ μὴ προσελθόντας προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῇ 21 Σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 1 Νοεμβρίου εἰς Αἰγιναν. Τῇ 6 Νοεμβρίου ἀπηνύθουν ἐμοῖαν πρόσκλησιν καὶ ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην ἐξελθοῦσα τοῦ δεσποτηρίου, ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ ἑξέ μηνας, ἥτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου, Ἐπανέλαβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῇ 28 Δεκεμβρίου. Καὶ τῇ 2 Ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μηνας αἱ ἐπανειλημμέναι αὐταὶ προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἰγιναν, ἕτεροι οὐδὲν ἤττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἐρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμάς τῶν διχονοιῶν προσετέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξω-εσικῶν κομμάτων, τοῦ Ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολο-

γουμενῶς ισχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἀλλήλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὅμως συνεθιδάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων αἱ δύο μεγαλύτεραι μερίδες, ἃς παρηκολούθησε καὶ ἡ τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀγορεύσῃσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ καὶ στόλαρχον τοὺς Ἀγγλοὺς Πιχάρδον Τζώρτζι καὶ Λόρδον Κόχραν συνήλθον περὶ τὰ μέσα μαρτίου 1827 ἐξ Ἑρμιόνης καὶ Αἰγίνης εἰς Τροιζήνα καὶ ἀπήρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἣτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 μαΐου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὅποιον ἐμέλλε νὰ διαχειρισθῇ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὅλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς πᾶσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν προθεσμίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπταετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν καὶ καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῷ πρότερον αὐταὶ ἐγίνοντο μυστικά. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προήλθε καλοκάγαθίας, ὥστε ἀνεκῆρξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον καὶ ἀπαρβίαστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἀφίξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν ταῦτα πάντα, διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν ἀνατεθεισάν αὐτῷ ἀρχήν, ἐὰν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἀστρους· μετ' ὀλίγον μάλιστα ἡ πείρα ἐμέλλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζίνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῇ ἡ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ συνήνεσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀνατροπῇ τῶν προσφιλῶν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἐβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερικὴ τε καὶ ἐξωτερικὴ, ἀπῆται τοῦτο ἀπαραιτήτως. Ὅτι ὅμως ἡ πλειοναψηφία τοῦλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὸ καιροῦ ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῷ δὲ κατὰ μάϊον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη εἰς τριμελῆ ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἣτις ὤφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπόσταιχεν ἡ ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζίνι κυβερνήσεώς, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ

ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στύλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν, οἱ πλείστοι διορισμοὶ εἶδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιορίσθη εἰς ἔτος ἓν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιορίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡρὰν δὲ μὴ ἤρκουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ ταιούτους ὅρους ἔλαχεν ὁ κληρὸς νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνὰ μέσον τοσούτων σκουπέλων καὶ τρικυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταρρέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμπαίσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβέρνησιν πραγματικὴν οὐδέποτε ἠτύχησαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυσία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀτονία καὶ ἔκλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρῶντως περὶ τούτου. Ἀλλ' ἵνα λάβῃ ἡ παρῶσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες ἀπετέλουν ἡ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἐκθεσιν, ἣν καθυπέβαλεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν ἡ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ τῇ 11 Ἀπριλίου 1827. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἣτις εἶχε συστηθῇ δυνάμει τοῦ ἀπὸ 13 Ἀπριλίου 1826 ψηφίσματος τῆς 3ης Ἑθν. Συνελεύσεως «πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' περιόδου,» εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθήκον ἐν πάσῃ συνηδήσει, «μολονότι πρημελήθη καθ' ὅλα τῆς ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα μέρη,» συνέκειτο ἐκ 5 μελῶν. Νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ μετὰ πλείονος παρρησίας καταγγέλλον ἀληθείας, αἵτινες ἐμελλον νὰ προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Πολυδάδης, ὁ Κ. Τασσίικας, ὁ Μ. Κ. Πάγκαλος, ὁ Χριστόδουλος Οἰκονομιδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης· καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατὰστιχα ἦσαν «νοθευμένα καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτιδίας, ἑλλείψεις, λάθῃ καὶ ἀνωμαλίας». Τὰ ἔξοδα, ὅπως τοῦλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἐχόντων βιβλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α' περίοδον εἰς 2,138,824 γρόσια, κατὰ δὲ τὴν Β' 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ' περίοδον εἰς

(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδακτ. πορίσ. τῆς 1στ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφάπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 ἰανουαρίου 1835 Β. Δ. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ $\frac{1}{2}$, σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13, ὁ μέσος ὁρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς τρεῖς περιόδους δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον τῶν ἐξόδων συνεποσοῦτο εἰς 37,800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. «Πόσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Α', Β' καὶ Γ' περιόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατὰστρωσιν τοιαύτην τῶν ἐθνικῶν καταστίχων, τὰ ὅποια εἶναι τοιαῦτα ὥς νὰ μὴ ᾔηται τελείως». Ἀλλ' ἐκ τῶν καταστίχων τούτων, ὅσα νενοθευμένα καὶ ἂν ᾔσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῶ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τοιαύτῃ ἀμνηχανίᾳ ὦν κατέβαλλεν οὐδὲν ἥττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρους ἱκανοὺς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευσεν ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α' Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α' περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000, εὐρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, «τὰς ὁποίας αἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρέη τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α' καὶ Β' Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσι ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας». Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προῶν ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ' καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμέναι εἰς τὰ ἐθνικὰ καταστίχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ὀφειλέται καὶ τίνος ἕκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 13 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπ' αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδόλως ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν ταῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ καταστίχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσότητων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὁκτωβρίου 1824 γενικόν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμόν «ἐπίστωσε τὰς παρτιδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἐχρέωσε τὴν παρτιδα τῶν ἐξόδων ἡτῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτούς». Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα «εἰς ποῖα μέρη

δόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμοφόδια, ἢ ξυλική καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἡγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας,» καὶ οὕτως βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὐρίσκοντο. «Εἰς τὰ κατὰστιχα εὐρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ ἀνόπαρτοι πληρωμαὶ αὐτῶν, ὥς ἐπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα». Ἐν τῷ κα-
θημερινῷ ἦσαν περασμένα εἰς χρεὺς τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ 21.
«Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21, τὰ ὅποια εἶναι ποσότης διπλῆ». Ἐγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν τούτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνον ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἐτι σπουδαιότερα εἰδυνάτων γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμοφόδια ὅσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμοφοδίων τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένοι αἱ λείαι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἐθνικὰ δικαιώματα. «Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν, αἱ ὅποια ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τούς φιλέλληνας καὶ Ἑλλήνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου καὶ αἱ ὅποια εἰμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλλιόνια γροσίων, δὲν εὐρίσκονται περασμένοι εἰς τὰ κατὰστιχα εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατὸντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους».

Μὴ δ' εἶπῃ τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιοῦντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλείοτερον κράτος εἰς τοιαῦτα Ἐκτελεστικά, διότι τὰ Ἐκτελεστικά οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν Βουλευτικῶν, ἐν τοῖς Βουλευτικαῖς δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἐφρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσι τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Γ' ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔκθεσιν αὐτῆς ἔλεγεν: «Ὁ σκοπός, τὸν ὅποιον ἀνέλαβεν ἡ ἐθνικὴ αὕτη συνέλευσις εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν

οἱ παρελθόντες λογαριασμοί, εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πράγματα ἐκεῖνα ὅσα στενερῶνουν ἀληθῶς ἐπικρατείας... ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκτελεσθῆ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπός, εἶναι χρεῖα καὶ τὴν δῶσθ ἡ σεβαστὴ ἐθνικὴ συνέλευσις ὅμμα προσηκτικὸν καὶ ὀξυδερκὲς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἐθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τοῦτου τὴν δυνήσθ τὴν γνωρίσθ ὅπως οὖν ἀρετῶς τοὺς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς τὴν ἐμπιστεύεται τὰ δημόσια πράγματα». Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὁμῶς ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχὴν. Οὐδεμίαν τοῦλάχιστον εὖρομεν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὅχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατὰ κρισιν. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἀπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις ἀνεγνώσθ!

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε τὴν χειραγωγηθῆ καὶ τὴν συντηρηθῆ ὑπὸ τοιούτων Ἐκτελεστικῶν καὶ τοιούτων Βουλευτικῶν καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ἐξ ἀρχῆς. Κατωρθώθῃ δὲ τὴν εὐδωθῆ ὅπως δῆποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, εἰς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ τὴν δράξῃ κραταιῶς τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἡδυνήθησαν τοῦλάχιστον τὴν συμπυκνώσῃ μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνήται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μᾶρτιον τοῦ 1821 ἐξεργάσθ ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἀνθρωπος ὁ προωρισμένος τὴν χειραγωγῆσθ τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Προϊστάτο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ὁσμаниκὴν κυριαρχίαν καὶ αἵτινες σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιαζούσαι. Εἶχε λοιπὸν ὁρμητήριον ἀσφαλὲς καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχε ἀδελφὸν καὶ υἱοὺς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὁμῶς ἤρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνὴρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῆ μετὰ τοῦ Σταθὰ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῆ μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἑλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγμα-

τι ὁμως οὐδὲν εἶχε κατήρητισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικούτον ἀξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἱανουάριον τοῦ 1821 εἰς Μάκνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῇ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἐτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ 23 Μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ 150 Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προσκληθῇ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τοῦτον ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσας καὶ ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπευ μετὰ τῶν Μεγαλουπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τούρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπῆρχοντο ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταβῶσι ἅπαντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὀπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπούταιων ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακωλύσῃ τὴν ἑνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρίται κατῴρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἐπαθον ὁμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν καὶ τὰς δύο ἐπομένους ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσωθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρῶνη στάδιον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἦτο τῶνόντι πεπλασμένος ἵνα ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὐτὴ εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλὴ, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀειτῶδεις ὀφθαλμοί, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνή, τὰ πάντα ἦσαν παρ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὕψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρείτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν, ἣν ἐκτήσατο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ Κολοκοτρῶνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνὴρ μεγαλοφυΐας, εἶχεν ὁμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων

αἶα καὶ ὅσα ἀπητοῦντο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραΐτας τοῦ 1821. Ἄν ἡ Ἑλλάς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἡπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ ἡν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὁδρένοβιτς. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλάς καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τὸ 1821, ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἰδιαζόντες ἢ τανῦν, οὔτε ἡδύνατο οὔτε ἐφαντάσθη ποτὶ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνει τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὴν Πελοπόννησον τὴν ἐθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἴδιον πλᾶσμα καὶ κτῆμα. Ἐντεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου· δὲν ἤξεύρομεν πῶς ἤθελε πολιτευθῆ, ἐὰν ὁ Ὑψηλάντης ἐπετύγχανεν· ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξάνεστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν προεστώτων. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἶσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρετήσεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁπρίων ἐκτῆσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἑξ̄ χιλιάδες ἄνδρες, οὔτινες συνέρρευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλεῖστοι ἄσπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι διελύθησαν ὡς ἰστός ἀράχνης ἀμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθεν ἐπικουρία Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἀπαντες οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κατεπλάγχθησαν καὶ προέτειναν, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσας ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερα αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἤθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθούσα ἐπικουρία δὲν ἤρκεσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συναπῆγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· ἡ Καρύταινα λοιπὸν ἔμενεν ἐλευθερά· οἱ διαλυθέντες ἡδύναντο νὰ συγχροτηθῶσιν αὖθις καὶ βαθμηδὸν νὰ ἀσκηθῶσι καὶ νὰ ὀπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς εἶδει νὰ προτεθῇ ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ἣτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στερουμένη τροφῶν ἡδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῇ εἰς παράδοσιν ἀνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τούτου δὲ γενομένου, ἡσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ

μαλλον ἢ δι' οἰουδήποτε ἄλλου κατορθώματος περὶ τὰ κράσπεδα τῆς χερσονήσου διαπραχθέντος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡδύνατο νὰ διαπραχθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐλάλησεν ὅπως γράφομεν ἡμεῖς ἐν ταῦθα πρὸς τοὺς κατεπτοημένους ὁπλαρχηγούς, οἵτινες ἤξιον ὅτι μηδὲν ἔχοντες νὰ κάμωσιν εἰς Καρύταιναν, δεόν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Κολοκοτρώνης κυττάζας αὐτοὺς μετ' ἄλγους ψυχῆς: «δὲν πᾶγω πουθενά, ἀνέκραξεν. Ἄν θέλετε σεῖς, τραβάτε· ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπου καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιὰ μὲ γνωρίζουν. Ἄν χαθῶ, κἀλλιο νὰ μὲ φᾶν αὐτά.» Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν πάντες, οἰκτεῖροντες καὶ ἐμπνέοντες τὸν ἄνδρα τοσοῦτον, ὥστε ὁ Παπαφλέσας εἶπεν εἰς ἓνα τῶν στρατιωτῶν. «Βρέ, μείν' ἐσὺ μαζί του γιὰ νὰ μὴν τὸν φᾶν οἱ λύκοι.» Ὁ δὲ μείνας μόνος, ὁλομόναχος, προσηυχήθη πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμάζευσεν πάλιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ 300 περίπου ἄνδρας εἰς Πιάναν χωρίον ἀπέχον 3 περίπου ὥρας ἐκ Τριπόλεως. Ἀλλὰ τῇ 5 ἀπριλίου μόλις ἐπεφάνη ἕτερος ἐκ Τριπόλεως τουρκικὸς στρατός, διελύθησαν καὶ πάλιν οἱ νεοσύλλεκτοι. Δὲν κατεβλήθη ὁμως οὐδὲ τότε ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ, ἀλλὰ γράφων ἀδιακόπως πανταχοῦ καὶ παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως εἶδε τελευταῖον εὐχαρίστως προσελθόντας πολλοὺς τῆς χερσονήσου ὁπλαρχηγούς καὶ καταλαβόντας εἰς μέγαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν κύκλον τὸ Πάπαρι, τὴν Βλαχοκέραιαν, τὸ Διάσελον, τὴν Ἀλωνίσταιναν καὶ τὰ Βέρβανα. Τὰ στίφη ταῦτα κατὰ μικρὸν πολλαπλασιασθέντα ἀνηγόρευσαν μὲν ἀρχιστράτηγον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὁ εὐρύ τοῦτο στρατόπεδον, δι' οὗ περιέζώσθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤτον ἡ Τρίπολις πόρρωθεν, συνετηρήθη μέχρι τῶν μέσων μαΐου ὅτε μὲν ἐντέχον εἰς τὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων, ὅτε δὲ περὶ τινα σημεῖα διαλυόμενον ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν συγκροτούμενον· τότε δὲ δέησε νὰ ὑποστῇ δοκιμασίαν σπουδαιοτέραν.

Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἐξέπεμψεν ἐξ Ἰωαννίνων δυνάμεις λόγου ἁξίας πρὸς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ μὲν Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶς ἔλαθεν ἐντολὴν νὰ δαμάσῃ πρῶτον τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ δὲ Μουσταφάμπεϋς ἐστάλη κατ'εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν χερσόνησον διὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἥτις δὲν εἶχεν ἔτι ἐνηθῇ. Ὁ Μουσταφάμπεϋς κατελθὼν ἀκωλύτως εἰς Πάτρας, λεηλατήσας τὴν πόλιν ταύτην, καύσας τὸ Αἶγιον, διασκορπίσας τοὺς πολιορκουμένους τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον εἰσῆλθε τὴν 6 μαΐου εἰς τὴν Τρίπολιν. Ἡ ἀφίξις αὐτοῦ κατεπτόησε τοὺς πολιορκουμένους. Ὁ

Κολοκοτρώνης προέτεινεν ἀμέσως νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ Βαλτέτσι καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐξετέλεσε πρῶτος τὸ ἔργον. Μετ' ὀλίγον δὲ συνήλθον αὐτόθι καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοί, ἡ ὅλη δύναμις ἀπηρτίσθη ἐξ 845 ἀνδρῶν, ἤγειτο δὲ συμπάντων ὁ τοῦ Ἡλίου θεῖος Κυριακούλης καὶ κατελέγετο μεταξὺ τῶν μαχητῶν ὁ τοῦ Ἡλίου ἀδελφὸς Ἰωάννης ἑτῶν 14. Ὁ Κολοκοτρώνης ὠδήγησεν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ ὀχυρωθῶσι, παρεσκεύασε τὰ ἄλλα σώματα, ἵνα δράμωσιν εἰς βοήθειαν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, καὶ ἀεικίνητος ὢν ἐκοιμᾶτο εἰς Βαλτέτσι, προεγεύετο εἰς Πιάναν καὶ ἐδειπνεῖ εἰς Χρυσοβίτσι. Τῷντι τῇ 12 πρῶτῃ ὁ Μουσταφάμπεϋς ἐβάδισε πρὸς τὸ Βαλτέτσι ἄγων 6500 πεζοὺς, 1500 ἵππεῖς καὶ 2 πυροβόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ῥήξῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀποκλεισμόν, νὰ προελάσῃ ἐπὶ τὴν Λακωνίαν καὶ δαμάσας αὐτὴν νὰ ἐπαγάγῃ τῆς ὅλης Πελοποννήσου τὴν χεῖρωσιν. Ὁ Κολοκοτρώνης τυχὼν τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Χρυσοβίτσι χωρίον ἀπέχον 2½ περίπου ὥρας ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι δὲν παρευρέθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, δὲν διεξήγαγον καρτερικῶς οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην καὶ τὸν Ἡλίαν ὀπισθεν τῶν προχείρων ἐκείνων ὀχυρωμάτων, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο ταμπούρια. Μετὰ 3 ὥρας κατέφθασαν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ Χρυσοβίτσι καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπὸ Πιάναν καὶ ἤρχισαν παρενοχλοῦντες ἔξωθεν τοὺς πολεμίους, οἱ δὲ περὶ τὸν Κυριακούλην ἐνθαρρυνθέντες ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενοι μέχρι τῆς ἐσπέρας ὅτε ἐκάτεροι τῶν διαμαχομένων διετήρησαν τὰς οἰκείας θέσεις. Περὶ μέσας νύκτας παρείεδϋ ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Βαλτέτσι καὶ ἡσπάσθη τοὺς ἀγωνισκόμενους ὅλος καρδία καὶ χαρὰ καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα· ἄλλοι ὁμῶς ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸ χωρίον διὰ νυκτὸς ἐπίκουροι, ὥστε τὴν ἐπιούσαν, ἐπαναληφθείσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλτετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτεραιάν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πῖεσαντες αὐτοὺς ἔτρεψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγὴν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι συμπαρέσυρχν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπεϋ σῶμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀποῦ ἀπώλεσε τὴν ἵππον αὐτοῦ. Εἶχε δὲ διατάξει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, οὔτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι οἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπηργυρωμένα αὐτῶν ὅπλα. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ διημέρῳ τούτῳ ἀγῶνι ἐκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τούρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθαν βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τραυματῖαι καὶ

νεκροὶ δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ηὔξησεν. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπέβη τῷ ὄντι τοσοῦτον ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετὰ τινὰς ἡμέρας τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 ὁ Μουσταφάμπευς προσέβαλε δι' ἐξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ δύο πυροβόλων τὰ Δολιανὰ, ὅπου ἴστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικήτας, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων, ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλὰς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν παρακληθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατίσχυσαν καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπὴν.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἤρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστώτας. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρός τούτου πνεῦμα κατενόει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε, ὅτε μετὰ τὴν ἐν Βαλτετσίῳ νίκην ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπευν νὰ παραδοθῇ, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλους· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἰσθησιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνῃς εἰς τὸν λαιμόν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἄρματα τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μὲ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκίπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου». Καθ' ἃ προὔπεδείξαμεν, δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἔμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχύει. Ἐνῶ οἱ προύχοντες ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἀρχωσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῶ ὁ ὀρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπανσαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδέν ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριζε πάσῃ δυνάμει τὸν Ὑψηλάντην καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαιρέτου τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξεληόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἥτοι τὴν τάφρον, ἥτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῇ περὶ τὴν ἄκρην τοῦ ὄρους Μενάλου τὴν καλουμένην Μύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμός ἀπέβη στενωτέρας, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς τὴν

13 αὐγούστου 1821 πρὸς τὸν γενναιότατον καπετάνιον Θεόδωρον Κολοκοτρώνην ἐπιστολὴν ἐν εἵδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ νίκην.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἐν τῇ Ἠλιδὶ μεσόγειον χωρίον Λάλα ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἡλείων καὶ ἄλλων ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οἱ Ἴόνιοι ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἀλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρίνον δι' ἑλλειψιν τροφῶν· ἡ αὐτὴ δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. ὤχχε μὲν εἰσελθεῖ εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικά τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας· τούτου δ' ἕνεκεν ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίου φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεῖα διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελὴς καὶ ἀνηλεὴς πολλῶν χιλιάδων ὀσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μόνοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτωτάτοι αὐτῶν διεσώθησαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτρων ὑπὸ τινων τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐξησφάλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἔξοδον αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαπούτα, ὅστις ἔλαβε βραδύτερον παρὰ τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἡπειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ᾗ ἐξύμνουν τὸν Κολοκοτρώνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐξεργάγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἡ μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ προεστώτων ἑρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες, διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλὰς. Ἀλλ' ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τώρα ὁποῦ ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἅς λέγουν ὅ,τι θέλουν. . . ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἄργα τὸ ἐσυλλογίσθηκαν».

Ἐσπευδεν ὁμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδῆξε νὰ ἐπέλ-

θῶσι κίνδυνοι φοβερώτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανηλειμμένως ἀπεδείχθη ὅπόσον ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπεροχή του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολεως προέτεινε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων ἐπιτίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἄλλ' οἱ προύχοντες τῆς Ἀχαΐας μὴ θέλοντες νὰ παράσχῳσιν αὐτῷ νέαν ἀφορμὴν θριαμβοῦ καὶ κραταιώσεως ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τοῦ Κολοκοτρώνη μέλλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τῶντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορπίσθησαν τῇδε κακεῖσε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὅποιον ὅμως τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν ἐκτάκτων ἡμῶν σιφῶν, τὰ ὅποια καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὀπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἐτι μᾶλλον πρὸς τὰς ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀνῆρτησεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς μικρὸν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ καταρτισθῇ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὐδὲ εἶχε τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τὸ ἀπαραίτητον ἵνα ἀνοιχθῇ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ πλησιάζωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλιμάκων. Ἐξώρμησαν οὐδὲν ἦττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευθέντες ὅμως ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρὸς καὶ ἀποβαλόντες νεκροὺς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικούς, ἐν οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀρχηγὸν τῶν φιλελλήνων Λίνσιγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμία ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγών· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἐλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου ἀποζημιώσιν τινα διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς αὐτὸν τοῦ Ἀχροκορίνθου δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Ἄλλ' εἶναι θλιβερόν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προσλάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπον κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθενείας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παρασπονδῇσιν καὶ ἔσφαξαν τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παραβίασις

αὕτη τῶν συντεθειμένων, ἥς ὁμοία καὶ ἔτι χειρόν ἐγένετο προηγουμένως καὶ ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν τὰς φουερὰς σκηναὺς τῆς Τριπόλεως, εἴμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ προαιωνίου μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκείων πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῇ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελήφθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν τῆς Ἑλλάδος πολίτευμα. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἥτις γραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνελεύσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔργον καὶ τὸ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὧν ποτέ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐξέδωκεν ἐλληνικὴ συνέλευσις ἢ κυβέρνησις. Ἐδικαιολογεῖ τὴν ἐπανάστασιν, διεκρίνεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινημάτων, τὰ ὅποια τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξηγεῖ πῶς ἕνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα: «εἴθε ὁ κραταῖος τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἀρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν. ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαία συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολυεύκτον εὐτυχίαν. Εἴθε! Εἴθε! ». Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τασάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡς ἂν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρὸς, μακρότατος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἢ αὕτη ἐκπληρωθῇ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἔμελλε νὰ παρεμβάλλῃ δυσπέραστον πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἐὰν δὲν ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδαιοτάτη νὰ προξενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προσέτι τῇ 15 ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ' § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δελιγιάννην), τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογοθέτην. Αὐθημερόν δὲ πάλιν τὸ Ἐκτελεστικὸν διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγρην ἀρχιγραμματεῖα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερ-

ρικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν τῆς οἰκονομίας, τὴν Νόττην Μπότσαρην τοῦ πολέμου· ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάχιον μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσήφ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τὸν Λάμπρον Νάκον τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ἠτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἢ Ἑλλάς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστικὴ αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ προσωρινὴ διαίτησις τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐλέγετο, ἀπηρτίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 12 ἰανουαρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικόν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικόν, ἀμφοτέρωθεν δὲ πρὸς τὰς Γερουσίας καὶ τὸν Ἀρειον Πάγον· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τοὺς μινίστρον καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρον ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκεὼν, τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὅχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνεαι ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνεαι· τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὅχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαιναν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γινόμεναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παρχλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὀμιλήσει κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβερνήσις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ, καταργηθέντος τοῦ διαρκοῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περικωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετράπη τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβερνήσιν νὰ πράξῃ τι· ὅσκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ, «αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμενον ἀνενέργητοι διὰ τὴν ἑλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὥς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2 μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπείσθη τότε ὅτι καταλύσας πρὸ

τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὅποτον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης, καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου ἐπὶ τῆς ἀμμου ἔκτισεν· ἀλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπηλπίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὁργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους τακτικούς, ὅσοι εἶχον συγκροτηθῇ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσελθεῖ εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαΐου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνεύουσας δυτικῆς Ἑλλάδος καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν, εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων ἀξέως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχετο μετὰ ἀξιοζήλου αὐταρκειᾶς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθαιρέσειν αὐτοῦ περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστῶτας τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχὴν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου ἀπέκλεισεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Γηροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὅμως κινδύνους, ὑφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὀπλαρχηγῶν ἐδέησε νὰ δράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεῦτερος υἱὸς τοῦ Γενναῖος διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν. Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὁ δὲ ἀργὸς μείνας Κολοκοτρώνης ἡτοιμάζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἐπικρεμασθεὶς ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστεροῦ τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δράμαζι, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί συνέβαιnen ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβοῦσα ἑκτασιν μεγάλην. Κατὰ μᾶλλον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ ἀρχηγόν καὶ προστάτην τὸν Ἐμμανουὴλ Παπᾶν μεγαλέμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγχρόνως ἐκινεῦντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχειρήμα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὅμως ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέ-

στησαν μέχρι τοῦ τέλους ὁκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διαικητῆς Ἀβουλαβούτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυρὰς τοῦ ἀγιωνύμου ὅρους Ἄθω μονὰς, αἰτίνες εἰχον κοινωρήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν· καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὁμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν παραμείναν αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἥτοι ἐπὶ ἔτη ἑννέα. Κατόπιν ἑορτῆς ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822 ἐπανέστησαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβούτ πασᾶς ἐδάμασε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεξήχθη. Ἐπανέστη μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θεσσαλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασιλέην καὶ Βουλὴν Θεσσαλομαγνησίας αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσης ὁ Μελὲκ πασᾶς σταλείς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἀρχοντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας διέλυσεν ὡς ἱστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπυρπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἀρματωλὸς Πανουριᾶς ἐξηγέρθη πρῶτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ· τοῦτον παρηκολούθησαν ἀμέσως ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διακὸς ἐν Λεβαδείᾳ καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δουβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν. Ὁ Μῆτσος Κοντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανόν, ἀλλὰ τελευταῖον ἠνώθη ἐκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Μενιδιάται καὶ οἱ Χασιδῶται τῆς Ἀττικῆς ἐπολιόρκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς Εὐβοίαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ὀχυρὰ Βρυσάκια. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὁμέρ Βριώνης καὶ ὁ Κισσὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000 πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινεν ἀμέσως οὐδέτερος, ὁ δὲ Πανουριᾶς, ὁ Δουβουνιώτης καὶ ὁ Διακὸς ἔχοντες 1,500 ἀνδρας ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἰτίνες ἦγον ἡ μὲν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἡ δὲ εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διακὸς εἰς Ἀκμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχεῖοῦ Ἀλαμάναν· ἔνθεν

δὲ καὶ ἔνθεν ὁ μὲν Πανουριᾶς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δουβουνιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρου. Πρῶτοι προσεβλήθησαν τῇ 22 ἀπριλίου ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δουβουνιώτης καὶ μετὰ τινὰ ἀντίστασιν ἔτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινεν ὁ Διαῖκος, καὶ τότε διεπράχθη εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν, ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δημῶδη ποίησιν. Ὁ Ἀθανάσιος Διαῖκος καταλιπὼν πρῶτως τὸν μοναχικὸν βίον εἶχε ριφθῇ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρέτησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασᾶν· καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν ἅμα ἡσθάνθη προσεγγίζουσιν τὴν καταιγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἔως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διαῖκος ἦτο νέος· ἦτο ὠραῖος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἄφαντος γενόμενος κατέλειπεν ὀπίσθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος ἅμα καὶ μαχητοῦ· ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν ἅμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι ὅταν ὁ Διαῖκος ἐστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλάκώσαντα τὸν Ὁμέρ Βριώνην,

«Καρδιά, παιδιὰ μου, φώναξε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε·

«Ἀνδρεῖα, ὡς ἂν Ἕλληνες, ὡς ἂν Γραικοὶ σταθῆτε».

Ἐκεῖνοι ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν ἔς τοὺς λόγους,

Ἔμειν' ὁ Διαῖκος ἔς τὴ φωτιά μὲ δεκοχτῶ λεβένταις.

Τρεῖς ὥραις ἐπολέμαε μὲ δεκοχτῶ χιλιάδες,

Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγένηκε κομματία

Καὶ τὸ σπαθὶ του ἔσυρε, καὶ ἔς τὴ φωτιά ἐμβῆκεν.

Ἐκοψε Τούρκους ἄπειρους, κ' ἐφτὰ μπουλουκμασιδαίς,

Πλὴν τὸ σπαθὶ του ἔσπασεν ἀπ' ἀπὸ τὴν χούφταν,

Κ' ἔπεσ' ὁ Διαῖκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια.

Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.

Κι' Ὁμέρ Βριόνης μυστικὰ ἔς τὸν δρόμον τὸν ἐρώτα·

«Γένεσαι Τούρκος, Διαῖκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξης;

«Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τζαμί, τὴν ἐκκλησιά ν' ἀφήσης;» —

Κ' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθη καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει :

«Πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μουρτάτες, νὰ χαθῆτε.

«Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀπαιθᾶνω.

«Ἄν θέλετε χίλια φλωριά καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,

«Μόνον πέντ' ἔξη ἡμερῶν ζωὴν νὰ μοῦ χαρίστε,

«Ὅσον νὰ φθάσ' ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Καπετᾶν Νικήτας.» —

Σὰν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλὶλμπεὺς, μὲ δάκρυα φωνάζει :

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βερόιας

«Χίλια πουγγιά σὰς δίνω γῶ, κι' ἀκόμα πεντακόσια,

«Τὸν Διάκου νὰ χαλάσετε τὸν φοβερό τὸν κλέφτη·

«Ὅτι θὰ σβύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεβλέτι».

Τὸν Διάκου τότε πήρανε, καὶ 'ς τὸ σουβλί τὸν βάλαν·

Ὀλόρθον τὸν ἐστήσανε, κι' αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Ἐπὶ μίαν μόνον στιγμὴν ἀναλογισάμενος τὴν νεότητά αὐτοῦ καὶ τὸ
κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἑαρινῆς φύσεως ἐμεμψιμοίρησεν εἰπών:

Γιὰ δὲς καιρὸ ποῦ διάλεξε ὁ χάρος νὰ μὲ πάρῃ,

* Τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριά καὶ βγάν' ἡ γῆς χορτάρι.

Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτερίαν καὶ ὤρει
ἐκμανεῖς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν πολεμίων πάθους·

Τὴν πίστι τούς τοὺς ὕβριζε, τοὺς ἔλεγε μOURTÁTAIS·

«Ἐμέν' ἂν ἐσουβλίσατε, ἓνας Γραικὸς ἐχάθη·

«Ἄς ἦν, καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κι' ὁ καπετὰν Νικῆτας.

«Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰ κι' ὅλο σας τὸ Δεβλέτι».—

Οὐδ' ἐπεκαλέσθη ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ὥραν ἐκδικη-
σιν παρὰ τοῦ Ὀδησσέως. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δουβουνιώτου καὶ τοῦ
Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι διελθόντες τὴν 7
μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀμφισσαν.
Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀν-
δρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1788 ἦτο συνομήλικος περίπου τοῦ
Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσῃ, ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πα-
σᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξεργάγῃ ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἐπτάνησον, ἀπὸ τῆς ὁ-
ποίας ἔδραμεν ἀμέσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν
ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐφθάσεν ἐγκαίρως εἰς Ἀμφισσαν τὴν ἐπισύσαν,
οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνῃ καταστροφῆς. Ἐν τῷ
ἤμα συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτου κατέ-
λαβε τὸ χάνι τῆς Γραβιάς, ἥτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς
τὴν Ἀμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ
ἀσθενὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐβελοντῶν, ἔνθεν δὲ
καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾷ μὲν ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ
τοῦ Δουβουνιώτη, δεξιᾷ δὲ ὑπὸ τοῦ Κασμά Σουλιώτου. Ἀλλ' ἤμα
ἐπιφανέντος τὴν πρωίαν τῆς 8 τοῦ Ὁμὲρ Βριωνῆ, συνέβη ἐνταῦθα ὅτι
πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετὰ τινὰ ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς
τρῆς ἐκείνους ὁπλρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη,
ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδησσέως.
Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς
(Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδασκ. πορίσ. τῆς 1στ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

τάς ἐπανελημμένους τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους φανεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλασίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπεχείρησαν ἔξοδον καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβαλόντες ἐν ὅλοις εἰμὴ θ νεκροῦς. Ἄ! διατὶ νὰ μὴ πέσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς· ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέπραξεν ἑκτοτε, καίτοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ὁμολογουμένην, περιποιήσας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικὸν ἐτελεύτησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιὰν ὅμως ἔσωσε τῶντι τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνέωχθη μὲν αὖθις ἡ ὁδός· ἀλλ' ὁ Ὁμήρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν ἐλπίσει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἵνα εἰέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν ἐνόησεν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνητον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὧσιν τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῇ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτάτο ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνος ἐπεμψαν αὐτόθι περὶ τὰς ἀρχὰς ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἥλιον καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβιάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμῆρ πασᾶν καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλθη ἑτέρα πολὺ μείζων 8000 περίπου ἀνδρῶν κατερχομένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋρᾶν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ὁμήρ Βριώνη καὶ τοῦ Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶ. Ἀμα ἐγνώσθη ὅτι ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς ἐφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600 περίπου Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δουβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσεᾶ, ὅστις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν, δι' ἧς εὐλόγως προσιώνησεν ὁ Δουβουνιώτης ὅτι ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς. Τῶντι τῇ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιάς καὶ πλησιάζας μετὰ δυνάμειν τετραπλασίαν καὶ πυροβόλων ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν μάλλον ἀξιομνημνεύτων μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτὴν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολῶρον δὲ σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανίαν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέβαλον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἕνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, 18 σημαίας, 800 πολεμη-

τηρίους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπι-
 ῶσαν ὁ Βευρὰν πασαῶς ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν καταλιπὼν εἰς Πλατανιὰν
 ἄσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερ-
 ρειοῦ οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγεινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου
 εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βευρὰν πασαῶς ἔπραξαν τι οὔτε τὴν ἐν Εὐβοίᾳ καὶ
 Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἡδυνήθησαν νὰ καταβάλλωσιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ
 Ὁμὲρ Βριώνης δὲν ἡδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ Ἀγγελῆ Γωθγίνα ἰσχυ-
 ρῶς κατέχοντος τὰ Βρυσάκια, ἐν Ἀττικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 Ιου-
 λίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ἐξ-
 ἠκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγὼν· ἐπῆλθον δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ καταστροφὴ τοῦ
 Βευρὰν πασαῶ καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ μὲν Ὁμὲρ Βριώνης ὑπε-
 ῶρησεν εἰς Βοιωτίαν περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πο-
 λιορκία τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην. Καὶ
 πὶ τέλους, πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος, οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πο-
 λεμίων, βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν ἐπὶ ἕξ περίπου μῆνας ἡ-
 κατωτάθη πολὺ ἔνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λιποταξιῶν,
 ὁδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσελθὴ βοήθειαν ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Ἀ-
 σαλαντῆς εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ
 ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἀπηλλάγη οὕτω παντὸς κατεπεύγοντος κινδύνου, πε-
 ραίετο εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκάς ὁλεθρίας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης
 κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσῃ τὴν *Νομικὴν* ἐκείνην *διάταξιν* τῆς ἀνατολικῆς
 χέρσου Ἑλλάδος, ἥτις ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν
 προτέραν ἀναρχίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἑστασίασε κατὰ τε τοῦ Ἀρείου
 Πάγου καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ
 Ὀδυσσεῶς νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμφύχωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως καὶ
 στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀττικῆς μόνου
 τοῦ Ἡλίου Μαυρομιχάλη, ἔπесεν εἰς μικράν τινα συμπλοκὴν πλησίον τῶν
 Στύρων ὁ εὐκλεὲς οὗτος τοῦ Βαλτετσίου πρόμαχος ὁ τοσοῦτον πρωί-
 μως εἰς τὸν τάφον συναπαγαγὼν τὰς ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρίς
 εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ συνοδεύσας αὐτὸν θεῖός του Κυρια-
 κούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλθεν ὅμως εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου
 ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ οὐδὲν ἥττον πρωίμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἡ ἀναγκά-
 σθη μὲν τῇ 9 ἰουλίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ τῶν Ἀθηνῶν
 ἀκρόπολις· ἀλλὰ ἡ ἄλωσις τῆς ἀκροπόλεως δὲν ἀντεστάθμισε τὴν και-
 ρίαν πληγὴν, ἣν εἶχεν ὑποστῆ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ, καὶ τὴν ἀναρ-
 χίαν, ἥτις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ

ὡς ἐκ τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπίτῃς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὗτος κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὥσῃ ἔτι ἐπισημότερα εἰ δυνατόν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καίτοι ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἡπείρῳ τὰ ὄχυρά τοῦ Σουλίου ὅρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820. Οἱ Σουλιῶται, ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνέκτησαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὡς φθάντες προείπομεν, συνεμάχισαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῷ ὄντι μετ' οὐ πολὺ ὁ ἐπισημότερος τῶν συμαχῶν ἐκείνων Σιλικτάρ Πόττας ἠτόμολόγησε μετὰ 400 ὀπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκας, τῇ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσαι τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανεστήσαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῇ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικόν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Εὐρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδῆμα καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου πρσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδῆμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαήλ πασᾶς Πλιάσας ὁρμώμενος ἐξ Ἀρτης ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκαδάς ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακόλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτί ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ράγκου. τῇ δὲ 3 ἰουλίου οἱ Ἀκαρνανεὶς ὀπλαρχεργοὶ ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἰς Κομπότι.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠὺδοκίμει οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικόν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ Ἀγραφα ὁ Σταμούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσης ἐξελθόντος Μαχμουτ πασᾶ τῆς Δράμας ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγὴν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρῦτη καὶ Σπράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαήλ

Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἀσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χατζηπέτρον καὶ τοὺς Διακαταίους προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμεων ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἅμα καὶ ἐξ Ἡπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Παργηνοὶ ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν ἀπέτυχον. Οἱ Χειμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 ἰουλίου νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος ἐκώφευσαν, "Ὅθεν ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ κατὰ τὴν Ἡπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσήλθον κατὰ ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ὁμόφυλοι ἐκ Κερκύρας τότε ἐξεληθόντες μετὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα ἠγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἕξ περίπου πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, προφασίζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτοκρίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τούτῳ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 Σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγάδια ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἀγῶ Μουχουρδάρη τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἰππέων. Ἀλλὰ κατὰ δεκέμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὅπλων κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὁμέρ Βριώνην ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ τοὺς Ἀκαρνανᾶς, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλληνας ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰσηγήσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἀγῶ Μουχουρδάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἕνα τῶν ἐπισημοτάτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχὴρ Ἀρπαζην, ἵνα φωτισθῇ περὶ τῶν τρεχόντων, ἐπέισθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ «ὅτι οἱ βαγιάδες ὠπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμοῦσι τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν». Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι καὶ ἐγκαταλείποντες τὸν τε Ἀλῆ πασᾶν τοὺς τε ἐπαναστάτας Ἕλληνας νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ τοὺς

Σουλιώτας. Καίτοι δυνάμενοι νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τινὸς ὡς περιπλάκυντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οὐδόλως προηροῦντο νὰ ἀναλάβωσι, καίτοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ἠδύναντο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμνους ὄντας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων διαθέτοντες μάλιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπιβουῶσαν στρατιάν, οὐδὲν τοιοῦτο ἔπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἀπλῶς εἰς αὐτοὺς ὅτι χωρίζονται, διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλήτους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἠπειρὸν ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης ἔμελλεν ἀμέσως ἐπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ ἐπιπλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρόδηλον δὲ οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπανάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὄχυρόν ἐκεῖνο προπύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1821 ἴστατο ὀρθία καὶ ἑνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτωλία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῇ ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ Γερουσία αὐτῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἠπειρὸν ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως, ἥτις εἶχε σταλῇ ἵνα ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ μὲν Γερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτε σπουδαῖον ἔπραξε, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιὰν τῆς ἐξουσίας, ἣν εἶχον, περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολοκοτρώνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἀκαίρον ἐπανάστασιν οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέλαβον, περὶ ἧς κατωτέρω θελομεν εἶπει τινα· ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ τῆς Ἠπειροῦ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσε μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλιῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκωρῆσαντες περὶ τὰ μέσα μαῖου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφκην, Ἀθαρίκον καὶ Χώνιον ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης ἀγανακτῆσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονὴν ἀπῆλθεν εἰς Λάρισαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξα-

κολούθησιν τῆς πολιτοκίας. Ἐν τῷ μεταξύ ἐξύπνησε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γενερεῶλ Νορμάν με τοὺς τακτικούς του στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδὴ τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ οὔτε τὰ πράγματα οὔτε τὰ πρόσωπα οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Μαυροκορδατος ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἄν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, βεβαίως δὲν ἤθελέ ποτε προβῇ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκαταλείπων τὴν ἐν καιροῖς τοσοῦτον κρίσιμῃς γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἀλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε τὸ Βουλευτικὸν ἐκράτει δεσμίας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ γερουσίαι ἢ οὐδὲν ἔπραττον ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἱκμάδα δυνάμειος τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικούς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικὸν ὅτι ἡ Γερουσία ἐκείνη «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολοντί ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μετρητά,» ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας ὁ καλὸς καγαθὸς Πανοῦτσος Νοταρᾶς τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτήσεως καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ συνεπέραινε ὅτι «ἀναγκάζεται κλείσας τὸ μινιστέριον νὰ ἀναχωρήσῃ με πόνον τῆς ψυχῆς ἀσυνείκαστον». Ἰδοὺ διὰ τί ὁ Μαυροκορδατος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἣν κατὰ πρῶτον εἶδε καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι σπουδαιότερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπομεν, ὀλίγοι τινὲς τακτικοὶ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἐπὶ Ὑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα τοῦτο τὸ δεκατεῦθ ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυπλίου ἐφόδου συνέκειτο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Τορέλλαν, διότι ὁ Βαλέστας εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξύ μετὰ τινων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπρεσε. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καὶ τινες Ἴόνιοι τακτικῶς ὀργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπύρον Πανᾶν καὶ 300 περίπου φιλέλληνες ἀξιωματικοὶ Γερμανοί, Γάλλοι, Ἰταλοί, Πολωνοί, ἐξ ὧν ὅμως μόνον 180 συνήνεσαν νὰ συγκροτήσωσι δύο λόχους. Τοῦ ἐνὸς τῶν λόχων τούτων ἡγεῖτο ὁ Παλωνὸς Μιρζεύσκης μαχητῆς πολὺς καὶ δόκιμος διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο

ἡμισφαιρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βωλιβάρ· τοῦ δὲ ἐτέρου ὁ Ἑλβετός Chevalier, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόγων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἰταλὸς μὲν τὴν καταγωγὴν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης δυνάμεως καὶ τινων Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καὶ τινων Πελοποννησίων ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδαῖτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἑλληνας τινὰς καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ πρεσβύτερος Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν Ehrenfels, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δικαίως ἔφερε τὸ ἐπωνύμιον ἐκεῖνο τοῦ *Βράχου τῆς τιμῆς*. Εἰς Πάτρας ὁ Μαυροκορδαῖτος ἔμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικαύρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαρίθμους περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ αὐτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὸ τακτικόν. Καὶ βεβαίως, ἂν εἶχε κἀκὸν καὶ χρήματα νὰ καταρτίσῃ αὐτὸ ὅπως οὖν ἀξιόμαχον κατὰ τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλλην παρασκευὴν, ἤθελεν ἔχει μέγα δίκαιον. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς καὶ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον δαπανηθῇ ἢ εἰς τὰς ἀληθεῖς τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁμοιοῦμεν ὅτι ὁ λαὸς προετίμα τὸ πατροπαράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἄρματωλοι καὶ οἱ οἱ κλέφται περιεφρόνουν πολὺ καὶ ὀλίγον τι ἐφθόνουν τὸν φραγκικὸν ἐκεῖνον νεωτερισμόν. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι, ἀφοῦ δι' ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῶσι δύο καὶ τρία προϊόντος τοῦ χρόνου τάγματα, ἐὰν ὑπῆρχε κυβέρνησις, ἡδύνατο νὰ καταρτίσῃ δέκα τοῦλάχιστον τοιαῦτα, ἅτινα ἤρουν ἵνα σώσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Τούτου δὲ μὴ γενομένου, ὁ Μαυροκορδαῖτος ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ὁ Ὑψηλάντης εἶχε παρασκευάσει ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὅσα ἔπειτα αὐτομάτως προέκυψαν εἰς μέσον. Εἰς Πάτρας εὗρε 1000 περίπου Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Γενναῖον Καλοκατρώνην, τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, μεθ' ὧν καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλ' οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ᾔται πλειοτέρα, διότι ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ὤφειλε καὶ ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ ἐξ ἰδίων εἰς τὴν ἐκστρατεῖαν ταύτην. ἐὰν ἐδείκνυε τὴν προσήκουσαν προθυμίαν, ἥτις ὅμως ἔλειπεν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ κατηγόρησαν τὸν Μαυροκορδαῖτον ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ μετ' αὐτῶν συμπεπικνωμένων· ἀλλ' οἱ μὲν πρόμαχοι τοῦ Σουλίου στερούμενοι πάντων ἐφώνάζον νὰ τοὺς σταλῇ ἀμέσως βοήθεια, ὁ δὲ Μαυροκορδαῖτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα, τὰ

ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ προεξέπεμπε, δὲν θέλουσιν ὑπερاناπληρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐγγωρίων μαχητῶν. Ἐπὶ ἐκ Μεσολογγίου πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ἐξαπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ 500 Μανιατῶν διὰ θαλάσσης εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα 7 ὥρας ἀπὸ τῆς Κιόφας, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν κινδυνεύουσαν ἐκεῖνην ἀκρόπολιν. Ἐπειτα ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου τῇ 1 ἰουνίου προήλασεν ὅπως οὖν βραδέως, ἀλλὰ τοῦτο, ἵνα δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν συνέδραμον πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμυχανίας, αἵτινες ἀντήχουν ἐξ Ἑπείρου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προεκπέμψῃ αὐθις τὸν Μάρκον Βότσαρην πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου ὁ στρατὸς προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀρτης κειμένου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οὐ μόνον ὀλίγοι προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἤλαττο αὐτὸ ἀντὶ νὰ αὐξάνῃ. Οἱ ὑπὸ τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννήσιοι ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μικρᾶς τῶν ἐγγωρίων προθυμίας ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦτταν δεινόν, ὁ ὀπλαρχηγὸς Ἀρτης Γαῖος Βακόλας ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπληρώσας τὸ καθήκον νῦν ἐταλάντευετο καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἄμα καὶ τῶν Τούρκων ἦτο σύμμαχος ἐπικίνδυνος μάλλον ἢ ὠφέλιμος. Ἐνῷ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβλήθεις εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐπιπτεν αὐτόθι, ὁ Μάρκος εὐρών τὰ Πέντε Πηγαδία προκατελημμένα καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον, ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἐτέρου τουρκικοῦ σώματος 2,000 ἀνδρῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ μόλις μετὰ πεισματώδη μάχην ἐσώθη εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τὰς τε τροφὰς ὅσας συναπεκόμιζε καὶ τὰ πολεμοφοδία. Τῇ δὲ 4 ἰουλίου, ἐνῷ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Λαγκαᾶδαν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν στρατόν, ὁ Ρεσίτ πασχὺς ὁ μετ' ἑπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Κιουταχῇ ὀρμήσας ἐξ Ἀρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτα. Ἐκεῖ ἔπεισον ἥρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες ἅπαντες σχεδὸν αἱ φιλέλληνες· ὁ Ταρέλλας, ὁ Μιρζεῦσσης, ὁ Δάννιας, ὁ Τάιχμανν, ὁ Γάλλος Μινιάκ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ἠδυνήθησαν λογχομαχοῦντες νὰ διελάσσωσι μέχρι Λαγκαᾶδας. Ἄπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην, ἥτις τοὺς περιέμενεν, ἂν καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα. Οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἀντήλλασαν ἀγραυλοῦντες εἰς Πέτα, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων.

«Ἐκ νεότητος ἐπολέμησα, ἔλεγεν ὁ παλαιάμαχος Μιρζεύσκης, ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἐν δὲ μόνον ἐκέρδησα ἐκ τούτου, τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τώρα ἐν καὶ μόνον ποθῶ· νὰ ἀποθάνω μαχόμενος ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἴδω τὴν ἐλευθερίαν ἀναθάλλουσαν ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης». Ὁ δὲ Δάννιας προτείνων εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν «καὶ ἂν οἱ πόλεμοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πολιὰς ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σεραίων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξει πῶς θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως». «Ἀλλοίμονον, ἀνεφώνει ὁ Γερμανὸς Φέλδχαννς, ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βαλῆς τῶν πυροβόλων μου». Καὶ τρώντι μόνον, ἀφοῦ ἐθέρισαν πλείστους ὅσους πολεμίους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία ἡ μνήμη αὐτῶν! τὸ αἶμα ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὐτῇ θυσία ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανωθῇ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλείστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχιστοι δὲ κατῴρθωσαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὡσαύτως εἰς Λαγκαᾶν μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἀπαντα τὰ πολεμοφόδια, αἱ τροφαί, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπίς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπωλέσθη, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ ἀντέστη μὲν μέχρι σепτεμβρίου μηνὸς ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκούσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτᾳ νικητὴν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἁμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκεῖνης· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ ἰσχυρότατοι τῶν ἄρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἰσκος, ὁ Ῥάγκος ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκρημνίσθη διὰ μιᾶς εἰς Μεσολόγγιον. Ὁ δὲ Μαυροκορδαῖος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐδέησε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθοῦ πράγματα, ὅτε ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὁσμανικὴ δύναμις, ἥτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουρσίτης καταλιπὼν χιλιάδας τινὰς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνη εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα

συνεκέντρωσε τὸν ἐπιλοιπόν στρατὸν εἰς Λάρισαν καὶ ἠύξησεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ τοσαύτον, ὥστε συνεπονώθη αὐτὸς εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἵππεων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διαπράξας δὲν ἠξιώθη νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰσχυροτέρα καὶ λαμπροτέρα ὄλων ὅσας ἡ Τουρκία ἐξαπέστειλε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρὶν ἢ παραλάβῃ τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ σουλτάνος φρονῶν ὅτι, ἂν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νικητὴς κατέβαλλε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐπαναστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ πρέποντος, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Λαρίσῃ ἄρχοντα Μαχμουτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καταβάλλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγράφων, τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τῆς Θετταλομαγνησίας. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος κοινότερον γενόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαλης, ἐμβαλὼν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα οὐδαμοῦ αὐτῆς ἀπῆντησε σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἀρείος Πάγος εἶχεν ἐξουδενωθῇ διὰ τῆς στάσεως τοῦ Ὀδυσσεῶς, οἱ δ' ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ ὑπέβλεπον τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν αὐτόθι ἀφετηρία ἡνωμένης ἐνεργείας. ὁ δὲ Δράμαλης προελάσας ἀκωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς ἐλεηλάτησεν ἀνηλεῶς ἀμφοτέρας ταύτας τὰ χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν προεχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα, ὑπ' οὐδενὸς εὔρε κατειλημμένα τὰ δυσπρόσθητα τῶν Γερμανίων στενὰ καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδευσε εἰς Κόρινθον. Ἡ κυβέρνησις εἶχεν υποχωρήσει εἰς Ἄργος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰουνίου καὶ ἔκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσι διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετίθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Ἀκροκόρινθος παρεδόθη τῇ 5 ἰουλίου εἰς τὸν Δράμαλην ἀμαχητὶ ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παράδοξον τῆς τύχης παιδιὰν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστώτες οἱ καταλαβόντες τὰ Δερβενάκια ἤτοι τὰ στενὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης ἐκ Κορινθίας εἰς Ἀργολίδα ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι τὸν Δίαχον· ὥστε ὁ Δράμαλης τῇ 12 ἐστρατοπέδευσε ἀκωλύτως ἐν Ἀργεῖ. Ἀμα ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴν ἐπιτροπὴ καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἡμιολίας, τὴν μίαν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σπετσιώτου Κολομπόταση· Μανιάται καὶ Μεσσηνιοὶ ἐτρέπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν ἀπάγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ

ὄρη, εἶχε δὲ διαλυθῇ καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὅποιον διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως. Ὅταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε συμβῇ ἡ ἐν Πέτα καταστροφή, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλυσθεῖσα πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων καὶ μηδὲ σκιὰν κυβερνήσεως ἔχουσα ἐφαίνετο πνέουσα τὰ λοιπὰ. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν, ἧς ἦτο πρόεδρος καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔμεινεν εἰς τὴν ξηρὴν καὶ ἀθροίσας 700 ἄνδρας ἐνίσχυσε τὴν ὀχυρὰν τοῦ Ἀργους ἀκρόπολιν, ἣν εἶχε προκαταλάβει μετὰ τινων συντρόφων ὁ Μανιάτης Καργιάννης, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπλύνῃ διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου τὰ ἄνδρα πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἁμαρτήματα. Ἀνεχαιτίσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Δράμαλη, ὅστις δὲν ἦτο δυνάτὸν νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρκαδίαν ἀφίνων ὀπισθεν αὐτοῦ τὸ φρούριον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπῆρχετο ἐκ Τριπόλεως ὁ Κολοκοτρώνης πλήρης θάρρους καὶ πεποιθήσεως. Ἡ κραταιὰ φωνή, δι' ἧς ἐγκαίρως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Πελοποννησίους, ἀντήχησεν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς χερσονήσου· χιλιάδες μαχητῶν συνέρρεον περὶ αὐτόν· καὶ πῶς νὰ μὴ συρρεύσωσιν; Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἠξέυρε νὰ κινή τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἰσχυροτέρας τῶν προλήψεων. Δὲν ἤρκετο νὰ ὁμιλῇ περὶ πατρίδος, περὶ θρησκείας, περὶ δόξης, ἀλλ' ἐβεβαίουν ὅτι ἀρνία, περιστεραὶ καὶ κόρακες προανήγγελλον ἀσφαλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· αἱ γυναῖκες ἐφώναζον εἰς τοὺς ἄνδρας των, τρέξατε, εἰδεμὴ ὑπάγομεν ἡμεῖς· ἡ Γερουσία ἐκοῦσα ἄκουσα συνέπραττεν. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Δράμαλης κατελάμβανε τὸ Ἀργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνει ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαριθμοῦ, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγαυοῦτο ὡς ποταμὸς δεχόμενος ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἐκ τῶν ὁρέων κατερχόμενα ρυάκια. Εἰς Ἀχλαδόκαμπον ἀπῆντησε τοὺς ἐξ Ἀργους ἀναβαίνοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μανιάτας καὶ τοὺς ἐφώναζε, «για ποῦ;—Νὰ ξεφορτώσωμεν, ἀπῆντησαν, τοὺς ἀρρώστους καὶ τὰ πράγματά μας καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.»—«Σ' τοῦ διαβόλου τὴ μάνα, κακαβούλια» ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξηκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἀμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ὁρέων κατέλαβε τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβοήθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἀργους εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι, μετ' οὗ πολὺ δὲ διηυκόλυνε τὴν βαθμιαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπίσθη ὅτι ἡ περαιτέρω κητοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπέβη περιττή.

Τῶνόντι τὰ κατὰ τὸν Δράμακλιν ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλῶς μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδαν εἰσβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὁσμανίδης ἀρχιστράτηγος εὐχερῶς διελθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν ἤττον εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενάκια ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ περιαγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τάγματα καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπομένως οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ ἀπαταμιεύσῃ τροφὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολίδι δὲν ἡδυνήθη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψιν ταύτην, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέβη ἐλλιπής, τὰ δὲ ὑπάρχοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπῆχθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὁσμανικὸς στόλος ὅστις ἡδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῷ τροφὰς, παραπλεύσας παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς δὲν ἤθελεν ἢ δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ τι ἐκ Λαρίσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερισκέπτως προελθάντος ἀντιζήλου αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ πάσχῃ στερήσεις δεινὰς· νὰ προχωρήσῃ δὲν ἡδύνατο πρὶν ἢ ἐκπορθῆσῃ τὸ ἐν Μύλοις στρατόπεδον· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπῆτεῖτο καιρὸς, καιρὸν δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν προαγομένην ὁσημέραι τῶν τροφῶν ἔνδειαν, ὥς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐνόσουν, τὰ δὲ κτήνη ἐπιπτον. Ὅθεν περιέστη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τοὺς ἡμετέρους καὶ ἐπεμψε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐτοῦ γραμματέα ἐπὶ τῇ φροφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν, πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων ὅτι μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἠπατήθησαν· μόνος ὁ Κολοκοτρῶνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ ὅτι εἰς τὸν Δράμακλιν δὲν μένει ἄλλα εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ὅτι ἀπαραίτητον ἦτα νὰ καταληφθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, καταλιπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον ἔδραμεν αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπόζον τῶν Δερβενακίων χωρίον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι πηγαίνει νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ τῇ 25 ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅποσον ὀρθὴ ὑπῆρξεν ἡ πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Τὴν πρῶϊαν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἐπεμψαν τὴν πρῶτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἁγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρῶνης καταλαβὼν, ὅπως ἡδυνήθη τὸν χεῖμαρρον τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακειμένας ἀνωφερείας τοῦ ἁγίου Σώστη, ἐπεμψε ζητῶν κατεσπευσμένως ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρῶτοι φθάσαντες δειλῆδες προσβληθέντες περὶ τὸν χεῖμαρρον καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελάσσωσιν ἐτρά-

πησαν ἐπὶ τὰ ὑψώματα τοῦ ἁγίου Σώστη· κατόπιν ἤρχοντο οἱ πεζοί, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πεζοὶ καὶ ἵππεις ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ἀναβῶσιν εἰς ἅγιον Σώστην καὶ ἤδη ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἔξω κινδύνου ὅτε ὁ Νικήτας, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ Ὑψηλάντης φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν λόφον τὸν φράσσοντα χαράδραν τινά, δι' ἧς ἔμελλεν νὰ διέλθωσιν οἱ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμιοι. Ἐκεῖ συνέβη μάχη φονικωτάτη. Ὀλίγοι τινὲς ἵππεις κατάρθωσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὸ πρὸς τὴν Κόρινθον χάνι τῆς Κουρτέσας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς μοίρας ἐκείνης πολεμούμενον κατὰ μέτωπον μὲν καὶ ἐκ πλαγίου ὑπὸ τοῦ Νικήτα, τοῦ Παπαφλέσα καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, ὀπισθεν δὲ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη κατεστράφη ὁλοσχερῶς. Πλείονες τῶν 3,000 νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας· οἱ ἄλλοι ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς διέφυγον οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔχοντες. Ἐν τῇ φασεῖ ταύτῃ συρράξει ὁ Νικήτας ἀνευφημήθη *τουρκοφάγος*. Τὴν ἐπιούσαν ὁ Δράμαλης ἔμεινε καταπεφοβισμένος εἰς Ἄργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια ἀνατολικώτερον, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Ἄγιονόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης μὴ εἰδὼς ἔτι ποίαν θέλει τραπῇ ὁδὸν αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἐπεμψε δὲ εἰς Ἄγιονόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσον τῶντι κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθόντων πολεμίῳ· καί, ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυάριθμος στρατὸς προσέβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νώτων, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῇ ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἡσυχολήθη ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἄργους τοῦ Δράμαλη εἰς τὸ νὰ ληλητῆσθαι τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ τούτου δὲ καὶ προσέτι διότι αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην στρατιῶται ἐπρόσεξαν μᾶλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διερχομένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατάρθωσε τελευταῖον νὰ διέλθῃ ἀποβαλὼν μὲν πολλὰς σκευάς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χιλίους.

Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ λαμπρὰ τοῦ Δράμαλη ἐπιχείρησις ἢ τοσοῦτον θριαμβικῶς ἀρξαμένη ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατευχέντα ἐκεῖνον στρατὸν ἐντὸς τῆς Κορίνθου πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσεά νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολεμίους ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ ὁ Δράμαλης. Τὸ Ναύπλιον μηδεμίαν λαβὼν

ἀπὸ θαλάσσης βοήθειαν ἐλιμοκτόνει καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀκριβῶς ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνομολογηθεῖσαι πᾶσαι. δυστυχῶς εἶχον παραβιασθῇ. Τὰ δὲ ἔλεινα τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψανα ἐλαττωθέντα ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας ἐζήτησαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου· ἄλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαϊμαίων, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαραλάμπη καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφορὰς μόλις ἐπὶ τέλους κατῴρθωσάν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων, τὰ ὅποια προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρούραρχος Ἰουσοῦφ Πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ ἔτους 1822 οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρία ὤφειλετο πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγουν τοῦτο, αὐτῇ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἀπάσης τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεᾷ ὁ Μαυροκορδατος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτρᾳ συμφορὰν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔσωζε μὲν ἔτι τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ὅμως μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιᾶς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου ἐλάμπρυνε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαλην νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἔπεμψε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκεκλεισμένων 8,000 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δὲν ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ὁσμανίδου στρατηγοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἦτο ἔτοιμος νὰ προσκυνήσῃ, ἂν λάβῃ τὸ ἀρματωλικὴ ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀπεδέξατο ἡ ἐπροσποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἠτύοκτόνησεν αἰφνης ὁ Χουρσίτ πασᾶς, ὥστε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισαν.

Εἰς καὶ μόνος ἄνθρωπος ἠτύχησε κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παράσχωι τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲν ἐνάμιλλον τῆς κα-

ταστροφῆς τοῦ Δράμαλη, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιότητην. Καὶ ὁ ἄνθρωπος αὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τινων μηνῶν τοσοῦτον ἀτυχήσας Μαυροκαρδῆτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα καὶ τὴν παραδοσὶν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἄρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπρόσκύνησαν, καθὰ προείπομεν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσώζοντο προτροπαδὸν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ δὲ Ὀμέρ Βριώνης καὶ ὁ Κιουταχῆς κατῆλθον περὶ τὰ τέλη ὁκτωβρίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Ἰουσοῦφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκαρδῆτος μέινας ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τοὺς Μάρκου Βότσαρη καὶ 600 τὸ πολὺ ἀνδρῶν, εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ἀπέλθαι ἐν ὅσῳ εἰς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρόθυμος ν' ἀγωνισθῇ, καὶ ἐτήρησεν τὸν λόγον. Ὁ περιβολὸς τῆς πόλεως ἀπῆτει ἑπταπλασίους τοῦλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων προμάχους· ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον εἰρηὶ 14 παλαιὰ πυροβόλα, ἐντὸς δὲ αὐτῶν πολεμοφόδια καὶ τροφαὶ μόλις δι' ἑνὸς μηνός. Ἐὰν οἱ Τούρκοι ἐπεχειροῦν ἀμέσως τὴν ἑφοδον, ἤθελον πιθανῶς τατα κυριεύσει τὸ οὕτως ἔχον φρούριον· ἀλλὰ κατέτριψαν τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμούς, ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας οἱ πολιορκούμενοι παρέτειναν ἐπιτηδεύειν, ἵνα προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπικουρία, ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῶν νήσων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου μύρια τοῦ ὑδραῖκου στόλου ἐπιφανεῖς πρὸ τῆς πόλεως διέλυσεν τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Ἰουσοῦφ πασᾶ, ἐκόμισαν τροφὰς καὶ πολεμοφόδια καὶ ἀπεβίβασεν 1000 Πελοποννησίους ὑπὸ τῷ Πατρόμπευν, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δεληγιάννην, οἱ ἡμέτεροι διεμήνυσαν εἰς τὸν Ὀμέρ Βριώνην ὅτι, ἂν θέλῃ τὸ Μεσολόγγιον, ὥς ἔλθῃ νὰ τὴν πάρῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν οἱ πολιορκηταὶ ὅ,τι πρότερον οἱ πολιορκούμενοι· αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμοφόδια αὐτῶν ἡλαττώθησαν· ἡ δὲ προεξαγωγή νέων ἀπέβη δυσχερής, διότι οἱ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευταῖον νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν Ὀμέρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρίσιμον. Καὶ τῷ νύκτα τῇ 25 δεκεμβρίου ἐπεχείρησεν ἑφοδον ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκκλησάζόμενοι ἕνεκα τῶν χριστουγέννων ἤθελον ἐγκαταλείψει τὰ τείχη. Ἐφοδὸν ὅμως εἰδοποιηθεῖσα περὶ τοῦ βουλευματος εὗρεθ' ἑτοίμη. Ἀφῆσασα τὰ ἀλθανικὰ τάγματα νὰ πλησιάζωσι μέχρι βολῆς πιστολίου ἐθέρισεν ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν. Ὀλίγας δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας ἐλύθη ἡ πολιορκία. Ἐν ὑποχώρησις τῶν πολεμίων ἀπέβη αὐτοῖς ὀλεθρία. Καταλιπόντες τὰ πλεῖστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν ἀποσκευὴν ἔφθασαν δρομαῖοι εἰς Βραχώριον.

Ἄλλ' ἐκείθεν προχωρήσαντες ἔπαθον νέας συμφοράς· 500 ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρήσαντος Ἀχελώου, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀφίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρθασσαρὰν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐσώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλάς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαυροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερεῖχον ὁμολογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἡπείρῳ· ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσιν, ὥστε κατηρτίζετο κυβερνήσις ὁπωςοῦν ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἄλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσιν ὥς ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὅπως ἀντιθέτους προαίρεσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ἐπεριδόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῆς δικαιοσύνης τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέζητει ἀπεναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως· καὶ, ἐπειδὴ ἄλλην δόναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο παρὰ τοὺς προεστῶτας, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σκοποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι θέλει αὐτὸς χειραγωγεῖ αὐτοὺς καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προσέλαβε τῷ τότε εἰπερ ἄλλοτε ποτε προθυμοτάτους συνεργοὺς οὐ μόνον τοὺς πλείους τῶν προύχόντων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προεστῶτας τῶν τριῶν μαχίμων νήσων, οἵτινες διὰ θύσιων καὶ κακοτροφωμάτων μεγάλων ἰσχυσαν μετ' οὐ πολὺ ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς.

Ὁ ναυτικός ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἔκτασιν μεγάλην περιεστᾶλη προαίοντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλησιεστέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους παρεκτὸς ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστολὴ ἀρξαμένη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς τῆς Χίου δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, κατεστράφησαν δὲ ἡ τε Κᾶσος καὶ τὰ Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διετήρησε τὴν τοσοῦτον προσεγγίζουσαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν Σάμον, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινά, ἂν ὅχι πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγαλητέρων νήσων, Κρήτης, Ρόδου καὶ Κύπρου, αἵτινες (Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδασκ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους)

πᾶσαι κατεῖχοντο ὑπὸ πολυαρίθμων ὁσμаниδῶν ἐπερειδομένων ἐπὶ χυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανεστῇ εἰμὴ μόνῃ ἡ Κρήτη. Ἀπορον δὲ θοφάνῃ πῶς καὶ αὕτη ἐπανεστῇ καὶ μάλιστα πῶς κατώρθωσε νὰ πατεῖν μέχοι τινός τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἅμα ἀντιπαραβάλλωμεν κατὰ τὴν νῆσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν θείσιν. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Πελοποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐρέτῳ ἀνδρείᾳ, πρεκτὸς τῶν Λαλαίων καὶ τῶν Βαρδουνιωτῶν ἦσαν πρὶν ἐτι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,800 δρας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεπασσύντο μετὰ τῆς Μάνης εἰς 30,400. Ὁ δὲ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1821 ἀνέβαινε εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχιστον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰκογενείας. ἦτο δὲ ἐπὶ σούτον μαχιμώτερος, ὥστε ἀντιπαρέταξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέστησάν ποτε πλείοτεροι τῶν τριςχιλίων. Πλὴν τοῦτου ἡ Κρήτη κατεῖχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος διότι, ἐνῶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἰς μόνας παροῦσας καὶ αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασάδες ἐπεκάθησαν τοῦ τραχήλου τῆς Κρήτης, εἰς ἐν Ἡρακλεΐῳ, εἰς ἐν Κυδωνίᾳ καὶ ἐν Ῥεθύμνῳ. Προσέτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο ἡμικύκλους, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες, ἀνεπαύτως πάντοτε, ἐκ διαλειμμάτων ὅμως ἀνεχαίτισαν τοὺς ἀπὸ τοῦτου τοῦ μέγιστου καταβαίνοντας ὁσμаниκοὺς στρατοὺς· εἶχεν εἰς τὰ δυτικὰ αὐτῆς πλὴν τὴν Ἐπτανήσον, ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ μάλιστα προϊὼν τοῦ χρόνου οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικουρίας καὶ συνδρομὰς καὶ πολυὺς ἀνακουφισαίς· εἶχεν ἀπ' ἀνατολῶν τοὺς δύο κυριωτάτους ναυστᾶθρο τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Σπέτσας. Ἡ δὲ Κρήτη μεμονωμένη ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει καὶ πολὺ πλησιεστέρα τῆς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ἐξ ἧς ὠρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φοβεροὶ τακτικοὶ στρατοί. Ἡ κρητικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθῇ οἰκοθεν. Ἀπὸ περὶ σπουδαίας ὁπωςοῦν πεζικῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς πανταχόθεν κυριεύουσας ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος λόγος δὲν ἤδυνάτο νὰ γίνῃ. Τὸ δὲ κρητικὸν ἥμῶν περιεσπᾶτο ὑπὸ τοσοῦτων ἀναγκῶν καὶ εἶχε νὰ παλαίῃ μετὰ τοσαύτας δυσχερείας, ὥστε δὲν ἤδυνήθη νὰ διασώσῃ οὔτε τὴν Χίον οὔτε τὴν Κάσον οὔτε τὰ Ψαρά καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτῆς τὴν Σάμον, ἥτις καίτοι γενναίως ἀγωνισθεῖσα δυσκόλως ἐπὶ τέλει ἠθέλει διαφύγει τὴν τύχην τῶν προειρημένων τριῶν νήσων, ἐὰν οὐ

στόλος δὲν ἔσπευδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν ἠ-
 τάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Σπουδαίαν
 νηυσὶν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὴ παρὰ τῶν γει-
 κύτης Κασίων, αἵτινες σπανίως ἐν τῷ τακτικῷ στόλῳ παρατα-
 σάμενοι ἐπισταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ διαλειμμάτων τὴν μεγάλην ἐκεί-
 στον καὶ ἐπεχείρησαν ἀποκλεισμούς τινας τῆς Ῥεθυμνου καὶ τῆς
 Κασίας. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι αἱ Κασιοὶ καὶ διότι ἐνέργουν μεμονω-
 μένως καὶ διότι πρῶτῳ κατεστράφησαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι
 τὴν Κρήτην. Ἐξ ὧν δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ τύχη τῆς
 ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπαναστάσεως ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις
 τῷ ἀπετέλει ἓνα τῶν κυριωτάτων προμαχόνων τῆς τε Πελοπον-
 νήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπληρὴς ἦτο σχεδὸν καθ'
 ἑσπερίαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, εἰς
 τὰς δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιαίτουσαν ἡμῶν προσοχὴν.

Ἐν τῇ 1821 ἡμέρᾳ αὗται νῆσοι ἐπανεστήσαν κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἀπριλίου
 1821 ἡμέρας. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας διστασάντες ἐπὶ μικρὸν
 ἔσθυσαν νὰ παρακολουθήσωσι τὸ κοινὸν παραδειγμα ὑπὸ στάσεως
 τοῦ, ἣν ὑπεκίνησε δευτερεύων τις, ἀλλὰ πολμηρὸς πλοίαρχος, ὁ
 Νικόλαος Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30 μαρτίου τὸν τότε διοι-
 κητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν καὶ καταπλήξας τοὺς προεστώτας ἀνε-
 θέτω ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιούσαν ὡς διοικητὴς ἔχων «μεθ' ἑαυτοῦ καὶ
 συμβούλους ἐκλεγμένους ὑπ' αὐτοῦ». Ὁ νέος διοικητὴς προ-
 ἔβλεπε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ
 ἦτο πολὺ. Τῇ 12 μαΐου οἱ πρωτεύοντες πλοίαρχοι Γεώργιος
 Ὑψίτης, Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Λάζαρος Παναγιώτης συμπράτ-
 τεταί τῶν προκρίτων καὶ ὠφελήθεντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλεί-
 οντων τοῦ Οἰκονόμου ὁπαδῶν ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στό-
 λου ἐκτίθησαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφήμερον δικτάτορα κατ' ἀρχὰς πε-
 ντέντα ἐντὸς τῆς μηνὸς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδύτερον
 ἅ τ' ἐπὶ τῶν ἐτῶν δολοφονηθέντα, ἐνῶ ἀπῆρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἀρ-
 χανγέλιον. Ἐὰν οἱ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν
 ἔλειψαν τὴν ἐπανάστασιν, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ δισταγμὸς, ὃν ἐδειξαν
 ἀρχαί, ἐπήγαγεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐρρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφο-
 ρίας τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν
 ἔκλυον πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου, ὅπερ προέκειτο
 ἐκτελεσθῆναι, καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐμελλον
 ὑπονεμεῖν περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. "Αὐα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι

ὁργῇ πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἱ πρόκριτοι, καίτοι καθαιρέσαντες τὸν ἀρ-
αυτοῦ, καίτοι ἀναλαβόντες πᾶσαν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ὡς
δρόμησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ ἑθελουσίας
ἅπαξ ἀρξάμενον ἐπιχείρημα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως
ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι· καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν
ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον, ὅστις παρ
λόμενος πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείσταῖς τῶν ἄλλων ἑλληνικῶ
ρῶν, ἐξαίρετως τιμᾷ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἂν
φημιζομένας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Τὰ ὑπὸ τῶν
ληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ
θαίνουσιν εἰς 18,000,000 νέων δραχμῶν, ἐξ ὧν 9 μὲν ἑκατομ
κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ὑδρας, 5 δὲ περίπου ἑκατομμύρια ὑπὸ τῶν
τσῶν, καὶ 4,000,000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βεβαίως ν
*σωμεν ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπ
ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι λογι
σμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἀ
κοινὴ τοῦ ἔθνους συνειδήσις δὲν ἐπέβαλεν ἄχρι τοῦδε μετὰ τοσούτου
νου παρέλευσιν τὴν τῶν λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπ
καθῆκον αὐτῆς ἱερὸν νὰ πράξῃ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων
τήσεις. Ὅθεν, ἵνα λάβωμεν ἔννοιαν τινὰ περὶ τοῦ περιέργου τούτου
τήματος γενικὴν μὲν, οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μεμακρυσμένην
τρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν λογαριασμῶν
τροπῆς, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν
τὴν τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθ
κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συ
σοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἤτοι, ὡς προείπομεν
800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ
περιλαμβανόνται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρεύσαντα εἰς τὸ το
χρήματα, τὰ ὅποια ὑπολογίζονται περὶ τὰ 15,300,000, ἔπει
αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς ποσὸν οὐχὶ πολὺ ὀλιγώτερον
ποσοῦ, ὅπερ εἰσепράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαίρεσει τοῦ Α
πελάγους, περὶ τῶν προσόδων τοῦ ὁποίου θέλομεν ὁμιλήσει κατω
Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· τὰ 22,500,000 τὰ καταβληθέντα εἰς τὸ
σιον ταμεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσепράχθησαν ἀπὸ ὅλων
κοινωνικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, ἐν
18,000,000 τῶν νήσων κατεβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν
πρωτέρων, ὅ ἐστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

ἄλλ' οἰαيدὴποτε καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν νήσων
 ἡ, ἔτι μᾶλλον ἀξιάγαστος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη, δι' ἧς αὐταὶ διε-
 γγον τὰ ναυτικά τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ
 καὶ ὅμιλοι καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασσοι ὅμιλοι τῆς Ὑδρας
 ἰάσαν πολλάκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι παρεκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέ-
 ῶμοφρόνησαν καὶ κατίσχυσαν τοῦ δυσηνίου πλήθους· ὥστε, ἐν γένει
 αἱ τρεῖς νῆσοι καθ' ἑαυτὴν τε ἐκάστη καὶ ἐν κοινῷ ἐπολιτεύ-
 ον ἐν ὁμονοίᾳ. Ἐκάστη εἶχε τοὺς ἰδίους δημογέροντας διέποντας
 ῥητῆτως τὰ κατ' αὐτήν. ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο
 τε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα,
 ματα. Πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελ-
 αὐτῶν ἐνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν.
 εἰ 1826 μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου δεινῶς κατεπλάγη
 ασα ἡ Ἑλλάς καὶ γενικὴ πεποιθήσις παρήχθη ὅτι, ἵνα συμπλη-
 τό ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβραϊμὴν
 νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε
 ετοιῶνται ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς
 ρίας τὴν φιλαττήν αὐτῶν νῆσον ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον
 ἀ μετοικήσωσι πανοικί εἰς Ὑδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμ-
 σιν εἰς ἓν ἀπάσας τὰς ναυτικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρό-
 τῆς Ὑδρας, προϊσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μα-
 τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς
 τῇ 21 ἀπριλίου τὰδε: «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας
 πρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ
 καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὅποιον ἐπροσκαλέσαμεν εἰς συνέ-
 ἐν ὡπῖον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδον προσω-
 καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῇ
 χεται, ὥς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῇ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγ-
 ατὴν εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἔνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμό-
 . Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἥτοι κατοικίας
 ὁ Καμίνι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παρα-
 ἐν ὀνοίκιον, ὅσον καιρὸν μέινετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν με-
 συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλησμονοῦνται καὶ νὰ μὴ
 ἐρθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνετε λοιπὸν, ἀδελφοί, τὸν
 κί ἐρχομόν σας, διὰ νὰ γενῇ ὅσον τάχιον ἡ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ
 μελίαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ, εὐρίσκουν ἔτοιμα καὶ εὐκαιρωμένα
 σπῆτια τῶν Καμινίων καὶ τὴν πλέον ἀδελφικὴν δεξίωσιν εὐρίσκετε

ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας». Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἔγραψαν οἱ Ὑδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαριανούς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετὰ τινας συνδιασκέψεις ἀπεκρίθησαν τῇ 18 μαΐου ὅτι «ἡ μεταβάσις τοῦ λαοῦ των ἦτο ἀδύνατος· ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὅποιανδήποτε στιγμήν μαθούν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι». Οἱ δὲ Σπετσιῶται μετῴκησαν τῶντι περὶ τὰ τέλη μαΐου καὶ ἀρχὰς ἰουνίου εἰς Ὑδραν καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξὺ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Ὑδρα, ἂν ὄχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογούμενως ὅμως κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάρριζε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἡνωμένας ὁμοῦ, φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηλῶς προεδρεία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δέ, ἐπειδὴ ἐν Ὑδρᾷ ἐπρώτευεν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὑπάτος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισήμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἀξίος τοῦ τοιοῦτου πρωτείου τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος. Αἱ χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου παλαιῶν δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα 1,941,158). ὃ ἐστὶν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ὑδραίων οἱ μὲν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ διὰ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 447,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτσάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλαι 431,009. Ἀλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὑπάτον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὢν τριακονταῦτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρέτους. Ἦτο τῶντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρὸς τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ καὶ εὐποητικὸς πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῇ ποτε ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντας δὲ τοῦ ἀγῶνος ἐν τοῖς κρίσιμωτάτοις τῶν καιρῶν οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημα.

Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφροσύσεως, ἣν ἐνέπνεεν ἡ δεδοκισμένη αὐτοῦ σύνεσις, πλειστάκις ἐχαλιναγωγῆσε τὰ ἀφηνιάσαντα πλήθη· καὶ ποτε φοβερὰς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξὺ Ἰδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ρουμελιωτῶν συγκειμένης φρουρᾶς τῆς νήσου παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἄλθανιστί, πρὸς δὲ τοὺς πεζοὺς ἑλληνιστί περιήγαγεν αὐτοὺς αἱματοφύρτους ἐτι ὄντας νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καίπερ ἑτερόφθαλμος ὧν εἶχε θαυμαστὴν ὀξυδέρκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλάς τὴν εἰς ναύαρχον προχείρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἕξ ὅλα ἔτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μιαοῦλη. Εἶχε τὴν συνειδήσιν τοῦ τί δύναται καὶ τί δὲν δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνειδήσιν ὅτι, ἂν ἦτο ὁ ἀριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἴπετο ἐκ τούτου ὅτι ἠδύνατο ἐξ ἑαυτοῦ ἐπιτηδεῖως νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβερνήσιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρακληθεὶς αἰετοπερὶ ἀπειποιήθη καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεωργίον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγὼν τοὺς σκοπέλους, καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τι ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυικοῦ ἀγῶνος, ἐξ ἧς ἐξήρτατο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἣν ἤθελε διακινδυνεύσει, ἐὰν ἀνσμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυῆς αὐτῷ ἡ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπέισθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ἰδρας οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος οὔτε μετ' αὐτόν. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτόν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν. Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἰς τῶν βράχων τῆς Ἰδρας, ὅστις καίτοι ἐμψυχωθείς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινήθῃ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἐκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπισήμως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτῇ τῶν πραγμάτων ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἐνός τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο· διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προεκτεθέντας λόγους, ὧν ἕνεκα ἡ Ἰδρα ἐπρώτευσεν τῶν λοιπῶν δύο νήσων, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν

ὕπ' οὐδενὸς ἀμφισβητηθεῖσάν ποτε μεγαλοφυῶν τοῦ Μισούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησκήθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ὑδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ γεγονός τοῦτο ἀξιοῦντες ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἐκυβερνᾶτο οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ ναυτικῷ πολέμῳ ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἄρχωσι σύναμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλευῶνται πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφαρίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἰς ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἰδίως ἐν ναυμαχίᾳ εἰς ὁ ἀνυψῶν τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρᾶτο ἀπὸ τῆς ἐπιτηδεΐας τῶν κινήσεων διεξαγωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλητέρα ὕβρις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως, ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δριμύτερον τῶν ἄλλων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μισούλη ἀναγκάζονται ἄκοντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτήν. Μήπως ἐν τῇ γραφικωτάτῃ εἰκόνι, ἣν ἐτεχνούρησεν ὁ Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τῆς περὶ Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν οἱ ναῦάρχοι καὶ ἀντιναῦάρχοι τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὐρέθησαν ἐκ τύχης μετὰ τινων ἄλλων πλοίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου ἀπαχεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐνῷ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιώτης ἱστορικὸς δὲν ἀποδίδει ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιωτῶν εἰς τὸν Μισούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θέτει εἰς ἀνακωχὴν τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μέγαν ἱστὸν τὴν μεγάλην ταινίαν τὴν φοινικίδα τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὁμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μισούλη ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὅλους τοὺς συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος λέγει: «ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβούλια ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μισούλη ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ποδालγίας του καὶ ἕνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ ὅμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον διὰ τί ἄλη-

θῶς προετιμᾶτο ὁ Μισαούλης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὑδρᾷ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μισαούλην ἄνδρα ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοήμονα καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρὰ εἰς τὸν ἔμφρονα πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδρουτσον ἄνδρα γενναῖον μὲν τίμιον καὶ σοβαρόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ικανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχικὴν θέσιν. Ὁφείλεται δὲ ἡ μὴ εὖστοχος αὕτη ἐκλογὴ αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικύτητα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου Ἀνδρουτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλιαν τῶν φατρίων καὶ εἰς τὴν ὑπερσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπεισιώτης ἱστορικός δεικνύων αὐταπάρνησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ ἀνακηρύττει τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Μισαούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος κυβερνήσει, ἂν ὅχι ἄλλο ἔσχον τοῦλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας τῶν δύο ἄλλων νήσων προχειρίζουσαι τὸν Μισαούλην ἀρχινάυαρχον τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μισαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διωρισμένος ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας, εἰς ἃς παρευρέθη, ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχήν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Τὸ ἔθνος ὅλον τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ὅποιον ἠσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτάτο ἡ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξουχὴν ἀνεκέρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὑδρας, οὐχὶ, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά, τὰ ὅποια ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου καὶ θέλετε εἶδει τὸν Μισαούλην ἀείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαιρούμενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Ἰαλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων καὶ ἐπιτηδειότατοι αὐτῶν κριταὶ εἰς τὸν Μισαούλην πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος θύλων. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένειμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρῶντως τοῦ σωτήρα αὐτοῦ· δὲ ἐσυνήθισε δὲ ποτε νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει πολύκροτα ἐπωνύμια.

Ἄλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπὸ ὑπερόγκων πολεμίων δυνάμεων Ἰδρυσε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβολοστάσια καὶ ἐκάλυπτεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν πολιούχων ἐκείνων ἡρώων: τὸν Μικούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι οὐ μόνον τὸν Μικούλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ἰδρας Σαχτούρην διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων ἐκείνων μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ ὡς ἀπλοῦς πυρπολητῆς ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτατος τῶν κεραυνῶν, οὓς κατήρασεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἐλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρούτσου καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν τριῶν νήσων πυρποληταὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον αὐτῶν εἰς μυριάς ναυμαχίας καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἄλλ' ἡ πόλις αὕτη ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον ἐνόμισεν ὅτι, ἐνῷ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους, ὅσοι κητύχθησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν ἐξαίρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν ὅτι δὲν λανθάνεται καθαργιάζουσα τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ἰδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης, ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκανόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετός, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνώσεις. Ἄλλ' ἐστερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ἀπηρεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λαζαρος Κουντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειοτόλμων τῆς Ἰδρας πλοιαρχῶν ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκόλος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μικούλης εἶχε δεινὰ τινὰ ἐλαττώματα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἠφ' ἡνίκα ἠφάνισθησαν εἴτε ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν εἴτε καὶ πρότερον. Ἰνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ

ατήσω τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξη-
γον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ τῶν φιλτάτων αὐτῷ, τὰ δὲ προ-
ήματα ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μια-
ουλῆς ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· καὶ τοῦτο
τὸ πάθος ἀπέβαλεν ἅμα ἐνυμφεῦθη τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς αὐ-
τοῦ· ἀλλὰ παρέμεινεν ἥκιστα πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβὴς καί, τὸ οὐδὲν ἦ-
τον δεινόν, δὲν ἐπίστευε ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀ-
κασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι θελουσι
ἐκταρῆθαι νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ
Λαζάρου ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ
ἐκείνη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνα-
βῇ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε τελευταίαν τινὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ
ἐκέντευξιν. Τί ἐρρέθη τότε μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν οὐδέποτε ἐ-
νώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου
τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων καὶ ἀπεδύθη
ἐν τῇ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ καρτερίας, ἥτις,
ὡς μὴ ὥφελε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ
πολεμικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἀνε-
μίου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν
ἀνθρώπων ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων
ἐκ φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον
γάλα καὶ ὠραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς
τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδεύρων. Γέρον συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῷ ὅτι
ὁ ναύαρχος περὶ τὴν Ταρίφην ὕψαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν.
Ὁ Μιαούλης ἐπειράζει ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης καὶ εἶπε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα
ἐπειποθεὶς ὅτι θέλει κάμψῃ τὸν κίνδυνον ἐξηκολούθησε πλεῶν εἰς τὸ
πορθμὸν ὑποὺλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἶφνης ἡ νύξ καὶ δει-
νὸν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἥς ἀνευ ἤθελεν ἀποβῆ ὁ πλουσιώτατος τῶν
ναυλοφάρων τῆς Ὑδρας. Ἀλλ' ὁ ἄκαμπτος αὐτὸς χαρακτὴρ ἦτο ἀπαρξί-
μος νὰ καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικὰ πλήθη, ὧν ἔμελλε
ἄρξῃ. Ἀρχὴν εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίσῃ ποτέ, ὅσον-
ποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ἦναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε
ἐν Καφηρέᾳ ἐπικρατοῦντος καταιγιδώδους βορρᾶ, ἐνῷ οἱ συνάδελφοι
αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος
ἐν τῇ δειλίᾳ μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις
ἐνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρείᾳ. Ὁ Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας
Μιαούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεὶ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνδρ-

γυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἔν σχεδὸν καὶ ἀμέσως τὸ ἔθεττεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλους ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. «Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. «Ἐπιτυχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ποτὲ δὲν ἐσεμνύνετο, ἄφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. «Ὅλοι οἱ συναδελφοὶ τοῦ τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προσηνὴς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι μήτε τὸν ἐχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ».

Ἀλλὰ τὰ ἐξαιρέτα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἄρξῃ αὐτῶν ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτη, δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ τε κατορθώματα, δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι, καὶ τὰς ποικίλας δυσχερείας, πρὸς ἃς ἐδέσσειεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου ἢ συγκρότησις καὶ ἡ παρασκευὴ εἶναι εὐχερεστέρα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἄτακτα στίφη, ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἡπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοί, ἀπηρτίζοντο καὶ συνετηροῦντο ὅπως οὖν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι. αἵτινες, ὅσον μικραί καὶ ἂν ἦσαν παραβλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπῆτουν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικὰς παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν τακτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐκθέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότεον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσωσιν ἀπηρτοῦντο νέαι παντὸς εἶδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβολαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν, ὅσον ἐνδέχεται, τελειότερον πρὸς ἐκπλουν καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας· ἔδει νὰ ἔχῃ ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ, ὅσον ἐνεστι, κάλλιον διηυθετημένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμήθειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων καὶ πλὴν τούτου ἱκανὸν ἀριθμὸν μικρῶν ὅπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' ἅπασαν τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τροφὰς καὶ τὸ περὶ πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προὑπολογισμόν τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἀστρεῖ

ἐθνικὴν συνέλευσιν τὰ ἑξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἄνδρας 108, συνεποσούντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 Ἰουλίου 1824 ἔγγραφον τοῦ μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα ἀπηττοῦντο κατὰ μῆνα καὶ μάλιστα τὸν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευὴν, 1000 ταλλήρα. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἑξοδα ταῦτα.—ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὠπλιζον ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τὰ τε πλοῖα ταῦτα, ὅτε δὲν ἐξεστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90, ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διὰ τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυρπολικά ἤναλῶθησαν,—τὸ σύνολον τῆς ἐτησίαις δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαινεν εἰς ποσόν, τὸ ὅποιον δὲν δυνάμεθα μὲν ὁπωσοῦν ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύτην δὲν ἐπῆρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰσέπραττον πρὸς τὰς χρεῖας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου, ἐλάβανον ἐκ διαλειμμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον λόγου ἁξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους, οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑποναυάρχου Κ. Νικοδήμου μέχρι τοῦ 1824 ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων τὰ μὲν Ψαρὰ εἶχον λαβεῖ 12,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ὑδρα 240,000. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 ἰανουαρίου 1824 διακλήρυσιν τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν «ἐκ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προσόδων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυνάχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 30 ἐστάλθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822 ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκροκορίνθου παρεχωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρὰ καὶ χρυσὰ σκεύη), ὧν ἡ ἁξία κατὰ μὲν Φιλῆμονα ἦτο 800,000 γροσίων, κατὰ δὲ Ὁρλάνδον 213,000 περίπου πλὴν 35,000 εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους ἐκ τῶν τοῦ πρώτου δανείου χρημάτων 94,000 δίστηλα. Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπραξίαι τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλάι, διότι πολλάι μὲν κατεβάλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλείστα δὲ ἰδιοποιοῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομῶν αὐτῶν. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συνεποσώθησαν εἰς 20,000,000 παλαιῶν δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσά, ἐὰν δὲν εἶναι τὰ μόνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαίόταρα

εἰάν δὲ ἀθροίσωμεν αὐτά, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λαφύρα τῆς Κορίνθου τὸν ὑπολογισμόν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 παλαιὰς δραχμὰς, ὅ ἐστιν εἰς τὸ ποσόν, ὅπερ ἀπῆτειτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἑξή μηνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιοῦμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικὴν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὀλίγης συνδρομῆς, ἣν ἐλάβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἀπλοὶ πάρωνες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλίγων τριστήλων καὶ τινων ἡμιολιῶν) ὠπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὄντα ἔδει ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρόδηλον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσβάλλωσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ διὰ προσαραγμοῦ (abordage) ἐπίθεσις κατὰ τῶν «κινήτων» τούτων βουνῶν, ὅπως ὠνομάζετο ἐν τῶν ὁσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἥττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερὴς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρῶνων καταστρώματος εἰς τὸ ὕψηλόν τοῦ δικρότου· καί, ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρῶνων, ἵνα ὑπάρξῃ ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος, πρὸς ὃ ἐμέλλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὅποιον ὑπερέβαινε πολλακίς τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύτερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυβάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπαρατάξεως ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλην ἐτράπησαν ὁδόν. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων πρὸ πάντων ἐφρόντιζον νὰ ὑπερπλεύσωσι καί, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔρριπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δέ, εἴτε διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἀπλῶς, τὸν ὅποιον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸ εὐφρεστάτον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχανήμα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναύαρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυβάται τοῦ 1821 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι

νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐκ παραδόσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμέν ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῇ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμέν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἡγκυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ἠτύχησαν ὡς αὐτως οἱ ἡμέτεροι πυρποληταὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατὰ τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σαλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἔτους, καθ' ὅσον οἱ Τούρκοι διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων ἀπέφευγον ὅσον οἶόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέχθη ὁ στόλος ἡμῶν ν' ἀντιπαραταχθῇ πολλάκις κατὰ τοῦ ὁσμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἑλλήνος ναυτικοῦ ἢ διὰ τοῦ τεχνάσματος τῆς προσηνεμώσεως καταστήσασα δυνατὴν τὴν ἐν πελάγει χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν καὶ πλὴν τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀρμένων, δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγχανον τὴν προσηνεμῶσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος E. Jurien de la Gravière περιγράφων καὶ ἀποθαυμάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαίρετον τέχνην τῶν ναυάρχων τοῦ Καρόλου Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει: «εἰς ὁμοίας περιστάσεις καὶ μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνεδείξαν τὰ αὐτὰ προτερήματα. Χειρίζοντες (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλάκις τοὺς στόλους τῶν πολεμιῶν νὰ τραπῶσιν ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτοὺς ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν ἢ διέκυψαν τὰς ἐπιχειρήσεις». Καὶ συμπεραίνων τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ πραγματείαν λέγει: «Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυφορουμένου νέου πολεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον σκοπὸν θέλουσιν ἔχει νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοποθετῶσιν ἐπιτηδείως καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτω τὰ νέα πυρπολικά τὰ καλούμενα τορπιλοβόλα (bateaux-torpilles). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χασσέφη καὶ τοῦ Ἰβραήμη». Μεγαλῆτερον ἐγκώμιον δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῇ περὶ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν ἐν ἑτι τῶν ἡμετέρων προτερήμα. Ἐφ' ὅσον οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωρούντων τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βο-

λῆς, ἐνῶ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο καὶ οἰακίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσκολλησέως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ὁ ἐλληνικὸς στόλος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὁμῶς νὰ παρακωλήσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλὴν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης οὐδὲ προέλαθε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ὥστε ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπέστρεψεν ἐν ἀνέσει εἰς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ ὁκτώβριον. Ἐν γένει δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλᾳ τολμῶντες. Οἱ δὲ Τούρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυροβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 μαΐου 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορὰ. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ψαριανὸς Παπανικολῆς ἐπυροβόλησεν εἰς Ἑρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης ἐν δίκροτον 74 πυροβόλων, τὸ ὅποιον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄστυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ ὁσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἔμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμέσι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῇ 24 ἰαννουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὁσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλλήσποντου καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐσίτισε μὲν τὴν Μεθώνην, ἐπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῇ 16 φεβρουαρίου ἐφθασε καὶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 19 ὁ ναυαρχὼν ἤδη Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ τοὺς πολεμίους. Τῶντι τῇ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα ὁ Μιαούλης προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἱστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν Ὀρλάνδος, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβάς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἐκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο ἀπὸ αὐτὰς· ἐφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν πλοίων, τῆς μᾶλλον ὑπηνέμου φρεγάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπιας, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἀνευ σημαντικῆς βλάβης».

Ἀλλ' ἰδωμεν τί λέγει περὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκθεσιν παραθέτομεν ὅπως ἐγράφη ἐν τῷ μέσῳ, οὕτως εἶπεῖν, τοῦ πυρός: «Φεβρουαρίου 20, ἡμέρα δευτέρα, ὥρα 4 νὰ

ξημερώσῃ. Ἐκαμε σινιάλο ὁ κομμαντάντες καὶ ἐσηκώθημεν εἰς τὰ πανιά πηγαίνοντες κατεπάνω τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πλησιάζοντας ἐσηκώθη ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰ πανιά κομμάτια 36 καὶ πλησιάζοντας ὁ ναύαρχος εἰς μίαν φεργάδα ἄρχισε τὸν πόλεμον· ἦτο ἡ ὥρα δύο τῆς ἡμέρας, καὶ πολεμῶν τοῦ ἐχάλασε τὴν γάβια τοῦ ἐχθροῦ· δὲν ἦτο ὁμως ὅλα τὰ καράβια συναγμένα τὰ ἰδικὰ μας διὰ νὰ ἐμβουν εἰς τὴν λίνιαν· εὐθὺς ἐφθάσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἄρχισαμε τὸν πόλεμον ἕως ὅπου ἐφθάναν τὰ μυσδράλια. Ἐρίξαμε κανόνια 18 εἰς αὐτὴν τὴν μπατάλια, ἦλθεν ὁμως μία σφαῖρα ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν, ἐκτύπησεν εἰς τὸ μεγάλο κατάρτι καὶ ἐπῆραμεν δευτέρα βόλτα, ἐπέσαμεν εἰς πόλεμον ῥίχνοντας κανόνια 23, ἦλθε μία σφαῖρα τοῦ ἐχθροῦ μᾶς ἔκοψε τὴν ῥάντα. Εἰς αὐτὸν τὸν πόλεμον ἐπῆγεν ὁ σύντροφος διὰ νὰ γεμίσῃ τὸ κανόνι τῆς προύδας, ἐπῆρε φωτιά τὸ κανόνι καὶ ἐπληγώθη· εἰς τὴν τρίτην μπατάλιαν μᾶς ἐπεσαν τρεῖς φεργάδες πολεμῶντες μας ἕως μίαν ὥραν. Ἐρίξαμεν κανόνια 26, δὲν ἠμπορούσαμεν πλέον νὰ βασταξώμεν ὅτι μᾶς ἐκατάκαψαν τὰ παταράτσα, μᾶς ἐκατατρύπησαν μὲ τὰ μυσδράλια· μία σφαῖρα ἰδική μας ἐπῆγε καὶ ἔκοψε τὴν κόντρα μετζάνα τοῦ φλόκου τοῦ ἐχθροῦ, βλέποντας τὰ ἰδικὰ μας νὰ ποδίσουν δὲν ἠμπορούσαμεν εἰμὴ νὰ ποδίσωμεν· ὁ καιρὸς ἦτο φρέσκος, καὶ εἰμεθα ἡμεῖς καὶ ὁ ἑδικὸς μας στόλος σσταβέντο, ὁ ἐχθρὸς ἦτο σουεράνο· ἐποδίσσαμεν ἡμεῖς, ἤρχετο ὁ ἐχθρὸς κυνηγώντας, ὁ δὲ ναύαρχος εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν προσβολὴν ἐβλάφθη σπουδαίως εἰς τὴν ἀποσκευὴν, ὁ δὲ πόλεμος ἐβάσταξεν ὥρας 5 1/2. Ἦτο τὰ ἐχθρικά φεργάδες 7, κουρβέταις 6, βρίκια 19, γολέττα 1, τὰ ἀπολειφθέντα μικρὰ ἔμειναν ἀραγμένα ἀπὸ κάτω εἰς τὴν Πάτρα».

Ἡ ναυμαχία αὕτη εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιωμανημόνευτος ὅτι πρώτην ταύτην φορὰν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἡγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες αἰμίνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἐκταυὺς ἀτελέσφοροι, ἔβεβαιώθησαν ὑπὸ μαρτύρων, ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀξιοπίστον, Ἐπὶ παραδείγματος ὁ Γάλλος πλοίαρχος Brait κυβερνήτης τῆς *Delphinidos* παρευρεθεὶς εἰς τὰς ναυμαχίας, ἀς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ὁ Μισαούλης κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου 1826 περὶ Μιτυλήνην, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει: «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόνται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ, τὸ

ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατώρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης». Ἄλλ' ἐρχομεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἥττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἡκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποθάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 2500 τῇ 10 μαρτίου 1822. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξύ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθεὶς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἐλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἔγκαιρος ὁμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὐκόλος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν 7000 ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσι διὰ τινων ψαριανῶν πλοίων, ἐτρέπη ἐπὶ δῆωσιν καὶ σφαγὴν φοβεράν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠριθμεῖ 100,000 κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὀλεθρον ἐκείνον δὲν ἔμειναν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 30,000 ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων 70,000 οἱ 40,000 ἢ ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγοράς τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεφάνη ὁ ἐλληνικὸς στόλος συγκεείμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς σώζων ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταपुरοβολούμενοι ἀνευ ἀποτελέσματος. Ἰκανὰ πυρπολικά ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχε νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὁσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν ὁσμανίδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἐμελλε νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίᾳ, διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἡτοιμάζοντο νὰ ἐορτάσωσι τὸ βαϊράμιον. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωταγωγηθῆ διὰ φανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι, ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσοῦτον ἐπιτήδεια πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἐν ψαριανὸν καὶ ἐν ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλὰ παρασυρόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλεγόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἡγείτο ὁ Κων-

Καντίνος Κανάρης «εἰς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὧν μνημονεύει τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία», λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Grèze. Ὁ Κανάρης κατώρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἰστόν του εἰς κιννοθυρίδα ἀνεωγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του εὐσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὁσμаниκὸν κατάφρακτον κατὰ τὴν ἐπωτιδα τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἀνεμὸς ἐμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλόγας πρὸς τὸν ἔγαν ἰστόν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δέ, ἀλλὰ τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπήδησεν εἰς τὴν λέμβον, ἥ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοι αὐτοῦ· ἐν ἀκκαρεὶ ἡ ναυαρχίς μετεκλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς σπεύδων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ φερόμενον πλοῖόν του κατέβη ἐντρομος εἰς τὴν παραβεβλημένην τῇ κλίγκῃ ἀκατον· ἀλλὰ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἐξαρκτίας πεσὼν κατὰ τῆς κεκλήης αὐτοῦ τὸν ἐτραυμάτισε θανασίμως. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος ἅπαντες σχεδὸν ἀποκίβησαν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντα ἀπ' αὐτῶν ἐκ διαλειμάτων ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντιζοντο ἡ μία κατὸ ἑνὲς τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ὕγχυσις ἐγένετο φοβερὰ καὶ ἡ κατάπληξις ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διήλθον ἀνενοχλήτως διὰ μέσου ἁπαντος τοῦ στόλου καὶ ἐφθασαν εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πορθμοῦ ὅπου περιέμενον ὅπως οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες, οἵτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐθελοντὰς σώους ἀνεληθόντας ἅπαντας ἐπανεπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀρχιναύαρχος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρά νὰ προσβάλῃ οὔτε τὴν Σάμον, ἀλλ' ἐσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλλήσποντου. Τοιαυτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ τῆς Χίου καταστροφή.

Καί μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἤρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θριάμβον. Τὸ αὐτοπλοῖον στενωῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλιμοκτόνει καί, περὶ τὴν 8 Σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὑδρας ὁ ὁσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμέτ Πασάν. 84 κάραι, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δίχροτα καὶ φρεγάδες, ἐπλεον πρὸς τὸν ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60

πάρωνας 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἱππότης Βιελλὰ κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Kρίνο* (*Fleur de Lis*) καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως, ἦν περὶ αὐτῆς ἐγγραφὴ πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παρκοτῆσαι τὰς διαφόρους τῆς συμπολοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὅσον γενικὴ καὶ αἰετὶ εἶναι, παρέχει ἔννοιαν καθαρωτέραν τῆς ὅλης σκηνῆς ἀπὸ τὰς ποικίλους λεπτομερείας ἀνθρώπων, οἵτινες ἡ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων ἢ συμφέρον ἔχοντες νὰ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον σκοτιζοῦσι μᾶλλον ἢ φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν Σεπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ *Kρίνο* «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμοὺς συμπλακέντες καὶ ἐν πυρπολικὸν καταναλισκόμενον» ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον. Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πᾶρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἀπλοῦν πολεμικὸν ὑπὸ ἀλγερινῆς φρεγάδος, ἥτις τούτου ἕνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν ἢ πηδῶσιν εἰς τὴν ἐφελχομένην λέμβον ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὴν πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἱστία τῆς φρεγάδος ἐσβέσθη μὲν, ἀλλ' ἐπήγαγον ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ ὁσμυνίδαι ὑπαχωρήσαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἄργοι· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὖθις πρὸς τὸν κόλπον καὶ περὶ δυσμὰς ἡλίου ἡ πρωτοπορεία τοῦ ὁσμυνικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει ἐντὸς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὴν ἑλληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμοὺς. «Ἐξ δίκροτα, ὑπὲρ τὰς 10 φρεγάδες ἡ δρόμωνες, 40 ἢ 50 ἄλλα πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἄρα γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμνοκτηνοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἱκετικῶς πρὸς αὐτὰ τὰς χεῖρας; Ἐμελλόν ἄρα γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρὸσδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλῆτερον πλοῖον ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένον δὲν ἐφύρην εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νύξ ἕνεκα τῆς γαλήνης διήλθεν ἡσυχος. Τῇ 11 δ' ἐπιοῦσαν ἐκ πρωΐας, ἐπειδὴ τὸ *Kρίνο* εὐρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἐπεμψε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραῖβ περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἐνός τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαιρετίσῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ ὑποπλοίαρχος ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γαλλικοῦ ἀξιωματικοῦ «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικῆς τάτης, αὐστριακὸν πᾶρωνα φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότησιν τοῦ Ναυπλίου σίτον· δὲν εἶνε ἄρα γε δυνατόν νὰ τὸν συνοδεύσητε κατὰ βαρὺς τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἔδειξε τὴν ἀπορίαν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐρωτῇ καὶ «δὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν

προστασίαν πλοίου οὐδετέρου. Ὁ καπετὰν πασᾶς ἐπέμεινεν. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλῃ. Ὁ Γάλλος μὴδὲν προσθεῖς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἀπλῶς, ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὁσμаниκὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ. πρὸ αὐτῶν ἴστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μίλιων ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ναυπλίου, ἣς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστερᾷ οἱ ἑλληνικοὶ πᾶρωνες ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δῶλνας ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσῃσιν ἅπαντα τὰ ἱστία. Γαλήνη ἐπεκράτει τότε, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπύγειος ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ῥιπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρομῶν ἐμελλε νὰ εἰσέλθῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἰφνης οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κρίνου εἶδον ἔκθαμβοι τοὺς ὁσμаниκὰς πλαγιαζόντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὁδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταύτῳ πᾶρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν τοῦ καπετὰν πασᾶ οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πᾶρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολὺ· δύο ἑλληνικὰ σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὰ νησιδίων Τολὸν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πᾶρων κατηθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα ἥδη καθορμισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὸν πλοῦν τοῦ, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλους δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῇ 13 Σεπτεμβρίου πολλὰ πρῶτ' ἂν τὸ Κρίνον εἶδεν 75 ὁσμаниκὰ σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου ἐν ἀταξίᾳ, ἣτις δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετὰν πασᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μετὰξὺ Σπετσῶν καὶ Πελοποννησιακῆς Παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετὰν πασᾶς ἀπέπλευσεν εἰς Σούδαν τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἣτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπεφασίσθη μετ' οὐ πολὺ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τῇ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἡ μόνη, ἣν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετὰ τινα ἐν Σούδα διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγκυροβόλησε μετὰξὺ Τενέδου καὶ Τρωάδας νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποι του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτη-

ρῶσι τὴν προσέγγισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτοὺς ὑποπτον. Ἀλλὰ τῇ 29 ὁκτωβρίου τὸ ἐσπέρας δύο πυρπολικά ἐκπλεasanta ἐκ Ψαρῶν παρείσδυσαν μεταξύ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἐν ἡγεῖτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναύαρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἡ καταστροφή ὑπὲρ τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγοι δὲ σώθηκαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὑπὸ τοῦ ψαριανοῦ ἐρσάτως Γ. Βρατσανοῦ διοικούμενον, ἀπέτυχεν. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀποσπᾶσθαι ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ρεύματος, τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φοράν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ἱστορικός, ἦτο ἐν τῷ εἶδει τούτῳ ἀναμάρτητος ἥρως ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν καὶ ναυτῶν τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ἄλλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολέμιον τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν. Ὁ Μεχμέτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὅλου τοῦ στόλου ἐν τσαούτῃ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετὰ τινὰς ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περισωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Εἰς τῶν δρομῶνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκεῖλει εἰς Τένεδον καὶ ἄλλος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματος τοῦ ἐφέρετο τῇδε κακεῖσε ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι L' Active σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης καὶ τώρῳσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Ταισμενί.»

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοὶ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολλὰ ῥηθέν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἀντικρὺς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἶδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλᾶ ἐπὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμεισθήτης. Καθ' ἑν ἑπόμενον οὗτος τῶνόντι. Πρὸ τινος εἶχε συλλεχθῆ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὀνόματι γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημιώσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρᾶμματα. Ἔως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὅμως κυβερνήσεις ἑλληνικὴ κατὰ Σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐκλήπησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ὑδρας. Ἡ κοινότης ἀπήτησε φυσικῶς τῷ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χεῖριστον

ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 Σεπτεμβρίου, ὃ ἔστι τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἑξ ἡμερῶν, καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἡγωνίζοντο νὰ παρακωλύσωσι τὸν ὁσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἀργολικὸν κόλπον, ἐν ᾧ Ἰδραὶ δὲ φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπεκράτει φοβερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ἰδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἕνεκα τοῦ κινδύνου, εἰς ὃν εὐρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε καί, ἵνα ἐξασφαλισθῇ, ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους, οἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμιολίας *Τερψιχόρης*· τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποποιηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ, ὁ ἱππότης Βιελλὰ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἐφθασαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ἰδρας. Τότε οἱ Ἰδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ Raybaud τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἄλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιελλὰ εἰδείξεν ἄκαιρον καὶ ἀδυσώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατὰ τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει, ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

«Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ιδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικά οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία, μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς ὁσμανίδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἤξεύρουσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὅποια ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃ τις μὲ ἀδιὰφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυγχάνουσι τοσοῦτον θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὁσμανικοὺς στόλους». Καὶ ὁμως Ἕλλην ἱστορικὸς παρεξηγῶν τὴν προεκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθές, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν «ὅλας ὅσας ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλίας». Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας, ἃς παρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν

ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία τὴν ἀπὸ 1 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκηρύχθησαν εἰς κατὰστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλίαι τῆς Ἠπείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων καὶ Κρήτης. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπεστήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη μὴ συστελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικούς ἀποκλεισμούς καὶ εἰς μυρίας ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, ὁ Γάλλος κυβερνήτης, λέγει ὁ Jurien de la Gravière, δὲν ἐνόμισέ ποτε ὅτι δικαιούται νὰ παραβῇ τοὺς κανόνας, οὓς ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν διεθνῶν συμβάσεων ἐπιβάλλει ἡ αἰδὶς καὶ ἀπειστος δικαιοσύνη εἰς τὴν οὐδετέραν θαλασσοπλοίαν. «Εἶναι θλιβερὸν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργόν, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπονα τῶν ἡμετέρων εὐρίσκομεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίνοντας καὶ προκλοῦντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὐρίσκει τις ἐν ταῖς περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειαν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμπαῖξῃ ἀρχὰς καὶ νόμους». Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ γάλλος ἀξιωματικός, καίτοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμόν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευε τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμόν ἐκείνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔπραττε πλειότερόν τι. Ἡ δύναμις αὐτῆς καὶ πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδιαφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικά ἐμπορικὰ πλοῖα. Ἀποκεκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πᾶρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς ἀπώλεσε τὸν ὑπάρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἀγγλοὶ, οἱ συνήθως τοσοῦτον ἱερὰν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθορήθησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἀπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν. Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἀγγλῶν ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προηρεῖτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκῳ, ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἑλλήν δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγλοῦ μοιράρχου Ἀμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπικεικῆς οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἀμιλτων ὑπηρετεῖ βεβαίως τὰ ἀγγλικά συμφέροντα, ὑπηρετεῖ ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων

έχοντα γενέσθαι βοηθῶν λεληθότως ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ αὐτοικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος αὐτὴ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τῷ 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μακρῶν δια-
 τις μεταξὺ τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας. «Ὁ Ἀμιλτων, λέγει ὁ
 ἄνδρας, φιλέλλην ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγα-
 καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα ἔφερεν ἐντὸς τῆς φεργάτας
 τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέ-
 ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας κατέβαλε πᾶσαν
 πᾶθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ παραστήσας αὐτοῖς πόσον ἦτα ἀσύμ-
 μους εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ τοιαύτη διαίρεσις εἰς τὰς παρούσας μάλιστα
 περιστάσεις, καθ' ἧς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεύων νὰ πράξῃ
 καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Παλιν δὲ τῷ 1827 ἡ ἐν
 ζῆνι συνέλευσις ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδι-
 στριαν, ἐδίσταζε δέ, διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε καὶ ἰδίως
 Ἀμιλτων ὑπώπτευεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ
 Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ταύτῃ ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ
 Κοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὸ ζήτημα. Ἐχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου εἶπε
 τὸν Ἀμιλτων Μὰς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὁχι
 ἔφη τῆς Ἀγγλίας. Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία;
 Ὁχι, ὄχι, ὄχι ἐπανελάθεν ὁ Ἀμιλτων· ζητήσατε νὰ εὑρετε Ἕλληνα.
 Ἀλλὰ Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστρίου ὑπέλαθεν
 Ῥωσίων πολέμαρχος. Ὁ Ἀμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης
 ἐστραμμένον ἀλλαχοῦ τὸ πρόσωπον τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδα-
 ρί. Ὁ Κοκοτρώνης ὅμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία εἶπεν εἶναι
 ἐπὶ μᾶς· ἔχομεν κατὰ ζήρᾳν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν καὶ
 ἔχομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδετο τοιοῦτος. Ἀλλ'
 ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἀγγλον μᾶς χρειάζεται ὁ
 Καποδιστριας. Λοιπὸν ἀνεφώνησεν ὁ Ἀμιλτων ἡττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀ-
 ντιστάσεως, δυσκαταμαχήτου δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὅμως ὑπεν-
 ῶν εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην «Λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καπο-
 διστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.»
 Ὁ δὲ τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γάλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε
 ὡς ἐπὶ ἰορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡγάπησαν καὶ ἐτίμησαν
 ἑλληνικὸν ἀγῶνα καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονό-
 ματις· ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρ-
 χου Ἀλφάν, ἣν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων
 ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξορυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλαί;

πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κάγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου. « Ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγάν, δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῆ διαρκής. Εἰς μάτην ἡ Υ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαφιλεύσει τὰς ἐπιεικεῖς αὐτῆς ἐπαγγελίας· αἱ ἐπαγγελίαι αὗται, καὶ ἂν ὑποθεθῶσιν εὐκρινεῖς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι. Ὁρησκομανία, δίψα αἱματος καὶ λεηλασίας, ἀνία ἐκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἔντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθῆσωσιν αὐτὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἐὰν ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ εἰς ὑπακοήν, ἤθελεν ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα ἐγγύησιν δύνανται νὰ παράσχῃ αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα παρεκτός ἐὰν δώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτογνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγῶ ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, παντὸς ἀνθρώπου φέροντος καβουκι; Μετὰ τὴν διαφωτίσασαν αὐτοὺς ἡὼ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ὑπολείπεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφὴ ἢ ἐλευθερία. . . . Δὲν διαβουκολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρίνω τοὺς Ἕλληνας ἀνευ προκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δῆποτε σπουδαῖται καὶ ἂν ἦναι αἱ σκέψεις αὗται δύνανται ἄρᾳ γε νὰ παρακωλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποιθὺς ἡ Εὐρώπη ἄς πράξῃ τὰ δεόντα. » Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἐπτὰ ἔτη ἐγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολογίστων ἵνα ἐπακούσῃ ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1825 καὶ 1824. Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ ἔτους 1822 δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ μεταβολὴν εἰς τὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μεριδίων. Τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν τὰ αὐτὰ τροπολογηθέντα

μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη κλεισθέντα Κολοκοτρώνην. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ Μαυροκορδατός, τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ' ἐσχάτων τότε ἐπιβουλῆς σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἤδη τὴν ἐπικουρίαν τῶν προεστώτων τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Ὑδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Μαυροκορδατός ἐνισχύθη οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέοι αὐτοῦ ἐπικουροὶ ἔνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν καταρθωμάτων ἀναγκαιῶς ἔλαβον ἐπὶ τέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1822 ἐν εἰρήνῃ ἡ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν πολεμίων προσεβλήθη ὥστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐξωτερικὸς τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτήδειος νὰ κατευνάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προκρίτων, ὁ Κολοκοτρώνης πολὺ ἀπείχε τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρᾶσιν καὶ τὴν αὐτάρκειαν τοῦ Ὑψηλάντου· καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμήθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδῆλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις καίτοι μηδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καίτοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε ἀκκέισε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη μέχρι τέλους τοῦ ἔτους ἐνόμισεν ἐν ταῦτοις εὐλογον νὰ προσβάλλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τῶνόντι ἀπὸ τῆς 6 ἰουλίου, καθ' ἣν ἡ Διοίκησις, ἦτοι ἡ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἡκρωτηριασμένον ἐκτελεστικόν ἔκατέφυγον διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς ἡμισίας τῶν ἀδελφῶν Κουντουριωτῶν καὶ τοῦ Σπετσιώτου Κολομπόταση, ἰδοὺ ὅποια ὑπῆρξεν ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπίσημον σημείωσιν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ πρῶτος τοῦ Βουλευτικοῦ γραμματεὺς Ι. Σκανδαλίδης. «Ἡ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὰ πλοῖα ἀπὸ τὰς 6 ἰουλίου ἕως τὰς 12 αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν 12 αὐγούστου ἤρξατο ἐξέρχεσθαι εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἐνεργεῖν. Μετὰ 8 ἡμερῶν διατριβὴν εἰς τοὺς Μύλους μετέβη εἰς τὸ χωρίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καλούμενον. Διέτριψεν ἐκεῖ ἄχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἑρμιόνην φθάσασα τὴν 1 ὁκτωβρίου καὶ διέμεινεν ἄχρι τῆς 6 Φεβρουαρίου». Ἐν-

νοεῖται ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀθώα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν κατορθωθέντων. Ἐξέδωκε μόνον πρᾶξιν ἐν Ἑρμιόνη τῇ 31 ἰανουαρίου 1823, δι' ἧς διεκήρυξε «τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρίγκιπα Α. Μαυροκορδατον ἄξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους». Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν δικαίως ἐπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας ἐξέδωκε πρᾶξιν, δι' ἧς ἀνεκήρυξεν «ἄξιον τῆς εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως παντός τοῦ Γένους» καὶ τὸν Θεόδωρον Νέγρην, ὅστις ὑπηρετήσῃ μὲν τὸ Γένος, ὅπως ἡδυνήθη, οὐδὲν ὅμως ἐμεγαλουργήσῃ τὸ ἐπιτήδειον νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς ἰσὴν σχεδὸν πρὸς τὸν Μαυροκορδατον μοῖραν. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ συνελθὼν πάλιν ἅπαν τὸ Βουλευτικὸν ἐν Ἀστρεὶ κατὰ μῆνα μεσοῦντα μάρτιον ἀνωμολόγησε «χαρίτας καὶ εὐγνωμοσύνην», πρὸς τίνα; πρὸς τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τοὺς μινίστρος, δηλαδὴ πρὸς ὅλους ὅσοι καταφυγόντες εἰς τὰς ἡμιολίας εἶδμεν ἀνωτέρω ποῦ καὶ πῶς ἐπλανήθησαν. Εἰς μόνον τὸν Κολοκοτρῶνην οὐδὲν ἐξέδωκεν εὐχαριστήριον· τὸ δέ, εἰ δυνατόν οἰκτρότερον, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὰ ὑποῖα ἐτηρήθησαν «ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ καπετὰν Νικολάου Μπόταση», μετ' ἀποδοκιμασίας καὶ ἀγανακτήσεώς τινος ὁμιλεῖ ἡ Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ περὶ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου τοῦ μὴ θελήσαντος νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ εἰς τὰς ἡμιολίας καὶ τὰς περιπλανήσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μείναντος εἰς τὴν ξηράν, ἵνα συναγωνισθῇ ὡς στρατιώτης μετὰ τοῦ Κολοκοτρῶνη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἑρμιόνης εἰς Ναύπλιον ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου καὶ δὲν ἐγένετο αὐτόθι δεκτὴ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Δημητρίου Πλαπούτα, ἀπῆλθεν, εἰς Ἀστρες· ἐκεῖ δὲ συνήλθον καὶ οἱ πρὶν καιροῦ προσκληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλείστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῶ τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρῶνην ἐλάχιστοι ἰσχυροὶ ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμείνη εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχάς, αἵτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν ταῖς προτέραις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἷόν τε ἀσθενῇ, ἵνα αἱ προεστώτες πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βρῶνται. Μήπως ὁ Κολοκοτρῶνης δὲν ἔγραφε τῇ 19 ὁκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μέξην καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους «ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἰδικά των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσίν των στασιάζουν καὶ τὰ ἄρματα, καὶ προξενεῖται

ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν;» Ἡλπισαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α' περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἐμελλόν νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρῶν διοίκησις ἀπεφάνετο, ὅτι προσφωτῶνται καθέδρα τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἴπομεν ὅμως πρὸ ὀλίγου ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Πλαπούτα. Ὁ Πλαπούτας ἐξετασθεὶς ὠμολόγησεν ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θέσπισμα διαλαμβάνον ὅτι: «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ παραδῶσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἄνευ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰρημένον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βουρτζὶ καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτοὺς τζεμπεχανέδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα». Σημειώτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεράιας ὁ Κολοκοτρώνης, καίτοι μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνέλευσει, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτὴν ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἀπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μεληγιότικα τὰ ἐξῆς: «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω χωρὶς ἐνόχλησιν νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντας σας ἀδελφοὺς, 6 νησιώτας ἥτοι 2 Ὑδραίους, 2 Πετωῶτας καὶ 2 Ψαριανοὺς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὁμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος καὶ ἐξαιτῶντάς σας τὴν συγγνώμην μένω μὲ ὅλον τὸ σέβας». Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκλήθη νὰ παραδῶσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐστερεῖτο λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πειθεται μὲ ὅλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγὴν τῆς καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἐθνικὸν προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἥττον Διοίκησις ὅτι οἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν ὅχι ὅμως καὶ διοικητικὴν τινα ἀρχήν. Ὅθεν δὲν ἠξέυρει εἰς τίνα νὰ παραδῶσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονὴν ἕως ὅτου νὰ ὁρισθῇ μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδῶσαι εἰς ὄν-

τινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεπρωσώπει ἢ συνέλευσις ὥστε οἱ προεστώτες, καίτοι ἦσαν κύριοι νὰ διορίσωσιν οἰκονομῶντες ἤθελον κυβέρνησιν, καίτοι ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφάνησαν ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἴτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἴτε μερικῶς τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων «εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος,» ὃ ἐστὶ κατήγγησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως τοῦ Σωτηρίου Χααραλάμπε, τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήριος Χααραλάμπες τάχιστα ὡμοφρόνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ προσέτι καθέδρα τῆς κυβερνήσεως ὥρισθη ἡ Τρίπολις, ἐν ἣ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προεχειρίσθη ὁ Μαυροκορδατός· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Τριπόλεως. Τῶντοι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὁρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24 μαΐου, προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδατός. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάλλων ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὁρλάνδου εἰς Λαοδῖνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, μὴ ἀκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμεινε προσέτι νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικὸν τοῦ ἀνθρώπου· ἐξετραχηλίσθη δὲ εἰς τοσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλὴν, ὥστε οὗτος, ἀφοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἐαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ἰδραν, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεῦγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατήλθεν εἰς Ἀργεῖ· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδι.

Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, ἐλλύκεν ἐντὸς τῶν τευχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικόν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν

ὁτόθι καὶ τὸ Βουλευτικόν, τὸ ὅποιον ὅμως ἡρνήθη νὰ ὑπακούσῃ. Ση-
μειωτέον ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προσλάβει νέαν ἡθικὴν δύναμιν διὰ
ελευταίου τινὸς ἀπαυγασματος τῶν κατὰ τοῦ Ἀρχμακλῆ θριάμβων. Ὁ
Ἀκροκόρινθος κατεῖχετο ἔτι ἕκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26
ἑκτωβρίου ὁ καλὸς ἀγαθὸς Νικήτας ἠνάγκασε τὸ φρούριον τοῦτο νὰ
συνθηκολογήσῃ· καὶ μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου
εἰδωλίου: ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλλη-
νοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἓνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὁρ-
μώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἀργεῖον καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ
ἐκ τῆς βίβης τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο ἐπιμεῖναν εἰς τὴν
ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἑρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγ-
ειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἑλλη-
νας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ
Ἐκτελεστικόν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἐτέρας δὲ πρὸς τὸ
Βουλευτικόν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν ὑπερασπίσει ὅλαις δυνάμεσι τὰς
δικαίας τούτου πράξεις. Μετ' ὀλίγον μάλιστα τῇ 20 δεκεμβρίου καὶ
οἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς των πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθη-
σαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐν-
ακρυνθὲν τὸ Βουλευτικόν ἀπεφάνετο τῇ 6 ἰανουαρίου 1824 ἑκπτωτον
τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικόν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ
ἐλέη τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπότα-
την ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτά-
την καὶ τὸν Νικόλαον Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανόντος μετ' ὀλίγον
ὠρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὅμως δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλή-
θησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνῶ εἰς τὸ προηγούμενον,
Ἐκτελεστικόν ἐπλειονοφήφουν οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ
μενὴ μείνασα θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς, πάλιν οὗτοι ἤθε-
λον μειονοφηεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο
ἡσιωτῶν καὶ τοῦ Ἠπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ'
αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπότασης περιεποίησαν τῷ
νέῳ Ἐκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων
αὐτῶν νήσων, ἃς ἐξεπρωσώπων, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ
τὴν ἀπαραίτητον Ἐκτελεστικὴν δύναμιν ἐπιτηδεύως προσελκύσας εἰς
αὐτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ρούμελης. Ἡ στιγμή
αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823. Καθὼς τότε,
ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μκυροκορδάτου, ἴσως ἦδύ-

νατο ν' ἀπαρτισθῇ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν, ἔὰν ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἀπαξ λαμπρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετὰ τινα χρόνον ἔμελλε καὶ αὖθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὅπωςδῆποτε, δὲν ἐνόει διὰ τί ὤφειλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχὴν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς προεστώτας αὐτῆς τοὺς ἔσωθεν διαμφοισθηθέντας τὴν ἀρχὴν του. οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἔξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐκτολον εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπεριδόμενος κυρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε τοὺς πλείστους φίλους καὶ συναθλητὰς κατεῖχε προσέτι διὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ δύο ἰσχυρότατα τῆς ἀνατολικῆς χερσονήσου φρούρια, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἐπόθει τὴν ἐγκαθιδρυσιν κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς· ἡ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι μετ' αὐτῆς συνετάσσοντο· οἱ ἐπισημότατοι τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἰδίως τοῦ νὰ καταβάλλωσι τὸν ἀρχαῖον καὶ φοβερὸν τῆς τάξεως αὐτῶν πολέμιον· ἡ κοινὴ τοῦ ἔξω κόσμου γνώμη, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει σπουδαίως νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἦτο εὐνοὺς πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν ἡ ἐν Ἑρμιόνη συγχροτηθεῖσα κυβέρνησις δὲν ἐθράδυνε νὰ κατισχύσῃ τῆς προηγουμένης. Τῇ 2 μαρτίου ἐθέσπισεν ὅτι καθέδρα αὐτῆς ἔσεται τὸ Ναύπλιον· τῇ 7 ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἐπειδὴ ἀπέποιήθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον τοῦτο ἀνεκνήρυχθαι ἀποστάτης· ἡ Διοίκησις ἐγκαθιδρύθη προσωρινῶς εἰς Μύλους καὶ συγχρόνως ὥρισεν ὅτι ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ὁ Κολοκοτρώνης ἐπιχειρήσας νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν Τρίπολιν ἀπέτυχεν, ἀντιστάντων τῶν προεστώτων. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἐπεμψε διαφόρους ἐπικουρίας εἰς τὸν ἐν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υἱόν του, ἀλλ' αἱ ἐπικουρίαι αὗται ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν βουμελιωτικῶν στρατευμάτων τῆς Διοικήσεως. Συγχρόνως δὲ αὐτὸς ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 ἑστράτευσε πάλιν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ πάλιν ἀπέτυχεν, ὁ δὲ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἡτοιμάζετο νὰ ἐμβάλλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Καρύταιναν καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπῆρχοντο ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ ἄγων τοὺς βουμελιώτας Ἰωάννης Νοταρᾶς. Ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχε περιέλθει ἐξ ἀρχῆς

οὔ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνας εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Κολοκοτρῶνης ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὑποταχθῇ καὶ λαβὼν ἀμνηστίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁπαδῶν, ἰδίως δὲ τοῦ υἱοῦ του Πάνου ἐτάξεν αὐτὸν ἐν ἀρχῇ Ιουνίου νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἀμέως μετέβη ἡ κυβέρνησις.

Ἄλλ' οἱ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν ταπεινῶσιν τοῦ πάλαι ἀρχιστρατήγου ἐνόησαν μετ' ὀλίγον ὅτι οὐδὲν ἄλλο πραξάν ἢ νὰ δημιουργήσωσι νέον κυρίαρχον πολὺ ἐκείνου ἰσχυρότερον. Ὅτε κατὰ ὀκτώβριον ἐγένετο συνωδὴ πρὸς τοὺς ὑφισταμένους ἄλλοι τοὺς νόμους νέα ἐκλογὴ Ἐκτελεστικοῦ ἀνεδείχθησαν πάλιν μέλη αὐτοῦ ὁ Γ. Κουντουριώτης πρόεδρος, ὁ Π. Μπότσης ἀντιπρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, ὃ ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοφήθησαν αὐθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστώτων ὅσοι τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη τοσοῦτω μᾶλλον πολύτιμος ὥστε ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολογηθῇ ἐν Λονδίνῳ τῇ 21 φεβρουαρίου 1824 ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου 800, 000 λιρῶν πρὸς 5% ἐπὶ τόκῳ 5 % καὶ χρεωλύτῳ 1 %.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφῆρθησαν ὁ ἐπὶ διετίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεωλύτρον, πλὴν τούτου δὲ διάφορα μισιτικά, προμήθειαι, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ εἰς πολεμοφόδια 10,000 λίραι περίπου· δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3,858, 18· ὥστε τὸ σύνολον τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἡ νέα κυβέρνησις διέθεσεν ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμὸν εἰς λίρας 302,585,99 ἤτοι 8,472,000 περίπου παλαιᾶς δραχμᾶς.

Ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐτοῦ ἠύξησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπεκράτουν, καθ' ἃ προεირηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμηδὸν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὁ δὲ Κολοκοτρῶνης ὠφελαόμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιάν εἰς τοὺς παλαιούς (Κ. Παπαρρηγ. Τὰ διδασκ. πορίσ. τῆς ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους.)

ἀντιπάλους, καὶ ἤδη ἔξερράγη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν, ἐν ᾧ ἐχθρὰς ὡς ἔχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρῶνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Νοταρᾶς. Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ Κολοκοτρῶνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοταρᾶς κατὰ τὸν Λόντος κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἦτο εἴπερ τὸ ἰσχυρὰ ἔνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Περὶ τὴν τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσέγαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου τὴν κρατίστην Ἑλλάδος πεζικὴν δύναμιν, ἣτοι τὰ βουλευτικὰ στίφη ὑπὸ τὸν ρατάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καρζίσκῃν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Τζαβέλαν. Ἐκ τούτων ἀγομένων ὑπὸ τοῦ βέκτου ἐκείνου μέλους τοῦ Ἑλληνικοῦ οἱ μὲν, ἀφοῦ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου, τετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κουτζομαδί, ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν τίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκκαλα. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐδραμίζετο ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα βουλευτικὰ στίφη ἀνέβησαν ἀπὸ Βοστίτης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκεῖθεν μέχρι Μεσσηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο γάλαι συμπλοκαί, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρῶνη ὑποστράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τῆς κυβερνήσεως. Φονευθέντος δὲ τοῦ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρῶνη εἰς μικρὰν τινα ἀψιμαχίαν, ὁ αὐτοῦ τοσοῦτον ἠθύμησεν, ὥστε ἐπεκαλέσατο αὐτὸς τὴν ἀμνηστίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ παρεδόθη μάλιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλαι ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἰσχύων σύμμαχοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὀλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης, οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖοι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Κατσαρός, ὁ γέρων Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Χρυσάνθου καὶ ὁ μετ' αὐτῶν συνταχθεὶς βουλευτικὸς Θεόδωρος Γρίβας ἀπῆχθησαν τὴν 2 φεβρουαρίου 1825 εἰς Ὑδραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν προφῆτου Ἑλίου· οἱ δύο Ἀνδρέαι, Ζαΐμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ Νικήτας κατῴρωθον νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾗ εἶχον προσηλυτικὸν πικρὸν φίλον, οἵτινες διέσωσαν αὐτοὺς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούραν ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1825 ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων κατετρόπωσεν αὐτόν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῇ καὶ ἀπῆγαγε δέσφον.

αὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα εἰς τὴν Ἀκρό-
πολιν τῶν Ἀθηναίων. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὁ διαφεύ-
ας ἀπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ
Ἑλλάς ὡς ἐκ τοῦ περὶ Γραβιᾶν κατορθώματος εὐρέθη νεκρὸς τῇ 16
σουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτερου νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκρά-
τησεν ἡ φήμη ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς
τελεύτησεν.

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν.
Ἀλλὰ τί ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἠδύνατο νὰ λο-
κισθῇ ὡς πρωταεργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ
Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῖος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν
δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ
ἐκπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τασοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία
αὐτοῦ συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ
τούτους χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Τῷ ὄντι μετὰ τὴν καταστροφὴν
τοῦ Δράκμλης ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλ-
λάδα δύο στρατοὶ ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἡπείρου, ἐνοῦμενοι δι'
περὶ Ναύπακτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες τὴν
τῆς Πελοποννήσου χεῖρ᾽ αἰσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσῆλθασεν
εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς Βερκούφτσαλης μετὰ
ἀππικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν
Βοιωτίαν. Ἄλλ' ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς καίτοι ἀγαθὸς στρατιωτὴς ἦτο ὑπέρ-
γρηγρος καὶ προσωπικῶς δυσηρεστήμενος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε
τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἐπραξεν. Ἀντὶ νὰ
καταλάβῃ τὴν Ἀμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου
συγκοινωνίαν κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικρὰς τι-
νας συμπλοκάς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέ-
στρεψεν εἰς Λαμίαν ἀπρακτος. Πολὺ σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς
δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μου-
σταῖν πασᾶν τῆς Σκόδρας κατελθόντα ἐκεῖθεν μετὰ 8,000 γενναίων
Μιρδιτῶν καὶ Γ'κέγκιδων καὶ εἰς τὸν Ὁμεῖρ Βριώνην τῶν Ἰωννίνων μετὰ
4,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλωσι καὶ κατ' ἀρ-
χὰς ἐνήργησαν διηρημένοι ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδὲν ἤττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐ-
γούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας διελθὼν τὰ Ἀγραφα κατέλαβε διὰ τῆς
ἐμπροσθοφυλακῆς αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς
τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ
Σουλιώτης Μάρκος Βότσαρης. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἰς τῶν ἡρώ-

κωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἑλλήνος μαχητοῦ. Ἐκεῖνος εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κυλοκοτρῶνη πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλὸ πῆθλον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως Καρσισκάκης. Λόγῳ ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας οὐδὲν ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐξωγραφημένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἡ καλοκἀγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον ὅτι, ἂν ἦτο μουσουλμάνος, ἤθελον πιστεῦσαι ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν. Ἀμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μουσταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενησίου συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρίθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων ἀπεφασίσατο νὰ προσβάλῃ αὐτὴν διὰ νυκτός διχόθεν, αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν ἐκ τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοὶ, οἱ Ἀκαρναῖες καὶ τινες ἄλλοι Σουλιωταὶ ἐκ τῶν ὄρεων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα ὁρμήσας τὴν νύκτα τῆς 9 αὐγούστου μετὰ 350 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἐρρίψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτρεπύοντο εἰς φυγὴν. Ἄν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὄρεων καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἡ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῇ ὀλοσφύρης. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, δὲν προσήλθον ἐκεῖθεν εἰμὴ ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν. Οὐδὲν ἤττον οἱ Σουλιωταὶ ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὅλων τῶν χαρακωμάτων παρεκτείναντες μίαν μάνδραν, ἐν ᾗ εἶχε πῆξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδὶμπεύς ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μάρκος, καίτοι πληγθεὶς κατὰ τὸν δεξιὸν βουβῶνα, ἀλλὰ ελαφρῶς, ἔδραμε πρὸς τὴν μάχην καὶ ἀναρριχηθεὶς εἰς τὸν τοῖχον κατώπτευσεν πῶς εἶνε δυνατόν εἰσέλθῃ· οἱ ἐντὸς δὲ ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνου ἐπυροβόλησαν καὶ ὁ Μάρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρὸς. Οἱ συναθληταὶ αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ τοῦ πεδίου, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν καίτοι συναπῆγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυριθμὰ λάφυρα ὀπλων καὶ πολεμοφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἀνδρας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσεν ἓνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπισύσαν οἱ Μιρδῆται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέρας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον, ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδίκησιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριὰν χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἀχελώου ἠνώθησαν τῇ 1

σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ. Ἀλλ' οἱ δύο πασάδες δὲν προσέβαλον τῷ Μεσολόγγιον εὐρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἓνα μῆνα περιεφέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελώου μέχρι τοῦ Εὐήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιθώρια καὶ τοὺς ἐλαιῶνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὅμως ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν ἑλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων· διάφορα ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δύο ἡγεμόνες δὲν διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξύ Τόσκων, Γκέκιδων καὶ Μιρδιτῶν· ἐπῆλθεν ἡ εἰδῆσις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη Ἰουσούφ πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῇ 17 νοεμβρίου οἱ δύο πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι καί, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπευσμένως ὁπώραν εἰς τὰ ἴδια ὁ μὲν εἰς Σκόδραν, ὁ δὲ εἰς Ἀρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα, ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσο μᾶλλον ὅσοι ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλητὴς ὁ Μᾶρκος Βότσαρης δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδατὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῇ 30 δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδατοῦ ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων θπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ ἡδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ ἂν ὅχι τὴν πρώτην, προέχουσιν ὅμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὅμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἰσως προεῖδεν ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρέτησῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὥς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὥς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον διατρέψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἐτακτοποίησε καὶ ἐνεφύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισε νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἶόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐν μόνον λάθος ἐπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καρχαίσκακη καὶ περιήλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτι-

στος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κρᾶτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις, περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδατος καθ' ὅλον τὸ 1824, παρεσκεύασε τὴν αἰμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἄμυναν, τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδατον. Διηκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστρατεία. Μόνον δὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους ἐκείνου Ρούμελη Βαλεσῆς Δερβίς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλη κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὀπλαρχηγῶν τῶν Σαλῶνων, τῶν Κραβδάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καὶ τινες Σαυλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανην (μεταξὺ Σαλῶνων καὶ Γραβιάς), καθ' ἣν ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυροβόλα, ἑπτὰ σημαίας καὶ πολεμοφόδια. Ὁ Δερβίς πασᾶς παρέμεινεν εἰσέτι ἐπὶ τρεῖς μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκείθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἀπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις ἠτύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμὴν, καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐπιχειρήσις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ίουσούφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηρὰν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὅλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Υ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχείρησιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις ἐκστρατείας τρία κατὰφρακτα ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν κινδύνους καὶ συνεκρότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρά ἐκ δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἐκπλοὺν 46 σκάφη, ἐξ ὧν ἐν μόνον δι-

κροτον· μετὰ τούτων ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσιν 6 ἀλγερινά, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως, τὸ πλεῖστον φρεγάδες ἢ δρόμωνες. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος συγκεῖμενος ἐκ πλοίων ἐξήκοντα δὲν ἔμελλε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ὁσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσχηγνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχιναύαρχος ὁ Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος. ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδειξῶσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ 12 ἀπριλίου καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους τούτου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερνιὺ ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας ἀπῆντησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον παραλαμβάνοντα στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ, περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν του. Ὁ Χοσρέφ πασᾶς, ἀφοῦ ὠμολόγησεν ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρῶξινον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν ἢ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλῃ σύστημα. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμός μου ὡς ἀρχιναύαρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρους διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πᾶσας τὰς περιστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἰσθε ἀρὰ γε διατεθειμένοι νὰ διαβιβάσχητε εἰς τὴν Ὑδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ;—Ἐπὶ τίνι βάσει;—Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν;—Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλousi πολλὰ καὶ ἡξέουρον ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ». Ὁ Δερνιὺ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν ὅτι δὲν δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παραδoσιν τῶν ὅπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ τὴν Μιτυλήνην ὕδατα ἐπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν προφάς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν καὶ διελυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου Εὐβοέως, ὅστις προσελθὼν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἀπλοῦς δὲ στρα-

στος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κα-
 ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατι-
 τικὴ διοργάνωσις, περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδατος καθ' ὅλον
 1824, παρεσκεύασε τὴν αἰμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀν-
 ταξέεσθαι κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἠνωμένας δυνάμεις τῆς Ρούμελης
 καὶ τῆς Αἰγύπτου ἄμυναν, τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν
 Μαυροκορδατον. Διηκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι
 ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία του-
 ρικὴ ἐπιστράτεια. Μόνον δὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τῶν
 ἔτους ἐκείνου Ρούμελη Βαλεσῆς Δερβίς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβῇ
 κατὰ ἱούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλ-
 βόντων τὰ στενὰ ὀπλαρχηγῶν τῶν Σαλῶνων, τῶν Κραββαίων, τοῦ Ζη-
 γοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καὶ τινες Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι.
 μᾶλλον ἀξιωματημόνευτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ πρὸς
 Ἀμπλιανὴν (μεταξὺ Σαλῶνων καὶ Γραβιάς), καθ' ἣν ὁ ἄλλος Σκα-
 τσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετ-
 πωσαν τοὺς πολεμίους καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πρ-
 οβόλα, ἐπτὰ σημαίας καὶ πολεμοφόδια. Ὁ Δερβίς πασᾶς παρέμει-
 νε εἰς ἐπὶ τρεῖς μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισοῦ καὶ τοῦ Σπ-
 χειοῦ μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτ-
 ῶν τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχ-
 ρησεν ἐκείθεν τοῦ Σπερχεῖο ἄπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις νητύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα
 εἰς στιγμήν, καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλά-
 ἐπιχειρήσις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τῶν Ἰω-
 νίνων καὶ τοῦ Ἰουσούφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824
 μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν
 μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηρὰν. Κατὰ θάλασσαν δὲ
 μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολὺχροτα, τῷ
 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἐπε-
 ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὁλοῦ τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Ὑ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα
 ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχειρήσιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις
 στρατείαις τρία κατὰφρακτα ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τῶν
 κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ
 δύνους καὶ συνεκρότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρά
 δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἐκπλοὺν 46 σκάφη, ἐξ ὧν ἐν μόνον

κροτόν· μετὰ τούτων ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσιν 6 ἀλγερινά, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως, τὸ πλεῖστον φρεγάδες ἢ δρόμωνες. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος συγκείμενος ἐκ πλοίων ἐξήκοντα δὲν ἔμελλε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ὁσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσχηματεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχινάρχος ὁ Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδειξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ 12 ἀπριλίου καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους τούτου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιὺ ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας ἀπῆντησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον παραλαμβάνοντα στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετάν πασᾶ, περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἑκθεσίαν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὁ Χοσρέφ πασᾶς, ἀφοῦ ὠμολόγησεν ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρῶξινον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν ἢ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλῃ σύστημα. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστατῆς αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμός μου ὡς ἀρχιναύρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρας διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς περιστροφὰς ἀνωρελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἴσαθε ἀρὰ γε διατεθειμένος νὰ διαβιβάσῃτε εἰς τὴν Ὑδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; — Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν; — Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἡξέουρον ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ». Ὁ Δερινιὺ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν ὅτι δὲν δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετάν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ τὴν Μιτυλήνην ὕδατα ἔπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφάς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν καὶ διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου Εὐβοέως, ὅστις προσελθὼν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἀπλοῦς δὲ στρα-

τιώτης κατ' ἀρχάς ταχθεὶς ὑπὸ τὸν Ἀγγελεὴν Γωβγίαν, ἔπειτα ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ εἰς τῶν μάλιστα ἀξιωματικῶν δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δερινιὺ γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, ὅσα ἐπήγαγεν ἡ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν: «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματός τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Αἱ φλόγες 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν *Μήδειαν* καὶ τὸν *Σειληνόν* (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα). Ἡ αὐτόθι παρουσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τοῦλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης παρελάβομεν καὶ περιεποιήθημεν». Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον οὐδὲν ἦττον αἱματηρὰν γενομένην ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας τινὰς περιέπλευσεν τὴν Πελοπόννησον, ἐπεστίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην καὶ ἤγειροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλ' οὐδόλως δυνηθεὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ τοῦ Ὁμερ Βριῶνι ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἀγαῖον προσβληθεὶς δὲ εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινας μοίρας Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἔντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἔπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλήσποντον μηδὲ τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσου ἀλλ' ἐπὶ κῆληθεν ὅλως ἀπρακτος εἰς Ἀλεξανδρείαν. Τότε ὁ Δερινιὺ ἔγραψεν πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ: «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαί εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἠνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὁσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τούρκοι ἐγκαταλειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἕλληνας ὅχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ τῶν οἰκείων τῇ φύσει αὐτῆς ἐλατηρίων. Συμβουλευόντες αὐτῇ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μὲν ἅχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κέκτηται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες ἀλλήλομαχοῦντες, ἅμα ἡ τύχη προσμεριδιάσῃ πρὸς αὐτούς, δὲν εἴμπορουν νὰ πράξωσι πλείοτερα τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὁσμανικὸν κράτος· ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῷ».

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγὴν τινὰ εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδείας ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευσον ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέψωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι τῶν ἑλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχειροῦν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεθίζον τοὺς ἀποκλεισμούς ἢ ἐχρησίμευον ὡς σκευαγωγὰ τῶν πολεμίων. Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημέναι καὶ συγχρόνως παρῆχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμώττοντα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἄλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆχον εἰς μέσον δυσχέρειαν, ἢ καταδιώξεις τῶν οὐδετέρων πλοίων προσκάλει περιπλοκάς δυσαρέστους μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἀγγλοὶ, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὡσάκεις αὕτη παρεθιάζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμούς, οὐδὲν ἦσαν ἠνάγκασαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ 27 μαΐου 1824 διακηρύξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὀρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα «ὁποῖαν σημαίαν καὶ ἂν φέρωσι, δὲν θέλουσιν θεωρηθῇ πλέον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά». Ἡ ἀνάκλησις ὁμῶς τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδιώξιν, ἥτις ἐπεβαλλετο, οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδεείας τῶν ναυτικῶν ὁμίλων. Ἡ καταδιώξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρό καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκείνον τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως εἶχον ἐκτραπῇ τῳόντι εἰς ἀληθεῖς πειρατικὰς πράξεις ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ τῆς πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη ἔλαβε προϊόντος τοῦ χρόνου διαστάσεις φοβεράς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμηχανίαν τοὺς εἰλικρινεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτὸς ὁ Ἀμιλτων ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲ τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὕρισκόμενου δὲ ἐν Ὑδρᾷ καὶ πυροβοληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ δὲν εὕρεθη εἰς τὴν θλίβεράν ἀνάγκην ν' ἀντιπυροβολήσῃ; Ὡστε συνέβη τὸ παραδόξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὑδρα, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἔδεχθη σφαῖρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῇ καὶ γαλλικὰς

σφαίρας. Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκεῖνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυοῖς μεῖς νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ἥτις ρητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττει.

Ἐλθωμεν δὲ εἰς τὰ ναυτικὰ ἀτυχήματα τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτάν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῆ τοῦ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου ὁρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προελθῶσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα κατῴρθωσαν νὰ χειρῶσوين. Ἡσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παράλυσιν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιουργήμα τοῦ Καρᾶ Χαλῆλ Τζεντερελῆ δὲν ἐμελλε νὰ παραδῶσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμη προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐνόει ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ μεγαλεπηβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσῃ τακτικὸν στρατὸν· ὅσονδῃποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίσται πρὸς αὐτόν, ἠναγκασμένος νῦν ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως ἢ νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ πάσης, θυσίας, ἔστω καὶ διακινδυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μάλλον τὸν ἤδη τασοῦτον ἰσχυρὸν ἐκεῖνον σατράπην, ἀπεφάσισεν ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ πρότιμήσῃ τὸ μὴ χεῖρον καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσῃ τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσιῶν ἐκστρατειῶν· εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ σουλτάνος εἶχε ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην καὶ ἐν μηνὶ ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ γαμβρὸς Χασᾶν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5,000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1824 ὁ πολυμήχανος σατράπης προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραῶνων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἷαν ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηρὰν τε καὶ

κατὰ θάλασσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου 1824 ὁ Χουσεϊμπεὺς σταλείς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν χεῖρωσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέγον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχερείαι. Μέχρι τοῦ λιθουκοῦ πελάγους σπανίως προέβαιναν ὁ ἑλληνικὸς στόλος τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ. ἐπεὶ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατεῖχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεινον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραιώτιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομιζὼν τὸν τακτικὸν στρατὸν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς σταλίσκους ἐκείνους, οἵτινες κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ταυτοῦτον ἐνεποίησαν τρόπον εἰς τοὺς ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανείσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τῷ 1823 ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ εἰς παντελῇ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνειαν. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου ἡκνεῖου δὲν εἶχον ἐτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὀσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικρεμαμένου μεγάλου ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἀργοί, παραδόξως δὲ ἠνικολύνθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου, ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραιώσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκάζειν νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὅχι ὅλαι, τοῦλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠρίσθη ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κάσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψάρων, ἀμφοτέροι δὲ ἐνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προσεβλήθη ἡ Κάσος. Ἡ ἀπόκρισμος αὕτῃ νήσῳς ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7.000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσιοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἐτῶν δὲν ἔπαυσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν χρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνε-

τέθη εἰς τὸν Χουσεῖμπεὺν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ ναύτην τολμηρόν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαίου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῇται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεῖμπεὺς ἀπεβίβασε διὰ νυκτός 3,000 Ἀλβανούς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν καὶ μὴ ἀπαντήσας ἱκανὴν ἀντίστασιν τοὺς μὲν ἀνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ νέους καὶ παῖδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπιθέσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσρέφ πασάν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωῒας ὁ ὁσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἐλαφροῦς βορείου αὔρας φερόμενος ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος συγκεῖμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν, ἐν οἷς 2 καταρρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολίαι καὶ βάρεις (κανυνοφόροι), φέρων δὲ στρατὸν ἀποβατικὸν 14000 ἀνδρῶν προέβαινεν ἐν μακροτάτῳ στίχῳ, οὗ ἢ τε κεφαλὴ καὶ ἢ οὐρὰ συνέκειντο κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπικώπων πλοίων παραπεμπομένων ὑπὸ τινων φρεγάδων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάλαγγος ταύτης διεκρίνετο ἡ ναυαρχίς. Ἐὰν προσήρχοντο ἐγκαίρως πᾶσαι αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, βεβαίως ὁ Χοσρέφης δὲν ἀπεβίβαζετό ποτε εἰς Ψαρὰ. Ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ Ψαριανοὶ ἐξέπεμπον κατ' αὐτοῦ τὰ πυρπολικά των ἐπηρειζόμενα ἐπὶ τῶν πολεμικῶν, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα, πιθανῶς ἤθελον ἀναβάλλει τὴν ἀπόβασιν μέχρι τῆς προσελεύσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ στόλου, ὅστις τῶνόντι παρέστη μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀλλ' οἱ Ψαριανοὶ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τῆς νήσου πρόμαχοι. Εἶχον προσλάβει χιλίους ὑπομισθίους Θετταλούς καὶ Μακεδόνες, οἵτινες φοβούμενοι μήπως διεξαγομένου κατὰ θάλασσαν τοῦ ἀγῶνος ἐγκαταλειφθῶσιν ἐν ἀποτυχίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς νήσου ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἡγευροβυλημένα τὰ πλοῖα ἐν τῷ λιμένι καὶ αὐτὰ τὰ πηδάλια αὐτῶν ἀραιρεθέντα νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηράν, ὅπερ καὶ ἐγένετο· ὥστε κατεδικάσθησαν εἰς ἀργίαν πυρπολικά τε καὶ πολεμικά, ὁ ἀγὼν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου ἄμυναν, τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἄτοπον αἱ ὀλίγαι αὐτῆς δυνάμεις ἀντὶ νὰ συμπυκνωθῶσιν ἐντὸς ἀσφαλῶς κατωχυρωμένου σημείου ἐσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους ἀσθενεῖς προμαχῶνας. Τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Χοσρέφης καὶ τῆς ἀμύνης τῶν ἡμετέρων ἔχομεν μάρτυρα αὐτόπτην τὸν κυβερνήτην τοῦ γαλλικοῦ δρόμωνος *Ἰσίδος Villeneuve*, ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν φοβεράν ταύτην σκηνὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν

Ἀμάραντος. Ἡξεύρομεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν γαλλικῶν τούτων πλοίων παρεξηγήθη παρὰ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ σύνθηρες, ἀλλὰ, καθὼς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου ἐπισήμως ἐξάγεται, ἀφοῦ τῇ 18 ἰουνίου ἐπεμψεν εἰς Ψαρὰ ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναγγεῖλῃ τὴν ἐπιθεσιν καὶ ἤκουσεν ὅτι θέλουσι μείνει μέχρι τέλους πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε περὶ τὴν νῆσον ἵνα ἐν περιπτώσει συμφορᾶς πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἡ φιλανθρωπία ἐπιτρέπει καὶ ὑπαγορεύει. Ἀνάγκη δε νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐκθεσιν ταύτην, διότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἄλλα ἔπραττον καὶ ἄλλα ἀνῆνεγκον εἰς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν.

Μετὰ μεσημβρίαν λοιπὸν τῆς 20 ἐπαχμάσαντος τοῦ ἀνέμου ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βόρειον λιμενίσκον τῆς νήσου καὶ τὴν 7ην τὸ ἐσπέρας οἱ πᾶρωνες αὐτοῦ καὶ αἱ βάρεις ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν κανονοστασίων τοῦ μέρους τούτου τῆς παραλίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος διεξαγόμενος ἐκατέρωθεν «ὁπωςοὖν τυχαίως.» Τὴν ἐπιούσαν πρωτὴ γαλήνης ἐπικρατούσης τὰ κωπῆρᾳ ἀπεβίβασαν εἰς διάφορα περὶ τὸν λιμενίσκον σημεία στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις ἐπιβουόμενος ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ πυρὸς τῶν πλοίων, εὐχερῶς ἀπώθησε τοὺς εὐαρίθμους μαχητάς, εἰς οὓς ἐπετρέπη ἡ ἐπιτήρησις μᾶλλον ἢ ἡ ἀμυνα τῶν περικειμένων βράχων. Ἐπιτιθέμενοι καὶ ἀμυνόμενοι ἐρρίφθησαν μίγδην πρὸς τι μικρὸν πυροβολοστάσιον, περὶ ὃ ἤρξατο ἀγὼν πεισματώδης· ἐπὶ ἐν τέταρτον, λέγει ὁ Γάλλος κυβερνήτης, ἐβλέπομεν συγχρόνως αἰωρουμένας τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν σημαίαν· τελευταῖον ἠφανίσθη ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἐκυμάτισε μόνῃ ἡ τουρκικὴ. Τότε οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου καταπυρπολοῦντες τὰ πάντα καθόσον ὑπεχώρουν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔπνευσε βορειοδυτικὸς ἄνεμος καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ὠφελούμενος ἐξ αὐτοῦ διέταξε τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς δρόμοντας, ὅσοι ἦσαν πλησιέστεροι εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, κάμπτοντες τὴν βόρειον τῆς νήσου ἄκρην. Τὴν στιγμήν ἐκείνην τὸ καταπεπληγμένον πλῆθος συμπαρέσυρε πρὸς τὸν λιμένα τοὺς ἄνδρας ὅσοι ἠδύναντο εἰσεῖτι νὰ τὸ ὑπερασπίσωσι. Δεκαπέντε ἕως εἴκοσι πᾶρωνες, οὔτινες καὶ μόνου εἶχον διασῶσι τὰ πηδάλια αὐτῶν, μεστοὶ ἤδη φυγᾶδων γενόμενοι εἶχον ἀπάρει καταδιωκόμενοι ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ κανονοβολούμενοι ὑπὸ τῶν φρεγάδων καὶ τῶν δρομώνων τῆς πρωτοπορείας. Εἰς τῶν παρώνων κινδυνύων ἀπὸ δύο φρεγάδων ἀνῆψεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαφόρους κτυστικὰς ὕλας

καὶ περιεκαλύφθη οὕτω ὑπὸ καπνοῦ, ὥστε οἱ κυβερνήται τῶν δύο φρεγάδων ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς πυρπολικὸν ἀπετράπησαν ἀμέσως τῆς διώξεως. τοσοῦτον τρόπον ἐνέπνεεν αὐτοῖς ἀπλῆ ἢ ὑπόνοια ὅτι ἔχουσι κανέναν τῶν κῦτῶν ἐμπρηστήριον σκάφος. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων ὀλίγοι σχετικῶς τῶν κατηύκων εὖρον καταφυγὴν εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἢ θάλασσα ἀπεκλείσθη, διότι ὁ στόλος τοῦ Χοσρέφη φερόμενος ὑπὸ τοῦ βορρᾶ κατέλαβε τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιφάρων ἢ περιεκύκλου τὴν νῆσον. Πολυάριθμα πλοιάρια καὶ ἀκάτια ἐζήτουν νὰ διαφύγῃσι πανταχόθεν, ἀλλὰ τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπυροβολοῦν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατεδίωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθμηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσίδος ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμον αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀνθίστατο ἔτι. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὄχυρμα ἀντεπυροβολοῦ μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλίου τούτου περιδούλου εὐάριθμοι τινὲς Ἕλληνες ἡμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσίδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῇ δὲ 22 περὶ τὴν 9ην ὥραν τῆς πρωῒας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν, «ἔρχομαι, τὸ εἶπε, νὰ σᾶς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου.» Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χοσρέφη γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασᾶ ὡς διεορμηένως κομίζων προτάσεις ἀνακαυχῆς. Τὰ ὅσμωνικὰ ὅμως στρατεύματα ἐκμανέντα οὐδένα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καὶ τοὶ παθόντα ζημίας δεινὰς εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὄχυρμα, ὥστε περὶ τὴν 11ην τῇ ἐσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυρίων ὕβρεων. Περὶ τὴν 11ην καὶ 1/2 φοβερὰ ἀντήχησε κραυγὴ. Οἱ Τούρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὄχυράματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἰσίδος ἐθεώντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέτειαι. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες ὅτι ἐν ὅσῳ τὸ ἅγιον αὐτὸ ράκος κυματίζει ἐπὶ τοῦ πυροβολείου ὑπάρχει εἰς ἐτι ἐλπίς. Τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμᾷ πρὸς αὐτό, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεύσεως αὐρας ἡ σημαία, καὶ ἐκρηγῆς φορικῶδης ἔσεισε καὶ διέσχισε τὸ ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπίσαντες αὐτὸ ἥρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸν ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸ

λόγον αὐτῶν· ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἐσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ κυβερνήτης τῆς *Ἰσιδος* ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἵστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα. ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσῃ ἐπιζήσαντά τινα θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἐρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπισύσαν ἐκ πρωίας αἱ λέμβοι αὐτοῦ ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἀπάσας τὰς ἀποκρήμνους ἅκτας τῆς ἀρκτικής παραλίας ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστατίδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπαιδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφή ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρὰ ἐκ Χίου, ἐκ Κυθωνιῶν καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποσούτο εἰς 30,000 ψυχάς, ἐν αἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγὴν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἡ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν· 100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἡ Πύλη μὴ ἄρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς *Ἰσιδος* ἀξιούσα ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. «Συγχαρῆτε ἐκ μέρους μου εὐλοκινέστατα τὸν κύριον Villeneuve διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρὰ» ἔγραψεν ὁ κύριος Γκιγεμινὼ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας· αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις, ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῶ κατεστρέφοντο ἡ Κάσος καὶ τὰ Ψαρὰ; Ἐτι ἀπὸ τῆς 17ης Μαΐου ἦτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν οἱ Κάσιοι εἶχον ἀναφερθῆ εἰς τὴν σεβαστὴν Διοίκησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμοφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικὸν, τὸ ὁποῖον ἡσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27ῃ ὅτι «ἡ Διοίκησις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρεῖας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σᾶς οἰκονομήσει ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλέουσιν ἀκομῇ ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναύτας, ἅμα ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθῶν οἱ ναῦται θέλουν ἐβγεῖ εὐθύς, ἐπειδὴ εἶναι ἔτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἡ σεβαστὴ Διοίκησις εἶχε χρήματα νὰ πληρῶνῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμ-

φύλιον πόλεμον. ἄφινε δὲ τὴν Κάσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 Ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πῶται τῶν Ψαρῶν φυγάδεις ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὥς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Κατὰ τὰ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἑπαρχοὶ Τήνου, Μυκόβου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπὶ κίνησαν, αἱ δὲ ἐτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηστᾶτο νήματος, διότι, ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος, ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιοῦντο δὲ ἐκτοτε τακτικὰ τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἑπαρχοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκστρατεύσωσιν οἱ πρῶτοι τῆς Ὑδρας ἔγραψαν τῇ 23 Ἰουνίου ἀξιωματημένον πρὸς τὸ Βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

«Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὅχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσος καὶ τὰ Ψαρὰ μέρη σημαντικώτατα τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως· κινδυνεύει δὲ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον καὶ ἡ νῆσος μας αὕτη κινδυνεύει ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς Στοχασθῆτε ὅπως θυσίας ἐκάμαμε ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἔτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικὸν μας ἐρανίσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοῦ συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἀδράμῃ λοιπὸν, ἥς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος ὥς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος ἐλαφρύνοντές μας ἀπομερικὰ ἔξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπεκαλέσατο αὐτὴς τὴν φιλοπατρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδεδωμένον τῇ 23 τοῦ παρόντος ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἡθικῆς διαφθορᾶς, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσα καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως, χωρὶς τῆς ὁποίας βεβαίαι Ἑλλὰς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν

Ἀδελφοί, εἰσθε ἄρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι εἶναι μέγας. Ὅθεν τρέξατε μὲ τὴν θαλάσσιον δύνανμιν διὰ τὰ προφθάσωμεν τὰ Ψαρά, τὰ ἐγκαρδιώσωμεν καὶ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος. » Καὶ ἐξέπλευσαν τῶντι οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι τὴν 24 καὶ 25 ὥπως δῆποτε ἐξ ἰδίων παρασκευασθέντες καὶ κατηνύθησαν εἰς Ψαρά, διότι ἐλέγετο ὅτι τὸ Παλαιόκαστρον ἀντέχει ἔτι. Ἡ φήμη ἦτο ἀνυπόστατος. Ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πρῶτος καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικρὰν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἐνὸς πάρωνος καὶ ἱκανῶν βάρων συγκεκλιμένην εἶχεν ἀπέλθαι εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ τὰ καταδιώξωσι, καταστρέψωσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσωσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ὃ ἐδέησε τὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἑλλειψιν προμηθειῶν.

Ἄν ὁ Χοσρέφης εἶχε μικρὰν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβλεπεν ἐπὶ ἓνα μῆνα τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡδυνήθη τελευταῖον τὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτε καὶ κάλλιον συγκεκροτημένος ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Τῇ 20 Ἰουλίου περιήλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἠυδόκησεν αὕτη τὰ ἐγχειρήματα εἰς μὲν τὴν Ὑδραν 47,000 διστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσωίτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανοὺς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἥτοι ὡς ἡθέλωμεν εἶπει σήμερον 507,000 δραχμας. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἓκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νήσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας κατεσκευασμένον πολυάριθμον ὁσμανικὸν στρατόν, συντελεσθὲν δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλυσιν. Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 Ἰουλίου μέχρι τῆς 5 Αὐγούστου μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἡδυνήθησαν τὰ διαπορθεύωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλ' ἀπέβλεπον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54 πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἓνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἓνα τριπολιτικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Σπετσωίου Λέχα Ματρώζου. Μετὰ τῶν τριῶν ταύτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοῦλάχιστον ἀνδρας. Τότε ὁ Χοσρέφης ἀπελπισθεὶς τὰ διαπραξῆναι τὸ ἔργον μόνος ἐπλευσεν

εἰς Κῶν, ἵνα περιμαίνη ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῷ ὄντι ἀνεχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῇ 7 Ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 8,000 τακτικούς καὶ 1,000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἦρχεν ὁ Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον θετὸν αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραὶμ πασχῶν ἄνδρα γενναῖον, ταλμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτητο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰμδραὶμ πασχῶς. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατὸν καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τυχαῦτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιθήσις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, «ἐντὸς ἑξ μηνῶν, εἶπον, ἀπόλῳεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπληθήευσεν καθ' ὁλοκληρίαν. Οἱ ἑξ μηνες ἔμελλον νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῇ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλους ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραὶμ πασχῶς πεποιθὼς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατὸν οὐδὲν ἄλλο ἠύχετο εἰ μὴ νὰ διεκπεραιωθῇ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας ἐν τῷ λιθυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλουν αὐτοῦ. Ἴνα ἀναχθῇ ἀπὸ τῆς ἀφρικανῆς παραλίας, ἐδέησε νὰ διανείμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοῖρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαιος, τὸ ἀπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἐν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χασρέφη, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνας, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγὰ. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μισαούλης, ὅστις ἀπασχοληθεὶς εἰς ἐτέρας ὑπηρεσίας δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῇ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον νὰ ἀντιτάξωσιν εἰ μὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρὰς ἐν γένει ὀλκῆς. Καὶ ὅμως ἐν ταιαύτῃ δυνάμει δυσαναλογία ἔμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἀπλῶς συμπλοκὰς, ἀλλὰ ἀληθεὶς ἐκ παρατά-

ξεως μάχας. «Ἡ ναυτική ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, οὐδεμίαν ἴσως παρίστησι σελίδα ἀξιοτέραν νᾶ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἀλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησιά, ὧν τὰ κυριώτερά εἰσιν ἡ Πάτμος, ἡ Λειψώ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἡπείρου Ἀλικαρνασσὸν ἔχει δεξιᾷ κατέναντι ταύτης κειμένην τὴν νῆσον Κῶν, ὅπισθεν δὲ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἡπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψώ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τούρκοι μεταξὺ Ἀλικαρνασσὸς καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὐγουστον ἐπικρατοῦσιν ἐτησίαι, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ᾗ οὐ μόνον τὴν Σάμον προεφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νᾶ ἦναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νᾶ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆλθον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ 18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγεῖτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ Τούρκοι ἐκπετάσαντες ὡσαύτως τὰ ἱστία παρετάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ πορθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετὰν πασᾶ ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρυμήσας ὑπεχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πόρρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νᾶ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τῶσφ μᾶλλον ὅσφ ὁ ἄνεμος σφοδρότερος γενόμενος ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἀπασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφῃ, ἡ δὲ θεὰ μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τσοῦτον κατεπτόησε τοὺς τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπεύδοντα νᾶ ἀποφύγῃσι τὴν ἀπειλὴν συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρός διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἐκατέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελέσφορον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων «ἐφαίνετο ἐντελῶς ἀνόητον» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέροις πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἐσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγυροβόλιον, ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορτ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἔκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἐσπέρας, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο προσωρισμένος εἰς Βέροιας

τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξύ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἑκατέρων ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρῶτ' ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τοῦρκοι εὐρέθησαν ἐκ τύχης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προζήνημοι ἦσαν, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι κατείχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα 22 ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικά, εἶχον εἰς πλεύσει ἐντός τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης· ἦσαν δ' ἐν ταῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρῶτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μισοῦλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδρουτσῆς καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐτῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπαζῆς καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς καὶ ὁ Ἀναργυρὸς Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ μόνον εἶχεν οὐρίον τὸν ἀνεμὸν, ἀλλὰ καὶ ἠνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέτερος οὐ μόνον ἀκινήτων διετέλει, ἀλλὰ καὶ διηρημένος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰσραὴμ πασᾶς τί ὤφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνας καὶ πάρωνας, εὐλόγως ἤλπισεν ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλαβεῖ ἢ καταστρέψει τοὺς αὐτόθι μανδρουθέντας Ἑλληνας, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χασρέφ πασᾶ ἀγομένης συνεῖχε τὸ μεγαλύτερον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκάλειν ἀπὸ τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοῖρας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ Μισοῦλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου βυμουλκίας, τὸ δὲ ὠφελούμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας, ἥτις ἤρχισε νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα ἐκείνη ἢ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ ν' ἀντιπαρταχθῇ ἀνετώτερον ὅπως οὖν κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ὅστις καίτοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὢν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιωδῶς. Ἀφ' ἑτέρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινῇ καὶ τὸν περὶ Λειψῶ, Ἀγαθόνησον καὶ Φαρμακκοῦσαν πρῶτον ἀμυχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντος τοῦ ἀνέμου ζωηρότερον ἄμα καὶ οὐριώτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἐνθεν καὶ ἐνθεν πεταγῶδης ἀντήχει πυροβολισμός, ἀμφό-

τεραι δὲ τῶν πολεμίων αἱ πτέρυγες συνείχοντο, ὥς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἐμελλε τὸ ὄπλον τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησίαζον, ὁ δὲ Χοσρέφης ἤρχισεν ἤδη νὰ υποχωρῇ. Ἀλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραήμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραινοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μισούλης νὰ προελάσῃ σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ ὑδραῖοι Ι. Ματρώζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ σπετσιώτης Λαζάρος Μουσαῦς πυρπολοῦσι πάριον αἰγυπτιακὸν πρῶτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ πάριον τούτου κατεθροῦθησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενεν ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιβαίνων καλλιστῆς φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλῶν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θυμασμὸν ἐκατέρων τῶν μυχομένων. Ὁ Μισούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσῃ τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγάς διὰ ποικίλων στροφῶν καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἀρπάγας τοῦ θρασέος ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἀρπάζεται καὶ ἐν ἀκρεΐ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 ἄραβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιβασθῇ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάρησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μετὰ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμιοι κατέφυγον ὀριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Κῶ. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀραιοθέντος ὁπωροῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὄλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος. τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοδαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησην προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται καὶ εἰς τὴν κλήσιν οὐδεμία ναὺς ἐμπόλεμος τῶν χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικά ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους τῶν ἀντὶ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεθρόχθισεν ὁ ἀγανὴς πόντος. Ἄσπιτοι ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡς ἂν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἀρεως τὸν σφαδασμὸν. Νεῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλίθησαν εἰς τὸ δειπνοποιῆσαι, ὕψον δὲ προσέφερετο ἄρτος καὶ ὀλίγα ἐλαῖα εἰς ὅλους·

μὲ φαιδρὰ ὅμως τὰ πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἰδοῦσάν δὲ τὸν Θεὸν τὸν δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοι δὲ νεκροὶ ἔπесον».

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην ἔπανηλθον εἰς τὴ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα καὶ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτὴν συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρὰ τε καὶ μεγάλα, τὰ ὅποια συμπυκνούμενα ἐνίστε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας ἀπαντῶντες ἐκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρτασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασῶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασῶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχινάυαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἤρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἕνα παρῶνα καὶ ἕνα δρόμωνα διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας ἠναγκάσθη, πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην καὶ μόλις τὴν 9 ὁκτωβρίου ἐπιτυχῶν ἄνεμον οὐριον καὶ διαφυγῶν τὸν ἐλληνικὸν στόλον εἰσέπλευσεν εἰς Κῶν. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραὶμ πασῶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δὲ τινας τῶν κυβερνητῶν ὅσους ἐξήλεγε μὴ ἐκπληρώσαντας προσήκόντως τὸ καθήκον. Ἀπηγγόνισεν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅστις ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἄλλος δὲ ἐπὶ ἀτολμῇ φωραβείς ἐρραβδίσθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραὶμ πασῶς ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγχυροβολημένοι ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον ἔδραμον ἀμέσως τῇ 28 εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἐν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἰσπανικόν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 νοεμβρίου ἀπῆντησαν ὁλόκληρον τὸν στόλον ὑπὸν 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ, ὀπίσθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγὰ. Τέσσαρα πυρπολικά ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἕνα παρῶνα ἀπέτυχον μὲν, ἐπήγαγον ὅμως τὴν

τροπήν ὀλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιούσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἑλληνικὸς στόλος περὶ τὴν Κάσον εὕρισκόμενος συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαίων φέροντα ἵππους, στρατιώτας καὶ παντὸς εἶδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικός στόλος διεσπάρη τῇδε κακέισε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξανδρείαν. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραίμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἔπασχον δεινὰς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὅλους μῆνας ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοποροῦντα ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἡ κυβέρνησις καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς τῆς τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου ἐκώφευεν. Ἐνόμιζαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μισούλην ὅτι, τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχήσει αὐθις ὁ Ἰβραίμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραίμης συγκεντρώσας αὐθις εἰς Ῥόδον τὰ τε πολεμικά καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὐρών τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ.

Ἀπόβαις τοῦ Ἰβραίμη εἰς τὴν Μελοπόννησον. Ἡ πολιτικὴ τῶν συνεπειῶν. Ἡ διπλωματία τῆς ἐπανάστασεως.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφάινοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἄπρακτοι μετὰ τὰς περὶ Ἀμπλικηνὴν μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότατα τῶν ἑλληνικῶν καταστροφμάτων. Οἱ στόλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανειλημμένως ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνας καὶ τρεῖς πάρωνας, ἥτοι 7 πολεμικά πλοῖα πυρποληθέντα μεθ' ὅλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἔτι δὲ ἓνα δρόμωνα ναυαγήσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἰς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν. ἔφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου ναυτικοὶ ἄραβες ἀπῆχθησαν αἰχμαλῶται εἰς

Ναύπλιον τὴν πρωτεύουσιν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἀπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἡ ἐκρατοῦντο δέσμοις εἰς Ἰδρον ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἄστυα. Ὁ νκυτικός ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλικῆς πρεσβείας Ῥενερώ ἐγράφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϋστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν νκυτικῶν ὑπουργόν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἐξῆς «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν». Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο μεστός χρηστῶν ἐλπίδων ἀφοῦ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐκ ἀρχῇ Ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων περὶ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προσεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1|13 Ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ ἔλεγεν· «Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαί, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζημίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' αὐτὰν πολὺ ἐκλείπουσιν διὰ παντός. Ἡ κυβέρνησις, ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικείας, ἤνγκασθὲν νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεῖς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὁ δὲ ὁρμαῖος ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντός 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι, αἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασιδῆλον ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἐπιθυμεῖ κυβέρνησιν ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θύμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὅποια ἡναγκάσθη νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγῃσι βραδύτητα τινὰ περὶ τῆς συγκρότησιν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοῦλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῇ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προῆδρυσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας.» Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἐμελλε νὰ ἀποδειχθῇ μᾶλλον ἀριδύλως ὅπόσον συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν αἱ θεωρίαι ἐκτεῖναι ἠδύναντο νὰ γίνωσι πράγματα.

Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεῦθῃ ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ἰσχυρὰ κυβέρ-
νησις πολυμελὲς, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς
ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Τῷ ὄντι ὁ Γ. Κουντουριώ-
της ἔβλεπεν ἀνησυχῶς τὴν ἐξαιρέτον ἐπιρροήν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης
Κωλέττης ἐπὶ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατε-
βλήθησαν οἱ σπασιασταί. Πλὴν τούτου, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεῦθῃ
ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὅσων
πρότερον ἐγένετο θυμὰ τὸ ἔθνος. ἐνῷ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων
στρατευμάτων, τὰ ὅποια ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος
τοῦ νόμου ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ κα-
ταπίσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐσταθμεύουν ἢ ἀπλῶς διέμενον;
Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομίας καὶ τῆς
ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς κα-
θήκοντα, ἀσφαλιζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους δὲν
ἡδύνατο νὰ ἐνιδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ
τακτικοῦ· στρατὸν δὲ ταιούτον οὐ μόνον τὰ προηγούμενα Ἐκτελεστικᾷ
δὲν ἐφρόντισαν ὅπως οὖν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ
Ἐκτελεστικόν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου
ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο
ἴσως δυνατόν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν ταῖς κόλποις
αὐτοῦ ἔδρευεν ἀνὴρ, ὅστις ἦντλει τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων
στιφῶν τῆς Ῥούμελης, καὶ ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ ρουμελιῶται, ἀλλὰ καὶ
αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχηταὶ δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ
τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλατ-
τώματα ὅλων τῶν προηγούμενων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν καὶ τὴν
ἐλλειψὶν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγ-
μὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε τὰ σπέρματα προσεχούς
ἀναρχίας καὶ πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῇ ὑπὸ μεγάλων ἐξω-
τερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῷ ὄντι φοβερῶτατοι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς
τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρῃ δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια καὶ ἀκριβε-
στέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις ἡδύνατο νὰ προῖδῃ τὴν παρασκευάζο-
μένην θύελλαν, ὅσονδῃποτε ἀδρανῆς καὶ ἂν ἀνεδείχθη ὁ πολέμιος κατὰ
ζηρὸν τῷ 1824, ὅσονδῃποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβησαν τὰ νυκτικὰ ἤμῶν
κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ
τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμούτ ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλὴν
τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὥς

ἐκ τῆς πρυθυμίας, μεθ' ἧς ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ Ἑλλάς ἠπειλεῖτο νὰ ἰδῇ ἀποβαίνουσιν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἀλβανικῶν καὶ αἰσινῶν σιφῶν, καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταὶ ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν. ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὅμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὀργανωμένου, τεχνικῶς κατηρτισμένου καὶ ἀγομένου ὑπὸ ἀρχοντος πολημοτάτου ἅμα καὶ συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἔμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὁποῖαν ἔπρεπεν ἐκ προσιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι, ὅσον γενναῖοι καὶ ἂν ᾖσιν, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθεξῶσιν εἰς δύναμιν τακτικὴν. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως εἶπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου, τοῦ ὁκτωβρίου καὶ τοῦ νοεμβρίου ἀπέδειξαν ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραιώσιν ταύτην. Ναί, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἰμβραῖμ πασᾶς δὲν ὁμοίαζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρήτει τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ ὥς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλε πλοῖα τινὰ, ἐπέμενεν οὐδὲν ἦτον πεισματῶδως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλευμάτος, ἐπιμένων δὲ κατῴρθου νὰ διαπεραιωθῇ. Καθὰπερ εἶδομεν, ἀπεδίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην καὶ δὲν ἦτο ἀπίθανον ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἡδύνατο νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔμελλε νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῆ ὁρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ὁποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἀλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰμβραῖμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδας ἐνεφανίσθη εἰς τὰ μεσσηνιακὰ παρὰλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεδίβασε τὴν 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἵππεῖς. Ἐκπέμψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1,000 ἵππεῖς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Πῶς κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπῆντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; «Διότι, λέγει ὁρθῶς ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος, τὸ ἔθνικόν τα-

μεῖον εἶχε σχεδὸν κενώθῃ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων. » Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνατο διὰ 12.000 ἄνδρας, ἐνῶ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3.000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει· τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμόν, ὅστις εἶχεν ὑπεβληθῇ εἰς τὴν ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσιν, καθ' ὃν 12.000 ἄνδρες ἀπῆτουν 600.000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἡμῖς τούτων ἂν ἐλάβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοῦλάχιστον μῆνας, ἔπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900.000 γροσίων ἦτοι 90.000 ταλλήρων. ἦτοι ὅσα περίπου ἡ κυβέρνησις ἔδαπνήσεν ὑπὲρ τοῦ στόλου τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλουργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἦτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ διαπεραιώσις. Ἀμα ἀναγγελλείσης ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖα τινὰ ζωῆς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις βραδέως ὀπισθεῖν φθάσας εἰς Καλάμας ταχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδατός εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνευούσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 Ἀπριλίου, ὅτε ἐκίω ἡ νῆσος. Πρὶν τούτου ἔτι τὰ βουλευτικὰ στρατεύματα, δι' ὃν πρὶν μικροῦ εἶχε καταβληθῇ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετρήθησαν τῇ 7 Ἀπριλίου εἰς Κρομμύδι πρὸς τὸ παλαιὸν τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ καὶ καταπεραιώσαντα ἐπέστρε-

ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέ-
τρεψαν τὸν Ἰβραίμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλευ-
ματος καὶ περὶ τὰ μέσα μαίου οὗτος, ἀφ' οὗ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ,
ἡτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ οἱ μὲν
ἡττηθέντες Γουμελιῶται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατε-
πτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατακραύγαζεν ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν
τοῦ ἐν Ὑδρᾷ κρατουμένου Κολοκοτρῶνῃ παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπί-
ζων σωτηρίαν ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλη.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον
εἶχε νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραίμ πασᾶ
ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι «ἡ σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλ-
λῆνων εἶναι ὁμολογουμένως τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὄπλον ἐναντίον
τοῦ ἀσπόνδου ἔχθρου τῆς πατρίδος,» ἐψήφισε τῇ 18 μαίου γενικὴν
ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρῶνην γενικὸν ἀρχη-
γὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κολοκοτρῶνης ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνα-
τὸν νὰ πράχθῃ δι' ὧν εἶχε στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τοιοῦτου ἀν-
τιπάλου. Ἡ κρατερὰ, ἡ σεβαστὴ, ἡ ἀγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ ἀντήχησε
πάλιν ἀπὸ ἀκροῦ ἕως ἀκροῦ τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας
καὶ πεποιθήσεως τὰς τεθλιμμένας τῶν κατοίκων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μω-
ραῖται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐτῶν ἐνόμισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν
ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοῦ γε δεῖ, ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἡδυνήθη νὰ δια-
κωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραίμ πασᾶ ἐμβαλόντος τῇ 11 ἰουνίου εἰς
Τρίπολιν καὶ τῇ 13 εἰς Ἀργολίδαν· ἂν ἡττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς
Τρίκορφα, κατ' ὠρῶσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς
κρατερίας αὐτοῦ ἐνεποίησε ποσάκτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐθελ-
οθισίαν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας στερή-
σεις καὶ κακουχίας μᾶλλον ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰβραίμ πασᾶν.
ὅστις, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἤρξεν εἰμὴ τῶν σημείων.
ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖχε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκο-
τρῶνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν
ἐπιμονὴν τοῦ πείσμονος ἐκείνου ἀντιπάλου καὶ πολλάκις περιήγαγεν
αὐτὸν εἰς ἀμνηχανίαν. Ἀλλ' ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κο-
λοκοτρῶνῃ ἔργα ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἡ ἐν
Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἐταπεινώθη οἰκτρῶς. Ἀπαν τὰ οἰκοδόμημα ὅπερ
ἤγειρε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξυττώσεως τοῦ τῆς Πελο-
ποννήσου πολεμάρχου κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἰπερ ποτὲ ἰσχυροτέ-
ρου ἀποβάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀπαν τὸ ὄνειρον τοῦ Μω-

ροκορδάτου ὅτι ἐνιδρύθη τελευταίον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἄρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς βουλήσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος διεσεκδόσθη. Ἐνῷ ἡ κυβέρνησις αὕτη ἐκάθητο ὀπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἤρχον ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς, ἀφ' ἑτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ρεσίτ πασᾶς ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν δυσμυρίων εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ σῦνθηες ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὀπλαρχηγῶν αὐτῆς προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἤρχισε τῇ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἤρχεν ὁ Γούρας παντοδύναμος αὐτόθι γανόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνεται ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρους. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ὀπλιζῶνται ἐξ ἰδίων ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δυνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στολίσκους ἱκανοὺς δὲν ἠτύχησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρακωλύσωσιν οὔτε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τέλους ἀποχρῶντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 1825 ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συναμολογηθὲν τῇ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίνῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσούτο ὀνόματι εἰς 2,000,000 λίρας. Ἀλλὰ συναφωνήθη πρὸς 55 ⁵/₁₀ ταῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου, ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον 1,110,000. Ἐπληρωθῆσαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ τόκος δύο ἔτων πρὸς 5 ⁰/₁₀, 200,000, χρεώλυτρον ἑνὸς ἔτους πρὸς 1 ⁰/₁₀, 20,000, διάφορα μεσιτικὰ 68,800· πλὴν τούτου εἰς ἐξαγοράν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου λίραι 212,220· εἰς διάφορα ἔξοδα καὶ ζημίας 13,700· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βῆρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὁρλάνδου καὶ Λουριώτου 15,487. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τὴν κατασκευὴν δύο πρεγάδων, ὧν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἔλαβον. τὴν *Εὐλάδα*, λίραι 156,600· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἐξ ἀτμοκινήτων, ὧν μία μόνον ἔλαβον, ἐν οἷς ἔν κυρίως χρησιμεύσαν εἰς τὸν πόλεμον. τὴν *Καρτερλάρ*, λ. 123,300· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόχραν 37,000 λ. καὶ εἰς ἀγοράν πολεμοφοδίων, εἰς ἔξοδα ὀπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὅθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περί-*

ἀφ' ἧν τῶν λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δανείου. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἀνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς ἐκ τῶν 2,000,000πραγματωθείσας 1,110.000, κατὰ 47,000 περίπου λίρας, αἵτινες εἰσепράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλησιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταίον 237,700 λίραι ἀπετέλουν περὶ τὰ 6 ἑκατομμύρια δραχμῶν, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσι μέχρι τινός εἰς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν εἰς τε τὴν ἄμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ, ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανελάβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων, εἰς αἷς ἐξώκειλε τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλως τε ἐπίσημως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγονότα μαρτυροῦντα ὅπως ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἄφαντα τὰ ἱερὰ ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἐφημερίς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου, ἡ Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις πολυλάκις διέστρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πυρπολεῖται μακρόθεν μόνον ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει εἰμὴ 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πολιορκία, τῇ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι καλῶς προμηθευμένον καὶ ὅλον ἐν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφῶν, διότι περὶ τοῦτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ». Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα Ἑλληνικὰ Χρονικά, τὰ ὅσα καὶ φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο ὅτι δὲν ἀμφιβάλλουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι καλῶς προμηθευμένον, ἡ φρουρὰ ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθοὺς τῆς οὔτε τὸ σιτηρσίον τῆς ἔλαβεν· ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἡρωικὴν πόλιν μετὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 Ἀπριλίου 1826 ἡ ἐθνικὴ I' τῶν ἐλλήνων συνέλευσις ἐφήφιζε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ «διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφὰς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἐξω-

ταλλήρων λοιπὸν ἤρχουν ἵνα σωθῇ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἢ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβόν δωδεκάμηνον ἑκατομμύριον περίπου ταλλήρων δὲν ἡδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκείνας χιλιάδας, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινεν οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἐθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ καὶ πόσον ἡλλοιώθηθησαν αἱ πρὸ τινῶν μηνῶν τοσούτον λαμπραὶ προσδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἣν τὸ ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 11 ἰουνίου πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν. «Τὸ στρατιωτικὸν μας κατήντησεν ὅχι μόνον ἀνοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὁ λυμεὼν τῆς πατρίδος. Αἱ καταχρήσεις, τὰς ὁποίας κάμνει, εἶναι ἀπερίγραπτοι. . . Αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἡ κακοήθεια ἐξήντησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ θανείου χωρὶς νὰ ὠφεληθῇ πικτελῶς ἡ πατρίς καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα οὔτε στρατιώτας νὰ ἀντιταξῇ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λεῖπαι τῶν ζωοτροφῶν, περὶ ὧν σὰς προσέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν ἡμπορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγοράσωμεν τροφάς. Τὸ Νεόκαστρον ἔχθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοήθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφροσίαν τῶν Πελοποννησίων. . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἷτια καὶ τώρα ἐκυριεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθρούς, ἐνῶ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἰδικοὶ μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἔφυγον χωρὶς νὰ ῥήξουν τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἷτια κατεπάτησεν ὁ ἐχθρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὅλην καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἐρημώθη καὶ ἐλεηλατήθη ἡ Τριπολιτζὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἰμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἱατρικὸν ἀρμόδιον, τὸ τακτικόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὥς πρὸς τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἰμπορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν ἢ καίων τὸν ἐχθρικὸν ἢ ἄλλως πῶς ματαιῶνων τὰ σχεδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαιότητα, μολονότι δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀποβιβάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἀξιὸν σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἥτις δὲν ἐκολά

κευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν ταῦτοις ὁ Αναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης τοσαῦτα καταλείγουσαν κατὰ τῶν βουλευτικῶν στρατευμάτων. Πρὸ δὲ τούτου ἔφαθ' ὅτι ἀληθὴ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφορῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομεν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν αἰετοῦ ὄνομα ψιλόν. Ἀλλ' ἐνῶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἵσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ βουλευτικὰ στρατεύματα, δι' ὧν εἶχον καταβληθῆ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐκιντίας ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ πρωτοπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἰσχύος ἐξέλιπε, τὰ βουλευτικὰ στρατεύματα ἡττηθέντα εἰς Κρουμμῦδι ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολαβησις, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ, ἥς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν, ὥς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαβήσεως ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἰδῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἑξῶθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικῶν δὲν εἰμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγίαις, ὅσας τῇ 9 μαΐου ἀπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῃ ἐπιτροπὴν. «Ἀλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἐν ὧμα ἀπὸ 600.» Ὅθεν ἐπιμόνως παρήγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἄνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἔξωματικῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὁκτωβρίου ἔγραφε πάλιν· «Αἱ φρεγάται (εἶδομεν ὅτι εἶχον παραγγελθῆ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, ἀναγκαῖα ὄπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφήν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Ἰμβραχίμης χωρὶς τὰς ἀλλεπαλλήλους βοηθείας χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγάτας, αἱ βοηθείαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνήργει· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις ἡ δὲν ἐγένετο ποτε ἡ ἐβραδυνε πολλή. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικῶν νὰ ἔλθῃ ἑξω-

δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἡ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῇ πρὶ καιροῦ ὁ Μαυροκορδατος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιωματημονεύτου δραστηριότητος, ὡς ἐβελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός, οἶκθην βουλόμενος, ἐνεργῶν καὶ πολυμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις. Ἡ Ῥωσία ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκάλεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμαχοι, ὃ ἐστὶν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ συμβιβάσωσι τὸν αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρον πρὸς τὴν Ὑ. Πύλν. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 Ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ μεσολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκρηξίν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἄν αἱ Δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλεξάνδρος εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς τῶν συμμάχων του συναινέσεως, ἡ εἰσβολὴ τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων, συμπίπτουσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ἣν κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσῃ εἰς αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῇ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἕνεκα ἡ Ῥωσία ἐμελε νὰ δραξῇ τὰ ὅπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐνῷ τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ τρόπων ἐπιτηδείων νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἐκάλει τὰς Δυνάμεις νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὡραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ἐφάνη πολὺ μετριωτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύλν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὁπωςοῦν παλὺμβουλος χαρακτὴρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάσκοπον πίεσιν τῶν δυτικῶν Δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας· συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβεβαίουν αὐτὸν ὅτι πολὺς ἀναθρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι, ἅμα ἀρξαμένου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἀφεικτος ἦτο ἡ Πολωνικὴ ἐπανά-

στασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἐπεμψεν εἰς Βιέννην ἐκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐν ἐνεργείᾳ μυστικῶν συμβούλων **Tatisch tschef**, ἐγνωσμένον ὑπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ ἀντίπαλον τοῦ Καποδίστριας, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ. Ὁ δὲ **Tatischtschef** ὑπέβαλε τῇ 2|14 Μαρτίου ἀνυπόγραφον διακοίνωσιν (*note verbale*) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ὀρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόει ὅτι αἱ Δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλ. ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκοῦντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανεστάτησαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιούμενας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προσδοκίας, ἔλαθεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ἣ ἐστὶν ἀπεχώρησε τῆς ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρας προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐνῳρνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον. ἐπὶ σκοπῷ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν ἰσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληφθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἥτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὀκτωβρίου ὁ **Tatischtschef** ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνopoίησιν τῆς Ἑλλάδος· «ἡ νὰ συναίνεσῃ ἡ Πύλη εἰς ἄμεισον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὄλων τῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσιν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει· οἱ Ἕλληνες ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου ἢ νὰ ἀποδείξῃ διὰ σειρᾶς γεγονότων ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδεῖων νὰ παράσχωσι τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκoῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ὁμοθρήσκoις αὐτῆς ἐχέγγυα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὁ μὲν αὐθημερόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροσώπους οὓς ἐπέμψε πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἑρμιόνης τῇ

17 Αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἄλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σημεῖον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ περιποιῇ πάλιν εἰς τὰς προτάσεις τῆς σπουδαιότερόν τινα χαρκατῆρα. Ἡ καταστροφή τοῦ Δράμκλῃ, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικὰ κατορθώματα τοῦ 1822, παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅ,τι πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβεραὶ τῆς Χίου σφαγαὶ κατέστησαν ἔτι ζωηροτέρας τὰς ἀνέκλθεν ἐξεγερθείσας ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ ἀνκλαβὼν τότε τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνόμενη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα νὰ ἀρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1823 διὰ τοῦ αὐτοῦ Tatischeff σχεδίασμα (Apperçu) ὁπωςοὖν ὀριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐηρῶνι σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσφρῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχεδίασμα τοῦτο, «ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβειος τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῇ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορντ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολαθῆσιν ταύτην κατ' ἀρχήν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὰ ἀνακτοβουλία τῆς Πετροπολεως καὶ τῆς Πιέννης θέλουσιν ἀποφασίσαι ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὄργανισμὸν τὸν εἰσκατέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἵοι εἰσιν οἱ τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, ἡ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μεταξὺ πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινοτικῶν ἀρχῶν ἡ κατοχὴ τῶν φρουρῶν τῆς Πελοποννήσου, ἡ δύναμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατ' οἰκίους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδοτέων τῇ Πύλῃ εἰσοδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δεόν νὰ βουλευθῶσι τὰ δύναντα βουλία πρὶν ἢ ζητήσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἦται τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβαλεν ἔτι ὀριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι κύτῃς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο προτείνεται νὰ διαιρεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον «εἰς ἣν ἡδύναντο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη». Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς καινотικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμπει εἰς αὐτάς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἑκτασὶν ἐκάστης νήσου ἡ ἡγεμονίας. Ὅλαι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ Ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διακρίνεται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἶγαϊον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσωπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἔθνων δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἰς τινὰ φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῇ ἄκτις ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφόρων τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία ἑλληνικὴ, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὰ δὲ ὀριστικῶς ἀποφασισθησάμενα θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων Δυνάμεων ἡ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μάχιον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, «ὡς ἀναγκαίαν βάζειν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστίζων τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δεόν νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας,» (demande à être terminée par une intervention commune, énergique et prompte.)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῇ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825. Περὶ δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἰπώμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἔνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἰανδήποτε τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιοριζομένη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλεύῃ τῇ Ὑ. Πύλῃ ἐπιείκειαν καὶ διακρίσιν μεταξὺ ἀθῶων καὶ ἐνόχων. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἦ μᾶλλον τοῦ τότε προσερχόντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέτερνιχ μαρτυρεῖ ὅποσον ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίουσι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φορὰν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἡττάτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τόσῳ μᾶλλον ἠξίου ὅτι νικῇ. ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μειδίωμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ὅποσον ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὅ τε πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριαμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκια θέλομεν ἰδεῖ αὐτοὺς ἔχοντας μέχρι τοῦ 1829, καί περ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐκ Σαλτσβούργου τῇ 10/22 αὐγούστου ἔλεγεν ἐπὶ τέλους, ὅτι «ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἡσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον». Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐξερράγη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῶντι οἱ μὲν λόγοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προϊσταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Θεοφίλου· ἔρανοι δὲ χρηματικαὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ βασιλοπαιδὸς διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὁθωνος) καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις δριμυτάτη ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἀλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε τοὺς Γερμανοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς, νὰ λέγῃσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλά, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτο-

κράτορος Φραγκίσκου ἡλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξύ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τωόντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐηρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνους ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκρότησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἐπειτα ὅμως πάλιν τῷ 1823 καὶ τῷ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβαλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἀντικρυς ἀνετρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιαία ἐζητεῖτο ἐπέμβασις, ὅ ἐστιν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἐτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προέτεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτέ συγκατανεύσει εἰς αὐτήν, ὁ ἐν Πετροῦπολει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐλὴ αὐτοῦ οὐδέποτε θέλει συναίνεσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἡ θέλησις τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπειάς καὶ μεταβολάς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν «προτιμᾷ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνώρισῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἐκθεσιν ἣν περὶ τούτου ὑπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελρόδε, ὁ τῆς Ῥωσίας ὑπουργός, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὁ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, «ὅτι ἀναγνώριζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξύ δύο κακῶν, ἔνθεν μὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔνθεν δὲ τῆς ἀναποδραστοῦ ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἥτις ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν ῥωσικὸν πόλεμον, καθὼς δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὀλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγῃ δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἔκτοτε προτιμᾶσαι τὴν ἄμεσον τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὁ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἥτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὀπισθοδρόμησε δέ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀνετρέπετο ὅμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστῶς.

Οὐδὲν ἦττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7|19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρως αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν του βαρῶνα Ὁττενφελς ἐβεβαίουν, ὅτι τὰ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι ἔργον ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι *zéro* (une œuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout). Καὶ μὴ ἀρνούμενος εἰς ταῦτα ἐβεβαίουν ὅτι ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ὑδρᾷ, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἄκαιρον δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου (6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν ἔτει 1826 πρωτοκόλλου· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκαγιουπτικὸν στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἔτι πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σῴτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστροίαν, ἤρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τασαῦτα ἔτη ἀναβληθεὶς ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεῖ παντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὁττενφελς γράφει· «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινός, ὀριστικῶς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινῶν θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἴμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῇ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσημάντους τόσο μᾶλλον ὥσῃ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλὰ τρεῖς μόνον παρῆλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητηρίους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10|22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ ἑρμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν ἁμβρακικόν· μετὰ ἔξ δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἄρθρου 10 τῆς ἀπὸ 2|14 σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κοτηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους τοῦ προαιρημένου πρωτοκόλλου. Τότε δέ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἥττηθέντα· καὶ πάλιν ὅμως κολάζων τὴν ἥτταν ἐβεβαίουν διὰ τῆς ἀπὸ 25 αὐγούστου (6 σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ πρέ-

σθον πρίγκηπα Ἐστερχάζυ, ὅτι «ἰδοὺ τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον ὅπερ αἱ εὐχαὶ ἡμῶν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοὺ ἐγγίζομεν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς υποθέσεως».

Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἀξίωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἥκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδένα ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελὴ καὶ ὀριστικὸν χαρακτήρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφώνου κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρηκολούθησεν αὐτάς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ 1824 καὶ τῷ 1825 ὑπέβλεπε καὶ αὐτή, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαβήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέρνιχ καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλὴν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν ἐπισήμως καὶ ὀριστικῶς τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἔταιρεῖται, χρηματικαὶ συνδρομαί, εὐγλωττοὶ ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορεῖται, τὰ πάντα ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασι, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιὰν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d'Harcourt, οἱ Dalberg ὁμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἥττον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἐλληνικοῦ τακτικοῦ ἰδρυτῆς καὶ ὁ ὁδηγός, ὁ αἰοῖδιμος στρατηγός Φαβιέρος. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα ὅπως οὖν ἀντιπατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφοεταλαντεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῷ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῷ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιοματικοὶ ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰμβραῖμ πασᾶ, ὠδήγηον τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως

ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερινιὺ δὲν ἤναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ὅσοι ὑπῆρξον ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταῦτοχρόνως δύο σκοπούς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους. οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. "Οτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δερινιὺ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινῶ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικὴν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινά, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἐξῆς. «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλευόμενα τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς πρὸς αὐτόν σχέσεις. Ἄλλως θέλομεν αὐτὸς ἐκτεθῇ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτόν λέγοντα, ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἄλλοπρόσβαλλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅποσον παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμούρ ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδὴς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικωτάτη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, διὰ τὴν σφόδρα διφορούμενην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ ἣν ἥσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τῶνόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὀρισμένον τι σύστημα, τὸ ὅποιον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογήθη πολλάκις, κατ' οὐσίαν ὁμῶς ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῶ ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμόν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδιοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀείποτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κων/πόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγγφορντ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἥττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἰσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι αὐτοῦ· τούτου ἕνεκα κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὅλας τὰς

περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις τῆς Ῥωσίας· τούτου ἕνεκα αἱ ἐν τῇ Ἐπτανήσῳ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τῆς προγραφῆς ἣν ἐξέδωκε τῇ 6|18 ἰουλίου 1821 καθ' ὅλων τῶν Ἰονίων ὅσοι ἔδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου, μέχρι τῆς περιφήμου ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1823 προκηρύξεως τοῦ σίρ Θωμᾶ Μκίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγματίζε· «μίαν ἀπάνθρωπον παραβίαν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἄρματωμένων πλοίων, τὰ ὅποια φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὀδηγίας ἐνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδατος·» καὶ τούτου ἕνεκα ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰουνίου πολιτείας, ἐνῶ ἐκήρυττον αὐστηρὰν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύγοντα τὸν ὁσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν πᾶν ἑλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μικρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι, καὶ τοι ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς μὴ ἀναγνωρίσασα τὸν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ψηφισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ἔκλειεν ὁμως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν πλοῖα τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν. Ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἀμιλτων ἀπεδείχθη πρωτόμωτατα ὁ εἰλικρινέστερος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων. Πλείστοι ἐπιφανεῖς Ἀγγλοὶ συνέπραττον μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἰς τῶν μισθίων ποιητῶν τοῦ παρόντος αἵωνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἀποθανών, τῇ 7 ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μκίτλανδ ὑπέγραφε τὴν προμνημονευθεῖσαν ὑβριστικὴν καθ' ἐνὸς τῶν λειτουργῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἤρξαντο ἐν Λονδίνῳ διαπραγματεύσεις περὶ συνωμολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συνωμολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824, μαρτυροῦν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπὴν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διέποντος τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρήγ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννινγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἔπραξεν εὐθύς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ πρακα-

τόχου. Τῇ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορντ νὰ διακοινώσῃ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἐὰν ἡ Υ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλὴν, ὅτι θέλει καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρήλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἔνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπεμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὥπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπείλει ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη, Ὁ λόρδος Στράγκφορντ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορντ ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκιπα Μέτερνιχ τῇ 19 Ἰουνίου 1824· «πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἐνὸς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ δυσχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὧσιν ἡ διπλωματία διεπραγματεύθη ποτέ.» ἦτοι τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος. Τῇ 25 αὐγούστου ὁ νέος λόρδος ἀρμοστής τῆς Ἰονίου πολιτείας Φριδερικὸς Ἀδαμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ 27 Μαΐου διακηρύξεως τῆς ἐλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἤθελον ὑπηρετεῖ τὴν τουρκικὴν κυβερνήσιν ὡς σκευαγωγὰ), ὠμίλει περὶ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὀφισταμένης, ἐνῷ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ ἐβεβαίουν πάντοτε ὅτι «ἀγνοεῖ παντάπασιν, ἂν ὑπάρχῃ προσωρινὴ κυβερνήσις τῆς Ἑλλάδος.» Τῇ 19 Νοεμβρίου, αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεωργίος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο εἰς τὴν ἀπὸ 12|24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαρρηδὴν ἀνεγνώριζε τὴν κυβερνήσιν ταύτην. Εἶχον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πετρούπολει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τεσσάρων συμμάχων αὐτῆς Δυνάμεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἰδρύσεως ἡγεμονιῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις ὀλεθρία ἄμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβαλεν αἰφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκιψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἐξακολουθεῖ ὁ πρίγκιψ, ἥτις κατὰ τὰ πρώτα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ἐβάδιζε πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς ἡπειρωτικὰς αὐλὰς, ἥτις καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἦτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τροπολογήσει

οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρεώθη ῥητῶς νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφάνητο εἰς τὰς συμμάχους Δυνάμεις, ὅτι ἴσθιοι στηριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις, ἐν μέρει εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μετὰ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλουν αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνας. » Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κᾶννιγγ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῇ 13|25 μαρτίου 1825 ἀνεγνώρισε τοὺς ἑλληνικοὺς ἀποκλεισμούς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου Παλιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν, καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἑλλήνας πρόσφυγας. Τῇ 17|29 ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἀγγλῶν τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρήν, οἵτινες ἐδοθήθησαν τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἑλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῶ δὲ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεων καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνεται δὲ ὅπως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλὰς, ὁ Κᾶννιγγ ἀρπάσας τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολᾷ, ἐπιτυγχάνει τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἥτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πράξις αὕτη, οὐδὲν ὥριζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ'. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαβήσεως τῶν δύο Δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 ἔλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὁσμανικῆς Πύλης, αἱ Δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῇ πᾶσαν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς μετὰ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἀπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιρροῆς αὐτῶν οὐδὲν ἔμελλον νὰ κατορθώσωσιν· ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, ὧν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ Δαμάς πρὸς τὸν ἐν Παρίσις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνopoίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ

ὁπογραφεύσαν τῇ 6 Ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἥς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὠριζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῇ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὀπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἄλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Ὑ. Πύλη, δὲν ἐπείθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, ; τί ἐμελλε γενέσθαι; Περὶ τοῦτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου ὠριζέ τι, ὃ δὲ Ἀγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων, ὁ ἐπιτραπεῖς νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἀρνησιν τοῦ Ἰμβραῖμ πασᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορντ Κάννιγγ «τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας, νὰ μὴ πράξῃ δέ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀποκλείσω; ἀλλ' ἐὰν οἱ τούρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμὸν, τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναχαιτισθῇ διὰ πυροβόλων; » Τότε ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐὰν τὸ πρᾶγμα ᾖναι δυνατόν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐὰν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ αἰδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰμβραῖμ πασᾶς ἐπέμενε δυστροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἀρχηγούντος τοῦ Κόδριγκτων, κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὀκτωβρίου 2827, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ 1827 τὴν κυβέρνησιν, ἐχαρκτηήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη τελευταῖον τῇ 24 ἀπριλίου 1828 ὁ πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος βωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὁλοσχερῶς ἡ Πύλη διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῇ 2 (14) Σεπτεμβρίου 1829. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλέον τοῦ νὰ χαριτολογῇ καὶ νὰ θριαμβεύῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπελπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβους αὐτοῦ πρίγκηπος Ἑστερχάζυ ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἑ-

στερχάζω ἀπὸ 30 Σεπτεμβρίου (12 ὁκτωβρίου) 1829 πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ· «Ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βᾶσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Γ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἄγωνες ἡμῶν τοῦ νᾶ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῆ ἄκκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νᾶ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν ἀντικαταστήσει αὐτὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζω, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νᾶ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Γ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὐρίον, πάλιν ἔπρεπε νᾶ τεινώμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὅχι δι' ἄλλο. τοῦλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλακωτέραν τὴν πτῶσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσούτου βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἀβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλεότερον ἢ ὁ δούξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἀβερδην συμεριζέται τὰς ιδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχυλεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐν τῷ ὅποιῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν Δύναμιν τὴν κεκλημένην νᾶ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὅποια πραγμάτων ἀλλοιώσεις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ὕβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μπίτλανδ ἐν ἔτει 1821—1823 καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἀβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 1829!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διήλθεν ἡ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις κηφραίνεται νᾶ φιλοσοφῇ ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρκτηρίζει ἐκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ 18|30 δεκεμβρίου 1826 ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρὼνα Ὀπτενφελς· «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτηρὰ ὅτε μὲν αὐστηρότητος, ὅτε δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφής. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζῶν καὶ πλήρης ἀδοκῆτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευομένη· τελευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλμένη.» Τὸ καθ' ἡμᾶς ἀφίνοντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀνγκνῶστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐφρεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰμποροῦμεν νομίζομεν τὴν σήμερον ἀπρολήπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νᾶ εἰπώμεν, ὅτι τὴν μὲν ἠθικὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολα-

θήσεως ἔλαθεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρωτοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπίσθη ὅτι αἱ δύο αὐταὶ Δυνάμεις θέλουσι προβῆ εἰς ἔργα καὶ ἀνευ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐκήρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῆ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου τότε ἀντιπράξεως ὄλων τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ὠπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἡ Ἑλλάς, ὅπου περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ, ἐὰν ἡ Ἀγγλία, μεταβαλοῦσα αἴφνης πρῶσωπον, δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἄγωνα καὶ δὲν προεκάλει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύτητοι προηγουμέναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι περιεβλήθησαν κατὰ πρῶτον τὸν τύπον ἐπισήμου πράξεως. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγείται εὐκόλως ἐξ ὄλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθησκον, ἐν ταύτῃ δὲ ἐπέζητησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδούς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτούς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡσαύτως καθυπῆγαγε φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰ αἰσθητά καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἐτι ἰσχυρότερα αἰσθητά καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασε ποτε, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλῃ χάριν αὐτῶν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1830. Ἄρα ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῇ· ἀλλ' ἐπειτα, δυσωπουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ φοβουμένη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρις οὗ τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικῇ;

"Ἴνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφόρους περιπετείας, αἵτινες ἐκλήμηνον καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δεῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Δύναμις αὕτη, ὑπερμαχήσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὁμογενικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς

χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄ-
 μεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χω-
 ρῶν τούτων ἦσαν οἱ ὀσμανίδαι, καὶ οὐδεμία πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ
 χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίωσι πολιτικὸν κράτος
 ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικόν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταυτίλῃ ἡ
 Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ
 τῶν ὀσμανιδῶν κατοχῆς. Ἀπλῆ ἢ ἐναρξίς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως
 δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ
 ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἐλληνικὰ κινήματα, τὰ ὅποια οὐδόλως εἶ-
 χον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἰσχὺν καί, πλὴν τούτου,
 οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος
 ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλο-
 γίζοντο κινήθῃσαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος
 ἐφαίνετο ἀπλοῦν ὄργανον τῶν Ῥωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων.
 τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολεμίαν τῆς Ἀγγλίας πολι-
 τικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀμα ὅμως ἀπὸ τοῦ 1822 ἤρχισε
 διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφαίνεται ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι
 ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀδιακόπως κατετροποῦτο
 ὑπ' αὐτῆς, εὐλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολίαι περὶ
 τῆς ἱκανότητος τῶν ὀσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα
 τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνό-
 τῆς ἐπιτηδειότερα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον.
 Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς
 πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ Δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν
 θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχήν, τὴν ἀρχήν τῆς ἀ-
 κεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν
 αὐτὴν δυνάμεν νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθνότητος παρὰ τὴν ὀσμανι-
 κήν, ἥτοι διὰ τῆς ἐλληνικῆς. Ὅτε ὅμως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἐλλη-
 νικὸν βασιλεῖον διαρρυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῆτει ταχέως καὶ ἀπταιστως,
 οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικάς, διοικητικάς καὶ οἰκονομικάς
 ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρίαί πρὸς τὴν μεζονα αὐτοῦ
 ἀνάπτυξιν, καὶ ἀφ' ἐτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγ-
 κροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις ἀξιωμαχούς, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε
 παλινωδοῦσα καὶ ἐπιζητοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κρά-
 τος ἢ τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου. Δὲν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς
 πρὸς ἡμᾶς πολιτευομένη καὶ συμβουλευούσα καὶ παραινοῦσα· δὲν ἐδί-
 στασε δέ, ἀμα τῷ 1863 ἤλπισε βελτίονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν

ρύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, νὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑπείρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἐπειτα πάλιν δυσπότησασα ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιτῆδειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία, ἐνῷ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργάνωσιν, παρενέβαλε τοσούτα εἰς αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινεν εἰς ἡμᾶς χεῖρα ἀρωγόν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συνᾶδον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυσπίστησε πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προύχοντος τοῦ χρόνου ἠῤῥῆσεν ἡ δυσπιστία τῆς πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἔσως περιμένει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχωρησιν διὰ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βίαια αὐτοῦ πτώσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὁθωνα πολλάκις εἰλικρινέστατα διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ παλιτευμα, κινῶν δὲ ἐν αὐτῷ δέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του, ὥστε. ἐὰν ὅχι ὅλην τὴν Ἑπτανησον, τοῦλάχιστον ὅμως τὰς πέντε νήσους (πλὴν τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν) ἐφάνη ἔκτοτε εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελον ἀκουσθῇ αἱ συμβουλαὶ αὐτῆς. Οὐδεμίαν δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπὴ, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν δὲν διενηργοῦμεν αὐτήν. Ὅθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένομεν δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥοπή τις τοῦ αἰτιᾶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυσπραγίαις, ῥοπή ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης. Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεῖνος Δυναμείας, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεῖνος, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὅλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαρallaλκτικῶς ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς υπερετάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμούς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπιβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσωσι προσηκόντως. Ἐνὸς ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνον εἴμεθα ἀνακρίνοντες· δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἀμαστάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτῆς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγὼν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλείστα αἷτια, ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἀμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἐρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροι καὶ πρόμαχοι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίαις ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατὰ τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηράν, διὰ τε τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐνδόξων ἀτυχημάτων. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπαλήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διῆλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὡπωσοῦν ἀνὰ μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἐπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκδιώζωνται οἱ δισταγμοί, ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἐρχεταὶ εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἡ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνδείχθη ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεῖα καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδαιοτέρᾳ τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Ταῦτα δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τοι μὴδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπισήμως.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὐκόλῳ μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἐπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1821 ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἐτοιμὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι Δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἡγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνίοτε πολέμια μᾶλλον ἢ οὐδέτεραι, τὸ πρακτέον ἦτο σφόδρα δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἡ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὅσῳ σύμψασαι

αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτήν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντός τρόπον τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοῦλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν· ὅτι πρὸς τοῦτο ὠφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἐταιρίας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταύτῳ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὅπωςδὴποτε τὰ συμφέροντα τῆς Δυνάμεως ταύτης, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατοχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μίαν, ἢ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὑπαρξίς αὐτονομίᾳ καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους οὐ μόνον δὲν θέλει ἐκσθενήσῃ τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπίρρωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδεύεις ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ 1825 τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν Δυνάμεων διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ καταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἐταιρίας, ἥτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἐδέησε νὰ θυσιάσῃ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑψηλάντων, ἡ Συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τὴν γλαυκὰ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐθνικῆς σημαίας τὸ κυανοὺν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ διακηρύξει ἣν ὑπέγραψεν ὡς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ἀπεδοκιμασε τὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχάς, αἵτινες ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχῃ δέ τι τὸ δυνάμενον οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Δημοτρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου, εἶναι ἡ προεκτεθεῖσα ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλικὴν ἐταιρίαν σχέσεως. Λέγομεν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα ὅπερ αὐτός ὑπεστήριζεν, ἐνῶ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λογισθῇ ἀπαρχιότητος ἢ ἀπὸ τῆς ὑπερ-

τάτης τῶν πραγμάτων διοικήσεως ἀποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Γ'. Ἐπιτρόπου, τοῦτο ἡδύνατο νὰ γείνη χωρίς νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἄλλως τε, ἐὰν οἱ περὶ τὴν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστασαν κατ'ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλαττήριον τῆς βωσιτικῆς συνεννοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλοὺς, τάχιστα ἐγκατέλιπον τὸ μνηχάνημα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία τῆς Ῥωσίας, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρόδηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μετὰ αὐτοῦ καὶ τῆς Δυναμείας ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιστοιχίσαντες τὸν Μαυροκορδαῖον καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐπιφανεῖς Ἀγγλοὶ, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραί, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρης, ὅπως τὸν ἔλεγεν ὁ Μαυροκορδαῖος, ὁ μοίραρχος Ἀμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἡ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτήν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐμπιπύσωσι πρῶϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρκήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδεῖα νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὁσμανίδας ἢ τοῦλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττουμένης ὥς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνηκολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδαῖος ἐν ἀπάσις ταῖς ἐπισήμοις καὶ ἡμιεπισήμοις αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἐτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτοι τῷ 1820 εἶχε συντάξῃ ὑπόμνημα μακρὸν (*Coup d'œil sur la Turquie*) τὸ ὅποσον σιγᾶν τότε εἰς τὰς μεγαλειτέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεύθη βραδύτερον τῷ 1867, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόξεως. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὁσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βάρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ῥωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ 1854—1856)· ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἀφευκτος.

ὅτι ὅμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις.

Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὀριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πληθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιήλθεν, ὑποφαινεται ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε τῇ 24 ἰουνίου 1823, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδίνον σταλεῖσαν ἐπιτροπὴν (Ἰωάννην Ὁρλάνδον, Ἰωάννην Ζαήμην, Ἀνδρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοπούς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικούς τῇ ἐλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καί, ὡς ρητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐναρξιν ἀμοιβαίων σχέσεων μεταξύ τῶν δύο ἐθνῶν. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαιτέρον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε κεφάλαιον περὶ τῶν μεταξύ Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος σχέσεων. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῶ τότε μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὅπως οὖν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφωτάτης τινὸς ἐκμυστηρεύσεως τοῦ λόρδου Στάγκφορντ, ὁ Μαυροκορδατος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἰς τε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁδηγαὶ ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἡ Ἑλλάς, «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν, ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὅποιος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἢ ἐπιθυμεῖ ἢ ὑποπεύει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς ποῖα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῇ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἡ ἐλληνικὴ Διοίκησις. . . . Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὅποιονδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων Δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο

ἀπαιτεῖται νὰ καταβάλετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχὴν. » Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεοπόλδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεοπόλδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ δουκὰ τοῦ Νεμούρς. Εἶδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τοῦ 1821 ἔτους ὁ Μαυροκορδατος ἤθελε νὰ προτείνῃ τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Εὐγένειον, τὸν θετὸν τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος υἱόν, ὅστις δικαίως ἐφημιζέτο ἐπὶ τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ στρατιωτικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Καὶ τῶντι τῷ 1823 εἶχε πέμψει πρὸς τὸν πρίγκηπα τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ Ἐδουάρδον Ῥάινεκ, δούς αὐτῷ λεπτομερεῖς μυστικὰς ὁδηγίας. Ὁ ὁ Ῥάινεκ ἀπῆλθεν εἰς Μόναχον ὅπου διέμενεν ὁ Εὐγένιος· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ μεταξὺ συμβᾶς θάνατος τοῦ πρίγκηπος ἐμπαΐωσε τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς ταύτης. Ἦδη δὲ ὁ Μαυροκορδατος ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Λεοπόλδον, διὰ πολλῶν καὶ τοῦτον προτερημάτων διακρινόμενον. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδατος ἐστήριζεν ἀπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχίαν, ἀνεξαρτησίαν πλήρη, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατός, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἤρκετο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίως εἶχε μετὰ τοῦ Γέντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν I. Καρατζῶν. Καὶ διέκοψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφίξιν του, ἀλλὰ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἢ τοῦλάχιστον ἐπανελάθε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρᾳ· διότι, καὶ τοι εἰδὼς τὴν πολέμιαν τῆς Δυναμέως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταύτῃ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, ἐνόμισε καθήκον του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824 λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τινων εὐχαρίστων κοινοποιήσεων τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ ἔγραψε πρὸς τὸν Γέντζ ἐκ Μεσολογγίου τῇ 5/17 δεκεμβρίου ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτὴν ὡς ἐν τῶν μᾶλλον περι-

νενοημένων ἔργων, ὅσα ἐξήλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου κα-
λάμου. Πολλοὶ θέλουσιν ἴσως εὖρει σφύδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ
τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιχομένων καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας.
Αἱ πολιτικαὶ ὁμως δοξασαὶ πρέπει νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ
κατὰ τοὺς χρόνους, τὰς περιστάσεις καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν
ὁποίων πρεσβεύονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ
πρὸς τίνα ἔγραφε δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδατος ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδόξως
διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προσέθηκεν ὅτι ὑπολαμβάνει ὡς συμπλήρωμα τῶν
τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ
πλάναι καὶ αἱ συκοφανταίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμίζασαι τὴν ἑλλη-
νικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοι-
νοτικῶν καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τασούτου χρόνου
ἐτάραζαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγ-
μάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν
Ἑλλάδα, (καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ αἱ δυσπιστότεροι τῶν
ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προσέθετο· «Τούτου τε-
θέντος ἐπεταὶ ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλισθῇ κατὰ
τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ Δυνά-
μεις θέλουσι πολιτευθῇ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχω-
ροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ
ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἴμπορεῖ νὰ ᾖ ὡς ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς
τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι
συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως νὰ
διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὀσμανικῇ
Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτελέσις,
ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτὴν, ἐὰν βούλεται νὰ προ-
λάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προ-
κύψοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς
ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν
τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγὴν, ὅτι οὐδεμίαν ὑπάρχει πράξις ἢ ὑπο-
χρεῶσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοήν, ὅτι ἡ χεῖρωσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέ-
λεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιοῦμεθα νὰ ῥή-
ξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ἀμα ὁμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πρά-
ξεως ἀνωμολογήσει τὴν ὑποτελείαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀπο-
βάλλει διὰ παντὸς τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τασαύ-
τας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι,

ὅσαι τυχὸν ἰδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῶ θέλει ἀποβῇ δυσκολώ-
 τатон εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτου
 Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς Δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦ-
 τον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἰμπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διέφυγε τὴν ὀξυ-
 δέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοβουλιῶν. Ἐὰν ἡ ὁσμανικὴ
 Πύλη ὑπεστηρίχθῃ ὑπ' αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐὰν
 ἐπόθησαν τὴν ὑπαρξίν τοῦ κράτους τούτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω,
 ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχῃσι προμαχῶνα κατὰ
 τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι
 ἰσχυρίσθην ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδὴ ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ χρη-
 σιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς
 περίστασις ἵνα ἡ Πύλη καταστῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκείνον ἐν τῷ μελ-
 λοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς
 κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν θέλει ἀπ' ἐναντίας
 συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἱκανωτέραν εἰς
 τὰ νὰ ἀναγκασθῇ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐτῇ τῆς Ῥωσίας φιλό-
 δοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἡναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς
 Ἑλλάδος φρούρια ἡλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἡδύνατο νὰ με-
 ταχειρισθῇ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τούτου οἱ διεσπαρμένοι
 εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τούρκοι δὲν ἡδύνατο νὰ συντελῶσιν εἰς τοὺς
 πανδήμους ὀπλισμοὺς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κιν-
 δύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὗται δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι
 γίνεαι διαθέσιμοι ὁσάκις τὸ κράτος ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα
 δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἥτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκο-
 τοί εἶναι αἱ στροφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν
 τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἰμεθα καὶ εὐλόγως οἱ δεινότατοι τῶν πο-
 λεμίων τῆς Τουρκίας καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ
 ἡ ἀνεξαρτησία ἡμῶν ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθει
 εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ'
 ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν· θέ-
 λομεν ὑποχρεωθῇ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν
 ὑπαρξίν τῆς ἐπιλοίπου εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μὴδὲν ἔχοντες νὰ φοβη-
 θῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπτεύσω-
 μεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τούρκων πολέμιοι
 θέλομεν ἀποβῇ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώσων σύμμαχοι, ἐὰν
 οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ
 τοιοῦτο θέλει ἀποβῇ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα ἅμα ἐπι-

τύχη τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ προσκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα καὐτιζόμενα, οὐ μόνον ἕνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλεύματα, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ αὗται δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ ἀδριατικοῦ κόλπου τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάφει συναλλαγὰς προχείρους μὲν καὶ ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γέντζ ἀπάντησεν, ἂν ὅχι κατ' εὐθείαν, ἐμμέσως ὁμῶς διὰ τοῦ ἱππότη τοῦ Ἀουερσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντῇ ταύτῃ, ἣτις ἐγράφη τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο τῶντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυβερνήσεως, ἣτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἰδίων καὶ ἐθνικόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἣτις ἐπεχείρησε νὰ ταράξῃ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἔννομον τάξιν, κηρύττει διαπρυσίως ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαίρετου διαλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τοὺς τε λόγους δι' οὓς αἱ Δυνάμεις ὀφείλουσι (τοῦλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας ἤθελον εὔρει ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἐν μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ δυνάμεις οὐδὲν οὐδαμῶς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τὴν ὁσμανικὴν Πύλιν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τοῦτου δὲ τεθέντος, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν, οἱ δὲ Τούρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύσωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιβάλλωσι τὸν νόμον οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς δὲ εἰμὴ θυσιάζουσιν τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἔως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτου.

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων, Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ Δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλ-

λὰς πολλὰ, ἵνα ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη κα-
 ταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Ἐπομεν ὅτι περὶ
 τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνι-
 κῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς
 πρώτους μῆνας τοῦ 1824 ἤρξαντο ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεις
 περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμά-
 χων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγμα-
 τεύσεων τούτων διὰ τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατο-
 λικῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι
 συνδιαλλαγή μετὰ τῆς Πόλεως καὶ τῶν ἐπαραστατῶν. Ὁ Μαυροκορ-
 δατος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἅμα δὲ πληροφορηθεὶς τὰς τε προ-
 τάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως
 εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματεῖα τῆς κυ-
 βερνήσεως Π. Γ. Ῥόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν
 ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχεται
 τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέ-
 δειξεν ὅπόσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Με-
 γαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρώπους ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς
 λαοὺς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψει βεβαίως ν' ἀπο-
 κλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ
 πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν
 Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἔνεκεν
 ἡ Ἑλλὰς δικαιούται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοήθειας καὶ προστασίας
 παρὰ τοῦ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἀγγλῶν καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς
 Βρετανικῆς Α. Μεγαλειότητος, ἥς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθή-
 ματα. Τῷ ὅντι ὁ Ῥόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου
 ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ διακοίνωσιν πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ.
 Ἡ διακοίνωσις αὕτη, εἰ καὶ συνταχθεῖσα οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἡσκημένου καὶ
 γλαφυροῦ καλὰμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὁ-
 πωςοῦν καὶ σκαιῶς, ἤξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιο-
 μνημονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο τὸ πρῶτον ἐγγρα-
 γιον ὅπερ κυβέρνησις ἑλληνικὴ ἐλάβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνή-
 του μεγάλῃς Δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφθεῖσα τῇ 1
 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονεστάτη καὶ προοιμιαζομένη ἰδικαιολόγει τὴν
 μεσολαβήσασαν ἱκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τούτου, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ
 τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμ-
 βρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν Δυνάμεων δὲν εἴμπο-

ρεῖ νὰ γίνη εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι καὶ μέχρι τινὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ῥωσίας τὸ κινήσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὅποιον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διδάνιον) δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρούπολεως δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμὸν τινα, τὸ δὲ διδάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἣτις δὲν ἤθελεν ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν τοῦ, ἡ ἐλπίς ἐπιτυχοῦς μεσολαβήσεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἰσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηράν οὐδετερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδετερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσῃ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐὰν οἱ Ἕλληνες κρίνωσιν εὐλογον θάσσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνειν αὐτὴν εἰς τὴν Πύλην καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παρκαμελῆσαι ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε πῆν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτὸς ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ Ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἀτοπον· τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτελέσιν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Ἄλλως τὴν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα ἐὰν ἐγίνετο δεκτόν, καίτοι διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα εἰς 3 ἡγεμονίας, τὴν Ἡπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς αὐτοτελεῖς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνωθῶσι, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ

αὐτὸ ἤθελε συμβῆ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἢ αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρις Ὀλύμπου καὶ Κερκυνίων ὀρέων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην ; Ἄλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ ἐλεγεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βᾶσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι αἱ μὲν Ἑλληνες ἠρνοῦντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτελείαν, αἱ δὲ Τούρκοι ἠρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἔλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἶδομεν, διὰ τὰς *idia'oudas* σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ὅ ἐστιν, ἵνα ἡμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία, ἥτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοθυλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προσέταρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὅχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσι. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδαῖος προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μᾶλλον ἢ τὴν Ῥωσικὴν, μὴ διστασας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῇ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαίτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἣν τοσοῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησεν ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετάρθη, διότι ἐπέθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνῃ διὰ παντός εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως ἂν δὲν ἐπῆρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὖρει τρόπον νὰ παρκαμρίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκείνον τῆς ὑποτελείας φραγμὸν ; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολαβησις δὲν ἀπειλήξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν ;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὥχρισθ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρκαλώσωσι τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Ἰβραήμη, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθῆξωσιν εἰς τὰς λόγχας καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραήμης παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν. Καὶ ὁ μὲν Ἰβραήμης, περιορισθεὶς εἰς ἀπλὴν κατασκόπασιν, ὑπεχώρησεν ἀλλὰ πρόδηλον ἦτο ὅτι ἀνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως ἡ Ἑλλὰς

ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἰ Πῶς ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχὺ αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἤρκετο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παρόντες δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκαινῶσεν, ὡς εἰδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ. ἔαν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιωτέρα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς **Rumigny**, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψῃ πρὸς τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιούντες, ὅτι ἔαν ἀνηγορεύετο ὁ δούξ τοῦ Νεμούρς, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱός, ἡσφακίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα ἰουνίου κατῆλθεν ὁ Ἰβραῖμ πασσᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδα, καὶ πολλὴ κατέλαθεν ἀμηχανία τοὺς ἐν Ναυπλίῳ, ὁ στρατηγὸς **Roche**, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἐταιρείας, ἐπανελάβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμωτέρα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόρευσις εὐρωπαϊοῦ βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφάνετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονόπαιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἀλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιύ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεύσῃ τότε εἰς Ναυπλίον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπισημίων ἐκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀνακωχὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραῖμ, ἀπεποιήθη διαρρήδην νὰ ἀναμιχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργέ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμνηνησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παρρησιᾷ ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὁδηγίαι μου ἤθελον μὲ ἐπιτρέψῃ νὰ συμπράξω ὅπως δῆποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσαι ὅτι παρβαίνω τῷ καθήκον μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδιδῶν ἐν τοιαύτῃ στιγμή μὴ εἰς τὰς ματαίας ἐκείνας ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζεται γαλλικὸν κόμμα ἔπεμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην, ἵνα πληροφορηθῇ ἔαν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ δουκὸς Νεμούρς καὶ ἂν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὅτε δούξ τῆς Αὐρηλίας καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησαν, ὅτι αἱ Δυνάμεις

δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψει εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὸν στρατὸν καὶ νὰ ρυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγεμινὼ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δερινιύ, τῇ 15]27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξατο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν δημοτικότητά της εἰς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβυν «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὄνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὅπως δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν *μεγάλων σχεδίων τοῦ Roche* καὶ τῆς *γαλλικῆς φαρτρίας* ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου καὶ 20 αὐγούστου καὶ 3 ὁκτωβρίου.

Ἐνῷ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας οὐδεμία ἀμεσος συνδρομὴ ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρική, ὁ Ἀμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἀμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμοντας δίδων δὲ τὴν συμβουλὴν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδάτος μεθ' ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ἄμα οἱ ἐπισημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοὶ, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιχαήλ, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην πρᾶξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 ἰουλίου 1825 μετὰ τινὰς αἰτιολογίας ὠρίζετο, ὅτι πρῶτον, *τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος θέτει ἐκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ἐπάρξεως ὑπὸ τὴν μοραδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ'.* δεῦτερον, ἡ παροῦσα πρᾶξις νὰ διενθυνηθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος. Κατὰ τῆς πρᾶξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Roche. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γινόμεναι, ἐξ ὧν πολὺκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πρᾶξιν ἑλα-

τήρια καὶ ἀγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγ-
γλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ'
αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ὅπως ἡ διακαρτέρησις τῶν Γάλλων ἦτο
ἀδικαιολόγητος ἀπέδειχθη ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἧτις ἐδόθη μετὰ τινὰς
μῆνας ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀξιῶτου.
Ὅπως δὴ ποτε ἡ Ἑλλὰς καιρὸν δὲν εἶχε νὰ περιμένη. Ἡ ἀπελπισία ἦτο
τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαίμης, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρὰ αὐτοῦ νὰ ὑπο-
γράψῃ καὶ εἶδε τὸν Καλοκοτρώνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς ἀρχηγὸν ὁλῶν
τῶν κατὰ ξηρὰν ἐ.λ.η.γικῶν δυνάμεων, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ
τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω καὶ πρόεδρον τῶν κατὰ ξηρὰν
βουλευτηρίων καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πράξις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς Λονδίνον, ὃ δὲ Μαυροκορδαῖτος ὅστις
δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ὑπογράψῃ, εἰ καὶ εἰς τῶν τελευταίων καὶ ὡς ἀ-
πλοῦς ἰδιώτης, ἀπηύθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ $\frac{8}{20}$ αὐγούστου ἐπίση-
μον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάνιγγ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ συμπληρῶν τὸ ἔγγρα-
φον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ῥοδίου καὶ
ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάνιγγ ἐπανάλαβε
τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλά-
δος εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Γεντζ. «Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιω-
πῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμνηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη
εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἰδρυθῇ ὁ φραγμὸς, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία
τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς καλοσσιαιᾶς ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε τὸ
ὁσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παρούσα τῶν
Ἑλλήνων πάλῃ κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρῶντως ὅτι τὸ ὁσμανικὸν
κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολήν ταύτην·
καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσούτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν
ικανοὶ νὰ ἀνθεξωσιν εἰς αὐτό, δηλὸν ὅτι ἡ Πρόνοια ἀντίθῃσι τὸ ἔργον
εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ
τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξο-
χότης θέλει συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὁσμανικὴ Πύλη συμπυκνω-
θεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῇται ὑπὸ τε τῶν ἀδιακό-
πων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρα-
τιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀπο-
τέλεσμα συνθήκης τινός ἢ πράξεως αἰεσδὴ ποτε δυναμένης νὰ νομιμο-
ποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβει δυνάμειν πλείονα τῆς
παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποβῇ θάσσον ἢ βράδιον ἢ φυσικὴ
τῆς Πύλης σύμμαχος, ἢ καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνωρίσῃ κάλλιον τὰ συμ-

φέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη καὶ Ἑλλάς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἶπεν Δύναμιν κατέναντι τῆς Ῥωσίας καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία θέλει προσλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀποπειρῶν ὅσας ἡ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἰαδῆποτε ἐν Εὐρώπῃ Δύναμις θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν ἀγγλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἱδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς.» "Ὅσονδῆποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ περιστάσεις, ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ γράφων πρὸς τὸν Ἀμιλτων τῇ 19 ἰουνίου (1 ἰουλίου) ἐβεβαίουν αὐτόν, ὅτι ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦτος ὅσον ἄλλοι τὸν παρέστησαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦσαν συντεταγμέναι καὶ αἱ νέαι ὁδηγίαι ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Κάννιγγ ἀπὸ 11)23 ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ 24 ἰουλίου πρᾶξις ἐστάλη εἰς Λονδὶνον διὰ τοῦ Δημητρίου Μικαύλη, υἱοῦ τοῦ περικλοῦς ναυάρχου. Ὁ Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις δὲν συνετάχθη ὡς ἐγγραφον κυβερνητικόν, ἀλλ' ὡς αἰτήσις ἄμεσος τοῦ ἔθνους ἐρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἀνδρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του γραφεῖσάν τῇ 13 ὀκτωβρίου πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους τὸν Ἀνδρέαν Μικαύλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν ὅτι ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἡ Ἀγγλία ἔπρεπεν οὐ μόνον νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῷ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδεχθῇ ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ πολέμου τούτου καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ ἄφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ τὰ ὅπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς κατασταθῇ ἀνεξάρτητος. Τὸ πρᾶγμα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελὲς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἀλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμμέσως τὴν πρᾶξιν καὶ ἤξευρε διαπὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία «εὐχαρίστως θέλει δρᾶξαι πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαἵμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης δικτηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέ-

ρων τῶν μερῶν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφξίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαρρήδην διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῶνόντι προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράτφορδ, τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῇ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὑδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κάσος καὶ τὰ Ψαρὰ εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῇ. Ἡ Κρήτη εἶχε κατ' ὁλοκληρίαν δαμασθῇ. Οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδείκνυν μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται κείριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, «ἡ Ἑλλὰς, ἥτις εἶχε τὸν Μισαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἄνδρας ναυτικούς, οἷους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένη τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν», ὥστις ἀφοῦ ἀπήτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομμύριον φράγκων καὶ ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τῆς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἔπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπετάσσοντο, πολλοὺ γε δεῖ' ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραὶμη. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανάστασις εἶχε κατακλεισθῇ ἐν τῷ Μεσολογίῳ, τὸ ὅποιον πολιορκούμενον πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μετ' οὐ ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατός, δὲν ἦτο πιθανόν ὅτι θέλει ἀνθέξῃ πολὺ. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἶχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος πιεζομενός ὑπὸ τῆς ἀμνηχανίας ταύτης καὶ ὑπὸ τῶν παρκατάσεων τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, ὅτι αἰ πρὸς τὴν Πύλιν διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκομεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσοῦτον σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14/26 Σεπτεμβρίου 1826 ἐπι-

στολή αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple, ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολίνον, λέγει ῥητῶς: Certains chefs Grecs parlant au nom de leurs compatriotes. ont déclaré à l' ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu' il s' est rendu à Constantinople. qu' ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée "Ἰσως εἰπώσι τινες" ἀλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδατος ὑπελάμβανε τοσοῦτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχετο τὴν ὑποτελείαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὁρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐμελλον νὰ ᾔηται πολὺ στενωτέρω τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἐνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ περὶ τεσσάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρίσει περιπετεῖα ἐν ἡ εὐρέθημεν τῷ 1826, αἱ ὁδηγίαι αἱ διέγραψε μετ' ὀλίγον ἢ ἐν Ἑρμιόνη συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελὲς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατόν «ὅσα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὅπλα κατα τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μετὰ τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν,» ἐνῶ ἡ ῥωσικὴ πρότασις διήρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνος τοῦ ὁποίου αἱ περιστάσεις τοσοῦτον ἀλλοκοτῶς μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσοῦτον παραδόξως ἡλλοιωθήσαν κατὰ τὸ προηγουμένον ἔτος, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἱ μέγιστα τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσοῦτον καὶ τασάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετὴ. "Ὅ,τι ὅμως ὀφείλομεν νὰ εἰπώμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μῆτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μῆτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἐργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετροπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς Δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824 τὴν ἴδρυσιν 4 ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἔπραξε μέχρι τοῦ 1828 πρὸς ἐκθίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἥτις ἠπειλήσε πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκήρυττεν αὐτόν, ἔστω καὶ τῷ 1824, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποβῇ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἷσιν ὅποτε καὶ ἂν ἐνῆργει σκοπῷ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ 1828· μέχρι δὲ τοῦ 1828 ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ περιμείνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἀντικρὺς ἡμῖν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐτάλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν

περί μεσολαβήσεως αἰτήσιν ἡμῶν τῷ 1825, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει 1826 συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἐμενε μόνη ἡ Ἀγγλία, ἥτις ὅσον καὶ ἂν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινεν ἡμῖν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἐπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτήν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόgoις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσήκον πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις μέτρον. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὠλεθρία τροπὴ ἣν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827 παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῇ ἐξ ἀρχῆς ὡς βάσις τῆς μεσολαβήσεως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῇ βεβαίως παραδόξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι 1826 καὶ 1827 ἐβεβαίον ἀδιακώπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ ἧς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπεῖγον, τὸ σωτήριον ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολαβήσις· διότι ἀπαξ ἀρξαμένη, πιθανώτατον ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ. Ἐθνικῇ Συνέλευσις, ἥτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδρίασασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπελθοῦσαν καταπληξιν διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπὰς, τὴν μίαν *Διοικητικὴν*, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς *τὴν ὠλικὴν κυβέρνησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων*, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν *ἐπιτροπὴν τῆς διοικήσεως*, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὁσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ἀδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρῶνῃ εἰς αὐτήν ἢ ἀπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἓνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν κκ. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀρτῆς Πορφυρίου, Π. Νοταρᾶ, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούκουρη, Γ. Δαρελιώτη, Ἐμμανουὴλ Σέμου, Γ. Αἰνιάν, Νέστορος

Σ, Καλογεροπούλου, Ν. Ῥενιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτός τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ἦναι ἀληθής, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραήμη ἔπραξε τι ἐντελῶς ἐαυτοῦ ἀνάξιον. Ὅπωςδὴποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προετάρθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἰδρυσις τῶν δύο ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· «ἐπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενεῖας τῶν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα. Ἐγείνε δεκτὴ ἡ πρότασις.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ὅςτις οὕτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὕτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ ἀοιδιμος ἀνὴρ διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεῖς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορντ Κάννιγγ· ἤξευρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μήπως δὲν ὑπῆρέτησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐθειλοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἐσυνήθιζε νὰ γελᾷ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκείνον τρόπον, ὃν ἐνθυμούνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τινὰς ἐπετροπῇ ἡ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξαγωγὴ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν.

Ἡ ὁσμаниκὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαβήσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ· καὶ ἐπειδὴ ἔπεσε μὲν τὸ Μεσολογγιον, τῇ δὲ 18 ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς· «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὅποια ἠλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφῆρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἦτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἴμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πολὺ εἰς τὸ ἐξῆς.» Ἀλλ' ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῇ, ἐν Πετροπόλει ὑπεγράφετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν

τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἴπομεν ἱκανᾶ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίῳ ὑπογραφείσαν συνθήκην τῆς 6 ἰουλίου 1827, εἰς τὴν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἡρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὑφ' ὧν κατετρώχετο ἐπὶ 3 ἀδικόπως ἔτη.

Αἱ περιπέτειαι τῶν ὁλεθρίων ἐτῶν 1825, 1826 καὶ 1827.

Φοβερὰ τῶντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προσλαμβάνει τραγωδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐν συνόλῳ δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀντιπαρατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφωνται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ματαιωθῶσιν ἐπὶ τέλους τὰ τῶν ὁσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὀργανωμένου καὶ κάλλιον ὀδηγουμένου. Ὁ τολμηρὸς, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπηρείδετο ἐπὶ τῶν δαφνιδῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μηδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν καὶ μεταβιβάζων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσίτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσίτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός, οὐδὲ ὁμοιάζε τοὺς πασᾶδες ὅσους ὁ σουλτάν Μωχμούτης εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναι μὲν ἦρχε πάντοτε ἀτάκτων σιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληρῇ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἀπάντων τῶν

δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὀδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδεῖως, νὰ μὴ πτοῖται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιεστάλη τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅπως οἱ ἀδικαὶ εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ τὸ ἐπιχειρήμα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδοτο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἡ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ, μὴ ἔχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἀρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἄλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἵτινες ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἵτινες εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοίᾳ τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμπαρῶ, νομίζω, νὰ εἴπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην περίοδος. Ὅχι, οὐδέποτε. οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσκαρίθμητος τοῦ Εἰρέξου στρατιὰ. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ ἐθελοθυσία τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία, ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκεῖνη δὲν διήρκησεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὀλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρίνον), τὸ Νεόκαστρον, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτας, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν. Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβῦται κατέφευγον εἰς τὰ βουνά· εἰς τὰ σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπεινῶν, ἐδίψων, ἐρρίγουν, ἔθνησκον, ἐξηνδραποδίζοντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπῆρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἀπέλπιδες· ἀπέθνησκον, ἡχμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἠδύναντο, ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὅπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ εἰς Πελοπόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐρρίφθησαν ὡς εἶδομεν εἰς τὴν Σφα-

κτηρίαν μετὰ 1000 περίπου ἀνδρῶν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ γέρον Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἄμα προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄνδρες ἐφανεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδός καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνιμος Πεδεμοντινὸς κόμης Σανταρόζας. 200 περίπου ἡχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἐσώθησαν. ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῶ κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν εἰς τὸν πάριον τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν πολυβρύλητον ἐκείνον Ἀρην, ὅστις, καίτοι χηρεύσας τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατωρθώσε νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον 34 σκαφῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῇ καὶ τριπλῇ σειρᾷ μάτην ἡγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἀλλ' ἐνόμισε περιττὸν νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράψῃ, ἐνῶ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἑταιριστῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη γενναῖα τε καὶ πονηρά. Ἄν ὁ κατ' ἰδίαν βίος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημοσίῳ ἀνεδείχθη ἀείποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πεπωμένον νὰ μὴ ἐπιζῇ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων. Διασχίσας τὴν χερσόνησον ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000 ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἑκτοτε περιβόητον γενομένην. τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Δυστυχῶς οἱ πλείστοι τῶν συντρόφων τοῦ τὸν ἐγκατέλιπον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ ὅτε προσεβλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραήμη ἄγοντος 6, 000 ἄνδρας. Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἔδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἑλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντός αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φουερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατῆμεγον τὰ ξίφη· ἡ πάλῃ ὑπῆρξεν ἄνισος, ἄνισος κατὰ τὸ ὄπλον, ἄνισος κατὰ τὸ πλῆθος· Ἕλληνες μὲν ἔπεσον πάντες οἱ ἐγκαρτερήσαντες 300 τὸν ἀριθμὸν, Αἰγύπτιοι δὲ 600. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέσα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραήμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ γνώστης ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκύτταξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ «τῇ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνὴρ.» Τιοιουτοτρόπως

ἐτελεύτησεν εἰς τῶν πρωτοεργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε διακαίως ἐπικληθῇ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, ἵαν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραήμης προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπαλλαγείς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὑδρας δεσμῶν καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλαν ἰδίως, ἥτις κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερὰ τῇ 6 καὶ 7 ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἐσπέρας τῆς 7 οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὀρεῖνὰ πυροβόλα καὶ τοὺς ὅλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραήμης κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἡξεύρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσασαν τότε κατάπληξιν. Τὸ φρούριον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνεον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθήκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὅλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δερνιὺ, ὁ εὐρεθεὶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικούτον κίνδυνον, ὁ δὲ «τὸ καθήκον μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν.» Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμησαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξελθόντες ξιφῆρεις ἠτύχησαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραήμης δὲν ἐπέμεινεν. Εἶχε καταβῇ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἴσως προχείρως ὅπως οὖν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ὅμως τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις καὶ μὴ συνεπαγαγὼν βερὺ πυροβολικὸν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλόεργημα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφος ὠρύχθη βαθυτέρα, ὁ μακρὸς περίβολος κατωχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὅλμοι. Τὸ νησιδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης εἰδός τι προτεταγμένου ὀχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2,000 γυναικόπεδα, ἵνα μὴ βερύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχον ἔτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχηταί

τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσίτ πασᾶ· ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραήμη. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίοδον τρεῖς ἐγένοντο ἐφοδοὶ καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1,000 λοχαγεὶς ἄνδρες προελάσαντες ξιφῆρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τρίωρον δὲ αἱματηρὰν πάλην ἐπανήλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγόμενοι ὄπλα, σημαίας καὶ αἰχμαλώτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐξοδον, ἥτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαθον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἀπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σχυτοῦρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίτσοις Τζαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργῶς τοῦ Ῥεσίτη στρατὸς περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεις ἐφαίνετο ἡναγχασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 Ἀραβας, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς ὁ Ἰβραήμης ἐπεχείρησε προπαρασκευὰς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιαούλης κατάρθρωσε δευτέραν φοράν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου νὰ εἰσγάγῃ τροφὰς τινὰς εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰαννουαρίου 1826 τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον ἐσιτομέτρησε τρίτον ἤδη τὴν πεινῶσαν φρουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλείπει· οἱ κάτοικοι ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμήλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ σίτου μὴ ἀληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἰδεῖν ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιβασθῇ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμια.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφὰς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θλασσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπίς διὰ τὴν παντελῆ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δεινότερα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον 40 πυροβόλα τὰ ὅποια διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραήμη εἰς 3 κανονοστάσια ἐρριπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπαλληλοὶ ἐφοδοὶ καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φρουρὰ ἐπιχειρήσασα ἐξοδον

διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῶν πολιεμίων ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὅπλα ἱκανὰ καὶ αἰχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακεραυνοῦντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοῖα, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν ἠϋξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ μέγας ἀρμολογὴς τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερίκος Ἀδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκεῖνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερῶχος τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἓν ἔτι βῆμα πρὸς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ῥεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλείσοβαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησιδίον, ἀπέχουσαν μόλις ἑνὶ μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν. Ὁ Ῥεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἀνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἑφοδὸν ἐπληρώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραήμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις, τὸν εἶπε, πῶς οἱ Ἀραβῆς μου θέλουσι κυριεύσει τὸ ὀχύρωμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προσελάσῃσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεϊμπεῦν, τὸν Χουσεϊμπεῦν ἐκεῖνον ὅστις ἀνέκτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάσσαν, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατολικόν. Ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χειρῶσῃ τὴν Κλείσοβαν; Ἀλλ' οἱ Ἀραβῆς ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεϊμπεῦς θανασίμῳ ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας, ἥτις εὗρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὁμως ἡ δίμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῇ. Ὁ Μισούλης ἐπεφάνη μὲν αὐτίς εἰς τὸν ὀρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρετάχθησαν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὀπλισμένα πλοῖα ἔφρασσον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θαλασσινοὶ μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρ-εἰσδύσωσι. Ῥαγδαίᾳ δὲ βροχῇ πυρὸς κατέπιπτεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δερματὰ, φύκη· οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἰατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγοι τινὲς ἐκατοστύες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνῶ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀνώτερος ἀγγλὸς ἀξιωματικὸς παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δερινιύ· «δὲν ἤξεύρω τί μᾶλλον ἔ-

πρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πείσμα τῶν ἐφορμῶντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων. » Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. « Ἡξεύρετε δέ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἰς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς ταυρικῆς ναυαρχίδος εὐρισκόμενος, ὁ ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἡξεύρετε ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν παραδίδονται ποτέ. » Καὶ δὲν παρεδύθησαν, ἀλλὰ ἐξήλθον· τὸ πῶς ἐξήλθον ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 ἀπριλίου οἱ περιλιπόμενοι 3,000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδιάσωσι τὴν δίοδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῆ νὰ τοὺς παρακαλουθήσωσι. Δὲν εὗρον ὅμως τὸν Ἰβραΐμην ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἤττον διηρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομεράν, ἐξώρμησαν ξιφῆρεις. Οὐτε τὰ γιαιταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν Ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταιγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπήδησαν δι' ἐνὸς ἄλματος τάφρους, διαδοκίδας (*traverses*), θωράκια (*parapets*). ἅπαντα τὸν πολύπλοκον λαβύρινθον τῶν πολιορκητικῶν γραμμῶν. Ἀλλ' ἐνῶ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰς ἐτὶ ν' ἀντιταχθῶσι κατ' αὐτῶν, ἕτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαιμονιωδῆς. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἡττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικῶδεϊ ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἐτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἔπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυριταποθήκῃ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολεμίων, ἀνετίναξεν αὐτήν· 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τούρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περισωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξεληθόντες ὑπέστησαν εἰς ἐτὶ δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ· ἐνέπεσαν εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδεῖως παρασκευασθείσας· καὶ ἀφοῦ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὗρον ἄρτον ἵνα φάγωσι, δὲν εὗρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Σπerea Ἕλλάς ἦτο ἔρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ὄρη, ὅτε ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἠρίθμουν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὁληθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ χρηστὸς Ἰωάννης Πα-

παδιαμαντόπουλος, πολιτικός τῆς πόλεως διοικητής, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδήμας, Ἀθανάσιος Ῥαζής· ὁ πλείστον συντελέσας εἰς τὴν ἄμυναν μηχανικός Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλλην Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ *ελληνικά χρονικά*. Οἱ δὲ ὀνομαστότεροι τῶν περισωθέντων ἦσαν ὁ Νότη Βότσαρης καὶ ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης. πρεσβῦται ῥωμαλεοί, δυναθέντες ν' ἀνθίσωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρής, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Χρήστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παραδοξότερον κατάρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναϊκίς τινες καὶ παῖδες.

Τοιαύτη πτώσις ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμος ὅλος, δι'νάμεθα νὰ εἰπώμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλείοτερα τρόφιμα καὶ ἐφοδία ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ ἐπανάστασις κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλείστον τῆς ἀνατολικῆς. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχίτου πείνης. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γωνίαν ἐσωζέτο ἔτι ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, φρουρούμενη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἐπραξεν, ἀλλ' ἀπεναντίας διὰ πολλῆς ἀργυρολογίας κατεπείζε τοὺς κατοίκους τῆς πέριξ χώρας. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Πολλοὶ παρέβαλον αὐτὸν πρὸς τὸν Κολοκοτρῶνην· ἀληθῶς ὅμως ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὁμοιότης. Ὁ Κολοκοτρῶνης ἐπόθησεν ἐκ νεότητος τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἅμα ἐκραγείσης αὐτῆς ἀνεδείχθη δι' ἀγώνων ἀτρύτων καὶ εὐγενῶν ὁ ὕπατος τῶν πολεμάρχων τῆς Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη οὐδὲν ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς, διατελέσας πρὸ μὲν τοῦ 1821 ἀπλοῦς κλέφτης ἢ τὸ πολὺ μισθοφόρος τοῦ Ἀλῆ πᾶσῃ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ 1826 εἰς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆς Ρούμελης, διακρινόμενος μὲν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐθαδεῖα τρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεὶς πολλάκις μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα λάβῃ τὸ ἄρματωλικίον τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεὶς μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκως τοῦτο· μὴ διαπρέψας εἰμὴ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆς Πελοποννήσου

πολέμῳ, κατὰ δὲ τῶν πολεμίων μηδὲν μέγα πράξας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, σφόδρα φιλάσθενος ὢν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξὺ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτὸν ποτε εἰς τὸν ψάλαγγα καὶ τὸν ἐρράβδισεν ἀνηλεῶς. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἤττον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκασθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δύσπιστον, «ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον διὰ χουσμεκιάρην (ὑπηρέτην), κάμε με χουσμεκιάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντός, ῥίψε με εἰς τὸν γαλὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης δὲν ἠρκέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύμως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμίων, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτοὺς μεγολοφώντας, ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς ἔστρεψε πρὸς αὐτοὺς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὅμως Γκέκας τις κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον πυροβολήσας ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηρούς καὶ εἰς ἔτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἴασιν δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποιοὺς πολεμιστῆς νὰ μεταβῇ εἰς Λουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνενναήσει μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη ἐστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιωματοῦ ὑπὸ πολεμικοῦ δικαστηρίου, ὕπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῆς, ὁ Καραϊσκάκης ἤρχισε νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμῃ, ὅτι θέλει ἀτιμωρητεῖ, καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχὴ τις πρὸς τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀσθενὴς ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδαῆτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἐζήτητε ἐπὶ τέλους συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακὴ μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἤξεύρω κιόλα ἀπὸ τὰ κρία τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ με συγχωρήσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοί, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἐκτοτε τῷόντι ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνειδησίην τινα πειθαρχίας, ὑπηρέτησε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ προσεπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κλινήρης εὐρεθείς ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ πολὺ χρήσιμος εἰς τὴν ἡρωικὴν φρουράν.

Ἄμα ὅμως ἔπεσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθη ἡ κοινὴ ἀπελπισία, ὁ Καραϊσκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνέουσα τῆς ἐπαναστάσεως θριαλλὶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ἀμορφῷ καὶ πολυμιγεί ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀφυσιώσεως καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννοήθη μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἐζήτησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κεκλεισμένης εἰς τὸν θαλασσοπύργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὅταν ὑπεβλήθη ἡ αἴτησίς του, πρῶτος ὠμίλησεν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον ὅτι θέλει καταψηφίσει, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων ἀς ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ὑπέστη ἐν Κερπινῇ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστώτων, ἐκ τοῦ φρονήματος μετεωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον ὀρίζοντα καὶ συνεπολιτεύετο μὲν θέσει μετὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεφάνετο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἰκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς καὶ προσελθόντος τὴν ἐπιούσαν τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὸν θαλασσοπύργον, προσέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενῆς ψυχῇ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βουδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ὑδραῖος, ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγὸν «δὲν ἔκαμες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἔπρεπεν ἕως τῶρα τὸ χρέος σου, Καραϊσκάκη· ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἐξῆς.» — Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ὅπως οὖν συγχινηθῇ ἐκ τῶν τρόπων καὶ τὸν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρρησίαν· «Ναί· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος καὶ ὅταν θέλω ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἀρχεταὶ τὸ βραχὺ μὲν ἀλλ' ἐνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν καινόν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἐπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 ἰουλίου καὶ ἔφθασεν εἰς Σαλαμίνα μὴ

ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαιπώρος κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ θαλάσσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλα τι ἀπὸ τοῦ δίπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτός τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων ἐν ἡ ἐφρούρει, ὡς εἴπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Δερβενοχώρια δύο ὀπλαρχηγοί, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζώτης, οὔτινες, ἀπορριψάντες ἀπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καρκαίσκᾶκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἑλευσίνα, ὅπου κατῴρωσεν ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτόθι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατός συνεποσώθη εἰς 3,500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κατέλθει ἐκ Θηβῶν ὁ Κιουταχῆς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ 26 πυροβόλων καὶ, κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηναίων πόλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῇ 5 ὁ Καρκαίσκᾶκης προελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ γέλεκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἐστρατοπέδευσε εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιούσαν προσβληθεὶς αὐτόθι ἀπέκρουσε τὴν ἐπιθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῇ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τοῦ Καρυστινοῦ Ὁμέρ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἱππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὖθις ὁ Ῥεσίτης τῇ 8 διὰ 5,000 πεζῶν καὶ 1.000 ἱππέων. Τότε ἐν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρον τακτικῶν ταγμάτων διαταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ πεδίον ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν δελήδων καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἐσπέρας ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἑλευσίνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἀπλῇ προσκοπῇ εἶχον προέλθῃ ἐκεῖθεν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερὰ μεταξὺ Καρκαίσκᾶκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον ἡμῶν τακτικὸν οὔτε ἀρκετὰ ἡσχημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδεύου πυροβολικοῦ κατῴχυμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας· ὁ δεύτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζηται ὅπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθι ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμποκὴ οὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἔξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος ὁ Καρκαίσκᾶκης καὶ ὁ Ῥεσίτ πασᾶς. Ἐλθόντες ἀμφοτέρω εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναυάρχου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὑπεροχὴν τινα ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν Ἀλθανιστί, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἀρταν.» Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδρός. Τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρος δυσареστηθεὶς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμίνα, τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρον, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσίνι στρατόπεδον, μείναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἔφοδον· οἱ δὲ πρότερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον. ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκροτήθησαν αὐθις εἰς 4ῃ 5 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πείθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμὸν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπῆτει ἐπιμόνως νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ τῇ 27 Σεπτεμβρίου, ἵνα παρεισχυθῇ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικόν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας, περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτατον τοῦ περιτειχίσματος καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πολεμίας σφαίρας, ἔπεσε νεκρὸς. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινὰ· πρῶτον μὲν νὰ εἰσάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀξιόλογόν τινα ἐπικουρίαν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινα ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ παρακωλύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχομένας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίας καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην· καὶ τῶντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητής, ἀποβάς μετὰ 450 ρουμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ τὴν νύκτα τῆς 11 ὀκτωβρίου, κατῴρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῷ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπιχειρήσεν ἀφ' ἐσπέρας ἀντιπερισπασμὸν ἐκ Πατησίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατεία ἀπῆντησε κατ' ἀρχὰς δεινὰς τινὰς δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ Φαβιέρος οὐδόλως ἐπέισθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὅλου τοῦ τακτικοῦ εἰς Μέθενα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλιῶται, οἱ ἐπὶ θῆλοις πολυκρότοις δικαίως σεμνυνομένοι, δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἡγεμόνα μηδὲν ἔτι δόντα τεκμήριον ἐξαιρέτου ὑπεροχῆς. Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδιότητος τῶντι ἐξαιρέτου,

ἡδυνήθη νὰ τοὺς μεταπείσῃ καί, τῇ 25 ὁκτωβρίου καταλιπὼν ἐν Ἑλευσίνι δύναμιν ἱκανὴν νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Βάσσον Μαυροβουινιώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ρούμελην μετὰ 2,500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρά, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἔξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ καὶ τινες νεώτεροι μαχηταί, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἐξαιρέτως ἀγαπώμενοι Γαρδινιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδουλος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε 4 περίπου μῆνας. Ὅταν τῇ 25 ὁκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλευσίνος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ὑποταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους· ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνεκαμφεν εἰς Ἑλευσίνα, ἀπὸ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἀφάνετο ὀθωμανικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουριῶν τῆς Βονίτσας, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ρεσίτ πασᾶς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἡγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἑλλήνος πολεμάρχου διὰ τε τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγματῶν, τὰ ὅποια ἐξ Ἀλβανίας προσεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστούς, τὸν Μουσταφάμπευν καὶ τὸν Κεχαγιάμπευν. Τρεῖς νίκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκαχωρί καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπέσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεύσεως τὰ λοῖσθια ἐπαναστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως περὶ Μεσολόγγιον καὶ εἰς Λεβάδειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἑλευσίνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συγκεντρωθῇ περὶ Ἑλευσίνα καὶ Σαλαμίνα περὶ τοὺς ἐξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπιν ἡ ἐπὶ τὴν Ρούμελην ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἶπεῖν ἀτομικὸν ναῦ ἀνδρός, ὀλίγα λαθόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσούτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ διαλυθῇ δι' ἐλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῇ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς ὀβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσπραχθῇ· Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἔφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χο-

ρηγίαι, τὰς ὁποίας ἐπέμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐταιρεῖαι, εἴπερ ποτὲ συγκληθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Πλὴν τοῦτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμεφόνδια καὶ τὰ σκάφη (ἡ Ἑλλάς, ἡ Καρτερία), ὅσα εἶχον παραγγελθῆ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσά, χρησιμώτατα ὅμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ ἀμνηχανία ἐν ἣ εὐρίσκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψυχία τινα τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πύρων ἔλαβον πολλὴν ζῶν αἱ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθροπραξίαι. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανά, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικών χαρακωμάτων· δεύτερον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῇ ὅπως οὖν ἀξιόμαχος ὁ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῇ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἐλαφρὸν πυροβολικόν, πυρίτιδα, μόλυβδον, σίτον, ἄλευρον. Ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηθείου, διηρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἑλευσίνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματεροῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμῖνος. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλὴν Βούρδαχης. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ἀμα ἐπιστρέψας, ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερατσίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλῃν τινα κατ' αὐτοῦ ἐπιθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἡγωνίσθη νὰ ἐνωθῇ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἡ ἐν Τροιζίνι συνέλευσις, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διηρημένων, τῆς ἐν Ἑρμιόνη καὶ τῆς ἐν Αἰγίνῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ῥιχάρδον Τζῶρτζ ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἐτι οἱ ἐν Ἑρμιόνη συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορντ Κάνιγγ, ἣτις ἐχαρακτήριζεν αὐτόν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀμιλτων κατωρθώθη νὰ ἐνωθῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνελεύσεις εἰς μίαν κοινὴν, τὴν ἐν τροιζίνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν

ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἡ συνέλευσις καλῶς ποι-
οῦσα ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν
ἁγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκείνους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκ-
λογὴ δὲν ἦτο βεβαίως ἀρεστὴ τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἄλλ' ἕτερος Ἕλλην πολι-
τικὸς ἀνὴρ δὲν ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὸ ὕπατον ἐκείνο ἀ-
ξίωμα· ἡ Ἀγγλία, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας
ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου ἔτους καὶ παρεσκεύαζεν ἀπὸ
κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην τοῦ 1827, δὲν ἤθελε νὰ
δυσχερестῇ τὴν δύναμιν αὐτὴν, ἐπιμένουσα εἰς τὸ νὰ ἀποκρούῃ τὸν
ὑπ' αὐτῆς συσταινόμενον ἄνδρα. Ἡ Ῥωσία ἥτις ἀπὸ τὸ 1825 οὐδὲν
ἐντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὀλίγους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμ-
παθοῦντας παρ' ἡμῖν, ἤρχισε μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πε-
τροπόλει πρωτοκόλλου νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐπιρροὴν τινα διὰ τῶν ἐνεργει-
ῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ ἑταιρεία, καλου-
μένη *Φοῖνιξ*, εἰργάζετο ἀπὸ τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοπον-
νήσῳ καὶ προσκλειώθη αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρῶνην. Διὰ τῆς
συνδρομῆς λοιπὸν ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ τοῦ
Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἶδομεν πῶς ὁ Κολοκοτρῶνης
κατῳρῆθη νὰ ἀποσπᾷ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὁπωςοῦν συναί-
νεσιν τοῦ Ἀμιλτων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον εἰς
Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπε-
δέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας· ἀλλ' ἦτο ἀδύνα-
τον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μετὰξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, πρὸ πάντων δι-
ότι οἱ Ἀγγλοὶ ἀπῆτουν ἄμεσον ἐκ τοῦ συστάδην ἁγῶνα, ἵνα ἐκβιασθῇ
ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διὰ λυσις, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσβευεν ὁρ-
θῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια
εἰς τὸν ἀπὸ χαρακωμάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμενε, ὅτι συμφέρει νὰ
προχωρῶσι βαθμηδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων
τὸν στράτον τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλαὶ προέκυψαν δυσκολίαι καὶ
ἐψυχράνθησαν ὁπωςοῦν αἱ μετὰξὺ τοῦ Ἑλλήνος καὶ τῶν δύο ξένων
σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ πᾶμε μὲ
τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν μὲ τὴν ἀδα-
σταγίᾳ τους.»

Οὐδὲν ἦττον πολλὰς καταπίνων πικρίας ἀνεδείξεν ὑπομονὴν καὶ
ἀνυχνὴν ἐντελῶς ἄλλοτριάν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξε,
κατ' ἐμὲ, ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιεπαίνων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐπιμένων

δὲ, ὅσον ἡδύνατο, εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς νὰ ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὧν τῶν ὀχυρωμάτων, δι' ὧν ἐχώριζον τὰ δύο ἐλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἐνώσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κερατσίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ὀρωπὸς καὶ ὁ Μαραθὼν, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία δίοδος δι' ἧς ἡ Κιουταχῆς ἡδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμεφύδια ἐξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥούμελη κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης ἡμεθα κύριοι διὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς Καρτερίας καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἄν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα μετ' οὐ πολὺ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ πάσχῃ πολλὰς στερήσεις. Ἀλλ' οἱ δύο ξένου στρατηγοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἄμεσον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐφοδον. ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἐνῷ ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχειρήμα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπισφαλές, τῇ 22 ἀπριλίου, μικρὰς τινος γενομένης ἐκ τύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καίτοι νοσῶν, καίτοι ἀθυμῶν, παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ἐτραυματίσθη καίριως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὅποια ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐγένετο τελευταῖον ἡ πρὸ τοσούτου χρόνου ἀπαιτούμενη ὑπὸ τῶν δύο στρατηγῶν ἐφοδος κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου. Ἀλλὰ τοσούτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θριάμβου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὀλεθριωτάτην τῶν πληγῶν ὅσας ὑπέστη αὕτη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν, διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῇ, ἐβάδισαν ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σουλῶται καὶ οἱ γενναϊότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1,500 μαχηταί, οἱ κρᾶτιστοι τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτικῶν, 29. Αὕτη τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἐξοδος καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπήγαγε τοσαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βεῖκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαβέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσσην· καὶ ἐκεῖ ἐχάθη πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη ὁ περιλιπόμενος ἐλληνικὸς στρατὸς καὶ τῇ 24 μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ ἀκρόπολις, ὑπέκυψε δὲ αὐθιχῇ Στερεὰ εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν

τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελέσφοροι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε ἠτύχησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραιώσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραίμῃ ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνῃ καὶ περὶ Καθηρέα καταρθώματα συνελήφθη βούλευμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου 1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὑδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικά, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἑμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζήν, καὶ τρία πυρπολικά, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς Ὑδραίους Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἑμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἦτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ιστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἔφθασε τῇ 29 ἔξωθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 80 πολεμικά τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικά τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάμβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμείνῃ τοὺς συντρόφους του, εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὅποιον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμαζοῦσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητα αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματιζοῦσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν δύναμιν, προσῆλθεν ἀνυπόπτως, τὸ δὲ πυρπολικὸν οἰκτιμαζόμενον ὑπ' αὐτοῦ διεπέρασε τὰς ὑφάλους, ὧν ἡ μακρὰ ἄλυσις φράσσει τὸν λιμένα. Τότε ὁ Κανάρης πλέει αὐθὺ ἐπὶ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον· ἀλλὰ τότε ἡ πελαγία αὐρα ἔπεσεν, ὁ ἀνεμος μετεβλήθη, τὸ δὲ πυρπολικὸν ἐδέησε νὰ λοξοδρομήσῃ ἵνα προβῇ πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος. Οὐδεὶς στόλος, ἔστω οὗτος καὶ τουρκικὸς, δὲν ἐπιτρέπει ἐν πολέμῳ εἰς πλοῖον ἄγνωστον νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πρὶν ἢ τὸ ἐξετάσῃ. Ὅθεν λέμβοι ἐστάλησαν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν φρεγάδων τῆς προφυλακῆς. Ἐνῶ δὲ ἐπέπλεον αἱ λέμβοι, παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πολεμικοῦ γαλλικοῦ πάρωνος, ἡ *Μελισσα*, τοῦ ναυλοχοῦντος παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ λιμένος, ὅτι ἄνδρες πολλοὶ κατέβαινον ἐν σπουδῇ εἰς τὴν ἐφελκομένην ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Κανάρη ἄκατον. Οὔτε τὰ ὀχυρώματα

τοῦ λιμένος οὔτε ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχον λάθει εἰσεῖτι ὑπόνοιαν
 τινά· ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνδρας τῆς Μελίσσης τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ἐφάνη
 παραδόξον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γαλλικὸς πᾶρων, ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἦν κατεῖχε,
 πρῶτος ἐκινδύνευεν, ἔσπευσε νὰ προφυλαχθῇ κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου·
 ἔπτυξε τὰς σκηνάς, ἔκρουσε τὸ πολεμικόν, παρεσκεύασε τοὺς ἀρτέμα-
 νας, ἐγέμισε τὰ πυροβόλα καὶ ἠτοιμάσθη νὰ ἀποκόψῃ τῆς ἀγκυραν.
 «Τὸ ὑποπτον πλοῖον, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ὁ κυβερνήτης τῆς
 Μελίσσης, ἀπέιχε τρία περίπου στάδια ἀφ' ἡμῶν, ὅτε αἱ τελευταῖαι
 ἡμῶν ἀμφιβολίαι διελύθησαν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πληρώ-
 ματος αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεὶς πᾶρων ἦτο πυρπολικόν. Αἶφνης τῶντι ἀ-
 νεφλέχθη, καὶ ἐν τῇ ᾄμα οἱ δύο πᾶρωνες, οἱ ἐν τῷ πελάγει μείναντες,
 ἀνέστρεψαν ἐπάραντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν.» Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ
 πῦρ διαδίδεται ὀφιοειδῶς διὰ τῶν ἐξαρτίων, οἱ ὀλκοὶ τῶν κεραίων καὶ
 οἱ πλαγιαστῆρες καίονται, τὰ δὲ λυθέντα ἱστία ἐξαπλοῦνται. Ὁ πᾶ-
 ρων ἀντηνεμοῦται, ἀνακρούεται, ἀποκλίνει, ἀναλαμβάνει τὸν πλοῦν
 αὐτοῦ, ὅτε μὲν πρὸς τοῦτο ὅτε δὲ πρὸς ἕτερον μέρος κατὰ τὰ φέρον
 αὐτὸν ἄστατον πνεῦμα καὶ τὴν ὠθησιν τῶν περιλιπομένων ἔτι ἱστίων
 διέρχεται δὲ οὕτω ἀνὰ μέσων πολλῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκα-
 φῶν, πρὸς τούτο, παρακάμπτων τὸ ἕτερον, πληρῶν πάν-
 τα φρίκης. Τελευταῖον αἱ τουρκικαὶ λέμβοι κατορθοῦσι νὰ ῥίψωσιν
 ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀρπάγας καὶ βυμβυλκοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὴν γείτονα παρα-
 λίαν. «Ἐὰν τὸ πυρπολικόν τοῦτο, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ἤθε-
 λεν, ὅ μὴ γένοιτο, κολλήσῃ εἰς τὴν φρεγάδα τῆς προφυλακῆς, ὁ στό-
 λος ὅλος ἤθελε περιέλθῃ εἰς ἀταξίαν, τὰ δύο ἄλλα πυρπολικά ἤθελον
 προσδράμει καὶ ἐπιτεθῇ εἰς ἕτερα σκάφη, ἡ δὲ καταστροφή ἤθελεν ἀ-
 ποβῇ φοικῶδης καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων πληρεστάτη· ἀλλ' ἡ Με-
 λίσσα παρεκώλυσε αὐτοὺς ὁπῶς οὖν (mais l' Abeille les a un peu
 gênés).» Ὁ δὲ ναύαρχος ἱστορικῶς προστίθησιν· Ἐδέησε νὰ παρέλθῃ
 ὥρα ἱκανὴ πρὶν ἢ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα συνέλθωσιν ἀπὸ τῆς δαινῆς
 ἐκείνης ταραχῆς. Οὐδὲν ἦττον ὁ Κανάρης ἐκινδύνευσε τὸν ἐσχατὸν τῶν
 κινδύνων. Πυροβολισμοὶ τινες τοῦ πλοίαρχου Ἀργούς ἐξύπνισαν τὰ
 πυροβόλαια τοῦ λιμένος, ὁ δὲ ἀτρόμητος Ψαριανὸς ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ
 ὑπὸ τὸ πῦρ αὐτῶν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὰ περιμένοντα ἐν τῷ πελάγει
 πλοῖα. Ὁ μὲν ναύαρχος Δερινιὺ καὶ ὁ πλοίαρχος Λεραϊῦ ἀπεθαύμασαν
 αὐτὸν ὡς ἥρωα· ὁ δὲ πλοίαρχος Ἀργούς καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικός
 πρόξενος τῆς Γαλλίας Δρυβετὶ ἐχαρκατήρισαν τὸν ἀνδρα ὡς πειρατὴν.
 τὸ μὲν διότι ἐπέπλευσεν ὑπὸ ξένην σημαίαν, τὸ δὲ διότι ἐπιτυχάνων

οὐ μόνον ἤθελεν ἐπαγάγει ἀνυπολόγιστον ζημίαν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ προκαλέσει φοβερὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἦσαν ἀνυπόστατα. Οἱ διεθνεῖς νόμοι, λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière** δὲν ἀπαγορεύουσι τὸ πλέειν, ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ ἀλλοτρίαν σημαίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ προσθέτομεν, ὅτι σπουδαῖος ἀντεκδικήσεως κίνδυνος δὲν ὑπῆρχεν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πλοίαρχος Ἀργούρς, τεταγμένος ὡς φρουρὸς τῶν εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἀνηκόντων ἐμπορικῶν πλοίων, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι παρ' ὅ,τι ἐπράξε. Καὶ ἔπειτα τὸ τέλημα ἀπέτυχε πρὸ πάντων διὰ τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἀνέμου μεταβολήν. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν ἔτι ἔπνεε βορρᾶς, τὸ πυρπολικὸν ἤθελεν εὐρεθῇ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου πολὺ πρὶν ἢ *Μέλισσα* δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἔργου.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποσύρει τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη· τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κανάρη ἀπέτυχε, τὸ Μεσολογγιον ἐπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφανεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος 1826 ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χασρέφη καὶ τοῦ Ταχίρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ *Ἑλλάς*, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τῶνόντι φρεγάς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, 64 πυροβόλων, δι' ἣν ὁμως ἐδαπανήθησαν 3,000,000 φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τσαυτὴ δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν πεποιθήσις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολυλάκις προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ᾔηται ἀντιζήλος τοῦ **Ruyter** καὶ τοῦ **Duquesne**, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαίης μετριοφροσύνης ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἀπλοῦ πλοιάρχου, « ἵνα ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἀνθρώπον παρ' οὗ προεδροῦντο σωτηρία. Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρῶνων τῆς Ἰδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτός τῶν προὔπαρχόντων στολίσκων εἶχε προσέτι τὴν *Karτερία*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὅποιον πολὺ μὲν ἀπέιχε τῶν σημερινῶν ἐλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν,

ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκίμιον πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου εἶναι βεβαίως πολυ-
 ειδῶς ἀξιωματικόν. Ἡ *Καρτερία* κατεσκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε
 μηχανὴν 48 ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσιν εἰς 5 ἢ 6 μίλια τὴν
 ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἤλαττωνε κατὰ τὸ ἥμισυ τὸν δρό-
 μον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν.
 Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ
 καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἕκτοτε ἔπρεπε πάντες
 νὰ μαντεύσωσιν ὁποῖαν ἀλλοίωσιν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικούς
 ἀγῶνας ἡ τελειοποίησις τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκιμίου. Καὶ ὅμως ὁ γάλλος
 ναύαρχος βεβαίως ὅτι οὐδὲ ἵχνος τοιοῦτου προαίσθηματος δὲν ὑποφαί-
 νεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ.
 Ἡ *Καρτερία* ἦτο ὠπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγ-
 γλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα τὸ πρὶ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου
 συνταγματάρχου Παιζάνς· ἡδύνατο δὲ οὕτω νὰ ῥίπτῃ κατὰ βούλησιν
 σφαῖρας στρογγύλας, «ψυχρὰς ἢ πεπυρακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βά-
 ρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιεχούσας μέχρι 500 σιδη-
 ρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦτον μέγα πλεονέκτημα τῆς *Καρτερίας*
 ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἀγγλοῦ Ἀστιγγος περὶ οὗ
 μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀ-
 ξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἀστιγὲς προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλ-
 λαδί ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν νῆτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὅση-
 δήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊὰς ὁμοίας τῶν ἐν
 Χίῳ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμῳ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Με-
 θώνῃ ὀλοκαυτωμάτων.

Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ *Καρτερία* συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ
 ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ
 ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ
 παρακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ
 καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννή-
 σου συγκοινωνίαν. Ἐτράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ
 συλλάβῃ τὸν Ἰσραήλιν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ'
 ἀπέτυχεν, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχεν.
 Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, ἐκτὸς τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης,
 ἥτις κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθείσα κατέ-
 λαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρή-
 τος ἰδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν ληστῶν ὁρμητήριον καὶ
 καταγῶγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν

Τροιζῆνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου ἀντικυβερνητικῇ ἐπιτροπῇ, ἣν συνεκρότουν ὁ Ἰωαννοῦλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικὴν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατόν ἐτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπέισης τὰ πράγματα Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Κατ' ἀρχὰς ἔδρευεν εἰς Ναύπλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ αὕτῃ εἰς τὸν θαλασσόπυργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐλθεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἀμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριχτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτρόπων αὐτῶν νὰ καταπαύσῃ τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριχτων περιωρίσθη νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσόπυργον καὶ νὰ σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζωὴν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἦτικα κατὰ ταῦτο εἶχε καταντήσῃ πολῦτιμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἤθελε λείπει καὶ ἡ τελευταία σκιὰ κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινεν ἡ κυβερνητικὴ αὕτη σκιὰ μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἴγιναν. Εἰς αὐτὴν δὲ, τὴν οὕτως ἔχουσαν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρῶνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. «Ἐτιμήθην παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν πελοποννησιακῶν στρατευμάτων ὅχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὀδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὅχι ἀπὸ πέτρας. Ἀλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τῶρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεῖαν καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφὰς καὶ πολεμεφῶδια· ἀλλ' ὅχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως κἂν ἤξιώθην πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῶνόντι ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποταχθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἶγαίον εἶχε μεταβληθῇ εἰς μέγα ληστήριον, μόνος ὁ Κολοκοτρῶνης ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητὰς διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1825 ὁ Ἰβραήμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδας ἀπήντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα μυρίους ἄνδρας. Ὁ στρατὸς

οὗτος ἐπολέμησεν. ἀλλ' ἀποβαλὼν 400 νεκρούς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστούς ἀξιωματικούς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθῇ. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραήμης ἐπεχείρησε δεινοτάτην λεηλασίαν καὶ δῆλωσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λαδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἀλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῇ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῇ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826. ὁ Ἰβραήμ πασᾶς ἀπησυχλήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάιον, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλ' ἐπεκρούσθη. Ἐπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενὰ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη Ιουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβεράς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνourίαν, τὴν Λακεδαίμονα καὶ ἐπετέθη αὖθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν κατὰ ἀπρίλιον ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπὶ τινὰ χρόνον σύστημα. Ἀντὶ νὰ ἐκδηοῖ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιῇται ὅπως οὖν τοὺς κατοίκους, νὰ φείδῃται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρῶνῃ ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι, πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη, ἐφάνη ἐκλιπούσα πᾶσα ἐλπίς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει ὅτι οὐκ ὀλιγοὶ ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν τοῦ δορικτήτορος τρόπων. Ἡ στιγμή ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ μόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἠδύνετο νὰ κατεφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πένουσαν τὰ λoίσθια ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσῆνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν. Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέταξε νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν, ἠπειλήσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσόμενους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἡλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἰμοβόρος ὁ ἀνὴρ· καὶ ὅταν εἰς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν,

ὁ καπετὰν Βασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος. ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντας δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, «καυμένη Βασίλῃ, τὸν εἶπε. Τοῦρκος εἶσαι,» καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικά, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόννησον ἄφθονα χρήματα, παντὸς εἶδους ἐφόδια, 4,000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης ἀμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραήμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χεῖρωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἡταιμάζετο μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ τελευταίου στόλου νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὑδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῇ ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τῶν τριῶν Δυνάμεων ἡ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὠρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῇ ἄμεσος ὄπλων ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτὴν διὰ πράξεως τοῦ ἐπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μεταξὺ τοῦ εἰθνεῦς καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὅμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραήμης πρᾶξας ἀπεκρίθη, ὅτι θέλει ζητήσῃ διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἴσως ἤθελε περιμείνειν τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, ἐὰν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῇ ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχειροῦν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 Σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλε τὸ Μεσολόγγιον καὶ, κατὰ τὴν συνθήειάν του, ἀπετύγχανεν· ἀλλ' ὁ Ἀστιγὲς μετὰ τῆς Καρτερίας κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἕξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρχοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπήτησαν ἔτι αὐστηρότερον παρὰ τοῦ Ἰβραήμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ρητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθῃ ἐκ Πύλου ἕως οὗ ἔλθωσιν αἱ ὁδηγαὶ τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου δὲ ἐξέλασαν τοῦ ἰσχυροῦ στόλου συγκεκλιμένη ἐκ

Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραήμης ἀγανακτήσας ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαί, ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἀμπελοὶ ἐξερριζώθησαν. αἱ συκαὶ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόρριζα. «Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραήμην νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς καγαθὸς Ἀμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσῃ.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, αἵτινες υπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσιν νὰ ἐμπαίζωνται τοιουτοτρόπως. Ἡξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτοφορδ Κάννινγγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δένεισκακουσθῇ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραήμη, ἐκήρυξαν αὐτὸν «ἐκτὸς τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾷ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκοαιγυπτικὸν στόλον νὰ διαλυθῇ καὶ νὰ ἀπείλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον· εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλλωσι. Καὶ εἰς ἤλθον τῇ 8 ὀκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἀλλ' ἐνῷ ἐζήτουν ἔτι νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὥρων, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορητῶν πλοίων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελθοῦσα ἐκρηγῆς, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Ὑ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπέισθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προςκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων τῶν τριῶν Δυνάμεων νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη· ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὅλων τῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ ἀείποτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος αὗτος δὲν παρεκώλυεν, ἀπεναντίας διηκολύνη τὰς παραιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν Δυνάμεων· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγω πρότερον, ἤτοι τῇ 12 ἰανουαρίου, ἔφθασεν εἰς Αἴγιναν ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καπο-

δίστριας, καὶ ἰδρύθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ Δυνάμεις τῶντοι δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7]19 ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίῳ πρωτοκόλλου ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεδιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζὼν εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Νησίου περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἐξ ἐπιπτώσεως, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10]22 μαΐου 1827, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὅρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου τοῦ Βῶλου, ἀναβαίνοντα ἐκείθεν τὴν Ὀθρυν, παρακαλουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγραφῶν κειμένης δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετὰ τῆς Πίνδου, καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἥτις ἔμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρας, τοῦ ὁποίου τὸ στενὸν περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὐβοία, αἱ προσκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀπετελεσεῖν μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὁρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ὑ. Πύλης, ὥριζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνηση θέλει ἐπιτραπῇ εἰς ἡγεμόνα χριστιανόν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενείας τῶν τριῶν Δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπα-

τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφάνετο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἀρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὁμοίαν δὲ δῆλωσιν εἶχεν ὑπογράψει πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28 κυγούστου (9 Σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμεν αἱ τρεῖς Δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδικλείπτως τὰς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (3 Φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφάνετο ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελὲς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατὰ τι τὴν Ὑ. Πύλιν ἐνεκα τῆς προθυμίας ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέστειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὄρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια τότε κατεβιβάσθησαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τὰ Ἀσπροπατάμου ἀφ' ἑνός, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ ἀφ' ἑτέρου· ὁ ἔστι διὰ τῆς ὁροθεσίας ταύτης ἔμεινον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχός, τὰ Ἀγραφα, τὰ Κράβαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητηθῇ τῇ 9]21 Μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὖθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 Σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, δεινῇ μετ' οὐ πολὺ ἐπεκράτησεν αὖθις ἐν Ἑλλάδι ἀναρχία τῷ 1832. Οὐδὲν ἦτον αἱ Δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 Ἀπριλίου (7 Μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν, δι' ἧς ἀνεβίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὁθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως διὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλιν περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὁρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν μεῖζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσίων.

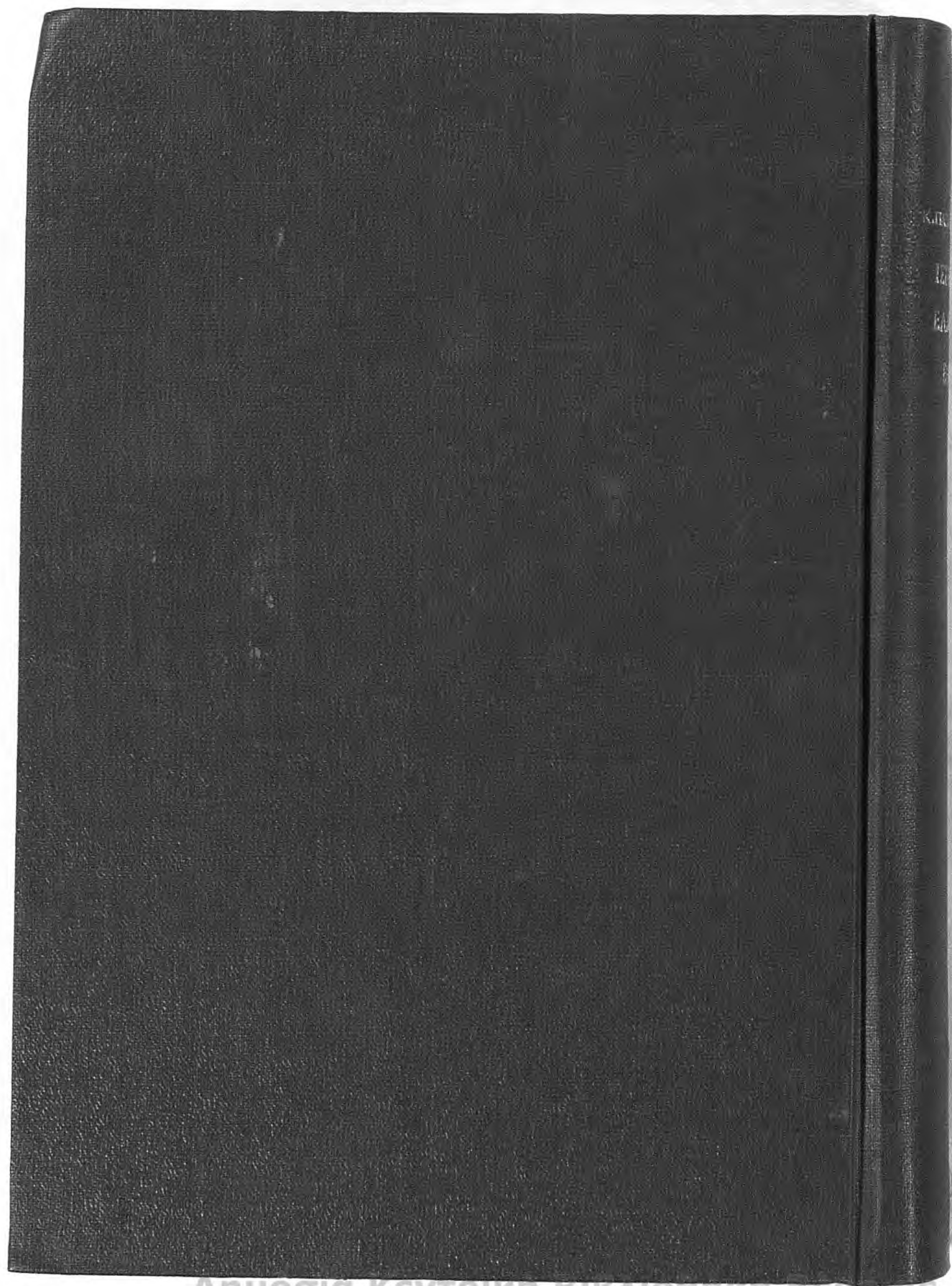
Τοιοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς κραταιόταται κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, ἐκάστη μὲν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ ἐνεργοῦσα, ἐπὶ τέλους ὅμως συμπράξασαι, ἀπῆρτισαν τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἀρξαμένη ἐπ' ἑλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἵνα ὅμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς Δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἔδωκε νὰ προηγηθῶσιν ἀφοσιώσεις καὶ θυσίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία θέλει ἀποθαυμάζει ἐν ὅσῳ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τιμῶνται τὰ ἱερὰ ὀνόματα τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

ΤΕΛΟΣ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Κ.Α.Ε.
ΕΛ.
ΕΛ.
ΕΛ.

Δημοσία Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας